3 1761 07993281 0

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/livnimoderaticol1v8colu

316
16
I
PA
6375
C6
1897
fasc. 1-8
LIBRARY
NOV 2 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

Columella, Lucius Junius

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS PRIMVS

LIBRVM DE ARBORIBVS QVI VOCATVR CONTINENS

VPSALIAE
In Libraria Lundequistiana

LIPSIAE
Otto Harrassowitz

MDCCCXCVII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

LIBER DE ARBORIBVS

QVI VOCATVR

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MDCCCXCVII

MANIBVS

HAEGGSTROEMII

SACRVM

PRAEFATIO.

Cum longi laboris fructus aliquis quamuis specie exiguus in lucem tandem prodit, hanc Columellae operum editionem dedicatam uelim manibus memoriaeque praeceptoris acceptissimi, cuius nutu et auspiciis ante hos septem annos ad Columellam recensendum me conuerti. Quanta difficultate laboraret opus ita mihi mandatum, neque ignorabat ipse neque me celabat; et solebat dicere haud raro, se ipsum, nisi anni et aduersa ualetudo uetuissent, laborem illum suscepturum fuisse. Inmerito enim Columellae opera saeculorum sorde obruta iacere, aegre ferebat, et praesagiebat interdum animus eius, scriptorem nostrum, si quando editio uere critica prodisset, praestantissimum inter scriptores Romanos locum perspicui simplicisque scribendi generis gratia esse obtenturum. Quam opinionem sagacissimum uirum non fefellisse nunc testari possum coaceruata mihi uetustissimorum codicum scripturarum copia, unde ueterem rei rusticae scriptorem quasi nouum paulatim processurum spero.

Ergo sanctam quasi hereditatem adeptus ad opus quamuis discriminum plenum eius hortatu susceptum adgressus sum. Primum omnium ut codicem Sangermanensem diligenter excuterem, dedi operam; et contigit mihi, ut et Petropoli a. 1892 optimae notae codicem inspicere mihi liceret et bis postea per eximiam eorum beneuolentiam, qui Bibliothecae Imperatoriae Petropolitanae praesunt, mihi amicisque meis Langleto et Stroembergio occasio daretur librum pretiosissimum Upsaliae denuo conferendi. Codicem deinde Ambrosianum, quem olim usurpauerat Pontedera, ex obliuione autem rursus a. 1887 protraxit Haeussnerus, Mediolani a. 1894 quam potui diligentissime contuli; quam conlationem denuo in examen uocauit

Langletus meus a. 1896 Mediolani uersans. Ad postremum curae mihi erat, ut inter recentiorum codicum turbam meliores indagarentur et in recensionis usum etiam deterioris notae libri examinarentur; ad quam rem adsequendam per tres aestates bibliothecas Italiae perlustraui.

Praeterea de libris manu scriptis hoc loco breuiter agere licet, praesertim cum et Haeussnerus de iis optime disputauerit [1] et post eum ipse conpluribus locis quid de Columellae codicibus sentirem exposuerim [2].

Hi autem sunt codices, quos ad hanc editionem conficiendam adhibui:

Sangermanensis (**S**) nunc Petropolitanus 207 membranaceus fol. 138 saec. IX.

Ambrosianus L 85 sup. (**A**) membranaceus fol. 252 saec. IX—X.

Codices recentiores (**R**) saec. XV:

Laurentianus plut. 53,32 (**a**) membranaceus fol. 172.

Brerensis Mediolan. A. D. XV,4 (**b**) chartaceus fol. non num.

Caesenas Malatestianus plut. 24,2 (**c**) membranaceus fol. 218 praeter Columellam etiam Varronem et Catonem continens.

Laurentianus Conu. Suppr. 285 (**d**) (olim S. M. Novell. 350,6).

Marcianus 462 (**m**) membranaceus fol. 326 praeter Columellam Varronem et Catonem continens.

Laurentianus plut. 91,6 inf. (**q**) membranaceus fol. 234.

Laur.-Strozzianus 69 (**s**) chartaceus fol. 201.

Urbino-Vaticanus 260 (**u**) membranaceus fol. 185 praeter Columellam »Sexti Phytagorici Enchiridion« continens.

---

[1] J. Häussner, Die hdschr. Überlieferung des L. Junius Moderatus Columella, Progr. Karlsruhe 1889.

[2] Cfr inprimis commentationem meam "Ein Columellaexcerptor aus dem 15. Jahrhundert" (= Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala III: 6, Upsala 1894), ubi recentiores codices in ordines dispositi sunt; tum etiam commentatiunculas meas "Emendationes in Columellam" (Eranos I pag. 38—47, 169—180; II pag. 49—58), ad postremum Langleti de codice Sangermanensi adnotationes (Eranos I p. 86 sqq.). Adhibenda est etiam commentatio Schmittii de codice Sangermanensi inter commentationes Urlichsio dedicatos inserta (Wirceburgi 1880, p. 139 sqq.).

Senensis L IX 24 (σ) chartaceus fol. 131 excerpta e Columella continens.

Mosquensis Demidovianus (μ) membranaceus fol. 264, anno 1812 flammis deuoratus, per collationem C. Fr. Matthaei [1] ex parte cognitus.

Laurentianus plut. 53,27 (**p**) membranaceus fol. 201.

Laurentianus plut. 53,24 (**k**) chartaceus fol. 229.

Vaticanus 1524 (**w**) chartaceus fol. 203, praeter Columellam Varronem et Catonem continens.

Vaticanus 1525 (**r**) membranaceus fol. 255.

Vaticanus 1526 (**v**) membranaceus fol. 227 + 1.

Vaticanus 1527 (**y**) membranaceus fol. 231.

Vallicellianus E 39 (**g**) membranaceus fol. 220.

Bononiensis 2523 (**t**) (ex lib. S. Salv. 168) chartaceus fol. non numer.

Lipsiensis rep. I f. 13 (**l**) chartaceus.

Optimum codicum recentiorum delectum faciunt libri **a b c d** (codices **b** et **d** quod in usum nostrum protracti sunt, Langleti sagacitati debemus), quibus prope accedunt **m q s u** (praesertim codex **m** saepe cum **b**, **q** autem cum **c** concinunt); de codicibus μ et σ conferenda sunt, quae alio loco disserui [2]. Longius iam recedunt a melioribus codicibus libri **k r w y**, praecipuum quendam locum sibi uindicat **p**, quem codicem olim Poggii fuisse subscriptio testatur eiusque coniecturas seruare ueri simile est. Magnopere denique interpolati sunt libri **g l t v**, qui corruptelis arbitrariis scatent, sed iidem non minus quam manus correctrices, quibus pertractati sunt codices **b** et **d**, saepe ingeniosissimas librariorum coniecturas praebent.

Id autem in apparatu critico conparando consilium, quod ad hunc quidem fasciculum adtinet, sum secutus, ut duorum uetustissimorum codicum conlationem ne minutiis quidem omissis plenam darem et inter recentiores in primis libros **a b c d** diligenter excuterem. De his igitur codicibus sicubi in apparatu

---

[1] Matthaei, Lectiones Mosquenses I, Lips. 1779. Ad nostrum autem librum Matthaei nihil nisi titulum cum argumento et tria uerba in initio libri exstantia seruauit.

[2] "Ein Columellaexcerptor" p. 13 et 15 sqq.

nostro deerit adnotatio, concludere licebit, eos cum textu nostro concinere. Ceteros haud ita saepe adhibui, saepius tamen codices **m** et **q**, deinceps **k p s ɔ u**, exquisitioribus tantum locis libros **g l t v**, rarissime autem **r w y**.

Adnotationes Politiani, de quibus et HAEUSSNERUS egit (p. 12 sqq.) et ipse in commentatione mea, quae »Quaestiones Papinianae» (Upsaliae 1893) inscribitur, disserui (p. 17 sqq.), consulto non adhibui. Nam quamquam »antiquum» Politiani codicem eundem atque Ambrosianum fuisse non omnino certum uidetur, tamen manifestum est, codicem illum huic fuisse simillimum; accedit, quod adnotationes Politiani ita »indistincte» inter se confusae sunt, ut apparatui nostro inmixtas nihil commodi, detrimenti non nihil eas adlaturas esse pro certo habere liceat.

Ad postremum grato animo mihi profitendum est, quantopere de hac Columellae editione meriti sint LANGLETUS et STROEMBERGIUS mei, quorum ille nec labori nec sumptui pepercit, ut in meum usum codices mecum inuestigaret, inuestigatos conferret conlatosque denuo examinaret, hic autem per duos annos in libris manu scriptis excutiendis schedisque meis denuo cum codicibus conferendis diligentissimus mihi erat adiutor.

Scribebam Upsaliae Non. Sept. a. MDCCCXCVII.

Vil. Lundström.

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

LIBER DE ARBORIBVS QVI VOCATVR

SEV

MINORIS DE RE RVSTICA OPERIS

VOLVMEN SECVNDVM

INDEX SIGLORUM

S = Sangermanensis Petropolitanus 207.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.
a = Laurentianus plut. 53, 32.
b = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
c = Caesenas Malatestianus plut 24, 2.
d = Laur. Conu. Suppr. 285.
g = Vallicellianus E 39.
k = Laurentianus plut. 53, 24.
l = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
m = Venetus Marcianus 462.
p = Laurentianus plut. 53, 27.
q = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
r = Vaticanus lat. 1525.
s = Laur.-Strozzianus 69.
t = Bononiensis 2523.
u = Urbino-Vaticanus 260.
v = Vaticanus lat. 1526.
w = Vaticanus lat. 1524.
y = Vaticanus lat. 1527.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus.
σ = excerpta Senensia L IX 24.
uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
ed. pr. = editio princeps ("Iensoniana" Venetiis 1472).
ed. Brusch. = editio secunda ("Bruschiana" Regii 1482).
ed. Ald. = Iucundi editio Aldina Venetiis 1514.

Numeri paginarum nude positi *("scripsi p. 000")* ad Erani uolumen primum spectant.

LIBER CONTINET

I. De uitiario faciendo.
II. Qualia semina et quando legas.
III. Quem ad modum semina eligas.
IIII. De malleolis.
V. De uineis constituendis.
VI. De generibus uinearum et operis pastini uariis.
VII. Quem ad modum uites coli debeant.
VIII. De resecanda uetere uinea et propaganda.
VIIII. De propagatione.
X. De insitione. Infructuosas uites fecundas facere.

L. iuni. moderati. columellæ. rei rustice lib. II. sementiuus · | incipit liber tertius feliciter *rubr. litt. unc.* **S** Incipit liber feliciter tertius *rubr. litt. unc.* **A** Junii Moderati Columelle rei rustice liber tertius incipit feliciter **a** L. iuni moderati Columellæ rei rusticę liber secundus ex|plicit de sementibus | Liber Secundus *(hoc uerbum postea del.)* Tertius incipit *(huc usque maiusc. litt.)* quae in hoc libro continentur *rubr. litt.* **b** Secundus liber Moderati Columellae rei rusticae | de sementibus | absolutus *(huc usque litt. unc.)* Tertius in quo haec sunt inceptus **d** l· iuni moderati columellae rei rustice | liber secundus explicit *maiusc. litt.* **m**. Liber tertius Rei rusticae Surcularis incipit feliciter **q** In hoc libro scripta sunt haec *(sequuntur totum fere argumentum libri IV (III) et deinceps argum. huius libri)* **p** Liber II explicit. Incipit tertius qui hec continet *maiusc. litt.* s : *inscriptionem om.* **ckuv**

Argumentum libri uno tenore numeris rubris praebet **S** *duobus columnis numeris et init. litt. rubr.* **A** *singulis uersibus capitum tilul.* **bdm** *in marg. adscr.* s : *om.* **R** uitario **SA** fatiendo μ Qualia seminia *in ras.* **S** qualiter legas **d**μ VI De generibus uinerarum et operis pastini uariis *scripsi:* VI De generib; uinearũ & operis pastiniuarie **S** VI De generib; uinearũ & operis pastini | uariæ **A** VI De generibus uinearum & operis **bdm**μ propatione μ De insitione (in *in ras. scr.*) **S** De insitionibus μ fructuosas uites (In *supra u. add.* *m*[1]) **A** fructuosis uites **b** (*m*[1] *in* **d**) **m**μ

XI. Ut uua acinorum genera conplura habeant. Agigarta.
XII. Vineam quo modo putes.
XIII. De fossura.
XIIII. De pampinatione.
XV. Ne rubigo uineam uexet.
XVI. Ne formica uitem ascendat.
XVII. Ne uolucra uitem laedat.
XVIII. De arbustis.
XVIIII. De oliueto.
XX. De pomario constituendo.
XXI. De scrobibus faciendis. Quo modo semina legas.
XXII. Quando ficus serenda sit.
XXIII. De ceteris pomis.
XXIIII. De seminario faciendo.
XXV. De insitione. Oliuam fico inserere.
XXVI. De cytiso.
XXVII. De salice et genesta.
XXVIII. De harundine.
XXVIIII. De uiola.
XXX. De rosa.

XI Ut uua (De uua **bm**) acinorũ complura (ɔplura **A**) habeant **SAbmμ** XI Ut uua acinor, complura habeant gñа **d** : genera *post* acinorum *addidi ad simil. arg. post lib. XI ins.* agygaryta *(alt.* y *postea add.)* **S** agigaryta **A** *om.* **bdmμ** XIIII De panpinatione **S** De panpinatione (m *in* n *postea mut.*) **A** XV Derobigo (in Ne rubigo *mut.* m^2) **A** XVII Ne uolucra uitẽ ledant **S** (m^2 *in* **d**) XVII Ne uolucres uitem laedant (ledant) **Abdmμ** XXII Quando ficus erenda sit **A** cythiso **b**

Quoniam de cultu agrorum abunde primo uolumine 1
praecepisse uidemur, non intempestiua erit arborum uirgul-
torumque cura, quae uel maxima pars habetur rei rusticaę
placet igitur, sicuti Vergilio, nobis quoque duo esse genera
surculorum, quorum alterum sua sponte gignitur, alterum
cura mortalium procedit: illud, quod non ope humana pro-
uenit, materiae magis aptum, hoc, cui labor adhibetur, ido-
neum fructibus. de hoc itaque praecipiendum est, atque 2
id ipsum genus tripertito diuiditur; nam ex surculo uel arbor
procedit, ut olea, ficus, pirus, uel frutex, ut uiolae, rosae,
harundines, uel tertium quiddam, quod neque arborem neque
fruticem proprie dixerimus, sicuti est uitis. arborum et fru- 3
ticum docebimus cultum, si prius de uitibus praeceperimus.

Deuitiario faciendo.

Qui uineam uel arbustum constituere uolet, seminaria prius facere debebit; sic enim sciet cuius generis uitem positurus sit. nam quae pretio parata disponitur, certam generositatis fidem non habet, quoniam dubium est, an is qui

1 Quõ **S** Qu'o **A** Qvom **dμmqu** Cum **abcgpsv** Vm *(init. littera non depicta)* **klt** cultus (s *litt. postea expuncta*) **S** abunde (h *suprascr. m*[2]) **A** 2 uidemus **S** uideamur s uirçultorũq. (c *in* ç [g] *mut m*[2]) **S** 4 uergilio **S** uirgilio **AR** esse duo **cdq** 8 fructibus. de hoc *scripsi p. 39:* fructibunde · hoc (e *in ras.*) **S** fructib, unde hoc **As** fructibus unde hoc **R** fructibus unum hoc **tv** atq; ipsum **bm** 9 tripertito **Sa** triptito (a *suprascr.*) **A** tripertito **d** tripartito **R** exurculo **Am** exsurcolo **a** 10 pirus *om.* **AR** uiolę **Sgltv** oliuę (oliue) **AR** 11 harundinis **Sk** Arũdines **b** quiddã (*priore litt.* d *expunct.*) **d** 12 fructricem **e** fructi///cem **t** duxerimus **a** sicut **es** fructicũ **et** 13 cultum docebimus *transpositionis sign. postea adscr.* **d** praecerperimus **S**
15 I De uitario faciendo *rubr. litt. unc.* **S** de uitario faciendo *rubr. litt.* **A** De uitiario faciendo. Capitulum primum **m**: *uulgo om.* **R** uolet *om.* s prata **a** 16 gerositatis **S** (ne *suprascr. m*[2]) **A** 17 qñ **S** qño **A** quom **bdmpu** cum **agkv** is qui (*alt.* i *in ras.*) **S** is qui **dkuv** is quẽ (quem) **Aabcmps** his quẽ **q**

uendidit legendis seminibus adhibuerit diligentiam; tum etiam quod ex longinquo petitur, parum familiariter nostro solo uenit, propter quod difficilius conualescit alienum exterae
4 regionis. optimum est itaque eodem agro, quo uitem dispositurus es, uel certe uicino facere seminarium, idque multum refert loci natura. nam si colles uineis uel arbustis occupaturus es, prouidendum est, ut siccissimo loco fiat seminarium et iam quasi ab incunabulis uitis exiguo adsuescat humore; aliter cum transtuleris de humido in aridum locum,
5 uiduata pristino alimento deficiet. at si campestres et uliginosos agros possidebis, proderit quoque seminarium simili loco facere et uitem largo consuescere humore. nam quae ex sicco in aquosum agrum transfertur, utcunque putrescit. ipsum autem agrum, quem seminario destinaueris planum et sucosum, sat erit bipalio uertere, quod uocant rustici sestertium. ea repastinatio altitudinis habet plus sesquipedem, minus tamen quam duos pedes. iugerum agri uertitur
6 operis quinquaginta. collem autem et cliuosum modum iu-

5 ēs **A** est **c** certo **d** uel] aut **s** arbustus **SAcq** es **qs** est **SAR** ẽ ^(nt) succissimo **d** umore aliter **S** humore aliter **bs** humore liter **Aadmpq** humore similiter **k** humore (*omisso* aliter) **c** humori aliter **t** exiguo adsuescat *om.* (*in marg. postea adscr.* assiduo assuescat humore licet) **d** umido **SA** 10 uiduata pristino *ed. pr.*: uideat' apristino **S** uideat apristino **Admpsu** uideat ap(i)stino **bc** uideat a pristima **q** uideat ne a pristino **a** uide ne a pristino **gktv** at//si (t *ex* c *ut uid.*) **S** ad si (d *in* **t** postea mut.) **A** ac si **q** prodiderit **SAbdmq** umore **S** (h *postea adscr.*) **A** humore **R** 12 nam quae ex sicco in *scripsi p. 39 sq.*: nāquæ exis quo in **S** namq; ex his co In **A** namque(Namq;)ex his coin **cd** namq; ex hiis coin **a** nam ex his coin (quom ĩ aquosum *in marg.* **m**) **mq** namque ex his cum in **ksu** Nam ex his co **b** nam ex iis quom in **p** aqua sum **d** utcunque *ed. Ald.*: utrimque **SA** utrunque **bkm** utrinq; **d** utrũque (u) **c** utrumque **as** 13 *uerba* transfertur—agrum *om.* **q** desinaberis (g *suprascr. m*[2]) **A** designaberis **abdmqu** designaueris **ck** designauere **s** designabis **p** 15 sucosũ **Sbs** succosũ **AR** bipabulo uerte qđ uocant **S** bipalo uerte (uertere **ak**) qđ uertunt **AR** rusticis es tertiũ **A** rusticis sestertium **dm** sextertium **pv** sextarium **q** 16 ea res pastinatio **SAR** *om.* **s** plus sesquipedẽ **S** plus es quipede' **A** plures (*om.* s) qui (quam **bp** *in marg.*) pedem **R** plus quam pedem **t** 18 cliuosũ modũ **S** clinos modũ **AR**

geri, sed ne minus duobus pedibus alte, repastinaueris operis sexaginta: uel si eodem loco, quo uineam ordinaturus es, facere uoles seminarium, tribus pedibus alte repastinabis iugerum operis octoginta; ita tamen si neque lapis neque tophus aut alia materia difficilior interuenit, quae res quot operas absumat parum certum est. nos autem de terreno loquimur.

Peracta repastinatione, mense Februario uel prima 2
parte Martii semina legito. sunt autem optima, quae de uitibus notatis leguntur. nam cui cordi est bona seminaria facere, circa uindemiam uites, quae et magnum et incorruptum fructum ad maturitatem perduxerunt, rubrica cum aceto, ne pluuiis abluatur, permixta denotat, nec hoc uno tantummodo anno facit, sed continuis tribus uel pluribus uindemiis easdem uites inspicit, an perseuerent esse fecundae; tum enim manifestum est generositatis uitium, non anni ubertate fructum prouenire. si conpluribus uindemiis eundem teno- 2
rem seruarint, ex eiusmodi uitibus lecta semina multum

Qualia semina et quando legas.

1 repastinaueris *scripsi cum* **t** : repastinaberis **Sekpqs** repastenaberis **Ad** repastinabis **a** *uerba* repastinaberis tribus pedibus alte *om.* **bm**
3 seminariium (iu *in ras.*) **S** altere pastinauis (u *in* b *postea mut.*) **S** altere pastinab̄ (h) **A** LXXX **S** 5 topus (h *supr. scr.* m^2) **S** tophus **bk** topus **AR** interuerit **cp** quot] qđ **S** quod **A** assumat **d**
II Qualia semina et quan|do legas *rubr. litt. unc.* **S** quando (*supra* ndo *scr.* m^2 lia) semina et quando legas *rubr. litt.* (· II · *ante* Peracta *posit.*) **A** Qualia semina & qñ legas **dm** *(in marg.)* **b** : *uulgo om.* **R** cap. 2 **b** cap̄. II **m** res pastinatione **SA** febr̄ **S** fe'b **A** febr **c** marcii **A** optima quæ *bis in* **S** corda **S** (i *supra* a *scr.*) **A**
10 seminaria | bona **d** pduxer ̃ **S** pduxerı̃t **A** pduxerunt (pduxũnt) **R** produxerunt **q** 12 rubrica cum *uett. edd.*: rubricatũ **SAR** rubicatum **a** acoeto **Abm** 13 pluuis **Abm** *(alt.* i *suprascr.)* **d** puluis **ak** abluatur *ed. Brusch.*: abluit **SAR** hoc *om.* **Sa** 15 fecundae /// tum enim manifestũ **S** fecundaestum̃ In manifestũ **A** fecunda. Estum immanifestum **a** fecundas. Estiuum | manifestum **b** fecunde Estumen manifestum **c** fecundae | Estumen im manifestum **du** fecunda estumen manifestum **qs** fecunda. Estũm manifestum **m** fecunda manifestum *(spatio inter uerba relicto)* **k** fecunda Sic enim manifestum **p** generositate **p** 17 complurib; (·bus) **AR** uindemmiis **a** seruarint **SAdksu** seruauerint **acpqv** seruiant **m** seruant **b**
18 ex] et **c** ∵ ex eiusmodi uitib; uindemiis eundẽ (*ex* euntẽ *ut uid.*) tenorem seruauerint ⁝ ex eiusmodi uitibus lecta **S** lecta] leta **c**

bonumque uinum praebebunt. nam qualiscunque generis uuae, quae integrae et incorruptae ad maturitatem perueniunt, longe melioris saporis uinum faciunt quam quae praecipientur aestu aut alia de causa.

3 *Quem ad modum semina eligas.*

Semina autem eligito grandi acino, tenui folliculo, paucis minutisque uinaceis, dulci sapore. optima habentur a lumbis, secunda ab humeris, tertia a summo uertice uitis lecta, quae celerrime conprehendunt et sunt feraciora, sed aeque celeriter senescunt. pampinaria sarmenta deponi non placet, quia sterilia sunt. locis pinguibus et planis et humidis praecoques uites serito, raris acinis, breuibus nodis, inbecillas (nam tali generi uitium eiusmodi ager aptus est),

2 locis aridis et macris et siccis uitem sero maturantem et ualidam crebrisque acinis. quod si pingui agro ualidas uites deposueris, pampinis magis eluxuriabuntur, et qualemcunque

1 nam] namq; **q** 2 quæ integrę & **S** quae et **AR** que *(etiam* et *omisso)* **p** pueniunt **SAdm** proueniunt **R** 3 percipientur **ks** preripientur **b** estua ut **A** est^u aut **d** estua uel **b**

III Quē ad modū semina eligas *rubr. litt. unc.* **S** quē admo | dū semina eligas *rubr. litt.* (· III · *ante* Semina *pos.*) **A** Q^m admodum semina eligas Cap. 3 *rubr. litt. in marg.* **b** quemadmodum semina eligas Cap III **m** Qualia semina et quando legas II *rubr. litt.* **q** pauci///s **S** pauc^i os **A** 6 optuma **Abq** a lumbis] alūbis **SA** alunbis **m** a lombis **p** umeris **S** (h *postea adiect.*) **A** 7 tertia a summo uertice uitis *scripsi p. 40 sq.:* tertia a sūme uite uita **S** tertia sūme uitae uita **A** tertia summę (-e) uitę (-e) uita **R** tertie sūme uite uita **c** tertia uite summa **p** 8 lecta quae s lectę aque **SAbm** lecta aque **a** lectęque (lecteq;) **cdq** collecta que **p** celeberrime **c** comprehendunt (cōprehendunt) **R** feraciora sed **abs** ferocioras et *(in* ferociora sed *mut. m²)* **S** ferociora sed (a *suprascr. m²*) **Ad** feratiora sed **ckmpq** 9 aeque *scripsi p. 41:* ea quā /// **S** et qua' **A** et quam **R** etiam quam **s** quam **p** sermeta **S** qz **S** q **A** qui **R** quę **dp** et umidis **S** sed umidis (et h *suprascr. m²*) **A** 11 raris **S** paris **AR** paruis **dt** pa^i ribus **bs** nodes **A** nobis **d** 12 nam tamē **cq** tali generi *uett. edd.:* talis generis **SAR** ager] terra (*in marg.* + ager) **d** 13 sero maturantem et ualidam *scripsi p. 41:* sere maturam | //// et ualidā **S** serę matura uere metuali | dā **A** sere matura uere metualidam **R** sere maturauere me tualibam **d** sere maturam et ualidam **p** sere maturantem et ualidam **l** sere maturaneam et ualidam **gtv** 14 cerebrisq; **Ad** ereptisq; **q** 15 qualencunque **a**

fructum tulerint, ad maturitatem non perducent; rursus in-
becillae exili agro celeriter deficient exiguumque fructum
dabunt. unumquodque genus uitium separatim serito; ita
suo quodque tempore putabis et uindemiaueris. semina cum 3
nouello sarmento deposita cito conprehendunt et ualenter
crescunt, sed celeriter senescunt; at quae uetere sarmento
panguntur, tardius conualescunt, sed tardius deficiunt. se-
mina quam recentissima terrae mandare conuenit. si tamen
mora interuenerit, quo minus statim serantur, quam dili-
gentissime obrui tota oportet eo loco, unde neque pluuias
neque uentos sentire possint. plantaria facito ab exoriente
ad decimam lunam et a uicensima ad tricesimam. haec uel 4
melior est uitibus satio. sed cum seras, frigidos uentos uitato.

De malleolis.

Malleolum sic deponito. uirgam malleolarem non am-
plius quam sex gemmarum esse conuenit, ita tamen sunt,
si brevia internodia habent. eius imam partem quam in ter-
ram demissurus es, acutissima falce iuxta nodum, sic ne

2 inuecillæ (b *suprascr.*) **A** exiliaçro (signo *diuis. uerb. postea adpos.*) **S** exili-acro **A** celeṭiter (r *suprascr.*) **A** celeiter **q** defitient **q** unū quoṭq; (d *suprascr.*) **A** 3 seperatim **s** sepatim **q** seperatum **m** qđq. **S** quodque **R** quotque **A** quoque **c** quoquo **s** tēpure (o *suprascr. m*[1]) **S** pu|tabis & uindemiaueris **S** putaui· sed uindemiaueris **A** putaui Sed uindemia ueris **R** puta. Sed uen demiaueris (Si i *suprascr.*) **p** putaūis et uindemiaūis **t** 4 semina cum nouello sarmento *scripsi p. 171:* semina cū nouello uetere (ueteræ **A** uetero **b**) sarm̄to **SAR** 6 atquae] atq. **S** atquȩ **A** atq; **R** 7 pangunt˜ (panguntur) **Sk** pinguuntur **AR** pinguntur **cpq** 8 quam] que **c** 10 toto **bm** undeq; (ne *suprascr. m*[1]?) **S** unde neq; **cdkps** uñ neq; **q** undeq; **A** undique **abm** 11 possunt **c** ad decimam lunam m[2] *in* **p** *(cfr p. 171):* a decima luna **SAR** a *ante* uigesima *om.* **bm** uicensima **SA** uicesima **cdpqu** uigesima **abkms** xx. **gv** 12 ad tricesimā **S** adtriceṣsimā (n *suprascr.*) **A** ad tricesimam **p** *om.* **R** 13 seras] sera **d** frigido uento **m**

IIII De malleolis *rubr. litt. unc.* **S** de malleoṇis (l *suprascr. m*[1]) *rubr. litt.* **A** de malleolis **b** de malleolis Capitulum ·IIII· **m**: *uulgo om.* **R** Malleoṇū (l *suprascr. m*[1]) **A** malleo|leo larē **S** malleo leolarē **A** malleolarem **bkmps** malleralarem **a** mallelarem **d** mallearem **cq** 16 imam] unā **bcmq** terra **d** 17 demissurus **ɔ** dimissurus **SR** dimisurus **Abm** acutissima *(supra ult. litt.* a *ras.)* **Sb** acutissimā **Aamqɔ** acutissima **cdkps** ne] nec **c**

gemmam laedas, rotunda plaga amputato et statim fimo bubulo linito: tum in terram bene pastinatam et stercoratam rectum sarmentum defigito, ita ut ne minus quattuor gem-
5 mae abscondantur. pedale quoquouersus spatium sat erit inter semina relinqui; cum conprehenderint, identidem pampinentur, ne plura sarmenta, quam debent, nutriant. item quam saepissime fodiantur, ferro ne tangantur. uicensimo et quarto mense resecentur, post tricesimum et sextum mensem transferantur.

De uineis constituendis. In agro requieto uineam ponito. nam ubi uinea fuit, quod citius decimo anno seueris, aegrius conprehendet nec
6 umquam roborabitur. agrum antequam uineis obseras, explorato qualis saporis sit; talem enim etiam gustum uini praebebit. sapor autem, sicuti primo docuimus uolumine, conprehendetur, si terram aqua diluas et, cum consederit, tum demum aquam degustes. aptissima uitibus terra est

1 ledas S ridas **Abcdmqsu** radas **agktv** rodas **p** ridas (ledas) *(ead. manu ut uid.)* s rutunda *(priore litt.* u *in* o *mut.)* S rodtunda **a** amputato et S amputat cet **A** amputat et **R** amputant et **c** amputa et **kp** amputet et **o** 2 linito tūin **Scps** linitotū in **A** lini totum in **ak** lini totam **b** lini totam in **m** lini totam in **d** lini totā (tū) cum in **q** 3 ita ut ne S ita ne **AR** *inter* quattuor *et* gemmae *ras. in* S 4 abscundant` (u *post in* o *mut.*) S ascondantur **d** asondantur **p** pedale (p m^{2}) S quoq'uersus S qquersus **A** quoq; uersus (q; uersus) **R** quoquo usus **q** 5 seminare lin | qui S nutriant *om.* **AR** 7 uicensimo **SAn** uicesimo **R** uigesimo **ak** 8 resecentur *ed. Brusch.* resecantur **SAR** tricesimum **Sbdp** tricessimum **A** trigesimum **ackqs** tricensimum **m**

IIII De uineis constituendis *rubr. litt. unc.* S deuineis constituendis *rubr. litt.* (·V· *in marg.*) **A** De uineis constituendis Cap. 5 **b** De uineis custodiendis Cp̄. V **m** : *uulgo om.* **R** uineam *ex* uincam *ut uid.* S ponito **ckp** posito **SAR** posito uel ponito **q** uinea **R** uineā S uineam (m *iam a* m^{1} *expunct.*) **A** quod **R** qđ **A** quo S cicius **m** sæueris **SA** saeueris **bd** sęueris **km** unquam **abdm** obseras (e *et* r *in ras.*) S explorato p(i)mo qualis **c** si·talemenī (t) S sitalem enim **A** sic talem enim **a** gustum **lt** gustus **SAR** sicut docuimus (*omisso* primo; *cfr supra:* explorato p(i)mo) **c** 15 terra **A** aquas **c** consederit **l** conderit **SAR** conderis **s** conciderit **p** tutuderis **gtv** 16 degustes (g) S decustes **A**

harenosa, sub qua constitit dulcis humor, probus consimilis ager, cui subest tophus, aeque utilis congesta et mota terra. sabulum quoque, cui subest dulcis argilla, uitibus conuenit. omnis autem, qui per aestatem finditur ager, uitibus arboribusque inutilis. terra inferior alit uitem et arborem, superior custodit. saxa summa parte terrae uites et arbores 7
laedunt, ima parte refrigerant, et mediocri raritudine optima est uitibus terra; sed ea, quae transmittit imbres aut rursus in summo diu retinet, uitanda est. utilissima autem est superior modice rara, circa radices densa. montibus cliuisque difficulter uineae conualescunt, sed firmum probumque saporem uini praebent. humidis et planis locis robustissimae, sed infirmi saporis uinum nec perenne faciunt. et quoniam de seminibus atque habitu soli praecepimus, nunc de genere uinearum disputabimus.

Vites maxime gaudent arboribus, quia naturaliter in 4
sublime procedunt, tunc et materias ampliores creant et

Genera uinearum.

h
1 umor S umor (h *adscr. m*²) A   2 cui subestto fusæque S cui
t
subęsto fusæque A cui subest tofus (aeque) R   aeque] aque (aquę) **bcpq** (e *suprascr.*) **m** eque **as** que **k**   3 sabolum **d**   uitib; S uitio **AR** uiti **bs**   4 funditur **ckq**   arborisque A   5 terrainferioralituitem & S terra Infe|riora lituit emet A (*sed* licuit) **d** terra inferiora lituit (licuit **m**) emet R
cri
6 parte terrefrigerant & medio uites & arbores ledunt ima parte refrigerant S parte terręfrigerant et mediocri uites et arbores lædunt ima parte refrigerant A terre refrigerant et (eę **k**) mediocri uites (uitem **cq**) et
ima
arbores ledunt ima (una **bcq** Una **d**) parte refrigerant R terre refrigerant *om. cet.* **p** : *correxi p. 173 praeeunte maximam partem ed. Ald.*   uitem *post* mediocri *scr. et expunct.* **c**   7 optuma **d** optime **m**   terram **m**   8 Sed (sed) ea (eã **c**) quã (quam) SAR sed aquã **k** : *corr. uett. edd.*   ymbres **cq** imber **b**   9 utilissima autem est **b** (*cfr p. 173*): utilissima uitanda est aut˘ | est S utilissima uitanda ∻ (est) ãt (autem) ∻ (est) AR   11 coalescunt **c**
h
Umidis (*supra* U *ras.*) S umidis (h *suprascr. m*²) A   13 quõ SA quoniam **aq** cum **bcdp** quom **kms**   14 p̄cipimus Tunc es precepерimus **p**   generibus **c**   15 disputauimus (u *in* b *postea mut.*) S disputauimus A

V. Genera uinearum *rubr. litt. unc.* S genera uinearum (·VI· *in marg.*) *rubr. litt.* A De generibus uinearum & operis Cp̄ VI **m** De generibus uine-
tum
arum V **q** : *uulgo om.* R   17 tum **ackqs** tunc **d**   creant S careant AR

fructum aequaliter percoquunt. hoc genus uitium arbustiuum uocamus, de quo pluribus suo loco dicemus. uinearum autem fere genera in usu tria sunt, iugata, humi proiecta et deinde tertia, *quae* est a Poenis usurpata, more arborum in se consistens. id genus conparatum iugatae quadam parte
2 deficitur, quadam superat. iugata plus aëris recipit et altius fructum fert et aequalius concoquit, sed difficilior est eius cultus; at haec ita constituta est, ut etiam arari possit, eoque ubertatem maiorem consequitur, quod saepius et minore inpensa excolitur. at quae protinus in terram porrecta est, multum, sed non bonae notae uinum facit. uinea optime repastinato agro ponitur, nonnunquam tamen uel melius quibusdam locis sulcis committitur; interdum etiam scrobibus deponitur. sed, ut dixi, repastinatur iugerum in
3 altitudinem pedum trium operis octoginta; sulcum autem terrenum altum duorum, longum septuaginta una opera effodit; scrobes ternarios, id est quoquouersus pedum trium, una opera facit XVIII. uel si cui cordi est laxius uites po-

1 arbustissimũ e arbustium[u] **d** 3 autem *om.* **b** iugati **e** 4 quae est a Poenis usurpata *scripsi p. 42:* est aponis urpata **S** ÷ aponi surpata **A** est aponi (apponi **ac**) surpata **R** est apponi usurpata **ls** est apo sũpata *(spat. rel.)* **k** est appoñe (e *ex* i) suppara **t** *om. sed spat. rel.* **p** 5 consistens. id genus *ed. Ald.:* consistent /// | ingens **S** consistent In genus **A** consistent in genus **R** consistẽs in genus **b** consistent genus *(spat. rel.)* **k** consistentium genus **t** 6 iugatae *ed Ald.:* iugatum **SAR** superẹṣt[a] **e** eris **SA** aeris **R** acris **m** 7 concoquit //// **S** concoquiḍ[t] **A** conquoquit **q** conquoquit[co] **b** (c *supra* qu) **p** coquit[cõ] **d** conquit[co] (i *ex* o *ut uid.*) **s** at **R** ad **SA** ari[ri] possit (ri *suprascr.* m^2) **A** 10 porrecta **S** ꝓrecta **A** prorecta **bk** proiecta **es** pro|iectam (i *in ras. et* m *del.*) **d** poiecta (*litt.* i *et* e *dub.*) **a** coniecta **p** protecta **q** 11 multũ *in marg. adscr.* **S** 12 nonumq̃ **e** 13 cõmitur **S** 14 srobibus[c] **A** repastinabitur[bi] **eq** repastinatur **d** 15 operis **S** opis **p** optos (opertos) **AR** 16 altum *om.* **AR** una opera **R** una opere **SAamq** uno opere **s** 17 scroues (u *post. in* b *mut.*) **S** scrobos **s** est *om.* **ak** quoq; usus **e** una opere **m** 18 uel sicui //// cordi est **S** † sĩc uicordi ÷ **A** uel sicu///i cordi est **d** uel si cui corde[i] est m^1 *in* **m** ˙uites˙ *supra uersum adscr.* **A** uires **e**

nere, scrobes quaternarios, id est quoquouersus pedum quaternum, una opera duodecim facit, uel bipedaneos quoquouersus una opera uiginti effodit. curandum autem est, ut locis aridis et cliuosis altius uitis deponatur quam si humidis et planis. item si scrobibus aut sulcis uineam posituri erimus, optimum erit ante annum scrobes uel sulcos facere. uinea, quae angustissime conseritur, quoquouersus quinque 4
pedum spatio interposito ponitur, inter septem uel octo pedes, quae rarissime, *uel*, ut etiam facile arari possit, inter denos pedes constituitur. haec positio uinearum modum sine dubio agri maiorem occupat, sed ualentissima et fructuosissima est. cum semina depones, imum scrobem uel sulcum bidentibus fodito mollemque reddito. uitem, quam ponis, fac ut ad Orientem spectet adminiculo religata. in imo scrobe lapides circa pondo quina ita ponito, ne uitem premant, sed iuxta radices sint. praeterea post haec uina- 5
ceae heminam uuae albae in nigra, uuae nigrae in alba ponito, atque ita scrobem uel sulcum cum instercorata terra ad medium conpleto. triennio deinde proximo paulatim scrobem uel sulcum usque in summum conpleto; sic uites consuescent radices deorsum agere. spatium autem radicibus, qua repant, lapides praebent et hieme aquam repel-

1 quaternos **m** est *om.* **ak** quoq, uersus **A** quoquo usus **q** quo usus **c** 2 duodecim] XII **Aadps** facit *supra uersum adscr.* **d** 3 uiginti] XX **aqs** uigiт̃ **c** effodit *supra u. adscr.* **S** umidis **S** umidis (h *suprascr.* m^2) **A** 5 sicrobib; **S** sicrobib; (s *suprascr.* m^2) **A** poituri **c** angustissima **bm** 8 interpositio ponitur **a** interponitur (ponitur *postea linea del.*) sito pñr **d** inter septẽ uel octo pedes **S** Int̃ VII. ł octo pedes **A** Inter (inter **as**) septem (VII **abdpqs**) uel octo (VIII **acdps**) pedes **R** 9 uel *addidi p. 42 sq.* : *om.* **SAR** *post* rarissime *tamen parua ras.* **S** facile *in marg. add.* **d** 10 dedos (n *suprascr.*) **A** 12 est *ante* cum *om.* **cq** imum] unum **b** 13 uidentibus **S** uidentib; **A** budentibus **m** redito **cq** 15 imo] uno **m** quina ita **S** quina Ita **A** quin (qn **b**) alta **abklu** quin (q: *suprascr.*) alta **d** quin (qn **s**) altam **ms** quin ne alta **cq** quina **p** quinq; alte **gtv** quin ne alta atque ita *omiss. cett.* **c** 16 premant **R** premat **Sakm** p̄mat **A** uineaceae **SAas** 18 scrouem (u *post in* b *mut.*) **S** *et item uers. sequ.* 21 dehorsum **b** in radicibus **b** 22 hyeme **c** hyemem (m *postea del.*) **d** *uerba* et hieme—praebent *om.* **k**

lunt, aestate humorem praebent; uinaceae uitis radices agere cogunt.

De cultura uinearum.

Quoniam praecepimus, quem ad modum uites ponendae sint, nunc culturam earum docebimus.

5 Vineam nouellam omnis gemmas agere sinito. simul atque pampinus instar quattuor digitorum erit, tum demum pampinato et duas materias relinquito: alteram quam uitis constituendae causa submittas, alteram subsidio habeas, si forte illa ordinaria interierit; hanc rustici custodem uocant. proximo deinde anno, cum putabis uitem, meliorem unam uirgam relinquito, alteras tollito. tertio anno uitem, in quam
2 formam uoles, dum tenera est, conponito. si iugatam eris facturus, unam materiem submittito, ita ut duas gemmas, quae sunt proximae a terra, falce acuta radas, quo ne iam possint germinare et deinde tres sequentis relinquas, reliquam partem uirgae amputes. sin autem uitem in se consistere uoles, sicut arbori brachia submitti patieris et dabis

1 umorem (h supra) S umorem (h *suprascr. m*[2]) A uinaceae uitis *scripsi p. 173:* uineaceis **SAR** coguntur a

De cultura uinearum (VII *in altero marg.*) *rubr. litt. unc.* S de cultura uinearum (VII *ante* Quõ) *rubr. litt.* A quemadmodum uites coli debeant Cp̄ VII m Quem admodum uites coli debeant. Cap. sextum (*post* ponendae sint) q : *uulgo om.* R Quõ **SAq** quom **adms** cum **bck** precipimus **abs** 4 nunc] Tunc c

omnis **SAabm** omnes R 5 simulq; atq; c simulat (ac supra) m simulat b 7 reliquito (n supra) S reliquito Ab relinquito R 8 summittas p submictas q 9 hanc rustici R ac rusti S hac rusti|ci (ci *in marg. iuxta uersum et* n *supra u. scr. m*[2]) A 10 anno deinde (*transpos. sign. post adpos.*) A 11 alteras tollito S *om.* **AR** in qua formã **SR** in qua formę A in quam formam **bks** in qua forma q 12 iugatam t iugata **SAR** eris **SA** erimus R exerimus a 13 facturus *Pontedera:* facturis (s *postea adscr.*) S facturi **AR** unam materiam t una materia **SR** uma materia A ima materia **aks** submittito q sũmittito (summittito) **SAR** sumittito s 14 acuta d acute **SAR** quo ne iam *scripsi p. 173 sq.:* quo **SAR** que d 15 sequentis S sequentis *supra u. add. et* i *in* e *postea mut. m*[2] A sequentes R relinquã (n *postea del.*) S 17 sicut **SAas** sicuti R sic̄ d summitti **bm**

operam, ut in orbem quam rotundissime formetur. nam
praeterquam quod speciem habet sic conposita, tum etiam
minus laborat, cum undique uelut aequilibrio stabilita in se
requiescit. sat erit autem, cum primo brachia submittuntur,
singulas gemmas singulis sarmentis relinqui, ne protinus
onere grauetur. post hanc putationem lectis sarmentis bi- 3
dentibus alte aequaliter uineam fodito uel, si ita late dispo-
sita erit, arato. ab Idibus Octobribus oblaqueare incipito,
ante brumam oblaqueatam habeto. per brumam uitem ne
colito, nisi si uoles eas radices, quae in oblaqueatione ap-
parebunt, persequi. tum demum optime amputabis, sed ita
ne codicem laedas, sed potius instar digiti unius a matre
relinquas et ita radicem reseces. nam quae protinus abra-
ditur, praeterquam quod uulnus uiti praebet eoque nocet,
tum etiam de ipsa cicatrice plures radices prorepunt. ita- 4
que optimum est exiguam partem relinqui atque ita sum-
mas partes, quas aestiuas rustici appellant, resecare; quae

1 in horrem (h *postea del. et alt. litt.* r *in* b *mut.*) **S** In ^{h}orrem h *post adscr.*) **A** in orbem **akp** in horreum **R** orreū **c** quam *om.* **b** rutundissime (*pr. litt.* u *post in* o *mut.*) **S** rutissime (*supra* u *man. rec. scr.* ec) **A** rectissime **R** firmetur **s** 2 spetiem **mq** compositā **SAR** 3 tum **a** 4 req^{i}escit **S** erit ^{aū} cum **S** eriat **A** prima (a *postea in* o *duct.*) **S** primum **a** singulis gemmas **a** 5 reli^{n}qui **S** reliqui **ab** 6 honere **dq** lecti **SAR** sermentis **c** uidentib; (u *postea in* b *mut.*) **Sd** uidentib; **A** uidentibus **R** bidentibus **aps** 7 alte qualiter **SAR** alte equaliter **dkpt** disposite (e *in* a *post mut.*) **S** 8 auidibus (u *postea in* b *mut.*) **SA** ab ydibus **c** octobriƀ **S** octobrib; **A** octobris **R** octoƀ **dp** octoƀr **s** 9 obleq^{a}ueare **A** habeto. per] habet. oper **A** 10 collito **c** incolito **a** 11 demum //// Optime **S** 12 codicē **S** ^{rt}codicem (rt *suprascr.* m^2) **A** corticem **R** cödicem (*in marg.* cörticē) **d** corticem (rt *in ras.*) **q** in codicem **s** corticem ne **c** reli^{N}quas **S** l relinquas (l *postea del.*) **A** 13 et *in ras.* **S** nāq; **S** nam quae **A** namq; (nāque) **R** nanq; **mp** abradit **b** 14 eoque *uett. edd.*: eo qđ **Sbcp** eo quod **AR** eo q (= eo quod) **dk** 15 prorepetunt **S** prorepetunt **A** 16 optumum **m** sumas **c** 17 rustici] rusti **S** fusti **A** quae *om.* **cdq** q^{que}; **b**

sic resectae inarescunt nec ultra uitibus obsunt. possunt etiam suboles per brumam caedi, eo magis quod frigoribus extirpatae minus recreantur. peracta oblaqueatione ante brumam tertio quoque anno macerati stercoris, ne minus sextarios binos ad radices uitium posuisse conueniet, praeterquam columbinum; quod si quo amplius quam heminam posueris, uiti nocebit. post brumam deinde oblaqueationem
5 circumfodito. ante aequinoctium uernum, quod est octauo Kal. Apriles, oblaqueationem adaequato. post Idus Apriles terram ad uitem aggerato. aestate deinde quam potes saepissime occato. iugerum uineae quinque operis oblaqueatur, quinque foditur, tribus occatur. iugerum ualentis et iam con-
6 stitutae uineae, quattuor operis putatur, sex adligatur. arbusto nihil eiusmodi potest ante finiri, quia inaequalitas arborum non patitur operis iusta conprehendi. quibusdam placet uitem proximo anno translatam non putare, sequenti deinde anno purgare et unam uirgam, quam submittamus, ad tertiam gemmam resecare, tertio deinde si uitis recte conualuerit, una plus gemma submittere, quarto duas gemmas proximae putationi adicere atque ita quinto demum

1 resectęm **b** secte **e** inarescunt *Schneiderus:* inalescunt **Saksv** Inalescunt **A** malescunt **emqu** inallescunt **p** mallescunt **b** inalescunt (m *supra*) **d** ĩualescunt **t** conualescunt **l** intalescũt **q** obsint **e** 2 suboles (u *in* o *postea mut.*) **S** suboles **A** soboles **R** cęli **d** 3 ante *om.* **AR** 4 macerato **a** nec minus **et** nõ minus **s** 5 uinos (u *post in* b *mut.*) **S** uinos **A** posuisse **R** posuisset **SAb** (*m*[1] *in* **d**) **m** 6 columbarium **s** hieminã **A** hominum **a** eminam **e** 8 quod est] ẽ qđ ẽ **e** *uerba* circumfodito — oblaqueationem *om.* **b** VIII **S** octaua **AR** octauo **k** 9 k̃ apriles **S** kł apr(i)l **A** kl. aprilis **am** kł ap(i)lis **edk** kł april **pqs** idus apriles **S** id̃ ap(ſ) **A** id ap(i) **e** id apr. **a** iđ aprił **dpqs** idus april **b** id. aprilis **m** 11 oblatur **Abm** oblatur (quea *supra*) **d** 12 et *in ras.* **S** 13 adligatur **mps** alligatur **SAR** 14 potest ante *scripsi p. 174:* potestate **SAR** potest apte **t** quia *scripsi:* qua *in ras.* **S** quã **A** quam (quã, q̃) **R** q̊m **k** 16 translatam — anno *in marg. adscr.* **d** sequenti demum anno **m** 17 unam] imã **e** submittimus **eq** submitta(imus) **d** at (t *post in* d *mut.*) tertiã **S** atertia(ſ) (e *supra* t *m*[2]) **A** at tertiam **s** ac tertiam **R** 19 summittere **b** 20 adicere **S** adiecere **Aas** adiacere **R** ad(a)iecere **d** adiicere **kp**

anno uitem iugare. hunc eundem ordinem culturae nos quoque experti conprobauimus.

Veterem uineam, si in summo radices habebit, resecare 6
nolito; alioquin etiam nouellam uineam, quae ex resectione
enata fuerit, inutilem habebis, prima parte terrae natantibus
radicibus, neque fructum uberem percipies et nihilominus
celeriter consenescet. eiusmodi itaque uinea, si non peraridos
habet truncos et flecti potest, factis sulcis optime
sternitur atque ita renouellatur. sin autem usque eo 2
exaruit, ut curuari non possit, primo anno summatim, ita
ne radices eruas aut laedas, oblaqueato eam et stercus ad
radices addito atque ita putato, ut paucas et certas materias
relinquas, et fodias diligenter et saepius pampines, ne
omnino superuacua sarmenta nutriat. sic exculta longas et 3
firmas materias creabit, quas sequenti anno scrobibus inter
ordines factis propaginabis ac deinde triennio, cum conualescat,
saepius fodies matremque ipsam onerabis; nihil in
posterum prospicies ei, quam sublaturus es. posterum *in* annum

De resecanda uetere uinea et propaganda.

VIII De rececanda uetere uinea et propaganda *rubr. litt. unc.* **S** de resecanda ueterę uinea et propaganda *rubr. litt. unc.* **A** De resecanda uetere uinea Cap̄ 8 **b** De Resecanda uetere uinea et propaganda Cap̄ VIII **m** De resecanda uetere uinea et propaganda VII **q** : *uulgo om.* **R** 4 aliq^{on} (o *et* n *adscr.* m^2) **p** : aliqui **SAR** nouelam **m** 5 fuerit **R** fuerint **A** (n *expunct.*) **Sb** inutilem *scripsi:* uinutilē **SA** uim inutilem **R** uini inutilem **s** habebis *scripsi:* habebit **SAR** habere dicūt **b** 7 celiter **a** uinea si non perarid **S** uineas Inoperari **A** uineas inoperari (in operari) **R** 8 habet *uett. edd.:* habent **SAR** truncos **S** runcos **AR** factistis | sulcis **A** 9 atq; itaq; (*alt.* q; *postea del.*) **d** renouellant˜ **c** renouelantur **q** autem *om.* **bm** 10 curuari **gktv**: curari **SAR** possit **d** possint **SAR** sūmati **A** 11 ne] nec **cq** nō **s** erubas^{u} **SA** at^{u} (u *post suprascr.*) **A** ledes **q** eam *om.* **AR** 12 atque] autq; **c** ut^{a} (a *post adscr.*) **c** aut **SAR** 13 panpines **S** 14 excultas **cq** 15 firmas et longas **cq** creauit (u *post in* b *mut.*) **S** creauit **AR** 16 propaginabis *Pontedera:* propaginib; **S** propaginibus **AR** 17 matresque **c** honerabis **d** enecabis (uł onerabis *in marg.*) **s** 18 prospicies **SAR** prospities **mq** sublat^{urus} **A** ei **S** et **AR** es **p** ÷ **SA** est **R** posterum in annum *scripsi:* posterū annū **SAR**

matrem radicitus tolles atque ita nouellam uineam ordinabis.
4 sin autem uetus uinea dumtaxat generis boni radices alte positas habebit, ita ut oblaqueatae non conspiciantur, eam uineam circa Kal. Martias, antequam reseces, oblaqueato et protinus, cum alte oblaqueaueris, sic resecato. quattuor digitos ab radicibus trunci relinquito et, si fieri poterit, iuxta aliquem nodum serrula desecato et plagam acutissimo ferro deleuato. deinde minutam terram mediocriter stercoratam ita superponito, ut adobruto trunco ne minus tres digiti
5 terrae super plaga sint, hoc idcirco, ne sole inarescat et ut melius materias citet percepto humore, quem terra praebet. at quae mali generis et infructuosa uinea est summasque partes eiuncidas et exesas habet, si radices eius satis alte positae sunt, optime inseretur ita, ut oblaqueata et nudata pars ima secundum terram sic amputetur, ne cum aggerata fuerit, supra terram extet.

7 **De propagatione.** Propagationum genera tria sunt in usu maxime: unum, quo uirga edita a matre sulco committitur, alterum, quo ipsa mater prosternitur atque in pluris palos per suas uirgas diuiditur, tertium, quo uitis finditur in duas uel tres

1 radicibus **e** uinea duntaxat **p** uineam taxat (uinea dũtaxat *suprascr.*) **d** uineam | taxat S uineã (uineam) taxat **AR** 2 alte positas S alterositas **Ampqs** altero sitas **R** alte resitas **a** 4 kl̄ martias **Sd** kl̄ mãrt **Ak** kal̄ mart **bp** kl mart **e** kl̄ marti. s kl̄. mar. **mq** kl. M. **a** 6 relinquinto (n *post del.*) **d** si *supra u. add.* **d** 7 modũ **e** sercula **a** 8 delebato **A** 10 iccirco **d** 11 materia | scit & S materiascit et **Aaq** materias citet **d** materiascat et **p** matesiascit et **ku** materias et *(spat. rel.)* **e** materias et **b** materias det **m** materiam det s materias creet **gtv** umere *(pr. litt.* e *in* o *mut.)* S umere (h *et* o *postea suprascr.*) **A** 12 sumasq: **e** 13 eiuncidas *scripsi praeeunte Schneidero:* et iuncidas **SAR** et uincidas **bkm** et nitidas s hñt *(sed hoc del. et* h̃t *iuxta adscr.)* **d** habent **SAR** 15 ima] una **es** 16 fuerit S fuerit (e *post adscr.*) **A**

VIIII. De propagatione *rubr. litt. unc.* S depropagatione *rubr. litt. unc.* **A** De propagatione cap̃ 9ᵐ **b** De propagatione Capitul. VIIII. **m** De propagatione seqt· VIII· **q** : *uulgo om.* **R** Propagationẽ (ẽ *in* ũ *mut.*) S

18 uirgaedita (a *suprascr. m²*) **A** uirga aedita **bm** 19 ipsam mat̃ (m *postea del.*) S 20 funditur **abemqu**

partes, si diuersis ordinibus deducenda est. hoc genus tardissime conualescit, quia uitis diuisa medullam amittit. et quoniam genera proposuimus, unumquodque qualiter faciendum sit, demonstrabimus.

Virgam cum a matre in terram deprimere uoles, scro- 2
bem quoquouersus quattuor pedum facito ita, ut propala
non laedatur alterius radicibus. deinde quattuor gemmas,
quae in imum scrobem perueniunt, relinquito, ut ex his
radices citentur. reliquam partem, quae continens matri est,
adradito, ne superuacua sarmenta procreet. diuersae autem, 3
quae supra terram extare debent, ne passus fueris plus
quam duas aut ut maxime tres gemmas habere. reliquas,
quae in terram absconduntur, exceptis quattuor imis fac
adradas, ne in summo radices uitis citet. hoc modo propagata celeriter conualescit et tertio anno a matre separabitur. sin autem ipsam uitem sternere uoles, iuxta radicem 4
ita, ne ipsam laedas, curiose fodito et uitem ita subplantato, ne radicem abrumpas. cum eam statueris et uideris, quousque possit pertingere, sulcum facies unum, in quem uitem integram demittas; deinde ex eo sulco quasi ramos fossarum facies, per quos, uti quaeque uirga postulauit, pro-

1 diueris S diue^s^ris (s *suprascr.* m^2) A 2 quia S q Ac qui **R** diuisa S diuisã (diuisam) **AR** 3 quõ **SA** cum **R** quom **ps** unũqđq; S unũq^t̃^q (t *inculc.* m^2) A 4 demonstrabimus **dkp** (b *ex* u) **bs** demonstrauimus **SAR**

cũ **SA** quam **c** 5 scrob///em S 6 quoqueuersus **Sa** q̃quersus A quoquouersus — ledatur *bis script. in* **m** ut *om.* **SAR** *post* propala *posuit* **p** ꝓpala **SArw** pro pala **bd** propala **ackpuv** quod pala **ms**

8 imum] unũ **cmps** ^unum^ imum **d** reliquito **a** his] iis **d** 9 matri] materie **a** 10 arradito **a** 11 debẽt **bk** debet **SAR** passus (*ult. litt.* s *in ras. scr.* m^2) S 12 relinquas **c** arradas **a** 13 abscunduntur (*prima litt.* u *post in* o *mut.*) S 14 radice uites cit & S radicæ uitis | cit et **A** radice uitiscit et (Et) **R** radicis uitiscit et **c** (m^2 *in* **d**) **p** radicis uitiscat et **q** 15 conualescat **k** 17 subplantato **Aabmu** supplantato **SR** 18 radicẽ S radice **AR** radicẽs (s *post del.*) **d** statueris (statuens **a** strauer̃ s) quousque et uideris quousque **SÁR** statueris quousque (*om. cett.*) **d** : *pr.* quousque *del. iam uett. edd.* 20 demittas *ed. Ald.*: dimittas **SAR** 21 uti queque S utquæque **A** ut queq; **R** utraq; **c** ut^utraq;^queq; **d**

5 paletur, atque ita terra adoperies. sin autem uitis exiguam materiem habebit et in diuersos ordines deducenda erit neque aliter potuerit palos, ad quos perducitur, pertingere, quam ut diffluuietur, curabis, ut quam acutissima falce ab ea parte, qua bifurca est, findas eam et item ferro acuto plagam emendes, sicubi inaequaliter findi uidebitur; sic deducta poterit in plures ordines diuidi.

6 Non inutilis est etiam illa propagatio, quam nos repperimus, si quando in ordinem uitis deest neque est tam procera uirga, quae cum in imum scrobem demissa fuerit, retorqueri et erigi supra terram possit. breuitatem ne reformidaueris, sed qualemcunque uirgam, cuius cacumen in imum scrobem peruenit, deprimito et obruito. deinde gemmas, quae secundum ipsam matrem sunt, submittito, ut materias a superiore parte citent. tum demum post triennium a matre amputato et ad suum palum eam partem, quam a matre praecideris, reducito et caput uitis facito. propaginis scrobem minime triennio paulatim conpleto. summas radices praecidito, crebre fodito.

8 **De insitione.** Cum uitem inserere uoles, optimi generis sarmenta fructuaria, tum cum gemmas agere incipient, uento austro

1 ꝓpaletur **SA** propaletur **R** exigua materiæ **S** exigua materiæ̃ **A** exigua materiam **d** exigua materiem **e** exiguam materiæm **a** exiguam materiem **R** 4 diffluui&ur **S** diffluietur (u *suprascr. m*²) **A** diffluetur **R** diffluatur **k** diffindatur **t** 5 quabi furca (quabi *et* re *in ras.*) **S** quabitur furca **AR** (ęquatr *in marg.* **d**) equabitur furca **aeq** qua bifurcata **k** qua equabiliter furca **p** item **lt** : idem **SAR** 6 deducta (e *in* i *mut. m*²) **S** seducta **s**

deest] est **a** imum] unũ **e** imum (unum *suprascr.*) **d** 10 dimissa **SAR** : *corr. uett. edd.* 11 supra] super **a** 12 reformideris **S** qualecunq; **em** qualencunque **a** 13 imum] unum **em** imum (unum *suprascr.*) **d** abruito **e** 14 quae] quas **e** ut] et **e** 15 decitent **S** ei pıeciderıs **S** et ꝑcideris **AR** et precidens **a** 17 & caput uitis facito *in marg. adscr.* **S** 18 conpleto **R** 19 crebe **A** crebro **b**

X· De insitione *rubr. litt. unc.* **S** de Insitione | ·X· *rubr. litt. unc.* **A** De insitione Cap^m^ X^m^ **b** De insitionibus fructuosis uites fecundas facere Cp̄ 10 **m** De insitione IX **q** : *uulgo om.* **R** Cum – sarmenta *unc. litt.* **A** 21 tum qum **d**

a matre praecidito. sarmentum, quod inseris, de summa uite sit rotundum, bonis crebrisque nodis. tres deinde nodos integerrimos relinquito; infra tertiam gemmam ex utraque parte duorum digitorum spatium in modum cunei tenuissimo scalpello acuito, ita ne medullam laedas. uitem deinde, 2
quam insiturus es, resecato et plagam leuato atque ita findito et paratos surculos in fissuram demittito eatenus, qua adrasi sunt, ita ut cortex surculi corticem uitis aequaliter contingat. quicquid inserueris, ulmi diligenter libro uel uimine ligato luto subacto paleato oblinito plagam et adligato, ne aqua uentusue penetrare possit; deinde supra lutum muscum inponito et ita deligato. ea res praebet humorem nec inarescere sinit. infra insitionem et adligaturam 3
falce acuta leuiter uitem uulnerato ex utraque parte, ut ex his potius plagis humor defluat, quam ex insitione ipsa abundet; nocet enim nimius humor nec patitur surculos insertos conprehendere. quibusdam antiquorum terebrari uitem placet atque ita leuiter adrasos surculos demitti, sed nos meliore ratione hoc idem fecimus. nam antiqua terebra

1 sũmã uitem **S** sũmã uite' **A** summa uite **R** 2 rutundũ *(pr.* u *post in* o *mut.)* **S** rotandum **ad** rotondum **q** putandũ **s** modis **m** 5 tenuissimo s calpello **S** acuito **k** acuto **SAR** ledas abradito **t** es /// **S** ÷ **A** 6 reserato **c** leuato (ul̄ lenigato *in marg.*) **s** fi//ndito **S** 7 fixuram **cgqsuv** dimittito **SAR** : *corr. ed. Ald.* 8 arrasi **c** 9 ulmi diligenter libro uel uimine ligato *scripsi p. 175 praeeunte ex parte Pontedera:* uimide uluidini (ul | uidini **S** uluidine **d**) legenter (dilegenter **ps**) libro ligato **SAR** uimine ulmi uluidim ligenter libro **a** uilmine ulmi ligetur libro ligato **k** mund̄ (munde **v**) ulmi diligenter libro ligato **tv** adligato **Saeqt** alligato **AR** 12 imponito **R** 13 umorẽ **S** ^{h}umorẽ (h *post suprascr.*) **A** incisionem **eq** alligaturam **R** 14 faci^{l}le (l *suprascr. et* il *exp. iam m^{1} ut uid.*) **A** ex his **A** exis **S** ex iis **R** ex ijs **bp** ex hiis **a** 15 plages **a** umore **S** ^{h}umore (h *post suprascr.*) **A** inarecescere **s** defluet **A** ex *supra u. scr m^{1} in* **A** incisione **eq** 16 umor **S** ^{h}umor (h *post suprascr.*) **A** 17 comprehendere **R** tene^{c}rebrari (n *et* c *postea del.*) **S** tenebrari **A** 18 plaget (c *suprascr. m^{2}*) **SA** læuitȩ radrassos **A** leuiter arrasos **c** arrasos (*om.* leuiter) **a** dimitti **AR** 19 te^{r}nebras co^{r}bẽ *(utramque litt.* r *suprascr. m^{2})* **A**

scobem facit et propter hoc urit eam partem, quam per-
forat; praeusta autem pars raro umquam conprehendit in-
4 sertos surculos. nos rursus terebram, quam gallicanam di-
cimus, huic insitioni aptauimus; ea excauat nec urit, quia
non scobem, sed ramenta facit. itaque cauatum foramen
cum purgauimus, undique adrasos surculos inserimus atque
ita circumlinimus. talis insitio facillime conualescit. igitur
secundum aequinoctium perfectam uitium insitionem ha-
beto; humida loca de uua alba, sicca de nigra inserito.

Infructuosus uites fecundas facere.

Vites, quae exiguum dant fructum, aceto acri cum
5 cinere arrigato ipsumque codicem eodem cinere linito. at
si fructum, quem ostendunt, ad maturitatem non perducunt,
sed, priusquam mitescant uuae, inarescunt, hoc modo emen-
dabuntur. cum instar ad erui amplitudinem acini habuerunt,
radice tenus uitem praecidito, plagam acri aceto pariter ac

1 scrobem **R** et *om.* **AR** unquam **R** 2 comprehendit **R** terebrã **c** (*m*² *in* **d**) terebras **SAR** qua **p** 3 gal-
h
licanã **c** (*m*² *in* **d**) **t** gallinacã **SAR** gallinatã **s** 4 aptauimus (b *post*
sic
suprascr.) **d** actu uinuis **s** excabat **S** excabat (sic *suprascr.* *m*²) **A** exsiccabat **R** exiccabat **q** exicabat **c** exicabat **u** exsiccabit **a** exsecat **t** exsiccat **p**
r
execat **v** quia **SqA** qui **R** que **p** 5 scobẽ (r *suprascr.* *m*²) **A** scrobem **R** ramenta] iumenta **m** rasamenta **t** cauatum] cautum **a** 6 arrasos **ac** ad rasos **m** 8 perfecta **c** insitione **AR** 9 umida
h
S umida (h *post suprascr.*) **A** sicca de nigra *bis* **a**

Infructuosas uites fecundas facere *atram. scr. textui inser.* **SAR** *rubr. litt. ante* igitur; *post* inserito: Infructuosas uites cinerem **c** Infructu-
ĩ
osas uites fecũdas facere ·X·; *deinde post* inseritur: fructuosas uites fecundas facere **q** Infructuosas uites fecundas facere c. x. Igitur . . . *et post* inserito: infructuosas uites fecundas facito **tv** quae **S** quã **A** quam (q̃m) **R** acetum **AR** acri cũ /// **S** acri cum **k** agricũ **AR** agri cum **d**
t
adrigato **bmp** arigato **SAR** arrigato **ks** 12 ad si (t *suprascr.* *m*¹ *ut uid.*) **S** at si **a** adsit **AR** et sic **b** *om. spat. rel.* **p** Atq; si **t** quem (quẽ) **bekm** quae **SA** q; **adpqs** 13 mittescant tuuæ Inharescunt **A** inarescant **m** inharescant **a** 14 emundabuntur (e *ex pr. litt.* u *postea fact.*) **S** emundabuntur **AR** buntur *(om. cett. spat. rel.)* **b** instar | ader ui **S** Insitione **A** insitione **R** habuerunt **AR** habueř̃t **A** 15 radicem tenus **aqs**

lotio ueteri permixta terra linito eodemque radices rigato, saepe fodito. materias *sic* citabit eaeque fructum perferunt.

Est etiam genus insitionis, quod uuas tales creat, in 9
quibus uarii generis ac saporis colorisque reperiuntur acini. **Ut uuae acinorum genera conplura habeant.**
hoc autem ratione tali efficitur: quattuor uel quinque, siue
etiam plures uoles, uirgas diuersi generis sumito easque
diligenter et aequaliter conpositas conligato, deinde in tu-
bulum fictilem uel cornu arte inserito, ita ut aliquantum
extent ab utraque parte easque partes, quae extabunt, re-
soluito, in scrobem deinde ponito et terra stercorata obru-
ito ac rigato, donec gemmas agant. cum inter se uirgae 2
cohaeserint, post biennium aut triennium facta iam unitate
dissolues tubulum et circa medium fere crus, ubi maxime
uidebuntur coisse, uitem serra praecidito et plagam leuato
terramque minutam aggerato, ita ut tribus digitis alte pla-
gam operiat; ex eo codice cum egerit coles, duos optimos
submittito, reliquos deicito; sic uuae nascentur, quales pro-
posuimus.

Malleolum findito ita, ne gemmae laedantur, medul- **Agigarta.**

1 locio Sqs 2 materias sic citabit eaeque *scripsi p. 44:* materias citauit eae (e *in ras.*) qu///e S materiascita uitę æque A materias cita uite ęque (aeque) R

XI. Ut una (uuae *scripsi*) acinorũ genera conplura habeant *rubr. litt. unc.* S ·XI· utuuacinorum (a *suprascr.*) genera splurima habent *rubr. litt.* A Cap^{m} XI^{m} De una acinorum ʼcomplura habent b De una acinorum complura habeant Cap̄ XI m Ut uua acinorum genere complura habent q : *uulgo om.* R careat Aam ac saporis *om.* AR coloris generisque a 6 plures] pulcras a 7 compositas R colligato AR 8 Intubulũ A in tibulum a in tubulatũ q aliquantu A aliquam m aliqua | b exstent A 10 resoluita (a?) A resoluto d resoluto b ponito S inponito (in *iam a m*[1] *del.*) A inponito c imponito (i *suprascr.*) R *om.* m *spat. ante* imponito *rel.* p 11 uirges c 12 coherserint *(pr.* r *postea del.)* b coherserunt (u *suprascr.*) m 13 tibulum a 15 agerato cpq aggregato aks 16 ex exeo c coles SAa colos (o *suprascr.*) R coles d colles p collos s 17 summittito b deicito SAb deiicito R prępposuimus b

XII. Agigarta *in fine uersus rubr. litt. unc.* S XII. agigarata (ata *in ras.*) A Ut uitis uuas sine uinaceis crest *maiusc. litt. in marg.* t Ratio efficiendi uuas sine arillis l findito S pindito (f *suprascr. m*[2]) A fundito c

lamque omnem eradito; tum demum in se conpositum conligato, sic ne gemmas adlidas, atque ita terra stercorata deponito et rigato. cum coles agere coeperit, saepe et alte refodito. adulta uitis tales uuas sine uinaceis creabit.

10 Vindemia facta statim putare incipito ferramentis quam optimis et acutissimis; ita plagae leues fient neque in uite aqua consistere poterit, quae simulatque inmorata est, corrumpit uitem uermesque et alia creat animalia, quae materiam exedunt. plagas autem rotundas facito; nam celerius

Vineam quo modo putes.

2 cicatricem ducunt. sarmenta lata, uetera, male nata, contorta, omnia haec praecidito; nouella et fructuaria et interdum subolem idoneam, si iam superficies parum ualebit, submittito brachiaque conseruato. quam celerrime poteris, putationem perficito. arida et uetera, falce quae amputari non possunt, acuta dolabra abradito. in agro macro et sicco uineam inbecillam ante brumam putato; quam partem non deputaueris, circa Kal. Februarias repetito. ab Idibus Decembribus ad Idus Ianuarias ferro tangi uitem et arborem non
3 conuenit. cum uitem putabis, inter duas gemmas secato; nam

1 omem **e** compositum **R** 2 conligato **Sm** eligato **A** colligato **R** ne] nec **e** alliges **SAadk** adliges **bmps** allides **c** adlides **q** 3 coles **Sabm** colles **A** colos **R** collos **t** 4 alte refodito **akt** alero fodito **SA** altero fodito **R** uineaceis **A** uineaceis **s** creauit **AR**

XIII. Vineam quomodo putes *rubr. litt. unc.* **S** XIII. uineā quomodo putes *rubr. litt.* **A** Vineam quo | putes Cap^m^ 12^m^ **b** Vineam quomodo putes Cap XIII *supra ante* Malleolum *pos.* **m** Vineam quo modo putes **q** : *uulgo om.* **R** 6 acutissimis ita plage **Sp** acutissima sit aplage **Abs** acutissima sit a plage **m** acutissimis (accutissimis **e**) ita ut plage **ekqt** acutissima sit ut plage **a** fiant **e** 7 immorata **t** inmortale **SAR** immota **k** materiem **e** 9 rotundos **SA** 11 fructi uaria **As** 12 subolem (u *post in* o *mut.*) **S** 13 submitto (ti *suprascr. m²*) **A** summittito **b** braciaq; **S** brachia|q; **A** 14 arrida **e** quae eam putari **A** 16 imbecillam **R** imbecillū **s** imbecillem **kq** ante brumam **a** (*cfr p. 176*): ad (*ex* aN *ut uid. factum*) brumā **S** an brum|ān (n *postea del.*) **A** a bruma **R** putato **SA** amputato **R** 17 kl februarios **S** kl fēb **A** kl febr **R** kl februarias **d** idib; decembrib; **S** idibus decembrib, **A** idibus (idib;) decembris **R** idus decēbr **e** 18 ad idus ianuarias **S** adus (id *post adscr.*) ianuarias **A** id (idus) ian **R** id ianuarj **m** uitæ **A**

si iuxta ipsam gemmam secueris, laborabit nec materiem citabit. cicatrix autem semper deorsum spectet; ita neque aqua neque sole laborabit humoremque recte capiet. in agro crasso ualidaque uinea plures gemmas et palmas relinquito, in exili pauciores. sicubi in uite brachium desiderabitur, falce acuta semel aut bis eo loco alte instar digiti mucrone ferito. brachium quamuis longum caue totum tollas, nisi si totum aruerit.

De fossura.

Vineam nouellam ante brumam oblaquetam habeto, 4 ut omnes imbres limumque concipiat. uites arboresque, quo citius ablaqueaueris, erunt ualentiores. sed quaecunque in cliuis erunt positae, ita ablaqueandae sunt, ut a superiore parte secundum codicem lacusculi fiant, ab inferiore autem pulvilli altiores excitentur, quo plus aquae limique contineant. uinea uetus neque oblaqueanda est, ne 5 radices, quas in summo habet, inarescant, neque aranda, ne radices abrumpantur. bidentibus saepe et alte fodito aequaliter et stercore uel palea conspargito solum ante brumam uel, cum circum ipsam uitem summatim ablaqueaueris, stercorato.

1 nam si] iam si **c** gẽmãs (s *postea del. et* ˋ *adscr.*) **A** laborabit **ad** laborauit **SAR** 2 citabit **ad** citauit **SAR** sẽ////mper **S** deorsum : orsũ **SA** orsum **R** horsum **bk** nec **egv** 3 laborauit (b *ex* u *fecit* m^2) **S** laborauit **AR** laborabit **abd** nec materiem citabit *ante* humoreṁque *rep.* **a** umoremq. **S** (h *postea adscr.*) **A** 4 grasso uineaq: ualida **c** 6 desiderabitur *scripsi:* desideranit (u *post in* b *mut.*) **S** desiderauit **AR** desiderabit **d** uis (u *in* b *postea mut.*) **S** eo loco **R** eo lo (o lo *in ras.*) **Sy** eolo **Aa** eo lo‸^co **d** 8 si *om.* **be** XIIII De fossura rubr. litt. unc. **S** XIIII | defussura **A** De fossura Cap^m 13^m **b** *om.* **R** 10 ymbres **eq** 11 ablaquari s (ne *suprascr.* m^1?) **A** oblaqueaueris **R** 12 oblaqueandae (ę) **R** 13 Superiori **S** 14 puluilli altiores *scripsi p. 176* (puluinuli altiores *uulgo edit.*): pullialidiores **S** pullia lidiores **A** pulli (palli **b**) alidiores **R** pulli ualidiores **gtv** pulli uadiores **l** pulli altiores m^2 *in* **u** 15 contineat **c** allaqueanda **b** adlaqueanda **m** oblaqueanda **c** 16 ne radices *om.* **a** 17 obrumpantur **es** uidentibus (ui *in* bi *post mut.*) **Sb** uidentibus **AR** alto fodita **eq** 18 conspargito **R** consparcito (c *in* ç *uel* g *mut.* m^2) **SA** 19 brumũ **c** submatim **SA** oblaqueaueris **R**

11 Vineam quam putare tam bene pampinare utile est; nam et materiae, quae fructum habent, melius conualescunt et putatio sequentis anni expeditior, tum etiam uitis minus cicatricosa fit, quoniam quod uiride et tenerum decerpitur, protinus conualescit. super haec quo melius maturescat, ante dies decem, quam uinea florere incipit, pampinatam habeto. quicquid superuacui enatum fuerit, tollito. quod in cacumine aut in brachiis natum erit, decerpito, dumtaxat quae uuam non habebunt. cacumina uirgarum, ne luxurientur, demutilato. uuas, quae meridiem aut occidentem spectabunt, ne praeurantur, suo sibi pampino tegito.

De pampinatione.

12 Simulatque uua uariari coeperit, fodito tertiam fossuram et cum iam maturescet, ante meridiem, priusquam calere incipiet, cum desierit, post meridiem fodito pulueremque excitato; ea res et a sole et a nebula maxime uuam defendit. lutulentam terram neque arare neque fo-
2 dere oportet, quia ualde durescit et finditur. bidentibus terram uertere utilius est, quam aratro. bidens aequaliter totam terram uertit; aratrum praeterquam quod scamna facit, tum etiam boues, qui arant, aliquantum uirgarum et interdum totas uites frangunt. finis autem fodiendi uineam

XV De panpinatione *rubr. litt. unc.* **S** ·XV· de pampinatione *rubr. litt.* **A** De pampinatione **c** *in marg.* **d** Cap^{m} 14^{m} De pampinatione **b** De pampinatione Cap̄ XIIII^{0} **m**   uinea **S**   tam bene **Sa** tam uenę *(sed signum quoddam supra* u *scr.)* **A** tam uere **R** tamue **ms**   pampi^{n}iare (n *scr.* m^{1}?) **A**   3 expeditior **ak** expeditur **Sqrtyvw** expedit̃ **A** expeditius **eps** expe^{i}ditus **bdu** expeditus **mq**   minus] nimis **b**   4 qũo | qũo qđ **S** qũo qđ **A** cum (quom) quod **R**   uiridum **ac**   5 maturescat *scripsi p. 176:* maturescunt **SAR**   6 panpinatam **S**   7 quicquit (t *in* d *mut* m^{2}) **A**   9 duntaxat **p**   10 lux^{ur}ientur (ur *suprascr.* m^{1} *ut uid.*) **A**   dimutilato **SAR**   11 prae////urantur (*in ras. una litt. scripta fuit, forsitan* b) **S** praeurantur **A** prȩurantur **bdgmkprsuvy** perurantur **aeqtw**   sua siui **S** sua sibi **AR**   panpino **S**

tertiam partem fossuram & iam **c**   fussuram **A**   13 priusquã supra u. adscr. **A**   15 nebulaṃ | maxime **A**   17 duresat **c**   funditur **c**   uidentibus (u *in* b *postea mut.*) **S** uidentibus **A**   18 uertere] uetere **a** cuẽtere **c**   uidens (u *in* b *post mut.*) **S** uidens **A**   19 scana **Abmuu** scanna **R** scagna **p** scurra **s**   20 aliquantũ **SA** aliquantulum **equv**   et *om.* m^{1} & *suprascr.* m^{2} *in* **A**

nullus est; nam quanto saepius foderis, tanto uberiorem fructum reperies.

Palearum aceruos inter ordines uerno tempore positos habeto in uinea. cum frigus contra temporis consuetudinem intellexeris, omnis aceruos incendito. ita fumus nebulam et rubiginem remouebit. **13** **Ne rubigo uineam uexet.**

Lupinum terito et cum fracibus misceto eoque imam uineam circumlinito uel bitumen cum oleo coquito, eo quoque imas uites tangito, formicae non excedent. **14** **Ne formica uitem ascendat.**

Vites, quae secundum aedificia sunt, a soricibus aut muribus infestantur. id ne fiat, plenam lunam obseruabimus, cum erit in signo Leonis uel Scorpionis uel Sagittarii uel Tauri et noctu ad lunam putabimus. **15** **Ne sorices uuas comedant.**

Genus est animalis, uolucra appellatur; id fere praerodit teneros adhuc pampinos et uuas. quod ne fiat, falces, **Ne uolucra uitem laedat.**

2 repperies **Aa**

XVI Ne rubigo uineam uexet *rubr. litt. unc.* **S** XVI | ne rubigo uineam uexet *rubr. litt.* **A** Ne rubigo uineam uesset **c** Ne rubigo uineam uesset Capitulum XV **q** Cap^{m} XV^{m} Ne rubigo uineã uexet **b** Ne rubigo uineã uexet Capitul' XV **m** *uulgo om.* **R** acerbos **S** (b *in* u *mut.* m^2) **A** 4 uinea *uett. edd.*: uineam **SAR** 5 acerbos **S** (b *in* u *mut.* m^2) **A**

XVII Ne formica uitem ascendat *rubr. litt. unc.* **S** XVII | ne formica *(supra* a *ras.)* uitẽ ascendit (i *post in* a *mut.*) **A** Cap^{m} 16^{m} Ne formicę uitẽ ascendãt **b** Ne formica uitem ascendat Cap ·XVI· **m** Ne fõmica uitẽ excecat *rubr. litt. in marg.* **q** *uulgo om.* **R** territo **a** fragibus **SAaks** fra^u^gibus **d** frugibus **R** eo qđ uuã **eq** 8 cocito **SA** 9 imas] uuas **c** formicę m^2 *in* **bd** formicam **SAR** excecent **q**

XVIII Ne sorices uuas | comedant *rubr. litt. unc.* **S** XVIII· nesorices uuas comedant *rubr. litt.* **A** Cap^{m} 17^{m} Ne sorices uuas cõmedãt **b** Ne sorices aut mures uuas comedant *rubr. litt. in marg.* **q** *uulgo om.* **R** at ^u^urib^m^ (u *et* m *suprascr.* m^2) **A** 12 sagiptarii **ed** sagictarii **qe** 13 noctu ^ad^ lunam **A** putauimus **SA**

XVIIII Ne uolucrã uitẽ ledat *rubr. litt. unc.* **S** XVIIII· ne uolucra uitem lædat *rubr. litt.* **A** Ne uolucres uitem lędant Cap^{m} 17^{m} **b** Ne uolucres uitem ledant Cp̄ XVII **m** Ne uolucra uitem ledant *rubr. litt. in marg.* **q** *uulgo om.* **R** appellatur **dqs** appellantur **SAR** 15 teneras **SAp**

quibus uineam putaueris, peracta putatione, sanguine ursino linito; uel si pellem fibri habueris, in ipsa putatione, quotiens falcem acueris, ea pelle aciem detergeto atque ita putare incipito.

Quoniam de uineis abunde diximus, de arbustis praecipiamus.

16 *De arbustis.* Vitem maxime populus alit, deinde ulmus, deinde fraxinus. populus, quia non frondem idoneam habet, a plerisque inprobatur. ulmus autem, quam Atiniam uocant rustici, generosissima est et laetissima multamque frondem habet, eaque maxime serenda est locis pinguibus uel etiam mediocribus; sed si aspera et siticulosa loca arboribus obserenda erunt, neque populus neque ulmus tam idoneae sunt quam orni; eae autem siluestres fraxini sunt, paulo latioribus tamen foliis quam ceterae fraxini, nec deteriorem
2 frondem quam ulmi praestant. caprae quidem et oues uel libentius etiam hanc frondem adpetunt.

Igitur qui arbustum constituere uolet, ante annum quam deponantur arbores, scrobes faciat quattuor quoquo*uersus*

1 putaueris (ã *adscr.* m^2) **A** putatione (ã *adscr.* m^2) **A** *et mox similiter* *uerba* sanguine — putatione *om.* **c** 2 ursi | nolito uel **A** 3 quociens **c** detergeto **SAadkmprsw** detergito **R** *Post* incipito *rubr. minusc.* De arbustis **c** De Arbustis Capitulum XVI **q** quõ **SA** quom (cum) **R** abundo (h *adscr.* m^2) **A** XX De arbustis *rubr. litt. unc.* **S** XX · | de arbustios *rubr. litt. unc.* **A** de Arbustis cap^m^ 18^m^ *in marg.* **b** De Arbustis Capitul' XVIII · **m** De arbustis XVII *in marg.* **d** ait (l *superscr.*) **Ab** 8 fraxineus **SA** quia non *scripsi p. 176:* quõ **SA** quom (cum) **R** 9 improbatur (n *superscr.*) **R** atinã **cq** atiliam **b** 10 genesissimest (ro, a *superscr.*) **S** letissimaultãq (m *superscr.*) **S** lentissima **c** 13 obserenda *uett. edd.:* obseruanda **SAR** 14 orni eae autem siluestres *scripsi:* orniae siluestres **S** orniæ at siluestre **A** ornie (ornię, orme) aut siluestre **R** ormę aut siluestres **b** 15 fraxini **R** fraxi **SA** 17 liuentius **S** hãc **As** hanc **ak** hac **SR** *om.* **q** appetunt **R** 18 ante unũ annũ **cv** 19 deponantur *scripsi:* deponant **SAR** disponant **c** scrobes *supra u. add.* **S** fatiunt **c** faciunt **u** quattuor quoquouersus pedum. postero anno *scripsi praeeuntibus ex parte* **t** *et Beroaldo:* quattuor quoquo (*ex* quoque *ut. uid. factum*) annũ **S** quattuor q̃q annũ **A** quattuor quaeque (queq; *sed* q̃q **bdm**) annum **R** IIII · pedes quoquouersus **t** q̃rtum quenq; annum **p**

pedum. postero anno deinde circa Kal. Martias in eandem scrobem ulmum et populum uel fraxinum deponat, ut si ulmus defecerit, populus uel fraxinus locum obtineant. si autem utraque uixerint, altera eximatur et alio loco disponatur. arbustum inter quadragenos pedes dispositum esse conuenit; sic enim et ipsae arbores et adpositae uites melius conualescent fructumque meliorem dabunt. segetes etiam, quae in eo erunt, minus umbra laborabunt. arborem, quam de- 3
posueris, saepius circumfodito, quo celerius adolescat, et triennium ferro ne tetigeris. conpletis sex et triginta mensibus, ad recipiendam uitem formaris, superuacuos ramos amputabis, alterna brachia in modum scalarum relinques alternisque annis putabis; sexto anno, si iam firma uidebitur, maritabis hoc modo. ab ipso arboris crure pedale spatium intermittito; dein sulcum in quattuor pedes longum, in tres altum, in dupondium semissem latum cum feceris, patiere minime duobus mensibus eum tempestatibus uerberari. tum demum circa Kal. Martias uitem de semi- 4
nario ne minus decem pedum sternito et adminiculato arborique iungito; eam proximo anno ne putaueris, tertio uere ad unam uirgam redigito paucasque gemmas relinquito, ne, antequam inualuerit, in altitudinem repat. cum deinde amplum incrementum habuerit, per omnia arboris

1 kł martias **SAd** kł mart **am** kl. martii **c** kał mart **b** eadē **SAa** 3 optinean *(alt.* n *in* N *mut.)* **S** optineant **Aam** obtineat **s** optineat **d** sit autem **S** *uerba* si—deponatur *om.* **b** 4 uixerint] fixerint **c** eximatur **v** exima eximatur **SAks** eximia eximatur **R** 7 conualescunt **c** 9 adolescat **cptv** adolescant **SAR** 10 ne] non **egqtv** 11 formaueris **k** forabis **v** 12 relinquis **c** 13 putabis *om.* **AR** sexto sex anno **c** 15 deinde **c** in quattuor: inter quattuor **SAR** 16 dipondiũ **S** dupundiũ **AR** 17 feceres *(ult.* e *post in* i *mut.* ceres *in ras.)* **S** tempe|stibus **S** 18 kł martias **SAa** kl. mart. **c** kał martias **b** kał mart **d** 19 ne minus **l** deminus **SAR** minus **b** haud minus **tv** 20 putaueris (ã *adscr.* m^2) **A** 21 uero **bms** redigito] religato **eq** reducito **a** gemmasq; **SA** 22 inualueris **S** (t *supra* s *scr.* m^2) **A** cũ deinde **S** deinde **AR** deinde in **eq** 23 haberet *(in* habuerit *mut. man. rec.)* **S** haberet **AR** habet **a** heret habet **s**

tabulata disponito materias, ita tamen ne uitem oneres, sed certa et robustissima flagella submittas. arbustiuam uitem quam putare tam alligare diligenter oportet. nam in eo fructus maxime uis consistit diutiusque perannat, quae firmis toris et idoneis locis religata est. itaque omnibus annis conuenit subsequi putationem, ita ut tori renouentur et uitis per idoneos ramos disponatur.

17 Olea maxime collibus siccis et argillosis gaudet; at
De oliueto. humidis campis et pinguibus laetam frondem sine fructu
adfert. melius autem truncis quam plantis oliuetum consti-
tuitur. Magoni placet siccis locis oliuam autumno post
aequinoctium seri ante brumam; nostrae aetatis agricolae
2 fere uernum tempus circa Kal. Maias seruant. oportet
autem scrobem oleae quoquouersus pedes quaternos pa-
tere, in imum scrobem lapidem glareamque abicere, deinde
super terram quattuor digitorum inicere, tum arbusculam
deponere ita rectam, ut quod scrobe extiterit, in medio sit,
arbusculam autem a tempestatibus tueri diligenter admini-
culando et terram, quae in scrobem reponitur, stercore
3 miscere. oleam decet inter sexagenos pedes disponi, ut

1 materias |||||||||| (*postea* ita *in ras. scr.*) **S** materia (materiã **d**) si (sed **p**) ita tam̃ (tamen) **AR** uitẽ ||||| oneres **S** 2 summittas **SA** arbustiua **AR** abustiua **c** 3 quam] quas **c** putare tam alligare *uett. edd.*: putar & amalis gera **S** putaret amallis gera **AR** putes alligare **tv** 4 ɔsitit **A** ꝑannat (at *ex* is *ut uid.*) atquae **S** ꝑannat quæ **A** perennat quę (quae) **R** 5 firmis storis **AR** firmis coris **a**

XXI De oliueto *rubr. litt. unc.* **S** XXI· | deoliuato *rubr. litt.* **A** Cap^{m} 19^{m} De olea **b** De oliueto Capitul' XVIIII° **m** De oliueto **q** *uulgo om.* **R** at] aut **c** 9 umidis **S** (h *postea suprascr.*) **A** laetam frondem] letam spondere **bcdmqryw** letã spondẽ **s** affert **cp** ad affert (ad *postea del.*) **a** 11 Magoni **SR** magoni **A** locis *om.* **c** autũno **S** aṫ ñ **A** aut nõ **cq** autem non **abdm** 13 fere **Sac** ferre **AR** kł maias **SAa** kl maias **c** kał maias **b** kł martias **d** 14 quouersus **c** 15 abiicere **d** 16 inigere **SA** uincire **c** arbustulam **a** 17 sectam **abkms** septam (*in marg.* rectã) **d** qđ scrobe **SAR** quod scrobem **c** exstiterit **S** extiterit **AR** in medio **S** in mediũ **A** in medium **R** 18 arbusculũ **S** 19 terrã **S** terra **AR** in scrobem **pv** scrobem **SAR** reponit **c** stercore miscere *scripsi p. 44:* stercori inmiscere **SAR** stercoris inmiscere **d** stercori immiscendo **t** 20 Oleum **a** sexagenos **S** saxagenos **d**

spatium in latitudinem crescendi habeat; nam quae in proceritatem extenduntur, euanidae fiunt parumque fructus ferunt. optima est oleo Liciniana, posia secunda oleo, escae orcita. sunt et regiae et radii non sine specie neque oleo neque esui tam gratae quam quas supra diximus. si oleam posueris eo loco, unde quercus effossa est, emorietur, ideo quod quidam uermes, qui raucae dicuntur, in radice quercus nascuntur eique maxime semina oleae consumunt. si in olea unus ramus aliquanto ceteris laetior est, nisi eum recideris, arbor tota fiet retorrida. omnes arbusculas prius 4
quam transferas, rubrica notare conuenit, ut, cum serentur, easdem caeli partes aspiciant, quas etiam in seminario conspexerant; alioquin frigore uel calore laborabunt ab iis partibus, quas contra consuetudinem sub alio aëre positas habuerint.

18 **De pomario constituendo.**

Priusquam pomarium constituas, quam magnum habere uoles, circummunito macerie aut fossa, ita ut non solum pecori, sed nec homini transitus sit nisi per ostium, dum adolescant semina. nam si saepius cacumina manu prae-

3 posia] posita **SAR** 4 sine *om.* **c** 5 esui tam *Schneiderus:* sui tã S suuitã (*alt.* u *in* b *postea mut.*) **A** subitam **R** cibo tam **p** 6 effusa (*in* effossa *mut. m*²) S effosa **cq** efossa **R** emorietur **R** emeriet̃ **SA** moriet̃ **cqu** 7 qui raucae dicuntur *scripsi p. 177:* quirunt educunt̃ S quirt̃ ęducuntur **A** qui sunt educuntur **R** radices **cquv** quescus (*pr.* s *in* r *mut. m*²) S 8 nascunt̃ S nascunt (*in* ·nt̃ *mut. m*²) **A** nascuntur **R** nascunt **am** 10 eum ||||||||||| recideris **S** arbusculas **Sbmv** arbusculus **AR** arbusculis **d** 11 transferas **gtv** *m*² *in* **b** transferat **SAR** transferatur **k** 13 aliquin **c** his] iis **dp** 14 quas **t** quę **S** q : **A** que **R** alio aëre positas *scripsi p. 44 sq:* alio aepositas **S** alio æpositas **A** alio ępositas (epositas) **R** alio expositas **av** alio positas **p** celo *suprascr. in* **d** 15 habuerunt **aw**

XXII· De poma|rio constituendo *rubr. litt. unc.* S XXII· | de pomario constituendo **A** Cap^m XX^m De pomarijs **b** De pomario constituendo Cap̃· XX· **m** De pomarĩo ɔstituẽdo **q** : *uulgo om.* **R** 17 circũ unito (m *suprascr. m*² *ut uid.*) **A** solũș **c** 18 pecoris& (& *in* c *mut. m*²) S pecori | si **d** transitu sit **A** transitu fit **aq** transitus fit (sit **be**) **R** ostium *m*² *in* **b**: odium **SAR** aditum **ptv** 19 adulescant **am** nam *om.* **AR**

fracta aut a pecore praerosa fuerint in perpetuum corrumpuntur. generatim autem arbores disponere utile est, maxime ne inbecilla a ualentiore prematur, quia nec uiribus nec magnitudine sunt pares neque pariter crescunt. terra, quae uitibus apta est, eadem quoque utilis est arboribus.

19 Ante annum quam poma disponere uoles, scrobes fodito. ita sole pluuiaque macerabuntur et quod posueris cito conprehendet. sed si quo anno scrobes feceris, etiam semina ponere uoles, minime ante duos menses fodito scrobes, postea stramentis eos inpleto et incendito. quo latiores patentioresque scrobes feceris, hoc erunt laetiores uberio-

De scrobibus faciendis.

2 resque fructus. scrobis clibano similis esto, imus quam summus patentior, ut laxius radices uagentur ac minus frigoris minusque aestate uaporis per angustum ostium intret, tum etiam cliuosis locis terra, quae in eum congesta est, plu-

3 uiis non abluatur. arbores raris interuallis serito, ut cum creuerint, spatium habeant, quo ramos extendant. nam si spisse posueris, neque infra quid serere poteris nec sic ipsae fruc-

1 praefacta **S** p̃facta **A** prefracta **abd** prefacta **m** perfacta **c** aut a **R** ausa **SAmrs** (*m*[1] *in* **bdu**) 2 utile est *scripsi cum* **p** *ex r. r. V, 10, 2:* utili (s *supra*) **S** utilis **AR** utile **k** utilius est **t** 3 imbecilla **R** a ualentiore **S** ualentione **A** ualentiore **R** quia *scripsi p. 45:* qua **SAadu** quae (que) **R**

XXIII· De scrobibus facien|dis *rubr. litt. unc.* **S** XXIII· | de scrobibus fa|ciendis *rubr. litt.* **A** De scrobibus faciendis quõ | semina elegas Cap^m XXI **b** De scrobibus faciendis Cap̄ XXI **m** De scrobibus fatiendis **q**: *uulgo om.* **R** *Deinceps* Ante annũ **S** De scrobibus idest defossis ante annũ **A** de scrobibus id est de fossis ante annum **bdmqrsʒyw** de scrobibus ·I· de fossis ante annum **eu** de scrobibus de fossis ante annum **a** De scrobibus. Ante annum **gpv** Ante annum *om. cett.* **kt**: *cfr p. 44*

7 quot (t *in* d *mut. m*[2]) **S** 8 cũprehendet **S** ɔp̃hendet **A** comprehendet **R** 10 cos] co **cq** inpleto **S** impleto **AR** incendio **c** 11 ///uberioresq. **S** superioresq, **A** sup̱ioresq: (superioresque) **R** scro///bis **SR** scrob̄ **Am** scrobes **cq** scrobs **h** 12 cliuano **A** esto *scripsi p. 45 sq.:* est **SAR** 13 potentior **c** 14 ostium intret *scripsi p. 46:* ostentarit **SAR** os penetret **t** 16 abluitur **cq** raris *Ursinus:* pares **SAR** paris **h** pari **v** interuallo **cuv** sepito **SAR** 17 creuerit **c** habeat (n *suprascr. m*[1]) **A** 18 infra] in terra **ctv** (*m*[2] *in* **h**) poteris **S** potieris **A** potueris **R** sic *m*[2] *in* **u**: si **SAR** *om.* **pv**

tuosae erunt, nisi interuulseris. itaque placet inter ordines quadragenos pedes minimumque trigenos relinqui.

Semina lege, ne minus crassa, quam manubrium est **20**
bidentis, recta, leuia, procera, sine ulceribus, integro libro. **Quo modo semina legas.**
ea bene et celeriter conprehendunt. semina si ex arboribus sumes, de iis potissimum sumito, quae omnibus annis bonos et uberes ferunt fructus. obseruabis autem ab humeris, qui sunt contra solem orientem, ut eosdem decerpas. sed si cum radice plantam posueris, incrementum ei *mai*us futurum quam ceteris senties. arbos insita fructuosior, quam quae insita non 2
est, id est, quam quae ramis aut plantis ponitur. priusquam arbusculas transferas, rubrica uel alia qualibet re signato, ut isdem uentis, quibus ante steterunt, constituas eas, curamque adhibeto, ut ab superiore et sicciore et exiliore in planiorem, humidiorem, pinguiorem agrum transferas. semina trifurca maxime ponito; ea extent supra terram tribus pedibus. si in eodem scrobe duas aut tres arbusculas ponere uoles, curato, ne inter se contingant; nam ita uer-

1 intũulseris **S** interuaseris **AR** interraseris **qv** ordines *ed. Ald.:* ordinem **SAR** 2 trigenos (g [ç] *ex* c?) **S** trigenos **A** tricenos **R** relinqui //// uolseris (uolseris *linea supraducta del. iam* m^1) **S** relinqui uolseris (u *in ras.*) **AR** relinqui uolueris **a** relinqui uelseris b relinqui **t**

XXIII· Quomodo semina le|gas *rubr. litt. unc.* **S** XXIII· (I) quomodo semina legas *rubr. litt.* **A** De Seminibus legendis *in marg.* **b** Quomodo semina leges **q** : *uulgo*' *om.* **R** grâssa **S** grassa (c *suprascr.* m^2) **A** crossa s 4 uidentis (u *in* b *mut.* m^2) **S** uidentis **A** ụulceribus s (*expunct. pr.* u) **c** 5 et] uel **a** celerite (r *suprascr.* m^2) **S** ɔprendunt (re *in ras.*) **A** comprehendunt **R** 6 iis **S** his **AR** hiis **a** sumiṣụto (su *linea quoque supraduct. del.*) **S** sumisuto **A** 7 ferant **cq** umeris **SA** 8 decerras s& (& *in* ed *mut.* m^2) **S** decertasset **AR** decerpas sed m^2 *in* **p** 9 plantã **b** planta **SAR** ei maius *scripsi*: eius **SAR** futurum quam *scripsi praeeunte ex parte ed. Ald.:* fruitq. **S** fruit quæ **A** fueritque **R** feruitque **a** 10 sentieris **c** sentiens **m** arbos **Sa** arbus **A** fructiosior **S** 11 ramis **ckq** (m^2 *in* **bd**) ramus **SR** ram' **A** planis (n *in* N̄ *mut.* m^2) **S** planis **ĀR** plantis **c** 12 arbustulas **d** alia qualibent **S** aliqualibent **A** aliqualibet **R** 13 iisdem **R** quibus *om.* **AR** ante ster̃ **S** ante steȓt **A** ante steterunt **R** antestent **a** constituas //// eas **S** constitues eas **AR** 14 adhibito **d** 15 umidiorẽ **SA** pinguioremq: **c** 16 trifuca **cq** 17 si *om.* **AR** 18 ita *ed. Ald.:* ut **SAR**

3 mibus interibunt. cum semina depones, dextra sinistraque usque in imum scrobem fasciculos sarmentorum brachii humani crassitudine deponito, ita ut supra terram paululum extent, per quos aestate paruo labore aquam radicibus subministres. arbores aut semina *cum* radicibus autumno serito circa Idus Octobres. taleas et ramos uere, antequam germinare arbores incipiunt, deponito. sed ne tinea molesta sit seminibus ficulneis, in imum scrobem taleam lentisci, ita ut cacumen eius deorsum spectet, obruito.

21 Quando ficus serenda sit.

Ficum frigoribus ne serito. loca aprica, calculosa, glareosa, interdum et saxeta amat. eiusmodi agro cito conualescit, si scrobes amplos et idoneos feceris. ficorum genera, etiam si sapore et habitu differunt, tamen uno modo, sed dispari loco pro differentia agri seruntur. locis frigidis et autumni temporibus aquosis praecoques serito, ut ante pluuiam fructum deligas; locis calidis hibernas serotinas serito. at si uoles ficum quamuis non natura seram facere, cum grossuli minuti erunt, fructum decutito; ita alterum

1 interibunt *scripsi ex r. r. V, 10, 7:* interbunt **S** interimunt **AR** dextra sinistraque usque *Pontedera:* dextra sinistra sinis quæusque **S** dextra sinistra sinis quousq; **AR** 2 fasciculus **S** brachiū **S** brachi **AR** bracchi **c** brachij **a** bracchii **d** 3 grassitudine **A** 5 sumministres **SA** subminisceres **a** cum *om.* **SAR**: *addidit Pontedera* 6 idus octobres **S** id̃ octobris **A** idus octobris **bdm** id octobr **a** ut octobr **c** taleas et *uett. edd.:* talaer (r *in* t *mut.* m^2) **S** tala et **AR** Tala & **d** (ios) *uerba* antequam — n&inea *in superiore folio adscr.* m^2 *in* **A** *om.* **m** 7 sed ne tinia **S** sed n&inea m^2 *in* **A** sed net in ea **c** sed nec in ea **pq** si nec in ea **d** sed nec mea **bs** 8 imum] unū **cq** (m^2 *in* **d**) taleam ///// lentiscit | ///// aut **S** 9 deõsus **c** dehorsum **b**

XXV · Quando ficus serenda sit *rubr. litt. unc.* **S** XXV · | quando ficus | serenda sit rubr. litt. **A** Cap[m] 22[m] De fico qñ serenda sit **b** Quando ficus serenda est **m** quando fuc̀ serẽda sit **q**: *uulgo om.* **R** 11 glareosū **AR** saxea **s** agracito **A** agra cito **R** 12 ficorum] si eorum **c** 14 sed dispari loco pro differentia agri *scripsi p. 47 praeeuntibus Pontedera et Schneidero:* sed (set **S**) dispro (dis̹p **A** *om.* **y**) differentia agri pari loco **SAbdmrtuw** sed dispari (disparo **s**) differentia agri pari loco **ae** (m^2 *in* **du**) **gkpqsv** 15 perecoquos **a** prequoques **kq** 16 delegas m^2 *in* **S** seroninas (t *suprascr.* m^1) **A** 17 ad si (d *in* t *mut.* m^2) **S** adsi **A** 18 grossoli **cq** deducito **c** ita alterū **S** itè alterū **A** iterum alterum **R**

edet fructum, in hiemem seram differet maturitatem. nonnunquam etiam, cum frondere coeperint arbores, cacumina fici acutissimo ferramento summa amputare prodest. sic firmiores arbores et feraciores fiunt. semper proderit, simul ac folia agere coeperit ficus, rubricam amurga diluere et cum stercore humano ad radicem infundere; ea res efficit uberiorem fructum et fartum fici speciosius et plenius. 2

22 De ceteris pomis.

Nucem Graecam serito Arcturi signo uel circa Kal. Februarias, quia prima gemmascit. agrum calidum, durum, siccum desiderat. nam in locis diuersis eiusmodi natura si posueris nucem, protinus putrescet. ante quam nucem deponas, in aqua mulsa, ne nimis dulci macerato; ita iucundioris saporis fructum, cum adoleuerit, praebebit et interim melius atque celerius nascetur. 2 ternas nuces in trigonum statuito, parsque acutior inferior sit, quia inde radices mittit, nuxque a nuce minime palmo absit et anceps ad Fauonium spectet. omnis nux unam radicem mittit et simplici stilo prorepit. cum ad scrobis solum radix peruenit, duritia humi coërcita recuruatur et extensa in modum ramorum alias radices emittit.

Nucem Graecam et Auellanam Tarentinas hoc modo facere poteris. 3 in quo scrobe destinaueris nuces serere, terram minutam in modum semipedis ponito ibique semen

1 seram *m*^{2} *in* **b** serũ **SAR** differet *uett. edd.:* differat **SAR** maturitate **a** 4 feratiores **SAR** 5 rubrica *(supra litt.* a *ras.)* **S** subricã **bcdm** amurga *(supra ult. litt.* a *ras.)* **S** amurca **b**

XXVI De ceteris pomis *litt. rubr. unc.* **S** De ceteris pomis *litt. unc. atr. scr. m*^{2} **A** Cap^{m} 23^{m} De ceteris pomis **b** De cæteris ponis Cap̄ XXIII **m** De ceteris pomis **q** : *uulgo om.* **R** arturi **cq** 9 kł febrs **S** kl̀ fẽb **A** kł febr **am** kl febr **c** kał febr **b** kł februarias **d** quia **S** ꝗ **Ac** qui **R** primagemmascit **S** primacemmascit **A** primacem mascit **b**; primatẽ mascit **s** primacem inascit **R** prunacẽ uiuascit **c** primacem uiuascit **qu** primacem gemmascit **k** prima gemmascit **pt** callidum **c** 11 putrescit **d** 12 in qua **cq** mulsa (mui *in ras.*) **S** 13 iocundioris **ackq** 16 nuxq. **S** ñcq; **A** nuncq; **R** palme **AR** absint **c** *post* absit *uerba* ꝗ inde radices *rep. et postea del. in* **b** 17 fonium **S** si ˜ stilo **c** 18 ad scrob̄ **Am** ad scrobem **bc** ad scrobum **a** duricia **SA** 19 co///ercita **S** cohercita **bc** 21 abellanã **SAmq**

ferulae iacito. cum ferula fuerit enata, eam findito et in medullam eius sine putamine nucem Graecam uel Auellanam abscondito et ita adobruito. hoc ante Kal. Martias facito, uel etiam inter Nonas et Idus Martias. hoc eodem tempore iuglandem et pineam et castaneam serere oportet.

23 Malum Punicum uere usque in Kal. Apriles recte seritur. quod si acidum aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur. stercore suillo et humano et lotio humano ueteri radices rigato. ea res et fertilem arborem reddet et primitiuos annos fructum uinosum, post uero etiam dulcem et apyrinum facit. nos exiguum admodum laser cyrenaicum uino diluimus et ita cacumina arboris summa
2 obleuimus; ea res emendauit acorem malorum. mala Punica ne rumpantur in arbore, remedio placuit, lapides tres si, cum seres arborem, ad radicem ipsam conlocaueris. at si iam arborem satam habueris, scillam secundum radicem arboris serito. alio modo, cum iam matura mala fuerint, ante quam rumpantur, peciolos, quibus pendent, intorqueto. eo modo seruabuntur etiam anno toto.

1 iacito **S** facito **AR** fercula **a** et in] ut in **c** 3 abellanã **SA** abscindito **a** abruito **c** obruito **aq** kł mãr **S** kl̃ mart **A** kl mart **c** kl martias **a** kł martias **d** kał mar **b** kl' mart **m** 4 Nonas] non **c** idus martias **Sbdm** id̃ mar̃t **A** id martias **c** idus mart **a** 5 tempore *om. m*¹, *suprascr. m*² *in* **A** ing//landẽ **S** iugulandẽ **A**

Titul. et num. h. l. om. **SAR** de Malo punico **b** kł apriles **S** kl̃ apr̃l **A** kl. apr. **a** kl april **c** kal ap^i^lis **b** kł ap̄lis **d** 8 em̃dabitur **S**

11 ap^i^irinũ **S** aprinũ **A** aprinum **abs** apirinum **empqruvwy** aperinum **d** 12 lacer cirenaicum **a** lacire nai cũ **S** laci | renai cũ (*pr. litt.* i *in* y *mut. m*¹) **A** laci renaicum **equ** lacirenaicum **sv** lacineraicum **m** lacyneraicum **b** lacyrenaicum **lprw** layci re naicum (y *postea del.*) **d** cirenaicum **kt** 13 res emendauit **S** res semendauit **A** res semen dauit **mq** res semen dabit **R** res emendabit **adk** res remendabit **p** aq^co^uorẽ **S** 15 conlocaueris **SAm** collocaueris **R** ad si (t *supra* d *adscr. m*²) **S** ad si **A** 16 *post* arborem *uerba* ad radicem ipsam collocaueris *rep. et postea expunct.* **c** 18 pendet **a** 19 etiam] et cũ **A** et cum **R** toto anno **eq**

Piros autumno ante brumam serito, ita ut minime dies quinque et uiginti ad brumam supersint. quae ut sint feraces, cum iam adoleuerint, alte ablaqueato et iuxta ipsam radicem truncum findito. in fissuram cuneum pineum tedae adicito et ibi relinquito; deinde obruta oblaqueatione cinerem supra terram spargito. 24

Mala aestiua, cydonea, sorba, pruna post mediam hiemem usque in Idus Februarias serito. morum ab Idibus Februariis usque in aequinoctium uernale recte seres. siliquam Graecam, quam quidam ceratium uocant, item Persicum ante brumam per autumnum serito. amygdala si parum feracia erunt, per forata arbore lapidem adigito; ita librum arboris inolescere sinito. 25

De seminario faciendo.

Omnium autem generum ramos circa Kal. Martias in hortis, ubi et subacta et stercorata terra est, per puluinos arearum disponere conuenit, deinde cum tenuerint, danda est opera, ut dum teneros ramulos habent, ueluti pampinentur et ad unum stilum primo anno semina redigantur; 2

Piros *uett. edd.:* pirus **S** prius **AR** p^i^us **c** Pirum **t** *uerba* serito — ad brumam *in textu omiss. in marg. adscr.* **c** 3 adoleuerit **a** oblaqueato **c** 4 findito & **bs** fixuram **cq** fixura **s** taedæ **SA** 5 adicito **SAa** adiicito **R** oblaquationem **abdmqs** cythonea **SAR** citonea **cq** cydonia **d** cytonea **p** 8 hyemem **cdkqs** id̄ febr **bm** id febr **a** *uerba* serito — Februariis *om.* **c** morum *uett. edd.:* marúm **S** mabrum **AR** 9 idibus februariis **S** idibus fēb **A** idibus febr **d** id febr **a** id̄ febr **bm** recte ///// Seres **S** 10 qua͂queuida͂ (ui *expunx. et* e *in* j *mut.* m^2) **S** item psicu͂ **S** temp | sicum (tem *exp. et* dein *suprascr.* m^2) **A** deinde persicum **R** Dein persicu͂ **ap** 11 amigdola **ac** amigdala **ms** 12 pforata arbore **S** perforata arborem **A** perforatam arborem **R** perforata arbore **t** adigito **SA** adicito **a** adiicito **d** addito **c** (m^2 *in* **b**) adito **bmp** molescere **ms** mollescere **b**

XXVII. De seminario faciendo *rubr. litt. unc.* **S** XXVII· | deseminario faciendo *rubr. litt. unc.* **A** De seminario fatiendo **q** : *om.* **R**, *sed* 22,2 *post* emittit *inscr.* De seminario faciendo Cap̄ XXIIII° **m** ramos **S** ramus **AR** kl̄ marcias **S** kl̃ martias **Ad** ˋkl. mart **ac** kal mart **b** kl'. mart **m** 15 hortis] artis **c** ubi et] ubi est **a** sub^c^ata **S** puluinos] plurimos **c** (m^2 *in* **d**) **q** pluuinos **b** 18 redicantur (c *in* ç [g] *mut.* m^2) **S** redi^g^cantur (g *suprascr.* m^2) **A** *om.* **c**

et cum autumnus incesserit, ante quam frigus cacumina adurat, omnia folia decerpere expediet et ita crassis harundinibus, quae ab una parte nodos integros habent, quasi pilleolos induere atque ita a frigore et gelicidiis teneras adhuc uirgas tueri. post quartum et uicesimum deinde mensem, siue transferre et disponere in ordinem uoles seu inserere, satis tuto utrumque facies.

26 **De insitione.** Omnis surculus inseri potest, si non est ei arbori, cui inseritur, dissimilis cortice; si uero fructum etiam eodem tempore fert, sine ullo scrupulo optime inseritur. tria autem genera insitionum antiqui tradiderunt: unum, quod resecta et fissa arbore recipit insertos surculos; alterum, quo resecta inter librum et materiem admittit semina, quae utraque genera uerni temporis sunt; tertium, cum ipsas gemmas cum exigua cortice in partem sui delibratam recipit, quam uocant agricolae emplastrationem; hoc genus aestatis est.
2 quarum insitionum rationem cum tradiderimus, a nobis quoque repertam docebimus.

Omnes arbores simulatque gemmas agere coeperint, luna crescente inserito, oliuam autem circa aequinoctium uernum usque in Idus Apriles. ex qua arbore inserere uoles et surculos ad insitionem sumturus es, uideto, ut sit tenera et ferax nodisque crebris, et cum primum germina tumebunt, de ramulis anniculis, qui solis ortum spectabunt et integri erunt, eos legito crassitudine minimi digiti; surculi sint bi-

2 exdiet (pe *iam* m^1?) **S** exdiet (pe suprascr.) **A** 4 inducere **acdp** *om.* **q** 5 post] potest **abkms** põt **dq** uiçesimũ **S** uigesimum **ab** messem **AR**

XXVII. De insitione *rubr. litt. unc.* **S** ·XXVIII· | deinsi|tione *rubr. litt. unc.* **A** De insitione *infra post* docebimus *inseruit* **q** : *om.* **R** ei *om.* m^1, *suprascr.* m^2 *in* **S** 12 incertos **cq** quo **S** qđ **A** quod **R** 15 deliberatam **a** recepit **bm** 16 emplastationem **bcdmpq** 17 quorum **SAR**

crescenti **S** crescentæ **A** 21 idus apriles **S** ĩd apr̃ **A** id apr **c** iđ apr **b** idus aprilis **d** id quod apr **a** 22 adĩsitionẽ (sitionẽ *in ras.*) **A** sũturus **S** sũpturus **A** sumpturus **R** 23 nodisq. *in ras.* **A** crebis (r suprascr.) **A** 24 anni circulis **AR** & integrae *in ras.* **S** 25 diciti (c *in* ç *mut.* m^2) **S** digito (o *del* et i *suprascr.* m^1) **A**

sulci. arborem, quam inserere uoles, serra diligenter exse- 3
cato ea parte, quae maxime nitida et sine cicatrice est, dabisque operam, ne librum laedas. cum deinde truncam reddideris, acuto ferramento plagam leuato; dein quasi cuneum ferreum uel osseum inter corticem et materiem, ne minus digitos tres, sed lente dimittito, ne laedas aut rumpas
corticem. postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta 4
ab una parte eradito tam alte quam cuneum demisisti, sed ita ne medullam neue alterius partis corticem laedas; ubi surculos paratos habueris, cuneum uellito statimque surculos demittito in ea foramina, quae cuneo adacto inter corticem et materiem facta sunt. ea autem fine, qua adraseris, surculos demittito ita, ut sex digitis de arbore extent. in una autem arbore duos aut tres ramulos figito, dum ne minus quaternum digitorum inter eos sit spatium. pro arboris
magnitudine et corticis bonitate haec facito. cum omnes 5
surculos, quos arbor patietur, demiseris, libro ulmi uel uimine arborem adstringito; postea paleato luto bene subacto oblinito totam plagam et spatium, quod est inter surculos usque eo, ut duobus digitis insita extent; supra lutum mu-
scum inponito et ita adligato, ne pluuia dilabatur. si pusillam 6
arborem inserere uoles, iuxta terram abscidito, ita ut sesquipedem a terra extet. cum deinde abscideris, plagam diligenter leuato et medium truncum acuto scalpro modice findito, ita ut fissura trium digitorum sit. in eam deinde cuneum, quo dispaletur, inserito et surculos ex utraque parte adrasos demittito, ita ut librum seminis libro arboris aequalem facias. cum surculos diligenter aptaueris, cuneum uel-

1 execato (s *supra* x) S   3 dein S deinde AR   4 *post* habueris *uerba* acuto ferramento plagam leuato *repet.* cq *et in marg.* d   10 uellito ||||| | S   11 adacto (acto *in ras.*) S abacto d adiecto m adacta s   12 fine S fines AR   quas arraseris cq   13 digiti cq   16 ut corticis a   18 uimine] minime c   astringito c   postea *in ras.* S posita a   20 insita] insicca cq   21 mustum a   adligato ams alligato SAR   22 abscindito cr abscito m   23 sesquidē (pe *supra* i *adscr.* m^2) Aq sexquipedem c (m^2 *in* d) ksv   abscinderis s   24 scalpello bcm   25 fixura cqsuv   in ea c   26 quo dispaletur *scripsi:* qđ is patetur AS quod is (his c) patietur R

lito et arborem, ut supra dixi, alligato et oblinito; dein
terram circa arborem aggerato usque ad ipsum insitum. ea
7 res a uento et calore maxime tuebitur. tertium genus in-
sitionis, cum sit subtilissimum, non omni generi arborum
idoneum est, et fere eae recipiunt talem insitionem, quae
humidum sucosumque et ualidum librum habent, ficuti ficus.
nam et lactis plurimum remittit et corticem robustam habet.
8 optime itaque ea inseritur tali ratione. ex qua arbore in-
serere uoles, in ea quaerito nouellos et nitidos ramos. in
his deinde obseruato gemmam, quae bene apparebit cer-
tamque spem germinis habebit; eam duobus digitis qua-
dratis circumsignato, ut gemma media sit, et ita acuto scal-
pello circumcisam diligenter, ne gemmam laedas, delibrato.
item quam arborem inserere uoles, in ea nitidissimum ramum
eligito et eiusdem spatii corticem circumcidito et a materie
delibrato. deinde in eam partem, quam nudaueris, gemmam,
quam ex altera arbore sumseras, aptato, ita ut ante em-
9 plastrum circumcisae parti conueniat. ubi haec feceris, circa
gemmam bene uincito, ita ne laedas; deinde conmissuras
et uincula luto oblinito, spatio relicto, qua gemma libere
germinet. materiem quam inseueris, si subolem uel supra
ramum habebit, omnia praecidito, ne quid sit, quo possit
auocari aut cui magis quam insito seruiat. post unum et

1 uellito et arborem *scripsi:* uellito dein terrã circa circa arborẽ **S** uellito deln terra | circa arborem **A** uellito deinde terram circa arborem **R** uellito deinde (Dein **d**) terram circa arborem aggerato (adgerato) *om. cett.* **cdmpt** alligato et *om.* **b** 2 terra **S** tr̃a **A** adgerato **admqs** 4 suptilissimum **d** non] in **b** genere **c** arborum *om.* **AR** 5 eae *om.* **c** *uerba* habent—robustam *om.* **b** 7 nam] nac **c** 9 quærito **S** quæsito (s *in ras.; antea scr. fuit* r *ut uid.*) **A** quesito **R** quesitos **cq** 11 dicitis (c *in* ç *mut.* m^2) **S** 12 media gemma **c** 13 circumcisam *scripsi p. 179:* circũcisę **S** circũcisæ **A** circumcisę **bdmrw** circumscise **sy** circumcide **c** (*in marg.* **d**) **kpqtu** circũire **a** deliberato **acm** 14 itẽ quã **SA** item (ita m^2 *in* **d**) quam **R** ita cum **c** 15 a materie **S** materiæ **A** materie **R** 16 delibèrato **am** 17 sumseras **S** sũpseras **A** sumpseras **R** 18 enplastrũ **SA** circum **c** 19 commissuras **AR** 20 spatio *om.* **cq** 21 materiam **aq** subolem (u *in* o *mut.* m^2) **S** sobolem **c** 22 quo] quod **abdm** 23 auocari *om.* **c** aduocari **kq** ac cui **c** unũ et XX diem **S** unũ & XXti diẽ **Ak** unum et uiginti diem **R**

uicesimum diem soluito emplastrum. hoc genere optime etiam olea inseritur. quartum illud genus insitionis iam docuimus, cum de uitibus disputauimus; itaque superuacuum est hoc loco repetere iam traditam rationem terebrationis.

Sed cum antiqui negauerint posse omne genus surcu- **27**
lorum in omnem arborem inseri et illam quasi infinitionem, qua nos paulo ante usi sumus, ueluti quandam legem sanxerint, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro et fructu consimiles iis arboribus, quibus inseruntur, existimauimus errorem huius opinionis discutiendum tradendamque posteris rationem, qua possit omne
genus surculi omni generi arboris inseri. quod ne longiori 2
exordio legentes fatigemus, unum quasi exemplum subiciemus, qua similitudine quod quisque genus uolet omni arbori poterit inserere.

Oliuam fico inserere.

Scrobem quoquouersus pedum quattuor ab arbore oliuae tam longe fodito, ut extremi rami oleae possint eam contingere. in scrobem deinde fici arbusculam deponito
diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. post tri- 3
ennium aut quinquennium, cum iam satis amplum incrementum ceperit, ramum oliuae, qui uidebitur nitidissimus, deflecte et ad crus arboris ficulneae religa atque ita amputatis ceteris ramulis ea tantum cacumina, quae inserere uoles, relinquito; tum arborem fici detruncato plagamque le-
uato et mediam cuneo findito. cacumina deinde oliuae, si- 4

1 soluto **cq** enplastrum **A** 3 de] dic (i *exp.* m^2) **S** dic **A** 4 hoc co (lo *suprascr.*) repetere (lo *suprascr.* m^2) **S** hoc corepetere **Adm** hoc correpetere **a** hoc competere **cq** corepetere (*om.* hoc) **b** repetere (*om.* hoc co) **k** hoc locorrepetere (lo *add. et* r *exp.* m^2) **p** 7 quasi **Sb** quas **AR** 10 a (e *suprascr.*) libro **S** /// iis (i *suprascr.*) **S** is (i *suprascr.* m^2) **A** ut **c**

XXVIIII. Oliuã fico inserere *rubr. litt. unc.* **S** Oliuam fico | inserere *maiusc. litt. atr. scr.* m^2 *ut uid.* **A** Cap^{m} XXV^{m} De insitione olina fico inserere **b** De insitione oliuam ficum inserere Cap̄ XXV **m** Olinam fico inserere **q** : *uulgo om.* **R** 18 oliuę *in marg. add.* m^1 **S** oliue *in ras.* **A** 19 arbusculũ **c** arbustulam **d** terminum **a** 22 coeperit **A** suscepit **cq** 25 relinquit totũ **A** totã **c** 26 medium **Sc** cuneo] cum eo **c** fundito **A**

cuti matri inhaerent, utraque parte adradito et ita fissurae fici aptato cuneumque eximito et diligenter conligato, ne qua ui reuellantur. sic interposito triennio coalescet ficus oliuae, et tum demum quarto anno, cum bene coierit, uelut propaginis ramulos oliuae ramos a matre resecabis. hoc modo omne genus in omnem arborem inseritur.

28 Cytisum, quod Graeci aut zeas aut carnicin aut tripha-
De cytiso. rin uocant, quam plurimum habere expedit, quod gallinis, apibus, ouibus, capris, bubus quoque et omni generi pecudum utilissimum est, quod ex eo cito pinguescit et lactis plurimum praebet ouibus, tum etiam octo mensibus uiridi eo pabulo uti et postea arido possis. praeterea in quolibet agro quamuis macerrimo celeriter conprehendit omnemque
2 iniuriam sine noxa patitur. mulieres quidem, si lactis inopia premuntur, cytisum aridum in aqua macerari oportet; cum tota nocte permaduerit, postero die expressi suci ternas heminas permisceri modico uino atque ita potandum dare; sic et ipsae ualebunt et pueri abundantia lactis confirmabuntur. satio autem cytisi uel autumno circa Idus Octobres
3 uel uere fieri potest. cum terram bene subegeris, in modum olerum areas facito ibique uelut ocimum semen cytisi au-

1 atradito (t *in* d *mut. m*²) **S** atradito **A** fixure **eq** 2 cuneū /// quæ **S** conligato **S** ɔligato **A** colligato **R** 3 uir euellatur **SA** 4 et cum **a** coierit *scripsi* (coierint *uulgo*): poterit **SAR** 5 a matre] amare **c** hic (i *in* o *mut. m*²) **S** hic **A**

De cytiso XXX *rubr. litt. unc.* **S** De citiso *mainsc. litt. atr. scr. m*² **A** De Cythiso Capᵐ 26ᵐ **b** De cityso Capitul̄ XXVI **m** De cythiso **q**: *uulgo om.* **R** *uerba* quod Graeci—uocant *om.* **S** 7 zeas **AR** theas **bsς** teas **m** carnicin **AR** carnicui **eq** carnicum **m** καρϰουμ *ut uid.* **ς** trifarin **Apsuvwy** tripharin **bd** trifarim **akr** trifarui **eq** trifarum **ς** aut tripharin *om.* **m** 9 capris bub. *in ras.* **S** caprib, **A** capris **R** 11 ouis **S** ouib, **A** 12 pabulo] paulo **A** 13 macerrimo *uett. edd.*: acerrimū **S** agessimū (ss *in ras.; antea* rr *ut uid.*) **A** agerrimum **a** agersimum **R** ager simū **e** comprehendit **R** 15 *uerba* mulieres—premuntur *om.* **a** citisū (i *in* y *mut. m*²) **S** cythisum **R** aquā cerari **A** aquam marcerari **a** aquam macerari **bm** aquam macetari **q** 16 postremo **e** expressit **S** exp̄ssit **A** 17 hiæminas **A** eminas **d** dare **SR** tare (t *in* d *mut. m*²) **A** 18 ipsæ **S** ipsa **AR** habundantia **aeq** 19 cythisi **R** idus octobr **Sbdm** id̀ octob **A** id octobr **ae** 21 olerum *scripsi p. 47:* herum (m *an* n *m*¹ *incertum*) **S** herū **A** herum **R** cythisi **R**

tumno serito; plantas deinde uere disponito, ita ut inter se quoquouersus quattuor pedum spatio distent. si semen non habueris, cacumina cytisorum uere disponito, stercoratam terram circa aggerato. si pluuia non incesserit, rigato quindecim proximis diebus. simul ac nouam frondem agere coeperit, sarrito. post triennium deinde caedito et pecori praebeto. equo abunde est uiridis pondo quindecim, boui pondo 4
uiginti caeterisque pecudibus pro portione uirium. potest autem etiam circa saepem *agri satis commode ramis cytisus seri, quoniam facile conprehendit et sustinet iniuriam.* aridum si dabis, exiguius dato, quoniam maiores uires habet, priusque aqua macerato et exemptum paleis permisceto. cytisum, quod aridum facere uoles, circa mensem Septembrem, cum semen ejus grandescere incipiet, caedito. paucis deinde horis, dum flaccescat, in sole habeto. deinde in umbra adsiccato et ita condito.

29 De salice et genista

Salicem et genistam crescente luna uere circa Kal. Martias serito. salix humida loca desiderat, genista etiam sicca, utraque tamen circa uineam opportune seruntur, quoniam palmitibus idonea praebent uincula.

1 dsponito (i *supra* dsponito) **A** ita ut *scripsi p. 47:* haut **SA** haud **abdk** aut **c** (*m*[2] *in* **d**) **mpq** sese **c** 2 si semen non **a** (*in marg.* **b**) **ky** sistiennon **SA** si stitien non **bdm** si sticien nõ **w** si stitionnon **ds** estitio nõ **σ** (si semina *in marg.* **d**) si semina non **cpquv** 3 cythisorũ **SAR** 4 ingesserit **SAkrs** 6 sarito **SAR** pecora | **S** 8 *uerba* agri— iniuriam *om.* **SAR**, *addidi ex r. r. V,12, 4* (*eadem, sed* iniuriam subferet *add. in marg.* **b**) 11 dab̄ **A** exiguus (i *inser. ante alt.* u *m*[2]) **S** exiguus **ckm** exiguis **b** quõ **SAp** quo modo **cq** quom **dm** cum **ab** 12 exemptum *m*[2] *in* **b**: exemplũ **SAR** palis **cq** 13 cytisum quod **a** cytisũq. **SA** cythisumque **R** cytisum **d** arida **c** 14 septembrem **SAR** septembr **c** 16 assiccato **ck** assicato **b**

XXXI. De salice et genista *rubr. litt. unc.* **S** de salice et genesta *litt. unc.* **A** De salice & Genista Cap[m] 27[m] **b** De salice et genista Capitol̄ XXVII **m** De salice et genesta **q**: *uulgo om.* **R** 17 genistã **S** genestam **AR** 18 kl̄ mãr **S** kl̀ marti **A** kl mart **acm** kal mart **b** kl̄ martias **d** salixũ idaloca (ũ ida *exp. et* umida *suprascr. m*[2]) **A** 19 oportune **Aadmquv** optime **b** quõ **SA** quom **dpqu** cum **abcms** Tum **v**

De harundine. Harundo optime seritur, quos alii bulbos, alii oculos uocant. simulatque terram bipalio repastinaueris, radicem harundinis acuta falce praesectam inpendenti pluuia dispo-
2 nito. sunt, qui harundines integras sternant, quoniam ex omnibus nodis strata harundines emittat. sed fere hoc genus euanidam exilemque et humilem harundinem adfert. melior itaque satio est ea, quam prius demonstrauimus. placet autem omnibus annis, simul harundinem cecideris, locum alte et aequaliter confodere atque ita rigare.

30 Violam, qui facturus est, terram stercoratam et repastinatam ne minus alte pedem in puluinos redigat. atque ita plantas annotinas scrobiculis pedalibus factis ante Kal. Martias dispositas habeat. semen autem uiolae sicut olerum in areis duobus temporibus seritur, uere uel autumno. colitur autem modo eo, quo et cetera olera, ut runcetur, ut sarriatur, ut interdum etiam rigetur.

De uiola.

2 Rosam fructibus ac surculis disponi per sulculos pedales conuenit per idem tempus quo et uiola. sed omnibus

De rosa.

XXXII De harundine *rubr. litt. unc.* **S** deharundine *litt. unc.* **A** De Arundine 28^m Cap^m **b** De harundine Cap̄ XXVIII. **m** De harundine **q**: *uulgo om.* **R** 1 alioculos **S** alioc(i)ulos (i *suprascr.* *m*²) **A** 2 bipalore pastinaueris **S** bipalo repastinaueris **Aak** radicitē **A** radicitem **ak** radicitatem **p** 3 arundinis **d** impendenti **R** 4 harundines ⁱⁿtegras (in *postea adscr.* *m*¹ *ut. uid.*) **S** harundines | tegras **A** quō **SA** quom **dmpqɔu** cum **abcksv** 5 strata **S** rata **A** sata **R** omittat **a** 6 euanidum **SAR** adfert **SAmqsɔ** affert **R** 7 satio (sa *in ras.*) **S**

XXIII· De uiola *rubr. litt. unc.* **S** de uiola *litt. unc.* **A** de Viola C. 29^m **b** De uiola—Cap̄ XXVIIII **m** De uiola *in marg.* **q**: *uulgo om.* **R**

10 stercoratam (tam *ex* tem *fecit iam m*¹) **S** 11 ne min^s **S** nimius **Abcdq** nimium **ɔ** minus **km** nimin^s **p** nimis **s** *om. spat. rel.* **a** 12 kł martias **S** kl̀ mār **A** kl mart **acm** kal martias **bd** 13 holerū **SAabdkp** 14 areis] ortis **c** 15 eo modo **A** etcēt **A** holera **SAbdk** runcetur] uincetur **c** sariatur **SAR**

XXXIIII De rosa *rubr. litt. unc.* **S** de rosa *litt. unc.* **A** De rosa XXX C^m **b** De rosa Cap̄. XXX **m** De rosa *in marg.* **q**: *uulgo om.* **R** 17 ac surculis *om.* **c** sulculos **S** surculos **AR** 18 sed] ut **c** 19 fodi **c** kł mār **S** kalendas martias **A** kl mart **ac**

annis fodiri ante Kal. Martias et interputari oportet. hoc modo culta multis annis perennat.

Liber tertius explicit feliciter | L. iuli moderati columelle rei rustice Liber tertius phyteu|ticus surculis exp.̃ *rubr. litt. unc.* **S** liber tertius | explicit feliciter iuni moderati columellae | rei rusticæ liber tertius phyteuticus surculis *rubr. litt.* **A** Liber tertius explicit **b** Finis libri tertii Mo. Co. rei rusticae *unc. litt.* **d** Iunii moderati Columelle liber tertius explicit **m** Libēr III explicit s : *uulgo om.* **R**.

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS ALTER

REI RVSTICAE LIBROS PRIMVM ET SECVNDVM CONTINENS

GOTOBVRGI
ERANOS' FÖRLAG

MCMXVII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBRI I—II

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. K. W. APPELBERG
MCMXVII

ALMAE CONIVGI

HVIVS OPERIS ADSIDVAE ADHORTATRICI

EDITOR

[illegible]

[illegible]

INDEX SIGLORUM

S = Sangermanensis Petropolitanus olim 207, nunc Mscr. Lat. 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.

a = Laurentianus plut. 53, 32.
b = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
c = Caesenas Malatestianus plut. 24, 2.
d = Laur. Conu. Suppr. 285.
g = Vallicellianus E 39.
k = Laurentianus plut. 53, 24.
l = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
m = Venetus Marcianus 462.
p = Laurentianus plut. 53, 27.
q = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
r = Vaticanus lat. 1525.
s = Laur.-Strozzianus 69.
t = Bononiensis 2523.
u = Urbino-Vaticanus 260.
v = Vaticanus lat. 1526.
w = Vaticanus lat. 1524.
y = Vaticanus lat. 1527.
ü = Parisinus lat. 6830 C.
ä = Parisinus lat. 6830 A.
ö = Parisinus lat. 6830 B.
δ = consensus codicum **d s ä ö.**
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus. Lectiones reddidi e collatione C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).

uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
ed. pr. = editio princeps (Iensoniana Venetiis 1472).
ed. Brusch. = editio secunda (Bruschiana Regii 1482).
ed. Ald. = Iucundi editio Aldina (Venetiis 1514).

Discrepantiae scripturarum *ae, e, ę, oe* utpote in codicibus confusae rationem non habui.

Ad uerba *umor, umidus* al. in **SA** semper sine *h*, a librario codicum **R** et a manu recentiore in **A** semper cum *h* scripta, in apparatu critico singulis locis nullam adnotationem adhibui.

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER PRIMVS

LIBER PRIMVS HAEC CONTINET

I. Praecepta quae sequantur qui rusticari uelint.
II. Qualiter dispositus fundus maxime probetur.
III. Quae praecipue inspiciendo agro, antequam ematur, notanda sint.
IIII. De salubritate regionum.
V. De aqua.
VI. De positione uillae.
VII. De officiis patris familiae.

L. Juni Moderati Columellę rei rusticę lib̃. prim̃ incip̃ *maiusc. litt rubr.* **S** Incipit liber primus Iuni Moderati Columelle rei rustice *rubr.* **A** L. Iunii moderati columellae (columellę **d**) rei rusticae liber primus incipit **bd** L. Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber primus incipit feliciter **μ** Iunii Moderati Columelle rei rustice liber primus incipit feliciter *maiusc. litt. aur.* **a** L. Iuni moderati columellę rerũ rusticarum liber primus incipit *rubr.* **m** Lutij Iunii Moderati Columelle de Re Rustica liber primus Incipit Prohemium *rubr.* **l** L. Moderati Columelle De re rustica liber primus incipit *maiusc. litt. rubr.* **g** L. Iunii Moderati Columelle rei rustice liber primus *maiusc. rubr.* **qs** L. Iunii Moderati Columellae rei rustici libri primi capitula *maiusc. litt.* **t**   *inscriptionem om.* **ckpuvä** *al.*

Argumentum libri om. **SA** *et* **R** *plerique, praebent* **bdmqstuμ**, *post praefationem posuit* **g**   *tabulam argumenta omnium librorum continentem praemittunt* **a** *et uett. edd.*   *conferenda sunt argumenta, quae post finem libri undecimi inseruit scriptor*

LIBER PRIMVS HAEC CONTINET *ex arg. post lib. XI pro titulo hoc loco addidi*   *numeros post uersus posuit* **m** c. I, II *sq. post uersus* **t**

2 uolunt (i *supra* u *scr.*) **d**   3 Qualititer **b**   4 respiciendo s   5 sint *scripsi* : sunt *codices et hoc loco et post lib. XI*   9 patris familias **m**

VIII. De pecore et pecorum magistris.
VIIII. Qualis corporaturae mancipia cuique operi contribuenda sint.

1 De seruis et eorum officio c. VIII **t** 2 operi *om.* **b** tribuenda (cõ *s. u. add.*) **d** 3 sint **m** *et post lib. XI* **S** sunt *codd. plerique et hoc loco et post lib. XI.*

Saepe numero ciuitatis nostrae principes audio cul- ⟨**Praefatio**⟩
pantis modo agrorum infecunditatem modo caeli per multa
iam tempora noxiam frugibus intemperiem, quosdam etiam
praedictas querimonias uelut ratione certa mitigantis, quod
existiment ubertate nimia prioris aeui defatigatum et effe-
tum solum nequire pristina benignitate praebere mortalibus
alimenta. quas ego causas, P. Siluine, procul a ueritate 2
abesse certum habeo, quod neque fas est existimare rerum
naturam, quam primus ille mundi genitor perpetua fecun-
ditate donauit, quasi quodam morbo sterilitate adfectam,
neque prudentis est credere tellurem, quae diuinam et
aeternam iuuentam sortita communis omnium parens dicta
sit, quia et cuncta peperit semper et deinceps paritura sit,
uelut hominem consenuisse. nec post haec reor uiolentia 3
caeli nobis ista, sed nostro potius accidere uitio, qui rem
rusticam pessimo cuique seruorum uelut carnifici noxae dedi-
mus, quam maiorum nostrorum optimus quisque et optime
tractauerat. atque ego satis mirari non possum, quid ita
dicendi cupidi seligant oratorem, cuius imitentur eloquen-
tiam, mensurarum et numerorum modum rimantes placitae
disciplinae consectentur magistrum, uocis et cantus modula-
torem nec minus corporis gesticulatorem scrupulosissime
requirant saltationis ac musicae rationis studiosi, iam qui 4
aedificare uelint, fabros et architectos aduocent, qui nauigia

1 culpantis **SR** culpantes **A**d^2**klsö** 2 per multa] *usque adhuc mai.* **S** 4 mitigantis **R** mitigantes **SA**d^1**lö** interrogantes s 5 effectum **R** *aliquot* 6 neque re (i *s. alt.* e *scr.*) **A** 7 P. *om.* **As**$ö^1$ 8 rerum **SA**δ humi **R** 10 affectam **SR** 14 uiolentia **SA**δ intemperantia **R** 16 nosse d^1 ñ (*in marg.* Ñ) **A** 18 tractauerit **R** Atque **SA** Aqu; d^1 atqui (*uel* atq) **R** At sö 19 imitantur **sö** 20 rimantis **S** 21 consectantur sö 23 iamq; qui **R**

mari concredere, gubernandi peritos, qui bella moliri, armorum et militiae gnaros, et ne singula persequar, ei studio, quod quis agere uelit, consultissimum rectorem adhibeat, denique animi sibi quisque formatorem praeceptoremque uirtutis e coetu sapientium arcessat, sola res rustica, quae sine dubitatione proxima et quasi consanguinea sapientiae
5 est, tam discentibus egeat quam magistris. adhuc enim scholas rhetorum et, ut dixi, geometrarum musicorumque uel, quod magis mirandum est, contemptissimorum uitiorum officinas, gulosius condiendi cibos et luxuriosius fericula struendi, capitumque et capillorum concinnatores non solum esse audiui, sed et ipse uidi: agricolationis neque doctores,
6 qui se profiterentur, neque discipulos cognoui. cum etiam si praedictarum artium professoribus ciuitas egeret, tamen sicut apud priscos florere posset res publica — nam sine ludicris artibus atque etiam sine causidicis olim satis felices fuerunt futuraeque sunt urbes; at sine agri cultoribus nec
7 consistere mortalis nec ali posse manifestum est. quo magis prodigio simile est, quod accidit, ut res corporibus nostris uitaeque utilitati maxime conueniens minimam usque in hoc tempus consummationem haberet idque sperneretur genus amplificandi relinquendique patrimonii, quod omni crimine caret. nam cetera diuersa et quasi repugnantia dissident a iustitia, nisi aequius existimamus cepisse praedam ex militia, quae nobis nihil sine sanguine et cla-
8 dibus alienis adfert. an bellum per obsessa maris et negotiationis alea sit optabilior, ut rupto naturae foedere

3 uellit (*pr.* l *eras.*) **A** 4 sibi *ex* sui *factum incert. an pr. m.* **A** 5 ocoetu (e *s. pr.* o. *scr.*) **A** sapientium **SAbdgkqu** sapientum **R** 7 egat (e *s.* a *m. rec.*) **A** 8 rhethorum **S** (*alt.* h *exp.*) **A** 10 luxoriosius **A** fercula **AR** 13 discipulos *in ras.* **S** 14 egeret ciuitas (*transpos. signa add. m. pr. ut uid.*) **S** 15 respublica nam **R** res prima **S** (· P · *super* prima *scr. m. rec.*) **A** res pu /// Nam **c** respublica Nam (publica *postea in ras. scr.*) **ä** resp. **s** (Nam *in marg.*) **d** res publica **ö** respublica namque **ü** 17 fuerunt **SA∂** fuere **R** ac **S** 18 neconsistere **S** mortalis **S** mortales **AR** 19 prodigi **p** 20 minime **sö** 22 relinquendique **SAsö** retinendique **R** patrimoni **S** 25 *inter* ex *et* militia *ras.* **S** 26 adfert **SApä** affert **R** 27 alea **R** alia **SAapsö**[1] alta **ä**

terrestre animal homo uentorum et maris obiectus irae
fluctibus pendeat semperque ritu uolucrum longinqui littoris
peregrinus ignotum pererret orbem? an faeneratio proba-
bilior sit etiam his inuisa, quibus succurrere uidetur? sed 9
ne caninum quidem, sicut dixere ueteres, studium prae-
stantius locupletissimum quemque adlatrandi et contra
innocentis ac pro nocentibus neglectum a maioribus, a
nobis etiam concessum intra moenia et in ipso foro latroci-
nium. an honestius duxerim mercennarii salutatoris men-
dacissimum aucupium circumuolitantis limina potentiorum
somnumque regis sui rumoribus augurantis? neque enim
roganti, quid agatur intus, respondere serui dignantur. an 10
putem fortunatius a catenato repulsum ianitore saepe nocte
sera foribus ingratis adiacere miserrimoque famulatu per
dedecus fascium decus et imperium, profuso tamen patri-
monio, mercari? nam nec gratuita seruitute, sed donis
rependitur honor. quae si et ipsa et eorum similia bonis
fugienda sunt, superest, ut dixi, unum genus liberale et
ingenuum rei familiaris augendae, quod ex agricolatione
contingit. cuius praecepta si uel temere ab indoctis, 11
dum tamen agrorum possessoribus, antiquo more admini-
strarentur, minus iacturae paterentur res rusticae; nam
industria dominorum cum ignorantiae detrimentis multa
pensaret, nec quorum commodum ageretur, tota uita uel-
lent inprudentes negotii sui conspici eoque discendi cupi-
diores agricolationem pernoscerent. nunc et ipsi praedia 12

2 fluctibus pendeat **lt** fluctibus tendere **SAd^{1}ö** (*sed deinde* se *et* pendeat *et* credere *ss. in* **d** se *et* credere *in* **ö**) se fiuctibus pendeat **ap** se fluctibus tendere **km** (*suprascr.* pendent) **b** se fluctibus tendere pendeat **ä** se fluctibus pendeat tendere **q** fluctibus tandem semper tendere **s** se fluctibus audeat credere **cgruü** *uett. edd. et in marg.* **t** 5 nec animum **S** nec caninium **ä** *App. Claudius ap. Sall. hist. fr.* 4, 54 ueterestudium (*alt.* s *ss.*) **S** 7 innocentis **S** innocentes **AR** innocentibus **cd^2** 8 moeniã (~ *postea eras.*) **A** 9 dixerim **cd^{2}gpqtü** dixeris **ä** 10 circumuolitantes **A**ƃ circumuolantis **p** circumuolanti **l** 11 augurantes **Ad^{1}sö^1** 13 fortunatius (o *exp. et* u *ss. m. rec.*) **A** cathenato *uel* catenato **R** cathamito **cd^{2}q** 16 gratuita seruitute **S** gratuitæ (-te **R**) seruituti **AR** 25 imprudentes **R** conspici eoq; **R** conspicioque (s *in ras.*) **S** (e *s.* io *m. rec.*) **A** 26 ipsa (i *s.* a *m. pr.*) **S**

nostra colere dedignamur et nullius momenti ducimus peritissimum quemque uilicum facere uel, si nescium, certe uigoris experrecti, quo celerius, quod ignoret, addiscat. sed siue fundum locuples mercatus est, e turba pedisequorum lecticariorumque defectissimum annis et uiribus in agrum relēgat, cum istud opus non solum scientiam, sed et uiridem aetatem cum robore corporis ad labores sufferendos desideret; siue mediarum facultatium dominus, ex mercennariis aliquem iam recusantem cotidianum illud tributum, quia uectigali esse non posset, ignarum rei, cui praefuturus est, magistrum fieri iubet.

13 Quae cum animaduertam, saepe mecum retractans ac recogitans, quam turpi consensu deserta exoleuerit disciplina ruris, uereor, ne flagitiosa et quodam modo pudenda ingenuis aut inhonesta sit. uerum cum conplurimis monumentis scriptorum admonear apud antiquos nostros fuisse gloriae curam rusticationis, ex qua Quinctius Cincinnatus, obsessi consulis et exercitus liberator, ab aratro uocatus ad dictaturam uenerit ac rursus fascibus depositis, quos festinantius uictor reddiderat quam sumpserat imperator, ad eosdem iuuencos et quattuor iugerum auitum here-
14 diolum redierit, itemque C. Fabricius et Curius Dentatus, alter Pyrrho finibus Italiae pulso, domitis alter Sabinis, accepta, quae uiritim diuidebantur, captiui agri septem iugera non minus industrie coluerit, quam fortiter armis

2 quenque **R** *plerique* certe uigoris **SAd**^{1}s certe quenque (*uel* quemque; quem **l**) uigoris **R** 3 experrectico (co *in* quo *postea mut.*) **S** ignorat (e *s.* a *m. uet.*) **S** 4 turba (t *in ras. scr.*) **A** 6 istut (*alt.* t *in* d *mut.*) **S** 7 ad **AR** et **S** ac ö 8 facultatum **R** 9 mercennariis *uel* mercenariis **R** mercedariis **SAd** mercẽdariis **p** quotidianum **R** illut (t *in* d *corr.*) **S** (d *ss. m. rec.*) **A** 10 quia **Sp** ꝗ **A** qui *uel* ꝗ **R** uectigali **SA**δ uectigalis **R** possit **cd**^{2}**gltu** 14 flagitiosas **SA** pudendam **S** 15 cũ conplurimis **SA** cum complurimis **d**^{1}**t** et cum complurimis **abd**^{2}**m** et cum q̃ plurimis **l** et cum plurimis **egpquüä** et compluribus **k** et complurimũ s et cum plurimorum ö monimentis **S** 16 aput (t *in* d *corr.*) **S** 17 quinctius **A** quin tius **S** quintius **R** quintus **aquö** Q. **l** 20 im ꝑ **S** im̃p **A** imp. *uel* imperator **R** impiger **c** 21 prediolum **eglpü** *et in marg.* **ä** 22 reddierit (*alt.* d *exp.*) **A** 23 pyrro *uel* pirrho **R** 24 uiri timidi uidebantur **Asö**^{1}

quaesierat, et ne singulos intempestiue nunc persequar,
cum tot alios Romani generis intuear memorabiles duces
hoc semper duplici studio floruisse uel defendendi uel
colendi patrios quaesitosue finis, intellego luxuriae et deli-
ciis nostris pristinum morem uirilemque uitam displicuisse. 15
omnes enim, sicut M. Varro iam temporibus auorum con-
questus est, patres familiae falce et aratro relictis intra
murum correpsimus et in circis potius ac theatris quam
in segetibus ac uineis manus mouemus adtonitique miramur
gestus effeminatorum, quod a natura sexum uiris denega-
tum muliebri motu mentiantur decipiantque oculos spec-
tantium. mox deinde, ut apti ueniamus ad ganeas, co- 16
tidianam cruditatem lactucis excoquimus et exusto sudore
sitim quaerimus noctesque libidinibus et ebrietatibus, dies
ludo uel somno consumimus, ac nosmet ipsos ducimus
fortunatos, quod nec orientem solem uidimus nec oc-
cidentem. itaque istam uitam socordem persequitur uale- 17
tudo. nam sic iuuenum corpora fluxa et resoluta sunt,
ut nihil mors mutatura uideatur. at me hercules uera illa
Romuli proles adsiduis uenatibus nec minus agrestibus
operibus exercitata firmissimis praeualuit corporibus ac
militiam belli, cum res postulauit, facile sustinuit durata
pacis laboribus semperque rusticam plebem praeposuit ur-
banae. ut enim qui in uillis intra consaepta morarentur,
quam qui foris terram molirentur, ignauiores habitos, sic
eos, qui sub umbra ciuitatis intra moenia desides cunctaren-

4 finis **R** (e *s. pr.* i *m. rec.*) **S** fines **A** intelligo **R** delitiis **S** 6 m̃ uarro **S** 7 patris **p** (e *s.* i *m. alt.*) **S** 9 ac uinetis **adltüä** *m. rec. in* **A** et uinetis **sö**^{2} attonitique **SAR** 12 caneas **S** quotidianam **R** 13 lactucis **Ap** lacticis **S** lattucis **d**^{1} latucis **asä** latutis **ö**^{1} laticis **k** laconicis **R** (*s. u. uel in marg. etiam* **däö**) exquoquimus **Sadklms** 15 ipsos *ex* issos *in ras. ut uid. factum* **S** 16 *Cato ap. Sen. ep. 122, 2* uidemus **SA** (*sed* uiderunt *Sen. l. l.*) 17 ualitudo **R** *aliquot* 18 resolata (u *s. pr.* a *m. rec.*) **A**

19 mors *omissum ss. m. pr.* **S** ac *ex* ad *in ras. fact.* **S** mehercules **R** meherculem **a** mehercule **bltü** hercules **SAd**^{1} 20 assiduis **R** 24 qui in uillis **R** quę (quae **Ad**) inutilis **SAd**^{1}**s** qui in /// utilis **c** quę (i *ss.*) in uilis **p** q̧ inutilis uillis **ä** qui in uillis inutiles **b** uillis inutiles : q̧ **ü** 25 ignauioris **aptü**

tur, quam qui rura colerent administrarentue opera colo-
18 norum, segniores uisos. nundinarum etiam conuentus
manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo
diebus urbanae res agerentur, reliquis administrarentur rusti-
cae. illis enim temporibus, ut ante iam diximus, proceres
ciuitatis in agris morabantur et, cum consilium publicum
desiderabatur, a uillis arcessiebantur in senatum; ex quo,
19 qui eos euocabant, uiatores nominati sunt. isque mos
dum seruatus est, perseuerantissimo colendorum agrorum
studio ueteres illi Sabini Quirites atauique Romani, quam-
quam inter ferrum et ignes hosticisque incursionibus uasta-
tas fruges largius tamen condidere quam nos, quibus diuturna
20 permittente pace prolatare licuit rem rusticam. itaque in
hoc Latio et Saturnia terra, ubi di fructus agrorum pro-
geniem suam docuerant, ibi nunc ad hastam locamus, ut
nobis ex transmarinis prouinciis aduehatur frumentum, ne
fame laboremus, et uindemias condimus ex insulis Cycla-
dibus ac regionibus Baeticis Gallicisque. nec mirum, cum
sit publice concepta et confirmata iam uulgaris existimatio
rem rusticam sordidum opus et id esse negotium, quod
21 nullius egeat magisterio praeceptoue. at ego, cum aut
magnitudinem totius rei quasi quandam uastitatem corporis
aut partium eius uelut singulorum membrorum subtilitatem
dispicio, uereor, ne supremus ante me dies occupet, quam
22 uniuersam disciplinam ruris possim cognoscere. nam qui

1 *uerba* administrarentue opera colonorum *om.* **SAd**[1]**sö** *uett. edd.* administrarent **a** (ne *in ras. add.*) **b** administrarentur **m** admiserarentue **c** administrarentque **t** 2 segnioris **tü** 3 nonis **S** ñ is (iis *ss. m. rec.*) **A** his *uel* hijs *uel* iis **R** 7 e uillis **R** *aliquot* arcessiebantur **S** arcessabantur **Am** arcessebantur **R** accersebantur **g** accersibantur **p** 11 hosticisq; **R** hosticis **SAö** 12 largius **R** parcius **SAd**[1] partius **ä** partium **sö**[1] partius **a**ť largius **r** 13 prolata relicuit **S** 14 *Enn. ann. 25 V*[2] dii **R** fructus **SAd**[1]**ä**[1] cultus **R** cultũ **s** cultum fructus **ö** 16 no///bis **S** aduehatur //////// frumentum **S** aduehatur ꝑum | frumentũ (ꝑum *postea del.*) **A** 17 condimus /// ex **S** 18 betticis **A** 21 nullius **Ad**[1]**suäö** nullis **S** nullus **c** nullo **R** 23 subtilitatem dispicio **A** (dispitio *m. pr.*; e *s. pr.* i *m. alt.*) **S** (despicio **äö**)ɔk numerum recenseo **R** 24 subpremus **A** (b *postea del.*) **S** occupet **R** occultet **SAd**[1]**ä** excipiat **tü**

se in hac scientia perfectum uolet profiteri, sit oportet rerum naturae sagacissimus, declinationum mundi non ignarus, ut exploratum habeat, quid cuique plagae conueniat, quid repugnet. siderum ortus et occasus memoria repetat, ne imbribus uentisque inminentibus opera inchoet laboremque frustretur. caeli et anni praesentis mores intueatur, 23 neque enim semper eundem uelut ex praescripto habitum gerunt, nec omnibus annis eodem uultu uenit aestas aut hiems, nec pluuium semper est uer aut umidum autumnum; quae praenoscere sine lumine animi et sine exquisitissimis disciplinis non quemquam posse crediderim. iam ipsa terrae uarietas et cuiusque soli habitus quid nobis neget, quid promittat, paucorum est discernere, contemplatio uero 24 cunctarum in ea disciplina partium quanto cuique contigit, ut et segetum arationumque perciperet usum et uarias dissimillimasque terrarum species pernosceret — quarum non nullae colore, non nullae qualitate fallunt, atque in aliis regionibus nigra terra, quam pullam uocant, ut in Campania, est laudabilis, in his pinguis lubrica melius respondet, quibusdam sicut in Africa Numidiaque putres harenae fecunditate uel robustissimum solum uincunt, in Asia Mysiaque densa et glutinosa terra maxime exuberat — atque in his ipsis haberet cognitum, quid recusaret collis, 25 quid campestris positio, quid cultus, quid siluestris ager, quid umidus et graminosus, quid siccus et spurcus, rationem quoque dispiceret et in arboribus uineisque, quarum infinita sunt genera, conserendis ac tuendis et in pecoribus

1 coþfiteri (co *exp.*) **A** 3 quit (t *in* d *mut.*) **S** 5 imminentibus **SAR** incohet **R** *plerique* 9 hiemps (p *exp.*) **A** humidus autumnus **lüö** 11 quenquam *uel* quēquam **R** 14 quanto **SAd**^{1} quando sö quid **R** quoto *Gesnerus et Maduigius forsitan recte* contigit **d**^{2}**p** contingit **SAR** 16 quorum **SAs** 18 in campania est et maxime in monte fumonis laudabilis **p** 19 in his **SA**ð in aliis **R** rubrica **d**^{1} 20 Numidiaque *scripsi*: numidia **AR** nũ idia (˜ *eras. et* mj *pro* i *scr. m. alt.*) **S** 24 campestis (r *ss. m. rec.*) **A** siluester s syluester ö 25 quit (t *in* d *mut.*) tumidus **S** quid tumidus (h *s.* t *m. rec.*) **A** quid humidus **R**

parandis conseruandisque, quoniam et hanc adsciuimus quasi agri culturae partem, cum separata sit ab agricolatione
26 pastoralis scientia? nec ea tamen simplex, quippe aliud exigit equinum atque aliud bubulum armentum, aliud pecus ouillum, et in eo ipso dissimilem rationem postulat Tarentinum atque hirtum, aliud caprinum, et id ipsum aliter curatur mutilum et raripilum, aliter cornutum et saetosum, quale est in Cilicia. porculatoris uero et subulci diuersa professio, diuersae pastiones, nec eundem glabrae sues densaeque caeli statum nec eandem educationem cultumue quaerunt.
27 et ut a pecoribus recedam, quorum in parte auium cohortalium et apium cura posita est, quis tanti studii fuit, ut super ista, quae enumerauimus, tot nosset species insitionum, tot putationum, tot pomorum holerumque cultus exerceret, tot generibus ficorum sicut rosariis inpenderet curam, cum a plerisque etiam maiora neglegantur, quamquam et ista iam
28 non minima uectigalia multis esse coeperint? nam prata et salicta genistaeque et harundines quamuis tenuem nihilo minus aliquam desiderant industriam.

Post hanc tam multarum tamque multiplicium rerum praedicationem non me praeterit, si, quem desideramus agricolam quemque describemus, exegero a participibus agrestium operum, tardatum iri studia discentium, qui tam uariae tamque uastae scientiae desperatione conterriti nolent
29 experiri, quod se consequi posse diffident. uerum tamen,

1 quõ **SA** quom *uel* cum *uel* quem **R** 4 equi non (*in* equinom (u *supra*) *postea mut.*) **S** ouilũ *prius scr. in* **S** 6 aliut (t *in* d *mut.*) **S** 7 saetosum **SAd¹** setosum **R** sarctosum **sö¹** sectosum **a** se///cosum (c *in* t *mut.*) **c** 8 cilitia **S** 9 passiones **S** (t *s. alt.* s *m. rec.*) **At** densæ cęlistatũ **S** densæq. cælis datum (t *s.* d *scr. et cum* s *coniunx. m. rec.*) **A** dense ęque cęli statum **sö¹** 13 nosset **SAbmp** noscet **ðal** nosceret **R** 15 rosaris **S** impenderet **AR** 16 negligantur **R** *plerique* 17 coeperunt **R** *aliquot* 18 salista (c *s. alt.* s *m. rec.*) **A** sali///a (ct *scr. in ras.*) **S** genistaeque **S** genestæque **A** genesteq; **R** genestreq; **cl** arundines **S** quanuis **R** *aliquot* 23 tardatum iri *ex* **l** *recepi cum edd. inde ab ed. Ald.*: tardat ut rei **SAR** tardatum iri ut rei **l** tardari **p** tardentur *uett. edd., totam sententiam in* tardi ab rei studio discedent *mut.* **gtü** 24 aliq *inter* conterriti *et* nollent *inser. s. u. m. rec. in* **S** nolent **t¹üö** nollent **SAR**

quod in Oratore iam M. Tullius rectissime dixit, par est
eos, qui generi humano res utilissimas conquirere et per-
pensas exploratasque memoriae tradere concupierint, cuncta
temptare. nec si uel illa praestantis ingenii uis uel inclytarum
artium defecerit instrumentum, confestim debemus ad otium
et inertiam deuolui, sed quod sapienter sperauerimus, per-
seueranter consectari. summum enim columen adfectantes satis
honeste uel in secundo fastigio conspiciemur. an Latiae musae 30
non solos adytis suis Accium et Vergilium recepere, sed eorum
et proximis et procul a secundis sacras concessere sedes?
nec Brutum aut Caelium Pollionemue cum Messala et
Caluo deterruere ab eloquentiae studio fulmina illa Cicero-
nis. nam neque ipse Cicero territus cesserat tonantibus
Demostheni Platonique, nec parens eloquentiae deus ille
Maeonius uastissimis fluminibus facundiae suae posteritatis
studia restinxerat. ac ne minoris quidem famae opifices 31
per tot iam saecula uidemus laborem suum destituisse, qui
Protogenen Apellenque cum Parrhasio mirati sunt, nec
pulchritudine Iouis Olympii Mineruaeque Phidiacae sequen-
tis aetatis adtonitos piguit experiri Bryaxin, Lysippum,
Praxitelen, Polycletum, quid efficere aut quo usque progredi
possent. sed in omni genere scientiae et summis admi-
ratio ueneratioque et inferioribus merita laus contigit.
accedit huc, quod illi, quem nos perfectum esse uolumus 32
agricolam, si quidem artis consummatae sit et in uniuersa

1 oratorẽ **S** 2 eos *in ras.* **S** 4 tentare **R** *plerique* inclytarum **SA** inclitarum *uel* inclytarum **R** 5 at (t *in* d *mut.*) **S** 7 colum̃ **S** columen **ä** culmen **AR** affectantes **R** 9 solum **R** *aliquot* adytis **SA** aditis (*uel* adytis *pauci*) **R** suis *om.* **S** actium **AR** uirgilium **R** 11 messala (a *in ras. scr.*) **S** messalam **ä** 12 caluo **SAd^1pqrsö** *et in marg.* **b** caluũ **ä** catulo **ab$d^2$$g^1$lmtuü** catullo **c$g^2$k** 15 facun *exp. in fine fol. 4^v*; *sequitur* facundiæ *init. fol. 5^r* **A** 16 restincxerat **S** restinxerat **ast** restrinxerat **AR** 17 ꝑ tota sęcula **SAd^1ö** 18 appellenque **A** apellemq; **R** *aliquot* parthasio (t *exp. et* r *ss. m. alt.*) **S** 19 pulchritudinem **R** *aliquot* olimpii **S** *et* **R** *plerique* 20 attonitos **SAR** briaxim *uel* bryasim *uel* briasim **R** 21 polyclitum **A** policletum **R** *plerique* 22 possent **bcdgpqst** possint **SAabklmuäö** 24 ille **sö** 25 consummataest **S**

rerum natura sagacitatem Democriti uel Pythagorae fuerit consecutus et in motibus astrorum uentorumque Metonis prouidentiam uel Eudoxi et in pecoris cultu doctrinam Chironis ac Melampodis et in agrorum solique molitione Triptolemi aut Aristaei prudentiam, multum tamen profecerit, si usu Tremelios Sasernasque et Stolones nostros aequauerit.
33 potest enim nec subtilissima nec rursus, quod aiunt, pingui Minerua res agrestis administrari. nam illud procul uero est, quod plerique crediderunt, facillimam esse nec ullius acuminis rusticationem. de cuius uniuersitate nihil adtinet plura nunc disserere, quoniam quidem cunctae partes eius destinatis aliquot uoluminibus explicandae sunt, quas ordine suo tunc demum persequar, cum praefatus fuero, quae reor ad uniuersam disciplinam maxime pertinere.

1 sagacitatēq. **S** 2 metonis *uel* methonis **R** | m^e^ntonis **SAasäö** 3 eydoxi **A** 4 chronis (i *ss. m. uet.*) **A** monitione **SAsäö** 5 prudentiam **SAč** prouidentiam **R** 6 tremellios **R** *aliquot* solones **S** (t *s.* so *m. rec.*) **A** 8 ægrestis (a *s.* æ *m. rec.*) **A** illut (t *in* d *mut*) **S** 9 facillima **S** 11 attinet **SAR** qm̄ **S** quō **A** quom *uel* cum **R** 12 aliquod **S** (d *exp. et* t *ss. m. rec.*) **A**

Praecepta quae sequantur qui rusticari uelint

Qui studium agricolationi dederit, antiquissima sciat 1
haec sibi aduocanda: prudentiam rei, facultatem inpendendi, uoluntatem agendi. nam is demum cultissimum rus habebit, ut ait Tremelius, qui et colere sciet et poterit et uolet. neque enim scire aut uelle cuiquam satis fuerit sine sumptibus, quos exigunt opera, nec rursus faciendi aut inpen- 2
dendi uoluntas profuerit sine arte, quia caput est in omni negotio nosse quid agendum sit maximeque in agri cultura, in qua uoluntas facultasque citra scientiam saepe magnam dominis adferunt iacturam, cum inprudenter facta opera
frustrantur inpensas. itaque diligens pater familiae, cui cordi 3
est ex agri cultu certam sequi rationem rei familiaris augendae, maxime curabit, ut et aetatis suae prudentissimos agricolas de quaque re consulat et commentarios antiquorum sedulo scrutetur atque aestimet, quid eorum quisque senserit, quid praeceperit, an uniuersa, quae maiores prodiderunt, huius temporis culturae respondeant an aliqua
dissonent. multos enim tam memorabiles auctores conperi 4
persuasum habere longo aeui situ qualitatem caeli statumque mutari eorumque consultissimum astrologiae professorem Hipparchum prodidisse tempus fore, quo cardines mundi

Qui rusticari uelint *rubr.* **cq** Qui rusticari uolunt *in marg.* **ä** Qui rusticari uelint. Liber primus incipit capl̃m primũ *rubr.* **g** Prohemium explicit l. I. incipit. Precepta que sequantur (*huc usque maiusc.*) q̧ rusticari uelint c. I **t** : *titulum omiserunt codd. plerique et hic et in capitulis sequentibus* 2 inpendendi **A** (*pr.* n *in* m *mut. man. alt.*) **S** impendendi **R** 4 tremellius **SAR** 6 impendendi **R** 9 facultas qu//e// **A** 10 afferunt **R** imprudenter **R** 11 impensas **R** 13 et *ante* etatis *om.* **R** *plerique* 14 cõ /// mentarios **A** 18 tam **SAasö**[1] iam **R** · comperi **R** 19 statũ (*om.* que) **S** et statum **p** 21 hypparchum **A** *et* **R** *haud pauci*

loco mouerentur, idque etiam non spernendus auctor rei
5 rusticae Saserna uidetur adcredidisse. nam eo libro, quem
de agri cultura scriptum reliquit, mutatum caeli situm sic
conligit, quod quae regiones antea propter hiemis adsiduam
uiolentiam nullam stirpem uitis aut oleae depositam custo-
dire potuerint, nunc mitigato iam et intepescente pristino
frigore largissimis oliuitatibus Liberique uindemiis exube-
rent. sed haec siue falsa seu uera ratio est, litteris astro-
6 logiae concedatur. cetera non dissimulanda erunt agrorum
cultori praecepta rusticationis, quae cum plurima tradiderint
Poeni ex Africa scriptores, multa tamen ab his falso pro-
dita coarguunt nostri coloni, sicut Tremelius, qui querens
id ipsum tamen excusat, quod Italiae et Africae solum cae-
lumque diuersae naturae nequeat eosdem prouentus habere.
quaecumque sunt autem, quae propter disciplina ruris nost-
rorum temporum cum priscis discrepat, non deterrere debent
a lectione discentem. nam multo plura repperiuntur apud
ueteres, quae nobis probanda sint, quam quae repudianda.

7 Magna porro et Graecorum turba est de rusticis rebus
praecipiens, cuius princeps celeberrimus uates non mini-
mum professioni nostrae contulit Hesiodus Boeotius. magis
deinde eam iuuere fontibus orti sapientiae Democritus
Abderites, Socraticus Xenophon, Tarentinus Archytas,
Peripatetici magister ac discipulus Aristoteles cum Theo-
8 phrasto. Siculi quoque non mediocri cura negotium istud
prosecuti sunt Hieron et Epicharmus, cuius discipulus

1 itque (t *in* d *mut. m. alt.*) **S** 3 statum **pä** 4 colligit **SAR** anteea **S** assiduam **R** 6 hunc (*fort.* Nunc) **S** iam *om.* **Asö** 8 seu uera **SAδ** siue uera **R** 12 *inter* coarguunt *et* Nostri *ras.* **S** tremelius **pä** tremellius **SAR** 13 excussat **A** 15 quecunq; **R** *plerique* quae propter **AR** propter **S** propterque **akp** disciplina **p** *et uett. edd.*: disciplinam **SAR** 16 discrepat (~ *post* s. at *pos.*) **S** discerpat *uett. edd.* discrepant **AR** discrepent **bklmp** 17 repperiuntur **SAam** reperiuntur **R** 19 magna porro et graecorum turba est **SAδ** magna quippe est grecorum turba **abkm** magna quippe grecorum turba est **cd²gqtü** magna quippe penorum et grecorum turba est **l** 21 boetius **SAR** 23 archytas **dqü²** archythas **A** arcythas **S** architas **R** 24 theophyrasto **A** 25 istut (t *in* d *mut. m. alt.*) **S** 26 cuius *addidi: om.* **SAR**

Philometor et Attalus. Athenae uero scriptorum frequen-
tiam pepererunt, e qua probatissimi auctores Chaereas,
Aristandros, Amphilochus, Euphronius, Chrestus — Euphro-
nius non, ut multi putant, Amphipolites, qui et ipse lauda-
bilis habetur agricola, sed indigena soli Attici. insulae 9
quoque curam istam celebrauerunt, ut testis est Rhodius
Epigenes, Chius Agathocles, Euagon et Anaxipolis Thasii.
unius quoque de septem Biantis illius populares Menander
et Diodorus in primis sibi uindicauerunt agricolationis pru-
dentiam. nec his cessere Milesii Bacchius et Mnasias,
Antigonus Cymaeus, Pergamenus Apollonius, Dion Colo-
phonius, Hegesias Maronites. nam quidem Diophanes Bi- 10
thynius Uticensem totum Dionysium, Poeni Magonis inter-
pretem per multa diffusum uolumina sex epitomis circum-
scripsit. et alii tamen obscuriores, quorum patrias non
accepimus, aliquod stipendium nostro studio contulerunt.
hi sunt Androtion, Aeschrion, Aristomenes, Athenagoras,
Crates, Dadis, Dionysius, Euphyton, Euphorion. nec minore 11
fide pro uirili parte tributum nobis intulerunt Lysimachus

1 philometer *uel* phylometer **R** *plerique* 2 peperunt (re *ss. m. rec.*) **A** e qua *scripsi*: eaquæ **SAö**[1] ea ęque s æque *uel* eque **R** e queis *ed. Ald.* 3 aristandres sö[1] anthandros ä aristandus **b** arontis **a** amphilocus **SAR** euphronius **süö**[1] eyphronius S eyphyronius **A** euphyronius **dm** euphironius **acqä** euphiromius **b** euphormus **p** euphorbius **t** emphironius **l** crestus **R** *aliquot* Euphronius *Reitzensteinius praeeuntibus ex parte Ursino et Pontedera*: euphrontis **SAR** 4 et ipse **R** et esse **SAsö**[1] *om.* **d**[1] 5 agricolas & indigena (& *in* ed *mut. m. alt.*) **S** 6 hrodius **S** 7 & *in ras.* **S** thasi **S** 9 agriculationis **A** prudentem (ia *ss m. rec.*) **A** 10 *ante* cessere *ras.* **A** mnasias **S** manassias **A** manasseas **R** 11 pergameus (n *s.* eu *scr. m. alt. et* e *add. m. rec.*) **A** cholophonius **SA** 12 hic & ias mariotes **S** (hegesias maronites *m. rec.*) **A** bitinius *uel* bithinius *uel* bytthinius **R** 13 dionisium **S** (y *ss. m. rec.*) **A** *et* **R** *aliquot* 17 androcion **A** aeschrion *uel* eschrion **dklqü** escrion **e** aeschion **SA** æsciron *uel* esciron **abmpsö** æschirion *uel* eschirion **gtä** 18 dadis **R** eladis *uel* cladis **cgltüä** dandis **SAp** dionysius (*sed* y *ex* i *factum*) **A** dyonisius **Ss** dionisius *uel* dyonisius **R** euphiton *uel* emphiton **R** eyheton **SA** euphorion **cd**[2]**güäö** eyphonon **SA** euphonon **bd**[1] eupherion **p** euphorin **q** euphocion **s** Euphorion euphonon (*om.* Euphyton) **k** minori **R** aliquot 19 uili (ri *ss. m. rec.*) **A** lisimacus **R** *plerique*

et Eubulus, Menestratus et Plentiphanes, Persis et Theo-
12 philus. et ut agricolationem Romana tandem ciuitate donemus (nam adhuc istis auctoribus Graecae gentis fuit) iam nunc M. Catonem Censorium illum memoremus, qui eam latine loqui primus instituit, post hunc duos Sasernas, patrem et filium, qui eam diligentius erudiuerunt, ac deinde Scrofam Tremelium, qui etiam eloquentem reddidit, et M. Terentium, qui expoliuit, mox Vergilium, qui carminum
13 quoque potentem fecit, nec postremo quasi paedagogi eius meminisse dedignemur Iuli Hygini, uerum tamen ut Carthaginiensem Magonem rusticationis parentem maxime ueneremur; nam huius octo et uiginti memorabilia illa uolumina ex senatus consulto in Latinum sermonem conuersa sunt.
14 non minorem tamen laudem meruerunt nostrorum temporum uiri Cornelius Celsus et Iulius Atticus, quippe Cornelius totum corpus disciplinae quinque libris conplexus est, hic de una specie culturae pertinentis ad uitis singularem librum edidit. cuius uelut discipulus duo uolumina similium praeceptorum de uineis Iulius Graecinus conposita facetius et eruditius posteritati tradenda curauit.

15 Hos igitur, P. Siluine, prius quam cum agricolatione contrahas, aduocato in consilium, nec tamen sic mente dispositus uelut summam totius rei sententiis eorum consecuturus, quippe eiusmodi scriptorum monumenta magis instruunt
16 quam faciunt artificem. usus et experientia dominantur

1 eybulus **SA** eubolus *uel* embolus **R** et Plentiphanes *scripsi*: euanthipanes **SA** & antiphanes **p** plentiphanes **ad¹ã** plentifanes **l** plantiphanes **bmsö** plennphanes **k** pentiphanes *uel* pentifanes **cd²gq** persiphanes **ü** et *post* Persis *om.* **R** *plerique* 2 romanã **S** ciuitatẽ **S** ciuitatem (*sed* m *aque del.*) **A** 3 athuc (t *in* d *corr. m. uet.*) **S** 4 illum illum **A** illum *et in fine fol. 3ᵛ et in initio fol. 4ʳ* **S** 6 patrem et filium **R** filium et patrem **SAp** erudiuerunt **SAδl** erudierunt **R** 7 tremelium **p** tremellium **SAR** etiam **SAδ** eam **R** 8 uirgilium **R** carminum **S** (e *ss. m. rec.*) **A** carmine **R** 10 ut *om.* **ast** carthaginem sen (n *ex* m factum) **A** carthaginensem **ltüä** 14 meruere **R** *plerique* 16 complexus **R** 17 pertinentes (i *s. ult* e *ss.*) **A** uitis **S** uites **AR** uitem **cü** 18 uelud **A** 19 composita **SAR** 21 Publi **R** *aliquot* 23 consecuturos (o *in* u *mut.*) **S** 24 quippe **SAδlü** quia **R** monimenta **S**

in artibus, neque est ulla disciplina, in qua non peccando
discatur. nam ubi quid perperam administratum cessit
inprospere, uitatur quod fefellerat, inluminatque rectam
uiam docentis magisterium. quare nostra praecepta non 17
consummare scientiam, sed adiuuare promittunt. nec sta-
tim quisquam compos agricolationis erit his perlectis ratio-
nibus, nisi et obire eas uoluerit et per facultates potuerit.
ideoque haec uelut adminicula studiosis promittimus, non
profutura per se sola, sed cum aliis. ac ne ista quidem 18
praesidia, ut diximus, non adsiduus labor et experientia
uilici, non facultates ac uoluntas inpendendi tantum pollent
quantum uel una praesentia domini, quae nisi frequens
operibus interuenerit, ut in exercitu, cum abest imperator,
cuncta cessant officia. maximeque reor hoc significantem
Poenum Magonem suorum scriptorum primordium talibus
auspicatum sententiis: qui agrum parauit, domum uen-
dat, ne malit urbanum quam rusticum larem colere;
cui magis cordi fuerit urbanum domicilium, rustico
praedio non erit opus. quod ego praeceptum, si posset 19
his temporibus obseruari, non inmutarem. nunc quoniam
plerosque nostrum ciuilis ambitio saepe euocat ac saepius
detinet euocatos, sequitur, ut suburbanum praedium commo-
dissimum esse putem, quo uel occupato cotidianus excursus
facile post negotia fori contingat. nam qui longinqua, ne 20
dicam transmarina rura mercantur, uelut heredibus patrimo-
nio suo et, quod grauius est, uiui cedunt seruis suis, quoniam
quidem et illi tam longa dominorum distantia corrumpuntur
et corrupti post flagitia, quae conmiserunt, sub exspecta-
tione successorum rapinis magis quam culturae student.

1 non *om. s. u. adscr. m. pr.* **A** 2 discitur **S** cesserit **R** *aliquot* 3 improspere **R** *plerique* illuminatque **R** 5 admittunt (ꝑ *ss. m. rec.*) **A** 8 uelud **A** 10 assiduus **R** 11 impendendi **R** 14 signifi-cante **S** 17 mallit (*pr.* l *postea del.*) **SA** colore (or *in* er *corr. m. alt.*) **S** 20 immutarem **SR** qũo **SA** quom *uel* cum **R** 23 uel **R** ut **SA**δ uelut **cd**^{2}**qü** quotidianus **R** *plerique* 24 contingant **S** 25 transma-rinarũ mercantur **S** 26 quonã **S** quõ nã **A** 28 corrupti **d**^{2}**püäö**^{2} cor-ruptis **SAR** commiserunt **SR** commisserunt **A** exspectatione (s *postea exp.*) **A** expectatione **SR** 29 culturis **R** *aliquot*

Qualiter dispositus fundus maxime probetur

2 Censeo igitur in propinquo agrum mercari, quo et frequenter dominus ueniat et frequentius uenturum se, quam sit uenturus, denuntiet. sub hoc enim metu cum familia uilicus erit in officio. quicquid uero dabitur occasionis, ruri moretur, quae non sit mora segnis nec umbratilis. nam diligentem patrem familiae decet agri sui particulas omnis et omni tempore anni frequentius circumire, quo prudentius naturam soli siue in frondibus et herbis siue iam maturis frugibus contempletur nec ignoret, quicquid in
2 eo recte fieri poterit. nam illud uetus est Catonis agrum pessime mulcari, cuius dominus quid in eo faciendum sit non docet, sed audit uilicum. quapropter uel a maioribus traditum possidenti uel empturo fundum praecipua cura sit scire, quod maxime regionis genus probetur, ut uel careat inutili uel mercetur lauda-
3 bilem. quod si uoto fortuna subscribit, agrum habebimus salubri caelo, uberi glaeba, parte campestri, parte alia collibus uel ad orientem uel ad meridiem molliter deuexis terrenisque aliis atque aliis siluestribus et asperis nec procul a mari uel nauigabili flumine, quo deportari fructus et per quod merces inuehi possint. campus in prata et arua
4 salictaque et harundineta digestus aedificio subiaceat. colles alii uacui arboribus, ut solis segetibus seruiant; quae tamen modice siccis ac pinguibus campis melius quam praecipitibus locis proueniunt, ideoque etiam celsiores agri frumentarii planitias habere et quam mollissime deuexi ac simil-

II. Qualiter dispositus fundus maxime probetur *rubr.* **gq** *in marg.* **ä** *maiusc.* (*add.* c. II) **t** *iam* I 1, 20 *ante* quod ego praeceptum *pos.* **m**
1 propinque **S** 2 pueniat **S** perueniat **p** 4 *ante* erit *ras.* **S** quidquid (c *ss. m. rec.*) **A** 7 omnes **Aäö** 8 fruduentius (*corr. m. rec.*) **A** natura **SAsö** 9 quitquit (*in* quicquid *mut. m. alt.*) **S** quidquid **A** 10 illud **cd**^{2}**gpqtüö** ille ut **SAd**^{1} illud ut **bklmä** illud et **as** 11 mulcari **SA** multari **R** mulctari **bg**^{2}**päö** 13 possidenti (ti *in ras.*) **S** 14 cura *om. ss. m. uet.* **A** 15 prohibetur (hi *exp.*) **A** 16 subscribit **SAd**^{1}**q** suscribit **k** subscribsit **ä**^{1} subscripserit **ü** *in marg.* **d** subriserit *uel* surriserit **R** 17 glębe (e *in* a *corr.*) **S** 19 alis atque alis **S** ex asperis **S** 20 uel **Sgpt** ut **ü** nec **AR** nec a **ö** 22 salictaque (ict *in ras.*) **S** 24 campis *om.* **Aö** 25 frumentari **SA** 26 planities **egqt** simillime **S**

limi debent esse campestri positioni. alii deinde colles
oliuetis uineisque et earum futuris pedamentis uestiantur,
materiam lapidemque, si necessitas aedificandi coegerit,
nec minus pecudibus pascua praebere possint, tum riuos
decurrentis in prata et hortos et salicta uillaeque aquas salientis
demittant. nec absint greges armentorum ceterorumque qua- 5
dripedum culta et dumeta pascentium. sed haec positio, quam
desideramus, difficilis et rara paucis contingit; proxima est huic,
quae plurima ex his habet, tolerabilis, quae non paucissima.

Quae praecipue inspiciendo agro, antequam ematur, notanda sint

Porcius quidem Cato censebat inspiciendo agro prae- 3
cipue duo esse consideranda, salubritatem caeli et uber-
tatem loci; quorum si alterum deesset ac nihilo minus quis
uellet incolere, mente esse captum atque eum ad agna-
tos et gentilis deducendum. neminem enim sanum de- 2
bere facere sumptus in cultura sterilis soli, nec rursus pestilenti
quamuis feracissimo pinguique agro dominum ad fructus
peruenire. nam ubi sit cum orco ratio ponenda, ibi non
modo perceptionem fructuum, sed et uitam colonorum esse
dubiam uel potius mortem quaestu certiorem. post haec 3
duo principalia subiungebat illa non minus intuenda: uiam,
aquam, uicinum. multum conferre agris iter commodum,
primum, quod est maximum, ipsam praesentiam domini,
qui libentius commeaturus sit, si uexationem uiae non
reformidet, deinde ad inuehenda et exportanda utensilia,

1 positione **SAδcq** 2 uinetisque **R** 3 maceriam **SAsö**[2] 5 decurrentes **Aacklstüäö** ortos **S** *et* **R** *aliquot* salientes **csö** 6 quadripedum **SAas** quadrupedum **R** inculta **p** *et Madvigius* 9 tolerabiles (es *in* Js *mut. m. alt.*) **S**

III. Quæ p̃cipue inspiciendo agro antequam ematur notanda sunt III *rubr.* **m** De sulubritate r̃gioĩs ca IIII *iam* I 2, 5 *ante* proxima est *rubr. litt. ins.* **l** *ceterum cfr init. cap. sequent.* 10 portius **A** censebat inspiciendo agro **Sbcdgq** censebat in inspiciendo agro **Astäö** *et m*[2] *in* **S** censebat in emendo inspiciendo agro **l** censebat in emendo in agro **a** censebat in emendo agro **kü** censebat emendo agro **m** *et in marg.* **d** censuit in emendo agro **p** 11 et libertatẽ **S** et libertatem (u *ss. m. rec.*) **A** 14 gentilis **S** gentiles **AR** 17 orcho *uel* orco *uel* orto **R** 18 fructuum (fru *in ras.*) **S**

20 illa **SAgtü** illam **R** intuenda **Stü** intuendam **AR** 21 uicinum **SAt** uicinam **R** 24 ad inuehenda **Sad** ad uehenda **AR** in aduehenda **ä** ad aduehenda **ü**

quae res frugibus conditis auget pretium et minuit inpensas
rerum inuectarum, quia minoris adportentur eo, quo facili
4 nisu perueniatur; nec non nihil esse etiam paruo uehi,
si conductis iumentis iter facias, quod magis expedit quam
tueri propria, seruos quoque, qui secuturi patrem familiae
sint, non aegre iter pedibus ingredi. de bonitate aquae
ita omnibus clarum est, ut pluribus non sit disserendum.
5 quis enim dubitet eam maxime probatam haberi, sine qua
nemo nostrum uel prosperae uel aduersae ualetudinis
uitam prorogat? de uicini commodo non est quidem cer-
tum, quia non numquam mors aliaeque nobis eum causae
diuersae mutant. e tideo quidam respuunt Catonis sententiam;
qui tamen multum uidentur errare. nam quem ad modum
sapientis est fortuitos casus magno animo sustinere, ita de-
mentis est ipsum sibi malam facere fortunam, quod facit,
qui nequam uicinum suis nummis parat, cum a primis cunabu-
lis, si modo liberis parentibus est oriundus, audisse potuerit:

οὐδ' ἂν βοῦς ἀπόλοιτ' εἰ μὴ γείτων κακὸς εἴη.

6 quod non solum de boue dicitur, sed de omnibus parti-
bus rei nostrae familiaris, adeo quidem ut multi praetule-
rint carere penatibus et propter iniuriam uicinorum sedes
suas profugerint. nisi aliter existimamus diuersum orbem
gentes uniuersas petisse relicto patrio solo, Achaeos dico

1 impensas **R** *plerique* 2 apportentur **R** *plerique* eo quod **R** 3 nisu perueniatur **Akäö** *et* m^2 *in* **S** ne supueniatur **Sp** nixu perueniatur **l** insup ueniatur **d** nisi perueniatur **s** uisu perueniatur **a** nisu (nixu **t**) ueniatur **tü** *in marg.* **d** uisu ueniatur **gq** nisi ueniatur **c** 6 De bonitate aque *rubr. in marg.* **c** De aqua capl'm V. *rubr.* **l** 8 ea maxime **S** (eã *fec. m. rec.*) **A** probata **SA** habere (i *ss. m. rec.*) **A** 9 ualitudinis **R**

10 De positione uille capl'm VI. *rubr.* **l** 11 quia **Sptü** q **A** qui **R** ñ nũquam **A** nõ nũq̃ *uel* nonnunquam **R** *ut fere semper* nobis eum *scripsi cum* **p** : nobiscum **SAR** diuersae *om.* **SAad**[1] 12 quidam **SAδcgkqt** quidem **R** 16 numis **R** *plerique* conabulis (u *s.* o *scr. m alt.*) **S**

18 ΟΥΔaΝ ΒΟΥC////ΑΠΟΛΟΙΤΕΙΑΛΗΓΕΤωΝ ΚΑΚΟCΕΙΗ **S** ΟΥΛaΝ ΒΟΥC aΠΟaΟΙΤeΙ · ΜΗΓeΙΤωΝΚaΚΟCeΙΗ **A** μηδ ἂν βοῦσ ἀπολείποι (ἀπολοίπει **d**) μὴ γείτων κακὸσ (νακὸσ **s**) εἴη δ (*sed om.* **ä**) μηδ' ἂν βοῦσ απόλλοιτο εἰ μὴ γιτον κακοσαῆ **g** μὴ ὀμὺν οὖσ ἀπολοίπει μή σιτω τὶ καὶ καὶ κακὸσ εἰὴ **k** : *uersum Hesiodeum* (*Op. 348*) *uulgo om. aut sp. uac. rel. aut sine spatio* **R** 19 sed etiam **R** *aliquot* 21 p̃p̃ (t *add. m. rec.*) **A**

et Hiberos, Albanos quoque nec minus Siculos et, ut pri-
mordia nostra contingam, Pelasgos, Aboriginis, Arcadas,
quam quia malos uicinos ferre non potuerant. ac ne 7
tantum de publicis calamitatibus loquar, priuatos quoque memoria tradidit et in regionibus Graeciae et in hac ipsa Hesperia detestabiles fuisse uicinos, nisi Autolycus ille cuiquam potuit tolerabilis esse conterminus aut Auentini montis incola Palatinis ullum gaudium finitimis suis Cacus adtulit. malo enim praeteritorum quam praesentium meminisse, ne uicinum meum nominem, qui nec arborem prolixiorem stare nostrae regionis nec inuiolatum seminarium nec pedamenta ad nexum uineae nec etiam pecudis neglegentius pasci sinit. iure igitur, quantum mea fert opinio, M. Porcius talem pestem uitare censuit et in primis futurum agricolam praemonuit, ne sua sponte ad eam perueniret.
Nos ad cetera praecepta illud adicimus, quod sapiens 8
unus de septem in perpetuum posteritati pronuntiauit, adhibendum modum mensuramque rebus, idque ut non solum aliud acturis, sed et agrum paraturis dictum intellegatur, ne maiorem, quam ratio calculorum patitur, emere uelint. nam huc pertinet praeclara nostri poetae sententia:

laudato ingentia rura,
exiguum colito.

quod uir eruditissimus, ut mea fert opinio, traditum uetus 9
praeceptum numeris signauit, quippe acutissimam gentem Poenos dixisse conuenit inbecilliorem agrum quam agricolam esse debere, quoniam, cum sit conluctandum

1 hiliberos (li *exp.*) **A** 2 aboriginis **S** aborigines **AR** arcadas **Atü** arcados (o *eras. et* a *scr.*) **S** archadas **R** 6 nisi **SAδ** nisi si **R** aytolicus **SA** autolicus **R** 7 tolerabiles (i *s. alt.* e *m. rec.*) **A** 8 palatini **S** finitissimis **S** 9 attulit **SAR** 10 ne carbonẽ **SA** ne tiarbonem **bm** nec carbonem **sä** 12 pedamentum **bö**[2] pedamenti **cd**[2]**q** pedamenti quicquam **gtü** pedamen **p** ad nexum **gst** adnexũ **SA** adnexum *uel* annexum **R** negligentius **R** 13 paci (s *ss. m. pr.*) **A** 14 M̄. **SA** 16 illut (t *postea in* d *corr.*) **S** 19 paraturis isdictũ **S** intelligatur **R** 21 uelint *Pontedera*: uelit **SAR** nostri coepta (ca *in uerb. interuallo ss. m. alt.*) **S** nostra (i *ss. m. alt.*) poetae **A** 22 *Verg. Georg. 2, 412 sq.* 26 imbecilliorem **R** 27 colluctandum **R** *plerique* *post* conluctandũ *ras. in* **S**

cum eo, si fundus praeualeat, adlidi dominum. nec dubium,
quin minus reddat laxus ager non recte cultus quam an-
10 gustus eximie. ideoque post reges exactos Liciniana illa
septena iugera, quae plebis tribunus uiritim diuiserat, maio-
res quaestus antiquis rettulere, quam nunc nobis praebent
amplissima uetereta. tanta M.' quidem Curius Dentatus,
quem paulo ante rettulimus, prospero ductu parta uictoria ob
eximiam uirtutem deferente populo praemii nomine quin-
quaginta soli iugera supra consularem triumphalemque for-
tunam putauit esse repudiatoque publico munere populari
11 ac plebeia mensura contentus fuit. mox etiam cum agro-
rum uastitatem uictoriae nostrae et interneciones hostium
fecissent, criminosum tamen senatori fuit supra quinqua-
ginta iugera possedisse, suaque lege C. Licinius damnatus
est, quod agri modum, quem in magistratu rogatione tri-
bunicia promulgauerat, inmodica possidendi libidine tran-
scendisset, nec magis quia superbum uidebatur tantum
loci detinere quam quia flagitiosius, quos hostis profugiendo
desolasset agros, nouo more ciuem Romanum supra uires
12 patrimonii possidendo deserere. modus ergo, qui in om-
nibus rebus, etiam parandis agris habebitur. tantum enim
obtinendum est, quanto est opus, ut emisse uideamur quo
poteremur, non quo oneraremur ipsi atque aliis fruendum
eriperemus more praepotentium, qui possident finis gen-
tium, quos ne circumire quoque ualent, sed proculcandos
pecudibus et uastandos ac populandos feris derelinquunt
aut occupatos nexu ciuium et ergastulis tenent. modus
13 autem erit sua cuique uoluntas facultasque. neque enim satis
est, ut iam prius dixi, possidere uelle, si colere non possis.

1 allidi **SAR** 3 liciana **A** 5 retulere **SAR** 6 uetereta **SAtüö** ueterata **R** tanta M.' *scripsi praeeunte ex parte Madvigio*: tantã **SA** tantam **R** tautum **gt** tanta **süö** nam **p** 7 rettulimus **SAäö**[1] retulimus **R** 9 consolarem **A** 12 internitiones **R** (*alt.* i *in* e *mut. m. alt.*) **S** interniciones **as** internectiones **äö**[1] (c *exp.*) **At** 15 tribunitia **S** *et* **R** *plerique* 16 inmodica **SAaö** immodica **R** 18 flagitiosius **SAad**[1]**ksö**[2] flagitiosum **R** 21 adhibebitur **d**[2]**klmtü** adhibetur **g** 22 emisso **A** 23 potiremur **AR** 24 finis **R** fines **SAd**[1]**äö** 26 ac populandos *om.* **SAδ** relinquunt **R** *aliquot* 28 sua cuique **R** unicuique **SAδ** 29 possidere *om.* **SAδ**

Sequitur deinceps Caesonianum praeceptum, quo fertur 4
usus etiam Cato Marcus, agrum esse reuisendum saepius
eum, quem uelis mercari. nam prima inspectione neque
uitia neque uirtutes abditas ostendit, quae mox retractan-
tibus facilius apparent. inspectionis quoque uelut formula
nobis a maioribus tradita est agri pinguis ac laeti, de
cuius qualitate dicemus suo loco, cum de generibus terrae
disseremus. in uniuersum tamen quasi testificandum atque 2
saepius praedicandum habeo, quod primo iam Punico bello
dux inclytissimus M. Atilius Regulus dixisse memoratur
fundum sicuti ne fecundissimi quidem soli, cum sit insalu-
bris, ita nec effeti, si uel saluberrimus sit, parandum; quod
Atilius aetatis suae agricolis maiore cum auctoritate cense-
bat peritus usu, nam Pupiniae pestilentis simul et exilis 3
agri cultorem fuisse eum locuntur historiae. quapropter
cum sit sapientis non ubique emere nec aut ubertatis in-
lecebris aut deliciarum concinnitate decipi, sic uerum in-
dustrii patris familiae est, quicquid aut emerit aut acceperit,
facere fructuosum atque utile, quoniam et grauioris caeli
multa remedia priores tradiderunt, quibus mitigetur pesti-
fera lues, et in exili terra cultoris prudentia ac diligentia
maciem soli uincere potest. haec autem consequimur, si 4
uerissimo uati uelut oraculo crediderimus dicenti:

uentos et proprium caeli praediscere morem
cura sit ac patrios cultus habitusque locorum
et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset

IV. Quę precipue in (in *om.* **dgqt**) inspiciendo agro antequam ematur notanda sunt *rubr.* **cgmq** *atr.* **ü** *maiusc.* **t** *in marg.* **dä** 6 a **Sdgklptü** *om.* **AR** 9 abeo (h *ss. m. pr. ut uid.*) **S** 10 inclitissimus **R** *plerique post* disseremus *tit. rubr.* De salubritate regionum IIII **m** M. *om.* **SA** attilius **R** 11 sicut ine **S** sic̃ Ine **A** 12 effeti **R** effecti **A**b^{1}**cmst**^{1} (c *exp.*) **S** si *om.* **SA**δ 13 attilius **R** censebat **ad**^{1}**klp** ueniebat **SAR** *uett. edd.* 14 ex illis **S** exillis ε (ε *del.*) **A** 15 locuntur **SAd** loquuntur **R**

16 illecebris **R** *plerique* 17 diliciarum **A** 18 quicquit (t *in* d *mut. m. alt.*) **S** quitquid (c. *s.* t *scr. m. rec.*) **A** autẽ (ãt **A**) erit **SA** 19 fructuosam (v *s.* a *m. rec.*) **A** 21 diligentiã aciem (*corr. postea*) **SA** 22 consequimur **SAlqt** consequemur **R** 24 *Verg. Georg. 1, 51 sqq.* proprium **AR** ꝓpiũ **S** uarium *codd. Verg.* 25 cultusque *codd. Verg.* 26 quit (t *in* d *mut.*) **SA** *utroque loco* quę (q; *s. u. add.*) **SA** *utroque loco*

nec contenti tamen auctoritate uel priorum uel praesentium colonorum nostra promiserimus exempla nouaque
5 temptauerimus experimenta. quod etsi per partis non numquam damnosum est, in summa tamen fit conpendiosum, quia nullus ager sine profectu colitur, si multa temptando possessor efficit, ut in id formetur, quod maxime praestari possit. ea res etiam feracissimos agros utiliores reddit. itaque nusquam experimentorum uarietas omittenda est, longeque etiam in pingui solo magis audendum, quoniam
6 nec laborem nec sumptum frustratur effectus. sed quam refert, qualis fundus et quo modo colatur, tam uilla qualiter aedificetur et quam utiliter disponatur. multos enim deerrasse memoria prodidit, sicut praestantissimos uiros L. Lucullum et Q. Scaeuolam, quorum alter maioris, alter minus amplas, quam postulauit modus agri, uillas exstruxit,
7 cum utrumque sit contra rem familiarem. diffusiora enim consaepta non solum pluris aedificamus, sed etiam inpensis maioribus tuemur; at minora cum sunt, quam postulat fundus, dilabitur fructus. nam et umidae res et siccae, quas terra progenerat, facile uitiantur, si aut non sunt aut propter angustias incommoda sunt tecta, quibus inferantur.
8 pro portione etiam facultatium quam optime pater familiae debet habitare, ut et libentius rus ueniat et degat in eo iucundius. utique uero, si etiam matrona comitabitur, cuius ut sexus ita animus est delicatior, amoenitate aliqua

2 promiserimis **A** 3 tentauerimus **R** *plerique* per *om.* **A** partes **R** *aliquot* 4 compendiosum **R** 5 simulta tẽptando **S** simul temptando **Ad**[1]**sö** simul attemptando *uel* attentando **R** simul a temptando **a** si multa tentando **p** simul attentabo **c** 6 praestari **SAksäö** praestare **R** 7 ferocissimos **A** *et* **R** *aliquot* feracissimo sacros (c *in* ç *corr. m. alt.*) **S** 9 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 10 quam (*uel* quã *uel* q̃) **R** quõm **A** cũ **S** cum **d**[1] qm̃ **ks** quoniam **aö** 14 quæscæuolam (quæ *exp. et* Q. *ss. m. rec.*) **A** //// sc̨euo /// lã (*in pr. ras.* Q *scr. m. alt.*) **S** 15 exstruxit **A** extruxit **SR** 16 utrunque **R** *plerique* ↄc̃ (contra *ss. m. rec.!*) **A** 17 impensis **R** 18 ac (c *in* d *corr. m. alt.*) **S** ad (t *ss. m. rec.*) **A** 22 facultatum **R** qua optime **SAö** 24 iucundius *uel* iocundius **R** iucundus **S** (i *s. ult.* u *m. pr. ut uid.*) **A** uero **S** (i *s.* e *m. rec.*) **A** uiro **R**

demerenda erit, quo patientius moretur cum uiro. eleganter igitur aedificet agricola nec sit tamen aedificator, atque areae pedem tantum conplectatur, quod ait Cato, quantum ne uilla fundum quaerat neue fundus uillam. cuius uniuersum situm qualem oporteat esse, nunc explicabimus.

Quod inchoatur aedificium, sicut salubri regione ita 9 **De salubritate regionum**
saluberrima parte regionis debet constitui. nam circumfusus
aer corruptus plurimas adfert corporibus nostris causas
offensarum. sunt quaedam loca, quae solstitiis minus con-
calescunt, sed frigoribus hiemis intolerabiliter horrent, sicut
Thebas ferunt Boeotias; sunt, quae tepent hieme, sed
aestate saeuissime candent, ut adfirmant Euboicam Chalci-
dem. petatur igitur aer calore et frigore temperatus, qui 10
fere medios optinet collis, quod neque depressus hieme
pruinis torpet aut torret aestate uaporibus neque elatus
in summa montium perexiguis uentorum motibus aut pluuiis
omni tempore anni saeuit. haec igitur est medii collis
optima positio, loco tamen ipso paulum intumescente,
ne cum a uertice torrens imbribus conceptus adfluxerit,
fundamenta conuellat.

Sit autem uel intra uillam uel extrinsecus inductus 5 **De aqua**
fons perennis, lignatio pabulumque uicinum. si deerit
fluens unda, putealis quaeratur in uicino, quae non sit
haustus profundi, non amari saporis aut salsi. haec quo- 2

1 pacientius **S** 3 pedem **S** (a *s.* p. *m. rec*) **A** ædem *uel* ędem **R** complectatur **R** 4 ne uilla **R** *m. rec. in* **A** ne ulla **SAc** fundum **SAR** fructum **bd^{2}klm** fructus **p** *om.* **a** fundus **gtü** *Plin. 18, 32* fructus **SAR** *uett. edd.; Cat. agr. 3, 1 uerba* neue fundus uillam *exciderunt in codice unico* 6 De salubritate regionum (c. IIII *add.* **tü**) **tü** *rubr.* **gq** *in marg.* **dä** Q~ edificium in saluberrima regione constituenda sit *rubr.* **c** incohatur **Aaδ** 7 circumfusis (u *s. alt.* i *m. rec.*) **A** 8 aer corruptus **S** (atq; *ss. m. rec.*) **A** aer atque corruptus **R** affert **AR** 9 solstitis (i *ss. postea*) **SA** 10 set (t *in* d *corr. m. alt.*) **S** 11 boeotias **A** *et in marg.* **S** boetias **SR** 12 candet (nt *s.* t *m. rec.*) **A** affirmant **R** 13 quem **R** *aliquot* 14 medios **S** medius **AR** optinet **SAd** obtinet **R** 18 paululum **R** *aliquot et m. rec. in* **A** 19 affluxerit **R** V. De aqua (V *add.* **m**) *rubr.* **egmq** *mainsc.* **t** *in marg.* **dä** sit **edgpqtüä** si **SAabklmsö** 21 ignatio (l *ss. m. rec.*) **A** 24 austus **S** (h *ss. m. rec.*) **A**

que si deficiet et spes artior aquae manantis coegerit,
uastae cisternae hominibus piscinaeque pecori struantur;
quae tamen pluuialis aqua salubritati corporis est accom-
modatissima, sed ea sic habetur eximia, si fictilibus tubis
in contectam cisternam deducitur. huic proxima fluens
aqua, quae montibus oriunda per saxa praeceps deuoluitur,
ut est in Gaurano Campaniae, tertia putealis collina uel
3 quae non infima ualle repperitur, deterrima palustris, quae
pigro lapsu repit, et pestilens, quae in palude semper con-
sistit. hic idem tamen umor, quamuis nocentis naturae,
temporibus hiemis edomitus imbribus mitescit; ex quo
caelestis aqua maxime salubris intellegitur, quod etiam
uenenati liquoris eluit perniciem. sed hanc potui proba-
4 tissimam diximus. ceterum ad aestatum temperandos ca-
lores et amoenitatem locorum plurimum conferunt salientes
riui, quos, si conditio loci patietur, qualescunque, dum
tamen dulces, utique perducendos in uillam censeo. sin

De positione uillae

submotus longius a collibus erit amnis et loci salubritas
editiorque situs ripae permittet superponere uillam prae-
fluenti, cauendum tamen erit, ut a tergo potius quam prae
se flumen habeat et ut aedificii frons auersa sit ab infestis
eius regionis uentis et amicissimis aduersa, quoniam pleri-
que amnes aestate uaporatis, hieme frigidis nebulis caligant,

1 deficient **R** arcior **S** arctior **d^{1}ü** 2 pecori **SAδ** pecoribus *uel* peccoribus **R** struantur **SAδabklm** (*sed* sternuntur **ö**) instruantur **R** 3 pluuiatilis **A** 5 deducitur **SAδ** deducatur **R** deducetur **ü** *in marg.* **d** 6 aqua quae *scripsi*: aquæ **S** (a *s.* uæ *m. rec.*) **A** aquę *uel* aque *uel* aqua e **R** 7 ut est in Guareceno Campaniae *om.* **SA** (*in* **A** *adscr. in marg. m. rec.*) Gaurano *corr. Cluuerius* 8 reperitur **R** 9 repit et *scripsi*: repet **SAR** repit *uett. edd.* tepit **p** 10 tamen *inter* temporibus *et* hiemis *inser.* **R** *plerique et m. rec. in* **A** 12 intelligitur **R** 13 perniciem **A** pernitiem **SR** potui **SAaδ** ut potui **R** 14 *post* diximus *rubr. tit.* De positione uille VI **m** aestatum **S** (u *s.* at *m. rec.*) **A** æstuum *uel* estuum **bkmpsö** estiuum **ad^{1}l** estiuos **cd^{2}gqtüä** 16 condicio **A** pacietur **S** quales /// cũq. **S** dũ tam̃ **S** dũ tñ (modo *ss. m. rec.*) **A** dummodo *uel* dumodo **R** 17 dulces utique **R** dulces itaq. **S** dulce sit aque (*in* dulces utique *corr. m. rec.*) **A** 18 summotus **SAR** *ante* editiorq. *ras.* **S** 19 p̃fluenti **S** praefluenti **Aö** prefluenti **al** perfluenti **ä** profluenti **R** 21 aedifici (*alt.* i *postea add.*) **SA** 22 quõ **SA** quoniam **p** quom *uel* cum *uel* qum **R**

quae nisi ui maiore inspirantium uentorum submouentur,
pecudibus hominibusque conferunt pestem. optime autem 5
salubribus, ut dixi, locis ad orientem uel ad meridiem,
grauibus ad septentrionem uilla conuertitur. eademque sem-
per mare recte conspicit, cum pulsatur ac fluctu respergi-
tur, numquam ex ripa, sed haut paulum submota a litore.
nam praestat a mari longo potius interuallo quam breui 6
refugisse, quia media sunt spatia grauioris halitus. nec
paludem quidem uicinam esse oportet aedificiis nec iunctam
militarem uiam, quod illa caloribus noxium uirus eructat
et infestis aculeis armata gignit animalia, quae in nos den-
sissimis examinibus inuolant, tum etiam nantium serpen-
tiumque pestis hiberna destitutas uligine, caeno et fermen-
tata colluuie uenenatas emittit, ex quibus saepe contrahuntur
caeci morbi, quorum causas ne medici quidem perspicere
queunt, sed et anni toto tempore situs atque umor instru-
mentum rusticum supellectilemque et inconditos conditos-
que fructus corrumpit; haec autem praetereuntium uia- 7
torum populationibus et adsiduis deuertentium hospitiis
infestat rem familiarem. propter quae censeo eius modi
uitare incommoda uillamque nec in uia nec a uia procul
editiore situ condere, sic ut frons eius ad orientem aequi-
noctialem directa sit. nam eius modi positio medium tempera- 8
tumque libramentum uentorum hiemalium et aestiuorum tenet.
quantoque fuerit aedificii solum pronius orienti, tanto et aestate
liberius capere perflatus et hiemis procellis minus infestari et
matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquescant. quo-

1 summouentur **R** *aliquot* 3 ab orientẽ **S** (d *s.* b *m. rec.*) **A** ad *ante* meridiem *om.* **S** (*s. u. add. m. rec.*) **A** 4 septemtrionem **A** 5 ac fluctu **R** a fluctu **S** (c *s. u. add. m. rec.*) **A** 6 haud *in marg.* **d** aut **SAaƌ** haud aut ĭi nec **p** *om.* **R** paululum **R** *plerique* summota **SAR** littore **R** 8 grauioris (ris *in ras.*) **S** nec **R** ne **SA** 9 quidem *om.* **A** uici nũ (am *adscr. m. rec.*) **A** 10 uiris (u *s. alt.* i *m. rec.*) **A** 13 pestis **aö** *uett. edd.* pestes **SAR** distitutas //// uligine **S** destituta suligine **A** 19 assiduis **R** *plerique* diuertentium **R** *aliquot* 21 nec auia procul **d²qt** nec auia procul **l** auie **c** nec alia procul **SAR** 23 derecta **Aa** *et m. alt. in* **S** 25 ędificiis **SAaƌ** æṫate **A** aetate (s *ss. m. uet.*) **S** etate **d¹p** 27 recelari (c *in* ç *postea mut.*) **S** contretiores (r *sup. alt.* o. *scr. m. rec.*) **A**

niam fere pestilens habetur, quod est remotum ac sinistrum
soli et apricis flatibus; quibus si caret, nulla alia uis potest
nocturnas pruinas et quodcumque rubiginis aut spurcitiae
resedit, siccare atque detergere. haec autem cum homini-
bus adferunt perniciem, tunc et armentis et uirentibus
9 eorumque frugibus. sed quisquis aedificare uolet in decliui-
bus areis, exstruere semper ab inferiore parte auspicetur,
quia cum ex depressiore loco fuerint orsa fundamenta, non
solum superficiem suam facile sustinebunt, sed et pro ful-
tura et substructione fungentur aduersus ea, quae mox, si
forte uillam prolatare libuerit, ad superiorem partem adplica-
buntur, quippe ab imo praestructa ualenter resistent contra
10 ea, quae postmodum superposita incumbant. at si summa
pars cliui fundata propriam molem susceperit, quicquid ab
inferiore mox adposueris, fissum erit rimosumque. nam
tum cum ueteri adstruitur recens aedificium, quasi surgenti
reluctans oneri cedit, et quod prius exstructum inminebit
cedenti, paulatim degrauatum pondere suo praeceps ad-
trahetur. igitur id structurae uitium, cum primum statim
fundamenta iaciuntur, euitandum est.

6 Modus autem membrorumque numerus aptetur uni-
uerso consaepto et diuidatur in tres partes, urbanam,
rusticam, fructuariam. urbana rursus in hibernacula et
aestiua sic digeratur, ut spectent hiemalis temporis cubi-

3 quodcunq; **R** spurcicię (*alt.* c *in* t *postea mut.*) **S** spurgitiae **A** 5 afferunt **R** pernitiem **Sad** tunc **SAδ** tum **R** et **R** ex **SA** 6 frugibus **SAδgt** fructibus **R** aedificare **SAd**[1] edificiare **a** ædificia quis ædificare **sö** ędificia *uel* edifitia **R** 7 exstruere **SAd** exstruxere **a** extruere **R** 8 pressiore **SAsö** 9 superficie **A** et *om.* **SAsö** te **ak** 11 ad superiorem partem **AR** ab superiore parte **S** a superiori parte **p** applicabuntur **R** *plerique* 13 postmodum *om.* **SAδ** ad si **S** (t *s.* d *m. rec.*) **A** 14 quitquid (c *s.* t *m. rec.*) **A** 15 apposueris **R** rimosumque (rimosum **a**) *post* adstruitur *repet.* **SAaö** uerba nam — astruitur *om. et in marg. add.* **d** 17 exstructum **A** extructum **SR** est *post* extructum *inser.* **R** *om.* **SAδ** imminebit **SAR** 18 paulatimq; **R** *aliquot* degrabatum **A** (b *in* v *postea mut.*) **S** attrahetur **R** 19 statũ **A** 20 euitandus **Alö**

VI. De positione (posicione **g**) uille (c VI *add.* **t**) *rubr.* **gq** *maiusc.* **t** *in marg.* **dä** 22 ꝑtis **ü** 23 hibernacula **SA** hybernacula **δ** hiberna **R**

cula brumalem orientem, cenationes aequinoctialem occi-
dentem. rursus aestiua cubicula spectent meridiem aequi- 2
noctialem, sed cenationes eiusdem temporis prospectent
hibernum orientem. balnearia occidenti aestiuo aduertantur,
ut sint post meridiem et usque in uesperum inlustria.
ambulationes meridiano aequinoctiali subiectae sint, ut et
hieme plurimum solis et aestate minimum recipiant. at in 3
rustica parte magna et alta culina ponetur, ut et contig-
natio careat incendii periculo et in ea commode familiares
omni tempore anni morari queant. optime solutis seruis
cellae meridiem aequinoctialem spectantes fient, uinctis
quam saluberrimum subterraneum ergastulum plurimis sit-
que id angustis inlustratum fenestris atque a terra sic
editis, ne manu contingi possint. pecudibus stabula, quae 4
neque frigore neque calore infestentur, domitis armentis
duplicia bubilia sint hiberna atque aestiua, ceteris autem
pecoribus, quae intra uillam esse conuenit, ex parte tecta
loca, ex parte sub diuo parietibus altis circumsaepta, ut
illic per hiemem, hic per aestatem sine uiolentia ferarum
conquiescant. sed ampla stabula sic ordinentur, ne quis 5
umor influere possit et ut, quisque ibi conceptus fuerit,
quam celerrime dilabatur, ut nec fundamenta parietum
corrumpantur nec ungulae pecudum. lata bubilia esse 6
oportebit pedes decem uel minime nouem, quae mensura
et ad procumbendum pecori et iugario ad circumeundum
laxa ministeria praebeat. non altius edita esse praesaepia

1 brumale morieñtẽ (*corr. m. alt.*) **S** aequinoctalem **A** equnoctalem (i *bis ss. m. alt.*) **S** 2 cubicula **SAaptüä** cubilia **R** aequinoctalem **A** 3 prospectent **gkltü** prospectant **SAR** prospiciant **p** 4 occidentia æstiuo **Aäö** 5 illustria **R** *plerique* 7 hieme *uel* hyeme **R** hiemps (p *postea del.*) **SA** hiems **ls**[1] hyems **d**[1] hyemes **ö** hiemes **a** æstatẽ Inimum **A** ad (t *s.* d *m. rec.*) **A** 10 omni **pü** oms̃ **S** omnes **AR** 11 uictis (n *ss. m. pr. ut uid.*) **A** 12 plurimis sit que (quæ **A** que *uel* quę **R**) id angustis **SAR** plurimis sit et id angustis **d**[2] plurimisque sit et id angustis **c** plurimis sit que et id angustis **q** plurimisque et id (iis **t**) angustis **gtüä** plurimisque et angustulis **p** 13 illustratum **R** *et m. rec. in* **A** 16 bubilia **pt** *in marg.* **ü** bubula **SAR** 18 dio **R** *aliquot* circũsepta (sep *in ras.*) **A** 19 illic **R** illis **SA** 21 quisquis **p** 24 minime | ouem (N *ante* o *m. alt.*) **S** 25 et ad iugario ad **Ad**[1]**ö**

conueniet, quam ut bos aut iumentum sine incommodo
status uesci possit. uilico iuxta ianuam fiat habitatio, ut
7 intrantium exeuntiumque conspectum habeat, procuratori
supra ianuam ob easdem causas; et is tamen uilicum ob-
seruet ex uicino, sitque utrique proximum horreum, quo
conferatur omne rusticum instrumentum, et intra id ipsum
8 clausus locus, quo ferramenta recondantur. bubulcis pasto-
ribusque cellae ponantur iuxta sua pecora, ut ad eorum
curam sit opportunus excursus. omnes tamen quam proxi-
me alter ab altero debent habitare, ne uilici diuersas partis
circumeuntis sedulitas distendatur et ut inter se diligentiae
9 et neglegentiae cuiusque testes sint. pars autem fructuaria
diuiditur in cellam oleariam, torculariam, cellam uinariam,
defrutariam, faenilia paleariaque et apothecas et horrea, ut
ex iis, quae sunt in plano, custodiam recipiant umidarum
rerum tamquam uini aut olei uenalium, siccae autem con-
gerantur tabulatis, ut frumenta, faenum, frondes, paleae
10 ceteraque pabula. sed granaria, ut dixi, scalis adeantur
et modicis fenestellis aquilonibus inspirentur. nam ea
caeli positio maxime frigida et minime umida est, quae
11 utraque perennitatem conditis frumentis adferunt. eadem
ratio est in plano sitae uinariae cellae, quae submota pro-
cul esse debet a balineis, furno, stercilino reliquisque in-
munditiis taetrum odorem spirantibus nec minus a cisternis
aquisue salientibus, quibus extrahitur umor, qui uinum cor-
12 rumpit. neque me praeterit sedem frumentis optimam
quibusdam uideri horreum camara contectum, cuius solum

1 conueniet **SAlč** (*sed* conueniat **ö**) conuenit **R** 2 status **SA**d^1 stratus **ä** *om.* **sö** stans **R** 6 conteratur **A** omne *om.* **A**d^1 *post* rusticum *inser.* **S** 7 recondantur **Sp** condantur **AR** bubuleis **A** 9 oportunis (u *s.* i *m. rec.*) **A** quã ꝑ////xime **A** 10 partis **SAa**d^2k^2 partes **R** 11 circuenti **S** circueunti **A** circũeunti d^1**ö** 12 negligentiae **R** 15 ex is **SA** ex his *uel* hijs **R** ex iis **d** custodia **A** 16 tanquam **R** *plerique* congerantur **AR** congeruntur **Sä** congregantur **ak** 18 pabulas et **SA** 21 afferunt **R** 22 summota **SAR** 23 a balineis **ab**d^1**gm**t^1 *m. rec. in* **A** ab alienis **SAcqsäö** a balneis d^2**klp**t^2 furno stercilino **Sd** *m. rec. in* **A** fur ñr cilino **A** furno stercilinio **R** reliquis /// q; **A** immunditiis *uel* -ciis **R** 25 quibus **SAč** ex quibus **R** extraitur (h *ss.*) **S** 27 camera **R**

terrenum, prius quam consternatur, perfossum et amurga
recenti non salsa madefactum uelut Signinum opus pilis
condensatur. tum deinde cum exaruit, simili modo paui- 13
menta testacia, quae pro aqua receperint amurgam mixtam
calci et harenae, supersternuntur et magna ui pauiculis
inculcantur atque expoliuntur, omnesque parietum et soli
iuncturae testaceis puluinis fibulantur, quoniam fere cum in
his partibus aedificia rimas egerunt, caua praebent et late-
bras subterraneis animalibus. sed et lacibus distinguuntur
granaria, ut separatim quaeque legumina ponantur. parietes 14
oblinuntur amurga subacto luto, quoi pro paleis admixta
sunt arida oleastri uel, si ea non sunt, oleae folia. dein
cum praedictum tectorium inaruit, rursus amurga respergi-
tur, qua siccata frumentum infertur. ea res ab noxia cur- 15
culionum et similium animalium commodissime uidetur con-
ditas fruges defendere, quae nisi diligenter repositae sint,
celeriter ab iis consumuntur. sed id genus horrei, quod
scripsimus, nisi sicca positione uillae quamuis granum ro-
bustissimum corrumpit situ; qui si nullus adsit, possis
etiam defossa frumenta seruare, sicut transmarinis quibus-
dam prouinciis, ubi puteorum in modum, quos apellant siros,
exhausta humus editos a se fructus recipit. sed nos in nostris 16
regionibus, quae redundant uligine, magis illam positionem
pensilis horrei et hanc curam pauimentorum et parietum
probamus, quoniam, ut rettuli, sic emunita sola et latera
horreorum prohibent curculionem. quod genus exitii cum

1 amurga *in ras. scr. et* g *in* c *postea mut.* **S** 2 opus *in ras.* **S** 4 testacia **A** (i *in* e *mut.*) **S** testacia *uel* testatia **R** amurgam (c *s.* g *postea scr.*) **S** mixta *in fine uersus* **S** 5 arene *uel* arenę **R** panniculis **R** *aliquot* 7 testacens (n *in* i *mut.*) **A** q̃uo **SA** cum **R** in *om.* **R** *aliquot* 9 distinguuntur **R** *aliquot* 10 ligumina **R** *plerique* 11 amurca **S** quoi **SAd**[1] quo **a** qui **cd**[2]**lmq** quę **b**[1] cui **b**[2]**gkpstüäö** *m. alt. in* **S** 12 dein **SA** deinde **R** 13 amurga (c *s.* g *postea scr.*) **S** 14 ab noxia **SAdä** obnoxia **absö** a noxia **p** obnoxa **k** (a *suprascr.*) **l** a noxa **cgqtü** 16 sunt (u *ras. in* i *corr.*) **A** 17 ab his **R** *plerique* 19 possis *Schneiderus:* possit **SAR** 21 poteor̃u (*pr.* o *in* u *postea mut.*) **S** sirros *uel* syros **R** 24 et hanc **SAd**[1] sed hanc **a** sed et (*uel* etiam) hanc **R** 25 q̃uo **SA** quom *uel* cum **R** retuli **R** sitẽ unita (*in* sic emunita *postea mut.*) **S** sit emunita **A** 26 çurculionẽ **S**

incidit, multi opinantur arceri posse, si exesae fruges in horreo
17 uentilentur et quasi refrigerentur. id autem falsissimum est; neque enim hoc facto expelluntur animalia, sed inmiscentur totis aceruis. qui, si maneant inmoti, summis tantum partibus infestentur, quoniam infra mensuram palmi non nascitur curculio, longeque praestat id solum, quod iam uitiatum est, quam totum periculo subicere. nam cum exiget usus, facile est eo sublato, quod uitiatum erat, integro inferiore uti. sed haec, etsi extrinsecus, non tamen
18 intempestiue uideor hoc loco rettulisse. torcularia praecipue cellaeque oleariae calidae esse debent, quia commodius omnis liquor uapore soluitur ac frigoribus magnis conficitur, oleum, quod minus prouenit, si congelatur, fracessit. sed ut calore naturali est opus, qui contingit positione caeli et declinatione, ita non est opus ignibus aut flammis, quoniam fumo et fuligine sapor olei corrumpitur. propter quod torcular debet a meridiana parte inlustrari, ne necesse habeamus ignes lucernamque adhibere, cum premetur olea.
19 cortinale, ubi defrutum fiat, nec angustum nec obscurum sit, ut sine incommodo minister, qui sapam decoquet, uersari possit. fumarium quoque, quo materia, si non sit iam pridem caesa, festinato siccetur, in parte rusticae uillae fieri potest iunctum rusticis balneis. nam eas quoque re-
20 fert esse, in quibus familia, sed tamen feriis, lauetur; neque

1 oppinantur **A** possessi **A** exese *uel* exesę *uel* exęsę **δbklmtü** exsesae **S** exsere **A** exaesię **d**[1] exesse **g** ex sese **cd**[2]**q** ex se **a** ex se ac **p** 3 enim *m. pr. om. ss. m. rec.* **A** set *m. pr.* **S** et **A** inmiscentur **A** immiscentur **SR** 4 immoti **SR** summis tantum **R** sũmit tant ∼ **S** sũmittantur **A** summittantur **d**[1] 5 infestentur **SAd**[1]**ps** infestantur **R** qũo **SA** quom *uel* qum *uel* cum **R** 6 çurculio **S** 8 usus *om.* **SAδ** *ed. pr.* 9 uitis et haec **Ad**[1] 10 rettulisse **SAδ** retulisse **R** 12 magnis **SAaδ** magis **R** 13 congelantur **S** fracessit sed *scripsi*: fracesset **SAR** fracessit **l** fracesset. Sed **t** 14 contingit **cdgqtü** contigit **SAR** 15 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 16 sapor (r *in ras.*) **S** 17 a meridiana parte illustrari **R** meridiana parte et inlustrari (illustrari **δ**) **SAδ** ne *om.* **Aδ**[1]**ä** *post* necesse *pos.* s *uett. edd.* (nec **ö**) 18 athibere (t *post in* d *mut.*) **S** premitur **S**

19 detru///tum **A** defructum **δc** 20 dequoquet **SAbdqs** 21 potest *m. pr. in* **A** quod **SAdä** qua **c** 24 familias et tamen **SA** familia sed tamen (*uel* tm̃ *uel* tam̃) **R** familia sed tantum **k** feriis **glptü** fereis **Aaqö** fereiis **Sdsä** *et m. rec. in* **A** fere is **k** fere his **bc**

enim corporis robori conuenit frequens usus earum. apothecae recte superponentur his locis, unde plerumque fumus exoritur, quoniam uina celerius uetustescunt, quae fumo quodam genere praecoquem maturitatem trahunt. propter quod et aliud tabulatum esse debebit, quo amoueantur, ne rursus nimia suffumatione medicata sint.

Quod ad uillae situm partiumque eius dispositionem, satis dictum est. circa uillam deinceps haec esse oportebit: 21 furnum et pistrinum, quantum futurus numerus colonorum postulauerit, piscinas minime duas, alteram, quae anseribus pecoribusque seruiat, alteram, in qua lupinum, ulmi uimina et uirgas atque alia, quae sunt usibus nostris apta, maceremus. stercilina quoque duo sint, unum, quod noua purgamenta recipiat et in annum conseruet, alterum, ex quo uetera uehantur, sed utrumque more piscinarum deuexum leni cliuo et exstructum pauimentatumque solo, ne umorem tramittant. plurimum enim refert non adsiccato suco fimum 22 uires continere et adsiduo macerari liquore, ut, si qua interiecta sint stramentis aut paleis spinarum uel graminum semina, intereant nec in agrum exportata segetis herbidas reddant, ideoque periti rustici, quicquid ouilibus stabulisque conuersum progesserunt, superpositis uirgis tegunt nec arescere solis incursu patiuntur uel exuri. area, si conpetit, 23 ita constituenda est, ut uel a domino uel certe a procuratore despici possit, eaque optima est silice constrata, quod et

2 plerunque **R** *plerique* 3 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 4 prequoquẽ **S** præquoquem **A** 5 aliut (t *in* d *postea mut.*) **S** amoueatur (n *ss. iam m. pr. ut uid.*) **A** 6 suffumatione **SAδact** suffitione *uel* sufficione **R** suffusione **p** 10 pistinas (st *postea eras. et* sc *scr.*) **S** (*in* pistrinas *mut. m. rec.*) **A** minime (e *in* ũ *mut. m. alt.*) **S** 11 ulmi *om.* **SAδ** 12 sunt **A** 15 utrunque **R** 16 leui **SAR** extructum **SR** pauimentatumque *scripsi*: pauim̃tu|que **S** pauimentumque **AR** pauitumq; **kl** 17 suco *om.* **SAd¹ä** 18 assiduo **R** 20 seminam tereant (*corr. m. rec.*) **A** 21 quidquit (*in* quicquid *mut. m. rec.*) **A** 22 processerunt **R** *aliquot* 23 arcessere **R** *aliquot* uel *addidi*: *om* **SAR** aut *post* arescere *inser.* **gt** exuri *om.* **SAδ** competit **R** 25 potest (ssit *ss. iam m. uet. ut uid.*) **A** silice **R** insilice **SAδ**

celeriter frumenta deteruntur, non cedente solo pulsibus ungularum tribularumque, et eadem euentilata mundiora sunt lapillisque carent et glaebulis, quas per trituram fere
24 terrena remittit area. huic autem nubilar adplicari debet maximeque in Italia propter inconstantiam caeli, quo conlata semitrita frumenta protegantur, si subitaneus imber incesserit. nam in transmarinis quibusdam regionibus, ubi aestas pluuia caret, superuacuum est. pomaria quoque et hortos oportet saepto circumdari et esse in propinquo atque in ea parte, qua possit omnis stercorata colluuies chortis balneariorumque et oleis expressa amurgae sanies influere. nam quoque eius modi laetatur alimentis et holus et arbor.

De officiis patris familiae

7 His omnibus ita uel acceptis uel conpositis, praecipua cura domini requiritur cum in ceteris rebus tum maxime in hominibus. atque hi uel coloni uel serui sunt soluti aut uincti. comiter agat cum colonis facilemque se praebeat et auarius opus exigat quam pensiones, quoniam et minus id offendit et tamen in uniuersum magis prodest. nam ubi sedulo colitur ager, plerumque conpendium, numquam, nisi si caeli maior uis aut praedonis incessit, detrimentum adfert, eoque remissionem colonus petere non
2 audet. sed nec dominus in unaquaque re, cui colonum obligauerit, tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pe-

2 angularum (u *ss. m. rec.*) **A** 3 ferre **SAad**[1] 4 nubilar **SA** nubilarium **R** applicari **R** 5 in *ante* Italia *om.* **SAd**[1] collata **R** *plerique* 6 protercantur (g *ss. m. rec.*) **A** imber *in textu om., in marg. add.* S 7 ingesserit **SA** 9 circundari **R** *aliquot* 10 in *om.* **sö** chortes **SA** cohortes **d**[1]**sö** cohortis **R** 11 balneariorũquæ **S** balneariorumque **Aδcqt**[2]**u** balineariorumq; **gklt**[1] balineoriorumq; **b** balineariorem quia **a** balinearum **p** 12 letantur **R** *aliquot* olus **R**

VII. De officiis (*uel* offitiis) patris familię (familias VII. **m**) *rubr.* **gmq** (*add.* Ca. VII.) **l** *mainsc.* (*add.* C. VII) **t** *in marg.* **dä** 14 compositis **R** 17 soluti & aut soluti aut uincti **S** soluti aut uicti (n *s. c scr. iam m. pr*; et aut soluti sunt *ss. m. alt.*) **A** Cũ iter **S** 18 quom *uel* cum **R** *plerique* 20 compendium **R** nunquam **R** 21 nisi si **Aegkstä** nisi (si *postea ss. ead. m. ut uid.*) **Sdq** nisi **ablmpüö** 22 affert **R** colonis **R** *aliquot* 23 cui **R** cũ S cum **Ad**[1]**ö**

cuniarum uel lignis et ceteris paruis accessionibus exigendis, quarum cura maiorem molestiam quam inpensam rusticis adfert. nec sane est uindicandum nobis quicquid licet, nam summum ius antiqui summam putabant crucem. nec rursus in totum remittendum, quoniam uel optima nomina non appellando fieri mala faenerator Alfius dixisse uerissime fertur. sed et ipse nostra memoria ueterem consularem 3
uirumque opulentissimum P. Volusium adseuerantem audiui felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet et tamquam in paterna possessione natos iam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. ita certe mea fert opinio rem malam esse frequentem locationem fundi, peiorem tamen urbanum colonum, qui per familiam mauult agrum quam per se colere. Saserna dicebat ab eius modi homine 4
fere pro mercede litem reddi, propter quod operam dandam esse, ut et rusticos et eosdem adsiduos colonos retineamus, cum aut nobismet ipsis non licuerit aut per domesticos colere non expedierit; quod tamen non euenit nisi in his regionibus, quae grauitate caeli solique sterilitate uastantur. ceterum cum mediocris adest et salubritas 5
et terrae bonitas, numquam non ex agro plus sua cuique cura reddidit quam coloni, numquam non etiam uilici, nisi si maxima uel neglegentia serui uel rapacitas interuenit. quae utraque peccata plerumque uitio domini uel conmitti uel foueri nihil dubium est, cum liceat aut cauere, ne talis praeficiatur negotio, aut iam praepositus ut submoueatur

1 uel *scripsi:* ut **SAR** 2 cura **abgk²tüö** curã **S** curam **AR** 3 affert **R** quitquit (*in* quicquid *mut. iam m. pr. ut uid.*) **S** quidquit (c *s.* d *et* d *s.* t *m. rec.*) **A** 5 qũo **SA** quom *uel* cum **R** 6 non||non appellando **S** non appellanda **AR** interpellando **klpü** alphius **R** uerissime **klüä** seuerissime **SAR** 7 et *om.* **SAö** 8 uolussium **SA** asseuerantem **R** *plerique* audi **SA** audii **d¹** 10 tanquam **R** in *om.* **Asö** 13 uılbanum (ur *ss. m. rec.*) **A** colon uis qui (~ *s.* n *adscr. m. uet.*; um *ss. m. rec.*) **A** 14 *ante* saserna *ras. et* sa *in ras.* **S** 16 assiduos **R** 19 nisi si **A** nisi **R** (si *ss. m. pr. ut uid.*) **S** nisi sit **d¹** quæui grauitate (*pr.* ui *exp. m. rec.*) **A** 21 nunquam *uel* non quam **R** cuiquem (m *exp. m. rec.*) **A** 22 *post* uilici *ras.* **S** nisi maxima **R** *aliquot* 23 negligentia **R** 24 plerunque **R** committi **R** cõmentuei **S** commentuei (mitti *ss. m. rec.*) **A** 26 submoueatur **d** summoueatur **SAR**

6 curare. in longinquis tamen fundis, in quos non est facilis excursus patris familiae, cum omne genus agri tolerabilius sit sub liberis colonis quam sub uilicis seruis habere, tum praecipue frumentarium, quem et minime, sicut uineas aut arbustum, colonus euertere potest et maxime uexant serui, qui boues elocant eosdemque et cetera pecora male pascunt nec industrie terram uertunt longeque plus inputant seminis iacti, quam quod seuerint, sed nec quod terrae mandauerunt sic adiuuant, ut recte proueniat, idque cum in aream contulerunt, per trituram cotidie minuunt uel
7 fraude uel neglegentia. nam et ipsi diripiunt et ab aliis furibus non custodiunt, sed nec conditum cum fide rationibus inferunt. ita fit, ut et actor et familia peccent et ager saepius infametur. quare talis generis praedium, si, ut dixi, domini praesentia cariturum est, censeo locandum.

De pecore et pecorum magistris

8 Proxima est cura de seruis, cui quemque officio praeponere conueniat quosque et qualibus operibus destinare. igitur praemoneo ne uilicum ex eo genere seruorum, qui corpore placuerunt, instituamus, ne ex eo quidem or-
2 dine, qui urbanas ac delicatas artis exercuerit. socors et somniculosum genus id mancupiorum, otiis, campo, circo, theatris, aleae, popinae, lupanaribus consuetum, numquam non easdem ineptias somniat, quas cum in agri culturam transtulit, non tantum in ipso seruo quantum in uniuersa re detrimenti dominus capit. eligendus est rusticis operi-

4 frumentaria S (ũ *ss. m.rec.*)**A** 7 imputant **R** 9 adiuuant ut recte **Sgtu** adiuuantur haec te **A** adiuuantur nec te **a** adiuuantur ut recte **R** adiuuatur ut recte **l** 10 quotidie *uel* quottidie **R** 11 negligentia **R**
14 agere sæpius (*alt.* e *postea exp.*) **A**
VIII. De pecore et pecorum magistris (VIII *add.* **m**) *rubr.* **mq** *in marg. atr.* **ä** De colonis et mancipiis officiisque eorum *rubr.* **g** De seruis et eorum offo. C. VIII *maiusc.* **t** 16 de cura de **A** quenque **R** *plerique* 17 con///ueniat **S** distinare (*pr.* i *in* e *mut. m. rec.*) **A** 20 artes **R** *aliquot* socors **SAδ** secors *uel* socros **R** 21 somnicolosum (*alt.* o *in* u *mut. m.alt.*) **S** mancipiorum **R** 22 nunquam **R** *plerique* 23 cultura **SA** 24 ditranstulit (di *postea exp.*) **A** quantum **Sö** quam cum **AR**

bus ab infante duratus et inspectus experimentis. si ta-
men is non erit, de iis praeficiatur, qui seruitutem laborio-
sam tolerauerunt, iamque is transcenderit aetatem primae 3
iuuentae nec dum senectutis adtigerit, illa ne et auctorita-
tem detrahat ad imperium, quoniam maiores dedignentur
parere adolescentulo, haec ne laboriosissimo succumbat
operi. mediae igitur sit aetatis et firmi roboris, peritus
rerum rusticarum aut certe maximae curae, quo celerius
addiscat. nam non est nostri negotii alterum imperare et
alterum docere; neque enim recte opus exigere ualet, qui 4
quid aut qualiter faciendum sit ab subiecto discit. potest
etiam inlitteratus, dum modo tenacissimae memoriae, rem
satis commode administrare. eius modi uilicum Cornelius
Celsus ait, saepius nummos domino quam librum adferre,
quia nescius litterarum uel ipse minus possit rationes con-
fingere uel per alium propter conscientiam fraudis timeat.
sed qualicumque uilico contubernalis mulier adsignanda est, 5
quae et contineat eum et in quibusdam rebus tamen ad-
iuuet, eidemque actori praecipiendum est, ne conuictum
cum domestico multoque minus cum extero habeat. non
numquam tamen eum, quem adsidue sedulum et fortem
in operibus administrandis cognouerit, honoris causa mensae
suae die festo dignetur adhibere. sacrificia, nisi ex prae-
cepto domini, ne fecerit. haruspices sagasque, quae utra- 6
que genera uana superstitione rudis animos ad inpensas

2 de his **A** *et* **R** *aliquot* 3 iamque iis **S** Iamque his **A** iamq; qui **adö** iam qui **R** *et m. rec. in* **A** iamq; is qui **l** aetatis **S** (is *in* em *mut. m. rec.*) **A** 4 attigerit **SAR** 5 q̃uo **SA** quoniam **p** quom *uel* cum **R** adulescentulo **S** nec (c *postea exp.*) **A** succumbebat **SAδ** succumbebant **l** 8 quod (d *postea exp.*) **A** 9 negocii **R** *plerique* 11 qui quid **Aö** quicquit (t *in* d *mut. ead. m. ut uid.*) **S** quicquid *quel* quicquit **R** *plerique* 12 illitteratus **R** *plerique* 13 cornelus **S** 14 minos (mi *in* nũ *corr. ead. m.*) **S** numos **R** *plerique* afferre **R** 16 fraudis *om.* **SAδ** timeat **SAdsö** timere **R** 17 qualicunque **R** conturbernalis (*pr.* r *postea exp.*) **A** assignanda **R** *plerique* 18 et *om.* **SAδcqü** 19 eidemque *uel* idemque **R** eidem **SRö** 20 domes|co **A** 21 nunquam **R** assidue **R** 25 impensas **SR**

ac deinceps ad flagitia conpellunt, ne admiserit, neque
urbem neque ullas nundinas nouerit, nisi emendae uenden-
7 daeue pertinentis ad se rei causa. uilicus enim, quod ait
Cato, ambulator esse non debet nec egredi terminos,
nisi ut addiscat aliquam culturam, et hoc si ita in uicino est,
ut re manere possit. semitas nouosque limites in agro fieri
ne patiatur, neue hospitem, nisi amicum familiaremque do-
8 mini necessarium, receperit. ut ab his arcendus, ita exhor-
tandûs est ad instrumentorum ferramentorumque curam, ut
duplicia, quam numerus seruorum exigit, refecta et repo-
sita custodiat, ne quid a uicino petendum sit, quia plus in
operis seruorum quam in pretio rerum eius modi consumitur.
9 cultam uestitamque familiam magis utiliter quam delicate
habeat munitamque diligenter a uento, frigore pluuiaque,
quae cuncta prohibentur pellibus manicatis, centonibus con-
fectis uel sagis cucullis. id si fiat, nullus dies tam into-
10 lerabilis est, quo non sub diuo moliri aliquid possit. nec
tantum operis agrestis sit artifex, sed et animi, quantum
seruile patitur ingenium, uirtutibus instructus, ut neque re-
misse neque crudeliter imperet semperque aliquos ex
melioribus foueat, parcat tamen etiam minus bonis, ita ut
potius timeant eius seueritatem, quam crudelitatem dete-
stentur. id contingere poterit, si maluerit custodire subiec-
tos, ne peccent, quam neglegentia sua conmittere, ut pu-
11 niat delinquentis. nulla est autem maior uel nequissimi
hominis custodia quam operis exactio, ut iusta reddantur,
ut uilicus semper se repraesentet. sic enim et magistri

1 adfligia (agitia *ss. m. rec.*) **A** cõpellunt **S** compellunt **AR** ne admiserit *om. s. u. add. m. uet. in* **A** 2 emunde **d** uendundęue **Sdl** uendundeq; **ö** 3 quod **SAδ** ut **R** *Cato agr. 5, 3* 4 non *om.* (*ss. m. rec.*) **A** 6 remanere **SAδcqä** remeare **R** 8 ut *om.* **A** 10 et reposita refecta *transpos. sign. add.* **A** repositã (~ *postea eras.*) **S** 11 quit (t *in* d *postea mut.*) **S** 12 operis **Sapö** *et m. alt. in* **A** operibus **AR** 15 prohibentur **Sstüö** prohiberentur **AR** 16 intollerabilis **R** *plerique* 17 aliquit (t *in* d *postea mut.*) **S** 20 aliquos **Aδbgmt** aliquẽ **l** alios (qu *ss. m. uet.*) **S** alios **ckq** *in marg.* **d** alos (1 *ss.*) **a** *om.* **ü** 23 it (t *in* d *postea mut.*) **S** 24 negligentia **R** committere **SAR** 25 delinquentes **R** *aliquot* 27 et **R** ut **SAd**[1]**s**

singulorum officiorum sedulo munia sua exsequuntur, et ceteri post fatigationem operis quieti ac somno potius quam deliciis operam dabunt. iam illa uetera, sed optimi 12 moris, quae nunc exoleuerunt, utinam possint optineri, ne conseruo ministro quoquam, nisi in re domini, utatur, ne cibum nisi in conspectu familiae capiat neue alium quam qui ceteris praebetur. sic enim curabit, ut et panis diligenter confiat et reliqua salubriter adparentur. ne extra fines nisi a se missum progredi sinat, sed nec ipse mittat, nisi magna necessitate cogente. neue negotietur sibi pe- 13 cuniamque domini aut animalibus aut rebus aliis promercalibus occupet; haec enim negotiatio curam uilici auocat nec umquam patietur eum cum rationibus domini paria facere, sed ubi numeratio exigetur, rem pro nummis ostendit. in uniuersum tamen hoc maxime optinendum ab eo est, nequid se putet scire, quod nesciat, quaeratque semper addiscere, quod ignorat. nam cum multum prodest perite 14 quid facere, tum plus obest perperam fecisse. unum enim ac solum dominatur in rusticatione, quicquid exigit ratio culturae, semel facere, quippe cum emendatur uel inprudentia uel neglegentia, iam res ipsa decoxit nec in tantum postmodo exuberat, ut et se amissam restituat et quaestum temporum praeteritorum resarciat.

In ceteris seruis haec fere praecepta seruanda sunt, 15 quae me custodisse non paenitet, ut rusticos, qui modo non incommode se gessissent, saepius quam urbanos familiarius adloquerer et cum hac comitate domini leuari

1 exsequuntur *uel* exequuntur **R** exsequantur **SA**d^1sö et **R** sed **SA**d^1ö 3 sed **SA**ŏ et **R** 4 exsoleuerunt **SA**d^1 exsoluerunt d^2 exoluerunt säö optineri **SA** optinere **adlu** obtinere **R** 8 confiat **SAab**d^1**gklmü**^{2} cōficiat s conficiatur *uel* confitiatur **c**d^2**pqt**$ü^1$äö adparentur **Sa** adperentur **A** apparentur **R** 10 negotientur **SAa**d^1s auilicia|uocat (*pr.* a *exp.*) **A** 13 unquam **R** pa//ria **S** 15 optinendum **SAl** obtinendum **R** 19 quitquid (t *eras. et* c *scr.*) **S** quidquit (*in* quicquid *corr. m. rec.*) **A** 20 commendatur **A**ŏ imprudentia **R** 21 negligentia **R** 22 postmodo **SA** postmodum **R** postea **tü** 26 quam **SR** qui **A**d^1 urbanus **A**ŏ (us *in* os *postea corr.*) **S** familiaribus **R** *aliquot* 27 alloquerer **R** cum hac *Schneiderus*: hac **S** hāc **A a R** cum *uett. edd.* comitatu **A**

perpetuum laborem eorum intellegerem, non numquam etiam iocarer et plus ipsis iocari permitterem. iam illud saepe facio, ut quasi cum peritioribus de aliquibus operibus nouis deliberem et per hoc cognoscam cuiusque ingenium, quale quamque sit prudens. tum etiam libentius eos id opus adgredi uideo, de quo secum deliberatum et consilio ipso-
16 rum susceptum putant. nam illa sollemnia sunt omnibus circumspectis, ut ergastuli mancipia recognoscam, ut explorem, an diligenter uincti sint, an ipsae sedes custodiae satis tutae munitaeque sint, num quem uilicus aut adligauerit quempiam domino nesciente aut reuinxerit; nam utrumque maxime seruare debet, ut et quem pater familiae tali poena multauerit, uilicus nisi eiusdem permissu compedibus non eximat et quem ipse sua sponte uinxerit, ante
17 quam sciat dominus, non resoluat, tantoque curiosior inquisitio patris familiae debet esse pro tali genere seruorum, ne aut in uestiariis aut in ceteris praebitis iniuriose tractentur, quanto et pluribus subiecti, ut uilicis, ut operum magistris, ut ergastulariis, magis obnoxii perpetiendis iniuriis et rursus saeuitia atque auaritia laesi magis timendi
18 sunt. itaque diligens dominus cum et ab ipsis tum et ab solutis, quibus maior est fides, quaerit, an ex sua constitutione iusta percipiant, atque ipse panis potionisque probi-

1 intellegerem **SA** intelligerem **dä** intelligemur **ö** intelligere **R** num **S** (quam *ss. m. rec.*) **A** nunquam **R** 2 iocarer **SA** iocarier **R** permittere **Aδl** 4 quale quamque *uel* quanque sit **R** quale cũq; est **S** quale cunq; est **äö** quale quamque est **A** 6 aggredi **R** 7 putant **Sdgklptü** putat **AR** nam **AR** riã *ut uid.* (*in marg.* et *adscr.*) **S** sollemnia **S** solemnia (*alt.* l *ss. m. uet.*) **A** solemnia **R** sollennia **ö** 8 circumseptis **SAad¹** recognoscam *scripsi*: recognoscant **SAR** explorem *scripsi*: explorent **SAR** 9 uincti **SAsö** uincta **R** 10 num quem *scripsi praeeunte ex parte Schneidero*: numquam **SAδ** num **R** alligauerit **SAR** 11 reuincxerit **SA** 12 tanem (*an* tarem? *in* talem *postea corr.*) **A** 13 mulctauerit **R** *plerique* 14 uincxerit **S** uinserit (x *ss. m. rec.*) **A** 15 dominus *in textu om., in mg. add.* **A** 18 ut *ante* operum *om.* **R** 19 ut **SAad¹lpü** et **R** et ut **k** 20 timenda **A** 21 absis (*pr.* s *in ras.*) **S** (ip *ss. m. rec.*) **A** 23 iuxta **Aa** potioniq. **S** potionique (s *ss. m. rec.*) **A** probitatem **SAδ** bonitatem **R**

tatem gustu suo explorat, uestem, manicas pedumque tegumina recognoscit. saepe etiam querendi potestatem faciat de iis, qui aut crudeliter eos aut fraudulenter infestent. nos quidem aliquando iuste dolentis tam uindicamus, quam animaduertimus in eos, qui seditionibus familiam concitant, qui calumniantur magistros suos, ac rursus praemio prosequimur eos, qui strenue atque industrie se gerunt.
feminis quoque fecundioribus, quarum in subole certus 19
numerus honorari debet, otium, non numquam et libertatem dedimus, cum conplures natos educassent. nam cui tres erant filii, uacatio, cui plus, libertas quoque contingebat. haec et iustitia et cura patris familiae multum confert au-
gendo patrimonio. sed et illa meminerit, cum e ciuitate 20
remeauerit, deos penatis adorare, deinde, si tempestiuum erit, confestim, si minus, postero die fines oculis perlustrare, omnis partis agri reuisere atque aestimare, num quid absentia sua de disciplina et custodia remiserit, num aliqua uitis, num arbor, num fruges absint; tum etiam pecus et familiam recenseat fundique instrumentum et supellectilem. quae cuncta si per pluris annos facere instituerit, bene moratam disciplinam, cum senectus aduenerit, optinebit. nec erit ulla eius aetas annis ita confecta, ut spernatur a seruis.

Dicendum etiam est, quibus operibus quemque habitum 9 **Qualis cor-**

1 explorat **SAδa** exploret **R** manitas (t *exp. et* c *ss. m. rec.*) **A** 2 tegmina **R** *aliquot* recognoscit **SAd**[1] recognoscat **R** recognoscant **sö** recognoscunt **ä** 3 dei is **S** de his **A** de eis *uel* de his **R** quia ut *disting.* **AR** 4 iuste **Sd**[1] iusto **AR** 7 prosequimur **R** prosequamur **SAü** consequamur **stö** prosequiamur **g** 8 subole (*pr.* u *in* o *postea mut.*) **S** 9 nunnũquã (*pr.* u *in* o *postea corr.*) **S** numquam **A** nonnunquam **R** *plerique* 10 complures **R** plures **SAd**[1]**ä** 11 uacatio **Sd**[2]**ö** uocatio **AR** plus **SAd**[1] plures **R** plure **c** 14 tempestiuem (o *s. ult.* e *scr. m. uet.*) **A** 16 et *ante* omnis *inser.* **R** *aliquot* omnes partes **R** *aliquot* extimare **R** *plerique* nunquid **R** *plerique* 19 pecus **SAδ** pecudes **R** 21 optinebit **SAdü** obtinebit **R** 22 uilla **S** (i *postea exp.*) **A** 23 spernantur (*alt.* n *postea exp.*) **A**

VIIII. Qualis corporature mancipia cuique operi contribuenda sunt (VIIII° *add.* **m**) *rubr.* **gmq** *mainsc.* (*add.* C. VIIII) **t** *in marg.* **d**

poraturae mancipia cuique operi contribuenda sint

corporis aut animi contribuendum putemus. magistros pe-
coribus oportet praeponere sedulos ac frugalissimos. ea res
utraque plus quam corporis statura roburque confert huic
negotio, quoniam id ministerium custodiae diligentis et
2 artis officium est. bubulco quamuis necessaria non tamen
satis est indoles mentis, nisi eum uastitas uocis et habitus
metuendum pecudibus efficit. sed temperet uires cle-
mentia, quoniam terribilior debet esse quam saeuior, ut et
obsequantur eius imperiis et diutius perennent boues, non
confecti uexatione simul operum uerberumque. sed quae
sint magistrorum munia quaeque bubulcorum, suo loco repe-
3 tam; nunc admonuisse satis est nihil in his, in illis pluri-
mum referre uires et proceritatem. nam longissimum quem-
que aratorem, sicut dixi, faciemus, et propter id, quod
paulo ante rettuli, et quod in re rustica nullo minus opere
fatigatur prolixior, quia in arando stiuae pene rectus inni-
titur. mediastinus qualiscumque status potest esse, dum
4 modo perpetiendo labori sit idoneus. uineae non sic altos
quem ad modum latos et lacertosos uiros exigunt, nam hic
habitus fossuris et putationibus ceterisque earum culturis
magis aptus. minus in hoc officio quam in ceteris agrico-
latio frugalitatem requirit, quia et in turba et sub monitore
uinitor opus facere debet ac plerumque uelocior animus
est inproborum hominum, quem desiderat huius operis con-
ditio. non solum enim fortem, sed et acuminis strenui
ministrum postulat, ideoque uineta plurimum per adligatos

3 statura **R** statum **Ad**^{1} statũ (∼ *in* s *postea corr.*) **S** qũo **SA** quom *uel* cum **R** 6 indolis **A** (is *in* es *corr. m. uet.*) **S** efficit **R** effecit **SA** sed et temperet **R** qũo **SA** cum **R** 8 sænior (*s. u. corr. et m. uet. et m. rec.*) **A** 13 quenque **R** 14 aratorem **bkmtüä** *in marg.* q maiorem **SAδacq** aratorem maiorem **l** minorem **g** 15 rettuli **SAδa** retuli **R** 16 quia in **R** quin in **SAd**^{1} 17 qualisunq; **R** *plerique* 18 labori **alptüä** labore **SAbcdgkmq** labor **sö** 19 quemadmodum **Sbcgkmqü** quomodo **Aad**^{1}**t** admodum quomodo **l** qũo **sä** quam **d**^{2} cum **ö** uiros *om.* (*s. u. add. m. rec.*) **A** 22 frugrlitatem (*alt.* r *in* a *corr. m. uet.*) **A** 23 plerunque **R** 24 improborum **R** hominum *post* improborum *inser.* **R** *om.* **SAd**^{1}**üä** condicio **A** *et* **R** *aliquot* 26 alligatos **SAR**

excoluntur. nihil tamen eiusdem agilitatis homo frugi non 5
melius quam nequam faciet. hoc interposui, ne quis exi-
stimet in ea me opinione uersari, qua malim per noxios
quam per innocentis rura colere. sed et illud censeo, ne
confundantur opera familiae, sic ut omnes omnia exsequan-
tur. nam id minime conducit agricolae, seu quia nemo 6
suum proprium aliquod esse opus credit, seu quia cum
enisus est, non suo, sed communi officio proficit ideoque
labori multum se subtrahit; nec tamen uiritim malefactum
deprehenditur, quod fit a multis. propter quod separandi
sunt aratores a uinitoribus et uinitores ab aratoribus iique
a mediastinis. classes etiam non maiores quam denum 7
hominum faciundae, quas decurias appellauerunt antiqui et
maxime probauerunt, quod is numeri modus in opere com-
modissime custodiretur nec praeeuntis monitoris diligen-
tiam multitudo confunderet. itaque si latior est ager, in 8
regiones deducendae sunt eae classes diuidundumque ita
opus, ut neque singuli biniue sint, quoniam dispersi non
facile custodiuntur, nec tamen supra decem, ne rursus, ubi
nimia turba sit, id opus ad se pertinere singuli non exi-
stiment. haec ordinatio non solum concitat aemulationem,
sed et deprehendit ignauos. nam cum certamine opus exci-
tetur, tum in cessantis animaduersio iusta et sine querela
uidetur adhiberi.

Sed nimirum, dum quae maxime prouidenda sunt 9
agricolae futuro praecipimus, de salubritate, de uia, de
uicino, de aqua, situ uillae, fundi modo, colonorum et
seruorum generibus, officiorum operumque distributione

4 illut (t *in* d *postea corr.*) **S** 5 exequantur **R** 8 enixus **R** *plerique* 11 aratores (a *ss. m. alt. in* **S**) uinitoribus ab aratoribus **SAd**[1] 12 et qua mediastinis **SA** eique *uel* iique *uel* hique (& que **d**[1] eque *m. alt. in mg.* **S**) a mediastinis **R** 14 quod is *om.* **SAd**[1]ö (ut *init. uers. ante* numeri *add. m. alt. in* **S**) 17 deducendae (*pr.* e *in* i *corr. m. alt.*) **S** diuidunde **R** *aliquot* eae **S** ea (h *ss. et* a *exp. m. rec.*) **A** ee *uel* he **R** 18 qũo **SA** quom *uel* cum **R** 23 querella **Aä** athiberi (t *in* d *corr. m. alt.*) **S** 26 futuro ü *ed. Ald.* futura **SAR**

L //// Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber primus explicit *maiusc. rubr.* **S** L. Iuni Moderati Columellae rei rusticę liber primus ex-

tempestiue per haec ad ipsum iam terrae cultum peruenimus, de quo pluribus libro insequente mox disseremus.

plicit *rubr.* **A** Lutij Iuni Moderati Columelle Liber primus explicit **l** L Iunii Moderati Columelle R. R. L. I. explicit *maiusc.* **t** L. Iuni Moderati Columelle rustice rei liber primus explicit *maiusc. rubr.* **bm** Primi libri finis **d** Finis libri primi *rubr.* s subscriptionem *om.* **R** *plerique.*

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER SECVNDVS

SEMENTIVVS

LIBER SECVNDVS HAEC CONTINET

I. Terram nec senescere nec fatigari, si stercores.

II. Quot sint genera terreni.

III. Quot deinde species generibus subiungantur.

IIII. Quod solum maxime probetur.

V. Quem ad modum siluestris locus excolatur et aruum fiat.

VI. Quem ad modum pinguis et frumentarius ager dinoscatur.

VII. Quae sequenda quaeque uitanda sint in proscindendo solo.

VIII. Quem ad modum ab opere disiuncti boues curari debeant.

VIIII. Quibus temporibus quidque genus soli proscindendum et iterandum sit.

X. Quem ad modum frumentarius ager stercorandus sit.

XI. De seminum generibus.

XII. De temporibus sationum.

XIII. Quantum cuique seminis in iugerum adiciendum sit.

Incipit ·II· sementiuus · liber secundus haec continet *mai. rubr.* **S** liber secundus haec continent **A** liber secundus haec continet **b** *mai.* **s** incipit secundus *mai. rubr.* **m** secundus incipit in quo haec sunt **d** incipit secundus de re rustica **l** incipit l. II. de sementib. *mai.* **t** *inscriptionem om.* **R** *plerique*

Argumentum libri om. **cklä** *al.* *ceterum cfr app. crit. ad arg. lib. I* *numeros in plerisque codd. confuderunt librarii*

2 stercores **S** stercora (a *exp. et* etur *add. m. rec.*) **A** stercoretur **F** terre **b** terrae *arg. p. l. XI* 3 Quod **SA** 4 Quod **SA** 9 *post* dinoscatur *sequitur* et uliginosa terra *omissis* VIII quae sequenda — XIIII quem ad modum emendetur salsa **SAdμ** (*omissa add. in marg.* **d**^{2}) 17 XI. De seminum generibus *om. codd. praeter* **t** (*cfr autem arg. post lib. XI*) 19 cuiusque s sit *om. post. lib. XI*

XIIII. Quem ad modum emendetur salsa et uliginosa terra.

XV. Quem ad modum ad sementem frumenta sint eligenda.

XVI. Quem ad modum facta semente frumenta colenda sint.

XVII. De sartione.

XVIII. De runcatione.

XVIIII. Quod solum cuique legumini conueniat.

XX. Quem ad modum et quot operis iugerum quodque frumentorum et leguminum colatur.

XXI. Pro modo cuiusque agri quot operae desiderentur.

XXII. Quae legumina agris prosint quaeque noceant.

XXIII. De generibus stercoris.

XXIIII. Quibus temporibus agri stercorandi sint.

XXV. Quem ad modum ex aruo prata fiant.

XXVI. Quem ad modum facta prata colantur.

XXVII. Quem ad modum succisum faenum tractari et condi debeat.

XXVIII. De area constituenda.

XXVIIII. De messe facienda.

XXX. Quo modo araturae fieri debeant.

XXXI. Quae per ferias liceat agricolis et quae non liceat facere.

3 *pro* XV *sqq.* VII *sqq. pos.* **SAμ** (*numeros omnino om.* **d**) 4 eliganda **A** 5 sementi **ms** (*cfr arg. p. l. XI*) 7 satione **SAd**[1]**μ** 10 quod **SA** iugerum quodque *arg. post lib. XI*: unumquodq; **SR** unum quotque **A** 12 quod **SAs** 15 stercorandi **SAR** proscindendi *p. l. XI* sunt (*sed* u *ras. in* i *mut.*) **S** 22 area ternę araturę **d**[1]**q** aratura **g**[2]**ms** aritura **g**[1] area terrae **SAd**[1]**μ** debeant *p. l. XI*: debent **SAμs** debeat **m** debet **dgq** 24 fereas **S** feretis **A**

Terram nec senescere nec fatigari si stercores

1 Quaeris ex me, P. Siluine, quod ego sine cunctatione non recuso docere, cur priore libro ueterem opinionem fere omnium, qui de cultu agrorum locuti sunt, a principio confestim reppulerim falsamque sententiam repudiauerim censentium longo aeui situ longique iam temporis exercitatione fatigatam et effetam humum consenuisse. 2 nec te ignoro cum et aliorum inlustrium scriptorum tum praecipue Tremeli auctoritatem reuereri, qui, cum plurima rusticarum rerum praecepta simul eleganter et scite memoriae prodiderit, uidelicet inlectus nimio fauore priscorum de simili materia disserentium falso credidit, parentem omnium terram sicut muliebrem sexum aetate anili iam confectam progenerandis esse fetibus inhabilem. quod ipse quoque confiterer, si in totum nullae fruges prouenirent. 3 nam et hominis tum demum declaratur sterile senium, non cum desinit mulier trigeminos aut geminos parere, sed cum omnino nullum conceptum edere ualet. itaque transactis iuuentae temporibus, etiam si longa uita superest, partus tamen annis denegatus non restituitur. at e contrario seu sponte seu quolibet casu derelicta humus, cum est repetita cultu, magno faenore cessatorum colono respondet.

Incipit liber secundus Sementibus *rubr.* **A**μ Incipit liber secundus (feliciter *add.* **b**) *mai.* **bm** Liber secundus incipit *mai.* s 1 Quaeris — sine *maiusc.* **S** Quaeres (i *ss. m. uet.*) **A** 2 recusso **A** ueterem **SA**δ ueterum **R** ferre (*pr.* r *postea exp.*) **A** 4 reppulerim **SAacgqt** repulerim **R** 5 longaeui (o *s.* g *m. rec.*) **A** 6 effetam **Sdps** effertam **A** effectam **R** 7 et aliorum *bis scr., alt. postea exp.* **A** illustrium **R** tremeli **SA** tremelli **R** tremellii **gqt** 10 inlectus **Smqä** inelectus (*pr.* e *postea exp.*) **A** illectus **R** 12 aetati **R** *aliquot* 14 prouenirent **R** conuenirent **SAd**[1] 15 com (o *in* u *corr. m. alt.*) **S** 20 destituta **gltü** 21 repetitã cultũ agno (*sign. nas. postea eras.*; *deinde* m *post* cultu *inser. m. alt.*) **S** repetitam cultum ago (*pr.* m *postea exp.*; n *s.* g *adscr. m. uet.*) **A** faenore (re *in ras.*) **S** cessationis **t** responderet (re *ante* t *postea exp.*) **A**

4 non ergo est exiguarum frugum causa terrae uetustas, si modo, cum semel inuasit senectus, regressum non habet nec reuirescere aut repubescere potest, sed ne lassitudo quidem soli minuit agricolae fructum. neque enim prudentis est adduci tamquam in hominibus nimiae corporis exercitationi aut oneris alicuius ponderi, sic cultibus et 5 agitationibus agrorum fatigationem succedere. quid ergo est, inquis, quod adseuerat Tremelius, intacta et siluestria loca, cum primum ceperint cultum, exuberare, mox deinde non ita respondere labori colonorum? uidet sine dubio, quid eueniat, sed cur id accidat, non peruidet. neque enim idcirco rudis et modo ex siluestri habitu in aruum transducta fecundior haberi terra debet, quod sit requietior et iunior, sed quod multorum annorum frondibus et herbis, quas suapte natura progenerabat, uelut saginata largioribus pabulis facilius edendis educandisque frugibus 6 sufficit. at cum perruptae rastris et aratris radices herbarum ferroque succisa nemora frondibus suis desierunt alere matrem, quaeque temporibus autumni frutectis et arboribus delapsa folia superiaciebantur, mox conuersa uomeribus et inferiori solo, quod plerumque est exilius, permixta atque absumpta sunt, sequitur, ut destituta pri-7 stinis alimentis macrescat humus. non igitur fatigatione, quem ad modum plurimi crediderunt, nec senio, sed nostra scilicet inertia minus benigne nobis arua respondent. licet enim maiorem fructum percipere, si frequenti et tempestiua et modica sterceratione terra refoueatur. de cuius cultu

1 sicomodo (*sed* si *postea add. ut uid.*; *alt.* si *ss. m. rec.*) **A** 3 reuiuiscere **R** *aliquot* 5 nimia — exercitatione (-oni **m**) **bglmpt** 6 ponderi *Schneiderus*: ponderis **Sad**^{1}**m** (e *ss. m. rec.*) **A** pondere **R** 8 adseuerat **S** asseuerat **R** adsueret (ue *ss. m. rec.*) **A** tremelius **SAds** tremellius **R** 9 coeperint **SA** et **R** *aliquot* cultũ **S** cultum **p** cultu **AR** exsuberare **A** 11 accidet **A** preuidet **R** *aliquot* 13 terram (m *postea exp.*) **A** debet (t *in ras.*) ///// qđ sit **S** 17 perrupta e rastris *disting.* **Aa** prerupta e rastris **l** 19 frutectis **SAad**^{2}**q** fructectis **d**^{1}**m** fructetis **R** *plerique* frutetis **l** frustretis **s** moueribus (*corr. m. alt.*) **S** 22 atque *om.* **As** *uett. edd.* absumpta **Sbmpt** adsumpta **Alqs** assumpta **acdgkäö** 23 magrescat **A** 24 set **A** 25 benune (*in* beniçne *corr. m. alt.*) **S** 27 sterceratione **SAa** stercoratione **R**

dicturos nos priori uolumine polliciti iam nunc disseremus.

Callidissimi rusticarum rerum, Siluine, genera terreni 2 tria esse dixerunt, campestre, collinum, montanum. campum non aequissima situm planitie nec perlibrata, sed exigue prona, collem clementer et molliter adsurgentem, montem sublimem et asperum, sed nemorosum et herbidum, maxime probauerunt. his autem generibus singulis 2 senae species contribuuntur, soli pinguis uel macri, soluti uel spissi, umidi uel sicci, quae qualitates inter se mixtae uicibus et alternatae plurimas efficiunt agrorum uarietates. eas enumerare non est artificis agricolae; neque enim artis officium est per species, quae sunt innumerabiles, euagari et ingredi per genera, quae possunt et cogitatione mentis et ambitu uerborum facile copulari. recurrendum est igitur ad 3 qualitatium inter se dissidentium quasi quasdam coniunctiones, quas Graeci συζυγίας ἐναντιοτήτων, nos discordantium conparationes tolerabiliter dixerimus. atque etiam significandum est ex omnibus, quae terra progeneret, plura campo magis quam colle, plura pingui solo quam macro laetari. de siccaneis et riguis non conperimus, utra nu- 4 mero uincant, quoniam utrimque paene infinita sunt, quae

Quot sint genera terreni

Quot deinde species generibus subiungantur

Quod solum maxime probetur

1 priore (i *ss. m. uet.*) **A**

II. Quot sunt genera terreni (terræ ĩ q terre in g) quot deĩn speties generibus subiungantur quod solum maxime probetur *rubr.* **gq** Quot sunt gña terreni eorumq; spẽs & qđ solũ max^e probetur c. II *maiusc.* **t** Quot sint (sunt **l**) genera terreni cap^m II *rubr.* **lm** De generibus terrae *rubr.* s Siluine *uel* S. **R** *om.* **SAd**[1] 5 perlibrata | & (*in* sed *mut. m. alt.*) **S** ꝑlibratas et **A** perlibratas sed **R** per liberata sed **ap** perlibata sed **ä** 6 assurgentem **R** 8 Quot deinde speties generibus subiungantur cap. III *post* probauerunt *rubr.* **m** iis **S** 13 euagari et **SAad**[1]**ä** euagari sed **R** 15 Quod solum maxime probatur cap. IIII *post* copulari *rubr.* **m** 16 qualitatum **R** *aliquot* 17 CYZYΓIACЄNANTIOTHTON **S** CYZYΓIAcЄNaNTIOTIITωN **A** συζυγιασ ἐναντιοτήτων **dst** (*spir. et acc. om.*) **g** CυZυΓιac XNTIOTHTων **p** συζογίασ ἐναντιοτητῶν **k** *om. uac. sp. rel.* **R** *plerique* 18 comparationes **R** 20 quam agri (*corr. ex parte m. rec.*) **A** 21 comperimus **SAR** 22 qũo **SA** quoniam **p** quom *uel* cum **R** utrimque **SA** utrunque **R** utraque **gpt** sint **R** *aliquot*

siccis quaeque umidis locis gaudent; sed ex his nihil non melius resoluta humo quam densa prouenit. quod noster quoque Vergilius, cum et alias fecundi arui laudes rettulisset, adiecit:

et cui putre solum, namque hoc imitamur arando.

neque enim aliud est colere quam resoluere et fermen- 5 tare terram, ideoque maximos quaestus ager praebet idem pinguis ac putris, quia cum plurimum reddat, minimum poscit, et quod postulat exiguo labore atque inpensa conficitur: praestantissimum igitur tale solum iure dicatur. proximum deinde huic pinguiter densum, quod inpensam 6 coloni laboremque magno fetu remuneratur. tertia est ratio loci rigui, quia sine inpensa fructum reddere potest. hanc primam Cato esse dicebat, qui maxime reditum pratorum ceteris anteponebat; sed nos de agitatione terrae nunc 7 loquimur, non de situ. nullum deterius habetur genus, quam quod est pariter siccum et densum et macrum, quia cum difficulter tractetur, tum ne tractatum quidem gratiam refert nec relictum pratis uel pascuis abunde sufficit. itaque hic ager siue exercetur seu cessat, colono est paenitendus ac tamquam pestilens refugiendus. nam ille mortem facit, hic taeterrimam comitem mortis famem, si tamen Graecis camenis habemus fidem clamitantibus:

λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν.

8 Sed nunc potius uberioris soli meminerimus, cuius demonstranda est duplex tractatio, culti et siluestris. de

1 iis **S** 3 uirgilius **R** rettulisset **SAä** retulisset **R** 5 *Verg. Georg.* 2, 204 6 aliut (t *in* d *corr. m. alt.*) **S** & (& *exp. et* ac *ss. m. uet.*) **S** 8 redat (*alt.* d *ss. m. uet. ut uid.*) **S** 9 impensa **R** 11 huc (i *ss. m. pr. ut uid.*) **A** inpensam **S** impensam **R** inpensa **A** 13 impensa **R**
18 tractum s (ta *ss. m. uet.*) **A** 19 relictis **Aaδ** 21 tanquam **R**
24 λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν *Hom. Od.* XII 342: ΛЄΙΑΛωΔΟΙΚΤΙC ΤΟΝΘΑΝЄCΙΝ **s** aeIaIωaOIKTICTONOaNeeIN **A** ἀεὶ λειμῶ οἴκτιϛον θανέειν **d** ἀεὶ λοιμῶ οἰκτιϛον κτανέειν (θανεῖν *in marg.*) **s** οὐ εἰ λὴ /// νῦν οἴκ///τι ἐτόη θανέειν **k** *om. uac. sp. rel.* **R** *plerique* 25 *post* clamitantibus *inser.* Quemadmodum siluestris locus excolatur et aruum fiat *rubr.* **gq** (*add.* C. III) *maiusc.* **t** tractatio **SAδ** ratio **R**

Quem ad modum siluestris locus excolatur et aruum fiat

siluestri regione in aruorum formam redigenda prius dice-
mus, quoniam est antiquius facere agrum quam colere.
incultum igitur locum consideremus, siccus an umidus,
nemorosus arboribus an lapidibus confragosus, iuncone sit
et gramine uestitus an felictis aliisue frutectis inpeditus.
si umidus erit, abundantia uliginis ante siccetur fossis. 9
earum duo genera cognouimus, caecarum et patentium.
spissis atque cretosis regionibus apertae relinquuntur; at
ubi solutior humus est, aliquae fiunt patentes, quaedam
etiam occaecantur, ita ut in eas ora hiantium fossarum
conpetant, sed latius apertas summa parte decliuesque et
ad solum coartatas imbricibus supinis similes facere conue-
niet. nam quarum recta sunt latera, celeriter aquis uitian-
tur et superioris soli lapsibus replentur. opertae rursus 10
occaecari debebunt sulcis in altitudinem tripedaneam de-
pressis; qui cum parte dimidia lapides minutos uel nudam
glaream receperint, aequentur superiecta terra, quae fuerat
effossa. uel si nec lapis erit nec glarea, sarmentis co-
nexus uelut funis informabitur in eam crassitudinem, quam
solum fossae possit angustae quasi adcommodatam coar-
tatamque capere. tum per imum contendetur, ut super 11
calcatis cupressinis uel pineis aut, si eae non erunt, aliis
frondibus terra contegatur, in principio atque exitu fossae

1 redigenda **cd^{2}glpqtüäö** derigenda **S** dirigenda **Aabd^{1}kms** 2 quõ **SA** quom *uel* cum **R** *post* colere *inser.* Quemadmodum siluestris locus excolatur et aruũ fiat. cap̃ V. *rubr.* **m** Quot species terrenorum. capl'm III. *rubr.* **l** 5 an gramine **d^{2}ls** de gramine **ak** an *ante* filictis **p** ac **SAR** a **c** felictis **SAd** felicibus **s** salictis **kp^{2}** (*idem uoluer.* falictis *scrib.* **ä** *et m. alt. in* **S**) silictis **c** filictis **R** alisue **Ad^{1}** (*alt.* i *ss. m. alt.*) **S** frutectis **SAadgmq** fructetis **cklptä** frutetis **b** fructis **s** impeditus **SAR** 6 si umidus **S** stumidus (it *ss. m. rec.*) **A** si humidus **R** 7 et **SAd^{1}s** atque **R** 8 at *in ras.* (at *ex* ad *corr. ut uid.*) **S** 9 solatior (u *s.* a *m. rec.*) **A** 10 in eas ora **R** in ea hora (h *postea exp.*) **S** in ea ora **As** 11 competant **SAR** et *om.* **R** *aliquot* 14 labsibus **S** 16 minotos (u *ss pr*o *m. alt.*) **S** 17 suptecta **S** (i *s.* t *m. rec.*) **A** 18 connexus **R** 20 accommodatam **SAR** 21 tum per imum *uel* tum per unum **R** tũ primũ **S** tum primum **kl** (e *s.* pr *scr. m. rec.*) **A** 22 si eæ (ee *s*) ñ **Ads** si æ æ non **S** si he *uel* hę non **R** aliis **SR** nisi **As**

more ponticulorum binis saxis tantum modo pilarum uice
constitutis et singulis superpositis, ut eius modi constructio
ripam sustineat, ne praecludatur umoris inlapsus atque
exitus. nemorosi frutectosique tractus duplex cura est uel
exstirpandis radicitus arboribus et remouendis uel, si rarae
12 sunt, tantum succidendis incendendisque et inarandis. ac
saxosum facile est expedire lectione lapidum, quorum si
magna est abundantia, uelut quibusdam substructionibus
partes agri sunt occupandae, ut reliquae emundentur, uel
in altitudinem sulco depresso lapides obruendi; quod ta-
13 men ita faciendum erit, si suadebit operarum uilitas. iunci
et graminis pernities repastinatio est, felicis frequens ex-
stirpatio, quae uel aratro fieri potest, quoniam intra bien-
nium saepius conuulsa emoritur, celerius etiam, si eodem
tempore stercores et lupino uel faba conseras, ut cum
aliquo reditu medearis agri uitio. namque constat felicem
sationibus et stercoratione facilius interemi. uerum et si
subinde nascentem falce decidas, quod uel puerile opus
14 est, intra praedictum tempus uiuacitas eius absumitur. sed
iam expediendi rudis agri rationem sequitur cultorum noua-
lium cura, de qua mox quid censeam profitebor, si quae
ante discenda sunt, aruorum studiosis praecepero.

2 et **R** ut **SAad**[1]**s** huiusmodi **R** *aliquot* 3 procecludatur (oce *exp. et* ae *ss. m. rec.*) **A** 4 frutectosique **SAd** fructectosiq; **b** fructetosiq; **agktü** fructetorosiq; **m** frutetoseq; **l** fructuosiq; **epqsäö** 5 extirpandis **R** radicibus **S** (t *s.* b *scr. m. rec.*) **A** et *om.* **S** (*s. u. add. m. rec.*) **A** si rare sunt **R** si rareta sunt **SA** 6 incendisque (den *postea ss.*) **A** ax saxosum **A** ac saxorum **R** *aliquot* 10 lapide (s *ss. m. uet.*) **A** 11 utilitas **R** *aliquot* 12 pernities **S** pernicies **A** *uacillant* **R** repastinatio est **SAat** repastinationem (-ne **lp**) **R** felicis **SAm** filicis **R** silicis **ä** extirpatio **R** 13 qũo **SA** quoniam **p** *in marg.* **d** quom *uel* cum **R** 14 conuulsa emoritur *distinxit Madvigius*: conuolsæ (v *s. alt.* o *m. alt.*) moritur **S** conuulsæ moritur **A** conuulse moriuntur **R** 15 stercoresed (d *ras. in* et *corr.*) **S** faua **A** 16 felicem **SAg**[1] filicem **R** 17 sationibus (t *s.* a *m. rec.*) **A** interemi **A** (*alt.* e *in* J *mut. m. alt.*) **S** interimi **R** 19 *post* absumitur *inser.* Quemadmodum pinguis (pinguis *om.* **q**) & frumentarius ager dinoscatur *rubr.* **gq** 20 rudis agri rationem **SAdgktü** ruris agricolationem **R** 22 praeceptorum **A**

Quem ad modum pinguis et frumentarius ager dinoscatur

Plurimos antiquorum, qui de rusticis rebus scripserunt, memoria repeto quasi confessa nec dubia signa pinguis ac frumentorum fertilis agri prodidisse dulcedinem soli propriam, herbarum et arborum prouentum, colorem nigrum uel cinereum. nihil de ceteris ambigo, de colore satis 15 admirari non possum cum alios tum etiam Cornelium Celsum, non solum agricolationis, sed uniuersae naturae prudentem uirum, sic et sententia et uisu deerrasse, ut oculis eius tot paludes, tot etiam campi salinarum non occurrerent, quibus fere contribuuntur praedicti colores. nullum enim temere uidemus locum, qui modo pigrum 16 contineat umorem, non eundem uel nigri uel cinerei coloris, nisi forte in eo fallor ipse, quod non putem aut in solo limosae paludis et uliginis amarae aut in maritimis areis salinarum gigni posse laeta frumenta. sed est manifestior hic antiquorum error, quam ut pluribus argumentis conuincendus sit. non ergo color tamquam certus auctor testis est bonitatis aruorum, et ideo frumentarius ager, id est 17 pinguis, magis aliis qualitatibus aestimandus est. nam ut fortissimae pecudes diuersos et paene innumerabiles, sic etiam robustissimae terrae plurimos et uarios colores sortitae sunt. itaque considerandum erit, ut solum, quod excolere destinamus, pingue sit. per se tamen id parum est, 18 si dulcedine caret, quod utrumque satis expedita nobis ratione contingit discere. nam perexigua conspargitur aqua glaeba manuque subigitur, ac si glutinosa est, quamuis leuissimo tactu pressa inhaerescit et

picis in morem ad digitos lentescit habendo,

ut ait Vergilius, eademque inlisa humo non dissipatur,

Quemadmodum pinguis et frumentarius ager dinoscitur cap. VI *rubr.* **m** Quod solum maxime probetur capl'm IIII *rubr.* **l** 1 plurimis (o *ss. m. rec.*) **A** scripserint **Sd** 4 herborum (he *exp. et* a *ss. m. uet.*) **A** colorem **S** *om.* **AR** *post* nigrum *pos.* **gt** 5 cinerem **Abd¹kmps** nihil **S** uel **AR** 6 etiam *om.* **R** 8 sententiæ **S** sententiam **a** 17 tanquam **R** 22 excolere **SAd²gt** ex colore **R** 24 expedit a nobis *dist.* **SAR** 25 conspergitur **R** *aliquot et m. alt. in* **S** 26 quanuis **R** *plerique* 28 *Verg. Georg.* 2, 250 29 uirgilius **R** illisa **R** *pauci*

quae res nos admonent inesse tali materiae naturalem
19 sucum et pinguitudinem. sed si uelis scrobibus egestam
humum recondere et recalcare, cum aliquo quasi fer-
mento abundauerit, certum erit esse eam pinguem, cum
defuerit, exilem, cum aequauerit, mediocrem. quamquam
ista, quae nunc rettuli, non tam uera possint uideri; si sit
pulla terra, quae melius prouentu frugum adprobatur.
20 saporem quoque sic dinoscemus: ex ea parte agri, quae
maxime displicebit, effossae glaebae et in fictili uaso made-
factae dulci aqua permisceantur ac more faeculenti uini
diligenter colatae gustu explorentur; nam qualem traditum
ab eis rettulerit humor saporem, talem esse dicemus eius
soli. sed et citra hoc experimentum multa sunt, quae et
dulcem terram et frumentis habilem significent, ut iuncus,
ut calamus, ut gramen, ut trifolium, hebulum, rubi, pruni
siluestres et alia conplura, quae etiam indagatoribus aqua-
21 rum nota non nisi dulcibus terrae uenis educantur. nec
contentos esse nos oportet prima specie summi soli, et
diligenter exploranda est inferioris materiae qualitas, ter-
rena necne sit. frumentis autem sat erit, si aeque bona
suberit bipedanea humus; arboribus altitudo quattuor pe-
dum abunde est. haec cum ita explorauerimus, agrum
sationibus faciundis expediemus. is autem non minimum
exuberat, si curiose et scite subigitur. quare antiquissimum
est formam huius operis conscribere, quam uelut sec-

2 succum **R** *plerique* pinguitudinem **SAadgkls**^{2} pinguedinem **R** 3 aliquo quasi **R** quasi aliquo **S** aliquo quasi *transpos. sign. postea add.* **A** 4 habundauerit **R** *aliquot* quom *uel* cum **R** 5 quom *uel* cum **R** tum **SA** quanquam **R** *plerique* 6 rettuli **SAakä** retuli **R** 7 pulla **klp**^{2}**st** pulila **SAR** pullila **p**^{1}**ä** approbatur **R** *plerique* 8 saporem **Sd** sapore **R** 9 uaso **SAd**^{1}**ms** uase **R** 10 uino (i *ss. m. uet.*) **A** 12 retulerit **R** *aliquot* 13 circa **R** *aliquot* 16 conplura **A** cumplura (*pr.* u *in* o *corr. m. alt.*) **S** complura **R** 17 nota non nisi **S** non tamen nisi **AR** 20 siti **A** 22 habunde **R** *aliquot et m. rec. in* **A** *post* abunde est *inser.* Quæ sequenda quæque uitanda sint in proscindendo solo *rubr.* **gq** Que sequenda q;^{e}q; uitanda sũt in proscindendo agro (*ss.* solo) C. V. *mainsc.* **t** 23 faciendis **R** *plerique* 25 conscribere **Sd**^{2}**pst** conscripsere **AR** sectã **S** sectam **gstü** secta **Aabkqä** septa **cd**^{2} septam **d**^{1} scriptam **d**^{3} scita **l** *om.* **p**

tam legemque in proscindendis agris sequantur agri-
colae.

Quae sequenda quaeque uitanda sint in proscindendo solo

Igitur in opere boues arte iunctos habere conuenit, quo 22
speciosius ingrediantur sublimes et elatis capitibus ac minus
colla eorum labefactentur iugumque melius aptum ceruici-
bus insidat. hoc enim genus iuncturae maxime probatum
est. nam illud, quod in quibusdam prouinciis usurpatur,
ut cornibus inligetur iugum, fere repudiatum est ab omni-
bus, qui praecepta rusticis conscripserunt, neque inmerito.
plus enim queunt pecudes collo et pectore conari quam 23
cornibus, atque hoc modo tota mole corporis totoque
pondere nituntur, at illo retractis et resupinis capitibus
excruciantur aegreque terrae summam partem leui admo-
dum uomere sauciant et ideo minoribus aratris moliuntur,
quia non ualent alte perfossa noualium terga rescindere;
quod cum fit, omnibus uirentibus plurimum confertur, nam
penitus aruis sulcatis maiore incremento segetum arborum-
que fetus grandescunt. et in hoc igitur a Celso dissentio, 24
qui reformidans inpensam, quae scilicet largior est in am-
plioribus armentis, censet et exiguis uomeribus et den-
talibus terram subigere, quo minoris formae bubus id ad-
ministrari possit, ignorans plus esse reditus in ubertate
frugum quam inpendii, si maiora mercemur armenta, prae-
sertim in Italia, ubi arbustis atque oleis consitus ager altius
resolui ac subigi desiderat, ut et summae radices uitium
olearumque uomeribus rescindantur, quae si maneant, fru-
gibus obsint, et inferiores penitus subacto solo facilius
capiant umoris alimentum. potest tamen illa Celsi ratio 25
Numidiae et Aegypto conuenire, ubi plerumque arboribus
uiduum solum frumentis seminatur, atque eius modi terram

1 Quęq. sequenda queq; uitanda sunt in prescindendo solo cp̄ VII *rubr.* **m** 7 illut (t *in* d *corr. m. alt.*) S p̄uinciis (c *in* t *mut. m. alt.*) S
8 illigetur **R** *plerique* 9 immerito **SAR** 10 plus enim queunt *bis scr. in* **A** 12 illo **Scdgpqtā** ille (o *ss. m. uet.*) **A** ille **abkms** illi **l**
15 quia **S** q̄ **A** q̄ *uel* qui **R** terga **S** terra **AR** 19 impensam **R** 20 armentis **t** *ed. Reg. a. 1496* argumentis **SAR** 21 formes **A** 23 impendii **R**
25 oleis *in ras.* **S** 29 numdiae (m *in* mj *corr. m. alt.*) **S** plerunque **R**

pinguibus harenis putrem uelut cinerem solutam quamuis leuissimo dente moueri satis est. bubulcum autem per proscissum ingredi oportet alternisque uersibus obliquum tenere aratrum et alternis recto plenoque sulcare, sed ita ne cubi crudum solum et inmotum relinquat, quod agricolae
26 scamnum uocant, boues, cum ad arborem uenerint, fortiter retinere ac retardare, ne in radicem maiore nisu uomis inpactus colla conmoueat neue aut cornu bos ad stipitem uehementius offendat aut extremo iugo truncum delibet ramumque deplantet. uoce potius quam uerberibus terreat, ultimaque sint opus recusantibus remedia plagae. numquam stimulo lacessat iuuencum, quae res taetratum calcitrosumque eum reddit, non numquam tamen admoneat fla-
27 gello. sed nec in media parte uersurae consistat detque requiem in summa, ut spe cessandi totum spatium bos agilius enitatur. sulcum autem ducere longiorem quam pedum centum uiginti contrarium pecori est, quoniam plus
28 aequo fatigatur, ubi hunc modum excessit. cum uentum erit ad uersuram, in priorem partem iugum propellat et boues inhibeat, ut colla eorum refrigescant, quae celeriter conflagrant, nisi adsidue stringantur, et ex eo tumor ac deinde ulcera inuadunt. nec minus dolabra quam uomere bubulcus utatur et praefractas stirpes summasque radices, quibus ager arbusto consitus inplicatur, omnis refodiat ac persequatur.

1 arenis **R** *plerique* 2 dentẽ moueri **A** (˜ *postea eras.*) **S** 3 procissum (s *ss. m. uet.*) **A** 4 et ‖ et (*pr.* et *in pag. fin. postea exp.*) **A** sulcare sed **R** sulcares et **SA** sulcares sed **a** 5 immotum **R** 6 scannum **R** *aliquot* 8 impactus **R** *plerique* commoueat **SAR** 11 ultum aquæ **A** ulti /// aquæ (ultum *s. dub. scr. m. pr.*; m *in ras. scr. m. alt.*) **S** ultuma quae s nunquam **R** 12 quae res taetratum *scripsi*: quæ rescae tratũ **S** quæ rescæ tratum **A** q; reste (*uel* recte) tractum **R** calcitrosumq; **Sbgklpstü** calcitrorumque (s *s. alt.* r *scr. m. uet.*) **A** caltrosumq; **acdmqäö** 13 nunquam **R** flagellos & **S** 16 plus aglius (bos *s.* plus *et* i *s.* g *scr. m. rec.*) **A** dulcere **A** qua pedum **As** 18 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 21 assidue **R** 23 prȩfactas (r *s.* fa *scr. m. alt.*) **S** 24 implicatur **R**

Quem ad modum ab opere disiuncti boues curari debeant

Boues cum ab opere disiunxerit, substrictos confricet 3
manibusque conprimat dorsum et pellem reuellat nec pa-
tiatur corpori adhaerere, quia et genus morbi maxime est
armentis noxium. colla subigat merumque faucibus, si 2
aestuauerint, infundat; satis autem est singulis uini sexta-
rios praebere. sed ante ad praesaepia boues religari non
expedit, quam sudare atque anhelare desierint. cum deinde
tempestiue potuerint uesci, non multum nec uniuersum
cibum, sed partibus et paulatim praebere conuenit. quem
cum absumpserint, ad aquam duci oportet sibiloque adlectari,
quo libentius bibant, tum demum reductos largiore pabulo
satiari. hactenus de officio bubulci dixisse abunde est.
sequitur, ut tempora quoque subigendi arui praecipiamus.

Quibus temporibus quidque genus soli proscindendum et iterandum sit

Pingues campi, qui diutius continent aquam, proscin- 4
dendi sunt anni tempore iam incalescente, cum omnis her-
bas ediderint neque adhuc earum semina maturuerint. sed
tam frequentibus densisque sulcis arandi sunt, ut uix dinosca-
tur, in utram partem uomer actus sit, quoniam sic omnes
radices herbarum perruptae necantur. sed et conpluribus 2
iterationibus sic resoluatur ueruactum in puluerem, ut uel
nullam uel exiguam desideret occationem, cum seminaui-
mus. nam ueteres Romani dixerunt male subactum agrum,
qui satis frugibus occandus sit. eum porro an recte are- 3

III. Quemadmodum ab opere disiuncti boues curari debeant *rubr.* **gq** (*add.* C. VIII) **m** (*add.* c. VI) *atr. et init. maiusc.* **t** *in marg.* **d** Quemadmodum dicti boues curari debeant *rubr.* **c** 1 disiuncxerit **S** 2 comprimat **R** 3 et **SAR** id *ed. Ald.* 5 singulis **lp**² singuli **S** singula **ad**² ingula **k** inguli *uel* iuguli **Aδbcgmp¹q** iugo **t** 6 regari (li *ss. m. uet.*) **A** 7 deserint **A** 9 cybum **A** 10 absumserint **S** allectari **R** *aliquot* 11 largiori **R** 12 saciari (c *in* t *corr. m. alt.*) **S**

IV. Quibus temporibus quodque (quidque **cd**) genus soli (soli *om.* **c**) proscindendum et iterandum sit (sit *om.* **c**) *rubr.* **cgq** (*add.* C. VIIII) **m** (*add.* C. VII) *atr.* **t** *in marg.* **d** Quemadmodum siluestris locus excolatur Cpl'm V *rubr.* **l** Quo tempore subigenda sunt arua *m. alt. in marg.* **A** 15 qūo **SA** quom *uel* qum *uel* cum **R** 19 compluribus **R** 21 occationem **dm** occasionem **SAR** seminabimus **Ss** 22 subactum agrum **Sdgks²tü** subacto agrã (u *s. ult.* a *scr. m. rec.*) **A** subacto agrum **R** subacto agro **s¹**

tur frequenter explorare debet agricola nec tantum uisu, qui fallitur non numquam superfusa terra latentibus scamnis, uerum etiam tactu, qui minus decipitur, cum solidi rigoris admota pertica transuersis sulcis inseritur. ea si aequaliter ac sine offensatione penetrauit, manifestum est totum solum deinceps esse motum; sin autem subeunti durior aliqua pars obstitit, crudum ueruactum esse demonstrat. hoc cum saepius bubulci fieri uident, non conmittunt scamna facere. igitur uliginosi campi proscindi debent
4 post Idus mensis Aprilis. quo tempore cum arati fuerint, uiginti diebus interpositis circa solstitium, quod est nonum uel octauum Kalendas Iulias, iteratos esse oportebit ac deinde circa Septembris Kalendas tertiatos, quoniam in id tempus ab aestiuo solstitio conuenit inter peritos rei rusticae non esse arandum, nisi si magnis, ut fit non numquam, subitaneis imbribus quasi hibernis pluuiis terra per-
5 maduerit. quod cum accidit, nihil prohibet, quo minus mense Iulio ueruacta subigantur. sed quandoque arabitur, obseruabimus, ne lutosus ager tractetur neue exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici uariam cariosamque appellant. ea est, cum post longas siccitates leuis pluuia superiorem partem glaebarum madefecit, inferiorem non adtigit. nam quae limosa uersantur arua, toto anno desinunt posse tractari nec sunt habilia sementi aut occationi aut sationi; at rursus, quae uaria subacta sunt, continuo
6 triennio sterilitate adficiuntur. medium igitur temperamentum maxime sequamur in arandis agris, ut neque suco careant nec abundent uligine, quippe nimius umor, ut

2 nunquam **R** scannis **R** *aliquot* 6 silum **A** committunt **SAR** 9 scanna *uel* scamina **R** *aliquot* De uliginoso quando proscindi debeat *in marg. m. alt.* **A** *post* facere *uac. sp. in* **d** 11 uiginti **S** *om.* **AR** 12 kalendas *uel* kl̄as *uel* kl̄ **R** *ut fere semper* quoniam **S** quō̃ **A** quom *uel* cum **R** 15 fit *an* sit *scripserit m. pr. inc.* **A** nunquam **R** 18 uerua acta **S** (*pr.* a *postea exp.*) **A** 20 semimadidus **S** semimadibus **AR** cariosamque **Sad¹kptü** curiosam (u *in* a *uel* o *mut. m. rec.*; q; *adscr. m. uet*) **A** curiosamq; **bmäö** coriosamq; **cd²glq** caretosamque **s** 23 adtigit **p** attigit **SAR** 26 afficiuntur **R** *plerique* 27 succo **R** *aliquot*

dixi, limosos lutososque reddit, at qui siccitatibus arue-
runt, expediri probe non possunt. nam uel respuitur duri-
tia soli dens aratri, uel si qua parte penetrauit, non minute
diffundit humum, sed uastos caespites conuellit, quibus
obiacentibus inpeditum aruum minus recte potest iterari,
quia ponderibus glaebarum, sicut aliquis obstantibus funda-
mentis uomis a sulco repellitur, quo euenit, ut in iteratione
quoque scamna fiant et boues iniquitate operis maxime
mulcentur. accedit huc, quod omnis humus quamuis lae- 7
tissima tamen inferiorem partem ieiuniorem habet eamque
adtrahunt excitatae maiores glaebae, quo euenit, ut infe-
cundior materia mixta pinguiori segetem minus uberem
reddat, tum etiam ratio rustici adgrauatur exiguo profectu
operis. iusta enim fieri nequeunt, cum induruit ager. ita- 8
que siccitatibus censeo quod iam proscissum est iterare
pluuiamque opperiri, quae madefacta terra facilem nobis
culturam praebeat. sed iugerum talis agri quattuor operis
expeditur; nam commode proscinditur duabus, una ite-
ratur, tertiatur dodrante, in liram satum redigitur qua-
drante operae. liras autem rustici uocant easdem porcas,
cum sic aratum est, ut inter duos latius distantis sulcos
medius cumulus siccam sedem frumentis praebeat. colles 9
pinguis soli peracta satione trimestrium mense Martio, si
uero tepor caeli siccitasque regionis suadebit, Februario
statim proscindendi sunt, deinde ab Aprile medio usque
in solstitium iterandi tertiandique Septembri circa aequi-
noctium, ac totidem operis, quot uliginosi campi, excoli-

1 ad (d *postea in* t *corr.*) qui **S** atque **A** at quę **gt** atq; quę (*uel* que) **R** 3 soli **d**[2] *m. rec. in* **A** solis **SAR** 4 diffindit *m. rec. in* **A** caepites (s *s.* ae *m. alt.*) **S** 5 impeditum **SAR** iterare (*ult.* e *in* i *corr. m. alt.*) **S** 6 aliquibus **glst** 7 uomis /// sulco (a *iuxta ras. inser. m. alt.*) **S** 8 scanna *uel* scampna **R** *aliquot* 9 mulcentur **A** (c *in* t *corr. m. alt.*) **S** multentur **R** 11 attrahunt **R** *aliquot* 13 aggrauatur **R** *pauci* 14 induruit **SAabklmps** induruerit **cdgqtüäö** 15 procissum **R** *aliquot* 16 operiri **R** *plerique* 19 liram (ram *in ras.*) **S** satum **Sa** statum **R** statim **mps** *om.* **ct** regitur (di *ss. m. uet.*) **A** 20 li///ras **S** 21 distantes **R** *pauci* 23 trimenstrium **ðak** 24 febroario **A** 27 quot **R** quod **SAa**

10 tur iugerum talis agri. sed in arando maxime est obseruandum, semper ut transuersus mons sulcetur. nam hac ratione difficultas adcliuitatis infringitur, laborque pecudum et hominum commodissime sic minuitur. paulum tamen, quotiensque iterabitur, modo in elatiora, modo in depressiora cliui obliquum agi sulcum oportebit, ut in utramque partem rescindamus nec eodem uestigio terram moliamur.
11 exilis ager planus, qui aquis abundat, primum aretur ultima parte mensis Augusti, subinde Septembri sit iteratus paratusque ad sementim circa aequinoctium. expeditior autem labor eius modi solo est, eoque pauciores inpenduntur operae; nam tres uni iugero sufficiunt. item graciles cliui non sunt aestate arandi, sed circa Septembris Kalendas, quoniam si ante hoc tempus proscinditur, effeta et sine suco humus aestiuo sole peruritur nullasque uirium reliquias habet. itaque optime inter Kalendas et Idus Septembris aratur ac subinde iteratur, ut primis pluuiis aequinoctialibus conseri possit, neque in lira, sed sub sulco talis ager seminandus est.

Quem ad modum frumentarius ager stercorandus sit

5 Prius tamen quam exilem terram iteremus, stercorare conueniet, nam eo quasi pabulo gliscit. in campo rarius, in colle spissius, acerui stercoris instar quinque modiorum disponentur atque in plano pedes interualli quoquo uersus octo, in cliuo duobus minus relinqui sat erit. sed id nobis

1 obseruandam (u *ss. m. uet.*) **A** 2 hāc **A** 3 accliuitatis **R** *aliquot* 5 quotiesque **A** 6 oblicum **SA** utranque **R** *plerique* 7 terra **S** 8 aretur **Sd**[2] aruetur **AR** ultima parte **Sgtü** ultima in parte *in marg.* **d** ultimam partem **δclq** ultimum partem **Aabm** in ultimam partem **p** prima parte **k** 10 ad sementim *scripsi*: ac sementi **SAR** sementi **d** ad semen **gt** 11 solo (i *s. alt.* o *m. alt.*) **S** impenduntur **R** 14 qm̄ **S** qūo **Aa** quom *uel* cum **R** 15 succo **R** *aliquot* 16 septembris **A** (i *in* e *corr.*) **S** septembris *uel* septem̄br **R** 19 seminandus **Sagkltüä** eseminandus **Abcmpq** esse e seminandus **s** exeminandus *in marg.* **d** subseminandus **d**

V. Quemadmodum frumentarius ager stercorandus sit *rubr.* **gq** (*add.* cp̄ X) **m** (*add.* C. VIII) *atr.* **t** Quēadmodū frum̄tariū agrū stercorādū sit *in marg.* **d** 20 stercorare **d**[2]**ls** stercorari **p** stercore **SAR** 21 rarus **S** 22 quoquouersus **d**[2] quoq; uersus (o *s. alt.* q *scr. m. alt.*) **S** quoqueuersus **AR** 24 cliuo (cli *in ras. scr.*) **S**

decrescente luna fieri placet, nam ea res herbis liberat 2
segetis. iugerum autem desiderat, quod spissius stercoratur, uehes quattuor et uiginti, quod rarius, duodeuiginti. disiectum deinde protinus fimum inarari et adrui conuenit, ne solis halitu uires amittat et ut permixta humus praedicto alimento pinguescat. itaque, cum in agro disponentur acerui stercoris, non debet maior modus eorum dissupari, quam quem bubulci eodem die possint obruere.

De seminum generibus

Quoniam sementi terram docuimus praeparare, nunc 6
seminum genera persequamur. prima et utilissima sunt hominibus frumenta triticum et semen adoreum. tritici genera conplura cognouimus, uerum ex iis maxime serendum est, quod robus dicitur, quoniam et pondere et nitore
praestat. secunda conditio est habenda siliginis, cuius 2
species in pane praecipua pondere deficitur. tertium erit trimenstre, cuius usus agricolis gratissimus, nam ubi propter aquas aliamue causam matura satio est omissa, praesidium ab hoc petitur; id porro genus est siliginis. reliquae tritici species, nisi si quos multiplex uarietas frugum et ina-
nis delectat gloria, superuacuae sunt. adorei autem ple- 3
rumque uidemus in usu genera quattuor: far, quod appellatur Clusinum, candidi oris et nitidi, far, quod uocatur uennuculum, rutilum atque alterum candidum, sed utrum-

2 segetes **R** *aliquot* 3 quatuor *uel* IIII **R** *aliquot* quad (o *ss. m. alt.*) **S** 4 obrui **klt** *in marg.* **d** 5 halitu **Sap** habitu **AR** 7 dissupari **SA** dissipari **R** dispari **a** 8 possit **A**

VI. Quemadmodum ad sementem frumenta sint eligenda cap̃. XI *rubr.* **m** Quo pacto eliguntur semina ad serendum. Capitulum VII *rubr.* **l** De seminum generibus *rubr.* **gq** (*add.* C. VIIII) *atr.* **t** *in marg.* **d** (*tit. post* obruere *inser.* **t**, *post* preparare **gq**, *post* persequamur **dlm**) 9 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 10 ulissima (ti *s.* u *scr. m. uet*) **A** 12 ↄplura **A** cũplura **S** complura **R** iis **Sp** his **AR** 13 rubus **R** *aliquot* qm̃ **Sd**^{2} quõ **A** quom *uel* cum **R** 15 precipue *uel* -o **R** *aliquot* 16 trimestre **AR** propter aquas **Sd**^{2}**l** propterea quas **AR** propter quas **s** 18 porro *om.* **AR** 19 si *om.* **R** *aliquot* 20 plerunque **R** 21 quatuor *uel* IV **R** *aliquot* 22 candidi oris et nitidi *distinxi*: candidioris et nitidi **SR** candidoris (i *s.* o *m. uet.*) et nitidi **A** uocatur **SA**ꝺ**a** appellatur **R** 23 uenuculum *uel* uẽnũculum **R** alterũ **Sa** alter **AR** utrunque **R**

que maioris ponderis quam Clusinum, semen trimenstre, quod dicitur halicastrum, idque pondere et bonitate est
4 praecipuum. sed haec genera tritici et adorei propterea custodienda sunt agricolis, quoniam raro quisquam ager ita situs est, ut uno semine contenti esse possimus, interueniente parte aliqua uel uliginosa uel arida. triticum autem sicco loco melius coalescit, adoreum minus infestatur umore.

7 Leguminum genera cum sint conplura, maxime grata et in usu hominum uidentur faba, lenticula, pisum, phaselus, cicer, cannabis, milium, panicum, sesama, lupinum, linum etiam et hordeum, quia ex eo tisana est. item pabulorum optima sunt Medica et faenum Graecum nec
2 minus uicia, proxima deinde cicera et eruum et farrago, quae est ex hordeo. sed de his prius disseremus, quae nostra causa seminantur, memores antiquissimi praecepti, quo monemur, ut locis frigidis nouissime, tepidis celerius, calidis ocissime iaciamus. nunc autem proinde ac si temperatae regioni praecepta dabimus.

De temporibus sationum

8 Placet nostro poetae adoreum atque etiam triticum non ante seminare, quam occiderint Vergiliae. quod ipsum numeris sic edisserit:

at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum solisque instabis aristis,
ante tibi Eoae Atlantides abscondantur.

1 trimestre **R** *aliquot* 2 ponitate (p *in* b *postea corr.*) **S** bonitati **A** 4 qũo **SA** quoniam **ps** quom **R** 6 uligi///nosa **A**

VII. 9 complura **R** 10 et *om.* **S** faua (u *in* b *corr. m. rec.*) **A** 11 gannabis **SA** panicium **SAgp** sesania **R** *plerique* 12 et *om.* **S** quia **SAds** qui **R** tisana **SR** tisanana **A** ptisana **ls** cisana **ä** (phtisana ex hordeo *in marg.* **S**) 14 uicia **d** uitia **SAR** 17 quo **AR** cõ **S** 18 calidis (is *in ras.*) **S** iaciamus *scripsi*: metamus **SAd¹p** metamur **ad²gkls** metemur **cm** metantur **ä** metam **q** sereremus **t** 19 dabimus (mus *in ras.*) **S**

VIII. De temporibus sationum *rubr.* **g** (*add.* cap̃ XII) **m** (*add* c. X) *atr.* **t** De temporibus sationum quantucũq; seminis in iugerum adiciendum *rubr.* **q** *in marg.* **d** 21 uerginię (n *exp. et* l *ss. m. alt.*) **S** uergine (n *exp. et* li *ss. m. rec.*) **A** 23 *Verg. Georg. 1, 219 sqq.* at **Sal** ac **AR** triticem (a *s.* e *scr. m uet.*) **A** 25 atlantides **abgl** athantides **S** (l *inter* h *et* a *ss. m. rec.*) **A** athlantides **cdkqstä** atlandites **m** athalantides **p**

absconduntur autem altero et tricensimo die post autum- 2
nale aequinoctium, quod fere conficitur VIIII Kal. Octobris; propter quod intellegi debet tritici satio dierum sex et quadraginta ab occasu Vergiliarum, qui fit ante diem nonum Kalendas Nouembris ad brumae tempora. sic enim seruant prudentes agricolae, ut quindecim diebus prius, quam conficiatur bruma, totidemque post eam confectam neque arent neque uitem aut arborem putent; nos quoque non abnuimus in agro temperato et minime umido
sementem sic fieri debere, ceterum locis uliginosis atque 3
exilibus aut frigidis aut etiam opacis plerumque citra Kalendas Octobris seminare conuenire,

dum sicca tellure licet, dum nubila pendent,

ut prius conualescant radices frumentorum, quam hibernis imbribus aut gelidis pruinisue infestentur. sed quamuis tempestiue sementis confecta erit, cauebitur tamen, ut patentis liras crebrosque sulcos aquarios, quos non nulli elices uocant, faciamus et omnem umorem in colliquias
atque inde extra segetes diriuemus. nec ignoro quosdam 4
ueteres auctores praecepisse, ne seminarentur agri, nisi cum terra pluuiis permaduisset; quod ego, si tempestiue conpetat, magis conducere agricolae non dubito. sed si, quod euenit non numquam, seri sunt imbres, quamuis sitienti solo recte semen conmittitur, idque etiam in quibus-

1 abscunduntur (*pr.* u *in* o *corr. m. alt.*) **S** *om.* **R** *aliquot* tricensimo **Am** (n *postea exp.*) **S** trigesimo *uel* tricesimo **R** 2 nono **ds** kł **S** kl **A** kł *uel* kl. *uel* kal. **R** 3 intelligi **R** 5 kł **S** kalendas **A** kalendas *uel* kł *uel* kl *uel* kalendarum **R** nouemƀr **S** brumę **Sd** bruma **AR** bruimę **l** 8 pute (˜ *s.* e *scr. m. uet. ut uid.*) **A** 11 plerunque **R** circa **R** *aliquot* kł **S** kalendas **A** kł *uel* kl. *uel* klendas **R** 12 octƀr **S** octobris **A** octobris *uel* octob **R** 13 *Verg. Georg. I, 214* 15 gelicidiis **gkmst** *uett. edd.* quanuis **R** *plerique* 17 patentis **AR** patentes **S** li///ras **S** 18 hominem (*in* humorem *corr. m. uet.*) omnem *transpos. signo* **A** colliquias **As** colli quias **S** colloquias **R** 19 atque /// Inde (*etiam* e *et* I *in ras.*) **S** segetas **A** diriuemus **aclmpqsäö** diruemus **SA** deriuemus **dgktü** nec *in ras.* **S** 21 pluuis (*alt* i *ss. m uet.*) **A** 22 competat **SAR** 23 nunquam **R** quanuis **R** *plerique* 24 committitur **SAR** itque (t *in* d *postea mut.*) **S** itaque (a *exp.*) **A**

dam prouinciis, ubi status talis caeli est, usurpatur. nam quod sicco solo ingestum et inoccatum est, proinde ac si repositum in horreo non corrumpitur, atque ubi uenit
5 imber, multorum dierum sementis uno die surgit. Tremelius quidem adseuerat, prius quam inpluuerit, ab auibus aut formicis sata non infestari, dum aestiuis serenitatibus ager aret, idque etiam saepius nos experti uerum adhuc esse conperimus. magis apte tamen in eius modi agris adoreum quam triticum seritur, quoniam folliculum, quo continetur, firmum et durabilem aduersus longioris temporis umorem habet.

Quantum cuique seminis in iugerum adiciendum sit

9 Iugerum agri pinguis plerumque modios tritici quattuor, mediocris quinque postulat; adori modios nouem, si est laetum solum, si mediocre, decem desiderat. nam quamuis de mensura minus auctoribus conuenit, hanc tamen uideri commodissimam docuit noster usus; quem si quis sequi recusat, utatur praeceptis eorum, qui uberem campum in singula iugera tritici, quibus et adori, octo modiis obserere praecipiunt atque hac portione mediocribus agris se-
2 mina praebenda censent. nobis ne istam quidem, quam praediximus, mensuram semper placet seruari, quod eam uariat aut loci aut temporis aut caeli conditio: loci, cum uel in campis uel collibus frumentum seritur atque iis uel pingui-

4 tremelius tremellius **SAR** 5 asseuerat **R** *aliquot* prius *om.*, *s. u. adscr. m. pr.* **S** inpluuerit **SAs** impluuerit **R** impluerit **d**[1] 6 sata non infestari dũ **S** sat aridu **Aa** sata ridu **R** sata rodi **p** sata edi ubi **g** nox (*corr. m. uet.*) **A** 8 comperimus **SR** comperibus (b *in* m *corr. m. uet.*) **A** apte *ed. Reg. 1496* alte **Slp** alter **AR** alitur **gt** 9 quã tritiũ **S** quam in triticum **AR** quõ **SA** quoniam **s** quom *uel* cum **R**

11 umorem **S** humorẽ **s** umorum **A** humorum **a** *m. rec. in* **A** humorum *uel* humores (-ris) **R**

IX. Quantum cuiusque seminis in iugerũ adiiciendum sit *rubr.* **g** (*add.* cp̃ XIII) **m** (*add.* C. XI) *atr* **t** De sationis m̃sura *in marg. maiusc. m. alt.* **S** 12 plerunque **R** quatuor *uel* IIII **R** *aliquot* 13 adori (*alt.* i *ss m. uet.*) **A** adorii (ii *in* ei *corr. m. alt.*) **S** adorei **R** si **Sb[2]dgkl[2]ps[2]tüä** sic **Aab[1]el[1]mqs[1]t** 14 quanuis **R** 18 adori **AR** (i *in* ei *corr. m. alt.*) **S** adorei **p** modis (*alt.* i *ss. m. alt.*) **S** (*alt.* i *ss. m uet.*) **A** 22 condicio **A** 23 iis **S** his **AR**

bus uel mediocribus uel macris; temporis, cum autumno aut
etiam ingruente hieme frumenta iacimus, nam prima semen-
tis rarius serere permittit, nouissima spissius postulat; caeli,
cum aut pluuium aut siccum est, nam illud idem quod
prima sementis, hoc quod ultima desiderat. omne autem fru- 3
mentum maxime campo patente et ad solem prono aprico-
que et soluto laetatur; collis enim quamuis granum ro-
bustius aliquanto, minus tamen tritici reddit. densa creto-
saque et uliginosa humus siliginem et far adoreum non
incommode alit. hordeum nisi solutum et siccum locum
non patitur. atque illa uicibus annorum requietum agita- 4
tumque alternis et quam laetissimum uolunt aruum; hoc
nullam mediocritatem postulat, nam uel pinguissima uel
macerrima humo iacitur. illa post continuos imbris, si
necessitas exigat, quamuis adhuc limoso et madente solo
sparseris, iniuriam sustinent; hoc si lutoso conmiseris,
emoritur. siliginis autem uel tritici, si mediocriter cretosus 5
uliginosusue ager est, etiam paulo plus quam, ut prius iam
dixi, quinque modiis ad sationem opus est. at si siccus
et resolutus locus idemque uel pinguis uel exilis est, quat-
tuor, quoniam et e contrario macer tantundem seminis po-
scit, nam nisi rare conseritur, uanam et minutam spicam 6
facit. at ubi ex uno semine pluribus culmis fructificauit,
etiam ex rara segete densam facit. inter cetera quoque
non ignorare debemus quinta parte seminis amplius occu-
pari agrum consitum arbusto quam uacuum et apertum.

1 aut (*in* cũ *corr. m. rec.*) **A** 3 De nouiss (*huc usque maiusc.*) ima & prima satione *in marg. m. alt.* **S** 4 illuṭ (t *in* d *mut. m. alt.*) **S** 6 aprico que (co *in ras.*) **S** 7 quanuis **R** *plerique* robostius **As** 13 uel **g** ut̄ **t** ut (*sed* ut̄ *ualde sim.*) **A** ut **SR** uel ut **q** in **p** 15 quanuis **R** *plerique* 16 sustinent **t** *ed. Ald.* sustinet **SA** (*uel* substinet) **R** commiseris **SR** commisseris **A** 17 medriocriter (*pr.* r *exp.*) **A** 19 modis (*alt* i *ss. m. alt.*) **Sd** modis (*alt.* i *ss. m. rec.*) **A** 20 quatuor *uel* IIII **R** *aliquot* 21 quõ **SA** quom *uel* cum **R** et *om.* **bd^{1}ms** *uett. edd.* tantumdem **A** 23 fructificauit (*pr.* c *et* fi *postea exp.*) **S** fructiuicauit (*pr.* c *et* ui *postea exp.*) **A** fructificauit **ðbglmqt** fructicauit **acd^{1}kp** 24 densem (*alt.* e *exp. et* a *ss. m. uet.*) **A** 25 quinta parte **S** quintam partem **AR** occupare **klt^{2}**

Atque adhuc de satione autumnali loquimur; hanc enim
7 potissimam ducimus. sed est altera, cum cogit necessitas:
semenstrem uocant agricolae. ea locis praegelidis ac niuo-
sis, ubi aestas est umida et sine uaporibus, recte conmit-
titur, ceteris admodum raro respondet. quam tamen ipsam
celeriter et utique ante aequinoctium uernum conueniet
peragere; si uero locorum et caeli conditio patietur, quanto
8 maturius seuerimus, commodius proueniet. neque enim
est ullum, sicut multi crediderunt, natura trimenstre semen,
quippe idem iactum autumno melius respondet. sed sunt
nihilo minus quaedam aliis potiora, quae sustinent ueris
tepores, ut siligo et hordeum Galaticum et halicastrum
granumque fabae Marsicae. nam cetera robusta frumenta
semper ante hiemem seri debent in regionibus temperatis.

Quem ad modum emendetur salsa et uliginosa terra

Solet autem salsam non numquam et amaram uligi-
nem uomere terra, quae quamuis matura iam sata manante
noxio umore corrumpit et locis calentibus sine ulla stirpe
9 seminum areas reddit. eam glaebam signis adhibitis notari
conuenit, ut suo tempore uitiis eius modi medeamur; nam
ubi uel uligo uel alia quae pestis segetem enecat, ibi co-
lumbinum stercus uel, si id non est, folia cupressi conuenit
spargi et inarari. sed antiquissimum est omnem inde
umorem facto sulco deducere; aliter uana erunt praedicta
remedia. nonnulli pelle hyaenae satoriam trimodiam uestiunt

2 et est **R** *aliquot* 3 semenstrem **Ad** semestrem **Sps** semenstre **m** triticum seme͠strem **abc** triticum semestrem **gq** triticum seme͠stre **k** triticum semestre **ltüä** 4 commititur **SAR** 5 ceteros **Ad**[1]**p** 9 trimenstre **R** trimestre **SAb**[2]**sä** tremestre **eq** 10 sed *om.* **SAd**[1]**s** 12 galatium (c *s.* i *m. uet.*) **A**

Quemadmodum emendatur salsa et uliginosa terra *rubr.* **eq** Quemadmodum emendetur falsa et uliginosa terra cp̄ XIIII° *rubr.* **m** Quemadmodum salsa et uliginosa terra emendetur C. XII *maiusc.* **t** Quemadmodum salsa et uliginosa terra emendatur *rubr.* **g** 15 nunquam **R** 16 quanuis **R** *plerique* satam ante (an *s. u. in interuallo scr. m. rec.*) **A** 17 glabrentibus **gktä**[2] *uett. edd.* 18 eam glaebam *scripsi*: eam glæba **SA** eam gleba **d** ea in gleba **a** eam glebas (ut glabreta *marg.*) **s** eam glabreta **bmä** ea in glabreta **k** eam glabretas **l** ea glabreta **ce̦pqt** athibitis **A** (at *in* ad *corr. m. alt.*) **S** 20 alia quae **S** aliquæ **A** aliquę **d**[1] aliqua **R** negat **SAd**[1]**ä** 24 hræne **A** hyeme **R** *aliquot*

atque ita ex ea, cum paulum inmorata sunt semina, iaciunt
non dubitantes prouentura, quae sic sata sint. quaedam 10
etiam subterraneae pestes adultas segetes radicibus subsectis enecant; id ne fiat, remedio est aquae mixtus sucus herbae, quam rustici sedum appellant, nam hoc medicamine una nocte semina macerata iaciuntur. quidam cucumeris anguinei umorem expressum et eiusdem tritam radicem diluunt aqua similique ratione madefacta semina terrae mandant. alii hac eadem aqua uel amurga insulsa, cum coepit infestari seges, perfundunt sulcos et ita noxia animalia submouent.

Quem ad modum ad sementem frumenta sint eligenda

Illud deinceps praecipiendum habeo, ut demessis sege-
tibus iam in area futuro semini consulamus. nam quod 11
ait Celsus, ubi mediocris est fructus, optimam quamque spicam legere oportet separatimque ex ea semen reponere; cum rursus amplior messis prouenerit, quicquid exteretur, caphisterio expurgandum erit, et semper, quod propter magnitudinem ac pondus in imo subsederit, ad semen reseruandum. nam id plurimum prodest, quia quamuis celerius locis umidis, tamen etiam siccis frumenta degenerant, nisi
cura talis adhibetur. neque enim dubium est ex robusto 12

1 immorata **R** 2 sic (*in* sit *mut. man. uet.*) **S** siccata **Aä** sic//ata (ṣ *s rasuram postea scr.*) **d** 4 enegant (c *s.* g *m. pr. ut uid.*) **S** fiant **Sas** est *om.* (*s. u.* ẽ *adscr. m. rec.*) **A** succus **R** *aliquot* 6 cucumeri sanguine (i *s.* e *scr. m. uet.*) **S** cucumeri sanguini (e *s. ult* i *scr. m rec.*) **A** 7 mitram (*exp.* et *in in. uers.* tritam *adi. m. rec.*) **A** 11 submouent **gt** summouent **SAR**

Quemadmodum ad semẽtem frumẽta sint eligenda & qd. solum cuiq. frumẽto conueniat C. XIII *maiusc.* **t** Quemadmodum facta sementi frumenta colenda sint. cp̃ XV *rubr.* **m** Quemadmodum ad sementem frumenta sint eligenda *rubr.* **gq** *in marg.* **d** 12 habeo **SAdklst** habeto **R**

13 futura (o *s* a *m. rec*) **A** consolamus (u *s. alt.* o *m. alt.*) **SA**

14 quanque **R** *plerique* 16 quicquit (t *in* d *mut. m. uet.*) **A** ex ore-tur **R** *aliquot* 17 capisterio **R** *aliquot* expurdum (gan *ss. m. uet.*) **A**

19 quanuis **R** *aliquot* 20 degnerant (e *s.* gn *scr. m. uet.*) **A**

21 adhibetur **S** (a *s.* et *adscr. m. rec.*) **A** adhibeatur **R** robosto (u *s. alt.* o *m. alt.*) **S**

semine posse fieri non robustum; quod uero protinus ex leui natum sit, numquam robur accipere manifestum est, ideoque Vergilius cum et alia tum et hoc de seminibus praeclare sic disseruit:

> uidi lecta diu et multo spectata labore
> degenerare tamen, ni uis humana quotannis
> maxima quaeque manu legeret, sic omnia fatis
> in peius ruere ac retro sublapsa referri.

Quem ad modum facta sementi frumenta colenda sint

13 granum autem rutilum si, cum est diffissum, eundem colorem interiorem habet, integrum esse non dubitamus; quod extrinsecus albidum, intus etiam candidum conspicitur, leue ac uanum intellegi debet. nec nos tamquam optabilis agricolis fallat siligo, nam hoc tritici uitium est et, quamuis candore praestet, pondere tamen uincitur. uerum in umido statu caeli recte prouenit et ideo locis manantibus magis apta est. nec tamen ea longe nobis aut magna difficultate requirenda est, nam omne triticum solo uligi-
14 noso post tertiam sationem conuertitur in siliginem. proximus est his frumentis usus hordei, quod rustici hexastichum, quidam etiam cantherinum appellant, quoniam et omnia animalia, quae ruri sunt, melius quam triticum pascit et hominem salubrius quam malum triticum, nec aliud in egenis rebus magis inopiam defendit. seritur soluta siccaque terra et uel praeualida uel exili, quia constat

1 protenus (e *in* j *mut. m. rec.*) **A** protenus **d**^{1} ex leui **SAa** exile **R** 2 nunquam **R** 3 uirgilius **R** *m. rec. in* **A** 5 *Verg. Georg. 1, 197 sqq.* 6 quodannis **SA** 9 si cum **ks**^{2}**t** sic cum *uel* siccum **SAas**^{1} sicc//um **d**^{1} et si cum *uel* et sicum **mgq** et siccum **bcd**^{2}**lpä** diffissum **glt** diffisum **S** diffusum **AR** 12 intelligi **R** tanquam **R** stabilis **S** (optabilis *in marg. m. rec.*) **A** 13 agricollis **S** agricolli (s *s. u. add. m. uet.*) **A** quanuis **R** *plerique* 14 Quemadmodum iacta sementi frumenta colenda sunt *post* uincitur *inscr. rubr.* **cq** *in marg.* **d** 16 ea *om.* **SAd**^{1}**s** 18 uliginosa (o *s.* a *m. rec.*) **A** 19 hexastichum **S** hexasthicum **A** exastichum **d** hexasticum *uel* exasticum **R** 20 quõ **SA** quem *uel* cum **R** 22 *post* malum triticum *alterum* pascit *inser.* **R** (*exc.* **p**); pascit *s. u. adscr. m. uet., fort. m. pr. in* **S** *uerba* et hominem *usque ad* triticum *om.* **A**, *sed in inf. marg.* & hominem sabrius (lu *ss. m. rec.*) quam malum triticum pascit *adscr. m. uet.* 23 genis (e *s. u. ante* g *adscr. m. uet.*) **A**

arua segetibus eius marcescere; propter quod pinguissimo
agro, cuius nimis uiribus noceri non possit, aut macro,
cui nihil aliud, conmittitur. altero sulco seminari debet 15
post aequinoctium media fere sementi, si laeto solo, si
gracili, maturius. iugerum quinque modios occupabit, id-
que, ubi paulum maturuerit, festinantius quam ullum aliud
frumentum demetendum erit. nam et fragili culmo et nulla
uestitum palea granum eius celeriter decidit isdemque de
causis facilius teritur quam cetera. sed cum eius messem
sustuleris, optimum est noualia pati anno cessare, si mi-
nus, stercore saturare et omne uirus, quod adhuc inest
terrae, propulsare. alterum quoque genus hordei est, quod 16
alii distichum, Galaticum nonnulli uocant, ponderis et can-
doris eximii, adeo ut tritico mixtum egregia cibaria familiae
praebeat. seritur quam pinguissimis, sed frigidis locis
circa Martium mensem; melius tamen respondet, si cle-
mentia hiemis permittit, cum seminatur circa Idus Ianua-
rias. iugerum sex modios postulat. inter frumenta etiam 17
panicum ac milium ponenda sunt, quamuis iam legumini-
bus ea contribuerim, nam multis regionibus cibariis eorum
coloni sustinentur. leuem solutamque humum desiderant
nec in sabuloso solo, sed in harena quoque proueniunt,
modo umido caelo uel riguo solo, nam siccum cretosum-
que reformidant. ante uer seri non possunt, quoniam 18
teporibus maxime laetantur, ultima tamen parte Martii
mensis commodissime terrae conmittuntur. nec inpensa

1 marcescere **gp** *m. rec. in* **A** manascere **A** manescere **S** macescere **R** 2 nimis **SAaδ** nimiis **R** 3 committitur **SAR** 7 nullum (um *exp. et* a *ss. m. alt.*) **A** 8 isdemque **SA** iisdemq; **t** hisdem **s** hisdemque *uel* his denique **R** de *om.* **SAs** 13 disthicum *uel* disticum **R** *plerique* galathicum **R** *aliquot* 16 marciũ **S** 18 modias **A** 19 panicium **s** (*alt.* i *postea exp.*) **A** quanuis **R** *aliquot* 20 ea **Sadgltü** eam **AR** 21 sustinerentur **Aä** 22 area (n *s. u. inter* e *et* a *scr. m. uet.*) **A** 24 uer seri **Sst** uerseri (*alt.* e *exp. et* a *ss. m. rec.*) **A** uersari **R** quõ **SAa** quom *uel* cum **R** 25 teporibus **gls²tü** *in marg.* **d** tẽporibus (~ *postea del.*) **S** temporibus **AR** (*sed* m *postea exp.* s) mai *ut. uid. prius scr. in* **S** 26 committuntur **SAR** impensa **SAR**

graui rationem cultoris onerant, quippe sextariis fere quattuor iugerum inplent; frequentem tamen exigunt sartionem

De sartione De runcatione

et runcationem, ut herbis liberentur. ea cum spicas ediderunt, prius quam semina hient aestibus, manu carpuntur, et suspensa in sole cum adsiccuerunt, reconduntur atque

19 ita reposita perennant diutius quam cetera. panis ex milio conficitur, qui ante quam refrigescat, sine fastidio potest absumi. panicum pinsitum et euolutum furfure, sed milium quoque pultem quamuis in copia maxime cum lacte non fastidiendam praebet.

Quod solum cuique legumini conueniat

10 Quoniam de frumentis abunde praecepimus, de leguminibus deinceps disseremus. lupini prima ratio est, quod et minimum operarum absumit et uilissime emitur et maxime ex iis, quae seruntur, iuuat agrum. nam uineis iam emaciatis et aruis optimum stercus praebet ac uel effeto solo prouenit uel repositum in granario patitur aeuum. boues per hiemem coctum maceratumque probe alit, famem quoque, si sterilitas annorum incessit, hominibus com-

2 mode propulsat. spargitur statim ex area, atque id solum omnium leguminum non desiderat requiem in horreo, siue Septembri mense ante aequinoctium seu protinus a Kalendis Octobribus crudis noualibus ingeras, et qualiter-

1 rationem **SAδ** sationem *uel* sartionem **R** 2 implent **AR** De sartione. De runcatione *post* implent *rubr. ins.* **m** rucationem (n *s.* uc *scr. m. rec.*) **A** 4 aestibus *om.* **SAd**[1] 5 adsiccuerunt **SAs** *in marg.* **d** adsiccauerunt **abd**[1]**m** adsiccauerint **d**[2]**ä** assiccauerunt **kp** assicauerint **cgqtü** iam sicca erunt **l** recunduntur (*pr.* u *in* o *corr. m. uet.*) **S** 8 panitium **R** *aliquot* pinsitum **SAd**[1]**s** pinsatum **R** 9 quanuis **R** maxime cum lacte *om.* **S** (*in marg. add. m. rec.*) **A**

X. De leguminibus *rubr.* **q** *in marg.* **d** De satione *rubr.* **g** De leguminibus et quod solum cuique legumini conueniat C. XIIII **t** Quod solum cuiq; legumini conueniat cp̃. XVII *post* disseramus *inser. rubr.* **m** 11 Qm̃ **S** quõ **A** Quom *uel* Cum **R** abunde (h *s.* u *praescr. m. rec.*) **A** 12 disseremus **S** disseramus **AR** 13 adsumit (b *s.* d *m. rec.*) **A** adsumit **m** assumit **abl** maxume (i *s.* u *m. rec.*) **A** 14 iis **Sd** his **AR** iam *om.* **SA** 15 emaciatis **Sp** et maceatis **A** emaceatis *uel* emaceratis **R** 16 pati ur *in ras. scr.*; *antea* positũ *fuisse uid* **S** 20 in horreo *om.* **SAd**[1] 21 kl̄ **S** kalendas **A** kl̄ *uel* kl. **R** 22 octobribus **SA** octobris *uel* octob̄ **R** qualitercunq; **R** *plerique*

cumque obruas, sustinet coloni neglegentiam. teporem
tamen autumni desiderat, ut celeriter confirmetur, nam si
non ante hiemem conualuit, frigoribus adfligitur. reliquum 3
quod semini superest, in tabulatum, quo fumus peruenit,
optime reponas, quoniam si umor inuasit, uermes gignit;
qui simul atque oscilla lupinorum adederunt, reliqua pars
enasci non potest. id, ut dixi, exilem amat terram et ru-
bricam praecipue, nam cretam reformidat limosoque non 4
exit agro. iugerum decem modiis occupat. ab hoc recte
phaselus terrae mandabitur uel in uetereto uel melius pin-
gui et restibili agro, nec amplius quattuor modiis iugerum
obseretur. similis quoque ratio est pisi, quod tamen faci-
lem et solutam terram desiderat tepidumque locum et
caelum frequentis umoris. eadem mensura iugerum uel
modio minus quam phaselum licet obserere primo tempore
sementis ab aequinoctio autumnali.

Fabae pinguissimus locus uel stercoratus destinetur et 5
si ueteretum erit in ualle situm, quod a superiore parte
sucum accipit. prius autem iaciemus semina, deinde pro-
scindemus terram proscissamque in liram reuocabimus occa-
bimusque, quo altius largiore humo contegatur; nam id
plurimum refert, ut radices enatorum seminum penitus de-
mersae sint. sin autem proximae messis occupandum erit 6

1 negligentiam **R** 3 conualuit **SAad**[1]s conualuerit **R** affligitur **R** *aliquot* 4 quod (*in fine uersus; exp. et* quo *adscr m. rec.*) **A** 5 quõ **SA** quom *uel* cum **R** 6 adederunt **Sqt** ædiderunt **A** edederunt *uel* ediderunt **R** ederunt **ck** corroderunt **l** 7 id *om.* (*s u add. m. rec*) **A** elem (xi *s. u. scr. m uet.*) **A** 9 modiis **R** modis **A** (*alt.* i *ss. m. uet.*) **S** modios **cd**[2]**q** 10 terra **Aad**[1] uetereto **R** ueterio **SA**δ uetero **a** 11 quatuor *uel* IIII[or] **R** *plerique* modis (*alt.* i *ss. m. uet.*) **A** 12 obseretur **S** obseruetur **Ad**[1] obseritur **R** 13 desolutam **As** dessolutam **d**[1] 14 iugerem (*alt.* e *exp et* u *ss. m. rec.*) **A** 15 modo **S** (i *s. alt.* o *m. rec.*) **A** 16 æquinoctium (um *exp. et* o *ss. m. rec.*) **A** autumni **S** (al *ss m. rec.*) **Al** 17 Fauę **A** destinetur **S** destinatur **AR** 18 siue **SA** 19 succum **R** *aliquot* iaciemus **t** iactemus **R** alemus **SAd**[1] 20 procissamque (s *s.* oc *scr. m. rec.*) **A** in librã (b *postea eras.*) **S** 21 quo **S** quod **AR** largiore *om.* (*in marg. adscr. m rec.*) **A**

restibile, desectis stramentis quattuor et uiginti uehes ster-
coris in iugerum disponemus dissipabimusque et similiter,
cum semen crudo solo ingesserimus, inarabimus inporci-
tumque occabimus; quamuis sint, qui negent locis frigidis
oportere occari fabam, quia exstantes glaebae a gelicidiis
adhuc eam teneram uindicent et aliquem teporem frigore
7 laboranti praebeant. sunt etiam, qui putent in aruis hanc
eandem uice stercoris fungi; quod sic ego interpretor, ut
existimem non sationibus eius pinguescere humum, sed
minus hanc quam cetera semina uim terrae consumere.
nam certum habeo frumentis utiliorem agrum esse, qui
8 nihil quam qui istam spicam proximo anno tulerit. iuge-
rum agri, ut Tremelio quattuor, ut nobis uidetur, fabae sex
occupant modii, si solum pingue sit, si mediocre, paulo
amplius, eaque nec macrum nec nebulosum locum patitur,
densa tamen humo saepe commode respondet. media se-
menti pars seri et pars ultima debet, quae septimontialis
satio dicitur; tempestiua frequentius, non numquam tamen
9 sera melior est. post brumam parum recte seritur, pessime
uere; quamuis sit etiam trimestris faba, quae mense Fe-
bruario seratur, quinta parte amplius quam matura, sed
exiguas paleas nec multam siliquam facit. ueteres itaque
rusticos plerumque dicentis audio malle se maturae fabalia
10 quam fructum trimestris. sed quocumque tempore anni
seretur, opera danda erit, ut quantum destinauerimus in

1 restibite (*alt.* t *in* l *postea corr.*) **S** (*alt.* t *exp. et* l *ss. m. rec.*) **A** quatuor **R** *aliquot* 2 disperemus (er *exp. et* on *ss. m. rec.*) **A** dissipauimusque **SAam** 3 solo crudo (*transpos. sign. postea pos.*) **A** imporci- tũq; **S** inporcitumque (*alt.* i *exp. et* a *ss. m. rec.*) **A** inporcatumq; **dm** imporcatumq; *uel* importatumq; **R** 4 occupabimus **A** quanuis **R** 5 occari (up *s.* ca *scr. m. rec.*) **A** extantes **SR** 8 uicem **R** *plerique* si **R** *aliquot* 13 tremelio **SAp** tremellio **R** quatuor *uel* IIII *uel* IIII^or **R** *plerique* fauę **A** 14 modii si **gt** modiis **SAd^1ä** modiis si **cq** modios **abd^2ms** modios si **kl** 17 sultuma (i *s. alt.* u *m. rec*) **A** 18 nunquam **R** 20 quanuis **R** *plerique* faua **A** febroario **A** 23 plerunque **R** dicentes **R** *aliquot* maturae **S** (a *s.* ae *scr. m. rec*) **A** matura **R** *uett. edd.* 24 trimenstris **bdksq** trimestrem *uett. edd.* quocunque **R**

sationem, tantum quinta decima luna, si tamen ea non transcurret eo die solis radios, quod Graeci ἀπόκρουσιν uocant, si minus, quarta decima utique adhuc lunae crescente lumine spargatur, etiam si confestim totum semen operiri non poterit. nihil enim nocebitur ei nocturnis roribus aliisue ex causis, dum a pecore et auibus uindicetur.
priscis autem rusticis nec minus Vergilio prius amurga uel 11
nitro macerari eam et ita seri placuit,

laetior ut fetus siliquis fallacibus esset
et quamuis igni exiguo properata maderent.

nos quoque sic medicatam conperimus, cum ad maturitatem perducta sit, minus a curculione infestari. sed et illud, quod deinceps dicturi sumus, experti praecipimus.
silente luna fabam uellito ante lucem, deinde cum in area 12
exaruerit, confestim, prius quam luna incrementum capiat, excussam refrigeratamque in granarium conferto; sic condita a curculionibus erit innoxia, maximeque ex leguminibus ea sine iumentis teri, sine uento purgari expeditissime
sic poterit. modicus fasciculorum numerus resolutus in 13
extrema parte areae conligetur, quem per longissimum eius mediumque spatium tres uel quattuor homines promoueant pedibus et baculis furcisue contundant; deinde cum ad alteram partem areae peruenerint, in aceruum cul-

1 deci//ma **A** 2 transcurrat (*alt.* a *in* e *postea mut.*) **S** ΑΠΟΚΡΟΥCΙΝ **S** aΠΟΚΡΟΥCΙΝ **A** ἀπόκρουσιν **d** ἀποκρουσιν **s** αποκρούσιν **k** *om uac. sp. rel.* **R** *plerique* 3 deci//ma **A** luna·*post* quarta decima *inser.* **R** (*exc.* **d**[1]s) 7 uirgilio **R** amurca **R** *aliquot* 8 intro **Aä** 9 *Verg. Georg. 1, 195 sq.* laetior **SAR** grandior *codd. Verg.* siquis (li *ss. m. rec.*) **A** 10 *inter* igni *et* exiguo *ras.* **S** mader& **S** 11 comperim; **S** comperibus **A** comperimus **R** 12 curculione (*in* gurg- *mut. m. alt.*) **S** 13 praecepimus *uel* praecipiemus **R** *plerique* 14 fauã (b *s.* u *scr. m. rec.*) **A** 16 excusam **A** 17 curculionibus (*in* gurg- *mut. m. alt.*) **S** ex **SR** et **A** 18 siue (u *exp. et* n *ss. m. rec.*) **A** 19 modius **SA** 20 conligetur **SA** colligetur **acdqsä** conlocetur **m** collocetur **bgklptü** 21 quatuor **R** *aliquot* 22 furcisue **SAcgqstü** furcisq; **ä** furcillisue **abkmp** furcillis **l** contundant **R** contundat **SAk** dein **S** 23 culmo **S** (s *ss. m. rec.*) **A**

14 mos regerant. nam semina excussa in area iacebunt, superque ea paulatim eodem modo reliqui fasciculi excutientur, ac durissimae quidem acus reiectae separataeque erunt a cudentibus, minutae uero, quae de siliquis cum faba resederint, aliter secernentur. nam cum aceruos paleis granisque mixtus in unum fuerit congestus, paulatim ex eo uentilabris per longius spatium iactetur, quo pacto palea, quae leuior est, citra decidet, faba, quae longius emittitur, pura eo perueniet, quo uentilator eam iaculabitur.

15 Lentim modo semediata luna usque in duodecimam solo tenui et resoluto uel pingui, sed sicco maxime loco seri conuenit; nam in flore facile luxuria et umore corrumpitur. quae ut celeriter prodeat et ingrandescat, ante quam seritur, fimo arido permisceri debet, et cum ita quatriduo aut quinque diebus requieuerit, spargi. sationes eius duas seruamus, alteram maturam per mediam sementim,
16 seriorem alteram mense Februario. iugerum agri paulo plus quam modius occupat. ea ne curculionibus absumatur — nam etiam dum est in siliqua, exestur — curandum erit, ut cum extrita sit, in aquam dimittatur et ab inani, quae protinus innatat, separetur solida; tum in sole siccetur et radice silphi trita cum aceto adspargatur defriceturque atque ita rursus in sole siccata et mox refrigerata recondatur, si maior est modus, in horreo, si minor, in uasis oleariis salsamentariis-

1 iacebunt **R** iacebant **SAd**^{1} 4 faua **A** resederint **SAt** reseder*u*nt **R** 5 acerbos **SA** aceruos **R** aceruus **d**^{2} 7 longius **SAds** longum **R** iactetur **SAdqs** iacietur **t** iactentur **R** 8 est *om* (ẽ *s. u. add. m. rec.*) **A** decidet **SA** decidit **R** qu//ę **S** 10 Lentim modo semediata *scripsi* (Lentim modo a dimidiata *Schneiderus*): lenti modo semediata **SA** lentẽ modo semediata **ad**^{1} Lentem semente media crescente **R** duodecima **SA** 11 pingius & **SAd**^{1}**s**^{1} pinguis sed a pingui et **R** 15 quatriduo **SA**ᵹ**a** quattuor *uel* quatuor *uel* IIII **R** 17 men///e (s *s. ras. scr. m. uet.*) **A** 18 curculionibus (*in* gurg- *mut. m. alt*) **S** 19 exestur cuıãdũ **S** exestur|curam dum (*in* exstercorandum *mut. m. rec.*) **A** extercorandum **R** 21 ꝑtinus (i *in* e *postea mut.*) **S** proıenus **A** silphi **R** silpi **SAs**ä silphii *uett. edd.* 22 adspargatur **SAb** aspargatur **d**^{1}**k** aspargitur **d**^{2} spargatur **a** adspergatur **lm** aspergatur **pst** asꝑgitur **eqä** defrıgeturque **S** atque **R** æque **SAs** aque **a** 23 recundatur (*pr.* u *in* o *postea mut.*) **S**

que; quae repleta cum confestim gypsata sunt, quandoque in usus prompserimus, integram lentim repperiemus. potest tamen etiam citra istam medicationem cineri mixta commode seruari.

Lini semen, nisi si magnus est eius in ea regione, quam 17
colis, prouentus et pretium proritat, serendum non est; agris enim praecipue noxium est. itaque pinguissimum locum et modice umidum poscit. seritur a Kalendis Octobribus in ortum Aquilae, qui est VII Idus Decembris. iugerum agri octo modiis obseritur. non nullis placet macro solo et quam spississimum semen eius conmitti, quo tenuius linum proueniat. idem etiam, si laeto solo seratur mense Februario, decem modios in iugerum iaci oportere dicunt.

Sesama, quae rigantur, maturius, quae carent umore, 18
ab aequinoctio autumnali serenda sunt in Idus Octobres. putre solum, quod Campani pullum uocant, plerumque desiderant; non deterius tamen etiam pinguibus harenis uel congesticia humo proueniunt, tantumque seminis quantum milium panicumque, interdum etiam duobus sextariis amplius in iugerum spargitur. sed hoc idem semen Ciliciae Syriaeque regionibus ipse uidi mense Iunio Iulioque conseri et per autumnum, cum permaturuit, tolli.

Cicer aut cicercula, quae piso est similis, mense Ianuario 19
aut Februario seri debet laeto loco caelo umido; quibusdam

1 gypta (sa *s.* pt *m. rec.*) **A** quandoque **S** (cũ *s. u. adscr. m. rec.*) **A** quandocunq; **R** 2 lentem **R** *aliquot* reperiemus **S** *et* **R** *aliquot* 5 si *om.* **R** (*exc.* **p**) 7 præcipue enĩ *transpos. signo* **S** 8 kalendis octobribus **SA** kt̃ (*uel* kl.) octobris (*uel* octobr.) **R** 9 id. **R** *plerique* deceƀ **S** decembris **A** decembris *uel* decenƀr **R** 10 modis (*alt.* i *s. u*) **S** (*alt.* i *ss. m. rec.*) **A** opseritur **SA** 11 spissimum **Sa** committi **SAR** tenuius *Schneiderus*: tenui ut linũ **S** tenui (e *adscr. m. rec. in fine u*) ut (*postea exp.*) linum **A** tenue linum **R** 12 seruatur **Ads** 14 sesama **bs** sesema **SAaiä** sesania **R** 15 octobres **SA** octobris *uel* octoƀr **R** 16 pullium **S** (i *exp. m. rec.*) **A** 18 congesticia **A** congestitia **SR** 21 iulioqu///e **S** 22 *uerba* et per autumnum cum permaturuit tolli *om.* **SAd^{1}s** permaturuit **gpt** permaturiunt **abm** permaturuerit **cklq** *uett. edd.* maturuerit **ä** 23 Cicer aut cicercula **SAd^{1}s** Cicercula **R**

tamen Italiae locis ante Kalendas Nouembris seritur. tres modii iugerum inplent. nec ullum legumen minus agro nocet, sed raro respondet, quoniam nec siccitates nec austros in flore sustinet; quae utraque incommoda fere
20 eo tempore anni sunt, quo deflorescit. cicer, quod arietillum uocatur, itemque alterius generis, quod Punicum, seri mense Martio toto potest caelo humido loco quam laetissimo, nam etiam id terram laedit atque ideo inprobatur a callidioribus agricolis; quod tamen si seri debeat, pridie macerandum erit, ut celerius enascatur. iugero modii tres abunde sunt.

21 Cannabis solum pingue stercoratumque et riguum uel planum atque umidum et alte subactum deposcit. in quadratum pedem seruntur grana sex eius seminis Arcturo exoriente, quod est ultimo mense Februario, circa sextum aut quintum Kalendas Martias, nec tamen usque in aequinoctium uernum, si sit pluuius caeli status, inprobe seretur.

22 Ab his leguminibus ratio est habenda napi raparumque, nam utraque rusticos inplent. magis tamen utilia rapa sunt, quia et maiore incremento proueniunt et non hominem solum, uerum etiam boues pascunt, praecipue in Gallia, ubi hiberna cibaria praedictis pecudibus id holus praebet. solum putre et solutum res utraque desiderat
23 nec densa nascitur humo. sed rapa campis et locis umidis laetantur, napus deuexam amat et siccam tenuique propiorem terram; itaque glareosis sabulosisque aruis melior

1 tamen *om.* **SA** kł nouemƀr **S** kalendas nouembris **A** kł (*uel* kl.) nouembris (*uel* nouembr.) **R** 2 modi **S** implent **SAR** 3 qũo **SA** quom *uel* cum **R** 4 incommodo (o *in* a *corr. m. pr. ut uid.*) **S** 8 inꝑbatur **S** improbatur **AR** 11 abunde (h *praescr. s. u. m. rec.*) **A** 12 stercoratũq; triguum **A** 14 *ante* grana *ras.* **S** 16 VI aut V **R** *plerique* kł martias **S** kl martias **A** kł (*uel* k. *uel* kal.) martii (*uel* mar. *uel* mart.) **R** 17 improbe **R** 19 napi **S** (or; *s.* i *m. rec.*) **A** naporum **R** raporumq **bgklpt** 20 rosticos **A** implent **AR** 23 olus **R** *plerique* 26 laetatur **S** propriorem **Asä** 27 terram itaque **SR** terramque **Ad¹s** terram atq; **cd²qt** çlariosis **S** glariosis **A**

exit, locique proprietas utriusque semen conmutat; nam-
que in alio solo rapa biennio sata conuertuntur in napum,
in alio napus raporum accipit speciem. riguis locis ut-
rumque recte ab solstitio seritur, siccis ultima parte mensis
Augusti uel prima Septembris. subactum solum pluribus
iterationibus aratri uel rastri largoque stercore satiatum
postulant; nam id plurimum refert, non solum quod me- 24
lius ea proueniunt, sed quod etiam post fructum eorum
sic tractatum etiam solum segetes opimas facit. iugerum
agri non amplius quattuor sextariis raporum seminis obse-
rendum est; quarta parte amplius napi spargendum, quia
non in uentrem latescit, sed tenuem radicem deorsum agit.

Atque haec hominum causa serenda censemus, illa
deinde pecudum pabulorum genera conplura, sicut Medi-
cam, uiciam, farraginem quoque hordeaciam et auenam,
faenum Graecum nec minus eruum et ciceram; nam cetera
neque enumerare et minus serere dignamur, excepta tamen
cytiso, de qua dicemus in iis libris, quos de generibus surcu-
lorum conscripsimus. sed ex iis, quae placent, eximia est 25
herba Medica, quod semel seritur, decem annis omnibus deinde
recte quater, interdum etiam sexiens demetitur, quod agrum
stercorat, quod omne emaciatum armentum ex ea pin-
guescit, quod aegrotanti pecori remedium est, quod iuge-
rum eius toto anno tribus equis abunde sufficit; seritur, 26
ut deinceps praecipiemus. locum, in quo Medicam pro-
ximo uere saturus es, proscindito circa Kalendas Octobris

1 commutat **SAR** 3 utrunque **R** 6 rasti **S** a *in in. u. scr. et exp. ante lac. membr., sequitur* rastri **A** saciatum (c *in* t *mut. m. pr. ut uid.*) **S** 10 quatuor **R** *aliquot* 11 napi **S** napis **AR** quia **S** q **A** qui **R** 14 complura **R** 15 uictam **Ad**[1] uitiam **R** *aliquot* hordeaceam **R** *plerique* 16 ciceram **SA** cicerculam *uel* cicerclam *uel* cicerdam **R** 17 et **SAd**[1]**s** nec **R** *om.* **bm** dignamur **SAd**[1]**s** dedignamur **R** 18 iis **d** his **SAR** 19 sulculorum (*pr.* l *in* r *mut. m. uet.*) **A** sex (x *in* d *mut.*) **S** (x *exp. et* d *ss. m. rec.*) **A** 19 iis **A** is **S** his **R** 20 seritur **R** seruntur **SA** decem **S** X **AR** 21 quattuor *uel* quatuor **R** *aliquot*

24 ius to (e *s. u. ante* i *et* to *s. u. post* to *scr. m. uet.*) **A** 25 ꝑxime (e *exp. et* o *ss. m. uet.*) **A** 26 kł octobr **S** kl̄ oc̆tob **A** kł (*uel* kl.) octobris (*uel* octobr.) **R**

et eum tota hieme putrescere sinito, deinde Kalendis Februariis diligenter iterato et lapides omnes elegito glaebasque obfringito, postea circa Martium mensem tertiato et occato. cum sic terram subegeris, in morem horti areas latas pedum denum, longas pedum quinquagenum facito, ut per semitas aqua ministrari possit aditusque utraque parte runcantibus pateat. deinde uetus stercus inicito
27 atque ita mense ultimo Aprili serito tantum, quantum ut singuli cyathi seminis locum occupent decem pedum longum et quinque latum. quod ubi feceris, ligneis rastris — id enim multum confert — statim iacta semina obruantur; nam celerrime sole aduruntur. post sationem ferro tangi locus non debet atque, ut dixi, ligneis rastris sariendus et identidem runcandus est, ne alterius generis herba inuali-
28 dam Medicam peremat. tardius messim primam eius facere oportebit, cum iam seminum aliquam partem eiecerit. postea quam uoles teneram, cum prosiluerit, deseces licet et iumentis praebeas, sed inter initia parcius, dum consuescant, ne nouitas pabuli noceat; inflat enim et multum creat sanguinem. cum secueris autem, saepius eam rigato, paucos deinde post dies, ubi coeperit fruticare, omnis alterius generis herbas eruncato. sic culta sexiens anno demeti poterit et permanebit annis decem.

29 Viciae autem duae sationes sunt: prima, qua pabuli causa circa aequinoctium autumnale serimus septem modios eius in unum iugerum, secunda, qua sex modios mense Ianuario uel etiam serius iacimus semini progenerando.

1 toto **S** kł februariis **S** kl̃ fẽb **A** kl̃ (*uel* kl) febr. (*uel* februa.) **R** 2 eligito **SAR** 3 obfringito **d** offringito **SAR** maȓt **A** 8 aprili **SAp** apri:is *uel* apri. **R** 9 decem **S** X (em *ss. m. uet.*) **A** X **R** 13 sarciendus **R** *aliquot* 14 runcundus (*alt.* u *in* a *corr. m. uet.*) **S** rucandus (n *s.* uc *scr. m. rec.*) **A** herbã **A** 15 ꝑemat **A** peremat (*alt.* e *in* ı *mut. m. alt.*) **S** perimat **R** messem **blmtä** 16 aliquam partem *post* prosiluerit *repet.* **R** (*exc.* **d**[1]s) 17 et *om.* **Ap** 18 parcius **Aklst** partius **SR** 20 rogato (*pr.* o *exp. et* i *ss. m rec.*) **A** 21 fructificare **AR** 22 sexies in anno **R** *aliquot* 23 decem **S** X^em^ **A** X **R**

24 uitiae **A** qua *Ursinus:* quã **SA** quam **R** *plerique* 25 seram; **A** septem **S** VII^em^ **A** VII **R** 27 serus (i *s.* ru *scr. m. uet.*) **A**

utraque satio potest cruda terra fieri, sed melius proscissa,
idque genus praecipue non amat rores, cum seritur. ita- 30
que post secundam diei horam uel tertiam spargendum
est, cum iam omnis umor sole uentoue detersus est, neque
amplius proici debet, quam quod eodem die possit operiri;
nam si nox incessit, quantulocumque umore, prius quam
obruatur, corrumpitur. obseruandum erit, ne ante quintam
et uicesimam lunam terrae mandetur; aliter satae fere
limacem nocere conperimus.

Farraginem in restibili stercoratissimo loco et altero 31
sulco serere conuenit. ea fit optima, cum cantherini hordei
decem modiis iugerum obseritur circa aequinoctium autum-
nale, sed inpendentibus pluuiis, ut consita rigataque imbri-
bus celeriter prodeat et confirmetur ante hiemis uiolentiam.
nam frigoribus cum alia pabula defecerunt, ea bubus cete-
risque pecudibus optime desecta praebetur, et si depascere
saepius uoles, usque in mensem Maium sufficit. quod si 32
etiam semen uoles ex ea percipere, a Kalendis Martiis
pecora depellenda et ab omni noxa defendenda est, ut
sit idonea frugibus. similis ratio auenae est, quae autumno
sata partim caeditur in faenum uel pabulum, dum adhuc
uiret, partim semini custoditur.

Faenum Graecum, quod siliquam uocant rustici, duo 33
tempora sationum habet, quorum alterum est Septembris

1 terre (*alt* e *in* a *mut.* *m.* *alt.*) **S** 2 eius *post* genus *inser.* **R** (*exc.* **d**[1]s *uett* *edd.*) 4 solo (*alt.* o *exp.* *et* e *ss.* *m.* *rec.* **A** 6 quantulocunq; **R** qua tũ locũ quę **S** quantũ locũq (n *postea exp*) **A** 8 uicesimam (c *in* ç *mut* *m.* *alt.*) **S** 9 comperimus **AR** 10 restibilis **SA** 11 sulso **SA** 12 decem **S** X^em **A** X **R** 13 impendentibus **R** 15 bobus **R** *plerique* 17 uolens (n *postea exp.*) **A** 18 kł mã· **S** kł martiis **A** kł (*uel* kl.) martiis (*uel* martii *uel* mart.) **R** 20 ratio **SA** satio **R** est **SA** *om* **R** *post* satio *ins.* **ä** quae autumno sata partim *post* est *om.* **SA** (*sed in marg* *cod.* **A** *m.* *alt.* *adscr.* qua autumno sata partim ceditur in fenum uel pabulum dũ adhuc uiret partim custoditur) quę *uel* q̃ **kmt** qua **R** 21 pabulo cum **A** 22 quae autumno sata partim (partim *in ras.* **S**) *post* uiret *inser.* **SA** partim semini cuſtoditur *om.* **SAd**[1] 23 siliqua **A** 24 quarum **Ad**[1]

mensis, cum pabuli causa seritur, isdem diebus, quibus uicia circa aequinoctium, alterum autem mensis Ianuarii ultimi uel primi Februarii, cum in semen seminatur; sed hac satione iugerum sex modiis, illa septem occupamus. utraque cruda terra non incommode fit, daturque opera, ut spisse aretur, nec tamen alte, nam si plus quattuor digitis adobrutum est semen eius, non facile prodit; propter quod non nulli prius quam serant, minimis aratris proscindunt atque ita iaciunt semina et sarculis adruunt.

34 Eruum autem laetatur loco macro nec umido, quia luxuria plerumque corrumpitur. potest autumno seri nec minus post brumam Ianuarii parte nouissima uel toto Februario, dum ante Kalendas Martias, quem mensem uniuersum negant agricolae huic legumini conuenire, quod eo tempore satum pecori sit noxium et praecipue bubus, quos pabulo suo cerebrosos reddat. quinque modiis iugerum obseritur.

35 Cicera bubus erui loco fresa datur in Hispania Baetica; quae cum suspensa mola diuisa est, paulum aqua maceratur, dum inlentescat, atque ita mixta paleis succretis pecori praebetur. sed erui duodecim librae satisfaciunt uni iugo, ciccrae sedecim. eadem hominibus non inutilis neque iniucunda est; sapori certe nihilo differt a cicercula, colore tantum discernitur, nam est obsoletior et nigro

1 isdem **S** iisdem **Ad** hisdem *uel* hiisdem **R** quibus *omissum s. u. add. m. pr. ut uid.* **S** 2 uitia **S** *et* **R** *plerique* mensis ianuarii **Aabdklmsö** mensis ianuari **S** mense ianuario **cpqt** mẽse ianuarii **ä** 3 ultimi uel primi **Asä** ultimo uel primo **d** ultimi aut primi **a** ultimo aut primo **R** *om.* **S** (*sed* ultimi uel primi *in marg. adscr. m. uet.*) februario **cpq** sem̃ **S** semen **AR** messem **d²ä** *uett. edd.* 4 hãc **A** ratione **R** *plerique et uett. edd.* sex **S** VI **AR** septem **S** VII **AR** 6 alte nam **AR** alienã **S** quatuor *uel* IIII **R** *plerique* 7 eius **SAt** enim (*uel* ·N·) **R** 8 quã erant **SA** 9 adruunt **S** adfruunt **A** adobruunt **R** 10 locro matro (t *exp. et* c *ss. m. rec.*) **A** 11 plerunq; **R** 13 kł martias **Sd** kł mařt **A** kł (*uel* kl.) martii (*uel* mart.) **R** 14 necant **A** 15 pecore **A** bobus **R** *plerique*; *item mox infra* 18 bubu | serui (*post alt.* u *in f. u. scr. et* s *in in. u. exp. m. uet.*) **A** 22 cicercle **R** *aliquot* 23 iniocunda **R** *aliquot* sapore **t** 24 est **R** et **SAä** obsolentior **Aδ**

propior. seritur primo uel altero sulco mense Martio, ita ut postulat soli laetitia, quod eadem quattuor modiis, non numquam et tribus, interdum etiam duobus ac semodio iugerum occupat.

Quem ad modum et quot operis unumquodque frumentorum et leguminum colatur

11 Quoniam quando quidque serendum sit persecuti sumus, nunc quem ad modum quotque operis singula eorum, quae rettulimus, colenda sint demonstrabimus. peracta sementi sequens cura est sartionis; de qua non conuenit inter auctores. quidam negant eam quicquam proficere, quod frumenti radices sarculo detegantur, aliquae etiam succidantur ac, si frigora incesserint post sartionem, gelu frumenta enecentur; satius autem esse ea tempestiue runcari et purgari. pluribus tamen sariri placet, sed neque 2 eodem modo neque isdem temporibus usque quaque fieri; nam in agris siccis et apricis, simul ac primum sartionem pati queant segetes, debere eas permota terra adobrui, ut fruticare possint. quod ipsum ante hiemem fieri oportere, deinde post hiemem iterari; in locis autem frigidis et palustribus plerumque transacta hieme sariri nec adobrui, sed plana sartione terram permoueri. multis tamen nos 3 regionibus aptam esse hiemalem sartionem conperimus, dum taxat ubi et siccitas caeli et tepores permittunt, sed nec istud ubique fieri censemus, uerum incolarum consuetudine uti. sunt enim regionum propria munera, sicut

1 uel *om.* **A** 2 quatuor *uel* IIII **R** *plerique* modiis **d²l²** modis **SAR** 3 nunquam **R**

XI. De sartione *rubr.* **cgq** *in marg.* **d** De sartione c. XV *maiusc.* **t** *post* demonstrabimus *titulum inser.*: De sarcione Capitulũ VIII *rubr.* **l** Quemadmodum et quot opis unumquodq; frumentorũ et leguminũ colatur **a** **c** XVIII *rubr.* **m** 5 quõ **SA** Quoniam **blmps** Quom *uel* Cum **R** 6 q̇dẽ admodũ **A** qđq; **S** singula eorum *omiss. s. u. adscr. m. uet.* **S** 7 rettulimus **SAä** retulimus **R** 8 rationis (*in* sationis *corr. m. alt.*, *in* sartionis *m. rec.*) **A** 9 negauit **A** eam *om.* **SA** 10 alia quae **S** 11 frigore (a *s.* e *m. rec.*) **A** incesserit (n *s.* it *m. rec.*) **A** sarcionẽ **S** 12 negentur **A** necent˜ **d¹** 14 isdem **Sa** iisdem **Ad** eisdem **ä** hisdem *uel* hiisdem **R** 17 fruticare **S** fructificare **AR** fructicare **m** fructitare **b** 20 & (*in* sed *mut. m. alt.*) **S** permoueri **S** ꝑmoueri **Ad¹s** promoueri **R** remoueri **bm** 21 comperimus **SAR** 22 duntaxat **R** *aliquot*

Aegypti et Africae, quibus agricola post sementim ante messem segetem non adtingit, quoniam caeli conditio et terrae bonitas ea est, ut uix ulla herba exeat nisi ex semine iacto, siue quia rari sunt imbres seu quia qualitas
4 humi sic se cultoribus praebet. in iis autem locis, ubi desideratur sartio, non ante sunt adtingendae segetes, etiam si caeli status permittat, quam cum sata sulcos contexerint. triticumque et adorium, cum quattuor fibras habere coeperint, hordeum, cum quinque, faba et cetera legumina, cum quattuor digitis a terra exstiterint, recte sarientur, excepto tamen lupino, cuius semini contraria est sartio, quoniam unam radicem habet, quae siue ferro succisa est seu uulnerata, totus frutex emoritur.
5 quod etiam si non fieret, superuacuus tamen erat cultus, cum sola haec res adeo non infestetur herbis, ut ipsa herbas peremat. at quae aliae segetes uel umidae moueri possunt, melius tamen siccae sariuntur, quia sic tractatae non infestantur rubigine; hordeum uero nisi siccissimum
6 tangi non debet. fabam multi ne sariendam quidem putant, quod et manibus, cum maturuerit, ducta secernatur a cetera runca et internatae herbae faeno reseruentur. cuius opinionis etiam Cornelius Celsus est, qui inter ceteras dotes eius leguminis hanc quoque enumerat, quod sublata faba faenum ex eodem loco secari posse dicat. sed mihi

1 agricola **SAd¹s** agricolatio **R** sementim **SAabms** sementem **R** 2 messem **R** messe **SA** messim **d¹** adtingit **A** attingit **SR** 5 iis **d¹** is **S** his **R** 6 sarcio **A** attingendae **SR** attingenda **A** 7 permittat **Sp** permittit **AR** 8 adoreum **R** *plerique* quatuor *uel* IIII **R** *aliquot hic et mox infra* 10 extiterint **AR** 12 sarcia (o *s. alt.* a *m. rec.*) **A** quō **S** qm̃ **A** quom *uel* cum **R** 13 ferre (o *s. alt.* e *m. rec.*) **A** seuulnerata (v *s. u. inter* e *et* u *scr. m. alt.*) **S** 14 & si **S** superuacuis **S** erat **SA** erit **R** esset **ac** 16 peremat (e *in* ı *mut. m. alt.*) **S** perebat (b *exp. et* m *ss. m. rec.*) **A** at quae *distinxi*: atque *uel* atq; **SAR** alie *uel* alię **R** alia **S** alias **Aa** emoueri **R** *plerique* quia **S** q **A** quoniam *uel* qm̃ *uel* quom **R** 18 robigine (u *s.* o *m. rec.*) **A** sicissimum **A** 21 runca **S** (tione *ss. m. rec.*) **A** runcatione **R** in (*in fine u.* ter *adscr. m. rec.*) **A** 23 totes (*pr.* t *exp. et* d *ss. m. uet.*) **A** eius *om.* **R** 24 faua **A** messe *uel* inesse *post* faba *inser.* **R** *om.* **SAs**

uidetur pessimi agricolae conmittere, ut satis herba proue-
niat; frugibus enim plurimum detrahitur, si relinquitur
runca. neque est rustici prudentis magis pabulis studere 7
pecudum quam cibis hominum, cum praesertim liceat illa
quoque cultu pratorum consequi; adeoque fabam sariendam
censeo, ut existimem debere etiam ter sariri. nam sic
cultam conperimus non solum multiplicare fructum, sed
et exiguam portionem in ualuulis habere fresaeque eius et
expurgatae modium paene tam plenum esse quam integrae,
quoniam uix minuatur mensura detractis putaminibus. at- 8
que in totum, sicut ante iam diximus, hiberna sartio plu-
rimum iuuat diebus serenis ac siccis post brumam con-
fectam mense Ianuario, si gelicidia non sint. ea porro sic
debet fieri, ne radices satorum laedantur et ut potius ado-
bruantur cumulisque exaggerentur, ut latius se frutex culmi
diffundat. id prima sartione fecisse proderit, secunda
oberit, quia cum pullulare desit frumentum, putrescit, si
adrutum est. nihil itaque amplius in iteratione quam 9
remoliri terra debet aequaliter, eamque transacto aequinoctio
uerno statim peragi oportet intra dies uiginti, ante quam
seges in articulum eat, quoniam serius sarta corrumpitur
insequentibus aestiuis siccitatibus et caloribus. subiungenda
deinde est sartioni runcatio curandumque, ne florentem
segetem tangamus, sed aut ante aut mox cum defloruerit.
omne autem frumentum et hordeum, quicquid denique non 10
duplici semine est, spicam a tertio ad quartum nodum
emittit et, cum totam edidit, octo diebus deflorescit ac
deinde grandescit diebus quadraginta, quibus post florem

1 pessimi agricolę R pessime agricola SAsä committere SAR 3 runca SA runcatio R enim *post* neque *inser.* R 5 fauā A 6 sari S 7 cōperimus A comperimus SR 8 et *om.* AR partionem (a *postea in* o *mut.*) A inuualuulis A fressęque S 10 quō SA quoniam **ap** quom *uel* cum R 11 sarcio Ad 12 iuuet A 15 exagerentur ä[1] exaggerantur SAR culmi SAd[1] humi R 17 obierit A pullulare t pululare R populare s paululū SA paulum a desiit R 18 adobrutum R 20 uiginti Sd xxti A XX R 21 eant R *aliquot* 22 *post* caloribus *tit.* Runcandi ratio *rubr. inser.* I De runcatione c. XVI *maiusc.* t subiugenda A 24 antea R *plerique* 25 quidquid S

ad maturitatem uenit. rursus quae duplici semine sunt, ut faba, pisum, lenticula, diebus quadraginta florent simulque grandescunt.

Pro modo cuiusque agri quot operae desiderentur

12 Et ut iam percenseamus, quot operis in aream perducantur ea, quae terrae credidimus, tritici modii quattuor uel quinque bubulcorum operas occupant quattuor, occatoris unam, sartoris duas primum et unam cum iterum sariuntur, runcatoris unam, messoris unam et dimidiam; in totum summam operarum decem et dimidiam. siliginis modii quinque totidem operas desiderant. seminis modii nouem uel decem totidem operas quot tritici modii quinque postu-
2 lant. hordei modii quinque bubulci operas tres exigunt, occatoriam unam, sartoriam unam et dimidiam, messoriam unam: summam operarum sex et dimidiam. fabae modii quattuor uel sex in uetereto duas operas bubulcorum detinent, at in restibili unam, occantur sesquiopera, sariuntur sesquiopera et una opera iterum, tertium sariuntur una opera,
3 metuntur una: summa fit operarum octo uel septem. uiciae modii sex uel septem in uetereto bubulcorum duas operas uolunt, in restibili unam, item occantur una opera, metuntur una: summa fit operarum quattuor. erui modii quinque totidem operis conseruntur, occantur una, item singulis sariuntur, runcantur, metuntur; quae cuncta sex operas

2 faua **A** XL ta **A**

XII Quemadmodum quot opis iugerum quotq; frumentorum et leguminum colatur pro modo cuiusq; agri (apte **d**) quot per ea desiderentur (dederent **d**) *rubr.* **gq** *in marg.* **d** Quemadmodũ & quot op̄is unũ quodq; frumentor; (*huc usque maiusc.*) & leguminum colatur C. XVII **t** Pro modo cuiusq; agri quod op̄e desiderentur cp̄ XVIIII° *rubr. mox infra post* credidimus *inser.* **m** 4 qđ **SA** 5 quatuor *uel* IIII **R** *plerique h. l. et sequ.*
6 eperas (*pr.* e *exp. et* o *ss. m. rec.*) **A** 9 m̊ **S** modii **A** modii *uel* M̊ **R** nouem quinque **A** 10 Seminis **Sp** si seminis **AR** sesamii *uett. edd.*
11 quot **R** qđ **SA** m̄ **S** mo (dii *ss. m. rec.*) **A** modii **R** 14 fauae **A** 15 ueteretos (s *postea exp.*) **A** 16 at **SAds** ac **R** sesq; opera **SAp** sesquiop̄a **dt** sex qui opera **R** sex una opera **s** 17 sariuntur sesquiopera et una opera *scripsi*: sariuntur sex una opera **R** *om.* **SAds** sariuntur sesquiopera **t** tertium *addidi*: *om.* **SAR** 19 modi **S** (i *adscr. s. u. m. rec.*) **A** VII **A** *et* **R** *aliquot* 21 modi **S** (*ult.* i *adscr. m. uet.*) **A** 23 satiuntur **A**

occupant. siliquae modii sex uel septem totidem operis
obruuntur, metuntur una. phaseoli modii quattuor obruun-
tur totidem operis, occantur una, metuntur una. cicerae 4
uel cicerculae modii quattuor operas bubulcorum tres
postulant, occantur una opera, runcantur una, uelluntur
una: summa fit sex operarum. lentis sesquimodius totidem
operis obruitur, occatur una, saritur duabus, runcatur una,
uellitur una: summa fit operarum octo. lupini modii decem
obruuntur una, occantur una, metuntur una. milii sextarii
quattuor totidemque panici bubulcorum operas occupant
quattuor, occantur operis tribus, sariuntur tribus; quot operis
carpantur, incertum est. ciceris modii tres operis totidem se- 5
minantur, occantur duabus, sariuntur una, runcantur una, uel-
luntur tribus: summa fit undecim operarum. lini decem modii
uel octo quattuor iugis conseruntur, occantur tribus, run-
cantur una, uelluntur tribus: summa fit undecim operarum.
sesami sextarii sex tribus iugis a proscissione tolluntur,
occantur operis quattuor, sariuntur quattuor et sariuntur
iterum duabus, metuntur duabus: summa fit operarum
quindecim. cannabis seritur, ut supra docuimus, sed in- 6
certum est, quantam inpensam curamque desideret. at Me-
dica obruitur non aratro, sed, ut dixi, ligneis rastellis.
Iugerum agri eius occant duo, sarit unus, metit unus.
hac consummatione operarum conligitur posse agrum ducen- 7

1 *post* occupant *uerba* desiderant totidem *inser.* **R** modi **S** VII **A** *et* **R** *aliquot* 2 phasseoli **d** passeoli **A** (h *s.* pa *scr. m. uet.*) **S** phaseli *uel* phasseli *uel* faseli **R** modi **S** 4 modi **S** 5 occantur una opa runcantur una **dā** occantur opera una runcantur una **R** occantur opera runcantur una **A** occantur una **S** una a 6 VI **A** 7 operis **SAd**[1]**ā** operas **R** obruitur *add. Maduigius: om.* **SAd**[1] desiderat *inculc.* **R**

11 qđ **SA** 17 sesam///isextarii **A** tolluntur **SAd** colluntur q coluntur **R** 18 *post* occantur *uerba* tribus runcantur una uelluntur tribus sūma fit *c. uu.* 15 *sq. repetita inculc.* **SAds** 20 XV **S** sup (ra *ss. m. rec.*) **A** 21 impensam **R** 22 atro **S** (ra *ss. m. rec.*) **A** set (d *s.* t *m. rec.*) **A** 23 iuge reum age//is (is *in ras.*) **S** iugereum agenis (i *s.* g *scr. m. rec.*) **A** occant duo **SA** occantur duabus **R** sarit unus **SAd**[1] sarit una **R** metit unus **SAd** metit una **R** 24 hæc **SA** colligitur **SAR**

torum iugerum subigi duobus iugis bouum totidemque bubulcis et sex mediastinis, si tamen uacet arboribus. at ubi sit arbustum, tamen eundem modum Saserna tribus hominibus adiectis adseuerat probe satis excoli. quae nos ratio docet sufficere posse iugum bouum tritici centum uiginti quinque modiis totidemque leguminum, ut sit in assem autumnalis satio modiorum ducentorum quinquaginta et posthac nihilo minus conserantur trimenstrium
8 modii quinque et septuaginta. hoc deinde sic probatur. semina, quae quarto sulco seruntur in iugeribus uiginti quinque, desiderant bubulcorum operas centum decem et quinque; nam proscinditur is agri modus, quamuis durissimi, quinquaginta operis, iteratur quinque et uiginti, tertiatur et conseritur quadraginta. cetera legumina occupant operas sexaginta, id est menses duos. pluuiales quoque et feriarum conputantur, quibus non aratur, dies quinque et quadraginta, item peracta sementi, quibus requiescunt, dies triginta. sic in asse fiunt octo menses et dies decem. supersunt tamen de anno tres reliqui menses et dies quinque et uiginti, quos absumamus aut in satione trimenstrium aut in uecturis faeni et pabulorum et stercoris aliorumque utensilium.

13 Sed ex iis, quae rettuli, seminibus idem Saserna putat

1 bouum **SAq** boum **R** 2 arborius **S** at **bt** aut **SAR** 3 tamen *om.* **SAd**[1]**s** spaserna **SA** 4 asseuerat **R** *aliquot* 5 bouũ **S** bouum **qs** bouom **A** boum **R** triti **SA** 6 sil **A** 7 satiq; **SA** 8 posthac **S** posthāc **A** post hęc (*uel* hec) **R** conserantur **p** conseran **S** conserant **AR** trimens trium **S** trimenstrium **ds** trimeastriũ **ä** trimestrium **A** trimestrium *uel* trimestrum **R** 10 quanto **S** (r *s.* n *m. rec.*) **A** serantur **SA** 11 desirant (de *ss. m. alt.*) **S** (de *ss. m. rec.*) **A** centum decẽ & quinq. **S** CX & quinque **AR** 12 modis **A** quanuis **R** *plerique* 15 opes **S** (ra *ss. m. rec.*) **A** 16 computantur **R** quibus non aratur *om.* **SAd** (*in marg. add.* **d** *et m. rec. in* **A**) 17 XL ta **A** 18 triginta **A** XXX **S** XXX^ta **a** XXX *uel* triginta **R** octo menses fiunt *transpos. sign. postea pos.* **A** 19 relique (*alt.* e *postea in* ȷ *mut.*) **S** 20 absumimus **R** *plerique* satine (o *ut uid. ss.*) **S** trimenstrium **Sacdqs** trimestrium (n *s.* es *scr. m. rec.*) **A** trimestrium **R** 21 fentet (i *s. pr.* t *m. rec.*) **A**

XIII. Que legumina agris prosint quęq; noceant cp̃ XX *rubr.* **m** Quę legumina prosint agris (*transpos. sign.*) q̃q; noceāt *rubr.* **q** que legumina agris prosint queq; noceant C. XVIII *mai.* **t** Que legumina agris prosĩt *in marg.* **d** 22 his **A** his *uel* hijs **R** retuli **R** *plerique* sementibus **Al** putet **A**

Quae legumina agris prosint quaeque noceant

aliis stercorari et iuuari agros, aliis rursus peruri et emaciari; stercorari lupino, faba, uicia, eruilia, lenti, cicercula, piso. de lupino nihil dubito atque etiam de pabulari uicia, si tamen eam uiridem desectam confestim aratrum subsequatur et, quod falx reliquerit, prius quam inarescat, uomis rescindat atque obruat; id enim cedit pro stercore.
nam si radices eius desecto pabulo relictae inaruerunt, 2
sucum omnem solo auferent uimque terrae absument, quod etiam in faba ceterisque leguminibus, quibus terra gliscere uidetur, ueri simile est accidere, ut nisi protinus sublata messe eorum proscinditur, nihil iis segetibus, quae deinceps
in eo loco seminari debent. profuturum sit. ac de iis quo- 3
que leguminibus, quae uelluntur, Tremelius obesse ait maxime solo uirus ciceris et lini, alterum quia sit salsae, alterum quia sit feruidae naturae, quod etiam Vergilius significat dicendo:

> urit enim lini campum seges, urit auenae,
> urunt Lethaeo perfusa papauera somno.

neque enim dubium, quin et his seminibus infestetur ager sicut et milio et panico. sed omni solo, quod praedictorum leguminum segetibus fatiscit, una praesens medicina est, ut stercore adiuues et absumptas uires hoc uelut pabulo
refoueas, nec tantum propter semina, quae sulcis aratri 4

1 aliis stercorari **SA** alii (*uel* ali) et stercorari (*uel* exstercorari) **R** ali *uel* alii **R** *aliquot* 2 uitia **St** eruilia **SA** eruo **R** et uolia s eruo eruilia **ä** lente **clpt** 4 despectã (p *exp.*) **A** 5 falae (*s.* ae *primum* r, *deinde* x *scr. m. rec.*) **A** macrescat *uel* marcescat **R** *plerique* 7 nisi **As** relicta|et (et *exp. et* e *s.* ta *scr. m. uet.*) **A** inaruerint **R** 8 adsument **A** assument **R** *aliquot* 9 faua **A** 10 uel simile **SA** 11 messes **SA** iis **Sd** is **A** his *uel* hiis **R** segetis **A** 12 iis **S** his **A** his *uel* hiis **R** 13 belluntur **A** (b *in* v *corr. m. alt.*) **S** tremelius **Sp** tremellius **AR** obes ne **A** 14 maxime ait **R** uirtus **A** salse **R** densae **S** dens (e *ss. m. rec.*) **A** 15 *uerba* alterum quia — auenae urunt *om.* **A** *duorum uersuum spat. uac. rel.* sit *om.* **S** uirgilius **R** 17 *Verg. Georg. 1, 77 sq.* 18 u///runt **S** letiteo (it *in* h *corr. m. alt.*) **S** (eti *exp. et* æ *ss. m. rec.*) **A** praeapac (*exp. et* papauera *postea ss.*) **SA** 22 adsumptas **SA** 23 rebeas **S** (b *exp. et* fou *ss. m. rec.*) **A**

committuntur, uerum etiam propter arbores ac uirgulta, quae maiorem in modum laetantur eius modi alimento. quare si est, ut uidetur, agricolis utilissimum, diligentius de eo dicendum existimo, cum priscis auctoribus quamuis non omissa res leui tamen admodum cura sit prodita.

De generibus stercoris

14 Tria igitur genera stercoris sunt praecipue, quod ex auibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus confit. auium primum habetur, quod ex columbariis egeritur, deinde, quod gallinae ceteraeque uolucres edunt, exceptis tamen palustribus aut nantibus, ut anetis et anseris; nam id noxium quoque est. maxime tamen columbinum probamus, quod modice sparsum terram fermentare conperimus,
2 secundum deinde, quod homines faciunt, si et aliis uillae purgamentis inmisceatur, quoniam per se naturae est feruentioris et idcirco terram perurit. aptior est tamen surculis hominis urina, quam sex mensibus passus ueterescere si uitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat, nec solum ea res maiorem faciet prouentum, sed etiam saporem et odorem uini pomorumque reddit meliorem.
3 potest et uetus amurga, quae salem non habet, permixta huic commode frugiferas arbores et

1 committuntur **SAR** ag (g *exp. et* c *ss. m. pr.*) **S** 3 utilissimũ s utilissimã **SA** utilissimam (m *postea del.*) **d** utilissima **R** 4 quanuis **R** *plerique* 5 non omnes sares **SA** cũ sit **SA**

XIV. De generibus stercoris *rubr.* **q** (*add.* cp̄ XXI) *rubr.* **m** (*praemisso* XXI) *in marg. rubr.* s Stercorum gña & stercorandi modos *rubr.* **l**

6 stercoris genera **R** pręcipua **cd²q** 7 auimus (m *exp. et* b *ss. m. rec.*) **A** omnibus (h *ante* o *et* i *inter* m *et* n *ss. m. rec.*) **A** 8 auitin **A** 10 plaustribus (*corr. m. rec.*) **A** ut **SR** aut **Aa** anetis **A** //netis (*in ras. antea* i *scr. ut uid.*; *post in ras. m. alt. scr.* A) **S** anatis **R** nam ///id **S** namdid (*pr.* d *exp.*) **A** 11 tñ **A** tamen **R** au ẽ **Sp** 12 terrem (a *s. alt.* e *m. rec.*) **A** cõperimus **SA** comperimus **R** 14 immisceatur **R** quõ **SA** quom *uel* cum **R** per se *om.* **SAR** feruenti///naturae est (us *in ras. scr. m. alt.*) **S** feruentio nature ÷ **A** 15 iccirco **R** *aliquot* 16 passas **cdq**[1] passam **ks** 17 bitib; (b *eras. et* u *in ras. scr. m. alt.*) **S** (b *exp. et* u *ss. m. rec.*) **A** 18 facit **cd²kqä** 19 adorem **A** uini **R** uitis **SA** 20 uetus//// (*etiam* s *in ras.*) **S** ueter **A** qua (a *in* æ *corr.*) **S** 21 no auet **S**

praecipue oleas rigare, nam per se quoque adhibita multum iuuat. sed usus utriusque maxime per hiemem est et adhuc uere ante aestiuos uapores, dum etiam uites et arbores ablaqueatae sunt. tertium locum optinet pecudum 4
stercus, atque in eo quoque discrimen est, nam optimum existimatur, quod asinus facit, quia id animal lentissime mandit ideoque facilius concoquit et bene confectum atque idoneum protinus aruo fimum reddit. post haec, quae diximus, ouillum et ab hoc caprinum est, mox ceterorum iumentorum armentorumque, deterrimum ex omnibus suillum habetur; quin etiam satis proficit cineris et fauillae. 5
frutex uero lupini succisus optimi sterceris uim praebet. nec ignoro quoddam esse ruris genus, in quo neque pecora neque auis haberi possint; at tamen inertis est rustici eo quoque loco defici stercore. licet enim quamlibet frondem, 6
licet e uepribus et e uiis conpitisque congesta conligere, licet felicem sine iniuria uicini, etiam cum officio decidere et permiscere cum purgamentis cohortis, licet depressa fossa, qualem stercori reponendo primo uolumine fieri praecepimus, cinerem caenumque cloacarum et culmos

1 adibita (h *s.* di *scr. m. alt.*) S 3 æstiuus (*alt.* u *in* o *mut. m. alt.*) pores S aestiuus tempores A uites (e *in ras.*) est (s *exp.*) S est (s *exp.*) S 4 ablaquaeatæ (*alt.* a *del. et* æ *in ras.*) S ablaquæta (a *s.* æt *ss. m. uet.*) A ablaq; ate ä oblaqueatę R obtinet R 5 optumum R *aliquot* 6 quia S q̄ A q̃ c q̃m **bklmä** quoniam **adpqs** it (t *in* d *postea corr.*) S 7 mandidit (*pr.* di *postea exp.*) S mandat A id ideoque A & pæne Sp 8 *uerba* quae diximus ouillum et ab hoc caprinum *om.* SA quae *uel* que R quidem **cqä** 9 ceterũ dũ in iumtorũ S ceterũ dum In iumentorum A 10 uillum (s *ss. m. rec.*) A 11 habetur R (a *s.* et *scr. m. rec.*) A habeat͂ (*s.* e *ras.*) S proficit *scripsi*: profuit R ꝑdicit[2] S ꝑdicit A fabillę S 12 sterceris (*ante* s *ras.*) S stercoris AR 13 pecura (o *s.* u *scr. m. rec.*) A 14 habes (h *exp. et* b *in* v *mut. m. alt.*) S aberi (h *ss. m. alt.*) S possint R possent SAd[1] at R ac SA 15 eo stercore (eo *exp.*) A /// stercore S 16 uerprib; (r *exp. et s.* p *ras.*) S uerpribus A et e uiis *om.* R compitisq; *ed. Ald.*: conpitiq. A (i *in* e *mut. m. alt.*) S compitibusq; R colligere SAR 17 felicē (*pr.* e *in* i *mut. m. alt.*) S felicem Aap[1]ä filicem R 19 fossa *om.* SA (*in marg. add. m. rec. in* A) primo lumine S (uo *inter duo uerba ss. m. rec.*) A 20 praecipimus A

ceteraque, quae euerruntur, in unum congerere. sed eodem medio loco robustam materiem defigere conuenit, namque
7 ea res serpentem noxiam latere in stercore prohibet. haec ubi uiduus pecudibus ager. nam ubi greges quadrupedum uersantur, quaedam cottidie, ut culina et caprile, quaedam pluuiis diebus, ut bubilia et ouilia, debent emundari. ac si tantum frumentarius ager est, nihil refert genera sterceris separare; sin autem surculo et segetibus atque etiam pratis fundus est dispositus, generatim quoque reponendum est, sicut caprarum et auium. reliqua deinde in praedictum locum concauom egerenda et adsiduo humore satianda sunt, ut herbarum semina culmis ceterisque rebus inmixta
8 putrescant. aestiuis deinde mensibus non aliter ac si repastines, totum stercilinum rastris permisceri oportet, quo facilius putrescat et sit aruis idoneum. parum autem diligentis existimo esse agricolas, apud quos minores singulae pecudes trigenis diebus minus quam singulas itemque maiores denas uehes stercoris efficiunt totidemque singuli homines, qui non solum ea purgamenta, quae ipsi corporibus edunt, sed et quae colluuies cohortis et aedificii cotidie gignit, contrahere et congerere possunt. illud quoque praecipien-

1 euerrunt **SA** congere **SAs** 2 deficere **A** (c *in* ç *mut. m. alt.*) **S** 3 latere *om.* **A** 4 quadripedum **SA** 5 quotidie **R** caprile **klp** *in marg.* **d** cȩrilȩ **S** cærile **A** cȩsale *uel* cesale **R** 6 diebus ut **R** salentibus **SA** diebus **d**^{1} obilia **A** (b *in* v *corr. m. alt.*) **S** debet **SA** 7 stereeris **S** (o *s. alt.* e *postea scr.*) **A** stercoris **R** 8 separari **R** 9 prætis **S** (a *s.* æ *scr. m. rec.*) **A** 10 & sit ut **S** et sit ut (s *s.* et *et* c *s.* it *m. rec.*) **A** 11 concabom **SA** concaboum **d**^{1} concauum **R** egerenda **R** erigenda **SAd**^{1}**s**^{1} eriganda **ä** assiduo humore **R** adsiboum mores **S** adsiboum (duo *s.* ib *scr. m. rec.*) more **A** 12 inmixta **R** 13 alter (i *ss. m. alt.*) **S** *om.* **A** 14 stercilinum **bmq** sterquilinum **l** stercilini nũ **S** istercilinum **A** stercilinium **R** arstris **A** (ar *in* ra *corr. m. alt.*) **S** quod **A** 15 arus **S** 16 aput (t *in* d *postea mut.*) **S** 17 tricenis **R** 18 dena **SA** *post* dena *uerba* repositum annum requieuerit (requiuerit *postea* e *ss.* **S**) segetibus esse *inculc.* **SA** (*cfr infra p. 95 u. 1*) uestercori **S** uerstercori **A** 19 illi **SA** 20 colliopes **S** (uuies *ss. m. rec.*) **A** cotidie **A** cotidie cotidie **S** quotidie **R** *plerique* 21 contraitere **SA** Quibus temporibus agri proscindendi sunt *post* possunt *inser. rubr.* **q** *in marg.* **d** illut (t *in* d *postea mut.*) **S**

dum habeo, stercus omne, quod tempestiue repositum anno requieuerit, segetibus esse maxime utile, nam et uires adhuc solidas habet et herbas non creat; quanto autem uetustius sit, minus prodesse, quoniam minus ualeat. itaque pratis quam recentissimum debere inici, quod plus herbarum progeneret, idque mense Februario luna crescente fieri oportere, nam ea quoque res aliquantum faeni fructum adiuuat. de cetero usu sterceris, qualis in quaque re debeat esse, tum dicemus, cum singula persequemur.

15 **Quibus temporibus agri stercorandi sint**

Interim qui frumentis arua praeparare uolet, si autumno sementem facturus est, mense Septembri, si uere, qualibet hiemis parte modicos aceruos luna decrescente disponat, ita ut plani loci iugerum duodeuiginti, cliuosi quattuor et uiginti uehes stercoris teneant, et ut paulo prius dixi, non antea dissupet cumulos, quam erit saturus. si tamen aliqua 2 causa eum tempestiuam stercorationem facere prohibuerit, secunda ratio est, ante quam sariat, more seminantis ex auiariis puluerem stercoris per segetem spargere, si et is non erit, caprinum manu iacere atque ita terram sarculis permiscere; ea res laetas segetes reddit. nec ignorare colonos oportere reor, sicuti refrigescere agrum, qui non ster-

1 habeo **R** ueo **SA** *uerba* repositum — esse *om.* **SA** (*cfr supra ad pag. 94 u. 18*) 2 est **R** *aliquot* et *om.* **SA** 3 sotidas **SA** itabet **A** (it *eras. et* h *in ras. scr. m. alt.*) **S** 4 sit **R** sed **SA** quō̃ **SA** quam **d**[1] quo **a** quom *uel* cum **R** 6 crescene (t *s.* ne *man. rec.*) **A** 7 ea **R** & **S** et (a *s.* t *scr. m. rec.*) **A** res *om.* **SA** 8 usus **R** *plerique* stercoris **AR** 9 cū̃ **A** (c *in* t *corr. m. uet.*) **S**

XV. Quibus temporibus agri stercorandi sint. cp̄ XXII *rubr.* **m** XXII. Quib; temporib; agri stercorādi sunt *in marg. rubr.* **s** 11 septembrii **A** uero **R** *aliquot* q²libet s qlibet **A** 12 disputat **SA** 13 duodeuiginti **SAaä** duo et uiginti **R** 15 dissupes (i *s.* u *et* t *s. ult.* s *scr. m. rec.*) **A** dissipet **SR** arturus **SA** 16 eū̃ **SA** eum **p** *om.* **R** tempestiua ///stercorationem **S** tempestiua astercorationem **A** 17 sariat **SA** sariant **d** sarias **R** minatis **S** (se *s. u. add. m. rec.*) **A** 18 sfarcere (f *in* p *et* c *in* ç *postea mut.*) **S** si et is *uett. edd.*: si et his **R** spetis **SA** 19 nouerit **A** manu iacere **SR** nū̃ tangere **A** ae. res (h *s. u. ante* ae *scr. m. alt.; supra* r *ras.*) **S** æ res (h *ss. m. rec.*) **A** 21 oportere **AR** (reor *s.* re *scr. m. alt.*) **S** oportet *uett. edd.*

coretur, ita peruri, si nimium sterceretur, magisque conducere agricolae frequenter id potius quam inmodice facere.
3 nec dubium, quin aquosus ager maiorem eius copiam, siccus minorem desideret, alter quod adsiduis umoribus rigens hoc adhibito regelatur, alter quod per se tepens siccitatibus hoc adsumpto largioribus torretur, propter quod
4 nec deesse ei talem materiem nec superesse oportet. si tamen nullum genus stercoris suppetet, et multum proderit fecisse, quod Marcum Columellam patruum meum, doctissimum et diligentissimum agricolam, saepe numero usurpasse memoria repeto, ut sabulosis locis cretam ingereret, cretosis ac nimium densis sabulum atque ita non solum segetes laetas excitaret, uerum etiam pulcherrimas uineas
5 efficeret. nam idem negabat stercus uitibus ingerendum, quod saporem uini corrumperet, melioremque censebat esse materiam uindemiis exuberandis congesticiam uel de uepribus uel denique aliam quamlibet arcessitam et aduectam humum. iam uero et ego reor, si deficiatur omnibus rebus agricola, lupini certe praesidium expeditissimum non deesse; quod cum exili loco circa Idus Septembris sparserit et inarauerit idque tempestiue uomere uel ligone succi-
6 derit, uim optimae stercorationis exhibebit. succidi autem lupinum sabulosis locis oportet, cum secundum florem,

1 stergeretur **A** (ge *exp. et* co *ss. m. alt.*) **S** stercoretur **R** 2 adgricolę (d *exp. m. alt.*) **S** adgricolae (d *postea exp.*) **A** inmodice **SAR** 3 nubium **A** niuium (*an* nuuem? *in* dubium *mut. m. alt.*) **S** 4 asuis **SA** assiduis **R** 5 adibito **A** 6 ad hoc **SA** assumpto **R** *plerique* largiore **R** tolleretur **SA** 7 materiam **R** *plerique* 8 genus *in. ras. scr.* **S** et *om.* **SAcq** 9 marcũ **SA** M. **R** colomella **S** columella **A** 10 et diligentissimum *om.* **A** agricola **A** 11 pabulosis **SA** cretotis **A** (t *in* s *mut. m. alt.*) **S** 12 agnimiũ (g *exp. et* c *ss. m. uet.*) **S** 13 pulcerrimas (h *s.* c *scr. m. alt.*) **S** 14 negat **Sä** (ba *ss. m. rec.*) **A** ingere du (*lin. nasal. ss. alt.* e *ss. m. rec.*) **A** 15 censerat (r *exp.*) **A** censeat (r *s.* ea *scr. m. rec.*) **A** 16 congestigiam **SA** 17 ueprius (*sub. pr.* u *ras.*; b *s.* u *scr. m. alt.*) **S** uæprius **A** aliquãlibet **SA** aduecta **A** 18 et **aä** ut **SAR** deficiat **R** 20 exilii sola **SA** arserit **S** (sp *adscr. m. rec.*) **A** 21 inarauerĩt **q** inarauit **SAacd²kl** inaruerit **bmp** inaruĩt **ä** inaruauit **d¹** ĩarauĩ **s** succederit **A** (*pr.* e *in* i *mut. m. alt.*) **S**

lubricosis, cum tertium egerit. illic, dum tenerum est, conuertitur, ut celeriter ipsum putrescat permisceaturque gracili solo, hic iam robustius, quod solidioris glaebas diutius sustineat et suspendat, ut eae solibus aestiuis uaporatae resoluantur.

Atque haec arator exsequi poterit, si non solum, quae 16 **Quem ad modum ex aruo prata fiant**
rettuli genera pabulorum prouiderit, uerum etiam copiam
faeni, quo melius armenta tueatur, sine quibus terram
commode moliri difficile est, et ideo necessarius ei cultus
est etiam prati, cui ueteres Romani primas in agricolatione
tribuerunt, nomen quoque indiderunt ab eo, quod proti- 2
nus esset paratum nec magnum laborem desideraret. Mar-
cus quidem Porcius et illa conmemorauit, quod nec tempe-
statibus adfligeretur ut aliae partes ruris minimeque sumptus
egens per omnis annos praeberet reditum neque eum
simplicem, cum etiam in pabulo non minus redderet quam
in faeno. eius igitur animaduertimus duo genera, quorum 3
alterum est siccaneum, alterum riguum. laeto pinguique
campo non desideratur influens riuos, meliusque habetur
faenum, quod suapte natura sucoso gignitur solo, quam
quod inrigatum aquis elicitur; quae tamen sunt necessariae,
si macies terrae postulat. nam et in densa et resoluta
humo, quamuis exili, pratum fieri potest, cum facultas
inrigandi datur, ac nec campus concauae positionis esse

1 rubricosis **R** egerit florem **R** 2 permisceatur (q; *ss. m. rec.*) **A** 3 quo **Sp** 4 eae **d** ae **S** æ **A** ee *uel* ea e *uel* he **R** uapora atere soluant? **A** XVI. Quem ad modum ex aruo prata fiunt cp̄ XXIII *rubr.* **m** Quemadmodum ex aruo prata fiant *rubr.* **q** (*add.* XXIII) *in marg. rubr.* **s** *in marg.* **d** 6 orator (pr. o *in* a *postea mut.*) **S** exsequi **al** exequi **SAR** 7 retuli **R** *plerique* 8 tuaetu (*in* tueatur *mut. m. alt.*) **S** (a *s.* e *et* r *s.* u *scr. m. rec.*) **A** 9 cōmodeliri **A** 10 romiani (*pr.* i *postea exp.*) **A** primas *om.* **A** 12 marcus **SA** M. **R** 13 commemorauit **SAR** 14 affligeretur **R** *plerique* minimique **l** *uett. edd.* 15 egens **R** eroris **SA** 18 sincanteum **SA** ////lterũ (a *in ras. scr. m. alt.*) **S** 19 desideretur **SA** riuus **R** melius **SA** 20 suapte (suate **A**) natur aquis et eligitur *om. cett.* **SA** succoso *ed. Ald.*: suco (*uel* succo) suo **R** 21 irrigatum **l** irrigatur **R** 22 inde et resolata **S** (nsa *s.* de *et* u *s. pr.* a *scr. m. rec.*) **A** 23 quanuis **R** *plerique* exili **S** exilii **A** exile **R** patu **SA** 24 irrigandi **R** neae **SA** concaba (b *in* v *postea mut.*) **S** concaua **A**

neque collis praeruptae debet: ille ne conlectam diutius contineat aquam, hic ne statim praecipitem fundat. potest tamen mediocriter adcliuis, si aut pinguis est aut riguus
5 ager, pratum fieri. at planities maxime talis probatur, quae exigue prona non patitur diutius imbres aut influentis riuos inmorari, sed ut quis eam superuenit umor, lente proripit. itaque si palus in aliqua parte subsidens restagnat, sulcis deriuanda est, quippe aquarum abundantia atque penuria graminibus aeque est exitio.

Quem ad modum facta prata colantur

17 Cultus autem pratorum magis curae quam laboris est. primum ne stirpes aut spinas ualidiorisue incrementi herbas inesse patiamur, atque alias ante hiemem per autumnum exstirpemus, ut rubos, uirgulta, iuncos, alias sic uellamus, ut intuba ac solstitialis spinas; ac neque suem uelimus inpasci, quoniam rostro suffodiat et cespites excitet, neque pecora maiora, nisi cum siccissimum solum est, quia udo demerguntur ungulae et adterunt scindunt-
2 que radices herbarum. tum deinde aspriora et pendula

1 debent **SA** collectam **SAR** 2 hic ne **R** igne **A** (ig *exp. et* hic *ss. m. alt.*) **S** fundant **Sa** fundent (e *exp. et* a *ss. m. rec.*) **S** 3 acliuis **SAs** adcliuis *uel* accliuis **R** si *om.* **A** 4 at **R** ad **SA** ac **a** *om.* **p** 5 exigua **A** ꝓno (o *in* a *corr. m. alt.*) **S** 6 immorari **SAR** s& (d *adscr. m. alt.*) ut **S** s et ut **A** aut si **R** supuenerit **A** 7 ꝓrepit (epit *in ras.*) **A** proripiat **ä** prorumpit **s** //////// Itaque (Ita *in ras.*) **S** im **A** restagnant **SA** 8 deriuanda **R** erituanda **SA** dirimenda **cq** *in marg.* **ä** quippe **R** qui et **SA** abundantiaq; penuria **SA** XVII. Quemadmodum facta prata colantur *rubr.* **q** (*add.* cp̃ XXIIII) **m** (*praemisso* XXIIII) *in marg. rubr.* **s** *in marg.* **d** 10 pretorũ (e *exp. et* a *ss. m. alt.*) **S** prætorũ (a *s.* æ *scr. m. rec.*) **A** 11 spinas **R** cineras **SA** ualidiorisq; **R** 12 haer **S** (h *exp. et* v *ss. m. rec.*) **A** alias per **R** 13 extirpemus **R** *plerique* rubus **A** uirgultas **SA** iunccos **S** iuncus **A** 14 sic uellamus ut *scripsi:* sigilla///|mus u (t *ss. m. rec.*) **S** sigillã usu **A** si uellamus ut **R** ac *om.* **SA** spinas *om.* **SA** nequem **SA** 15 suuen (*in* suem *corr. m. alt.*) **S** suuem (*pr.* u *exp. et* r *ss. m. rec.*) **A** inparci **A** quõ **SA** qm̃ *uel* quom *uel* cum **R** suofodiat **SA** cespitem **SA** 16 solum est *om.* **A** 17 est *om.* **S** quiaudo **SA** quando **A** demergunt ungulas **R** adterunt **qsä** atterunt **SAR** scindunt neque **SA** 18 iter|erbarũ (iter *exp.; in marg.* h *scr. ante* e *m. alt.*) **S** it herbarũ **A** aspriora **SA** asperiora **clq** *in marg.* **d** macriora **ad¹ps** *nett. edd.* maiora **ä** pedula **A**

loca mense Februario luna crescente fimo iuuanda sunt,
omnesque lapides et si qua obiacent falcibus obnoxia conligi
debent ac longius exportari submittique pro natura loco-
rum aut temperius aut serius. sunt etiam quaedam prata
situ uetustatis obducta, quibus mederi solent agricolae
ueteres uel eraso musco seminibusque de tabulato superiec-
tis uel ingesto stercore, quorum neutrum tantum prodest,
quantum si cinerem saepius ingeras; ea res muscum ene-
cat. at tamen pigriora sunt ista remedia, cum sit effica- 3
cissimum de integro locum exarare. sed haec, si prata
adcessimus, facere debemus; sin autem noua fuerint in-
stituenda uel antiqua renouanda — nam multa sunt, ut
dixi, quae neglegentia exolescant et fiant sterilia, eaque
expedit interdum etiam frumenti causa exarare, quia talis
ager post longam desidiam laetas segetes adfert — igitur 4
eum locum, quem prato destinauerimus, aestate proscissum
subactumque protinus per autumnum rapis uel napo uel
etiam faba conseremus, insequente deinde anno frumento,
tertio diligenter arabimus omnesque ualidiores herbas et
rubos et arbores, quae interueniunt, radicitus exstirpabi-
mus, nisi si fructus arbusti id facere nos prohibuerit.
deinde uiciam permixtam seminibus faeni seremus, tum
glaebas sarculis resoluemus et inducta crate coaequabimus

1 iuuandae (ae *in* a *corr.*) **S** 2 noxia **S** ñ iam **A** colli (gi *add. m. rec.*) **A** colligi **SR** 3 summittiq; **AR** (*pr.* m *in ras.*) **S** 4 autẽperius (*alt.* t *ss. m. alt.*) **S** aut̃ perius **A** 6 ueteres *scripsi:* ueteri **SAR** *om.* s musto **R** *aliquot* 9 ac **SAd²ä** pigridiora **A** sunt *om.* **SA** 11 adcessimus **SA** accessimus **k** arcessimus *in marg.* **b** accepimus **l** cepimus **R** si **A** 13 negligentia **R** isterilia **S** 14 infrumenti **SA** 15 ager **R** ag̃ **S** ac **A** affert **R** *plerique* 16 patro (*in* prato *corr. m. alt.*) **S** (*in* prato *corr. m. rec.*) **A** pratum **R** 17 protinus **SA** sepius **R** auctus **SA** 18 faua **A** 19 ambimus **S** (ra *s.* m *scr. m. rec.*) **A** itherbas **A** ///herbas (h *in ras.*) **S** 20 radicitus **R** radicib; **SAa¹** exstirpauimus **A** extirpauimus **S** extirpabimus **R** 21 si *om.* **SA** id *post* arbusti *om., post* nos *inculc.* **SA** prohi (ƀ *s.* u. *add. m. alt.*) **S** ꝑhi (buerit *add. m. rec.*) **A** 22 permiatam (*pr.* a *in* x *mut.*) **S** (x *s. pr.* a *m. rec.*) **A** cum **SAp** 23 industa grate **S** (c *s.* s *et s.* g *scr. m. rec.*) **A** coiaquauimus **S** (ae *s.* ia *scr. m. rec.*) **A**

grumosque, quos ad uersuram plerumque tractae faciunt crates, disiciamus ita, ne cubi ferramentum faenisecis
5 possit offendere. sed eam uiciam non conuenit ante desecare, quam permaturuerit et aliqua semina subiacenti solo iecerit. tum faenisecas eam oportet recidere ac deinde rigari, si fuerit facultas aquae et si tamen terra densior est; nam in resoluta hmuo non expedit inducere maiorem uim riuorum, prius quam conspissatum fuerit et herbis conligatum solum, quoniam impetus aquarum proluit terram
6 nudatisque radicibus gramina non patitur coalescere. propter quod ne pecora quidem oportet teneris adhuc et subsidentibus pratis inmittere, sed quotiens herba prosiluerit, falcibus desecare; nam pecudes, ut ante iam dixi, molli solo infigunt ungulas atque interruptas non sinunt herbarum radices serpere et condensari. altero tamen anno minora pecora post faenisicia permittemus admitti, si modo siccitas et conditio loci patietur. tertio deinde cum pratum solidius ac durius erit, poterit etiam maiores recipere pecudes. sed in totum curandum est, ut secundum Fauonii exortum mense Februario circa Idus inmixtis seminibus

1 plerunque **R** tracie **SA** 2 gratas **S** (c *s.* g *m. rec.*) **A** disiciamus *scripsi praeeunte Pontedera:* assicamus **SAcq** adsiccamus **abdmäö** dispiciemus **ps** addespiciemus **l** fęnisecis *uel* fenisecis **R** feni (fęni **S**) sepes **SAp** 3 ea uicinã **A** 5 faenisecas eam oportet recidere ac deinde rigari *scripsi:* fenisece (*alt.* e *in*) *mut. m. alt.*) as oport& inducere ac recidere rigari deinde /// **S** faniseceas oportet inducere ac recidere rigari deinde **A** foenisecum (*uel* fenisecum; *sed* foenicerum **d¹** feniseccas **k** fenisecas **l**) messorem oportet inducere ac deinde religare rigari deinde **R** *post* inducere *uerba* maiorem uim riuorum *add.* **qä** 6 et *om.* **A**ꝭ 7 est *om.* **SA** 8 fuerit *om.* **SAd¹s** 9 conligatum **Sa** conligatu **A** colligatum **R** quõ **SA** cum **R** 11 ne **SA** nec **R** subsidientibus (i *post* d *exp.*) **A** 12 inmittere sed (sed *in ras. scr. m. alt.*) **S** inmitteres et **A** immittere sed **R** 14 infigunt **R** infingunt **ab** infugunt (*ut uid.;* infligunt *m. alt.*) **S** infunt (ind *ss. m. rec.*) **A** herbarum *om.* **SA** 15 alte **S** (ro *s. u. add. m. rec.*) **A** 16 faenisi//cia **S** fænisicia **A** foenisticia **d¹** fenisicia *uel* fenisitia **R** 17 conducio **S** conductio **A** paciet˜ **S** tertio (t *in ras. scr.: antea* n *ut uid.*) **S** 18 poterit *om.* **SA** 19 fauunt (*in* fauoni *mut. m. alt.*) **S** fauont (i *s.* t *m. rec.*) **A** faonii **d** 20 exorsũ **S** (t *s.* s *m. rec.*) **A** fruario (ru *in* eb *mut. m. alt.*) **S** immixtis **R** *plerique*

faeni macriora loca et utique celsiora stercorentur. nam editior cliuus praebet etiam subiectis alimentum, cum superueniens imber aut manu riuos perductus sucum stercoris in inferiorem partem secum trahit. atque ideo fere prudentes agricolae etiam in aratis collem magis quam uallem stercorant, quoniam, ut dixi, pluuiae semper omnem pinguiorem materiam in ima deducunt.

Quemadmodum succisum faenum tractari et condi debeat

Faenum autem demetitur optime ante quam inarescat; 18
nam et largius percipitur et iucundiorem cibum pecudibus praebet. est autem modus in siccando, ut neque peraridum neque rursus uiride conligatur, alterum quod omnem sucum si amisit, stramenti uicem optinet, alterum si nimium retinuit, in tabulato putrescit ac saepe, cum concaluit, ignem creat et incendium. non numquam etiam, cum faenum cecidimus, imber oppressit; quod si permaduit, inutile est udum mouere, meliusque patiemur superiorem partem sole siccari. tunc demum conuertemus et utrimque siccatum 2
coartabimus in strigam atque ita maniplos uinciemus. nec omnino cunctabimur, quo minus sub tectum congeratur, uel si non conpetet, ut aut in uillam faenum portetur aut in

1 faen (i *s. u. add. m. alt.*) **A** fen (r *s.* e *m. rec. ut uid.*) **A** 3 riuos **SAR** riuo **dlp** riuus **t** perductus **SAt** perducto **R** 4 interiorẽ **S** 5 aratis (n *s. alt.* a *m. uet.*) **S** 6 stercorant (r *ex* l *fact. ut uid.*) **S** quõ **SA** cum *uel* quã **R**

XVIII. Quemadmodum succisum (succis **dq**) foenum tractari et condi debeat *rubr.* **q** *in marg.* **d** (*add.* c̄. XXV) *rubr.* **m** (*add.* C. XXIII) **t** (*praemisso* XXV) *in marg. rubr.* **s** 8 demetiet˜ **S** arescat **SA** 9 iocundiorem **R** *plerique* 11 sursus (*pr.* s *in* r *mut. m. uet.*) **S** colligatur **R** condatur **lmp** *in marg.* **b** collegatur **Ad**^{1} colleat˜ (e *in* ɉ *mut. et* g *ss. m. alt.*) **S** alter alterĩ (ĩ *in* ũ *mut. m. alt.*) **S** altera iterũ **A** omne **A** (ẽ *m. alt.*) **S** 12 optinet **SAad** obtinet **R** retinu//t (ɉ *in ras. m. alt.*) **S** 13 caluit **SAc** 14 nunquam **R** num (q *s. u. add. m. alt.*) **S** nũ (quam *adscr. m. rec.*) **A** cecidimus **R** cedimus **Aa** cędimus **ds** cendimus (n *postea exp.*) **S** condimus **ä** 15 imper *m. pr. ut uid.* **S** ///udum **S** udũ **Akqt** ut dum **R** dum **blm** *om. uac. sp. rel.* **c** 16 patiemus (s *in* r *corr. m. uet.*) **S**

17 *uerba* siccari tunc demum conuertemus et utrimque *om.* **SA** utrimque *Ursinus:* utrunque **R** 18 striga **SAaks** manimiplos (mi *postea exp.*) **SA** manipulos **R** 20 competet **SAR** oportetur (*pr.* o *postea exp.*) **A**

maniplum conligatur, certe quicquid ad eum modum, quem debet, siccatum erit, in metas exstrui conueniet easque ipsas in angustissimos uertices exacui. sic enim commodissime faenum defendetur a pluuiis, quae etiam si non sint, non alienum tamen est praedictas metas facere, ut si quis humor herbis inest, exsudet atque excoquatur in aceruis. propter quod prudentes agricolae quamuis iam inlatum tecto non ante conponunt, quam per paucos dies temere congestum in se concoqui et deferuescere patiantur.

De area constituenda

Sed iam faenisicia insequitur cura messis, quam ut recte possimus percipere, prius instrumenta praeparanda
19 sunt, quibus fruges coguntur. area quoque si terrena erit, ut sit ad trituram satis habilis, primum radatur, deinde confodiatur, permixtis paleis cum amurga, quae salem non accepit, extricetur, nam ea res a populatione murum formicarumque frumenta defendit; tum aequata pauiculis uel molari lapide condensetur et rursus superiectis paleis inculcetur atque ita solibus siccanda relinquatur. sunt ta-

1 manipulum **AR** colligatur **SAR** quidquid **S** 2 siccatur **SA** exstrui **A** extrui **SR** 3 cõmodisse (in *s. u. praemisit m. rec.*) **A** 4 defenditur **R** 6 exsudet atque *om.* **SA** excoquatur (c *in ras.*) **S** 7 quanuis **R** *aliquot* 8 inlatum **SAadsä** illatum **R** conponunt **S** conpunnt (*pr.* u *in* o *mut. m. rec.*) **A** componunt **R** ꝑ aucos (aucos *in* aliquos *corr. m. alt.*) **S** 9 defuruescere **A** (*pr.* u *in* e *postea mut.*) **S** ratiantur (r *in* p *postea mut.*) **S**

XX De area constituenda *maiusc. rubr.* **S** De area constituenda *rubr.* **A** (*abhinc incipiunt capitulorum tituli in* **SA**) De area constituenda *rubr.* **q** *in marg.* **d** (*add.* C. XX4) **t** (*add.* c̄p̄. XXVI *et infra ante* Area quoque *pos.*) *rubr.* **m** De area construenda *rubr.* **c** XXVI. De Area constituenda *in marg. rubr.* s De curatione messis **t** 10 sed iam **SAs** sed etiam **R** insequitur **S** sequitur **AR** XIX. 12 terna **SA** 13 at **A** (t *in* d *postea mut.*) **S** 14 confodiatur **R** conficiatur **SA** paruixtis **SA** cum **R** et **SA** amurca **R** *plerique* 15 adcepit (d *in* c *postea corr.*) **S** extricetur *scripsi:* et rigetur **SAkp** *in marg.* **bd** extringetur **R** populatio (ne *s. u. postea add.*) **SA** murũ **A** (i *inter* r *et* u *postea inculc.*) **S** murum **R** formicaruminue **S** (q *ss. m. rec.*) **A** 17 condenset torrens supiectis **A** (*sup.* rre *ras.*) **S** inculcetur **A** 18 solidib; sic siccanda **S** solidib; siccandi (a *s. ult.* i *m. rec.*) **A**

men, qui prati subiacentem Fauonio partem triturae de- 2
stinant areamque demessa faba et iniecta expoliunt; nam
dum a pecudibus legumina proculcantur, etiam herbae
ungulis adteruntur, atque ita glabrescit et fit idonea fru-
mentis area.

Sed cum matura fuerit seges, ante quam torreatur **20** **De messe facienda**
uaporibus aestiui sideris, qui sunt uastissimi per exortum
Caniculae, celeriter demetatur; nam dispendiosa est cunc-
tatio, primum quod auibus praedam ceterisque animali-
bus praebet, deinde quod grana et ipsae spicae culmis
arentibus et aristis celeriter decidunt. si uero procellae 2
uentorum aut turbines incesserunt, maior pars ad terram
defluit, propter quae recrastinari non debet, sed aequaliter
flauentibus iam satis, ante quam ex toto grana indurescant,
cum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est,
ut potius in area et in aceruo quam in agro grandescant
frumenta; constat enim, si tempestiue decisa sint, postea
capere incrementum. sunt autem metendi genera conplura.
multi falcibus ueruculatis atque iis uel rostratis uel denti- 3
culatis medium culmum secant, multi mergis, alii pectini-

1 prati subiacentem Fauonio *Schneiderus*: pratis obiacentem fabonio **A** (b *in* v *mut. m. alt.*) **S** pratis obiacente fauonio **R** 2 areaq; **SAä** iniecta **SA** lecta **R** expoliunt *uel* expolliunt **R** exolunt **A** (e *s.* o *m. alt.*) **S** 3 ꝓcucantur (l *s.* uc *m. alt.*) **S** etiam herbes **SA** herbae etiam **R** atteruntur **R** adterunt **A** atterunt **S** 4 clabrescit **R** clauescit **SAad**[1] glabrescat **t** durescit **s** idona (e *postea s.* na) **SA**

XX. De messe facienda *rubr.* **cq** *in marg.* **d** (*add.* XVII) *in marg. rubr.* **s** (*add.* c̄p XXVII) *rubr.* **m** De messe faciēnda frumētisq; terēdis & expurgādis. C. XXV **t** 6 seces **SA** 7 ut pauoribus **SA** ortum **R** 8 demetur **SA** 10 ipsa|ae **A** 11 uero *om.* **S** *post* ꝓcelle *incul.* **A** 12 turbinib; **SA** incesserunt **SAd** incesserint **R** 13 propter *om.* **SA** equaliter **R** ea qualiter **SAd**[1] et qualiter **s** 16 aceruo (acerbo, *sed* b *postea in* v *mut.* **S**) quam in agro **SAt** in aruo quam in aceruo et in agro **R** in aceruo quam et in agro **l** 18 *post* incrementum *tit. incul.* Quẽ ad modū metamur frumenta XXVII *in marg. rubr.* **s** Quo modo aratura fieri debeat c̄p XXVIII *rubr.* **m** complura **SAR** 19 uerutulatis **SA** uericulatis **R** iis **S** his **A** his *uel* hiis **R** rostratis **acd** *ed. Ald.* nostratib; **SAR** *rell. edd.* 20 mergi ta pectinib; **SA**

bus spicam ipsam legunt, idque in rara segete facillimum, in densa difficillimum est.

Quo modo areaturae fieri debeant

Quod si falcibus seges cum parte culmi demessa sit, protinus in aceruum uel in nubilar congeritur et subinde
4 opportunius solibus torrefacta proteritur. sin autem spicae tantum modo recisae sunt, possunt in horreum conferri et deinde per hiemem uel baculis excuti uel exteri pecudibus. at si conpetit, ut in area teratur frumentum, nihil dubium est, quin equis melius quam bubus ea res conficiatur et, si pauca iuga sunt, adicere tribulam et traheam possis, quae res utraque culmos facillime conminuit. ipsae autem spicae
5 melius fustibus tunduntur uannisque expurgantur, at ubi paleis inmixta sunt frumenta, uento separantur. ad eam rem Fauonius habetur eximius, qui leuis aequalisque aestiuis mensibus perflat; quem tamen opperiri lenti est agricolae, quia saepe, dum expectatur, saeua nos hiems deprendit. itaque in area detrita frumenta sic sunt aggeranda, ut omni flatu possint excerni. at si conpluribus diebus undique silebit aura, uannis expurgentur, ne post nimiam uentorum segnitiem uasta tempestas inritum faciat totius anni
6 laborem. pura deinde frumenta, si in annos reconduntur,

1 alegunt **SA** idq; **aklt** ideoq; **SAR** itaq; **p** 2 inest **SA** Quemadmodũ areaturę fieri debeãt *rubr.* **q** Quom̃ areature fieri debent *in marg.* **d** Quõ arature fieri debent *rubr.* **c** 3 seçes **S** dimissa **Adä** demissa **s** dimessa **a** 5 opportunius **s** oportunius **R** opportunis **S** oportunis **At** oportunus **ä** solidibus **SA** spica & **SA** 8 ad **A** (d *in* t *postea mut.*) **S** ac **R** competit ut **R** competitur **S** cõperitur (t *s.* r *m. rec.*) **A** 10 adiicere **R** *aliquot* tribulam **R** tribulare **SA** traheam *scripsi* (traham *uett. edd.*): trahere **SAR** quã res utrasq. **S** 11 comminuit **SAR** 12 cuduntur **SAä** aut **SA** 13 immixta **R** frumento uenta uento **SA** seperantur **R** *plerique* 14 ęqualisq; ęstiuis **ds** aequalis quaestiuis **S** (e *s.* uae *adscr. m. rec.*) **A** equalisue estiuis **R** 15 opperiri **Ss** operiri **R** operi **A** 16 saepe *om.* **R** expetatur **SA** saeua **SA** seua *uel* sęua **R** seuera **b** seeua **s** sepius **akp** hiemis **SA** 17 egeranda *uel* agerenda **R** *aliquot* 18 ad **A** (d *eras.* *et* t *scr. m. alt.*) **S** compluribus **SAR** diebusq (q *postea exp.*) **A** 19 manib; **SA** possint **A** 20 irritum **R** iaci ad **A** potius **SA** 21 sic **R** *plerique* recunduntur (*pr.* u *postea in* o *mut.*) **S**

reteri debent, nam quanto sunt expolitiora, minus a curculionibus exeduntur; sin protinus usui destinantur, nihil adtinet repoliri, satisque est in umbra refrigerari et ita granario inferri. leguminum quoque non alia cura est quam reliquorum frumentorum, nam ea quoque uel *** conduntur. atque hoc supremum est aratoris emolumentum percipiendorum seminum, quae terrae crediderit.

Quae per ferias liceat agricolis et quae non liceat facere

Sed cum tam otii quam negotii rationem reddere 21
maiores nostri censuerunt, nos quoque monendos esse agricolas existimamus, quae feriis facere quaeque non facere debeant. sunt enim, ut ait poeta, quae

festis exercere diebus
fas et iura sinunt: riuos deducere nulla
religio uetuit, segeti praetendere saepem,
insidias auibus moliri, incendere uepres
balantumque gregem fluuio mersare salubri.

quamquam pontifices negant segetem feriis saepiri debere; 2
uetant quoque lanarum causa lauari oues nisi si propter medicinam. Vergilius, quod liceat feriis flumine abluere gregem, praecipit et idcirco adicit fluuio mersare salubri, id est salutari; sunt enim uitia, quorum causa pecus utile sit lauare. feriis autem ritus maiorum etiam illa permittit: 3
far pinsire, faces incidere, candelas sebare, uineam con-

1 reteri **R** reperiri **S** repperiri **A** çurçulionibus **S** potinus **A** destjnant͠ (destj *postea scr. in ras.*) **S** 3 attinet **SAR** *post* uel *manifeste hiant* **SAR** absumuntur statim uel *inculc.* **t** statim absumuntur uel *ed. Ald.* uel cuduntur uel proteruntur **p** 6 suppremum **R** *plerique* 7 precipiendorum **R** *aliquot* quæ perme **SA** crediderit *scripsi:* eeciderit **SA** crediderat **R**

XXI. Quę per ferias liceat agricolis et quę non liceat facere *rubr.* **q** *in marg.* **d** (*add.* C. XXVI) **t**; *cfr infra n. 10* 9 facere *omissum s. u. add. m. uet. in* **S** 10 *post* debeant *rubr. titul. inculc.* 11. De feriis *maiusc.* **S** De feriis **A** XXVIIII. De feriis *in marg. rubr.* **s** Que per ferias licet agricolis & que nō liceat facere c̄p̄ XXVIIII **m** 12 *Verg. Georg. 1, 268 sqq.* exercere festis diebus **SA** 14 segete **SA** 17 quanquam **R** *plerique* negant **S** (e *s.* a *m. rec.*) **A** negent **R** sapiri (a *in* æ *mut. m. alt.* **S**; e *s.* a *m. rec.* **A**) feriis **SA** 18 lauare **SA** si *om.* **R** 19 uirgilius **R** frumine (l *s.* r *m. uet.*) **A** 21 id est salutari *om.* **R** *aliquot* 22 labare **S** lauari **R** *aliquot* ritu **SA** 23 far pensire (pinsere s^2t^1 pinsare t^2) **R** faro instare **S** farao instare **A** sebare **SR** seuare **R**

ductam colere, piscinas, lacus, fossas ueteres tergere et
purgare, prata sicilire, stercora aequare, faenum in tabu-
lata conponere, fructus olиueti conductos cogere, mala, pira,
ficos pandere, caseum facere, arbores serendi causa collo
uel mulo clitellario adferre; sed iuncto aduehere non per-
mittitur nec adportata serere neque terram aperire neque
4 arborem conlucare, sed ne sementem quidem administrare,
nisi prius catulo feceris, nec faenum secare aut uincire
aut uehere. ac ne uindemiam quidem cogi per religiones
pontificum feriis licet nec ouis tondere, nisi si catulo fece-
ris. defrutum quoque facere et uinum defrutare licet. uuas
itemque oliuas conditu legere licet. pellibus oues uestiri
non licet. in horto quicquid holerum causa facias, omne
licet. feriis publicis hominem mortuum sepeliri non licet.
5 M. Porcius Cato mulis, equis, asinis nullas esse ferias ait,
idemque boues permittit coniungere lignorum et frumento-
rum aduehendorum causa. nos apud pontifices legimus
fereis tantum denicalibus mulos iungere non licere, ceteris
licere. hoc loco certum habeo quosdam, cum solemnia
festorum percensuerim, desideraturos lustrationum cetero-
rumque sacrificiorum, quae pro frugibus fiunt, morem pri-
6 scis usurpatum. nec ego abnuo docendi curam, sed differo

1 colorem **SA** piscinam **S** piscinẽ **A** tergeret purgaret **SA** 2 siciure **SA** tabulatu **SA** 3 componere **R** 4 ficus **R** *aliquot* spandere **SA** caseũ naso facere **SA** colli **SA** 5 afferre **R** *aliquot* iunc|tio **A** 6 apportata **R** *aliquot* adportare **SA** nec serere **SA** 7 conlucare (u *in* o *mut. m. uet.*) **A** conlocare **S** collucare **R** administra **SA** 9 religones (i *ss. m. uet.*) **A** 10 ouis **S** oues **AR** tundere (u *postea in o mut.*) **S** 11 defritu **S** (u *s.* i *m. rec.*) **A** defructare **R** *aliquot* 12 conditui **R** *pauci* 13 orto (h *ss. m. rec.*) **A** quidquid **S** 14 sepeliri **SA** sepelliri **a** sepelire *uel* sepellire **R** 15 portius **SAd** *ante* equis *ras.* **S** ait idemq; **S** itidemq; (*om.* ait) **Ad¹ä** ait itidemq; **R** 16 uobis (*in* boues *mut. m. alt.*) **S** coniuige (*in* coniungere *corr. m. alt.*) **S** ɔiunge **A** 18 fere is **A** (e *in* i *corr. m. alt.*) **S** feriis **R** denicalibus **bm** *s. u.* **k** deuiualib; **S** denibalib; **A** dominicalibus **R** 19 hoc lo **A** solẽnia **S** sollempnia **A** solemnia *uel* solempnia **R** 20 percensuerint **SA** desideraturus **A** (*ult.* u *in* o *mut. m. alt.*) **S** 21 frugibus (frugi *in ras.*) **S** fugibus (r *s. pr.* u *m. rec.*) **A** 22 ego *om.*, *s. u. adscr. m. rec.* **A** differroneum **S** differre (o *s.* e *m. rec.*) neum **A**

in eum librum, quem conponere in animo est, cum agricolationis totam disciplinam praescripsero. finem interim praesentis disputationis faciam dicturus exordio sequente, quae de uineis arbustisque prodidere ueteres auctores quaeque ipse mox conperi.

1 componere **SAR** 4 bineis (b *in* v *mut. m. alt.*) **S** (u *s.* b *m. rec.*) **A** artasq; (i *s. alt.* a *m. rec.*) **A** 5 comperi **SAR**

L. Iuni · Moderati · Columella · rei rustice Lib II · sementiuus *maiusc. rubr.* **S** L. Iuni moderati Columellę rei rustice lib. II · sementibus *rubr.* **A** L. iuni moderati Columellae rei rusticę liber secundus explicit de sementibus *rubr.* **b** Secundus liber Moderati Columellae rei rusticae de sementibus absolutus *maiusc.* **d** Lucij Iuni Moderati Columella de re Rustica liber Secundus explicit **l** L. ivni. moderati columellae rei rustice liber secundus explicit *maiusc. rubr.* **m** liber ·II· explicit *maiusc.* **s** L. iunii · moderati · columellæ · r. r. sementibus l. II explicit *maiusc.* **t** *subscriptionem om.* **ackquvä** *al.*

CORRIGENDVM

Pag. 50 l. 22 pro araturae *scribendum* areaturae: *eadem pag. in app. crit. scribendum*: 22 areaturae *scripsi*: area ternę arature **d**[1]q c. q. s

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ÅKE JOSEPHSON
STEN HEDBERG

FASCICVLVS TERTIVS
REI RVSTICAE LIBROS TERTIVM, QVARTVM,
QVINTVM CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLXVIII

LIBRARY
DEC 17 1968
UNIVERSITY OF TORONTO

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBRI III–V

RECENSVIT

STEN HEDBERG

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MCMLXVIII

Maiorem partem impensae praebuit

STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

PRAEFATIO

Editio critica operum L. Iuni Moderati Columellae, quae De re rustica et De arboribus inscribuntur, abhinc annos plus quam septuaginta in Collectione scriptorum ueterum Upsaliensi imprimi coepta est[1]. Quam editionem libris tertio, quarto, quinto, duodecimo edendis iam perficienti mihi paucis uerbis disserendum est, quam rationem secutus textum et apparatum composuerim ac praesertim num in uariis lectionibus codicum recentiorum referendis aliam rationem atque Lundström et Josephson secutus sim.

Quomodo codices saec. IX exarati, S et A, inter se et cum codicibus recentioribus cognati sint, optime demonstrauit Josephson in libro qui »Die Columella-Handschriften»[2] inscribitur: codices S et A ex eodem codice descriptos esse; codicem A et alium codicem ex alio fonte deriuatum fontes fuisse codicum recentiorum; eos undequadraginta[3] numero esse omnesque in Italia saec. XV exaratos esse. Quomodo autem codices recentiores inter se cognati sint, Josephson praeteriit, solummodo monstrans eos in cateruas quasdam diuidi posse, e quibus αφψω (i.e. codices ahk, e(d)[4]wå, izä, mosö) ab A artius, ϰγ (i.e. codices juc(d)[5]q, xgvœǫḅnütą) et σ (i.e. codices bflprńyçøæ, qui nullis certis uinclis affinitatis inter se coniuncti sint sed tamen una eademque littera designari possint) laxius pendeant.

---

[1] Iam apparuerunt: Fasc. I, librum de arboribus continens. Rec. V. Lundström. 1897. Fasc. II, libros de re rustica I et II continens. Rec. V. Lundström. 1917. Fasc. IV, libros de re rustica VI et VII continens. Rec. V. Lundström. 1940. Fasc. V, libros de re rustica VIII et IX continens. Rec. Å. Josephson. 1955. Fasc. VI, librum de re rustica X continens. Rec. V. Lundström. 1902. Fasc. VII, librum de re rustica XI continens. Rec. V. Lundström. 1906.

[2] Å. Josephson, Die Columella-Handschriften. (Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala universitets årsskrift 1955:8.) 1955.

[3] Ad eos accedunt codices duo, qui post saec. XVI perierunt, codices septendecim, qui excerpta tantum continent, et codices quattuor, qui ex editionibus impressis deriuati sunt.

[4] 1–4,24,18 et Arb.

[5] 4,24,18–12.

Omnibus codicibus inspectis etiam ea, quae Josephson praetermisit, aliqua ex parte explicare conatus sum. Haec cum accuratius in dissertatione mea[1] tractaui, liceat mihi hic breuiter dicere, quid sentiam. Repperi aliquot codices ex apparatu critico excludi posse: codices a et k nihil ualent, cum e codice h descripti sint; eodem modo cum ą[2] ab v, n ab ḅ, ǫ ab g et ḅ, g v œ ab x, ḍ ab s, s ö ab o, æ[3] ab u pendeant, praetermitti possunt; codex ḅ eundem fere textum quem codex x sed corruptiorem praebet et eam ob rem omitti potest.

His codicibus omissis de eis, qui restant, haec fere dicenda sunt:
α: Hic solus relinquitur codex h.
φ: Codex hyparchetypus deperditus bis uel ter descriptus est. Ab eo pendent codices e(d), qui errores permultos communes habent, et codices wå, quorum cognatio eodem modo apparet. In libris 1–5 et Arb. huc accedit codex o, qui saepius cum codicibus e(d) quam cum codicibus wå consentit.
ψ: Codex hyparchetypus deperditus, e quo codices izä descripti sunt, duos fontes habuit: alter codex w erat (codex i magna ex parte e codice w descriptus est), alter codex aliquis a codice j deriuatus.
ω: Codicibus sḍö sublatis codices o et m restant, ad quos accedit codex b, qui ab eodem fonte atque codex m pendet. In libris 1–5 et Arb. codex o ita correctus est, ut cum codicibus m et b consentiat; in ceteris libris a fonte codicum m et b communi deriuatus est textus primus codicis o. In apparatu codex deperditus, e quo codices (o)mb pendent, littera λ designatur.
κγ: A codice j codex u fere omnia accepit. E codice u alius codex descriptus est, nunc deperditus, e quo correcto, ut cum alio nescioquo codice recentiore consentiat, codices aliquot descripti sunt: codex, e quo codices c(d)q pendent, codex γ, e quo codices xüt descripti sunt, nunc deperditus, et codex ille, de quo supra dixi, qui fons alter codicis ψ erat. Codex γ tamen textum suis ipse coniecturis restituit uel restituere conatus est.

Quam ob rem etiam codices ψ (=izä)ucdqγ(=xüt) tollere pos-

---

[1] S. Hedberg, Contamination and interpolation. A study of the 15th century Columella manuscripts. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 4.) 1968.

[2] 1–11,1,20 et Arb. Postea fere eundem textum ac codices j et u, peiorem tamen, praebet.

[3] 1–5,10,21 et Arb. Postea a codice p, deinde a codice λ artius pendet; textus ualde corruptus et contaminatus est.

sumus; restant codices φhjλflpyçøρ, e quo codices r et ń descripti sunt.

l, p: Codices l et p tam pleni coniecturis sunt ut in nullam cateruam referri possint; quae coniecturae cum textum ualde inferiorem fecerint, in apparatu critico qui referantur digni non sunt.

φ: Codices A et φ tot et tales errores, etiam lacunas, communes habent ut credere possemus codicem φ e codice A descriptum esse, nisi codex A omissiones aliquot codici φ non communes haberet; apparet codicem φ maxima ex parte e codice A descriptum esse. Cum ea, quae codex φ a codice A non accepit, bona communia omnium codicum recentiorum sint, codex φ in apparatu critico non est citandus.

h^2: Codex h saepissime ita correctus est ut cum codice A consentiat, quae correctiones neglegi possunt.

R: Restant codices hjλfρyçø. Cum codices S et A soli omissiones aliosque errores communes habeant, codices recentiores omnes a codice pendent qui a codice A non pendet; aliis locis codex A et omnes uel plures e codicibus recentioribus ita consentiunt, ut appareat fontem codicum recentiorum communem deperditum, qui littera R designatur, aliquid e codice A accepisse. Facillimum est putare codicem R lectiones et a codice A et a codice altero, quem supra nominaui, praebitas habuisse; in describendo scribas alibi lectionem codicis A, alibi lectionem codicis alterius praetulisse. Cum aliis locis codices A et R fere omnes errores communes habeant, aliis codices S et A uel codex A unus errorem quendam habeat, apparet codicem R aliis locis plus, aliis minus a codice A accepisse; sequitur ut lectiones fontis deperditi codicis R omnibus locis restituere non liceat.

Quamquam optimum esset in apparatu lectiones codicum S et A et fontis deperditi codicis R referre, qui codices qualitate pares sunt, fieri id non potest. Quod certa fide restituere potui, i.e. lectiones codicum S, A, R, rettuli, ac si quae lectiones codicis R cum lectionibus codicis A consentiunt, intellegendum est eas a codice A praebitas in codicem R influxisse.

In lectionibus codicis R restituendis hac ratione usus sum: eorum codicum, qui plurimum ualent, i.e. hjλfρyçø, rationem habui, ceteros neglexi; si unus aliusue eorum forte quid omisit uel mutauit, neglegitur; si plures codices consentiunt, ita ut cogitari possit eorum lectionem a fonte aliquo deriuatam esse, referuntur; si alii cum codice A consentiunt, alii aliam lectionem, siue codici S

communem siue non, praebent, intellegendum est codicem R lectionem duplicem praebuisse.

Aliquotiens incidit, ut omnes fere codices lectionem corruptam praebeant, unus tamen atque alter codex, qui ceteris locis neglegitur, per coniecturam lectionem ueram praebeat; tum codices omnes, qui lectionem ueram habent, referuntur et codices SAhjλfϱyçø, sed si quis ceterorum codicum coniecturam falsam fecit, neglegitur. Hae lectiones codicum e coniecturis ortae et coniecturae uirorum doctorum, qui post artem libros typis imprimendi inuentam uixerunt, eodem modo uncis declarantur.

Qua ratione usus Lundström apparatum criticum composuerit, non apparet, nisi quod in libris sexto et septimo edendis nihil, alibi multa omisit. Josephson quoque multa omisisse uidetur; de ratione autem lectionum eligendarum in praefatione nihil dicit: codices octo recentiores, ex quibus duo ex editionibus impressis descripti sint, omissos esse (pp. VII sq.). Sequitur, ut apparatus criticus librorum tertii, quarti, quinti, duodecimi multis rebus ab apparatibus a Lundström et Josephson compositis differat.

Alias rationes, quibus usus est Josephson, probandas puto: Clausulas ad textum constituendum nihil ualere (Die Columella-Handschriften, pp. 13 sqq.); in discrepantiis orthographicis codicem S praeferendum esse, lectiones codicum reliquorum plerumque non referendas (pp. IX–XIII); in locis qui uocentur parallelis referendis Varronem et Palladium diligentissime, ceteros rarius referendos esse nec fontes ab imitationibus diiungendos (p. XIV).

In rubricis capitulorum hac ratione usus sum: Sunt duae series rubricarum, quarum altera argumenta librorum singulorum efficit, ab omnibus fere codicibus ante textum libri, ad quem spectant, enumerata — ei simillimus est index totius operis, quem in ultimo libro undecimo Columella ipse praebet —, altera per textum distributa rubricas capitulorum efficit; quae rubricae a codicibus S et A et aliquot e recentioribus (hbfryç) praebitae saepissime argumentis librorum dissimiles sunt. Eas rubricas respexi et rubricas codicum wåψcqγm neglexi: quae cum fere in omnibus rebus similes argumentis sint, apparet eas a principio non rubricas fuisse sed argumenta, quae per textum distributa sunt.

Verba aliquot ubicumque praebentur iisdem cum uariationibus a codicibus praebentur: scriba legem, quomodo ea uerba scribenda essent, habuisse nec scripturam exemplaris sui secutus esse uidetur. Mihi optimum uisum est ea uerba infra referre, ne in apparatu critico eaedem uariationes saepius reddantur:

intellego, *neglego* et uerba ex iis deriuata a codice **R** sub forma -*lig*- praebentur.
quia: **A** notam habet, quae *qui* intellegi potest; **R** saepissime *qui* habet.
quoniam: **SA** notam *quō* habent, **R** *quom* uel *quoniam* praeter aliquot (wåizäcγ**bϱ**), qui *cum* habent.
sextarius: sestarius **S.**
Vergilius: Virgilius **R.**
uilica, *uilicus: uilli*- wåizäcqγ**blpϱç**.
umor, *umidus* etc.: *hum*- (**A**^{2})**R.**
Praenomina a codicibus **S** et **A** integra praebentur; **R** litteram initialem habet.

Restat ut gratias amicis meis agam, qui mihi hanc editionem praeparanti auxilio fuerunt, in primis J. Svennung, professori emerito linguae Latinae Upsaliensi, et successori eius, S. Lundström, atque T. Kleberg, editori Collectionis scriptorum ueterum Upsaliensis.

Scribebam Upsaliae mense Martio a. MCMLXVIII.

Sten Hedberg

INDEX SIGLORUM

Litteris nigrioribus ei codices designantur qui plurimum ualent atque saepius citantur; ceteri tum tantum citantur cum per coniecturam textum bonum praebent pauci codices recentiores.

S = Sangermanensis, olim Petropolitanus 207, nunc Leninopolitanus Clas. Lat. F v 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
b = Bibl. Brer. Mediol. A.D. XV,4.
c = Caesenas Malatestianus, Plut. 24 sin. 2.
d = Laurentianus, Conu. Suppr. 285.
e = Scorialensis, R. I. 7.
f = Mus. Brit., Add. 19903.
h = Vindobonensis, Lat. 81 et 3144.
i = Vaticanus, Ottob. Lat. 2059.
j = Mus. Brit., Add. 17295.
l = Lipsiensis, Bibl. uniuers., Rep. I, 13.
m = Venetus, Marcianus 462.
o = Vaticanus, Ottob. Lat. 1700.
p = Laurentianus, Plut. 53,27.
q = Laurentianus, Plut. 91 inf. 6.
r = Vaticanus, Lat. 1525.
t = Bononiensis, Bibl. uniuers., 2523.
u = Vaticanus, Urbinas Lat. 260.
w = Vaticanus, Lat. 1524.
x = Gotoburgensis, Bibl. uniuers., Lat. 28.
y = Vaticanus, Lat. 1527.
z = Vindobonensis, Lat. 33.
å = Mus. Brit., Lansdowne 833.
ä = Parisinus, Lat. 6830 A.
ø = Mus. Brit., Harl. 3556.
ü = Parisinus, Lat. 6830 C.
ç = Valentinus, Bibl. uniuers., Lat. 651.
ń = Neapolitanus, Lat. V A 6.

[1] = textus primus, qui aliquo modo et aliquando ab aliquo correctus est.
[2] = textus secundus, qui in loco lectionis primae deletae uel non deletae scriptus est.

γ = consensus codicum xüt
λ = » » **mb**
ρ = » » **rń**
σ = » » **fρyçø**
R = » » **hjλσ** uel omnium uel omnium praeter eos qui separatim laudantur

Ald. = Libri de re rustica M. Catonis lib. I, M. Terentii Varronis lib. III, L. Juni Moderati Columellae lib. XIII, Palladii lib. XIIII. [Ed. Jucundus Veronensis.] Venetiis in aedibus Aldi et Andr. soceri mense Maio 1514.

Ash = Lucius Iunius Moderatus Columella on agriculture. With a recension of the text and an English translation by Harrison Boyd Ash. (Loeb classical library. Latin authors.) I. Res rustica I–IV. London & Cambridge, Mass., 1941.

Ber. = Opera agricolationum: Columellae Varronis Catonisque nec non Palladii cum annotationibus D. Philippi Beroaldi et commentariis quae in aliis impressionibus non extant. Bononiae 1504.

Dahllöf = N. Dahllöf, Tempora och modi hos Columella. (Doktorsavhandlingar i latinsk filologi vid Göteborgs högskola. Serie fr. o. m. 1926. 6.) [Diss.] Göteborg 1931.

diss. = S. Hedberg, Contamination and interpolation. A study of the 15th century Columella manuscripts. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 4.) [Diss.] Uppsala 1968.

ed.pr. = Rei rusticae scriptores Cato, Terentius Varro, Columella et Palladius Rutilius. [Ed. Georgius Merula.] Venetiis 1472.

Eranos = Eranos. Acta philologica Suecana. Upsaliae. Vol. 1(1896)–.

F.-H. = Lucius Iunius Moderatus Columella on agriculture. With a recension of the text and an English translation by E. S. Forster and Edward H. Heffner. (Loeb classical library. Latin authors.) II–III. Res rustica V–XII, De arboribus. London & Cambridge, Mass., 1954–1955.

Gesner = Scriptores rei rusticae ueteres Latini: Cato, Varro, Columella, Palladius, quibus nunc accedit Vegetius De mulo-medicina et Gargilii Martialis fragmentum, cum editionibus prope omnibus et mss. pluribus collati. Adiectae notae uirorum clariss. integrae tum editae tum ineditae et lexicon rei rusticae. Curante Jo. Matthia Gesnero. Lipsiae 1735.

Josephson = Å. Josephson, Die Columella-Handschriften. (Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala universitets årsskrift 1955:8.) Uppsala 1955.

Lundström = Bibliotheca uniuersitaria Gotoburgensis. Collationes adnotationesque Vilhelmi Lundström in Columellam. Editio manuscripta Columellae De re rustica lib. 3,1–3,2,23, 5,1,1–3, 5,11,5–5,12,5.

Pomoell = R. Pomoell, Textkritiska studier till Columellas femte bok. [Diss.] Åbo 1931.

Schn. = Scriptores rei rusticae ueteres Latini. Ex librorum scriptorum atque editorum fide et uirorum doctorum coniecturis correxit atque interpretum omnium collectis et excerptis commentariis suisque illustrauit Jo. Gottlob Schneider. T. I–IV. Lipsiae 1794–1796.

Sobel = R. Sobel, Studia Columelliana palaeographica et critica. (Doktorsavhand-

lingar i latinsk filologi vid Göteborgs högskola. Serie fr. o. m. 1926. 4.) [Diss.] Gotoburgi 1928.

Thes. = Thesaurus linguae Latinae. Lipsiae. Vol. 1– (1900–)1905–.

Trotzki = J. Trotzki. Aspasmos, Festschrift für Iwan Tolstoi, Leningrad 1928, pp. 46–51.

Urs. = Fulvius Ursinus, Notae ad M. Catonem, M. Varronem, L. Columellam de re rustica. Romae 1587.

Reliquos editores uel commentatores per apparatum et commentarium Gesneri et Schneideri cognoui.

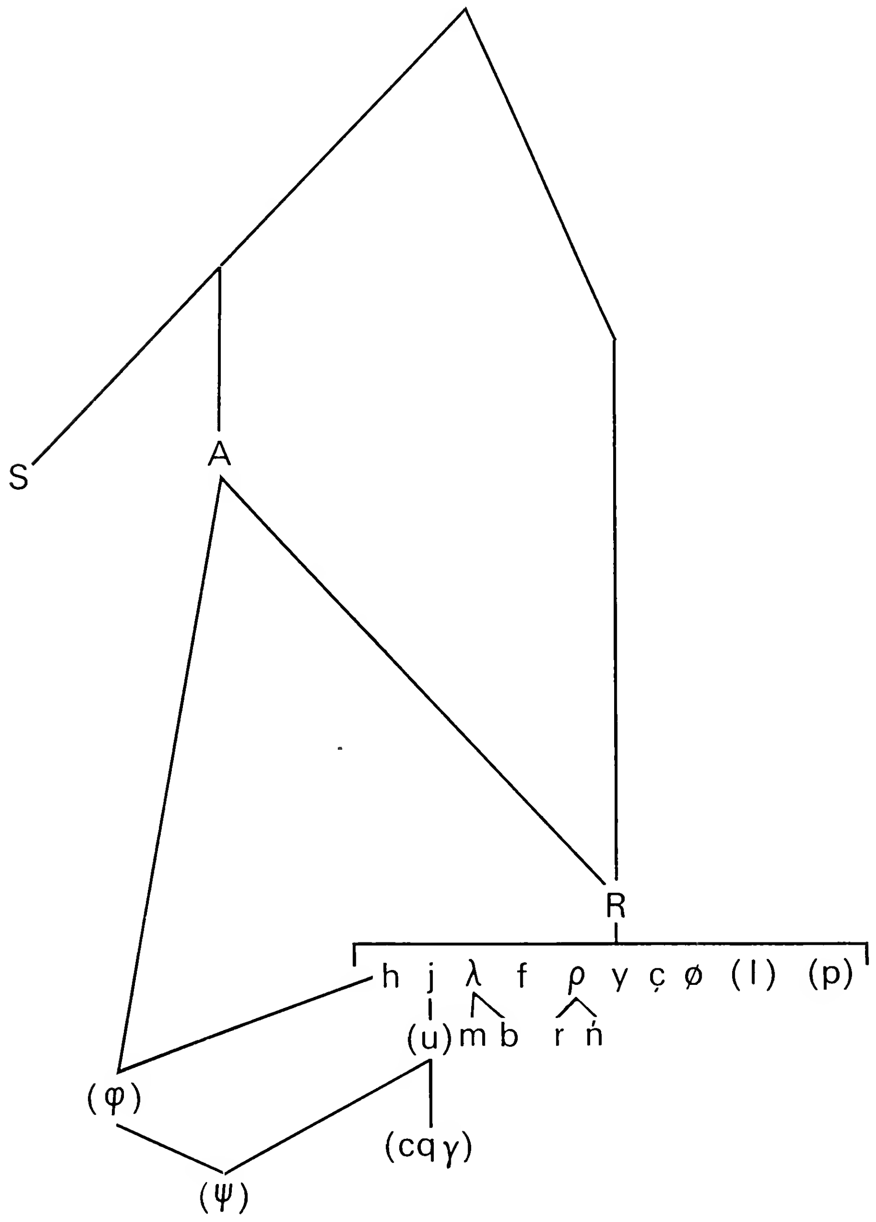

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER TERTIVS

SVRCVLARIS PRIOR

TERTIVS LIBER HAEC CONTINET

I. Quod genus uitis conueniat cuique solo et statui caeli.
II. Quae uites suburbanis regionibus ad escam conserendae sunt.
III. Quae uites diffusionis causa deponendae.
IV. Nomina et qualitates minus aut magis generosarum uitium.
V. Disputationem, qua colligitur nihil rusticis magis expedire quam uineas colere.
VI. Quantum debeat agricola ex deposito malleolo redigere.
VII. Quantum in singula iugera uini facere.
VIII. Quot iugera debeat unus uinitor colere.
IX. Quali solo et quomodo uitiarium faciundum sit.
X. Qualis et ex quibus partibus uitis malleolus legendus sit.
XI. Quomodo fecunditatem uitis explores.
XII. Quomodo Aminneas uineas feraces facias.
XIII. Quae spectandae sint qualitates in eo solo, quod uineis destinaueris.
XIV. Quomodo terra pastinetur.
XV. Quot modis uitis ponatur aut in prouinciis aut in Italia.
XVI. Meliorem esse positionem pastinato solo quam in nouali factis scrobibus aut sulcis.
XVII. Quae mensura pastinandi soli uineis abunde sit.
XVIII. Quemadmodum et quibus temporibus conserenda sit uitis.

Titulus L (Liber **Ah**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quartus surcularis prior **SAhλfryçø**

Argumentum: rubrica Quartus liber haec continet *pr.* **SAhbyø** – *numeros om.* **jr** *post pos.* **m** – 2 consendae **S**[1] – sint **ρ** – 3 *post* deponendae *add.* sunt **h** sint **jλfρyø** – 5 rusticis **γ** (*lib. XI:* **SAR**) rusticos **SAR** – *ante* colere *add.* et **hjmyø** – 6 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAR** – 8 quod **SA** – 10 patribus **A** – sit *om.* **S** – 12 Amineas **AR** – uineas **SA** uites **R** (*lib. XI:* **SAR**) – 14 pastintur **S**[1]**A**[1] – 15 quod **S**[1]**A** – 16 melior inesse **A**[1] – possessionem **SA** – facti **SA** – 18 consendia

XIX. Quae obseruare debeat, qui uitem serit.
XX. Contra Iuli Attici positionem, qui contortum malleolum ponit.
XXI. Quam longus debeat esse malleolus.
XXII. Quot genera uitium ponenda sint.
XXIII. Utrum distinctis uitium generibus horti conserendi sint an consemineae uineae faciendae.

S[1] conserendia **S**[2]**A** – 19 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAR** – 22 quod **SA** – 23 con semine **A** cum semine **R**

1 *1* Hactenus aruorum cultus,

ut ait praestantissimus poeta. nihil enim prohibet nos, Publi Siluine, de isdem rebus dicturos celeberrimi carminis auspicari principio. sequitur arborum cura, quae pars rei rusticae uel maxima est. earum species diuersae et multiformes sunt, quippe uarii generis, sicut auctor idem refert,

nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua ueniunt,

multae etiam nostra manu satae procedunt. *2* sed quae non ope humana gignuntur, siluestres ac ferae sui cui⟨us⟩que ingenii poma uel semina gerunt; at quibus labor adhibetur, magis aptae sunt frugibus. de eo igitur prius genere dicendum est, quod nobis alimenta praebet, idque tripertito diuiditur: nam ex surculo uel arbor procedit, ut oleae, uel frutex, ut palmae campestris, uel tertium quiddam, quod nec arborem nec fruticem proprie dixerimus, ut est uitis.

3 Hanc nos ceteris stirpibus iure praeponimus non tantum fructus dulcedine sed etiam facilitate, per quam omni paene regione et omni declinatione mundi, nisi tamen glaciali uel praeferuida, curae mortalium respondet; tamque felix campis quam collibus prouenit, et in densa non minus quam in resoluta, s⟨ed⟩ aeque etiam gracili atque pingui materia siccaque et uliginosa; *4* tum sola maxime utcumque patitur intemperiem caeli uel sub axe frigido uel aestuoso procellosoque. refert tamen cuius generis aut quo habitu uitem pro regionis statu colere censeas: neque enim omni caelo soloue cultus idem neque est idem stirpis eius genus, quodque praecipuum est ex

---

1: 1 *Verg. georg. 2,1* – 5–16 *Colum. arb. 1,1–3* – 7–8 *Verg. georg. 2,10–11* – 29–36 *Colum. arb. 3,1–2* – 39–49 *Pallad. 3,9,2* – 51–56 *Pallad. 2,13,1* – 60–62 *Verg. georg. 2,238–240* – 63–67 *Pallad. 2,13,2*

1: 2 Silunae **A** – 3 iisdem **R** – dicturus **S**^{1} – aut spicari **S**^{1}**A** – principio **lp** principia **SAR** – 9 multa **Aj** – 10 cuiusque **x** cuique **SAR** – 11 at **SA**^{2}**R** ad **A**^{1} – 12 discendum **SA** – 13 arbori **Ah** arbore **ρ** – 14 tertium **d**^{2}**tpy** tertius **SAR** – 15 quidam **R** – propie **S** – 17 stirpibus *in ras.* **S** stripibus **A** – 18 etiam **SR** iam **A** – facilitatem **Shmf** – 21 sed aeque *scripsi monente S. Lundström* saepe **SAR** – 22 materia **hλσ** matria **S**^{1}**Aj** macria **S**^{2} *uide diss. pp. 149 sq.* – utrumque **hjλρyø** – 26 idem (*ante* stirpis) **SAj** unum **hλσ** – eius *bis* **S** – 27 dictum

omnibus, non facile dictu est, cum suum cuique regioni magis aut minus aptum esse doceat usus.

5 Exploratum tamen habebit prudens agricola genus uitis habile campo, quod nebulas pruinamque sine noxa perfert, colli, quod siccitatem uentosque patitur; pingui et uberi dabit agro gracilem uitem nec natura nimis fecundam, macro feracem, terrae densae uehementem multaque materia frondentem, resoluto et laeto solo rari sarmenti; umido loco sciet non recte mandari fructum teneri et amplioris acini sed call⟨os⟩i et angusti frequentisque uinacei, sicco recte contribui diuersae naturae semina.

6 Sed et post haec non ignorabit dominus loci plus posse qualitatem caeli frigidam uel calidam, siccam uel roscidam, grandinosam uentosamque uel placidam, serenam uel nebulosam; *7* frigidaeque aut nebulosae duorum generum uites aptabit, seu praecoques, quarum maturitas frugum praecurrit hiemem, seu firmi durique acini, quarum inter caligines uuae deflorescunt et mox gelicidiis ac pruinis, ut aliarum caloribus, mitescunt; uentoso quoque et tumultuoso statu caeli fidenter easdem tenaces ac duri acini committet, rursus calido teneriores uberioresque concredet; sicco destinabit eas, quae pluuiis aut continuis roribus putrescunt, roscido, quae siccitatibus laborant, grandinoso, quae foliis duris latisque sunt, quo melius protegant fructum. nam placida et serena regio nullam non recipit, commodissime tamen eam, cuius uel uuae uel acina celeriter decidunt.

8 Ac si uoto est eligendus uineis locus et status caeli, sicut censet uerissime Celsus, optimum est solum nec densum nimis nec resolutum, soluto tamen propius, nec exile nec laetissimum, proximum tamen uberi, nec campestre nec praeceps, simile tamen edito campo, nec siccum nec uliginosum, modice tamen roscidum, quod fontibus non in summo, non in profundo terrae scaturriat sed ut uicinum radicibus umorem sumministret, *9* eumque nec amarum nec salsum, ne saporem uini corrumpat et incrementa uiren-

---

S – 28 aptum **u^{2}p** apud se **SAR** – esse *om.* **AR** – usis **A** – 30 pruiamque **A^1** – 33 spondentem **hjfr^1** – resuloto **A^1** resuluto **A^2** – 34 rari sarmenti humido **R** radi sarmentium do (de **A**) **SA** – 35 acinis **SA** – sed **AR** set **S** – callosi *ed.pr.* calli **S** galli **AR** – uinacei **A** uinace **S** uinaceis (uitra- **j^1** -ces **h^1**) **R** – sic correcte **A** – 36 comtribui **S** – 37 *ante* posse *add.* esse **A^1** – 39 frigidaque **S** – 40 uitis **hλσ** cutis **j** – 41 hiemam **Ahy** *om.* **S** – agini **S^1** – 42 caelicidiis **S^{1}A^1** – 45 tenerioris uberiorisque **R** – destinabat **A^1** – 49 eam **S^{1}A** iam **S^2** ea **R** – *ante* celeriter *add.* uel **AR** – 52 proprius **Ahλρø** – 55 summa **A** – scaturiat **R** – 56 antarum **A** – 57 ne **Sjσ** nec **Ahλr** – 58 uelud **A** – 60 et *om.* **Aj** – 62 bacho

tium uelut quadam scabra rubigine coerceat, si modo credimus Vergilio dicenti:

salsa autem tellus, et quae perhibetur amara
frugibus infelix; ea nec mansuescit arando
nec baccho genus aut pomis sua nomina seruat.

10 caelum porro neque niuale uinea, sicut praedixi, nec rursus aestuosum desiderat, calido tamen potius quam frigido laetatur, imbribus magis quam serenitatibus offenditur et solo sicco quam nimis pluuio est amicior; perflatu modico lenique gaudet, procellis obnoxia est. atque haec maxime probabilis caeli et soli qualitas.

2 *1* Vitis autem uel ad escam uel ad effusionem deponitur. ad escam non expedit instituere uineta, nisi cum tam suburbanus est ager, ut ratio postulet inconditum fructum mercantibus uelut pomum uendere. quae cum talis est conditio, maxime praecoques et duracinae, tum denique purpureae et bumasti dactylique et Rhodiae, Libycae quoque et cerauniae, *2* nec solum, quae iocunditate saporis, uerum etiam, quae specie commendari possunt, conseri debent, ut stephanitae, ut tripedaneae, ut unciariae, ut cydonitae, item quarum uuae temporibus hiemis durabiles uasis conduntur, ut uennuculae, ut nuper in hos usus exploratae Numisianae.

2: *Gp. 5,2* – 4–10 *Plin. nat. 14,40–42; Macr. sat. 3,20,7; Isid. orig. 17,5,15* – 4–8 *Cato agr. 7,1; Pallad. 3,9,3* – 5–6 *Verg. georg. 2,95, 2,101–102* – 11–13 *Pallad. 3,9,3* – 25–40 *Plin. nat. 14,21; Pallad. 3,9,4* – 28–29 *Verg. georg. 2,97* – 29–36 *Cato agr. 6,4; Varro rust. 1,25; Plin. nat. 14,46; Gp. 4,1,14, 5,17,2–4; Macr. sat. 3,20,7* – 41–47 *Plin. nat. 14,22* – 65–80 *Plin. nat. 14,23; Isid. orig. 17,5,19* – 77–80 *Plin. nat. 14,25–26* – 81–90 *Plin. nat. 14,24; Macr. sat. 3,20,7* – 87–90 *Isid. orig. 17,5,20* – 91–95 *Plin. nat. 14,27* – 91 *Isid. orig. 17,5,22* – 101–109 *Plin. nat. 14,28* – 101–103 *Verg. georg. 2,99; Isid. orig. 17,5,23* – 104 *Verg. georg. 2,99–100; Plin. nat. 14,35* – 110–111 *Plin. nat. 14,29; Isid. orig. 17,5,26* – 115–116 *Verg. georg. 2,95* – 121–124 *Verg. georg. 2,91; Plin. nat. 14,25, 14,39; Macr. sat. 3,20,7; Isid. orig. 17,5,25* – 124–127 *Plin. nat. 14,31; Isid. orig. 17,5,24* – 128–130 *Plin. nat. 14,32* – 139–144 *Plin. nat. 14,34–35* – 139–140 *Isid. orig. 17,5,28* – 142 *Macr. sat. 3,20,7* – 152–163 *Plin. nat. 14,20* – 155–156 *Verg. georg. 2,105–106*

Amρ bacco **j** – 63 nequem (neque in **f**) uale **Af** neque in ualle **λr** – 64 aestiuosum **AR** – 66 pluuioso **SAf**^{1} *post u. sp.* **h** – amicitior **AR** – perflatum **S**^{1}**A** – modico lenique **SR** odii colonique **A** – 67 *post* probabilis *add.* est **R**

2: 1 effusionem **hjλr**^{1} defusionem **SA** effundendum **σ** *uide diss. p. 139*^{8} – 4 et **λfr**^{2}**yçø** set **S**^{1}**A** sed **S**^{2}**hjρ** – 5 dactylique **Ajfçø** daetylique **S** dactilique **hλρy** – et **S**^{1}**R** e **S**^{2}**A** – hodie **S**^{1} – 6 Libycae **xüç** Lybicae **SAhjσ** Libicae **λø** Libacae **y** – nec **Shλσ** non **Aj** – iucunditate **AR** – 7 possint **AR** – 11 ad **S**^{1}**A** – 14 nimis

3 At ubi uino consulimus, uitis eligitur, quae et in fructu ualet et in materia, quod alterum ad reditus coloni, alterum ad diuturnitatem stirpis plurimum confert. *4* sed ea tum praecipua est, si nec nimis celeriter frondet et primo quoque tempore deflorescit, nec nimis tarde mitescit, quin etiam pruinas et caliginem et carbunculum facile propulsat, eademque nec imbribus putrescit nec siccitatibus abolescit.

5 Talis nobis eligatur uel mediocriter fecunda, si modo is locus habetur, in quo gustus nobilis pretiosusque fluit. nam si sordidus aut uilis est, feracissimam quamque serere conducit, ut multiplicatione frugum reditus augeatur. *6* fere autem omni statu locorum campestria largius uinum sed iucundius adferunt collina, quae tamen ipsa modico statu caeli magis exuberant Aquiloni prona, sed sunt generosiora sub Austro.

7 Nec dubium, quin sit ea nonnullarum uitium natura, ut pro locorum situ bonitate uini modo uincat, modo superetur. solae traduntur Aminneae, excepto caeli statu nimis frigido, ubicumque sint, etiam si degenerent sibi comparatae, magis aut minus probi gustus uina praebere, ceteras omnis sapore praecedere. *8* ea⟨e⟩ cum sint unius nominis, non unam speciem gerunt: duas germanas cognouimus, quarum minor ocius et melius deflorescit, habilis arbori nec non iugo; illic pinguem terram, hic mediocrem desiderat longeque praecedit maiorem, quia et imbres et uentos fortius patitur. *9* nam maior celeriter in flore corrumpitur et magis in iugis quam in arboribus, ideoque non est uineis apta, uix etiam arbusto, nisi praepingui et uiuida terra; nam nec mediocri ualet, multoque minus in exili; prolixarum frequentia materiarum foliorumque et uuarum et acinorum magnitudine dinoscitur; internodiis quoque rarior largis fructibus a minore superatur, gustu non uincitur. et hae quidem utraeque Aminneae.

10 Verum et aliae duae geminae ab eo, quod duplicis uuas exigunt, cognomen trahunt, austerioris uini sed aeque perennis.

γ minus **SAR** – spondet **hjfr¹** – 16 putrescit **R** harescit **SA** – 19 sordibus **A¹hjλf** – 23 prona sed **ρç** pronas et **SAhρø** prona et **jλfy** – 25 nec dubium *bis* **A¹** – qui **S¹A¹** – 26 solae traduntur **SA** solae et raduntur **j** solae (solet **ρ** sola **ø**) et traduntur **hλσ** – 27 caelis latu **S** – 28 degenere nisi ui **SA¹** – 29 custus **A** – eae **t²** ea **SAR** – 30 una **A** – 31 defloruescit **A¹** – 35 *ante* uineis *add.* in **AR** (*exc.* **ρç**) – 37 filiorumque **A¹** – 38 et acinorum *om.* **SA** – 39 custu **A** – 40 Aminneae **hjλfy** Aminnea **SA** Amineae **ρçø** – 41 duplici **A** – uuae **SA** – 42 cognomen trahunt **SA** gemellae uocantur **hλσ** gemellae uocantur cognomen trahunt **j** – austeris **SA** – 44 Vesuuii **S²hjλfr¹ç** Vaesui **S¹** Vaesuiui **A** Suessae **r²ńy**

duarum minor uulgo notissima, quippe Campaniae celeberrimos Vesuuii colles Surrentinosque uestit; hilaris inter aestiuos Fauonii flatus, Austris adfligitur. *11* ceteris itaque partibus Italiae non tam uineis quam arbusto est idonea, cum praedictis regionibus commodissime iugum sustineat. materiam fructumque, nisi quod duplicem, non absimilem minori germanae gerit, sicut maior gemina maiori germanae, quae tamen minor hoc melior est, quod fecundior etiam mediocri solo; nam illam nisi praepingui terrae non respondere iam dictum est.

12 Lanatam quoque Aminneam quidam maxime probant, quae hoc uocabulum non ideo usurpat, quod sola ex omnibus Aminneis, uerum quod praecipue canescit lanugine; sane boni uini, sed lenioris quam superiores; crebram quoque materiam fundit atque ideo propter pampini densitatem parum saepe recte deflorescit eademque maturo fructu celeriter putrescit.

13 Super hunc numerum, quem rettulimus, singularis habetur Aminnea maiori germanae non dissimilis prima specie pampini et trunci, sed uini sapore aliquanto inferior, quamuis generosissimis sit proxima, praeferenda etiam propriis uirtutibus: nam et feracior et flore melius exuitur spissasque et albidas uuas ac tumidioris acini gerit, gracili aruo non desciscit atque ideo inter uberrimas uites numeratur.

14 Nomentaneae uini nobilitate subsequuntur Aminneas, fecunditate uero etiam praeueniunt, quippe cum se frequenter inpleant et id, quod ediderunt, optime tuentur. sed earum quoque feracior est minor, cuius et folium parcius scinditur et materia non ita rubet ut maioris, a quo colore rubellanae nuncupantur eaedemque faeciniae, quod plus quam ceterae faecis adferunt. *15* id tamen incommodum repensant uuarum multitudine, quas et in iugo[s] et in arbore melius exhibent. uentos et imbres ualenter sufferunt; celeriter

---

Siresse **ø** – 48 absimile **SA** – germanae **Sjλyø** germina **Af** germine **hρ** Germaniae **ç** – egerit **Ahλσ** – 49 maiori *Gesner* minori **SAR** – quo **S**^{2}**A** – 50 terrae *om.* **SA** – 51 iac **A** – 52 Aminneam **hjbfyø** Amineam **SAmρç** – 53 Amineis **ρç** – 54 lanugiae **A**^{1} – leuioris **bρy** – 55 superioris **R** – crebam **A** – 59 Aminnea **SAjb** Aminea **ńç** Am(m)inneam **myø** Ammineam **hjfr** – germinae **A** – panpini **S** – 60 generossimis **A** – 61 proximo **SA** – praeferendam **S** proferendam **A** – proprius **Ah** – 62 spissaque **SA** – aluidas **SA** – actu idioris **S**^{1} – 63 aruor **A**^{1} – 65 Nomentanae **S** – uineae **R** – subsecuntur **SA** – Amineas **Sρç** – 66 se *om.* **A**^{1} – 68 *post* ut *add.* a **Ah** – 69 rubellianae **hλσ** – eademque **AR** – 71 iugo et *Lundström* iugos et **S**^{1} iugo sed et **S**^{2}**AR** – 72 exibent **S**^{1} – 73 citius **hλσ** – 74

deflorescunt et ideo cito mitescunt omnis incommodi patientes praeter caloris; nam quia minuti acini et durae cutis uuas habent, aestibus contrahuntur; pinguique aruo maxime gaudent, quod ubertatem aliquam natura gracilibus et exilibus uuis praebere ualet; *16* frigidum ac roscidum solum et caelum commodissime sustine⟨n⟩t, sicut eugeniae, dum sunt in Albano colle (nam mutato loco uix nomini suo respondent), nec minus Allobrogicae, quarum uini iocunditas cum regione mutatur.

17 Magnis etiam dotibus tres ap[p]ianae commendantur, omnes feraces, iugoque et arboribus satis idoneae, generosior tamen una, quae nudis foliis est; nam duae lanatae, quamuis frondibus et palmitum pare⟨s⟩ facie, fluxurae qualitate sunt dispariles, quoniam tardius altera recipiet cariem uetustatis; *18* pingui solo feracissimae, mediocri quoque fecundae; praecoquis fructus, ideoque frigidis locis aptissimae; uini dulcis, sed capiti neruisque uenisque non aptae; nisi mature lectae, pluuiis uentisque et apibus adferunt praedam, quarum uocabulo propter hanc populationem cognominantur.

19 Atque hae pretiosi gustus celeberrimae. possunt tamen etiam secundae notae uites prouentu et ubertate commendari, qualis est Biturica, qualis balisca, quarum minorem coccolobin uocant Hispani, longe omnium primis utraeque proximae: nam et uetustatem uinum earum patitur et ad bonitatem aliquam per annos uenit. *20* iam uero ipsae fecunditate praestant omnibus, quas ante rettuli, tum etiam patientia, quippe turbines imbresque fortissime sustinent et commode fluunt nec deficiunt macro solo, frigora melius quam umores sustinent, umores commodius quam siccitates, nec caloribus tamen contristantur.

21 Visulla deinde ab iis et minor argitis terrae mediocritate laetantur, nam in pingui nimi⟨i⟩s uiribus luxuriant, in macra tenues et uacuae fructu ueniunt, amiciores iugo quam arboribus; sed

---

muniti **A** – 75 arbo **S**^{1}**A** – 76 aliqua **A** – gracili **A** *om.* **S** – ubiis **S**^{1}**A** – 77 et caelum *om.* **SAρ** – 78 sustinent **wäc** sustinet **SAR** – eugeniae dum **R** euaginiaenum *uel* euagimaenum **SA** euagimaedum **f** *post* dum *add.* eugimenum **j** – 79 Albobrogice **A** – 80 iucunditas **AR** – 81 apianae **t**^{2}**p** appianae **SAR** – 83 lanatem **S** – 84 pares *scripsi* pari **SAR** – 85 recipit **hλfyçø** – 87 uenisque *om.* **SAf** – 92 secudae **S**^{1} – commendare **SA** – 93 Viturica **SA** Biturrica **j** – balisca **S** basilisca **Ahjmfyçø** basilica **bρ** – coccolobin *Sobel p. 47* coccolouin **S** coccoloum **Aj** coccolubem **hλfyçø** corquolubem **ρ** – 99 umores (*ante* commodius) *om.* **S**^{1} – qua **S** – siccites **A**^{1} – carobus **A**^{1} – 101 uisullae **SA** – hiis **A** – 102 nimiis *ed.pr.* nimis **SAR**

argitis etiam in sublimibus fertilis uastis materiis et uuis exuberat. *22* humillimis tabulatis aptior uisulla breuem materiam, durum folium et latum exigit, cuius amplitudine fructus suos optime aduersus grandinem tuetur. qui tamen nisi primo quoque tempore maturi legantur, ad terram decidunt; umoribus etiam, priusquam defluant, putrescunt.

23 Sunt et heluolae, quas nonnulli uarias appellant, neque purpureae neque nigrae, ab heluo, nisi fallor, colore uocitatae. melior est nigrior abundantia uini, sed haec sapore pretio⟨sio⟩r; color acinorum in neutra conspicitur aequalis atque utraque candidi musti. alterna uice annorum plus aut minus adferunt; melius arborem sed et iugum commode uestiunt, mediocri quoque solo fecundae sicut Preciae minor et maior; sed hae[c] generositate uini magis commendantur et frequentibus materiis frondent et cito maturescunt.

24 Albuelis utilior his, ut ait Celsus, in colle quam in campo, in arbore quam in iugo, in summa arbore quam in ima ferax et materiae frequentis et uuae. nam ⟨quae⟩ Graeculae uites sunt, ut Mareoticae, Thasiae, p⟨s⟩ithiae, Sophortiae, sicut habent probabilem gustum, ita nostris regionibus et raritate uuarum et acinorum exiguitate minus fluunt; inerticula tamen nigra, quam quidam Graeci amargion appellant, potest in secunda quasi tribu esse, quod et boni uini est et innoxia, quoniam nomen traxit, quod iners habetur in tentandis neruis, quamuis gustu non sit hebes.

– 105 tabulantis **A**^{1} – brembem **S**^{1}**A** – 106 et latum *ante* folium *trp.* **A**^{2}**R** – amplitudine **Sç** altitudinem **Ahjρ** (*ante add.* ati **h**^{1}) amplitudinem **λfr**^{2}**yø** – 108 etiam *om.* **SA**^{1} – 109 defluxant **A** – 110 herbolae **hσ** bolae **λ** – uarias **hlpy** barias **SAR** – 111 ab heluo **S**^{2} ab *rasura* **S**^{1} albo **A**^{1} ab albo **A**^{2}**jb**^{1}**fρy**^{2} ab herbo **b**^{2}**r**^{2}**ç** ab herbi (herbi *del.* **h**^{2}) albo **h** ab herbio **y**^{1}**ø** ab herbo albo **m** – 112 sed **SR** sae **A** – pretiosior **γ** pretior **SA** pretio **R** – color acinorum in neutra **j** color ora cinerum in neutra **S** coloro facine rumine utra **A** colore acinorum in neutra **hλσ** – 113 atque utraque **A**^{2}**R** aque **S** *om. u. sp. r.* **A**^{1} *uide diss. pp. 150 sq.* – candi **SA** – 114 aut **S** alit **Ahρyçø** aliae **jλf** – auferunt **SA** – 115 sola **SA** – 116 hae *scripsi* haec **SA** et haec **R** – 117 commendatur **SA** – 119 albuelis **u**^{2} aldiuelis **SA** alius uel his **R** – utiliur **S**^{1} – his *om.* **R** – 120 ardore **S**^{1}**A**^{1} – ardore **S**^{1}**A**^{1} – *ante* in ima *uerba* in iugo in summa arbore (ardore **S**^{1}**A**^{1}) quam *iterum* **SA** – in ima **S**^{2} in anima **S**^{1}**A** in minima **R** – 121 nam quae **γ** nam **SAR** – credule **S**^{1} – 122 psithiae *Ald.* pithiae **SAλρ** pythiae **hjfyçø** – sophorsisiae **S** sophorstsiae **A** sophortice **ρ** – sicut **R** ut **SA** – probarilem **SA** – gestum **SA** – 123 aginorum **A** – etexiguitate **SA** – 124 flunt **S** – amargion *Thes. s. v.* amarcion **SAfç** amaricion **jρø** amariciem **h** amariotion **λ** amarecion **y** – 125 quod ... innoxia *om.* **SA** – 126 tentam **SA** – 127 quamuis **SR** quam sit **A** – gustu **λfyçø** gustus **Shj** custus **A**

25 Tertium gradum facit earum Celsus, quae fecunditate sola commendantur, ut tres heluennacae, quarum duae maiores nequiquam minori bonitate et abundantia musti pares habentur — earum altera, quam Galliarum incolae marcum uocant, mediocris uini est, et altera, quam longam appellant, eandemque canam, sordidi uini nec tam largi quam ex numero uuarum prima specie promittit; *26* minima et optima e tribus facillime folio dinoscitur: nam rotundissimum omnium id gerit atque est laudabilis, quod siccitates maxime perfert, quod frigora sustinet dum tamen sine imbribus, quod nonnullis locis etiam uinum eius in uetustatem diffunditur, quod praecipue sola macerrimum quoque solum fertilitate sua commendat —, *27* ut spionia, dapsilis musto sed amplitudine[m] magis uuarum quam numero fertilis, ut Holconia, ut Murgentina eademque Pompeiana, ut Numisiana, u⟨t⟩ uennucula[e] eademque scirpicula atque rabucula, ut nigra Fregellana et Mettica, ut Rhaetica, ut omnium, quas cognouimus, copiosissima arcelaca maior, a multis argitis falso existimata.

28 Nam has nuper mihi cognitas, pergulanam dico et hirtiolam ferreolamque, non facile adseuerem, quo gradu habendae sint, quod, etsi satis fecundas scio, nondum tamen de bonitate uini, quod adferunt, iudicare potui. unam etiam praecoquem uitem nobis ante hoc tempus incognitam Graeca consuetudine dracontion uocitari comperimus, quae fecunditate uel arcelacae baliscaeque et Bituricae comparari possit, generositate uini Aminneae.

– hebes **λr^{2}yçø** habilis **SAhjfρ** – 128 earum ... fecunditate *bis* **SA** – facunditate *primum* **SA** – 129 heluenacae **jλ** hennacae **SAhf** heluennacie **ρ** heluenacie **yç** heluecanie **ø** – nequicquam **AR** – 130 usti **S^{1}** – 131 uini est **λρyçø** uineis **SAhjf** – 132 alteram **hλσ** – longa **A** – eademque **SAj** – canam *Sobel p. 48* cauam **SAhfρ** cauaram **jr^{2}yçø** caueram **λ** – sordidi uini **R** sordidimi **SA** – 133 uuarum **Shfρ** earum quarum **A** uuarum quarum **jλyçø** – 134 rutundissimum **S^{1}** – 136 sustinent **SA** – 139 spionia **jλyçø** scipionia **SAhfy** spionisa **ρ** – musto **jyç** mustos **SAhλfρø** – amplitudine **oucqγlpç** amplitudinem **SAR** – magis **R** alicui **S** alii cui **A** – 140 Holconia **S** Holcani **A** Holcania *uel* Holcama **hmfρy^{1}ç** Holcana **b** Holcam **jy^{2}** Holeam **ø** – ut **Shjbfç** aut **Ay^{2}** et **mρy^{1}** – Murcentina **S^{1}A** – Pompeiana ... atque **R** hastque **SA** – 141 Numisiana *ed.pr.* numerus **R** – ut uennucula *Ald.* auenunculae **R** – scirpicula *scripsi* scuritula **hλσ** sarritula **j** *cfr 12,45,1* – 142 rabucula **SAλç** rabicula **hjyø** rubicula **ρ** rabitula **f** *post add.* rabucula **hfyø** – Flagellana **A** – et **SAj** ut **hλσ** – Mettica **SAhfr^{1}** Mectica **j** in Attica **λ** Attica **ρyçø** – ut Rhaetica *om.* **S^{1}** – 143 argelaca **S^{2}** arcelaga **R** – argillis **SA** – 145 mihi cognitas per *om.* **SA** – 146 gladu **S^{1}A** – 148 adfert **hjσ** – praecoquem uitem **R** praequoque uitem **S** praecoqutaem **A** – 149 Graecam consuetudinem **SA** – 150 *post* fecunditate *add.* iucunditate (ioc- **j**) **R** *uide diss. p. 125* – alcelacae **SA** – basiliscaeque **hjmfryçø** basilicaeque **bń** – 151 compari **S^{1}** com-

29 Multa praeterea genera sunt uitium, quarum nec numerum nec adpellationes cum certa fide referre possumus. neque, ut ait poeta, numerum comprehendere refert,

quem qui scire uelit, Libyci uelit aequoris idem
dicere, quam multae Zephyro turbentur harenae.

30 quippe universae regiones regionumque paene singulae partes habent propria uitium genera, quae consuetudine sua denominant; quaedam etiam stirpes cum locis uocabula mutauerunt, quaedam propter mutationem locorum, sicut supra diximus, etiam a qualitate sua decesserunt, ita ut dinosci non possint, ideoque in hac ipsa Italia, ne[c] dicam in tam diffuso terrarum orbe, uicinae nationes nominibus earum discrepant uariantque uocabula. *31* quare prudentis magistri est eiusmodi nomenclationis aucupio, quo potiri nequea⟨n⟩t, studiosos non demorari, sed illud in totum praecipere, quod et Celsus ait et ante eum Marcus Cato, nullum genus uitium conserendum esse, nisi fama, nullum diutius conseruandum, nisi experimento probatum. Atque ubi multa inuitabunt regionis commoda, ut nobilem uitem conseramus, generosam requiremus, inquit Iulius Graecinus; ubi nihil erit aut non multum, quod proritet, feracitatem potius sequemur, quae non eadem portione uincitur pretio quam uincit abundantia.

32 Sed de hac sententia quamquam et ipse paulo ante idem censuerim, quid tamen arcanius iudicem, suo loco mox dicam. Propositum est enim docere, qua ratione uineae pariter feraces et pretiosae fluxurae possint constitui.

3 *1* Nunc, priusquam de satione uitium disseram, non alienum puto uelut quoddam fundamentum iacere disputationi futurae, ut

---

pararari **A** – gerositate **S**¹**A**¹ – 153 *post* neque *add.* enim **R** *Verg.* – 154 numero **hλσ** *Verg.* – comprehende **SA** – 156 turbentur **S** *Verg.* turbem **A** uersentur **R** – 157 uniuersi **SA**¹ – 158 consuetudinem **SA** – 160 a **hjλfr**²**çø** et **ρy** *om.* **SA** – 161 decesserint **hλfρyø** – ideo quo **A** – 162 Italiam **SA** – ne **γç** nec **SAR** – orbem **S** – 163 didiscrepant **S**¹**A**¹ – 164 nomenclationis **ewo**²**uc** namenclationis **SA** nomenelationis (mom- **j**) **hjr** nomenolationis **mfńyø** nomenoblationis **b** nomendationis **ç** – potiori **hjλfρy** – 165 nequeant **zär**¹ nequeat **SAR** – demerari **A**¹ – demoraris et **S**¹ – 167 nisi fama *post* conseruandum *trp.* **R** – 168 experimendo **SA** – uitabunt **A**¹ – 169 nomen uilem **A**¹ nouilem **A**² – 170 requieremus **S**¹ – inquit **R** in quo **SA** – 171 quo **SA** – semur **SA**¹ – 172 portione **R** tionem **SA**¹ portionem **A**² – 175 quit **S**¹ – arganius **SA** – positum **S** – 177 fluxorae **Ahmfyçø** fluxere **ρ**

ante perpensum et exploratum habeamus, an locupletet patrem familiae uinearum cultus. est enim paene adhuc superuacuum de his conserendis praecipere, dum, quod prius est, nondum concedatur, an omnino sint habendae, idque adeo plurimi dubitent, ut multi refugiant et reformident talem positionem ruris atque optabiliorem pratorum possessionem pascuorumque uel siluae caeduae iudicent. *2* nam de arbusto etiam inter auctores non exigua pugna fuit abnuente Saserna genus id ruris, Tremelio maxime probante. sed et hanc sententiam suo loco aestimabimus.

Interim studiosi agricolationis hoc primum docendi sunt uberrimum esse reditum uinearum. atque, ut omittam ueterem illam felicitatem aruorum, quibus et ante iam Cato Marcus et mox Varro Terentius prodidit singula iugera uinearum sescenas urnas uini praebuisse — id enim maxime adseuerat in primo libro rerum rusticarum Varro — nec una regione prouenire solitum, uerum et in Fauentino agro et in Gallico, qui nunc Piceno contribuitur, *3* his certe temporibus Nomentana regio celeberrima fama est inlustris et praecipue quam possidet Seneca, uir excellentis ingenii atque doctrinae, cuius in praediis uinearum iugera singula culleos octonos reddidisse plerumque conpertum est.

Nam illa uidentur prodigialiter in nostris Caeretanis accidisse, ut aliqua uitis apud te excederet uuarum numerum duorum milium, ut apud me octingenae stirpes insitae intra biennium septenos culleos peraequarent, ut primae uineae centenas amphoras iugeratim praeberent, cum prata et pascua et siluae, si centenos sestertios singula iugera efficiant, optime domino consulere uideantur. *4* nam frumenta maiorem quidem partem Italiae quando cum quarto responderint, uix meminisse possimus.

Cur ergo res infamis est? Non quidem suo, sed hominum

3: 12–22 *Plin. nat. 14,51–52* – 14–17 *Varro rust. 1,2,7* – 90–92 *Plin. nat. 17,172*

3: 4 est **SAh** et **jλσ** – 6 an **SA** an non **R** – 7 optauiliorem **A** – 8 cadue **SA**^{1} – 10 Tremellio **R** – 11 hac **S** – sentiam **SA** – aestimabimus **Abyç** estimauimus **S** extimabimus **hjmfńø** existimabimus **r** – 14 arborum **SA**^{1} – -rum quibus ... Varro *bis* **SA** – 15 sexcenas **AR** – 17 prouenire **AR** probent re **S** – 18 Fauentino **A**^{2}**R** Florentino **SA**^{1} *cfr Varro rust. 1,2,7* – 19 leberrima **S**^{1} liberrima **A**^{1} – est *om.* **hjλfyçø** – 20 Seneca uir ex- **SA**^{2}**R** sine caui rex **A**^{1} – 23 Celeretanis **SA**^{1} – 24 aput **S**^{1} – ubarum **S**^{1}**A**^{1} – 25 me octingenae **SA**^{2}**R** meo cum gene **A**^{1} – uiennium **S** – 27 sexternos **A**^{1} sexterno **A**^{2} – singula **A**^{2}**j** ingula **SA**^{1} in singula **hλσ** – 28 optume **A**^{2}**hjmfø** – 29 maiore **jλf**^{2}**r**^{2}**ø** – parte **jλø** – 30 possumus **A**^{2}**R** –

inquit uitio Graecinus, primum quod in explorandis seminibus nemo adhibet diligentiam et ideo pessimi generis plerique uineta conserunt, deinde sata non ita nutriunt, ut ante conualescant ac prosiliant, quam retorrescant, sed et si forte adoleuerint, neglegenter colunt. *5* iam illud a principio nihil referre censent, quem locum conserant, immo etiam sedi ⟨e⟩ligunt deterrimam partem agrorum, tamquam sola sit huic stirpi maxime terra idonea, quae nihil aliud ferre possit. sed ne ponendi quidem rationem aut perspiciunt aut perspectam exequuntur; tum etiam dotem, id est instrumentum, raro uineis praeparant, cum ea res, si omissa sit, plurimas operas nec minus arcam patris familiae semper exhauriat. *6* fructum uero plerique quam uberrime praesentem consectantur nec prouident futuro tempori, sed quasi plane in diem uiuant, sic inperant uitibus et eas ita multis palmitibus onerant, ut posteritati non consulant. haec omnia uel certe plurima ex his cum commiserunt, quiduis malunt quam suam culpam confiteri queruntur que non respondere sibi uineta, quae uel per auaritiam uel inscientia uel per neglegentiam perdiderunt.

7 At si quis cum scientia sociauerit diligentiam, non, ut ego existimem, ⟨amphoras percipiet⟩ trecenas uel certe ducenas. sed Graecinus, minimum conputans, licet inquit amphoras uicenas percipiant ex singulis iugeribus, omnis istos, qui faenum suum et holera amplexantur, incremento patrimonii facile superabunt; nec in hoc errat, quippe, ut diligens ratiocinator calculo posito uidet, id genus agricolationis maxime rei familiari conducere.

---

32 Crecinus **S^{1}A^1** – 33 homo **A^1** – adibet **S^1** – 34 enutriunt **AR** – 35 adoluerunt **SA^1** *post rasura* **S** – neglenter **A^1** – 37 sedi eligunt *scripsi* sediligunt **S^{1}A^1** sedeligunt **S^2** seligunt **A^{2}R** *uide diss. pp. 151 sq.* – 40 perspecta me **A^1** – ex(s)equuntur **Ajç** exequantur **S** exsecuntur **hbf** executuntur **mρyø** – tum **R** cum **SA** – 41 rara **A^1** – 43 uberrimum **A^{2}R** – 44 temporis et **SA^1** – uiuat **SA^1** – 45 inperat **SA^1** – *post* onerant *add.* ut hibeaeas ita multis palmitibus onerantur **A^1** – ut *om.* **A^1** – posteritate **S^{1}A^1** – 46 cum *om.* **S** – commisserunt **A^1** commisserint **A^2** commiserint **R** – 48 sibi **A^{2}R** si **S** si uel **A^1** – quae *om.* **A^1** – per **SA^{2}R** parapar **A^1** – auaritiem **S** auariciem **A^1** auariciam **A^2** – inscientiam **r^{1}ńø** – uel per negligentiam **A^{2}R** quae **SA^1** – 50 ad **A^1** – inscientia **SA^1** – 51 existimem *Dahllöf p. 134* existiment **SA^1** existimo **A^{2}R** – amphoras percipiet *addidi*, *om.* **SAR** – trecenas **op** tricenas **SAR** – certe ducenas **SA^1** decenas certe **A^{2}R** – *post* sed *add.* ut **A^{2}R** – 52 inquit amphoras **A^{2}R** in quidam operas **SA^1** *uide diss. pp. 152 sq.* – 53 percipient **A^{2}R** – ferum **SA^1** – 55 errat **eγl** erat **SA^1** errant **A^{2}R** – diligenter **SA^1** – 56 ratiocinatior **SA** – proposito **A^1** – uidet **λσ** uidere et **SA** uidet et **hj** – 57 familiaris **SA^1** – condure **S** – 59 *post* excedunt *add.* tam **S** – que mulgus

8 Nam ut amplissimas inpensas uineae poscant, non tamen excedunt septem iugera unius operam uinitoris, quem uulgus quidem parui aeris uel de lapide noxium posse conparari putat. sed ego plurimorum opinioni dissentiens pretiosum uinitorem in primis esse censeo, isque sit licet emptus sex uel potius sestertiis octo milibus; tum ipsum solum septem iugerum totidem milibus nummorum partum uineasque cum sua dote, id est cum pedamentis et uiminibus, binis milibus in singula iugera positas duco. fit tamen in assem consummatum pretium sestertiorum uiginti nouem milium. *9* huc accedunt semisses usurarum sestertia tria milia et quadringenti octoginta nummi biennii temporis, quo uelut infantia uinearum cessat a fructu. fit in assem summa sortis et usurarum triginta duorum milium quadringentorum octoginta nummorum.

Quod quasi nomen si, ut fenerator cum debitore, ita rusticus cum uineis suis fecerit, eius summae ut in perpetuum praedictam usuram semissium dominus constituat, percipere debet in annos singulos mille nongentos quinquaginta sestertios nummos, qua conputatione uincet tamen reditus septem iugerum, secundum opinionem Graecini, usuram triginta duorum milium quadringentorum octoginta nummorum; *10* quippe, ut deterrimi generis sint uineae, tamen, si cultae, singulos utique culleos uini singula earum iugera peraequabunt, utque trecentis nummis quadragenae urnae ueneant, quod minimum pretium est annonae, consummant tamen septeni cullei sestertia duo milia et centum nummos. ea porro summa excedit usuram semissium.

11 Atque hic calculus, quem posuimus, Graecini rationem continet. sed nos extirpanda uineta censemus, quorum singula iugera minus quam ternos culleos praebent. et adhuc tamen sic conputauimus, quasi nullae sint uiuiradices, quae de pastinato eximantur, cum

---

SA^{1} – 60 putant **A**^{2}**R** – 61 *post* ego *add.* a **SA**^{1} – dissenties **S**^{1}**A**^{1} – 62 hisque **A**^{1} – 63 tum **SA**^{1} cum **A**^{2}**R** – septem **b** octo **SAR** – melius **SA**^{1} – 64 -que *om.* **A**^{1} – 65 uinibus **A**^{1} – uinis **SA**^{1} – posita **SA**^{1} – 68 octoginta **Shç** octingenta **A**^{1} octuaginta **A**^{2}**jλσ** – quod **A**^{1} – 69 cessat a *om.* **A**^{1} – fuit **A** – 70 quadragintorum **Ahfø** – 71 quod quasi ... nummorum (*lin.* 77) *bis* **SA**^{1} *alterum del.* **A**^{2} ^{A} = *primum*, ^{B} = *alterum* – quot **A**^{B} – 72 pertuum **S**^{A} – 73 constuat **S**^{B} – 74 nungentos **S**^{A1}**S**^{B1} – 75 uincit **A**^{A2}**R** – *post* tamen *add.* de **S**^{A}**A**^{A1} – 76 quadragintorum **A**^{A1} quadrigintorum **A**^{B} – 77 generi **SA**^{1} – 78 sic **SR** – eorum **A**^{1} – paraequabunt **S**^{1}**A**^{1} – 79 trecenis **S** – 81 summo **SA**^{1} – 82 semissum **SA**^{1} – 83 calculos **SA**^{1} – 84 exstirpanda **A** – iugera *om.* **A**^{1} – 85 minos **S** – 86 uiniradices

sola ea res omnem inpensam terreni pretio suo liberet, si modo non prouincialis sed Italicus ager est.

12 Neque id cuiquam dubium esse debet, cum et nostram et Iuli Attici rationem dispexerit. nos enim uicena milia malleolum per uineae iugerum inter ordines pangimus, ille minus quattuor milibus deponit. cuius ut uincat ratio, nullus tamen uel iniquissimus locus non maiorem quaestum reddet quam acceperit inpensam: *13* siquidem, ut cultoris neglegentia sex milia seminum intereant, reliqua tamen decem milia tribus milibus nummorum libenter et cum lucro redemptore⟨s⟩ mer⟨c⟩ant⟨ur⟩, quae summa tertia parte superat duo milia sestertiorum, quanti constare iugerum uinearum praediximus. quamquam nostra cura in tantum iam processit, ut non inuiti sestertiis sescenis nummis singula milia uiuiradicis a me rustici mercentur, *14* sed uix istud alius praestiterit: nam nec quisquam nobis facile crediderit tantam in agellis esse nostris abundantiam uini, quantam tu, Siluine, nouisti. mediocre itaque uulgatumque pretium uiuiradicis posui, quo celerius, nullo dissentiente, perduci possent in nostram sententiam, qui propter ignorantiam genus hoc agricolationis reformidant.

15 Siue ergo pastinationis reditus seu futurarum spes uindemiarum cohortari nos debet ad positionem uinearum; quas quoniam docuimus rationis esse conserere, nunc institutionis earum praecepta dabimus.

4 *1* Cui uineta facere cordi est, praecipue caueat, ne alienae potius curae quam suae credere uelit, neue mercetur uiuiradicem sed genus surculi probatissimum domi conserat faciatque uitiarium, ex quo possit agrum uineis uestire. nam quae peregrina ex diuersa regione semina transferuntur, minus sunt familiaria nostro solo quam uernacula, eoque uelut alienigena reformidant mutatam caeli locique

---

4: 3–7 *Colum. arb. 1,3* – 9–11 *Plin. nat. 17,172*

Ahλfρø – 89 cuiquam *om.* **SA**^{1} – 90 *post* nos *add.* iam **A**^{2}**R** – mollcolum **A** – 94 intereunt **A**^{1} ingerunt **A**^{2}**R** – 96 redemptores mercantur *scripsi* redemptorum erunt **SA**^{1} redemptor emerit **A**^{2}**R** *uide diss. pp. 153 sq.* – 98 inuitis **A**^{1}**ρ** – 99 sexcenis **AR** – singula **γø** singulis **SAhλf**^{1}**ç** singuli **jf**^{2}**ρy** – 100 istut **S** – 101 tantam **S**^{2}**R** tam **S**^{1}**A**^{1} tamtam **A**^{2} – 102 quamtan **A**^{1} quamtam **A**^{2} – 103 uiuiradicis **jrç** uiniradicis **SAhλfńyø** – quod **AR** – 107 coitortari **SA**^{1} – 108 consere **A**^{1}

4: 1 caue **A**^{1} – 2 mertcetur **S**^{1} – uiniradicem **hbfρyø** – 3 surculis **SA**^{1} – crobatissimum **A**^{1} – domi **A**^{2}**R** boni **SA**^{1} – uitiarum **SA**^{1}**mb**^{1}**r** – 4 uastare **A**^{1} – perenna **SA**^{1} – 5 familia **A**^{1} – solo *om.* **A**^{1} – 6 eoque **SA**^{1}**jmç** et quae (eoque **yø**) **A**^{2}**hbσ** – alienigenae **SA**^{1} – 8 an is **SA**^{2}**R** ans **A**^{1} – que **A**^{1} – 9 biennii **R** –

positionem; *2* sed nec certam generositatis fidem pollicentur, cum sit incertum, an is, qui conseruerit ea, diligenter exploratum probatumque genus surculi deposuerit. quam ob rem bienni spatium longum esse minime existimandum est, intra quod utique tempestiuitas seminum respondet, cum semper, ut dixi, plurimum retulerit exquisiti generis stirpem deposuisse.

3 Post hoc deinde meminerit accurate locum uineis eligere, de quo cum iudicauerit, maximam diligentiam sciat adhibendam pastinationi, quam cum peregerit, non minore cura uitem conserat, et cum posuerit, summa sedulitate culturae seruiat. id enim quasi caput et columen est inpensarum, quoniam in eo consistit, melius an sequius terrae mandauerit paterfamilias pecuniam in otio tractare. igitur unumquodque eorum, quae proposui, suo iam persequar ordine.

5 De nouellatione et de insitione plantarum

1 Vitiarium neque ieiuna terra neque uliginosa faciendum est, sucosa tamen ac mediocri potius quam pingui, tametsi fere omnes auctores huic rei laetissimum locum destinauerunt, quod ego minime reor esse pro agricola. nam depositae stirpes ualido solo quamuis celeriter conprehendant atque prosiliant, tamen, cum sunt uiuiradices factae, si in peius transferantur, retorrescunt nec adolescere queunt.

2 Prudentis autem coloni est ex deteriore terra potius in meliorem quam ex meliore in deteriorem transferre; propter quod mediocritas in electione loci maxime probatur, quoniam in confinio boni malique posita est. siue enim postmodum necessitas postulat tempestiua semina ieiuno solo conmittere, non magnam sentiunt differentiam, cum ex mediocri materia in exilem translata sunt; siue

---

5: *Colum. arb. 1,4–5* – 9–10 *Plin. nat. 17,79; Pallad. 3,9,5; Gp. 2,17,2* – 16–23 *Plin. nat. 17,159–160*

---

12 rettulerit **Abfø** – 13 haec $\mathbf{A^2R}$ – 16 posuerit $\mathbf{SA^1}$ seruerit $\mathbf{A^2R}$ – sedutilitate **S** – 18 pateriamilias **S** – 19 quod **S**

5: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 2 liginosa $\mathbf{S^1}$ – 5 stirpes $\mathbf{A^2R}$ spines $\mathbf{S^1A^1}$ spinae $\mathbf{S^2}$ – 6 sint **AR** – 7 factae $\mathbf{SA^1}$**λρyø** et factae **jç** et fractae $\mathbf{A^2h}$ et **f** – si $\mathbf{SA^1}$ sint $\mathbf{A^2j}$ *om.* **hλσ** – in peius $\mathbf{h^2}$ impetus $\mathbf{SA^1}$ priusquam $\mathbf{A^2R}$ – 9 prudentes $\mathbf{S^1}$ – ex **AR** et **S** – deteriore $\mathbf{A^1}$ exteriore **S** deteriori $\mathbf{A^2R}$ – 10 meliore $\mathbf{SA^2R}$ meliosem $\mathbf{A^1}$ – deteriore $\mathbf{SA^1}$ – 11 protur $\mathbf{S^1}$ – 12 postularit $\mathbf{A^2R}$ – 13 seiuno $\mathbf{S^1}$ sed uno $\mathbf{A^1}$ – 14

laetior ager conserendus est, longe celerius in ubertate coalescunt. *3* rursus tenuissimo solo uitiarium facere minime rationis est, cum malleolorum pars maior deperit, et, quae superest, tarde fit idonea translationi. ergo mediocris et modice siccus ager uitiario est aptissimus. isque bipalio prius subigi debet, quae est altitudo pastinationis, cum in duos pedes et semissem conuertitur humus, ac deinde tripedaneis relictis spatiis, per quae semina excolantur, in singulis ordinibus, ⟨qui⟩ ducenos quadragenos pedes optinent, sesceni malleoli pangendi sunt. *4* is numerus consummat per totum iugerum seminum milia quattuor et uiginti.

Verum hanc curam praeuenit inquisitio et electio malleolorum; nam ut saepe iam rettuli, quasi fundamentum est praedictae rei probatissimum genus stirpis deponere.

6 *1* Sed electio dupliciter facienda est. non enim solum fecundam esse matrem satis est, ex qua semina petuntur, sed adhibenda ratio est subtilior, ut ex is partibus trunci sumantur, quae et genitales sunt et maxime fertiles. *2* uitis autem fecunda, cuius progeniem studemus summittere, non tantum debet eo aestimari, quod uuas conpluris exigit: potest enim trunci uastitate id accidere et frequentia palmitum; nec tamen eam feracem dixerim, cuius singulae uuae in singulis sarmentis conspiciuntur, sed si per unumquemque pampinum maior numerus uuarum dependet, si ex singulis gemmis conpluribus materiis cum fructu germinat, si denique etiam e duro uirgam cum aliquis racemis citat, si etiam nepotum fructu grauida est, ea sine dubitatione ferax destinari debet legendo malleolo.

3 Malleolus autem nouellus est palmes, innatus prioris anni flagello, cognominatusque a similitudine rei, quod in ea parte, qua deciditur ex uetere sarmento, prominens utrimque mallei speciem praebet. hunc ex fecundissima stirpe legendum censemus omni

6: *Gp. 4,3* – 4–12 *Pallad. 3,9,6* – 13–23 *Plin. nat. 17,156–158* – 24–28 *Colum. arb. 2,1* – 28–33 *Pallad. 11,3*

siue **A^{2}R** se **SA^1** – 17 et **AR** ei **S** – 18 uitiario **A^{2}R** seminari **SA^1** – 19 pastionis **S** – 20 semisses **S** – 21 tripedantis **S** – 22 qui **p** *om.* **SAR** – optinent **A^{2}R** optime **SA^1** – sexceni **A^{2}R** septeni **SA^1** – 24 millia **S** – 25 praeuenit **AR** praebenti **S^1** praebent **S^2** – quisitio **S^{1}A^1** – malleorum **SA** – 26 *ante* rei *add.* et **A^1**

6: 3 his **AR** – 5 uua **SA^1** – 6 uastate **S** – et frequentia **A^{2}R** frequentis **SA^1** – 10 e duro **jλσ** me dura **SA** in e dura **h** – 11 uirgo **SA** – aliquibus **R** – nepotum **R** nunc totum **SA** – fructum **SA** – 12 ferans **SA^1** – 13 inantus **S^{1}A** natus **S^2** – 14 cognominatisque **SA** – a **R** ad **SA** – similitudinem **S** – rei *om.* **SA** – qua **S** quae **AR** – 15 dicitur **Afr** – malleoli **jλσ** – spaetiem **S** spatiem **A** – 16

tempore, quo uineae putantur, ac super terram gemmis tribus uel quattuor extantibus diligenter obruendum loco modice umido, non uliginoso; dum tamen antiquissimum sit considerare, ne uitis, ex qua is sumitur, ancipitem floris habeat euentum, ne difficulter acinus ingrandescat, ne aut praecoquis aut serae maturitatis fructum adferat; nam illa uolucribus, haec etiam tempestatibus hiemis infestatur.

4 Tale porro genus non una conprobatur uindemia; potest enim uel anni prouentu uel aliis de causis etiam naturaliter infecunda uitis semel exuberare. sed ubi plurimis uelut emeritis annorum stipendiis fides surculo constitit, nihil dubitandum est de fecunditate, nec tamen ultra quadriennium talis extenditur inquisitio. id enim tempus fere uirentium generositatem declarat, quo sol in eandem partem signifer⟨i per⟩ eosdem numeros redit, per quos cursus sui principium ceperat. quem circuitum meatus dierum integrorum mille quadringentorum sexaginta unius ἀποκατάστασιν uocant studiosi rerum caelestium.

7 *1* Sed certum habeo, Siluine, iam dudum te tacitum requirere, cuius generis sit ista fecunda uitis, quam nos tam adcurate describimus, anne de is aliqua significetur, quae uulgo nunc habentur feracissimae. plurimi namque Bituricam, multi spioniam, quidam baliscam, nonnulli arcelacam laudibus efferunt. *2* nos quoque haec genera testimonio nostro non fraudamus: sunt enim largissimi uini; sed proposuimus docere uineas eiusmodi conserere, quae nec minus uberes fructus praedictis generibus adferant et sint pretiosi saporis, uel Amin⟨n⟩ei uel certe non procul ab eo gustu; cui nostrae sententiae scio paene omnium agricolarum diuersam esse opinionem,

---

stirpe **hjfr** statione **SAλńyçø** – 17 terra **SA** – 18 locu **S**^{1} locum **A** – modice *om. u. sp. r.* **A**^{1} – 20 is **S** his **A** id **R** – ancipite **S** – 21 acinus γ acinis **SAR** – aut (*ante* serae) *om.* **A**^{1} – 22 uoluoribus **A** – 24 non una **R** naturae **SA** – 25 anno uentu **SA** – alis **S**^{1}**A** – 26 exubere **S**^{1} exuberere **A** – uel uite meritis **A** – 27 stupendiis **SA** – 30 signiferi per *ed.pr.* signifer **SA** signi per **R** – 31 circumitus **SA** – 32 quadrigintorum **A** – αποκαταστασιν **A**^{2}**hç** ΑΠΟΚΑCΤΑCΙΝ **SA**^{1} *om. u. sp. r.* **R**

7: 1 abeo **S**^{1} aueo **A**^{1} – *ante* Siluine *add.* P **AR** – ian **S** – tactum **SA**^{1} – 2 isa **SA** – 3 anne **Shjρyçø** ac ne **Aλf** – his **AR** – uoli **SA** – nunc **SA** non **R** – 4 Bituriuitam **SA** – multis **A** – spioniam **ρçø** sponigan **S** punicam **Ahjλf** sproniam **y** – 5 basilicam **h**^{1}**mρ** basiliscam **h**^{2}**jbfyçø** – efferunt nos quoque *om.* **SA** – 6 non fraudamus *om.* **SA** – 8 praetiosis **SA** – 9 Aminnei *scripsi* Aminei **Sh**^{2}**jρçø** Amine **Ah**^{1}**λfr**^{1}**y** – 10 agricularum **Ahfy** – 11 Aminneis **λ** mineis **SA** Amineis

quae de Aminneis inueterata longo iam tempore conualuit tamquam natali et ingenita sterilitate laborantibus.

3 Quo magis nobis ex alto repetita conpluribus exemplis firmanda ratio est, quae desidia nec minus inprudentia colonorum damnata ⟨a⟩ut uelut ignorantiae tenebris occaecata luce ueritatis caruit; qua re non intempestiuum est nos ad ea praeuerti, quae uidentur hunc publicum errorem corrigere posse.

8 Quae spectandae sint qualita⟨te⟩s in eo solo quod uineis destinaueris

1 Igitur si rerum naturam, Publi Siluine, uelut acrioribus mentis oculis intueri uelimus, reperiamus parem legem fecunditatis eam dixisse uirentibus atque hominibus ceterisque animalibus nec sic aliis nationibus regionibusue proprias tribuisse dotes, ut aliis in totum similia munera denegaret: quibusdam gentibus numerosam generandi subolem dedit, ut Aegyptiis et Afris, quibus gemini partus familiares ac paene sollemnes sunt, sed et Italici generis esse uoluit eximiae fecunditatis Albanas ⟨S⟩iciniae familiae trigeminorum matres; *2* Germaniam decorauit altissimorum hominum exercitibus, sed et alias gentes non in totum fraudauit praecipuae staturae uiris: nam et Cicero testis est Romanum olim fuisse ciuem Naeuium Pollionem pede[m] longiorem quam quemquam longissimum, et nuper ipsi uidere potuimus in adparatu pompae circensium ludorum Iudaeae gentis hominem proceriorem celsissimo Germano.

3 Transeo ad pecudes. armentis sublimibus insignis Meuania est, Liguria paruis, sed et Meuaniae bos humilis et Liguriae nonnumquam taurus eminentis staturae conspicitur; India perhibetur

---

8: 13–15 *Plin. nat. 7,74* – 32–33 *Plin. nat. 14,8* – 34–35 *Plin. nat. 14,61, 14,64*

---

hjσ – logo **S** – 12 naturali **jmb^{2}σ** – sterelitate **Ahm** – 13 alte **SA** – reretita **A** – 15 aut uelut *scripsi* uiuet **S** ut uel **Ab** et uelut **j** ut uelut **hmσ** – carui **SA** – 16 praeberti **S^{1}A** praeberi **S^2**

8: 1 *rubr.* **h^{2}γb** *eadem uerba litt. comm.* **SAh^{1}jσ** *om.* **m** – qualitates **bńø** qualitas **SAR** – 4 occultis **Ah^{1}λfr^1** – repperiamus **A** reperiemus **R** – eam **SR** eadem **A** – 5 celeriterque **SA** – 6 -ue **S^{2}jλfyçø** suae **S^{1}Ahρ** que **ç** *om.* **λf** – 8 progenerandi **R** – sobolem **S^{2}AR** – dedit ut **R** dedita **S** dedit **A** – 9 artus **SA** – sollempnes **Ay** solempnes **hf** solepnes **j** – sed *om.* **S^1** – 10 eximia **SA** – Siciniae *scripsi* aequitiae **SAR** *cfr Dion. Halic. 3,13,4* – 11 decoraut **S** – 13 olim *scripsi* cum **SA** *om.* **R** – 14 Pullionem **Aj** – pede **h^{2}lp** pedem **SAR** – 15 ipsi **Shjρyçø** ipsum **A** *om.* **λf** – 16 Iudae **S** – 18 Meuania **SA** – uos **SA** – Ligurae **S** – 19

molibus ferarum mirabilis; pares tamen in hac terra uastitate beluas progenerari quis neget, cum intra moenia nostra natos animaduertamus elephantos?

4 Sed ad genera frugum redeo. Mysiam Libyamque largis aiunt abundare frumentis, nec tamen Apulos Campanosque agros optimis defici segetibus, Tmolon et Corycon flore croceo, Iudaeam et Arabiam pretiosis odoribus inlustrem haberi, sed nec nostram ciuitatem praedictis egere stirpibus: quippe conpluribus locis urbis iam casiam frondentem conspicimus, iam tuream plantam, florentisque hortos murra et croco.

5 His tamen exemplis nimirum admonemur curae mortalium obsequentissimam esse Italiam, quae paene totius orbis fruges adhibito studio colonorum ferre didicerit. quo minus addubitemus de eo fructu, qui uelut indigena peculiarisque et uernaculus est huius soli. neque enim dubium Massici Surrentinique et Albani atque Caecubi agri uitis omnium, quas terra sustinet, nobilitate uini principes esse.

9 *1* Fecunditas ab his forsitan desideretur, sed et haec adiuuari potest cultoris industria; nam si[c], ut paulo ante rettuli, benignissima rerum omnium parens natura quasque gentis atque terras ita muneribus propriis ditauit, ut tamen ceteras non in uniuersum similibus dotibus fraudaret, cur ea⟨m⟩ dubitemus etiam in uitibus praedictam legem seruasse, ut, quamuis earum genus aliquod praecipue fecundum esse uoluerit, tamquam Bituricum aut baliscum,

---

9: 30 *Verg. ecl. 1,23* – 47–51 *Thphr. CP 3,5,2; Colum. arb. 20,2; Plin. nat. 17,79, 17,84; Pallad. 3,9,5*

---

eminenti **SA** – 20 pares *ed.pr.* paerus **S** parus **A**^{1} paruas **A**^{2} pari **hλσ** parias **j** – ueluas **S**^{1}**A**^{1} – 21 intra moenia **A**^{2}**R** inter amoenia **S** in terra maenia **A**^{1} – 22 elepitantos **S**^{1}**A**^{1} elephtantos **A**^{2} – 23 sed *om.* **AR** – Libyamque **SA**^{2}**jb**^{2}**ç** Libiamque **A**^{1}**hmρø** Lybiamque **b**^{1}**fy** – 24 frumenti **SA**^{1} – Appulos **R** – opimis **jλfryø** – 25 Tmolon **S**^{2}**r**^{1} Tmolo **S**^{1} Imolon **Ahjf** Trocolon **λρø** Troodon **y** Timolon **ç** – Corycion **hjλfçø** Coricion **ρy** – floreo **S**^{1} – roceo **S** coceo **A**^{1} – 26 Aradiam **SA**^{1} – pretios **A**^{1} – haberi *om.* **S**^{1} – nec **SAhç** ne **jλfρyø** – 27 spibus **S** s *u. sp.* **A**^{1} – 28 iam (tam **hø**) tuream plantam **R** tam mature ampliatam **SA** – frontisque **SA** – 32 colorum **SAh**^{1} – adubitemus **S**^{1}**Aj** dubitemus **S**^{2} – 33 uel **SA** – uernaculis **Ajρ** – 34 neque *om.* **SAh** – Massici *Ald.* Marsscis **SA**^{1} Marsici **A**^{2}**R** – Surentinique **SA** – Aluani **SA**^{1} – 35 uites **R** – nobilitate **γ** non uilitate **S** non utilitate **A** in nobilitate **hλσ** non nobilitate **j**

9: 2 nam si ut *Ald.* nisi aut **SA** nam (non **ρ**) sicut **R** – 3 terra situ **SA** – 4 in *om.* **SAry** – 5 eam **γρç** ea **SAR** – 7 precepiue **S** – Vituricum **SA** – baliscum **j** ualiscum **SAhfńçø** uasiliscum (bas- **b**^{1}) **λ** ualistum **y** uasilicum **r** – 8 Ammi-

non tamen sic Aminneum sterile reddiderit, ut ex multis milibus eius ne paucissimae quidem uites fecundae, tamquam in Italicis hominibus Albanae illae sorores, reperiri possint?

2 Id autem cum sit uerisimile, tum etiam uerum esse nos docuit experimentum, cum et in Ardeatino agro, quem multis temporibus ipsi possedimus, et in Carseolano itemque Albano generis Aminnei uitis notatas habuerimus, numero quidem perpaucas, uerum ita fertiles, ut in iugo singulae ternas urnas praeberent, in pergulis autem singulae denas amphoras peraequarent. *3* nec incredibilis debet in Aminneis haec uideri fecunditas; nam quemadmodum Varro Terentius et ante eum Marcus Cato posset adfirmare sescenas urnas priscis cultoribus singula uinearum iugera fudisse, si fecunditas Aminneis defuisset, quas plerumque solas antiqui nouerant, nisi si putamus ea, quae nuper ac modo palae e longinquis regionibus accersita notitiae nostrae sunt tradita, Biturici generis aut balisci, uineta eos coluisse, cum uetustissimas quasque uineas adhuc existimemus Aminneas?

4 Si quis ergo talis, qualis paulo ante possedisse me rettuli, Aminneas pluribus uindemiis exploratas notet, ut ex iis malleolos feracissimos eligat, possit pariter generosas uineas et uberes efficere. nihil enim dubium est, quin ipsa natura subolem matri similem esse uoluerit, unde etiam pastor ille in Bucolicis ait:

sic canibus catulos similes, sic matribus haedos.

5 Unde sacrorum certaminum studiosi pernicissimarum quadrigarum semina diligenti obseruatione custodiunt et spem futurarum uictoriarum concipiunt propagata subole generosi armenti. nos quoque pari ratione, uelut Olympionicarum equarum, ita feracissimarum Aminnearum seminibus electis largae uindemiae spem

---

neum **hρyç** Amininaeum **f** Amminnaeum **ø** – millibus **S** – 9 *post* Italicis *add.* locis **A** – 10 Aluanae **SA**¹ – repperiri **Ahjmfρ** – possent **SA** – 11 ita **SA** – sint **SAρ** – auarisimile **SA** – 12 Ardentino **SA**¹ – 13 *ante* Albano *add.* in **R** – Aminneae **j** Ammenei **y** Amminnei **ø** Amminei **ç** – 14 notatis **A** notas **j** – 15 simile **SA** – 17 Amminneis **h** Ammineis **fyçø** – 18 sescenas *Ash* sexcenas **mh²çø** sextenas **j** septenas **SAh¹bfρy** – 19 si *om.* **R** – 20 Am(m)ineis **ρyç** – 22 Vituri **SA** – aut **R** au **SA** – balisti **y** basilisci **λń** – 23 uetustatissimas **SA**¹ – quasque uineas **hjσ** quasquineas **SAλ** – 25 qualis *om.* **SA** – retuli **mρyç** – 26 Ammineas **Aryç** – his **AR** – malleolis **S**¹ – 27 possit **SA** posset is **R** – 28 sobolem **S²jbρçø** – 29 Bucolicis **mfyçø** Bocolicis **SA** Bucolocis **h** Buccolicis **jbρ** – 30 sic **SR** si **A** – 31 quadrigenarum **SA** *spatium inter* na *et* rum **A** – 33 uictoriarum *om.* **SA** – sobole **S²jbńçø** subule **f** – gerosi **A** – 34 olympioniquarum **A** – 35 minnearum **A**¹ Am(m)inearum **hfρyç** – 37 quidquid **S¹hb** – 39

capiamus. neque est, quod temporis tarditas quemquam deterreat; nam quicquid morae est, in exploratione surculi absumitur. *6* ceterum, cum fecunditas uitis conprobata est, celerrime insitionibus ad maximum numerum perducitur. eius rei testimonium tu praecipue, Siluine, perhibere nobis potes, cum pulchre memineris a me duo iugera uinearum intra tempus bienni ex una praecoque uite, quam in Caeretano tuo possides, insitione facta consummata.

7 Quemnam igitur existimas uitium numerum intra tantundem temporis interseri posse duorum iugerum malleolis, cum sint ipsa duo iugera unius uitis progenies? quare, si, ut dixi, laborem et curam uelimus adhibere, facile praedicta ratione tam feraces Aminnei generis uineas constituemus quam Biturici aut balisci; tantum retulerit, ut in transferendis seminibus similem statum caeli locique et ipsius uitis habitum obseruemus, quoniam plerumque degenerat surculus, si aut situs agri aut aeris qualitas repugnat aut etiam si ex arbore in iugum defertur.

8 Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de uinetis in uineas transferemus. magis tamen ex frigido statu stirpis Aminnea potest calidum sustinere quam ex calido frigidum, quoniam cum omne uitis genus, tum maxime praedictum naturaliter laetatur tepore potius quam frigore. *9* sed et qualitas soli plurimum iuuat, ut ex macro aut mediocri transducatur in melius; nam quod adsuetum est pingui, nullo modo maciem terrae patitur, nisi saepius stercores.

Atque haec de cura eligendi malleoli generatim praecepimus; nunc illud proprie specialiter, ut non solum ex fecundissima uite sed et uitis parte feracissima semina eligantur.

10 *1* Feracissima autem semina sunt non, ut ueteres auctores crediderunt, extrema parte[st], quod caput uitis appellant, id est ultimum

10: *Thphr. CP 3,5; Gp. 5,8* – 1–3 *Colum. arb. 3,1; Pallad. 3,9,7* – 9–12 *Plin. nat. 17,153* – 20–49 *Plin. nat. 17,156–158* – 20–23 *Pallad. 3,9,5* – 27–33 *Colum. arb. 3,1, 20,1* – 92–115 *Plin. nat. 17,156–158* – 92–101 *Pallad. 3,9,8* – 120–123 *Verg. georg. 2,197–200*

pracipue **S** – 40 pulcire **SA**[1] – 41 biennii **R** – 42 Caeretano **A**[2] Cereno **SA**[1] Cerretano **R** – consummataque **fyø** consumataque **hjλρç** – 44 iugerum *om.* **A**[1] – 46 adibere **S**[1] – Am(m)inei **ρyç** – 47 uineis **Aj** – qua **SA**[1]**jmρ** – Biturigi **SAj** – balisti **y** basilisci **j**[1] – 48 rettulit **A** rettulerit **hbfø** – intra sperendis **S**[1] intra sperendi **A**[1] – 50 situ saga ut **S**[1]**A** – 53 status **SAf**[1]**ρ** – Am(m)inea **ńyç** – 54 callidum **S**[1] – quem **S** – 60 decureligendi **S**[1] – 61 illut **S**[1] – ut non solum *bis* **A**[1] – ex *om.* **SA** – 62 semine ligantur **S**

et productissimum flagellum. nam in eo quoque falluntur agricolae, sed erroris est causa prima species et numerus uuarum, qui plerumque conspicitur in productissimo sarmento. quae res nos decipere non debet: id enim adcidit non palmitis ingenita fertilitate sed loci opportunitate, quia reliquas trunci partes umor omnis et alimentum, quod a solo ministratur, transcurrit, dum ad ultimum perueniat. *2* naturali enim spiritu omne alimentum uirentis quasi quaedam anima per medullam trunci ueluti sifone, quem diabeten uocant mechanici, trahitur in summum, quo cum peruenit, ibi consistit atque consumitur. unde etiam materiae uehementissimae reperiuntur aut in capite uitis aut in crure uicino radicibus. *3* sed et hae steriles, quae e duro citantur, ac duplici ex causa robustae sunt, quod a fetu uacant quodque ex proximo terrae integro atque inlibato suco aluntur; et illae fertiles ac firmae, quia e tenero prorepunt, et quicquid, ut supra dixi, ad eas alimenti peruenit, indiuiduum est. mediae sunt macerrimae, quas transcurrit hinc parte aliqua interceptus, illinc ad se tractus umor.

4 Non debet igitur ultimum flagellum quasi fecundum obseruari, etiam cum plurimum adferat, siquidem loci ubertate in fructum cogitur, sed id sarmentum, quod media uite situm ne inportuna quidem parte deficit ac numeroso fetu benignitatem suam ostendit. hic surculus translatus rarius degenerat, quoniam ex deteriore statu meliorem sortitur; siue enim pastinato deponitur siue trunco inseritur, largioribus satiatur alimentis, quam prius, cum esset in egeno. *5* itaque custodiemus, ut e praedictis locis, quos umeros rustici uocant, semina legamus, eaque tamen tulisse fructum animaduertemus; nam si fetu uacua sint, quamuis laudabilem partem uitis

---

10: 2 parte *scripsi* pars est **SAhλσ** pars **j** – 3 palluntur **S**^{1}**A** – 4 primi **A** – 5 conficitur **S** – in *om.* **SA** – prudentissimo **A** – 6 despicere **h**^{2}**fr**^{2}**ńyø** – non (*ante* debet) *om.* **SA** – palmites **Ah**^{1} – 7 oportunitate **Ahjmfρø** – runci **SA**^{1} – 8 transcircum **SA**^{1} – ultmum **A**^{1} – 9 spirituum ne **A**^{1} – 10 quadam **SA**^{1} – sifone *Thes. 5:1,939,55 sq.* sifons **S** sifonse **A**^{1} sifonem **A**^{2} siphonem **R** – 11 mecchanici **SA** – tratur **A**^{1} – peruenerit **A**^{2}**R** – 13 repperiuntur **A** – 14 stirpes **R** – e **hλfyçø** et **ρ** *om.* **SAj** – utantur **SA** – ac *om.* **R** – probatae **R** – 15 uocant **SAρyø** – quotque **A** – 16 quia **Shλf**^{1}**çø** quae **Aj** qui **f**^{2}**y** qua **ρ** – e **S** et **R** *om.* **A** – 17 elementi **S** – 18 acerrimae **S** – quas **SA** qua **hjσ** quae **m** quia **b** – 19 illic **A** – ad **SAh**^{1} a **R** – 21 etiam **SR** et ita **A** – cum **SA** si **R** – 22 sed id **SR** sedit **A** – nec **R** – 24 parius **S**^{1} minus **h**^{2}**fyø** raminus **h**^{1} – 25 pastinatio **Ah**^{1}**j** – 26 largioribus satiatur *om.* **SA** – 27 e **SA** a **R** – humerosos **R** – 28 eaque tamen **SA** tamen quae **R** – utilisse **A**^{1} tilisse **A**^{2} adtulisse **R** – animaduertimus **R** – 29

nihil censemus ad feracitatem conferre malleolo; quare uitiosissima est eorum agricolarum opinio, qui minimum referre credunt, quod uuas sarmentum habuerit, dum ex uite fertili legatur et non ex duro trunco enatum, quod pampinarium uocant. *6* haec autem opinio, quae est orta ex inscientia seminum eligendorum, primum parum fecundas uineas, deinde etiam nimis steriles reddit. quis enim omnino iam per tam longam seriem annorum agricola malleolum legentibus praecepit ea, quae paulo ante rettulimus, immo quis non inprudentissimum quemque et eum, qui nihil aliud operis facere ualeat, huic negotio delegat? itaque ex hac consuetudine ueniunt inprudentissimi ad rem maxime necessariam, deinde etiam infirmissimi; nam inutilissimus quisque, ut dixi, qui nullum alium laborem ferre queat, huic officio adplicatur. *7* is porro, etiam si quam scientiam eligendi malleoli habet, eam propter infirmitatem dissimulat ac superponit, et, ut numerum, quem uilicus imperauit, explere possit, nihil curiose, nihil religiose administrat; unumque est ei propositum peragere laboris sui pensum, cum tamen, ut et sciat et, quod sciat, exsequatur, hoc solum praeceptum a magistris accipit, ne pampinariam uirgam deplantet, cetera omnia ut seminibus contribuat.

8 Nos autem primo rationem secuti, nunc etiam longi temporis experimentum, non aliud semen eligimus nec frugiferum esse ducimus, nisi quod in parte genitali fructum attulerit. nam illud quidem, quod loco sterili laetum robustumque sine fetu processit, fallacem fecunditatis imaginem praefert, nec ullam generandi uim possidet. *9* id procul dubio uerum esse ratio nos admonet, si modo, ut in corporibus nostris propria sunt officia cuiusque membri, sic et frugiferarum stirpium partibus propria munia: uidemus hominibus inspiratam uelut aurigam rectricemque membrorum animam, sensus iniectos ad ea discernenda, quae tactu quaeque naribus auribusque et oculis indagantur, pedes ad gressum conpositos, brachia ad conplexum; ac ne per omnes uices ministeriorum uagetur insolenter

uacuas in **A** – laudabile **SA** – 31 agricolorum **A** – 32 *post* dum *add.* et **SA** – 34 orta est **R** – 35 secundas **SA** – 36 agricolae **AR** – 37 legenti **AR** – praeficit **jmfr^{2}ńy^{2}ø** – retulimus **mρyç** – 38 aliut **S^1** – 39 deligat **S** – 40 ad … infirmissimi *om.* **A** – infirmissimi nam **Sjm** (nam **A**) infirmissimam **hbσ** – 45 relegiosae **A** – 46 et ut **R** – 47 exsequatur **R** sequatur et **SA** – 48 nec **Sλ** – 49 tribuat **A** – 51 aliut **S^1** – fraugiferum **S^1** – 52 illut **S^1** – 53 luco **S^1** – fetu **SAj** fructu **hλσ** – cessit **SA** – 54 praebet **hjbfrç** – 56 cuiusque membri sic **R** cuiusque membris propria sunt officia **S** *om.* **A^1** cuiusque membri sic propria sunt officia **A^2** – 57 unia **S^1** – 58 rectique **S** – 59 iniectos **γp** inlectos **SAR** – quaeque *om.* **jλσ** – 60 egressum **S** – 61 ministerum **S** – 62 *post* ualent *add.* nisi **A** – quod

oratio, nihil aures agere ualent, quod est oculorum, nihil oculi, quod est aurium. *10* ne generandi quidem data est facultas manibus aut plantis, sed quod hominibus ignotum uoluit esse genitor uniuersi, uentre protexit, ut diuina praedita ratione rerum aeterna opifex quasi quibusdam secretis corporis in arcano atque operto sacra illa spiritus elementa cum terrenis primordiis misceret atque hoc animantis machinae speciem effingeret. *11* hac lege pecudes, hac uirgulta progenuit, hac uitium genera figurauit, quibus eadem ipsa mater ac parens primum radices uelut quaedam fundamenta iecit, ut is quasi pedibus insisteret, truncum deinde superposuit uelut quandam staturam corporis et habitus, mox ramis diffudit quasi brachiis, tum pampinos elicuit uelut palmas eorumque alios fructu donauit, alios fronde sola uestiuit ad protegendos tutandosque partus.

12 Ex iis igitur, ut supra diximus, si non ipsa membra genitalia conceptu atque fetu grauida sed tamquam tegumina et umbracula eorum, quae fructibus uidua sunt, legerimus, umbrae scilicet, non uindemiae laborauerimus. *13* quid ergo est? cur, quamuis non sit e duro pampinus sed e tenero natus, si tamen orbus est, etiam in futurum quasi sterilis damnatur a nobis? modo enim disputatio nostra colligebat unicuique corporis parti proprium esse adtributum officium, quod scilicet ei conuenit, ut malleolo quoque, qui opportuno loco natus est, fecunditatis uis adsit, etiam si interim cesset a partu. *14* nec ego abnuerim hoc me instituisse argumentari, sed et illud maxime profiteor palmitem quamuis frugifera parte enatum, si fructum non adtulerit, ne uim quidem fecunditatis habere. nec hoc illi sententiae repugnat: nam et homines quosdam non posse generare quamuis omni membrorum numero constante manifestum est, ne sit incredibile, si genitali loco uirga nata fructu careat, carituram quoque fetu.

---

est oculorum nihil oculi *om.* **SA** – 63 gerandi **S** – 64 uniuersis **S** – 65 ut *om.* **S**^{1} – 67 primordii **S** – 68 imagine **S** macine **A** – specie **S** – hac (*ante* uirgulta) **SA** ac **hjfρyø** et **λç** – 69 figurauit **SR** uit **A** – 70 primam **S** – fundamenta quaedam **R** – ut is **Sjø** ut iis **Ahλfyç** uitis ut iis **ρ** – 71 trunci **SA**^{1} – perposuit **S** – 72 habitu **S** – raris **S** – diffundit **S** – 73 tum **R** cum **SA** – *ante* pampinos *add.* caules **R** – alius **S**^{1}**A** – fructus **Sj**^{1}**ń** – 74 utandosque **S** – 76 iis **S** his **AR** – si *om.* **S**^{1} – 77 grauidas et **S**^{1} – tegumina et *scripsi* teguminet **S**^{1} tegumen et **S**^{2} tegmina et **AR** – 78 fructu **S** – bidua **S**^{1} idua **A** – 79 laborauimus **A** – 80 panpinus **S** – e **AR** et **S** – 83 oportuno **A** – 84 luto **S**^{1}**A** – a partu **S**^{2}**R** apertum **S**^{1}**A** – 85 argumentaris et **S**^{1} – 86 illut **S**^{1} – 88 repugnant **SAh** – 89 cenare **S**^{1}

15 Itaque, ut ad consuetudinem agricolarum reuertar, eiusmodi surculos, qui nihil tulerint, spadones appellant, quod non facerent, nisi eos suspicarentur inhabiles frugibus; quae et ipsa appellatio rationem mihi subiecit non eligendi malleolos quamuis probabili parte uitis enatos, si fructum non tulissent, quamquam et hos ipsos sciam non in totum sterilitate adfectos. nam confiteor pampinarios quoque, cum e duro processerint, tempore anni sequentis adquirere fecunditatem et ideo in resicem summitti, ut progenerare possit. *16* uerum eiusmodi partum conperimus non tam ipsius resicis quam materni esse muneris; nam quia inhaeret stirpi suae, quae est natura ferax, mixtus adhuc parentis elementis et fecundis pastus seminibus ac uelut altricis uberibus eductus, paulatim fructum ferre condiscit. at quae citra naturae quandam pubertatem immatura atque intempestiua planta, direpta trunco, uel terrae uel etiam stirpi recisae inseritur, quasi puerilis aetas ne ad coitum quidem, nedum ad conceptum habilis, uim generandi uel in totum perdit uel certe minuit.

17 Quare magno opere censeo in eligendis seminibus adhibere curam, ut e fructuosa parte uitis palmites legamus eos, qui futuram fecunditatem iam dato fructu promittunt, nec tamen contenti simus singulis uuis, maximeque probemus, qui numerosissimis fetibus conspiciuntur. an opilionem laudabimus ex ea matre subolem propagantem, quae geminos enixa sit, et caprarium summittentem fetus earum pecudum, quae trigemino partu commendantur, uidelicet quia speret parentium fecunditati prolem responsuram?

18 Et nos sequemur in uitibus hanc ipsam rationem tanto quidem magis, quod compertum habemus naturali quadam malignitate

---

genare **A** – 92 ut *om.* **A** – agricularum **A** – 93 attulerint **R** – 95 quamquamuis **SA** – 96 ipsos *om.* **AR** – 97 adfetos **SA** – *ante* pampinarios *add.* nam **SA** – pampinarius **A** – 98 processerint **hjλfr^{1}** toceserint **S** tocesserint **A** prorepserint **r^{2}ńçø** proresperint **y** – sementis **SAρy** – 99 resicem *scripsi* resicendum **SAfr^{1}** resecem **R** resectam **y** – mitti **S** mittit **Ah^{1}fr^{1}** – 100 resecis **R** – 101 maternis **SAρ** – 102 mistus **A** – ad hoc **SA** – fecundi **jλfρyø** – 103 altaricis **S** – fere **SA** – 104 pubertate **A** – intempestatiua **S** intempestiuam (-statiuam **A^{2}**) **A** – 105 deirepta **S** teirepta **A** – stirpe **SA** – recisae **lç** recisse **SA^{2}** cisse **A^{1}** recesae **hbfρyç** resecae **j** recescae **mø** – 107 gerandi **SA^{1}** – in *om.* **A^{1}** – perdidit **SA** – 108 magnopere **R** – 109 curam ut e fructuosa parte *om.* **S^{1}** – ut e **S^{2}A** uti **R** – 110 toto **R** – fructum **SA** – contentissimus **S^{1}A** – 111 prebemus **SA** – 112 conspiciunt **SA** – upilionem **S^{1}A** – macre **SA^{1}** – sobolem **S^{2}jbρçø** – 113 enixa **A^{2}R** ex ipsa **SA^{1}** – summittente **A** – 114 trigimino **SA** – 115 speret **SA** semper et **R** – parentum **R** – fecunditate **SA** – resconsula **S** responsura **A** – 116 nos *bis* **SA** – 117 comitatum **SA** – habeamus **R** – 118 descissere **S** – 119 inculcet

desciscere interdum quamuis diligenter probata semina; idque nobis poeta uelut surdis ueritatis inculcet dicendo:

uidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni uis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri.

quod non tantum de seminibus leguminum sed in tota agricolationis ratione dictum esse intellegendum est, *19* si modo longi temporis obseruatione conperimus, quod certe comperimus, eum malleolum, qui quattuor uuas tulerit, deputatum et in terra depositum a fecunditate materna sic degenerare, ut interdum singulis, nonnumquam etiam binis uuis minus adferat. *20* in quantum autem censemus defecturos eos, qui binos aut fere singulos fetus in matre tulerint, cum etiam feracissimi translationem saepe reformident? itaque huius rationis demonstratorem magis esse me quam inuentorem libenter profiteor, ne quis existimet fraudari maiores nostros laude merita. nam id ipsum sensisse eos non dubium est, quamuis nullo alio sit scripto proditum, exceptis, quos rettuli, numeris Vergili, et sic tamen, ut de seminibus leguminum praecipiatur.

21 Cur enim aut e duro natam uirgam aut etiam ex fecundo malleolo, quem ipsi probassent, decisam sagittam repudiabant, si nihil interesse ducebant, ex quo loco semina legerentur? nunc, quia uim fecunditatis certis quasi membris inesse non dubitabant, idcirco pampinarium et sagittam uelut inutiles ad deponendum prudentissime damnauerunt. quod si ita est, nihil dubium est multo magis ab his improbatum esse etiam illum palmitem, qui frugifero loco natus fructum non attulisset. *22* nam si sagittam, id est superiorem partem malleoli, uituperandam censebant, cum esset eadem pars surculi frugiferi, quanto magis uel ex optima uitis parte natum

---

Morgagnus (*Gesner p. 1199*) incollet **S**^{1} incolcet **S**^{2}**A** indulget **R** – diligendo **SA** – 120 uidi lecta diu et **SR** uidelicet adiuuet **A** – muto **S**^{1} – 121 quodannis **SA** – 122 satis **Shbfry** – 123 fruere **A** – sublapsae **A** sublassa **hjλfϱy** sublaxa **ø** – ferri **S**^{1}**A** – 124 de *om.* **R** – tota agricolatıonis ratione *Ash* tota agricolatione spatione **SA** totam agricolationis rationem **R** – 127 qui **S**^{2}**R** quid **S**^{1} quit **A** – deputatur **SA** – terram **R** – depositum **R** que positum **SA** – 129 uuis *om.* **A**^{1} – adferant **SAλf**^{1}**ç** – 130 defecturos **h**^{2}**γ** despecturos **SAh**^{1}**jbfø** destituros *uel* descituros **mϱyç** – 131 formident **SAh** – 132 sationis **A** – demonstratiorem **A** – 133 lauda **A** – 134 meritta **S**^{1} *ut uidi, postea ras.* meriacta **A** – 135 quos **SAjø** quod **hλfϱyç** – rettulimus (retu- **jmϱç**) metris **R** – 136 hic **R** – ut de **SR** uide **A** – 137 enim **SR** em **A** – 141 panpinarium **S** – 143 esse **ϱç** esset **SAR** – illud **SA** – 144 sagitta **SA** – 145 uituperanda **SA** – 147 si *om.* **R** – 148 eam **SA** – abscis-

flagellum, si est sterile, inprobatum ab his ratio ipsa declarat, nisi si tamen, quod est absurdum, crediderunt eum translatum et abscisum a sua stirpe destitutumque materno alimento frugi fore, qui ⟨i⟩n ipsa matre nequam fuisse⟨t⟩.

Atque haec et forsitan pluribus dicta sint, quam exigebat ratio ueritatis, minus tamen multis, quam postulabat praue detorta et inueterata opinio rusticorum.

11 De pastinatione

1 Nunc ad reliquum ordinem propositae disputationis redeo. sequitur hanc eligendi malleoli curam pastinationis officium, si tamen ante de qualitate soli constiterit. nam eam quoque plurimum et bonitati et largitati frugum conferre nihil dubium est.

Quali solo uinea deponenda sit

Ac priusquam ipsum solum perspiciamus, illud antiquissimum censemus rudem potius eligendum agrum, si sit facultas, quam ubi fuerit seges aut arbustum. *2* nam de uinetis, quae longo situ exoleuerunt, inter omnis auctores constitit pessima esse, si reserere uelimus, quod et inferius solum plurimis radicibus sit inpeditum ac uelut inretitum, et adhuc non amiserit uirus et cariem illam uetustatis, quibus hebetata quasi aliquibus uenenis humus torpeat. *3* quam ob causam siluestris ager praecipue est eligendus, qui etiam si frutectis aut arboribus obsessus est, facile extricatur, quod suapte natura quaecumque gignuntur non penitus nec in profundum radices agunt sed per summam terrae dispergunt atque diducunt,

---

11: 9–29 *Pallad. 2,13,2* – 36–41 *Varro rust. 1,9,7* – 38–50 *Verg. georg. 2,217–223; Plin. nat. 17,25, 17,29; Pallad. 2,13,3* – 54–57 *Plin. nat. 17,27* – 58–65 *Plin. nat. 17,25, 17,29, 17,33* – 58–69 *Pallad. 2,13,4–5*

---

sum **Ahjfyçø** – 149 mater non **SA** – frugi fore *Hagendahl Eranos 35,102 sq.* frugifero **SAR** – qui in **hq** quin **SAR** – 150 fuisset **qlp** fuisse **SAR** – 151 exiebant S^1 exigebant S^2 exebant **A** – deteriora **A**

11: 1 *pr.* **SAhbfyçø** – 2 nunc S^2R tunc S^1A – relinquum S^1 – 4 constituerit Ah^1j – 6 *pr.* **SAhbfyç** – 7 solum *om.* **AR** – 9 uinetis $h^1λç$ uidetis **SA** uineis $h^2jσ$ – 10 omnes **AR** – 13 habetata A^1 – torreat **SA** – 14 acer S^1 – 15 fructetis **hλσ** – obsessus $A^2hjλρ$ obsessis SA^1 oppressus **fyçø** – 16 in *om.* **SA** – 17 summam **Ahjλyø** summa **S** summum **fρç** – terreae **S** – diducunt *Thes. 5:1,1019, 3* dicuntur **SA** deducunt **R** – 18 recessis S^1 recissis S^2 recesciss **A** – et **SA** atque

quibus ferro recisis et extirpatis, parum, quod superest, inferioris soli rastris licet effodere et in fermentum congerere atque conponere. si tamen rudis terra non sit, proximum est uacuum ab arboribus aruum, si nec hoc est, rarissimum arbustum uel oliuetum, melius tamen uetus oliuetum, quod non fuerit maritum, uineis destinatur. *4* ultima est, ut dixi, conditio restibilis uineae; nam si necessitas facere cogit, prius, quidquid est residuae uitis, extirpari debet, deinde totum solum sicco fimo aut, si id non sit, alterius generis quam recentissimo stercorari atque ita conuerti et diligentissime refossae omnes radices in summum regeri atque comburi, tum rursus uel stercore uetusto, quia non gignit herbas, uel de uepribus egesta humo pastinatum large contegi.

5 At ubi pura noualia et ab arboribus sunt libera, considerandum est, antequam pastinemus, surcularis necne sit terra; idque facillime exploratur per stirpes, quae sua sponte proueniunt. neque enim est ullum tam uiduum solum uirgultis, ut non aliquos surculos progeneret, tamquam piros siluestris et prunos uel rubos certe. nam haec quamuis genera spinarum sint, solent tamen fortia et laeta et grauida fructu consurgere. *6* igitur, si non retorrida nec scabra sed leuia et nitida et prolixa fecundaque uiderimus, eam intellegimus esse terram surcularem. sed hoc in totum ad illud, quod uineis praecipue est idoneum, proprie considerandum, ut prius rettuli, si facilis est humus et modice resoluta, quam dicimus pullam uocitari, nec quia sola ea, sed quia sit habilis maxime uinetis.

7 Quis enim uel mediocris agricola nesciat etiam durissimum tufum uel carbunculum, simulatque sit confractus et in summis regestus, tempestatibus et gelu nec minus aestiuis putrescere caloribus ac resolui, eumque pulcerrime radices uitium per aestatem refrigerare sucumque retinere — quae res alendo surculo sunt ad-

---

R – exstirpatis **A** – parum γ purum **SAR** – 19 lucet **A**^{1} – 20 ab *om.* **R** – 21 aurum **SA** – rasissimum **A** – 23 condicio **A** – restiuilis **SA** – 24 quicquid **A** – exstirpari **A** – 25 rotum **A**^{1} – sicco *om.* **SAh** – si id **R** sit **S**^{1}**A** si **S**^{2} – 26 quam recentissimo **SR** quacentissimo **A** – stercorari **A** stercerari **S** stercori **λfy**^{2} stercore **h**^{2}**jϱy**^{1}**çø** stercorei **h**^{1} – conuertit **R** – 27 refossae *Schn.* refossas **SAR** – omnis **S** – comburi tum **hλσ** comburitur **SA** conburi *u. sp.* **j** – 28 ueto **SA** – 29 haegesta **S**^{1}**A** – 30 et *om.* **jλfyçø** – ab *om.* **A** – 31 surculiris **A**^{1} – 33 aliquo **A**^{1} – 34 siluestres **jλσ** – 36 terrida **A** retorridet **R** – nec **S** et **A** *om.* **R** – scabras et **Ah**^{1}**jλσ** – 41 sola ea **SA**^{2} solea **A**^{1} sola **R** – 42 qui **S** – 43 sit confractus *Thes. 4,255,24 sq.* situm confractum **SA** si sint confracti **R** – summis *Thes. 4,255,24 sq.* summus **SA** summo **R** – 44 regesti **R** – *ante* putrescere *add.* et **SA** – 45 pulcher-

commodatissimae —, simili quoque de causa probari solutam glaream calculosumque agrum et mobilem lapidem, si tamen haec pingui glebae permixta sunt — nam eadem ieiuna maxime culpantur —? *8* est autem, ut mea quoque fert opinio, uineis amicus etiam silex, cum superpositum est modicum terrenum, quia frigidus et tenax umoris per ortum Caniculae non patiatur sitire radices. Hyginus quidem, secutus Tremelium, praecipue montium ima, quae uerticibus defluentem humum receperint, uel etiam ualles, quae fluminum adluuie et inundationibus concreuerint, aptas esse uineis adseuerat, me non dissentiente.

9 Cretosa humus utilis habetur uiti; nam per se ipsa creta, qua utuntur figuli quamque nonnulli argillam uocant, inimicissima est nec minus ieiunus sabulo et quidquid, ut ait Iulius Atticus, retorridum surculum facit. id autem solum uel uliginosum est uel salsum uel amarum etiam uel siticulosum et peraridum. nigrum tamen et rutilum sabulonem, qui sit uiuidae terrae permixtus, probauerunt antiqui; nam carbunculosum agrum, nisi stercore adiuues, macras uineas efficere dixerunt. *10* grauis est rubrica, ut idem Atticus ait, et ad conprehendendum radicibus iniqua, sed alit eadem uitem, cum tenuit, uerum est in opere difficilior, quod neque umentem fodere possis, quod sit glutinosissima, nec nimium siccam, quia ultra modum praedura.

12 *1* Sed ne nunc per infinitas terreni species euagemur, non intempestiue commemorabimus Iuli Graecini conscriptam uelut formulam, ad quam pos⟨s⟩it aestimatio referri terrae uinealis. idem enim Graecinus sic ait: esse aliquam terram calidam uel frigidam, umidam uel siccam, raram uel densam, leuem aut grauem,

---

12: 22–31 *Pallad. 2,13,5* – 38 *Verg. georg. 2,298; Plin. nat. 17,19* – 41–47 *Plin. nat. 17,20–22, 18,328; Pallad. 2,13,6; Gp. 5,4*

---

rime **A**^{2}**R** – 49 pinguit **S**^{1}**A** – glaeuae **A** – 50 fers **A**^{1} – 54 Tremellium **λρ** – 55 receperint *Ald.* reciperent **SAR** – 56 adlubiae **SA** – congreuerint **S**^{1} – 57 ne **SA**^{1} – 59 utuntur **R** ut undatur **SA** – 60 quicquit **A**^{1} quicquid **A**^{2} – 61 falsum **S**^{1}**A** – 62 uel (*ante* amarum) *om.* **SA** – situculosum **SA** – 63 humidae **hjλfρ** uuidae **ç** – 64 *post* nisi *add.* si **hmσ** – stercore **R** stercere **S** sterceres **A** *post add.* iuues **jλρyçø** – adiuues **SA** rediuiuus **fńyçø** rediuus **λ** rediuimus **r** *om.* **hj** – 65 est **R** et **SA** – 66 conprehendum **SA** – iniquas et **S**^{1}**A** – 67 umentem *Ash* umentum **S** umentu **A**^{1} humentu **A**^{2} humentem **R** – 68 minium **SA**

12: 1 tunc **A**^{1} – 2 commemorabimus **γp** commemorauimus **SAR** – 3 at **A** – possit aestimatio *Dahllöf pp. 127 sq.* positaestimatio **S** positaestimitatio **Ahjfr**^{1} posita est estimatio **λρyçø** – referri **p** referre **SR** refferre **A** – 4 uel frigidam *om.* **S**^{1}

pinguem aut macram; sed neque nimium calidum solum posse tolerare uitem, quia inurat, neque praegelidum, quoniam uel stupentis et congelatas radices nimio frigore moueri non sinat, quae tum demum se promunt, cum modico te[m]pore euocantur; umorem terrae iusto maiorem putrefacere deposita semina: *2* rursus nimiam siccitatem destituere plantas naturali alimento, aut in totum necare aut scabras et retorridas facere; perdensam humum caelestis aquas non sorbere nec facile perflari, facillime perrumpi et praebere rimas, quibus sol ad radices stirpium penetret, ea⟨n⟩demque uelut conclausa et coartata semina conprimere atque strangulare: *3* raram supra modum uelut per infundibulum transmittere imbres et sole ac uento penitus siccari atque exarescere; grauem terram uix ulla cultura uinci: leuem uix ulla sustineri; pinguissimam et laetissimam luxuria, macram et tenuem ieiunio laborare. opus est, inquit, inter has tam diuersas inaequalitates magno temperamento, quod in corporibus quoque nostris desideratur, quorum bona ualitudo calidi et frigidi, umidi et aridi, densi et rari certo et quasi examinato modo continetur. *4* nec tamen hoc temperamentum in terra, quae uineis destinetur, pari momento libratum esse debere ait, sed in alteram partem propensius, ut calidior terra sit quam frigidior, siccior quam umidior, rarior quam densior, et si qua sunt his similia, ad quae contemplationem suam derigat, qui uineas instituet.

5. Quae cuncta, sicut ego reor, magis prosunt, cum suffragatur etiam status caeli, cuius regionem quam spectare debeant uineae, uetus est dissensio, Saserna maxime probante solis ortum, mox deinde meridiem, tum occasum, Tremelio Scrofa praecipuam posi-

– 6 magram **SA** – 7 posset onerare **S**^{1} – 9 frigore **d**^{1}**γlpρç** frigori **SAR** – 10 tepore **xtl** tempore **SAR** – euocant **R** – 12 aut **S** ut **AR** – 13 neccare **SA** – 16 eandemque **γ** eademque **SAR** – uelud **A** – 18 infudibulum **S** – 20 exrarescere **S** – ullam cultura **A**^{1} ullam culturam **A**^{2}**h**^{1}**jλσ** – uinci leuem **SA** uincibilem **R** – 22 luxuriam **SA**^{1} – agram **S**^{1}**A**^{1} magram **S**^{2}**A**^{2} – iaiunio **S** – laborrare **S**^{1} – 23 inquid **A** – interest **SA** – inaequalitate **A** – 25 ualetudo **jmfryø** – 26 examinati **SA** – contineatur **SA** – 27 temperamentom **A**^{1} – 28 esse debere ait **R** esset deberent **SA** – set **S**^{1} – 30 ad quae **R** atque **SA** – 31 exuam **SA** – derigat *scripsi* derigam **SA** dirigat **R** – uinea **S** – 33 uinae **S**^{1} – 34 dissensio **cγρç** dissentio **SAR** – probanti **SA** – 35 Tremelio *Ash* Tremelior **SA** Tremelius **hjfyçø** Tremellius **λρ** – 36 meridiana **SA**^{1} – cessente **A** – de **γ** deinde **SAR** *uide diss.*

tionem meridianam censente, Vergilio [dein] de industria occasum sic repudiante[m]:

neue tibi ad solem uergant uineta cadentem,

Democrito et Magone laudantibus caeli plagam septentrionalem, quia existiment ei subiectas feracissimas fieri uineas, quae tamen bonitate uini superentur. *6* nobis in uniuersum praecipere optimum uisum est, ut in locis frigidis meridiano uineta subiciantur, tepidis orienti aduertantur, si tamen non infestabuntur Austris Eurisque uelut orae maritimae in Baetica. sin autem regiones praedictis uentis fuerint obnoxiae, melius Aquiloni uel Fauonio committentur, nam feruentibus prouinciis, ut Aegypto et Numidia[e], uni septentrioni rectius oppone⟨n⟩tur.

Quibus omnibus diligenter exploratis tum demum pastinationem suscipiemus.

13 *1* Eius autem ratio cum Italici generis futuris agricolis, tum etiam prouincialibus tradenda est, quoniam in longinquis et remotis fere regionibus istud genus uertendi et subigendi agri minime usurpatur, sed aut scrobibus aut sulcis plerumque uineae conseruntur.

De mensura scrobum

2 Scrobibus uinea sic ponitur: quibus autem mos est scrobibus deponere, fere per tris longitudinis pedes perque duos pedes in altitudinem cauato solo, quantum latitudo ferramenti patitur, malleolos utrimque iuxta latera fossarum consternunt et aduersis scrobum

---

13: 7–33 *Colum. arb. 4,3; Plin. nat. 17,167* – 7–22 *Pallad. 2,10,3* – 14–18 *Varro rust. 1,8,5* – 22–33 *Pallad. 2,10,1–2* – 38–42 *Pallad. 2,10,1, 2,13,7* – 49–57 *Thphr. HP 2,5,2; Pallad. 2,13,7* – 49–51 *Colum. arb. 4,3; Plin. nat. 17,168; Pallad. 2,13,7* – 54–57 *Plin. nat. 17,80* – 66–76 *Pallad. 2,10,3*

---

pp. 124 sq. – 37 repudiante **γb²lpç** repudiantem **SAR** – 39 Magnone **A** – plaga **S** – 40 fieri *om.* **A** – 42 *ante* meridiano *add.* e **SA** – meridisano **SA¹** – subiacentur **SA¹** – 43 ortenti **A** – infestabantur **A¹** – 44 Eurisque **j** Aeris quae **SA** aurisque **h²bf** aurisque quae **mρyçø** – Vetiga **SA¹** – tin **SA** – praedictis uentis **R** praedicti ⌈sunt is (his **A**) **SA** – 45 Fabonio **SA** – committetur **S¹** – 46 fereuntibus **SA** – ut **γp** et **SAR** – Numidia **γ** Numidiae **SAR** – 47 opponentur **zäγ** opponetur **SAR**

13: 3 istut **S¹** – 4 usurpatus **SAhmf²ρy** – et **S** – 6 *pr.* **SAhbfyç** – 7 uineta **hjλfryø** – 8 tres **Ahλσ** – longitudines **hj¹ø** longitudine **λfρyç** – pedes (*post* longitudinis) *om.* **SA** – 10 aduersi **SA** – 12 passim **AR** – coequam **SA** – quae

frontibus curuatos erigunt duabusque gemmis supra terram eminere passi reposita humo cetera coaequant, quae faciunt in eadem linea intermissis totidem pedum scamnis, dum peragant ordinem. *3* tum deinde relicto spatio, prout cuique mos est uineas colenti, uel aratro uel bidente sequentem ordinem instituunt. et si fossore tantum terra uersetur, minimum est quinque pedum interordinium, septem maximum; sin bubus et aratro, minimum septem pedum, satis amplum decem. *4* nonnulli tamen omnem uitem per denos pedes in quincuncem disponunt, ut more noualium terra transuersis aduersisque sulcis proscindatur. id genus uineti non conducit agricolae, nisi ubi laetissimo solo uitis amplo incremento consurgit.

At qui pastinationis impensam reformidant sed aliqua tamen parte pastinationem imitari student, paribus alternis omissis spatiis senum pedum latitudinis sulcos derigunt fodiuntque et exaltant in tris pedes ac per latera fossarum uitem uel malleolum disponunt. *5* auarius quidam dupundio et dodrante altum sulcum, latum pedum quinque faciunt, deinde ter tanto amplius spatium crudum relinquunt atque ita sequentem sulcum infindunt. quod cum per definitum uineis locum fecerunt, in lateribus sulcorum uiuiradices uel decisos quam recentissimos palmites nouellos erigunt consitis conpluribus inter ordinaria semina malleolis, quos postea, quam conualuerint, crudo solo, quod omissum est, transuersis scrobibus propagent atque ordinent uineam paribus interuallis.

Sed hae, quas rettulimus, uinearum sationes pro natura et benignitate cuiusque regionis aut usurpandae aut repudiandae sunt nobis. *6* nunc pastinandi agri propositum est rationem tradere.

Extirpandum esse agrum et sic nouellandum

Ac primum, ut omnem, siue arbustum siue siluestrem, locum uineis destinauerimus, omnis frutex atque arbor erui et summoueri

---

om. **S** – eade **A**^{1} – 15 uidente **S**^{1}**A**^{1} – *post* bidente *add.* uel **R** – sequentem *Schn.* sequente **SA** sequentes **R** – insistunt **R** – fossure **S**^{1} foris **R** – 16 tam tu **S** – nimium **λσ** – 17 sin **SR** in **A** sim **h**^{1} – et *om.* **S** – *post* minimum *add.* est **R** – 19 quincuncem **Ajλç** qui *rasura* cuncen **S** quincumcen **h** quincumcem **fyø** quincutem **ρ** – 20 aduersusque **S** – in **SA** – 23 patiis **A**^{1} – 24 extantant **SA** – 25 tres **AR** – 26 quidem **jλσ** quedam **h** – 27 faciun **S** – patium **S**^{1} – 28 relincum **S** relinquum **A** – infundunt **λyø** infingunt **ρ** – 29 fecerint **jλσ** – uiniradices **bfryø** – 31 malleonis **A**^{1} – quo **SA** – quam *om.* **S**^{1} – 32 conualueri **S**^{1} conualuerit **S**^{2}**A** – omissum *Gesner* emissum **SAR** – transuersi **S**^{1}**A** – 33 ordinem **SA** – 34 hae **hλfç** haec **SAjρy** hac **ø** – sartiones **SAhç** – benignitatem **S**^{1} – 37 *pr.* **SAhbfyç** – esse **SA**^{2}**h** etsi **A**^{1} *om.* **bfyç** – 38 locim **SA** – 39 arbos **hλσ** –

debet, ne postea fossorem moretur, neue iam pastinatum solum iacentibus molibus imprimatur et exportantium ramos atque truncos ingressu proculcetur. *7* neque enim parum refert suspensissimum esse pastinatum et, si fieri possit, uestigio quoque inuiolatum, ut mota aequaliter humus nouelli seminis radicibus, quamcumque in partem prorepserint, molliter cedat nec incrementa duritia s[it]ua reuerberet sed tenero ueluti nutritio sinu recipiat et caelestes admittat imbres eosque alendis seminibus dispenset ac suis omnibus partibus ad educandam prolem nouam conspiret.

8 Campestris locus alte duos pedes et semissem infodiendus est, adcliuis regio tris, praeruptior uero collis uel in quattuor pedes uertendus, quoniam, cum ab superiore parte in inferiorem detrahitur humus, uix iustum pastinationi praebet regestum, [ac] nisi multo editiorem ripam quam in plano feceris. rursus depressis uallibus minus alte duobus pedibus deponi uineam non placet; nam praestat non conserere quam in summa terra suspendere, nisi si tamen scaturrigo palustris obuia [fit], sicut in agro Rauennate, plus quam sesquipedem prohibeat infodere.

9 Primum autem praedicti operis exordium est non, ut huius temporis plerique faciunt agricolae, paulatim sulcum exaltare et ita secundo uel tertio gradu peruenire ad destinatam pastinationis altitudinem, sed protinus aequaliter linea posita rectis lateribus perpetuam fossam educere et post tergum motam humum conponere atque in tantum deprimere, donec altitudinis mensuram datam ceperit. *10* tum per omne spatium gradus aequaliter mouenda linea est, optinendumque, ut eadem latitudo in imo reddatur, quae coepta est in summo. opus est autem perito et uigilante exactore, qui ripam erigi iubeat sulcumque uacuari ac totum spatium crudi soli cum emota iam terra committi, sicut praecepi priore libro, cum arandi rationem traderem, monendo, necubi scamna omittantur et,

---

erui et **A**^{2}**R** eruit **SA**^{1} – 40 ne **h**^{2}**jλσ** ut **h**^{1} *om.* **SA** – moueretur **SA** – 44 motae **SA** – noueli **S**^{1} nouellis **R** – semini **SA** – 45 proreperint **SA**^{1} – credat **SA** – ne **R** – sua **h**^{2}**m** situa **SA**^{2} stiua **A**^{1} sta **h**^{1} stua **fy** ista **ρ** *om.* **jbø** – 46 *post* sed *add.* ne **hλσ** – ueluti nutritio *scripsi* uelutintritio **S** uelutintricio **A**^{1} ueluti nutricio **A**^{2} uelut in nutritio (nutrito **ρ**) **R** – 49 locus *om.* **A** – semisse **A**^{1} – 50 tres **A**^{2}**j** – praeruptio **SA** – 51 in *om.* **S** – 52 nisi **t** ac nisi **SAR** – 55 scaturigo **R** – 56 fit **SAhλfńyçø** sit **j** est **r** *om.* **p** – Rauenate **A**^{1} – 57 sexquipedem **fρø** – prohibent **hλσ** prohibet **jń** – 59 faciunt **SR** faci ex **A** – sucum **A** – 61 erectis **R** – 64 coeperit **Sλfry** – aequaliter **R** et qualiter **SA** – 65 latitu **S**^{1} altitudo **A**^{1} – qua **AR** – 66 coapta **A**^{1} cepta **jρø** – 69 monendo *om.* **SA** – scanna **λfryçø** – 70

quod est durum, summis glebis optega[n]tur. *11* sed huic operi exigendo quasi quandam machinam commenti maiores nostri regulam fabricauerunt, in cuius latere uirgula prominens ad eam altitudinem, qua deprimi sulcum oportet, contingit summam ripae partem. id genus mensurae ciconiam uocant rustici; sed ea quoque fraudem recipit, quoniam plurimum interest, utrum eam pronam an rectam ponas.

Nos itaque huic machinae quasdam partis adiecimus, quae contendentium litem disputationemque dirimerent: *12* nam duas regulas eius latitudinis, ⟨qua⟩ pastinator sulcum facturus est, in speciem Graecae chi litterae decusauimus atque ita mediae parti, qua regulae committuntur, antiquam illam ciconiam infiximus, ut tamquam suppositae basi ad perpendiculum normata insisteret. deinde transuersae, quae est in latere, uirgulae fabrilem libellam superposuimus. sic compositum organum cum in sulcum demissum est, litem domini et conductoris sine iniuria diducit: *13* nam stella, quam diximus Graecae chi litterae faciem obtinere, pariter imae fossae solum metitur atque perlibrat, quia siue pronum seu resupinum est, positione machinae deprenditur, quippe praedictae uirgulae superposita libella alterutrum ostendit nec patitur exactorem operis decipi. sic permensum et perlibratum opus in similitudinem ueruacti semper procedit tantumque spatii linea promota occupatur, quantum effos⟨s⟩us sulcus longitudinis ac latitudinis optinet. atque id genus præparandi soli probatissimum est.

14 Quo tempore nouellandum et uinea deponenda

1 Sequitur opus uineae conserendae, quae uel uere uel autumno tempestiue deponitur, uere melius, si aut pluuius aut frigidus status

---

14: 2–8 *Plin. nat. 17,170; Gp. 5,6* – 2–4 *Cato agr. 40,1; Pallad. 3,9,9* – 4–6 *Pallad. 11,4* – 9–19 *Plin. nat. 17,169–170; Gp. 5,14*

---

gleuis **S^{1}A^{1}** – optegatur *scripsi* obtegatur **γpç** optegantur **SA^{1}R** obtegantur **A^{2}** – 71 maiores **γlpç** maioris **SAR** – 73 ripa **SA** – 76 retam **A^{1}** – 79 qua γ *om.* **SAR** – 80 Crecae **S^{1}** – chi *om.* **AR** – decusauimus **ü^{2}** decusabimus **SAR** – media **AR** – parte **j** – 81 ciconeam **Sh** – 82 basi **S^{2}** uasi **S^{1}AR** – 83 latere **q^{1}ü^{2}t** alterae **SAR** – liuellam **S^{1}** – 84 supposuimus **AR** – dimissum **Ahjλfyçø** – 85 conducturis **A^{1}** – deducit **S^{1}AR** – 86 chi *om.* **S^{1}AR** – faciem **Sç** faciliem **Af** facili *u. sp.* **j** facilem **hλρyø** – obtineri **S** – 87 perlirat **S^{1}** – 88 deprehenditur **AR** – 92 effossus *Gesner* et (est ρ) fusus **SAR** – 93 obtinet **A^{2}hbρç**

14: 1 *pr.* **SAhbfyç** – uineam **A^{2}bfy** – deponendam **SA^{2}hbfy** – 3 pluuiis **Aρø**

4 – 671283

caeli est aut ager pinguis aut campestris et uliginosa planities; rursus autumno, si sicca, si calida est aeris qualitas, si exilis atque aridus campus, si macer praeruptusue collis. uernaeque positionis dies fere quadraginta sunt ab Idibus Februariis usque in aequinoctium, rursus autumnalis ab Idibus Octobribus in Kalendas Decembres.

2 Sationis autem duo genera, malleoli uel uiuiradicis, quod utrumque ab agricolis usurpatur, et in prouinciis magis malleoli: neque enim seminariis student nec usum habent faciendae uiuiradicis. hanc sationem cultores Italiae plerique iure inprobarunt, quoniam plurimis dotibus praestat uiuiradix: *3* nam minus interit, cum et calorem et frigus ceterasque tempestates propter firmitatem facilius sustineat, deinde adolescit maturius, quo[d] euenit, ut celerius quoque sit tempestiua edendis fructibus, tum etiam nihil dubium est saepius translatum ⟨semen meliorem edere fructum⟩. potest tamen malleolus protinus in uicem uiuiradicis conseri soluta et facili terra; ceterum densa et grauis utique uitem desiderat.

15 *1* Seritur ergo prius emundata inoccataque et aequata pastinatione, macro solo quinis pedibus inter ordines omissis, mediocri senis. in pingui uero septenum pedum spatia danda sunt, quo largiora uacent interualla, per quae frequentes prolixaeque materiae diffundantur. haec in quincuncem uinearum metatio expeditissima ratione conficitur: quippe linea per totidem pedes, quot destinaueris interordiniorum spatiis, purpura uel quolibet alio conspicuo colore insuitur eaque sic denotata per repastinatum intenditur et iuxta purpuram calamus defigitur, *2* atque ita paribus spatiis ordines deriguntur; quod deinde cum est factum, fossor insequitur scrobemque alternis omissis in ordinem spatiis a calamo ad proximum cala-

15: 1–14 *Pallad. 3,9,9–10* – 9–16 *Gp. 5,12* – 17–19 *Colum. arb. 3,3* – 23–27 *Thphr. CP 3,4,3, 3,6,5; Colum. arb. 4,4; Plin. nat. 17,82; Pallad. 3,10,3, 3,18,5* – 29 *Verg. georg. 2,348* – 30–33 *Verg. georg. 2,350–353* – 34–41 *Plin. nat. 17,159, 17,161; Pallad. 3,9,14*

– status *om.* **S**^{1} – 4 planicies **A** – 7 au **S**^{1} – 8 Decembris **jr** – 11 seminaris **Ajbfy** seminatis **ρ** – 12 inprobauerunt **AR** – 14 ceterasque **S** et ceterasque **A** et ceteras **R** – 15 quo *scripsi* quod **SAR** *uide diss. p. 125* – 16 tempestiua **h**^{2}**γ** tempestatiua **SA**^{2} tempestatiuae **A**^{1}**h**^{1}**jfy** tempestiue **λρçø** – densis **A**^{1} – 17 semen meliorem edere fructum *ex Geop. 5,14,2 Niclam secutus add. Schn. comm. ad loc., om.* **SAR** – 19 densa et **SA** densae **R** – grauis *Ald.* grauia **S** gratis **AR**

15: 5 quincumcem **A** – 6 quod **SAhø** – 9 deficitur **SA** – 10 diriguntur **AR** – 11 omiissis **S** – in *om.* **AR** – patiis **S**^{1} – 13 refedit **S**^{1} – 15 singulae **S** singula

mum non minus altum quam duos pedes et semissem planis locis refodit, adcliuibus in dipundium et dodrantem, praecipitibus etiam in tres pedes. in hanc mensuram scrobibus depressis uiuiradices ita deponuntur, ut a media scrobe singulae in diuersum sternantur et contrariis frontibus fossarum ad calamos erigantur.

3 Satoris autem officium est primum quam recentissimam et, si fieri possit, eodem momento, quo serere uelit, de seminario transferre plantam diligenter exemptam et integram, deinde eam uelut ueteran[i]am uitem totam exputare et ad unam materiam firmissimam redigere nodosque et cicatrices adleuare; si quae etiam radices, quod maxime cauendum est, ne fiat, in eximendo laborauerint, eas amputare; sic deinde curuatam deponere, ne duarum uitium radices inplicentur. id enim uitare facile est per imum solum iuxta diuersa latera fossarum dispositis paucis lapidibus, qui singuli non excedant quinquelibrale pondus. *4* hi uidentur, ut Mago prodit, et aquas hiemis et uapores aestatis propulsare radicibus, quem secutus Vergilius tutari semina et munire sic praecipit:

aut lapidem bibulum aut squalentis infode conchas

et paulo post: iamque reperti
qui saxo super atque ingentis pondere testae
urgerent. hoc effusos munimen ad imbres,
hoc ubi hiulca siti findit Canis aestifer arua.

5 Idemque Poenus auctor probat uinacea, permixta stercori, depositis seminibus in scrobe ammouere, quod illa prouocent et eliciant nouas radiculas, hoc per hiemem frigenti uit⟨i⟩ [humum scrobibus inferre] calorem tempestate ac per aestatem uirentibus alimentum et umorem praebeat. si uero solum, cui uitis committitur, uidetur exile, longius accersitam pinguem humum scrobibus inferre censet, quod an expediat, regionis annona operarumque ratio nos docebit.

---

et **AR** – 20 ueteranam **γ** ueteraniam **SAR** – 22 laborauerint **h**^{2}**p** lauouerint **SAjλfy** labauerint **h**^{1} deuouerint **ρ** labouerint **ø** lauerint **ç** – 23 curbatam **A** – 25 singulis **Ahj**^{2}**λfryø** – 26 hii **S** – 27 aetatis **A**^{1} – quem secutus **SA** quae insecutus **R** – 29 conchas et **AR** concha sed **S** – 30 repertis **AR** – 31 saxo *om.* **AR** – ingentis **hçø** incenti **S**^{1} ingenti **S**^{2} incentis **Aλfy** uincentis **j** intentis **ρ** – testae **γlç** testa **SAR** – 32 urgerent **u**^{2}**lç** urgetur **S** reurgetur **AR** – effusos **u**^{2}**γpç** et fusos **SAR** – 33 iulca **λń** suilca **y** hiulta **ø** – arua idemque **S**^{2} arua demque **S**^{1} aridenque **A** aridemque **R** – 35 scrobe ammouere **SAhr** scrobeam mouere **jbfńy** scrobem mouere **mçø** – 36 frigenti uiti *scripsi monente S. Lundström* frigentem ut humum scrobibus inferre **SAR** *coniecturam diss. pp. 154 sq. propositam nunc ipse improbo* – 37 fer **S**^{1}**A** – 38 cui uitis **γ** ciuitatis **SAR** – 39 exire **AR**

16 *1* Exigue umidum pastinatum sationi conuenit; melius tamen uel arido quam lutoso semen committitur, idque cum supra summam scrobem conpluribus internodi⟨i⟩s productum est, quod de cacumine superest, duabus gemmis tantum supra terram relictis amputatur, et ingesta humo scrobis conpletur. coaequato deinceps pastinato malleolus ordinariis uitibus interserendus, eumque sat erit medio spatio, quod uacat inter uitis, per unam lineam depingere. *2* sic enim melius et ipse conualescit et ordinariis seminibus modice uacuum solum ad culturam praebebitur. in eadem deinde linea, in qua uiuiradix optinet ordinem suum, praesidii causa, quorum ex numero propagare possit in locum demortuae uitis, quinque malleoli pangendi sunt per spatium pedale; isque pes ita medio interordinio sumitur, ut ab utraque uite paribus interuallis distet. *3* tali consitioni Iulius Atticus abunde putat esse malleolorum sedecim milia; nos tamen plus quattuor milibus conserimus, quia neglegentia cultorum magna pars deperit et interitu seminum cetera, quae uirent, rarescunt.

17 *1* De positione surculi non minima disputatio fuit inter auctores. quidam totum flagellum, sicut erat matri detractum, crediderunt sationi conuenire[nt] idque per gemmas quinas uel etiam senas partiti conpluris taleolas terrae mandauerunt; quod ego minime probo magisque adsentior is auctoribus, qui negauerunt esse idoneam frugibus superiorem partem materiae solamque eam, quae est iuncta cum uetere sarmento, probauerunt, ceterum omnem sagittam repudiauerunt. *2* sagittam rustici uocant nouissimam partem surculi, siue quia longius recessit a matre et quasi emicuit atque prosiluit seu quia cacumine attenuata praedicti teli speciem gerit. *3* hanc ergo prudentissimi agricolae negauerunt conseri debere nec

---

16: 1–5 *Pallad. 3,9,14* – 5–13 *Plin. nat. 17,172*
17: 8–10 *Plin. nat. 17,156* – 18–23 *Pallad. 3,9,7* – 24–27 *Plin. nat. 17,156–158*

16: 1 exigue humidum **h**^{2} (*in marg.*) exigue midum **SAh**^{2}(*in marg.*)**jmfç** exigue nudum **bρyø** exiguendum **h**^{1} exigendum **h**^{2} – 2 sumam **S** – 3 internodiis **γyç** internodis **SAR** – 5 humo **S**^{2}**bçø** humu **S**^{1}**Ahjmfy** humus **ρ** – completur **ρ** conpletus **SAhjfyçø** completis **λ** – pastinatio **A**^{1}**R** – 8 melius **S**^{2} omeli **S**^{1}**AR** – 12 pale **AR** – 13 uite *om.* **AR** – ali **SA**^{1} – 14 conpositioni **S** – 15 milia **S** illa **Ajλσ** ilia **h** – 16 interitus **AR**

17: 1 positiones **SA**^{1} – 3 sationi **γlpç** satione **SAR** – conuenire **γlpç** conuenirent **SAR** – 4 taleolas terrae mandauerunt **Sh**^{2}**λyçø** tale oleaster remandauerunt **Ah**^{1}**jfρ** *post add.* oleaster remandauerunt **ø** – 5 atsentior **S** – iis **R** – 13 callen-

tamen sententiae suae rationem nobis prodiderunt, uidelicet quia ipsis in re rustica multum callentibus prompta erat et ante oculos paene exposita.

Omnis enim fecundus pampinus intra quintam aut sextam gemmam fructu exuberat, reliqua parte quamuis longissima uel cessat uel perexiguos ostendit racemos. quam ob causam sterilitas cacuminis iure ab antiquis incusata est. malleolus autem sic ab isdem pangebatur, ut nouello sarmento pars aliqua ueteris haereret, sed hanc positionem damnauit usus: *4* nam quicquid ex uetere materia relictum erat depressum atque obrutum, celeriter umore putrescebat proximasque radices teneras et uixdum prorepentis uitio suo enecabat, quod cum acciderat, superior pars seminis retorrescebat. mox Iulius Atticus et Cornelius Celsus, aetatis nostrae celeberrimi auctores, patrem atque filium Sasernam secuti, quicquid residui fuit ex uetere palma per ipsam commissuram, qua[e] nascitur materia noua, raserunt atque ita cum suo capitulo sarmentum depresserunt.

18 *1* Sed Iulius Atticus praetorto capite et recuruato, ne pastin[at]um effugiat, praedictum semen demersit. pastinum autem uocant agricolae ferramentum bifurcum, quo semina panguntur, unde etiam repastinari dictae sunt uineae ueteres, quae refodiebantur. haec enim propria appellatio restibilis uineti erat; nunc antiquitatis inprudens consuetudo, quidquid emoti soli uineis praeparatur, repastinatum uocat. sed ad propositum.

2 Vitiosa est, ut mea fert opinio, Iuli Attici satio, quae contortis capitibus malleolum recipit; eiusque rei uitandae non una ratio est: primum, quod nulla stirps, antequam deponatur, uexata et infracta, melius prouenit, quam quae integra et inuiolata sine iniuria conposita est; deinde, quicquid recuruum et susum uersus spectans

18: 1–2 *Plin. nat. 17,156–158* – 8–48 *Gp. 5,9* – 8–17 *Pallad. 3,9,8*

tis **AR** – propta **S** – 15 panpinus **SA** – 18 hisdem **A** iisdem **hjbρ** ipsis **ç** – 20 damnauit **Sh**^{2}**ç** damnabit **Ah**^{1}**jλfńyç** damnabat **r** deuinauit **ø** – quicquit **S**^{1}**A**^{1} – 22 prorepentis *scripsi praeeunte Pol.* properentis **SA** proparentis **R** – 23 enecabat **γl** enegarat **S**^{1} enacarat **A**^{1} enecarat **S**^{2}**A**^{2}**hjλfyç** euocarat **ρø** – 25 quicquit **A**^{1} – 26 commissuram **ål** commissarum **SAhjσ** commissurum **λ** – qua *Ald.* quae **SAR**

18: 1 recuruatio **S**^{1} – pastinum **ü**^{2}**p**^{2} pastinatum **SAR** – 2 etfugiat **S** – autem *om.* **R** – 3 quo **R** quod **SA** – 4 refodiebatur **A**^{1} – 5 restiuilis **S**^{1} – 6 quidquit **A**^{1} – 7 set **S**^{1} – 9 malleolus **SA** – una ratio **S** ut narratio **AR** – 10 stirpans **SA** – 12 quitquit **S**^{1} quicquit **A**^{1} – sursum **bρø** – bersus **A**^{1} – spectans **γρç** spectant **SAhλσ** spectat **j** – 13 hami **h**^{2}**jλρyçø** hamina **SA** aghamia **h**^{1} humi **f** – 16

demersum est, cum tempestiuum eximitur, in modum hami repugnat obluctanti fossori et uelut uncus infixus solo, antequam extrahatur, praerumpitur. nam fragilis est ea parte materia, qua torta et recuruata, cum deponeretur, ceperat uitium; propter quod praefracta maiorem partem radicium amittit.

3 Sed ut incommoda ista praeteream, certe illud, quod est inimicissimum, dissimulare nequeo. nam paulo ante, cum de summa parte sarmenti disputarem, quam sagittam dixeram uocitari, colligebam fere intra quintam uel sextam gemmam, quae sint proximae ue⟨te⟩ri sarmento, fructum edi[i]. *4* hanc ergo fecundam partem consumit, qui contorquet malleolum, quoniam et ea pars, quae duplicatur, tres gemmas uel quattuor optinet et reliqui duo uel tres fructuari oculi penitus in terram deprimuntur mersique non materias sed radices creant. ita euenit, ut, quod in sagitta non serenda uitauerimus, id sequamur in eiusmodi malleolo, quem necesse est longiorem facere, si uolumus detortum depangere, nec dubium, quin gemmae cacumini proximae, quae sunt infecundae, in eo relinquantur; ex quibus pampinos pullat uel sterilis uel certe minus feracis, quos rustici uocant racemarios.

5 Quid, quod plurimum interest, ut malleolus, qui deponitur, ea parte, qua est a matre decisus, coalescat et celeriter cicatricem ducat? nam si id factum non est, uelut per fistulam, ita per apertam uitis medullam nimius umor trahitur idemque truncum cauat, unde formicis aliisque animalibus, quae putrefaciunt crura uitium, latebrae praebentur. hoc autem euenit retortis seminibus; cum enim per exemptionem imae partes eorum praefractae sunt, aperta[e] medulla deponuntur atque, inrepentibus aquis praedictisque animalibus, celeriter senescunt. *6* quare pangendi optima est ratio recti malleoli, cuius imum caput, ⟨cum⟩ consertum est bifurco pastini, angustis faucibus ferramenti facile continetur ac deprimitur. idque sarmentum sic demersum citius coalescit: nam et radices e capite,

---

praefracta S^2 praefata S^1 praefacta **A** praefractam (-factam **mńy**) **R** – 19 ante paulo A^1 – 20 disputare **A** – 22 ueteri **zäu²cütpρ** ueri **SAhjλγçø** neri **f** – fructum edi *Ber.* fructu medii **SAR** – 25 fructuarii **hjργç** – deprimuntur **l** deprimantur **SAR** – 26 ut **p²** sed **SAR** – sagitta *Ber.* salictam **SAh** salicta **jλσ** – non serenda *Pont.* conseranda **S** conserando **A** conserendo **R** – 28 longiore **Amfργø** – 30 pampinos *scripsi* panpinus **SA** pampinus **R** – 31 racemaiorios **SA** – 32 quit A^1 – interest S^2**AR** est S^1 – 33 a *bis* **S** – decisais S^1 – 34 uelud **A** – fistula SA^1 – 38 praefractae **j** praefactae **SAhλfyø** perfractae **ρ** praefectae **ç** – aperta *scripsi* aperte **SAR** – 39 medullae **jfρç** – atquis **S** autquis **A** – 41 cum consertum

qua recisum est, emittit, ⟨e⟩aeque cum accreuerunt, cicatricem obducunt et alioqui plaga ipsa deorsum spectans non tantum recipit umorem, quantum illa, quae reflexa et resupina more infundibuli per medullam transmittit, quicquid aquarum caelestium superfluxit.

19 De longitudine malleoli

1 Longitudo quae debeat esse malleoli, parum certa est, quoniam siue crebras gemmas habet, breuior faciendus est, seu raras, longior; ac tamen nec maior pede nec dodrante minor esse debet, hic, ne per summam terrae sitiat aestatibus, ille, ne depressus altius, cum adoleuerit, exemptionem difficilem praebeat. sed haec plano. nam in cliuosis, ubi terra decurrit, potes⟨t⟩ palmipedalis deponi. *2* uallis et uliginosi campi situs patitur etiam trigemmem, qui est paulo minor dodrante, longior utique semipede, isque non ab eo trigemmis dictus est, quod omnino trium oculorum est, cum fere circa plagam, qua matri abscisus est, plenus sit germinum, sed quod his exceptis, quibus est frequens, in ipso capite tris deinceps articulos totidemque gemmas habet.

Super cetera illud quo[d]que siue malleolum siue uiuiradicem serentem praemoneo, ne semina exarescant, inmodicum uentum solemque uitare, qui uterque non incommode arcetur obiectu uestis aut cuiuslibet densi teguminis. *3* uerumtamen praestat eligere sationi silentis uel certe placidi spiritus diem; nam sol umbraculis facile depellitur.

Sed illud etiam, quod nondum tradidimus, antequam disputationi clausulam imponamus, dicendum est, uniusne an plurium generum uites habendae sint ⟨e⟩aeque separatae ac distinctae specialiter an confusae et mixtae cateruatim. prius disseremus de eo, quod primum proposuimus.

19: 2–13 *Plin. nat. 17,157* – 14–17 *Pallad. 3,9,8* – 17–19 *Plin. nat. 17,170*

γ cum sertum **S** consertum **AR** – 44 emittit **S** aeque mittit **AR** – eaeque **t** aeque **SAh**^{1}**λσ** aquae **j** que **h**^{2} – ecreuerunt (cre- **f**) **AR** – 45 alioquin **R** – 46 infundibuli **iü** infundibili **SAR** – 47 quitquit **S**^{1} quicquit **A**^{1}

19: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 2 certam **SA** – 3 crebas **S** – paras **SAh**^{1} – 4 dotrante **S**^{1}**A**^{1} – minor esse **jç** minorem se **SAh**^{1} minorem esse **h**^{2}**fyø** minorem secus esse **λ** minorem se esse **ρ** – 7 potest **wåzäγp**^{2}**ç** potes **SAR** – 8 situs patitur **S** situ sentitur **AR** – 9 hisque **Aλfρyø** – habeo **A** – 12 tres **AR** – 14 quoque **γ** quodque **SAR** – malleolo **S**^{1} – uiuiradice **S**^{1} – 16 uestis **mρyçø** bestis **S** bestiis **Ahjbfr**^{1} – 17 aui **Ahfr**^{1} aut aui **yø** – 21 uniusne **S** ne **AR** – am **SA** – 22 uites

20 *1* Prudentis igitur agricolae est uitem, quam praecipue probauerit, nulla interueniente alterius nota⟨e⟩ stirpe, conserere, numerumque quam maximum eius semper augere. sed et prouidentis est diuersa quoque genera deponere: neque enim umquam sic mitis ac temperatus est annus, ut nullo incommodo uexet aliquod uitis genus: siue siccus est, id contristatur, ⟨quod umoribus laetatur⟩, seu pluuius, quod siccitatibus gaudet, seu frigidus et pruinosus, quod non est patiens uredinis, seu feruens, quod uaporem non sustinet.

2 Ac ne nunc mille tempestatium iniurias persequar, semper est aliquid, quod uineas offendat. igitur, si unum genus seuerimus, cum id acciderit, quod ei noxium est, tota uindemia priuabimur: neque enim ullum erit subsidium, cui †. *3* at si uarii generis uineta fecerimus, aliquid ex is inuiolatum erit, quod fructum perferat. nec tamen ea causa nos debet conpellere ad multas uitium uarietates, sed, quod iudicauerimus eximium genus, id quantae possimus multitudinis efficiamus, quod deinde proximum a primo, tum, quod est tertiae uel quartae ⟨quo⟩que; eatenus uelut laetarum quodam conten⟨ti⟩ simus tetradeo: satis est enim per quattuor uel sum⟨mum⟩ quinque genera uindemiae fortunam opperiri.

4 De altero, quod mox proposueram, nihil dubito, quin per species digerendae uites disponendaeque sint in proprios hortos, semitis ac decumanis distinguendae, nec quod aut ipse potueram a meis familiaribus hoc optinere aut ante me quisquam eorum ⟨qui⟩ qua⟨m⟩ maxime id probaueri⟨n⟩t, effecerit; est enim omnium rusticorum operum difficillimum, quia et summam diligentiam legendis desiderat seminibus, et in his discernendis maxima plerumque

---

20: *Gp. 5,16* – 9–19 *Pallad. 3,9,11* – 20–40 *Plin. nat. 17,187*

γb uitis **SAR** – sint **γρ** sunt **SAR** – eaeque **γ** aeque **SAhλσ** et quae **j** – 24 quod **Sbç** qui **A**[1] quo **A**[2]**R**

20: 1 probauerint **Ahjmσ** – 2 ulla **AR** – notae **γ** nota **SAR** – 3 et *om.* **AR** – 5 incommode **SA** – 6 quod umoribus laetatur *addidi* quod humore gaudet *add. Ber.* quod humore proficit (*ante* contristatur) *add. Ald. fortasse rectius, om.* **SAR** – 8 perurens **S** frequens **ρ** – saporem **Ahλfyø** – sustinet **bρçø** sustinent **SAR** – 9 tempestatium **Shmfç** tempestatiuum **A** tempestatum **jbρyø** – 10 offendant **SA** – seuerimis **S**[1] – 11 uindemiam **SA** – 12 cui *om.* **γlp** *postea* diuersarum notarum stirpes non fuerint *add. Ald. fortasse recte* – at **R** ad **SA** – 13 aliquit **S**[1] – his **AR** – 14 uarietas **SA** – 17 quoque *Gesner* quae **SAR** – 18 contenti simus *Ald.* contensimus **S** contempsimus **AR** – summum **zγlç** sum **SAhjλyø** sunt **fρ** – 19 furtunam **A** fortuna **j** – operiri **AR** – 21 digerandae **SA** – 22 aut *om.* **AR** – 23 qui quam *Urs.* qua **SAhjλfyçø** quam **ρ** – 24 probauerint *Urs.* probabit **SAhjλfyçø** probauerit **ρ** – 26 in his *Schn.* ni his **S** nihil **AR** – plerumque **γ**

felicitate et prudentia opus est. sed interdum, quod ait diuinus auctor Plato, rei nos pulchritudo trahit uel ea consectandi, quae propter infirmitatem conmortalis naturae consequi nequeamus. *5* istud tamen, si aetas suppetat et scientia facultasque cum uoluntate congruant, non aegerrime perficiamus, quamuis non minimo aetatis spatio perseuerandum sit, ut magnus numerus per aliquot annos digeratur. neque enim omne tempus permittit eius rei iudicium: nam uites, quae propter similitudinem coloris aut trunci flagellorumue nu⟨d⟩ae dinosci nequeunt, maturo fructu foliisque declarantur. qua⟨m⟩ tamen diligentiam nisi per ipsum patrem familiae exhiberi posse non adfirmauerim; *6* nam credidisse uilici uel etiam uinitoris socordia est, cum, quod longe sit facilius, adhu[n]c perpaucissimis agricolis conti[n]geri[n]t, ut nigri uini stirpe careant, quamuis color uuae possit uel ab inprudentissimo deprendi.

21 *1* Illa tamen una[m] mihi ratio suppetit celerrime, quod proposuimus, efficiendi, ⟨si⟩ sint ueteranae uineae, ut separatim surculos[um] cuiusque generis per singulos hortos inseramus; sic paucis annis multa nos milia malleolum ex insitis percepturos atque ita discreta semina per regiones consituros nihil dubito. *2* eius porro faciendae rei nos utilitas multis de causis conpellere potest, et, ut a leuiori⟨bu⟩s incipiam, primum, quod ad omnem rationem uitae, non solum agricolationis sed cuiusque disciplinae, prudentem

---

21: *Gp. 5,15* – 1–10 *Plin. nat. 17,187; Pallad. 3,9,11* – 20–26 *Plin. nat. 18,43* – 24 *Verg. georg. 2,392* – 25–26 *Gp. 2,1* – 28–43 *Varro rust. 1,54,1–2; Plin. nat. 17,187; Pallad. 3,9,12* – 71–74 *Plin. nat.* 17,187 – 74–78 *Cato agr. 50,2; Varro rust. 1,24,3; Plin. nat. 17,89*

---

perique **S** plerique **AR** – 29 commortalis **o^{2}cqγλ** conmortales **SAhjσ** – 30 istut **S^1** – *post* scientia *add.* facultas suppetat et (ei **A**) scientia *iterum* **Ahjbfryø** *rasura* **S** – uolumptate **S** – 31 congrauant **AR** – 32 sit **S** sed **AR** – aliquod **S** – 33 direratur **A^1** diseratur (des- **ρ**) **R** – iuditium **Shm** – 35 -ue nudae *scripsi* uaenuae **SAh^{1}jmfr^{2}ø** uere **h^2** uenae **b** uanuae **ρ** uaenne **y** *om.* **ç** *uide diss. p. 156* – 36 quam **dγbpρ** qua **SAR** – 38 uinitori **A^2** – socordia **h^2** socordio **SA** socordi **h^{1}jmfρy** secordi **b** socordiae **ç** – adhuc **edwåγbp** ad hunc **SAR** – 39 contigerit **γp** contingerint **SAR** – nigri uini **Sh** ingri uini **Ajmfyç** nigrunm **b** ingruini **ρ** ingruum **ø** – 40 ab **S** albi **AR** – deprehendi **R**

21: 1 una *ed.pr.* unum **SAR** – 2 etficiendi **SA** – si *add. ed.pr.*, *om.* **SAR** – ueteraneae **hjσ** – separatim **b^{1}lp** separarum **SAjb^{2}fρ** seperarum **h^{1}mø** separatorum **h^{2}ç** – surculos **p** surculorum **SAR** – 3 ortos **SA^{1}ρø** – 4 ex *om.* **AR** – 6 mulis **A** – compellare **hjλrçø** – 7 a leuioribus **ü^2** a leuioris **SA** albioris **R** – omnem rationem **Shρç** omne (omni **b**) ratione **AjλFr^{2}yø** – 9 distinguuntur **hyç**

delectant inpensius ea, quae propriis generibus distinguuntur, quam quae passim uelut abiecta et quodam aceruo confusa sunt; *3* deinde, quod uel alienissimus rusticae uitae, si in agrum tempestiue ueniat, summa cum uoluptate naturae benignitatem miretur, cum ⟨i⟩stinc[i] Bituricae fructibus opimis, hi⟨n⟩c paribus heluo⟨lae⟩ respondent, illinc arcelac⟨ae⟩ uisus, illinc spioniae baliscaeue conuertant, quibus alma tellus annua uice uelut ⟨aet⟩erno quodam puerperio laeta mort⟨al⟩ibus distenta musto demit⟨tit⟩ ubera, inter quae, patre fauente Libero fetis palmitibus uel generis albi uel flauentis ac rutili uel purpureo nitore micantis, undique uersicoloribus pomis grauidus conlucet Autumnus.

4 Sed haec quamuis plurimum delectent, utilitas tamen uincit uoluptatem. nam et pater familiae libentius ad spectaculum rei suae, quanto est ea luculentior, descendit, et, quod de sacro numine poeta dicit:

et quocumque deus circum caput egit honestum,

uero quocumque domini praesenti⟨a⟩ et oculi frequenter accessere, in ea parte maiorem in modum fructus exuberat. sed omitto istud, quod indiscriptis etiam uitibus contingere potest; illa, quae sunt maxime spectanda, persequar. *5* diuersae notae stirpes nec pariter deflorescunt nec ad maturitatem simul perueniunt. quam ob causam, qui separata generibus uineta non habet, patiatur alterum incommodum necesse est, ut aut fructum ⟨serotinum⟩ cum praecoque legat, quae res mox acorem facit, aut, si maturitatem serotini expectet, amittat uindemiam praecoquem, ⟨quae⟩ plerumque populationibus uolucrum pluuiisque aut uentis lacessita dilabitur.

---

distinguntur **SAλfρø** destinguntur **j** – 10 quondam **SA** – 11 uiuitae **S** – 12 uoluntate **Aρø** uolumptate **y** – 13 istinc **p**^{2} stingi· **SAR** – opinis **SA** – hinc *Ald.* hic **SAR** – heluolae *Ald.* heluo **SAhj**^{2}**λσ** eluo **j**^{1} – 14 arcelacae **t** arcelac **SAR** – uisus *Ber.* ursus **SAR** *uide diss. pp. 156 sqq.* – spionae **AR** – baliscaeue *Sobel p. 63* ualiscaeue **SAR** – 15 annia **A**^{1} – uelut aeterno **γ** ueluterno **SAR** – 16 laetam **AR** – mortalibus **γ** mortis **S** ortibus **A**^{1} hortibus **A**^{2}**R** – distenta **S**^{2} dista **S**^{1}**AR** – demittit **γ** demit **SAR** – 17 patre **S**^{2} pate **S**^{1}**A**^{2} *om.* **A**^{1}**R** – fetis *Ald.* petis **SAR** – alui **S**^{1}**AR** – 19 conlucet **S**^{2} conlocet **S**^{1}**AR** – 20 plurimus **S**^{1} – delectant **AR** – 21 uoluntatem **A**^{1} – 25 praesentia **ç** praesenti **SAR** – accersere **hjρy** arcersere **λ** accercere **ø** – 26 istut **S**^{1} illud **AR** – indiscriptis *Thes. 7:1,1204,7 sqq.* indescriptis **SAR** – 28 notae stirpes *ed. pr.* notae sunt stirpes **S** nota (notae **m**) est ripes **AR** – 29 maturitem **S**^{1} – qua **S**^{1} – 30 separatam **SA** separata in **h** – 31 serotinum *addidi, om.* **SAR** *uide diss. pp. 125 sq.* – praecoque legat *scripsi* precoquaelebat **SA** precoque elebat **hλσ** precope eledat **j** *uide diss. pp. 125 sq.* – 32 expectet **uγ** expectes **SAR** – 33 uindemia **Ajλσ** – quae *add. ed.pr.*, *om.* **SAR** – 34 lacessita **Sç** lascessita **A** lascessit **hjbfryø** lacessit **mń** – 35

6 Si uero interiectionibus fructum carpere censuerit, primum neglegentiae uindemiatoris aleam subeat; neque enim singulis totidem antistites possit dare, qui obseruent praecipiantque, ne acerbae uuae demetantur. deinde etiam, quarum uitium maturitas conpetit, cum diuersae notae sint, melioris gustus ab deteriore corrumpitur, confususque in unum multarum sapor uetustatis impatiens fit; atque ideo necessitas cogit agricolam musti annonam experiri, cum plurimum pretio accedat, si uenditio uel in annum uel in aesta⟨tem⟩ certe differri possit.

7 Iam illa generum separatio summam commoditatem habet, quod uinitor cuique facilius suam putationem reddet, cum scit, cuius notae sit hortus, quem deputat, idque in consemineis uineis obseruari difficile est, quia maior pars putationis per id tempus administratur, quo uitis neque folium notabile gerit; ac multum interest, plurisne an paucioris materias pro natura cuiusque stirpis uinitor summittat, prolixisue flagellis incitet ⟨an⟩ angusta putatione uitem coerceat. *8* caeli [quam]quam partem spectet genus quo⟨d⟩que uineti plurimum refert: neque enim omni calido statu nec rursus frigido laetatur, sed est proprietas in surculis, ut alii meridiano axe conualescant, quia sin⟨t⟩ calor⟨i apt⟩iores, alii septentrionem desiderent, quia contristentur aestu, quidam temperamento laetentur orientis uel occidentis. *9* has differentias seruat pro situ et positione locorum, qui genera per hortos separat.

Illam quoque non exiguam sequitur utilitatem, quod et laborem uindemiae minorem patitur et sumptum; nam ut quaeque uirescere incipiunt, tempestiue leguntur, et quae nondum maturitatem ceperunt uuae, sine dispendio differuntur. *10* nec pariter uetus atque tempestiuus fructus praecipitat uindemiam cogitque pluris operas quantocumque pretio conducere. iam et illud magnae dotis est posse gustum cuiusque generis non mixtum sed uere merum con-

---

interectionibus **SAh**^{1}**jbfrø** – carpere **S**^{2}**h**^{2}**λfryø** carpare **S**^{1}**A** capere **h**^{1}**jńç** – censuerit **S**^{2} gensuerit **S**^{1} genusuerit **Ah**^{1}**jλfρø** genus suerit **h**^{2} gemisuerit **y** remiserit **ç** – 36 alacam **AR** – 37 antistites *ed.pr.* antistiores (-stitiores **ρ**) **SAR** – posset **S** – 38 cerbae **SA**^{1} – 39 sint **S** si non **AR** – 40 confusque **A**^{1} – 43 aestatem **zäγbpç** esta **SAh**^{1}**jmfyø** aestate **h**^{2}**ρ** – 46 ortus **AR** – 48 notauile **S** – 49 paucioribus **A**^{1} – 50 summitat **A** – an **γ** *om.* **SAR** – 51 quam **l** quamquam **SAR** – quodque **γç** quoque **SAR** – 53 ac se **S**^{1}**AR** – 54 sint **γ** sin **S** insi **A** nisi **R** – calori aptiores *Ash* caloriores **SA** calidiores **R** – septentrione (-enti- **A**^{1}) **Ahjλfryø** – 59 quaeque uirescere **S**^{2} quae quirescere (quiresgere **S**^{1} uirescere **b** uinescere **h**^{2} quirestire **y** quiescere **ç**) **S**^{1}**AR** – 60 coeperunt **S** – 62 opas **SA** – 63 conducerem **S** – 64 cusque **A**^{1} – 65 siue (*ante* baliscus) **S** seu **AR** – baliscus **Sń** basiliscus

dere ac separatim reponere, siue est ille Bituricus siue baliscus seu spionius. quae genera, cum sic diffusa sunt, quia nihil interuenit diuersae naturae, quod repugnet perpetuitati, nobilitantur; neque enim post annos quindecim uel paulo pluris deprendi possit ignobilitas in gustu, quoniam fere omne uinum eam qualitatem sortitum est, ut uetustate acquirat bonitatem.

11 Quare, ut dicere instituimus, utilissima est generum dispositio, quam si tamen optinere non possis, secunda est ratio, ut diuersae notae non alias conseras uitis, quam quae saporem consimilem fructumque maturitatis eiusdem praebeant. poss⟨is⟩ etiam, si te cura pomorum tangat, ultimis ordinibus in ea fine uineti, quae subiacet septentrionibus, ne, cum increuerint, obumbrent, cacumina ficorum pirorumue et malorum depangere, quae uel inseras interposito bienni spatio uel, si generosa sint, adulta transferas.

Hactenus de positione uinearum. superest pars antiquissima, ut praecipiamus etiam cultus earum, de quibus sequente uolumine pluribus disseremus.

Ah^{1}**jλfr**^{2}**çø** uasiliscus **h**^{2} basilicus **r**^{1} basilistus **y** – 66 spionius *Ber.* spiniosus **SA** spinosus **R** – gera **S**^{1}**A**^{1} – 67 perpetuitati *Schn.* perpetus (perpotus **ρ** perpetuus **ø**) tamen **SAR** – 68 dependi **S**^{1}**AR** – 70 acquirat **jbρçø** atquirat **S** quirat **A**^{1} adquirat **A**^{2}**mfy** – 73 conseras **pç** conseris **SAR** – 74 possis etiam *scripsi* posset iam **SAR** – 77 uelim seras **S** – 79 hactenus **S** haec **AR** – positionem **A** – 81 *postscr.:* L. (liber **Ah**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quartus surcularis prior **SAh** Liber quartus rei rusticae explicit **byçø** L. Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quartus explicit **mfr**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER QVARTVS

⟨SVRCVLARIS LIBER SECVNDVS⟩

I. Contra opinionem Attici et Celsi non esse satis altos scrobes bipedaneos uineaticis seminibus.

II. Non oportere unius uiuiradicis materiis duos palos uestire sed singula semina singulis adminiculis esse contribuenda.

III. Nouam consitionem uineae, nisi magna et adsidua cultura adiuuetur, celeriter interire.

IV. Prosterni uitem in scrobem et recuruatam usque ab imo solo rectam calamo applicari oportere.

V. A consitione omnibus mensibus diligenter fodiendum esse.

VI. Non esse committendum, ut in nouella uinea herbae nascantur.

VII. Ita pampinandas esse uiuiradices, ut ad unam materiam redigantur.

VIII. Eandem pampinationem malleolis adhibenda⟨m⟩.

IX. Tempestiuam pampinationem esse, quae ita tenera est, ut digito palmites facile deiciantur.

X. Non oportere per aestatem falce pampinos abnodare.

XI. Per autumnum ablaqueandam esse utique primo quinquennio nouellam uineam et ante brumam coaequandam.

XII. Ablaqueata[m] uinea[m] quemadmodum aestiuae radiculae amputentur.

XIII. Quemadmodum nouella uinea putetur.

XIV. Quod sit optimum tempus putandi.

Titulus: L (*om.* **S** et **A**) Iuni Moderati Columellae liber quintus feliciter **SAh** L Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quintus incipit feliciter **yçø** Quintus rei rusticae incipit **r**

Argumentum: rubrica Liber (*om.* **ń**) quintus haec continet **fń** – *numeros om.* **j** – 2 uiuiradicis **R** uiraeradicis **SA**^{1} uiridae radicis **A**^{2} – 3 magnam **SAh**^{1}**b**^{1}**σ** – 4 posterni **A** – recurbatam **S**^{2} – solo **tbø** sole **SAR** – 5 conpositione **S** – 7 panpinandas **S** papinandos **A**^{1} pantinandos **A**^{2} – 8 panpinationem **SR** – adhibendam **γ** adibenda **S**^{1} adhibenda **S**^{2} adiuuenda **A** adiuuanda **λfyø** adiuuandam **jń** adiuanda **r** – 9 panpinationem **SAbσ** – 10 perei **S**^{1} – panpinos **SA** – 11 ablaqueandam *Ald.* ablaqueandum **SAR** – utique **S** uiti quae **AR** – 12 ablaqueata uinea *Ald.* oblaqueatam (ablaqueata **ρ**) uineam **SAR** – 13 quamadmodum **S**^{1} – 14 quod sit **A**^{2}**R** quodsi **SA**^{1} – 20 frequendanda **A**^{1} – 22 harundinibus **R**

XV. Quomodo malleolus resecandus sit.
XVI. Quemadmodum palanda sit uinea.
XVII. Quam alte canterius adleuandus sit.
XVIII. Quemadmodum uitis adliganda sit.
XIX. Quemadmodum malleolis iugum inponendum sit.
XX. Quemadmodum nouella uinea frequentanda et propagines faciendae sint.
XXI. Quo tempore et cuius aetatis uiuiradix transferenda sit.
XXII. Quemadmodum ex harundinibus iugum faciendum sit.
XXIII. Quemadmodum in hortulos uineae diuidendae sint.
XXIV. Quemadmodum ueteranae uineae restituantur.
XXV. Quemadmodum eaedem putentur.
XXVI. Quae bonus uinitor in constituta iam uinea uitare aut sequi debeat.
XXVII. Quemadmodum pampinari debeat.
XXVIII. Quot fossuris extolli.
XXIX. De inserendis tuendisque insitis uineis.
XXX. De salictis faciendis.
XXXI. De genistis.
XXXII. De harundinetis.
XXXIII. De castanietis.

---

arundibus **S** harundibus **A** – 23 hortolos **A** – 24 ueteranae **wåγbp** uetera **S**[1] ueteranea **Ahfy** ueteraneae (uera- **j**) **S**[2]**jmρø** – 27 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAR** – panpinari **SAjbρyø** – 28 quot **dåoγρ** quod **SAR**

I

1 Cum de uineis conserendis librum a me scriptum, Publi Siluine, conpluribus agricolationis studiosis relegisse⟨s, scio⟩ quosdam repertos esse, qui cetera quidem nostra praecepta laudassent, unum tamen atque alterum reprehendissent: quippe seminibus uineaticis nimium me profundos censuisse fieri scrobes adiecto dodrante super altitudinem bipedaneam, quam Celsus et Atticus prodiderant, singulasque uiuiradices singulis adminiculis parum prudenter contribuisse, cum permiserint idem illi auctores minore sumptu geminis materiis unius seminis diductis duo continua per ordinem uestire pedamenta; quae utraque reprehensio auaram magis habet aestimationem quam ueram.

2 Etenim, ut, quod prius proposui, prius refellam, si contenti bipedanea scrobe futuri sumus, quid ita censemus altius pastinare tam humili mensura uitem posituri? dicet aliquis: ut sit inferior tenera subiacens terra, quae non arceat nec duritie sua repellat nouas inrepentis radiculas. *3* istud quidem contingere potest, etiam si ager bipalio moueatur, et deprimatur scrobis in regesto, quod est fermentatum plus dipondio semisse. nam semper in plano refossa et egesta humus ⟨tumi⟩dior est quam gradus soli crudi.

4 Nec sane positio seminum praealtum cubile substerni desiderat, uerum abunde est semipedaneam consitis resolutam uitibus terra⟨m⟩ subiacere, quae uelut hospitali atque etiam materno sinu recipiat incrementa uirentium. exemplum eius rei capimus in arbusto, ubi,

---

1: 2 relegisses *ed.pr.* relegisse **SAR** – scio *addidi*, *om.* **SAR** (*correctiones aliae fortasse rectiores:* intellexi *h. l. add.* **p**^{2}, *post* quosdam *add.* scio γ, *post* esse *add.* ais *ed.pr.*) *uide diss. pp. 159 sq.* – 3 quidem **A**^{2}**R** quidam **SA**^{1} – 4 reprehendisset **S** reprendissent **A** – 6 dodrante **h**^{2}**bϱyç** adrantei **SAh**^{1}**mjø** dodrantei **f** – bipedaneam **bpç** bipedaneum (-naum **A**^{1}) **SAR** – 7 singulas **S**^{1} – 8 iidem **jfńyç** – illi **S**^{2} ille **S**^{1} illa **AR** – 9 sumpta **hλfr**^{2}**yø** – gemmis **R** – materiis unius seminis *om.* **AR** – deductis **AR** – 10 reprehensio *om.* **AR** – auaram *Schn.* abiaram **SAhj** ambiguam (ambiariam **r**^{1}) **R** *post add.* nisi antiquitus ita dicere (dici **b**) solitum erat **byø** – 11 aestimatione **S** – 12 contemti **S** contemi **A**^{1} – 13 pibedanea **A** – 15 sepellat **S**^{1}**A** – 16 istut **S**^{1} – continere **AR** – 17 bibalio **SA** – 18 dipundio **Ahjσ** dupondio **λ** – 19 refossa et *Schn.* refusos sed **SAR** – humus tumidior *Ald.* humus dior (iucundior **ϱ**) **SAh**^{1}**jλσ** humidior **h**^{2}**ç**^{2} – 20 nec **Ahjσ** quam **S** ne **λ** – postaltum **R** – 21 terram **γp** terra **SAR** – 22 subiaceret **SAhλfy** – 23 incrementa **tp** incrementi (-tum **ø**) **SAR** – capiamus **AR** – 27 demissa γ demessa **S** dimissa

cum scrobes defodimus, admodum exigui pulueris uiuiradici subicimus.

5 Verior igitur causa est depressius pastinandi, quoniam iugata uineta melius consurgunt altioribus demissa scrobibus. nam bipedaneae uix etiam prouincialibus agricolis adprobari possint, apud quos humili statu uitis plerumque iuxta terram coercetur. cumque iugo destinetur, altiore fundamento stabilienda sit, si modo, quando scandit excelsius, plus alimenti terraeque desiderat. *6* et ideo in maritandis arboribus nemo minorem tripedanea[m] scrobem uitibus comparat.

Ceterum illa parum prudens: agricolarum studio praecipua esse commoda humilis positionis, quod et celeriter adolescant semina, quae non fatigentur multo soli pressa pondere, fiantque uberiora, quae leuiter suspensa si⟨n⟩t.

Nam utraque ista Iuli Attici ratio conuincitur exemplo arbustiuae positionis, quae scilicet multo ualidiorem fertilioremque stirpem reddit, quod non faceret, si [non] laborarent altius demersa[e] semina. *7* quid? quod pastinati humus, dum est recens soluta laxataque, uelut fermento quodam intumescit; cum deinde non longissimam cepit uetustatem, condensata subsidit ac uelut innatantis radices uitium summo solo destituit. hoc autem minus accidit nostrae sationi, qua maiore mensura uitis demittitur. nam quod in profundo semina frigore laborare dicuntur, nos quoque ⟨non⟩ diffitemur, *8* sed non est dipondii et dodrantis altitudo, quae istud efficere possit, cum praesertim, quod paulo ante rettulimus, depressior arbustiuae uitis satio tamen effugiat praedictum incommodum.

2 *1* Alterum illud, quod minore ⟨in⟩pensa duos palos unius seminis flagellis cen⟨sen⟩t maritari, falsissimum: siue enim caput ipsum

---

2: 13–16 *Pallad. 3,16,2*

AR – crobibus **S**^{1} – uipedaneae **S**^{1}**A** – 28 aput **S**^{1} – 29 cohercetur **Srø** corcetur **j**^{1}**y** – 32 tripedanea *Schn.* tripedaneam **S** pedaneam **AR** – 34 praecipu **A**^{1} – 36 fatigantur **AR** – 37 sint **γρńç** sit **SAR** – 40 quid **A**^{1} – non (*ante* laborarent) *om.* γ – demersa **h**^{2}**wåzäucqγρçø** demersae **SAR** – 41 quid quod **S** quitquid **A**^{1} quicquid **A**^{2}**R** – recen **S**^{1}**A** – 42 laxatque **AR** – subsidit *Ald.* subsidii **SAR** – 44 summu **A** – sole **AR** – 45 mensu ruitis **SA**^{1} – dimittitur **AR** – 46 labore **S**^{1}**A** – non γ *om.* **SAR** – 47 dupundii **Ahjmfy** dipundii **bρ** dupondii **çø** – orantis **SA** – istut **S**^{1}

2: 1 minore **b** minori **SAR** – impensa γ pensa **SAR** – 2 censent *ed.pr.* cent **SAR** – 3 statumina **ρç** statuminna **SAhjmf** statuminua **b** statuminia **y** statu-

demortuum est, duo uiduantur statumina et mox uiuiradices totidem substituendae sunt, quae numero suo rationem cultoris onerant; siue tenuit et, ut saepe euenit, uel nigri est generis uel parum fertilis, non in uno sed in pluribus pedamentis fructus claudicat. quamquam etiam generosa⟨e⟩ stirpis uitem sic in duos palos diuisam rerum rusticarum prudentiores existimant minus fertilem fore, quia cratem factura sit.

2 Et idcirco ueteres uineas mergis propagare potius quam totas sternere idem ipse Atticus praecepit, quoniam mergi mox facile radicentur, ita ut quae⟨que⟩ uitis suis radicibus tamquam propriis fundamentis innitatur. haec autem, quae est toto prostrata corpore, cum inferius solum quasi cancellauit atque inretiuit, cratem facit et pluribus radicibus inter se conexis an[i]gitur nec aliter quam si multis palmitibus grauata deficit. *3* quare per omnia praetulerim duobus potius seminibus depositis quam unico periclitari nec id uelut conpendium consectari, quod in utramque partem longe maius adferre possit dispendium.

Sed iam prioris libri disputatio repetit a nobis promissum sequentis exordium.

3 *1* In omni genere inpensarum, sicut ait Graecinus, plerique noua opera fortius auspicantur quam tuentur perfecta: quidam, inquit, ab inchoato domos extruunt nec peraedificatis cultum adhibent; nonnulli strenue fabricant nauigia nec consummata perinde instruunt armamentis ministrisque; quosdam emacitas in armentis, quosdam exercet in conparandis mancipiis, sed ⟨in⟩ isdem tuendis nulla cura tangit; *2* multi etiam beneficia, quae in amicos contulerunt, leuitate destruunt. ac ne ista, Siluine, miremur, liberos suos nonnulli nuptiis uotisque quaesitos auare nutriunt nec disciplinis aut ceteris corporis excolunt instrumentis.

---

muina **ø** – mox **γ** uox **SAR** – 5 tenuit **S** lenut **A**^{1} lenuit **A**^{2} leniit **R** – uenit **A**^{1}**R** – 7 generosae **γ** generosa **S** genera **AR** – 9 fertile **S** – 10 totas **ü**^{2}**p**^{2} totam **Sj** tota **Ahλσ** – 11 praecipit **AR** – 12 radicentur *Sobel p. 12* redigentur **SAR** – quaeque *ed.pr.* quae **SAR** – 13 quae est toto **S**^{2} quaestoto **S**^{1}**A** quae toto **R** – 14 cancellauit *Gesner* concellauit **SA** concelauit **R** – 15 conexes **A**^{1} conexeis **A**^{2} connexis **R** – angitur **lp** anigitur **SAR** – alter **λfryø** – 17 qua **A** – 18 uelud **A** – utraque parte **S** – 20 libris **A**

3: 2 forsius **SA** – quan **S** – inquid **S**^{1} – 3 incoato **A** incohato **hjfρø** – exstruunt **A** – 4 adibent **S**^{1} – 7 mancipiis sed in isdem *scripsi* mancipiisdem **S** mancipiisdeemp **A** mancipiis de in **h**^{2} mancipiis sed iisdem (isdem **j**) **h**^{1}**jλfø** mancipiis sed de (de sed **ρy**) iisdem **ρyç** – 8 multa **AR** – 11 excoluntur **SA** – 14

Quid his colligitur? scilicet plerumque simili genere peccari etiam ab agricolis, qui pulcherrime positas uineas, antequam pubescant, uariis ex causis destituunt: *3* alii sumptum annuum refugientes et hunc primum reditum certissimum existimantes inpendere nihil, quasi plane fuerit necesse uineas facere, quas mox auaritia desererent; nonnulli magna potius quam culta uineta possidere pulchrum esse dicunt; cognoui iam plurimos, qui persuasum haberent agrum bonis ac malis rationibus colendum.

4 At ego cum omne genus ruris, nisi diligenti cura sciteque exerceatur, fructui esse non posse iudicem, tum uel maxime uineas; res est enim tenera, infirma, iniuriae maxime impatiens, quae plerumque nimia laboret ubertate; consumitur enim, si modum non habeas, fecunditate sua. cum tamen aliquatenus se confirmauit et uelut iuuenile robur accepit, neglegentiam sustinet.

5 Nouella uero dum adolescit, nisi omnia iusta perceperit, ad ultimam redigitur maciem et sic intabescit, ut nullis deinceps inpensis recreari possit. igitur summa cura ponenda sunt quasi fundamenta, et ut membra infantium a primo statim die consitionis formanda, quod nisi fecerimus, omnis impensa in cassum recidat nec praetermissa cuiusque rei tempestiuitas reuocari queat.

Experto mihi crede, Siluine, bene positam uineam bonique generis et bono cultore numquam non cum magno fenore gratiam reddidisse. *6* idque non solum ratione sed etiam exemplo nobis idem Graecinus declarat eo libro, quem de uineis scripsit, cum refert ex patre suo saepe se audire solitum Papirium quendam Veternensem, uicinum sibi, duas filias et uineis consitum habuisse fundum; cuius partem tertiam nubenti maiori filiae dedisse in dotem ac nihilominus aeque magnos fructus ex duabus partibus eiusdem fundi percipere solitum; minorem deinde filiam nuptum conlocasse in dimidia parte reliqui agri nec sic ex pristino reditu detraxisse. quod quid conuincit? melius scilicet postea cultam esse tertiam illam fundi partem quam ante uniuersam.

---

destitunt **A** – annum **SAfr** – 15 aestimantes **AR** – 16 fuit **SA** – qua **SA**^{1} quam **A**^{2} – 20 ad **S**^{1}**A**^{1} – diligentis **SAh**^{1} – crura **Ah**^{1} – scite **hρ** scit **λfy** sit **ø** aeque **j** – 21 exercitatur **A**^{1} exercetatur **A**^{2} – fructui **SAhmr**^{1}**ç** fructuosum **jbσ** – 22 ininpatiens **A** – 23 nimia laboret **S** enimia labore **A** nimio (enimio **h**^{2}) labore et **R** – modo **A** – 24 adhibeas **jλr**^{1}**yçø** – 25 ueluti **Ahσ** – neclegentiam **S**^{1} – 28 deponenda **R** – 32 uene **S**^{1} – 33 culturae **SA** – 34 redidisse **S** – 35 eo ... scripsit *om.* **SA** – 36 parte **SA** – Papirium **hjσ** Paririum **SAλr**^{1} – Veternensem *scripsi* Veterrensem **S** Veterensem **AR** *uide diss. p. 160* – 37 si uiduas **SA** – uineas **Ah**^{1} – 39 duobus **SAh** – 40 nuptam **A**^{2} nuptu **R** – 42 quot **Ajfńø** –

4 De cultura uineae nouellae

1 Et nos igitur, Publi, magno animo uineas ponamus ac maiore studio colamus, quarum consitionis sola illa commodissima ratio est, quam priore tradidimus exordio, ut facta in pastinato scrobe tota uitis a media fere parte sulci prosternatur et ad frontem eius ab imo usque recta materies exigatur calamoque adplicetur. id enim praecipue obseruandum est, ne similis sit alueo scrobis, sed ut expressis angulis uelut ad perpendiculum frontes eius derigantur. *2* nam uitis supina et uelut recubans in alueo deposita, postea, cum ablaqueatur, uulneribus obnoxia est, quoniam, dum exaltare orbem ablaqueationis fossor studet, obliquam uitem plerumque sauciat et nonnumquam praecidit. meminerimus ergo usque ab imo scrobis solo rectum adminiculo sarmentum adplicare et ita in summum perducere, tum cetera, ut priore libro praecepimus, et duabus gemmis superextantibus terram coaequare, deinde malleolo inter ordines posito crebris fossionibus pastinatum resoluere atque in puluerem redigere. *3* sic enim optime et uiuiradices et reliqua semina, quae deposuerimus, conualescent, si mollis ac tenera humus nullis herbis inrepentibus humorem stirpibus praebuerit nec duritia soli nouellas adhuc plantas uelut arto uinculo conpresserit.

5 Numerus autem uertendi soli bidentibus, ut uerum fatear, definiendus non est, cum, quanto crebrior sit, plus prodesse fossionem conueniat. sed quoniam impensarum ratio modum postulat, satis plerisque uisum est ex Kalendis Martiis usque in Octobris tricen-

---

5: *Cato agr. 43,2; Pallad. 4,7,1*

---

post conuincit *add.* nisi (nihil ç) **hjσ** – 43 illa **S** – partem *om.* **SA** – antea **R** (*exc.* **ry**) – uniuersam **R** uniuersa sunt **SA**

4: 1 *pr.* **SAhbfy** – 3 quaram **A^1** – 5 tota *om.* **SA** – frondem **A^2** – 6 recta materies **SR** rectam tertes **A** – erigatur **R** – calomoque **S** – 7 albeo **S^1** – 8 frondes **A^2** – dirigantur **AR** – 9 sipina **S^{1}A^1** – et uelut recubans *om.* **SA** – cum **p** quam **SAR** – 10 dum *om.* **A^1** – exaltere **SA** exaltares **h^1** exlaleare **λ** – 11 fossor (fosor **h**) studet **hjb^{1}r^{1}çø** forstudet **SA** fortius tundit **mb^{2}fρy** – oblequam **A** – 12 numquam **S** – praecipit **SA^1** – scrobis **R** bis **SA** – 14 praecipimus **Ahfy** – et **SA** ac deinde **R** – 15 superexstantibus **Ajø** – 16 positionibus **S^{1}A** – persoluere **A** – 17 optime **S^{2}A^2** opti **S^{1}A^1** motum **R** – 18 si mollis **h^{2}jbyç** simul **SAh^{1}m** si mollis simul **fρø** – *post* herbis *add.* haerens **hλσ** – 19 praebuerit **R** preberet **S^1** preueri **S^2** preberit **A^1** preuerit **A^2** – duritias **SA^1** durities **A^2** – 20 platas **S^{1}A^2** plates **A^1** – uelud **A** – alto **SAρ**

5: 1 uidentibus **S^{1}A** – ut *om.* **A** – 3 inpensarem **A^1** – 4 plerique **SA** – tri-

simo quoque die nouella uineta confodere omnisque herbas et praecipue gramina extirpare, quae nisi manu eliguntur et in summum reiciuntur, quantulacumque parte adobruta sunt, reuiuiscunt et uitium semina ita perurunt, ut scabra atque retorrida efficiant.

6 *1* Ea porro, siue malleolo⟨s⟩ seu uiuiradices deposuimus, optimum est ab initio sic formare, ut frequenti pampinatione superuacua detrahamus nec patiamur plus quam in unam materiam uires et omne alimentum conferre. primo tamen bini pampini summittuntur, ut sit alter subsidio, si alter forte deciderit. *2* cum deinde paulum induruere uirgae, tum singulae detrahuntur, ac ne quae relictae sunt procellis uentorum decutiantur, molli et laxo uinculo adsurgentis subsequi conueniet, dum clauiculis suis quasi quibusdam manibus adminicula conprehendant.

3 Hoc si operarum penuria facere prohibebit, in malleolo, quem et ipsum pampinare censemus, at certe in ordinariis uitibus utique optinendum est, ne pluribus flagellis emacientur, nisi si propaginibus futuris prospiciemus, sed ut singulis materiis seruiant, quarum incrementa elicere debebimus, adplicato longiore adminiculo, per quod prorepant in tantum, ut sequentis anni iugum exsuperent et in fructum curuari possint. *4* ad quam mensuram cum increuerint, cacumina infringenda sunt, ut potius crassitudine conualescant quam superuacua longitudine adtenuentur.

Idem tamen sarmentum, quod in materiam submittimus, ab imo usque in tres pedes et semissem pampinabimus et omnes eius intra id spatium nepotes enatos saepius decerpemus. *5* quicquid deinde supra germinauerit, intactum relinqui oportebit. magis enim conueniet proximo autumno falce deputari superiorem partem quam aestiuo tempore pampinari, quoniam ex eo loco, unde nepotem ademeris, confestim alterum fundit, quo enato nullus relinquitur oculus in ipsa materia, qui sequente anno cum fructu germinet.

6: *Thphr. CP 3,14* – 1–9 *Pallad. 6,2,1*

---

gesimo (-cesi- **yø**) **R** – 5 uneta **S**^{1} – herbis **A**^{1} – 6 quas **SA** – 7 quantulacumque **hλfρç** quantumadcumque **SA** quantulancunque **j** quantulactumque **y** quamtumlacumque **ø** – partem **SAj** – adobrata **hfy** – reuiuescunt **S** – 8 uium **S**^{1} uiuum **A** – effiant **A**

6: 1 malleolos **γlç** malleolo **SAR** – 3 detrahamus **p**^{2}**ç** detramur **S**^{1}**A** detrahamur **S**^{2}**R** – 4 uini **SA** – 6 induere **SA**^{1}**h**^{1}**jr**^{1} – deextrahuntur **h** extrahuntur **mfρyø** extrhauntur **j** – 8 quibus **S** – 10 si o- *om.* **A**^{1} – 11 ad **S** – 13 prospiciemus **jfr**^{2}**yçø** efficiemus **SAhλρ** – 14 elicere *Urs.* eligere **SAR** – debemus **hλσ** – 15 exuperent **AR** – 16 a **SAy** – excreuerint **R** – 17 infringendi **SA**^{1} – 19 ab ...

7 *1* Omnis autem pampinationis ea est tempestituitas, dum adeo teneri palmites sunt, ut leui tactu digiti decutiantur. nam si uehementius induruerunt, aut maiore nisu conuellendi sunt aut falce deputandi; quod utrumque uitandum est, alterum, quia lacerat matrem, si reuellere coneris, alterum, quia sauciat, quod in uiridi et adhuc stirpe inmatura fieri noxium est. *2* neque enim eatenus plaga constitit, qua uestigium fecit acies, sed aestiuis caloribus falce uulnus penitus inpressum et⟨iam⟩ latius inarescit, ita ut non minimam partem de ipso matris corpore necet.

Atque ideo, si iam caulibus duris falcem adhiberi necesse est, id paulum ab ipsa matre recidendum est et uelut reseces relinquendi sunt, qui caloris excipiant iniuriam eatenus, qua enascuntur a latere palmites. ultra enim non serpit uaporis uiolentia.

3 In malleolo similis ratio est pampinandi et in longitudinem eliciendi materiam, si eo uelimus anniculo uti, quod ego saepe feci. sed si propositum est utique recidere, ut bimo potius utamur, cum ad unum pampinum iam redegeris et is ipse excesserit pedalem longitudinem, decacuminare conueniet, ut in ceruicem potius confirmetur et sit robustior.

Atque haec positorum seminum prima cultura est.

8 Ablaqueatio nouellae

1 Sequens deinde tempus, ut prodidit Celsus et Atticus, quos iure maxime nostra aetas probauit, post Idus Octobris ampliorem curam deposcit. nam post Idus Octobris, priusquam frigora inuadant, uitis ablaqueanda est, quod opus adapertas ostendit aestiuas radiculas easque prudens agricola ferro cecidit. nam si passus est conualescere,

---

7: 1–2 *Pallad. 6,2,2; Gp. 5,28,1–2*
8: *Pallad. 11,5; Gp. 5,20* – 24–26 *Pallad. 3,8*

---

pampinabimus *om.* **SA** – 20 pampinabimus **h**^{1}**bç** pampinauimus **h**^{2}**jmσ** – 21 decerpemus **h**^{2}**jλyø** discerpemus **SAfρ** deserpepmus **h**^{1} excerpemus **ç** – inde **jλσ** – 22 intractum **SA** – relicto portauit **SA** – conueniet *om.* **SA** – 26 oculis **SA**

7: 1 ea *om.* **SA**^{1} – 8 uulnus **S**^{2}**bńç** bolnus **S**^{1}**A** uolnus **hjmfrø** *om.* **y** – etiam *Pont.* et **SAR** – inharescit **Ah**^{1}**λ** – ita ut **hjy** aut **SA** ita **λσ** – 10 durus **SA** – adiueri **A**^{1} – id ... reseces *om.* **SA** – 12 qui nascuntur **R** – 15 eligendi **AR** – aminiculo **bρø** anuiculo **m** anmiculo **y** – 16 recedere **S**^{1} – bino **λø** himo **j** – 17 redigeris **S**^{1} – is **S** si **R** *om.* **A** – 18 recacuminare **SA** – in ceruicem **bp** inter uitem **SAhr**^{1} in ceruice **j** inter ceruicem **mρy** inter ceruicem uitem **f** ceruicem **ç** ceruicem uitem **ø**

8: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 3 post Idus Octobris *om.* **A**^{2} – 5 adopertas **R** – 6 easque

inferiores deficiunt, atque euenit, ut uinea summa parte terreni radices agat, quae et frigore infestentur et caloribus maiorem in modum aestuent ac uehementer sitire matrem in ortu Caniculae cogant. *2* quare quicquid intra sesquipedem enatum est, cum ablaqueaueris, recidendum est. sed huius non eadem ratio est amputandi, quae traditur in superiore parte uitis. nam minime adleuanda plaga est minimeque adplicandum ferramentum ipsi matri, quoniam, si iuxta truncum radicem praecideris, aut ex cicatrice plures nascentur aut hiemalis, quae consistit in lacusculis ablaqueationis, aqua brumae congelationibus noua uulnera peruret et ad medullam penetrabit. quod ne fiat, recidere ab ipso codice instar unius digiti spatio conueniet atque radiculas praecidere, quae sic ademptae non amplius pullulant e⟨t⟩ a cetera noxa truncum defendunt.

3 Hoc opere consummato, si est hiems in ea regione placida, patens uitis relinquenda est. sin uiolentior hoc facere nos prohibet, ante Idus Decembris praedicti lacusculi coaequandi sunt. si uero etiam praegelida frigora regionis eius suspecta erunt, aliquid fimi uel, si est commodius, columbini stercoris aut in hu⟨n⟩c usu⟨m⟩ praeparatae ueteris urinae senos sextarios, antequam uitem adobruas, radicibus superfundes.

4 Sed ablaqueare omnibus autumnis oportebit primo quinquennio, dum uitis conualescat; ubi uero truncus adoleuerit, fere triennio intermittendus est eius operis labor: nam et minus ferro crura uitium laeduntur nec tam celeriter radiculae inueterato iam codice enascuntur.

(asque **ø**) **hjσ** aesque **SA** absque **λ** – frondes **S** frundens **A** – agricula **A** – 8 im **Smry** – 9 aestuent (extuent ń est uenit **y**) ac uehementer **hλσ** est ac uentu ementur **SAj** – matrem *om.* **hλσ** – in ortu Caniculae **hλσ** Acniculae ortum **S** Agniculae ortum **A** Caniculae ortum **j** – 10 in **SA** – sesquipedem enatum **p** sesquipede aenatum **SA** sesquipedem natum **R** – 12 adleuanda **mρçø** ablaqueanda **SAhbf** oblaqueanda **r**^{1} abieuanda **j** *om.* **y** – 13 adplicandum (ampli- **ρ**) **R** adleuandum **SAr**^{1} – 14 catrice **A** – pube **SA** – 15 enascentur **jfρyç** nascantur **λ** – aut **hjyç** ut **SA** at **λfρø** a **y** – quae consistit in lacusculis *om.* **SAj** – constitit **fø** constitis **m**^{1} constat **ρ** – lasculis **b**^{1} lacustulis **y** *post add.* plures **λ** – oblaqueationis **hρ** – 16 nouae **A** – 17 penetrauit **SA** – recedere **S**^{2} – 19 pubulant **A**^{1} pululant **A**^{2}**hλfryø** – et a **hρ** ea **SAR** – 20 hiemps **S**^{1}**A**^{1} – 21 si **SR** – hoc **γ** hic **SAR** – 24 si **SAh** quod **jλρyçø** *om.* **f** – sterceris **S** – hunc usum **t** ucus **S** hucus **A** usu **R** – 25 setarios **S**^{1}**Ay** sestarios **S**^{2}**hj**^{2}**λfç** stestarios **j**^{1} – 26 radicis **SA** – 28 *ante* truncus *add.* uitis **R** (*exc.* **ρ**) – 29 intermittendus est eius operis *hoc loco* **R** *post* quinquennio *supra trp.* **SA** – est eius **R** esset **SA** – uitium **R** ueritius **SA** – 30 laeduntur **j** laedantur **SAhλσ** – iam *om.* **SA** – 31 enascantur **Aj**

9 *1* Ablaqueationem deinde sequitur talis putatio, ut ex praecepto ueterum auctorum uitis ad unam uirgam reuocetur eaque recidatur duabus gemmis iuxta terram relictis; quae putatio non debet secundum articulum fieri, ne reformidet oculus, sed medio fere internodio ea plaga obliqua falce fit, ne, si transuersa fuerit cicatrix, caelestem supercidentem aquam contineat. *2* sed nec ad eam partem, qua est gemma, uerum ad posteriorem declinatur, ut in terram potius deuexa quam in germen delacrimet; namque depluens umor caecat oculum nec patitur crescere.

10 *1* Putandi autem duo sunt tempora, melius autem, ut ait Mago, uernum, antequam surculus progemmet, quoniam umoris plenus facilem plagam et leuem et aequalem accipit nec falci repugnat. hunc autem secuti sunt Celsus et Atticus.

Nobis neque angusta putatione coercenda semina uidentur, nisi admodum inualida sunt, neque utique uerno recidenda, *2* sed primo quidem anno, quo sunt posita, frequentibus fossionibus omnibus mensibus, dum frondent, ac pampinationibus adiuuanda, ut robur accipiant nec plus quam uni materiae seruiant, quam educauerint. autumno uel uere, si magis conpetent, adradenda et nepotibus, quos pampinator in superiore parte omiserat, liberanda censemus atque ita in iugum inponenda. ea enim leuis et recta sine cicatrice uinea est, quae se primi anni flagello supra iugum extulit, quod tamen apud paucos agricolas et raro contingit; ideoque praedicti auctores primitias uitis resecare censuerunt.

3 Sed nec utique uerna omnibus regionibus melior putatio est. nam ubi caelum frigidum est, ea sine dubio eligenda est; ubi uero

---

9: *Gp. 5,23* – 3–9 *Plin. nat. 17,192*
10: *Gp. 5,23* – 1–15 *Thphr. CP 3,15* – 17–19 *Pallad. 12,4,1*

9: 1 amputatio **A²** – 2 uirgulam **R** – eaque recidatur **hλρyçø** id est **f** *om.* **SAj** – 4 formidet **SAρ** – oculos **A¹** – intermodio **A** – 6 aqua **SA** – ad eam **SA²R** eadem **A¹** – 7 in terram *Ald.* interdum **SAR** – 8 germen **S²** germe **S¹** germine **AR** – lacrime **SA** – defluens **R** – 9 crescere **SAhjr¹** frondescere **λσ**

10: 1 tempora **AR** genera **S** – autem *om.* **SA** – it **S¹A¹** – 2 progerminet **bø¹** progeminet **mrø²** – 3 huc **S¹A** – 5 nouis **S** – amputatione **A²** – *post* nisi *add.* si **R** – 6 admdum **S¹A** – 7 frequentius **SA** – possessionibus **A** – 8 *post* adiuuanda *add.* sunt **R** – 9 ut **SA** nec **jλfρø** ne **ç** ut nec **hy** – accipiunt **SAρ** – unae **S** una **A** – 10 adredenda **A** – 11 pampinatione **SAh** – superiorem **S** – partem **SA** – 12 ea *om.* **SA** – 14 sed **A** – 15 censuerunt **Sç** consuerunt **Ajλfňy** consueuerunt **hrø** – 16 uerno **R** – amputatio **A²** – 17 ubi … eligenda est *bis* **S**

aprica loca sunt mollesque hiemes, optima et maxime naturalis est autumnalis, quo tempore diuina quadam lege et aeterna fructum cum fronde stirpes deponunt.

11 *1* Hoc facere, siue uiuiradicem siue malleolum conseueris, censeo. nam illam ueterem opinionem damnauit usus non esse ferro frangendos anniculos malleolos, quoniam reformident, quod frustra Vergilius et iam Saserna Stolonesque et Catones timuerunt, qui non solum in eo errabant, quod primi anni capillamenta seminum intacta patiebantur, sed et post biennium, cum uiuiradix recidenda erat, omnem superficiem amputabant solo tenus iuxta ipsum articulum, ut e duro pullularet.

2 Nos autem magister artium docuit usus primi anni malleolorum formare incrementa nec pati uitem superuacuis frondibus luxuriantem siluescere, nec rursus in tantum coercere, quantum antiqui praecipiebant, ut totam superficiem amputemus, nam id quidem maxime contrarium est: *3* primum, quod, cum ad terram decideris semina, uelut intolerabili adfecta uulnere pleraque intereunt; nonnulla etiam, quae pertinaciter uixerunt, minus fecundas materias adferunt; siquidem e duro quae pullulant, omnium confessione pampinaria saepissime fructu carent.

4 Media igitur ratio sequenda est, ut neque solo tenus malleolum recidamus nec rursus in longiorem materiam prouocemus, sed adnodato superioris anni pollice iuxta ipsam commissuram ueteris sarmenti unam uel duas gemmas relinquemus, ex quibus germinet.

11: 1–8 *Cato agr. 33,2–3; Plin. nat. 17,176* – 4 *Verg. georg. 2,362* – 9–21 *Varro rust. 1,31,2–3; Plin. nat. 17,173*

11: 1 conseueris **hλ** cunnseueris **S**^{1} connseueris **S**^{2}**A** consueueris **j** conseruimus **f** consecueris **ρ** consueuerimus **y** consueris **ç** conseuerimus **ø** – 2 opinem **A** – damnabit **Aj** – tangendos **ρyçø** – 4 iam *om.* **SA** – timuerim **SA**^{1}**hr**^{1} timuerint **A**^{2} – 5 narrabant **A** – quo **SA** – 6 patiebatur **SAj** – tibiennium **S** – 7 articolum **S**^{1}**A** – 8 pulularet **Ahλfryø** – 10 formare **hjρ** formae **SAλçø** fornire **fy** – 11 laxuriantem **A** – 12 praecipienda **SA** – 13 maximum **SA** – a terra **SA** – 14 semina *om.* **SA** – uelud **A** – intollerabili **A**^{1}**jλry** – *post* intereunt *add.* ut **hλσ** – 15 nonnulli **SA** – uixerint **hjσ** – 16 e *om.* **A** – qui **A** – pululant **Ahλfρyø** – 18 malleolum *om.* **A** – 20 adnotato **R** – pollicet **SA** – iuxta **SAhçø** super **jλfρy** – 21 germinent **R**

12 De nouella subrigenda

1 Putationem sequitur iam pedandae uineae cura. uerum hic annus nondum uehementem palum aut ridicam desiderat. notatum est enim a me plerumque teneram uineam melius adminiculo modico quam uehementi adquiescere; itaque aut ueteres, ne nouae radicem agant, harundines binas adplicabimus singulis uiticulis, aut, si regionis conditio permittit, de uepribus hastilia, quibus adnectantur singulae transuersae perticae in unam partem ordinis; *2* quod genus iugi cantherium uocant rustici. plurimum id refert esse, quod paulum infra curuationem uitis prorepens pampinus statim adprendat et in transuersa potius se fundat quam in edita uentosque facilius sustineat subnixus cantherio. idque iugum intra quartum pedem conuenit adleuari, dum se uinea corroboret.

13 *1* Inpedationem deinde sequitur adligator, cuius officium est, ut rectam uitem producat in iugum: quae siue iuxta palum est posita, ut quibusdam placet auctoribus, obseruare debebit, qui adnectit, ne in alliganda materia flexum pali, si forte curuus est, sequendum putet; nam ea res uncam uitem facit; siue, ut Attico et nonnullis aliis agricolis uisum est, inter uitem et palum spatium relinquitur, quod nec mihi displicet, recta harundo adiungenda stirpi est et ita per crebra retinacula in iugum perducenda.

Vinculi genus quale sit, quo religantur semina, plurimum refert: *2* nam dum nouella uinea est, quam mollissimo nectenda est, quia, si uiminibus salicis aut ulmi ligaueris, increscens uitis se ipsa praecidit. optima est ergo genista uel paludibus desectus iuncus aut ulua; non pessime tamen in umbra siccata faciunt in hunc usum harundinum quoque folia.

12: 6–8 *Plin. nat. 17,165*
13: 11–12 *Plin. nat. 17,187; Pallad. 4,7,2*

12: 1 *pr.* **SAhbfyç** – *post* subrigenda *add.* putatione **A** putationem **hbfyç** – 2 putationem *om.* (*rubricae add.*) **A** – nam **SA** – 3 rigidam **S** ruelicam **ρ** radicam **y** – 4 teram S^{1} terram **Ahmρ** – 5 *post* uehementi *add.* palo **R** – 6 harundines **R** harum singulis **SA** – uinas **A** – adplicauimus **SA** – adplicabimus *post* uiticulis *trp.* **R** – uitiilicus **A** uitibus **R** – 7 condicio **A** – uepribus S^{2} ueprius $S^{1}A^{2}$ bueprius A^{1} ueteribus **R** – 10 paulum **j** palum **SAhλσ** – adprendat *scripsi* adprendant **SA** adprehendat **jλń** adprehendant $hb^{1}fryçø$ – 12 subnexus **SA** – iugum $SA^{2}R$ genum A^{1} – 13 conprobaret **SA**

13: 1 adligator **j** adlegator **SAhλσ** – 2 paulum $A^{1}j$ – 3 ut quibusdam placet auctoribus *om.* **SA** – placuit **j** – 6 paulum S^{1} – relinquitur **SAj** relinquendum est **hλσ** – 7 displacet A^{1} – 8 cribra SA^{1} – gum **S** – 9 religatur **SA** redigantur

14 *1* Sed et malleolorum similis cura agenda est, ut ad unam aut duas gemmas deputati autumno uel uere, priusquam germinent, iugentur. iis, ut dixi, cantherius prop[r]ius a terra quam uitibus ordinariis submittendus est; neque enim editior esse debet pedali altitudine, ut sit, quem teneri adhuc pampini capreolis suis inligent, ne uentis explantentur.

Insequitur deinde fossor, qui crebris bidentibus aequaliter et minute soli terga comminuat. *2* hanc planam fossuram maxime nos probamus. nam illa, quam in Hispania hibernam appellant, cum terra uitibus detrahitur et in media spatia interordiniorum confertur, superuacua nobis uidetur, quia iam praecessit autumnalis ablaqueatio, quae et nudauit summas et ad inferioris radiculas transmisit hibernos imbris. numerus autem fossionis aut idem debet esse qui primi anni aut una minus; nam utique frequenter solum exercendum est, dum id incremento suo uites inumbrent nec patiantur herbam subcrescere.

3 Pampinationis eadem debet esse ratio huius anni quae prioris. adhuc enim conpescenda quasi pueritia seminum est nec plus quam in unum flagellum est submittenda, tanto quidem magis, quod tenera aetas eius non sustinet et fetu et materiis onerari.

15 *1* Sed cum annicula et mensum sex ad uindemiam perducta est, sublato fructu protinus frequentanda est et praesidiari malleoli propagandi sunt, qui in hunc usum fuerant depositi; uel si ne hi quidem sunt, ex ordinaria uite in alterum palum mergus est adtra-

---

15: 9–19 *Pallad. 3,16,1–2* – 15–19 *Plin. nat. 17,205*

---

jmy – semina plurimum **jç** plurima seminum **SA** plurimum semina **hλρy** plurima semina **fø** – 11 biminibus **A**^{1} – saligis **S**^{1} – praecidit **jb**^{2} procidit **SAhλσ** – 12 defectus **A**^{1} – 13 in (*ante* hunc) **SA** ad **R**

14: 2 germinet **SA** – iuncentur **j** uincentur (-cien- **ç**) **λσ** – 3 is **AR** – propius **tpç** proprius **SAR** – 5 quae **A** – camproleis **SA** – ne **jλσ** nec **SAh** – 7 forsor **S**^{1}**A**^{1} – uidentibus **S**^{1}**A** – 8 minuti **SA** – comminuat **SAρç** conuertat **hjλfyø** – plagam **Ah**^{1} – 12 nudabit **S** nuduabit **A** – inferiores **mr** *post add.* peruenit **SAj** – transmisit hibernos imbris *om.* **SA** – 13 hibernos **j** hiberos **hλσ** – imbris **hρç** himbris **λfyø** imbres **j** – possessionis **S**^{1} possionis **A** – 14 una minus nam **j** unam **SA** una nam **bσ** unam nam **h**^{1}**m** una **h**^{2} – 15 est *om.* **SAj** – dum *om.* **SA** *post* id *trp.* **hfy** – 17 anni quae **hλσ** antiquae **SAj** – 18 conpescendam **SA** – 20 eius aetas **hλσ**

15: 1 mensium **hbø** – 2 frequentandae **S** – praesidiari **SAf** praesidearei **h** praesidiarii **jç** praesidiare **λ** praesidiarei **ρyø** – 3 huc **SA**^{1} – 4 paulum **S**^{1}**A**^{1} –

hendus. nam plurimum interest adhuc noua consitione pedamen omne uestiri nec mox uineam tum subseri, cum fructus capiendus est.

Mergulus quomodo deponatur

2 Mergi genus est, ubi supra terram iuxta suum adminiculum uitis curuatur atque ex alto scrobe submersa perducitur ad uacantem palum; tum ex arcu uehementer citat materiam, quae protinus adplicata suo pedamento ad iugum euocatur. *3* sequente deinde anno insecatur superior pars curuaturae usque ad medullam, ne totas uires matris propagatum flagellum in se trahat et ut paulatim condiscat suis radicibus ali. bima deinde praeciditur proxime palmam, quae ex arcu summissa est, et id, quod a matre abscisum recessit, confestim alte circumfoditur et scrobiculo facto ad imum solum praeciditur adobruiturque, ut et radices deorsum agat nec ex propinquo neglegenter in summa terra resecta progerminet. *4* tempus autem non aliud magis idoneum est hunc mergum amputandi quam ab Idibus Octobribus in Idus Nouembris, ut hibernis mensibus suas radices confirmet: nam si uere id fecerimus, quo gemmare palmites incipiunt, matris alimentis subito destitutu⟨s⟩ languescit.

16 *1* Eadem ratio est in transferendo malleolo: nam secundo autumno, si caeli et loci qualitas patitur, commodissime post Idus Octobris, exemptus conseritur; sin autem aliqua terrae uel aeris repugnat iniuria, tempestiuitas eius in proximum uer differtur, neque diutius in uineis relinquendus est, ne soli uires absumat et ordinaria semina infestet, quae quanto celerius liberata sunt consortio uiuiradicium, tanto facilius conualescunt. at in seminario licet trimam atque etiam quadrimam uitem resectam uel anguste putatam custodire, quia non consulitur uindemiae.

16: 12–20 *Plin. nat. 17,194* – 15–20 *Thphr. CP 4,1,4, 4,14,1* – 15–16 *Varro rust. 1,26; Plin. nat. 17,10* – 21–23 *Plin. nat. 17,187, 17,211*

---

8 *pr.* **SAhbfç** – 9 supra **SAλ** iuxta **hjç** iuxta supra **fρy** supra iuxta **ø** – iuxta **SAλ** supra **hjç** *om.* **fρyø** – 11 harcu **A** – 14 trahat et **SR** trahet **A** – 15 ali bima **jfρyø** ab ima **SAhλ** ali ima **ç** – palma **R** – 17 recesserit **R** – altere **SA** *uide diss. pp. 151 sq.* – scrobisculo **S** – 18 scrobum **A**^{1} – 21 Octobris **A** – hibernus **SA**^{1} – 22 confirment **SA** – 23 destitutus **γ** destituta **SAR**

16: 1 *ante* eadem *add.* et **R** – 2 cummodissime **S** – 3 consequetur **SA** – 4 iiuria **A** – 5 ne **R** nec **SA** – socii **SA** – absumam **SA** – 7 uiuiradicum **hλσ** – ad **S**^{1}**A** – 8 angustiae **AR** – 9 quoniam **R** – uindemeae **A**^{1} – 10 tricesimum **jø**

2 Cum mensem tricensimum excessit posita uinea, id est tertio autumno, uehementioribus statuminibus statim inpedanda est; idque non ut libet aut fortuito faciendum: nam siue prope truncum deponitur, palus pedali tamen spatio recidendus est, ne aut premat aut radicem uulneret, et ut fossor tamen ab omni parte semina circumfodiat, *3* isque palus sic ponendus est, ut frigorum et aquilonum excipiat uiolentiam uitemque protegat; siue medio interordinio pangetur, uel deponendus est uel, prius paxillo perforato solo, altius adfigendus, quo facilius et iugum et fructum sustineat. nam quanto propius truncum ridica statuitur, etiam leuiter defixa stabilior est, quoniam constringens uitem mutua uice sustinetur et sustinet.

4 Statuminibus deinde firmiora iuga sunt inliganda eaque uel saligneis perticis uel conpluribus quasi fasciculis harundinum conectuntur, ut rigorem habeant nec pandantur onere fructuum. nam binae iam materiae singulis seminibus summittendae erunt, nisi si tamen gracilitas uitis alicuius angustiorem putationem desiderabit, cuius unus palmes atque idem paucorum oculorum erit relinquendus.

17 *1* Pertic⟨ar⟩um iugum fortius minusque operosum est. harundines pluribus operis iugantur, quoniam et pluribus locis nectuntur, ⟨e⟩aeque inter se conuersis cacuminibus uinciendae sunt, ut aequalis crassitudo totius iugi sit. nam si cacumina in unum conpetunt, inbecillitas eius partis, grauata pondere, iam maturum fructum prosternit et canibus ferisque reddit obnoxium. *2* at cum iugum in fascem pluribus harundinibus alterna cacuminum uice ordinatum

17: 1 *Plin. nat. 17,166* – 6–8 *Plin. nat. 17,174* – 20–34 *Plin. nat. 17,177–180* – 43–45 *Plin. nat. 17,194* – 52–55 *Plin. nat. 17,165*

trigesimum **bρç** – excesserit **R** – 11 statim **R** statum **SA** – inpedienda **SA** – 12 idque **γ** ita **SA** itaque **R** – ut non **A** – 13 defigitur **jmfρyø** – 14 sermina **hjf** serunna **y** – 15 sic *om.* **SA** – 16 prodigam **S** protegam **A** – 17 defodiendus **mfr[2]ńçø** – taxillo **SA** – ferforato **S**[1] ferrorato **A** – 18 adfrigendus **A**[1] adigendus **R** – 19 propius **bfρçø** proprius **SAR** – truncus **λyø** truncus cum **hj[2]fρç** trunco cum **j**[1] – rediga **S** – 20 constringens **SAhλρ** contingens **jb[2]fyç** contringens **ø** – 21 inligamenda **S** inligamenta **A** – eaeque **A**[1] – 23 connectuntur **R** – habeat **SA** – 24 binae **mfr[2]ńçø** uinae **S** uineae **Ajbr**[1] bine uinee **h** bineae **y** – maturiae **SA** maturae **j** – seminibus ... gracilitas *bis* **SA** – 25 desiderabit *ed.pr.* desiderauit **SAR** – 27 relinquendis **SA**

17: 1 perticarum *Ash* perticum **SA** perticae **hjλyçø** perticat **fρ** – firmius **jmσ** – onorosuum **S**[1] onerosum **S**[2] oneremsum **A** – 2 operibus **λρyø** – 3 eaeque **tlp** aeque **SA** et aeque **R** – cacacuminibus **A** – uincendae **S**[1]**Ahbry** – 6 ad **S**[1] – 7 alterna **jfyçø** ternae **SA** alternae **hλρ** – 8 quinquenni **hλσ** – praebent **SA** –

est, fere quinquennii praebet usum. neque enim alia est ratio putationis aut ceterae culturae quam quae primi biennii; nam et autumnalis ablaqueatio sedulo facienda, nec minus uacantibus palis propagines adplicandae. hoc enim opus numquam intermittendum est, quin omnibus instauretur annis.

3 Neque enim ea, quae seruntur a nobis, immortalia esse possunt; ac tamen aeternitati eorum sic consulimus, ut demortuis seminibus alia substituamus nec ad occidionem uniuersum genus perduci patiamur complurium annorum neglegentia. quin etiam crebrae fossiones dandae, quamuis possit una detrahi culturae prioris anni. pampinationes quoque saepe adhibendae: neque enim satis est semel aut iterum tota aestate uiti detrahere frondem superuacuam. *4* Praecipue autem decutienda sunt omnia, quae infra trunci caput egerminauerunt; item si oculi singuli sub iugo binos pampinos emiserunt, quamuis largum fructum ostendant, detrahendi sunt singuli palmites, quo laetior, quae superest materia, consurgat et reliquum melius educet fructum; post quadragesimum et alterum mensem percepta uindemia sic instituenda est putatio, ut summissis pluribus flagellis uitis in stellam diuidatur. *5* sed putatoris officium est pedali fere spatio citra iugum uitem conpescere, ut e capite quicquid teneri est per brachia emissum prouocetur et per iugum inflexum praecipitetur ad eam mensuram, quae terram non possit contingere.

Sed modus pro uiribus trunci seruandus est, ne plures palmites summittantur, quam quibus uitis sufficere queat. fere autem praedicta aetas laeto solo truncoque tres materias, raro quattuor, desiderat, quae per totidem partis ab alligatore diuidi debent. *6* nihil

---

alia est *om.* **SA** – 10 propagines **γp** propaginis **SAR** – 12 qui nominibus **SA** – instauretur **jb**^{1}**σ** insaturetur **SAhmb**^{2} insaturatur **r**^{1} – 13 serunt **SA** – 14 attamen **jbç** – aeternitate **SA** – 15 substiamus **A** – uniuersus **A**^{1} – 16 patimur **SA** – cumplurium **A** – 17 possiones **A** – anno **SA** – 18 adibendae **S**^{1} adiuendae **A** adiuuandae **jb**^{1}**ρ** – 19 peruacuam **SA** – 21 sub **SR** si **A** – 22 emiserunt **S** semisserunt **A** semiserint **f** semisserint **h**^{1}**yø** emiserint **jbρç** emisserint **h**^{2}**m** – fructus **SA** – 23 consurgant **SA** – 24 reliquo **SA** – ducet **A** – quadrigesimum **S** quadragessimum **A** quadragensimum **hf** – 25 perfecta **R** – 26 in *om.* **SA** – 27 citra **p** contra **SAhjλρç** circa **fyø** – *post* capite *add.* uitem iugum (iugum uitem **A**) conpescere ut e capite *iterum* **SA** *uerba* ut e ... conpescere *del.* **S**^{2} – 28 brachia (-cch- **j**) emissum **h**^{2}**jç** brashiemissum **SA** brachia emissum bras (brai **ρ** *om.* **ø**) hiemissum **h**^{1}**mfρyø** brachia emissum *u. sp.* **b**^{1} brachia emissum hiemis **b**^{2} – 29 seram **S**^{1} serram **S**^{2}**A** – possint **SA** – 31 palmae **SAhλρ** – 32 sumittantur **S** – 33 rari **SA** – 34 diui **S**^{1} – debent **j** debet et **SAf** debent et **hλρyçø** – 35 in

enim refert iugum in stellam decusari atque diduci, nisi et palmites adiunguntur, quam tamen formam non omnes agricolae probauerunt; nam multi simplici ordine fuere contenti. uerum stabilior est uinea et oneri sarmentorum et fructui ferendo, quae ex utraque parte iugo deuincta pari libramento uelut ancoris quibusdam distenditur; tum etiam per plura brachia materias diffundit et facilius eas explicat undique subnixa quam quae in simplici cantherio frequentibus palmitibus stipatur.

7 Potest tamen, si uel parum late disposita uineta uel parum fructuosa caelumque non turbidum nec procellosum habeat, uno iugo contentus esse. nam ubi magna uis et incursus est pluuiarum procellarumque, ubi frequentibus aquis uitis labefactatur, ubi praecipitibus cliuis uelut pendens plura praesidia desiderat, ibi quasi quadrato firmanda est agmine. *8* calidis uero et siccioribus locis in omnem partem iugum porrigendum est, ut prorepentes undique pampini iungantur et condensati camarae more terram sitientem obumbrent. contra pluuiis et frigidis et pruinosis regionibus simplices ordines instituendi; nam et sic facilius insolatur humus, et fructus percoquitur perflatumque salubriorem habet, fossoresque liberius et aptius iactant bidentis, meliusque perspicitur a custodibus fructus et commodius legitur a uindemiatore.

18 *1* Sed quoquo modo uineta placuerit ordinare, centenae stirpes per singulos hortos semitis distinguantur, uel, ut qui⟨bus⟩dam placet, in semiiugera omnis modus dirimatur, quae distinctio praeter illud commodum, quod plus solis et uenti uitibus praebet, tum etiam oculos et uestigia domini, res agro saluberrimas, facilius admittit, certamque aestimationem in exigendis operibus praebe[n]t; neque enim falli possumus per paria interualla iugeribus diuisis.

18: 1–3 *Pallad.* *2,11* – 5–6 *Gp.* *2,1*

---

om. **SA** – diduci *Ald.* dici **SA** deduci **R** – 36 tam **S** – formoam **S** – 38 coneri **SA** – fructu **jç**^{1}**ø** – 39 diuineta **Ah**^{1} diuincta **h**^{2} dumeta **jr**^{1} deuicta **ø** – anchoris **jλfçø** anchorum **y** – 40 eas *om.* **A**^{1} – 41 uindemiaque **SA** – subnexa **SA** – cantestherio **S** canterio **ρç** – 44 procelsum **SA** – 45 incusus **S**^{1}**A** – 46 plocellarumque **A** – 47 pedens **A** – desiderat **A**^{2}**R** deasite **S** *om. u. sp. r.* **A**^{1} – ibi *om. u. sp. r.* **A**^{1} – 48 quasi *bis* **S** – 49 omne **S** – 50 iugantur **S** – 53 ut **SA** – 54 uidentis **SA** – 55 uindemitore **SAh**^{1}**fryç**

18: 1 quoquo **S**^{2} quo **S**^{1}**AR** – 2 quibusdam **zäcqγp** quidam **SAm** cuidam *uel* quoidam **hbσ** quondam **j** – 3 mundus **A**^{1} – distinctior **S**^{1}**Ahj** – 5 agros **SA** – 6 certeque **S** – extimationem **mfρ** – praebet **tp** praebent **SAR** – 7 interbella **A**

2 quin etiam ipsa hortulorum descriptio, quanto est minoribus modulis concisa, fatigationem ueluti minuit extimulatque eos, qui opera moliuntur, et ad festinandum inuitat; nam fere uastitas instantis laboris animos debilitat. non nihil etiam prodest uires et prouentum cuiusque partis uinearum nosse, ut aestimemus, quae magis aut minus colenda sit. uindemiatoribus quoque hae semitae et iugum pedamentaque sarcientibus opportunam laxitatem praebent, per quam uel fructus uel statumina portentur.

19 *1* De positione iugi, quatenus a terra leuandum sit, hoc dixisse abunde est humillimam esse quattuor pedum, celsissimam septem, quae tamen in nouellis seminibus uitanda est. neque enim haec prima constitutio uinearum esse debet, sed per annorum longam seriem ad hanc altitudinem uitis perducenda est. *2* ceterum quanto est umidius solum et caelum placidioresque uenti, tanto est altius adtollendum iugum; nam laetitia uitium patitur se celsius euagari, fructusque summotus a terra minus putrescit, et hoc uno modo perflatur uentis, qui nebulam et rorem pestiferum celeriter adsiccant multumque ad deflorescendum et ad bonitatem uini conferunt. *3* rursus exilis terra et adcliuis torrensque aestu uel quae uehementibus procellis obnoxia est, humilius iugum poscit. at si cuncta conpetunt uoto, iusta est altitudo uineae pedum quinque; nec tamen dubium, quin tanto melioris saporis praebeant mustum, quanto in editiora iuga consurgant.

20 *1* Pedatam uineam iugatamque sequitur alligatoris cura, cui antiquissimum esse debet, ut supra dixi, rectam conseruare stirpem nec

---

19: 5–7 *Pallad. 3,12,3*
20: 1–4 *Cato agr. 33,1* – 5–10 *Plin. nat. 17,153* – 12–15 *Plin. nat. 17,180* – 26–28 *Plin. nat. 17,177*

– 8 hortulorum **Sbç** hortolorum **Ahjmfyø** ortulorum **ρ** – 9 extimulatque *Schn.* extimulque **SA** et simul **hλρç** et extimulat **jy** et exstimulant **f** et stimulat **ø** – 10 instantis **R** instisa **SA** – 12 prouentu **A** – 13 uindemitoribus **SAhfryç** – 14 oportuna **A** oportunam **hjλfρø** – crebrent **A**

19: 1 dicxisse **S**^{1} – 4 uinarum **SA** – 5 quanto **R** quam **SA** – 6 placidioresque **mb**^{1}**fr**^{1}**yç** (h)umidioresque **SAhjb**^{2}**ρø** – 7 laetia **SA** – partitur **SA** – euaciri **SA** – 8 fructus **SA** – modo uno **A**^{1} – 9 et rorem **R** errorem **SA** – celiter **SA** – 10 bonitate **A** – 11 exiliis **SA** – terra et **R** terret **SA** – 12 ad **SA** – 13 uota **A** – 14 dubium **R** dium **SA** – tanto **S**^{2}**AR** quanto **S**^{1} – praebeat **R** – mustum **R** multo **SA** – 15 oditiora **A**^{1} – consurgat **jλyçø** consurgunt **hfρ**

20: 2 recta **SA** – 3 plexum **SA** – ridicae **Ahjλfyç** radice **Sρø** – ne **λfyø** nec

flexum ridicae persequi, ne prauitas statuminis ridi⟨cae⟩ ad similitudinem sui uitem configuret. id non solum ad speciem plurimum refert sed ad firmitatem et ubertatem perpetuitatemque: *2* nam rectus truncus similem sui medullam gerit, per quam uelut quodam itinere sine flexu atque inpedimento facilius terrae matris alimenta manant et in summa perueniunt; at quae sunt distortae, non aequaliter alliduntur inhibentibus nodis et ipso flexu cursum terreni umoris ueluti salebris retardante.

3 Quare, cum ad summum palum recta uitis extenta est, capistro constringitur, ne fetu grauata subsidat curueturque. tum ex eo loco, quod proximum iugo ligatum est, brachia disponuntur in diuersas partis, palmaeque superpositae deorsum uersus circulo curuantur atque id, quod iugo dependet, fructu inpletur; rursus curuatura iuxta uinculum materiam exprimit. *4* quidam eam partem, quam nos praecipitamus, supra iugum porrigunt et crebris uiminibus innexis continent, quos ego minime probandos puto. nam dependentibus palmitibus neque pluuiae neque pruinae grandinesue tantum nocent, quantum religatis et quasi tempestatibus oppositis. idem tamen palmites, priusquam fructus mitescant, uariantibus adhuc et acerbis uuis, religari debent, quo minus roribus queant putrescere aut uentis ferisue uastentur. *5* iuxta decumanum atque semitas palmites intrinsecus flectendi sunt, ne praetereuntium incursu laedantur.

Et hac quidem ratione tempestiua uitis perducitur ad iugum; nam quae uel infirma uel breuis est, ad duas gemmas recidenda est, quo uehementiorem fundat materiam, quae protinus emicet in iugum.

SAhjρç – statuminis ridicae *scripsi* statuminsidi **SA** statuminsi **h** statuminis **jç** statuminis insidi **λσ** – 5 firmitatem et ubertatem **jç** firmitatem et libertatem **SA** ubertatem et firmitatem **hλρyø** ubertatem **f** – 8 summum **R** – sunt **SA** curuae sunt et **R** – 9 alliduntur **SA** alligantur **R** – *ante* ipso *add.* in **hλfyçø** – 10 salebris **h^2fçø** salubris **Sj** salubus **A** salebries **h^1** salebras **λρ** salebrus **y** – 13 diuersis **AR** – 14 circulo *om.* **AR** – ciruatur **A** – 15 fructus **Ah^1f** – curuaturae **SAh** – 16 iuxta **h^2λσ** iuncta **SAjr^1** eiuncta **h^1** – 18 inexis **S^1** nexis **S^2** – 19 pluuiae neque pruinae **jρç** ruinae **SAø** pluuiae neque pruinae ruinae (ruinae pruinae **m**) **h^1λfy** pruinae **h^2** – 20 religas **SA** – 22 aceruis **A** – foribus **A** – 23 ferisue uastentur **S** feris deuastentur **A** ferisque uastentur **j** ferisque deuastentur **hλσ** – 24 palmes **SA** – plectendi **SA** – 26 hanc **S^1A** – perducitur *post* iugum *trp.* **hσ** – 27 uel infirma **R** uim firma **SA** – 28 quo **SA**

21 Nouella uinea quomodo putanda sit

1 Quinquennis uineae non alia est putatio, quam ut figuretur, quemadmodum supra institui dicere, neue superuagetur, sed ut caput trunci pedali fere spatio sit inferius iugo, quaternisque brachiis, quae duramenta quidam uocant, diuidatur in totidem partis. haec brachia sat erit interim singulis palmitibus in fructum submitti, donec uineae iusti sint roboris. cum deinde aliquot annis [et] quasi iuuenilem aetatem ceperint, quot palmites relinqui debeant, incertum est. *2* nam loci laetitia plures, exilitas pauciores desiderat, siquidem luxuriosa uitis, nisi fructu conpescitur, male deflorescit et in materiam frondemque effunditur; infirma rursus, cum onerata est, adfligitur.

Itaque pingui terra singulis brachiis licebit bina iniungere flagella nec tamen numerosius onerare, quam ut una uitis octo seruiat palmitibus, nisi admodum nimia ubertas pluris postulabit. iam enim pergulae magis quam uineae figuram optinet, quae supra hunc modum materiis distenditur. *3* nec debemus committere, ut brachia pleniora trunco sint, uerum adsidue, cum modo e lateribus eorum flagella licuerit summittere, amputanda erunt superiora duramenta, ne iugum excedant sed nouellis palmis semper uitis renouetur, quae si satis excreuerint, iugo superponantur. sin aliqua earum uel perfracta uel parum procera fuerit locumque idoneum optinebit, unde uitis anno sequenti reuocari debeat, in pollicem tondeatur, quem quidam custodem, alii resecem, nonnulli praesidiarium appellant, id est sarmentum gemmarum duarum uel trium; ex quo cum processere frugiferae materiae, quicquid est supra uetusti ⟨i⟩bi brachi, amputatur; et ita ex nouello palmite uitis pullescit.

21: 2–17 *Plin. nat. 17,178–180* – 4–6 *Pallad. 3,12,5* – 13–15 *Pallad. 3,12,6* – 23–25 *Plin. nat. 17,181*

21: 1 *haec uerba in textu litt. comm.* **SAR** – 3 stitui **SA** – 4 sint **SA** – 6 interim **cp** interius **SAR** – 7 deinde **j** quod **SA** quod deinde **hλσ** – aliquod **SA** – 8 et **SAR** *om.* **ü**^{2}**t** – quod **SA** – 9 debant **A** – pluris **λσ** – 11 infirma **R** in prima **SA** – 13 ingungere **S** – flala **A** – 14 numerius **SA** – quam ut **SR** quamu **A** – 15 *post* nisi *add.* si **hjmfρy** – postulauit **SA** – 16 uineae figuram *om.* **SA** – 17 committe **A** – 20 semper *om.* **A**^{2} is **A**^{1} – 21 iugu **A**^{1} – superponatur **A** – sin aliqua earum **R** silanique harum **SA** – 22 perfacta **S**^{2}**A** facta **S**^{1} – fuerint **SA** – 23 optineuit **S**^{1} – policem **AR** – 24 tondetur **A** – estodem **S**^{1} – resecent **S**^{1}**A** – 26 precessere **S** – fructiferae **jmfyø** – 27 uetusti ibi *scripsi* uetus tibi **SA** uetusta-

Atque haec ratio bene institutarum uinearum in perpetuum custodienda erit.

22 Male formatas uineas restituere

1 Si uero aliter formatas acceperimus et iam multorum annorum neglegentia superueneri⟨n⟩t iugum, considerandum erit, cuius longitudinis sint duramina, quae excedant praedictam mensuram. nam si duorum pedum aut paulo amplius fuerint, poterit adhuc uniuersa uinea sub iugum mitti, si tamen palus trunco est adplicitus. *2* is enim a uite summouetur et in medio spatio duorum ordinum ad lineam pangitur; transuersa deinde uitis ad statumen perducitur atque ita iugo subicitur. at si duramenta eius longius excesserunt, ut in quartum aut etiam in quintum statumen prorepserint, maiore sumptu restituitur: mergis namque, qui nobis maxime placent, propagata celerrime prouenit.

3 Hoc tamen, si uetus et exesa est superficies trunci. at si robusta et integra, minorem operam desiderat: quippe hiberno tempore ablaqueata fimo satiatur, angusteque deputatur, et inter quartum et tertium pedem a terra uiridissima parte corticis acuto mucrone ferramenti uulneratur. frequentibus deinde fossuris terra permiscetur, ut incitari uitis possit et ab ea maxime parte, quae uulnerata est, pampinum fundere.

4 Plerumque autem germen de cicatrice procedit, quod siue longius prosiluit, in flagellum summittitur, siue breuius, in pollicem, siue admodum exiguum, in furunculum. is ex quolibet uel minimo capillamento fieri potest: nam ubi unius aut alterius folii pampinus prorepsit e duro, dummodo ad maturitatem perueniat, sequente

---

22: 9–19 *Pallad. 3,16,1* – 9–12 *Plin. nat. 17,182* – 13–19 *Pallad. 12,3* – 20–22 *Plin. nat. 17,181* – 28–41 *Pallad. 4,7,3*

---

tem **R** – brachii **R** – uitis *om.* **A** – 29 atque **R** autem **SA** – hanc **SA** – uene **S**^{1} – institurum **A**

22: 1 *pr.* **SAhbfyç** – restituetur **S** – 2 iam *om. u. sp. r.* **A** *om.* **R** – 3 neglegentibus **A** – superuenerint *Gesner* superuenerit **SAR** – 4 sint **SR** si ut **A** – supradictam **R** – 5 poterint **SA** – ad hunc **SA** – 6 mitu **A** – tam **SA** – *post* adplicitus *rubr.* De mergulo **SAhbfyç** – 7 is enim a **R** si semina **S** sis enim a **A** – 9 ad **SA** – excesserint **R** – 10 properserint **SA** – 11 sumtu **S** – restituentur **R** – maxi **S**^{1} – plaget **S**^{1} placet **S**^{2}**A** – 13 at si **h**^{2}**j** ad si **SA** sin autem **h**^{1}**λσ** – 15 saciatur **S** – angustaequo **SA** – 18 et *om.* **SA** – 19 panpinum **S** – 20 plerique **S**^{1} – autem *bis* **S** – catrice **A**^{1} – 21 sumitur **S** – policem **Ajλfryø** – 22 uel **R** et **SA** – 25

uere, si non adnodatus neque adrasus est, uehementem fundit materiam; quae cum conualuit et quasi brachium fecit, licet tum superuagatam partem duramenti recidere et ita reliquam iugo subicere. *5* multi, sequentes conpendium temporis, talis uineas supra quartum pedem detruncant, nihil reformidantes eiusmodi resectionem, quoniam fere plurimarum stirpium natura sic se commodat, ut iuxta cicatricem nouellis frondibus repullescant. sed haec quidem ratio minime nobis placet, siquidem uastior plaga, nisi habet superpositam ualentem materiam, quae possit inolescere, solis halitu torretur, mox deinde roribus et imbribus putrescit.

6 Ac tamen, cum est utique uinea recidenda, prius ablaqueare, deinde paulum infra terram conuenit amputare, ut superiecta humus uim solis arceat et e radicibus nouellos prorumpentis caules transmittat, qui possint uel sua maritare statumina uel, si qua sunt uidua in propinquo, propaginibus uestire. *7* haec autem ita fieri debebunt, si uineae altius positae nec in summo labantis radices habebunt et si boni generis erunt. namque aliter in cassum dependetur opera, quoniam degeneres etiam renouatae pristinum seruabunt ingenium; at quae summa parte terrae uix adhaerebunt, deficient, antequam conualescant. *8* altera ergo uinea fructuosis potius surculis inserenda erit, altera funditus extirpanda et reserenda, si modo soli bonitas suadebit; cuius cum uitio consenuit, nullo modo restituendam censemus.

Loci porro uitia sunt, quae fere ad internicionem uineta perducunt, macies et sterilitas terrae, salsa uel amara uligo, praeceps et praerupta positio, nimium opaca et soli auersa ualles, harenosus etiam tofus uel plus iusto ieiunus sabulo nec minus terreno carens ac nuda glarea et si qua est proprietas similis, quae uitem non alit. *9* ceterum, si uacat his et horum similibus incommodis, potest ea ratione fieri restibilis uinea, quam priore libro praecepimus. illa

adnotatus **R** – adrasus **jbσ** adprasus **S** adprassus **Ah**^{1} adpressus **h**^{2}**m** – uateriam **SA** – 26 tunc **R** – 27 relinquam **A** – 29 pedum **A** – 31 nobellis **A** – repullescant **SAhf**^{1} repollescant **j** repullescat **λσ** – 32 nobilis **SA** – habet *om.* **SA** – 36 umus **S**^{1} – 38 qui **SR** quae **A** – 40 uineae **SAjç** uinidae **mfryø** uinedae **h** uiniole **ń** humidae **b** – 41 dependetur **h**^{2}**jρç** dependentem **SA** dependentur **h**^{1}**λfyø** – 42 degeneres etiam **p** degeneri sit uiam **SA** de genere sit etiam **h**^{2} degeneris etiam **j** degeneres sit (sint **bρç**) etiam **h**^{1}**λσ** – 45 rererenda **A** – 46 suadedebit **A** – consenuit **R** conseubit **S** consueuit **A** – 48 internicionem **iç** internitionem **SAR** – 49 terra **hλσ** – salsae **SAj** – amarae **Sj** mare **A** – 50 aduersa **jρø** – 51 uel **SA** et **R** – 52 nuda **R** da **SA** – 54 quam **γ** quae **SAR** – 55 sint **R** – 56 emendantur … disseremus *om.* **SA** – 57 ad eam **R** eadem **SA**

rursus mali generis uineta, quae, quamuis robusta sunt, propter sterilitatem fructu carent, ut diximus, emendantur insitione facta, de qua suo loco disseremus, cum ad eam disputationem peruenerimus.

23 *1* Nunc, quia parum uidemur de putatione uinearum locuti, maxime necessariam partem propositi operis diligentius persequemur.

De putatione uineae

Placet ergo, si mitis ac temperata permittit in ea regione, quam colimus, caeli clementia, facta uindemia secundum Idus Octobris auspicari putationem, cum tamen aequinoctiales pluuiae praecesserint et sarmenta iustam maturitatem ceperint; nam siccitas seriorem putationem facit. *2* sin autem caeli status frigidus et pruinosus hiemis uiolentiam denuntiat, in Idus Februarias hanc curam differemus. atque id licebit facere, si erit exiguus possessionis modus; nam ubi ruris uastitas electionem nobis temporis negat, ualentissimam quamque partem uineti frigoribus, macerrimam uere uel autumno, quin etiam per brumam meridiano axi oppositas uitis, Aquiloni per uer et autumnum deputare conueniet; *3* nec dubium, quin sit horum uirgultorum natura talis, ut, quanto maturius detonsa sint, plus materiae, quanto serius, plus fructus adferant.

24 *1* Quandoque igitur uinitor hoc opus obibit, tria praecipue custodiat: primum, ut quam maxime fructui consulat; deinde, ut in annum sequentem quam laetissimas iam hinc eligat materias; tum etiam, ut quam longissimam perennitatem stirpi adquirat. nam quicquid ex his omittitur, magnum adfert domino dispendium.

23: *Plin. nat. 17,189–192; Pallad. 3,12,1* – 5–9 *Pallad. 11,4,1*

24: 3–5 *Pallad. 3,12,1* – 28–35 *Plin. nat. 17,193; Pallad. 3,12,4* – 45–49 *Plin. nat. 17,192; Pallad. 3,12,5* – 49–52 *Pallad. 3,12,2* – 54–62 *Pallad. 3,12,6* – 54–56 *Pallad. 3,12,3* – 63–71 *Pallad. 3,12,2* – 75–81 *Pallad. 3,12,6* – 104–105 *Pallad. 3,12,6* – 107–110 *Plin. nat. 17,192*

23: 4 *pr.* **SAhbfyçø** – 8 *post* iustam *add.* martam iustam **S** arta **A** – 9 frigidis **SA** – pruinosis **Ahfry** – 10 hac **SA** – differremus **S** – 13 frigoris **A** – 14 pruinam **A** – axi oppositas **S** axin oppositas **A**^{1} axi (at si **h**^{2}) in oppositas **A**^{2}**hjmσ** axi impositas **bń** – 15 per **SR** uer **A** – deputari **AR** – 16 natura talis **R** naturalis **SA** – 17 detonsas **S**^{1}**Afø**

24: 3 anno **S**^{1}**A** – hic **SA** – eligat *om.* **SA** – 4 pernitatem **S**^{1}**A** – adquirat **S**^{2}**hmy** atquirat **S**^{1}**Afø** acquirat **jbρç** – 6 sint **SA** – partes **A**^{2}**j** – 9 positionis **S**

2 Vitis autem cum sit per quattuor diuisa partis, totidem caeli regiones aspicit. quae declinationes, cum contrarias inter se qualitates habeant, uariam quoque postulant ordinationem pro conditione suae positionis in partibus uitium. igitur ea brachia, quae septentrionibus obiecta sunt, paucissimas plagas accipere debent, et magis, si putabuntur ingruentibus iam frigoribus, quibus cicatrices inuruntur. *3* itaque una tantummodo materia iugo proxima et unus infra eam custos erit summittendus, qui uitem mox in annum renouet. at e contrario per meridiem plures palmites summittantur, qui laborantem matrem feruoribus aestiuis opacent nec patiantur ante maturitatem fructum inarescere. orientis atque occidentis haud sane magna est in putatione differentia, quoniam solem pari horarum numero sub utroque axi uitis accipit.

4 Modus itaque materiarum is erit, quem dictabit humi atque ipsius stirpis laetitia. haec in uniuersum, illa per partis custodienda sunt. nam ut ab ima uite quasi a quibusdam fundamentis incipiam, semper circa crus dolabella demouenda terra est; et si suboles, quam rustici suffraginem uocant, radicibus adhaeret, diligenter explantanda ferroque adleuanda est, ut hibernas aquas respuat: nam praestat ex uulnere postea subolem repullescentem uellere quam nodosam et scabram plagam relinquere. hoc enim modo celeriter cicatricem ducit, illo cauatur atque putrescit.

5 Percuratis deinde quasi pedibus crura ipsa truncique circumspiciendi sunt, ne aut pampinarius palmes innatus aut uerrucae similis furunculus relinquatur, nisi si iugo[m] superiecta uitis desiderabit ab inferiore parte reuocari. si uero trunci pars senecta solis adflatu peraruit aut aquis noxiisque animalibus, quae per medullas inrepunt, cauata uitis est, dolabella conueniet expurgare quicquid

---

conpositionis **Ahfρ** constitutionis **jλyçø** – parte **R** – ea **R** in **SA** – 11 putabantur **SA** – ingruentibus iam **R** ingredientibus **SA** – 12 proxima **jńç** proximam (*uel* -xum-) **SAhλfryø** – 13 ustos **S**^{1}**A** – 14 ad **S**^{1}**A** – 16 inarescere *Ald.* humum legere **S** humu legere **A** humo (humore **h**^{2}) legere **hjfρ** humo urescere **λy** urescere **ç** urescere legere **ø** – 17 haud **R** aut **SA** – 18 exi **SA** – 19 is erit **S** serit **AR** – dictabit **S**^{2} dictauit **S**^{1} ditauit **AR** – 22 et *om.* **SA** – soboles **S**^{2}**jbρyç** – 23 ructicis **SA** – explantada **S**^{1} explanida **A** explananda **hρ** tanda **yø** – 24 ferroque **SR** ferre quae **A** – 25 postea ... uellere *hoc loco* **hλσ** *post* adleuanda est **jr** *om.* **SA** – sobolem **jbρç** sobulem **y** – 28 perdibus **S** – circumspicienda **jρy** circum inspiciendi **hf**^{1}**y** circum inspicienda **λf**^{2}**çø** – 29 innatus **A** inantus **S** internatus **R** – 30 furunculus **Sjρyø** runculus **A** surculus **hλr**^{1}**ç** frunculus **f** – iugo **p** iugum **SAR** – superiecta **jmç** supersecta **SAhbyø** superlecta **ρ** supersepta **f** – 31 ab *om.* **A** – 32 adflatus **S** – dullas **A**^{1} – 33 inreputant **S**^{1} inrepant **S**^{2} – expurgari **hλσ** – quit-

emortuum est, deinde falce eradi uiuo tenus, ut a uiridi cortice ducat cicatricem. *6* neque est difficile mox adleuatas plagas terra, quam prius amurga madefeceris, linere: nam et teredinem formicamque prohibet, solem etiam et pluuias arcet eiusmodi litura, propter quae celerius coalescit et fructum uiridem conseruat. cortex quoque aridus fissusque per summa trunci dependens corpore tenus delibrandus est, quod et melius uitis quasi sordibus liberata conualescit et minus uino faecis adfert. iam uero muscus, qui more compedis crura uitium deuincta conprimit situque et ueterno macerat, ferro destringendus et eradendus est.

7 Atque haec in ima parte uitis. nec minus ea, quae in capite seruanda sint, deinceps praecipiuntur. plagae, quas in duro uitis accipit, obliquae rotundaeque fieri debent; nam citius coalescunt et, quamdiu cicatricem non obduxerunt, commodius aquam fundunt; transuersae plus umoris et recipiunt et continent. eam culpam maxime uinitor fugito. sarmenta lata, uetera, male nata, contorta, deorsum spectantia decidito, nouella et fructuaria, recta summittito; brachia tenera et uiridia seruato, arida et uetera falce amputato; ungues custodum annotinos resecato; *8* in quattuor ferme pedes supra terram uitem elatam totidem brachiis conponito, quorum singula spectant singulas decusati iugi partis; tum uel unum flagellum, si macrior uitis erit, uel duo, si plenior, brachio cuique summittito, eaque iugo superposita praecipitato.

9 Sed meminisse oportebit, ne in eadem linea unoque latere brachi esse duas materias plurisue patiamur; namque id maxime uitem infestat, ubi non omnis pars bracchii pari uice laborat neque aequa portione sucum proli suae dispensat sed ab uno latere exugitur, quo fit, ut ea uena, cuius omnis umor adsumitur, uelut icta fulgure arescat.

10 Vocatur etiam focaneus palmes, qui solet in bifurco medius

---

quit **S**^{1} – 34 radi **SA**^{2}**j** redi **A**^{1} – 36 deficeris **SA** – lenire **A** linire **R** – 37 solam **A** – pluui **S**^{1}**A** pluuiam **S**^{2} – 39 delibradus **S** – 40 sordidus **S** – 41 uno **SA** – umore concedit cura **SA** – 42 deuita **S**^{1} – et *om.* **SA** – 44 atque **R** et quae **S** quae **A** – parte **R** crate **SA** – 45 plagas **SA** – 46 rotudaeque **S**^{1} – conualescunt **R** – 47 obduxerint **hλσ** – 48 pus **SA** – praecipiunt **Ahjλr**^{1} excipiunt **b**^{1}**σ** – iam **A** – 50 recidito **R** – recta *om.* **SA** – summitito **A** summitto **hjmrø** – 52 ferme **λp** firmae **SAhjσ** – 53 terram **R** terranam **SA** – conposito **SA** – 54 singula spectant *om.* **A** – singulas **A** singula **SR** – 57 meminesse **S**^{1} – late **S**^{1}**A** – brachii **S**^{2}**hλσ** – 58 ita **SA** – 59 brachii **R** bracchia **S** brachia **A** – neque *Schn.* quae **SA** atque **R** – 60 ab **SR** ad **A** – 61 ea uena **hλσ** aeuena **SAj** – icta **S**^{2}**AR** ita **S**^{1} – 62 fulgure **hλfyçø** pulchere **S** pulgere **A** fulgore **jρ** – 63 uocatur **λσ** uidetur **SAj** oratur **h** – melius **SA** – 65 dua **A** – qua se **R** quasi **SA** – uelud **A**

prorepere, et idcirco eum praedicto uocabulo rustici appellant, quod inter duo brachia, qua se diuidit uitis, enatus uelut fauces obsidet atque utriusque duramenti trahens alimenta praeripit. hunc ergo tamquam aemulum diligenter idem amputant et adnodant, priusquam conroboretur. si tamen ita praeualuit, ut alterutrum brachium adflixerit, id, quod inbecillius est, tollitur et ipse focaneus summittitur. *11* reciso enim brachio aequaliter utrique parti uires mater sumministrat.

Igitur caput uitis pede[s] infra iugum constituito, unde se pandant quattuor, ut dixi, brachia, in quibus quotannis uitis renouetur amputatis ueteribus et summissis nouis palmis, quarum dilectus scite faciendus: nam ubi magna materiarum facultas est, putator custodire debet, ne aut proximas duro, id est a trunco et capite uitis, relinquat aut rursus extremas; nam illae minimum uindemiae conferunt, quoniam exiguum fructum praebent, simile⟨s⟩ scilicet pampinariis, hae uitem exhauriunt, quia nimio fetu onerant et usque in alterum ac tertium palum, quod uitiosum esse diximus, ⟨materi⟩as tendunt. *12* quare mediae in bracchio commodissime palmae summittentur, quae nec spem uindemiae destituant nec emacient stirpem suam. nonnulli fructus auidius eliciunt extrema et media flagella summittendo nec minus proximum duro sarmentum in custodem resecando, quod faciendum, nisi permittentibus soli et trunci uiribus, minime censeo: nam ita se induunt uuis, ut nequeant maturitatem capere, si benignitas terrae atque ipsius trunci laetitia non adsit.

13 Subsidiarius idemque custos in pollicem resecari non debe[n]t, cum palmae, ex quibus proximi fructus sperantur, idoneo loco sitae sunt. nam ubi ligaueris eas et in terram spectantis deflexeris, infra uinculum materias exprimes. *14* at si longius, quam ritus agricolarum permittit, a capite uitis emicuerit et brachiis in aliena

– 66 praerepit **hλ** prorepit **j** – 67 amputent **SAh** – adnotant **R** – 69 adfixerit **SA** – 72 uitis *om.* **SA** – pede *ed.pr.* pedum **SA** pedes **h** pedes supra (infra *om.* **ry**) **λfρyç** supra pedes **jø** – constituito unde **R** constet retunde **SA** – 73 quodannis **SA** – 75 *post* faciendum *add.* est **hλσ** – 76 a **R** ad **SA** – 77 relinquatur **hλσ** – minimem **A**[1] – 78 similes **ç**[1] simile **SAR** – 80 paulum **SA** – esse **hλç** esset **SAjσ** – materias tendunt *scripsi* se extendunt *fortasse recte Ald.* ostendunt **SAR** – 81 medio **R** – brachio **AR** – 82 summittuntur **hλσ** – destuant **A** – 83 emaciem **S** ematiem **A** – sua **SA** – auidus **Ahjmfryø** – 86 minime **R** me **S** e **A** – nequeant **γ** neque an **S** neque ante **AR** – 87 maturitem **A** – capere **hjσ** facere **SA** cauere **λ** – laetia **A** – policem **AR** – 89 debet **p** debent **SAR** – 90 palma **SA** – loci **SA** – 91 eas et **Sjλfyçø** ea sed **Ahρ** – depresseris **fyø** – 92 exprimis **SA** – ad **S**[1]**A**

iugorum compluuia perrepserint, custodem ualidum et quam maxime iuxta truncum duorum articulorum uel trium relinquemus, ex quo quasi pollice proximo anno citata materia formetur in brachium et sic recisa uitis ac reuocata intra iugum contineatur.

15 Sed in summittendo custode haec maxime sunt obseruanda: primum ne resupina caelum sed prona potius plaga terram spectet — sic enim et gelicidiis ipsa se protegit et ab sole obumbrabitur —, deinde, ne sagittae sed ungulae similis fiat resectio — nam illa celerius et latius emoritur, haec tardius et angustius reformidat —. quodque etiam usurpari uitiosissime animaduerto, maxime uitandum est: nam dum seruiunt decori, quo sit breuior custos et similis pollici, iuxta ar⟨ti⟩culum sarmentum recidunt. *16* id autem plurimum officit, quoniam secundum plagam posita gemma pruinis et frigore, tum deinde aestu laborat. optimum est igitur medio fere internodio subsidiarium tondere palmitem deuexamque resectionem facere post gemmam, ne, ut ante iam diximus, superlacrimet et gemmantem caecet oculum.

17 Si resicis facultas non erit, circumspiciendus est furunculus, qui, quamuis angustissime praecisus in modum uerrucae, proximo uere materiam exigat, quam uel in bracchium uel in fructum remittamus. si neque is reperitur, saucianda ferro est atque exulceranda uitis in ea parte, qua pampinum studemus elicere. iam uero ipsos palmites, quos uindemiae praeparamus, clauiculis ac nepotibus liberandos magno opere censeo, *18* sed in is recidendis alia condicio est atque alia in is, quae procedunt e trunco: nam quidquid est, quod e duro prominet, uehementius adplicita falce adnodatur et

---

– 93 *ante* a *add.* et **R** – 94 cumpluuia **Aj** – quam **Sjbń** qua **Ahmfryçø** – 95 maximum **R** – truncus **SA** – articulorum **jç** particulorum **SAhλσ** – 96 pollice **S** police **A** policem **R** – in *om.* **SA** – 97 et *om.* **SA** – renouata **jbfyçø** – in **SAj** intra **hλσ** – 98 sumittendo **SA** – custodem **SA** – 99 primum ne resupina **R** pro munere supina **SA** – poti **SA** – plaga h^2**jσ** plagas **SA**h^1**λ** – 100 celicidiis S^1**A** – sore S^1 – obumbrabitur $S^2h^1jb^2$**fyç** umbraretur **Amρ** obumbraretur h^2 obumbraret b^1 imbraretur **ø** *incertum* S^1 – 101 *post* sed *add.* ne **R** – ungulis **hλfρyø** – 102 latus **SA** rarius **ρ** – 104 dequori S^1 – quod **hjσ** – 105 polli **SA** – articulum q^1**tl** arculum **SAR** – 107 laborabat **A**h^1 – *post* laborat *rubr.* media uitis inter duos oculos **SAhbfyç** – 108 intermedio **SA** – tendere **SAh** – palmites **SA** – 109 post **SR** potest **A** – iam *om.* **SA** – super lacrimam **A** – 111 resicis **edwåo** recisis **SA** resecis **R** – 112 percisus **A** – 113 qua **A** – facchium **SA** – 114 his **A** – repperitur **Ahjbf** – 115 eligere **AR** – 117 magnopere **R** – iis **hλσ** – 118 is quae S^2**j** iquae S^1**A** iis (his **ρ**) quae **hλσ** – e S^2**R** et S^1**A** – quicquit A^1 quicquid A^2**R** – 119 prohiemet **Ahm**b^2**ρ** – adplicata **AR** – adnotatur S^1 – 120 celarius

eraditur, quo celerius obducat cicatricem; rursus, quicquid e tenero processit, sicut nepos, parcius detondetur, quoniam fere coniunctam gerit ab latere gemmam, cui consulendum est, ne falce destringatur. pressius enim si annodes, adplicito ferro, aut tota tollitur aut conuulneratur, propter quod palmes, quem mox in germinatione citauerit, inbecillis ac minus fructuosus erit, tum etiam magis obnoxius uentis, scilicet quia infirmus de cicatrice prorepserit.

19 Ipsius autem materiae, quam summittimus, longitudini modum difficile est inponere: plerique tamen in tantum prouocant, ut curuata et praecipitata per iugum nequeat terram contingere. nos suptilius dispicienda illa censemus, primum uitis habitum — nam si robusta est, amplioris materias sustinet —, deinde soli quoque pinguitudinem, quae nisi adest, quamuis ualidissimam uitem celeriter necabimus, procerioribus emaciatam flagellis *20* — sed longi palmites non mensura uerum gemmarum numero aestimantur: nam ubi maiora sunt spatia inter articulos, licet eo usque materiam producere, dum paene terram contingat (nihilominus enim paucis frondescet pampinis); at ubi spissa internodia frequentesque oculi sunt, quamuis breue sarmentum multis palmitibus uirescit ac numeroso fetu exuberat, quare modus talis generis necessarie maxime est adhibendus, ne procerioribus fructuariis oneretur — et ut consideret uinitor, proximi anni magna necne fuerit uindemia. *21* nam post largos fructus parcendum est uitibus et ideo anguste putandum, post exiguos inperandum.

Super cetera illud etiam censemus, ut duris tenuissimisque et acutissimis ferramentis totum istud opus exequamur. optusa enim et hebes et mollis falx putatorem moratur, eoque minus operis efficit et plus laboris adfert uinitori; nam siue curuatur acies, quod accidit molli, siue tardius penetrat, quod euenit in retuso et crasso ferramento, maiore nisu est opus. tum etiam plagae asperae atque inaequales uites lacerant; neque enim uno sed saepius repetito ictu

---

S^1 – obdurat **SA** – 121 coniuncta **SAλyø** – 122 gerit *om.* **SA** – consuledum S^1 – 123 si **R** ne **SA** – adplicato **λy** – 124 geraminatione **A** – 126 obnoxium **SA** – 129 nequeat (me- **j**) terram **jλσ** nequeat teram **S** neque ad terram **Ah** – 130 despicienda **hλfñy** – 131 sustineat **SA** – 132 pinguidinem A^1 – 133 necauimus **S** negauimus **A** – semaciatam **SAj** – 135 rarticulos **A** – *ante* licet *add.* eos **R** – 137 uui S^1 – 140 adibendus S^1 – ne *om.* **SA** – 141 negne **S** – uindema S^1 – 142 largo **A** – 145 istut S^1 – exsequamur **A** – 146 falae **A** – sputatorem **SA** – 147 curuatura **SAj** – 148 mollis **SA** – quod ... retuso *om.* **SA** – 149 esto **S** – 150 unos et S^1 – 151 quod **R** – preci S^1 – 152 praefingatur **SA** – lanita S^1**A** – 154 prolixaest **A** – asiem S^1**A** – 156 iscitiam S^1**A**

res transigitur. *22* quo plerumque fit, ut, quod praecidi debeat, praefringatur, et sic uitis laniata scabrataque putrescat umoribus nec plagae consanentur. quare magnopere monendus putator est, ut prolixet aciem ferramenti et, quantum possit, nouaculae similem reddat nec ignoret in quaque re, qua parte falcis utendum sit. nam plurimos per hanc inscitiam uastare uineta comperi.

25 *1* Est autem sic disposita uinitoriae falcis figura, ut capulo pars proxima, quae rectam gerit aciem, culter ob similitudinem nominetur, quae flectitur, sinus, quae a flexu procurrit, scalprum; quae deinde adunca est, rostrum appellatur; cui superposita semiformis luna⟨e⟩ species securis dicitur, eiusque uelut apex pronus inminens mucro uocatur. harum partium quaeque suis muneribus fungitur, si modo uinitor gnarus est iis utendi[s]. *2* nam cum in aduersum pressa manu desecare quid debet, cultro utitur, cum retrahere autem, sinu, cum adleuare, scalpro, cum in⟨se⟩care, rostro, cum ictu caedere, securi, cum in angusto aliquid expurgare, mucrone. maior autem pars operis in uinea ductim potius quam caesim facienda est, nam ea plaga, quae[que] sic efficitur, uno uestigio adleuatur: prius enim putator adplicat ferrum atque ita, quae destinauit, praecidit. *3* qui caesim uitem petit, si frustratus est, quod saepe euenit, pluribus ictibus stirpem uulnerat. tutior igitur et utilior putatio est, quae, ut rettuli, ductu falcis, non ictu conficitur.

26 De iuganda uinea

1 Haec peracta sequitur, ut ante iam diximus, adminiculandae iugandaeque uineae cura, cui stabiliendae melior est ridica palo, neque ea quaelibet; nam est praecipua cuneis fissa olea [go], tum

---

26: 3–19 *Varro rust. 1,8,4* – 3–8 *Plin. nat. 17,174* – 26–32 *Plin. nat. 17,180*

25: 2 ob **S^{2}R** ab **S^{1}A** – 4 adunca **h^{2}ütç** adunt **S** aduni **Ajλfρy** adum **ø** adumen **h^1** – rostrum **hütç** nostrum **SAjλσ** – 5 lunae **hü^{2}tpç** luna **SAjλσ** – 7 iis utendi *Schn.* iis utendis **S** *om.* **AR** – *ante* cum *add.* eum **AR** – 9 autem **x^{3}ütø^2** aut (autem **ç**) in **SAR** *om.* **h^2** – sinum **Ah^{1}jλσ** – insecare *scripsi* incure **SAh^{1}jmfyø** in crure **bρ** incuruare **h^{2}ç** *uide diss. pp. 160 sq.* – cum (*ante* ictu) **åcdqγpç** cui **SAR** – 11 uineam **AR** – ductim **S** duc **A** ducit **jλσ** indunt **h^1** in duo **h^2** duo **ç** – caesim **u^{2}ü^{2}t** cresin **SA^{2}b^{1}ρ** in **A^1** chresin **h^{1}λf** diresim **jy** in tres **h^{2}ç** – 12 quae **γ** quaeque **SAR** – 13 distinauit **A** – 14 cesem **Ajmσ** caesam **hbç** – 15 stirpe **Ahjmfryø** – 16 uilior **AR** – ductu **S^{2}hç** dictu **S^{1}Aλfø** dicta **jρy**

26: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 2 hac **Sbń** – adminiculanda **A^1** – 4 olea go tum **S** oleam

quercus et suber ac si qua sunt similia robora. tertium optinet locum pedamen teres, idque maxime probatur ex iunipiro, tum ex lauru et cupressu. recte etiam faciunt ad eam rem siluestres sabinae, atque et sabuci probabiles usu statuminis. haec eorumque similia pedamenta post putationem retractanda sunt partesque eorum putres dedolandae acuendaeque, *2* atque alia conuertenda, quae sinceritatem habent, alia summouenda, quae uel cariosa uel iusto breuiora sunt, eorumque in uicem idonea reponenda, iacentia statuenda, declinata corrigenda. iugo si non erit opus nouo, sarturae recentia uincula inserantur; si restituendum uidebitur, antequam uitis palo adplicetur, perticis uel harundinibus conectatur ac tum demum, sicut in nouella praecepimus, uitem iuxta caput infraque brachia conligemus [uitem iuxta caput] cum ridica. idque facere non oportebit omnibus annis eodem loco, ne uinculum incidat et truncum strangulet.

3 Brachia deinde sub stella quadripertito locabimus tenerosque palmites super iugum ligabimus, nihil repugnantes naturae, sed ut quisque obsequetur, leuiter curuabitur, ne deflexus frangatur neue iam tumentes gemmae detergeantur. atque ubi duae materiae per unam partem iugi mittentur, media pertica interueniat, diremptaeque palmae per iugorum conpluuia decurrant et uelut mersae cacuminibus in terram despiciant. *4* id ut scite fiat, meminerit adligator, ne torqueat sarmentum sed tantum inflexum deuinciat et ut omnis materia, quae modo potest praecipitari, iugo superponatur, ut potius innixa perticae quam e uinculo dependeat. saepe enim

---

gotum *uel sim.* **Ah**^{1}**jσ** olea in totum **h**^{2} gotum *incl. ed.pr.* tum *retinui* – 5 querrus **S**^{1} quertus **A**^{1} – suber **Sh**^{2} supero **Ah**^{1}**bρ** subero **jfyçø** sidero **m** – 6 probatur **o**^{2}**qγh**^{2}**ç** prodatur **SAR** – tum **SA**^{1} -rum **A**^{2}**R** – ex (*ante* lauru) **SAhb**^{1}**σ** et **jb**^{2} alextra **m** – 7 sabinae *scripsi praeeunte Sobel p. 74* abuius **S** ab huius **AR** – 8 probabiles *Schn.* probabilis **SAjλσ** probabili **h** – usus **R** – statuminis **S** statum in his **A** tantum in his **R** – 10 acuendaeque **S** quae **Ahλfryø** *om.* **jńç** – ceritatem **SAhj** – 12 eoruntque **S** – uice **AR** – statuenda **S**^{2}**jb** stuenda **S**^{1}**Amfy** statstuenda **h**^{1} struenda **h**^{2}**ç** studenda **ρø** – 13 sartureae **SA** – 14 restituendum **ń** restituendam (-da **bç**) **SAR** – 15 arundinibus **S** – connectatur **R** – 16 infraque ... uitem *pr.* **SAfyç** *om.* **hjλρø** iuxta caput *om.* **R** uitem iuxta caput *inclusit Ald.* – 19 stranguilet **SA** – 20 lococabimus **SA**^{1} – 21 sed **Shjρyø** est **A** est sed **λf** sed est **ç** – 22 quisquis **SA** – obsequitur **hλσ** – 23 tumentis **λfρyø** – 24 media **R** in ea **S** mea **A** – diremptaeque **mfyç** diremtaeque **S** diremque **A** direptaeque **hb** diremptaque **j** directaeque **ρ** diremparteque **ø** – 25 compluria **hjλfryø** – 26 scte **S**^{1} sote **A** – 27 *post* sed *add.* et **hλσ** – et **hλσ** sed **SAj** – 28 omni **SA** – materiae **SAhλf**^{1} – mundo **SA** – 29 pendeat **hλσ** pendat **j** – 30 notaui **hσ** motaui **S** mutaui **A** puto notaui **j** innotaui **λ**

notaui per imprudentiam rusticos subicere iugo palmam et ita conligare, ut solo uimine suspendeat; quae uinea cum accipit pampini et uuarum pondus, infringitur.

27 *1* Sic deinde ordinata uineta festinabimus emundare sarmentisque et calamentis liberare, quae sicco tamen loco legenda sunt, ne lutosa humus inculcata maiorem fossori laborem praebeat, qui protinus adhuc silentibus uineis inducendus est. nam si palmis in[i]cientibus progemmantibusque fossorem immiseris, magnam partem uindemiae decusserit. igitur antequam germinent, per diuertium ueris atque hiemis, quam altissime fodiendae uineae sunt, quo laetius et hilarius pullent; eaeque ubi se frondibus uestierint, teneris caulibus necdum adultis modus adhibendus est. *2* idemque uinitor, qui ante ferro, nunc manu deputet umbrasque compescat ac superuacuos pampinos deturbet. nam id plurimum refert non inscite facere, siquidem uel magis pampinatio quam putatio uitibus consulit. nam illa quamuis multum iuuat, sauciat tamen et resecat; haec clementius sine uulnere medetur et anni sequentis expeditiorem putationem facit, *3* tum etiam uitem minus cicatricosam reddit, quoniam id, ex quo uiride et tenerum decerptum est, celeriter consanescit. super haec materiae, quae fructum habent, melius conualescunt et uuae commodius insolatae percoquuntur.

4 Quare prudentis est ac maxime callentis uinitoris aestimare ac dispicere, quibus locis in annum debeat materias summittere, nec orbos tantum detrahere palmites, uerum etiam frugiferos, si supra modum se numerus eorum profuderit; siquidem euenit, ut quidam

---

27: 1–4 *Plin. nat. 17,188; Pallad. 3,20,1*

27: 1 festinauimus **SAj** – 2 calametis **S** calamitis **A** – 3 fussori **A**[1] – 4 adhuc **mpø** ad id ut **SAhb**[1]**ϱ** adhuc ut **jb**[2]**fy** adhuc id ut **ç** – inducendus *ed.pr.* indicendis **S** indicendus **A** indulgendus **R** – incientibus *Pont.* initientibus **Sm** inicientibus **Abr**[1] incipientibus **hjσ** – 5 miseris **SAj** – 6 decusseris **jç** – germinent **f**[1] germinem **SA** germine **hyø** germinet **λf**[2]**ϱç** geminet **j** – diuortium **R** – 7 qua **A** – 8 pullent **ewåo**[1] pullente **SA** pullulent **R** – eaeque **h**[1]**jϱ** aeque **SAλyçø** atque **f** eaque **h**[2] – ubi se frondibus **SR** uuis effodibus **Ar**[1] uuis effrondibus **h**[1] *post add.* effodibus **y** uuis effodibus **ø** – 9 habendus **SA** – idque **hλσ** – 10 decutet **SAj** – superuacuas **A** – 11 scite **SA** – 12 pampinationi quam putationi **SAh** – uitibus *om.* **SA** – 13 et resecat **R** regat **SA** – 14 annis **SA** – 16 uiridem **A** – decerptum **bń** deceptum **SAhmfryçø** decreptum **j** – 17 hac **SA** – 18 comodius **S** – percoquuntur **hmσ** percoquantur **SAb** praecoquantur **j** – 19 prutentis **S** – ac (*ante* maxime) **Sjλσ** et **Ah** – ac (*ante* dispicere) **S**[2]**AR** a **S**[1] – 20 despicere **jλσ** – 21 si *om.* **A** – 23 trigemini **jλfyø** – palmis egerminent **R** palme

oculi trigeminis palmis egerminent, quibus binos detrahere oportet, quo commodius singulos alumnos educent. *5* est enim sapientis rustici reputare, num maiore fructu uitis se induerit, quam ut perferre eum possit. itaque non solum frondem superuacuam uolet decerpere, quod semper faciendum est, uerum interdum partem aliquam fetus decutere, ut ubere suo grauatam uitem leuet; idque faciet uariis de causis pampinator industrius, etiam si non erit maior fructus, quam ut maturescere queat. *6* si autem continuis superioribus annis dapsilis prouenit, religatam uitem requiescere ac refici par erit, si futurae materiae consulendum. nam cacumina flagellorum defringere luxuriae comprimendae causa uel dura parte trunci sitos pampinos summouere, nisi ad renouandam uitem unus atque alter seruandus est, tum e capite quicquid inter bracchia uiret, explantare atque eos, qui per ipsa duramenta steriles nequicquam matrem opacant, palmites detergere cuiuslibet uel pueri est officium.

28 *1* Tempus autem pampinationis, antequam florem uitis ostendat, maxime est eligendum, sed et postea licet eandem repetere. medium igitur eorum dierum spatium, quo acini formantur, uinearum nobis aditum negat, quippe florentem fructum mouere non expedit. pubescentem uero et quasi adulescentem conuenit religare foliisque omnibus nudare, tum et crebris fossionibus implere. nam fit uberior puluerationibus. *2* nec infitior plerosque ante me rusticarum rerum magistros tribus fossuris contentos fuisse, ex quibus Graecinum, qui sic refert: potest uideri satis esse constitutam uineam ter fodere; Celsus quoque et Atticus consentiunt tres esse motus in uite seu potius in omni surculo naturales, unum, quo

28: 1–4 *Plin. nat. 17,189; Pallad. 6,2,2* – 8–10 *Plin. nat. 17,188*

se germinent **S**[1] palmi se germinent **S**[2]**A** – binis **SA** – 25 maiorem **A**[1]**hf**[1] – induerint **SAh** – qua **SA** – 27 decepere **A** – 28 uitae **Ah**[1] – inque **SA** – 30 autem **hj**[1]**λσ** aut **SAj**[2] – 31 dacili **SAj** – prouenit *Josephson p. 106* probentur **SAhjλ** prouentu **b**[1]**σ** prebentur **r**[1] – fatigatam **yçø** – 32 par erit **j** paruerit **SA** patitur **hλfyçø** patietur **ρ** *cfr Josephson p. 107* – 33 defringere **t** definge **SAh**[1]**mr**[1] defringe **h**[2] confringere (-ge **b**) **jbσ** *cfr Önnerfors Eranos 52,222* – causa **R** crura **SA** – 34 sitos **R** si post **SA** – summouerent **Ahλσ** surremouere **j** – nisi **SR** si **A** – 35 e **R** et **SA** – quicquit **A** – brachia **AR** – 36 explanare **jfy** – steriles **jλfyçø** similes **SAhρ** – nequidquam **A**

28: 3 acina **λσ** – 4 negant **hλσ** – 5 et *om.* **SAj** – 6 nudare ... puluerationibus *om.* **SA** – 8 Graecinus **R** – 9 quit **A** – sic **R** si **SA** – refet **A**[1] – 10 ter fodere **R** perfodere **SA** – 11 naturalis **hλσ** – unum **S**[2]**hjσ** utrium **S**[1]**A** uitium **λ** – 12

germinet, alterum, quo confloreat, tertium, quo maturescat. hos ergo motus censent fossionibus concitari: non enim natura, quod uult, satis efficit, nisi eam labore cum studio iuueris. atque haec colendarum uinearum cura finitur uindemia.

29 *1* Redeo nunc ad eam partem disputationis, qua sum professus uitium inserendarum tuendarumque insitionum praecepta.

Quo tempore inserenda sit

Tempus inserendi Iulius Atticus tradidit ex Kalendis Nouembribus in Kalendas Iunias, quoad posse custodiri surculum sine germine adfirmat. eoque debemus intellegere nullam partem anni excipi, si sit sarmenti silentis facultas. id porro in aliis stirpium generibus, quae firmioris et sucosioris libri sunt, posse fieri sane concesserim. *2* in uitibus nimis temere tot mensum rusticis insitionem permissam dissimulare non est fidei meae, nec quia ignorem brumae temporibus aliquando insitam uitem conprehendere; sed non quid in uno uel altero experimento casu fiat uerum quid certa ratione plerumque proueniat discentibus praecipere debeamus. etenim, si exiguo numero periclitandum sit, in quo maior cura temeritati medetur, possum aliquatenus coniuere; *3* cum uero uastitas operis etiam diligentissimi agricolae curam distendit, omnem scrupulum summouere debemus. est enim contrarium, quod Atticus praecipit: nam idem per brumam negat recte

---

29: *Thphr. CP 1,6; Cato agr. 41; Colum. arb. 26,6; Pallad. 3,17,1–7, 4,1, 14,45–50; Gp. 4,12* – 4–6 *Plin. nat. 17,117* – 38–41 *Plin. nat. 17,116* – 47–49 *Plin. nat. 17,114* – 54–57 *Plin. nat. 17,109* – 57–58 *Plin. nat. 17,106* – 86–91 *Varro rust. 1,40,6; Plin. nat. 17,138; Gp. 4,13* – 99–110 *Colum. arb. 8,3; Plin. nat. 17,116*

---

floreat **R** – 13 concitarie **SA** – 14 uult **hjbρç** uoli **SA**^{1} uolt **A**^{2}**mfyø** – etficit **S** – laborem **SA** – iuberis **SA**^{1} – 15 uindemiare **A**

29: 1 redeo **SR** ideo **A** – partes **SA**^{1}**A**^{3} – quam **hλσ** – tuendarum *om.* **S**^{1} – 3 *pr.* **SAhbfyç** – quod **S** – inserendus **S** – 4 insertionis **λy** – 5 Calendas **SAhm** – quosad **A**^{1} – 7 sarmenti (-tis **hf**) silentis **SR** sarmentis alentis **A** – alis **S**^{1} – 8 firmioribus **SAj** – sucosioris **hj**^{2}**λfy** sutosioris **SA** sucusioris **ρ** succosioris **çø** sucosis **j**^{1} – 9 mensium **hλfρy** – 10 quia **hλσ** qui **SAj** – 11 ignorem **hx**^{2}**ü**^{2}**tp ńy** nigriorem **SAjλσ** – conprendere **A** – 13 ratcone **S**^{1} – praecipere **jbfyçø** permiscere **SAmρ** permistere **h**^{1} permittere **h**^{2} – 14 debemus **bfyçø** – 15 coniuere **j** meri contueri **SA** conniuere **hλσ** – 16 dilengentissimi **A**^{1} – curam distendit **hjσ** curandis tendit **SAλ** *post add.* atque impedit **R** – 17 contrarius **SAhλσ** – 18 quot **S**^{1} – bruma **Ahfrø** – 19 ueneam **S**^{1} – laedit **R** dedit **SA** laedat **j**^{1} – 20

putari uineam; quae res quamuis minus laedit uitem, merito tamen fieri prohibetur, quod frigoribus omnis surculus rigore torpet nec propter gelicidia corticem mouet, ut cicatricem consanet.

4 Atque idem Atticus non prohibet eodem ipso tempore inserere, quod et cum totius obtruncatione uitis et cum eiusdem resectionis fissura praecipit fieri. uerior itaque ratio est inserendi tepentibus iam diebus post hiemem, cum et gemma se et cortex naturaliter mouet nec frigus ingruit, quod possit aut surculum insitum aut fissurae plagam inurere. *5* permiserim tamen festinantibus autumno uitem inserere, quia non dissimilis est eius aeris qualitas uernae.

Sed quocumque quis tempore destinauerit inserere, non aliam sciat esse curam surculis explorandis, quam quae tradita est priore libro, cum de malleolis eligendis praecepimus; quos ubi generosos et fecundos et quam maturissimos uiti detraxerit, diem quoque tepidum silentemque a uentis eligat. *6* tum consideret surculum teretem solidique corporis nec fungosae medullae, crebris etiam gemmis et brevibus internodiis. nam plurimum interest non esse longum sarmentum, quod inseratur, et rursus pluris oculos, quibus egerminet, inesse. itaque si sunt longa internodia, necesse erit ad unam uel summum duas gemmas recidere surculum, ne proceriorem faciamus, quam ut tempestatis uentos et imbres immobilis pati possit.

7 Inseritur autem uitis uel recisa uel integra perforata terebra, sed illa frequentior et paene omnibus agricolis cognita insitio, haec rarior et paucis usurpata. de ea igitur prius disseram, quae magis in consuetudine est.

De inserenda uite

8 Reciditur uitis plerumque supra terram, nonnumquam tamen et infra, quo loco maxime solida est atque enodis. cum iuxta terram insita est, surculus adobruitur cacumine tenus; at cum editior a

---

ricori **S**¹ rigori **S²A** – 23 *ante* quod *add.* propter **A** – et cum **S** cum eti **A** cum et **hλσ** et **j** – otius **SA** – uitii **SA** – 25 gemma se **S** gemmas **AR** – 27 permiserit **SA** permiscerim **j** – 31 isse **S**¹ – 34 trepidum **A**¹ – silemtemque **SA** – 35 fungosae **Sjρç** iugose **A** fugosae **hbfø** fugossae **m** frigosae **y** – 36 internodis **A** – 37 ut **R** – 39 ne ... quam *om.* **SAh** – 40 et imbres *om.* **SA** – immobiles **SAhmρy** – 42 perferata **A** – 43 prene **A** – 46 *pr.* **SAhbfyç** – 48 nodis **SAh** – 49 sur-

terra est fissura, diligenter subacto luto linitur et subposito musco ligatur, quod et calores et pluuias arceat. temperatur ita surculus, ut, calamo non absimilis, coagmentum habeat ad fissuram, sub qua nodus in uite desideratur, qui quasi alliget eam fissuram nec rimam patiatur ultra procedere. *9* is nodus etiam si quattuor digitis a resectionibus fuerit, inligari tamen eum, priusquam uitis findatur, conueniet, ne, cum scalpro factum fuerit iter surculo, plus iusto plaga hiet. calamus autem non amplius tribus digitis debet adleuari atque is ex ea parte, qua raditur, ut sit leuis. eaque rasura ita deducitur, ut medullam contingat uno latere atque altero paulo ultra corticem destringatur figureturque in speciem cunei, sicut ab ima parte acutus surculus latere altero sit tenuior atque altero plenior perque tenuiorem partem insertus eo latere artetur, quo est plenior, et utrimque contingat fissuram. nam nisi cortex cortici sic applicatur, ut nullo loco transluceat, nequit coalescere.

10 Vinculi genus ad insitionem non unum est. alii uiminibus obstringunt, nonnulli circundant libro fissuram, plurimi ligant iunco, quod est aptissimum. nam uimen cum inaruit, penetrat et insecat corticem. propter quod molliora uincula magis probamus, quae cum circumuenere truncum, adactis harundineis cuneolis artantur. sed antiquissimum est et ante haec ablaqueari uitem radicesque summas uel suboles amputari et post haec adobrui truncum; isque cum conprehendit, aliam rursus exigit curam.

11 Nam saepius pampinandus est, cum germinat, frequentiusque detrahendae suboles, quae ⟨e⟩ lateribus radicibusque prorepunt, tum, quod ex insito profudit, subligandum, ne uento surculus labefactetur aut explantetur tener pampinus. qui cum excreuit, nepotibus orbandus est, nisi si propter penuriam et caluitium loci

culis **A** – ad **S**[1]**A** – 50 fissura **R** ipsum **SA** – linito **A** – superposito **R** – 51 calore sed **S**[1] – plubias **S**[1] – 52 absimilis coagmentum habeat ad *Josephson pp. 110 sqq.* absimilis est purgamentum habens ad **SA** absimilis **j** ut coagmentet **λσ** coagmentet **ç** *om.* **hø** – 53 qui **S** quit **A** quid **R** – 56 *ante* ne *add.* et **S** – 57 hiet **S** it et **A** luet **j** hiet et **hλσ** – autem non **R** ut rarior **SA** – 58 his **Ahλσ** – parte *om.* **SA** – *post* sit *add.* ab ea parte **SA** – 59 pauilo **A** – 60 una **R** – 61 acutus (-tius **ρ**) **R** artus **SA** – sit *om.* **S**[1] – tenuor **A**[1] – atque altero plenior *om.* **S** – 62 tenuorem **A** – quod **S** – 63 uirinque **A** – nam nisi **hλσ** nec **SAj** – appellatur **Aj** – 64 nequit **γρńç** ne quid **SAR** – patiatur *ante* coalescere *add.* **SA** *post* coalescere *add.* **h**[2]**f** – 65 utminibus **A** – 66 non pulli **S**[1]**A** – 67 iugo **A** – 69 adacti sit **A** – arundineis **SA** – 71 soboles **S**[2]**jbyç** – 74 detrahendae **R** debrahitende **S** debrachitendae **A** – soboles **S**[2]**R** – e *scripsi* a **R** *om.* **SA** *uide diss. pp. 161 sqq.* – 75 in exsito **A** – profundit **R** – *post* surculus *add.* motus **R** – 76 explanetur **R** – 77 ordinandus **SA** – 78 summittuntur **S** summittur **A** sum-

summittuntur in propagines. autumnus deinde falcem maturis palmitibus admouet. sed putationis insitis custoditur ea ratio, ut, ubi nulla desideratur propago, unus surculus euocetur in iugum, alter ita recidatur, ut adaequetur plaga trunco, sic tamen, ne quid radatur e duro. *12* pampinandum non aliter est, quam in nouella uiuiradice; putandum uero sic, ut usque in quartum annum parcius imperetur, dum plaga trunci ducat cicatricem.

Atque haec per fissuram insitarum est ordinatio; *13* illa sic per terebrationem: primum ex uicino fructuosissimam considerare uitem, ex qua uelut traducem inhaerentem matri palmitem attrahas et per foramen tramittas. haec enim tutior et certior est insitio, quoniam, etsi proximo uere non conprendit, sequente certe, cum increuit, coniungi cogitur et mox a matre reciditur atque ipsa superficies insitae uitis usque ad receptum surculum obtruncatur. *14* huius traducis si non est facultas, tum detractum uiti quam recentissimum eligitur sarmentum, et leuiter circumrasum, ut cortex tantum detrahatur, aptatur foramini, atque ita luto circumlinitur resecta uitis, ut totus truncus alienigenis surculis seruiat; quod quidem non fit in traduce, qui materno sustinetur ubere, dum inolescat.

15 Sed aliud est ferramentum, quo priores uitem perforabant, aliud, quod ipse usu nunc magis aptum conperi. nam antiqua terebra, quam solam ueteres agricolae nouerant, sc[r]obem faciebat et perurebat eam partem, quam perforauerat; deusta porro raro reuirescebat et insitus surculus conprehendebat, tum etiam scobis numquam sic eximebatur, ut non inhaereret foramini et porro

---

mitur **hjfρø** sumitur **λç** summittitur **y** – autemnus **SA** – 79 sed putationis **hjσ** se putationis **S** septuationis **A** si putationibus **λ** – 80 nullam **SAh^{1}mfyø** – 82 radatur **hλσ** aratur nam **SA** raditur **j** – 83 parcius **übflç** partius **SAR** – 84 ducat **R** ducit **S** duci **A** – 86 terebraciorem **A^{1}** terebracionem **A^{2}** – 87 uelud **A** – 88 tutior **R** putatior **SA** – est *om.* **S^{1}** – 89 conprehendit **AR** – 90 coniungi **jbç** coniugem **SA** coniugi **hmσ** – receditur **S** – 91 uitae **SA** – 92 tum **jç** cum **SA** tam **hλσ** – tractum **SA** – 93 carmentum **S^{1}A** – 94 artatur **SA** – lato **SA** – 95 ut ... surculis *Schn.* ultratus surculus alienigenis surculis **S** ultratus surculus **A** ut totus truncus alieni generis (generi **jf^{2}ρyø**) uitis (uiti **ç**) **R** – quot **A** – 96 quidam **SAhf** – non *om.* **SAh^{1}** – qua **SAhø** – dum **R** cum **SA** – 98 set aliut **S^{1}** – quod **A** – prioris **SA** – 99 aliut **S^{1}** – ipse **SR** in se **A** – usus **R** – matris **SA** – comperit **R** – antiquam **SA** – 100 tebra **S^{1}** tenebra **Ah^{1}mfy** – scobem *ed.pr.* scrobem **SAR** – *post* faciebat *add.* raro reuirescebat **λ** – 101 et *om.* **SAλ** – perurebat **hjσ** perferebat **SA** *om.* **λ** – qua **A** – deusta **R** de uineta **SA** – raro reuirescebat **hjσ** cum pro re (cum rore **S**) conualescebat **SA** *om.* **λ** *cfr Josephson pp. 112 sqq.* – 102 scrobis **h^{2}jλfρyø** – 103 et **SA** ea **R** – porpo **SA** – 106

interuentu suo prohibebat corpus surculi corpori uitis adplicari. *16* nos terebram, quam Gallicam dicimus, ad hanc insitionem commenti longe habiliorem utilioremque comperimus: nam sic excauat truncum, ne[c] foramen inurat, quippe non sc[r]obem sed ramenta facit, quibus exemptis plaga leuis relinquitur, quae facilius omni parte sedentem surculum contingat, nulla[m] interueniente lanugine, quam excitabat antiqua terebra.

17 Igitur secundum uernum aequinoctium perfectam uitium insitionem habeto, locisque aridis et siccis nigram uitem inserito, umidis albam; neque est ulla eius propagandi necessitas, si modo tam mediocris est crassitudo trunci, ut incrementum insiti plagam possit contingere et nisi tamen uacuus locus demortui capitis uitem reposcit; quod cum ita est, alter ex duobus surculis mergitur, alter eductus ad iugum in fructum summittitur. neque inutile est ex ea uite, quam merseris, enascentis in arcu propaginis pampinos educare, quos possis mox, si ita competet, uel propagare uel ad fructum relinquere.

30 *1* Quoniam constituendis colendisque uineis quae uideba⟨n⟩tur utiliter praecipi posse disseruimus, pedaminum iugorumque et uiminum prospiciendorum tradenda ratio est. haec enim quasi quaedam dotes uineis ante praeparantur, quibus si deficitur, agricola causam faciendi uineta non habet, cum omnia, quae sunt necessaria, extra fundum quaerenda sint. nec emptionis tantum, sicut ait Atticus, pretium onerat rustici rationem, sed est etiam comparatio molestissima: *2* conuehenda sunt enim tempore iniquissimo hiberni. quare salices uiminales atque harundineta uulga-

---

30: 11–12 *Plin. nat. 17,143* – 15–18 *Thphr. HP 3,3,2; Cato agr. 9; Varro rust. 1,23,4; Colum. arb. 29,1; Plin. nat. 16,77, 17,141; Gp. 11,13* – 19–23 *Plin. nat. 16,177* – 23–27 *Plin. nat. 17,141* – 26–29 *Plin. nat. 17,142–143* – 32–35 *Pallad. 3,23,2* – 37–40 *Plin. nat. 17,143*

---

longem **SA** – 107 exuacat **A** – ne **qγlpńç** nec **SAR** – scobem *ed.pr.* scrobem **SAR** – 108 ramenta *ed.pr.* tramenta **SA** rasamenta **R** – relinqui **SA** – 109 nulla **h^{2}wåozäcdqγlpϱç** nullam **SAR** – 110 lagunine **A** – quam *om.* **SA** – 112 inserito humidis **S^{2}R** inserit ob umidis **S^{1}A** – 114 insita **SA** – 115 contegere **jσ** contengere **h^{1}m** – capiti **S** – 117 est *om.* **Aλ** – 118 qua **A** – enacentis **SA**

30: 1 constituendis colendisque **jλσ** constituendisque **S^1** constituendis **S^{2}Ah** – uidebantur **cqγbpńç** uidebatur **SAhjmσ** – 4 praeparatur **S** – 7 rustici **jmb^{2}σ** uitici **S** uici **Ahb^{1}r^1** *cfr Josephson p. 116* – etst **S^1** – 8 conuehendant **S^1** (*? ras.*) **Ahϱ** – 9 quale **SA** – uulgares uel **A** – 10 consuto **S^1** – *ante* castaneis *rubr.* De

resque siluae, uel consulto consitae castaneis, prius faciendae sunt. salicum uiminalium Atticus putat singula iugera sufficere posse quinis et uicenis iugeribus ligandae uineae, harundineti singula iugera uicenis iugandis, castanieti iugerum totidem palandis, quot harundineti iugandis.

3 Salicem uel riguus ager uel uliginis abundans optime, nec incommode tamen alit planus et pinguis, atque is debet conuerti bipalio. ita enim praecipiunt ueteres in duos et semissem pastinare salicto destinatum solum; nec refert, cuius generis uimen seras, dum sit lentissimum. *4* putant tamen tria esse genera, praecipue Graecae, Gallicae, Sabinae salicis, quam plurimi uocant Amerinam. Graeca flaui coloris est, Gallica obsoleti, purpurei sed tenuissimi uiminis; Amerina salix gracilem uirgam et rutilam gerit; atque hae uel [cum] cacuminibus uel taleis deponuntur. perticae cacuminum modicae plenitudinis, quae tamen dipondiarii orbiculi crassitudinem non excedant, optime panguntur eo usque, dum ad solidum demittantur. *5* taleae sesquipedales terreno inmersae paulum obruuntur. riguus locus spatia laxiora desiderat eaque senum pedum per quincuncem recte faciunt, siccaneus spissiora, sicut sit facilis accessus colentibus ea. quinum pedum interordinia esse abunde est, ut tamen in ipsa linea consitionis alterna uacuis intermissis bipedaneis spatiis consistant semina.

6 Satio est eorum, priusquam germinent, dum silent uirgae, quas arboribus detrahi siccas conuenit. nam roscidas si recideris, parum commode proueniunt; ideoque pluuii dies in exputanda salice uitantur. fodienda sunt primo triennio salicta crebrius, id est ut nouella uineta; cum deinde conualuerint, tribus fossuris contenta sunt; aliter culta celeriter deficiunt. *7* nam quamuis adhibeatur

---

castanea ponenda **SAhfyç** – facienda **Aλρ** – 11 salicum *Schn.* licet **S** licet ut **AR** – uiminalium *Ald.* uiminalibus (-lis **ρ**) **SAR** – 12 uigenis **S**^{2} – harundineti **A**^{2}**jfr**^{2}**yç** harundinetis **Shρø** harundetis **A**^{1} harundinem **m** *om.* **b** – 13 uigenis **S**^{2} – castaniet **SA** – quot **R** quod **S** quod id **A** – 16 his **Ahmfyø** – 18 suimen **Ahfø** – 20 America **A**^{1} Amerina **A**^{2}**hλfρyø** – 21 est **R** et **SA** – purpureis **Af** – sed **S** et **AR** – 22 salix **R** sans **SA** – uirgam **R** uocant uirgam quo (uo **S**) **SA** – haec **AR** – 23 cum **SAR** *om.* **p** – 24 plenitudinis **p** planitudinis **SAR** – dipundiarii **AR** – 25 exedat **SA** excedat **hńø** – dimittatur **A** dimittantur **fy** – 26 taleae sesquipedales **Sjλρyç** tale est qui pedales **A** tale est (ist **f**) is qui pedales **hfø** – immersae **j** in mense **SAhλσ** – 29 ea *om.* **S**^{1} – interordini **S** – 33 detrahit **SAh** – nam **R** ab **SA** – 34 commode **SAhjρ** prospere **fr**^{2}**yçø** prospere commode **λ** – 35 facienda **SA** – prima **SAj** – creuius **SA** – 36 inde **A** – conualerint **A**^{1}

cura, plurimae salices intereunt, quarum in locum ex propinquo mergis propagari debent curuata et defossa cacumina, quibus restituatur quicquid intercidit. anniculus deinde mergus decidatur a stirpe, ut suis radicibus tamquam uitis ali possit.

31 Genistae satio

1 Perarida loca, quae genus id uirgultorum non recipiunt, genistam postulant. eius, cum sit satis firmum, tum etiam lentissimum est uinculum. seritur autem semine, quod cum est natum, uel defertur bima uiuiradix, uel relicta, cum id tempus excessit, omnibus annis more segetis iuxta terram demeti potest. cetera uincula, qualia sunt ex rubo, maiorem operam, sed in egeno tamen necessariam, exigunt. *2* perticalis fere salix eundem agrum, quem uiminalis, desiderat, melior tamen riguo prouenit. atque ea taleis conseritur et, cum germinauit, ad unam perticam summittitur, crebreque foditur atque exherbatur, nec minus quam uinea pampinatur, ut in longitudinem potius quam in latitudinem euocetur. sic culta quarto demum anno caeditur. *3* nam quae uinculis praeparatur, potest annicula praecidi ad semissem super duos pedes, ut et trunco fruticet et in brachia uelut humilis uinea disponatur; si tamen siccior fuerit ager, bima potius resecabitur.

32 Harundinis satio

1 Harundo minus alto pastinato, melius tamen bipalio seritur. ea, cum sit uiuacissima nec recuset ullum locum, prosperius resoluto quam denso, humido quam sicco, uallibus quam cliuis, flu-

---

31: 2–3 *Colum. arb. 29,1*

32: 2–9 *Thphr. HP 4,11,13; Cato agr. 6,3–4; Varro rust. 1,24,4; Colum. arb. 29; Plin. nat. 17,144; Pallad. 3,23; Gp. 5,53* – 25–26 *Plin. nat. 17,262*

– 37 adibeatur **S**^{1} – 38 plurimi **SA** – intereont **S**^{1} – loco **AR** – 39 propagare **S**^{1} – 40 quicquit **Ah** – intercidat **SA** intendit **ρ** interdicit **y** – 41 stipe **S**^{1}**Ah**^{1}**fryø** – sis **Ay** – ali possit **R** prosit **SA**

31: 1 *pr.* **SAhmfyç** – 3 eius **R** plus **SA** – 4 seruitur **S**^{1}**A** – 5 radix **SA** – id **hλσ** ut **SA** uel **j** – 7 operam *bis* **A**^{1} – 9 talis **SA** tales **h**^{1}**jfø** – 12 *post* longitudinem *add.* ramorum **R** – latitudine **S** – euocatur **Aj** – 14 adnicula **SA** – 15 et (*ante* in) **R** sed **SA** – disponantur **S**^{1}

32: 1 *pr.* **SAhbfyç** – harundini **S** – 2 harundo **S**^{2}**hjλρç** itarundo **S**^{1} idarundo **Afy** id harundo **ø** – 4 denso **R** de suo **SA** – humido **S**^{2}**R** numido **S**^{1}**A** – cliuis *ed.pr.* duis **S**^{1} dumis **S**^{2}**AR** – 5 ueribus **A** – 6 feritur **A**^{1} – bubus **A**^{1} – seritur

minum ripis et limitibus ac uepribus commodius quam mediis agris deponitur. *2* seritur bulbus radicis, seritur et talea calami, nec minus toto prosternitur corpore. bulbus tripedaneis interuacantibus spatiis obrutus anno celerius maturam perticam praebet, talea e⟨t⟩ tota harundo serius praedicto tempore euenit. sed siue recisa in dupundium et semissem talea siue tota prostrata depone[re]tur, exstent earum cacumina, quae si obruta sunt, totae putrescunt.

3 Sed cultus harundinetis primo triennio non alius est quam ceteris. cum deinde consenuit, repastinandum est. ea est autem senectus, cum uel exaruit situ et inertia plurium annorum uel ita densatum est, ut gracilis et cannae similis harundo prodeat. *4* sed illud de integro refodi debet, hoc potest intercidi et dirarari, quod opus rustici castrationem uocant, quae tamen refectio harundineti caeca est, quia non apparet in terra, quid aut tollendum sit aut relinquendum. tolerabilius tamen harundo castratur, antequam caeditur, quod aliquatenus uelut indices calami demonstrant, quid eruendum sit. *5* tempus repastinandi et conserendi est, priusquam oculi harundinum egerminant. caeditur deinde post brumam. nam usque in id tempus incrementum capit, ac tum conpescitur, cum obriguit hiberno frigore. fodiendum quotiens et uinetum. sed macies eius cinere uel alio stercore iuuanda est, propter quod caesum plerique incendunt harundinetum.

33 Castanieti satio

1 Castanea roboribus proxima est et ideo stabiliendis uineis habilis. tum in repastinato nux posita celeriter emicat et post quin-

---

33: *Gp. 10,63* – 2–35 *Plin. nat. 17,147–150; Pallad. 12,7,17–22* – 2–3 *Pallad. 12,15,2* – 25–26 *Verg. georg. 2,15; Plin. nat. 17,59*

(*post* radicis) *om.* **SA** – 7 toto *om.* **A** – interuagantibus **A** – 8 satiis **S**^{1} satis **A** – obruitus **A** – talea et *Ald.* taleae **SAR** – 9 tota **SAj** totae **hλσ** – tarundo **S**^{1}**A** arundo **S**^{2} – 10 taleae **λρy**^{2} talei **f** – tota **SA** totae harundines **jλσ** totae **h** – prostrata **S** pretrata **A** prostratae **R** – deponetur **m** deponeretur **SAhjf**^{2}**yø** deponerentur **bf**^{1}**ρ** deponentur **ç** – 11 camina **SA** – quae **jfρy** uel **SA** harundines **h** *om.* **λçø** – obrutae **R** – 12 cuitus **A** – es **S**^{1} – 14 plurimum **A** – ita densatum **R** it ad sensatum **S** ita desensatum **A** – 16 disrarari **hjσ** dirari **λń** – 17 castrationem **jb**^{1}**fr**^{2}**yçø** stipationem **SAhλρ** – uocarit **SA** – 20 quod aliquatenus **hb**^{2}**σ** quod quatenus **j** quatenus **SA** quod aliquatenus quatenus **λy** – 22 oculis **SA** – hegerminant **S**^{1}**A** – 23 in id tempus **λσ** id in tempus **SAj** in tempus id **hr** – confescitur **S**^{1}**r**^{2} conficitur **Ahbr**^{1} – 24 uinetum *scripsi* uineam **SA** uineta **h**^{2}**jbσ** uinetam **h**^{1} uinea **m** – 26 incedunt **SAf**

33: 1 *pr.* **SAhbfyç** – castanietis **S** castaneti **A**^{1} – 2 et ideo **SA** ideoque **R** – 3

quennium caesa more salicis recreatur atque in palum formata fere usque in alteram caesionem perennat. ea pullam terram et resolutam desiderat, sabulonem umidum uel refractum tofum non respuit, opaco et septentrionali cliuo laetatur, spissum solum et rubricosum reformidat. *2* seritur ab Nouembri mense per totam hiemem sicca terra et repastinata in altitudinem dupundii et semissis. nuces in ordine semipedalibus, ordines autem quinum pedum spatiis dirimuntur. in altitudinem dodrantis castanea depressis sulcis committitur; qui ubi nucibus sunt consiti, priusquam conplanentur breues harundines ab latere castanearum panguntur, ut per hos sationis indices tutius fodi et runcari possint.

3 Simulatque semina stillauerint et iam bima transferri queunt, interuelluntur ac bini pedes arbusculis uacui relinquuntur, ne densitas plantas emaciet. spissius autem propter uarios casus deponitur: nam interdum, priusquam enascatur, aut siccitatibus nux inarescit aut aquarum abundantia putrescit, interdum subterraneis animalibus, sicuti muribus et talpis, infestatur, propter quae saepe nouella castanieta caluescunt. atque ubi frequentanda sunt, melius ex uicino, si conpetit, mergi more pertica declinata propagatur quam exempta reseritur. *4* haec enim uelut inmota sua sede uehementer germinat; at quae radicitus exempta et deposita est, biennio reformidat; propter quod compertum est commodius nucibus quam uiuiradicibus eiusmodi siluas institui. spatia huiusce sationis, quae suprascripta sunt, capita castanearum recipiunt numero MMDCCCLXXX; cuius summae, sicut ait Atticus, ex facili iugera singula praebebunt statuminum duodena milia. etenim taleae propius stirpem recisae quadrifidas plerumque, ac deinde secundae taleae eiusdem arboris bifidas ridicas subministrant, quod

---

in **SA** ex **R** – nox **SA** – 4 salicti **R** – atque **R** neque **SA** – 5 usuque **S** – cessionem **S**^{2} – rea **S** – pulsam **SA** – 7 ciuo **S**^{1} cibo **A** – solum et rubricosum *om.* **SA** – rubricosum *om.* **h**^{2}**λf**^{1}**ø** – 9 dipundii **Ajλr** dupondii **ø** – temissis **A** – nuces *Ald.* nucem **SAR** – 10 ordine **S** ordinem **AR** – 11 dodrantes **SA** – 13 lattere **A** – 14 totius **A** – possit **SA** – 15 queunt **R** quae ut **SA** – 16 bini **S**^{2} uini **S**^{1}**Ahλσ** im **j** – relinguntur **S**^{1} – 17 semaciet **S**^{1}**Ah**^{1} – spissius **jfńyçø** ipsius **SAhλr** – 18 nox **A**^{1} – 19 inharescit **SA** – 20 sicuti muribus *om.* **SA** – 21 frequendanda **A** – 22 sic **AR** – merci **S**^{1}**A** – 23 sed **S** – 24 uehenter **A** – radicibus **SAhλρ** – 26 patria **A** – 28 numero MMDCCCLXXX *om. u. sp. r.* **jfø** – numero *om.* **R** – MM *om. u. sp. r.* **A** – DCCC (DCCCC **ρ**) **R** ACC **SA** – ait *om.* **S**^{1} – 29 statuminum **Sjλfy** statum in unum **A** statu in imum **ρç** statum (statu **ø**) in inum **hø** – milla **SA** – 30 *post* taleae *add.* ac **R** – propius **fçø** proprius **SAR** – quadripedas **SAb**^{1}**ρ** quadrifedas **y** – 31 arboris bifidas **R** arbori sui fluuias **SA** – 32

genus fissilis adminiculi manet diutius quam teres palus. *5* cultus idem est positionis qui uineae. supputari debet bima, quin etiam trima. nam bis ferro repetenda est uerni principio, ut incitetur eius proceritas.

Potest etiam quercus simili ratione seri, uerum biennio tardius quam castanea deciditur, propter quod ratio postulat tempus potius lucrari, nisi dumosi glareosique montes atque ea genera terrae, quae supra diximus, glandem magis quam castaneam postulabunt. *6* Haec de uineis Italicis uinearumque instrumentis quantum reor non inutiliter et abunde disserui, mox agricolarum prouincialium uineaticos nec minus nostratis et Gallici arbusti cultus traditurus.

---

adminiculis **SAhy** – 33 fossionis **b**[1]**fy**[2]**ø** positionis fossionis **h** fossionis positionis **m** – 36 potest **R** post **SA** – 37 decitur **S**[1]**A** dicitur **S**[2] – oratio **A** – 38 *post* nisi *add.* si **hjmσ** – duosi **S**[1] – 39 cupra **S**[1]**A** – 43 *postscr.:* Explicit L (Liber **A**[2] *om.* **A**[1]) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber quintus liber II **SAhf** Liber quintus rei rusticae explicit **rçø** Liber quintus explicit **b** L Iuni Moderati Columellae liber quintus explicit **m** *om.* **jńy**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER QVINTVS

SVRCVLARIS LIBER TERTIVS

I. Quemadmodum datas formas agrorum metiri debeas.
II. Quotena semina iugerum in ternos pedes ac deinde usque in denos pedes disposita recipiat.
III. Culturas prouincialium uinearum.
IV. De ulmariis faciendis.
V. De ordinando arbusto et quae sit eius cultura.
VI. De seminariis oliuarum faciendis.
VII. De cultu oliuetorum.
VIII. De arboribus pomiferis.
IX. De insitionibus arborum.
X. De cythiso.

Titulus: L (Liber **A**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber sextus surcularis liber tertius feliciter **SA** Liber Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber sextus incipit feliciter **h** L Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber sextus feliciter (*om.* **ç**) incipit (*om.* **rø**) surcularis liber tertius incipit (*om.* **ryç**) **ryçø** Incipit VI **m**

Argumentum: rubrica Liber sextus haec continet **f** – *numeros om.* **jf** – *arg. om.* **ç** – 2 iugeram **A**[1] – usque in denos pedes **jfń** nos **SA** usque in denos pedes nos **hλryø** – 3 de culturas **hj** de cultura **λσ** – 5 ordinanda **SA**

I *1* Prioribus libris, quos ad te de constituendis colendisque uineis, Siluine, scripseram, nonnulla defuisse dixisti, quae agrestium operum studiosi desiderarent; neque ego infitior aliqua me praeterisse quamuis inquirentem sedule, quae nostri saeculi cultores quaeque ueteres litterarum monumentis prodiderunt. sed cum sum professus rusticae rei praecepta, nisi fallor, adseueraueram, quae uastitas eius scientiae contineret, non cuncta me dicturum sed plurima; nam illud in unius hominis prudentiam cadere non poterat. *2* neque enim est ulla disciplina, non ars, quae singulari consummata sit ingenio. quapropter, ut in magna silua boni uenatoris est indagantem feras quam plurimas capere nec cuiquam culpae fuit non omnis cepisse, ita nobis abunde est tam diffusae materiae, quam suscepimus, maximam partem tradidisse, quippe cum ea uelut omissa desiderentur, quae non sunt propria nostrae professionis; ut proxime, cum de conmetiendis agris rationem Marcus Trebellius noster requireret a me, uicinum atque adeo coniunctum esse censebat demonstranti, quemadmodum agrum pastinemus, praecipere etiam pastinatum quemadmodum metiri debeamus. *3* quod ego non agricolae sed mensoris officium esse dicebam, cum praesertim ne architecti quidem, quibus necesse est mensurarum nosse rationem, dignentur consummatorum aedificiorum, quae ipsi disposuerunt, modum conprehendere, sed aliud existiment professioni suae

---

1: 34–58 *Grom. 94 sqq., 339, 367, 371; Boeth. geom. 401 sqq.; Isid. orig. 15,15* – 34–36 *Varro ling. 5,34; Varro rust. 1,10,2* – 37–38 *Varro ling. 5,35; Varro rust 1,10,2* – 38–40 *Varro ling. 5,39* – 43 *Varro rust. 1,10,2* – 48–52 *Varro ling. 5,35; Varro rust. 1,10,2* – 48–49 *Varro rust. 1,18,5* – 57–58 *Varro rust. 1,10,2; Heron geom. 4,7*

1: 1 at **S** – de *om.* **A** – 2 scripus seram **S**^{1} seribus sera **A** – nonnullam **S** – 3 studio **SA** – 4 inquerentem **S** – 5 sum professus **e** summo festus **SA** sim (si **f** *om.* **h**^{1}) professus **R** – 6 *post* fallor *add.* non **R** – unitas **SA** – 7 non *om.* **R** – cunta **S** – 8 prouidentiam **hj**^{2}**λfr**^{2}**ńyçø** – 9 ar **S**^{1} – singulari **äγp** consulari **SA** singuli singulari **R** – 12 abunde **SA** satis abundeque **R** – 13 ea **jç** mea **SAbfϱyø** in ea **hm** – 15 conmentiendis **SAλ** – 16 nostrae **A** – a me requireret **hσ** – requiret **A** – 17 pastinaremus **R** – 19 mensuris **A**^{1} – 21 quem **R** – disposuerint

conuenire, aliud eorum, qui iam extructa metiuntur et imposito calculo perfecti operis rationem conputant; quo magis ueniam tribuendam esse nostrae disciplinae, si eatenus progreditur, ut dicat, qua quidque ratione faciendum, non quantum id sit, quod effecerit. *4* uerum quoniam familiariter a nobis tu quoque, Siluine, praecepta mensurarum desideras, obsequar uoluntati tuae cum eo, ne dubites id opus geometrarum magis esse quam rusticorum, desque ueniam, si quid in eo fuerit erratum, cuius scientiam mihi non uindico.

Sed ut ad rem redeam, modus omnis areae pedali mensura conprehenditur, qui est digitorum XVI. pes multiplicatus in passus et actus et climmata et iugera et stadia centuriasque, mox etiam in maiora spatia procedit. *5* passus pedes habet quinque. actus minimus, ut ait Marcus Varro, latitudinis pedes IIII, longitudinis habet pedes CXX. clima quoquouersus pedum est LX. actus quadratus undique finitur pedibus CXX; hoc duplicatum fecit iugerum, et ab eo, quod erat iunctum, nomen iugeri usurpauit. sed hunc actum prouinciae Baeticae rustici agnuam uocant, itemque XXX pedum latitudinem et CLXXX longitudinem porcam dicunt. *6* at Galli candetum appellant in areis urbanis spatium centum pedum, in agrestibus autem pedum CL, quod aratores candetum nominant; semiiugerum quoque arepennem uocant. ergo, ut dixi, duo actus iugeri efficiunt longitudinem pedum CCXL, latitudinem pedum CXX, quae utraeque summae in se multiplicatae quadratorum faciunt pedum milia XXVIII DCCC. stadium deinde habet passus CXXV, id est pedes DCXXV, quae mensura octies efficit M passus; is ueniunt quinque milia pedum. *7* centuriam nunc dicimus, ut idem Varro ait, ducentorum iugerum modum; olim autem ab centum iugeribus uocabatur centuria, sed mox duplicata nomen retinuit sicuti tribus, dictae primum a partibus populi tripertito diuisi, quae tamen nunc multiplicatae pristinum nomen possident.

8 Haec non aliena nec procul a ratiocinio, quod tradituri sumus, breuiter praefari oportuit; nunc ueniamus ad propositum. iugeri partis non omnis posuimus sed eas, quae cadunt in aestimationem

---

R – 23 aliut **A** – extructa metiuntur et imposito **R** extructam (-runc- **A**) et iuncturae posito **SA**¹ extruncta metiunctur et imposito **A**² – 26 quatum **S** – 32 qui est *scripsi* quia **S** qui **AR** – 35 latitudinem **SA** – 37 facit **A²R** – 38 erit **SAhλσ** – usurpabit **SA** – 40 CLXXV **Ah**¹ – porca **A** – calli **S**¹ – 41 gandetum **S** – 42 nomenant **S**¹ – 44 iugerum **R** – *post* efficiunt *add.* in **hλσ** *uide diss. pp. 163 sq.* – 45 CCXX **S** – utraque **A** – 46 XXVIIII **A** – VCCC **hmfyç** *u. sp.* CCC **j** – 47 quae *om.* **A** – is ueniunt quinque milia pedum **R** sunt campum **SA** – 48 sicut **R** – 49 *post* ducentorum *add.* numerum **A** – ob **A²hjλfρyø** a **ç** – 53 ratocinio

facti operis; nam minores persequi superuacuum fuit, pro quibus nulla merces dependitur. igitur, ut diximus, iugerum habet quadratorum pedum $\overline{\text{XXVIII}}$ DCCC, qui pedes efficiunt scripula CCLXXXVIII. *9* ut a minima parte, id est ab dimidio scripulo, incipiam, pars DLXXVI pedes efficit L, id est iugeri dimidium scripulum; pars CCLXXXVIII pedes centum, hoc est scripulum; pars CXLIIII pedes CC, hoc est scripula duo; pars septuagensima et secunda pedes CCCC, hoc est sextula, in qua sunt scripula IIII; pars XLVIII pedes DC, hoc est sicilicus, in quo sunt scripula sex; *10* pars XXIIII pedes MCC, hoc est semuncia, in qua scripula XII; pars XII pedes $\overline{\text{II}}$ CCCC, hoc est uncia, in qua sunt scripula XXIIII; pars VI pedes $\overline{\text{IIII}}$ DCCC, hoc est sextans, in quo scripula XLVIII; pars IIII pedes $\overline{\text{VII}}$ CC, hoc est quadrans, in quo scripula LXXII; *11* pars III pedes $\overline{\text{VIIII}}$ DC, hoc est triens, in quo scripula XCVI; pars III et XII pedes $\overline{\text{XII}}$, hoc est quincunx, in quo scripula CXX; pars dimidia pedes $\overline{\text{XIIII}}$ CCCC, hoc est semis, in quo scripula CXLIIII; pars dimidia et duodecima pedes $\overline{\text{XVI}}$ DCCC, hoc est septunx, in quo scripula CLXVIII; partes duae tertiae pedes $\overline{\text{XVIIII}}$ CC, hoc est bes, in quo scripula CXCII; partes tres quartae pedes $\overline{\text{XXI}}$ DC, hoc est dodrans, in quo scripula CCXVI; *12* pars dimidia et tertia pedes $\overline{\text{XXIIII}}$, hoc est dextans, in quo scripula CCXL; partes duae tertiae et quarta pedes $\overline{\text{XXVI}}$ CCCC, hoc est deunx, in quo scripula CCLXIIII; iugerum pedes $\overline{\text{XXVIII}}$ DCCC, hoc est as, in quo scripula CCLXXXVIII.

13 Iugeri autem modus si semper quadraret in agendis mensuris, ut longitudinem haberet pedum CCXL, latitudinem pedum CXX, expeditissimum esset ratiocinium; sed quoniam diuersae formae agrorum ueniunt in disputationem, cuiusque generis species subiciemus, quibus quasi formulis utemur.

S^1**A** – 55 posuimus **γbpç** possumus **SAhjσ** possimus **m** – 57 mercede penditur **SA** – 59 ut ... id *om.* **A** – 61 XLIIII **AR** – 62 pars septuagensima et secunda *hoc loco* **ütb**^{2} *ante* pars CXLIIII *trp.* **SAR** – 63 sextulam **S** – XLIIII **A** XVIII **jfρçø** – 64 quo **SAjmç** qua **hbσ** – 65 *post* qua *add.* sunt **R** – 67 *post* in quo *add.* sunt **hλσ** – pedes *om.* **SAh**^{1}**λfyçø** – 68 *post* in quo *add.* sunt **λ** – 70 quincunx **h**^{3}**pç** quincuncxs **S** quincunces **Aj** quincuns **h**^{2}**λfńyø** quinquunx **r** *ras.* **h**^{1} – CX **S** – 72 septunae **Ay**^{1} septim **j** septumae **f** septiunx **ø** – CLXVIII **j** CLXIIX **SAhλσ** CLXIX **ø** – partes duae tertiae *om.* **S**^{1} – 73 $\overline{\text{XVIII}}$ CC **j** – 75 dextans *Ald.* destas **SA** destans **R** – 76 CCXLV **A** CCXLII **h**^{2}**λçø** CCXLI **f** – pars **S**^{1} – duae tertiae et quarta **hλσ** tertiae et secunda et quarta **SA** tertiae duae et quarta **j** – deunxs **S** deunaes **A** deunes **j** – 79 iugeris **R** – modum **SA** – 80 pedum (*ante* CCXL) **ü**^{2}**t** pedes **SAR** – CCXL **hüp** CCXLVIII **S** CXLVIII **A** CXL **j**^{2}**m**^{2}**bσ** CLXL **m**^{1} CLL **j**^{1}**ç**^{1} – pedum (*ante* CXX) **t** pedes **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 81 *post* esset *add.* eius **R** – 82 diisputationem **A**^{1}

2 *1* Omnis ager aut quadratus aut longus aut cuneatus aut triquetrus aut rotundus, aut etiam semicirculi uel arcus, nonnunquam etiam plurium angulorum formam exhibet.

Quadrati mensura facillima est; nam cum sit undique pedum totidem, multiplicantur in se duo latera, et quae summa ex multiplicatione effecta est, eam dicemus esse quadratorum pedum, tamquam: esto locus quoquouersus centum pedum; ducimus centies centenos; fiunt $\overline{\text{X}}$; *2* dicemus igitur eum locum habere $\overline{\text{X}}$ pedum quadratorum, quae efficiunt iugeri trientem et sextulam, pro qua portione operis effecti numerationem facere oportebit.

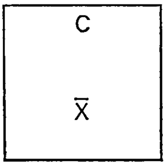

3 At si longior fuerit quam latior, ut exempli causa iugeri forma pedes habet longitudinis CCXL, latitudinis pedes CXX, ita, ut paulo ante dixi, latitudinis pedes cum longitudinis pedibus sic multiplicabis: centies uicies duceni quadrageni; fiunt $\overline{\text{XXVIII}}$ DCCC; dicemus iugerum agri tot pedes quadratos habere, similiterque omnis longitudinis pedes cum pedibus latitudinis multiplicabimus.

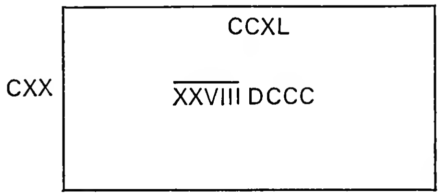

2: 1–10 *Heron geom. 5; Heron metr. 1,1; Grom. 354; Boeth. geom. 415* – 11–16 *Heron geom. 6; Heron metr. 1,1; Grom. 354; Boeth. geom. 416* – 17–22 *Boeth. geom. 418* – 23–29 *Heron geom. 10; Heron metr. 1,17; Grom. 354; Boeth. geom. 404* – 30–35 *Heron geom. 7; Heron metr. 1,3; Grom. 297 sq.; Boeth. geom. 413* – 36–42 *Heron geom. 17; Heron metr. 1,25; Grom. 355; Boeth. geom. 423* – 43–48 *Heron geom. 18,9; Heron metr. 1,30; Grom. 355; Boeth. geom. 424* – 49–57 *Heron geom. 19; Heron metr. 1,27–32; Grom. 356* – 58–64 *Heron geom. 21,16–17; Heron metr. 1,19; Grom. 356; Boeth. geom. 420*

2: 2 rutundus **S**^{1}**A**^{1}**hjfy** rutondus **ø** – 3 forma **SAhfø** – exiget **SA** – 7 est **SA** – 10 etfecti **SA** – *formam pr.* **SAhjç** – 11 ad **S**^{1}**A**^{1} – 12 pedes (*post* latitudinis) *Ald.* pedum **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 13 multiplicabimus **hλσ** – 14 uities **S** – XXVIIII **A** – 16 *formam pr.* **Sh** *numeros tantum pr.* **AR** – LXXVIII **A** – 17 logus

4 Sin autem cuneatus ager fuerit, ut puta longus pedes centum, latus ex una parte pedes XX, ex altera pedes decem, duas latitudines conponemus: fiet utraque summa pedes XXX; huius pars dimidia est XV; decies et quinquies longitudinem multiplicando efficiemus pedes MD; hos igitur in eo cuneo quadratos pedes esse dicemus, quae pars erit iugeri semuncia et scripula tria.

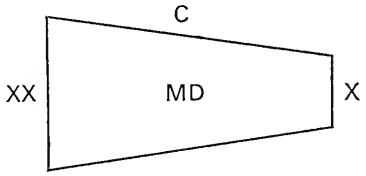

5 At si paribus lateribus triquetrum metiri debueris, hanc formam sequeris: esto ager triangulus pedes quoquouersus CCC; hunc numerum in se multiplicato; fiunt pedes $\overline{\text{XC}}$; huius summae partem tertiam sumito, id est $\overline{\text{XXX}}$; item sumito partem decumam, id est $\overline{\text{VIIII}}$; utramque summam componito; fiunt pedes $\overline{\text{XXXVIIII}}$; dicemus hanc summam quadratorum esse in eo triquetro, quae mensura efficit iugerum et trientem et sicilicum.

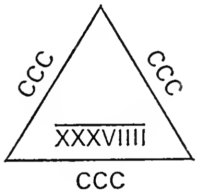

6 Sed si triangulus disparibus fuerit lateribus ager, tamquam in subiecta forma, quae habet rectum angulum, aliter ratiocinium ordinabitur: esto unius lateris linea pedes L et alterius pedes centum; has duas summas in se multiplico; quinquagies centeni quinque milia; horum pars dimidia $\overline{\text{II}}$ D; quae pars iugeri unciam et scripulum efficit.

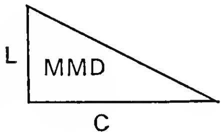

S – 18 ex (*ante* altera) **S** et (et ex ρ) **AR** – 20 xv **p** decus quinquies **SA** decies et quinque **j** *om.* **hλσ** – 22 *formam pr.* **SAhç** – 23 ad **S**[1]**A**[1] – paribus **R** tribus **SA** – 24 est **SA** – 27 sumam **S** – 28 triqueto **Sj** – 29 et (*ante* sicilicum) *om.* **SA** – *formam pr.* **SAhç** – 32 pedes (*ante* centum) *scripsi* pedis **m** pedum **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 35 *formam pr.* **SAh** – 36 podismum inito **jmfryø** podis minito

7 Si rotundus ager erit, ut circuli speciem habeat, sic podismum inito: esto area rotunda, cuius diametros, id est dimensio, habeat pedes LXX; hoc in se multiplico; septuagies septuageni $\overline{\text{IIII}}$ DCCCC; hanc summam undecies multiplico; fiunt pedes quinquaginta tria milia nongenti; huius summae quartam decimam duco, pedes $\overline{\text{III}}$ DCCCL; hos esse quadratos in eo circulo dico, quae summa efficit iugeri sescunciam, scripula duo et dimidium.

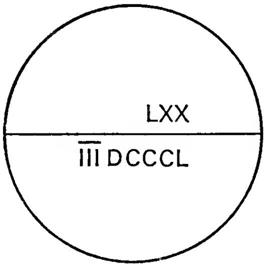

8 Si semicirculus fuerit ager, cuius basis habeat pedes CXL, curuaturae autem latitudo pedes LXX, oportebit multiplicare latitudinem cum basi; septuagies centeni quadrageni fiunt $\overline{\text{VIIII}}$ DCCC; haec undecies fiunt $\overline{\text{CVII}}$ DCCC; huius summae quarta decima est $\overline{\text{VII}}$ DCC; hos pedes esse dicemus in semicirculo, qui efficiunt iugeri quadrantem, scripula quinque.

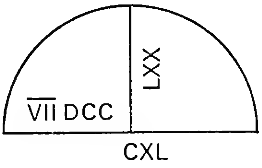

9 Sin autem minus quam semicirculus erit, arcum sic metiemur: esto arcus, cuius basis habeat pedes XVI, latitudo autem pedes IIII; latitudinem cum basi pono; fit utrumque pedes uiginti; hoc duco quater; fiunt LXXX; horum pars dimidia est XL; item sedecim pedum, qui sunt basis, pars dimidia VIII; hi octo in se multiplicati fiunt LXIIII; quartam decimam partem duco; ea efficiet pedes IIIIS paulo

---

SA pedis (pedismum **h**[1]) muminito **h** podismum mite **b** podis miminito **ńç** – 37 esto *om.* **S** – dimidiammetros **S**[1] dimidiametros **S**[2]**A** – 38 hos **S**[1] – septuages **SA** – 40 nungenti **S**[1] – duco **SA** sumo duco **hλfçø** summo **j** summo duco **ρ** sumo **y** – 41 hoc **SAhλσ** – 42 sescunciam *scripsi* sesunciam **S** sexunciam (sexcun- **yç**) **AR** – scripulam **A** – *formam pr.* **SAh** – 43 semicirculum **SA** – ager *om.* **S** – 44 latitudo **hλσ** latitudinem **SAj** – 45 septuagena (-ginta **m**[1]**ρ**) **AR** – centena **Ahj** – 48 *formam pr.* **SAh** – 49 sin **S**[2]**hλσ** sint **S**[1]**A** si **jń** – 50 uasis **S**[1]**A**[1] – 53 rasis **A** – hi … LXIIII *om.* **Aj** – 54 duco *Ald.* dico **SAR** – ea **λfçø** eam **SAhjy**

amplius; hos adicies ad quadraginta; fit utraque summa pedes XLIIIIS; hos in arcu quadratos esse dico, qui faciunt iugeri dimidium scripulum nona parte minus.

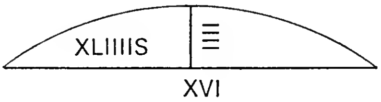

10 Si fuerit sexangulorum, in quadratos pedes sic redigitur: esto exagonum quoquouersus lineis pedum XXX; latus unum in se multiplico; tricies triceni DCCCC; huius summae tertiam partem statuo, CCC, eiusdem partem decimam, XC; fiunt CCCXC; hoc sexies ducendum est, quia sex latera sunt, quae consummata efficiunt MMCCCXL; tot igitur pedes quadratos esse dicemus; itaque erit iugeri uncia dimidio scripulo et decima parte scripuli minus.

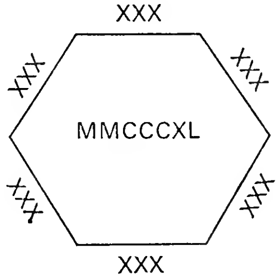

3 *1* His igitur uelut primordiis talis ratiocinii praeceptis non difficiliter mensuras inibimus agrorum, quorum nunc omnis persequi species et longum et arduum est. duas etiam nunc formulas praepositis adiciam, quibus frequenter utuntur agricolae in disponendis seminibus: esto ager longus pedes MCC, latus pedes CXX; in eo uites disponendae sunt ita, ut quini pedes inter ordines relinquantur; quaero, quot seminibus opus sit, quoniam quinum pedum

om. **ρ** – IIIIS **S** IIII **AR** – 55 quadrages **SA** – utrumque **SAj** – 56 XLIIIIS **S** XLIIII **AR** – quadratos **wåzät** quadratus **SA** quadrato **R** – 57 nona **SA** quinta et uigesima **R** – *formam pr.* **SAh** – XLIIIIS **S** XLIIII **Ah** – 58 exangulorum **S** – redigetur **hλfρyç** – 59 pedum **ü** pedes **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – 60 trigies **S²** – trigeni **S²ρ** triginta **hfyø** XXX **jç** – 62 quia **S** qui **A** quoniam **R** – 63 itaque erit **A²R** inquerit **SA¹** – 64 *formam pr.* **SAh**

3: 1 *ante* his *uerba* Inter quot pedes uinea ponenda est **SA¹** *eadem uerba ut rubr. pr.* **bfy** – uelud **A** – 4 indiciam **SA¹** – disponendis **t** dispositis **SAhjbρ** dispendendis **mfyçø** – 6 eos **S** – 7 quaero *om.* **S** – quod **SAhm** – pedem **S** –

spatia inter semina desiderantur. *2* duco quintam partem longitudinis, fiunt ccxl, et quintam partem latitudinis, hoc est xxiiii; his utrisque summis semper singulos asses adicito, qui efficiunt extremos ordines, quos uocant angulares; fit ergo altera summa ducentorum quadraginta unius, altera uiginti quinque; has summas sic multiplicato: quinquies et uicies duceni quadrageni singuli; fiunt $\overline{\text{vi}}$ xxv; totidem dices opus esse seminibus.

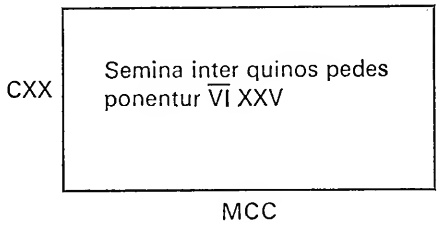

3 Similiter inter senos pedes si uoles ponere, duces sextam partem longitudinis, $\overline{\text{I}}$ cc, fiunt cc, et sextam latitudinis, cxx, id est uiginti; his summis singulos asses adicies, quos dixi angulares esse; fiunt cci et xxi; has summas inter se multiplicabis: uicies et semel ducentos et unum; atque ita efficies mmmmccxxi; totidem seminibus opus esse dices.

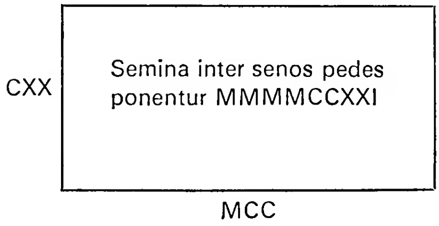

4 Similiter, si inter septenos pedes ponere uoles, septimam partem longitudinis et latitudinis duces, et adicies asses angulares; eodem modo eodemque ordine consummabis numerum seminum. denique quotcumque pedum spatia facienda censueris, totam partem longitudinis et latitudinis duces et praedictos asses adicies.

5 Haec cum ita sint, sequitur, ut iugerum agri, quod habet pedes ccxl longitudinis et latitudinis pedes cxx, recipiat inter pedes ternos — hoc enim spatium minimum esse placet uitibus ponendis

10 summis semper **SA**[1] semissem per **A**[2]**bρç** summis **j** summis per **hmfyø** – 13 quadrageni *om.* **S** – 14 *formam pr.* **SAh** – vixcv **A** – 15 inter *om.* **SA** – sextam partem *om.* **S** – 16 *post* sextam *add.* partem **hλσ** – *post* latitudinis *add.* sextam partem **S** – 19 mmmmccxi **SA** – 20 *formam pr.* **SAh** – mmmmccxxii **S** mmmmccxvi **A** – 21 in **A** – 22 anguleres **A**[1] – 23 eodem modo *om.* **SA** – ordines **SA** – consumabis **jλρyçø** – 24 quodcumque **SAρ** – facienda *bis* **A**[1] –

— per longitudinem semina LXXXI, per latitudinem inter quinos pedes semina XXV, qui numeri inter se multiplicati fiunt seminum MMXXV. *6* uel si [XXV] quoquouersus inter quaternos pedes uinea erit disposita, longitudinis ordo habebit semina LXI, latitudinis XXXI, qui numeri efficiunt in iugero uites MDCCCXCI. uel si in longitudinem per quaternos pedes, in latitudinem per quinos pedes fuerit disposita, ordo longitudinis habebit semina LXI, latitudinis XXV, ⟨qui numeri inter se multiplicati efficiunt MDXXV⟩. *7* quod si inter quinos pedes consitio fuerit, per longitudinem ordinis habebit semina XLVIIII, sed rursus per latitudinem semina XXV, qui numeri duo inter se multiplicati efficiunt MCCXXV. at si per senos pedes eundem uitibus locum placuerit ordinare, nihil dubium est, qui[i]n longitudini dandae sint XLI uites, latitudini autem uiginti una, quae inter se multiplicata efficiunt numerum DCCCLXI. *8* sin autem inter septenos pedes uinea fuerit constituenda, ordo per longitudinem recipiet capita XXXV, per latitudinem XVIII, qui numeri inter se multiplicati efficiunt DCXXX; totidem dicemus semina praeparanda. at si inter octonos pedes uinea conseretur, ordo per longitudinem recipiet semina XXXI, per latitudinem autem XVI, qui numeri inter se multiplicati efficiunt CCCCXCVI. at si inter nouenos pedes, ordo in longitudinem recipie[n]t semina XXVII et in latitudinem XIIII, qui numeri inter se multiplicati faciunt CCCLXXVIII. *9* uel inter denos pedes, ordo longitudinis recipiet semina uiginti quinque, latitudinis XIII; hi numeri multiplicati faciunt CCCXXV. et ne in infinitum procedat disputatio nostra, eadem portione, utcumque placueri⟨n⟩t laxiora spatia, semina faciemus.

Ac de mensuris agrorum numerisque seminum dixisse abunde sit. nunc ad ordinem redeo.

---

censeris **S** – 26 uti **hργçø** – 27 CCXL ... pedes *om.* **SA** – 28 inimum **A** – 31 uel si **R** uersi **SA** – XXV **SAR** *om.* **u¹γ** – 32 LXL **A** – 33 gero **SA¹** – *ante* MDCCCXCI *add.* mille **SA** – 35 *ante* LXI *ras.* **S** – XXII **jλσ** – qui ... MDXXV *addidi* qui numeri efficiunt capita 1525 **p** *om.* **SAR** – 36 si *om.* **SAj** – 38 sed **Ahj** set **S** et **λσ** – 39 efficiunt **R** et fiunt **S¹A** effiunt **S²** – CMCCXXV **SA** – ad **S¹A¹** – 40 quin¦ ç qui in **SAR** – 41 longitudine **R** – 46 ad **S¹A¹** ac **hλø** – 47 XXI **A** – 48 etficint **S¹** etficiunt **S²** – ad **S¹A¹** – 49 recipiet **wåzäcqγ lpńç** recipient **SAhjλfryø** – XXVIII **λfργ** – 52 in *om.* **SAhr** – 53 nostra eadem **R** nostreadem **SA** – placuerint *Ald.* placuerit **SAR**

4 De uineis prouincialibus

1 Vinearum prouincialium plura genera esse comperi, sed ex his, quas ipse cognoui, maxime probantur uelut arbusculae breui crure sine adminiculo per se stantes, deinde quae pedaminibus adnixae singulis iugis inponuntur — eas rustici cantheriatas appellant —, mox quae defixis harundinibus circumuinctae per statumina calamorum materiis ligatis in orbiculos gyrosque flectentur — eas nonnulli characatas uocant —. *2* ultima est conditio stratarum uitium; quae ab enata stirpe confestim uelut proiecta per humum porrigitur.

Omnium autem sationis fere eadem est conditio: nam uel scrobe uel sulco semina deponuntur, quoniam pastinationis expertes sunt exterarum gentium agricolae, quae tamen ipsa paene superuacua est his locis, quibus solum putre et per se resolutum est:

namque hoc imitamur arando,

ut ait Vergilius, id est etiam pastinando. *3* itaque Campania, cum uicinum ex nobis capere potest exemplum, non utitur hac molitione terrae, quia facilitas eius soli minorem operam desiderat. sicubi autem densior ager prouincialem rusticum maiorem poscit inpensam, quod nos pastinando efficimus, ille sulco facto consequitur, ut laxius subacto solo deponat semina.

5 *1* Sed ut singula earum, quae proposui, uinearum genera persequar, praedictum ordinem repetam.

Vitis, quae sine adminiculo suis uiribus consistit, solutiore terra[e] scrobe, densiore sulco ponenda est, sed scrobes et sulci plurimum

---

4: *Colum. arb. 4* – 2–9 *Plin. nat. 17,164–165* – 3–4 *Plin. nat. 14,13* – 14 *Verg. georg. 2,204*

5: *Pallad. 3,11* – 3–13 *Plin. nat. 17,80* – 23–26 *Colum. arb. 4,5; Pallad. 3,10,3* – 37–39 *Plin. nat. 17,140* – 46 *Verg. georg. 1,53* – 47–54 *Plin. nat. 17,184* – 55–66 *Pallad. 3,14* – 62–64 *Plin. nat. 17,173* – 84–87 *Plin. nat. 17,176* – 87–90 *Plin. nat. 17,173* – 90–92 *Pallad. 10,18* – 96–101 *Pallad. 9,3* – 102–105 *Pallad. 3,11, 3,14* – 117–119 *Pallad. 3,11* – 126–129 *Plin. nat. 17,186; Pallad. 3,14*

4: 1 *pr.* **SAhbfy** – 2 compori **S**^{1} – 3 incognoui **SA**^{1} – uelud **A** – breui **jmyçø** leui **SAhbfρ** – crucre **A**^{1} – 5 iugis *om.* **A**^{1} – 6 difixis **A** – statuimia **S**^{1} – 8 characatas **jλfç** charaeatas **SA** charecatas **h** chareacatas **ρ** chareaeatas **y** charastatas **ø** – straitarum **SA** stratorum **b** strattarum **f** stiatarum **r** – 9 uelud **A** – 10 sationum **jλσ** – 12 centium **S** – ipse **SA** – 13 solem **S**^{1}**A** – putrem **SA** – 15 id est **SA** idem **R** – 17 qui **SA** – 20 semina sed **S**^{2}**R** seminas et **S**^{1}**A**

5: 3 terra **γp** terrae **SAR** – 4 desiore **A** – sed **hλσ** sed et **j** *om.* **SA** – 5 tempe-

prosunt, si in locis temperatis, in quibus aestas non est perferuida, ante annum fiant, quam uinea conseratur. soli tamen ante bonitas exploranda est: nam si ieiuno atque exili agro semina deponentur, sub ipsum tempus sationis scrobis aut sulcus faciendus est. *2* scrobis in longitudinem altitudinemque defossus tripedaneus abunde est, latitudine tamen bipedanea. uel si quaterna pedum spatia inter ordines relicturi sumus, commodius habetur eandem quoquouersus dare mensuram scrobibus, non amplius tamen quam in tres pedes altitudinis depressis. ceterum quattuor angulis semina adplicabuntur, subiecta minuta terra, et ita scrobes adobruentur.

3 Sed de spatiis ordinum eatenus praecipiendum habemus, ut intellegant agricolae, siue aratro uineas culturi sint, laxiora interordinia relinquenda, siue bidentibus, angustiora, sed neque spatiosiora quam decem pedum neque contractiora quam quattuor. multi tamen ordines ita disponunt, ut per rectam lineam binos pedes aut, ut plurimum, ternos inter semina relinquant, transuersa rursus laxiora spatia faciant, per quae uel fossor uel arator incedat.

4 Sationis autem cura non alia debet esse, quam quae tradita est a me tertio uolumine; unum tamen huic consitioni Mago Carthaginiensis adicit, ut semina ita deponantur, ne protinus totus scrobis terra compleatur sed dimidia fere pars eius sequente biennio paulatim adaequetur; sic enim putat uitem cogi deorsum agere radices. hoc ego siccis locis fieri utiliter non negauerim, sed ubi aut uliginosa regio est aut caeli status imbrifer, minime faciendum censeo; nam consistens in semiplenis scrobibus nimius umor, antequam conualescant, semina necat. *5* quare utilius existimo repleri quidem scrobes, stirpe deposita, sed, cum semina comprehenderint, statim post aequinoctium autumni debere diligenter atque alte ablaqueari et, recisis radiculis, si quas in summo solo citauerint, post paucos

---

ratis **R** terrae ratio **S** prae ratio **A** – perfruida **A**[1] – 6 ante ... conseratur *om.* **SA** – 7 *post* est *add.* si ante annum fiant **SA** – *post* deponentur *add.* quam uinea conseratur **SA** – 8 sub ... faciendus est *om.* **SA** – *post* faciendus est *add.* si ante annum fiant quam uinea conseratur **R** *uide diss. pp. 164 sq.* – scrobibus **R** – 9 defossis tripedaneis **R** – 10 latitudinem **A** – quaternum **R** – 11 habemus **hλσ** habeamus **j** – 15 si **A**[1] – 17 uidentibus **A** – 19 quinos **A** – 20 ut *om.* **SA** – relinquat **SA** – 21 faciant **R** fiat **SA** – amator **SA** – incedat **p** incidat **S** incidit **A** incedit **R** – 23 Chartaginiensis **A** – 24 adigit **S** – 25 *post* dimidia *add.* quoque **R** – pars fere **hσ** – uiennio **S**[1] – 28 inbrifer **S** – 29 semipleni **SA** – nimius **R** seminis **SA** – conualescat **SA** – 30 seminum **A** – quarum etilius **S** quaru etilius **A**[1] – 31 scrobe **SA**[1] – sed **SA** et **R** – comprehenderint statim **R** tim **SA** – 32 autumnale **R** – 33 cisis **A**[1] – radicibus **jρ** radicibus radiculis **h**[1] – 34 obrui **SA**

dies adobrui. sic enim utrumque incommodum uitabitur, ut nec radices in superiorem partem euocentur neque inmodicis pluuiis parum ualida uexentur semina. *6* ubi uero iam corroborauerint, nihil dubium est, quin caelestibus aquis plurimum iuuentur. itaque locis, quibus clementia hiemis permittit, adapertas uites relinquere et tota hieme ablaqueatas habere eas conueniet.

De qualitate autem seminum inter auctores non conuenit: alii malleolo protinus conseri uineam melius existimant, alii uiuiradice, de qua re quid sentiam, iam superioribus professus sum. *7* et nunc tamen hoc adicio: esse quosdam agros, quibus non tam bene translata semina quam immota respondeant, sed istud rarissime accidere; notandum item diligenter explorandum esse

quid quaeque ferat regio, quid quaeque recuset.

depositam ergo stirpem, id est malleolum uel uiuiradicem, formare sic conuenit, ut uitis sine pedamine consistat. hoc autem protinus effici non potest: *8* nam nisi adminiculum tenerae atque infirmae contribueris, prorepens pampinus terrae se adplicabit. itaque posito semini harundo adnectitur, quae uelut infantiam eius tueatur atque educet producatque in tantam staturam, quantam permittit agricola. ea porro non debet esse sublimis: nam usque in sesquipedem coercenda est.

9 Cum deinde robur accipit et iam sine adiumento consistere ualet, aut capitis aut brachiorum incrementis adolescit. nam duae species huius quoque culturae sunt: alii capitatas uineas, alii brachiatas magis probant. quibus cordi est in brachia uitem conponere, conuenit summa parte, qua decisa nouella uitis est, quicquid iuxta cicatricem citauerit, conseruari et in quattuor brachia pedalis mensurae diuidere, ita ut omnem partem caeli singula aspiciant. *10* sed haec brachia non statim primo anno tam procera summittuntur, ne oneretur exilitas uitis, sed conpluribus putationibus in

---

– 35 adicies **S^{1}A** – 36 *post* uexentur *add.* nihil *et u. sp.* **A^1** – corroborauerint **R** conprobauerunt **SA** – 37 nihil *om.* **SA** – iubentur **A^1** – 39 *post* hieme *add.* permittit ... hieme *iterum* **S** – 40 alia **S^{1}A** – 41 malleoli **SA** – uiuiradice de **S^{2}A^{2}ń^{2}ç** uiuiradicendae **S^{1}A^1** uiuiradices de **R** – 43 *ante* quibus *add.* in **R** – tam *om.* **SA** – 44 respondeat **S** – istut **S^1** – 45 item **S** itae **A** itaque et **R** – *post* esse *add.* uersibus aliter **SA** – 46 *ante* quid *add.* et **R** *Verg.* – quit **A** – ferat ... quaeque *om.* **S^1** – *post* regio *add.* et **R** *Verg.* – quit **A** – recuseret **S^{1}A** – 47 uiridem **SA** – 48 uitis *om.* **A^1** – 49 *post* tenerae *add.* uiti **hλσ** – infirmum **SA** – 50 sed **A** – adplicauit **SA** – 51 harundi **SA** – uelud **A** – 53 sesquipedem **xtb** sexquipedem **SAR** – 56 ualens **R** – 59 *post* conuenit *add.* ut a **R** – quitquit **S^{1}A** – 60 citauerit **h^{2}mσ** curauerit **SAh^{1}jbr^1** – brachia *om.* **A^1** – 61 cesi **SA** – singuli **SA** – 65

praedictam mensuram educuntur; deinde ex brachiis quasi quaedam cornua prominentia relinqui oportet atque ita totam uitem omni parte in orbem diffundi.

11 Putationis autem ratio eadem est, quae in iugatis uiti⟨bu⟩s. uno tantum differ[e]t, quod pro materiis longioribus pollices quaternum aut quinum gemmarum relinquuntur. pro custodibus autem bigemmes resices fiunt. in ea deinde uinea, quam capitatam diximus, iuxta ipsam matrem usque ad corpus sarmentum detrahitur, una aut altera tantummodo gemma relicta, quae ipsi trunco adhaeret. *12* hoc aut riguis aut pinguissimis locis fieri tuto potest, quoniam uires terrae et fructum et materias ualent praebere. maxime autem aratris excolunt, qui sic formatas uineas habent, eamque rationem sequuntur detrahendi uitibus brachia, quod ipsa capita sine ulla extantia neque aratro neque bubus obnoxia sunt. nam in brachiatis plerumque fit, ut aut crure aut cornibus boum ramuli uitium defringantur, saepe etiam stiua, dum sedulus arator uomere perstringere ordinem et quam proximam partem uitium excolere studet. *13* atque haec quidem cultura uel brachiatis uel capitatis uitibus, antequam progemment, adhibetur.

Cum deinde germinauerunt, fossor insequitur ac bidentibus eas partes subigit, quas bubulcus non putauit pertingere. mox, ubi materias uitis exigit, insequitur pampinator et superuacuos deterget, fructuosos palmites summittit, qui cum induruerunt, uelut in coronam religantur. hoc duabus ex causis fit: una, ne libero excursu in luxuriam prorepant omniaque alimenta pampini absumant, altera, ut religata uitis rursus aditum bubulco fossorique in excolendam se praebeat. *14* pampinandi autem modus is erit, ut opacis locis umidisque et frigidis aestate uitis nudetur foliaque palmitibus detrahantur, ut maturitatem fructus capere possit et ne

---

omni partem **S**^{1}**A** omnem partem **S**^{2} – 67 eadem **R** nam eodem **SA** – uitibus **γp** uitis **SAR** – 68 differt **ewåozäγlpr** differet **SAhjbfyç** differri **m** differunt **ń** differret **ø** – 70 resices fiunt **Sh**^{2} resic (resec **h**^{1}) efficiunt **Ah**^{1}**j** reseces (resecae **λf** reseres **ρ**) fiunt **λfρyç** *om. u. sp. r.* **ø** – 71 sarmentum **R** in mentem **SA** – 73 haec **R** – autem *om.* **S**^{1} – 75 excolunt **R** excolis **S**^{1} (*?, ras.*) **A** excoli **S**^{2} – sit **A** – habens **A** – eam **R** – 76 secuntur **SA** – capite **SA** – 77 bubo noxia **S** – 79 etiam **S**^{2}**AR** et eam **S**^{1} – sedibus **λρø** sedcilus **j** – 81 braciatis **A** – capitatatis **A** – 82 uitibus *om.* **SA** – progemment **S** progerment **A** gemmet **hjλfρ** gemment **yø** germinet **ç** – adibetur **S**^{1} – 83 germinauerint **h**^{1}**jλr** germinauerit **h**^{2}**fńyçø** – uidentibus **S**^{1}**A** – 84 potuit **jfr**^{2}**yçø** – 86 fructoosos **S**^{1} – palmite **S** – induerunt **A**^{1} – uelud **A** – 87 duobus **A**^{1} – causit **A**^{1} – 88 luxuriam **SA**^{2}**R** iuriam **A**^{1} – 89 fossurisque **S**^{1} fossorisque **S**^{2}**A** – 90 his **A**^{1} – 92 detrahuntur **SA** – 94

situ putrescat, locis autem siccis calidisque et apricis e contrario palmitibus uuae contegantur et, si parum pampinosa uitis est, aduectis frondibus et interdum stramentis fructus muniatur. *15* Marcus quidem Columella, patruus meus, uir inlustribus disciplinis eruditus ac diligentissimus agricola Baeticae prouinciae, sub ortu Caniculae palmeis tegetibus uineas adumbrabat, quoniam plerumque dicti sideris tempore quaedam partes eius regionis sic infestantur Euro, quem incolae Vulturnum appellant, ut, nisi teguminibus uites opacentur, uelut halitu flammeo fructus uratur.

Atque haec capitatae brachiataeque uitis cultura est. nam illa, quae uni iugo superponitur aut quae materiis summissis harundinum statuminibus per orbem conectitur, fere eandem curam exigit quam iugata. *16* nonnullos tamen in uineis characatis animaduerti, et maxime heluennaci generis, prolixos palmites quasi propagines summo solo adobruere, dein rursus ad harundines erigere et in fructum summittere. quos nostri agricolae mergos, Galli candosoccos uocant eosque adobruunt simplici ex causa, quod existimant plus alimenti terram praebere fructuariis flagellis. itaque post uindemiam uelut inutilia sarmenta decidunt et a stirpe summouent; nos autem praecipimus easdem uirgas, cum a matre fuerint praecisae, sicubi demortuis uitibus ordines uacent aut si nouellam quis uineam instituere uelit, pro uiuiradice ponere, quoniam quidem partes sarmentorum, quae fuerant obrutae, satis multas habent radices, quae depositae scrobibus confestim conprehendant.

17 Superest reliqua illa cultura prostratae uineae, quae nisi uiolentissimo caeli statu suscipi non debet; nam et difficilem laborem colonis exhibet, nec umquam generosi saporis uinum praebet. atque ubi regionis conditio solam eam culturam recipit, bipedaneis scrobibus malleolus deponitur, qui cum egerminauit, ad unam materiam reuocatur eaque primo anno compescitur in duas gemmas; sequente deinde, cum palmites profundit, unus summittitur, ceteri

---

pampinos **A**^{1} – 95 aduects **A**^{1} – 100 tecuminibus **S**^{1}**A**^{1} – 101 uelud **A** – habitu **jρø** – 103 uno **hjbρø** in uno **f** – materies **SA** – 104 istatuminibus **S**^{1}**A** – connectitur **R** – 105 nonnullus **S**^{1} – in *om.* **Aj** – 106 heluen(n)aci (-ati **p**) **tp** etluenaci **SA** eluennaci **hjmfyç** elunnati **b** euoluen(n)aci **ρ** eluennanti **ø** – prolixus **S**^{1} – 107 deinde **AR** – ad *om.* **SA** – eringere **S**^{1} – 108 summittere *om.* **A**^{1} – *post* quos *add.* se **SAj** – andooccos **SA** andosoccos **j** – 109 adobrunt **A** – existiment (-met **h**) **hbσ** existimem **j** existimenti **m** – plus **R** eius **SA** – 110 terri **SA** – 112 a *om.* **SAj** – 114 partese **SA** – sarmentarum **S**^{1} – 118 siolentissimo **SA** – 119 nec umquam **S**^{2}**R** mecum quam **S**^{1} mecum quasi **A** – 120 condicio **A** – recepit **SA** – 122 compescitur **jλfçø** conspicitur **SAhr**^{1}**y** conpascitur **ρ** – 123 *post* unus *add.*

decutiuntur. at ille, qui summissus est, cum fructum edidit, in eam longitudinem deputatur, uti iacens non excedat interordinii spatium.

18 Nec magna est putationis differentia cubantis et ad statumen ⟨e⟩rectae uineae, nisi quod iacenti uiti breuiores materiae summitti debent, resices quoque angustius in modum furunculorum relinqui. sed post putationem, quam utique autumno in eiusmodi uinea fieri oportet, uitis tota deflectitur in alterum interordinium atque ita pars ea, quae fuerat occupata, uel foditur uel aratur, et, cum exculta est, eandem uitem recipit, ut altera quoque pars excoli possit. *19* de pampinatione talis uineae parum inter auctores conuenit: alii negant esse nudandam uitem, quo melius contra iniuriam uentorum ferarumque fructum abscondant; aliis placet parcius pampinare, ut et uitis non in totum superuacuis frondibus oneretur et tamen fructum uestire aut protegere possit, quae ratio mihi quoque commodior uidetur.

6 De ulmariis faciendis

1 Sed iam de uineis satis diximus; nunc de arboribus praecipiendum est.

6: *Colum. arb. 16; Gp. 4,1* – 10–15 *Thphr. HP 3,14,1; Plin. nat. 16,72* – 21–23 *Cato agr. 5,8* – 23–30 *Plin. nat. 17,200; Pallad. 3,10,4* – 34–41 *Plin. nat. 17,76* – 53–55 *Plin. nat. 17,75* – 59–61 *Plin. nat. 17,77* – 66–68 *Plin. nat. 17,77, 17,203* – 68–71 *Pallad. 3,13,3* – 71–73 *Plin. nat. 17,202; Pallad. 3,10,5* – 93–94 *Cato agr. 28,2; Plin. nat. 17,87* – 102–109 *Pallad. 3,13,2* – 102–106 *Plin. nat. 17,201* – 118–122 *Plin. nat. 17,252* – 125–127 *Plin. nat. 17,205* – 127–130 *Pallad. 3,10,5* – 130–134 *Pallad. 3,10,3* – 130–131 *Verg. georg. 2,261–262* – 133–134 *Plin. nat. 17,85* – 135–140 *Verg. georg. 2,269–272; Colum. arb. 17,4; Plin. nat. 17,83* – 142–146 *Cato agr. 28,2* – 147–149 *Pallad. 3,10,5* – 152–155 *Plin. nat. 17,207* – 159–172 *Pallad. 3,13,1* – 161–163 *Plin. nat. 17,208* – 166–172 *Plin. nat. 17,199* – 171–172 *Pallad. 3,13,1* – 178–181 *Plin. nat. 17,208; Pallad. 3,13,2* – 186–188 *Plin. nat. 17,209–210; Pallad. 3,13,2* – 191–196 *Plin. nat. 17,180* – 193–196 *Pallad. 3,13,3* – 197–203 *Plin. nat. 17,181* – 204–205 *Plin. nat. 17,211* – 206–209 *Plin. nat. 17,204* – 219–225 *Cato agr. 32* – 234–235 *Pallad. 3,13,3* – 241–247 *Pallad. 3,13,3*

---

cum **SA** – 124 decutiunt **S** decutienda **A** – at **R** que **SA** – illa **A** – 125 uti **S** uiti **Ahλσ** ut **j** – excedi **S** excedit **A** – interordini **A** interordinis **R** – 126 curantis **SAλfyø** – ad *om.* **SA** – statumen erectae *scripsi* statumen rectae **SAhλσ** statum erectae **j** – 128 resices *scripsi* resicis **SA** recis **h** reseces **jλϱyç** recisis **f** res **ø** – angustiis **Sh** – 129 relinqui **jfçø** relictis **SAhϱ** relinqui relictis **λ** relinque **y** – sed **R** et **SA** – 130 *ante* uitis *add.* ut **hλσ** – deflectitur **tp** deplectitur **SA** deflectatur **R** – 131 pars ea **R** per sea **S**^{1}**A** per se **S**^{2} – 132 excuncta **SA**^{1} exculcta **A**^{2} – 134 ali **SA**^{1} – negant esse **hλσ** negentes se **S** negentes esse **A** enim negant esse **j** – 135 ferarum quo **SA** – 137 aut **SA** ac **jλfϱyç** et **hø** – satio **R**

Qui uolet frequens et dispositum arbustum paribus spatiis fructuosumque habere, operam dabit, ne emortuis arboribus rarescat ac primam quamque senio ac tempestate adflictam summoueat et in uicem nouellam subolem substituat. id autem facile consequi poterit, si ulmorum seminarium paratum habuerit; quod quomodo et qualis generis faciendum sit, non pigebit deinceps praecipere. *2* Vlmorum duo esse genera conuenit, Gallicum et uernaculum. illud Atinia, hoc nostras dicitur. Atiniam ulmum Tremelius Scrofa non ferre sameram, quod est semen eius arboris, falso est opinatus; nam rariorem sine dubio creat et idcirco plerisque et sterilis uidetur seminibus inter frondem, quam prima germinatione edit, latentibus. itaque nemo ⟨Atin⟩iam serit ex ⟨s⟩amera sed ex subolibus; *3* est autem ulmus longe laetior et procerior quam nostras frondemque iocundiorem bubus praebet, qua cum adsidue pecus paueris et postea generis alterius frondem dare institueris, fastidium bubus adferes. *4* itaque, si fieri poterit, totum agrum genere uno Atiniae ulmi conseremus; si minus, dabimus operam, ut in ordinibus disponendis pari numero uernaculas et Atinias alternemus; ita semper mixta fronde utemur et quasi hoc condimento inlectae pecudes fortius iusta cibariorum conficient. sed uitem maxime populus uidetur alere, deinde ulmus, post etiam fraxinus. *5* populus, quia raram neque idoneam frondem pecori praebet, a plerisque repudiata est. fraxinus, quia capris et ouibus gratissima est nec inutilis bubus, locis asperis et montosis, quibus minus laetatur ulmus, recte seritur. ulmus, quia et uitem commodissime patitur et iocundissimum pabulum bubus adfert uariisque generibus soli prouenit, a plerisque praefertur. itaque, cui arbustum nouum instituere cordi erit, seminaria ulmorum uel fraxinorum parentur ea ratione, quam deinceps subscripsimus. nam populi melius cacuminibus in arbusto protinus disponuntur.

6: 1 *pr.* **SAhλryç** – 7 uicem nouellam **A^2R** uice nouellam **S** uicino uillam **A^1** – sobolem **S^2R** – 8 mulmorum **A^1** – quod quomodo **γ** quoquo modo **SA** quod quoquo modo **j** quod et quoquo modo **hσ** – 9 picebit **A^1** – 11 Atinia **A** – Tremellius **AR** – 12 ferre sameram **SAj** ferre (fere **r**) samaram (fa- **ø**) **hλσ** – 13 sine **R** semini **SA** – 15 Atiniam serit *scripsi* inserit **SA** iam serit **R** – samera **$ü^2$t** amere **SA** amera **hjλρ** amara **fy** samara **ç** amer **ø** – sed ex *om.* **SAj^1** – sobolibus **S^2bç** – 17 iucundiorem **Ahjλfyç** – praebet *om.* **SA** – qua **hλσ** que **SA** quia **j** – paueris **S** parueris **A** alueris **R** – 18 darem **S^1A** – 19 adfert **R** – 22 inlecto **AR** – 23 iusta **d** iuxta **SAR** – ciuariorum **S** – 26 quae **R** – grauissima **Ahjmfρyø** – 27 montuosis **R** – 28 iucundissimum **Ahjλfyçø** – 29 bubos **A** – 30 refertur **AR** – cui **R** si **S** *om.* **A** – 31 est **hjλρy** – 34 pibaliao **A** – 36 aream **AR** – ameram **R**

6 Igitur pingui solo et modice umido bipalio terram pastinabimus ac diligenter occatam et resolutam humum uerno tempore in areas componemus; sameram deinde, quae iam rubicundi coloris erit et compluribus diebus in sole ita iacuerit, ut aliquem tamen sucum et lentorem habeat, iniciemus areis et eas totas seminibus spisse contegemus atque ita cribro putrem terram duos alte digitos incernemus et modice rigabimus stramentisque areas co⟨o⟩periemus, ne prodeuntia cacumina seminum ab auibus praerodantur. *7* ubi deinde prorepseri⟨n⟩t plantae, stramenta colligemus et manibus herbas carpemus, itaque leuiter et curiose faciendum est, ne adhuc tenerae breuesque radiculae ulmorum conuellantur. atque ipsas quidem areas ita anguste compositas habebimus, ut, qui runcaturi sunt, medias partes earum facile manu contingant. nam si latiores fuerint, ipsa semi⟨na i⟩nibunt, quae proculcata noxam capient.

8 Aestate deinde priusquam sol oriatur aut ad uesperum seminariu⟨m⟩ conspargi [se]minus quam rigari debet et, cum ternum pedum plantae fuerint, in aliud seminarium transferri. ac ne radices altius agant, quae res postmodum in eximendo magnum laborem adfert, tunc, cum plantas in aliud seminarium transferemus, oportebit non maximos scrobiculos sesquipedem inter se distantis fodere, deinde radices in nodum, si breues, uel in orbem coronae similem, si longiores erunt, inflecti et oblitas fimo bubulo scrobiculis deponi ac diligenter circumcalcari. *9* possunt etiam collectae cum stirpibus plantae eadem ratione disponi, quod in Atinia ulmo fieri necesse est, quia non seritur ex samera. sed haec ulmus autumni tempore melius quam uere disponitur paulatimque ramuli eius in manu detorquentur, quoniam primo biennio ferri reformidat ictum. tertio demum anno acuta falce abra[n]ditur atque, ubi translationi

---

– rubicondi **Ahmf** – 37 diebus *om.* **AR** – in sole ita **S** insoita **Ah^{1}jfyø** insorta **mρ** inscita **b** in sole diebus **h^{2}ç** – lacuerit **Ah^{1}jλfρyø** – 38 arees **S^{1}** aries **Ahλσ** – 39 cribo **A^{1}j^{2}** scribo **j^{1}** – digito **A** – 40 trametisque **AR** – cooperiemus **γ** coperiemus **S** comperiemus (-ies **m**) **AR** – 42 prorepserint **γç** prorepserit **SA^{2}R** proreppserit **A^{1}** – strameta **A** – 44 breque **S^{1}** braeusque **A^{1}** – 45 quidam **SA** – 46 contingant **S^{2}hmńçø** continga **S^{1}** contin *u. sp.* **A^{1}jb** contingimus **f** conti *u. sp.* **ø** contingat **r** contingantur **y** – nam *om.* **S** – 47 ipsa semina inibunt quae *scripsi* ipsi (ipsa **t**) seminibusque (semina **t**) **SAR** *cfr Sundwall Eranos 30,47* – 49 seminarium **o^{2}ü^{1}r** seminario **SAR** – 50 minus *scripsi* seminus **SA** seminis **R** *uide diss. p. 165* – 51 pedem **S^{1}** – aliut **S^{1}** – 53 seminarum **SA** – 54 sexquipedem **AR** – foedere **S^{1}A** – 59 amera **S^{1}AR** – 60 remuli **S^{1}A** – 62 abraditur **h^{2}ü^{2}tp** ablandi-

iam idonea est, ex eo tempore autumni, quo terra imbribus permaduerit, usque in uernum tempus, antequam radix ulmi in eximendo delibretur, recte seritur.

10 [in se] In resoluta terra ternum pedum quoquouersus faciendi scrobes; at in densa sulci eiusdem altitudinis et latitudinis, qui arbores recipia⟨n⟩t, praeparandi. sic deinde in solo roscido et nebuloso conserendae sunt ulmi, ut earum rami ad orientem et occidentem derigantur, quo plus solis mediae arbores, quibus uitis applicata et religata innititur, accipiant. *11* quod si etiam frumentis consulemus, uberi solo inter quadraginta pedes, exili, ubi nihil seritur, inter uiginti, arbores disponantur. cum deinde adolescere incipie⟨n⟩t, falce formanda⟨e⟩ et tabulata instituenda sunt. hoc enim nomine usurpant agricolae ramos trunco[s] prominentis, eosque uel prop[r]ius ferro conpescunt uel longius promittunt, ut uites laxius diffundantur: hoc in solo pingui melius, illud in gracili. *12* tabulata inter se ne minus ternis pedibus absint atque ita formentur, ne superior ramus in eadem linea sit, qua inferior; nam demissum ex eo palmitem germinantem inferior atteret et fructum decutiet.

Sed quamcumque arborem seueris, eam biennio proximo putare non oportet. post deinde, si ulmus exiguum incrementum ⟨ceperit⟩, uerno tempore, antequam librum demittit, decacuminanda est iuxta ramulum, qui uidebitur esse nitidissimus, ita tamen, uti supra eum trunco[m] stirpem dodrantalem relinquas, ad quam ductus et adplicatus ramus adligetur et correptus cacumen arbori praebeat. *13* deinde stirpem post annum praecidi et adleuari oportet. quod si nullum ramulum arbor id⟨on⟩eum habuerit, sat erit nouem pedes a terra relinqui et superiorem partem detruncari, ut nouae uirgae,

tur **SAh**^{1}**jmfńø** arraditur **b** abblanditur **rç** ablauditur **y** – 63 iam **γr** nam **SAR** – 66 in se **SAR** *om.* γ – 67 at **jbσ** ad **SA** ac **h** aut **m** – et latitudinis *om.* **AR** – 68 recipiant γ respiat **S** respiciat **AR** – sic **S** sed **AR** – roscio **SA** – 69 nebulosae **SA** – eorum **S**^{1} – 70 dirigantur **AR** – 72 intra **AR** – exili γ exibi **Smρ** exhibi (-beri **ç**) **Ahjbfyçø** – 74 incipient **γp** incipiet **SAR** – formandae γ formanda **SAR** – 75 trunco *Ald.* truncos **SA** truncosque **R** – prominentis γ promittentis **SAR** – 76 propius **cdγbp** proprius **SAR** – conpescunt *om.* **A**^{1} – 78 tabunlata **A**^{1} – se ne minus *Ald.* se si minus **S** seminibus **A**^{1} se minus **A**^{2}**R** – 79 quam **AR** – 83 ceperit *addidi* recipit *add. Ald.*, *om.* **SAR** – 84 demit **AR** – 85 ramulam **SA** ramum **λ** – essem tidissimus **S**^{1} – nitidissimis **A**^{1} – 86 trunco *Ald.* truncum **SAR** – dodrantalem *Ald.* dodrantem **Sb** drodamtranitem **A** dodrantanitem **hmfρø** dodrantanidem **j** dodrantantem **y** dodrantaneam **ç** – ad quam **S**^{2}**h**^{2}**ρç** aquam **S**^{1}**Ah**^{1}**jλfyø** – ductus γ dubitus **SAR** – 88 praedici **S**^{1}**A**^{1} – 89 nullam **SAh**^{1}**jmfρy**^{1} – arbor idoneum **γpç** arbori deum **S**^{1}**AR** arbor idem **S**^{2} – 91

quas emisera[n]t, ab iniuria pecoris tutae sint. sed, si fieri poterit, uno ictu arborem praecidi, si minus, serra desecari et plagam falce adleuari oportebit eamque plagam luto paleato contegi, ne sole aut pluuiis infestetur. *14* post annum aut biennium, cum enati ramuli recte conualuerint, superuacuos deputari et idoneos in ordinem summitti conueniet. quae ulmus a positione bene proueneri[n]t, eius summae uirgae falce debent enodari. at si robusti ramuli erunt, ita ferro amputentur, ut exiguam stirpem prominentem trunco relinquas. cum deinde arbor conualuerit, quicquid falce contingi poterit, exputandum est adleuandumque eatenus, ne plaga corpori mat[u]ri[u]s adplicetur.

15 Vlmum autem nouellam formare sic conuenit: loco pingui octo pedes a terra sine ramo relinquendi uel in aruo gracili septem pedes, supra quod spatium deinde per circuitum in tres partes arbor diuidenda est, ac tribus lateribus singuli ramuli summittendi primo tabulato adsignentur. *16* mox de ternis pedibus superpositis alii rami summittendi sunt ita, ne isdem lineis, quibus in inferiore, positi sin⟨t⟩, eademque ratione usque in cacumen ordinanda erit arbor. atque in frondatione cauendum, ne aut prolixiores pollices fiant, qui ex amputatis uirgis relinquuntur, aut rursus ita adleuentur, ut ipse truncus laedatur aut delibretur — nam parum gaudet ulmus ⟨us⟩que in corpus nudari — uitandumque, ne de duabus plagis una fiat, quoniam talem cicatricem non facile cortex conprehendit.

17 Arboris autem perpetua cultura est non solum diligenter eam disponere sed etiam truncum circumfodere et, quidquid frondis enatum fuerit, alternis annis aut ferro amputare aut astringere, ne nimia umbra uiti noceat. cum deinde arbor uetustate⟨m⟩ fuerit adepta, prop⟨e⟩ terram uulnerabitur ita, ut excauetur usque in

---

emiserat **l** emiserant **SAR** – iniugeria **A** – 94 fluuiis **SA** – uiennium **S**^{1} – enatu **S**^{1}**A** – 95 *post* idoneos *add.* in ordineos **A** – 96 prouenerit **ü**^{2}**tbpńç** prouenerint **SAR** – eius summae **h**^{2}**ç** eiussimae **SAh**^{1}**jσ** leuissimae **λ** enissimae **y** – 97 ad **S**^{1}**A** – 99 quidquid **S**^{1}**hb** – 100 matris **γ** maturius **SAR** – 103 arbo **S**^{1}**A**^{1} – 105 *post* lateribus *add.* in **A** – 107 iisdem **jbfρç** – in *om.* **S** – 108 superiore **AR** – positi sint *Ald.* positis in **SAR** – easdemque **S** – 110 relinquntur **S**^{1} – 111 laetatur **S**^{1}**A** laetetur **R** – 112 usque *scripsi* quae **SAR** – de *om.* **A**^{1}**j** – 115 *post* solum *add.* autem **AR** – eadem **AR** – 116 quicquid **Ajmσ** – 117 fuerit **A**^{2}**R** est **S** fue **A**^{1} – aut (*ante* ferro) **R** autem **SA** – ne nimia **S**^{2} eniia **A**^{1} enimia **S**^{1}**A**^{2} enimla *seu* emnila **h**^{1}**jmσ** ne ulla **b** ne illa **h**^{2} – 118 enoceat **Ah**^{1}**jσ** – uetustatem **γlpńç** uetustate **SAR** – 119 prope terram *Pomoell pp. 24 sq.* pro terram **S** propter

medullam deturque exitus umori, quem ex superiore parte conceperit. uitem quoque, antequam ex toto arbor praeualescat, conserere conuenit. *18* at si teneram ulmum maritaueris, onus iam non sufferet; si uetusta⟨e au⟩tem uitem adplicueris, coniugem necabit. ita subpares esse aetate et uiribus arbores uitesque conuenit.

Sed arboris maritandae causa scrobis uiuiradici fieri debet latus pedes duo, altus leui terra totidem pedes, graui dupundiu⟨m⟩ et dodrantem, longus pedes sex aut minimum quinque. absit autem hic ab arbore ne minus sesquipedali spatio. nam si radicibus ulmi iunxeris, male uitis conprehendet, et, cum tenuerit, incremento arboris opprimetur. *19* hunc scrobem, si res permittit, autumno facito, ut pluuiis et gelicidiis maceretur. circa uernum deinde aequinoctium binae uites, quo celerius ulmum uestiant, pedem inter se distantes scrobibus disponendae, cauendumque, ne aut septentrionalibus uentis aut rorulentae sed siccae serantur. *20* hanc obseruationem non solum in uitium positione sed in ulmorum ceterarumque arborum praecipio et uti, cum de seminario eximuntur, rubrica notetur una pars, quae nos admoneat, ne aliter arbores constituamus, quam quemadmodum in seminario steterint. plurimum enim refert, ut eam partem caeli spectent, cui ab ten⟨er⟩o consuerunt. melius autem locis apricis, ubi caeli status neque praegelidus neque nimium pluuius est, autumni tempore et arbores et uites post aequinoctium deponuntur. *21* sed eae ita conserendae sunt, ut summam terram, quae aratro subacta sit, semipedem alte substernamus radicesque omnes explicemus et deposita⟨s⟩ stercorata, ut ego existimo, si minus, certe subacta operiamus et circumcalcemus ipsum seminis codicem.

Vites in ultimo scrobe deponi oportet materiasque earum per scrobem porrigi, deinde ad arborem erigi atque ab iniuria pecoris caueis emuniri. *22* locis autem praeferuidis semina septentrionali parte arbori adplicanda sunt, locis frigidis a meridie, temperato

---

ramum **AR** – 120 deturque **S** quae **AR** – 122 ad **S**^{1}**A**^{1} – aritaueris **S**^{1}**A**^{1} – onus *om.* **AR** – iam *Schn.* nam **SAR** – 123 sufferret **AR** – uetustae autem *Pomoell p. 19* uetustate **S** uetustatem **Ajλρø** uetustam **hfyç** – adpliceris **S**^{1}**A**^{2}**R** – negabit **AR** – 125 matritandem **A**^{1} – scrouis **S**^{1} – 126 altus **γ** albus **SA**^{1} aluus (alius **mr**^{1}**y**) **A**^{2}**R** – pedes *scripsi* pedum **SAR** *uide diss. pp. 163 sq.* – dupundium *Ald.* dupundiu **SA**^{1} dupundio **A**^{2}**mσ** dopondio **h**^{1} dupondio **h**^{2}**b** dipundio **j** – 127 pede **S**^{1}**A**^{1} – aut **S** habet **AR** – 128 sesquipedali **ty** sexquipedali (-deli **A**^{1}) **SAR** – 131 facit **S**^{1}**AR** – 134 uentris **S**^{1} – rorulenti **S**^{1} – serantur **γ** ferantur **SAR** – 137 subrica **R** – *post* ne *add.* in **AR** – 139 tenero **ohγlρç** teno **SAjλfyø** – 140 praegalidus **S** – 141 arbore **A** – 142 ea **A** – 143 somnum a terra **S** – 144 subterna-

statu caeli aut ab oriente aut ab occidente, ne toto die solem uel umbram patiantur. proxima deinde putatione melius existimat Celsus ferro abstineri ipsosque coles in modum coronae contortos arbori circumdari, ut flexura[m] materias profundat, quarum ualidissimam sequente anno caput uitis faciamus. *23* me autem longus docuit usus multo utilius esse primo quoque tempore falcem uitibus admouere nec superuacuis sarmentis pati siluescere. sed eam quoque, quae primo summittetur, materiam ferro coercendam censeo usque in alteram uel tertiam gemmam, quo robustiores palmites agat, qui cum primum tabulatum adprehenderint, proxima[m] putatione[m] dispone⟨n⟩tur. omnibus annis alioquin in superius tabulatum excitabitur, relicta semper una materia, quae adplicata trunco cacumen arboris spectet.

24 Iamque uiti constitutae certa lex ab agricolis inponitur: plerique ima tabulata materiis frequentant, uberiorem fructum et magis facilem cultum sequentes. at qui bonitati uini student, in summas arbores uitem promouent: ut quaeque materia sedebit, ita in celsissimum quemque ramum extendunt sic, ut summa uitis summam arborem sequatur, id est, ut duo palmites extremi trunco arboris adplicentur, qui cacumen eius spectent, et prout quisque ramus conualuit, uitem accipi⟨a⟩t. *25* plenioribus ramis plures palmites, alius ab alio separati, inponantur, gracilioribus pauciores, uitisque nouella tribus toris ad arborem religetur: uno, qui est in crure arboris, a terra quattuor pedibus distant⟨e⟩, altero, qui summa parte uitem capit, tertio, qui mediam uitem conplectitur. torum imum inponi non oportet, quoniam uires uiti adimit; interdum tamen necessarius habetur, cum aut arbor sine ramis truncata est aut uitis praeualens in luxuriam euagatur. *26* cetera putationis ratio talis est, ut ueteres palmites, quibus proximi anni fructus pependit, omnes recidantur, noui circumcisis undique capreolis et nepotibus, qui ex his nati sunt, amputatis committantur, et si laeta

mus **S**^{1} – raticesque **S** – depositas *Ald.* disposita **S** deposita **AR** – 150 temporatu **S**^{1}**A** temperatu **S**^{2} – 151 diem **S**^{1}**Aρ** – 153 contortortos **A**^{1} – 154 flexura **γ** plexuram **SA** flexuram **R** – materias *Ald.* materiae **SAR** – 155 faciemus **A**^{1} – longum **Ahjmb**^{1}**fryø** – 157 superuacuis **wåzäucdqγlpç** superuacuus **SAR** – 160 proxima putatione *ed. pr.* proximam putationem (amp- **A**^{2}) **SAR** – 161 disponentur *Ald.* disponetur **SAR** – 162 stabulatum **S** – 164 uitie **S**^{1} uitii **A** – lex *om.* **S** – 166 at qui **S** atque **AR** – 167 sedebit ita **S** sede uetita **AR** – 169 abrem **S**^{1} – 171 uitem **hjρyçø** item **SA** uicem **λ** utem **f** – accipiat *Ald.* accipit **SAR** – 174 cruere **S**^{1}**A** cruce **fç** – distante **γp** distant **SAR** – 175 capis **SA**^{1} – 176 imum *Ald.* uiuum **SAR** – inponit **S**^{1}**A** – non **SA** tamen **R** – 182 ramorum **h**^{2} morum

uitis est, ultimi potius palmites per cacumina ⟨ra⟩morum praecipitentur, si gracilis, trunco proximi, s⟨i⟩ mediocris, medii, quoniam ultimus palmes plurimum fructum adfert, proximus minimum uitemque exhaurit atque attenuat.

27 Maxime autem prodest uitibus omnibus annis resolui. nam et commodius enodantur et refrigerantur, cum alio loco adligatae sunt, minusque laeduntur ac melius conualescunt. atque ipsos palmites ita tabulatis superponi conuenit, ut a tertia gemma uel quarta religati dependeant, eosque non constringi, ne sarmentum uineae praecidatur. *28* quod si ita longe tabulatum est, ut materia parum commode in id perduci possit, palmitem ipsum uiti adligatum supra ter⟨tiam⟩ gemma⟨m⟩ religabimus. hoc ideo fieri praecipimus, quia, quae pars palmitis praecipitata est, ea fructu induitur; at quae uinculo adnexa susum tendit, ea materias sequente anno praebet.

29 Sed ipsorum palmitum duo genera sunt: alterum, quod ex duro prouenit, quod quia primo anno plerumque frondem sine fructu adfert, pampinarium uocant, alterum, quod ex anniculo palmite procreatur, quod quia protinus, fructuarium appellant. cuius ut semper habeamus copiam, imae palmitum partes ad tres gemmas religandae sunt, ut quidquid intra uinculum est, materias exigat. *30* cum deinde annis et robore uitis conualuit, traduces in proximam quamque arborem mittendae; easque post biennium amputare atque alias teneriores tramittere conuenit: nam uetustate uitem fatigant. nonnumquam etiam, cum arborem totam uitis conprehendere nequit, ex usu fuit partem aliquam eius deflexam terrae inmergere et rursus ad eandem arborem duas uel tres propagines excitare, quo pluribus uitibus circumuenta celerius uestiatur.

31 Viti nouellae pampinarium inmitti non oportet, nisi necessario loco natus est, ut uiduum ramum maritet. ueteribus uitibus loco

---

(more λ) **SAR** – 183 proximi si *Ald.* proximis **SAR** – medii *Ald.* edit **S**^{1} medit **S**^{2}**AR** – 184 nimium **AR** – 186 uitibus *om.* **A**^{1} – 189 ut **γç** et **SAR** – 191 ut **γç** in **SAR** – 192 uitia diligatum **A** – 193 tertiam gemmam *Schn.* ter gemma **SAR** – religabimus *ed.pr.* religauimus **SAR** – *ante* praecipimus *add.* preci **S**^{1} – 194 praecapitata **SAhfryø** – ea *Schn.* ex **SAR** – fructo **Ahmfryø** – 195 adnexa *ed.pr.* annexa **ütç** abnexa **SAj** abnexas **hλfρyø** – usum **hλσ** – 197 palmitem **AR** – 200 quot **A** – 201 imae *scripsi* inae **SA**^{1} in ea **A**^{2}**R** – palmitem **AR** – at **S**^{1} – 202 quicquit **A**^{1} quicquid **A**^{2}**jmσ** – 205 *post* amputare *add.* nihil **AR** – transmittere **AR** – 207 nequit **S** ne quid **AR** – ex *om.* **A**^{1} – usum **S** – 209 uitibus **S**^{2} uitisus **S**^{1} uitis **AR** – 211 ueribus **S**^{1}**Ah**^{1}**jλfyø** – loco **γh**^{2}**ç** loca **SAh**^{1}**jλσ** – 212

nati palmites pampinarii utiles sunt et plerique ad tertiam gemmam resecti optime summittuntur; nam insequenti anno materias fundunt. *32* quisquis autem pampinus loco natus in exputando uel alligando fractus est, modo ut aliquam gemmam habuerit, ex toto tolli non oportet, quoniam proximo anno uel ualidiorem materiam ex una creabit.

33 Praecipites palmites dicuntur, qui de annotinis uirgis enati in duro adligantur. hi plurimum fructus adferunt sed plurimum matri nocent. itaque, nisi extremis ramis, aut si uitis arboris cacumen superauit, praecipitari palmitem non oportet. *34* quod si tamen id genus colis propter fructum summittere quis uelit, palmitem intorqueat, deinde ita alliget et praecipitet; nam et post eum locum, quem intorseris, laetam materiam citabit et praecipitatu⟨s⟩ minus uirium in se trahet, quamuis fructu exuberet. praecipitem uero plus anno pati non oportet. *35* alterum et genus palmitis, quod de nouello nascitur et in tenero adligatum dependet, materiam uocamus. ea et fructum et noua flagella bene procreat. etiam si ex uno capite duae uirgae summittuntur, tamen utra[m]que materia dici[di]tur; nam pampinarius quam uim habeat, supra docui. focaneus est, qui inter duo brachia uelut in furca de medio nascitur; eum colem deterrimum esse conperi, quod neque fructum ferat et utraque brachia, inter quae natus est, attenuet; itaque tollendus est.

36 Plerique uitem ualidam et luxuriosam falso crediderunt feraciorem fieri, si multis palmitibus summissis oneretur. nam ex pluribus uirgis plures pampinos creat, et cum se multa fronde co⟨o⟩perit, peius defloret nebulasque et rores diutius continet omnemque uuam perdit. ualidam ergo uitem in ramos deducere censeo et traduc[t]ibus dispergere atque dir⟨a⟩rare, certosque uinearios coles praecipitare et, si nimis luxuriabitur, solutas materias relinquere: ea ratio uitem feraciorem faceret. *37* sed ut densum arbustum commendabili fructu et decore est, sic, ubi uetustate rarescit, pariter et inutile et

---

at **S**^{1} – tertiam **ü**^{2}**tl** terram **SAR** – 213 refecti **AR** – anni **SA** – 215 alligandi **SA** – factus **A**^{1} – ex toto tolli **S**^{2} ex totolli **S**^{1} extolli **AR** – 217 creabit **h**^{1} creauit **SAh**^{2}**jλσ** – 218 annotinus **S**^{1} – 219 adplicantur **S**^{1} – 220 at **S**^{2} – 224 citauit **S**^{1}**AR** – praecipitatus *scripsi* praecipitata **SAR** – 225 uirium *Ald.* uinum **SAR** – 226 est **S**^{2} – de *om.* **A**^{1} – 229 utraque **h**^{2}**γρç** utramque **SAh**^{1}**jλσ** – materiam **R** – dicitur *ed.pr.* deciditur **SAR** – 232 esse **h**^{2}**γlp**^{2} est **SAh**^{1}**jλσ** – 234 luxoriosam **S** – 235 summissus **SAjfø** – 236 cooperit *ed.pr.* coperit **S** comperit **AR** – 237 et rores **R** errores **SA** – 238 traducibus **tńç** traductibus **SAR** – 239 disperge **SAjmfø** – dirarare *Ald.* dirrare **SAf** durare **hjλρçø** dirare **y** – unearios **S** – 242

inuenustum est. quod ne fiat, diligentis patris familiae est primam quamque arborem senio defectam tollere et in eius locum nouellam restituere uitemque aut ⟨adiu⟩ncta[m] uiuiradice frequentare aut, si sit facultas, quod est longe melius, ex proximo propagare. cuius utriusque ratio consimilis est ⟨ei⟩, quam tradidimus.

Atque haec de Italico arbusto satis praecepimus.

7 *1* Est et alterum genus arbusti Gallici, quod uocatur ⟨r⟩umpotinum; id desiderat arborem humilem nec frondosam. cui rei maxime uidetur esse idonea [p]opulus; ea est arbor⟨i⟩ acernae similis. quin etiam cornus et carpinus et ornus, nonnunquam et salix, a plerisque in hoc ipsum disponitur, sed salix nisi aquosissimis locis, ubi aliae arbores difficiliter conprehendunt, ponenda non est, quia uini saporem infestat. potest etiam ulmus sic disponi, ut ⟨ad⟩huc tenera decacuminetur, ne altitudinem quindecim pedum excedat. *2* nam fere ita constitutum rumpotinetu⟨m⟩ animaduerti, ut ad octo pedes locis siccis et cliuosis, a⟨d⟩ duodecim locis planis et uliginosis tabulata disponantur. plerumque autem ea arbor in tres ramos diuiditur, quibus singulis ab utraque parte conplura brachia summittuntur. tum omnes paene uirgae, ne ⟨o⟩bumbrent, eodem tempore, quo uitis putatur, abraduntur.

3 Arboribus rumpotinis, ⟨si⟩ frumento non inseruitur, in utramque partem XX pedum spatia interueniunt; at si segetibus indulgetur, in alteram partem XL pedes, in altera⟨m⟩ XX relinquuntur. cetera simili ratione atque in arbusto Italico administra⟨n⟩tur, ut uites longis scrobibus deponantur, ut eadem diligentia curetur atque in

---

7: 1–7 *Varro rust. 1,8,3; Plin. nat. 17,201* – 1–3 *Plin. nat. 14,12* – 5–7 *Cato agr. 9; Colum. arb. 29,1* – 12–14 *Plin. nat. 17,202* – 15–17 *Pallad. 3,10,5*

---

et inutile **S** cum utile **AR** – 243 est *om.* **S**^{1} – 245 -que aut adiuncta *scripsi* que aut enectam **S** quae at (aut **A**^{2}) nec tam **A** queat ut nec tam **R** *uide diss. pp. 165 sq.* – uiui radice **cdqγλ** uiuiradici **SAR** – frequentare aut si *scripsi* frequenter (-tetur **ø**) ea ut si **SAhjσ** frequenter ea ut **λ** – 247 ei *add. Ald., om.* **SAR**

7: 1 rumpotinum *ed. pr.* umpotinum **SAR** – 2 frundosam **S**^{1} – cu **S**^{1} – 3 esse *om.* **AR** – opulus *Ald.* populus **SAR** – arbori *scripsi* arbor **SAR** – cernae **Ah^{1}jλ fyçø** corne **ρ** ocerne **h**^{2} – 4 carpius **SA**^{1} – 5 aquocissimis **AR** – 6 difficiter **S^{1}A** – 7 ulmus **h^{2}cdqγb^{2}lç** ulmos **SAh^{1}jmb^{1}σ** – deponi **S**^{1} disponit **A**^{1} – adhuc **γb^{2}ńç** huc **SAhjmb^{1}fryçø** – 8 excadat **S^{1}Ah^{1}fy** – 9 rumpotinetum *Pol.* rumpotinetu **SA** supra otinetu **h^{1}jλσ** umpotinetum **h**^{2} – 10 ad **ictp** a **SAR** – 12 cum plura **Ajλfρç** – 13 ne obumbrent *Pomoell pp. 30 sq.* nebumbrente **S** nebrumbrente (-bente **A**^{1}) **A** ne umbrent **R** – eo **AR** – 15 rumpotinis si *Ald.* ritum potinis **SAR** – 16 ad **S^{1}A** – 17 altera parte **SA**^{1} – alteram **w^{1}d^{1}γbń** altera **SAhjmfryçø** – 18 administrantur **γń** administratur **SAR** – 20 ramos *Urs.* ranis

ramos deducatur, ut noui traduces omnibus annis inter se ex arboribus proximis committantur et ueteres decidantur. *4* si tradux ⟨tra⟩ducem non contingit, media uirga inter eas deligetur; cum deinde fructus pondere urguebit, subiectis adminiculis sustineatur. hoc autem genus arbusti ceteraeque omnes arbores quanto altius arantur et circumfodiuntur, maiore fructu exuberant; quod an expediat patri familiae facere, ⟨re⟩ditus docet.

8 *1* Omnis tamen arboris cultus simplicior quam uinearum est longeque ex omnibus stirpibus minorem inpensam desiderat olea, quae prima omnium arborum est. *2* nam quamuis non continuis annis sed fere altero quo[d]que fructum adferat, eximia tamen eius ratio est, quod leui cultu sustinetur, et, cum se non induit, uix ullam inpensam poscit, sed et, si quam recipit, subinde fructus multiplicat; neglecta conpluribus annis non ut uinea deficit eoque ipso tempore aliquid etiam interim patri familiae praestat, et, cum adhibita cultura est, uno anno emendatur. *3* quare etiam nos in hoc genere arboris diligenter praecipere censuimus.

Olearum, sicut uitium, plura genera esse arbitror, sed in meam notitiam decem omnino peruenerunt: posi[t]a, Lici⟨ni⟩a, Sergia, Naeuia, Culminia, orces, regi[on]a, radius, †culi†, murtea. *4* ex quibus baca iucundissima est posiae, speciosissima regiae, sed utraque potius escae quam oleo est idonea. posi[t]a⟨e⟩ tamen oleum

---

8: 3–6 *Thphr. CP 4,13,5; Varro rust. 1,55,3; Plin. nat. 15,3* – 11–23 *Pallad. 3,18,4* – 11–13 *Cato agr. 6,1; Varro rust. 1,24,1; Verg. georg. 2,86; Plin. nat. 15,4; Isid. orig. 17,7,62–66* – 13–19 *Colum. arb. 17,3; Plin. nat. 15,13* – 18 *Plin. nat. 15,8* – 19–21 *Cato agr. 6,2* – 24–26 *Plin. nat. 15,1* – 26 *Plin. nat. 15,13* – 26–36 *Pallad. 3,18,3–4; Gp. 9,4,4–8* – 34–36 *Varro rust. 1,16,6; Colum. arb. 17,3; Plin. nat. 17,130, 20,1*

S^1 ramis **S**^{2}**AR** – noui **ä**^{1}**d** non uita **S** non noui **AR** – 21 comittantur **S** – 22 traducem **γ** dulcem **S**^{1} ducem **S**^{2}**AR** – deligetur **Sb** diligetur **Ahjmfyø** diligenter **ρ** dirigetur **ç** – 23 sub tectis **S** – substineatur **S**^{1} – 26 reditus *Schn.* ditus **SA** ditu **h**^{1}**jmfyø** dictu **bρ** ritus **h**^{2}**ç**

8: 4 quoque **γb**^{2}**lńç** quodque **SAhjmb**^{1}**fryø** – auferat **S**^{1} – 5 illam **S** uillam **A**^{1} – 6 inperisam **A**^{1} – 7 neclecta **S**^{1} negleta **A**^{1} – 9 adiuita **A**^{1} – 12 omnino **S** anno **AR** – posia *F.-H.* posita **SAR** – Licinia **γ** Licia **SAR** – 13 Naeuia *Ald.* neuira **S** neui **AR** – culmina **m**^{1}**bfρy** – orchos **jλ** orches **fρyø** orchas **ç** *om.* **h** – regia *Ald.* regiona **SAR** – radius *scripsi* scrisis **SAR** *uide diss. pp. 156 sqq.* – culi **SA** cul **R** – 14 uaca **S**^{1}**A** – positae **AR** – *post* speciosissima *add.* est **hλρ** – regiae sed *Schn.* regies (reges **h**^{1}) et (sed **b**) **SAR** – 15 utraque **S** uirga quae **AR** – leo **S**^{1} – posiae *F.-H.* posita **SAR** – 16 est festinanter *Pomoell pp. 37 sqq.*

saporis egregii, dum uiride est, ⟨fest⟩inan⟨ter cor⟩rumpitur. orces quoque et radius melius ad escam quam in liquorem stringitur. oleum optimum Licinia dat, plurimum Sergia. omnisque olea [et] maior fere ad escam, minor oleo est aptior. *5* nulla ex iis generibus aut praeferuidum aut gelidum statum caeli pati[a]tur. itaque aestuosis locis septentrionali colle, frigidis meridiano gaudet, sed neque depressa loca ⟨ne⟩que ardua, magisque modicos cliuos amat, quales in Italia Sabinorum uel tota prouincia Baetica uidemus.

Hanc arborem plerique existimant ultra sexagensimum a mari aut non uiuere aut non esse feracem, sed in quibusdam locis recte ualet. *6* optime uapores sustinet posia, frigus Sergia[m]. aptissimum genus terrae est oleis, cui glarea subest, si superposita creta sabulo admixta est; non minus probabile est solum, ubi pinguis sabulo est, sed et densior terra, si uiuida et laeta est, commode recipit hanc arborem. creta ex toto repudianda est, magis etiam scaturriginosa et in qua[m] semper uligo consistit. inimicus est etiam ager sabulo macer aut nuda glarea: *7* nam etsi non emoritur in eiusmodi solo, nunquam tamen conualescit. potest tamen in agro frumentario seri uel ubi arbu[s]tus aut ilex steterant; nam quercus etiam excisa radices noxias olïueto relinquit, quarum uirus enecat oleam.

Haec in uniuersum de toto genere huius arboris habui dicere; nunc per partis culturam eius exequar.

9 De seminario oleae

1 Seminariu⟨m⟩ olïueto praeparetur caelo libero, [modo] modice ualido et sucoso neque denso neque soluto solo, potius tamen resoluto. id genus fere terrae nigrae est; quam cum in tres pedes pastinaueris et alta fossa circumdederis, ne transitu[s] pecori⟨s⟩ ager

---

estinam **S** estimam (exti- **ρ** -maui **ø**) **AR** – corrumpitur *Ald.* rumpitur **SAR** – orces **R** orceis **SA** – 18 et **SAR** *incl. Urs.* – 19 his **AR** – 20 praeferuidum **Sf** praefert (profert **b**) uidum (*om. u. sp. r.* **y**) **Ahjλryø** perfert udum (uuidum **ń**) **ńç** – patitur **eγp**^{2} patiatur **SAR** – 21 frigis **SA** – 22 neque *ed.pr.* que **SAR** – ardua **γ** arduo **SAR** – 23 Sauinorum **SA** – Vetica **S**^{1}**A**^{1} – 24 sexagensimum **hf** sexagesimum *uel* LX **jλρyçø** censimum **S**^{1}**A** centesimum **S**^{2} – 26 posia *F.-H.* postea **SA** posita **h**^{2}**λσ** possita **j** postea posita **h**^{1} – sergia **γńç** sergiam **SAR** – 27 glaream **Aλfρyø** – 31 scaturiginosa **R** – qua **wåzäucdqγbρ** quam **SAhjmfyçø** – ulico **S**^{1} – 32 macer aut **Sh**^{2} macera ut **Ah**^{1}**mσ** macera et **jb** – 34 frumentano **SA**^{1}**h**^{1}**jy** frumentanos **A**^{2} – arbutus **γç** arbustus **SAR** – 35 excisas **AR** – 37 *post* habui *add.* uobis **AR** – 38 pratis **SA**^{1} – exsequar **A**

infes⟨t⟩etur, *2* ramos nouellos proceros et nitidos, quos conprehensos manus possit circumuenire, hoc est manubrii crassitudine[m], feracissimos arboribus adimito et quam recentissimo⟨s⟩ i⟨n⟩ taleas recidito ita, ne corticem aut ullam aliam partem, quam qua[e] serra praeciderit, laedas. hoc autem facile contingit, si prius uaram feceris et eam partem, supra quam ramum secaturus es, faeno aut stramentis texeris, ut molliter et sine noxa corticis taleae superpositae secentur. *3* tale⟨ae⟩ deinde sesquipedales serra praecidantur. atque illae plagae utraque parte falce leuentur et rubrica notentur, ut sic, quemadmodum in arbore steterat ramus, ita pars recte et cacumine caelum spectans deponatur; nam si inuersa mergatur, difficulter conprehendit, et cum [ualidis] conualuit, sterilis in perpetuum est. sed oportebit palorum capita et imas partes mixto fimo cum cinere oblinere et ita totos eos inmergi, ut putris terra quattuor digitis alte superueniat. *4* sed binis indicibus ex utraque parte ⟨m⟩uniantur. hi sunt de qualibet arbore[s] breui spatio iuxta eas positi et inter se uinculo conexi, ne facile singuli deiciantur. hoc

---

9: *Colum. arb. 17* – 2–44 *Thphr. HP 2,5; Cato agr. 46,1; Gp. 9,11,3* – 6–44 *Gp. 9,5,4–11* – 8–20 *Varro rust. 1,40,4; Plin. nat. 17,124* – 8–13 *Pallad. 3,18,6* – 13–36 *Cato agr. 45* – 13–20 *Gp. 9,11,10–11* – 20–22 *Varro rust. 1,47* – 32–36 *Gp. 9,4,1–4* – 32–33 *Pallad. 3,18,6* – 33–36 *Cato agr. 61,2; Varro rust. 1,30; Pallad. 11,8,1, 12,5* – 37–40 *Thphr. CP 3,7,2; Plin. nat. 17,80–81* – 40–43 *Plin. nat. 17,93; Pallad. 3,18,5* – 42–43 *Cato agr. 6,1* – 43–44 *Cato agr. 6,2; Varro rust. 1,24,1* – 45–48 *Pallad. 3,18,2* – 49–54 *Thphr. HP 2,5,3; Cato agr. 28,1; Plin. nat. 17,86* – 58–60 *Thphr. CP 3,4,3, 3,6,5; Verg. georg. 2,348; Pallad. 3,18,5* – 61–65 *Cato agr. 28,2* – 65–69 *Pallad. 3,18,5* – 79–82 *Plin. nat. 17,130* – 82–84 *Cato agr. 5,8; Plin. nat. 17,139; Pallad. 11,8,1* – 84–86 *Pallad. 11,8,2* – 87–94 *Pallad. 4,8,1* – 87–92 *Pallad. 11,8,2* – 87–88 *Cato agr. 5,8* – 94–97 *Pallad. 11,8,2* – 101–104 *Pallad. 4,8,2, 11,8,3* – 104–107 *Cato agr. 93; Plin. nat. 17,262, 17,265; Pallad. 4,8,1*

9: 1 *pr.* **SAhbyç** – 2 seminarium **γb**^{2}**lç** seminario **SAR** – oleueto **S**^{1} oleiueto **A** – modo **SR** modo uel **A** *om.* **λ** – 4 festinaueris **S**^{1} fastinaueris **A** – 5 transitu *scripsi* traditus (ad- **h**^{2} tard- **r**) **SAR** – pecoris *scripsi* pecori **SAR** *uide diss. pp. 169 sq.* – ager **p**^{2} ater **SAR** – 6 infestetur *Trotzki* inferetur **S**^{2}**h**^{2} infereturi **S**^{1}**Ajσ** inrefuturi **h**^{1} inferturi **λ** – ramus **SA**^{1} – 7 crassitudine **γ** crassitudinem **SAR** – 8 recentissimos in *scripsi* recentissimoi **S**^{1}**A** recentissimo (reten- **j**) **S**^{2}**R** – 9 qua **t** quae **SAR** – serram **A** – 10 uara **A** uaria **R** – 11 es **S**^{2} est **S**^{1}**AR** – 12 et **olçø** ut **SAR** – taleae **jλńç** talae **SAhfryø** – 13 taleae **γç** tali **SAR** – sexquipedales **AR** – serra **γ** terra **SAR** – 14 lubrica **SAh** – 16 inuersam **A**^{1} uniuersa **mpø** – 17 ualidis **SAR** *inclusi* – 18 est **γ** esse **SAR** – 19 oblinire **h**^{2}**jλfp** – inmergi *Schn.* inmediri **SAR** – 19 digitis quattuor **S**^{1} – 20 indicibus **i**^{1}**t**^{2} inducibus **SAR** – 21 muniantur *Schn.* uniantur **SA** (h)umantur **R** – qualibes **Ah**^{1}**jmfyø** – arbore **h**^{2}**ütlp**^{2}**çø**^{2} arbores **SAR** – breue **SA** – 22 connexi **R** – 23 facere **SAhλf**^{2}**çø** facile

facere utile est propter fossorum ignorantiam, ut, cum bidentibus aut sarculis seminarium colere institueris, depositae tale[r]ae non laedantur.

5 Quidam melius existimant oculis excolere ⟨et⟩ eosde⟨m⟩ simili ratione disponere. sed utrumque debet post uernum aequinoctium seri et quam frequentissime seminarium primo anno sariri, postero et sequentibus, cum iam radiculae seminum conualuerunt, rastris excoli. sed biennio a putatione abstineri, tertio anno singuli⟨s⟩ seminibus binos ramulos relinqui et frequenter sariri summarium conuenit; *6* quarto anno ex duobus ramis infirmior amputandus est. sic excultae quinquennii arbusculae stabiles translationi sunt. plantae autem in oliueto disponuntur optime siccis et argillosis agris per autumnum, laetis et umidis uerno tempore, paulo antequam germinent.

7 Atque ipsis scrobes quaternum pedum praeparantur anno ante; uel si tempus non largitur, priusquam depona⟨n⟩tur arbores, stramentis atque uirgis iniectis incen[a]dantur scrobes, ut eos ignis putres efficiat, quos sol et ⟨p⟩ruina facere debuerit. spatia oliuetis esse debent pingui et frumentario solo sexagenum pedum in alteram partem atque in alteram quadragenum, macro neque idoneo segetibus quinum et uice[si]num pedum. sed in Fauonium derigi ordines conuenit, ut aestiuo perflatu refrigerentur.

8 Ipsae autem arbusculae hoc modo possunt transferri: antequam plantari⟨o e⟩ruas arbusculam oleae, rubrica notato partem eius, quae

---

jρy facile facere **f**^{1} – ignorantia **A** – uidentibus **S**^{1}**A**^{1} – 24 depositae taleae **γp**^{2} deposita et alere (ab aere **b** alterae **ç**) **SAR** – 26 et eosdem *scripsi* corde **SAR** – 27 disponeres et **S**^{1} – 29 conualuerint **R** – 30 excolis et **S**^{1}**A** excoli et **S**^{2} – singulis **γp**^{2}**çø**^{2} singuli **SAR** – 31 summarum **h** seminarium **jbç** – 32 duabus **SAhmfryø** – 33 exultae **S**^{1}**Ahλσ** – quinquenni **AR** – 34 argillosis *Pomoell pp. 50 sq.* uliginosis **SAR** – 35 antiquam **S** – 38 si uel **Ajσ** – deponantur **hγ** deponatur (-nant **ç** -nat **ń**) **SAjλσ** – arbores stramentis **ü**^{2}**t** arbore si istam rectis (rectus **A**^{1}) **SA** arbore sistam (arborem istam **ç**) rectis **h**^{1}**jλσ** arbores si tam rectis **h**^{2} – 39 atque uirgis iniectis *om.* **AR** – iniectis *Schn.* insectis **S** – incendantur **h**^{2}**ü**^{2}**tç** in cena (in cenam **m** uicena **b** in sena **ø**) dantur **SAh**^{1}**jλσ** – ignis **r**^{1} ignes **SAR** – 40 putres efficiat **S** putresque ficiat **A**^{1} putresque faciat **A**^{2}**R** – pruina **h**^{2}**d**^{1}**γp**^{2}**ç** ruina **SAh**^{1}**jλσ** – spatium **AR** – oliuetis esse **t** ut uitis me **S** uitis me **AR** – 41 debent **l** deberit (-ebit **h**^{2}**ç**) **SAR** – predum **S**^{1} – 42 nemque **A** – 43 quinum **t** quidam **SAR** – uicenum **γ** uicesimum **SAhmf**^{2}**yø** uigesimum **jbf**^{1}**ρç** – Fabonium **SA**^{1} – dirigi **AR** – 44 estiuo **t**^{2}**p**^{2} et uruo **S**^{1} et uro **S**^{2} et ruo **A**^{1} et riuo (suo **h**^{2}**ç**) **A**^{2}**R** – perflatu **Sh**^{2}**ç** perflatur **AR** – refrigerentur **Sh**^{2} efrigerentur **Ah**^{1}**jρ** erigerentur **λf** effrigerentur **y** effringerentur **ç** effigerentur **ø** – 46 plantario eruas *scripsi* plantam (-ta **b**) pars **SAR** – arbusculam oleae *scripsi* arbusculas

meridiem spectat, ut eodem modo, quo in seminario ⟨st⟩etit, deponatur; deinde, ut arbusculae spatium pedale[m] in circuitu relinquatur atque ita cum suo caespite planta eruatur. qui caespes in eximendo ne soluatur, modico⟨s⟩ surculos uirgarum inter se conexos facere oportet eosque pila⟨e⟩, quae eximitur, adplicare et uiminibus ita innectere, ut constricta[e] terra[e] ueluti clausa teneatur, *9* tum subruta parte ima leuiter pilam commouere et subpositis uirgis adligare atque plantam transferre. quae antequam depona[n]tur, oportebit solum scrobis confodere bidentibus, deinde terram aratro subactam, si tamen pinguior erit summa humus, ⟨in⟩mittere et ita seminibus substernere; et si[c] constet scrobibus aqua, omnis haurienda est, ⟨p⟩riusquam demittantur arbores, deinde ingerendi minuti lapides et glarea mixta pingui solo, depositisque seminibus latera scrobis circumcidenda et aliquid stercoris interponendum.

10 Quod si cum sua terra ⟨transferre⟩ plantam non conuenit, tamen optimum est omni fronde priuare truncum atque leuatis plagis caenoque et cinere oblitis scrobe[m] uel sulco[m] deponere truncos. gratus autem materi⟨i⟩s est, qui bracchi crassitudinem habet; poterit etiam longe maioris incrementi et robustioris transferri. quem ita conuenit poni, ut, si n⟨on⟩ periculum a pecore habeat, exiguum admodum supra scrobem emineat — laet⟨i⟩us enim frondet —, si tamen incursus pecoris aliter uitari non potuerit, celsior truncus constituetur, ut sit innoxius ab iniuria pecorum. *11* atque etiam rigandae sunt plantae, cum siccitates incesserunt, nec, ni⟨si⟩ post biennium, ferro tangendae; ac primo surculari debent, ita ut simplex stilus altitudine⟨m⟩ maximi bouis excedat; dein, ⟨ne in⟩ arando

---

olee **S** arbuscula sole **AR** *uide diss. pp. 170 sq.* – 47 meridiae **S**^{1}**A** – stetit *Pomoell pp. 52 sqq.* et id **SAR** – 48 pedale **γbç** pedalem **SAR** – reliquatur **S**^{1} – 49 plant **A**^{1} – 50 modicos **γlp**^{2}**ç** modico **SAR** – connexos **R** – 51 pilae **ü**^{2}**t** pila **SAR** – qua **S** – eximitur **cdqγb** eximuntur **SAR** – 52 constricta terra **γ** constrictae terrae **SAR** – uelut inclausa **AR** – 53 ina **A**^{1} – 54 deponatur **γ** deponantur **SAR** – 55 confodere *F.-H. praeeunte Schn. comm. ad loc.* copia fodere (foed- **S**^{1}) **SAR** – uidentibus **S**^{1} – 56 immittere **p** mittere **SAR** – 57 si **åt** sic **SAR** – 58 priusquam **t** nusquam **SAR** – dimittantur **S** – 59 glaream **A**^{1} – 60 circumcedenda **A** – 61 transferre *ante* plantam *addidi, post* plantam *add. F.-H., om.* **SAR** – 62 flagis **S**^{1}**A** – 63 caenoque **S**^{2} cinoque **S**^{1}**A** acinoque **R** – oblitis *Ald.* obruitis **SA** obrutis **R** – scrobe **γ** scrobem **SAR** – sulco **γ** sulcum **SAR** – 64 materiis **γ** maturis **SAR** – brachi **hjmfry** brachii **bńçø** – 65 robustionis **Ah**^{1}**jmfyø** – 66 si non *ed.pr.* sui **SAR** – peccora **Afyø** pecora **hjλρç** – 67 laetius **γ** laetus **SAR** – 70 sint **A**^{1} – incesserunt **ozγlpńç** incenserunt **SAR** – nisi **tblç** ni **SAR** – 71 uiennium **S**^{1} – tangendae **λρç** tangeri (tangi **h**^{2}**ń**) de **SAhjfρyø** – simpleix **S** – 72 stillus **S**^{1} – altitudinem **γç** altitudine **SAR** – bouis *Gesner* scrobis **SAR** – ne in *addidi, om.*

coxam bos aliamque partem corporis offendat, optimum est etiam constitutas plantas circumuenire caueis, deinde constitutum iam et maturum oliuetum in duas partes diuidere, quae alternis annis fructu induantur. neque enim olea continuo biennio uberat.

12 Cum subiectus ager consitus non est, arbor[i] coliculum agit. cum seminibus repletur, fructum adfert. ita sic diuisum oliuetum omnibus annis aequalem reditum adfert, sed id minime bis anno arari debet et bidentibus alte[r] circumfodiri; nam post solstitium, cum terra aestibus hiat, curandum est, ne per rimas sol ad radices arborum penetret. *13* post aequinoctium autumnale ita sunt arbores ablaqueandae, ut a superiore parte, si olea in cliuoso est, incilia excitentur, quae ad codicem deduca⟨n⟩t aquam. omnis deinde suboles, quae ex imo stirpe nata est, quotannis extirpanda est ac tertio quoque fimo pabulandae sunt oleae.

Atque eadem ratione stercorabitur oliuetum, qua in secundo libro proposui, ⟨si⟩ tamen segetibus pro⟨s⟩picietur; *14* ac si ipsis tantummodo arboribus, satis [s]erun⟨t⟩ singuli⟨s⟩ stercoris caprini sex librae, stercoris sicci modii singuli uel amurgae in⟨sulsae⟩ singulis congii VI. stercus autumno debet inici, ut permixtum hieme radices oleae calefaci⟨a⟩t. amurca ualentibus infundenda est; nam ⟨ui⟩ eius per hiemem, si uermes atque alia suberunt animalia, hoc medicamento necantur. *15* plerumque etiam locis siccis et umidis arbores musco infestantur, quem nisi ferramento eraseris, nec fructum nec laeta⟨m⟩ fronde⟨m⟩ olea inducet. quin etiam conpluribus interpositis annis oliuetum putandum est; nam ueteris prouerbii meminisse conuenit: eum, qui aret oliuetum, rogare

---

SAR – 73 coxa **Ah^{1}jλσ** – uos **S^{1}A** – offendit **A^1** – 74 caueis **ü^{2}t** cautis **S** gaudetis **A** gaudeas **R** – 75 diuidere **γh^{3}ç** diuideri **SAh^{1}jmfryø** diuidi **bh^{2}ń** – 76 bienni(i) **AR** – uberat *Ald.* eberat **S** deberat (-ret **ç**) **AR** – 77 arbor **t** arbori **SAR** – 78 ita … adfert *om.* **S^{1}rç** – 79 bis **S** huis **A^1** huius **A^{2}R** – 80 uidentibus **S^{1}Ah^{1}jmfry** – alte **p^2** alter **SAjmσ** altero **hb** *uide diss. pp. 151 sq.* – solstitium **hbfρç** solistitium (sil- **j**) **SAjmyø** – 81 radicem **SAhλσ** – 82 arborem **SA** – 83 incilia **S** in Cilicia (-am **ρ**) **AR** – 84 deducant *ed.pr.* deducat **SAR** – aquam *om.* **AR** – soboles **S^{2}R** – 85 quotannis **R** quodquodannis **S** quotquotannis **A** – exstirpanda **A** – 86 babulandae **A^1** uel pabulandae **R** – 88 si *add. Schn.*, *om.* **SAR** – prospicietur **b** propicietur **Smńy** propitietur **Ahjfryçø** – 89 erunt *scripsi* seruari **S** seruaueri **A** seruaueris (-ritis **h^1**) **R** – singulis **ucdqγç** singuli **SAR** – 90 amurcae **AR** – insulsae *Schn.* in **SAR** – 91 congii VI *Pomoell Eranos 30,24 sqq.* condiuis **SAR** – hyeme **t** hiemi **SAR** – 92 calefaciat **γç** calefacit **SAR** – 93 ui **γ** *om.* **SAR** – 95 eraseris *scripsi* ea reseris **S^{1}A** ea raseris **S^2** ea resecaueris **R** *cfr 4,24,6* – 96 laetam frondem **γbç** laeta fronde **SAR** – 97 ne **S** – 98 rogare **γp^{2}çø** rigare **SAR** – 99 stercoret **p^{2}çø** stercore **S^{1}AR** stercorat **S^2** – 102 foramen **cγç** formem

fructum, qui stercoret, exorare, qui caedat, cogere. quod tamen satis erit octauo anno fecisse, ne fructuarii rami subinde amputentur.

16 Solent etiam quamuis laetae arbores fructum non adferre. eas terebrari Gallica terebra conuenit atque ita in for⟨a⟩men uiridem tale⟨a⟩m oleastri [p]arte demitti. sic uelut inita arbor fecundo semine fertilior extet; sed [si] haec ablaqueatione adiuuanda est amurgaque insulsa cum suilla uel nostra ur⟨in⟩a uetere, cuius utriusque modus seruatur[um]: nam maximae arbori, ut tantundem aquae misceatur, urna abunde erit. solent etiam uitio sol⟨i⟩ fructum oleae negare; *17* cui rei sic medebimur: altis gyris ablaqueabimus eas, deinde calcis pro magnitudine arboris plus minusue circumdabimus, sed minima arbor modium postulat. hoc remedio si nihil fuerit effectum, ad praesidium insitionis confugiendum erit; quemadmodum autem olea inserenda sit, postmodo dicemus. *18* nonnumquam etiam in olea unus ramus ceteris aliquanto est laetior, quem nisi recideris, tota arbor contristabitur.

Ac de oliuetis hactenus dixisse satis est. superest ⟨ratio⟩ pomiferarum arborum, cui rei deinceps praecepta dabimus.

10 De pomario

1 Modum pomarii, priusquam semi⟨na⟩ seras, circumuenire maceriis uel saepe uel fossa praecipio nec solum pecori sed et homini

---

10: 2–45 *Pallad. 3,19; Gp. 10,2* – 2–9 *Colum. arb. 18* – 9–23 *Colum. arb. 19* – 9–14 *Plin. nat. 17,80* – 19–23 *Thphr. CP 2,10,1; Thphr. HP 3,3,5* – 21 *Plin. nat. 16,111* – 24–45 *Colum. arb. 20* – 36–38 *Plin. nat. 17,70* – 47–63 *Thphr. HP 2,8,2–3; Colum. arb. 21; Pallad. 4,10,23–36; Gp. 10,45* – 47–53 *Cato agr. 8,1* – 53–55 *Plin. nat. 17,255* – 57–60 *Plin. nat. 17,256* – 60–63 *Varro rust. 1,41,6; Plin. nat. 15,69–71; Macr. sat. 3,20,2* – 64–80 *Colum. arb. 22; Pallad. 2,15,6–19* – 64–69 *Plin. nat. 17,63; Gp. 10,57* – 74–80 *Plin. nat. 15,90; Pallad. 3,25,31–33, 12,7,17; Gp. 10,57* – 82–94 *Colum. arb. 23; Plin. nat. 17,259; Pallad. 4,10,1–6* – 88–94 *Gp. 10,30* – 95–104 *Gp. 10,23* – 95–99 *Colum. arb. 24* – 95–96 *Plin. nat. 17,136* – 96–99 *Plin. nat. 17,253; Pallad. 2,15,3* – 99–104 *Cato agr. 7,4; Plin. nat. 15,53–56; Macr. sat. 3,19,6* – 104–108 *Plin. nat. 15,37–38; 15, 49–51; Macr. sat. 3,19,2* – 109–125 *Colum. arb. 25* – 109–113 *Plin. nat. 17,136* – 109–111 *Pallad. 2,15,1 12,7,13,* – 112–113 *Pallad. 3,25,27, 12,7,1* – 113–115 *Pallad. 2,15,9; Gp. 10,72*

SAR – uiridam **SA** – 103 taleam *ed.pr.* talem **SAR** – arte *Schn.* parte **S** partem **AR** – demitti *scripsi* dimitti **SAR** – uelud **A** – 104 si **SAR** *om.* **å** – 105 nostra urina *ed.pr.* natura **SAR** – 106 seruatur **zäγ** seruaturum **SAR** – ut *Schn.* ui **SA** in **R** – 107 misatur **SA** – una **R** – soli **hγ** sol **SAjλσ** – 108 ole **S** – necare **AR** – ablaqueamus **AR** – 109 magnitudinem **SA** – 113 unus *om.* **A**[1] – 115 actenus **SA**[2] tenus **A**[1] – ratio **γ** *om.* **SAR** – 116 praecepta dabimus **S**[2] praeceptauimus **S**[1]**AR**

transitum negare, quoniam, si saepius cacumina manu detracta aut a pecoribus praerosa sunt, in perpetuum seminaria incrementum capere nequeunt. *2* generatim autem disponere arbores utile est, maxime etiam, ⟨ne⟩ inbecilla a ualentiore prematur, quia nec uiribus nec magnitudine par est imparique spatio temporis adolescit.

Terra, quae uitibus apta est, arboribus est utilis. ante annum, quam seminare uoles, scrobem fodies. ita sole pluuiaque macerabitur et quicqui⟨d⟩ depositum est, cito conprendet. *3* at si eodem anno et scrobem ⟨facere⟩ et arbores serere pro⟨per⟩abis, minime ⟨ante duos menses scrobes⟩ fodito, postea sarmentis incensis calefacito. quos si latiores patentioresque feceris, laetiores uberioresque fructus percipies. *4* sed scrobis clibano similis sit, imus summo patentior, ut laxius radices uagentur ac minus frigoris minusque aestate uaporis per angustum o⟨s⟩ penetr⟨et, t⟩um etiam cliuosis locis terra, quae in eum congesta est, pluuiis non abluatur.

5 Arbores raris interuallis serito, ut, cum creuerint, spatium habeant, quo ramos extendant. nam si spisse posueris, nec infra serere quid poteris nec ipsae fructuosae erunt, nisi interuulseris. itaque inter ordines quadragenos pedes minimumque tricenos relinquere conuenit.

6 Semina lege crassa non minus quam manubrium bide⟨n⟩tis, recta, leuia, procera, sine ulceribus, integro libro; ea bene et celeriter conprendent. si ex ueteribus ⟨arboribus⟩ ramos sumes, ⟨potissimum sumes⟩ de is, quae quotannis bonos et uberes fructus adferunt. ab

---

10: 1 *pr.* **SAhbyç** – 2 pomari **A** – semina seras **h^{2}ç** semiseras **SAR** – 3 praecipio **S** praecipi (-cepi **ç**) **Ah^{1}jmσ** praecipiti **h^2** praecingi **b** – et *om.* **jλ** – 5 peccoribus **A** – seminaria incrementum **t** seminarium crementum **SAR** – 7 ne **h^{2}γb^{2}ńçø** *om.* **SAh^{1}jλfry** – quia *om.* **A^1** – 8 imperique **S^{1}A** – 9 est (*ante* utilis) *om.* **A^1** – 10 fodi est **AR** – pluuiaque *ex Arb. 19,1 scripsi* pluuiasne **SAjmσ** pluuiisue **h^{2}bø^2** pluinasne **h^1** pluiasne **ø^1** – 11 quicquid depositum *scripsi* qua pedes positum **SAR** – conpendet **S^1** conpedet **A** competet **R** – at **S^2** ea **AR** *ras.* **S^1** – 12 facere *add. Ald.*, *om.* **SAR** – properabis *Brockh.* proibis **S** prohibis **A** prohibes **R** – 13 ante duos menses scrobes *ex Arb. 19,1 add. Ald.*, *om.* **SAR** – 14 latores **S^{1}A^1** – feris **SA^1** – ubuerioresque **S^{1}A** – 15 set **S^1** – cliuano **S^1** – imus *ed.pr.* umus **SA^{1}hmσ** humus **A^{2}jb** – summo **S** summum **A^{1}hλσ** summus **A^{2}j** – 16 *post* radices *add.* ac **A^1** – uaguentur **S^1** – 17 per angustum **γ** pleangustum (pre- **h^{2}jbρç**) **SAR** – os penetret tum *Lundström Eranos 1,45 sq.* openetrum **SAR** – 20 si **S^{2}A^{2}R** i **S^{1}A^1** – 21 interuolseris **Ahb^{1}σ** – 22 ordines **cdqγp** ordinem **SAR** – trigenos **S^2** – 24 bidentis **zäγ** uidetis **SAR** – 26 conprendent *scripsi* conprenderit **S** comprehenderit (-dent **ńç**) **AR** – ueterius **SA^1** – arboribus *ex Arb. 20,1 add. Pomoell pp. 67 sq.*, *om.* **SAR** – ramos *Schn.* ramis **SAR** – potissimum sumes *ex Arb. 20,1 addidi*, *om.* **SAR** – 27 his **AR** – quodannis **SA^1** – bono sed **S^{1}A** –

⟨humeris autem obseruabis⟩ illo⟨s⟩, qui sunt contra solem ⟨orientem, ut eosdem decerpas; sed si cum radice plantam posueris, incrementum ei maius futurum quam ceteris senties. arbores insitae fructuosiores quam quae insitae non sunt, id est⟩ quam quae ramis aut plantis ponentur.

7 Sed antequam arbuscula⟨s⟩ transferes, nota, ut uentis, quibus ante ⟨stet⟩erunt, constitui possi⟨n⟩t. manus adhibeto, ut de cliuo et sicco ⟨in⟩ umidum agrum transferas. trifurca ⟨se⟩mina maxime ponito; ea extent minime tribus pedibus. si eodem scrobe duas aut tres arbusculas uole[n]s constituere, curato, ne inter se constringa⟨n⟩t; ⟨n⟩a⟨m⟩ it⟨a⟩ uermibus interibunt. *8* ⟨cum semina⟩ depones, dextra sinistraque usque in imum scrobem fasciculos sarmentorum brachii crassitudinis demittito, ita ut supra terram paulum extent, per quos aestate paruo labore aquam radicibus subministres. arbores ac semina cum radicibus autumno serito, hoc est circa Idus Octobris; *9* ramo⟨s⟩ uere, ⟨an⟩tequam germinant arbores, deponito. ac ne tinia molesta sit seminibus ficulnis, in imum scrobem lentisci taleam inuerso cacumine demittito.

De fico

Ficum frigoribus ne serito; loca aprica, calculosa, glareosa, interdum et saxeta amat; eiusmodi agro cito conualescit, si scrobes amplos patentesque feceris. *10* fico⟨rum⟩ genera, ta⟨m⟩etsi sapore atque habitu distant, uno modo, dis⟨paribus locis⟩ pro differentia

uberi **S[1]A** – adferant **S** – 28 humeris autem obseruabis *ex Arb. 20,1 addidi, om.* **SAR** – illos *ed.pr.* illa **SAR** – orientem ... id est *ex Arb. 20,1 addidi praeeuntibus Schn. et F.-H., om.* **SAR** – 31 ramis **är[1]** rimis **SAR** – 32 ponentur *Pont.* conentur **SAR** – 33 arbusculas *ed.pr.* arbuscula **SAR** – transferres **SAhm[1]fyø** transferas **ç** – ut uentis **ç** uiuentis **SAR** – 34 steterunt *Pomoell pp. 70 sq.* runt **S** erunt **AR** – possint **w[1]ç** possit **SAR** – adhibeto **S** adiuueto **AR** – 35 in **γp[2]** *om.* **SAR** – trifurca semina *ex Arb. 20,2 Pomoell pp. 71 sq.* trifurcamina **S** trifurcam in **A** trifurcam **R** – maxima **S[1]** – 37 uoles **cγç** uolens **SAR** – inter **b[2]** puter **SAR** – constringant **oγ** constringat **SAR** – 38 nam ita uermibus **t** aut uerbi aut (ut **S**) **SAR** – cum semina *ex Arb. 20,3 add. Ald., om.* **SAR** – 39 depone **AR** – usque **R** us **SA** – fasciculas **SA[1]** – 40 brachii **γ** brachia **SAR** – demittito **hbfyçø** demicito **S[1]A** demitito **S[2]** demittita **j** dimittito **mρ** – 41 sumministrare **AR** – 42 cum *om.* **A[1]** – 43 ramos uere antequam *ex Arb. 20,3 Pomoell pp. 76 sq.* remoueret equam **SA** remoueret aquam **R** – 44 molestia **S** – 45 aleam **SA[1]** – dimittito **AR** – 46 *pr.* **SAhbyç** – fico **Ahyç** elco **S** ficu **b** – 48 sazeta **SA[1]** – huiusmodi **jλ** – agro *ex Arb. 21,1 scripsi* arbor **SAR** – 49 ficorum **γ** fico **SAR** – genera tametsi *scripsi* generata etsi **SAR** – 50 disparibus locis *ex Arb. 21,1 scripsi* des **S** id est **AR**

agri seruntur: locis frigidis et autumni tempori⟨bu⟩s aquosis praecoques ponito, ut ante pluuiam fructum deligas; locis calidis hiberna⟨s serotinas⟩ serito. a[u]t si uoles ficum quamuis non natura[m] seram facere, tunc grossulos, priorem fructum, decutit⟨o⟩; ita alterum ⟨e⟩det, quem in hieme⟨m⟩ differet. nonnumquam etiam, cum frondere coeperint arbores, cacumina fici ferro summa prodest amputare; sic firmiores arbores et feraciores sunt. ac semper conueniet, simulatque folia agere coeperi[n]t ficus, rubricam amurga diluere et cum stercore humano ad radicem infundere. *11* ea res efficit uberiorem fructum et fartum fici pleniorem ac meliorem. serendae sunt autem praecipue Liuianae, Africanae, Calchidicae, Chiae, Lydiae, callistrutiae, ⟨m⟩ariscae, Rhodiae, Libycae, Tiburnae, omnes etiam biferae et [an]t⟨r⟩iferae flosculi.

12 Nucem Graecam serito circa Kalendas Februarias, quia prima gemmascit. agrum durum, calidum, siccum desiderat; nam in locis diuersis nucem si deposueris, plerumque putrescit. antequam nucem deponas, in aqua[m] mulsea nec nimis dulci macerato; ita iucundioris saporis fructum, cum adoleuerit, praebebit et interim melius atque celerius frondebit. *13* ternas nuces in trigonum statuito et nux a nuce minime palmo absit et anceps ad Fauonium spectet. omnis autem nux unam radicem mittit et simplici stilo prorepit; cum ad scrobis solum radix peruenit, duritia humi coercita recuruatur et ex⟨ten⟩sa in modum ramorum alias radices emittit.

14 Nucem Graecam et auellanam Tarentinam facere hoc modo poteris: in quo scrobe destinaueris nuces serere, in eo terram minutam in modum semipedis ponito ibique semen ferulae pangito. cum

– 51 temporibus ç temporis **SAR** – aquosis **S**^{2} a quo is **S**^{1}**AR** – 52 hibernas *Ald.* hiberna **SAR** – 53 serotinas *ex Arb. 21,1 add. Pomoell pp. 77 sq., om.* **SAR** – at *Ald.* aut **SAR** – natura **γlp**^{2}**ç** naturam **SAR** – 54 decutito **γ** decutit **SAR** – 55 edet **hγ** det **SAjλσ** – hyemem **ü** hieme **SAR** – cum *om.* **AR** – fronde **S** – 56 cacuminiha **S**^{1} cacuminina **S**^{2} – anputare **S**^{1} – 57 faraciores **S**^{1} – 58 coeperit **γ** coeperint **SAR** – amurgam **S** – 60 fartum *ex Arb. 21,2 Ald.* partum **SAR** – 61 Libianae **S** – Calchidicae **Smńγçø** Chalchidicae **Ahjbfr** – Chiae *scripsi* fulcae **SAR** – 62 callistrutiae **ρç** callistrustiae **SAhjλfyø** – mariscae *scripsi* astopiae **SAR** – Rohiae **SA** – Libycae **Shfç** Lybicae **Amry** Libicae **jbń** Libyte **ø** – Tiburnae *F.-H.* Tibernae **Sjmń** Tybernae **Ahbfryçø** – 63 triferae *ed.pr.* antiferae **SAR** – 67 aqua **zädqγb**^{2}**ç** aquam **SAR** – macerat **AR** – 70 a nuce minime **S** geniminiae **Ajfryø** genimine **hmńç** gemmae **b**^{1} gemima **b**^{2} – 71 nox **Ah**^{1}**jf**^{2} – stilo **S** stoillo **A**^{1} stolo (striolo **ρ**) **A**^{2}**R** – 72 solum **d**^{1}**γlç** solux **S** solus **AR** – 73 extensa in modum *ex Arb. 22,2 Urs.* ex se in modum **S** ex summo dum **AR** – alias **S** auas **A**^{1} abas **A**^{2} ambas **R** – 75 nuces **γp**^{2}**ç** neces **SAR** – minutam **Sh**^{2} inuitam **AR** – 76 in **S** pro **AR** – ferulae **SA**^{2}**R** ferul **A**^{1} – repangito **AR** – 77 ea **Ahjλfyø** –

ferula fuerit enata, eam findito et in medullam eius sine putamine nucem Graecam uel auellanam abscondito et ita adobruito. hoc ante Kalendas Martias facito uel etiam inter Nonas et Idus Martias. eodem tempore iuglandem et pineam et castaneam serere oportet.

De malo Punico emendando

15 Malum Punicum [h]a uere usque in Kalendas Aprilis recte seritur. quod si acidum aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur: stercore suillo et humano urinaque uetere radices rigato; ea res et fertilem arborem reddet et primis annis fructum uinosum, post uero etiam dulcem et ap⟨y⟩rinum facit. nos exiguum admodum laseris uino diluimus et ita cacumina arboris summa obleuimus; ea res emendauit acorem malorum. *16* mala Punica ne in arbore ⟨h⟩ient, remedio erit, lapides tres si, cum ⟨se⟩res arborem, ad radicem ipsam conlocaueris. at si iam arborem sitam habueris, scillam secundum radicem arboris serito. alio modo: cum iam matura mala fuerint, antequam rumpantur, ramulos, quibus dependent, intorqueto; eodem modo seruabuntur incorrupta etiam toto anno.

17 Pirum autumno ante brumam serito, ita ut minime dies XXV ad brumam supersint. quae ut sit ferax, cum adoleuerit, alte eam ablaqueato et iuxta ipsam radicem truncum findito, in fissuram cuneu⟨m⟩ taedae pineae adigito et ibi relinquito; deinde adobruta ablaqueatione cinere⟨m⟩ supra terram inicito. *18* curandum est autem, ut quam generosissimis piris pomaria conseramus. ea sunt crustumina, regia, Signina, Tarentina, quae Syria dicuntur, purpurea, superba, hordeacea, Aniciana, Naeuiana, Fauoniana, Lateritana, Dolabelliana, Turraniana, uolema, mulsa, praecocia, Vene-

---

medulla **AR** – 78 uel **S** ut **AR** – nouellana **A**^{1} auellana **A**^{2}**jmfryø** – abobruito **A**^{1} obruito **A**^{2} – 80 iugulandem **A**^{1} – 81 *pr.* **SAhbfyç** – 82 a uere *Pol.* habere **SAR** – 83 modum **A**^{1} – 86 uero etiam *ex Arb. 23,1 Pomoell pp. 81 sqq.* quinquennium **SAR** – apyrinum *Thes. 2,346,52 sq.* aprinum **SAjλfńyç** apricum **hr** aprimum **ø** – 89 hient **h** ient **SA**^{1} uent **A**^{2}**jλσ** – seres **h**^{2} res **SAR** – 90 colueris **AR** (*exc.* **h**^{2}) – at **A**^{2}**R** a **S** ad **A**^{1} – 96 ad **R** a **SA** – bruma **S** – adoluerit **SAh**^{1}**λr**^{2}**yç** – 97 trunco **A**^{1} – in **t** et **SAR** – 98 cuneum **t** cuneo **SAR** – pinea **S** pinae **A** – adigito *scripsi* dicito **S** adicito **AR** *cfr infra lin. 114* – adobruta **S**^{2} abobruta **S**^{1} abruita **A** absumpta **R** – 99 oblaqueatione **A** – cinerem **cdqγlpń** cinere **SAR** – 101 crustumna **S**^{1} – Tarentina **h**^{1}**mçø** Terentina **SAh**^{2}**jbfρy** – Syria **ütρç** Syna **SAR** – 102 hordeacea **Ahfçø** hordeacia **S** ordeacea **jbρy** ordeatia **m** – Fauouiana **A**^{1} – 103 mulsia **SA** – 104 numeratio **A**^{1} – 105 Scaudiana *F.-H.* Scaidianam **S**

ria, quaedam alia, quorum enumeratio nunc longa est. *19* praeterea malorum genera exquirenda, maxime Scaudiana, Matiana, orbiculata, Cesti⟨a⟩na, Pedusiana, Amerina, Syrica, melimela, cydonea, quorum genera tria sunt: strutia, chrysomelina, mustia, quae omnia non solum uoluptatem sed etiam salubritatem adferunt.

20 Sorbi quoque et Armeniaci atque Persici non minima est gratia. mala, sorba, pruna post mediam ⟨hi⟩emem usque in Idus Februarias serito; mororum ab Idibus Februariis usque ad aequinoctium uernum satio est; siliquam Graecam, quam quidam ceration uocant, et Persicum ante brumam per autumnum serito. amygdala si parum ferax erit, forata arbore lapidem adigito et ita librum arboris inolescere sinito.

21 Omnium autem generum ramos circa Kalendas Martias in hortis, ⟨ubi e⟩t su⟨bac⟩ta e[s]t stercorata terra est, per puluinos arearum disponere conuenit; danda est opera, ut, dum teneros ramulos habent, ueluti pampinentur et ad unum stilum primo anno semina redigantur; et cum autumnus incesserit, antequam frigus cacumina adurat, omnia folia decerpere expedit et ita crassis harundinibus, quae ab una parte nodos integros habea⟨n⟩t, quasi pilleos induere *22* atque sic a frigore et gelicidiis teneras adhuc uirgas tueri. post XXIIII deinde menses, siue transferre et disponere in ordinem uoles siue inserere, satis tuto utrum⟨que⟩ facies.

11 De insitione

1 Sed omnis surculus inseri potest, si non est ei, cui inseritur, arbori cortice dissimilis. si uero etiam similem fructum et eodem tempore adfert, sine scrupulo egregie inseritur.

---

gaudiana **AR** – 106 Cestiana *Thes. Onom. 2,355,60 sqq.* Cestina **SAR** *cfr 12,47,5* – 107 tia **S** – strutia **ρ** strutiac **S** struthia **Ahλfç** struthya **j** strucia **y** struchia **ø** – chrysomelina **Ahjfyçø** chysomelina **S** chrisomelina **λ** chrisomeliana **ρ** – mustiae **S** – 108 uoluptate **SA** – 109 sorui **S**^{1}**A**^{1} – 110 *ante* mala *add.* et **A**^{2}**R** – sorba **S**^{2}**hç** sorua **S**^{1}**Ajλσ** – hiemem *Schn.* essem **SA** messem **R** – 111 mororum *ex Arb. 25,1 ed.pr.* malorum **SAR** – 112 stio **S** – quedam **SA** – cerationi **S** – 114 adigito *Urs.* adicito **SAR** – 116 genererum **S**^{1} – ramus **AR** – 117 hostis **SA** – ubi et subacta et *ex Arb. 25,2 Pomoell Eranos 30,34 sqq.* truta est **SAR** – est per *ex Arb. 25,2 Pomoell Eranos 30,34 sqq.* super **SAR** – 121 fodia **A**^{1} – 122 ima **hλσ** – habeant **äqγń** habeat **SAR** – pilleos *ex Arb. 25,2 Pomoell Eranos 30,36 sq.* tiliae **SAR** – induere atque sic *ex Arb. 25,2 Ald.* sic induere atque **SAR** – 123 gelicidis **SA**^{1} – adhuc **γ** adit ut **SAR** – 125 utrumque *ed.pr.* utrius (-que **ρ**) **SAR** – facies *ex Arb. 25,2 scripsi* facere **SAR**

Tria genera porro insitionum antiqui tradiderunt: unum, quo resecta et fissa arbor insertos surculos accipit, alterum, quo resecta inter librum et materiam semina admittit, quae utraque genera ueris temporis sunt, tertium, quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem sui delibratam recipit, quam uocant agricolae emplastrationem, uel, ut quidam, inoculationem; hoc genus insitionis aestiuo tempore optime usurpatur. *2* quarum insitionum rationem cum tradiderimus, a nobis repertam quoque docebimus.

Omnes arbores, simul gemmas agere coeperi⟨n⟩t, luna crescente inserito, oliuam autem circa aequinoctium uernum usque in Idus Aprilis. *3* ex qua arbore inserere uoles et surculos ad insitionem sumes, uideto, ut sit tenera et ferax nodisque crebris, et cum primum germina tumebunt, de ramulis, qui solis ortum spectabunt et integri erunt, eos legito crassitudine digiti minimi. surculi sint bifurci uel trifurci. arborem, quam inserere uoles, serra diligenter exsecato ea parte, qua maxime nitida et sine cicatrice est, dabisque operam, ne librum laedas. *4* cum deinde truncam reddideris, acuto ferramento plagam leuato, deinde quasi cuneum tenuem, ferreum uel osseum, inter corticem et materiam ne minus digitos tres sed considerate demittito, ne laedas aut rumpas corticem. postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta ex una parte deradito tantum, quantum cuneus demissus spatii dabit, atque ita, ne medullam neue alterius partis corticem laedas. *5* ubi surculos paratos habueris, cuneum uellito statimque surculos ⟨demittito⟩ in ea for⟨a⟩m⟨in⟩a, quae cuneo adacto inter corticem et materiam feceris. ea autem fine,

---

11: *Thphr. CP 1,6; Varro rust. 1,40,5–1,41,3; Verg. georg. 2,78–82; Plin. nat. 17,99–112, 17,118–119; Pallad. 3,17, 14,51–164; Gp. 3,3,9, 10,75* – 2–75 *Colum. arb. 26* – 13–41 *Cato agr. 40,2–4* – 14–15 *Pallad. 5,2,1* – 27–33 *Pallad. 11,12,5* – 51–71 *Cato agr. 42; Pallad. 7,5,2–4; Gp. 10,77* – 75–99 *Colum. arb. 27* – 86–99 *Plin. nat. 17,137–138*

11: 1 *pr.* **SAhbfyç** – 3 ue **S**^{1} – 4 *ante* sine *add.* nisi **A**^{1} – scropulo **S** – 6 arbor insertos *ex Arb. 26,1 scripsi* arbore sextos **S** arbor resectos **AR** – 9 emplastationem **R** – 10 inuculationem **A**^{1} – aestiuo tempore *ed.pr.* aestiui temporis **SAR** – 12 quoque repertam **jλ** – 13 coeperint **γbńç** coeperit **SAhjmσ** – 15 arbores **A**^{1} – 16 si **S** – 17 germina tumebunt *Ald.* germinatum ibunt **SAR** – 19 excato **S** – 20 est **AR** et **S** – 21 truncum **A** – 24 post **A**^{1} – 25 quantam **S**^{2}**hjmfryø** – 26 cuneus **γpçø** cuneis **SAR** – demissus **å**^{1}**ur**^{2} dimissus **SAhjfyçø** dimissis **λ** demissis **r**^{1}**ń** – spati **S** – medullam *F.-H.* medullis **SAR** – 27 parti **S**^{1} – *ante* paratos *add.* dimittito **AR** – paratos ... statimque surculos *om.* **S**^{1} – habueris **ü**^{2}**t** straueris **S**^{2}**AR** – 28 cuneo **S**^{2} – uel lecto **AR** – demittito *scripsi* dimittito **t** *om.* **SAR** *cfr Pomoell pp. 90 sq.* – foramina **x**^{2}**ü**^{2}**t**^{2} forma **SAR** – 30 qua adraseris

qua adraseris, surculos sic inserito, ut semipedem uel amplius de arbore extent. in una arbore duos uel, si truncus uastior est, plures calamos recte inseres, dum ne minus quattuor digitorum inter eos sit spatium; pro arboris magnitudine et corticis bonitate haec facito. *6* cum omnes surculos, quos arbor ea patietur, demiseris, libro ulmi uel iunco aut uimine arborem constringito; postea paleato luto bene subacto oblinito ⟨to⟩tam plagam et spatium, quod est inter surculos, usque adeo, dum minime quattuor digitis ins⟨i⟩ta extent. supra lutum deinde [ra]muscum inponito et ita ligato, ne pluuia dilabatur. quosdam tamen magis delectat in trunco arboris locum seminibus serra facere insectasque partes tenui scalpello leuare atque ita surculos aptare.

7 Si pusillam arborem ⟨in⟩serere uoles, imam abscidito, ita ut sesquipedem e terra extet; cum deinde praecideris, plagam diligenter leuato et medium truncum acuto scalpro modice findito, ita ut fissura digitorum trium sit. in ea⟨m⟩ deinde cuneum, quo diducatur, inserito et surculos ex utraque parte adrasos demittito, sic ut librum seminis libro arboris aequalem facias. *8* cum surculos diligenter aptaueris, cuneum eximito et arborem, ut supra dixi, adligato, deinde terram circa arborem adaggerato usque ad ipsum insitum. ea res a uento et calore maxime tuebitur.

Tertium genus insitionis cum sit subtilissimum, non omni generi arboru⟨m⟩ idoneum est, sed fere recipiunt talem insitionem, quae umidum sucosumque et ualidum librum habent, sicut ficus. *9* nam et lactis plurimum mittit et corticem robustum habet. optime itaque ea inseritur ⟨s⟩carifici ratione:

A^2 quadraseris **SA**^{1} quo adraseris **R** – 31 in una ... extent *lin. 37 om.* **AR** – 34 arbor ea *Gesner* arbores **S** – 36 totam *Gesner* tam **S** – 37 adeo dum *Schn. comm. ad loc.* ad eodem **S** – insita *Gesner* insta **S** – lutum *ex Arb. 26,5 Pomoell pp. 91 sq.* in **S** inde **A** inde est **R** – 38 muscum *ex Arb. 26,5 ed. pr.* ramuscula **SAR** – 42 pussillam **A**^{1} – inserere **γlç** serere **SAR** – unam **jλr**^{1}**y** – 43 sesquipedem e **d** sexquipedem e **jbç** sequipedamen **S** sesquipedam (sequi- **A**^{1}) e **Ahfy** sexquipedam (-dalem **ń**) e **mρø** – *post* extet *add.* et **AR** – 44 scalpro **SAyç** scalpello pro **hλø** scalpro pro **jρ** scalplo pro **f** – 45 eam *ex Arb. 26,6 scripsi* ea **SAR** – deinde de **S** – 46 demittito *Ald.* dimittito **SAR** – 49 id **SAmfçø** – 51 *ante* tertium *add.* nos **SA**^{2}**R** – generi **R** geriem **SA**^{1} generiem **A**^{2} – 52 arborum **ocd** arbori **SAjλσ** arbore **h**^{1} arboris **h**^{2}**ç** – 54 habent **A**^{1} – 55 ea *om.* **AR** – scarifici *scripsi praeeunte Dahllöf Eranos 25,288* carifici **SA** caprificii **R** – ratione **S** raneus **AR** – 56 *pr.* **SAhbfyç** – 58 is (his **A**) dein quaerito **SA** hisdemque serito **R** – certamque spem germinis **t** certaminis **SAR** – 59 et eam *ex Arb. 26,8 ed.pr.* etiam **SAR** – 60 gemma media **S** gemmaedia **AR** – sit et **Sh**^{2} sitae **AR** – ita **S** ut **AR** – 61 emplastraturus **Sj** eam plastraturus **A** emplastaturus **λfç** eam emplastraturus (-sta-

De fico inserendo

Ex arbore, de qua inserere uoles, nouellos et nitidos ramos eligito; in is dein quaerito gemmam, quae bene apparebit certam⟨que spem germ⟩inis habebit, et eam duobus digitis quadratis circumsignato, ut gemma media sit, et ita acuto scalpello circumcisam diligenter, ne eam laedas, delibrato. *10* item alterius arboris, quam emplastraturus es, nitidissimum ramum eligito et eiusdem spatii corticem circumcidito et materiam delibrato. deinde in eam partem, quam nudaueris, praeparatum emplastrum aptato, ita ut alterae delibratae par⟨ti⟩ conueniat. *11* ubi ita haec feceris, circa gemmam bene adligato cauetoque, ne laedas ipsum germen; deinde commissuras et uincula luto oblinito, spatio relicto, ut gemma libera uinculo non urgeatur. arboris autem insitae subolem et ramos superioris praecidito, ne quid sit, quo[d] possit auocari, aut ne cui[m] magis quam insito seruiat; post XXI diem soluito emplastrum. et hoc genere optime etiam olea inseritur.

De insitionibus arborum

12 Quartum illud genus insitionis iam docuimus, cum de uitibus disputauimus; itaque superuacuum est hoc loco repetere traditam rationem terebrationis. sed cum antiqui negauerint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri et ex illa definitione, qua[e] nos ante paulo usi sumus, ueluti quan⟨dam⟩ legem sanxerint eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro et fructu consimiles is arboribus, quibus inseruntur, existimauimus errorem et huius opinionis discutiendum tradendamque posteris rationem, qua possit omne genus surculi omni generi arboris inseri. *13* quod ne longiore exordio legentem fatigemus, unum quasi exemplum subiciemus, quo possit omne genus surculi dissimilibus arboribus inseri.

---

r^2**ø**) **hϱyø** eam ampleastaturus **r**^{1} – 62 es **Ahjbσ** est **Sm** – 64 apto **Ahjmfϱyø** – alte **S** – 65 parti conueniat *ed.pr.* par conueniat *uel* parco ueniat **SAR** – uene **S**^{1} – 68 urgueatur **S**^{1} – arbores **Ahjb**^{1}**σ** – sobolem **S**^{2}**A** – 69 quo *Ald.* quod **SAR** – uocari **AR** – ne cui **γç** nec uim **SAR** – 72 *pr.* **SAhfyç** – de insitionibus **Ahfyç** instio **S** – arborum *om.* **S** – 73 quarum **Ahjbfryçø** quare **m** – uitis **Ahjmfϱyø** – 75 tenebrationis **S**^{1}**A** – 76 illa **Shç** tila **Ajλfy** tilia **ϱø** – diffinitione **bϱ** difinitione **h**^{2}**m** – 77 qua **h**^{2}**dγb**^{2}**lp**^{2}**ńç** quae **SAh**^{1}**jmb**^{1}**fryø** – ueluti quandam *ed.pr.* uel antequam **SAR** – 78 tantum **cγ** tantos **SAR** – conualescere **AR** – 79 his **AR** – existimabimus **AR** – 81 omni **AR** omne **S** – genere **SAhλfryø** – 83 dissimilibus *F.-H.* dissimilis **Sf** dimissis **AR** – 85 *pr.* **SAhbfyç** – 86 scro-

Oliuae insitio

Scrobe⟨m⟩ quoqueuersus pedum IIII ab arbore oliuae tam longe fodito, ut extremi rami oleae possi⟨n⟩t ea⟨m⟩ contingere. ⟨in⟩ scrobem deinde fici arbusculam deponito, diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. *14* post biennium, cum iam satis amplum incrementum ceperit, ramum oliuae, qui uidetur nitidissimus, deflecte et ad crus arbor⟨is⟩ ficulneae religa atque ita, amputatis ceteris ramis, ea tantum cacumin⟨a, quae ins⟩eres, relinque. tum arborem fici detrunca plagamque leua et mediam cuneo finde. *15* cacumina deinde oliuae, sicuti matri cohaerent, utraque parte adrade et ita fissurae fici insere cuneumque exime ⟨et⟩ diligenter ramulos colliga, ne qua ui reuella⟨n⟩tur. sic interposito triennio coalescet ficus cum olea, et tum demum, quarto anno, cum ⟨b⟩ene coierit, uelut propagines ramulos oliuae a matre resecabis. hoc modo omne genus in omnem arborem inseres.

Ac priusquam finem libri facimus, quoniam fere species surculorum omnes persequimur, ⟨sed⟩ priori⟨bu⟩s libris de cytiso incipere prauum at⟨que in⟩tempestiuum fuit, nunc arboris praecipientes opportune eius meminerimus.

12 De cytiso

1 Cythisum in agro esse quam plurimum maxime refert. quod gallinis, apibus, ouibus, capris, bubus quoque et omni generi pecudum utilissimum est, quod ex ea cito pinguescit et lactis plurimum

---

12: 2–29 *Colum. arb. 28; Plin. nat. 13,130–134* – 6–7 *Varro rust. 1,23,2* – 17–18 *Varro rust. 1,43*

---

bem **dγp** scrobe **SAR** – pedum **dγ** pedes **SAR** – ab *om.* **AR** – aliue **S**^{1} – 87 olae **S** – possint eam **d** possit ea **S** positae **AR** possint **b** – in *add. ed.pr., om.* **SAR** – 88 adiueto **A**^{1} adibeto **A**^{2} – 90 defrecte **S**^{1}**A** – 91 arboris **h**^{2}**cdγl**^{2}**p**^{2}**ńç** ar **S**^{1} *ras.* **S**^{2} arbor **Ajλfryø** arbori **h**^{1} – 92 cacumina quae inseres *Lundström* cacumineris **SA** cacuminer **myø** cacumine **hf** cacuminner **j** cacumina **bρç** – 93 cuneam **AR** – 95 fici insere **SA**^{2}**R** ficunsere **A**^{1} – et *ex Arb. 27,4 add. ed.pr., om.* **SAR** – 96 reuellantur **hcγp** reuellatur **SAR** – conualescet **AR** – 97 bene **d** ene **S** eno **Ah**^{1}**jλfrç** euo **ńyø** eo **h**^{2} – 98 uelud **A** – 99 omnem *om.* **R** – 100 fine **S** – specimus **SA**^{1} – 101 sed *add. Pomoell Eranos 30,44, om.* **SAR** – prioribus **h**^{2}**γ** priores **SAjλσ** priore **h**^{1} – cythiso **R** – 102 paruum **Ahλσ** parum **j** – atque intempestiuum *Pomoell Eranos 30,43 sq.* ac tempestiuum **SAR** – 103 oportune **AR**

12: 1 *pr.* **SAhλfyçø** – 2 cytisum **A**^{1}**f**^{1} citisum **y** – 3 ouibus *om.* **AR** – genere **Ahmb**^{1}**fryø** – 4 ea **SA**^{2}**R** a **A**^{1} – laetis **Afyç** – 5 mensis **Ah**^{1}**jλσ** – papulo **S**^{1} –

praebet, cum etiam ouis octo mensibus uiridi eo pabulo uti et postea arido possit. praeterea in quolibet agro quamuis macerrimo celeriter comprendit; omnem iniuriam sine noxa patitur. *2* mulieres quidem si lactis inopia premuntur, cythisum aridum in aqua macerare oportet et, cum tota nocte permaduerit, postero die expressi suci ternas heminas permiscere modico uino atque ita potandum dare; sic et ipsae ualebunt et pueri abundantia lactis confirmabuntur.

Satio autem cythisi uel autumno circa Idus Octobris uel uere fieri potest. *3* cum terram bene subegeris, areolas facito ibique uelut ocimi semen cythisi autumno serito. plantas deinde uere disponito, ita ut inter se quoquouersus quattuor pedum spatia distent. si semen non habueris, cacumina [ina] cytisorum uere disponito, stercoratam terram circa aggerato. *4* si pluuia non incesserit, rigato quindecim proximis diebus; simulatque nouam frondem ⟨agere⟩ coeperit, sarrito, et post triennium deinde caedito et pecori praebeto: equo abunde est uiridis pondo XV, bubus pondo uicena, ceterisque pecoribus pro portione uirium. potest autem etiam circa saepem agri satis commode ramis cytisus seri, quoniam facile conprendit et iniuriam sustinet. aridam si dabis, parcius praebeto, quoniam uires maiores habet, priusque aqua macerato et exemptam paleis permisceto. *5* cythisum cum aridam facere uoles, circa mensem Septembrem, ubi semen eius grandescere incipiet, caedito paucisque horis, dum flaccescat, in sole habeto, deinde ⟨in⟩ umbra exsiccato et ita condito.

Hactenus de arboribus praecepisse abunde est redditurο pecoris curam et remedia sequenti uolumine.

---

uiti **A** – 6 rido **S^1A** – quolibret **S** – 7 comprehendit **AR** – 8 cythissum **A** – aquam **Ahjfryçø** – macerari **R** – 10 heminas **hjbfyç** eminas **SAρ** hiemas **m** eminas heminas **ø** – 11 ipsa **SAhλfryø** ipsi **ç** – fueri **S^1** – 13 cythissi **A** – 14 uene **S^1** – facilo **A** – ibique **γ** ubique **SAR** – 15 uelud **A** – cythissi **A** – 16 disposito **AR** – 17 ina **SA** ima **R** *incl. Ald.* – cythisorum **R** – deponito **AR** – 18 incesserit **x^2tp** ingresserit **S** ingesserit **A^1bρç** ingersserit **A^2** ingerserit **hjmfyø** – 19 noua **Ajmfρyø^2** – 20 agere *ex Arb. 28,3 add. ed.pr., om.* **SAR** – 21 equo **t** equae **SAR** – pondo **R** p. **S** pedes **A** – XII **R** – 22 uirum **S^1A** – potes **S** – circa *om.* **R** – 23 saepem **S** saeptem **A^1** saetem **A^2R** – cythissus **A** cythisus **R** – comprehendit **R** – 24 partius **Ajfyø** – 26 cythissum **A** – 28 demde **S^1** – in *ex Arb. 28,4 add. ed.pr., om.* **SAR** – 29 et siccato **SA** – 30 redditur **S^2** redditoro **A^1** – 31 *postscr.:* L (Liber **Ah**) Iuni Moderati (Columellae *add.* **frçø**) rei (rerum **A**) rusticae surcularis liber (*om.* **h**) sextus explicit (explicitus **A** explicitus feliciter **fyø** explicit feliciter **r**) **SAhσ** Surcularis liber sextus explicit **b** L Iuni Moderati Columellae liber sextus explicit **m**

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS QVARTVS

REI RVSTICAE LIBROS SEXTVM ET SEPTIMVM CONTINENS

GOTOBVRGI

ERANOS' FÖRLAG

MCMXL

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBRI VI—VII

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

GOTOBVRGI
TYPIS DESCR. ELANDERS BOKTR. A.-B.
MCMXL

INDEX SIGLORUM

S (**S**[1]) = Sangermanensis Petropolitanus Leningradiensis olim 207, nunc Mscr. Lat. 1, saec. IX (**S**[2] man. alt. admodum uetus).

A = Ambrosianus L 85 sup. saec. IX/X (**A**[1] si exstat lectio man. alt. A saec. XV).

N = Paris. Lat. N. Acq. 1630 saec. XI } continent excerpt. VI 29,2—35,2 et 38,3—4.

P = Paris. Lat. 13995 saec. XI } continent excerpt. VI 29,2—35,2 et 38,3—4.

R = recentiores saec. XV uel omnes uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.

- **a** = Laurentianus plut. 53, 32.
- **b** = Bibl. Brer. Mediol. A. D. XV, 4.
- **c** = Caesenas Malatestianus plut. 24,2.
- **d** = Laurentianus Conu. Suppr. 285.
- **e** = Escorial. R. I. 7 (ad lib. VII tantum lectiones in promptu fuerunt).
- **f** = Mus. Britt. Add. 19903.
- **g** = Vallicellianus E 39.
- **h** = Vindob. Lat. 81.
- **j** = Mus. Britt. Add. 17295.
- **k** = Laurentianus plut. 53, 24.
- **l** = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
- **m** = Venetus Marcianus 462.
- **n** = Vaticanus Ottob. Lat. 1567.
- **o** = Vaticanus Ottob. Lat. 1700.
- **p** = Laurentianus plut. 53, 27.
- **q** = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
- **r** = Vaticanus Lat. 1525.
- **s** = Laurentianus Strozz. 69.
- **t** = Bononiensis Bibl. Uniuers. 2523.
- **u** = Vaticanus Urbin. 260.
- **v** = Vaticanus Lat. 1526.
- **w** = Vaticanus Lat. 1524.
- **x** = Gotoburgensis Lundstr.
- **y** = Vaticanus Lat. 1527.
- **z** = Vindob. Lat. 33.

å = Mus. Brit. Lansd. 833.
ä = Parisinus Lat. 6830 A.
ö = Parisinus Lat. 6830 B.
ø = Mus. Britt. Harl. 3556.
ü = Parisinus Lat. 6830 C.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus; lectiones perpaucas ad titulos et initia librorum spectantes seruauit C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).
π = editio princeps (Venetiis, Ienson, 1472).
A = manus recens cod. **A**.

α = consensus codicum **ahk**
γ = » » **gntüvx**
κ = » » **cdjqu**
ψ = » » **wzåä**
ω = » » **osö**.

M = Ambrosianus C 212 inf. saec. XIV (cont. excerpt. VI 4—18, 25, 30—34, (35), 38; VII 5—7; accurate edidit J. Svennung, Palladii Rutilii Tauri Aemiliani uiri illustris opus agriculturae. Liber quartus decimus de ueterinaria medicina, Gotoburgi 1926).
Mul. = Mulomedicina Chironis (ed. Oder); lect. codicis unici Monac. lat. 243.
Pall. = Palladii opus agriculturae (ed. Schmitt).
Pel. = Pelagonii artis ueterin. quae exstant. (ed. Ihm); lect. codicis Riccard. 1179.
Veg. = Vegetii Digest. art. mulomed. libri (ed. Lommatzsch).
Hipp. = Corpus Hippiatricorum Graec. (ed. Oder et Hoppe, vol. I Hipp. *Berol*[inensia]; vol. II Hipp. *Par*[isina] et *Cant*[abrigiensia]).

ed. Ald. = Iucundi editio Aldina (Venetiis 1514).

Discrepantiae scripturarum *ae*, *æ*, *e*, *ę*, *oe*, *œ* et *m* uel *n* ante *q* (*-cumque*, *plerumque*, *tamquam* al.) utpote in codicibus confusae ratio non habita est neque uerborum in codicibus admodum uariae distinctionis.

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RUSTICAE

LIBER SEXTVS

ΚΤΗΝΙΚΟΣ

LIBER SEXTVS HAEC CONTINET

I. De bubus probandis.
II. De bubus domandis.
III. De cura et cibariis eorum.
IIII. Vitia boum et medicinas.
V. De tauris.
VI. De uaccis.
VII. De castratione boum.

Liber sextus rei rusticae KTHNIKOC **SA** *inter argum. post lib. XI* Incipit liber septimus. Septimus liber haec continet (ↄtinent **A**) *maiusc. rubr.* **SA** Incipit liber VII' Columelle *maiusc.* **h** L. Moderati columulle liber septimus incipit **g** Incipit liber septimus (*bis* **r**, *add.* feliciter) *maiusc.* **mrz** Liber septimus incipit **b** Incipit Septimus **l** Liber Septimus Rei rustice **q** L. Iuni (Liber Iuni **w**) moderati columelle rei rustice liber septimus (VII **ø**) incipit feliciter (i. f. *om.* **π**) **wy** *maiusc.* **åøπ** Liber VII. Iunii moderati columelle feliciter incipit *maiusc.* **a** Septimus hec continet *maiusc.* **s** Septimus liber haec continet *maiusc. rubr.* **f** In septimo Iu. Mo. Co. uolumine haec sunt *maiusc.* **d** *inscriptionem post argumentum pos.* **bghr** *om.* **cjknptuüvxäö**

Argumentum libri om. **acklqzäπ** *ceterum cfr app. crit. ad arg. lib. I et ad arg., quae post finem lib. XI inseruit scriptor* *numeros* **R** *alii aliter dispos., om. aliquot* 2 bobus **br** probandis *om.* **sö** Qui boues probandi sint **tv** 3 bobus **br** 4 III De curandis bubus. IIII De cibaria boum **S** boum **tv** 5 *num. ante* uitia *om.* **Abμ** *al., deinde* IIII, V *e. q. s.* V De uitia boum et medicine VI Ventris dolor VII Ranę boum sic curantur VIII De tussi VIIII De subputatione X De scabie **S** uitiam **μ** uicia **y** Sitie **r**[1] medicinas *scripsi:* medicinae **AR** 6 IIII De tauris **Abμ** *al., num. deinde* V, VI *e. q. s. praeb. usque ad* X Medicinas mularum XI De tauris **S** De thauris **d** De tauris et uaccis eorumq; cura **tv** 7 XII De uaccis **S** *om.* **w** 8 XIII KPEMaCTERaC **S** De castratione uitulorum **γ**

VIII. De equis.
VIIII. De medicinis equorum.
X. De mulis.
XI. Medicinas mularum.

XIIII De aequis **S** De equis eorumq; cura (cultu **v**) **tv** 2 VIII dedicinas equorũ **A**[1] Medicinas eorum **μ** XV IΠΠOMaNEC XVI De medicinae **S** De medicina **b** Cura recte (De cura & recte & **v**) minus ualentium ium̃torum **tv** 3 XVII De mulis **S** mullis **ö** 4 XIII medicinas mularum **AR** XVIII De medicina mularum **Sr** De medicinis mularum(mull- **ö**)**nö**

⟨**Praefatio**⟩

Scio quosdam, Publi Siluine, prudentis agricolas pecoris abnuisse curam gregariorumque pastorum uelut inimicam professionis suae disciplinam constantissime repudiasse neque infitior id eos aliqua ratione fecisse, qua sit agricolae contrarium pastoris propositum, cum ille quam maxime subacto et puro solo gaudeat, hic nouali graminosoque, ille fructum e terra speret, hic e pecore, ideoque arator abominetur, at contra pastor optet herbarum prouentum. 2 sed in is tam discordantibus uotis est tamen quaedam societas atque coniunctio, quoniam et pabulum ex fundo plerumque domesticis pecudibus magis quam alienis depascere ex usu est et copiosa stercoratione, quae contingit e gregibus, terrestres fructus exuberant.

Qui boues probandi sint Capitulum primum **t** *maiusc.* **v** Praefatio *maiusc.* **π** *praef. tit. om.* **SAR** Publi **SAπ** P.**R** Pater **ö** libros publi **l** *om.* **g** Syluine **ö** agricolas **γϰ**(*exc.* **j**)**bkpö**[2]**π** agricolis **SAψωafhlmryø** Agrigolis **j** 2 hiũsse **s** inimicum **sö** minutam (inimi- **n**)**nüx**[1] 3 constantissime *om., in marg. add.* **S** neque *om.* **ψ** infitior **SA**[1]**achnoq** inficior **R** 4 id eos **γϰ**(*exc.* **j**; ad **c**) ideo **SAR** aliqua ideo **ωπ** reliqua **ä** qua **SA**[1]**ψ ωfh**[1]**jlmpru**[1]**yø** quia **αγϰ**(*exc.* **ju**[1])**b**A quasi **π** sic **c** 5 prepositum **wz** permaxime **γϰ**(*exc.* **j**) duro **b** 6 & graminosoq; **ω** graminoso **ä** graminosq; **rw**[1] germiõsoq; **å** et terra **gn** 7 æ **A** a **zä** aratorem **ntüx** abhominetur **A**[1]**γ**(*exc.* **üx**[1])**ϰ**(*exc.* **dj**)**lö** ad **S**[1] ac **ψ** 8 oportet **ϰp** in ista **SA**[1] in is (iis **π**) tam **π**A in his (hijs **l**) tam **R** nobis tam **r**[1] 9 est] Sed **b** sotietas **ωdg** coniuntio **ø** aq; **w** *om. u. sp. rel.* **zä** qũo **SAjqu** quoniã **l** qm̃ **k** quomodo **d** quom *uel* cum **R** 10 ex *scripsi:* et **SA**[1]**gqø** est **c** est e(est *del.*)**h** ė **ju** e (*uel* é)**R** domestibus **p**[1] 11 depascere (cere *in ras., sequ.* 3 *uel* 4 *litt. eras.*) **S** dispascere **nü**[1]**x**[1] despascere **gv** *om.* **a** ex usu est et *Schneider:* exueste *in ras.* **S** exuestet **A**(-scet **bklp**[2]**qrø**)**R** excuescet **c** exustet **a**[1] exuiss& **s** ex ustione **γ** ex usu sit **π** stercoratio **f** 12 contigit **gø**

3 nec tamen ulla regio est, in qua modo frumenta gignantur, quae non ut hominum ita armentorum adiuuatorio colatur, unde etiam iumenta et armenta nomina a re traxere, quod nostrum laborem uel onera subuectando uel arando iuuarent. Itaque sicut ueteres Romani praeceperunt, ipse quoque
4 censeo tam pecorum quam agrorum cultum pernoscere. nam in rusticatione uel antiquissima est ratio pascendi eademque quaestuosissima, propter quod nomina quoque pecuniae et peculi tracta uidentur a pecore, quoniam et solum id ueteres possederunt et adhuc apud quasdam gentis unum hoc usurpatur diuitiarum genus. sed ne apud nostros quidem colonos alia res uberior, ut Marcus Cato prodidit, qui consulenti, quam partem rei rusticae exercendo celeriter locupletari posset, re-

regione **b** est *om.* **bd** gignatur **SAfhjw** gignuntur **l** 2 hominum **Sü**[2] omnium **AR** ouium **p**[2]**π** adiuuatorio colatur *scripsi:* adiuratorio (ra *del.*) colatur **S** adiurator iuculator(v *s.* o A)**A** adiurator (adiuuator **d**[2]**h**[2]**kl**[2]**m** -iutator **s** -iutor **aä** -iuetur **p**[2] -iugator **nüx**[1]**w**[1] -iurgator **gv**) iugulatur(-tor **αgqrwä**[1] iogulatur **ö**[1] aggulatur **nx**[1])**R** adiutorio excolatur *in ras.* **t** adiumēto iuuetur **π** 3 iuuenta **d** et armenta *om.* **öπ** nomina a re *scripsi:* nominare **S** nom̃ are **A** nomen (nom̃ **suüwx**) are *uel* a re (a se **m** a te **q**)**R** quo **ø** 4 honera **ϰ**(*exc.* **j**)**å** subuectando(-uhe- **ah**[2])**R** subiectando **S** subtectando **A** subnectando (-endo **ä**) **zä** iubarent **A**[1] iuuaretur **u** 5 precepere **b** ipso **a** tam *om.* **u** pecudum **ö** prenoscere **wz** 7 rusticatiū ne **A** r̃o est **tö** pecoris *post* pascendi *ins.* **γϰ**(*exc.* **ju**) eandēq; **SA** eãdemq; **y** eadem **ψcr**[1] 8 quoque *om.* **p** et *ante* pecuniae *ins.* **γϰ**(*exc.* **ju**) pecuniae] pecũ **w** pec (*u. sp. rel.*) **zä** ex **ä** 9 peculii **Sαγcåπ** exacta **c** uidetur **SA** quõ **SAg** quoniam **k** quom *uel* cum **R** tum **n** quam **r**[1] copia **l** quod **π** et solum id *scripsi:* et solum in **SA**[1] et non solum(secundum **å**)**R** id solum **ntüx** et solum **gv** non solum **o**[1]**pπ** *ante* non *u. sp.* **ju** 10 possederunt **AR** possiderunt **αγ**(*exc.* **t**[2]) **bd**[2]**qyä** possiderent **d**[1] posserunt (de *s.* er *m*[1]) **S** possedere **m** posuerunt possederunt **p** sed adhuc **π** adhunc **S**[1]**A** aput **u** gentes **γblps** 11 diuiciarum **lm** sed **S** et **AR** 12 alia res uberior(alias **gnvx**)**γ** alia re superior **SAR** alia res superior **lπ** ut *om.* **ω** marcus **SA** M. **R** pdidit **S** reddidit **AR** credidit **γπ** consuleti **S**[1]**A** consulentem **p** consulem **ϰ**(*exc.* **j**) 13 locuplectari **ϰ**(*exc.* **dj**)**ωrø** posset **Slü**[1] possit **AR**

spondit, si bene is pasceret, rursusque interroganti, quid deinde
faciendo satis uberes fructus percepturus esset, adfirmauit, si
mediocriter pasceret. ceterum de tam sapiente uiro piget 5
dicere, quod eum quidam auctores memorant eidem quae-
renti, quidnam tertium in agricolatione quaestuosum esset,
adseuerasse, si quis uel male pasceret, cum praesertim maius
dispendium sequatur inertem et inscium pastorem quam pru-
dentem diligentemque conpendium. de secundo tamen re-
sponso dubium non est, quin mediocrem neglegentiam domini
fructus pecoris exsuperet.

Quam ob causam nos hanc quoque partem rei rusticae, 6
Siluine, quanta ualuimus industria, maiorum secuti praecepta
posteritati mandauimus, igiturque cum sint duo genera qua-
dripedum, quorum alterum paramus in consortium operum

uene S^1 is pasceret *scripsi:* ipsasciret S ipsas geret A (gerit z gereret d greret r)R ipsam geret γ ipsas pasceret geres l pasceret p^{2}π demū m 2 uberes Sγadh^{2}lpπ uberet AR ubere r ubures c præcepturus frπ esset γ(esse n)dπ est SAR *om.* αl adfirmauit dfhjmpwy^{1}ø affirmauit R adfirmabit(af- lrö)ωlry^2 adfirmabis Sᴀ adfirmauis A^1 3 mediocritate wå sapientem (m *exp.*) A 4 eum SAbflmoprtyøπ cum ϰsö enim α tamen γ(*exc.* t) *om.* ψ eadem a *om.* π 5 quidnam k quodnam l quidam SAα(*exc.* k)bcdhmqr quodam u quoddam ψj^{1}y quoidam fj^{2}opsø quendam ö quid γ quid nā quærenti cuidam π tercium ø et enim å agriculatione qπ questusum S quęstu sum A 6 asseuerasse γ(*exc.* v)ψ(*exc.* w)cdkröπ asse(ads- b)ruasse bv malle Aä^1 pasceres a^1 *om.* ö magis a manus å male peius mayius w^1 7 inertum b inhertem r matrem ä inscium kltü^2 scium SAR stium y stiuū ö scitum r seuum ψπ scimus gnx^1 sciuit cu & serum b prudentem αγblp^{2}øπ prudenti SAR 8 diligentiq; ω conpendium (comp- k) de S^{2}k conprendium de S^{1}A comphredium(-pre- h^2)de ah^2 opendium| t comprehendi(-dit g^1 conpreh- u comprendi bh^{1}y)unde R comprendi uno f cōpendium unde ü^{2}π tamen secundo γ (*exc.* t) ϰ (*exc.* ju) 9 neglegentiam SAø negligentiam (-lient- r) R diligentiam (dilli- w)ψa^{1}b^1 10 exsuperet Sn exuperet AR exuberet ωäπ 11 quē S nos *om.* nü^2 quoque *om.* nü^{1}v quoq; hanc t habet hanc gx^2 12 secuti Sγϰ(*exc.* q)l sicuti AR sicut bmä sicuti maiorum π 13 igitur — § 7 *fin.* ciuem *exscr. Mul. Chir. 946 sq.* Igiturq; S Igitur AR *Mul.* Ideo c duo sint γq du sint d duo (*om.* sint) c sunt duo *Mul.* quadripedum SAαfhjlmrwyzø quadrupedum R *Mul.*

sicut bouem, mulam, equum, asinum, alterum uoluptatis ac reditus et custodiae causa ut ouem, capellam, suem, canem, de eo genere primum dicemus, cuius usus nostri laboris est
7 particeps. nec dubium quin, ut ait Varro, ceteras pecudes bos honore superare debeat, praesertim et in Italia, quae ab hoc nuncupationem traxisse creditur, quod olim Graeci tauros italos uocabant, et in ea urbe, cuius moenibus condendis mas et femina boues aratro terminum signauerunt, uel, ut antiquiora repetam, quod idem Atticis Athenis Cereris et Triptolemi fertur minister, quod inter fulgentissima sidera particeps caeli sit, quod denique laboriosissimus adhuc hominis socius in agricultura, cuius tanta fuit apud antiquos ueneratio, ut tam ca-

sic ah uobem malam ecum *Mul.* mulum lq[1] mullam ö mula y equm dmou uolumtatis S uoluntatis A uolutatis agregitos *Mul.* et lø 2 reditus SAακ(*exc.* c)ωfmryåπ redditus γψ(*exc.* å)bclpø ac l cause *Mul.* capellam suem canem γ *Mul.* capellam suem tamen S capellam ouem (ouem *om.* k) tamen (eñ c) κah[2]k capellas ouem (oues w canem *ss.* p[2]) tamen AR 3 de primo genere ωπ primum *om. Mul.* usus γkπ *Mul.* usum SAR 4 *ante* ait *ras. et* a *in ras. scr.* S a it (*inter* a *et* i *ras.*) A *fuit* adit *uel* agit SA adit *Mul.* *Varro r. r. II* 5, 3 5 bos *om.* ä honore] bono *Mul.* et] SAR *Mul.* autem γ in ytalia l mirabilia q quod *Mul.* ad u 6 credatur κ(-edi- *in ras.* j) quos γ(*exc.* n) olim *om. Mul.* enim γκ(*exc.* j) gregi A[1] nostri tauros greci γ 7 ytalos ln *om.* ø uocabant *Mul.* (*Varr.*) uocarent π uocant SAR condendis mas Sü[1] condendissimas A condendis (colendis ö) si mas R condendi mares *Mul.* 8 femmina α boues S *om.* AR uobe *Mul.* a rato (*inter* a *et* r *ras., uid. fuisse* atrato) S aratrum nzä frat° *Mul.* terminum] primum nü signauerint ψqπ uelum cdqtü[2]x[1] anti qui orare petam *Mul.* petã SA (petũ *ut uid.* A[1]) petum R pecum(*exc.* j; -us ä)κψ tx[1]ö potum l u. p. *om. u. sp. r.* nü[1] 9 atticis π atticus SAR atticius *Mul.* ad hemstere riset *Mul.* attenis S[1]A[1] *om.* tü[2] ceperis (p *in* r *mut.*) S celeris A[1] ceteris cmqrtüäöø et] q; ö triphtolemi κ (ipcolomi c) ψ (tut- å -lomi π) nüπ triptolema s 10 sydera bjloqxyåπ caeli sit *Mul.* cælis SA celi R 11 quod denique *Mul.* quod deinde qđ SA quod deinde R ad hũc An[1] aduc l 12 est *post* -ura *add. Mul.* fuit tanta α tanti l aputanti quis S[1] apud antiquis A[1] antiquitus *Mul.* tam Sγbdh[2]kπ *Mul.* tañ A tamen (tñ) R capital esset p[2] capitales set (*post* set *ras.*) S capitales et AR capitalem et ø capitale esset bπ capitalis esset dl capitalis et κ(*exc.* h[1]) esset capitale γ capitalem esset *Mul.*

pital esset bouem necuisse quam ciuem. ab hoc igitur promissi operis capiamus exordium.

De bubus probandis

Quae in emendis bubus sequenda quaeque uitanda sint, 1 non ex facili dixerim, quoniam pecudes pro regionis caelique statu et habitum corporis et ingenium animi et pili colorem gerunt. aliae formae sunt Asiaticis, aliae Gallicis, Epiroticis aliae, nec tantum diuersitas prouinciarum, sed ipsa quoque Italia partibus suis discrepat. Campania plerumque boues progenerat albos et exiles, laboris tamen et culturae patrii soli non inhabiles, Vmbria uastos et albos eademque rubios nec 2 minus probabiles animis quam corporibus, Etruria et Latium conpactos sed ad opera fortis, Appenninus durissimos omnemque difficultatem tolerantis nec ab aspectu decoros. quae

eum *Mul.*   necuisse **SA**^{1} necasse **R** necassem **g** necare **b** occidere *Mul.* (*Varr.*)   qui bouem necasset quam qui ciuem **d**   ab **Sπ** *Mul.* ob **AR**   hoc *om.* **ω**

I. De bubus probandis *maiusc. rubr.* **SA** *in marg. rubr.* **hz** *in marg.* **y** De bobus probandis *in marg.* **bwä** De bubus probandis. Cap̃ primum *rubr.* **m** In emendis bubus sequenda & uitanda *rubr.* **l** Quid sequendum & quid uitandum in bubus emendis *in marg.* **os** De Bubus parandis atq; emendis earũq; forma. Cap. I **π** *uulgo om.* **R**   3 bobus **ψabq**   utanda (-te- **z**) **zå**   sunt **ψlπ**   4 ut non **γϰ**(*exc.* **ju**)   quõ **SAju** qm̃ **kl** quom **fhmopqw** quo modo **d** quod **n** cum **R**   regionisque **A** regione **ø**   cæli qu estatu **A** celi staq; **n**   5 status **p**^{1} habitum **Sπ** habitu **AR**   corporis **R** corpori **Aψ**(*exc.* **ä**)**fhjmopqsuyø** corporum **S**   ingenium **S** ingenii **AR** ingenui **gx**   animi *om.* **pπ**   pilli **ä** pulli **ö**   6 ephyroticis (epy- **k**) **dkq** epirhoticis **c** epirothicis **t**   aliȩ epiroticis **ü**   8 discrepat *om.* **α**   campanea **ψ**(*exc.* **å**)   bouem **å**   9 progenerant **SAä** generat **k**   et *om.* **ö** ex **ø**   *uerba* et exiles — uastos et albos *om.* **z**   labori **γ**   10 inabiles **yä**   umbra **ϰ**(*exc.* **ju** ꝉ men- **d**^{2})**y**   et *om.* **γ**   eãdem **l**   rubios **Abfhkmoruyø** rabios (o *s.* a **m**^{1} *ut uid.*) **S** rubeos **ψad**^{2}**pst** rubros **lqöπ** rubrios **γ**(*exc.* **t**) rubos **d**^{1} rubus **c**   11 phabiles **ϰ**(*exc.* **d**)·pbiles **p**^{1} & truria **S** ettruria **A**^{1} hetruria **ü**^{2} lactium **gä** latinum **r**   12 compactos (*uel* co- *uel* ɔ- *ut fere semper*) **R**   fortis **SA**^{1} fortes **R**   Apenninus **d**^{1}**gklnrvxzäöπ** Appeninus **otåø** Apeninus **c** Appeninnus **q**   omneq; **n** omnem **oö**   13 tolerantis **SA** (-atis **s** toll- **ψckmqtuvyø**) **R** tolerantes **bd** tollerantes **alö**   nec aspectu indecoros **t**   decors **ϰ**(*exc.* **j**)

cum tam uaria et diuersa sint, tamen quaedam quasi communia et certa praecepta in emendis iuuencis arator sequi debet, eaque Mago Carthaginiensis ita prodidit, ut nos deinceps me-
3 morabimus: parandi sunt boues nouelli, quadrati, grandibus membris, cornibus proceris ac nigrantibus et robustis, fronte lata et crispa, hirtis auribus, oculis et labris nigris, naribus resimis patulisque, ceruice longa et torosa, palearibus amplis et paene ad genua promissis, pectore magno, armis uastis, capaci et tamquam inplente utero, lateribus porrectis, lumbis latis, dorso recto planoque uel etiam subsidente, clunibus rotundis, cruribus conpactis ac rectis, sed breuioribus potius quam longis nec genibus inprobis, ungulis magnis, caudis longissimis et setosis, pilo totius corporis denso breuique, colore rubii uel fusci, tactu corporis mollissimo.

diuersa **γadh²klp²π** uersa **SAR** & quasi **s** coram et (*om.* communia) **l** 2 et certa *om.* **k** praecepta *om.* **ψ** iuuentis **ch** iumentis(iuum **w**)**ψdnqx¹öπ** armentis **t** ˋ magno **ju** 3 carthaginiensis **SAfju** carthaginensis(char- **wx** -tag- **åäø**)**R** deinde **π** memorabimus **S²κgknpsüxöπ** memorauimus **S¹Aψabfhlmortvyø** 4 Prandi **ah¹** *u. 4—14 usus est Pall. IV* 11, 2; *cfr Varr. r. r. II* 5, 7 *sq.* quadri **a** grandibus **bü²** *Pall.* grandis **SAαψωfmpryø** grandes **lπ** magnis **γκ** menbris **m** 5 *uerba* cornibus — crispa *om.* **l** ac] et **γ**(*exc.* **t**) **ψc** fron||ptae (f *in ras.*, p *et* a *exp.*; *fuit* promptae) **S** fron||| (te *in ras. scr.* A) **A** 6 labiis **γ** 7 resiniis **ψ** resinus **q** resinis **b** rasinis **c** resimi **a** recimis **l** patulis (*om.* que)**γκ** pallearib; **ä** 8 ad *om.* **ä** a **ö¹** uastis **γkpäπ** uasti **SAR** puasti **ö** 9 capacibus **q** et capaci **ö** implente **R** lateribus **S²R** *Pall.* latibus **S¹Abfjmoruwyåø** lacibus **αs** lanatib; **t** lateris porrectis latibus **u¹** lombis **m** 10 plano (*om.* -que) **å** planoq; plano **c** subsidente **vä** susidente **S²l** subidente **S¹AR** subridente **t** surridente **ü²** rutundis **S¹Ahpyø¹** 11 cõpactis **SA** compactis (*uel* cõ-) **R** ac rectis] arrectisq; **π** 12 genubus **c** improbis **R** ungulis **Sγκ**(*exc.* **j**)**lπ** *Pall.* uinculis **Aαψωbfjmprø** uniculis **y** 13 setotis **A** serosis **q** pilo totius *ex Pall. Pontedera:* pilosius **SA** pilosisq; **R** corporis **S** *Pall.* corpori **AR** corpore **γκ**(*exc.* **ju**)**bπ** 14 rubii **SAψfhkmryø** rubei **γκωabp** *Pall.*(robei *cod. PL*) robeo *Varr.* fuscii **å** rubeo uel fusco **lπ** mollis simo (simo *in ras.*) **S** molissimo **ψmöø**

2 De bubus domandis

Talis notae uitulos oportet, cum adhuc teneri sunt, consuescere manu tractari, ad praesepia religari, ut exiguus in domitura labor eorum et minus sit periculi. uerum neque ante tertium nec post quintum annum iuuencos domari placet, quoniam illa aetas adhuc tenera est, haec iam praedura. eos autem, qui de grege feri conprehenduntur, sic subigi conuenit. primum omnium spatiosum stabulum praeparetur, 2
ubi domitor facile uersari et unde egredi sine periculo possit. ante stabulum nullae angustiae sint, sed aut campus aut uia late patens, ut cum producentur iuuenci, liberum habeant excursum, ne pauidi aut arboribus aut obiacenti cuilibet rei se inplicent noxamque capiant. in stabulo sint ampla praesepia 3
superque transuersi asseres in modum iugorum a terra septem pedibus elati configantur, ad quos religari possint iuuenci.

De bobus domandis **q** *rubr.* **t** De bubus domandis *rubr. marg.* **z** *maiusc.* **d** De bubus domandis. Capitulum I **g** DE bubus domandis. Caput. II **π** *hoc cap. usus est Palladius IV 12* notule **d^{1}jnpuüx^1** uitalos **å** adhunc **S^{1}Aco^2** 2 tractare **ä^1** tractarei **ju** religati **ϰ**(*exc.* **j**) ligari **γ** in domando **nüx^1** in domitã **c** indomitum **ψ**(*exc.* **ä**) 3 sit labor **γ** et *om.* **ä** sit *om.* **gtvx^2** fit **k** 4 tercium **qwå** neq; **R** iuuentos **qå** 5 q̄uo **SAϰ** (*exc.* **c**) qm̄ **l** quom **fmopwyø** cum **R** adhūc **A** aduc **lm** prædura. Eos **π** predureos **S^{1}A**(-ios **c**)**ϰωfg^{1}h^{1}mpwx^{2}yåø** predure eos **S^2** perdureos **r** preduros **abh^{2}lzä** predura (*u. sp. rel. usque ad* sic subigi) **k** preduruit eos **γ** (*exc.* **g^1**, eos *om.* **g^{2}v** *et u. sp. rel.* **n**) 6 aut **m** ante **s** qui de (*uel* quide) **S^{2}tüx^{2}π** quidem **S^{1}AR** quidam **moö** quodam **b** gregem **ϰ**(*exc.* **j**)**gnvx** grece **a** feri **Sπ** fieri **AR** conprehenduntur **SAu** comprehenduntur (-imur **q**) **R** subici **a**

II. De bub; domandis *maiusc. rubr.* **S** de bubus domandis **A** *in marg.* **sy** *rubr. in marg.* **h** De bobus domandis **b** *in marg.* **ä** De bubus domandis. cap̄. II *rubr.* **m** De bubus emendis *in marg.* **o** Quo pacto educandi sūt Boues et de cura eorum in emendis domandisq; *rubr.* **l**
7 spaciosum **glpüvååø** 8 uersare **o^1** agredi **sö** 9 angustia **SA** sed ut **a** sed (*om.* aut) **b** sed *repet. post* campus **SA** ui **SA^1** 10 latte **A** producentur **Sγakʌπ** producerentur **A** (pre- **ö**) **R** liberum *om.* **ψ** liber **m** 11 arboris **ø** horrib; **l** abiacenti **ωg^{1}zπ** obiciendi **r** se *om.* **ü^{1}ä** sese **x^2** 12 implicent **R** impluent **c** inplicet **S^{1}A^1** stabula **nx^1** 13 supraque **γ** iugerum **t** iugeri **ψ** VII **ϰ**(*exc.* **d**)**gtvx** quinque **d** 14 confingantur **b** configatur **ψ** at **A^1** quod **α** possit **A^1**

diem deinde, quo domituram auspiceris, bonum a tempestatibus et a religionibus matutinum eligito cannabinisque funibus

4 cornua iuuencorum ligato. sed laquei, quibus capulantur, lanatis pellibus inuoluti sint, ne tenerae frontes sub cornua laedantur. cum deinde buculos conprehenderis, perducito stabulum et ad stipites religato, ita ut exiguum laxamenti habeant distentque inter se aliquanto spatio, ne in conluctatione alter alteri noceat. si nimis asperi erunt, patere unum diem noctemque desaeuiant; simul atque iras contuderint, mane producantur, ita ut et a tergo conplures, qui secuntur, retinaculis eos contineant et unus cum claua salignea procedens modicis ictibus subinde inpetus eorum coerceat.

5 Sin autem placidi et quieti boues erunt, uel eodem die, quo adligaueris, ante uesperum licebit producere et docere per mille passus conposite ac sine pauore ambulare; cum domum

deniq; ø · bouum cd^{2}gqvx^{2}y^2 boum d^{1}ö a *ante* temp- *om.* γ(*exc.* tü^2)*ante* rel- π 2 matutinum] tempestiuum üx^2 canabinisq; (-usq; ö) lzäöπ canabisq; cø finibus wå 3 copulantur ϰ(*exc.* ju)ψbglnvxyøπ 4 lauatis wå tenere frontet (-s S^{2}A) S^{1}A^1 tenera fronte (-de rä) R 5 bucculos γ(*exc.* n)buccilos ju bubulcos o bubulos c bucolos π comprehenderis R perducito (pro- t) blpstπ perducite SA (pd- c) R perduc γ (*exc.* t produc nü) ad stabulum ktπ extra stabulum γ 6 laxamentum γϰp 7 distitent dgüx stitent u -que *om.* γ(*exc.* t) ϰ(*exc.* j) aliquo s spacio glpvxüyåäø conluctatione SA(cōlu- w colu- sä)ψωafhjyø colluctatione R coluctatum ne å 8 minus ψnpq nimius y assperi S api s 9 daesequeant S^1 deseruiant cdnqz deseuiat ø deseruant ö contuderint(-it t)γ contulerint SA(-it wö^1)R 10 mane S manu AR in anu b perducantur γlå et *om.* hntå a et a f complures R secuntur SAcdntvz sequntur m^{1}uö sequuntur R 11 salingnea(-gea n)gnx saliginea ψ si lignea m lignea b percedens ah precedens k procedes v 12 *uerba* modicis — produxeris *om.* b^1, *in marg. add.* b^2 modicis R modicibus SAωaf hryø medicibus m modis k^1 inpetus S impetus AR impeditus b^{2}d nqü^{1}x^1 impectus t coherceat(choe- w)ψqruø 13 Sint c quo alligaueris die γ die *om.* ϰ(*exc.* ju)b^2 14 adligaueris fhj mopsuywø alligaueris SAR uesperam π 15 passos Aψωfh^{1}ø composite (*uel* cō- *uel* ɔ-) R conposita SA composita α

reduxeris, arte ad stipites religato, ita ne capite moueri possint,
tum demum ad alligatos boues neque a posteriore parte neque
a latere, sed aduersus placide et cum quadam uocis adulatione
uenito, ut adcedentem consuescant aspicere, deinde nares per-
fricato, ut hominem discant odorari. mox etiam conuenit 6
tota tergora et tractare et respergere mero, quo familiariores
bubulco fiant, uteris quoque et sub femina manum subicere,
et ne ad eius modi tactum post modum pauescant et ut ricini,
qui plerumque feminibus inhaerent, eximantur; idque cum
fit, a latere domitor stare debet, ne calce contingi possit. post 7
haec diductis malis educito linguam totumque os et palatum
sale defricato libralesque offas praesulsae adipis in gulam di-

produxeris domum **n** preduxeris (p *exp.* **S**[2]) **S**[1] produxeris **AR** pduxeris **ä** produceris **g** arte **SAöπ** arcte **R** a recte **å** reete **u** ante **l** riligato **ju** ligato **sö** 2 deinde **m** ad *om.* **αmsåö** adligatos(ad l- **h**)**bfhmpuwyö** aligatos **ø** alligandos **ϰ**(*exc.* **ju**)**nüx**[1] neque] atq; **c** 3 ad latere **ju** 4 adcedentem (*uel* ad c-) **R** accedentem **SAγlpzäπ** accendentem **r** consuescat **cgnrvx** assuescant **l** Demum **m** perfrigato **A**[1] 5 homines **γϰ** discant **γϰpszäöπ** discat **SAαbfImorwyåø** etiam *om.* **p** 6 tota] ora **γ** *om.* **q** tergora *om.* **γϰp** terga **r** et *om.* **sö** eractare **π** respargere **bmå** mero *om.* **ψ** famıliares **npüyö** familiores **o**[1] 7 fiant bubulco **p** ueteris **ϰψn** ueretris **ü**[1]**x**[1] uentris **gvx**[2] uentri **tü**[2]**π** suffemina **ü** femora **gvx**[2] in manu **n** munam **x**[1] subiicere **dptüzäπ** subigere **v** subiacere **q**[1]**r** 8 et ne *scripsi:* & **SAR** ne **γsöπ** ut **l** huiusmodi **t** eiusdem **wzå** tractum **wzåø** teetum **r**[1] ricini **r**[2] riclini **SA** reclini **αbft** recliui **ϰüvx**[2]**y** redini **ωlmpr**[1] rediui **gnx**[1]**ø** redimi(-dum **å**)**ψ** rediuiui **π** 9 femoribus **cd**[2]**gqvx**[2] se͠mib; **y** exiteātur **ø** idq; **S**[2] itq; **S**[1]**A** itaq; **R** ita **γ** ita ut **ö** 10 fit (sit **nv**) **γ** sint **SAR** ad latere **ju** *uerba* ne — possit *add. in marg.* **o** cale **SA**[1] possint **lyä**[1] 11 diductis **nvx** deductis **SAR** educito **tü**[2] seducito **SA** reducito **R** diducito **n** os et *sumpsi ex Pall.* : eo sed **S** eo sub **AR** eorum sub (sub eorũ **ü** sub eorum sub **n**) **γ** cum sub **bm** eius **π** 12 sole **å** defrigato **SA**[1] defricate **l** liberalesq; **h**[1]**rö** liberasq; **n** liberales(*om.* que)**ψ** praesulsae *Pall.* : in praesulsae **SA**(inp-, -e-, -e)**αψbflmtøπ** impresulse **ωjprvx**[2] inpresule **dy** impresule **qu** impressule (in- **g**) **gnüx**[1] imp͠ssulle **c** gulam *Pall.* singula **SAR** singuli **y** demittito **p** dimitte *Pall. codd. plerique*

mittito ac uini singulos sextarios per cornum faucibus infundito. nam per haec blandimenta triduo fere mansuescunt iugumque quarto die accipiunt, cui ramus inligatus temonis uice traicitur; interdum et pondus aliquod iniungitur, ut maiore
8 nisu laboris exploretur patientia. post eius modi experimenta uacuo plostro subiungendi et paulatim longius cum oneribus producendi sunt. sic perdomiti mox ad aratrum instituantur, sed in subacto agro, ne statim difficultatem operis reformident neue adhuc tenera colla dura proscissione terrae contundant. quem ad modum autem bubulcus in arando bouem instituat, primo praecepi uolumine. curandum, ne in domitura bos calce aut cornu quemquam contingat, nam nisi haec cauentur, numquam eius modi uitia quamuis subacta eximi poterunt.

9 Verum ista sic agenda praecipimus, si ueteranum pecus non aderit; alioqui expeditior tutiorque ratio domandi est,

uerba ac uini — infundito *om.* **ø** uini **Sγpπ** *Pall.* bini **AR** setarios **S^{1}A^1** cornũ **SA** (*uel* -num) **R** cornu **kπ** cornua **c** 2 ter **d** hoc **a** 3 quarta **l** querito **s** adcipiunt **fhmyø** inligatus **SA** illigatus **tü^{2}π** inligatur **ψωfhjlmpquyø** illigatur **abcdgkrü^{1}vx^2** illigaturus (all- **n**) **nx^1** *uerba* temonis — inungitur *om.* **ø** 4 traicitur **SAck^{1}mnqru** traiicitur (*uel* -ji-) **γ**(*exc.* **n**)**bdpä** trahicitur(-hai- **ö** -ahij- **z**)**ψ**(*exc.* **ä**)**ωaf^{2}hk^{2}yö** trahitur **f^{1}π** traducitur **l** infigitur **l** ut] et **stö** aut **å** maior **ψ**(*exc.* **å**) 5 nixu **ψωdlmqtπ** uisu **nø** nisi **cf** pacientia **Sdlåä** *uerba* post — subiungendi *om.* **ø** 6 plaustro **γϰ**(*exc.* **j**)**bks** ploustro **z** prostro **l** plaustro siue plostro **d** sunt iungendi **p** 7 pducendi **g** conducendi **v** ad **γk** *om.* **SAR** instituatur **mø** 8 se in **ah** reformidant **o^{1}ä** 9 adhũc **A** aduc **m** tere **ah** contundant *ed. Ald.*: condant **SAR** tundant **π** concedant **γ** quasset *Pall.* 10 autem *om.* **bm** erando **A^1** aranum **z** aran **w^1** 11 instuat **S** precipi **ht** curandum **γϰb^{2}klpπ** curanda **SAψ ωab^{1}fhmryø** 12 quenquam **adjkmnrtπ** quempiam **sö** contigat **A^{1}ø** contingant **tö** 13 uicia **cy** quãque **S^1** subacto **γ** possunt **a^1** 15 ista sica **g** ista sicut **ä** sic ista **ö** etiam sic **d^{1}nüx^1** precepimus **ψdlrüv** si ueteranum **γ** si ueranum **SA** siue ranum (rannum **d^1**) **bd^{2}fh^{1}jlmpq^{2}suw^{2}x^{2}ø** siue ramum **cq^{1}ryåπ** siue rarum **α**(*exc.* **h^1**)**w^1** siue tantum ramum **oö** sine ra(ta **ä**)*u. sp. rel.* **zä** 16 oderit **π** alioqui *scripsi*: adeoque **SR** ateoque **A^1** adeq; **y** Ideoq; **π** At ea **t** tuitiorque **Aa^{2}hw** tuinorq; **å** est *om.* **pä**

quam nos in nostris agris sequimur. nam ubi plaustro aut aratro iuuencum consuescimus, ex domitis bubus ualentissimum eundemque placidissimum cum indomito iungimus; is et procurrentem retrahit et cunctantem producit. si uero non 10
pigeat iugum fabricare, quo tres iungantur, per hanc machinationem consequemur, ut etiam contumaces boues grauissima opera non recusent. nam ubi piger iuuencus medius inter duos ueteranos iungitur aratroque iniecto terra molli cogitur, nulla est imperium respuendi facultas; siue enim efferatus prosilit, duorum arbitrio inhibetur, seu consistit, duobus gradientibus etiam inuitus obsequitur, seu conatur decumbere, a ualentioribus subleuatus trahitur, propter quae undique necessitate contumaciam deponit et ad patientiam laboris paucissimis uerberibus perducitur.

Est etiam post domituram mollioris generis bos, qui de- 11
cumbit in sulco; eum non saeuitia, sed ratione censeo emen-

sequitur **sö** plalistro **A**[1] plastro **r** 2 bobus **ψabqö** 3 uendenque **SA**[1] eumq; **p** eum deniq; **m** eundem(*om.* que)**dy** domito **l** iniungimus **göπ** iungemus **cos** & ungimus **r** iugnimus **u** is **S** qui **γπ** *om.* **AR** 4 et *om.* **rπ** retrait **A**[1] retrahat **π** producat **π** producitur **ö**[1] 5 fabricare q (*u. sp. r.*) tres **b** iunguntur **γ**(*exc.* **t**)**l** iugantur **ø** per *addidi*: *om.* **SAR** hac machinatione **π** 6 prosequemur **a** consequitur **ö** 7 medios **a** medius modios **y** medius medius **r** melius **ø** 8 atroq; **S**[1]**A**[1] *uerba* aratroque — cogitur *om.* **q** inecto **mt** iniuncto **π** inuncto **ö** (*del. et incert.*)**ω** uincto **c** per harenam aut molliorem terram *Varro I 20, 2* 9 nulli **v**[1] inperium **S** efferatus **Sk**[2]**π** efferatur **AR** afferatur **sö** effera (aff- **t** -rra **g**) uis **γ** 10 *uerba* seu consistit — etiam *om.* **q**, seu consistit — obsequitur *om.* **γ**, *omissa post* trahitur *inser.* **tv** (*sed* etiam gradientibus) duabus **y** 11 inuitus **S** inbitur **A**[1] inibitur **o**[1] inhibitur **ω**(*exc.* **o**[1])**bfhjmruyøA** inhibetur **ψcdklp** pro inhibetur **a** *om.* **tvπ** 12 subleuatur **f**[1]**k** sublatus **v** detrahitur **ö** quod **zä** 13 contumatiam **hloqsø** contumantias **ö** *uerba* deponit — patientiam *om.* **s** pacientiam **Scdlnqååäø** patienciam **y** laboris *s. u. add.* **S** paucissis **a** 14 uerberis **ju** 15 enim post **z** q̃; post **ü** post iã **s** domaturã **ψs** mallioris **ah** molioris **w** melioris **γϰp** bos] hoc **v** 16 cum **ωwå** hunc **z** seuiti **SA**[1] seuicia **glvxy** rationem **SA**[1]

dandum. nam qui stimulis aut ignibus aliisque tormentis id uitium eximi melius iudicant, uerae rationis ignari sunt, quoniam peruicax contumacia plerumque saeuientem fatigat; propter quod utilius est citra corporis uexationem fame potius et siti cubitorem bouem emendare, nam eum uehementius
12 adficiunt naturalia desideria quam plagae. itaque si bos decubuit, utilissimum est pedes eius sic cingulis obligari, ne aut insistere aut progredi et per hoc pasci possit; quo facto inedia et siti conpulsus deponit ignauiam. quae tamen rarissima est in pecore uernaculo, longeque omnis bos indigena melior est quam peregrinus; nam neque aquae nec pabuli nec caeli mutatione temptatur neque infestatur conditione regionis sicut ille, qui ex planis et campestribus locis in montana et aspera
13 perductus est uel ex montanis in campestria. itaque etiam, cum cogimur ex longinquo boues arcessere, curandum est, ut in similia patriis locis traducantur. item custodiendum, ne in

simul **z** aliis (*om.* que) **r** ad **aks** 2 melius eximi **pä** indicant **q** uindicat **c** ueri **A**¹ 3 contumatia **ωchmpqt wø** 4 *uerba* citra — utilissimum est *om.* **å** citra **S** circa **AR** circha **w** uexatione **Sah** uerationem **v** *om.* **nx**¹ potius et situ potius **q** 6 adficiunt **SAfhmpswyø** adfitiunt **o** afficiunt **R** 7 sic pedes eius **öπ** cingulis **üvx** singulis **SA**¹**R** angulis **n** uingulis **A** uinculis **π** *Pall.* 8 possit *post* insistere *inser.* **ωm** progredi aut stare uel pasci *Pall.* per hoc] parce **ntv** pce **güx** posci **a** passi **ö** 9 siti **R** sitis **SA** sitti **ä** sui **q** conpulsus **SAh** compulsus (*uel* cō- *uel* ɔ-) **R** compulus **π** depulsus **n** ignouia **y** que tamen rarissima **γ** quae tam arissima **S**¹ quã et amarissima **S**² qua et amarissima **AR** que et amarissima **bd**¹**klπ** 10 *sqq. cfr Pall. IV 11,3* indigenã **S** indigentia **ø** 11 namq; **γ** (*exc.* **v**) nec pabuli **SAψ** (*exc.* **ä**)**fhoprsyøπ** neque pabuli (papabuli **g**) **R** neque nec pabuli **a** neque celi **γϰ** mutationem **SAψabfhjmpruyø** 12 tentatur **γψωakπ** condicione **Agxå** condictione **a** sicuti **ψ** 13 et ex ca- **güvx** motana **S**¹ 14 est *om.* **ψ** in campestria *om.* **ϰ**(*exc.* **j**)**nx**¹ *u. sp. r.* **ü**¹ itquæ **S** etiam *om.* **p** 15 cum **γbj**¹**lpπ** qũm **d**¹ qum **d**² cui **SAR** cum co *om. u. sp. r.* **b** accersere **γ**(*exc.* **t**)**pu** arcescere **bcw** accescere **dq** acessere **å** cauendum **ϰnpüx**¹ 16 similia *Schneider* (ad similia *Pall.*) : simili **SAR** similibus **γ** similis **ö** patrii **ö** patris **q**¹ traducantur **γsö** traducatur **R** (ra *in ras. scr.*)**S** tarducatur **A** Ita **t** ẽ ne **π**

corporatione uel statura uel uiribus inpar cum ualentiore iungatur; nam utraque res inferiori celeriter adfert exitium.

14 Mores huius pecudis probabiles habentur, qui sunt propiores placidis quam concitatis, sed non inertes, qui sunt uerentes plagarum et adclamationum, sed fiducia uirium nec auditu nec uisu pauidi nec ad ingredienda flumina aut pontis formidolosi, multi cibi edaces, uerum in eo conficiendo lenti. nam hi melius concoquunt ideoque robora corporum citra maciem conseruant, qui ex commodo quam qui festinanter mandant. 15 sed tam uitium est bubulci pinguem quam exilem bouem reddere; habilis enim et modica corporatura pecoris operarii debet esse neruisque et musculis robusta, non adipibus obesa, ut nec sui tergoris mole nec labore operis degrauetur. quoniam quae sequenda sunt in emendis domandisque bubus tradidimus, tutelam eorum praecipiemus.

comporatione **h**^{1} uiridibus **S**^{1}**A**^{1} impar **SR** iugatur **S**^{1}**A** *om.* **å** 2 inferiori **Skπ** inferiore **AR** celiter **a** adfert **SAfhjmopqsuwy** affert **R** exitum **clr**

3 puiles **S** quia **k** propiores **dkptüvxå** propriores **SR** propries **A**^{1} priores **ω** *om.* **c** 4 inhertes **amrtöø** inherces **s** 5 plagare **m** adclamationum **SAαψ**(-elemano- **å**)**ωdfjlpuyø** (-em) **r** acclamationum(acl- **tü**^{2})**γbcπ** addomationum **q** ad declamationem **m** sed et **c** uirum **t** audita **a** aditu **q** 6 ab ingrediauda **n** ab ingredi **r** aggredienda **a** ut **SA**^{1} formidolosis **ω** frõdosi **ä** 7 ciui **A**^{1} confitiendo **mq** lenti *om. u. sp. r* **b**^{1} nam hi melius *om.* **ö**^{1} 8 hii **S** hij **ln** ij **bt** conquocunt **o**^{1} concoquit **k** concutiunt **s** coquunt **lå** corpora **l** circa **n** cura **å** matiem **noqw** matrem **ls** 9 ex commodo **Sdlπ** ex(& **å**)commoda **AR** ex comedunt (cõm- **n**) **γ** mandunt **γκ**(*exc.* **ju**)**lπ** 10 tamen **d**^{1}**äö** uitium est (est *om.* **n**)**γb**^{2}**kπ** uitius ex **SAacfhjmo**^{2} (nit- **o**^{1})**pqruyöø** in tuis ex **d** uitius est **b**^{1}**l** uirius (-rus **ä**)ex(& **å**)**ψ** ex (*om.* uitius *u. sp. r.*)**s** ex hilem **o** reddere bouem **b** 11 etiam et **γκ**(*exc.* **j**) et *om.* **p** operari **cnå** *om.* **ø** 12 neruiq; **h** ueriusq; **d**^{1}**gz** uiribusq; **nüx**^{1} utriusq; **ä** muscolis **ø** *uerba* robusta non adipibus *om.* **p** obes (b *in* v *mut. m. alia*) aut **S** obeso ut **n** 13 molle **ψ** ne **h** operis *om.* **nü** De curandis bubus in marg. **w** *rubr. in marg.* **fz** De cura et cibariius boum *rubr.* **t** 14 quõ **SA** qm̃ **kl** quom **κ**(*exc.* **c**)**fhmops wyø** cum **γabczåäöπ** Quẽ **r** bobus **bnqäö** 15 precipiamus **ω**(per- **ö**)**aπ** precipimus **bl** precepimus **m**

De cura et cibariis eorum

3 Boues calore sub dio, frigoribus intra tectum manere oportet. itaque hibernae stabulationi eorum praeparanda sunt stramenta, quae mense Augusto intra dies triginta sublatae messis praecisa in aceruum extrui debent. horum desectio cum pecori tum agro est utilis: liberantur arua sentibus, qui aestiuo tempore per Caniculae ortum recisi plerumque radicitus intereunt, et stramenta pecori subiecta plurimum stercoris efficiunt.

Haec cum ita curauerimus, tum et omne genus pabuli praeparabimus dabimusque operam, ne penuria cibi macie-
2 scat pecus. boues autem recte pascendi non una ratio est. nam si ubertas regionis uiride pabulum subministrat, nemo dubitat, quin id genus cibi ceteris praeponendum sit; quod tamen nisi riguis aut roscidis locis non contingit. itaque in his ipsis uel maximum commodum est, quod sufficit una opera

III. De curandis bubus *maiusc. rubr.* **S** *in marg.* **oswy** *rubr. in marg.* **hz** De curandis bobus **b** De curandis boues(? bubus A) *mai. rubr.* **A**^{1} De bubus domandis c. II **g** De cura bouum *rubr.* **l** Cura et cibaria bouum *in marg.* **ø** De cura & cibariis eorum **q** *maiusc.* **d** *add.* Cap̃. III *rubr.* **m** De Boum cura: & cibariis. Caput. III. **π** dio **S** diu **A**^{1} diuo **R** cliuo **bwzø** oliuo **å** 2 optet **n** hibernae **SA**^{1} hiberna **R** hyberna **cdqtü** stabulationi *ed. Ald.* : stabulatione **p**^{2} stabulati **S** stabulatio **A**(-cio **b**)**R** stabula **t** 3 est **gknvx** XXX γ(*exc.* **n** XXX^a **ü**) **κk** 4 messis **γah**^{2}**kpπ** mensis **SAR** precisa **γkp**^{2}**π** precisas **SAR** precreus **l** acerbum **t** 5 cum] tum **ψab**^{2}**π** est **b**^{1} aruo **b** utilius **c** utili **v** 6 questiuo **S** quæstiuo **A**^{1} qextiuo **du** pre **κ**(*exc.* **j**) 7 radicib; **s** interierint **k** stramenta *Ursinus:* stramentis **SAR** pecori *Ursinus:* pecoris **SAR** pecora **bmntüx**^{1} subiectis **γ** subiecti **π** 8 officiunt **ψ**

9 hoc **l** cum] enim **clwz** *om.* **å** carauerimus **S**^{1}**A**^{1} caruerimus **S**^{2} curuauerimus **å** omnem **S** 10 preparauimus **S** reparabimus **l** prebebimus **ψ** penubia ciui **S**^{1} sibi **ø** maciescat **SAafhjmoprsuwyø** macrescat **γ**(*exc.* **tü**^{2})**κ**(*exc.* **ju**)**ψ**(*exc.* **w**)**bklöπ** macescat **tü**^{2} 11 peus **S**^{1} peius **A** bouem **l** rõ amplius ẽ **t** est rõ **z** est *om.* **ä** 12 sumministrat **SAküπ** 13 dubitet **g** qui in **S** quid **jqu** qd **p** ciui **S**^{1} cibis **m** est sit **a** quod si tamen **m** 14 nisi in **γ** (nisi uiridis **n**) si in **R** si **S** sirisi **A**^{1} in **π** riguus **S**^{1}**A**^{1} (si irriguis A) ac **bm** rosidis **nåøπ** 15 iis **γ** (*exc.* **n**)**π** hijs **aln** dipsis **A**^{1} locis uel **ä** opera *om.* **ä**

duobus iugis, quae eodem die alterna temporum uice uel arant uel pascuntur. siccioribus agris ad praesepia boues alendi 3
sunt, quibus pro conditione regionum cibi praebentur, eosque nemo dubitat quin optimi sint uicia in fascem ligata et cicercula itemque pratense faenum. minus commode tuemur armenta paleis, quae ubique et quibusdam regionibus solae praesidio sunt. eae probantur maxime ex milio, tum ex hordeo, mox etiam ex tritico, sed iumentis iusta operum reddentibus hordeum praeter has praebetur.

Bubus autem pro temporibus anni pabula dispensantur. 4
Ianuario mense singulis fresi et aqua macerati erui quaternos sextarios mixtos paleis dare conuenit uel lupini macerati modios uel cicerculae maceratae semodios et super haec adfatim paleas. licet etiam, si leguminum inopia est, eluta et siccata uinacia, quae de lora eximuntur, cum paleis miscere, nec du- 5

2 pascantur **S** 3 prę **dq** condicione **Agüx** condictione **ab** conductione **r** regionis **nö** 4 nemoq; eos **bm** sint **Sbknpvxπ** sunt **AR** uicia **γbcdfhkpy** uitia **SAψωajlmqruøπ** fasce **cdqü** falce **n** faxem **r** illigata **γϰ**(*exc.* **ju** inl- **q**) circũlata **ψ** curecula **a** cicerula **qt**^{1} circula **å** 5 pretense **tå** pratensem **r** patrem se **n** *uerba* faenum — ubique et *om.* **c** minũ **S**a minimũ **A**^{1} armenta **Sk**^{2} armento **AR** armentum **gnvxπ** 6 palei que **s** paleisq; que **wä** paleis(*om.* que)**nüx**^{1} 7 eae **S** ee **gtvx** ea **AR** et **nüπ** maxime *om.* **ψ** melio **g**^{1} multo **l** hordeo **S**^{2}**Aψ**(*exc.* **å**) **abfhjo**^{2}**u** ordeo **R** ordio **S**^{1} 8 iuxta **ϰ**(*exc.* **d**)**ωflmrtvπ** iustam **b** operam **ωbk**^{1}**π** opera **z** redentibus **röø** 9 hordeum **SAψ**(*exc.* **å**)**abfhjmopryø** ordeum **R** propter **ω** 10 bobus **bnqüzäö** pabulo **ω** dissipantur **S**^{1}

IIII. Cibaria boum *maiusc. rubr.* **SA** *rubr. in marg.* **fhz** *in marg.* **qsäö** Cibaria bouũ *in marg.* **ow** *cfr XI 2,99 sqq.* 11 singulis **Aα**(*exc.* **h**^{1}) **tü**^{2} singuli si **S** fabe **γ** (*exc.* **tü**^{2}) *om.* **R** fresse **γ** (fresę **ü**) frese **k** erui *om.* **m** 13 uel *ante* cic- *om.* **gnüx** cicerule **v** circule **ä** semimodios **å** hoc **l** adfatim **Afhjlmopuwyöø** affatim **Sγϰ**(*exc.* **ju**)**ψ**(*exc.* **w**)**bkrsπ** affati in **a** 14 paleas **Scπ** paleis **AR** etiam] autem **ωπ** si **SAl** sit(*post* leguminum *pos.***zä**)**R** sic **n** si sit **t** teguminum **A**^{1} liguminum **å** inopa **A**^{1} est **S** et **AR** eluta **γ**(*exc.***x**^{1}) elata **SAR** clara **l** et] ac **b** 15 uinacia **SA** **αbfjlnprüwå** uinatia **moyzäøπ** uinaria **sö** uinacea **γ**(*exc.* **nü**)**ϰ**(*exc.* **j**) qua **S**^{1} de lora **R** dolore **SAψ** *om.* **ωπ** dubium est **γ**

bium quin ea longe melius cum suis folliculis, ante quam eluantur, praeberi possint, nam et cibi et uini uires habent nitidumque et hilare et corpulentum pecus faciunt. si grano abstinemus, frondis aridae corbis pabulatorius modiorum uiginti sufficit uel foeni pondo triginta uel sine modo uiridis laurea iligneaque frondes, et his, si regionis uis permittit, glans adicitur, quae nisi ad satietatem datur, scabiem parit. potest etiam, si prouentus uilitatem facit, semodius fabae fresae prae-
6 beri. mense Februario plerumque eadem sunt cibaria, Martio et Aprili debet ad foeni pondus adici, qua terra proscinditur; sat erit autem pondo quadragena singulis dari. ab Idibus tamen mensis Aprilis usque in Idus Iunias uiride pabulum

post melius *sequ. in* **s** *ex lib. V huc translata uerba* 11,9 & duobus *e. q. s. usque ad* 12,4 proximis foliculis **ψ** eleuantur (elle- **ä**) **ψacds** 2 possunt **κ**(*exc.* **j**)**ψ** & uini & cibi **ä** ciui **S** 3 hylare **lnwyz** ilare **ö** hilari **å** 4 pabulatorius **tüx**^{1} pabulatoribus **SAR** pabulatorum **zä** paleatcribus **p** *cfr* corbem pabulatorium *XI 2,99* **SAR** uiginti **SAkoüö** XX **R** XX^{ti} **ä** 5 pondo **tzπ** pondus **n** pon **gvüx** p. **SAR** p **ö** per **b** *om.* **ah**^{2}**k** triginta **ö** XXX **SAR** XXX^{ta} **k** sine modo uiridis **S** sine modo uiris **l** sino modo uiris **A**(*uel* si nomodo; uirii **a**)**αm** si non modo(*uel* nō mō)uiris(uitis **ω** iuris **dπ**)**R** sunt modo uiris **b** si non inueneris **γ** 6 iligneaq; (i *in ras. scr.*) **S**^{2} et ligneaq; *ante ras. ut uid.* **S**^{1} et lignea quae **A** (*uel* que *uel* q;) **R** et salignea **γ** fronde **γ** et is **k** et hijs **l** & (*om.* his) **s** sed his (hijs **n** ijs **tü**) **γ** *om.* **b** regiones **p** re- gionib; **r** regio **dl** uis(ius **gn**)**γ** *om.* **SAR** permittit **SAzö** permittat **R** pmutat **c** promittat **t** gla(gl **ä**; *u. sp. r.*)**zä** gla . . **s w**^{1} adiicitur (*uel* -ij- *uel* -ji-) **γ**(*exc.* **n**)**dlpzäπ** addicitur **u** adducitur **q** 7 ad] uel **ø** sacietatem **Sψ**(*exc.* **z**)**abcdhlntüvyö** 8 prouentus **Sγ** pro uentu **A** prouentu **R** uilitatem **R** uilitem **SA** utilitatem **ψafp** semodios **qä** faue **A** fresse **γ**(*exc.* **ü**)**ωä**^{1} 9 cibaria sunt **ψπ** marcio **pqø** 10 et **ntπ** *om.* **SAR** apri **v** debet] de **c** debe (*u. sp. r.*) **å** *om.* **ä** ad *om.* **nt** pondus feni **n** adiici **dlüπ** aditi **s** addici **ø** quia **γπ** proscindunt **ψ** 11 autem erit **γψ** quadragenas **S** quatragena **owzö** quę dragena **m** XL^{ma} **t** in singulis **S** dare **s**^{1}**ä** ab idus **gsö** ab iδ **nx** ab id. **o** ab id' **ø** od id **b** 12 tantum **gnvx** *om.* **l** mensis *om.* **γ** aprił **n** apri . **y** *om.* **ψ** id̄ **gopxy** id' **qwø** id. **abfhmz** idibus **r** iuñ **gx** iunij **n** Ianuarias **d**^{2} ianuarii **b** ianuar̄ **cq** ianua. **m**

recte secatur; potest etiam in Kalendas Iulias frigidioribus locis idem praestari. a quo tempore in Kalendas Nouembris tota aestate et deinde autumno satientur fronde, quae tamen non ante est utilis, quam cum maturuit uel imbribus uel adsiduis roribus, probaturque maxime ulmea, post fraxinea et ab hoc populnea; ultimae sunt ilignea et quernea et laurea, sed eae 7
post aestatem necessariae deficientibus ceteris. possunt etiam folia ficulnea probe dari, si sit ea copia aut stringere arbores expediat; ilignea tamen uel melior est quernea, sed eius generis, quod spinas non habet, nam id quidem ut iuniperus respuitur a pecore propter aculeos. Nouembri mense ac Decembri 8
per sementem quantum adpetit bos, tantum praebendum est, plerumque tamen sufficiunt singulis modi glandis et paleae ad satietatem datae uel lupini macerati modi uel erui aqua con-

seccatur **ä** seratur **s** etiam] enim **γϰπ** kalendas **A** kaleñ **n** kalen. **π** kal **bg** kl's **ø** kłł **u** kł **SR** kl' **lowxyä** kl. **fm** klis **å**; *item fere u. sequ.* iullias **ö** iulijs **b** iuł **pq** iul. **m** frigioribus **n** frigoribus **äö**^{1} 2 prestari idem **zä** tẽpr **S** nouembris **Adlgzå** nouembrias **v** nouembri **hπ** nouembrium **r** nouemƀr **S**(*uel* -br.)**R** nouenb. **m** noũbr **w** 3 et *om.* **ω** sacientur **cdglnüw** santientur **u** 4 ante *om.* **p** nõ ẽ (*u. sp. r.*) est utilis **ju** non est ante utilis **ø**^{1} cum *om.* **S**^{1} maturuit **AR** maturauit **S** maturuerit **ϰ**(matu *u. sp. r.* **ju**)**ψ**(*exc.* **w**)**π** matuerit **t**^{1} inbribus **S** himbribus **gx** hymbribus **o**^{1} adsiduis **SAfjuø** assiduis **R** 5 probatur (*om.* que) **π** uel mea **Awå** (in ea **å**) ulma **n** ulmen **ö** fraxine **Awå** fraxinee **α** ad **ø** ob **ϰ**(*exc.* **j**) hac **γπ** 6 populea **γ**(*exc.* **t**)**ø** de populnea **zä** ultima sunt **ϰpπ** ultima est **γ** . .ilignea **S**^{2}**R** inlignea **S**^{1}**A** illignea **ä** iliginea **å** ulignea **r** lignea **a** querna **dgmnvxö** eae *scripsi:* ae **S** e **A** *om.* **R** 7 etiam *om.* **å** etiam & **π** 8 *uerba* ficulnea — Nam id quod *om.* **ö**^{1}, *in marg. add.* **ö**^{2} ficulnea folia **mä** ppe **S**^{1} si sit ea **π** sit ea **SAψ** si ea **R** si erit **γ** 9 -i lignea **A** illignea **ä** querna **γ** 10 id quidem ut *scripsi:* id qđ **SA** (*uel* quod) **R** q **π** iuniperus **R** erius **S** imperius **Awå** iuniperum **ϰ**(*exc.* **q**; -rũ|rus **c**)**ωp** iuniperis **f** iuniperiis **m** spernitur (st- **ö**) **ω** 11 pp **ö** 12 semetem **SA** adpetit **SAhjmoyø** appetit **R** apetit **ö** tantum *om.* **a**^{1} 13 singuli **γ** modi **SA**^{1}**å** modii **R** ac **d** uel **nü** 14 sacietatem **Sabcjlmnqüvyø** societatem **å** siccitatem **u** dare **ψ** modi **SA**^{1} modii **R** consparsis **S**^{1}**Aψ** conspersi **γmπ**

sparsi sextarii septem permixti paleis uel cicerculae similiter consparsae sextarii duodecim mixti paleis uel singulis modi uinaceorum, si his, ut supra dixi, large paleae adiciantur, uel, si nil horum est, per se foeni pondo quadraginta.

Vitia boum et medicinae

4 Sed non proderit cibo satiari pecora, nisi omnis adhibetur diligentia, ut salubri sint corpore uiresque conseruent, quae utraque custodiuntur large dato per triduum medicamento, quod conponitur pari pondere tritis capparis foliis ac mirti siluestris cupressique et cum aqua nocte una sub dio habetur, idque quater anno fieri debet ultimis temporibus ueris, aesta-
2 tis, autumni, hiemis. saepe etiam languor ac nausea discutitur, si integrum gallinaceum crudum ouum ieiuni faucibus inseras

setarii **S**^{1} VII **γϰ**(*exc.* **d**)**zπ** *uerba* uel cicerculae — paleis *om.* **nüz** ei cercule **A** 2 consperse **ωgrvxπ** consparsi **ju** sectarii **S**^{1} duodecim **SAdgö** XII **R** XXII **u**^{1} mixta **ct** *om.* **ä** singulis **SAψ** singuli **R** modi **SA** modii **R** 3 uineaceorum **my** si] sed **ω** hiis **a** iis(hijs **n**)**γpπ** *om.* **l** adiiciantur(*uel* -ij- *uel* -ji-)**lprtüzäπ** aditiantur **qö** addiciantur **du** 4 nil **S**^{2}**AR** ni **S**^{1} nihil **γϰ** quatraginta **wz** XL **Sγϰ** XXXX **k**

Vitia (-cia **dg**) boum (bouum **t**) et medicine (*add.* earum **g**) **gq** *rubr.* **t** *maiusc.* **d** medicine pecudū *in marg.* **ø** Eorum custodia a nocuis *rubr. marg.* **z** De Vitiis boum: & medicinis. Caput. IIII. **π** *cap. 4 et 5,1 usus est Veg. IV 2, 6 et 8—13* 5 cibo **t** cibos **S** cibus **AR** cibis **γ** (*exc.* **t**) **ckπ** saciari **cqüvååø** omni **kπ** adhibetur **S**^{1}**gnvx** adhibeatur **S**^{2}**tü** adiuuetur **AR** adiuuentur **ωπ** 6 conseruet **bm** 7 utraq; **γk**^{2}**π** utroq; **SAR** uero **d** *a* large dato *Columellam exscribere incipit* **M** *praemissis uerbis* (V)t boues salubre^s sint corpore uiresq; his custodiantur trduum (i *s.* rd) **M** 8 quod **γk**^{2}**πM** quo **SAR** componitur **R** tritis *scripsi*] triti **M** tristis **SAR** tristris **c** cristis **ω** tristisq; **t** capparis folia (foliis *scripsi*; folii *Veg. om.* ac) ac mirti siluestris **M** (*Veg.*) *om.* **SAR** lupini **ah**^{2} *κάππαρις σὺν ἐλαίας ἤτοι μυρσίνης φύλλοις, ἀγρίας μέντοι, ἔτι δὲ κηκὶς κυπαρισσίνη Hipp. Par.* 917 9 cupēssiq; (u *in* i *mut.*) **M** crupessiq; **u** cupressi (*om.* q;) **cå** ⁊ trup essi **d**^{2} cupressisq; **m** dio **SA**(edio **h**^{1})**αωdfjuw yåø** diuo **RM** *Veg.* die **l** subtrahentur **z** sub (*u. sp. r.*) hētur **ä** 10 id **γϰ**(*exc.* **ju**) quater in anno **M** *Veg.* 11 autumni (p *s.* un) **M** hyemis **dknoqstüzπ** hiemi **ä** semper **γϰ** (sēpe **ju**) **π** languor **SAmp** langor **RM** langior **n** longior **y** largior **c** et **γϰakπ** aut **l** nausea **R** *Veg.* nausia **M** neusea **SA** nasea **ψa** nusea **ø** discutiuntur **zä** 12 inter **wzå** gallinatium **M** ieiunus (*alt.* u *in* i *mut.*) **M** ieiunis **π**

ac postero die spicas ulpici uel alii cum uino conteras et nari-
bus infundas. neque haec tantum remedia salubritatem faci-
unt: multi largo sale miscent pabula, quidam marrubium de-
terunt cum oleo et uino, quidam porri fibras, alii grana turis,
alii Sabinam herbam rutamque pinsitam mero diluunt eaque
medicamina potanda praebent, multi caulibus uitis albae et 3
ualuulis albis bubus medentur, non nulli pellem serpentis
obtritam cum uino miscent. est etiam remedio cum dulci uino
tritum serpullum, est concisa et in aqua macerata scilla. quae
omnes praedictae potiones trium heminarum singulis diebus
per triduum datae aluom purgant depulsisque uitiis recreant
uires. maxime tamen habetur salutaris amurga, si tantundem 4

ac **S²κglpvxπM** at **αψωbmrtyøA** ad **S¹A¹** ast **å** et **nü** spicas (-is **ö**) ulpici (-pei **l** ulcipi **q** uelpici **å** ulpio **r**) **R** spica sulpici **A** spicasuppici **S** spicas ulpci (i *s.* pc) **M** allii **fgjmprxyπ** allei **M** alei **cln** uno **S¹Aö** et naribus **tM** et in naribus **SAR** 2 fatiunt **M** 3 multi **γk²πM** multo **SAR** large **q¹** miscetur(-ẽ-**ö**) **pö** miscet **c** pabulo **κ** marrubium **SAακ**(*exc.* **c**)**bflsvyåπM** *Veg.* matrubium **r** marrubrium **n** marubium **γ**(*exc.* **nv**)**cmopöø** in irrubium **ψ** deterunt **SM** (*cfr* tritum *Veg.*) dederunt **AR** 4 con **M** genera **gnvx** thuris **ωkpt** tur̃is **ä** 5 sauinam **SM** rutamq; (rutam *Veg.*) pinsitam **M** putamq; uinitã **k** putãq; uino tam **t** putaq; uinitam **SA** putaq; uini (uinil **h¹**) tam **κabfhlmpryø** putaq; uini cum **ψπ** putaq; (putatq; **ö**) uini (iuni **s** umi **ö**) mero tam **ω** putaq; uinilam(inulam **üx²**)**γ**(*exc.* **t**) diligunt **M** 6 medicamenta **γκπ** uitibus **SA** aluę **S** 7 ualuulis **t** ualbulis **SA** balbulis (-as **r**) **R** babulis **g** bauolis **M** albis *om.* **M** bobus **abä** 8 obtritam **γpπM** obritam **SAR** oblitam **c** obrutam **äö** tum **a** con **M** miscente **A** est **SγM** sed **AR** 9 serpullum **SAafhjpuyø** serpulum **ψ** serpu|yllum **o** serpyllum **tx** serpillum **RM** serpilum **ö** est **SAtM** et **R** et *ante* in *om.* **ω** scilla **SAgkrtvöM** stilla **y** stila **å** scylla **R** stylla **κ**(*exc.* **c**)**p** sylla **äø** quae *om.* **M** 10 omnis **SAö** rationes **a** eminarum (emma- **m**) **bcdmr** geminarum **Awåö** gheminarum **os** diebus] potionibus **M** 11 aluom **fhjosuyøA** albom **A¹** aluum **S²RM** album **S¹** alueum **a** aliũ **l** purgatur **ö¹** *om.* **h¹** repulsisq; **γ**(*exc.* **t**)**κπ** depulsiq; **aå¹ä** uiciis **mpwö** uitis **q** recreat **ω** 12 tamen *om.* **g** amurca **γ**(*exc.* **t**)**bosπ** *Veg.* amuca **M** tantumdem **q** tantũdem **dhpuvwxy** tantudem **g** tantunden **M**

aquae misceas et ea pecus insuescat; quae protinus dari non potest, sed primo cibi adsperguntur, deinde exigua portione medicatur aqua, mox pari mensura mixta datur ad satietatem.

5 Nullo autem tempore et minime aestate utilius est boues in cursum concitari, nam ea res aut aluum mouet aut frequenter febrem. cauendum quoque est, ne ad praesepia sus aut gallina perrepat, nam haec quod desidet inmixtum pabulo bubus adfert necem.

Sus aegra pestilentiam facere ualet. quae cum in gregem incidit, confestim mutandus est status caeli et mutanda regio est, et in pluris partis distributo pecore longinquae regiones

misceatur **M** insuescat **kM** consuescat *Veg.* insuescas **SAR** et ea pecus *om.* **a** non *om.* **M** 2 cibum **d** cibo **q**^{1} sibi **g** asperguntur **γ**(*exc.* **gx**^{2})**πM** *Veg.* adspergunt **SAä** aspergunt **R** deinde **πM** *Veg.* de **SAR** et **γ** (*exc.* **gx**^{2}) 3 medicantur **gnvx** aque **nüx**^{1} *om.* **h**^{1} ad] a **M** sacietatem (soc- **å**) **clnqtyååM** si&atẽ **S** saturitatem **üπ** *Veg.*(*exc. P*) 4 et minime *om.* **ä** minime (minine **M**, *sed postea corr.*)**γd**^{2}**pπM** minima **SAR** utile **M** est *om.* **wåä** 5 citari **q**^{1} cũ|citari **M** aut **SAαblsyäø** *Veg.* acit **R** acuit **z** *om.* **M** aluom **y** alium **alwå** aluũ aliũ **os** auum (l *s.* au) **M** mouet aut **α**(*exc.* **h**^{1})**M** meta ut **SAR** met aut **l** meta et **ct** meti ut **π** frequenter febrem *scripsi:* frequenter **rzä** frequenter accidit **c** frequens *sequ. u. sp.* **h** frequens **ak** frequen *sequ. uac. sp.* **SA** (*uel* -ẽ) **R** frequen: **m** *om. u. sp. rel.* **π** frequentissime **f** febrem **M** 6 est *om.* **v** at **S**^{1}**A**^{1} sus **γM** sua **SAR** aut *om.* **ω** 7 galina **wåö** prorepat **wå** preparat **v** prepat **q** haec **S**ĩ hęc **A**(*uel* hec)**ακ** (*exc.* **c**)**ωpry** hoc **γψbclmøπ** ea res hec (ea res *exp.*) **M** desidet **M** desidit **SAR** desedit **ä** decidit **γacπ** degidit **h** inmixtum **SAfjnquåø** in mixtum **acghkly** immixtum **RM** papulo **S**^{1} paubulo **c** 8 bubus **SAhkoprsyzπM** bobus **R** adfert **SAfhjmopqsuwyøM** affert **R**

De curandis suibus **b** *in marg.* **oqs** Vbi gregibus pestil̃etia ingruit: quae remedia adhib̃eda sunt. Ca. V. **π** 9 sus **güvxø** sues **bdklmqö** Suaes **SApsy** sua es(est **å**)**ψfh**^{1}**joruø** sua ex **ah**^{2} sub **n** Sve **π** Si lues **t** Oves **c** [ ]os **M** (*litt. init. non depicta*) erga **ä** egre **c** pestilentiam **StM** pestilentia **AR** pestilenti **γ** (*exc.* **t**) *uerba* facere — confestim *om.* **y** facere **S**^{2}**M** face **S**^{1}**AR** fauce **γ**(*exc.* **t**^{2}, **t**^{1} *incert.*) ualce **å** gregem **bd**^{1}**πM** grege **SAR** 10 confessim **h**^{1} *om.* **k** mutandus **Sd**^{2}**πM** mutatus **AR** celi status **γκ**(*exc.* **ju**)**π** et mutanda regio est **M** *om.* **SAR** 11 impluris **nor** plures **kq** *om.* **M** partes **bkpqπM** longiq; **ω** regionis **q**

petendae sunt, atque ita segregandi sanis morbidi, ne quis in-
teruéniat, qui contagione ceteros labefactet. itaque cum able- 2
gabuntur, in ea loca perducendi erunt, quibus nullum inpasci-
tur pecus, ne aduentu suo etiam illi tabem adferant. euincendi
sunt autem quamuis pestiferi morbi et exquisitis remediis
propulsandi. tunc panacis et erungii radices faeniculi semini-
bus miscendae et cum fricti ac moliti tritici farina candenti
aqua conspargendae, eoque medicamine saliuandum aegrotum
pecus. tum paribus casiae murraeque et turis ponderibus ac 3
tantundem sanguinis marinae testudinis miscetur potio cum
uini ueteris sextariis tribus et ita per nares infunditur. sed

ita *om.* **a** segreganda $\mathbf{d}^1$ a sanis **dπ** ab(b *exp.*)sanis **M** quis *om.* **M** 2 exteros **s** labefactet $\mathbf{S}^2\boldsymbol{\gamma}\mathbf{pM}$ labefaciet $\mathbf{SA\alpha\varkappa bflmry\o}^1$ labefaciat(-tiat **ö**)**ψωø²π** Atq; **M** ablegabuntur **SAϰflopsøπM** allegabuntur **abgknrtx²åä** adlegabuntur **hmwy** alligabuntur **zö** allabuntur **ü** allegantur **v** 3 perducẽdi **M** perducenda **SAR** sunt **γc** s̃t|erunt **q** inpascitur **SAϰ**(*exc.* **c**)**n** impascitur **R** pascitur **M** *Veg.* 4 illis **πM** talem **lq** adferant **SAfhjmopqsuyøM** afferant **R** *cap. 5 a uerbis* euincendi sunt *usque ad finem* si singula *exscripsit Pelagonius 21 et 22* (*cfr etiam Veg. IV 3, 6 sqq.*); *uersio Graeca exstat Hipp. Berol. I 24, IV 12 et Par. 54* euinciendi **a** euicendi **gwz** euiscebi **å** 5 autem sunt **a** morboi (o *exp.*)**M** morbo **l** 6 [ ]un **M** tum **ö** sunt *Pel.* panatis **γ** (*exc.* **ü**)$\mathbf{cd}^2\mathbf{lqr\aa}$ pannatis **ö** ponatis $\mathbf{d}^1\mathbf{wz}$ penatis **ä** panici **M** πανακείας *Hipp.* et *om.* **M** uꝉ **ä** erungii **S** ereungii **ωπ** aere ungii **A** (nugii $\mathbf{nt\ddot{u}x}^1$ migii **y** iungi **rzä** ungi **bc**)**R** acre ungii (-gi **å**) **lwå** seringi **M** eryngis *Pel.* ἠρυγγίου *Hipp.* 7 pascendę $\mathbf{A}^1$ con **M** fricti **SM** *Pel.* defruti **AR** defurti $\mathbf{h}^1$ defructi **ä** defuti **k** defracti **s** atq; **ψ** et $\mathbf{o}^1$ moli(molli **nü**)**γ** molliti **z** candenti aqua **M***Pel.* candentiaque **S** candentia quae **A** (*uel* que *uel* q;)**R** cadentia que **ä** candenti aque **γ** candentiq; aqua **π** 8 conspergende **γ**(*exc.* **t**)**jpsuyöπ** conspargenda *Pel.* eoq; *om.* $\mathbf{A}^1$ saluiandum **dy** saluandum **γc** *Pel.* saluia(saliua **wä**)dum **ψ** saliuã dum **ö** saliuam dum **M** egrum **M** *Pel.* 9 potus **ϰ** tunc **M** cassie **ψωM** *Pel.* casye **t** casee **k** κασίας *Hipp.* murręq; $\mathbf{SAach}^2\mathbf{mno}^2\mathbf{\o}$ mirreq; **bdklpqr** mirrheq;(my- **üxπ**)**γπ** myrreque *Pel.* mureq; $\mathbf{h}^1\mathbf{juy}$ muireq; $\mathbf{o}^1$ muireaeq; **f** mirre(*om.* que; mu- **w**)**ψ** myrtiq; **ö** myrthiq; **s** mura(r *ss.*) eque **M** σμύρνης *Hipp.* turris $\mathbf{S}^1$**ö** thuris **bcklopqstπ** 10 tantumdem **h** tm̃dem **gw** tantũdem **boy** tantũ **p** maxime **pq** testundis $\mathbf{A}^1$ testudine **ø** 11 ueteriis **zö** sestariis $\mathbf{S}^1$

ipsum medicamentum ponderis sescunciae diuisum portione aequa per triduum cum uino dedisse sat erit. praesens etiam remedium cognouimus radiculae, quam pastores consiliginem uocant; ea Marsis montibus plurima nascitur omnique pecori maxime est salutaris. laeua manu effoditur ante solis ortum:
4 sic enim lecta maiorem uim creditur habere. usus eius traditur talis: aenea fibula pars auriculae latissima circumscribitur, ita ut manante sanguine tamquam O litterae ductus appareat. hoc et intrinsecus et ex superiore parte auriculae cum factum est, media pars descripti orbiculi eadem fibula transuitur et facto foramini praedicta radicula inseritur; quam cum recens plaga conprehendit, ita continet, ut elabi non possit. in eam deinde auriculam omnis uis morbi pestilensque uirus elicitur, donec ea pars, quae fibula circumscripta est, demortua excidat
5 et minimae partis iactura caput conseruetur. Cornelius Celsus

ponderibus **A**[1] sescuncciȩ **S** ses cum cie **M** sescuntiae *Pel.* sexunciæ **A** sexuncie (*uel* sex uncie; -tie **mpqö**) **R** sex unci **r** potione **h**[1]**o** 2 aqua **lø** tridum(*alt.* u *ss.*)**M** uno **M** 3 remedium & **ωπ** ridicule **d** 4 ea in marsis **γ**(ea *post* marsis **g**) eam marsis **cq** eã arsis **M** ea inarsis **l** παρὰ Μαυρουσίοις *Hipp. Par.* 54 peccori maxine **M** 5 manu haec foditur *Pel.* hortum **M** 6 uin **M** abere **S**[1] *om.* **p** 7 talis traditur **n** tradere talis **g** talis *om.* **h**[1] fibula *in ras.* **S** sibula **p** auricula **AR**(*exc.* **γπ**) circumscribitur **akvπ** circumspicitur **r** 8 manente **ψblmn**[1]**ø** mante **s** ·o· littere ductus **M** *Pel.* o littere ductum **SAtü**[2] olitte reductum **bfmorsw** oliete (oliete **ah**) reductum **aκlø** olicte remedium reductum **p** olute reductum **zä** olite reductum **åöπ** elictu reductim(-um **n**)**γ**(*exc.* **tü**[2], **ü**[1] *dub.*) 9 et] est **ns** et *ante* ex *om.* **l** ex] a **M** *om.* **m** superiori **κM** *Pel.* parte *om.* **b** tum **g** facta **p** 10 oruiculi **S**[1] transsuitur **Aadhjpq uwyø** 11 formamini **A** foramine **gsöM***Pel.* foramina **m** εἰς τὴν αὐτὴν ὀπὴν *Hipp.* radicula *bis* **s** *om.* **ö**[1] 12 conprehendit **SAuø** comprehendit **M** (*uel* cõ-) **R** comprehendat **ö** ita] eam **nüx**[1] ipa *Pel.* elabi **γM***Pel.*ea labi **SAR** ea(*om.* labi)**s** πρὸς τὸ μὴ ἐκπεσεῖν αὐτὴν *Hipp.* eadem inde per *Pel.* κἀκεῖθεν διὰ *Hipp.* 13 uis] uiris **s** pestilentiaeque *Pel.* uirum **ω** eligitur **S** efficitur **A**[1] elicit **cdq** dicitur **u** 14 ea **M***Pel. om.* **SAR** circumscriptũ **S** est *om.* **M** excedat **d** excidit **π** 15 *uerba* et — conseruetur *om.* **M** *Pel. Hipp.* conseruatur **AR**

etiam uisci folia cum uino trita per nares infundere iubet; haec facienda, si gregatim pecora laborant, illa deinceps, si singula.

Cruditatis signa sunt crebri ructus ac uentris sonitus, 6 **Vitia boum et medicinae**
fastidia cibi, neruorum intentio, hebetes oculi, propter quae bos neque ruminat neque lingua se deterget. remedio erunt aquae calidae duo congi et mox triginta brassicae modicae caules cocti et ex aceto dati, sed uno die abstinendum est alio cibo. quidam clausum intra tectum continent, ne pasci pos- 2
sit. tum lentisci oleastrique cacuminum pondo quattuor et libram mellis una trita permiscent aquae congio, quae nocte una sub dio habent atque ita faucibus infundunt. deinde interposita hora macerati erui quattuor libras obiciunt aliaque

uisti **ay** fisci **n** eius *Pel.lect.Polit.*(*in marg.* ip̃ius) *τῆς αὐτῆς βοτάνης Hipp.* etiam per **γ** infundi *Pel.* *ἐγχέειν Hipp.* docet **γ** debet **ju** 2 segregatim **S**^{1}**ψp***Pel.* peccora **M** si *om.* **åM** V. Vitia bouum (boum **A**) et medicinae *rubr. maiusc.* **SA** Vitia boum (bouum **qsw**) et medicine **b** *in marg.* **oqswyä** *rubr. in marg.* **fh** Cruditatis cura *in marg.* **t** Quod remedium adhibetur boui cruditate laboranti. Caput. VI. **π** uitia bouum et medicine *sine interuallo textui inser.* **M** *capp. 6—8 ueterum more hic illic uarians exscr. Vegetius IV 4 et 5* 3 crudilitatis **A**^{1} crudelitatis **ψ** cruditas **r** uentri **Aψωaf hjpruyø** 4 ciui **S**^{1} sibi **ø** nemorum **ψ** intensio **h**^{2}**k** intencio **c** intentico **u** habete soculi **A** 5 ligua **gπ** *om.* **l** sed **A** detergit **cnt**^{2} detergat **zä** terget **g** remedia **l** in remedio **ω** R(*?, postea exp.*)Remedio **M** 6 calidae *om.* **l** quotidiane **ø** cogi **S**^{1}**A** congi **S**^{2} congii **AR** cognii **s** ɔgij duo **ä** trginta (i *s.* rg) **M** XXX **κgnvxy** *Veg.* XXX^{ta} **k** bassice **A**^{1} brasice **ωcm prwäø** modicae *om.* **M** 7 coacti **nr** cotti **ks** dari **γκ** abstinendus **M** 8 intra *om.* **ju** tecta **γä** rectũ **u** (in bouili *Veg.*) detinent **M** *Veg.* pascẽ **t** nasci **k** possint **S** poscit **a** (s *s.* os)**M** 9 cum **gns** tunc **M** lintisci **d** oleastriq; **ltπ** oleastri qua **SAR** olestri qua **c** oleastri (*om.* que) **M** et oleastri *Veg.* quattuor **SAqrså** quatuor **dlnozäM** IIII **bcgmpüyπ** *Veg.* IIII^{or} **αfjtuvw xöø** 10 libram **M** libra **SAR** cum libra *Veg.* quem **M** quam **π** nocte una **SM** nocte unam **A** noctem unam **R** una nocte *Veg.* 11 sub dio **α**(duo **h**^{1})**κ**(*exc.* **c**)**ψbfmyøπ** sub diuo **γωcprM** *Veg.* sub diu **l** subsidio **SA** habentat|aque **A**^{1} (t *s.* aq **A**) *ante* atque *ras.* **S** 12 ora **κ**(*exc.* **c**)**ö** Mora **M** cerui **ψ** herbi **M** *om.* **κnpüx**^{1} quattuor **SAabhmprsäøπM** quatuor **dflnotvwzåö** IIII **cgy** *Veg.* IIII^{or} **jkquüx** obiiciunt (*uel* -ij-) **γ**(*exc.* **n**)**cdzä** obitiunt **ö**

3 potione prohibent. hoc per triduum fieri conuenit, ut omnis causa languoris discutiatur. nam si neglecta cruditas est, et inflatio uentris et intestinorum maior dolor insequitur, qui nec capere cibos sinit et gemitus exprimit locoque stare non patitur, saepe decumbere et uolutari cogit caudamque crebrius agere. manifestum remedium est proximam clunibus partem caudae uinculo uehementer obstringere uinique sextarium cum olei hemina faucibus infundere atque ita citatum per mille et
4 quingentos passus agere; si dolor permanet, ungulas circumsecare et uncta manu per anum inserta fimum extrahere rursusque agere currentem. si nec hoc profuit, tres caprifici aridi conteruntur et cum dodrante aquae calidae dantur. ubi nec haec medicina processit, myrti siluestris foliorum duae librae leuigantur totidemque sextarii calidae aquae mixti per uas ligneum faucibus infunduntur, atque ita sub cauda sanguis

conuenit ut **M** cũ ut **S** cum **AR** dũ **π** *om.* **ψ** debet ut **t** 2 causa *om.* **M** languoris **SAfhjquy** langoris **R** longioris **n** languor **M** est cruditas **nü** et *om.* **M** 3 dolor insequitur **γkp** dolori sequitur **S**^{1}**AR** dolor sequitur **S**^{2}**dlu**^{2}**πM** subsequitur *Veg.*(*om.* maior dolor) 4 sinet **M** et **M** *om.* **SAR** exprimet **a** 5 patitur **γπM** patiatur **SAR** uolutari cogit **M** *Veg.* cogitare cepit(coepit **Abry** cępit **o**) **SAR** ructitare cepit **γ** agitare caput **π** 6 agitare **M** 7 caude **γψω**(*exc.* **o**^{1})**lπM** claude **SAακbfmo**^{1}**pyø** caulde **r** sexarium (t *ss.*) **S** 7 cum olei hemina **M**(em- **dråö** rem- **m**)**R** cum oleo hiemina **A** (i *ante* e *eras.*)**S** olei cum hemina(em- **v**)**γ** infundere faucibus **γ** (infunde **dq** effunde **c**)**κ**(*exc.* **u**) 8 citatim **gnvx** mille quingentos **rM** MD *Veg.* mille ducentos (d^{tos} **x** cc **g** cc^{os} **n**) **γ** 9 passos **Afhrwyø** circunsecare **knv** 10 et uncta **gvx**^{2}**πM** *Veg.* et cuncta **SAR** ac uncta **ṭ** manus **M** annum **ψacmuöø** aluum **M** extrare **S**^{1} 11 carentem(can- **k**^{1})**α** carrentem **o**^{1} ne **ar** hoc **SAαry**^{1}**M** hec **R** profui **ä** proficit **ω** tres **Sα**(*exc.* **h**^{1})**M** res **AR** arridi **ö** aridæ **π** 12 con cũ (con *exp.*) **M** drodrante (*pr.* r *del.*) **M** aquae] antea quæ **SA** dandtur (*alt.* d *exp.*)**M** datur **n** 13 hec **M** *om.* **SAR** mirti **cglnqrvyM** siluestri **S** filiorum **ju** 14 leuigantur **M** deligantur **SAR** diligantur **ø** deleguntur **γ** eligantur **å** tunduntur *Veg.* sextari **S** aque calide **ωp** missi **u** pmixte **n** per duas **ä** paruas **å** 14 cauda **ω**(*exc.* **o**^{1})**l**^{1}**πM** *Veg.* caudam **gvx**^{2} causa **SAαbfl**^{2}**m** **o**^{1}**pråø** cã **djwy** cã **cnquüxä** ea **z** ĩn **t**

emittitur; qui cum satis profluxit, inhibetur papyri ligamine.
tum concitate agitur pecus eo usque dum anhelet. sunt et 5
ante detractionem sanguinis illa remedia: tribus heminis uini
triens pinsiti alii permiscetur, et post eam potionem currere
cogitur, uel salis sextans cum decem cepis conteritur et admixto melle decocto collyria inmittuntur aluo, atque ita citatius bos agitur.

Ventris quoque et intestinorum dolor sedatur uisu nan- 7
tium et maxime anatis, quam si conspexit, cui intestinum dolet, celeriter tormento liberatur. eadem anas maiore profectu mulos et equinum genus conspectu suo sanat. sed interdum nulla prodest medicina, sequiturque interaminum uitium,
quorum signum est cruenta et muccosa uentris proluuies. re- 2

prefluxit **l** pfluxit **n** profluxerit **d**^{1} inimbetur **M** inibetur **ω** papyri **Sotüxzτ** *Veg.* papiri **RM** papirii **A** 2 concitare **q** citate **M** concitatus (*sc.* bos) *Veg.* anelet **aø** anellet **ö** anchelet **w** anhedet **h**^{1} hanelet **drst** 3 detrationem **M** hieminis **A** eminis **qruzå** hyemis **n** 4 triens *Svennung:* tribus **SAR** *om.* **ö**^{1} si labra **M** IV uncie *Veg.* pinsiti alii **π** pinsitiali **SAR** pinsiciali(piu- **üx**^{1})**γ** (*exc.* **t**)**mq** pinsitali **a** pinsitalis **o**^{1} triti allii **M** permiscetur **ü**^{2} permscetur (i *ss.*) **M** 5 sextans **R** sestans **SAabfhowy** destans **ø** sextarius **γM** duae quoque unciae *Veg.* X **gpstvx** decem unciis ceparum *Veg.* et] uel salis **M** 6 decocti **M** collyria **Aγ** (*exc.* **n**)**κafhoswyø** *Veg.* colliria **SbklmnprzäöπM** colliriam **å** inmittuntur **SAh** immittuntur **M** (*uel* īm-) **R** inmittitur **yå** imitittur **w** aluo **h**^{2}**tπM** albo **SAR** albuo **k** ita *om.* **S** citacius **n** excitatius **c** citatus **ψlπ** 7 agetur **ωπ**

VI. Ventris dolor *maiusc.* **S** Ventris dolor *maiusc.* **A** Ventris dolor **b** *in marg.* **oqswy** *rubr. in marg.* **fhzä** 8 incestinorum **ah** nautium **yä** nansium **bu** mantium **g** natancium auium **M** 9 antis **S** amatis **q** compexit **M** 10 liberetur **SA** maiores(s *exp.*) **M** prospectu **γκ** profecto **s** profectotum(to *exp.*)ulas **M** 11 mulos **R** *Veg.* mulus **SAψω**(mullus **ö**)**h**^{1} multos **t** muleū **l** equum **ry** quinum **M** 12 sequiturque **M** *Veg.* sequitur **SAR** interaminum *scripsi:* inter|ra minum **M** terminum **S** trinū **t** minū **A** minus **R** ruminis **nüvx**^{1} nimis **g** omnium *Veg.* 13 ementa **nx** muccosa **SAl** nuccosa **M** mucosa **R** mucrosa **rø** uiucosa **y** *om.* **zä** profluuies **M** remedia **lq** remedii **r** Remedii que **M**

medio sunt cupressini quindecim coni totidemque gallae et utrorumque ponderis uetustissimus caseus, quibus in unum tunsis admiscentur austeri uini quattuor sextarii, qui pari mensura per quadriduum dispensati dantur, nec desint lentisci murtique et oleastri cacumina. uiridis aluos corpus ac uires carpit operique inutilem reddit. quae cum accident, prohibendus erit bos potione per biduum primoque die cibo
3 abstinendus, sed mox cacumina oleastri et harundinis, item bacae lentisci et murti dandae, nec potestas aquae nisi quam parcissime facienda est. sunt qui tenerarum lauri colium libram et aprotonum cepaticum pari portione deterant cum aquae

1 cupressi(cy- **s**)**ωM** cupressum **mn** XV **gjx**^{2} XX **d**^{1}**uv** XL **cd**^{2}**nqx** cori **g** corij **v**^{1} corni **ü**^{2} cocti **t** cum **n** quom **r** *om.* **ü**^{1}**x** pondo **M** totidem(*om.* que)**x**^{1}**y** idem que **M** 2 utrorumque **SM** uirorumque **AR** uirorũ: quæ **π** unorumq; **tx**^{1} uirorum **v** nuorum **ü** uuorum **n** pondus **γ**(*exc.* **t**^{2})**d**^{2}**ju** ponderibus **M** uetustissimis **ø** (*ult.* i *del. et* u *ss.*) **M** uetustissimius **g** uetustissime **nüx**^{1} uetustissimum **v**^{1} caseus **SM** *Veg.* cæses **A** caeses **f** ceses **R** cesis **ø** cesus **γ** (ceres **t**^{2}) 3 tumsis **M** tucisis **r** tonsis **å** tonsis et **l** austri **n** austeris **M** quattuor **SAabfhjruvøπM** quatuor **R** IIII **g** IIII^{or} **kpx** sestarii **S** 4 quadriduum **Ssä** quadri dum **M** quatriduum **AR** quattriduum **m** triduum **n** dispensari **ϰ**(*exc.* **u**)**kn**^{1}**s** dispensanti **bmy**^{1} desunt **ψröM** desinit **aos** pabula lentisci **M** 5 myrtiq; **π** murtisq; **SAαfjmoruwyåø** myrtisq; **szäö** mirtisq; **l** uitisq; **γ** inuitisq; **ϰ**(*exc.* **u**) mirtusq; **b** myrtusq; **p** mirtitiq;(*alt.* ti *exp.*)**M** aluos **α**(*exc.* **h**^{1})**π** albos **SAR** albus **ü**^{2} aluus **M** et **cs** nec **y** 6 uiros **a** uiret **wz** inutiles **M** redit **qu** accidit **M** 7 est **m** est erit(est *del.*)**k** *om.* **M** uiduum **S**^{1} bidum (*alt.* u *ss.*) **M** triduum **ϰutüx**^{1}**y** *Veg.* postq; **ψ** die **p**^{2}**πM** de **SAR** abstinendus cibo **M** 8 holeastri **S** olestri **c** arundinis **γdkqπ** 9 bacce **ψknü** baccæ **π** bache **ö** uaci **S** myrti **üπ** mirti **lvM** myrthi **ntx** mirthi **g** multi **SAR** multe **å** muti **b** cande **ö** landę **b** deãde **ä** potans **ϰ**(*exc.* **ju**) eque **ω** 10 particissime(ti *exp.*)**M** tenerarum lauri colium libram *scripsi:* teneram laurum (laudum **m**) coloni libram (libram *om. u. sp. r.* **zä**) **SAR** tenera earum **M** ex foliis lauri teneris lib. I *Veg.* 11 aprotonum **SAs** aprotanum **t** abrotonum **ψfjopruyø** abrotanum **γ** (*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **ju**)**blmöπ** abrotoni(aro **k** arro- **h**^{1})**α** habrotonum **M** cepaticum *scripsi*: ceraticum **SA** (*uel* cerati cum)**R** erraticum **M** macerati (emac- **h**^{1})cum **α** hortense *Veg.* portionẽ **SA** potione **M** deterant **S** detenant (*pr.* n *in* r *mut.*)**M** dederant **AR** dederunt **γl** dederint **π**

calidae duobus sextariis atque ita faucibus infundant eadem-
que pabula, ut supra diximus, obiciant. quidam uinaceorum 4
duas libras torrefaciunt et ita conterunt cum totidem uini
austeri sextariis potandumque medicamentum praebent omni
alio umore subtracto, nec minus cacumina praedictarum ar-
borum obiciunt. quod si neque uentris erit citata proluuies
neque intestinorum ac uentris dolor cibosque respuet et prae-
grauato capite saepius coniuerit lacrimaeque oculis et pituita
nari profluent, usque ad ossa frons media uratur auresque ferro
descindantur. sed uulnera facta igne dum sanescunt, defricare
uetere bubula urina conuenit, at ferro rescissa melius pice et
oleo curantur.

Solent etiam fastidia ciborum adferre uitiosa incrementa **8**

sestariis **S** 2 obiiciant (*uel* -ij-) **cdptüz** obicijant **ä** obitiant **qö** uinacearum **ϰy** uinatiorum **M** 3 terre faciunt **adä** torre fatiunt **M** 4 austeris **M** austri **n** sextariis **M** *om.* **SAR** sextario *Veg.* potandum quæ **SA** potandunq, **M** omni alio humore sub tracto **M** omnia in umores (humores **R** humeros **b**) supra (ut s̃ **ö**) dixi (dicti **zä**) **SAR** 6 obiiciunt(*uel* -ij-)**cdtüzäπ** abiciunt **r** obitiunt **qö** *om.* **l** erit **M** *Veg.* eriserit **S** crescerit **AR** cresceret **sö** crescet **l** creuerit **π** restiterit **γ** pluuies **n** prolubies **M** 7 ac uentris *om.* **M** cibosque **SγπM** cibusque **AR** cibiq; **ö** cibum **k** et *om.* **ψ** pregauato **oq** in pregrauato **M** 8 coniuerit *Svennung*: conibuerit **M** consueuit **SAR** lacrimeque **M** lachrimeq; **ü** lacrima(lachrima **dnz** lachryma **bkπ**)que **SAR** oculi **γ**(*exc.* **t**)**k** petuita **h**^{1} pituite **M** 9 naris **l** narri **ö** mari **å** naribus **M** *Veg.* fluent **γ**(*exc.* **ü**^{2}) perfluent **å** fons **c** frontis **l** aures(*om.* que)**ψ** 10 descindantur **M** discindantur *Veg.* decidantur **SAR** usturae igne factæ *Veg.* igni dum **M** indũ **S** interdum **AR** *om.* **zä** sane sciunt **ψ** ĩterdũ defricare **π** 11 uetere **M** ueteri *Veg.*(*exc. P*) *om.* **SAR** bula **S**^{1} aurina **S** ad **SA**^{1} ac **lM** rescissa **ARM** resscissa **S** rescisa **b**^{1}**dmz** recissa **u** recisa **cgnqux**^{1}**ä** resisca **ö** pige **S**^{1}**A**^{1} pisce **p** *om.* **m**

VII. Ranae bouum (boum **A**) sic curantur *maiusc. rubr.* **SA** Ranę boum sic curantur. VII. **b** Rane boum (bouũ **oqs**) sic curantur *in marg.* **oqswyä** *rubr. in marg.* **fhz** Ranarum cura *in marg.* **t** Contra fastidia eorum in cibis *rubr.* **l** De Vitiosis incrementis linguæ. Caput. VII . **π**

13 Sed solent **n** solet **c** ciborum **lM** cibo **SAR** adferre **SAfhjmoqsuwyø** afferre **RM**

linguae, quas ranas ueterinarii uocant. haec ferro reciduntur et sale cum alio pariter trito uulnera defricantur, donec lacessita pituita profluat. tum uino perluitur os et interposito unius horae spatio uirides herbae uel frondes dantur, dum facta
2 ulcera cicatrices ducant. si neque ranae fuerint neque aluus citata et nihilo minus cibos non adpetet, proderit alium pinsitum cum oleo per nares infundere uel sale et cunela defricare fauces uel eandem partem alio tunso et hallecula linire, sed haec si solum fastidium est.

9 Febricitanti boui conuenit abstineri cibo uno die, postero deinde exiguum sanguinem ieiuno sub cauda mitti atque interposita hora modicae magnitudinis coctos brassicae coliculos

ueterinari **ϰx^{2}ö** ueterinari nari **g** ueteres nari **nü^{1}x^{1}** ueterani **v** ucant(o *s.* uc)**M** he (*uel* hę) **γ**(*exc.* **v^{1}**) rescĩduntur **ö** 2 alio **SA^{1}a^{1}do^{1}uöπ** allio **RM** aleo **lq** oleo **c** lilio **ψ** pari terito(r *s.* ri)**M** ulnera(u *s.* ul)**M** uel nera **ψ** 3 pituita profluat tum uino perluitur os (os *om.* **M**) **tM** pituita tum (cum **γ**[*exc.* **t**]**s** tum [*exp.*] cum **l** dum **α**) uino perluitur (plinitur **n** proluit **ø** proluitur **ö**) os **R** pituita proluitur os & inter trito (triduo **A**)uulnera defricatur donec lacessita pituita proluat tum uino perluitur os **S** (*uerba* proluitur — proluat *postea exp.*)**A** interposite **γ** uel unius **ω** uinus **M** 4 spacio **gpsüvxå** 5 durant **wz** dantur **ä** uocant **M** *om.* **g^{1}** siueq; **dqs** sed neq; **nx^{1}** fuerint rane **ö** raue **nx^{1}** ne rane **v** fuerunt **nx^{1}** alius **ψl** alũ **n** auus (l *ss.* au)**M** 6 citrata **ö** *om. u. sp. r.* **s** nichilominus **hnqwøM** adpetet **SAhjmowyø** appetet **abfklzåääöπ** appetit **γϰpr** app & **s** apetet **M** alium **SA^{1}ψanqπ** allium **RM** aleum **c** alleum **l** aluum **ö** pensitum **o^{1}** pinxitum **r** positum **ϰnüx^{1}** insitum **gvx^{2}** con **M** 7 et] uel **ωbcmrtåπ** cunella **gnvxäö** cunenela **d^{1}** cunea **l** 8 in eãdem (*om.* partem) **t** alio **S^{2}n^{1}zååö** alo **S^{1}A^{1}** allio **RM** alleo **l** oleo **c** tonso **lzä** cinisci **nü^{1}x^{1}** allecula **cdlnröM** alecula **ü** hellecula **z** lenire **gnos^{1}vx** linere **M** 9 haec(hec **M**)si **SM** hec his **AR** hec hijs **l** hec is **m** hec (hoc **d^{1}t**)id **γϰ**(*exc.* **j**)

Cap. 9 hic illic pleraque mutans et addens exscr. Vegetius IV 6 Febris cura et signa *in marg.* **t** 10 febricitanti **R** febricanti **Sk** fabricanti **Aψcm** fabricitanti **ahl^{1}** tanti **r** febricitanten **M** bouen **M** 11 ieiunio **dgnqvx** ieiuono **p** ietiuno **ä** teuino **m** emitti **γ** (*exc.* **v**) dimitti **M** interposito **n** interpositos **k** 12 hora **M** *Veg. om.* **SAR** *u. sp.r.* **t** brasice **ψωr** brassisæ **S** brassis & **A** colliculos **a^{1}bmtö** colicolos **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**

triginta ex oleo et garo saliuati more demitti eamque escam per quinque dies ieiuno dari; praeterea cacumina lentisci aut oleae uel tenerrimam quamque frondem ac pampinos uitis obici, tum etiam spongea labra detergeri et aquam frigidam ter die praeberi potandam. quae medicina sub tecto fieri debet nec 2 ante sanitatem bos emitti. signa febricitantis manantes lacrimae, grauatum caput, oculi conpressi, fluuidum saliuis os, longior et cum quodam inpedimento tractus spiritus, interdum et cum gemitu.

Recens tussis optime saliuato farinae hordeaceae discutitur. interdum magis prosunt gramina concisa et his ad- **10**

XXX γκp *Veg.* garo πM caro SAR taro nx^1 careo v raro l ca ψ (in å casaliua timore z!) +dimitti sabi(bi *exp.*)libati+more+ (*transpos. sign. pos.*) M saliuati dopuxπ in ore bdnuüx^1 demitti Sü dimitti ARM 2 V gvx *Veg.* ieiunio γ 3 aut γκ (*exc.* ju)p quanq; dfgmvx^2 quandam nx^1 terre frondem κ (*exc.* u) nüx^1 aut γκ(*exc.* ju) pampinos γπM *Veg.* pampinus SAR pampinis p obiici (*uel* -ij-)dtüzäπ obiti ln 4 tum γcrπ Tun M cum SAR spongia γd^{2}qrzäö sfongea M ad spongiam *Veg.* labia lä libra ø detergi clrtø detergere M aqua frigida M ter per diem M ter in die *Veg.* 5 potandam quae Sπ potan'dam · que M potandamque (*uel* -q;) AR potandũq; c potandam (*om.* quae) z medicina SAγπM medicinam R sub tecto R subtectu A subiectu S intra tecta (ta *exp.*)tum M intra tectum *Veg.* 6 ante *om.* A *s. u. add.* A febricitantis γ(*exc.* t^1)h^{2}klπ febricitatis ωab^{1}h^{1}my febricantis Sb^{2}dprt^1 febricatis Acfjqø fabricatis ψ febricans u febricitantibus M febrientis *Veg.* manantes (-nen- mö -tem r) lacrime (-chribcdz -chry- π)SAR lacrime (-chry- ü)manantes(-tis ü)γ mantes (a; *s.* t) lacrime M 7 capud M conpressi h compressi SAM(*uel* cõ-)R fluidum Snüx^{1}ø saluis os a salinis os h^{1}yø saliuis os aluus gvt os aluus (*om.* saliuis) nüx^1 8 cum *om.* nüx^1 quom y con M quidam a quondã w quod n inpedimento A impedimento SRM 9 gemitum SA *Cap. 10 eodem modo quo supra exscr. Vegetius IV 7* VIII. De tussi *maiusc.* S De tusi(s *ss.* A; VIII *in marg.*)A^1 VIII De tussi *in marg.* wy *rubr. in marg.* h De tussi. VIII. b De tussi *in marg.* oqsä *rubr. in marg.* fz Tussis cura *in marg.* t Contra tussim que accidat bubus *rubr.* l De tussi boum. Caput. VIII. π *cfr c. 31 (p. 76,5 sqq.)* 10 Rationes a tussis αγ(tuscis n)bzä tusis M tussi SAR tusci ö saluiato dfyå hordeacee Sψ ordeaceae A(-ee)R ordeatie l hordeacie M 11 Magis interdum γ

3

mixta fresa faba. lentis quoque ualuulis exemptae et minute molitae miscentur aquae calidae sextarii duo, factaque sorbitio per cornu infunditur. ueterem tussim sanant duae librae hysopi macerati sextariis aquae tribus. nam id medicamentum teritur et cum lentis minute, ut dixi, molitae sextariis quattuor more saliuati datur ac postea aqua hysopi per cornu

2 infunditur. porri etiam sucus cum oleo uel ipsa fibra cum hordeacea farina contrita remedium est; eiusdem radices diligenter lotae et cum farre triticeo pinsitae ieiunoque datae uetustissimam tussim discutiunt. facit idem pari mensura eruum sine ualuulis cum torrido hordeo molitum et saliuati more in fauces dimissum.

mixta his.(*transpos. sign.*) **M** faba fresa **p** fama fresa (*transpos. sign.*)**d** fressa **A**γ(*exc.* ü)ω frexa **l** Lentes π lentisci **M** ualuulis **SAb^{2}ĭh^{2}k^{2}mo^{2}ty^{2}ø** uualuulis **p** ualuilis **w^2** uauilis **ak^1** ualbulis **gvx^2** uuluis **l** balbulis (babulis **cå**)$\varkappa\psi$**b^{1}h^{1}o^{1}üx^{1}y^1**π balbulus **n** bubullis **r** bubulis **söM** munite $\varkappa$ 2 mollite **cä** molente(e *et pr. parte litt.* n *exp.*)**M** molitaeq; **f** *om.* **a** atq. (t *eras.*)**S** atque(t *exp.*)**A** callide **cn** est arii (*exp. et in marg. scr.* sextarij A) **A^1** seruitio **A^1** 3 sanant **Sah**π**M** sanan **A** sanari **R** sanare ω**n** duabus libris **t** dueli|libre **M** 4 hysopi **S**α(ysopo **k^1**)$\varkappa$**foptwy**π hyssopi **ü** hisopi **AbgmrsvxM** isopi **zö** ysopi **lnä**, *ita fere etiam u. 6 sed* hysopi **A** sextarii ω**q** atque **S^{1}A^1** 5 cum *om.* ψ lentisci **M** molite sextariis **M** molita sextariis **s** molita sestariis **Sh^2** molita sestarii π molita (mollita **blo** molitas **a**) est ariis (aruis **l** arus **o**) **AR** molita est amus sextariis **ö** molita ut dixi(*transpos. sign.*) sextariis **k** molita est sextariis γ 6 quatuor **acdklnoqsvwz** IIII **g** IIII^{or} **juüx** saluiati **g^{2}kosu**π saluati **g^1** ante(an **q**)datur **cq** cornus **A^1** 7 funditur **S** sucus cum **M** *Veg.* succus **t** sucum **S**α**bcfjlmprsuüyø** succum ψ**dgnoqvxö**π uel is ipsa (is *exp.*) **M** 8 hordeacea **SAzä** ordeacea **R** hordeatia **M** remedium **SrM** remedia **A^1** remedio **R** et eiusdem **M** radicis π ligenter **S^{1}A^1** 9 et cum *om., s. u. add.* **S** ferro **my** triticio **gqu** trititio **c** tritico **lnvö** pinsite **RM** pinsita **SA** pinsinte **p^1** pensate **ö^1** ieiunoque **StM** eiuno quae **A** uinoq; **R** 10 uetustissam **S** sitim **v** sitim(*exp.*)tussim **r** facit **t**π**M** faciunt **SAR** fatiunt **cö** 11 earum **c** herbum **M** uit uulis **A** ualulis **q** ualiuilis **n** babulis **M** torrido **üM** torreo **SAR** farre **t** hordeo **S**ψ**bfjmpøM** ordeo **AR** tordeo **y** ordeaceo **t** saluiati **dqå**π 12 demissum **üä**

Suppuratio melius ferro rescinditur quam medicamento. **11**
expressa deinde sanie sinus ipse, qui eam continebat, calida bubula urina eluitur atque ita linamentis pice liquida et oleo inbutis conligatur, uel si conligari ea pars non potest, lamina candente sebum caprinum aut bubulum instillatur. quidam cum uitiosam partem inusserunt, urina uetere humana eluunt atque ita aequis ponderibus incocta pice liquida cum uetere axungia linunt.

Sanguis demissus in pedes claudicationem adfert, quae **12**

Cap. 11 ut supra exscr. Veg. IV 8 VIIII De supputatione *maiusc.* **S** De subpuratione (*in marg.* VIIII) *maiusc.* **A** De suppuratione VIIII **b** VIIII De suppuratione *in marg.* **wy** (-por-)*rubr. in marg.* **h** De suppuratione (suspi- **f**) *in marg.* **oqsä** *rubr. in marg.* **fz** Suppurationis cura *in marg.* **t** Suppurationis boum obseruatio *rubr.* **l** Suppurationis remedia. Caput. IX. **π** Supputatio **Ss** Supputatione **A**[1] Supparatio **k** resciditur **SA**[1] scinditur **l** 2 expressa **SM** expressce **A**[1] expresse **R** expresso **ωπ** expressus **t** sanie sinus **M** (*Veg.*) sasinus **SAR** saxinus **r** sasinnus **c** sassinus **ä** sasi *u. sp. r.* **p** sinus **u**[2]**π** callida **uä** 3 urinæluitur **A** urine luit? **S** ururina eluitur **M** ita *om.* **cπ** liniamentis **ψωbfklmpryø** laniamentis **γϰ** lineamentis **ah** linimentis **π** e et (*pr.* e *exp.*) **M** 4 imbutis **M** (*uel* ĩ-)**R** conligatur **SAbfhjlopswyø** (cõ- **z**)colligatur(-antur **åä**)**R** curatur **M** *Veg.* sic(c *exp.*) **M** *om.* **h**[1] conligari ea **S** coligaturi(tu *exp.*)ea **M** colligari ea *Veg.* collui ea **ntüx**[1]**π** conlinea **Aϰabfhmopsywø** conliuea(cõ- **z**)**zä** coliuea **l** collinea **gkrvx**[2]**ö** collinea ea **g** 5 candenti **γ** cadente **czö**[1] sebun **S** sebu (u *s.* b A) **A**[1] seuum **RM** *Veg.* aut **Sah**[2]**kπM** *Veg.* ut **AR** uel **nüx**[1] et **ωblm** stillatur **M** *Veg.* 6 partem inusserunt urina uetere humana (humana *om.* **π**) eluunt **πM** partẽminus seruntur (*ex* secantur *ut uid.*) inhabeture hurane luunt **S** parte minus seruntur inhabeturæ(v *add. s. u.* A)rane luunt **A** partem minus seruntur (seuu- **s**) inhabeture(inhe- **d** -eturem **gnvx** -iture **ψqy**) rane (lane **a**[1] raue **x**[1], inhabet urina **ü**) luunt (uunt *om. u. sp. r.* **b**) **R** partem inuuxerint tunc urina ueteri humana lauant *Veg.* *uerba inter* partem *et* luunt *om. unius uersus u. sp. r.* **t** 8 axungia linunt (anx- **ä** linũ **k**) **Sαγ**(*exc.* **n**) **däøπM** axungia liniunt **ln**(*Veg.*)axungiali(anx- **bm**)nunc **Abjmo**[2]**qru** axungiali nuc (*uel* nue) **cwyzå** axungralinuc **f** anxungiali nec **p** axungia limẽ **s** axungia (*deinde u. sp. r., in quo* linuere *suppl.* **ö**[2]) **ö** limẽ **s**(**o**[1]?)

Cap. 12 ut supra exscr. Veg. IV 9 et 10. Claudicanti boui quod remedium adhibeatur. Caput. X. **π** 9 demissus **Sp** dimissus **γdkyäöπM** dimissis **Aϰ**(*exc.* **d**)**abfhlmorswzø** adfert **SAhfjmopqsu wyåøM** affert **R** *Veg.* aufert **l** qui **ϰ**(*exc.* **u**) quod **nüx**[1] *Veg.*

cum accidit, statim ungulam inspicito. tactus autem feruorem demonstrat, nec bos uitiatam partem uehementius premi patitur. sed si sanguis adhuc supra ungulas in cruribus est, frictione adsidua discutitur uel, cum ea nihil profuit, scarifatione emittitur. at si iam in ungulis est, inter duos ungues
2 cultello leuiter aperitur, et postea linamenta sale atque aceto inbuta adplicantur ac solea spartea pes induitur maximeque datur opera, ne bos in aquam pedem mittat et ut sicce stabuletur. hic idem sanguis nisi emissus fuerit, famicem creabit, qui si suppurauerit tarde percurabitur. primum ferro circumcisus et expurgatus, deinde pannis aceto et sale et oleo maden-

cum *post* statim *ins.* **γ**(*exc.* **g**)**ϰ**(*exc.* **u**) ungulam inspicito **M** inspicito ungulam *Veg.* ungulam inspicis(inspicit **v**)**γ**(*exc.* **gx**^{2}) ungula inspicit **SAR** ungula ĩspicit̃ **π** factus **M** tactui **ak** autem *om.* **ntüx**^{1} 2 uos **SA** uiciatam **cpy** intiatam **g** 3 est *om.* **b** 4 fricatione (-ẽ **ö**) **R** adsidua **SAfhmp** assidua **R** ad ssidua **M** nichil **hnøM** profruit **M** scarifatione(st- **p**)**αbfjoprtyöø** statifatione **l** scaripatione **SA** scarifactione **γ**(*exc.* **t**)**ϰM** scarificatione **ψ**(*exc.* **ä**)**mπ** scaricatione **s** carifitatione **ä** 5 emittitur **α**(*exc.* **h**^{1}) **lM** emititur **c** emitur **u**^{1}**zåö** hemitur **SAR** hemutur **ä** demitur **γπ** at si iam **α**(*exc.* **h**^{1})**γm** *in ras.* **S**^{2} ac si iam **M** ad suam **S**^{1}(*?*)**Aϰψωbfh**^{1}**pyø** ad sua **l** ad quam **r** quodsi iam *Veg.* duas ungulas **M** 6 aperitur et **M** aperiet **SAR** aperit **r** aperies **γπ** *Veg.* laniamenta **nq**^{1}**üx**^{1} liniamenta **lz** lineamenta **ä** linimenta **π** 7 inbuta **M** imbuta **R** inbuto **SAmr** imbuto **αωwz** adplicantur **SAfhjkopsuwzyø** applicantur **RM** soleas parte apes **A** sparcea **ψ** spartia **γ** sptra **c** sparta **lø** induitur **bflmoyöøπM** inducitur **SAR** 8 bos **S**^{2}**M** *Veg.* uos **S**^{1} us **Aa** iis **ψbfhjmpruyø** is **γϰ**(*exc.* **u**)**k** ui **ω** *om.* **lπ** aqua **öM** quam (quẽ **c**) **ϰgx**^{2} qua **ψ** pede **Aϰψbfmopy** mittat **Sα**(*exc.* **h**^{1})**γlπ** mittat̃ **M** mittatur **b** mittam **AR** ut et **M** sicce stabuletur **SγM** (*Veg.*) sic gestabuletur **A** (*uel* ges [eges **r** grex **ψ** pes **söπ**] stabuletur) **R** suges stabuletur **l** sic stabuletur seges **k** 9 emisus (*alt.* s *ss.*) **M** famicem **SA**^{1}**a**^{2}**h**^{2}**M** *Veg.* saniem **R** rancem **a** creauit **SA**^{1} 10 subpurauerit **Aabdfhjmoqrsuywzø** superauerit **n** super eũ erit **l** percurabitur **SM** percurabitur ac (ab **ä**)**äπ** percurauit (-bit **r** ob *om.* **k**)ob **Aαdfjmoqruwyzø** pcuraũ op- **b** procurauit ob **clpsåö** procuratur at(ac **nüx**)**γ** curabitur nam *Veg.* primũ **S** primum **M** primo **AR** *Veg.* circuncisus **adgjkvπ** 11 et *om.* **γ** ut **å** purgatus **l** panis **dn** et aceto **π** et sale *om.* **lo**^{1}**π**

tibus inculcatis, mox axungia uetere et sebo hircino pari pondere decoctis ad sanitatem perducitur. si sanguis in inferiore 3
parte ungulae est, extrema pars ipsius unguis ad uiuum resecatur et ita emittitur, ac linamentis pes inuolutus spartea munitur. mediam ungulam ab inferiore parte non expedit aperire, nisi eo loco iam suppuratio facta est. si dolore neruorum claudicat, oleo et sale genua poplitesque et crura confricanda sunt, donec sanetur.

Si genua intumuerunt, calido aceto fouenda sunt, et lini 4
semen aut milium detritum consparsumque aqua mulsea inponendum. spongiae quoque feruenti aqua inbutae et ex-

inculcatus **M** assungia **d[1]sv** auxungia **ä** exungia **r** sebo **SA[1]ü** seuo **RM** *Veg.* seno **h[1]** seruo **k** seuo ei **d[1]** hyrcino **jst** yrtino **l** ponere **SA[1]** 2 in *om.* **ψrø** priore **M** interiore *Veg.* 3 est ungule **γ** ipsius *om. u. sp. r.* **y** ungule ipsi *transp. sign.* **M** ungule **γ**(*exc.* **t**)**l** *Veg.* ungulis **r** ungis **s** uinum **abhwy** uium **M** 4 ac] et **k** liniamentis (-ma- **r**)**ψnr** linimentis **lπ** limentis **M** pes] per *uel* p **ϰψωbfh[1]lmpryøπ** inuolutis **ψ** uolutus **ö** solea spartea **t** spartia (-ie **g**)**gnüx[1]** sparta **l** inuolutus *post* spartea *repet. et exp.* **M** 5 media ungula **M** *uerba* parte — aperire *om.* **M** *uerba* ungule est *post* parte *ins.* **q** *item* est ungule **v[1]** 6 nisi si in oleo(ol *exp.*) loco **M** nisi in eo loco *Veg. cod. LP* ubi eo loco **b** suppuratio iam **t** supparatio **ak** suppartio **nx[1]** suppurtio **gx[2]** ẽ facta **ä** 7 *uerba* poplitesque — genua *om.* **y** popliteque **SA** et poplites **a** poplites **γ** crura *om.* **u[1]** confricanda **d[2]h[2]klü[2]** *Veg.* (i *s.* c *in ras.*)**S** confringanda(*pr.* n. *exp.*)**M** conficanda **A** compicanda(con- **djtu**)**γϰbfh[1]mprûø** complicanda(appl- **ä** expl- **π**)**ψωu[2]π** conspicanda **a** *uerba* donec — fouenda sunt *om.* **q** 8 sanentur **tzö[2]** 9 intumuerint **ψM** *Veg.* et] at **blmo[2]** ac **sö** lini] lemine **s** 10 semen aut **S** *Veg.* semina ut **A** semine ut **ψfhjklopruyöø** semine et **γϰ**(*exc.* **ju**)**abms** semen ut **π** semen cum **M** milio detrito **M** contritum **os** tritum **ö** conparsumque **S[1]** conspersumq; **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **c**)**yπ** consparsoq; **M** mulsa **v[1]äπ** *Veg.* mulsca **üö** imponendum **R** inponere **nx[1]** 11 Sfongee **M** spongiæ *Veg.* sphongia **Scfhjy** sphogia **u** spongia **R** spongea **å** phongio **A** *om.* **ö** quoque **SM** *om.* **AR** inferuenti **ö** aqua *om.* **ü** imbute **M** inbuta **SA** imbuta **R** infusae *Veg.* expresse **ϰnpüx[1]M** *Veg.* expressa **SAR**

pressae litaeque melle recte genibus adplicantur ac fasceis circumdantur. quod si tumori subest aliquis umor, fermentum uel farina hordeacea ex passo aut aqua mulsa decocta inponitur et, cum maturuit suppuratio, rescinditur ferro eaque emissa, ut supra docuimus, linamentis curatur. possunt etiam, ut Cornelius Celsus praecepit, lilii radix uel scilla cum sale uel sanguinalis herba, quam poligonam Graeci appellant, uel marrubium ferro reclusa sanare. fere autem omnis dolor corporis, si sine uulnere est, recens melius fomentis discutitur, uetus uritur et supra ustum butyrum uel caprina instillatur adeps.

13 Scabies extenuatur trito alio defricta, eodemque remedio curatur rabiosae canis uel lupi morsus, qui tamen et ipse in-

lita eque(*uel* aeque *uel* eq;)**R** litae quæ **A** lita que **S** lita eęq; **k** lita **p** linite que **M** linita ęque **s** melle *om.* **p** recte *om.* **ä** genubus **cl** adplicantur **h**^{2}**km** ac plicantur **Afh**^{1}**jwyø** applicantur **SRM** fasciis **ltü** fassijs **nvx**^{1} fasseis **ø** faseis **wå** fascis **z** fossis **ä** fasse **g** fascea **M** 2 circundantur **hjknopvxzåπ** umor **SA** humor **RM** 3 hordeacea **Spz** ordeacea **AR** hordeatia **M** passa **nüx**^{1} p̃sso **s** aũt **x**^{1} *om.* **nü** aliqua **Aψ** mulsa **SøπM** *Veg.* mulsęa **A** mulsea **R** decocto **M** imponitur **R** 4 maturuerit **γ**(*exc.* **nt**)**ϰ** maturauerit *Veg.* supputatio **A**^{1} supparatio **r** resciditur **ap** rescindatur **q** 5 liniamentis **ψc** lineamentis **ø** linimentis **π** 6 precepit **SafhjpquyM** precipit **R** precepti **A** lili **å** lini **M** uel] et **nü** aut **π** scilla **SAaklm**^{2}**rtyöM** scylla **R** silla **cgm**^{1} sylla **åä** uel *om.* **M** 7 sanguinis herbam **M** poligonã **S** polygonam **z** poligonum **M** poligona (polli- **ä**) **αmnrsüvååö** polygona **Aϰbfgo ptxwyøπ** poligena **l** marubium **ψclotüzö** 8 reclusa **Snqx**^{1}**M** reclausa **AR** recisa **t**^{2} (reclusa **t**^{1}?) 9 melius recens **M** curatur(*exp.*) discutitur **a** 10 uetus] ul' **M** hustum **su** iustum **bm** butyrum **SAγabdfhjopøπ** *Veg.* butirum **ϰ**(*exc.* **dj**)**ψklmrsyö** ul' bitirum **M** uel caprine **l** ueta prina **b** ul' caprinus **M** stillatur **M**

Cap. 13 eod. modo exscr. Veg. IV 11, 12. X. De scabie *maiusc.* **S** De scabiac *maiusc.* **A** De scabie *in marg.* **boqsyä** *rubr. in marg.* **fh** Scabiei cura *in marg.* **t** De scabie|De Rabiosi canis morsura et lupi *rubr. in marg.* **z** Ad Scabiem remedia & ad morsũ rabiosi canis uel lupi nec non et ad coriaginem. Caput. XI. **π** 11 Scapie **n** scabes **h**^{1} alio **SAψöM** allio **R** oleo **c** defricta **S** defricto **AR** deflicto **l** ul' (*exp.*)defricato **M** defricata *Veg.* eodem (*om.* que)**k**^{1}**sö** 12 rabios||||(o *in* e **S**^{2})**S** rabiosi **k**^{1}**ä** *Veg.* rabioseq; **v** inposito **SAtM** imposito **R** imponito **u**^{1} impositio **ω**

posito uulneri uetere salsamento aeque bene sanatur. et ad scabiem praesentior alia medicina est: cunila bubula et sulpur conteruntur admixtaque amurga cum oleo atque aceto incoquuntur. deinde tepefactis scissum alumen tritum spargitur; id medicamentum candente sole inlitum maxime prodest. ul- 2
ceribus gallae tritae remedio sunt nec minus sucus marrubii cum fuligine. est et infesta pestis bubulo pecori — coriaginem rustici appellant — cum pellis ita tergori adhaeret, ut adprehensa manibus diduci a costis non possit. ea res non aliter accidit, quam si bos aut ex languore aliquo ad maciem perductus est aut sudans in opere faciendo refrixit aut si sub onere

ulnere **S^{1}s** ueteri **sM** aque **syå** que **ψ**(*exc.* **å**) sanatur **SπM** sanentur **AR** sanetur **nüx^1** *uerba* sanentur et ad *om.* **ö^1** [S]ed **M** 2 presentio **c** *om.* **l** cunela bubula **M** cunicula bubula **S** cuniculabula **AR** cunicunabula(-bulla **n**)**κ**(*exc.* **d**)**fnptx^2** cumcunabula (-nc- **ü**)**d^{1}güø** cum culabula **lπ** curacunabula **d^2** cimicina bulla **vx^1** sulpur **AM** sulphur **SR** sulfur **vzö** *om.* **ä** 3 ammixtaq; **kM** amurca **γ**(*exc.* **t**)**bsöøπM** *Veg.* oleo *om.* **ψ** atq; **M** *Veg.* aqua **SAR** ageto **SA** et aceto **ls** inquoquuntur **A** inquocuntur **cr** incoquntur **zö** incocuntur **M** 4 liquefactis **d** in scissum **s** tritum *om.* **ψ** spergitur **SA** spgitur **py** 5 id medicamentum *om.* **ü** candente **bkt^{2}πM** *Veg.* candentem **r** cantende(-ande **n**)**κnüx^1** cadente **ä** cantendente **SA**(cont- **y** cand- **s^1** -ete **ö**)**R** cantedente **l** sole **πM** solum **SAR** inlitum **SAωafhmpquyåø** illitum **bcdgkrtüvx^{2}π** inlinitum **l** *Veg.* uilitum (-cum **ä**)**ψ**(*exc.* **å**)**j** inletum **M** *om.* **nx^1** prodest maxime **k** prodeest **S** prodeẽ **ö^1** 6 trito **ö** terre **k** remedio **SωπM** remedium **AR** remedia *Pel. 199* succus **γ** (*exc.* **ü**)**ψωahπ** succum **d** sucens **q** marruuii **S** marubij **lozåö** marrubi **M** *Pel.* 7 fulgine **α** filigine **q^1** fulligine **dä** bubido **hk** coraginem(-rra- **y**)**bmo^{2}yåö** coriginem **a^{1}h^{1}s** 8 ita *om.* **a** ut] et **a** adprehensa **AahfjmpruwyåøM** apprehensa **R** adprensa **S** apprensa **k** deprehensa **ω** 9 diduci **S** deduci **ARM** a *om.* **M** costibus **k^{1}ö** coctis **M** aliter non **güv** q̶r non **t** aliter *om.* **n** 10 accidit **γk^{2}rπM** accedit **SAR** nos **S^{1}A** nos **ψ** languore **SAfhjyM** langore **R** longore **n** aliquo **α**(*exc.* **h^1**)**γpπM** *Veg.* aliquod **SAfh^{1}äø**(adi-)**y** aliquid **κψ**(*exc.* **å**)**blmr** id quod **ω** matiem **ωM** mensiem **n** 11 *uerba* aut sudans — madefactus est *om.* **pu** fatiendo **öM** faciende **ψ** faciundo **t** refrixit **γdM**(*Veg.*) *et* **S** *ante ras. ut uid.* reflixit **S^{2}AR** reflexit **arsä^{1}ö** sub honere **df^{1}ö** suponere **n** sub ope **q**

3 pluuia madefactus est. quae quoniam perniciosa sunt, custodiendum est, ut cum ab opere boues redierint, adhuc aestuantes anhelantesque uino aspergantur et offae adipis faucibus eorum inserantur. quod si praedictum uitium inhaeserit, proderit decoquere laurum et ea calda fouere terga multoque oleo et uino confestim subigere ac per omnis partis adprehendere et adtrahere pellem, idque optime fit sub dio sole feruente. quidam flaces uino et adipi conmiscent eoque medicamento post fomenta praedicta utuntur.

14 Est etiam illa grauis pernicies, cum pulmones exulcerantur. inde tussis et macies et ad ultimum phtisis inuadit, quae ne mortem adferant, radix consiliginis, ita ut supra docuimus, perforatae auriculae inseritur et porri sucus instar heminae

uerba quae quoniam — est *om.* **M** q̃uo **SA** qm̃ **l** quom **ϰ**(*exc.* **c**)**fmpø** cum **R** sunt **n** perniciosa **Aγ**(*exc.* **n**)**wyåπ** pernitiosa **SR** 2 ut *s. u. add.* **d** et **n** cum]ↄ **M** redideriut **SA** reddieriut **s** redierunt **lnö** extuantes **cl** 3 anhelantes(anell- **ö**)**sö**(*om.* que) aspargantur **Abfjmp** offae **S** offee **ä** offea **AR** offa **tüπ** ossa **l** offece **M** adipib; **zä** 4 inseratur **ϰntüπ** uitium *om.* **M** inhecesserit **A**[1] inhese **ψ** *om* **ö** 5 proderit **S**[2](poterit **n**)**γck lπM** prodiderit **S**[1]**AR** prodiderint **ö** dequoquere **afkö** decoque **q** calda **SAafhopryøπ** calida **R** callida **ö** cauda **bkm** calida aqua **M** 6 *uerba* confestim — uino *om.* **c** sub gere **M** ac] et **γ** atq; **ö** omnes **åöM** partes **blüM** adprehendere **SAαf morswyøM** apprehendere **R** 7 adtrahere **SAαωfjmpruwyøM** attrahere **blzääπ** detrahere **γdq** pellem **γpπM** *Veg.* pelle **SAR** *om.* **ψö**[1] Itaque **M** diuo **γklM** *Veg.* 8 flaces **SAψø** flacces **R** flactes **l** flocces **d**[1]**π** fauces **M** faeces (fecis *L*) *Veg.* adipe **πM** adhipi **ö** commiscent **M**(*uel* co-)**R** 9 uturtur **A** utimur **d** utantur **M**

Cap. 14 eod. modo exscr. Veg. IV 13—15. Thysis cura *in marg.* **t** 10 pernicies **ARM** pernities **Sωjkqrtuüzäø** percuties **n** 11 maties **ωM** et *om.* **no**[1] phthissis(p *s. u.*)**S** pthissis **AM**[1] phtisis **αbdfjmpuyøπM**[2] ptisis **clqrüx**[1] pthysis **ψ**(*exc.* **å**)**ω** tisis **vx**[2] tisim **g** tysis **t**[1] thysis **t**[2]**å** parthisis **n** que meortẽ(e *exp.*)**M** que (in *L*) mortem *Veg.* 12 adferant **SAfhjmopqsuwyø** afferant **R** adfferant (d *exp.*)**M** consiliginis ita **M** consiliginis insita **t** consilis in his ita **SA**(congilis **a**)**α** corili(coryli **ü** corilis **ψ**)in his ita **R** corib; in hijs ita **l** coryli inusta ita **π** consiliginis sic *Veg.* 13 auricole **fhk**[2]**wy** et] ut **ϰ**(*exc.* **ju**)**gvx**[2] tum **ntüx**[1] et nichilominus **M** pecori **x**[1] peco **n** succus **γ**(*exc.* **ü**)**ψoöπ** siccus **d** hiemini **A** emine **rå**

pari olei mensurae miscetur et cum uini sextario potandus
datur diebus conpluribus. interdum et tumor palati cibos re- 2
spuit crebrumque suspirium facit et hanc speciem praebet,
ut bouis os pendere uideatur. ferro palatum prodest sau-
ciare, ut sanguis profluat, et exemptum ualuolis eruum ma-
ceratum uiridemque frondem uel aliud molle pabulum, dum
sanetur, praebere.

Si in opere collum contuderit, praesentissimum est re- 3
medium sanguis de aure emissus, aut si id factum non erit,
herba, quae uocatur auia, cum sale trita et inposita. si ceruix
mota et deiecta est, considerabimus, in quam partem declinet,
et ex diuersa auricula sanguinem detrahemus. ea porro
uena, quae in aure uidetur esse amplissima, sarmento prius
uerberatur. deinde cum ad ictum intumuit, cultello soluitur,
et postero die iterum ex eodem loco sanguis emittitur, ac

potant'dus(*alt.* t *exp.*)*inter* et *et* cum *pos.* **M** sextario **γM** *Veg.* sestario **π** sestari **S** sextari **Aαjlsuwyø** sextarii **fporzåäö** sextariis **c** sextarius **bdmq** potandis **y** 2 conpluribus **SA** compluribus (*uel* cõ-) **R** cõ plurimis **M** *uerba* interdum — sanetur praebere *om.* **M** prelati **ψ** ciuos **A** 3 suspiri **S**[1]**A** suspirum **t** ut] et **g** 4 bouis os *scripsi:* bos lotus **A**(l *an* t *an* ɫ **S**[1]?)**S**(locus **αöø** letus **ψπ**)**R** pondere **gkswz** ferre **A**[1] *om.* **zä** prodest *ex Veg. IV 14 addidi: om.* **SAR** 5 perfluat **nrx**[1]**ö** preluat **m** et *om.* **AR** exeptum **s** ualuulis **aüπ** ualuosis **ψnqx**[1] uoluulis **l** 6 fronde **A**

Ad colli dolorem *rubr. in marg.* **z** 8 si in **S** *Veg.* si|||ĩ **t** sin **AR** [S]I **M** colum **α** contuderit **SψltüvM** *Veg.* contunderit **AR** potentissimum **zä** 9 dimissus **M** 10 auia *ed. Ald.* : habia **SAR** abia **ü** *Veg.*(*cod. L*) saluia **M** tũ **ψ** com **M** inposita **SAoM** imposita **R** 11 mota ẽ et deiecta **ä** deiecta et mota est **w** est *om.* **A**[1] *s. u. add.* A considerabimus (consy- **b**)**γbdklpzäπ** *Veg.* considerauimus **SAϰ**(*exc.* **d**)**ωafhmrwyåøM** in quam **SM** *Veg.* quam in **c** quam(*om.* in)**AR** 12 et *om.* **M** ex *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**nü**[1]**x**[1] auricula **Sαgu**[2]**vx**[2]**äπM** auriculi **z** uiricula **bch**[2] uiriculi **AR** uirculi **u** uincula **x**[1] uinculi **nü**[1] detahemus **M** 13 uidetur amplissima esse **a** esse amplissimam(m *exp.*)uidetur **M** 14 uerberetur **a** uerberator **k**[2] addictum **bå**[1] ad imum **a** adiectum **s** aditum **r** 15 ut **dnqx**[1] exodem **M** *uerba* ac biduo — emittitur *om.* **å**

biduo ab opere datur uacatio. tertio deinde die leuis in-
4 iungitur labor et paulatim ad iusta perducitur. quod si ceruix
in neutram partem deiecta est mediaque intumuit, ex utraque
auricula sanguis emittitur. qui cum intra triduum, quam bos
uitium cepit, emissus non est, intumescit collum neruique ten-
5 duntur, et inde nata durities iugum non patitur. tali uitio
comperimus aptum esse medicamentum ex pice liquida et
bubula medulla et hircino sebo et uetere axungia et uetere oleo
aequis ponderibus conpositum atque incoctum. hac conposi-
tione sic utendum est: cum disiungitur ab opere bos, in ea
piscina, ex qua bibit, tumor ceruicis aqua madefactus subigitur
6 praedictoque medicamento defricatur et inlinitur. si ex toto
propter ceruicis tumorem iugum recuset, paucis diebus requies
ab opere danda est, tum ceruix aqua frigida defricanda et
spuma argenti inlinenda est. Celsus quidem tumenti ceruici

uiduo **S** ob **s** uatio(ca *ss.*)**M** Tercio **qy** deinde die **Sgltvü^{2}x^{2}M** deinde *om.* **mnü^{1}x^{1}ö** die *om.* **AR** lenis **dgpqvw** iniugitur **p** inungitur **x^1** inugitur **u** adiũgit' **zä** iungitur **M** 2 labore **Awä** et *om.* **M** adusta **ϰ**(ad husta **u**) adiuxta **l^{2}r** admixta **l^1** producitur **s^{1}wzö**

Ad tumorem ceruicis. Caput. XIII. **π** 3 in] ad **γ** ut **qu**

4 biduum **rü** uos **S^{1}A** *om.* **c** 5 uitium *in ras. scr.* **x** *om.* **A^{1}c** *u. sp. r.* **n** triduum **dq** emissus **SγkM** *Veg.* emissum **AR** 6 duricies **bcdglmpqxyøπM** Tali aũt uitio **ä** uicio **øM** 7 aptũ **M** *Veg.* autem **SAR** aut **ö** *om.* **cktä** esse autem **n** 8 medula **ψöø** hyrcino **fstuw** ircino **l** sebo **A** seuo **SRM** et uetere axungia **M** *Veg.* *om.* **SAR** 9 compositum **RM** hac] ac **l** compositione **RM** positione **n** 10 ẽ | et **M** disungitur **mö** disiugitur **p** disiũgatur **M** bos **M** *Veg.* *om.* **SAR** in ea piscina **M** *Veg.* in aepascina **SAfy** in apascina **ø** in epascina **αjo^{1}pu^{1}wå** in episcina (aep- **y**)**dmqrsyzäö** in epestina **c** in piscina **γbo^2***Veg. cod. P* in prassina **l** in pascua **u^{2}π** 11 ex aqua **γϰo^1** bibitur **M** libet **a** madefactu **S** madefacta **M** subigitur **o^{1}M** subicitur **SAR** subiicitur (*uel* -ij-) **cdpüzäπ** 12 adfricatur **s** africatur **ö** defrigatur **M** confricaturque *Veg.* illinitur **γbckrπ** ex eo toto **c** 13 tumorem ceruicis **M** *Veg.* recusat **lM** *Veg.* 14 defriganda **m** *uerba* et spuma argenti inlinenda est *in marg. add.* **h** 15 argentum **A** argentea **M** inlinenda **SafhjlprwåøM** illinenda **kt** inliniends **ϰ**(*exc.* **c**)**yzä** illinienda **γ** (*exc.* **t**)**bcmπ** illimanda(ĩli- **o**)**oö** inliniands **s** linenda **A** linienda *Veg.*

herbam, quae uocatur auia, ut supra dixi, contundi et inponi iubet. clauorum, qui fere ceruicem infestant, minor molestia est, nam facile sanantur oleo per ardentem lucernam instillato. potior est tamen ratio custodiendi, ne nascantur neue colla 7
caluescant, quae non aliter glabra fiunt, nisi cum sudore aut pluuia ceruix in opere madefacta est. itaque cum id accidit, ueteri latericio trito, prius quam diiungantur, colla conspargi oportet et deinde, cum adsiccuerint, subinde oleo inbui.

Si talum aut ungulam uomere laeserit, picem duram et **15**
axungiam cum sulpure lana sucida inuoluito et candente ferro supra uulnus inurito. quod idem remedium optime facit exempta stirpe, si forte surculum calcauerit aut acuta testa uel

hauia **m** habia **ω**(*exc.* **o**^{1})**t** abia **ü** *Veg.* (*cod. L*) saluia **M** inponi **SAn** imponi **R** ĩponi **M** 2 clabuorum **l** molesta **π** 3 *uerba* nam facile — ardentem *om.* **t** *u. sp. r.* sanantur ole *om.* **SAR** *seruauer.* **M** *et Veg.* -o per ardentem **M** o pardentẽ **S** operantem **AR** 4 potior **RM** patior **S**^{1}**Awå** paratior **S**^{2} tamen est ratio **M** tamen ratio est **π** est tamen ratio in **d** custudiendi **dm** custidiendi(o *s. pr.* i)**M** nascantur **SγuπM** *Veg.* nascatur **AR** uastatur **y** ne **ψ** *uerba* colla caluescant — diiungantur *om.* **π** 5 clauesca **ntlmnx**^{1} calluescant **d** callusçant **ö** candescant **v**^{1} conualescant **zä** 6 madefactũ (-tum **A**)**SA** id *om.* **M** 7 *uerba* ueteri — colla con *om.* **A,** *in marg. adscr.* **A**: hł u&eri lateri latericio trito priusquã diiugantur colle con ueteri latericio (-tio **ntüvM**) **SγM** ueteri lateri lateritio (-ico **u** -ricio **pø**) **R** disiungantur **γ** deiungantur **ψ** deiungatur *Veg.* ad iungantur **M** colla **SγzäM** colle **R** collo **ckr** conspergi **γbdmy** cum spargi **å** comspargi **M** 8 & **S** *Veg. om.* **ARM** assicuerint(-erunt **nü**^{2}**x**)**γ** ad siccum erit **Scjrsuä** ad siccum (succum **h**^{1}) erunt **απ** ad siccum (sucum **b** succum **m**) erint **Abdflmopqwyzåöø** adsiccauerint **M** subide **S**^{1}**Afjlmpruwy** subindeo **g**^{2}**v** oleo *om.* **ψ** inbui **SA** imbui **RM**

Cap. 15 eod. modo exscr. Veg. IV 16, 17 9 talium **A**^{1} uomer **γ** *Veg.* pice duram **Afjo**^{1}**pruwyåø** pice dura (dum **ö**) **blmo**^{2}**szö** et] ex **c** 10 auxungiam **A** anxungiam **ä** exungiam **a** assungiam **d** axungia (anxu- **z** axu- **bw** assu- **s**) **blpswzåπ** sulpure **AM** sulphure **R** sulfure **Sgvuyz** *Veg.* succida **γcäöøπ** inuoluito *ex Veg. Svennung*: : inuolluto **M** inuoluto *Veg. cod. A* inuoluta **SAR** *om.* **r** et *om.* **π** 11 uolnus **M** inusito **n** iremedeium (*pr.* i *exp.*)**M** optimum **gv** *Veg. cod. A et ed. pr.* 12 si *s. u.* **S** sulculum **ψ** acuto **SA**

lapide ungulam pertuderit. quae tamen si altius uulnerata est, latius ferro circumciditur et ita inuritur, ut supra praecepi, deinde spartea calceata per triduum suffuso aceto curatur.
2 item si uomere crus sauciarit, marina lactuca, quam Graeci tithymallum uocant, admixto sale inponitur. subtriti pedes eluuntur calefacta bubula urina, deinde fasce sarmentorum incenso, cum iam ignis in fauillam recidit, feruenti cineri bos cogitur insistere, ac pice liquida cum oleo uel axungia cornua eius linuntur. minus tamen claudicabunt armenta, si opere disiunctis multa frigida lauentur pedes et deinde suffragines coronaeque ac discrimen ipsum, quo diuisa est bouis ungula, uetere axungia defricentur.

pertuderit **γM** pertulerit **SAR** perculerit **d^{2}π** si saltius **A^1** si *om.* **ψ** uulneratum **r** ulnerata **M** 2 altius **M** circunciditur **adhjknv** inruitur **ϰ** 3 calcata (-le- **n**)**clnpqu^{1}ü^{2}x^1** calceatur **M** aceto suffuso **M** (*Veg.*) suffoso **ad** suffosso **ø** effuso **m** 4 uomer **γ**(*exc.* **v^1**)**d^2** *Veg.* sauciauerit **lrx^{2}M** sautiarit **fwø** scautiarit **z** sauciat **d^{1}x^1** sauciant **nv^1** latuca **ψc^{1}m** gre|greci **M** 5 tithymallum **S^{1}Aafhjpyo** tithymalum **S^2**(ricti- **ö**)**ωπ** tithimallum **bklm** tytimallum (titi- **r**) **ϰrü** tytimallon (titi- **g**)**γ**(*exc.* **ü**) titimallium(tithy- **w**) **wz** titumalium **ä** titymalum(l *s.* l *add.*)**M** cythimation **å** amixto **M** imponitur **RM** imponatur **π** *uerba* subtriti — eluuntur *om.* **t** *u. sp. r.* subtrito **α** subtrita **π** pedes **SAψadh^{2}uM** *Veg.* pede **R** 6 eluuntur **Sα**(*exc.* **h^1**)**u^{2}πM** *Veg.* eluntur **Aψωdfh^{1}jmpru^{1}ø** elinitur (illi- **v**)**γbcq** elantur **y** dentur **l** urinia (*alt.* i *exp.*)**M** fasce **RM** fasces **SAψ** falce **ln** 7 inceso **S^1** iam *om.* **mM** raro **l** redegit **M** feruenti **Sψωh^{1}mryM** feruentibus **ad^{2}h^{2}klu^{2}π** fernetì **Afjp** ferneti **bø** fernerí **ϰ**(*exc.* **ju^1**) feruidis **γ** cineri bos **M** cineribus **SAR** 8 cocitur **SAψ**(*exc.* **z**)**ah^1** co cum (co *exp.*) **M** assungia (-ugnia **s**) **d^{1}lrsu** anxungia **ä** conua (r *ss.*) **M** 9 liniuntur **blzåä** liniantur **ϰ** (*exc.* **j**)**nü^{1}x^1** linantur **gjp** tamen] stramenta(sta- **u** ta- **j**)**ϰnx^1**(**ü^1** *eras.*) tamen ta **p** tamem **M** claudicabant **A** claudebunt **ϰ**(*exc.* **u**) claudunt **nx^1** (**ü** *eras.*) armenta claudicabunt **gtvx^2** iumenta **sö** ab opere **M** *Veg.* 10 disiuncta (-o **v** -i **π**)**kvπ** desiunctis **å** deūctis **M** mulsa **M** frigida aqua **c** *Veg. cod. L* suffragiens **ntx^{1}ö** suffragies **s** 11 corone que **M** *Veg.* quouenę(qu *in ras.*)**S** coneuæ **A** coneue **ωabhjmpy** coneue **frwzåø** conneue **dku** conuene **γ**(*exc.* **t**)**qä** cōnene **t** conue *u. sp. r.* **c** concuet **l** coronæ **π** quo **πM** qð **S** quod **A**(*uel* qd)**R** est *om.* **üä** 12 uete **A** ueteri **s** *Veg.* ut tere **n** anxungia **ä** assugnia **s** exungia **cn** defricentur **S** *Veg.*(-atur *L*) defricetur **ARM**

Saepe etiam uel grauitate longioris itineris uel cum in 16
proscindendo aut duriori solo aut obuiae radici obluctatur,
conuellit armos. quod cum accidit, e prioribus cruribus sanguis
mittendus est: si dextrum armum laesit, in sinistro, si laeuum,
in dextro; si uehementius utrumque uitiauit, item in posteri-
oribus cruribus uenae soluentur. praefractis cornibus linteola 2
sale atque aceto et oleo inbuta superponuntur ligatisque per
triduum eadem infunduntur. quarto demum axungia pari
pondere cum pice liquida et cortice pineo leuigata inponitur,
et ad ultimum, cum iam cicatricem ducunt, fuligo infricatur.
Solent etiam neglecta ulcera scatere uermibus, qui si mane
perfunduntur aqua frigida, rigore contracti decidunt, uel si
hac ratione non possunt eximi, marrubium aut porrum con-
teritur et admixto sale inponitur; id celerrime necat praedicta
animalia. sed expurgatis ulceribus confestim adhibenda sunt 3

Cap. XVI eod. modo exscr. Veg. IV 18—20 Ad Conuulsos armos: & cornua præfracta. Caput. XIIII. **π** longi oneris **m** langioris **q**[1] langoris **å** longi|ris **s** longiore **π** itineris **M** *Veg. om.* **SAR** in *om.* **A**[1] imperscindendo (-sid- **ö**) **ω** in prosindendo (c *s.* in) **M** 2 aut *om.* **t** obluctatur *scripsi:* obluctatus **SARM** 3 conuelit **SAl** 4 emittendus **M** emittetur *Veg.* est *om.* **γϰ**(*exc.* **ju**)**ψö**[1] lexit **m** leserit **k** sinixtro **c** sinistrũ **π** leum **S**[1]**Aw** leue **l** 5 destro **bfh oyM** utrunque **ωadjkmpqrvwxM** uiciauit **cglnpwyø** Idem **α** (*exc.* **h**[1]) etiam **M** 6 *uerba* uenae — cornibus *om.* **zä** cruribus *s. u.* **S** uene **SγlM** *Veg.* bene **AR** soluuntur **M** *Veg.* prefractis **S**[2]**R** prefactis **S**[1]**A**[1]**ϰ**(*exc.* **c**)**hrwå** [P]refactis **M** prefatis **cnüx**[1]**ö** omnibus **ϰnü**[1]**x**[1] conibus (r. *s.* on) **M** 7 atque *om.* **c** inbuta **SAmM** imbuta **R** in bucca **ö** superponitur **ϰ**(*exc.* **u**)**nüx**[1] super inponũtur **M** 8 eandem **ϰ**(*exc.* **d**)**p** eademq; **a** infundunt **c** infundantur **sö** Quarta **a** Qurto **M** auxungia **ä** assungia(-ugnia **s**)**cså** *item infra p. 46 u. 1* 9 liquida pice **M** pineo leuigata **SM** pineolo uigata **Ax**[2] pineolo(pene- **q** -eollo **ö**)iugata (iugataq; **n** uigataq; **x**[1]) **R** pine oleo iugata **α**(*exc.* **h**[1]) imponitur **R** 10 cum iam] iam iã **a** siligo **o**[1]**s**[1] infrigatur **A** 11 nec lecta **A** negleta **M** *uerba* uermibus — decidunt *om.* **l** ueriminibus **A**[1] 12 perfunditur (un *s.* i) **M** contracti (contineri **o**) decontracti **S**[1]**Aψωb**[1]**fh**[1]**mpryø** 13 hec **zä** *uerba* uel si — conteritur *om., adscr. in marg.* **o** marubium **lüå** at (t *exp.*)ut **M** 14 ammixto **M** imponitur **RM** imponi **ψ** celeriter **t**[1] 15 expurgatis **SγπM** expurgati **AR** expurgato **k**[1] ulceribus **S**[2]**γböπM** ulceri **α**(*exc.* **h**[1]) ulceri(ulceris **d**[1]) ulceribus **S**[1]**AR**

linamenta cum pice et oleo uetereque axungia et extra uulnera eodem medicamento circumlinenda, ne infestentur a muscis, quae ubi ulceribus insederunt, uermes creant.

17 Est etiam mortiferus serpentis ictus, est et minorum animalium noxium uirus. nam et uipera et caecilia saepe, cum in pascuo bos inprouide supercubuit, lacessita onere morsum inprimit, musque araneus, quem Graeci *μυγαλῆν* appellant, quamuis exiguis dentibus, non exiguam pestem molitur. uenena uiperae depellit super scarifationem ferro factam herba
2 quam uocant personatia trita et cum sale inposita. plus etiam eiusdem radix contusa prodest uel si montanum trifo-

liniamenta **zä** linimenta **lπ** con **M** ueterque **m** utereq **lö** uetere **n** ueteriq; **M** et] uel **a** *om.* **qä** ulnera **S** uulnero **v** 2 circumlinienda(-lime **-ä**)**lnrzäö** amusscis **M** 3 uulneribus (uulce- **o**) **ω** insiderunt **lö** creant uermes **k**

Cap. 17 eod. m. exscr. Veg. IV 21—23 Ad ictus serpentis & noxiorum animalium. Caput. XV. **π** 4 mortiferis **M** itus **M** et est **p¹s** et(*om.* est) **k** est aust(*exp.*) & est & **o¹** autē **l** minorum **M** *Veg.* magnorum **SAR** 5 et *ante* uipera *om.* **pM** *Veg. ante* cecilia *om.* **A¹** *bis pos.* **a** cetilia(ci- **q**)**ϰfp** reptilia **ö** 6 pascua **blmπ** pasculo **ns** pabulo **ö** inprouide **SAalnquø** improuide **M** (*uel* ī-)**R** supercubit (-cumbit **ä**)**ψ** lacesita **o** lacessit **M** onera **wzå** honere **du** *om.* **ö¹** 7 inprimit **SAanM** imprimit **R** mussq; (*alt.* s *exp.*) **M** areneus **p¹** araciens **m** quem **RM** quae **Smr** que **Aψωyø** quam **q** *om.* **π** *MYTAAHN* **S** *MYIaaHN* **A¹** *σκυτάλην* **fouüöᴀπ** *σκυτάκην*(-*χην* **g**)**ghvx** *κυτουλην* **y** grutaan **l** *om. u. sp. r. cet.* **R** mygalem (m *in* n *mut.*) **M** 8 exiguus **bmr** exigius **s** *om.* **M** exiguum **l** mollitur **Sψ** immolitur **ϰ**(*exc.* **ju**) Contra morsus uenenatos medicamenta (-tum **s**) *in marg.* **oqsz** 9 uipere depellit **S**(pipere **n**)**γπ** ut p æde pellit **A** ut (aut **r**) per ede (ende **c** eda **q** atele **ah¹**) pellit (pelit **m** pelli **c**) **R** et per ede (edem **ö**)pellit **ω** uipera depellit **M** super *om.* **α** scarifationem **fgjkrtuvx²åö** scariphationem **SAα**(*exc.* **k**; sari- **h¹**)**ψ**(*exc.* **å**) **bmopyø** scarifactionem **l** scarificationem(sacri- **q**)**ϰ**(*exc.* **ju**)**nsüx¹π** scaripationem **M** factam **ltü²M** captam **SAR** capta **pπ** herba **SAptü²πM** herbam **R** 10 personatia **M** personatiam (-ci- *cod. L*) *Veg.* psona **SA**(*uel* persona)**R** psana **sö** p̊ **w** personam **o¹r** Ypericon persona **å** imposita **R** 11 eiusdem *om.* **ψ** contuosa **q** *om.* **l** si montanum **SM** simonianum **acdpsüx²zø** simonianium **kwyåä** simomiamum **h²t** simoniamum **A**(-la- **v**)**bfgjlmoruvπ** simomanium **h¹** simomanum **nqx¹** simoniacum **ö** tripholium(-lum **d**)**du**

lium inuenitur, quod fragosis locis efficacissimum nascitur,
odoris grauis neque absimilis bitumini — et idcirco Graeci eam
ἀσφάλτειον appellant, nostri autem propter figuram uocant
acutum trifolium, nam longis et hirsutis foliis uiret caulemque
robustiorem facit quam pratense — huius herbae sucus uino 3
mixtus infunditur faucibus, atque ipsa folia cum sale trita ma-
lagmatis uice cedunt. uel si hanc herbam uiridem tempus
anni negat, semina eius collecta et leuigata cum uino dantur
potanda, radicesque cum suo caule tritae atque hordeaceae
farinae et sali commixtae ex aqua mulsa scarifationi superpo-
nuntur. est etiam praesens remedium, si conteras fraxini 4
tenera cacumina quinque librarum cum totidem uini et duo-

quod inuenitur fragosis **π** repperitur quod fragosis **M** quod fragosis (fragocis **a**¹)] confragosis **lnüx**¹ cum frago si *Veg. codd.* quidem fragosis **d**¹ traditur **π** 2 nec **M** assimilis **k** adsimilis **ö** bituminis **d** *Veg. cod. L* butimini **lm** bytumini **ü** uitumine **M** iccirco **drπ** idcircho **w** eam *om.* **M** cã **å** (graecicã) 3 *ACΦAΛTEION* **SA** *ἀσφάλτειον in u. sp.* **h**²**ü**² *in marg.* A *ἀσφάλτιον in u. sp.* **fgouvyö** *in marg.* **x**² A *ἀσφἄλτῖον* **π** aspalton(*A*; -um *L*) *Veg.* asphalton *Veg. ed. pr.* aspaltitem **M** *σίλφιον* **x**² *uulgo om. u. sp. r.* **R** 4 cicutum **nüx**² nam **πM** non **SAR** et *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**nüx**² hyrsutis **t** hirsitis(u *s.* it)**M** caulemque **γωabklπM** caulumque **SAϰ ψfhmpryø** 5 robustiore **A** rubustiorem **afhjouø** pratensem **S** prętense **öø** prautense **g** quam pratense *om. Veg. codd. LA* succus **γ**(*exc.* **ü**)**dowåäπ**; *item* succum *infra pag. seq. u. 1* cunuino **M** cum uino *Veg.* 6 malaginatis **γ**(*exc.* **tü**)**boprsy** malagniatis **fm** malagnatis **k** malaginutis **ψ** malignitatis **a** 7 uice cedunt **M** uicedunt **SA** incedunt **ψ**(*exc.* **z**)**nt** incendunt **R** uicendunt **ah**² intendunt **l** uridem (i *s.* ur) **M** anni tempus **bm** 8 liuigata **ψ** 9 caule trite atq; hordeatie farine **M** caula&triteatq; hordeaciae farinę **S** caule tritae addita hordeacea farina *Veg.* caula (e *s. alt.* a A) ettrite farine **A** caule et trite farine **R** caule trite (caulo trito **n**)et farine(-a **t**)**γ** caule tritæ farĩæ **π** 10 sali **S** sale **AR** salis **M** conmixte **a** scarifationi **t** scariphaciõi **M** scarificationi **üπ** scariphationis(scri- **z**)**Sαbfjo**²**pqruwyzø**A cariphationis **A**¹ scaraphationis **m** scarifationis **gvx**²**åä** scarifitionis **cdx**¹ scariphitionis **q** scarificationis **ω**(*exc.* **o**²)**n** scarifactionis **l** superimponuntur **ψ** supponuntur **m** 11 etiam] et **π** enim **å** redium **M** conteres **γϰ** tenera fraxini **M** frascini **m** faxini **h**¹ 12 tenera **S**²**α**(*exc.* **h**¹)**M** tera **S**¹**A** terna **R** trina(-ta **t**)**γq** cum] et **clq** tum **sö**

bus sextariis olei expressumque sucum faucibus infundas, itemque cacumina eiusdem arboris cum sale trita laesae parti superponas.

Caeciliae morsus tumorem suppurationemque molitur;
idem facit etiam muris aranei, sed illius sanatur noxa
fibula aenea, si locum laesum conpungas cretaque Cimolia ex
5 aceto linas. mus perniciem, quam intulit, suo corpore luit,
nam animal ipsum oleo mersum necatur et, cum inputruit, conteritur, eoque medicamine quandoque morsus muris aranei linitur. uel si id non adest tumorque ostendit iniuriam dentium, cuminum conteritur eoque adicitur exiguum picis liqui-
6 dae et axungiae, ut lentorem malagmatis habeat; id inpositum perniciem commouet. uel si antequam tumor discutere-

sestariis **Sπ** oleis **SAä**^{1} olee **nx**^{1} expressumq; **α**(*exc.* **h**^{1}) **γbdπM** expressus quae **S** expressusque **A** (*uel* -q;)**ϰ**(*exc.* **d**)**ψωfh**^{1}**mrpyø** exp̃ssisq; **l** 2 cacumine **S** eidem **AM** superimponas **ä** *Veg. cod L* 4 cecilie(-æ **π**)**γπ** [ ]ecilie **M** celi **S** cæli **A** (*uel* celi)**R** subpurationeq; **S** supurationeq;(e *in* ẽ A)**A**^{1} supparationemq; **k** suspurationẽq; **c** supportationẽq; **l** mollitur **t** demolitur(de *exp.* **o**^{2})**ω** morsus (rsus *exp.*) litur **M** 5 sicut **wå** etiam facit **b** araneis **ä**^{1}**M** terranei **ö** sed et **M** istius **q** et illius **M** 6 sibula **p** ahena **ϰ**(*exc.* **ju**)**gh**^{1}**lnvxø** ahenea **fjosuy** henea **mt** lesũ locũ **M** *Veg. cod. L* conpungas **agn** cõpungas **S** ɔpungas **A** compungas (*uel* cõ- cum **å**) **R** cõpũgas **M** cretãq; **M** creta **n** cimonia(-oma **qx**^{1} cuno- **c**)**ϰnx**^{1} cymonia **ü** cimola **v** cunelia **y** simolia **h**^{1} 7 linias **lzä** *Cap. 17, 5 et 6 exscr. Pelagon. 279, 280; uert. Hipp. Berol. 87,6* [ ]usqam perniciem **M** pernitiem **Sdjklmnoqrsuvz**; *item fere infra u. 13* 8 nam et **ωπ** leo **ψ** negatur **SAψ** *uerba* et — conteritur *om.* **M** imputruit **R** imputruerit *Pel.* conteriter **S**^{1}**Abfh**^{1}**jmpqruyø** 9 quando **ω** quĩq; **n** muri **m** *om.* **q** aranei muris **M** 10 lenitur **ω** tumorque **M** umorque **SA** humorq; **R** humor quem **α** om̃tit **ö** oñdit **wy** oñit (*om. u. sp. r.* **c**) **ϰ** oñe **x**^{1} õı **nü** extẽdit **ø** inuriam **A** iniuria **n** inuria(muri a **a**)**αü**^{1} dentibus(*exc.* **h**^{1})**α** 11 e (*exp.*) ciminum **M** cyminum *Pel.* eiq; **π** eo quod **cnqü**^{1}**x**^{1} adiicitur(*uel* -ij-)**dlptüäπ** liquida **SA**^{1} 12 anxungie **ä** assugne **s** assungię **å** mallagmatis **ä** malagniatis **r** malaginatis **go**^{2}**pvwxyå** malagnatis **bm** maligmatis **s** maligniatis **k** impositum **R** 13 commouet **S** cõmouet **A** commouet(*uel* cõ-)**R** comouet **t** submouet *Pel.* summouet **M** sanat *Veg. cod. L* discutetur **crM** discutiatur *Pel. Veg.*

tur, in suppurationem conuertit, optimum est ignea lamina conlectionem resecare et quicquid uitiosi est inurere atque ita liquida pice cum oleo linire. solet etiam ipsum animal uiuum creta figulari circumdari, quae cum siccata est, collo bouum suspenditur; ea res innoxium pecus a morsu muris aranei praebet.

Oculorum uitia plerumque melle sanantur. nam siue 7
intumuerunt, aqua mulsa triticea farina conspargitur et inponitur, siue album in oculo est, montanus sal Hispanus uel Ammoniacus uel etiam Cappadocus minute tritus et inmixtus melli uitium extenuat. facit idem trita sepiae testa et per fistulam ter die oculo inspirata, facit et radix, quam Graeci *σίλφιον* uocant, uulgus autem nostra consuetudine laserpi-

subpuratione͂ **A** suppinationem **nx**^{1} conuertitur **t** conuertit͂ (͂ *del.*) **M** conuerterit(-teret͂ **ä**^{1})**ψ** *Pel.* fuerit conuersa *Veg.* 2 collectionem **M** *Veg.* conuertionem **SAαωfgjmprvx**^{2}**yø** conuersionem(-ne **b**)**κ** (*exc.* **j**)**blntüx**^{1}**åπ** consionem(*exc.* **å** consiti- **ä**)**ψ** collectum *Pel.* quidquid **SabghnezM** quiquid **o**^{1}**v** uiciosi **pw** uitiosum **z** 3 lenire **ωü**^{1} linere **M** 4 singulari **p** circumdari **S**^{2} (*uel* -cū-) **blqrstuüxzäM** cumdari **S**^{1}**A** circundari(-on- **å**)**R** insicata (-ica- **ä**)**ψ** bouum **Sκ**(*exc.* **d**)**gosM** boum **AR** 5 suspe͂dat͂ **π** eas **ju** morsu(-ui **k**^{1} -um **M**)muris **RM** moru moris **S**^{1} (*in* morsu oris *mut.* **S**^{2}) mor|umoris (su *adscr. post* mor *in marg.* A) **A**^{1} arenei **S**^{1} aranee **a** aranae **h** 6 praebet *om.* **ψ**(*exc.* **ä**) 7 oculurum **ju** uicia **mpw** uite **n** sanatur **b**^{1}**m** si intulerit(lerit *exp.*)muerit **M** si intumuerint *Veg.* 8 mulsa **R** *Veg.* musa (l *s.* us) **M** mulsae **S** mulsę **A**^{1} mulsea **d** triticea farina **S** *Veg.* tricea(ti *s.* ce) i(*exp.*)farina **M** tritice afarine (e *s. pr.* a A) **A**^{1} triticee (tritice **αωcgpwä** tritice ac **ø** triture **nx**^{1}) farine **R** conspergitur **γ**(*exc.* **t**)**ψ**(*exc.* **ä**)**ωlpøπ** *Veg.* imponitur **R** componitur **ωπ** 9 siue] [ ]i uero **M** ispanus **SAø** hyspanus **lwz** 10 amoniacus **ä** armaniacus **l** ha͂moniacus **M** cappadocus (-uis **a**)**agh**^{2}**tx** cappodocus **ü** cappodicus **M** cappadocis **SAfh**^{1}**jqruyπ** capadocus **nv** capadocis(-tis **ä**)**ψωbcdlmpø** capadocius **k** tritum **π** inmixtus **acgnuyøM** inmixtis **SA** immixtus(*uel* ı͂m-)**R** ı͂mixtum **π** 11 intrita **M** *om.* **a** sepiæ testa *om.* **h**^{1} *s. u. add.* **h**^{2} tasta **SA**^{1}**w**^{1} resta **sö** texta **nr** 12 die *om.* **M** *bis pos.* **ä** 13 *αφιοχ* **S** *φιοχ* **A**^{1} *in u. sp. postea σίλφιον* **fopüvxö** *in marg.* A *σκειλφιον* **g** *μαγουδαρην* **uπ** *om.* **k** *om. u. sp. rel.* **R** *plerique*, silpionem **M** silfonium *Veg. cod. L* uolgus **M** consuetudinem **SA** laserpicium **S** lapersicum (i *s.* cu, *deinde totum uerbum exp.*) laserpicum **M**

8 tium appellat. huius quantocumque ponderi decem partes salis Ammoniaci adiciuntur eaque pariter trita oculo similiter infunduntur, uel eadem radix tunsa et cum oleo lentisci inuncta uitium expurgat. epiphoram subprimit polenta consparsa mulsa aqua et in supercilia genasque inposita; pastinacae quoque agrestis semina et sucus armoraceae cum melle
9 conleuata oculorum sedant dolorem. sed quotiensque mel aliusue sucus remediis adhibetur, circumlinendus erit oculus pice liquida cum oleo, ne a muscis infestetur. nam et ad dulcedinem et ad odorem mellis aliorumque medicamentorum non eae solae, sed et apes aduolant.

18 Magnam etiam perniciem saepe adfert hirudo hausta cum

appellant **ψωlr** apellat **k** pondere **M** *om.* **q** decimã **l** X **gpv** X[em] **x** partis **γq** partem **lmo[1]yø** 2 ammoniaci **RM** admoniaci **SArv** anmoniaci **m** armoniaci **ϰls** amoniaci **äö** adiiciuntur **bdptüzäπ** aditiuntur **qsö** addiciuntur **gx[2]ø** adiicitur **l** dñr **x[1]** adiciunt **M** eque **M** trita *om.* **M** 3 infunditur **c** tunsa **SMA** *Veg.* contunsa **A[1]** contusa **R** lentici **z** lentisi **ø** lensa **ö** iniuncta **αϰ**(*exc.* **c**)**npx[1]ø** inuicta **c** inunta(c *s.* nt)**M** 4 Opiphoram **l** [ ]piphoras **M** subprimit **SAfhjlmoswy** supprimit **RM** . conspersa **nüx[1]yπ** consarsa **g** 5 aqua musea(l *s.* us)**M** mulsae ||| **S** musa **m** inposita **å** imposita **γhkπM** inpositas **SA** impositas **R** pastinacae quoque **S** pastinace quoq; **M** pastinaceque **A** (-ateq; **c** -areq; **a** -acesq; **n**) **R** pastnacæq; **π** 6 seminis **M** succus **γ**(*exc.* **u**) **ψ**(*exc.* **z**)**dmoöπ**; *item infra u. 8* armoracee **SπM** amoraceae **Afhy** amoracee **R** amorace **ψ**(*exc.* **ä**)**k** amotacee (-a oce **c**)**ϰnüx[1]** amortacee **v** amurce **ä** 7 conleuata **SA**(*uel* cõ-)**afhjlmopyåöøπ** cũleuata(*exc.* **å** cul- **z** cal- **ä**)**ψ** colleuata(-to **d**)**R** conglouata **M** tritus *Veg.* sedat **cm** cedant **l[1]zä** secant **å** quotiensque **SAϰ**(*exc.* **c**)**bfoprøM** quociensq; **hly** quotiens **k** *Veg.* quotienscumq; (*uel* cunq; *uel* cũq;) **R** 8 secus **M**; *u. supra u. 6* circumliniendus **ψlrsöøπ** 9 ledetur uel infestetur **n** 10 et ad odorem mellis **M** et ad (ad *om.* **ö[1]**) oculorum mellis **SAR** mellis et ad (ad *om.* **tü**) oculorum **γ** et ad o. *om.* **π** aliorumue **p** 11 ęe (*uel* eę)**αγ**(esse **nx[1]**) ea **SAR** hae **π** he **M** et apes **Sα**(*exc.* **h[1]**)**γlπM** etates **A** (*uel* aet-)**R**

Cap. 18 uar. exscr. Veg. IV 24 Remedia ad haustam hirudinem. Caput. XVI. **π** 12 enim **M** pernitiem **SωgjkmqruvyM** saepe *om.* **π** adfert **SAfhjmopqsuwy** affert **RM** affecit **ä** hirudo **γ**(*exc.* **n**; ir- **ü**)**ψ**(hy- **w**)**ω**(irr- **ö**)**acfhmpøAπ** *Veg.* hirundo **SA[1]bjkruy** hyrundo **dnq** harundo **l** hirumdo **M** austa **A[1]l**

aqua. ea adhaerens faucibus sanguinem ducit et incremento suo transitum cibis praecludit. si tam difficili loco est, ut manu detrahi non possit, fistulam uel arundinem inserito et ita calidum oleum infundito, nam eo contactum animal confestim decidit. potest etiam per fistulam deusti cimicis odor inmitti, 2
qui ubi superpositus igni fumum emisit, conceptum nidorem fistula usque ad hirudinem perfert, isque nidor depellet haerentem. si tamen uel stomachum uel intestinum tenet, calido aceto per cornu infuso necatur. has medicinas quamuis bubus adhibendas praeceperim, posse tamen ex is plurima etiam omni maiori pecori conuenire nihil dubium est.

Sed et machina fabricanda est, qua clausa iumenta bouesque curentur, ut et propior accessus ad pecudem medentibus **19**

aqua ea] aque a **M** faucib; ad herens **M** adhaeres **S**[1] ad res (he *in interuallo ss.* A) **A**[1] incrementu **Aωfhmprwx**[2]**ø** incrementum **by** 2 transitu **Aωabfhjlpqruwyåø** ciuis **A** cuius **ψ** cibus **bmoö** cubis **f** cubus **lr** producit **ö** de facili **ωm** 3 ue **ϰ**(*exc.* **ju**)**l** arundinem **SktüvöπM** harundinem **Aψaghlnprux** hirundinem (hy- **dq** -ud- **c**)**bcdfjmoqsyø** 4 infondito **a** contactũ **S** (-um) **M** contactu ||| **A** contactu **R** *Veg. cod. A* contanctu **p** contractu **ab** contacto (-tra- **cq**)**ϰnx**[1] contacta **ü**[1] contactis **ø** contactus *Veg. cod. L* 5 fistula **ψ** nidor deusti ciminis hunc nidorem *uerbis* odor inmitti — conceptum *omissis* **M** deustici micis **A** *et* **R** *plerique* deustici (-cæ **π**)nucis **ψpπ** deustici mitis **l** detesti nucis **ø** inmitti **SAjnuåø** immitti (*uel* ĩ-) **R** 6 superpositus **S** superponitur **bπ** superponuntur **AR** supponuntur **ϰ**(*exc.* **j**)**nåä** emittunt et **γ** emittit **bπ** contẽp. **S** contemptũ **å** coceptum **b** *om.* **c** nitorem **S**[1] 7 hirudinem (ir- **t**[1]**ü**) **γxπ** hirundinem **SARM** hyrundinem **dqwz** yrundinem **l** harundinem (a- **ö**)**båö** perferunt isq; (hijs **n**)**γ** profert isq; **sö** perfectisq; **M** depellit **γmpy**[1]**M** depellat **r** 8 tamem **M** stomachum **Aγ**(*exc.* **v**)**ωbdjk lqπ** stomacum **SψacfhmpruvyøM** 9 cornua **oπ** bobus **bö** 10 adhibendas **S** adihibendas **M** *om.* **flåπ** *om. u. sp. r.* **A**[1]**R** adhiberi *in. u. sp. scr.* **ü**[2]A is **S** iis **gx** his **ARM** hijs **ln** 11 maiori omni **ψ**(*exc.* **å**) o(*del.*)omni **M** peccori **øM** nichil **hnqø** nil **M**

Capp. 19—24 om. **M** *Cap. 19 exscr. Veg. IV 25* De Machina faciẽda qua clausa iumẽta curentur. Caput. XVII. **π** 13 curantur **c** *Veg.* et ut **γyä** ñ et **å** propior **bdküzäøπ** proprior **SAR** prior **grxö**[1] adcessus **joø** pecudũ **k** medentibus (tib *in ras. scr.* **S**) sit **Sγα**(*exc.* **h**[1])**b**[2]**p** medenti tussit **A**(medendi **ö**)**R** medenti tussi (*u. sp. r.*) **c** medenti ẽẽ possit **d**[2] medenti tulit **ø** tutus sit **π**

sit nec in ipsa curatione quadripes reluctando remedia respuat. est autem talis machinae forma: roboreis axibus conpingitur solum, quod habet in longitudinem pedes nouem et in latitudinem pars prior dipundium semissem, pars posterior quattuor
2 pedes. huic solo septenum pedum stipites recti ab utroque latere quaterni adplicantur. ii autem in ipsis quattuor angulis adfixi sunt, omnesque transuersis sex temonibus quasi uacerrae inter se ligantur, ita ut a posteriore parte, quae latior est, uelut in caueam quadripes possit induci nec exire alia parte prohibentibus aduersis axiculis. primis autem duobus statuminibus inponitur firmum iugum, ad quod iumenta capistrantur uel boum cornua religantur, ubi potest etiam numella fabricari, ut inserto capite descendentibus per foramina

nec in]ne **b** quadripes **SAfhjkmqsuwzø** quadrupes **R** reluctando **S**^{2}**α**(*exc.* **h**^{1})**blπ** relictando **S**^{1} relictanda **A** reluctanda(-lut- **os**)**R** ad reluctanda **γ**(*exc.* **t**)**κ**(*exc.* **ju**) reluctans **t** respuet **o**^{1}**öπ** respuit **å** postulat **n** 2 enim **π** formã **SAju** assibus **küπ** *Veg.* asseribus **l** saxibus **ö** conpingitur **fgnüö**^{2} compingitur **S** (*uel* cõ-)**R** ɔpingitur **A** compigitur **t** conpingintur **j**^{1}**ö**^{1} 3 solum quod *om.* **κnpüx**^{1} longitudine **ö** nouem(*om.* et)**pü** nou(*om.* em et)**c** IX et **gvx** latitudine **ö** 4 dipundium **SR** diputandium **A** depundium **d** dupundium **tå** dispundium **nwz** dipõdiũ **ä** dipodiũ **π** quatuor **ψ**(*exc.* **ä**)**dklnopqsyö** IIII **cgjuvx** IIII^{or} **ü**; *item fere infra u. 6* 5 soliũ **l** septimum **ö**^{1} recti *in ras.* **S** *om.* **ö**^{1} 6 quatterni **m** adplicantur **fhjk mopqsuwyø** applicantur **SAR** aplicantur **ö** ii **btü**^{2}**vπ** it **SAfgjm**^{2}**p ruwx**^{2}**yä** id **κ**(*exc.* **ju**)**ωlm**^{1}**nü**^{1}**x**^{1}**zåø** ita **α** autet **S** 7 adfixi **SAfjlmoqrsuwyø** affixi **R** infixi **p** transuersos **ψ** transuersi **d** themonibus **π** 8 uacerae **a** uacene **ψgjpuvx**^{1} uacerne **ω** uacerice **n** uacemie **l** ligantur **Sd**^{1}**tüπ** ligatur **AR** ita *om.* **ö**^{1} posteriore **Sγbd**^{1} posteriori **R** posteriora **A** *uerba* quae latior — alia parte *om.* **qy** latior **γcdπ** laterior **SAR** 9 gaueam **S**^{1} quadripes **SAafhjlmruwzø** quadrupes **R** quadrupedes **c** quadruplicem **ö**^{1} intrare uel induci **n** 10 prohibente **a** assiculis **düöπ** exiculis **z** axiculi **y** duobus **Sγ**(*exc.* **ü**^{1}**x**^{2})**π** duabus **AR** *om.* **p** 11 straturninibus **A**^{1} scatuminibus **aå** imponitur **R** capristant˜ **S**^{1}**A** capistra istrantur **ah**^{1} 12 bouum **ωå** bouem **bm** *uerba* ubi — obligant˜ *in marg.* **S** religuntur **a** ubi possunt etiã **π** ubi etiam potest **zä** ubi potest etiam ubi **w** ibi ubi potest etiam **å** etiam] esse **κgnvx** numella **Sü**^{2} numelli **AR** 13 fabricati **κ**(*exc.* **j**)**nüx**^{1} fabricarti **vx**^{2} ut] uel **wz** incerto **ah**^{1}**nüx**^{1}

regulis ceruix catenetur. ceterum corpus laqueatum et dis- 3 tentum temonibus obligatur inmotumque medentis arbitrio est expositum. haec ipsa machina communis erit omnium maiorum quadripedum.

Quoniam de bubus satis praecepimus, opportune de tauris **20** **De tauris et uaccis** uaccisque dicemus. tauros maxime membris amplissimis, moribus placidis, media aetate probandos censeo. cetera fere eadem omnia in his obseruabimus quae in bubus eligendis. neque enim alio distat bonus taurus a castrato, nisi quod huic torua facies est, uegetior aspectus, breuiora cornua, torosior ceruix et ita uasta, ut sit maxima portio corporis, uenter paullo subtruncior, qui magis rectus et ad ineundas feminas habilis sit.

ceruix catenetur **S** ceruicax tenetur **AR** ceruix tenetur **dπ** distenctũ **d**[1]**ü** discontũ **l** discentum **å** 2 themonibus **S** obligantur **SA** obligatus **ä** obli(gat˜ *add.* **ö**[2])**ö**[1] alligetur *Veg.* inmotumq; **bc** immotumq; **SA** (*uel* ĩ-)**R** in motum(*om.* q;)**n** medentibus **ψ**[1]**k**[1] 3 erit *om.* **q** 4 quadripedum **SAf̂hjlopru** quadrupedum **R**

XI De tauris *maiusc.* **S** De tauris (*in marg.* X) *maiusc.* **A** X De tauris *rubr. in marg.* **fh** De tauris **q** *rubr.* **l** *maiusc.* **d** *in marg.* **wä** De tauris Capitul'. IIII. *rubr.* **m** De tauro *in marg.* **y** De tauris et uaccis **g** *in marg.* **ø** De tauris et uaccis X. **b** De tauris et uaccis eorum cura *rubr.* **t** De Tauri forma. Caput. XVIII. **π** *titulum post* quadrupedum *pos.* **dghtwπ,** *post* dicemus **SAblmyä** *om. ceteri*

Cap. 20—22 *usus est Palladius IV* 11,4—5, 7, 8 5 bobus **abnqä** duobus **ω** bus **p** precipimus **ä** opportune **Sjpwπ** oportune **AR** opurtune **lmö** 6 uacasq; **m** uacııısq; **b** taurus **S** menbris **mp** amplicissimis **p** 7 media etate **R** mædietatẽ **S** media etatem **A** aetatis mediae *Pall.* probandos **SAα**(*exc.* **h**[1])**π** improbandos(in- **dh**[1]**lou**)**R** 8 omnia eadem **ωä** hijs **aln** imbubus **go** in bobus **abnäö** digendis **b** 9 enim] in **a** huic *om.* **p** 10 uegetiores pectus **S** uegetior aspectior **ä** corosior **ϰ**(*exc.* **ju**)**å** torsior **ö**[1] 11 si **S**[1]**α** sic **ö** *om.* **m** pars **zä** uenter *Schneider*: uentre **SAR** uenere **m** *om.* **ä** 12 subtruncior **SAR** subtruntior **dlmwö** substrictiore (sus- **ü**[2] -trit- **t**) **gtvx**[2]**ü**[2]**π** uentri substricto *Pall.* rectus **π** treus **S** reus **AR** *om. u. sp. r.* **ntü**[1]**x**[1] tenuis *in u. sp. scr.* **ü**[2] in adeudas **d** ad ineudas **S**[1] ad ineundus **q** feminis **o** habilis est feminas **n** est **ωan**

21 Vaccae quoque probantur altissimae formae longaeque, maximis uteris, frontibus latissimis, oculis nigris et patentissimis, cornibus uenustis ac leuibus et nigrantibus, pilosis auribus, conpressis malis, palearibus et caudis amplissimis, ungulis modicis, cruribus paruis. cetera quoque fere eadem in feminis quae et in maribus desiderantur et praecipue, ut sint nouellae, quoniam, cum excesserunt annos decem, fetibus inutiles
2 sunt, rursus minores bimis iniri non oportet. si ante tamen conceperint, partum earum remoueri placet ac per triduum, ne laborent, ubera exprimi, postea mulctra prohiberi.

22 Sed et curandum est omnibus annis aeque atque in reliquis gregibus pecoris, ut dilectus habeatur. nam enisae et uetustae, quod gignere desierunt, summouendae sunt, et uti-

XII De uaccis *maiusc.* **S** De uaccis (*in marg.* XI) *maiusc.* **A** XI De uaccis *in marg.* **wy** De Vaccis *rubr.* **l** *in marg.* **ä** *rubr. in marg.* **fh** IIII De tauris et uaccis *in marg.* **os** De uaccis. Cap̃. V. *rubr.* **m** De Forma uaccæ. Caput. XVIIII. **π** formeq; **a** longe (*om.* q;) **dl** 2 maximisq; **ä** ueteris **ö**[1] uentris **zä** *uerba* oculis — patentissimis *om.* **y** ac **bm** patentissimis **R** pat||entissimis **S** patientissimis **A** pacentissimis **å** patentibus **γ**(*exc.* **t**)**ϰpä** *post* patentib; *u. sp. r.* **jnquüx** 3 ac] et **ωaπ** lenibus **for** migrantibus **ä** palosis **ä** 4 compressis **A** (*uel* cõ-)**R** claudis **A**[1] cauldis **r** unguibus **r** *om.* **ä** magnis *s.*ungulis *add.* **t**[2] 5 modicis modicis **r** rurib; **SA**[1] & cruribus **π** paruis *dubitanter addidi ex Pall. IV 11,5*; *om.* **SAR** fore **ω** 6 et **Sωπ** *om.* **AR** immaribus **v** in maioribus **b** ut] cũ **l** 7 excesserint **l** excexerunt **u** ·X· **bjnqsuvxz** 8 russus **S** *om.* **nx**[1] uinores **A** iuniores **h**[2]**å** uimis **A** binis **ϰalrx**[2] binus **nwz** inire **ϰp** sint&amen **S**[1] sin ante (autem **cnü**)tamen **γ**(*exc.* **t**[2])**ϰä**[1] 9 partim **ωbdh**[1]**jmpruyø** partẽ **l** eorum **ψ** remouere **ω** reuocari **å** 10 mulctra **Aαbflmoprwyåöøπ** multra **Sgstvx**[2] multa **czä** mulctram **ü** multram **nx**[1] multam **ϰ**(*exc.* **c**)

Quot annis delectus faciendus. Caput. XX. **π** 11 annis omnibus in (et **n**) hoc **γ** annis *om.* **f** eque (equine **n**) ac **γϰlp** atq; (*om.* eque)**ö** in *om.* **γ**(*exc.* **t**) 12 pecorib; **y** dilectis **A** delectus **γbdlmπ** enisae *scripsi* (enixæ *ed. Ald.*): et uisæ **Sh**[2] et uise **AR** et nisae **h**[1] et nixe(-se **nx**[1])**γ** et nixæ **π** uise (*om.* et) **ω** 13 uetuste **n** uetustate **SAR** qđ **SA** quod *uel* qđ **R** que **γoz** quæ **π** desierint **wz** defecerunt **ä** summouendae **Sπ** submouende **γl** summouendi **Aαϰ**(*exc.* **d**)**ωbfmyø** submouendi **dp** summoti(-modi **wå**)**ψ** sumendi **r**

que taurae, quae locum fecundarum occupant, ablegandae uel aratro domandae, quoniam laboris et operis non minus quam iuuenci propter uteri sterilitatem patientes sunt. eius modi 2
armentum maritima et aprica hiberna desiderat, aestate autem opacissima nemorum et montium, elata magis quam plana pascua. nam melius nemoribus herbidis et frutectis et carectis pascitur, quoniam siccis ac lapidosis locis durantur ungulae, nec tam fluuios riuosque desiderat quam lacus manu factos, quoniam et fluuialis aqua, quae fere frigidior est, partum abigit et caelestis iucundior est. omnis tamen externi frigoris tolerantior equino armento uacca est ideoque facile sub dio hibernat.

tauro **kπ** quae *om.* **k** adlegande **bdm** allegande (-li- **å**) **acktå** ablegende **jpux²** adlegende **q** oblegande **g** 2 non minus(*om.* quam)**gx²** non nunq̃(*uel* nũ-)**κntüx¹** 3 iuuence **γ** iuuenti **α** ueteri **rö** sterilitatem **ψøπ** sterilitates (-tis **s**) **R** sterilites **SA** patientes sunt *om.* **ü** Et ei'modi **a** 4 hyberna aprica **ψ** africa (f *in ras scr.*)**S** hyberna(hib- **å**)**ψdotü** *post* desiderat *u. sp. r.*; *perg.* ac leta **ntü¹x¹** aestate autem *scripsi:* e statim **S** æstatim **Ay** estate in **ah²k** *in marg.* æstate **π** cestatim **R** cestatem **ψ** eo statim **l** quam lacu manu cestatim **r** 5 opacissima nemorum et montium *scripsi:* opicis morum omnium **SAR** opacis nemorum omnium **a** opacis (opicis **h¹**) nemorum (nemore **h²** *in marg.*) montium **h²k** opacissima montium **π** elata *Heinsius:* ac læta **S** ac leta **AR** alta **α** (*exc.* **h¹**) 6 frutectis *Pall. IV 11,7:* fructibus **SAR** fructicibus(frut- **ü**)**γ**(*exc.* **n**) frutetis **π** carectis **üx¹** curetis **SR** turetis **A** curectis **gvx²** cirectis (-irr- **å**)**ψ** careptis **n** caretis **π** dumetis **t** 7 pascitur *addidi praeeunte Schneidero: om.* **SAR** saturentur *et mox* pascantur *Pall.* qũo **S** qm̃ **AR** quoniam **amr** *om.* **nü¹** q̃ **cqtzä** qm̃ uł q̃ **ü²** siccis **S** *om.* **AR** ac] et **αn** *om.* **tπ** durantur **R** duratur **SAψbfmpyø** ducatur **r** 8 fluuios **α**(*exc.* **h¹**)**nπ** pluuios **SAR** riuos *om.* **κnüx¹ö¹** -que *om.* **γ** desiderant **γcπ** lacus **R** lacu **SAψωfh¹mryø** lactus **c** manufactus **a** 9 quoniam] qui **ju** et] ex- **c** ut **s** *om.* **üπ** fluuialis **α**(*exc.* **h¹**)**π** pluuialis **SAR** re (fe *s. u.*) **S** *uerba* partum — iucundior est *om.* **av** partim **bö¹** fructum **k** 10 attigit **ä** iugundior **S¹** iocundior **ψ**(*exc.*ä)**cgklno²qrsxö** *uerba* iucundior — facile *om. exiguo u. sp. r.* **b** extremi **αnqüx¹π** extrema **ö¹** 11 tollerantior **ψ**(*exc.* **w**)**lmty** tolerantia **gnvü** uacca *om. u. sp. r.* **nüx¹** diuo **γcö** diu **l** 12 hybernat **oüz** ibernat **qu**

23 Sed laxo spatio consepta facienda sunt, ne in angustiis conceptum altera alterius elidat et ut inualida fortioris ictus effugiat. stabula sunt optima saxo aut glarea strata, non incommoda tamen etiam sabulosa, illa quod imbres respuant, haec quod celeriter exsorbent transmittuntque. sed utraque deuexa sint, ut umorem effundant, spectentque ad meridiem, ut facile siccentur et frigidis uentis non sint obnoxia. leuis
2 autem cura pascui est, nam ut laetior herba consurgat, fere ultimo tempore aestatis incenditur. ea res et teneriora pabula recreat incensis sentibus duris et fruticem surrecturum in altitudinem conpescit. ipsis uero corporibus adfert salubritatem iuxta conseptum saxis et canalibus sal superiectus, ad quem saturae pabulo libenter recurrunt, cum pastorali signo quasi
3 receptui canitur. nam id quoque semper crepusculo fieri debet, ut ad sonum bucinae pecus, si quod in siluis substiterit, septa repetere consuescat. hic enim recognosci grex poterit numerusque constare, si uelut ex militari disciplina intra

De Cōseptis & stabulis faciendis. Caput. XXI. **π** lasso **s** lato **γk** lapso **å** laxa **c** spacio **gsüvxå** consecta **nüz** nec **q** in *om.* **ψ** angustis **må** 2 ceptum **sö** ad inualida **ah** fortiores **dnüx**[1] fortiorib; **c** ictus *om.* **dnqüx**[1]**ö**[1] 3 aui clare astrata **A**[1] incommodum **γ** 4 tamem **d** *om.* **t** himbres **o**[1] ymbres **l** in hymbres **s** respuant **tπ** respuat **SAR** respiat **c** 5 exsorbent **v**[2] exorbent **dv**[1]**π** exorbem **SAϰ**(*exc.* **d**)**ψωbfh**[1]**mp ryø** exsorbet **l** exsorbeant(exo- **gnx**[1] -be aut **n**)**γ**(*exc.* **v**) sordem **α**(*exc.* **h**[1]) transmittantq; **γ** transmittunturq;(*om.* q; **ö**)**ωm** transmittit tūq; **å** transmittunt(*om.* que)**α** sed utroque **A**[1] subutraq; **b** 6 ut **Sγkπ** *om.* **AR** humorem **R** spectetq; **cs** 7 frigis **d**[1]**jux**[1]**ø** sint **γkäπ** sit **SAR** 10 incensis sentibus duris *scripsi:* dentis durib; **S**ᴀ dentibus duribus **A**[1] dentibus duris **R** sentibus duris **π** dentibus (*om.* duris) **p** sentibus ustis **γ** incensis aridis *Pall. IX 4* fruticem **SAαωfrüyπ** fructicem **R** 11 conpescit **S** compescit (*uel* cō-) **γc** conpescuit **A**(-nspe- **må**)**ahmåø** compescuit (*uel* cō- *uel* ɔ-)**ϰ**(*exc.* **c**) **ψ** (*exc.* **å**) **ωbfklpyπ** compescunt **r** adfert **SAfhjmopqsuwyø**[2] affert **R** afert **ö** 12 conseptem **S**[1] consectum **ü** conceptum **dqø** conspectū **s** conseptā **ψ** at **A**[1] sit ad **t**[2] 13 pabulo sature **a** 14 crepusculo semper **t** crespuculo **pü**[1] 15 buccine **γ**(*exc.* **ü**)**dh**[1]**klqsπ** si *om.* **cm** sustiterit **kv**[1] subsisterit **ø** 16 consuescant **nx**[1] 17 numerusque **γπ** numerumque **SAR** censeri **γ** si *om.* **b**

stabularii castra manserint. sed non eadem in tauros excercentur imperia, qui freti uiribus per nemora uagantur liberosque egressus et reditus habent nec reuocantur nisi ad coetus feminarum.

Ex is, qui quadrimis minores sunt maioresque quam duo- **24**
decim annorum, prohibentur admissura illi, quoniam quasi puerili aetate seminandis armentis parum habentur idonei, hi quoniam senio sunt effeti. mense Iulio feminae maribus plerumque permittendae, ut eo tempore conceptos proximo uere adultis iam pabulis edant, nam decem mensibus uentrem per- 2
ferunt. neque ex imperio magistri sed sua sponte marem patiuntur, atque in id fere quod dixi tempus naturalia congruunt desideria, quoniam satietate uerni pabuli pecudes exhilaratae lasciuiunt in uenerem. quam si aut femina recusat aut non

stabularii **π** stabularũ **SA** stabularum **R** stabularium **ors** stabulorum **dlqtüå** stabulare **m** stabular̃ **b** stabula (*om.* castra) **nx**[1] remanserint **nx**[1] pmanserint **c** manserat **q** 2 per nera **S**[1] p nora **A**[1] 3 et reditos **l** reditusq;(redditusq; **g** reditus **n**)**γ** reuocatur **κ** ad ad **d a r** coetus **SAbmüyö** coetum **d** cetus **R** coitus **π**

Qua etate tauri eligendi sunt *in marg.* **o** Quæ ætas idonea ad admissuram. Caput. XXII. **π** *cap. 24 usus est Pall. VIII 4,1*
5 is **S** iis **dgx** his **AR** hijs **ln** quadrinis(-nus **g**)**ψgl** quadrĩnis **c** quam *ed Ald.*: cum **SAR** tũ **ntüx**[1] est **o** *om.* **söπ** XII **γ**(XXII **g**) **djuw** XX **q** duodecĩa minor(-nor̃ auor **b**[1])**bm** 6 a dimissura **ψ** (*exc.* **å**) illi **γπ** illa **SAR** *om.* **q** q̃ quasi **q** q̃q̃ **c** 7 seminandus **fr** ydonei **lquw** hi **R** hii **SAafhlmoyzø** ii **r** 8 quõ **SA** qm̃ **kt** quom **fhow** cum **R** qui in **l** qa **π** effeti **Skmpy** effoeti **π** effeci **ah** effecti **Aψωdfjlqruø** affecti **γc** confecti **b** maribus *om.* **ψ** 9 promittendæ **å** summittendae *Pall.* ut] et **a** concepto **b** 10 edant **γπ** edat **SAR** cedant **m** Quanto tempore uentrem perferunt *in marg.* **os** X **gjuüvx** perferuntur **ö** pferunt **rs** 11 inperio **S** magisteri(-erii **k**)**α** grauari **nü**[1]**x**[1] marem **γπ** marem quæ **S** maremque **AR** marem qui **l** matremq; **ψ** patiuntur **t**[2]**π** patitur **SAR** 12 in *om.* **ψ** fere **γκ**(*exc.* **ju**)**aklmzöø** ferre **SAbfhjoprsuwyååπ** conguunt **SA** congeruntur **ö** 13 satietate(sac- **tüv** -ati **n**)**γ** stietatae **S** sietate **A** (*uel* si ae-)**R** nimietate **π** pabuli *om.* **a** pecudes *om.* **γ** exhylarate **lz** ex hilaritate **dq** 14 in uenerẽ **S** *om.* **agsöπ** *om. u. sp. r.* **AR** ueneris amare lasciuiam *Pall.* Quod si **tπ** recusat aut **Stü**[2] recusata ut **AR** recusata aut **ωbm** recusata **g**

adpetit taurus, eadem ratione, qua fastidientibus equis mox praecipiemus, elicitur cupiditas odore genitalium admoto naribus.
3 sed et pabulum circa tempus admissurae subtrahitur feminis, ne steriles reddat nimia corporis obesitas, et tauris adicitur, quo fortius ineant, unumque marem quindecim uaccis sufficere abunde est. qui ubi iuuencam superuenit, certis signis conprendere licet, quem sexum generauerit, quoniam, si parte dextra desiluit, marem seminasse manifestum est, si laeua feminam. id tamen uerum esse non aliter apparet, quam ubi post unum coitum forda non admittit taurum. quod et
4 ipsum raro accidit, nam quamuis plena fetu non expletur libidine; adeo ultra naturae terminos etiam in pecudibus plurimum pollent blandae uoluptatis inlecebrae.

Sed non dubium est, ubi pabuli sit laetitia, posse omnibus annis partum educari, at ubi penuria est, alternis submitti, quod maxime in operariis uaccis fieri placet, ut et uituli

adpetit taurus **S** appetit taurus **tü**^{2}**π** adpeti taurus **Ahjo** appeti(-ri l)taurus **abgklrvx**^{2} adepti taurus **ψfmpsyöø** appetiturus **ϰ**(*exc.* **j**)**nüx**^{1} eadem *om.* **wz** 2 precipimus **b** eligitur **S** dicitur **ϰ** ducitur **nüx**^{1} naribus admoto **t** admota **s** amoto **l** De Vaccis **g** De uaccis & quot (*huc usque maiusc.*) uacce uni tauro conueniunt **d** 3 et] ut **c** *om.* **bmq** paulum **ϰ** substrahitur **Amy** 4 feminis **Sγr** femines **A** feminas **R** femina **d** obes ita set **A** taurus **ä** 5 adiicitur(*uel* -ij)**lptzäπ** addicitur **gux**^{2} addicis **q** additur **nüx**^{2}**ö** inheant **d**^{2}**jqu** meant **m** XV **ϰ**(*exc.* **c**)**gküvx** uacis **mö** 6 habunde **ahlpquöø** iuuentam **bn** ut certis **ψ** 7 conprendere **S** ɔprehendere(he *exp.* A)**A**^{1} **A** conp̃hẽdere **u** comprehendere(*uel* cõ-)**R** generauerint **o** gñauerũt **s** generauit **wz** 8 desiliuit **ϰ**(*exc.* **q**^{1})**π** dissiluit **å** cẽtũ est **ü** 9 tamen **γωkπ** tam **SAR** *om.* **å** adparet **hmopy** 10 ubi **γ** ui(uis **ä**^{1})**ψ** in **SAR** si **π** *om. u. sp. r.* **b** admittit **γπ** admittitur **SAR** taurum *om.* **α** 11 explẽtur **b** 12 *uerba* libidine — uoluptatis *om.* **b** libidinem **So**^{1}**ä** ultera **a** pecudis **ψ** pluribus plurimũ **S** 13 *uerba* uoluptatis — posse *om.* **r** inlecebre **S**^{2}**Afhjmpquywz** illecebre **R** ilecebre **S**^{1}**o** 14 pauli **Sm**^{1} leticia **abghnxåøπ** 15 ad **A** alterius **ϰgh**^{2}**lnp** ab eternis **ö** submitti **R** summitti **S** sũmitti **Aklrüvπ** 16 uaccis **S** *om.* **AR** ut et **SAαψωfjυyøπ** ut et ne **l** et ut **bmp** ut **γϰ**(*exc.* **ju**) et **r**

annui temporis spatio lacte satientur nec forda simul operis et uteri grauetur onere. quae cum partum edidit, nisi cibis fulta est, quamuis bona nutrix labore fatigata nato subtrahit alimentum. itaque et fetae cytisus uiridis et torrefactum 5
hordeum maceratumque eruum praebetur et tener uitulus torrido molitoque milio et permixto lacte saliuatur. melius etiam in hos usus Altinae uaccae probantur, quas eius regionis incolae ceuas appellant. eae sunt humilis staturae, lactis abundantes, propter quod remotis earum fetibus generosum pecus alienis educatur uberibus. uel si hoc praesidium non adest, faba fresa et uinum recte tolerat, idque praecipue in magnis gregibus fieri oportet.

Solent autem uitulis nocere lumbrici, qui fere nascuntur **25**

anni **ϰgnx**^{2} spacio **agnpqüxå** sacientur **achlmpüåä** spatientur **ö** 2 grauetur **Sγπ** grauentur **AR** honere(-no- **u**) **ϰø** partim **b** ptem **s**. fulcta **ü** faculta **s** 3 fagata **S** fatigata labore **ö** 4 et fere **ϰl** ei fere **nüx**^{1} ei fete **t** fere ei **gv** fete (*om.* et)**rs** et forte **å** cytisus **üπ** cythisus **SAR** cythissus **Ao** cithysus **duv** cithisus **g** citisus **rö** uiridis **γh**^{2}**kπ** uirides **a** uiride **l**^{2} uiri **SAR** torrefatũ **SA** terrefactum(tere- **å**)**ψr** torrefactus **γ** 5 ordeũ **π** in horreum **SAR** in orreum **c** maceratum eruumq; **ϰ**(*exc.* **ju**) maceratus eruumq;(eorumq; **n**)**γ** earum **p** *om.* **ä** tener uitulus *Pontedera:* tenueruitolus **S**^{1} tenuẽ uitulus **S**^{2} teneruit olus **Aϰbfh**^{1}**morwyø** teneri ut olus **p** tenerius olus **lπ** tenerum olus **α**(*exc.* **h**^{1})**γ**(holus **t**) tenuit olus **sö** terruit olus **å** tener(*u. sp. r.*)olus **zä** 6 torrido **S**^{2}**α**(*exc.* **h**^{1})**γläπ** torro ido **S**^{1}**Aϰ** (*exc.* **c**)**ψ**(*exc.* **ä**)**bfh**^{1}**mpryø** torro odio **ω** corrido **c** mollitoq; **glüvxä** modicoq; **ö** molito & **s** tostum molitumque milium *Pall. V 6* permixto **S** pmian **A** permiam(*uel* p miam)**bdfghjmoruvx**^{2}**y** per unum **t** per uuam **π** per imam **alnpqsü** permam **x**^{1}**ä** per nu (*u. sp. r.*) **c** penuã **wzå** pro una **k** a paruam **ö** lacta **A** uacca **α**(*exc.* **h**^{1}) saliuatur **SAabjltuäø** salinatur **γ**(*exc.* **t**)**dfq** saluiatur **ωhkmprwyzåπ** saciatur **c** 7 alcine **γ** parantur **S** 8 incoles **bm** geuas **S** cenas **fmyø** cenus **å** sceuas **b** euas **s** cruas **l** adpellant **fhmyw** apellant **kö** eae **Sαfyπ** ee **bjmopr** he **ö** hi **s** ea **Aψlø** et **γϰ**(*exc.* **j**) 9 habundantes **jlnopq**^{2}**uåø** habundantis **q**^{1}**sö** eorum **ωπ** 11 adest] est **nüx**^{1} abest **ø** fressa **γ**(*exc.* **ü**) fersa **h** fessa **ö**^{1} et *om.* **ωπ** uinum *om. u. sp. r.* **nx**^{1} tollerat **ψclmqt** colerato **s** p̃cipit **ψ** *om.* **ö**

Cap. 25 exscr. **M** Lumbricorum cura in uitulis *in marg.* **ø** Remedia ad lumbricos uitulorum. Caput. XXIII. **π** 13 autem] et **M** *om.* **ö**^{1} lumbri **M** lombrici **o**^{1} nacũt˜ **π** nascantur **ä**

cruditatibus. itaque moderandum est, ut bene concoquant, aut si iam tali uitio laborant, lupini semicrudi conteruntur et offae saliuati more faucibus ingeruntur. potest etiam cum arida fico et eruo conteri herba Santonica et formata in offam sicut saliuatum dimitti. facit idem axungiae pars una tribus partibus hysopi permixta. marrubii quoque sucus et porri ualet eius modi necare animalia.

De castratione boum

26 Castrare uitulos Mago censet, dum adhuc teneri sunt, neque id ferro facere, sed fissa ferula conprimere testiculos et paulatim confringere, idque optimum genus castrationum
2 putat, quod adhibetur aetati tenerae sine uulnere. nam ubi iam induruit, melius bimus quam anniculus castratur, idque facere uere uel autumno luna decrescente praecipit uitulumque ad machinam deligare, deinde prius quam ferrum admoueas, duabus angustis ligneis regulis ueluti forcipibus adprehen-

cuditatibus(r *s.* cu)**M** crudelitatibus **ö**^{1} moderatum **s** curandum **t** conquoquant **br** coquantur **ö** concoqunt (a *s.* un) **M** 2 suã **s** si is iam **ϰ** (*exc.* **ju**) iam **n** supini **S** 3 saluiati **dhknopqw yøπ**; *ita fere* saluiatum *infra u.* 5 in ore **d** inseruntur **M** potes **S** 4 arrida **ö** ficu **cM** ficco **n** et eruo *om. u. sp. r.* **nx**^{1} et *om.* **ϰpx**^{2} erua **a** cruo **dx**^{2} herbo **M** sanctonica **ϰψM** satonica **ö** sardonica(*postea exp.*)santonca (i *s.* nc) **k** santonici **å** centonicha **l** ut **b** et formata *om.* **ø** 5 saliuatum sicut **q** demitti **ü** acsungiæ **SA** anxungie **ä** agungie **ju** assungie(-ugn- **s**)**rså** exungie **z** una dimicti tribus **f** par **må** 6 hysopi **SAαbcfjo rüyöøπ** hisopi **mpM** ysopi **glnqtuä** isopi **dsvxzå** isoppi **w** marubii **ψd gouöM** q̊(*exp.*) | quoq; **M** succus **γ**(*exc.* **ü**)**dowäπ** 7 alia **S**

Cap. 26—29 *om.* **M** *c.* 26 *usus est Palladius VI* 7,1—3

De castratione uitulorum **gq** *maiusc.* **d** *rubr.* **t** *in marg.* **s** (*add.* VI)**oø** *rubr. in marg.* **z** De castratione boum. Cap̃. VI *rubr.* **m** Castratio boum *in marg.* **y** De castrandis uitulis. Caput. XXIIII. **π** 8 magno **jpuö** & dũ **ä** adhũc **A** aduc **lm** 9 fissa **Sπ** *Pall.* ipsa **AR** conprimere **Sh** oprimere **A** comprimere(*uel* cõ-) **R** compĩme **s** testiculo sed **A**^{1} 11 putat **γd** putant **SAR** ubi *om.* **ä** 12 binuis **gn** bimulus **k** anniculis **α** annicolus **v** amiculus **ä** aminiculus **ö** 13 uere **S** uerno *Pall. om.* **AR** autunno **ag** autuno **p** 15 angustis **Sγπ** *Pall.* angustiis **AR** lingneis **d**^{1} lingeis **u** linguris **nx**^{1} liguris **g** ligneisq; **y** forcipibus **αωr**^{1}**uw**^{1}**åπ** *Pall.* forficibus **R** forpicibus **ø** porficibus **SA**^{1} adprehendere **SAαbfjorsuwyzø** apprehendere **R**

dere et ipsos neruos, quos Graeci *κρεμαστῆρας* ab eo appellant, quod ex illis genitales partes dependent, conprehensos deinde testis ferro resecare et expressos ita recidere, ut extrema pars eorum adhaerens praedictis neruis relinquatur. nam hoc modo 3
nec eruptione sanguinis periclitatur iuuencus nec in totum effeminatur adempta omni uirilitate formamque seruat maris, cum generandi uim deposuit. quam tamen ipsam non protinus amittit, nam si patiaris eum a recenti curatione feminam inire, constat ex eo posse generari, sed minime id permittendum, ne profluuio sanguinis intereat. uerum uulnera eius sarmenticio cinere cum argenti spuma linenda sunt, abstinendusque eo die ab umore et exiguo cibo alendus. sequenti tri- 4
duo uelut aeger cacuminibus arborum et desecto uiridi pabulo oblectandus prohibendusque multa potione. placet etiam pice liquida et cinere cum exiguo oleo ulcera ipsa post triduum linire, quo et celerius cicatricem ducant nec a muscis infestentur. hactenus de bubus dixisse abunde est.

et *om.* **t** *Pall.* ΚΡΕΜΑCΤΗΡΑC *rubr.* (*in marg.* XIII) **S** *pos u. sp. r.* ΚΡΕΜaCΤΗΡaC *rubr.* **A** *κρεμαςηρασ* **π** *om.* **å** *om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea κρεμαστῆρασ(-ϱασ* **p**)**fopx²ö** *κρεμαστῖρασ* **h** *κνειωαcι᾽ῆσ* **g** 2 ex ipsis **b** exilis **ä** genitalibus **ϰnpüx¹** egnitales **h** artes **p** conprehensos **S** ɔp̃hensos **A** comprehensos(*uel* cõ-)**R** 3 testis deinde **ω** testes **bπ** textis **r** rescindere **ϰ**(*exc.* **ju**)**ntüx¹** et **ω** 4 relinquantur **S¹b** reliq̃tur **π** nam] Hac **c** 5 ne **ä** non **ø** sanguis **ϰ** pegritatur **b** 6 &ffeminatur **S** effemminatur **a** efeminatur(ese- **å**)**åö** adepta **sø** omni *om.* **bm** formaq; seruata **γ** formatq; seruat **bdq** 7 cum **S** *om.* **AR** protinus nõ **ö** 8 cum **ϰ**(*exc.* **cd**) ad recenti **g** arcenti **d¹qr** 9 costat **bu** constant **c** ex] nec **ö** id *om.* **p** promittendum **qsu** 10 perfluiuo **mö** 11 sarmenticio **SAø** sarmentitio (-tino **l**)**R** cum argenti spuma **SAa** *om.* **R** *post* sunt linenda *pos.* **k** *in marg. add.* **h²** spuma . . . argenti *Pall.* linienda **ϰ**(*exc.* **ju**)**ωl²nrx¹zä** lineda **w** abstinendũque (-ũṣ-) **S²** -que *om.* **å** 12 est eo die **n** est illo die **l** -que eo die *om.* **ö¹** humore **R** sequenti **γπ** *Pall.* sequensei **S** sequens **AR** serquens **d** triduo *om.* **r** 14 ablectandus **S** portione **ö¹** potacione **n** 15 ulcare **S** ipsa *om.* **ψ** 16 line||re (*fuit* lineire?) **S** linite **m¹** et *om.* **stå** ducat **ä** ne **c** 17 Attenus **u¹** dixisse de bubus **ct** bobus **abzö** bus **f** habunde **alnpsöø** satis **k**

De equis 27 Quibus cordi est educatio generis equini, maxime conuenit prouidere actorem industrium et pabuli copiam, quae utraque uel mediocria possunt aliis pecoribus adhiberi. summam sedulitatem et largam satietatem desiderat equitium, quod ipsum tripartito diuiditur. est enim generosa materies, quae circo sacrisque certaminibus equos praebet, est mularis, quae pretio fetus sui comparatur generoso, est et uulgaris, quae mediocres feminas maresque progenerat. ut quaeque est
2 praestantior, ita ubere campo pascitur. gregibus autem spatiosa et palustria nec montana pascua eligenda sunt, rigua nec umquam siccanea, uacua magis quam stirpibus inpedita, frequenter mollibus potius quam proceris herbis abundantia.
3 uulgaribus equis passim maribus ac feminis pasci permittitur, nec admissurae certa tempora seruantur. generosis circa uernum aequinoctium mares iniungentur, ut eodem tempore, quo

XIII De equis *maiusc. rubr.* **S** De equis **q** *maiusc. rubr.* **Ad** *in marg.* **puwyäø** *rubr. in marg.* **fhz** De equis et de eorum medelis **b** *in marg.* **s** De equis eor; cura *rubr.* **t** De equis Cap̃ .VII. *rubr.* **m** De equis. Caput XXV. **π** educatio ẽ **ö** equitũ **y**[1] equum **r** 2 actorem *Gesner:* auctorem **SAR** autorem **l** auctore **ψ** 3 sunt **a**[1] sunt posunt **å** aliis **Sγω**(alij **s**)**klπ** alias **AR** 4 *uerba* et largam satietatem *om.* **zä** sacietatem **acdhjmtvyöø** equitum **dmnq** eoquitiũ **y** equinum **lπ** equinoctium **ö**[1] 5 tripartito **bhorsv** triptito **SAR** tripertito **afghlw** 6 cyrco **k** curro **a** satisq; **c** equinos **z** *om.* **l** praebet *om.* **ju** est] et **co** esse **y** 7 *uerba* pretio — uulgaris quae *om.* **wå** precio **qvxπ** cũpatur **x** corporatur **q** et est **ps** uulgarisq; que **ah** 8 ut que est **q** et equeq; est **n** 9 ubero **ψ** Grecibus **S** spetiosa **dnq** speciosa **grv** 10 plaustria **αn** pascu **S**[1] rigua *om.* **q** sunt rigua sunt **cdnx**[1] regua **S**[1] *om.* **q** 11 siccanea **γl** siccana **Sωaåäπ** sicana **AR** sicane **c** uacua **γ** uacuaq; **ω** uacuaue **q**[2]**π** bacuane **SA** (lac- **k** -one **l**)**R** stipibus **l** impedita **R** frequentib; **S** 12 mollibus **Sγ** mollis **AR** molis **ö** pocius quam **v** potiusq; **n** procellis **k** pecoris **n** habundantia **ϰ**(*exc.* **j**)**lpsöø** 13 uulgaris **c** ac] et **h**[1] *in ras.* **a** feminis(*uel* foe-)**R** finibus **SAψo**[1] feminib; **h**[2] pasti **ä** permittuntur **z** 14 certo tempore **ω** seruantur **Sγ** seruentur **AR** 15 iniungentur **S** iniugentur **A** iungentur **R** iugentur **å** et **b** eo **ö**

conceperint, iam laetis et herbidis campis post annum paruo cum labore fetum educent, nam mense duodecimo partum edunt. maxime itaque curandum est praedicto tempore anni, ut tam feminis quam admissariis desiderantibus coeundi fiat potestas, quoniam id praecipue armentum, si prohibeas, libidinis exstimulatur furiis, unde etiam ueneno inditum est nomen *ἱππομανές*, quod equinae cupidini similem mortalibus amorem accendit. nec dubium quin aliquot regionibus tanto flagrent 4 ardore coeundi feminae, ut etiam si marem non habeant, adsidua et nimia cupiditate figurando sibi ipsae uenerem cohortalium more auium uento concipiant. neque enim poeta licentius dicit:

s c i l i c e t a n t e o m n i s f u r o r e s t i n s i g n i s 5
e q u a r u m.

conceperint **S**^{2} (-unt **g**^{1})**γ** concerint **S**^{1} coeperint **A** (*uel* cep-)**R** annum mensem **SAR** annum et mensem **t** unum mensem **k** annum post annum mensem **b** ãni mensẽ **π** paruo cum **S**^{2}**α**(*exc.* **h**^{1})**γ**(*exc.* **nv**^{1})**ϰ**(*exc.* **ju**) paruam cum **v**^{1} ꝑuo cũ **nsuöπ** per uocum **S**^{1}**fh**^{1}**mråø** ꝑ uocũ **A** (no- **jp**)**bjopwyz** p uotam **ä** p necum **l** 2 lauoræ **A** laborem **b** feitum **S** fittũ **A** futum **fjmo**^{1}**pruwyåø** furum **l** fuetrũ **ö** facetum **s** educant **A**^{1} educerit **n** edunt **d**^{2}**q** mense **abklzäπ** mensem **SAϰfhprwyåø** mẽsim **m** post mensem **γ** mensura **ω** duodecimo **abkπ** duodecima **SAψ**(-dena **ä**)**ωfhjlmpryø** duodecimum(*exc.* **j**; -imã **u**)**ϰ** XII(XII^{m} **vx**)**γ** 3 educunt **γϰ** itaque] ita ut **s** cauendum **a**^{1} est *om.* **d**^{2}**gnqv** 4 ineundi **l** 5 admentum **d**^{1} 6 exstimulatur **Anz** extimulatur **SR** indictum **osä** 7 XV · *ΙΠΠΟΜaΝeC rubr.* **S** *ΙΠΠΟΜΑΝεC rubr.* (*in marg.* XV) **A** hippomanes **gx**^{1} hyppomanes **n** *om.* **å** *om. u. sp. r.* **R** *sed in u. sp. uel in marg. postea ἱππομανὲσ* **bfv** *in marg.* ᴀ *ἱππόμανεσ* **uπ** *in marg.* **h** *ἱπ-πομανεσ* **o** *in marg.* **x**^{2} *ἵππομανῆσ* **ö** *ιιατοπιανεσ* **l** cupidinis **wz** 8 accendat **π** aliqđ **S** aliquod(*uel-* qd')**mwåöø** tacito **π** 9 amore uel ardore coeundi **n** mare **g** matrem **m** adsidua **SAfmo**^{1}**ø** assidua **R** adsidũ (assi- **o**^{2} asi- **s**^{1})**ω** 10 cupidine **ω** figurando **S** figurandus **AR** figurandum **m** figurantibus **ωπ** figurati(*om.* sibi)**t** uenerem **Sγπ** bene rem **AR** breuiorem **å** rem **m** cohartalium **A**^{1}**ø** cohortanđ **s** 11 mente **γd**^{1}**u** concipiunt **c** neque **S** quę **A** (*uel* que)**R** po&tica **S** petica (o *s.* s ᴀ) **A**^{1} 12 dicet **ϰ** 13 *Verg. Georg. III 266* silicet **owz** omnes **np** 14 et mentem uenus ipsa dedit et *add.* **γ** (= *u.* 267)

illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium, superant montis et flumina tranant,
6 continuoque auidis ubi subdita flamma medullis,
uere magis, quia uere calor redit ossibus, illae
ore omnes uersae ad Zephirum stant rupibus altis
exceptantque leuis auras et saepe sine ullis
coniugiis uento grauidae — mirabile dictu...,

7 cum sit notissimum etiam sacro monte Hispaniae, qui procurrit in occidentem iuxta Oceanum, frequenter equas sine coitu uentrem pertulisse fetumque educasse, qui tamen est inutilis, quod triennii, prius quam adolescat, morte absumitur. quare, ut dixi, dabimus operam, ne circa aequinoctium uer-
8 num equae desideriis naturalibus angantur. equos autem pre-

Verg. Georg. III 269 sqq. duci **A**^{1} amor *om.* **ju** Gargaraque **A**^{1} 3 ascanum **m** aschanū **k** superanto bontis **A**^{1} montis **S** montes **R** 4 trant **S**^{1} trani **A**^{1} *uerba* tranant — flamma *om.* **q** 5 flama **bdk** flamina **u** flumina **r** 6 reddit **ϰnrt** ossibus **SA**^{1}**γ** omnibus **R** *in ras.* **ö** 9 omnes (omnib; **c**) ore uerse **ϰ** omnes uerse (*om.* ore)**rå** ad **SA**^{1} *Verg.cod.RM*^{2}(*om. M*^{1}) in **R** *Verg.cod.Pγbc Seru. V in ras.* **ö** zephyrum **oπ** zefirum **gx** zephyros **ö** cephirū **w** ephirū **z** 10 ruptibus **d** ealtis **A**^{1} 11 exceptāq; **c** exceptant (*om.* que)**m** leues **lA** lenis **ψ**(*exc.* ä)lenes **ö** sine *om.* **q** si **ø** 13 coniugis **A**^{1}**å** corungiis **p** uento *om.* **ψ** 14 dictū **ly** 15 *cfr Varr. r. r. II 1,19* in sacro monte **γ** hyspanie **ϰ**(*exc.* **dj**)**f** hypanie **n** 16 occidente **wz** uersus iuxta **z** occeanum (occa- **u**) **ϰωfnprvwyå** octauum **α** 17 coytu **cm** uentrem **S** uentē **A** uentum **R** uentium **t**^{1} uetum **q** pertulerisse **S**^{1}**A** protulisse **nö** ducasse **ah**^{2} inutilis est(est *om.* **ö**^{1})**ωπ** est *om.* **z** 18 trienni **gr** triēniū **s** triennio **π** anteq; **t** adulescat **b** adolescant **cw**^{1} absummitur **amø** assumitur **r** assūmitur **ö** *om.* **l** 19 nec **ϰ**(*exc.* **j**) ut **ωy** 20 angantur **ntüx**^{1} agantur **k** aguntur **SAR** iungantur **öπ**

tiosos reliquo tempore anni remouere oportet a feminis, ne aut,
cum uolent, ineant aut, si id facere prohibentur, cupidine sol-
licitati inde noxam contrahant. itaque uel in longinqua pas-
cua marem placet ablegari uel ad praesepia contineri, eoque
tempore, quo uocatur a feminis, roborandus est largo cibo et
adpropinquante uere hordeo eruoque saginandus, ut ueneri
supersit, quantoque fortior inierit, firmiora semina praebeat
futurae stirpi. quidam etiam praecipiunt eodem ritu quo 9
mulas admissarium saginare, ut hac sagina hilaris pluribus
feminis sufficiat. uerum tamen nec minus quam quindecim
nec rursus plures quam uiginti unus debet inplere, isque
admissurae post trimatum usque in annos uiginti plerumque
idoneus est. quod si admissarius iners in uenerem est, odore 10
proritatur detersis spongia feminae locis et admota naribus

preciosos **gnpqvwxåøπ** *om.* **l** cum *post* anni *ins.* **SAR**(*exc.* **nπ**) tum **t** oñi **x**[1] *uerba* ne aut — feminas *om.* **ö**[1] 2 dum **γϰ**(*exc.* **ju**) prohibebuntur **γ** cupidini **ä** *om.* **b** sollicitati(soli- **n**)inde **γ** sollicitationis **S** sollicitationi **A** (soli- **ψkø** -one **s**)**R** solicitati **rπ** 3 obnoxiam **l** contrahant **Sγ** contrahunt **AR** trahunt **f** 4 mare **Ad** martem **o**[1] matrem **s** allegari **akt** alligari **cl** adlegari **m** abligari **s** 5 uocantur **ψ** uoratur **m** femminis **a**[1] roborandis **r**[1]**wå** 6 adpropinquante **SAfhmowyö** appropinquante(apro- **ø**)**R** ordeo **cklnstvwåöπ** herboq. **S**[1] herbo que **A** heruoq; **S**[2]**ψafhory** ut] et **ψ**(*exc.* **ä**) est ut **q**[1] aut **y** 7 *uerba* quantoque — stirpi *om.* **t** quanto(*om.* que)**ϰ**(*exc.* **ju**) quantumq; **ø** forcior **y** fortius **ä** inerit **qr** prebebit **k** prebat **j** *om.* **å** 8 futura **A** fortune **ø** 9 mullas **äö** mulus **αr** admisarium **A** admissarum **ψ** hec **ö** in hac **wä** ea **s** hylaris **cnqtzä** illaris **ö** pluribus **Sso**[2] plurimis **AR** 10 ueruntamen **o** XV **gnvx** 11 ne **ϰ**(*exc.* **q**) XX **gnsvx** *om.* **d** *uerba* unus — annos uiginti *om.* **a** inplere **S** implere **AR** isque **Sγϰkpzöπ** hisque **Abfhlmorswyåäø** 12 admissurae *om.* **l** post trimatum **S** p̃ot trimus **t** p̃t rima **k** (*sequ. exig. u. sp.*)**A** p̃ot(potest **dgoqrø**)rima(runa **q**) *sequ. u. sp.* **cdfhjoq rvwxyø** p̃ot(potest **bgmå**)rima(runa **g**)**bgmsuzåäö** posterrima **l** potest & **π** p̃ot *u. sp. r.* **n** p *u. sp. r.* **p** in *om.* **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **ju**) ad **t** XX **γϰ**(*exc.* **q**)**ps** 13 ydoneus **q** esse **tπ** inhers **v** inest **å** 14 pritatur **S** ppritatur **A** profricatur(-fic- **s** -tat- **f**)**R** pfritatur **ä** perfricatur **ckmntx**[1]**z** propfricatur **g** purificatur **l** decersis **d**[1] spongis **S** lotijs **nx**[1] admonta **A**[1] amota **c**

equi. rursus si qua marem non patitur, detrita scilla naturalia eius linuntur, quae res accendit libidinem. non numquam ignobilis quoque uulgaris elicit cupidinem coeundi, nam ubi admotus fere temptauit obsequium feminae, abducitur, et iam patientiori generosior equus inponitur.

Inde maior praegnatibus adhibenda cura est, largoque 11 pascuo firmandae. quod si frigore hiemis herbae defecerint, tecto contineantur ac neque opere neque cursu exerceantur nec frigori committantur nec in angusto clauso, ne aliae aliarum conceptus elidant, nam haec omnia incommoda fetum abigunt. quod si tamen aut partu aut abortu equa laborauit, remedio erit felicula trita et aqua tepida permixta ac data 12 per cornu. sin autem prospere cessit, minime manu contingendus pullus erit, nam laeditur etiam leuissimo contactu. tanta cura adhibebitur, ut et amplo et calido loco cum matre uersetur, ne aut frigus adhuc infirmo noceat aut mater in angustiis eum obterat. paulatim deinde producendus erit prouidendumque, ne stercore ungulas adurat. mox cum firmior

equa **SA**[1] *om.* **ö**[1]   si equa **π**   patiatur **γϰ**(*exc.* **j**)   scilla **SAα**(*exc.* **k**[1])**lrstv** scylla **R** stilla **y** silla **ö**[1] sylla **äø**   2 liniuntur **γϰ** (*exc.* **ju**)**lsåø**   res] post **l**   accedit **zø**   libidine **A**   3 elicit **Sπ** eligit **AR**   4 admotus **γ** admotu **SAR** amotu **c** admota **ψ**(*exc.* **å**)**π**   tentauit **ψdkptvöπ**   feminae *Ursinus:* femina **SR** semina **A** *om.* **t**   abducitur **nrtüx** adducitur **SAR** aducitur **ö**   5 pacientiori **Slø** patentiori(pante- **s** paue- **r**)**mrswå** patenti **zä**   gerosior **S**[1]   equs **mz** equis **a**   imponitur **R**

6 pregnatib; **S** pregnantibus **AR** pregnanti ¦ **a**   longoq; **z** largeq. **å**   7 hyemis **ϰ** (*exc.* **ju**)**bnostz**   deficerent **m** deficerint **r** defecerunt **d**   9 anguste **d**   clause **γϰp**   11 tamen] non **ϰx**[1](*exp.* **d**[2]**x**[2])*om.* **γ**   *uerba* abortu — aqua te *om.* **ä**   aborsu **l**   12 fellicula(-icic- **x**[1] -le **n**)**γ** felicicula **ϰ**(*exc.* **ju**) folicula **å**   trita *om.* **b**   ac data **Stzä** addata **Abfh**[1]**kloswyå** addita **γ**(*exc.* **t**)**ϰr** adacta **öπ** adlata **mø** allata **p** et data **ah**[2]   13 confringendus **ψ**   14 pullus erit **Sγπ** polluerit **AR** poluerit **ψcö**   etiam leditur **γϰ**(*exc.* **ju**) contractu **ψ**(*exc.* **å**)**a**   tanta **SAR** tantum **γ**; *uid. aliquid excidisse, cfr Pall. IV 13,6*   15 cura tantum **v**   adhibetur **d**[1]**lyö** adhibitur **m**[1]   callido **sä**   16 uersentur **k**   adt |||| (*fuit* adtin?)**A**[1] aduc **m**   infirmo **SA**[1](?)**γd**[2]**π** firmo **R**   17 eum in angustiis **ϰ**(*exc.* **ju**) est **p**   18 stercus **ω**(*exc.* **o**[1])   aduras moxq; cum **b**   cum *om.* **A**[1]

fuerit, in eadem pascua in quibus mater est dimittendus, ne
desiderio partus sui laboret equa, nam id praecipue genus 13
pecudis amore natorum, nisi fiat potestas, noxam trahit.
uulgari feminae sollemne est omnibus annis parere, generosam conuenit alternis continere, quo firmior pullus lacte materno laboribus certaminum praeparetur.

Marem putant minorem trimo non esse idoneum ad- **28**
missurae, posse uero usque in uigesimum annum progenerare, feminam bimam recte concipere, ut post tertium annum enixa fetum educet, eandemque post decimum non esse utilem, quod ex annosa matre tarda sit atque iners proles. quae siue ut femina siue ut masculus concipiatur, nostri arbitrii fore Democritus adfirmat, qui praecepit, ut cum progenerari marem uelimus, sinistrum testiculum admissarii lineo funiculo alioue quolibet obligemus, cum feminam, dextrum, idemque in omnibus pene pecudibus faciendum censet.

Cum uero natus est pullus, confestim licet indolem aesti- **29**

in *ante* quibus *om.* **zä** dimittendus est **äö** nec **cqö** 3 pecudum **l** 4 sollemne **SAn** sollẽne **üx** sollenne **g** sollempne **u** solemne **αbcdjmpvyzö** solẽne **ostπ** solenne **flräø** solempne **qw** solent **å** 5 alterius **h**^{1}**qø** ɔuenire **ä** luctus (*exp.*) pullus **y** latte **ø**

De Aetate admissarii : & qs pullus generetur. Caput. XXVI. **π** 7 trino **ψafk** triennio **n** ydoneum **lnqy** 8 uigesimum **Sϰ** (*exc.* **d**)**agmnpvxzö** uicesimum **Abdfhlo**^{2}**swyøπ** uicessimum **åä** uicesimo (*et* anno) **o**^{1} XX^{simũ} **k** XX^{um} **t** XX **r** progenerare *om.* **b** 9 bimam **Sγϰ**(*exc.* **cq**)**bpyøπ** biniã **c** binam **Aαψωflmqr** senixa **A** 10 eademq; **klö** tandemq; **ψ** eamq; **γ** decimam **a**^{1} X **ϰ** decimum annum **lwåø** esse] posse **ø** 11 ex annosa matre **S** ex annos amatre **Aä** sex annos a matre **R** tarda sit **SAα**(*exc.* **h**^{1}) tardarit **R** tardauit **ä** inhers **jlu** que sine ut **ls** quesiuit ut **gvx** quae siue aut **r** quesiuit siue ut **n** q; sinit ut **c** que sunt ut **q** que est sunt ut **d** que Vt **t** 12 ɔcipatur **A**^{1} 13 adfirmat **SAfhjmoquwyø** affirmat **R** precepit **SAαbfjlmu** precipit **R** progenerare **kq**^{1} matrem **dors** matem **g**^{1} morem **y**^{1} 14 sinixtrum **A** finiculo **α** feniculo **ä**^{1} 15 alligemus **k** femina **ωk** pene in omnibus **ω** 16 faciendum *om.* **γdq** censeo **l**

De Indole & forma eq. Ca. XXVII. **π** 17 pulpus **Ab**^{1}**juwå** pulpum **r** poullus **d**^{1} indole **n** indo **w** extimare **ϰ**(*exc.* **dj**)**ω** **rvx**^{1}**ø** existimare **π**

mare; si hilaris, si intrepidus, si neque conspectu nouae rei neque auditu terretur, si ante gregem procurrit, si lasciuia et alacritate, interdum et cursu certaminis aequalis exsuperat, si fossam sine cunctatione transilit, pontem flumenque transcendit, haec erunt honesti animi documenta.

2 Corporis uero forma constabit exiguo capite, nigris oculis, naribus apertis, breuibus auriculis et adrectis, ceruice molli lataque nec longa, densa iuba et per dextram partem profusa, lato et musculorum toris numeroso pectore, grandibus armis et rectis, lateribus inflexis, spina duplici, uentre substricto, testibus paribus et exiguis, latis lumbis et subsidentibus, 3 cauda longa et setosa crispaque, mollibus atque altis rectisque cruribus, tereti genu paruoque neque introrsus spectanti, rotundis clunibus, feminibus torosis ac numerosis, duris

hylaris **lnqvzä** intrepitus **SA**[1] noue rei neq. **S** noueque rei **AR** noue rei **γκ** 2 auditu **Skpπ** audita ut **AR** aducta(addu- **ö** -ctu **s**)ut **ω** audite **d**[2] audituue **γ** auditu uoce **l** regem **A**[1] *uerba* terretur — interdum et *om.* **n** 3 cursum **ψp** certaminis *om.* **ntüx**[1] aequalis **Sntüx**[1]**π** exequalis **AR** exqualis **r** exsuperat **np** exuperat **AR** exuberat **Sö** 4 sine] si **ψ** traustulit **κ**(*exc.* **ju**)transilijt **ä** ponte **A** trascendit **a** trascendat **r** 5 hoc **A**[1]**m**[1] erunt *om.* **d** onesti **A**

Cap. 29,2 sqq. exscr. Pelag. 1—3, Mulomed. 779—781 *hic inc.* **NP** quae sit optima forma equi *in marg.* **S**[2] Pulcherrimi equi descriptio *in marg.* **boqsä** Aliud ex eodem. Corporis equi forma **P** Corporis equi forma **N** 6 forma] fore **z** corpora **a**[1] *om.* **t** constabat **rö** costabit **u** constabit haec *Mul.* nigrisq; **ψ** 7 adapertis *Mul.* adrectis **SAbfhjmopqsuwyzø** arrectis **NPγadklråöπ** arectis **cä** rectis *Mul.* 8 sed densa *Mul.* iuba **NPγωcdmpπ** *Mul.* iuua **S** *Pel.* luba **q** tuba **h**[2] iube **l** tuta **Aα**(*exc.* **h**[2])**ψbfjruy** cũua **ø** dexterã **l** destram **u** profluxa *Mul.* 9 musiculorum **A**[1] masculorum **ψ**(*exc.* **ä**)**l** (masculis *Pel.*) muscuolorum **h**[1] promusculorum *Mul.* thoris **lsåä** nomeroso **ö**[1] uniuerso **y** et neruoso *Mul.* 10 subtricto **N** substicto **d** 11 parius **A**[1] paruis **ct** *om.* **r** subsidentibus **SANP***Pel. Mul.* subridentibus(surr- **k**)**R** subripdentis **r** subdentibus **s** 12 caudam **A** setosa **SPα**(*exc.* **h**[1])*Mul.* sectosa **t** secta sa **A** secta **R** secte **wå** septa **ms**[1] *euan. in* **N** non setosa quia abdecet *Pel.* mollibus (b *in ras.*)**S** molibus **ö** & mollibus **ä** 13 cruribus] setiserit *Mul.* teriti **a** torreti **d** terecti **t** teseti *Mul.* intorsus **cz** retrorsus **y** introsum *Pel.* exspectantibus *Mul.* 14 rutundis **S**[1] rotundus **cå** rontundis **a**[1] rotundisq; **γdq** femoribus **γc***Pel.* femininbusq; **q** ac numerosis *om. Mul.*

ungulis et altis et concauis rotundisque, quibus coronae mediocres superpositae sunt, sitque sic uniuersum corpus conpositum, ut sit grande, sublime, erectum, ab aspectu quoque agile et ex longo, quantum figura permittit, rotundum. mores 4 autem laudantur, qui sunt ex placido concitati et ex concitato mitissimi. nam hi et ad obsequia repperiuntur habiles et ad certamina laboremque promptissimi. bimus equus ad usum domesticum recte domatur, certaminibus autem expleto triennio, sic ut tamen post quartum demum annum labori committatur.

Annorum notae cum corpore mutantur. nam dum bimus 5 et sex mensum est, medii dentes superiores et inferiores cadunt. cum quartum annum agit, his qui canini appellantur deiectis alios adfert, intra sextum deinde annum molares superiores et inferiores cadunt, sexto anno, quos primos

unguibus **Ns**^{1} rutundisque **S**^{1} mediocre **ψ** *om.* **a** 2 sunt] sint **NP***Pel. Mul.* sitque sic *scripsi:* sit **l***Pel.cod.R* sic **SANPR** *Mul.* se **κnx**^{1} corpos **P**^{1} compositum **R** 3 glande **S**^{1}**A** grandre **N** ereptum **d** et rectum *Mul.* 4 longinquo **ψ** longae *Mul.* quamtum **N** figuram **A** rutundum **S**^{1} *om.* **x**^{1} 5 placito **må**^{1} *Mul.* concitati(-tis *Pel.* -tissimi *Mul.*) et ex concitato **SNP***Pel. Mul.* concitato *om. cett.* **A**^{1} et ex concitato (inc- **k**) **αψd**^{1}**lπ** & concitato **b** ex concitato **γ** et ex concitati **κ**(*exc.* **d**^{1})**ω**(et *om.* **ö**)**fmpryø** 6 *uerba* nam hi et — mutantur nam *om.* **NP** nam hi *om. Pel.* hij **lnö** et ad **Sγ** (et ab **n**)**c**^{2}**klπ***Pel.* et **AR** ad **p** ab obsequiis *Mul.* repperiuntur **S** *Pel.* reperiuntur **AR** *Mul.* 7 laboremq; promtissimi Bimus **S** laboremque promptissimi inueniuntur bimus *Mul.* laboremque promptissimi *Pel.* laborem *u. sp. r.*(patientissimi . . . Bimus *suppl.* A)**A**^{1}**R** laborent *u. sp. r.* **ö** laborem **alπ** equs **do**^{1}**uzö** Equus bimus **π** 8 certaminibus aut **κ**(*exc.* **d**) aut certaminibus **nx**^{1} aut certaminibus aut **gvx**^{2} 9 sic tamen ut *Mul.* ut *om.* **wå** deinde **m** decimum **ø** *om. Mul.* labore **ψ** 10 committant~ **c** comittatur **gw** cõmittitur **å**

Cap. 29,5 usus est Pall. IV 13,8 (*cfr Veg. III 5*) 11 cũ **l** binus **lnrä** binius **ψ** (*exc.* **ä**) bimũ **ko** binũ **sö** 12 VI **NP** mensum **SAfh**^{1}**o** *Pel. Pall. codd. opt. Veg. cod. L* mensium **NPR** *Mul. Veg.* mesium **p** *uerba* et inferiores *om. Pel. Pall. Mul.* 13 annum **SNPd**^{1}*Pel. Mul. om.* **AR** his **SANPR***Pel. Mul.* hijs **ln** iis *uel* ijs **γ**(*exc.* **n**)**π** apellantur **N***Pel.* apelantur **sö** appellatur **d** 14 adfert **SAfhjmopqsuwyø** *Pel.* affert**NPR** afert **ö** adferet *Mul.* 15 superiores *om.* **wå** et inferiores **SNP** *om.* **AR***Pel.* VI^{to} **NP** quo **S**^{1} *Mul.* primo **h**^{1}**lq***Pel.*

mutauit, exaequat, septimo omnes explentur aequaliter et ex eo cauatos gerit, nec postea quot annorum sit manifesto conprehendi potest. decimo tamen anno tempora cauari incipiunt et supercilia non numquam canescere et dentes prominere. haec, quae ad animum et mores corpusque et aetatem pertinent, dixisse satis habeo. nunc sequitur curam recte et minus ualentium demonstrare.

De medicinis equorum **30** Si sanis est macies, celerius torrefacto tritico quam hordeo reficitur, sed et uini potio danda est ac deinde paulatim eius modi cibi subtrahendi inmixtis hordeo et furfuribus, dum consuescat faba et puro hordeo ali. nec minus cotidie corpora pecudum quam hominum defricanda sunt, ac saepe plus prodest pressa manu subegisse terga equi, quam si largissime cibos praebeas; paleae uero equis stantibus substernendae.

VII^{mo} **NP** 2 dentes cauatos *Pel.* cabatos tendentes *Mul.* quot **NPR** qđ **S** quod **A**[1]*Pel. Mul.* qð (*exp.*) q̊t **w** quot annorum *om.* **z** comprehendi (*uel* cõ-) **PR***Pel.* compendi **N**[1] comp̃^{h}endi **N**[2] 4 dentes *om.* **ä** 5 *uerba* haec quae — demonstrare *om.* **NP** aetate **S** pertineant **a**[1] 6 abeo **A**[1] 7 demostrare **abk**

XVI De medicina *maiusc. rubr.* **S** De medicinae *maiusc. rubr.* **A** De medicina *in marg.* **byw** *rubr. in marg.* **fz** De medicina equorum *rubr. in marg.* **h** De medicinis equorum. Cap̃ VIII. *rubr.* **m** De egritudinibus equorum *rubr.* **l** De minus ualentibus equis *in marg.* **oqs** De cura recte et minus ualentium ium̃torum *rubr.* **t** De Cura & medicina equorum. Caput. XXVIII. **π** *cap. 30,1—2 usus est Pelag. 30 (cfr Hipp. Ber. 68,4)* 8 sanis **nx**[1] satis **SANPR** maties **lswö** torrefacto et celerius **π** trittico **S** tritoco **A**[1] tirtico **o** trito **n** hordeo **SPψbfg h**[2]**jmoprvxø** ordeo **ANR** 9 Set et **N** pocio **N** 10 cibi *s. u.* **S** subtrahendis **r** substrahendi **ö** *deinceps* et *ins.* **ω** (*exc.* **o**[1]) sunt **q**[1] inmixtis **SAnqåø** inmixtis (*uel* ĩ-) **NPR** inmistis **b** inmixtus **g** hordeo **SNPψabfhjmoprø** ordeo **AR**; *ita etiam u. sq.* et] ac **γ** (*exc* **t**) *om.* **crt** forfuribus **N** 11 *uerba* ali nec minus *om.* **NP** ali **R** alii **SA**[1]**α** alie **n** *post* ali *u. sp. r.* **AR** (*exc.* **rtπ**) De medicina *in marg.* **ä** cotidiae **A** cotidie **NPlquyø** cottidie **S** quotidie **R** quottidie **γ**(*exc.* **v**)**bä** 12 quam hominum *om.* **NP** 13 subegisse **NPγ**(*exc.* **n**)**blπ** *Pel.* subigisse **SAR** sibigisse **u** febigisse **q** terga *om.* **a** equi **α**(*exc.* **h**[1])**A***Pel.* qui **AR** q̃ **np** *om.* **SNPdglr tvzπ** si *om.* **κnpx**[1] largissimos **α**(*exc.* **h**[1]) 14 prebeas **tx**[2] *Pel.* praebeat **A** prebeat **SR** p̃beat **P** prebeatur **Nn** Palee ů equis stantib; substernendae (-bter- **N**[1]) **NP** *om.* **SAR** *Pel.*

multum autem refert robur corporis ac pedum conseruare, 2
quod utrumque custodiemus, si idoneis temporibus ad praesepia, ad aquam, ad exercitationem pecus duxerimus curaeque fuerit, ut stabulentur sicco loco, ne umore madescant ungulae, quod facile euitabimus, si aut stabula roboreis axibus constrata aut diligenter subinde emundata fuerit humus et paleae superiactae.

Plerumque iumenta morbos concipiunt lassitudine et 3
aestu, non numquam et frigore et cum suo tempore urinam non fecerint uel si sudant et a concitatione confestim biberint uel si, cum diu steterint, subito ad cursum exstimulata sunt. lassitudini quies remedio est, ita ut in fauces oleum uel adeps

Multum hoc refertis **N** robor **A**^{1} corporis et **ϰ**(*exc.* **ju**) et corpus **γ** pedum **P**^{2}**A** *Pel.* pecudum **SA**^{1}**NPR** conseruare **S** *Pel.* seruare **AR** custodire **NP** *om.* **ö** 3 ad quam **my**^{1}**zä** exertacionem (ci *s.* rt *scr.*) **N** pecudes *Pel.* 4 fuerit] que **N** tibi sit *Pel.* stabuletur **N** *Pel.* ne] ut **ϰ**(*exc.* **d**^{2})**x**^{1} umore enim madescunt *Pel.* humore **PR** humere **N** 5 euitabimus **NPR** euitauimus **SA**^{1} uitabimus **γϰp** uitamus *Pel.* aut *om.* **γϰp** robores **my** roboras **b** robora re **ø** robor ei saxibus **A** assibus **γϰ**(*exc.* **j**) asseribus **l** costrata **w** castrata **n** constracta **ö** constructa *Pel.* 6 mundata *Pel.* fuerit **NP**^{2}**γlöø** fuerint **SAP**^{1}**R** (*et Pel. sed* humus *e. q. s. om.*) huius **wzå** palea **ωglnvøπ** 7 superiactae **S** supiactę **NP** superiecta **AR** piecta **u**^{1}

Capp. 30,3—34 *exscr.* **M** 30,3 *et* 4 *exscr. Pelag.* 4; *uert. Hipp. Ber.* 107,3 medicinę (-a **Ah**) iumentorum *contin. in textu* **SA** *rubr. in marg.* **fh** De medicinis equorum **gq** *maiusc.* **d** 8 |lerunq; **M** ex *ante* lassitudine *ins.* **M** aut *Pel.* laxitudine **ϰ**(*exc.* **ju**)lascitudine **wzö** et *ante* aestu *om.* **ω** 9 et *ante* frigore *om.* **NP** aut *Pel.* aut fame *add. Pel.* utrinam **A**^{1} 10 fecerunt **N**^{1} si sudant uel a **n** sisudantia a **M** sudantes et a (*sc. equi*) *Pel.* a *om.* **N** concitacione **N** confestim] statim **NP** *Pel.* biberim **d** biberunt **n** 11 uel *om.* **M** ue **r** aut *Pel.* si cum *om.* **l** si *om. Pel.* cum] con **M** *post* subito *uerba* aut inloabom (*exp.*) in laborem aut *ins.* **M** in ccursum (*alt.* c *exc.*) **M** *εἰς πολὺν δρόμον Hipp.* exstimulata **ANfy** extimulata **SPbh**^{2}**lmo**^{2}**prswåøπ** stimulata **RM** stimulati (*sc. equi*) *Pel.* sint **q** *om.* **y** fuerint *Pel.* 12 laxitudini **ct** lassitudinis **v**^{1} [ ]assitudinem **M** lassitudini autem et labori *Pel.* quies *om.* **M** remedium **ψπ** remdio *u. sp. deinceps rel.* **M** est *om.* **gnvx** ita || ita **A** ita *om.* **M** molliter cubet et *post* ita ut *ins. Pel.*

uino mixta infundatur. frigori fomenta adhibentur et calefacto
oleo lumbi rigantur caputque et spina tepenti adipe uel uncto
4 liniuntur. si urinam non facit, eadem fere remedia sunt. nam
oleum inmixtum uino supra ilia et renes infunditur, et si hoc
parum profuit, melle decocto ac sale collyrium tenue inditur
foramini, quo manat urina, uel musca uiua uel turis mica uel e
bitumine collyrium inseritur naturalibus. haec eadem remedia
5 adhibebuntur, si genitalia deusserint. capitis dolorem indicant lacrimae, quae profluunt, auresque flaccidae et tota

mista **N** mixtus **M** mixto **g**[1] admixta **ä** infundantur **ϰrsö**[1] fundat˜ **ü** frigoris **ϰgpx**[2] *uerba* et — rigantur *om.* **AR** 2 lumbi rigantur **SNP**(-entur)*Pel.* rigantur lumbi **M** repenti **c** unto **o** luino(l *exp.*)**s** umo **ö** uino **π** 3 liniantur **ä** laniuntur **ö**[1] linuntur **PmM** linentur *Pel.*

Cap. 30,4 exscr. Pelag. 162 (Veg. II 79,23), uert. Hipp. Ber. 48,4

facit (*exp.*) fecerint **l** iremedia (*pr.* i *exc.*) **M** 4 *uerba* oleum inmixtum uino *om.* **M** inmixtum **SNbcnåø** inmixtam **A** immixtum (*uel* ĩ-) **PR** ĩmixto **l** mixtum **y** mistum *Pel.* uina **A** super **γmrM** eres **A**[1] infunduntur **sä** infunde *Pel.* sit **g** *om.* **ø** hoc] id *Pel.* *uerba* et si hoc — inditur *om.* **l** 5 profuerit *Pel.* proficit **N** ac **SNPM***Pel.* et **AR***Veg.* collyrium **Poπ** *Pel.Veg.* collurium **SA**[1]**fh**[1]**mprwx**[2]**yåø** conlurium **b** collirium **Nα**(*exc.* **h**[1]) **γ**(*exc.* **g**)**ϰ** (coli- **u** -rri- **du**)**szäᴀM** colliurium **g** colirium **ö** inducitur **M** inde *Pel.* 6 foramini **SNPπM***Pel.* foramina **AR** foramine **af**[1]**k** *Veg.cod.L om.* **r** quo] ὅθεν *Hipp.* manat urina **SNP** *Pel.Veg.* maturina **AR** maturna **ϰmno**[2]**ps**[2]**üx**[1] meat urina **α**(*exc.* **h**[1]) mat urina **π** matur **ø** decurrit turina (t *exp.*) **M** musca uiua **SNPM** *Veg.* (muscam uiuam admoue *Pel.*) μυῖαν ζῶσαν *Hipp.* quæcauiua **A**[1] in quæ(que **h**[1] quę **d** qua **ø**)ca uiua **dfhøᴀ** in aqua(qua **a**)eca uiua (uina **k**)**ak** inque cauiua **fjmo**[2]**pquvy** inque (ineque **z**) canina **ψbct** inque cauina **no**[1]**rs** **üxπ** inque cauinua **g** inque cauiria **ö** in cauilia **l** thuris mica **pstäπ** turifinica **nqx** turifomica **c** turifinia **d** e bitumine **SNPᴀ** e uitumine **A**[1]*Pel.* bitumine(by- **tü**)**R** bituminis **M** de bitumine *Veg.* 7 collyrium **SPo**[2]**püπ** collirium **ANRM** coliriũ **ö** collyriam **o**[1] coliriam **ø** iremedia (i *exp.*) **M** 8 adibebuntur **N** adhibentur **lsM** adhibeuntur **h**[1] deusserint **u**[1]**πM** deusserit **SAPR** deuserit **Noø** deijs serit(deis- **å**)**ψ** deiserit **n** denserit **sy** dunxerit **b**

Cap. 30,5 init. usus est Pel. 47, uert. Hipp. Berol. 103,4 et 12

indicat **N**[1] 9 lachrymę **bküπ** lachrime **zå** quae] cum **M** auresĩ que **A**[1] flacide **Aωåä** proiectae *Pel.* et tota **M** eta **A**[1] et **SNPR***Pel.*

ceruix cum capite adgrauata et in terram submissa. tum rescinditur uena, quae sub oculo est, et os calida fouetur ciboque abstinetur primo die, inde postero autem potio ieiuno tepidae aquae praebetur ac uiride gramen, tum uetus faenum uel molle stramentum substernitur, crepusculoque aqua iterum datur paruumque hordei cum uicialibus, ut per exiguas portiones cibi ad iusta perducatur. si equo maxillae 6
dolent, calido aceto fouendae et axungia uetere confricandae sunt, eademque medicina tumentibus adhibenda est. si armos laeserit aut sanguinem demiserit, medio fere in utroque crure uenae soluantur et turis polline cum eo qui profluit sanguine

aggrauata **Pγabcåπ** agrauata **lw[1]ö** grauata **M** submissa **R** submissam **ö** summissa **SANPγ**(*exc.* **n**)**ckåä** sumissa **r** submixam (m *exp.*) **d** summissia **M** demissa *Pel.* 2 et *om.* **M** hos **N** *om.* **o[1]** calida **SNPlnrtüxø[2]M** caĺda **AR** caldda **ä** cauda **juz** 3 abstineatur **N[1]** *ut uid.* primoque **A[1]** prĩa **π** inde *om.* **M** deinde **csö** autem **M** ante **SNP** (*uel* añ)**R** *om.* **A[1]π** potionem **gvx[1]** potacionem **n** ieiune **b[1]** 4 p̃bent˜ **cö** uiridi gramĩe tum **å** gramen tum **S[2]NPRM** gegramen tum **S[1]** gramentum **Aκø** gramen cum **lp** 5 uel *om.* **A[1]** stramentum **SNPR** stramen tum **Aωjbpryπ** stramen cum (nõ **k**)**αψ** stramentun **M** susternitur **Nk** crespusculoq; **p** crepussculoq; (*pr.* s *exp.*) **M** crepustosq; **y** corpusculoq; **v** crepusculo (*om.* que) **m** 6 paruũq. **SNP** parumque **AR** plerũq; **ψ** paulũq; **M** hordei **SNPbfjmoprüyzøM** ordei **Aαγ**(*exc.* **n**)**κswåäöπ** ordij **l** cum(con **åö**)uitialibus **AωhqtzåπM** cũ uiualibus **c** uł uicialibus **ä** uicialibus (*om.* cum) **n** ut sic **M** exiguas portõẽs **M** exiguas potiones(poci- **N**)**SNP** exigua portione **γκpAπ** exigua potione **A[1]fψω bh[1]mryø** exiguã potionẽ **l** exigua potioris **α**(*exc.* **h[1]**) 7 cib; **N** perducitur **ψ** perducantur **ahrs** *om.* **d** equo] ad eque **M** 8 *pro uerbis* et axungia uetere confricandae *uerba* sunt. Si ea remedio non erunt. Inurende *exhibet* **M** *cfr Hipp. Ber. 18,3* axungiæ **A** assungia **rå** assugnia **s** anxungia **ä** XXungia **NP** confrincande **A[1]** confricanda **α** confirmande **ψ** 9 adibenda **N** est *om.* **M**

Cap. 30,6 si armos -- *7 fin. exscr. Pel. 43* (*ex Pel. Veg. II 45, Hipp. Ber. 26,21*) *uert. Eumel. Hipp. Par. 1071* 10 lesserit **ä** lexerit **c** demiserit(-is **N**)**SNPszäM** dimiserit **A** (-sse- **m**)**R***Pel.* *om.* **r** medio *om.* **M** crure(cure **t**)**γcAπ** cruore **SA[1]NPR** crire (u *s.* i) **M** 11 thuris **opstπ** aeris **å** poline **ψö** pollure **x[1]** polliure **n[1]** pollinẽ *Pel.* *post* polline *uerba* cum dimiserit *ins.* **κ**(*exc.* **c**)**gnvx** profluit **SNPblüπM** *Pel.* profluuit **k** proflubuit **AR**(bu *in ras. scr.* **A**) sanguis *Pel.*

innixto armi linantur, et ne plus iusto exanimetur, stercus
ipsius iumenti fluentibus uenis admotum fasceis obligetur.
postero quoque die ex isdem locis sanguis detrahatur et eodem
7 modo curetur hordeoque abstineatur exiguo faeno dato. post
triduum deinde usque in diem sextum porri sucus instar trium
cyathorum mixtus cum olei hemina faucibus per cornu in-
fundatur. post sextum diem lente ingredi cogatur et, cum
ambulauerit, in piscinam dimitti eum conueniet, ita ut natet;
sic paulatim firmioribus cibis adhibitis ad iusta perducetur.
8 at si bilis molesta iumento est, uenter intumescit nec emittit
uentos, manus uncta inseritur aluo et obsessi naturales exitus

innixto **SANbfghnqåø** innisto *Pel.* immixto **PM** (*uel* ĩ-)**R** mixto **π** liniantur **üyπ** leuãtur (la- **l**^{2}) **l**^{1} lianuantur *Pel.* exanimetur **SA^{1}NPψ**(*exc.* **å**)**ωbfhjkmuvx^{2}π** exanietur *Pel.* examinetur **cdglnpqyåø** examinentur **ar** exinaniatur **tüx^{1}A** sanguis emittatur **M** 2 admotum **PNRM** admotam **SA^1** admixtum **k** ad modum **l** *Pel.* fasciis **γu** faceis **q** fasceris **ψ** abligetur **M** 3 quoq;(*exp.*)Postremo quoque **M** posteroque *Pel.* isdem **S** iisdem(*uel* ij-)**γϰ**(*exc.* **c**)**ψkpπ** hisdem **Aω abcfhmryø** *Pel.* hijsdem **l** eisdem **NPM** *Veg.* locis **SNPM** *Pel. Veg.* (*τόπων Hipp.*) *om.* **AR** sanguis *om.* **ö** detrahitur **m** dextrahatur **s** detraatur **N**^{1} dethrhatur (*pr.* h *exp.*) **M** et eodem **SNPM** *Pel.* eodemq; **γö** eosdemq; **s** eodem **AR** 4 hordeoq; **ψabfhjmoprüø** ordeoq; **SANPγ** (*exc.* **ü**)**ϰklyå öπ** ordeo (*om.* que) **s** hordoq; **M** *uerba* feno dato — hemina *in initio folii 20^r quasi omnino uel euanuerunt uel deleta sunt in* **N**; *legi possunt* in diem sex . . . *et* ciator . . . et *ante* post *ins. Pel.*
post triduum **SAPϰblmpöπ***Pel.* postriduum **αψforyø** postridie **γs** pertriduum **M***Veg.* *τῇ γ′ Hipp. Par. μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν Hipp. Ber.*
5 *uerba* porri — sextum diem *om.* **n** succus **γ**(*exc.* **ü**)**doqwüπ**
6 cyathorum **SAαγ**(*exc.* **g**)**bfopøπ***Pel.* cyatherum **y** ciathorum **cgjmä** cyatorum **Pdr** ciatorum **NlqsuwzåöM** cum *om.* **ψ** oloei (*alt.* o *exp.*) **M** emina **cdrwzö** cornũ **k**^{1} cornua **q** infunditur **ψsö**
7 lentum **A**^{1} lentem **q** lento **l** longe **s** incedere *Pel.* 8 demitti **ü** mitti *Pel.* cũueniet **M** conuenit *Pel.* ita *om.* **nx**^{1}
9 ciuis **A**^{1} adhibitis **P^{2}M** *Pel* adibitis **S^{2}N** adhiuitis *ut uid.* **P**^{1} adiuitis **S^{1}A^1** adiutus **R** adiuctus **t**^{1} ad (ab **n**) intus **d^{1}nq** ad sanitatem *Pel.* perducatur **t** perducitur **r** *Pel.* perducent **d^{2}q** producetur **du**
Cap. 30, 8 et 9 init. uertit Eumelus Hipp. Ber. 75,9 10 ad **A**^{1} uilis **M** iumento molesta est **k** molesta ẽ iumento **π** molestia **S**^{2} *om.* **ω** intumesscit **M** tumescit **γ** 11 unta **js** iuncta **mä** uincta **r** ano **lM** obsexi **dou** obseri **q** obselli **n** oppssi **M** naturalis **SA**^{1}

adaperiuntur, exemptoque stercore postea cunila bubula et herba pedicularis cum sale tritae decocto melli miscentur atque ita facta collyria subiciuntur, quae uentrem mouent bilemque omnem deducunt. quidam murrae tritae quadran- 9
tem cum hemina uini faucibus infundunt et anum liquida pice oblinunt, alii marina aqua lauant aluum, alii recente muria.

Solent etiam uermes atque lumbrici nocere intestinis, quorum signa sunt, si iumenta cum dolore crebro uolutantur, si admouent caput utero, si caudam saepius iactant. praesens 10
medicina est, ita ut supra scriptum est, inserere manum et

adiperiuntur A^1 exemtoque **SN** exempto (*om.* que)**nqå** tritae *post* stercore *scr. et exp.* **A** postea **NPM** posite a **S** posita ea **A** (eo **ö** & **s**)**R** postea ea **c** postea ea- **ü** posita ca- **γ**(*exc.* **ü**)post posita ea d^1 posita **π** cunila **SANPhjkmpyx^{2}øπ** cunilia **κ**(*exc.* **j**)**ωbr** cunicula **a** -timilia (-cuinlia **n** -tunila **g**)**γ** cū l cunela **M** cunila bubula] emulabula **ψ** bubula] pabula **q** 2 erba **N** pedicularis **γ**(pedicicu- **ju**)**κsπM** pediucularis **SANPR** tritae(-ę **S**)**SANP** trita et **R** trita **M** decocto **NP** decoctos **SA** decocta (-cotta **ks**) **R** cocto **M** *μετὰ μέλιτος ἡψημένου Hipp.* mella g^1 meli **mö** miscetur **åäø** 3 facto collirio **M** collyria **SAPabfhjopüyåπ** colliria **Nγ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* **å**)**kl mrs** coliria **κ**(*exc.* **j**)**ö** collirya **ø** subiiciuntur(*uel* -ij-)**bcdstüzäπ** subitiuntur **qö** *pro uerbis* quae — deducunt *uerba* citaq; aluo uilis omnis deducit˜ *exhibet* **M** 4 myrre **o^{2}ü** mure **ψö** murie **nx^2** mirre **Nd^{2}s** murrhe **t** myrrhe **vx^{1}π** mirrhe **g** quadratem **SA^1** 5 emina **SA^{1}NPcdö** uin (i *s. u. add.*) **M** *om.* **ö** infunduntur **kö** infundit **M** anum **S^{2}NPα**(*exc.* **h^1**)**γlzπM** annū **S^{1}ä** annul **A**(*deinceps u. sp. rel.* **c**)**κfh^{1}mpwåø** animal **ω** ainuil **y** anū aluū **b** *om.* **r** et an|nulli quid apice *distinx.* **A** 6 obliniunt **Nκ**(*exc.* **j**)**alnrwååM^2** aqua marina **N** liiqu (*exp.*) lauant **M** aluum] alium **u** *om.* **ksM** *τὴν γαστέρα Hipp.* aluum lauant **Nä** *uerba* alii — muria *om.* **l** aliai **a^1** alia **s** recente **SNP** recte **A^{1}γ**(*exc.* **gx^2**)**κ**(*exc.* **ju**)**ωzä** rece **αfgmrx^{2}ywåøA** rete **bjpu** recenti **πM** murca **M**

uerba solent . . . *ad fin. cap. uertit Eumelus Hipp. Par. 724*

7 atq; **M** in qua **SAR** in aqua **Pψbk** *et fort.* **N** *sed incert.* quasi **π** *καὶ Hipp.* lumbri cio cere **A^1** lubrici nocere **N** lumbri nocere **ψ** lubri (lumbro **q**) nocere **jqu** 8 signa *om.* **ψ** si *om.* **z** dolore quodam crebro **z** crebra **A^1** crebo **N** uoluntantur **A^{1}N^{2}r** uolutantis **M** 9 ammouent **M** capite **r** 10 scripta **zä** dictum **M** *ὡς εἴπομεν Hipp.* inserere **NPγκ**(*exc.* **ju**)**klpπM** insere **SA ωabfhjmruwyåø** sere **zä**

fimum eximere, deinde aluom marina aqua uel muria dura lauare, postea radicem capparis tritam cum sextario aceti faucibus infundere, nam hoc modo praedicta intereunt animalia.

31 Omni autem inbecillo pecori alte substernendum est, quo mollius cubet. recens tussis celeriter sanatur pinsita lente et a ualuulis separata minuteque molita. quae cum ita facta sunt, sextarius aquae calidae in eandem mensuram lentis miscetur et faucibus infunditur, similisque medicina triduo adhibetur, ac uiridibus herbis cacuminibusque arborum recreatur aegrotum pecus. uetus autem tussis discutitur porri suco trium cyathorum cum olei hemina conpluribus diebus faucibus infuso isdemque, ut supra monuimus, cibis praebitis.

aluom **S**^{1} aluum **S**^{2}**ANPR** anum **M** aqua marina **N** aqua maria(*om.* uel)**S**^{1} aqua umuria **c**^{1} *post* marina aqua *uerbo* diluere *capitulum explicit* **M**; *sequentia omissa usque ad* recens tusis dure **ah**^{2}**k**^{2} durum **k**^{1} 2 labare **S** lauere **N** leuare **ö** caparis **Nmow åäöπ** capris **z** sestario **Sπ** aceti **SNPπ** cum aceto **AR** et aceto **o**^{1}**s** aceto **o**^{2}**ö** 3 infundunt **N**^{1} intereunt *om.* **N**^{1} interea *ss.* **N**^{2} Ad Tussim. Caput. XXVIIII. **π** 4 omnia (autem *om.*) **N** hec *ss.* **N**^{2} inbecillo **SANgmuyø** imbecillo **P** (*uel* ĩ-; -ilo **r** -bello **ä**)**R** subternendum **S**^{1} susternendum **dgkv**^{1}**x** substernandum (-stercora- **ä**)**ψ** 5 molius **r** melius **ωä** cubel **A**^{1} cubet & **ωπ** *uerba* recens tussis — recr. aegr. pecus *libere uertit Eumelus Hipp. Berol. 22,7; iisdem usus est Pel. 108 et Hipp. Berol. 22,48* tusis **M** sanato **N**^{1} pinsite(*uel* -ae)**a**^{1}**d** pinxita **r** pinscita **ö** insita **l** a] d **N** *om.* **p** 6 pabulis **M** babulis *Pel.* sepata **jlpsüwxy** seperata **guö** seperatæ **d** superata **q** inuteque **A** muteq; **ψ** minuit eque **l** minutaq. **π** mollita **v** molitæ **d** molita quae *om.* **wz** facte **j**^{1}**zä** 7 sestarius **Sπ** sextariis **nx**^{1}**M** sex̃ **P** sex **N** callide **cm** in eadem mensura **M** *εἰς ἴσην ποσότητα Hipp.* misceatur **A**^{1} miscet˜ — triduo *om.* **h**^{1}, *in marg. add.* **h**^{2} 8 infundere **a** infundatur **s** adibetur **N** 9 erbis **N** cacuminibus(*om.* que)**ψqy** recreatum **d** recreatus **N** egrum **M** 10 *uerba* tussis discutitur *om.* **N** tusis **M** porro **N**^{1} succo**γ**(*exc.* **ü**)**ψdopqsπ** cyathorum **SAabdfhj**^{2}**opüvyøπ** cyatorum **P** chyatorum **k** ciathorum **gj**^{1}**mnux** ciatorum(xi- **ä**)**ψclqrstöM** *incert.* **N** 11 emina **NPdnwå** conpluribus **SA**^{1} compluribus **NPRM** cũ pluribus *Pel.* faucibus **tü**^{2}λ diebus faucibus *scripsi:* diebus in fauces *Pel.* diebus **M** *om.* **SA NPR** 12 isdemque **SANPωfhjlmu** iisdemq; **R** iidemq; **a** idemq; **q** hisdemq; **cø** isdem **y** hisdem **M** premonuimus **γ** preuitis **a**

Inpetigines et quicquid scabiei est aceto et alumine defricantur. non numquam, si permanent, paribus ponderibus mixtis nitro et scisso alumine cum aceto linuntur. papulae feruentissimo sole usque eo strigile raduntur, quoad eliciatur sanguis. tum ex aequo miscentur radices agrestis hederae sulpurque et pix liquida cum alumine. eo medicamine praedicta uitia curantur. 2

Intertrigo bis die subluitur aqua calida, mox decocto ac trito sale cum adipe defricatur, dum sanguis emanet. scabies mortifera huic quadripedi est, nisi celeriter succurritur. quae 32

ad cap. 31, 2 et 32 cfr Hipp. Berol. 69,25 et 26 inpetigines **SAmnåM** impetigines **NP** (*uel* ĩ-)**R** impetigenes **αl** impectigines(in- **c**)**ϰ** (*exc.* **ju**) quicquit **A** queque **NP** scabiei est *scripsi:* scabri est **M** scabiei **ktü**^{2} scabies **SANPR** et *ante* aceto *ss.* **M** et **kl**^{2}**tπM** ex **SANPR** et ex **q** *om.* **n** alumine **SNPαbltü**^{2}**π**ᴀ**M** atumine **A**^{1}**fg jopvx**^{2}**yø** acumine **ψmsö** antumine **nx**^{1} (**ü**^{1}?) autumine **ϰ**(*exc.* **j**)**r**; *ita fere etiam u. 3, sed u. 6* alumine *omnes* defricatur **r** deficiatur **nx**^{1} 2 si] se **z** *om.* **h**^{1} 3 mixtis **SNPM** permixtis **AR** uitro **dgmqvx**^{2}**ö** intro **ψnorsy** fisso **M** saxo **cu** scisso(*exp.*)saxo **d** sasso **s** cisse **N** linuntur **SAPαbfjmprtyøπ** (i *s.* nu)**M** linantur **γ**(*exc.* **t**) liniuntur **lsö** liniantur **ϰ**(*exc.* **ju**)**zä** linuantur **u** linatur **o**^{1}(?)liniuit˜ **wå** *incert.* **N** papulæ ᴀ ut papulce **M** pabulo **SA**^{1}**NPR** 4 solo **b** eo] meo **ö** *om.* **M** strigili **NP** strigele **ü** strigilo (-llo **ö**) **åö** radentur **A**^{1}**å** radantur **P**^{1}**M** qđ ad **S**^{1} quod ad **ψ** quod **mo**^{1} eliciantur **M** heliciatur **u** -liciatur **my** -ijcitur **ä** 5 Tun **M** ex quo **αnå** hedere **M** herbe **SANPR** *κισσοῦ Hipp.* 6 sulpurque **A** (f *s.* p)**M** sulfurque **SPö** sulphurq; **R** sulphureq; **c** sulphur(*om.* que)**N** et *om.* **a** acumine **P**^{1} 7 utia (i *s.* u) **M** uicia **Ny**

Ad intertriginem et scabiem. Caput. XXX. **π** 8 Intertrito **ä** bis in die **γϰps** bis dies **l** sublinitur **gv**^{1} soluitur **ansx**^{1}**π** aqua *om.* **ψ** calido **ψ** decocta **M** ac trito **SNPM** atrito **l** agrito **AR** agrico **γπ** agnito **m** agito **ψ** 9 et sale **γϰp** defricantur **M** defricato **N** dum] ut **M** sanguis **Pαπ** sanguiss **S** saguis **M** sanei uis **A** sanie uis **ϰbfpry** saniei uis **γ**(*exc.* **n**) sane uis **ψ** sani uis **mø** samen uis **n** saniem uis **ω** (*exc.* **ö**^{1}) sanguinem uis **ö**^{1} sanetur (*om.* emanet) **l** emanet **SAPπM** emanat **R** emaneat **α**(*exc.* **h**^{1}) emenat **m** emant **ψ** manat **N** *αἵματος ῥύσις ἐπιγένηται Hipp.* 10 quadripedi **SAαfjlmnpruyåM** quatripedi **w** quadrupedi **NPR** p(*exp.*)est **M** coleriter (o *in* e *corr.*) **M** succurratur(-uratåä)**γψsø** succuritur **dfh**

si leuis est, inter initia candenti sub sole uel cedro uel oleo lentisci linitur uel urticae semine et oleo detritis uel unguine
2 ceti, quod in lacibus sallitus thynnus remittit. praecipue tamen huic noxae salutaris est adeps marini uituli, sed si iam inueterauit, uehementioribus opus est remediis, propter quod bitumen et sulpur et ueratrum pici liquidae axungiaeque ueteri mixta pari pondere incocuntur, atque ea conpositione curan-
3 tur, ita ut prius scabies ferro erasa perluatur urina. saepe etiam scalpello usque ad uiuom resecare et amputare scabiem profuit atque ita factis ulceribus mederi liquida pice atque

si *om.* **N**¹ *ss.* **N**² lenis **bo** nitia **S** uitia **q** iutia **r** inicia **Nly** candenti **NPtM** candentis **SAR** candentes **q** cadentis **ψmn** tandem eis **s** sub sole **SANPα**(*exc.* **h**¹)**tü**²**M** subole **h**¹ sobole **R** sobolis **π** cedro **SNPgnrvx**² cedre **AR** tedre **ä** edere **üx**¹ edore **t** cædria **π** crebro **M** *om.* **y** cedro uel oleo lentisci] *ἐλαίῳ σχινίνῳ ἢ κεδρίνῳ Hipp.* uel *om.* **yM** ue **u** 2 lenitur **x**¹ leuiter **n** lienitur **g** uertice **dju** urtico **å** seme **SA**¹ de tricis **y** intritis **M** *uerba* uel unguine — remittit *om.* **M** inguine **γ**(*exc.* **ü**) ungine **ψ** 3 latibus **lr** lactibus **ö** lateribus **γ**(*exc.* **g**)**ϰ**(*exc.* **u**) lãcibus **π** salitus **öπ** sallitis(ali- **å** -ictis **ä**)**ψ** sallitijs **k** *om.* **γ**(*exc.* **gx**²)**ϰ**(*exc.* **u**) thynnus **SAPkπ** tunn us **N** tynnus **ü** thymnus **R** tymnus **lv**² tymnijs **v**¹ thimnus **m** thiminus **c** timnus **r** timus **ö** thymis **å** chyamus(chi- **n**)**nx**¹ *uerba* praecipue — perluatur urina *suo more exscr. Pel. 359, uert. Hipp. Par. 306* 4 est *om.* **ψü** marini uituli adpes **M** adeps uituli marini *Pel.* S& **N** inueterauerait (a *ante* i *postea exc.*) **N** inueterauerit *Pel.* 5 uehemencioribus **NM** opus *om.* **o**¹ est opus **γ** *om.* **ö** quod] hoc **ü** *om.* **t** bitumen **SANP** *Pel.* bitumem (*ult. pars alt. litt.* m *exp.*) **M** bitumine **R** *ἄσφαλτον Hipp.* 6 et *om.* **nM** sulphur **NP** sulpure **S**¹**AM** sulphure **S**²**R** sulfure **gvxö** cum sulphure *Pel.* *θέαφον Hipp.* ueratrum **P** ueratum **N** ueratro **SAR** ueterato **m** ueteratro **ω** (*exc.* **o**¹) uerato **n** ueretro **ø** cera et **M** attroci *Pel.* *ὄξος Hipp.* pice **l**¹**M** *Pel.* picis **c** liquida **M** *Pel.* axunciæque **A**¹ anxungie **ä** assugneq; **s** axungia **γϰ**(*exc.* **d**)*Pel.* -que *om.* **γϰä** *Pel.* ueteri **NPRM***Pel.* ueterio **SA** uetere **ωd**¹**ü** 7 mixta **SA**¹**NPM** commixta(*uel* cõ- con- **ø**)**R** incocuntur **SANPö** incoquuntur **RM** incoquntur **dlzä** inquocuntur **cr** inquocoquuntur(quo *exp.*)**o** insequuntur **ah**¹ coguntur *Pel.* ea conpositione **SA**(-ici- **N**; com- *uel* cõ-)**NPR** *Pel.* eo medicamine **M** curatur **NM** *Pel.* 8 prius *om.* **bm** plus **N** rasa **N** crassa **ϰ**(*exc.* **j**) **nx**¹**ö**¹ errasa **M** etiam sepe **γ** 9 scapello **n** scalbello **N** uiuom **S**¹ uiuum **S**²**PRM** uinum **N** uium **A**¹ imum **γ** scabie **ψ** scabiam **u**¹ 10 profluit **N** vvlceribus **o** atque] et **γϰ**

oleo, quae et purgant et replent uulnera. quae cum expleta sunt, ut celerius cicatricem et pilum ducant, maxime proderit fuligo ex aeno ulceri infricata.

Muscas quoque uulnera infestantis submouebimus pice **33** et oleo uel unguine infusis; cetera ulcera erui farina recte curantur. cicatrices oculorum ieiuna saliua et sale defricatae extenuantur uel cum fossili sale trita sepiae testa uel semine agrestis pastinacae pinsito et per linteum super oculos expresso, omnisque dolor oculorum inunctione suci plantaginis cum melle 2

1oleo (1 *exp.*) **M** et purgant **PNh^{2}t**A et expurgant **A^{1}k** purgant **M** expurgant **SR** uulnera **PNαγ**(*exc.* **gx^2**)**ωbcdπM** uulnere **SAψf gjlmpqrux^{2}yø** que **NPγ**(*exc.* **gx^2**)**kM** aquæ **S** aque quæ **A^1** aque que (*uel* aquae quae) **R** aqua que **g** aqua & **x^2** aque et que **κ**(*exc.* **j**) q; Que **ah** æque quæ A ita sint expleta **N** 2 et **å** cerius **S^1** et cicatricem **A^1** cicatrices **M** ducant **NPαγzäM** ducat **SAR** 3 & ex **N** aeno **SPbkprtåö** *Pel. 170* ceno **N** eno **A^{1}h** euo **a** aheno **γ**(*exc.* **t**)**dflmosyø**Aπ haeno **ψ**(*exc.* **å**)**cjqu^2** hano **u^1** oleo nouo **M** ulcere **M** uulneri **ø** infriata **S^1** infrigata **S^2** infricta **M** infriatur *Pel. 170*

Ad muscas & oculorum dolores. Caput. XXXI. **π** 4 muscus quoq; **sö** muscasq; **k** infestantes **NPγκlzä** insectantes **M** submouebimus **RM** summouebimus **SNPfhkmowyö**Aπ summoliebimus **A^1** pie **M** 5 unguinem **A^1** confusis **t** infusus **ö** certa **κnü^{1}x^1** ex creta **t** creta **ü^2** cetrea **s** [ ]eterar (*alt.* r *exp.*) **M** ulcera **M** *om.* **SANPR** erbi A 6 curatur **M**

uerba cicatrices — thymino *exscr. Pel. 437; uert. Hipp. Par. 422 et Eumelus Hipp. Berol. 11,35* et cicatrices **c** ieiunia **w** *om. u. sp. r.* **n** defricatę **Nγ**(*exc.* **n**)**M** defricata **AR** defricta **SP^1** defrictae *ut uid.* **P^2** defriato *Pel.* 7 fossili **SPM** fossali **N** fusili **AR** fusuli **s** fisili **ø** fuscili **t** *om. Pel. Hipp.* trito *Pel.* sepi ac **l** sepie ae **hy** sepiei(ei *exp.*)ae **f** sepe **k** texta **r** tectta **s** 8 agrestis **Pγdk pπM** *Pel.* agrestibus **SAR** agresti **N** *ἀγρίου Hipp.* pastinate **vy** sinapis *Pel.* *σινήπεως Hipp. Par. 422 ἀγριοσταφυλίνου Berol. 11,35* et *om.* **å** lintheum **s** oculum **M** *Pel. τὸν ὀφθαλμὸν Hipp.* exp̃so **M** 9 □mnis quoque **M** inunctione **NP** (*uel* in un-)**R** inunctio ue(uel **d**)**cd** in untione **ö** iniunctione **SA^1** inũcitione (*alt.* i *exp.*) **M** succi **γ**(*exc.* **ü**)**doqwyåäöπ** suo **ah** suco **k** suci plantaginis *om. Pel. Hipp. Par. 442, sed ἀρνογλώσσου χυλὸν Berol. 11,35* plantagines **A** mele **ø** melleo **f^1**

acapno uel, si id non est, utique thymino celeriter leuatur. non numquam etiam per nares profluuium sanguinis periculum adtulit idque repressum est infuso naribus uiridis coriandri suco.

34 Interdum et fastidio ciborum languescit pecus. eius remedium est genus seminis, quod git appellatur, cuius duo cyathi triti diluuntur olei cyathis tribus et uini sextario atque ita faucibus infunduntur. sed et nausea discutitur, si caput alii tritum cum uini hemina saepius potandum praebeas. suppuratio melius ignea lammina quam frigido ferramento

acapno **M** *Pel.* aca^{1}po **Ps** acaprio **SA**(*uel* a ca-)**R** a caprino **N** accaprio **q** acciprio **dtü^{1}x^{1}** accipio **n** & caprio **r** et ca(*u. sp. r. exc.* **å**)**ψ** ciprio **ü^{2}** attico **π** ἀκάπνου *Hipp. Par. 422* Ἀττικῷ *Berol. 11,35* uel] et **ω** thymino **SAPαfjopsyø** *Pel.* thimino **bmrwzåM** tiMino **N** timino **γ**(*exc.* **n**)**κ**(*exc.* **j**) **ö** cymino **l** cunino **n** thymo **π** thimo **ä** θυμιακῷ *Hipp.* leuatur **S^{2}ANPR** leuabitur **S^{1}** lauatur **ωcgmnuvx** lãtur **j** liberatur **M** καταπαύεται *Hipp.* 2 nomnumquam **N** [ ]unnunquam **M** *uerba* per nares — coriandri suco *exscr. Pel. 307; uert. Hipp. Par. 443* plerũq; attulit piculũ **c** 3 adtulit **SAfhjmouvy** attulit **NPRM** obtulit **s** *om.* **ö^{1}** repressum **NPγakM** reprensum **Sw** reprehensum **AR** reprehens sum **h** reprimitur *Pel.* naribus *om.* **N** naso **t** uncidis **t** uridis **M** uiridi **N** coriandro **N^{1}** 4 succo **γ**(*exc.* **ü**)**dowäπ**

Ad Fastidia ciborum et labem pestiferam remedia. Ca. XXXII. **π** *cfr Hipp. Par. 136* 5 et *om.* **γκω**(-dum et *om.* **ö^{1}**)**π** cibr3 (o *ss.*) **M** eius] Ei uero **N** 6 geminis **h^{1}** seminus **N,** *ubi deinceps uerba* quod git — infunduntur *omissa sunt* git **SPh^{2}s^{2}πM** gis **AR** gits **k** gyt **nüx^{1}** gys **gtvx^{2}** agis **r** μελάνθιον *Hipp.* appelatur **M** cuis (s *exp. et* us *sigl. ss.*) **M** cui **P** ciathi duo **M** 7 cyathi **SAabdfhjoptüwyøπ** chyati **k** ciathi **gmnqvxzäM** cyati **Pl** ciati **crsåö** ciathij **u** diluuntur **SP** diluantur **M** diiuguntur **A** diiunguntur **γ**(disi- **n**) **κψ**(-ant- **ä**)**flmpryø** deiunguntur **b** adiunguntur **αωπ** oleo **ø^{1}** cyathis **S^{2}R** quiathis **S^{1}** quiatis **A** chyatis **k** ciathis **gquxzäM** ciatis **clåö** cyatis **Ps** cyathi **r** uinis **S** uni **M** sestario **Sπ** sex̃ **P** sextorio **M** 8 infundantur **M** [ ]ed et **M** det **S^{1}A** Set **h** sed **ak** et **S^{2}NPR** nausia **N** si **Sαsöø^{2}πM** isi **Aκfmoprγåø^{1}** ipsi **b** et si **l** etiam si **γ** *om. u. sp. r.* **ψ** (*exc.* **å**) 9 alii **SAψrsöø** alei **bM** allii **NPR** allei **γk** σκορόδου *Hipp.* triti **M** tutum **ö^{1}** emina **NPdå** potantum **M** 10 subputatio **q** subpurato **u** ignea lamina melius **ü** lammina **SAP** lamina **RM** lamna(i *ss.* mn)**N** ferro **N**

reseratur et expressa postea linamentis curatur. est etiam 2 illa pestifera labes, ut intra paucos dies equae subita macie et deinde morte corripiantur; quod cum accidit, quaternos sextarios gari singulis per nares infundere utile est, si minoris formae sunt, nam si maioris, etiam congios. ea res omnem pituitam per nares elicit et pecudem expurgat.

Rara quidem sed et haec equarum nota rabies, ut cum in 35 aqua imaginem suam uiderint, amore inani capiantur et per hunc oblitae pabuli tabe cupidinis intereant. eius uerae rabiei signa sunt, cum per pascua ueluti exstimulatae concursant, subinde circumspicientes requirere ac desiderare aliquid uidentur. mentis error discutitur, si decidas inaequaliter comas

resecatur **γ**(*exc.* **vx**^{2})**ψ**(sec- **ä**)**ω**(*exc.* **o**^{2})**pqπ** reserratur **m** expsa **M** *uerba* et expressa — curatur *om.* **q** postmodum **t** lineamentis **α** liniamentis **zä** laniamentis **s** linimentis **NPπ** linamētas (*alt.* a *in* i *corr.*)**M** curetur **M** etiam *om.* **ä** 2 laues **A**^{1} pacos (u *s.* ac) **M** matie **oq** uoce (ł macie *ss.* *m*^{2})**N** 3 inde **M** corripiatur(cori- **ä**)**ψ** concipiatur **ö**^{1} coripiantur **M** cum ita accidit **N** 4 sestarios **Sπ** sex̃ **P** sex **N** *post* gari *uerba* asserente columella *inser.* **M** *uerba* infundere — per nares *om.* **ȷpu** 5 *uerba* nam si maioris — Rara quidem *in initio folii 21*^{r} *euanuerunt* (*legi potest* . . . tiam cong . . .) **N** sint **ψ** est **M** maiores **d**^{1}**å** et **m** concios **A**^{1} cungios **M** 6 pituitatem **öM** petuitam **ahs**^{1} pictuitam **q** ptuitam **n**

Cap. 35 *in* **M** *breuiatum et mutatum* De equarum rabie. Caput. XXXIII. **π** 7 et] ut **c** *om.* **ωnx**^{1}**ø** hoc **N** est **øπ** equarum **NPα**(*exc.* **h**^{1})**γøπ** ea quarum **SAR** nota͡ **SNPγ** non **AR** *om.* **π** rabies nota **N** ut] et **bc** cum *om.* **ä** 8 aquam **d** ymaginem **ly** amore **SNPγklπ**(**M**) more **AR** mori **d** ta(*u. sp. r.*)**zä** cupidinis **S**^{2}**NPγlzäπ** cupidis **S**^{1}**AR** uero(uerae *scripsi*; *cfr* ueri ardoris **M**)rabiei **PN** uasae sapiae **A** uase sapie **SR** uase(case **ø**^{1})sepie **öø**^{2} cause(ce **t**) sepe **γ** uesaniæ **π** 10 exstimulate **Aahlosz** extimulate **SPR** extumulatė **n** estimulate **t** stimulate **gü**(**M**) *euan.* *in* **N** concorsãt **y** 11 deinde **a** circunspicientes **kπ** circũspitientes **lmq** (circumspitiunt **M**) requirere **NPγd**^{2} requirunt **απ** requirĩt **S** requirit **AR** requirent **l** *om.* **h**^{1} desidare **S**^{1} uidetur **mr** 12 discutitur (d *ss.*) **S** decutitur **N** decidas **SANPR** deducas **γπ** *uerba* inaequaliter comas equae et eam deducas *breuiato codicis* **M** *textu* (Comas eius inequaliter recide et aq̃ (*exp.*) || ad aquam perducito) *usus addidi praeeunte Svennungio: om.* **SANPR**

2 equae et eam deducas ad aquam. tum demum speculata deformitatem suam pristinae imaginis abolet memoriam. haec de uniuerso equarum genere satis dicta sunt, illa proprie praecipienda sunt is, quibus mularum greges curae est submittere.

De mulis **36** In educando genere mularum antiquissimum est diligenter exquirere atque explorare parentem futurae prolis, feminam et marem, quorum alter si non est idoneus, labat etiam quod
2 ex duobus fingitur. equam conuenit quadrimam usque in annos decem amplissimae atque pulcherrimae formae, membris fortibus, patientissimam laboris eligere, ut discordantem utero suo generis alieni stirpem insitam facile recipiat ac perferat et ad fetum non solum corporis bona, sed ingenii conferat. nam cum difficulter iniecta genitalibus locis animentur semina, tum etiam concepta diutius in partum adolescunt

speculatæ **π** speculatam **f**[1] tã **l** 2 ymaginis **lt** abolent **låπ** *post* memoriam *pergunt* Macies et languor *e. q. s.* (*c. 38,3*) *om. cett.* **NP** 3 uenere **ø** sunt *om.* **c** Ille **ä** prope **ö** 4 is *scripsi*: iis **γ**(*exc.* **n**)**d** his **SA** (*uel* hijs)**R** submittere **γ** (*exc.* **n**)**ϰ**(*exc.* **c**)**apzäøπ** summittere **SAR**

XVII De medicine mularum *maiusc.* **S** De mulis (*in marg.* XXVII) *maiusc.* **A** De mulis **gq** *rubr.* **lt** *maiusc.* **d** *in marg.* **by** (*add.* XVII)**w** *rubr. in marg.* **fz** De mulis. Cap̃ VIIII. *rubr.* **m** IX De mulis *in marg.* **s** XVII De mulis educandis *rubr. in marg.* **h** De Mulis. Caput. XXXIIII. **π** *titulum post* abolet memoriam *pos.* **dgqt** *capp. 36 et 37 et init. c. 38 desunt in* **M** *c. 36 et 37 usus est Pall. IV 14* 6 genere *om.* **p** est antiquissimum **p** 7 equirere **nx**[1] 8 alter si *scripsi*: alteri **SAR** alter **gntx**[1]**π** alter | ri **d** non] nomen non **ϰ** (*exc.* **ju**) nomen **ux**[2] minime **γ**(*exc.* **x**[2]) es **c** *om.* **q** idoneum (yd- **c**) **cd**[1] ydoneus **glqy** lauat **Ay**[1] laudat **l** labor(at *s.* or)s labator **ö** 9 equam **SAγzäπ** equum **R** equm **d**[1]**uö** quam **r** conueniet **oö** conuerat **n** quadrimam *ex Pall. Schneider*: quamam **S** quam am- **A** quoniam (*uel* qm̃) **R** quã **ä** *om.* **t** a quadrima usque in decennem *Pall.* 10 X **fgknquvx** amplixime **u** amplissim **p** pulcerrime **q** pulcherime **wz** membris **m** neruis **k** 11 patientissimum (pac- **s**) **rs** patientissimis **ö** et **a** 12 stipem **b** 13 preferat **ϰp** ad fetum **S** (*uel* foe-) **γbcπ** ad fectum **Am** adfectum **dfhq** affectum **ako**[2] adfectam **jo**[1]**puwyzø** affectam **sååö** ad sectam **lr** 14 conserat **dq** amentur **ø** 15 concepte **ωb** iniecta **l** dilatius **S** ptem **y** adolescant **ωπ**

atque peracto anno mense tertio decimo uix eduntur, natisque inhaeret plus socordiae paternae quam uigoris materni. uerum 3 tamen equae dictos ut in usus minore cura reperiuntur, maior est labor eligendi maris, quoniam saepe iudicium probantis frustratur experimentum. multi admissarii specie tenus mirabiles pessimam subolem forma uel sexu progenerant — nam siue parui corporis feminas fingunt siue etiam speciosi plures mares quam feminas, reditum patris familiae minuunt — at quidam contempti ab aspectu pretiosissimorum seminum feraces sunt. non numquam aliquis generositatem suam natis exhibet, sed hebes in uoluptate rarissime sollicitatur ad uenerem. huius sensum magistri lacessunt subadmota generis 4 eiusdem femina, quoniam similia similibus familiariora fecit natura, itaque obiectu asinae cum superiectum eblanditi

atq; **γωπ** ut que **SA** utq; **R** ut **q** XIII **gknvx** 2 secordie **γ** (*exc.* **g**)**r**[1](-dit)**l** rigoris **b** maternæ **S** (-ne)**A**[1] ueruntamen **abgn opqπ** 3 tamen *om.* **ψ** æq. **S** ut *om.* **κnptüx**[1] in *om.* **r** usu **d** suis **zä** cureperiunt? **S** cure periuntur **A** maiorem minor est **ωn** 4 maris **γπ** magis **SAR** *om.* **l** quoniam (*uel* quõ) **SAψ**(*exc.* **å**)**jfly** quom **hkmosvxπ** quomodo **κ**(*exc.* **j**)**gnprvå** cum **atö** q̃ **bø** iuditium **Schmnozö** indicium **lø** 5 frustretur **t** frustatur **äø** frustantur **ö**[1] impedimentum **jpqu** admissariis **S** spetie **dqsuvz** 6 mirabiles pessimam *Ursinus*: mirabilissimam **SAR** subolem **S**[1]**A** sobolem **S**[2]**R** forma **γπ** formam **SAR** foeminam **å** uel sexu *om.* **t**[1] *u. sp. r.* sexu **π** sex **SAR** fex **x**[1] 7 fingunt **SAly** fingant **R** *om.* **ψ** speciosi **ä** spetiosi **St** specioso **A** (spet- **abdhosuwz**)**R** speciosos **l** speciosa **g** spetiorum **m** 8 redditum **γλ** minuunt at **Sπ** minus ut a **A** minus ut **R** 9 quidem **nyzä** contepti **A** contenti **γκfp** pretiosissimorum **A** (prec- **clopqwyåøπ** -arum **z**)**R** pretiosiorum **a** preciosorum(pret- **n**)**gnvx** preciosarum **ä** presciolorum **t** preciossissimi **S** 10 aliqui **π** aliquod **å** natis *om.* **nx**[1] 11 exibet **cnrw** exhibent **d**[1]**π** hebes í **S** hebe si **AR** he si **k** ebesi (*uel* ebe si)**γ**(*exc.* **t**)**κ** (*exc.* **j**) hebetesi **o** hebetes **söπ** hebeti **t** uoluntate **κ**(*exc.* **u**)**n** rarissime **Sγκ**(*exc.* **ju**)**k** rarissimi **AR** sollicitantur (soli- **köπ**)**αsöπ** solicitatur **bcqrwø**[1] uentrem **ω** 12 huiuscemodi **π** sensum **R** sensium **SAmo** sensuum **sö** sensim **α**(*exc.* **h**[1])sensu **g** *om.* **π** maribus **π** lacessunt **S** *om.* **AR** subadmota **A** (-amo- **c**)**R** sed admota **k** admota **S** 13 quam **γ** familiora **ωm** familiaria **nqx**[1] similiora **ψπ** 14 obiecta **r** abiectu **n** cum *om.* **κ**(*exc.* **j**)**mnx**[1] superiectum *scripsi*: superiectu **SAR** subiecta **ψ** superiecta **ö**

sunt, uelut incensum et occaecatum cupidine, subtracta quam petierat, fastiditae inponunt equae.

37 Est et alterum genus admissarii furentis in libidinem, quod nisi astu inhibetur, adfert gregi perniciem. nam et saepe uinculis adruptis grauidas inquietat et, cum admittitur, ceruicibus dorsisque feminarum inprimit morsus. quod ne faciat, paulisper ad molam iunctus amoris saeuitiam labore temperat

2 et sic ueneri modestior adhibetur. nec tamen aliter admittendus est etiam clementioris libidinis, quoniam multum refert naturaliter sopitum pecudis ingenium modica exercitatione concuti atque excitari uegetioremque factum marem feminae iniungi, ut tacita quadam ui semina ipsa principiis agilioribus figurentur.

3 Mula autem non solum ex equa et asino, sed et asina et equo itemque onagro et equa generatur. quidam uero non dissimulandi auctores ut Marcus Varro et ante eum Diony-

libidine **γ** 2 fastidite **R** festiditae **S** festidite **A**¹ fastidire **du** fastidie **l** fastiditate **afy** imponunt **R**(*exc.* **h**)

Ad Tẽperãdam sæuiciã admissarii in libidinẽ furentis. Ca. XXXV. **π** 3 est et **AR** & est **S** est &̃ **r** est(*om.* et)**γϰ**(*exc.* **ju**)**ψ** libidine **lzä** 4 actu **ö** hastu **fmå** adfert **SAfhjmo¹pqsuwyååø** affert **R** afferret **n** pernitiem **Sϰ**(*exc.* **c**)**kmnorzäø** 5 abruptis **γϰkåπ** arruptis **a** aruptis **ö** adrectis(u *s.* e)**r** 6 imprimit **R**(*exc.* **h**) supprimit **b** 7 mollam **wä** iunctus **SAαbfjnprvwyz** uinctus **R** amoris **Sγψp²π** a maioris **Aαϰ**(-ri **d**)**ωfmp¹ryø** ad maioris **l** ad maiorem **b** seuitia **ϰ**(*exc.* **u**)**ky** labore **γp²π** laborare **SAR** 8 adhibetur **m** adiubetur **S** adiuuetur **AR** admiscetur **γ** admittitur **π** aliter tamen **γϰ**(*exc.* **ju**) aliter *om.* **ψ**(*exc.* **å**) 9 dementioris **bm noö** quõ **SA** qm̃ **k** quom **ϰ**(*exc.* **c**)**bfhmopswπ** cum **R** 10 pecoris **t¹** pecudibus **r** exercitatione **γωqπ** excitatione **SAR** 11 ɔcita **A** contriti **å** uegentioremq; **nr** ueietioremq; **ä** uegetibusq; **a** factam **ω** marem **γabh²qπ**A mare **SA¹R** more **sö** 12 ut *om.* **a** quadam ui **α**(*exc.* **h¹**)**γϰωπ** quadram ui **SAfh¹mprs²ø** quadraui(*u. sp. r.* **ä** *add.* tu **w** tum **å**)**ψ** quadrauiui **by** quadra min **l** principiis **γϰbkmπ** principis **SAψ** **ωafhlpryø** agelioribus figuretur **ψ** 14 mula **Sγø²** multa **AR** aequ **S¹** sed et **SAg** sed ex **R** uel ex **å** asiuo **bm** 15 item(*om.* -que)**α** onagro] p̃stantius **y** *et in marg.* **r** onagro prestantius **f** generantur **ϰ**(*exc.* **ju**)**bmsö** 16 dissimulendi **A¹** *Varro II 1,27* marcus **SA** M. **R** dionysius **Sadfhpsxzπ** dyonisius **Acjoååø** dionisius **R**

sius ac Mago prodiderunt mularum fetus regionibus Africae
adeo non prodigiosos haberi, ut tam familiares sint incolis
partus earum, quam sunt nobis equarum. neque tamen ullum 4
est in hoc pecore aut animo aut forma praestantius quam
quod seminauit asinus, quamuis possit huic aliquatenus
conparari quod progenerat onager, nisi et indomitum et
seruitio contumax siluestris mores strigosumque patris prae-
fert habitum. itaque eius modi admissarius nepotibus magis
quam filiis utilior est. nam ubi asina et onagro natus admittitur
equae, per gradus infracta feritate quicquid ex eo prouenit
paternam formam et modestiam, fortitudinem celeritatemque
auitam refert. qui ex equo et asina concepti generantur, quam- 5
uis a patre nomen traxerint, quod hinni uocantur, matri per
omnia magis similes sunt. itaque commodissimum est asinum
destinare mularum generi seminando, cuius ut dixi species
experimento est speciosior. uerum tamen ab aspectu non 6

affrice **amsä** aphricę **z** 2 non *om.* **ju** ut tam] uitã **A** uitam **å** famiares **S**^{1} 3 quam sint **α**(*exc.* **h**^{1})**ωrπ** æquarum **A**^{1} equorum **d** neq; ut tamen **r** 4 ut animo **ju** formam **SA** 5 seminauit asinus **γ** seminabituinsinus **S** seminabitu in sinus **A**(sinu **m**)**ϰ**(*exc.* **c**)**fmp**^{1}**ryø** seminabitur in sinus(sinu **ω**)**ψωabhl** seminabitur asinus **ckp**^{2} seminabit asinus **π** quamuis *scripsi:* Quanq̃ *add.* **π** *om.* **SAR** posset **γ** aliqualiter **ϰ**(*exc.* **j**) equaliter **γ** 6 comparari (*uel* compari) **α**(*exc.* **h**^{1})**γϰ**(*exc.* **j**)**bπ** conpari **SA** compari **ωfh**^{1}**jlmprywåø** comp(*u. sp. r.*)**zä** ac **c** 7 seruitio **γ** seruili **SAR** ceruili **m** seruile **k** seruire **π** siluestri **π** mores strigosum **t** more strigosum **dπ** mores strigo (sorigo **ä** strigosi **p**^{2})sunt **R** morestrigo sunt **S** mores trigo sunt **A** more strigo (strige **b**)sunt **abcmq** mores tergo sunt **γ**(*exc.* **t**) -q; **t** quam **SAR** *om.* **cπ** praefert *scripsi:* pfert **ä** praeferret **SAR** preferet **swxö** preseuet **h**^{1} huiusm̃oi **g** 9 filis **S**^{1} assina **cä** onagro **Sγ**(*exc.* **gv**)**π** onager **AR** 10 infracta **γπ** infra et a **SAR** ferritate **o** fricate **m** quicquit **A**^{1} 11 paternam **Sωbkläπ** paterna **AR** forma **γϰ**(*exc.* **u**) modestia **Ajp** molestiam **bm** molestia **ϰ**(*exc.* **j**) mole suam (molle **n** sua **t**)**γ** celeriter que **A** 12 aui **γ** ad uitã **l** 13 hini **ø** hynni **os** humi **q** himij **g** inni **å** uocant **ω** 14 similes magis **sö** 15 seminado **ah** speties **αdmoqsu** (*uulgo* spẽs **R** spes **x**^{1}) 16 spetiosior **ϰ**(*exc.* **c**)**afhmntwzö** spectior **ä** pretiosior **k** p̃ciosior **l** *c. 37,6—8 exscr. Mulom. 782—784* ueruntamen **αdnqvπ** ab spectu **gh**

aliter probari debet quam ut sit amplissimi corporis, ceruice ualida, robustis ac latis costis, pectore musculoso et uasto, feminibus lacertosis, cruribus conpactis, coloris nigri uel macilis. nam murinus cum sit in asino uulgaris, tum etiam
7 non optume respondet in mula. neque nos uniuersa quadripedis species decipiat, si qualem probamus conspicimus. nam quem ad modum arietum quae sunt in linguis et palatis maculae plerumque in uelleribus agnorum deprehenduntur, ita si discolores pilos asinus in palpebris aut auribus gerit, subolem quoque frequenter facit diuersi coloris, qui et ipse, etiam si diligentissime in admissario exploratus est, saepe tamen domini spem decipit. nam interdum etiam citra praedicta signa dissimiles sui mulas fingit, quod accidere non aliter reor quam ut auitus color primordiis seminum mixtus reddatur nepotibus.

8 Igitur qualem descripsi asellum, cum est protinus genitus, oporteat matri statim subtrahi et ignoranti equae subici. ea optime tenebris fallitur, nam cum obscuro loco partu eius amoto

3 compactis **R** *Mul.* 4 macilis **AR** magilis **S** maculis **α**(*exc.* **h**^{1})**ψ** masculis **ö** magillini *Mul.* murrinus **ö** marinus **q** tum] tamen **nx**^{1} 5 optume **SAαfjmoqsuø** optime **R** quadripedis **SAαfjlmpqryø** quadrupedis(-tru- **w**)**R** *Mul.* speties **dhkoquø** 6 decipiet **ωlnå**^{1}**π** concipiamus *Mul.* 7 tinguis **A**^{1} liguis *Mul.* 9 bicolores *Mul.*, *sed* discolores *Pall.* pillos **ä** pilos si **α** asinos **A**^{1} geiet **a** subole **S**^{1}**A**^{1} subolẽ A sobolem **R** sobole **S**^{2} sobolemq; **k** 10 frequenter *om.* **ω** ipsi **a** si *om.* **ø** *Mul.* dicitur **å** 11 est *om.* **α** domini spem **S** *Mul.* domini **Aωafjhmpruwyåø** dominum **bdklqäπ** dum **c** deiñ **z** diutius **γ** 12 *post* decipit *u. sp. r.* **s** circa **lr**^{1}**ö**^{1} intra **a** cura **å** 13 sui] sunt *Mul.* reor *om.* **A**^{1}**bm** eorum *Mul.* 14 auitus color **Sωπ** aut tusculor **A**^{1}**abq** aut tuscolor(*uel* tus color) **cfjhmpruyø**A auctus color **γdl** aut tuus color **ψ** aptus color **k** habitus color *Mul.* primo dissimine *Mul.* mixtus **Sdksöπ** *Mul.* mixtu **Aacfghjlopqr**^{2}**uvx**^{2}**yø** mixta **ψbr**^{1} mixtum **mn** mixtim **tüx**^{1} *§ 8 cfr Hipp. Cant. 10,19* 15 protinus *scripsi*: ptris **A** ptri **Sju** protri **fh**^{1}**l prs**^{1}**wyø** proti **oπ** potri **bm** patri **γκ**(*exc.* **ju**)**zä** priori **s**^{2} protu **å** porci **ö** *om.* **α** (*exc.* **h**^{1}) progenitus *Mul.* statim *ante* genitus *ex u. sequ. inser.* **SAR**; *deleui* 16 opporteat **dqw** oportet(opp- **n**)**γ** *Mul.* statim *om.* **b** ignorante **ω** ignorantiae quae **A** subijci *uel* subiici **dzäπ** ea **γπ** *Mul.* ae **SA**^{1} ac **R** et **αl** 17 in tenebris *Mul.* *Plin. VIII 171* ei **ä** *om.* **bm** cum *Mul. om* **SAR** admoto **c**^{1}**nr**^{1}

praedictus pullus subiectus est, quasi ex ea natus alitur. cui deinde cum decem diebus insueuit equa, semper postea desideranti praebet ubera. sic nutritus admissarius equas diligere condiscit. interdum etiam, quamuis materno lacte sit educatus, potest a tenero conuersatus equis familiariter earum consuetudinem adpetere. sed ei non oportet minori quam trimo inire permitti, 9
atque id ipsum si concedatur, uere fieri conueniet, cum et desecto uiridi pabulo et largo hordeo firmandus, non numquam etiam saliuandus erit. nec tamen temere feminae committetur, nam nisi prius ea marem cognouit, adsilientem admissarium calcibus proturbat et iniuria depulsum etiam ceteris equis reddit inimicum. id ne fiat, degener ac uulgaris asellus admouetur, qui sollicitet obsequia feminae, neque is tamen inire sinitur, sed si iam est equa ueneris patiens, confestim abacto uiliore pretioso mari subigitur. locus est ad hos usus 10

praedictus — est *om. u. sp. r.* **k** *inter* praedictus *et* est *uac. spat.* **å** pullus subiectus *Mul. om.* **SAR** est *om.* **γπ** 2 X· **γ** *Mul.* insueuit equa **Sγkπ** *Mul.* in sue uite (uire **ö**) qua **AR** postea *om.* **c** sup *add.* **n** desideranti **S** destinanti **AR** destinato **t** desiderat in *Mul.* 3 uber *Mul.* Si **f** nutritus **Sγπ** *Mul.* nutritur **AR** nutriturus **å** 4 materno] familiariter **ψ** potest a tenero (pullo *add. Mul.*) **Sπ***Mul.* potestate(posteritate **u**)uero **AR** postea uero **γ** 5 conuersatus **Stö¹π** *Mul.* conuersatur **AR** consuetudine **S** 6 appetere (nõ app- **k**)**abcdklrzååöπ** *Mul.* appetit **γ** ei *om.* **π** minore **kp** minorem **π** trino **ϰ**(*exc.* **u**)**ψl** trime **t** trimum **π** inire permitti *scripsi:* inaremitti **S** in are mitti **A**(aere **as** acre **ö**)**αωbdfmpryø** mare mitti **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **d**)**ψl** marem cõmitti **t** admitti **π** 7 concedatur **γψπ** concidatur **SAR** 8 desecreto **A¹** defacto **ϰ**(*exc.* **u**)**p** defecto **l** ordeo **Aγcd¹klmsyö** formandus **γϰ**(*exc.* **ju**) firmũdus **o** 9 saluiandus **ωdqø** salinandus **π** saginandus **γ** committetur **ωnvx** committentur **SAR** temere **g** tenere **SAR** 10 matrem **ψ** cognouit **π** conciuit **SAR** concinit **cqö** adsilientem **ryπ** assilientem **γ**(*exc.* **n**) adsilentem(ass- **n**)**SAαψωblfmnø** assidentem(ads- **djp**) **ϰp** 11 perturbat **lnqsz** 12 redit **sö** degener ag(ac **S²**)**S¹** degener et **π** degener **t** ne genera(-as **j¹** -e **nx¹**)**AR** assellus **no** 13 solicitet **bkowäöπ** solicitarier **r** femina **ψ** is **Sγϰpπ** his **AR** tamen *om.* **ω** 14 si ita est equa (eque **ö**) **ω** 15 uioliore **rä** precioso **γpqwyåπ** p̃sidio **l** mari **γπ** maris **SAR** subigitur **S** iniungitur **AR** iungitur **γϰ**(*exc.* **ju**)**π** hos **Sγ**(*exc.* **n**)**s²π** hoc **AR** hunc **k**

exstructus — machinam uocant rustici duos parietes aduerso cliuolo inaedificatos, qui angusto interuallo sic inter se distant, ne femina conluctari aut admissario ascendenti auertere se possit. aditus est ex utraque parte, sed ab inferiore clatris munitus, ad quae capistrata in imo cliuo constituitur equa, ut et prona melius ineuntis semina recipiat et facilem sui tergoris ascensum ab editiore parte minori quadripedi praebeat. quae cum ex asino conceptum edidit, partum sequenti anno uacua nutrit. id enim utilius est quam quod quidam faciunt, ut et
11 fetam nihilo minus admisso equo inpleant. annicula mula recte a matre repellitur et amota montibus aut feris locis pascitur, ut ungulas duret sitque post modum longis itineribus habilis. nam clitellis aptior mulus, illa quidem agilior, sed uterque sexus et uiam recte graditur et terram commode proscindit, nisi si pretium quadripedis rationem rustici onerat aut campus graui gleba robora boum deposcit.

exstructus **A** extructus **SR** machinam **γåπ** macinam **SAR** quem macinã **k** 2 cliuulo **tx**^{1} diuolo **bä** diliuulo **l** interuallis **SA** *om.* **a** sit **lo** sicut **k** 3 conluctari (cõ- **π**) **SAafhjoryåøπ** colluctari (colu- **cg** condu- **sö**)**R** aut *om.* **A**^{1} adscendenti **j** ascendente (-ẽ **l**) **lm** 4 se *om.* **p** se possit *om.* **ö** additus **tø** ab inferiore **SAR** inferiore **p** inferioris **ϰ** inferior **γ** (*exc.* **g**) clatris **zäπ** claris **SAR** clarus **ωjlm** claustris **γ** 5 ad quae *ed. Ald.*: ad quod **SAR** aliquid **ϰ**(*exc.* **j**)*om.* **γ** cõpistarta **q** in imo **S**^{2} immo **S**^{1}**Abfh**^{1}**my** in uno **ah**^{2} miuo **l** imo **ψkrøπ** uno **γϰωp** et ut **g** 6 prona **γϰpsy** pronam **SAR** 7 ediciore **g** editore (-i **k**)**ϰ**(*exc.* **j**)**k** editione **lå** quadripedi **SAαfjmruy** quadrupedi **R** prebeatq; que **h** 8 exea sino **A**^{1} uacua nutrit *om.* **n** 9 enim] cum **q** quam *om.* **ø** faciunt *om.* **u** et fetum **l** effoetam **gvx** effectam **nt** efetam **ϰ** 10 nichilo **hlø** inpleant **S** impleant **AR** implicant **ω** anicula **g** amicula **ψ** (*exc.* **w**) annicula **r** mula *om.* **ψ** 11 ammota **a** feris **γω** seris **SAR** soris(fo- **h**)**α** 12 deuret **y** duret duret **f** sitque **α**(*exc.* **h**^{1})**γch**^{2}**qrzπ** sique **SAωbdh**^{1}**jmpuywåø** si quae **f** si quẽ **l** s in que **ä** postea **γ** iteneribus **Ar** 13 mulis **cq**^{1} mullus **ö** quidem(-am **n**)**γπ** quod **SAR** 14 ut uterq; **bm** 15 fronscicindit **A**^{1} nisi(*om.* si)**ab** precium **qsvwxåπ** quadripedis **SAfh**^{1}**jmp** **qruwyzå** quatripedis **d** quadrupedis **R** onerat **γkosåπ** onerant (hodqu) **SAR** 16 gleba **Sγpπ** graebra **A**^{1} craebra **fʌ** crebra **R** robori **ö** bonum **SAcu** bonum **q** deposcat **t** poscit **k**^{1}

38 Medicinae mularum

Medicinas huius pecoris plerumque iam in aliis generibus edocui; propria tamen quaedam uitia mularum non omittam, quorum remedia subscripsi. equienti mulae cruda brassica datur, suspiriosae sanguis detrahitur et cum sextario uini atque olei turis semuncia marrubii sucus instar heminae mixtus infunditur. suffraginosae hordeacia farina inponitur, mox 2
suppuratio ferro reclusa linamentis curatur, uel gari optimi sextarius cum libra olei per narem sinistram dimittitur admisceturque huic medicamini trium uel quattuor ouorum albus liquor separatis uitellis. flemina secari et interdum inuri 3
solent. sanguis demissus in pedes ita ut in equis emittitur, uel si est herba, quam ueratrum uocant rustici, pro pabulo cedit.

Medicinas mularum *maiusc.* **d** Medicinas mularum capitul X. *rubr.* **m** Medicine mularum **gq** De medicina *rubr. in marg.* **fz** De medicinis (-na **b**) mularum *rubr.* **t** *in marg.* **b** De medicinis mulorum (X. **o**) *in marg.* **os** DE Medicinis eorum. Caput ultimum. **π** huius] hii **Afø** hi **cjruwzå** *om.* **o**[1]**pqy** pecoris *om.* **p** 2 docui **p** adocui **jø** ommittam **br** obmittam **dqø** 3 suscripsi **k**

XVIII De medicina mularum *maiusc.* **S** De medicina mu|la|rũ (XVIII *in marg.*) **A** *rubr. in marg.* **h** Mularum medicine *in marg.* **ø** De medicina mulorum *in marg.* **l** De medicina earum *in marg.* **y** XVIII De medicina *in marg.* **w** *cap. 38 a uerbo* equienti *usque ad finem exscr.* **M** equanti **n** Febricitanti **t** brasica(basicha **ö**)**ωå** brafia **n** 4 suspirose **γ**(*exc.* **ü**)**ϰms** detragitur **M** sestario **Sπ** 5 thuris **ϰ**(*exc.* **ju**)**lopr**[2]**st** semuntia **mnqsxö** semiuncia **dpwzå** semũcias **k** *om.* **M** marruuii **S** marubii **ψωlü** marrubiq; **M** succus**γ**(*exc.* **ü**)**doqwåäöπ** emine **d**[1]**väπ** mistus **u** 6 [s s]uffragio nose **M** suffragio se **n** sufraginose **ω** hordeacia **S** ordeacia **A** hordeatia **mM** hordeacea **ψabfhjloprüøπ** ordeacea **γ** (*exc.* **ü**)**ϰ**(*exc.* **j**)**ksyö** hordeiora **å** imponitur **R** 7 relusa **A**[1] recisa **t** lineamentis **ø** liniamentis **s**[2]**zä** linimentis **π** liciamentis **a** *uerba* uel gari — uitellis *om.* **M** uel gari **Sπ** uel cari **AR** uulgari(-cari **üx**[1])**nüx**[1] uel meri **t** 8 seruitarius **ψ** sertarius **hj** sestarius **π** dimittitur] infunditur **v** 9 medicamentum **nüx**[1] medicaminũ **c** medicationi **ä** quattuor **SAabfhjmrsuwøπ** quatuor **R** IIII[or] **pü** 10 separatis **SAαcdfrvåøπ** seperatis *uel* sepatis **R** separatus (repar- **l** super- **m**)**blm** [f] lemina **M** femina **SAR** Semina **x**[1]**ö** serari **ϰntü**[1]**x**[1] siccari(sec- **w**)**wä** *om.* **å** iniuri **A**[1] 11 [ ]angus (i *ss.*) **M** demissus **Sϰγ** dimissus **ARM** ut] et **a** in *om.* **zä** admittitur **π** 12 ueretrũ **u** uerbas cum **M** rustici uocant **γϰ** (*exc.* **u**) pro *om.* **y**

est et *ὑοσκύαμος*, cuius semen detritum et cum uino datum praedicto uitio medetur.

Macies et languor submouetur saepius data potione, quae recipit semunciam sulpuris ouumque crudum et murrae pondus denarii. haec trita uino admiscentur atque ita
4 faucibus infunduntur. sed et tussi dolorique uentris eadem ista aeque medentur. ad maciem nulla res tantum quantum Medica potest. ea herba uiridis celerius nec tarde tamen arida faeni uice saginat iumenta, uerum modice danda, ne nimio sanguine stranguletur pecus. lassae et aestuanti mulae adeps in fauces demittitur uinumque in os suffunditur.

est et **SAt** est **RM** est *u. sp. r.* **yåø** *om.* **aüä** *om. u. sp. r.* **z** YOCkyAM|IOC **S** yoσkyaμoc **A** *ὑοσκύαμοσ* **π** *om. u. sp. r.* **R** (*sed in u. sp. postea ὑοσκύαμοσ* **ωfhuüx** *ὑοσκυαΜωοΗ* **g** *Vὸσkδamoſ* **l**) *om. nullo sp. r.* **ä** ihosciamos **M** et *om.* **M**

a uerbis Macies & languor *excerp. pergunt* **NP** *uerba* 3 Macies — 7 medentur *exscr. Pel. 32; cfr Hipp. Ber. 68,12* 3 maties **ωc qyM** languor **SAPϰ**(*exc.* **d**)**bfhmpyπM** *Pel. R* langor **NR** langior(lo- **r**) **nr** submouetur **R** summouetur (sumo- **k**) **SANPbröø** *Pel.* sum uo mouetur (uo *exp.*) **M** mulis *add.* **NP** pocione **N** potione quae *om.* **q** repit **frø** semuntiam **Pϰ**(*exc.* **d**)**sö** semuntian **M** semiunciam(-ti- **pw**)**ψdnp** sulpuris **SAahM** sulphuris **NP**(-oris **o**)**R** *Pel.* sulfuris **gvxzäö** ociumq; **a** orrumq; **h**^{1}**k** ouum **r** oı͂q; **å** mirre **Ngvzäø** mirrhe **t** myrre **o**^{2}**p**^{2}**süx** myrę **ö** myrrhæ **π** denari **M** denaris **r** tria **czäøπ** intrita **M** admiscentur **γωa**^{2}**cdkπ** ammisentur **M** admiscetur **SAψa**^{1}**bfhlmpqruyø** atque ita] itaque **N**

infundentur **α**(*exc.* **h**^{1}) infunditur **Nψ** infundatur **M** sed et˜ s& **N** et *om.* **ω** *uerba* et — medentur *om.* **l** aeque *om. Pel.* tus si **Aabfhuwyå** thus si **ϰ**(*exc.* **u**)**präø** tusci **n** dolorisq; **Nö** doriq; **cr** dolori **b** ista] esca **ä** *om.* **ö**^{1}**M** *post* medentur *nihil ex Columella excerpt. in* **NP** aeque] q; **c** matiem **csx**^{2}**M** macies **u** manes **b** materies **nqüx**^{1} matrem **g** macione **ö** ea] Et **t** celerius **SM** *om.* **AR** tñ tarde **bm** tarde tãtum **π** ter tarde (ter *exp.*; tamen *om.*)**M** aridia(*alt.* i *exp.*)**M** arrida **ω** uite **r** uitia **M** sagenat **ω** nec **b** strangulentur pecora **γ** distendat pecus **M**

laxe **t** ustuanti **A**^{1} extuatim **ϰ** adeps **α**(*exc.* **h**^{1})**tü**^{2}**AM** ad eos **SA**^{1}**R** ad os **cπ** demittitur **Sp** dimittitur **AR** dimittur (i *s.* tt) **M** uinumque **αωe**^{2}**πM** uirumque **SA**^{1}**ψbe**^{1}**lmrvyø** uerumq; **nx**^{1} merumq; **tü**^{2}**A** utrumq;(*uel*- uq;) **ϰgpü**^{1}**x**^{2} in os *om* **M** suffunduntur **ψ**(*exc.* **å**)

cetera exequemur in mulis, sicut prioribus huius uoluminis partibus tradidimus, quae curam boum equorumque continent.

exsequemur **M** exeque(mur *in marg.* A)**A** pprioribus **S**^{1}**ø**^{2} prius **M** huius *om.* **ω** uoluminibus **A** cura **åM** cura in **y** bouum **SAowM** boum **R** equarumq; **Aak** continet **mröM**

L. iuni moderati columelle. rei rustice. lib VII. ueterinarius medicinalis *maiusc.* **S** liber iuni moderati columelle rei rustice liber VII. utterinarius medicinalis *maiusc.* **A** Iunii moderati columelle (liber VII **h**) rei rustice uterinarius medicinalis explicit (liber septimus *add.* **a** feliciter *add.* **h**) *rubr.* **h** *maiusc.* **a** l. iu. (iuni **be**) moderati columelle (mo. colu. **o**) rei rustice liber VII. explicit uterrinarius (foeliciter ueteri- **e** feliciter ut ueteri- **y** utteri- **bo**) medicinalis **by** *maiusc.* **eor** L. Iunij (Iuni **f**) moderati Columellae rei rusticae liber septimus explic. Veterinarius medicinalis (foeliciter veterinarius **f**) *maiusc.* **få** L. iuni (Liber iuni **l**) moderati columelle rei rustice liber septimus explicit foeliciter (*add.* ut terinarius **ø**) **lw** *maiusc.* **ø** L. iunii moderati columelle rei rustice ad P. Siluinum liber septimus explicit **v** L. iu. mo. col. rei rusticae liber VII explicit *maiusc.* **s** l. iuni mo. col. liber septimus explic̄ *maiusc.* **m** L. Columelle liber VII explicit *rubr.* **g** septimi libri finis *maiusc.* **d**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RUSTICAE

LIBER SEPTIMVS

DE MINORE PECORE

LIBER SEPTIMVS HAEC CONTINET

I. De minore asello.
II. De ouibus emendis tuendisque.
III. De arietibus eligendis.
IIII. De ouibus tectis.
V. Medicinas pecoris ouilli.

Liber II (secundus **å**) de minore pecore Liber octauus (VIII **ø**) haec continet **å** *maiusc.* **Seø** lib. II (secundus **y** III **o**) de minore (-ri **ø**) pecore liber VIII.(octauus **y**) haec continet **Abowy** iusdem de minore pecore liber octauus incipit foeliciter cuius argumenta haec sunt *maiusc.* **v** Vtterinarius Medicinalis Liber II. De minore pecore **μ** Liber Iuni moderati Colomelle Rei Rustice octauus incip̃ feliciter *rubr.* **l** Liber VIII incipit feliciter de minore pecore *rubr.* **h** incipit VIII liber eiusdem feli~ *maiusc.* **r** Liber octauus incipit feliciter **a** L. M. Columelle liber octauus incipit **g** L. Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber octaus incipit feliciter *maiusc.* **f** Incipit liber octauus *maiusc.* **m** (*add.* feliciter) *rubr.* **z** Incipit VIII h'cont' **s** Octauus haec continet *maiusc.* **d** Liber octauus rei rustice seqtur **q** Lutii iunii moderati columellae rei rusticae liber octauus *maiusc.* **π** *Inscriptionem om. u. sp. r.* **ejknp tuüxåö**

Argumentum libri om. **acfklqzäπ** *ceterum cfr app. crit. ad arg. lib. I et VI* *numerum ante* De ouibus *om.* **S** *etiam ante* De minore **A**, *quam ob rem mutati sunt numeri usque ad* XIII Medicinas earum *in* **S**, *ad* XII Medicinas eorum *in* **A** *numeros postpos.* **dmnüvwxåö** *om.* **gjptuv** 3 emendi **A**[1] De generibus ouium et que regio cuiq; generi conueniat **tv** 4 arietis **A** De eligendis arietibus et ouibus comparandis **tv** 5 tetis **S** De tuendis ouibus || De generosis ouibus sub tecto alendis **tv** 6 medicinas *arg. post lib. XI* Medicina **SAμbefhmory** De medicina **γ**(*exc.* **tv**)**djpsuwåö** ouili **Ss** ouillai **A** ouille **g** ouilis **fn** Medicina pecoris ouilli morbo laborantis **tv**

VI. De officio pastorum.
VII. De capris.
VIII. Medicinas earum.
VIIII. De caseo faciendo.
X. De subus.
XI. Medicinas earum.
XII. De castratione.
XIII. De canibus.
XIIII. Medicinas eorum.

officio **S** *arg. p. l. XI* offitio **ωü** officina **AR** officia **j** pastoris **ωü** *uersum om.* **tv** 2 De pecore caprino et eius cultu **tv** 3 Medicinas **SA** Medicina **μr** Medicine(Mede- **h**)**R** De medicina **ö** De medicinis **ns** Dedicine **w** Medicina caprini pecoris **tv** 5 subus **SAbdfjmrø** *arg. p. l. XI* suibus **γ**(*aliter* **tv**)**p**^{2} subiis **ωμehp**^{1}**uwyå** De pecore suillo eiusque cultu **tv** 6 Medicinas **SA** *arg. p. l. XI* Medicine (Mede- **h**) **R** De medicinis **n** Cura uitiosi pecoris ouilli **tv** 7 De castratione pecoris suilli **tv** 8 De canibus & medicinis (medĩ **o**) earum **os** De pastoralibus (pastoribus **t**) et uillaticis canibus **tv** 9 Medicinas **SA** *arg. p. l. XI* Medicine **R** De medicinis **ö** De medicina **y** Medicinie **n** Remedia morbo laborantium canum **tv** eorum **SAd**^{2} *arg. p. l. XI* earum **R**

De minore pecore dicturis, Publi Siluine, principium 1 tenebit minor in ora Arcadiae uilis hic uolgarisque asellus, cuius plerique rusticarum rerum auctores in emendis tuendisque iumentis praecipuam rationem uolunt esse. nec iniuria, nam etiam eo rure, quod pascuo caret, contineri potest exiguo et qualicumque pabulo contentus, quippe uel foliis spinisque uepraticis alitur uel obiecto fasce stramentorum, paleis uero, quae pene omnibus regionibus abundant, etiam gliscit. tum 2 inprudentis custodis uiolentiam neglegentiamque fortissime sustinet plagarum et penuriae tolerantissimus, propter quae tardius deficit quam ullum aliud armentum. nam laboris

De minore asello

L. iuni moderati columelle rei rustice liber octauus (VIII. **fs** foeliciter *add.* **w** *post* octauus *add.* **y** incipit feliciter **åø**) **wy** *maiusc.* **eosåø** Liber VIII. incipit **b** De minore asello **nq** *rubr.* **t** *maiusc.* **d** De minore asello capitulum primum *rubr.* **m** *maiusc.* **v** De asello *in marg.* **o** De asello. Caput. I. **π** dicturus **ωabd**^{2}**ekpqu**^{1}**åøμ** dicturi **d**^{1}**nüx**^{2}**z** publi **SA** P. **R** 2 minor in ora *scripsi*: minor minora **SA**^{1}**R** minor **γ**A**π** archadie **κψωabkprvåø** asellus **t** uillis **ä** uolgarisque **Aaefhpyø** uulgarisque **SR** 3 in *om.* **a**^{1} tuendis *om.* **ny** 4 iuuencis **å** ne iniuria **ø** 5 iam **d**^{2}**q** eo rure **tπ** eorum re **SAR** eorum grex **k** eo re **a** in illorum re(*om.* etiam) **nüvx** eorum in illorum re **g** pot&st **S** 6 contentũ **a** spinis (*om.* que) **a** 7 uepratici salitur **S** uel pratici salitur **A** uel praticis (prati his **a** prati||is *s. u.* **h** pratis **ksö** pticis **yπ** herbis *in m. add.* **t**) alitur(aliter **clqä** salicis **nüx**^{1}) **R** abiecto **ψ** falce **n** 8 habundant **puø** abundat **y** 9 inprudentis **SAåø** imprudentis **R** uiolentiam *addidi*: *om.* **SAR** negligentiamq; **R** negligentiam (-ciã **g**) quam **γ** negligentiam **π** *uerba* -sime sustin& plagarum & penurię tolerantis *om., in m. add.* **S** 10 substinet **qsuzø** placarũ **A**^{1} tollerantissimus **celnqtuyzåä** patientissimus **p** 11 defecit **ψ** ullud **a**^{1} uullum **g**

et famis maxime patiens raro morbis adficitur. huius animalis tam exiguae tutelae plurima et necessaria opera supra portionem respondent, cum et facilem terram, qualis in Baetica totaque Libye sit, leuibus aratris proscindat et non minima
3 pondere uehicula trahat. saepe etiam, ut celeberrimus poeta memorat,

tardi costas agitator aselli
uilibus aut onerat pomis lapidemque reuertens
incussum aut atrae massam picis urbe reportat.

iam uero molarum et conficiendi frumenti pene sollemnis est huius pecoris labor. quare omne rus tamquam maxime necessarium instrumentum desiderat asellum, qui, ut dixi, pleraque utensilia et uehere in urbem et reportare collo uel dorso commode potest. qualis autem species eius uel cura probatissima sit, superiore libro, cum de pretioso praeciperetur, satis dictum est.

famis est maxime **gnvx** paciens **ahlå** moribus **f** adficitur **SAfhjmwyø**² afficitur **R** animali **ä** 2 tam **Sψtüπ** tamen **AR** tum **q** cum **gnvx** tutelle **wåä** potionẽ **ä** tutelam **k** 3 quom et **e** tum et **gnvx** et cũ **l** uetica **A**¹ betyca **v** bethica **r** beticha **w** beti (*u. sp. r.*) **zä** 4 libye **süvxö** lybie **So** libie **acgh²knø** lybia **t** libia **ä** libya **zπ** libre **Abdefh¹jmpquwyå** labre **lr** sit *ed. Ald.*: sic **söπ** si **SAR** est **t** lenibris **d** aratis **SA**¹ rastris **ö**¹ proscindit **q**¹ profũdat **å** prostundat **w** pros(*u. sp. r.*)**zä** et non] quo **cq** *om.* **γ** (*exc.* **tü**²) non *om. u. sp. r.* **d** 5 pondera **S** nehicula **A**¹ ut] et **r** *Verg. Georg. I 273 sqq.* 7 agitatur **αr** 8 honerat **duø** reuertent **S**¹**A**¹ 10 incussam **b** incusum **nx**¹ incisum **h**² incursum **z** atram **bmno**² attrahe(atr- **wz**)**ψ**(*exc.* **å**) pes **α** ubere portat **k** umbȩ reportat **å** 11 reporat **w** rep (*u. sp. r.*) **ä** 12 conficienti (t *in* d *m*¹) **S** frumenti *om.* **n** pene *om.* **ψ** sollemnis **SAnxy** solemnis (-mpn- **w** -neis **a**¹) **αψcdepvö** solennis **bf glmqrtuüøπ** solemus **os** 13 pecorũ **SA**¹ omnem **SA**¹**fh**¹**jmopru**¹**wyäø** omẽ omne **d**¹**g** tus **q** *post* rus *u. sp. r. in* **Ahjruy** tamquam **SAcdlqüw** tanq̃ **R** 14 instrumentum *om.* **ϰ**(*sed exst. in marg.* **d** *et post* desiderat **q**)**nüx**¹ desidat **Awä** asellus **d**¹ asellis **ä** *om.* **q** 15 uehere **γϰklpsöπ** e uere (he *s.* er *m*¹ *ut uid.*) **S** uere **Aaefhorwyååø** ue ere **b** uetere **z** uete **m** bel **A**¹ comode **qå** mod **ö** 16 speties **cdefmnoq** eius *om.* **ϰjnx**¹ 17 precioso **glopqüvwxyåπ** stroso **ä**

2 De ouibus emendis tuendisque

2 Post huius quadripedis ouilli pecoris secunda ratio est,
quae prima fit, si ad utilitatis magnitudinem referas. nam id
praecipue nos contra uiolentiam frigoris protegit corporibus-
que nostris liberaliora praebet uelamina, tum etiam casei
lactisque abundantia non solum agrestis saturat, sed etiam
elegantium mensas iucundis et numerosis dapibus exornat,
quibusdam uero nationibus frumenti expertibus uictum com- 2
modat, ex quo Nomadum Getarumque plurimi *γαλακτοπόται*
dicuntur. igitur id pecus, quamuis mollissimum sit, ut ait
prudentissime Celsus, ualetudinis tutissimae est minimeque
pestilentia laborat. uerum tamen eligendum est ad naturam
loci, quod semper obseruari non solum in hoc, sed etiam in
tota ruris disciplina Vergilius praecipit, cum ait:

De ouibus emendis tuendisque *maiusc. rubr.* **S** *maiusc.* **d** *minusc.* **gq** *in marg.* **ä** De ouibus emendis tuendisq; Cp̃ II. *rubr.* **m** De Ouibus emendis tuendisq; Caput. II. **π** De ouibus tuendis *in marg.* **s** De ouibus *in marg.* **b** De generibus ouium et que regio cuiq; pecori conueniat *rubr.* **t** *tit. om.* **A** *et* **R** *plerique*   huius **S** *om.* **AR** maiores **t**   quadripedis **SA**(-dru-**ψbdlnqsvxyäöπ**)**R** quadrupedes(-dri- **h**^{1})**ch**^{1}**t** quadrupedum **g**   ouilli **R** ouili **SAlozäöπ** ouilij **s** ouilis **n**   2 quae] eaq; **l** queq; **z**   ulitatis **A**^{1} preferas **l**   3 nos precipue **n** nos *om.* **p**   frigoris uiolentiam **π**   reuerentiam **p**   4 liberiora **ψs** liberariora **k**   uelaminatur etiam **Ae**   tum] qn **l** cur **bf** uir **jpyø**   cesei **S**^{1}**A**   5 habundantia **Acjlnpqåö**   saturet **l**   etiam *om.* **nä**   6 eligantium **Aå** ellegantium **s**   iocundis **κψagjlnrvxö**   vniũsos (i *s.* o) **y**   dapidibus **e**^{1} lapidibus **m**   7 nationi **p**   ex partibus **nu**^{1}**v** expentibus **m**   comodat **pqtå**   8 numadum **κns**^{2} numidum **d**^{2} nomidum **h**^{2} munadum **x** namadum **y**   getarumque **Sπ** cetarumque **Aflors** ceterarumq; **R**   *Γ*ΑΑΚΤΟ*Π*ωΤΑΙ *rubr.* **S** TaaKO*Π*ωTaI **A** *γαλακτοπῶται* **π** *post* plurimi *u. sp. r.* **R** (*exc.* **α**); *γαλακτοπόται expl.* **efglosüx** *et in marg.* **h**^{2}ᴀ *γαλακτοπωται* **ö** *γαλακτοπτοται* **u**   gentium *νομάδες* **t**   *pergunt* Galatopote **S**^{1}**b** Galactopote **S**^{2}**A**(*uel* g-)**κ**(-cro-**q**)**ωefhklpyøπ** Galathopote **mr** gallatopote **gnvx** eialoctope **a** Galocto poete **w** poete **zä** poetę poetę **å** *om.* **tü**   9 dicuntur (*inter* di *et* c *ras.*) **S**   id] hoc **p**   nobilissimum **γκ**(*exc.* **u**) molissimum **ahåö**   10 prudentissimus **c**   ualetudinis **S**^{1} ualitudinis **S**^{2}**AR**   11 pestilentia **Sγksu**^{2}**π** pestilentie **A**(*uel* -ae)**R**   ueruntamen **aeknpvπ**   12 etiam *om.* **γκpö**   13 totam **zä**   disciplinam **ψ**(*exc.* **å**)   uirgilius **R**   *Verg. Georg. II* 109

nec uero terrae ferre omnes omnia possunt.
3 pinguis et campestris situs proceras ouis tolerat, gracilis et collinus quadratas, siluestris et montosus exiguas. pratis planisque noualibus tectum pecus commodissime pascitur, idque non solum generibus, sed etiam coloribus plurimum refert. generis eximii Calabras Apulasque et Milesias nostri existimabant earumque optimas Tarentinas. nunc Gallicae pretiosiores habentur earumque praecipue Altinates, item quae circa Parmam et Mutinam macris stabulantur campis.
4 color albus cum sit optimus, tum etiam est utilissimus, quod ex hoc plurimi fiunt neque hic ex alio. sunt etiam suapte natura pretio commendabiles pullus atque fuscus, quos praebet in Italia Pollentia, in Baetica Corduba nec minus Asia rutilos, quos uocant *ἐρυθραίους*. sed et alias uarietates in hoc pecudis

fere **lö**^{1} ferro **r** ferres **j**^{1} 2 et] est **ψ**(*exc.* **å**) oues **bl** eius **qå** tollerat **ceglyå** 3 colinus **säö** at siluestris **γ** & siluestris **ϰp** siluestres **m** et *om.* **ϰp** montuosus **kt** montosis **på** motosus **ö**^{1} 4 nonualibus **A** naualibus **ju** tecum **m**^{1} grecum **t** pascetur **g** patitur **nx**^{1} 6 resistere **A**^{1} referet **h**^{1} talabras **n** calabrasq;(*om.* apulas)**a** milesias (-asq; **n**)**γ** miles **SAR** milites **bd**^{2}**su**^{2}**öπ** 7 existimabunt **jpuø**^{1} optima starent inas (*ult.* a *in ras.*) **S** *uerba* nunc — altinates *om.* **p** nunc — earumq; *om.* **nvx** hunc **cd**^{1}**q** gallici **l** galice (-ee **ö**)**gö** 8 preciosiores **elovwyπ** earumq; *om.* **gtü** precipueq; **g** itemq; que **bmo**^{2}**sö**^{2} Itaque **π** 9 citra **sö**^{1} circha **w** 10 tum] quom **e** tamen **nx**^{1} est etiam **r** etiam (*om.* est) **ψe** 11 hoc] eo **π** *om.* **ω** ex suapte **ω** 12 precio **lopqüvwxååäπ** *om.* **n** commendabiles (come- **tx**)**γ**(*exc.* **n**) commendabilis **SAR** cõmendabis **j** pulus **äö** quod **α** prebent **ωπ** 13 polentia **cgüö** imbetica **q** et betica **å** *om.* **ä** cordoba **A** cordula **hv** lutilos **SA**^{1} rutilo **m** rutibus **ϰ** ruribus **nx**^{1} (**ü**^{1}?) 14 uocant **a** uocat **SAR** uocant greci **ä** *ΕΡΥΘΡΑΙωC* (*rubr., deinde ras.*) **S** *ϵΡΥΘΡàΙωC* (*deinde u. sp. r.*) **A** εϱυθϱούσ **π** *graec. om. u. sp. r.* **R** *sed in u. sp. scr. postea* ἐϱυϑϱαῖουσ **ü** ἐϱυϑϱαῖοσ **ef** εϱυϑϱαιος **x** ἐϱυφϱαιοσ **g** ἐϱυϑϱούσ **tö** ἐϱοϑϱαῖσ **os** *et in marg.* ἐϱυϑϱαῖοσ **h**^{2}**A** ἐϱυϑϱοὶσ **s**^{2} *om. sp. non r.* **l** *deinde lat. litt.* Erythraeos **S**(*uel.* -eos) **abfhjmnruüvx** Erytrheos **A** erithreos **ωgpyπ** erytheos **å** eritaheos **w** erythracos **q** eiythracos **d** euthracos **c** erythra(*maiusc.*)eos **ø** *om.* **ekltzä** uaritates **S** uarietas **ψ** pecoris **ωv**^{1}**π**

genere docuit usus exprimere. nam cum in municipium Gaditanum ex uicino Africae miri coloris siluestres ac feri arietes sicut aliae bestiae munerariis deportarentur, Marcus Columella patruus meus, acris uir ingeni atque inlustris agricola, quosdam mercatus in agros transtulit et mansuefactos tectis ouibus admisit. eae primum hirtos, sed paterni coloris 5
agnos ediderunt, qui deinde et ipsi Tarentinis ouibus inpositi tenuioris uelleris arietes progenerauerunt. ex his rursus quicquid conceptum est, maternam mollitiem, paternum et auitum rettulit colorem. hoc modo Columella dicebat, qualemcumque speciem, quae fuerit in bestiis, per nepotum gradus mitigata feritate reddi. set ad propositum reuertar.

Ergo duo genera sunt ouilli pecoris, molle et hirsutum, 6 **De arietibus eligendis**
sed in utroque uel emendo uel tuendo plura communia, quaedam tamen sunt propria generosi, quae obseruari conueniat.

in *om.* **αψ** 2 caditanũ **S^{1}A^1** affrice **mw** aphrice **ü** affrici **ä** aphrici **z** iniri **αg** uiri **v** uarii **sü** uuari **nx^1** mire **l** siluestris **γϰp** 3 in uiuariis **γ** M. **R** 4 Collumella **oä** Colummella **e** Columnella **ü** Columbella **r** ingeni **A** ingenii **R** (ii *in ras. m^2 ut uid.*)**S** at **q** inlustris **SAfhjpyw** illustris **R** 5 quondam **ø** mereatus **A^1** mercant **n** mẽca **ø** mansuefactis **k^1** 6 tectis *om.* **a** obibus **S^1** et **γ**(*exc.* **t**)**ϰ**(*exc.* **j**)**ö^1** que **t** He **f** he **ö^2** hirtos *ed. Ald.* : ortos **SA**(ho- **bwz**)**R** sed *om.* **t** 7 deñ **x** demũ **m** ipse **e** obibus **S^1** opibus **S^2** impositi(-ta **ö^1**) **R** 8 tenuiris **S^{1}A^1** tennuioris **f** tenerioris **ü** tenuioribus **n** progenerarunt **püäπ** 9 molliciem **abcghlpvxäøπ** moliciem **å** molitiam (-iẽ **s**) **ω** ac **l** 10 retulit **cgjklmnpqrswyz** attulit **ö** *uerba* hoc modo — reddi set *om.* **wå** Collumella **ä** Colummella **e** Columnella **ü** qualencunq; **gkvxöπ** 11 spetiem **cmoqu** fuerit **γzäø** fuerint **SAR** fuerin **h^1** fuerunt **ϰ**(*exc.* **ju**) inuestiis **S^1** 12 reddis & **S^1** reddi. sed **S^2** reddisset **Ace^1** redidisset **ø** redisset **ϰ**(*exc.* **c**) **ωe^{2}flmpy** redisse **αγbr^2** rediisse **zäπ** reddisse **t^2** reddidisse **r^1**
IIII De arietibus eligendis *rubr. maiusc.* **S** De arietib; eligendis **A** *in marg.*(elli- **w**)**befswyz** *rubr.* **l** III De arietibus eligendis *in marg.* **o** *rubr. in marg.* **h** De arietibus eligendis. Capitulum III *rubr.* **m** De arietibus *in marg.* **ä** 13 ouilli **αγ**(*exc.* **n**)**ϰbempr^{2}wy** ouili **SAωlnr^{1}zäøπ** hyrsutum **nv** 14 uel *om.* **å** uel tuendo *addidi praeeunte ex parte Gesnero* : *om.* **SAR** 15 sunt tamen (tamen *om.* **v**) **γ** proprie **e** ɔseruari obseruari **w**

communia in emendis gregibus fere illa: si candor lanae maxime placet, numquam nisi candidissimos mares legeris, quoniam ex albo saepe fuscus editur partus, erythraeo uel pullo
3 numquam generatur albus. itaque non solum ea ratio est probandi arietis, si uellere candido uestitur, sed etiam si palatum atque lingua concolor lanae est, nam cum eae corporis partes nigrae aut maculosae sunt, pulla uel etiam uaria nascitur proles, idque inter cetera eximie talibus numeris significauit idem qui supra:

i l l u m a u t e m, q u a m u i s a r i e s s i t c a n d i d u s i p s e,
n i g r a s u b e s t u d o t a n t u m c u i l i n g u a p a l a t o,
r e i c e, n e m a c u l i s i n f u s c e t u e l l e r a p u l l i s n a s c e n t u m.

2 una eademque ratio est in erythraeis et nigris arietibus, quorum similiter, ut iam dixi, neutra pars esse debet discolor lanae multoque minus ipsa uniuersitas tergoris maculis uariet. ideo nisi lanatas oues emi non oportet, quo melius unitas co-

in *om.* **k** fere illa *om.* **a** 2 numquam] semper quam *in marg.* **t** nisi **S** *om.* **AR** 3 parthus **S** ex erythræo **t**^{2}**π** erithreo **gprä** erythraco **q** eritharaco **å** erythmeo **s** eritinio **ö** erythrareo **k** erytharaco **w** erytheo **b** albusq; **h**
De arietibus eligendis **gq** *maiusc.* **d** De eligendis arietibus et ouibus comparandis **t** De Arietibus eligendis. Cap. III. **π** est *om.* **γdq** 5 probande **n** probanda **q** probandis **j**^{1} probandum **g** si] et **y** se **d**^{1}**ju** candido uellere **b** pallatum **ψ** 6 lingua *om.* **r**^{1}**ö**^{1} concollor **SA**^{1} cũ color **å** ẽ lane **ä** eae] et **κnüx**^{1} ea **ø** hec **lö** hee **o** hæ **π** he **rs** *om.* **y** 7 aut] atq; **γκ**(*exc.* **ju**) musculose(-scose **ä**)**ψ** pila **c** pili **nüx**^{1} & **ä** 8 numeris **γdkpsåöπ** numeri **SAR** muneri **m** *Verg. Georg. III* 387 *sqq.* 10 candidum **a**^{1} 11 ipse **Sγsπ** ipsa **AR** 12 iugera **n** tantum modo **v** tamen **d** cum **dqwä** 14 reijce (*uel* -ii-) **γ**(*exc.* **n**)**depöπ** irice **o** reice ne] reicere **z** nec **bm** maculas **q** pulis **A**^{1}**ö** 15 nascentum(nac- **v** -ur **g**)**γuöπ** nascentium **SAR** nascentiumq; **m** 16 eadem (*om.* que) **κ**(*exc.* **j**)**ö**^{1} est *om.* **ö**^{1} erithreis **gmpv** erythracis **dq** eritharcis **ψ** eritrahis **ö** & *in ras. scr.* **S** 17 iam *om.* **nüx**^{1} 18 mutoque **Aefh**^{1}**y** *om.* **a** minus ipsa *om.* **a** uniuersa **γκp** maculosis **ω** 19 ideo] nõ **z** (*uulgo* iõ!)

loris appareat, quae nisi praecipua est in arietibus, paternae notae plerumque natis inhaerent.

Habitus autem maxime probatur, cum est altus atque 3
procerus, uentre promisso atque lanato, cauda longissima densique uelleris, fronte lata, testibus amplis, intortis cornibus, non quia magis hic sit utilis — nam est melior mutilus aries — sed quia minime nocent intorta potius quam subrecta et patula cornua. quibusdam tamen regionibus, ubi caeli status uuidus uentosusque est, capros et arietes optauerimus uel amplissimis cornibus, quae tam porrecta altaque maximam partem capitis a tempestate defendant. itaque si plerumque est atrocior 4
hiems, hoc genus eligemus, si clementior, mutilum probabimus marem, quoniam est illud incommodum in cornuto, quod cum sentiat se uelut quodam naturali telo capitis armatum, frequenter in pugnam procurrit et fit in feminas quoque procacior.

adpareat **S** apareat **wö** apparat **q** appat **ju** paternae *om.* **l** 2 inherent **γ** inheret **SAR** *Cap.* 3,3—4 *usus est Pall. VIII* 4,2 3 autem *om.* **l** aut **n** maxime autem **z** albus **ä** atque *ante* lanato *om.* **ψ** 4 lauato **eå** densisq; **ωj^{1}wå** 5 fronte **Sγb^{2}dπ** *Pall.* in fronte **AR** testibusq; **γ** 6 *uerba* nam est melior mutilus *om.* **h^1** melior nam est **ψ** natura ẽ melior **t** *om.* **h^1** inutilis **ϰ**(*exc.* **ju**)**l^{1}åö** utilis **h^1** maxime inutilis mutillus **ä^1** *uerba* aries sed quia *om.* **a** 7 quia **Sγklsöπ** qui **AR** surrecta **γzπ** subiecta **r^{1}ö^1** surrepta(subr- **uä**)**ϰ**(*exc.* **j**)**ä** 8 corona **ψ** quibusdam **Sk^{2}π** quibus **AR** Quin hijs (ijs **ü**) **nüx^1** In ijs **t** Quibus is **v** tamen *om.* **π** status *om.* **r** humidus **γϰ**(*exc.* **j**)**abm** uiuidus(ni- **ä**)**ψp** ĩuidus **l** 9 -que *om.* **ä** capras **r** capres **l** aries **p** 10 quod **γ** tam] cũ **l** tum **å** porrecta **tü^2** profecto **SA** (pre- **l**)**R** profectoq;(*om.* alta)**å** altaq; **t** alta **k** altoque **SAR** capitis *om.* **t^1** corporis *in marg.* **t^2** 11 a] et **e** defendant **γckl^{1}π** defendat **SAR** deffendat **åø** defendit **ω** plerumq;(*uel* -un-)**γbcklqr^{1}syzåπ** plerum **SAad^{2}efhjmopr^{2}uwø** plerun **ö** plenum **ä** plerunq; plerum **d^1** atrotior **elmqwy** 12 hiems (hy- **tüzπ**)**γψabh^{2}ksö^{2}π** hiemis(hy- **cdeoq**)**SAϰeflmopryø** hiems(*sed* s *in ras. m*^{2}; *fuit* hiemis?)**h^{1}ö^1** eligimus **bü** ellegimus **s** dementior **cjmpä** mutilem **ö^1** inutilum **å** 14 senciat **eglå** naturali tęlo **S** naturate loco **A** ñe telo **t** nature(ñe)loco **R** armentum **ϰp** 15 impugnam **gn** sit **q** sic **nüx^1** procacior **γ**(*exc.* **n**)**dfj korπ** procatior **SAR** procatio **ä** pcreatior **m**

nam riualem, quamuis solus admissurae non sufficit, uiolentis-
sime persequitur nec ab alio tempestiue patitur iniri gregem,
5 nisi cum est fatigatus libidine. mutilus autem, cum se tam-
quam exarmatum intellegat, nec ad rixam promptus et est in
uenere mitior. itaque capri uel arietis petulci saeuitiam pasto-
res hac astutia repellunt: mensurae pedalis robustam tabulam
configunt aculeis et aduersam fronti cornibus religant; ea res
ferum prohibet a rixa, quoniam stimulatum suo ictu ipsum se
6 sauciat. Epicharmus autem Syracusanus, qui pecudum medici-
nas diligentissime conscripsit, adfirmat pugnacem arietem miti-
gari terebra secundum auriculas foratis cornibus, qua curuan-
tur in flexum. eius quadripedis aetas ad progenerandum opti-
ma est trima, nec tamen inhabilis usque in annos octo. femina
post bimatum maritari debet iuuenisque habetur quinquennis;
7 fatiscit post annum septimum. igitur, ut dixi, mercaberis

uiolatissime **ψ** 2 prosequitur **g[1]kl[1]ops[1]π** au **S[1]** tempestiuum **γ**(*exc.* **nv**) *post* patitur *pos.* **γ** iniri **s[2]tü** inire **R** ini (patituri nigrae gem **S** patiturinigregẽ **A**) **SA** 3 libidinem **Aå** mutitus **S[1]** mutilis **αdq** multis **c** mutillus **ä** inutilis **åø** 4 exarmentum **o** exornatum **ä** intellegat **SAeø** intelligat **R** ne **t** rissam **d[1]o[1]r** prontus **t** est et **γ**(*exc.* **t**) est(*om.* et)**kt** nec est **ö[1]** 5 uenerem **γκs** uentrem **ö** uentus **m** uenire **a** arietis **γaksz äö[2]π** arietes **SAκbefhlmoprwyåö[1]ø** seuiciam **clmä** pastoris **bem** 6 ac **nou** astucia **acgxyåø** mansure **S[1]A** roburobustã **S[1]** 7 confingunt **κ**(*exc.* **j**)**bå** aduerse **γ** aduersane **s** frontem **d[1]** *om.* **g** religat **ö[1]** redigant **å** 8 ferrum **A[1]y[1]ö** prohibet a **R** prohibent a **c** prohibita **SA** quõ **SA** qm̃ **l** quom **κ** (*exc.* **c**)**efhmopsw** cum **R** stimolatum **bm** stimulatus **k** hictu **S[1]** 9 sautiat **mswöπ** sentiat **zä** epicarmus **gsvxö** epycharmus **cd[2]kmnq** epycarmus **d[1]t** siracusanus **Abjknpuw** 10 adfirmat **SAf[1]hjmoqsuwy** affirmat **R** confirmat **ö** pugnatem **d[1]y** pugnantem **ψfö** mitigare **γ** 11 terebratis **c[1]** cornibus qua *in ras. scr.* **S** quia **gnä** curuatur **cpö[1]** 12 flexu **γ**(*exc.* **gx[2]**)**zä** quadripedis **SAefhjmorsuyø** quadrupedis(-tru- **w**)**R** propugnandum **nü[1]x[1]** gñandum **g** 13 in] ad **γ** VIII annos **t** 14 post *om.* **e** uimatum **S[1]A[1]** maritari deb&(-ri deb- *in ras.*) **S** maritas debet **ä** iuuenis(*om.* que)**zø** quinquennijs **nx[1]** 15 fatescit **o** VII (VII[um] **ü** VI **u**)**γdu** VI. **j** mercaberis **π** mercaueris **S** mercaris **AR** mercharis **wz** mercari **γbq**

ouis intonsas, uariam et canam inprobabis, quod sit incerti coloris. maiorem trima dente minacem sterilem repudiabis; eliges bimam uasti corporis, ceruice prolixi uilli nec asperi, lanosi et ampli uteri, nam uitandus est glaber et exiguus.

Atque haec fere communia sunt in conparandis ouibus, 8
illa etiam tuendis: humilia facere stabula, sed in longitudinem potius quam in latitudinem porrecta, ut simul et hieme calida sint nec angustiae fetus oblidant. ea poni debent contra medium diem, namque id pecus, quamuis ex omnibus animalibus sit uestitissimum, frigoris tamen inpatientissimum est nec minus aestiui uaporis. itaque chors clausa sublimi macerie praeponi uestibulo debet, ut sit in eam tutus exitus aestuandi, deturque opera, ne quis umor consistat, ut semper quam aridissimis filicibus uel culmis stabula constrata

oues lü   intonsas Sγlsπ intonsis A (-ten- r[1])R   uaria γ   et] ãt t   cauam äö cana (lana t) γ   *post* canam *addunt* conamque Sψefjlmopqr[2]uyöø et (*postea del.*) conãq; A comamq; cdr[1] comam rπ coma γ eo namq; (nan- ak) αs *om. u. sp. r.* b   improbabis SAαωdefjlmpqyåπ improbabilis ψ(*exc.* å)bcruø improbabile(-obãt˜ t)γ   sint g si l fuit n   2 trima aü[2]π trime SAR   dente π dentem SAR   *uu. 3 et 4 usus est Pall. VIII 4,3*   3 uimã A[1]   uastis g[1]   uasti corporis et prolixi *Pall.*   ceruice tü[2] cerui et SAR torui et ωπ cornu et l   prolixa tü[2]   uili nsz uillis ö uelleris αt *Pall.*   4 ueteri ä uteris α(*exc.* h[1])   et wå   gaber ju   5 sunt *om.* κnpüx[1]   comparandis R   De tuendis ouibus *rubr.* t   6 etiam] nõ t   intuendis k tuenda ωπ   humida ä humili r[1] utilia a humila q   facerest habula S[1]   7 porrecta γ prorecta k prouecta öπ profecta cd porrectã S profectam Aψ(per- z)efhjmopqruyø prefectam b prouectam s profectum a profectu l   8 et *om.* κnpüx[1] in l   hyeme dekoqtüzπ yieme l hiemẽ ö   oblidant γ obligant SAR afligant ö   debet d dicunt z   10 sit S *om.* AR   uestistissimũ A[1] uestitiximum u uecistissimum c uetustissimum (-am r)ψaerø   *uerba* frigoris — inpatientissimum *om.* a   frigorib; ä   inpatientissimum SAcgjnu impatientissimum (-cien- å) R   estiuis uaporib;(-ori å -il *u. sp. r.* w)ψ   11 estui p   chors SA[1] cohors R   12 macereriae A[1] materie elnqrüx[1]äπ mãe o[1] materia d   ea dkü   13 exitus estu- *in ras. scr.* S   estiuandi κ(ext- c)eh[1]nptv estiua nisi g extuandi ö teturq; SA[1]   *uerba* deturque — filicibus *om.* ä   umor SA[1] humor R humo d   subsistat γ(*exc.* vx[2])   14 ardissimis l crudissimis z   filicibus Sκ(*exc.* u)ltüπ felicibus AR silicibus gnvx   culuis c culinis v   constra jo costra u costruta s

sint, quo purius et mollius incubent fetae, sintque illa mundis-
9 sima, neque earum ualitudo, quae praecipue custodienda est, infestetur uligine. omni autem pecudi alrga praebenda sunt alimenta, nam uel exiguus numerus, cum pabulo satiatur, plus domino reddit quam maximus grex, si sensit penuriam. sequeris autem noualia non solum herbida, sed quae plerumque uidua sunt spinis, utamur enim saepius auctoritate diuini carminis:

> si tibi lanitium curae est, primum aspera silua
> lappaeque tribolique absint.

10 quoniam ea res, ut ait idem, scabros ouis reddit,

> cum tonsis inlutus adhaesit
> sudor et hirsutis secuerunt corpora uepres,

uerba quo — sint *om.* **c** purius **γ** plurius **SAR** plenius **l** plus **z** plur *u. sp. r.* **ä** puper (*deinde uerba* quam aridissimis — quo pu *repet.*) **m** molius **nö**^{1} melius **ψ** intubent **a** incumbent(-un- **m**)**Abdkl mnr**^{2}**uzäö** incumbant **r**^{1} fere sint **noüx**^{1} *uerba* fetae sint *om.* **läö** *etiam uerba* -que illa mundissima *om.* **l** stercoreq; *pro uerbis* fetae sintque illa **t** sintque illa *Gesner*: sint quola **SAR** sint colla **γ**(*exc.* **t**)**ψ** sint cola **kru** sint quopa **f** sint quala **π** mondissima **o** 2 ne qua **γ**(*exc.* **t**) ualetudo **s** ualido **f** 3 uligene **π** Omnia **S** pecori **γϰ** 4 et alimenta sunt **n** ẽ sunt alimenta **v**^{1} patiatur **S** saciatur **üv** sanatur **e** 5 maxumus **c** gregex **ä** rex grex **l**^{1} *om.* **q** sensit **SAαψbeflry** sentit **γϰω på**^{2}**øπ** sensv **m** 6 sequeres **q**^{1} sequebris **e**^{1} 7 uida **jpu** uiria **d**^{1} uiridia **d**^{2} utamur **R** utam **S**^{1}**Aeh**^{1} utar **S**^{2}**ψ** utantur **c** mutamus **l** enim] ergo **γϰ** autoritate **d**(**S**^{1} *ut uid.*) diui **ck** *Verg. Georg. III 384 sq.* 9 laniciuin **d**^{2}**vx**^{2} lancium **gx**^{1} lantium **n** lanitum **e**^{1}**uw** cure **küö**^{2} *Verg.* cura **SAR** est *om.* **üä** *Verg.* 10 silua *om.* **α** 11 lappe quo **α**(*exc.* **h**^{1})lappe ęq; **d** lappeq; et **ö** lapeq; **cø** lappe (*om.* que)**m** tribolique **S**^{1}**A**^{1} *Verg.* tribulique **R** tribulisq; **m** tribuli (*om.* que) **nqö** tribulis(*om.* que)**α** apsint **S**^{1}**A** 12 scabras **γsöπ** scrabos **u** scabos **d**^{1} stabro **y** oues **l**^{1}**üö** redit **quö** *Verg. Georg. III 443 sq.* 13 tum **s** tonsus **v** inlutus **S**^{1}**Aϰeflmopryøπ** *Verg. codd. M*^{1}*PR* inlotus **S**^{2}**s** *Verg. codd. aliquot* illotus (-tis **n**)**γ** inlotis **ö** in lutos **b** in litus (-tt- **å**)**ψ** in lucus **α** 14 sudore **αey** hirsutis **SA**(hy- **lö**)**R** *Verg. codd. MR* hirsuti **γc**^{2}**pπ** *Verg. codd. cett.*

tum etiam cotidie minuitur fructus lanae, quae quanto prolixior in pecore concrescit, tanto magis obnoxia est rubis, quibus uelut hamis inuncata pascentium tergoribus auellitur, molle uero pecus etiam uelamen, quo protegitur, amittit, atque id non paruo sumptu reparatur.

De admissurae temporibus inter auctores fere constitit, 11
primum esse uernum Parilibus, si sit ouis matura, sin uero feta circa Iulium mensem; prius tamen haut dubie probabilius, ut messem uindemia, fructum deinde uineaticum fetura pecoris excipiat et totius autumni pabulo satiatus agnus ante maestitiam frigorum atque hiemis ieiunium confirmetur. nam melior est autumnalis uerno, sicut ait uerissime Celsus, quia magis ad rem pertinet, ut ante aestiuum quam hibernum solstitium conualescat, solusque ex omnibus animalibus bruma commode nascitur. ac si res exigit, ut plurimi mares progenerandi 12

cotidie **SAl** cottidie **t** quotidie **R** quottidie **bgswxä** fructus **S** *om.* **AR** lane **SA** lana **R** 2 corpore(uepe **ä**)**ψ** tantū **s** obnoxia **S** (adn- **n**)**γ** obnoxium **AR** *post* rubis *uerba* si sit mature sincera feta *inculc.* **r** 3 amis **qsåø** ramis **k** humis **ä** himis **ü** hamus **cg^{2}u^2** amus **ö^1** hemus **g^1** anus **nu^1** inuncata **S^{2}tü^{2}π** inunccata **S^1** i nunc cata **A** inuncat a **R** inuncatria **l** imineat a **ä** muneat (-iat **z**)a **wzå** 4 amittit **αγ**(*exc.* **n**)**dlπ** admittit **SAR** 5 reperatur **m** requiritur **l**
V De admissure temporibus *maiusc. rubr.* **S** De admissure temporibus **A** *in marg.* **oswyz** *om. ceteri* *uerba, quae in codd. aut tituli loco posita sunt aut omissa, textui restitui* *§ 11 et 12 cfr Pall. VIII 4,4* 6 *uerba* inter — uernum *maiusc.* **A** consistit **κ**(*exc.* **j**)**e** constat **γ** constititit **ø** consistitit **ä^1** 7 est **ψ** ẽ se **ö** admissuræ tempus *post* esse *inser.* **π** uerum **nt** ueternum **d** parilibus **Sπ** paribus **AR** partubus **ntüx^1** partū **sö** ouis *om.* **r** eius **l** matura **Stü^{2}π** mature **AR** mare **p** natura **l** nature **c** sin uero **π** sincera **SAR** syncera **d** 8 fetu **ψ** primus **b** haut **SA^1** aut **lrö** haud **R** *om.* **bm** probabilius **t^{2}π** probabilis **SAR** probabilem **q** probalis **ö** 9 messem **ckü π** mensem **SAR** uindemia **t^2** uindemiam **SAR** 10 tocius **wyå** autumni **py** anni **t** saciatus **Sepqüvå** sacratus **k** mesticiam **cdgvxy** 11 frigore **A^1** hyemis **dekoq stüzπ** melius **l** 12 quia **Sb^{2}π** qui **AR** quod **ntvx^1** 13 quam *om.* **äö** hybernum **doqü** solistitium **A** solsticium **svå** 14 soliusq; **cq** exigunt **bm** 15 ut *om.* **bm**

sint, Aristoteles uir callidissimus rerum naturae praecepit admissurae tempore obseruare siccis diebus halitus septentrionales, ut contra uentum gregem pascamus et eum spectans admittatur pecus, at si feminae generandae erunt, austrinos flatus captare, ut eadem ratione matrices ineantur. nam illud, quod priore libro docuimus, ut admissarii dexter uel etiam sinister uinculo testiculus obligetur, in magnis gregibus operosum est.

13 Post feturam deinde longinguae regionis upilio uilicus fere omnem subolem pastioni reseruat suburbunae, teneros agnos, dum adhuc herbae sunt expertes, lanio tradit, quoniam et paruo sumptu deuehuntur et his submotis fructus lactis ex matribus non minor percipitur. submitti tamen etiam in uicinia urbis quintum quemque oportebit, nam
14 uernaculum pecus peregrino longe est utilius, nec committi debet, ut totus grex effetus senectute dominum destituat, cum praesertim boni pastoris uel prima cura sit annis omnibus

sunt **ϰ**(*exc.* **ju**) Aristotiles **Saclnu** Arestoteles **ø** Arestoles **h** precipit **γbmrwzå** *om.* **dä** 2 admissorem(-re **o**^{1} -siore **o**^{2})**ω** halitu **zä** alitus **gkvx**^{1} alitis **w**^{1}**å** aditus **n** septemtrionalės **bdpruwø** (-ẽ- **R** *plerique*) 3 ut **ntüx**^{1} et **SAR** cum **lm** 4 at **S**^{2}**R** ac **S**^{1}**απ** ad **A**^{1}**ü**^{1} erunt **SAα**(*in ras.* **h**) esunt **fjpuy** eę sunt **r** sunt **R** haustrinos (hast- **å**)**ψ** austerinos **b** 5 flatos **å** eadem ratione **γϰ**(*exc.* **j**)**akl** **ö**^{1}**π** eadem rationem **SAefhjyø** eandem rationem **ψω**(*exc.* **ö**^{1})**bmr** ut] et **abm** 6 dester **joruπ** 7 testiculis **A**^{1}**ψb** obligatur **ψ** 9 upilio **S**^{1}**A**^{1} opilio **R** uilicus **SAϰωabefhmryåø** uillicus **γψ**(*exc.* **å**)**klpπ** 10 subolem **S**^{1}**A** sobolem **S**^{2}**R** *om.* **k** pastioni **Sπ** pastione **A** (-sci- **z**)**R** reseruet **oπ** 11 acnos **S**^{1} aduc **l** expartes **A**^{1}**g** l'expertes **w** *om.* **ä** *u. sp. r.* **z** ex paruo **e** tradet **ωπ** trad'r **ü** 12 hijs **ln** ijs **ü** submotis **ptü** summotis **SAR** sumotis **szä** summotus **an** 13 latis **ψ**(*exc.* **å**)**x**^{1} latus **n** minor **R** mino **A** minus **befmä** *om.* **S** precipitur **eh**^{1}**qrz** precipitetur **a** submitti **γ**(*exc.* **v**)**bdp** summitti **SAR** summoti **å** 14 etiam *om.* **ψ** uicina **bfh**^{1}**mtüx**^{1} quintũquẽque **S** quicumq; **A** (*uel* -cun-)**R** quacunq; **t** quandoq; **π** 15 uernacularium(-rim **w**)**wå** uernacul *u. sp.r.* **zä** utilior **d**^{1}**k**^{2} utilis **o** nec] nam **bm** 16 ut **Ssü**^{2}**π** *om.* **AR** effetus **γ**(*exc.* **n**)**ϰfkmpsyöø** offetus **e** effectus **Aψabhnorπ** effectu **S** affectus **l** 17 Quom **er** sit *om.* **nüx**^{1} omnib; *s. u. add.* **S** *om.* **c** omnibus annis **jktü**

in demortuarum uitiosarumque ouium locum totidem uel etiam plura capita substituere, quoniam saepe frigorum atque hiemis saeuitia pastorem decipit et eas ouis interemit, quas ille tempore autumni ratus adhuc esse tolerabiles non submouerat; quo magis etiam propter hos casus nisi quae 15
ualidissisima non conprendatur hiemi, nouaque progenie repleatur numerus. quod qui faciet, seruare debebit, ne minori quadrimae neue ei, quae excessit annos octo, prolem submittat. neutra enim aetas ad educandum est idonea, tum etiam quod ex uetere materia nascitur, plerumque congeneratum parentis senium refert, nam uel sterile uel inbecillum est.
partus uero incientis pecoris non secus quam obstetricum 16
more custodiri debet, neque enim aliter hoc animal quam muliebris sexus enititur saepiusque etiam, quanto est omnis ra-

in demortuarum **γ**(*exc.* **g**)**kpqsuπ** inde (unde **r**) mortuarum **SAR** uiciosarumq; **nw** uitiosarum(*om.* -que)**π** 2 substituere **SA** (sust- **c**^{2}**s** -ure **r**)**R** substinere(-iere **w**)**bmw** sustinere **c**^{1}**kvå** substituer̃t (sust- **ü**)**güx** *om.* **ä** frigorẽ **A** frigore **α** 3 hyemis **ϰ**(*exc.* **ju**) **ekoüzπ** yemis **l** pastore **Aå** pastorum **e** et *om.* **p** eas ouis *ed. Ald.*: exe ouis **S** ex eo uis **γ**(*exc.* **t**)**söπ** ex eo uix **AR** ex ijs **t** interimit **γö** intereunt **q** 4 aduc **m** adhunc **å** esse **S**^{2}**αγblrπ** essem **SAϰ** (ẽe essem **d**^{1})**ψωefmyø** essent **p** tollerabiles **ψacehlmnqrtø** intollerabiles **b** 5 submouerat **adgnpüäø** summouerat **SAR** summo uetat **å** quos **ϰ**(*exc.* **ju**)**ψ** hos *om.* **v** quae *om.* **zä** 6 ualidissima non **l** ualidissimo non **Sα** ualidissimo anon **Aefmyø** ualidissimo anno **R** ualidissimo et non **ωπ** conprendatur **SA** conprehendatur **h** comprehendatur **R** comprehendaut͂**o** hyemi **deoqtüzπ** 7 qui] si **n** nec **a** 8 quatrimae **SA**^{1} VIII **nvx** *om.* **e** 9 submittat **R** summittat **SAbkqrv** sumittat **å** dimittat **m** neutra **Sαγsöπ** ne ultra **A** (nec **c** ultera **l**)**R** ydonea **lnqu** 10 cũ genera tũ **s** cum gña **ö** cognatum **z** 11 parentis senium **S**^{2}**rtöπ** parentis se nimiũ **S**^{1}**A** (parentisse **d**^{2}**fmqø** pntisse **y** parentasse **e** parenti se **bhk** patum se **d**^{1})**R** parentis seminum **lz** parentis seminarium **ä** p̧tum senium(se niuium **n**)**nüx**^{1} se mimium (*om.* parentis) **a** uel *ante* sterile *om.* **γ** *alt.* uel] et **t** inbecillum **SAmuωø** imbecillum **R** 12 incientis *Ursinus*: incipientis **SAR** obstetritum **z** obstreticum **fr** hostreticum **k** 13 enim *om.* **ä** esse **å** alter **A**^{1} 14 mulieribus **ωaehåπ** mulieris **kr** muliebribus **p** sapiensq;**α** -que etiam *om.* **ö** -que *om.* **s**

tionis ignarum, laborat in partu. quare ueterinariae medicinae prudens esse debet pecoris magister, ut si res exigat uel integrum conceptum, cum transuersus haeret locis genitalibus, extrahat uel ferro diuisum citra matris perniciem partibus
17 educat, quod Graeci uocant *ἐμβρυουλκεῖν*. agnus autem, cum est editus, erigi debet atque uberibus admoueri, tum eius diductum os pressis umectare papillis, ut condiscat maternum trahere alimentum. sed prius quam hoc fiat, exiguum lactis emulgendum est, quod pastores colostram uocant; ea nisi aliquatenus emittitur, nocet agno, qui primo biduo quo natus est
18 cum matre claudatur, ut ea foueat partum suum. mox deinde, quam diu non lasciuit, obscuro et calido septo custodiatur, postea luxuriantem uirgea cum conparibus hara claudi oportebit, ne uelut puerili nimia exultatione macescat, cauendumque

ignarus **γ**(*exc.* **gü^{2}x^2**)**ϰ**(*exc.* **dj**)**m** impartu **gn** quare *ante* medicine *pos.* **γ** ueterina quare ueterinariae **f** ueterinarie **S^{2}Aψ** (-cie **ö**)**ωd^{1}ejnpuyøπ** uerinarie **S^1** ueterianarie **bcd^{2}gqvx^2** ueteranarie **lm** ueternarie **α** ueterniarie **üx^1** deteri' nralie̅ **t** ueterrima **r** 2 debet esse **γr** 4 pernitiem **ϰbemnorüwöø** partum **γ** partus **ϰ**(*exc.* **ju**) 5 educat **Sψt** ducat **AR** duca **c** *EμBPYOYΛKEIN rubr.* **S** *totius uersus spat.* **A** *ἐμβρυγάκος* **π** *om. u. sp. r.* **R** (*in u. sp. scr.* *ἐμβρυοναϰοσ* **efhsxA** *in marg.* *ἐμβρυομαϰοσ* (-*να*- **g**) **gy** *ἐμβρυάϰοσ* **ö** *ἐμβρουλ'ϰοσ* **o**) *om. sine u. sp.* **ü** agnus — admoueri *maiusc.* **A** *§§ 17—25 usus est Pall. XII 13,1 sqq.* 6 aditus **S^{1}A^1** uberius **q^1** ubi uberibus **d** tum **Sγsöπ** cum **AR** quom **e** eius *om.* **tü** diductum **Ss^{1}ö** deductum **AR** eductum **wå** 7 umectare **SAabefhjowy** humectare **R** 8 faciat **t** exiguus **d^{1}ju** lactis **S** *om.* **AR** 9 emulgendum **stü^{2}öπ** emulgendus **SAR** colostram **A^1** (pol- **q** -rum **e**)**R** colastram **SyöA** calostram **blm** collostram **cgtx^2** collustram **nüvx^1** 10 omittitur **a** primo biduo *Heinsius et Gesner*: mouiduo **S^{1}Acfhlmnoqrø** mobiduo **S^{2}b** mouidio **j** in ouiduo (inoui- **dv** -ue **e**)**degu^{2}üvxy** in odio **u^1** nouiduo **p** moruduo **ψ** biduo **söπ** in ouili **ak** *sequ. ras.* **t** primo per biduum *Pall.* natris **π** est **btü^{2}zä** *om.* **SAR** 11 ea foueat *scripsi praeeunte ex parte ed. Ald.*: et **SAR** sed (*eraso* ut)**t** ei **π** per **e** deinde quam] deniq; **z** deīn **t** 12 quam diu *om.* **ct** septo **Sαγ** **sö^2** septe **AR** secto **ö^1** 13 uirgia **n** uirga **ψk^1** iurgia **oö^1** conparibus **Ah^2** comparibus **SR** paribus **h^1** hara *scripsi*: harea **ϰeprø** area **SAR** 14 exultatione̅ accessat **A** macescat **Sγce** macesscat **dø** maccescat **q** macrescat **α**(**h^1** *eras.*)**psö** macessat **ψflπ** maccessat (**A**) **bjmoruy** curandumq; **ö** Cauendum (*om.* -que) **π**

est, ut tenerior separetur a ualidioribus, quia robustus angit
inbecillum. satisque est mane, prius quam grex procedat in 19
pascua, deinde etiam crepusculo redeuntibus saturis ouibus
admiscere agnos. qui cum firmi esse coeperunt, pascendi sunt
intra stabulum cytiso uel Medica, tum etiam furfuribus aut,
si permittit annona, farina hordei uel erui. deinde ubi con-
ualuerint, circa meridiem pratis aut noualibus uillae continuis
matres admouendae sunt et a septo mittendi agni, ut condis-
cant foris pasci.

De genere pabuli iam et ante diximus et nunc eorum, 20
quae omissa sunt, meminimus iucundissimas herbas esse,
quae aratro proscissis aruis nascantur, deinde quae pratis
uligine carentibus, palustris siluestrisque minime idoneas
haberi. nec tamen ulla sunt tam blanda pabula aut etiam
pascua, quorum gratia non exolescat usu continuo, nisi pecu-
dum fastidio pastor occurrerit praebito sale, quod uelut aquae
ac pabuli condimentum per aestatem canalibus ligneis inposi-
tum, cum e pastu redierunt oues, lambunt, atque eo sapore

seperetur **hnovwö** (-p- **R** *aliquot*) abadlidioribus **A** rob; tus **S** robustis **ah** agit **å** magis angit **q** 2 inbecillum **SAmou** imbecillum **R** satisque **Sγ**(satis **n**) statimque **A**[1](s *s.* m A)**R** est] ēt **öπ** et **h**[2] 3 in crepusculo **v** 4 ceperunt **SAϰ**(*exc.* **c**) **floprsyzäøπ** ceperint **R** stabulo **k** 5 cytiso **Sq**[1]**üzπ** cythiso **R** cythissom **A** cithyso **x** cithiso **gnö** medimedica tum **S** medica cū **wå** medicatis **ü** medicans **nx**[1] (medicatum *uulgo* **R**) furibus **h**[1] far-faribus **ø** 6 promittet **ö**[1] farri uel ordei erui **ö**[1] hordei **SA** **ψbefjmpruüøπ** ordei **R** herui **Sw** 7 naualibus **SA** contiguis **kp** 8 a septo **γ** a se **SAR** ad se **s**[2] emittentur **γ** condiscant **R** condiscat **SAabefhjlmpruwy**

10 jam **S**[2] am **S**[1] an **AR** Nam **π** ut **α** et **ø** *om.* **γ** et *ante* ante *om.* **g** et **nsöπ** ut **SAR** 11 meminerimus **γ** meminus **f** iocundissimas **ϰψgklnvxö** ēē herbas **d** herbas *om.* **u** 12 quae *ante* pratis *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**nüx**[1] 13 uel igne **wå** palustribus **f** plaustris **ö**[1] ydoneas **lqw** 14 *uerba* aut — pascua *om.* **t** aut **Sπ** ut **AR** 15 gratio **S**[1]**A** ratio **S**[2] excolescat **Aϰabefhoprwyåø** exollescat **ä** 16 pastidio **S**[1]**A** uelut aquae ac *scripsi*: uel atquæ ac **S** uel atq; ac **AR** uel aque ac **k** uel atq; **rs**[1]**ä** uelut ac **s**[2] ueluti **γ** uelut ad **π** 17 condumentum **α** par **S**[1] lingeis **u** inpositum **SA** impositum **R** 18 passu **l** redierint **rü**

21 cupidinem bibendi pascendique concipiunt. at contra penuriae hiemis succurritur obiectis intra tectum per praesepia cibis, aluntur autem commodissime repositis ulmeis uel ex fraxino frondibus uel autumnali faeno, quod cordum uocatur.
22 nam id mollius et ob hoc iucundius est quam maturum. cytiso quoque et satiua uicia pulcherrime pascuntur, necessariae tamen, ubi cetera defecerunt, etiam ex leguminibus paleae. nam per se hordeum uel fresa cum faba cicercula sumptuosior est, quam ut suburbanis regionibus salubri pretio possit prae-
23 beri, sed sicubi uilitas permittit, haut dubie est optima. de temporibus autem pascendi et ad aquam ducendi per aestatem non aliter sentio quam ut prodidit Maro:

> Luciferi primo cum sidere frigida rura
> carpamus, dum mane nouum, dum gramina canent
> et ros in tenera pecori gratissimus herba.

pascendique **Sγsö[2]π** pascendi (*om.* que) **AR** et pascendi **l** ac **αly** 2 hyemis **dekoqüzπ** subcurritur(-uri- **u**)**ϰ**(*exc.* **j**)**p** 3 ciuis **S**[1] comodissime **nuwåø** hulmeis **S** *om.* **w** 4 fraxino **ω**(*exc.* **o**[1])**rtzäπ** fraxine **ah**[2] fraxineis(*om.* ex)**k** fratĩo **ü** fragino **SAϰb efgmo**[1]**px**[2]**yø** fragine **h**[1]**lwå** fagino **nvx**[1] uel] aut **sö** autunnali **kp** 5 iucundius **SAbefhmoprüyøπ** iocundius **R** cytiso **ü**[2]**π** cytisũ **Sü**[1] cythiso **t** cythisum **R** Crtissũ **A**[1] Cytissũ A cythysum **w** cithysum **x** cithisum **gnö** athysum **z** 6 uicia **Agklüvxyäö**[2] uitia **SR** uicea **ö**[1] pulcerrime **Sn** pulcerime **h**[1] pulcherime **h**[2] 8 ordeum **Aγ**(*exc.* **ü**)**ϰklsyö** fressa **γ**(*exc.* **ü**)**wåö** frexa **os**[2] 9 salubris **ψb**[2]**dkståö** precio **π** potio **SAR** pocio **l** *om.* **r** 10 sicubi uilitas **h**[2](**h**[1] *incert.*)**k** si cubilitas **SAωbfjlmpruwyzåø** sicubi utilitas **a** si cupiditas **γϰ** (*exc.* **ju**)**ä** si cubitalis **e** si uilitas **π** permittit **S** mittit **AR** inijt **t** aut **Slr** haud **AR** dubie **S** dubium **AR** 11 ad aquam **γ**(ad quam **t**[1])**π** aquam (*om.* ad) **SAR** per] post **sö** 12 censeo **l** silentio **ä** *om.* **v** prodiderit **nö**[1] marro **Awä** Marco **z** uaro **l** *Verg. Georg. III 324—327, 329* 13 Liciferi **ϰ**(*exc.* **d**)Lucifero **k** primo *om.* **ä** sydere **bqåöπ** 14 dum mene **Afh**[1]**juywø** dumene **e** dum nere **α** (*exc.* **h**[1])**å** dum (*om.* mane) **b** *om.* **l** noum **S**[1]**Aefjmuyw** noun **ø** nouo **α** (*exc.* **h**[1]) nom **h**[1] *om.* **b** 15 manent **ä** carent **z** carpent **α**(*exc.* **h**[1]) 17 herma **A**[1] herba est **γ** (*exc.* **ü**)

inde ubi quarta sitim caeli collegerit hora,
ad puteos aut alta greges ad stagna

perducamus medioque die, ut idem, ad uallem

sicubi magna Iouis antiquo robore quercus
ingentis tendit ramos aut sicubi nigrum
ilicibus crebris atra nemus accubat umbra.

rursus deinde iam mitigato uapore compellamus aquam — 24 etiam per aestatem id faciendum est — et iterum in pabula producamus

solis ad occasum, cum frigidus aera uesper
temperat et saltus reficit iam roscida luna.

sed obseruandum est sidus aestatis per emersum Caniculae, ut ante meridiem grex in occidentem spectans agatur et in eam partem progrediatur, post meridiem in orientem, si quidem plurimum refert, ne pascentium capita sint aduersa soli, qui

situm **em** celi (cadi **wå**) collegerit **abfhlrwy** celi colegerit(*uel* celicole gerit)**κöø** celi coegerit **γ** (*corr.* **ü**[2]) *uerba* hora — tendit *om.* **r** ora **jø** 3 aut **ö** aut ad **S** ad **AR** et ad **blmos** atq; **γ** (adque *cod. R Verg.*) 4 ducamus **h**[1]**k** *Verg. Georg. III* 332 *sqq.* 5 sicuti (sicu **w** siccu **å**) **ψ** *uerba* magna — sicubi *om.* **d**[1]**ju** Iouis *om.* **e** quercui **ah** quarc' **y** tendat *Verg.* 7 ingenti **a** 8 illicibus **ψωcemt** crebris atra **AR** crebri satra **S** crebris sacra **ö**[1] *Verg.* uenus **wå** accumbat **l** accubet **ö** *Verg.* 10 mitigata **p** acubato **ö** compellamus **Aö** compellam' **Su** compellamur **R** compellantur **γ** aquam **SAR** ad aquam **γd**[2]**söπ** 11 id] ad **aå** est *om.* **γ** et *om.* **v** in pabula **St** ad pabulum **π** pabulo **AR** *Verg. Georg. III 336 sq.* 13 ad *om.* **a** era **A** uera **a**[1] 15 saltus **γlπ** *Verg. post* reficit *pos.* **s** *om.* **SAR** rosida **ψ**(*exc.* **w**)**øπ** 17 est *om.* **ö** sydus **bcglqtxåπ** peruersum **γ** pmersum **p** pro emersũ **l** 18 ante] qñ **y** occidente **zä** 20 confert **a** referit **mo** ne] ut **κωnüx**[1] ne ut **g** obuersa **γ** aduera **p**

25 plerumque nocet animalibus oriente praedicto sidere. hieme et uere matutinis temporibus intra septa contineantur, dum dies aruis gelicidia detrahat. nam pruinosa herba pecudi glandiginem creat uentremque proluit, quare etiam frigidis umidisque temporibus anni semel die potestas aquae facienda est.

26 Tum qui sequitur gregem circumspectus ac uigilans — id quod omnibus et omnium quadripedum custodibus praecipitur — magna clementia moderetur idemque propior quia silent et in agendis recipiendisque ouibus adclamatione ac baculo minetur nec umquam telum emittat in eas neque ab his longius recedat nec aut recubet aut considat. nam nisi procedit, stare debet, quoniam quidem custodis officium sublimem celsissimamque oculorum ueluti speculam desiderat, ut neque tardiores grauidas, dum cunctantur, neque agiles et fetas, dum

oriente *om.* **os** sidera **A** sydere **bclqtåπ** hieme et *om.* **S**^{1} uere et hieme **ωbm** hyeme **cdekoqtüzπ** 2 secta **ϰ**(*exc.* **j**) contieantur **S**^{1}**A**^{1} contineatur **ϰgnpüx** 3 detrahet **ö** detrahere **o** *post* pruinosa *add.* is **Aϰaefhopwyzåø** his(hijs **n**)**γmrsö** ijs **lä** iis **π** huic **bk** *om.* **S** diebus *post* his *add.* **γ** pecori **ö** *om.* **r** glandigine **S** glaudinem **Aαbjmopø** glandinem **efwyå** grandinem **ϰ**(*exc.* **j**)**rzä** grandem **l** grauedinem **γsöπ** 4 great **S**^{1} uentẽ quae **S**^{1}**A**^{1} uerẽque **mo** *om. u. sp. r.* **ö** humidisq; **R** 5 die *Ursinus* : ei **SAR** eis **l** & **ö**^{1} e **å**

VII De officio pastoris *maiusc. rubr.* **S** De officio pastoris *maior. litt. totius uersus spat.* **A** *in marg.* **bowyä** *rubr.* **fl** III. De officio pastoris *rubr. in marg.* **h** De ouibus tectis. Capitulum IIII. *rubr.* **m** *uerba* Tum — quod om- *maiusc.* **A** 6 persequitur **m** circunspectus (tans- **a**) **akvπ** ac] et **γ** an **e** 7 et] est **a** quadripedum **SAefhjlmoru** quadrupedum(-tru- **dw**)**R** 8 idemq; **π** idem **SAR** propior qa silent **π** proprior(propior **ex**^{1})que silent **SAR** proprior (*om.* q. s.) **k** 9 et in agendis **SakrszäöAπ** etiam gendis **A**^{1}**befhmopwyø** etiam gentib; **cd**^{2} etiam uigendis **d**^{1}**q** et uigendis **u** et iungendis **j** et cogendis (-tis **g**) **γ** et inducendis **l** obibus **S**^{1} acclamatione **γabcdelzäø** 10 emittit **ä** emittam **e** in *om.* **r** iongius ab his **S** hijs **lnw** iis **γ** (*exc.* **n**) 11 recubet **γsöπ** recauet **SAR** recaueat **ä** residat **a** procedet **u** procedat **n** procedent **s** 12 sublimen **S**^{1}**Aafhø** sublim̃ **jq** 13 speculum **eq** *om.* **m** 14 et grauidas **m**^{2}**t** cunctantur (cunt- **d**)**adrs** cunctatur **SAR** aciles **S**^{1} agilles **A** & effetas **d**^{2} effetas(*om.* et)**k** et fetus **q**

procurrunt, separari a ceteris sinat, ne fur aut bestia halucinantem pastorem decipiat. sed haec communia fere sunt in omni pecore ouillo; nunc quae sunt generosi propria dicemus.

De ouibus tectis

Graecum pecus, quod plerique Tarentinum uocant, nisi 4
cum domini praesentia est, uix expedit haberi, si quidem et curam et cibum maiorem desiderat. nam cum sit uniuersum genus lanigerum ceteris pecudibus mollius, tum ex omnibus Tarentinum est mollissimum, quod nullam domini aut magistrorum ineptiam sustinet multoque minus auaritiam nec aestus nec frigoris patiens. raro foris, plerumque domi alitur 2
et est auidissimum cibi, cui si quid detrahitur fraude uilici, clades sequitur gregem. singula capita per hiemem recte pascuntur ad praesepia tribus hordei uel frese cum suis ualuulis fabae aut cicerculae quattuor sextariis, ut et aridam frondem praebeas aut siccam uel uiridem Medicam cytisumue, tum etiam cordi feni septena pondo aut leguminum paleas adfatim.

separari(-per- ö)**stöπ** separare **SA** (-per- **cgmow** -p- **jlüxzå**)**R** bestia **α**(*exc.* **h**^{1})**γϰflprsyzä** bestias **Abeh**^{1}**mowåöøπ** bestius **S** hallucinantem(hanu- **v**^{1} hulu- **s**^{1})**s**^{1}**tv**^{1} alucinantem(allu- **z** elu- **c**)**cd**^{1}**üzäö** 2 he **r** *om.* **y** sunt fere **a** 3 ouilo **szäø** ouilli **q** ouili **l** sunt *om.* **ω** generosos **ø** dicimus **c**

VIII De obibus tectis *maiusc. rubr.* **S** De ouibus tectis *maior. litt. tot. uers. spat.* **A** *maiusc.* **d** De ouibus tectis **gq** *rubr.* **l** *in marg.* **beswyä** *rubr. in marg.* **fh** De ouilibus tectis *in marg.* **o** De Ouibus tectis. Cap. IIII **π** De generosis ouibus subtecto alendis *rubr.* **t** De medicina pecoris ouili. Cp̃. V. *rubr.* **m** *uerba* Grecum — domini *maiusc.* **A**

4 plerumque **S** 5 penitentia **ωm** 7 genus] pecus **γ** 8 nobilissimum **e** aut *om.* **q** 9 ineptiem **q** ineptias **n** substinet **ltuäöø** auariciam **blpäπ** 10 ne frigoris **r** aut frigoris **z** nec frigus **q** paciens **aehoå** pauens **m** 11 ciui **S**^{1}**A**^{1} sibi **ø** si quid **S** *om.* **AR** si **ö**^{2} se **ö**^{1} cum **t** fide **ä** uilici **Sabh**^{2}**rsö** uillici **kπ** uilicis **A**(-ll- **ψn**)**R** 12 singuli **A**^{1} hieme **S** hyemem **cdekoqtüxzπ** 13 hordei **Sbefjprüzååøπ** ordei **AR** hordeis **m**^{1} uel **SAψefryøπ** *om.* **R** *ante* ordei *pos.* **l** fresse **γ**(*exc.* **ü**)**m**^{1}**wzåö** ualuubus **n** faliuilis **s**^{1} 14 quatuor **ψdglnpvyö** IIII^{or} **kü** q^{or} **x** sestariis **S** ut et] et aut **t** aut **åπ** ut **w** frontem **cdr** fronte **nqü** frodem **y** 15 praebeas *scripsi:* praebeat **SAR** medicinam **ϰ** (*exc.* **j**)**nüx**^{1}**zä** medicum **å** cytisum **Süπ** cythisum **R** cithisum **gnvxö** cytissimũ **A** -ue] ne **guüvx** -que **kp** 16 adfatim **SAωfhjlmpu wyäøπ** affatim **γabcdekrzå** adfatũ **q**

3 minimus agnis uendundis in hac pecude nec ullus lactis redi-
tus haberi potest, nam et qui submoueri debent paucissimos
post dies, quam editi sunt, inmaturi fere mactantur, orbaeque
natis suis alienae suboli praebent ubera. quippe singuli agni
binis nutricibus submittuntur nec quicquam subtrahi submissis
expedit, quo saturior lactens celeriter confirmetur et parta
nutrici consociata minus laboret in educatione fetus sui. quam
ob causam diligenti cura seruandum est, ut et suis cotidie
4 matribus et alienis non amantibus agni subrumentur. plures
autem in eius modi gregibus quam in hirtis masculos enutrire
oportet. nam prius quam feminas inire possint, mares castrati,
cum bimatum expleuerunt, enecantur, et pelles eorum propter
pulchritudinem lanae maiore pretio quam alia uellera mer-
cantibus traduntur. liberis autem campis et omni surculo
ruboque uacantibus ouem Graecam pascere meminerimus, ne, ut
5 supra dixi, et lana carpatur et tegumen. nec tamen ea minus

minimis γ(*exc.* t)k uendendis bnüx^{1} ullius d reddi-tus γb^{1}celps 2 potest haberi γ qui *om.* γ submoueri cptä summoueri SAR debent γ(*exc.* nü^{1})bsπ debet SAR 3 innmaturi SAåø immaturi R imaturi dju si maturi g maturi c *om. u. sp. r.* n pene ü uero e mactandi ü^{1} mattantur o mittāt˜ k mactentur q 4 natis ksöπ nates SA nate R m̄res tü^{2} suboli S^{1}A^{1} soboli R sobolis ä anni mo 5 binis *om.* ωm submittuntur ψcdefhnptüøπ summittuntur SAR summittantur a submissis ωam^{2} summissis SAbefkltwøπ sumissis hm^{1}å summis κprz sumis ä suminus y si minus γ(*exc.* t summus n) 6 saturio ω saturno m saurtio z saturiores t lactens *scripsi*: lactis SAR 7 consotiata duzø laboraret u haberet ø 8 et S^{2}ksö est S^{1}AR *del.* t^{2} suis S in suis AR cotidie SAlqu cottidie t quotidie R quottidie bgnsxä 9 alieni j alicui d^{1} surrumentur kr subrimentur ä subruantur t^{2} submittentur γ(*exc.* t) 10 eiusdem e huiusmodi ψrü hyrtis lt hircis ψd^{2}nπ enutriri wzå 11 femine γ 12 bumatum S^{1}A^{1} ebimatum b expleuerunt R expluerunt SA^{1} expleuerint γ(*exc.* n)ψcel polles SA^{1} peles ö 13 pulcritudinem dh^{1}wø pretio maiore c precio gsüwxyåøπ alie illa ω mergantibus S^{1} merchantibus cw 14 omnis SA 15 rubo quae S^{1} memineribus S^{1}Afh^{1}jmuä^{1}ø meminerebus y me *u. sp. r.* wå ne ut] neu r ut(*om.* ne)am 16 tegmen cåä tergumen m tegumēta π *ad § 5 sq. cfr Pall. XII 13,5 sq.* nec *om. u. s. r.* n netq; x

sedulam curam foris, quia non cotidie procedit in pascua, sed maiorem domesticam postulat, nam saepius detegenda et refrigeranda est, saepius eius lana deducenda uinoque et oleo insucanda, non numquam etiam tota est eluenda, si diei permittit apricitas, idque ter anno fieri sat est. stabula uero frequenter euerrenda et purganda umorque omnis urinae deuerrendus est, qui commodissime siccatur perforatis tabulis, quibus ouilia consternuntur, ut grex supercubet. nec tantum 6
caeno aut stercore, sed exitiosis quoque serpentibus tecta liberentur, quod ut fiat,

disce et odoratam stabulis incendere cedrum
Galbaneoque agitare graues nidore celydros.
saepe sub inmotis praesepibus aut mala tactu
uipera delituit caelumque exterrita fugit

cotidie **SAϰ**(*exc.* **cj**)**lm** cottidie **å** quotidie **R** quottidie **bgnstxä** non cotidie non **ϰ**(*exc.* **c**) 2 maiorem **γs**^{2}**öπ** maioris **SAR** detergenda **ms**^{2}**öπ** detenda **q** 3 refrigenda **A**^{1}**a** refugienda **k** uino & oleo **ü** 4 insuccanda **ostäπ** tota *om.* **a** est *om.* **γϰ**(*exc.* **ju**) eleuanda **r** etuenda **a** 5 a pricita sicq; **A**^{1} aptitas idq; **z** Jd (et *uel* at **S**^{1}?) que **S**^{2} fieri ter anno(in anno **sö**)**ω** **bm** ter fieri anno **q** fieri in anno **a** sat erit **f** satis(*om.* est)**γ** 6 euertenda **qrzä** euerenda **oö** enerranda **y** euerrende **g** humorque **R** *uerba* omnis — commodissime *om.* **l** deuertendus **cqrz** deuerendus **ö** 7 est *om.* **S** commodisse **ah** comodissime **oqå** siccantur **p** sicatur **å** stabulis **ψ**(*exc.* **å**)**j**^{1} 8 ouillia **åä** construuntur **π** supcumbet **d**^{1} percubet **r** 9 stercores et **A**^{1} *Verg. Georg. III 414 sqq.* 11 odoratam **Sγcqöπ** odoratum **AR** ordeatum **l** accendere *Verg.* 13 galbanoq; **y** Chalbaneoq; **π** Gabaneoq; **å** grauis **γ** (*exc.* **ü**)**ö**^{2} *Verg.*(*exc.R*) graui **ö**^{1} nydore **fh** celydros **SAefjpsyπ** celidros **αmru** chelidros **w** chelydros **o** *Verg.* celindros **d**^{2}**q** chelindros(chi- **å**)**γzå** celyndros **bo** cylindros **d**^{1}**ø** colindros **cä** colidios **l** 15 sub inmotis] sũmotis **b** subimotis **r** inmotis **cnqø** immotis **SAR** ignotis **å** *cod. R Verg.* praesepibus *om.* **r** sepibus **w** 16 tacta **ø** 16 delicuit **S**^{1}**A**^{1}

aut tecto adsuetus coluber.

quare, ut idem iubet,

cape robora, pastor,
tollentemque minas et sibila colla tumentem
deice,

uel, ne istud cum periculo facere necesse sit, muliebris capillos aut ceruina saepius ure cornua, quorum odor maxime non patitur stabulis praedictam pestem consistere.

7 Tonsurae certum tempus anni per omnes regiones seruari non potest, quoniam nec ubique tarde nec celeriter aestas ingruit, et est modus optimus considerare tempestates, quibus ouis neque frigus, si lanam detraxeris, neque aestum, si nondum detonderis, sentiat. uerum ea quandoque detonsa fuerit, ungui debet tali medicamine: sucus excocti lupini ueterisque uini faex et amurca pari mensura miscentur eoque liquamine
8 tonsa ouis inbuitur, atque ubi per triduum dilibuto tergore

adsuetus **SAfhjmopsuwyø** assuetus **R** assuetos **e** colober **A**^{1} 2 iubet *om.* **ü** *Verg. Georg. III 420 sqq.* 3 cape saxa manu *ex Verg. inser.* **π** *om.* **SAR** 4 -que *om.* **ju** & sibila *in ras. scr.* **S** sybila **b** sibilla **gpwä** sibula **q** cola **Am** 6 Deiice *ex Verg.* **π** *om.* **SAR** 7 faceret **zä** mulieribus **a**^{1}**e** mulieris **ö**^{1} *Pall.* muliebres **l** capillos **Skltü**^{2}**π** capillus **AR** 8 ceruma **mö** praedictam *om.* **ψ** predicta **m**

cap. 4,7 et 8 usus est Pall. VI 8 11 non] con **S**^{1} quoniam (*uel* qũo *uel* qm̃) **SAhjklzä** quom **cefmwyøπ** quomodo **ϰ**(*exc.* **cj**)**an püx**^{1} cum **ωbgrtvx**^{2}**å** ubi **dg**^{1} tandem **wå** gestas **A**^{1} 13 nec frigus **dtuüvx** detexeris **γdq** nundum **cwåø** 14 detoderis **S** detodoris **A** detunderis **wå** detonseris **bc** deconderis **ö** detonderit **y** qñ **üx** qñ; **u** quecumq; **t** 15 ungui **SAaehjopuyπ** ungi **R** ignenii **r** medicam̃to **ü** succus **γmowäπ** excocti **γ** (*exc.* **x**^{1}**ü**^{1})**π** excoctj (ctj *in ras. scr.*) **S**^{2} excoleti **S**^{1}(*?*)**AR** exoleti **l** excolecti **α**(*exc.* **h**^{1}, -ll- **k**) lupuni **cö** lupnij **s** ueteris(*om.* -que)**γϰ** (*exc.* **ju**) 16 faex *om.* **q** sex **nå** amurga **qzä** mescentur **ju** eaq; **A**^{1} liqueamine **å** ligamine **n** linimine **s** liamine **mo** limine **ö**^{1} 17 imbuitur **R** inbitur **S**^{1} imbitur **A**^{1} inbibitur **S**^{2} ubi (uti **nx**^{1})per **Sdknqtüx**^{1} ubique per **AR** dilibuto **SAfhkryø** delibuto **R** delibuta **γ** liguore tergore **p**

medicamina perbibit, quarto die, si est uicinia maris, ad litus deducta mersatur, si minus, caelestis aqua sub dio salibus in hunc usum durata paulum decoquitur eaque grex perluitur. hoc modo curatum pecus toto anno scabrum fieri non posse Celsus adfirmat, nec dubium est, quin etiam ob eam rem lana quoque mollior atque prolixior renascatur.

5 Medicinae pecoris ouilli

Et quoniam censuimus cultum curamque recte ualentium, nunc quem ad modum uitiis aut morbo laborantibus subueniundum sit, praecipiemus, quamquam pars haec exordii pene tota iam exhausta est, cum de medicina maioris pecoris priore libro disputaremus, quia cum sit fere eadem corporis natura minorum maiorumque quadripedum, paucae paruaeque morborum et remediorum differentiae possunt inueniri. quae tamen quantulaecumque sunt, non omittentur a nobis.

medicamina *ed. Ald.* : media **SAR** inedia **bkü** perbibit **S²R** puiuit **S¹A** peribit **d¹lnx¹** peribunt **b** prebibut **m** prebebunt **ω** peruunt **wå** per *u. sp. r.* **zä** sudabunt **π** uicinia **SAακ**(*exc.* **c**)**eflpwπ** uicina **γω** **bcmryzåäø** littus **γψ**(*exc.* **z**)**ckoöπ** 2 si minus celestis **S** si minus est cælestis **π** si minusca et gustis (gustus **ahj**)**Aabfhju** si minus ea et gustus (gustiis **ä** gustis **elø**)**κ**(*exc.* **ju**)**ψeklpyø** si minus eaq;(caq; **n** ea q **ü**) gustus **γ**(*exc.* **t**) si minus causa et gustus **r** si minus est degustus (est de *in ras.*)**t** si in musca (multa **s**) et gustis **ωm** si . . . . aqua caelestis *Pall.* sub dio **π** sub diuo *Pall.* subsidio **SAR** 4 modum **Aaefhowyåø** scrabrum **κ** 5 adfirmat **SAfhjmopqsuwyø** affirmat **R** affirmatis **e** est] etiam **a** 6 quoque *om. in fine uersus* **S** *om. etiam* **ö** lanaq; (*om.* quo-) **ä** nascatur **γ** renacatur **π**

De medicina pecoris ouilli *in marg.* **g** De minoris peconis medicina *in marg.* **os** Medicina pecoris morbo laborantis *rubr.* **t** De medicina pecoris et (ouili et de **z**) officina pastorum *in marg.* **zä** De medicina pecoris (*usq. adhuc maiusc* **d**) ouilli et de officina pastorum **dq** Medicinæ pecoris ouili. Cap. V. **π** 7 curam cultumq; **zä** ualentiaum **S¹** 8 uicijs **lwyå** intus **ω** 9 subueniundum **SAfju** subueniendum **R** quandoq; **å** 10 exhausta **eklotüzäöπ** excausa **A¹** exhausa **Så** exausta **achrA** exausa **R** exosa **v** est] sit **ü** *om.* **ak** *del.* **h²** 11 quia **tü²π** qua **SAR** que **bk** quare **sö** quam **wy** quarum (*om.* cum **nr**) **nrvx** *uerba* sit — maiorum *om.* **r** corporum **ntüx¹** 12 minoris maiorisq; **ω** minore maioreq; **m** minorem maiorumq; **e¹** quadripedum **SAdfhjmopuy** quadrupedum **R** praueq; **b** 14 quantuletumquæ **A** quantulumcūq; (-ulucunq; **j**) **κsö** quantulacūq; **zä** sint **γ** obmittentur **pzπ**

2 Si aegrotat uniuersum pecus, ut et ante praecepimus et nunc, quia remur esse maxime salutare, iterum adseueramus, in hoc casu quod est remedium praesentissumum, pabula mutemus et aquationes totiusque regionis alium quaeramus statum caeli curemusque, si ex calore et aestu concepta pestis inuasit, ut opaca rura, si inuasit frigore, ut eligantur aprica.
3 sed modice ac sine festinatione prosequi pecus oportebit, ne inbecillitas eius longis itineribus adgrauetur, nec tamen in totum pigre ac segniter agere. nam quem ad modum fessas morbo pecudes uehementer agitare et extendere non conuenit, ita conducit mediocriter exercere et quasi torpentis excitare nec pati ueterno consenescere atque extingui. cum deinde grex ad locum fuerit perductus, in lacinias colonis distribuatur,
4 nam particulatim facilius quam uniuersus conualescit, siue

De minoris pecoris medicina *in marg.* **b** De officina pastorum. a/c. VI. *rubr.* **m** *a uerbis* si egrotat *incipiunt denuo excerpta in* **M**, *sed om. uerba* ut et — praestantissumum ut *om.* **nx**^{1} et *om.* **åö** et ante ut **gnvü** precipimus **gnrö**^{1} 2 quia remur esse **S**^{2} quia remus res se **S**^{1} qremus resse **A** quiremus esse **R** queremus esse **kpzäπ**(**sö**) querimus esse **γl** querendus esse **r** maximo esse **sö** adseueramus **SA**(-tum **ø**)**efhjlmopquwyøπ** asseueramus **R** 3 presentissumum **S** presentis summum **AR** præsẽs & summum **π** presentissimum **kp** pabulum **M** 4 totiusque **SA**(-oci- **lmwyåö**)**R** totius **ωbfmπM** et cęli alium **t** et alium **M** quaeramus *om.* **M** 5 celi statum **M** curemusque *om.* **M** q̃remusq; **ä** ex *om.* **M** *ante* ut opaca *inser.* curemus **M** 6 ut] et **a** ut et **ä** rurasinuasit frigore **SA**^{1} curas. in frigore (*om.* inuasit) **M** ut] et **bcos** 7 ac] et **erzä** sine *om.* **M** festinatio(pres- **å**)**wå** persequi **π** ne] ut **z** 8 inbecillitas **SAmuø** imbecillitas (*uel* ĩ- -ili- **rö**)**R** imbecilitas llicita o (cilitas *et* o *exp.*) **M** longi si teneribus **l** longe si teneribus **Acfh**^{1}**rwyåø** longe teneribus(itin- **o**)**bo** longis icineribus **M** adgrauetur **SAfjmo**^{2}**pswyø** aggrauetur **R** agrauetur **ϰ** (*exc.* **c**)**klM** grauet˜ **o** 9 pigriter **ωbm** pigere **ä** *om.* **α** ac] et **ϰ** *uerba* nam — agitare *om.* **ä** 10 fessas *s. u. add.* **S** fessus **blm** 11 exerceri **M** torpentes **zäM** excitari **M** 12 uterno **n** uerno **ä** paterno **wå** consenescerem **S**^{1} consuescere **kzåM** 13 latinias **juvø** latinas (-is **c**) **cp** lacunas **nü**^{1}**wx** launias **q** lacrimas **å** lacimas (-a **z**) **lz** colonis **nrtüx**^{1}**åπM** coloniis **SAR** colonus **ωabejk**^{1} **mü**^{2} ius **g** 14 uniuersum **fM**

quia ipsius morbi halitus minor est in exiguo numero seu quia expeditius cura maior adhibetur paucioribus. haec ergo et reliqua, ne nunc eadem repetamus, quae superiore exordio percensuimus, obseruare debemus, si uniuersae laborabunt, illa si singulae.

Ouis frequentius quam ullum aliud animal infestatur 5
scabie, quae fere nascitur, sicut noster memorat poeta,

cum frigidus imber
altius ad uiuum persedit et horrida cano
bruma gelu,

uel post tonsuram, si remedium praedicti medicaminis non adhibeas, si aestiuum sudorem mari uel flumine non abluas, si tonsum gregem patiaris siluestribus spinis ac rubis sauciari, si stabulo utaris, in quo mulae aut equi aut asini steterunt; praecipue tamen exiguitas cibi maciem, macies autem scabiem

quia] quam **M** illuuies morbi atq; haliturs (r *exp.*) **M** mor **SA** alitus **ψbcdkpqtvøπ** habitus **ry** in] ex **π** 2 expeditus **γ** (*exc.* **t**)**κ**(*exc.* **ju**)**å** expeditius numero suo **M** maiora **M** *uerba* paucioribus — singulae *om.* **M** pautioribus **dmow** 3 nec **wå** 4 laborabant **ö** laborauerint **zä** *uerba* illa — singulae *om. u. sp. r.* **t** 5 illa si **Sü**^{2}**π** illas in **AR** illa in **zäø**^{2} illa **ø** singulas **ah**^{2} singulis **klzä**

VIIII De scabie *maiusc. rubr.* **S** De scabie **A** *in marg.* **y** *rubr. in marg.* **fh** *uerba* oues — scabiæ *maiusc. litt.* **A** 6 [ ]uis **M** oues **SAR** ullum **Sα**(*exc.* **h**^{1})**ωlstüAπ** nullum **A**^{1}**R** infestatur **Sbnrx**^{1}**M** infestantur **R** infertur **A**^{1} 7 Siscabie **M** memoret **A**^{1} *Verg. Georg. III 441 sqq.* *pro uerbis* sicut — gelu *exhibet* frigido inbre et gelu **M** 8 cum **SAR** *cod. R Verg.* ubi *codd. Verg. plerique* hymber **os** ymber **l** 9 altius *om.* **wå** persederit **ü** gano **A**^{1} crino **l** 10 brũ agelu **S**^{1} bruma *om.* **v** 11 tunsuram **A**^{1} tonsuras **π** predictum **ωbmr** 12 ea estiuum **S** & stiuum **o** extiuum **l** estuum **h**^{1} estibus **M** amari sudorem **M** sudore **ψ** frumine **S**^{1}**A**^{1} ãbulas **M**^{1} adluas **sö** ablueas **o**^{1} obluas **e** 13 Si eo stabulo utaris in quo mule *ante* Si tonsum *scr. et exp.* **M** intonsum **d**^{2} siluestribus **Sγk**^{2}**M** si siluestribus **AR** et siluestribus **α**(*exc.* **k**^{1}) rubis ac spinis **γ** ac rubis *om.* **M** sauciari si **Sγ** sautiari Si eo **M** sauciaris(saut- **emowö** -atis **c**)**AR** sauciari **q**^{2}**zä** 14 stabula **c** stabu **a** mille **ä** miale **r** muli **q** uel asini **M** asinæ **π** 15 ciui **S**^{1}**A**^{1} matiem **osM** macine **wå** macient **zä** maties **osM** scabies **mo**

6 facit. haec ubi coepit inrepere, sic intellegitur: uitiosum locum pecudes aut morsu scalpunt aut cornu uel ungula tundunt aut arbori adfricant parietibusue detergent. quod ubi aliquam facientem uideris, conprehendere oportebit et lanam diducere, nam subest aspera cutis et uelut quaedam porrigo, cui primo quoque tempore occurrendum est, ne totam progeniem coinquinet, si quidem celeriter cum et alia pecora tum
7 praecipue oues contagione uexentur. sunt autem conplura medicamina, quae idcirco enumerabimus, non quia cunctis uti necesse sit, sed quia non nullis regionibus quaedam repperiri nequeunt, ut ex pluribus aliquod inuentum remedio sit. facit autem commode primum ea conpositio, quam paulo ante demonstrauimus, si ad faecem et amurgam sucumque decocti lupini misceas portione aequa detritum album helle-
8 borum. potest etiam scabritiem tollere sucus uiridis cicutae,

irrepere **bkøπ** increpre (c *exp. et* e *s.* pr *scr.*) **M** intelligitur **R** intelligi(s *postea add.*)**M** 2 morsu scalpunt (sclapunt **ü**) **R** morsus calpunt *dist.* **SA** morsus cauant **M** morsum scalpunt (slapũt **ä**)**ψ**(*exc.* **å**)**g** aut ungula **γ** uel ungulan (*ult.* n *exp.*) **M** 3 adfricant **SAϰ** (*exc.* **c**)**ψfhlmopsyøπ** affricant **RM** africant **kå** afficant **e** parietibusue **π** parietibus uel **SAR** uel parietibus **kt** parietesue **M** *uerba par.* — detergent *om.* **ä** detergunt **awzå** 4 fatientem **M** conprehendere **S** ɔprehendere **Aa** comprehendere **RM** lanam diducere *ed. Ald.* : lanam deducere **M** lana rudi deucere **S** lana(lane **z**)rudi ducere **AR** 5 porrigo **SA**^{1} prurigo **R** prurigo || prurigo **M** 6 quoque *om.* **M** *ante* primo *pos.* **q** occurrẽder(der *exp.*)dum **M** 7 conquinet **S**^{1} (?)**bdq**^{1}**sx**^{1} De scabiei medicina *rubr. in marg.* **h** Sed **π** 8 uexantur **rzäM** conplura **SA** complura **R** cum plura **ah** quã plura **l** plura **M** 9 idcirca **S**^{1}**mo** iccirco **derπ** id circho **ö** enumerauimus **M** enarrabimus **π** numerabimus **pä** Num **M** cuntis **M** 10 uti *om.* **x**^{1}**M** ut **rπ** sit *om.* **a** repperiri **S**^{2} repperi **S**^{1}**A** **αbefjmpryø** reperiri **R** repperire **M** reperi **ouw** *om.* **å** 11 nequimus **M** ut **M** *om.* **SAR** 12 sit *om.* **k** compositio **RM** 13 demostrauimus **uM** amurcam **γ**(*exc.* **t**)**bdklpsπM** succumq; **γ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* **z**)**dmosπ** sucum quoque **M** 14 ad misceas **M** eque **M** *uerba* detritum — helleborum *om.* **M** eleborum(heleb- **os**)**ω** **cäπ** helleboreos **S** helleborem **A**^{1} elleborum **lå** 15 scabritiem **S**^{2} scabriciem **πM** cabritiem **S**^{1} cabritie **kmq** cabricie **Aϰ**(*exc.* **q**)**abfhpwyåø** cabricẽ **zä** capritie **γ** capriciae **e** cribricie **l** cabrice **r** rabricie(-tie **s**)**ω** succus **γ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* **z**)**dqoöπ**

quae uerno tempore, cum iam caulem nec adhuc semina facit, decisa contunditur atque expressus umor eius fictili uase reconditur duabus urnis liquoris admixto salis torridi semodio. quod ubi factum est, oblitum uas in stercilino defoditur ac toto anno fimi uapore concoctum mox promitur tepefactumque medicamentum inlinitur scabrae parti, quae tamen prius aspera testa defricta uel pumice redulceratur. eidem remedio 9
est amurga duabus partibus decocta, item uetus hominis urina testis candentibus inusta. quidam tamen hanc ipsam subiectis ignibus quinta parte minuunt admiscentque mensura pari sucum uiridis cicutae, deinde singulis urnis eius liquaminis singulos fricti salis sextarios infundunt. facit etiam sulpuris 10
triti et picis liquidae modus aequalis igne lento coctus, sed

qui **M** quoue **v** cum] quo **M** caulen **M** caules k^2 ne **cö** aduc **lm** fecit tx^1 2 *uerba* atque — reconditur *om.* **d** expresus (*alt.* s *ss.*)**M** expressum S^1A^1 humor **R** umor eius] humore in **M** uaso **M** 3 conditur a^1 retonditur **ø** liquore **c** admisto **oπ** 4 ubi *om.* A^1 factum est *om.* **M** oblitu **Aϰefmor wyåø** in stercilino **αbemowyåöA** intercilino S^1A^1 in sterquilino S^2**lpå** in(est in **q**)testiculino **ϰ**(*exc.* **j**)**n** in testiculmo $üx^1$ in stercilinio $fjrvx^2ø$ in sterquilinio **gstzπ** sterculino(*om.* in)**M** ac] et $ϰnüx^1$ 5 fumi **M** conctum(coctum **s**)**ωbm** cumcoctum **å** promittitur S^1A^1 prontum **M** promrtitur **n** 6 medicamentum in- *om.* **a** inlinitur **S** illinitur **M** linitur **AR** scabie **αγclo** tamen **S** tamem **M** *om.* **AR** 7 arida(arri- **d**)$djnpuüx^1$ tecta **zä** defricta **Svπ** defructa abg^1hqry defruicta(-u **w**)**Aϰ**(*exc.* **c**)**ωelwxø** defruuta **p** defruta g^2**kü** defricata **t** de fructu **å** defr *u. sp. r.* **zä** de **cm** *u. sp. r.* **n** defricatur **M** Eisdem **M** remedium **a** 8 amurca **γ**(*exc.* **t**)**bkpåπM** duobus **Aαψ**(*exc.* **å**)**ωfjmpruyø** partibus *om.* **M** item] eidem **M** 9 candentis **M** quidam **α**(*exc.* h^1)**γsyπM** quadam **SAR** hanc ipsam **α**(*exc.* h^1)**γM** hac(ac **noö** hæc **π**)ipsa **SAR** 10 subiectam is **a** *om.* **v** .v.pte **j** qui tam partem sinunt **M** minuuntur **zä** pari mensura **γϰ** (*exc.* **ju**) 11 succum **γ**(*exc.* **ü**)**ψ**(*exc.* **z**)**cdπ** singulis urnis ei' **M** singularis triti et picis eius **S** singularis triti et picis **A** singularis (singulis **å**) triti (tritici **b** criti **s** riti **ö**) et (& et **e**) picis (pacis **r**) **R** singularibus bricie picis **α**(*exc.* h^1) singularis bricie et picis h^1 liquamini **l** liquide minis A^1 liquide eminis(heminis **k**)**α** liquide **ϰ**(*exc.* **u**)**nt** $üx^1$ 12 fricti sali sestarios S^1 frictis aliis extarios A^1 fruti salis sextarios **a** sulpuris S^1A^1M sulphuris S^2R sulfuris **ψ**(*exc.* **å**)**cdgstvxö** 13 lento **SπM** lente **AR**

Georgicum carmen adfirmat nullam esse praestantiorem medicinam,

> quam si quis ferro potuit rescindere summum
> ulceris os: alitur uitium uiuitque tegendo.

itaque reserandum est et ut cetera uulnera medicamentis curandum. subicit deinde aeque prudenter, febricitantibus ouibus de talo uel inter duas ungulas sanguinem emitti oportere, nam plurimum, inquit,

> profuit incensos aestus auertere et inter
> ima ferire pedis salientem sanguine uenam.

11 nos etiam sub oculis et de auribus sanguinem detrahimus. Clodigo quoque dupliciter infestat ouem, siue cum sublu-

georcicum **S**^{1}**A** georgicon **ö** carnem **A**^{1} (carmen *in ras.* **S**) adfirmat **SAfhjmosuwyøM** affirmat **R** *om.* **q** nulla **A** *Verg. Georg. III* 453 *sq.* 3 potuit ferro rescindere **y** potuit (poterit **l**) rescindere **SAαωbeflmpruwåøπ** rescindere potuit(poterit **t**)**γϰ**(*exc.* **u**)**zä** 5 *uerba* ulceris — reserandum est *om.* **M** uicium **y** uicium quis **l** tegendo **Sα**(*exc.* **h**^{1})**γpsöπ** detegendo(e tegendo **q**)**Aϰψbefh**^{1}**lmoryø** 7 resecandum **γkq** et ut cetera uulnera **S**^{2}**M** ut cera uulnera **S** et ulcera uulnera **A** et ulcera **R** ut uulnera **t**^{1} 8 subiicit(*uel* -ij- *uel* -ji-)**deptüzäπ** *om.* **M** [ ]ebricitantem(tem *exp.*)tibus **M** 9 ouis **A**^{1} sanguine **å** emitti **γϰ**(*exc.* **u**)**M** mitti **R** mitti ||| **SA** (*fuit in ras.* t *ut uid.*) oportere **M** oportet **SAR** 10 inquit **M** id quid **St** id quid **A** id quidem **nvxπ** id quidam **g** id qꝺ **jopuüwyz** id quod **A**^{1}**R** id quod (*exp.*) nam qꝺ **q** *Verg. Georg. III* 459 *sq.* 11 estus **Sγ**(*exc.* **g**)**sπM** aestui **Af** estui **aklyø** estiui (ext- **qu** -uij **e** -uu **cq** -uusö) **R** extrui **d**^{2} 12 inter ima (*uel* Iima) **S**^{2}**γϰ**(*exc.* **u**)**lsπM** interma **S**^{1} interina **A** (*uel* -rma)**R** indeter | ma **ö**^{1} 13 sanguine **Sγ**(*exc.* **n**)**cd** **r**^{2}**sπM** sanguinem **AR** 15 at nos **M** anguinen **M** trahimus **ω** detrahamus **w**^{1}**å** detrahemus **M**

16 clodigo *Svennung*: E clodi cum **M** Clodi **SA** cludi **A**^{1} cladi **R** calidi **twå** claui **ü**^{2}**π** quoque *om.* **ä** infestat **tM** infestato **SRA** (**A**^{1} *incert.*) infestāt **ü**^{2}**π** subliuies **t** sublimes **uv**^{2}**x**^{1} sublimen **v**^{1} luuies **g** sublubies **M**

uies atque intertrigo in ipso discrimine ungulae nascitur, seu cum idem locus tuberculum habet, cuius media fere parte canino similis extat pilus eique subest uermiculus. subluuies 12
et intertrigo pice per se liquida uel alumine et sulpure atque aceto mixtis litae eruentur uel tenero Punico malo, prius quam grana faciat, cum alumine pinsito superfusoque aceto uel aeris rubigine infriata uel conbusta galla cum austero uino leuigata et inlita. tuberculum, cui subest uermiculus, ferro 13
quam cautissime circumsecari oportet, ne dum amputatur etiam quod infra est animal uulneremus. id enim cum sauciatur, uenenatam saniem mittit, quae respersum uulnus ita insanabile facit, ut totus pes amputandus sit. sed cum tuberculum diligenter circumcideris, candens seuum uulneri per ardentem tedam instillato.

intertrigo *om.* **S** (*in marg. add.*) intertigo **c** interrigo **nx**^{1} interigo (-rgigo **j**)**dju** intergrigo **w**^{1} inte *u. sp. r.* **zä** 3 cannino **M** estat **c** exit **M** plus **h**^{1} amplius **M** ei quæ **SA** ei **l** uermiculus **S**^{2}**α**(*exc.* **h**^{1})**lstüyzöπM** inermiculus **S**^{1}**Abefgh**^{1}**jmopruwx**^{1}**åø** inermiculus (inerem- **n**) **ϰ**(*exc.* **j**)**nx**^{2} uernaculus **ä** subliuies(-mies **x**^{1})**tx**^{1}**ö** sublimes **cn** sublubies **M** 4 intertigo **c** interrigo **nü** per se *om.* **π** et] uel **bos** sulpure **SA**^{1}**fh**^{1} sulpore **M** sulphure **R** sulfure **cdgvxzäö** 5 mixto cito sanatur uel tenero malo punico **M** rite **söπ** liti **l** lat **å** tenero **πM** tero **S**^{1}**AR** toro **å** telo **r** austero **S**^{2} 6 facit **tö**^{2} fatiat **M** super fuso (*om.* que) **M** 7 ueris **M** erigine **ü** robigiie(ie *exp.*)ine **M** infriata **πM** infrita **S**^{1}**AR** infricta **α**(*exc.* **h**^{1})**sü**^{2}**öø** infricata **S**^{2} conbusta **SAy** combusta(cum- **å**)**RM** cum *om.* **d** austro **α** a uetero **ö** austeri **M** 8 leuigata **SAαertü**^{2}**zäπM** lenigata **R** linigata **c** inlita **S** illita **tM** nuta **AR** unta **p** uncta **α**(*exc.* **h**^{1}) linita **ü**^{2} mixta **π** tabernaculum (tub- **y** taberc- **w**) **ψy** uermiculus **S**^{2}**α** (*exc.* **h**^{1})**flrstwzåöπM** inermiculus (iner- **cnq**)**R** mirmiculus **S**^{1} minerculus **A**^{1} *om.* **ä** ferro quam] ferroq; **γϰ**(*exc.* **ju**) 9 circunsecari **kpv** circumsectari **ö** circumsecare **M** uł dum **c** amputantur **nx**^{1} imputatur **å** 10 animalis **g** ulneremus **S**^{1}**π** sautiatur **mwöM** 11 renouatum (-am **ü**^{2} renotum **n**) faucem **nüx**^{1} scabiem saniem **f** emittit **k** respersum **M** repressum **AR** res pressũ **Sl** 12 ut] quod **M** totum **tü** pes **SAα**(*exc.* **h**^{1})**M** per (*uulgo* p) **R** Sed **SM** et **AR** tabernaculum **ä** 13 diligenter *om.* **nx**^{1} circuncideris **anpox** circumcidederis **S**^{1} circuncideeris **d**^{1} circumdideris **ö** circunderis **t** sebum **ü** stiuum **l** ferrum **s**

14 Ouem pulmonariam similiter ut suem curari conuenit inserta per auriculam radicula, quam ueterinarii consiliginem uocant. de ea iam diximus, cum maioris pecoris medicinam traderemus. sed is morbus aestate plerumque concipitur, si defuit aqua, propter quod uaporibus omni quadripedi largius
15 bibendi potestas danda est. Celso placet, si est in pulmonibus uitium, acris aceti tantum dare, quantum ouis sustinere possit, uel humanae ueteris urinae tepefactae trium heminarum instar per sinistram narem corniculo infundere atque axungiae sextantem faucibus inserere.

16 Est etiam insanabilis sacer ignis, quam pusulam uocant pastores. ea nisi conpescitur intra primam pecudem, quae tali malo correpta est, uniuersum gregem contagione prosternit, si quidem nec medicamentorum nec ferri remedia patitur, nam pene ad omnem tactum excandescit. sola tamen fomenta

X De pulmonario uitio *rubr. maiusc.* **S** De pulmonaria oue *in marg.* **bosä** pulmanariam **e** pulmonairiam(*pr.* i *exp.*)**M** et suem **nx**[1] ut suam **å** curari *om.* **M** cumuenit **M** 2 incerta **x**[1]**ø** insertam **fl** radicula **M** *om.* **SAR** ueterinari **cå** ueterenarij **w** uetirinarij **k** ueterinrij **v** ueterinam **nüx**[1] uetereani (*alt.* e *exp.*) **M** 3 *uerba* cum — traderemus *om.* **ä** 4 traderemus **S**[2]**M** trademus **S**[1] tradimus **AR** tradidimus **γωcdfkpzø** is **R** his **SAωh**[1](?)**mw zøM** moribus(i *exp.*)**M** morbibus **h**[1] maioribus **q** iam estate **ä** plerumq; estate **ωbm** plerumq; *post* cumcipitur (*sic!*) *pos.* **M** si *om.* **wå** 5 defluit **ψ** quadripedi **SAακ**(*exc.* **c**)**efm oprsyø** quadrupedi **RM** 6 libendi **A**[1] 7 uicium **pM** agris **A**[1] aeris **esy** *uerba* aceti — ueteris *om.* **zä** acetum **M** tantum dare *bis scr.* **A**[1] quantum placet (placet *exp.*) **M** substinere **ø** sutinere **M** sinistre **h**[1] 8 eminarum **ωcdü**[2]**å**[1]**π** star **SA**[1] 9 pesinistrã **SA**[1] sinistrum **γκ**(*exc.* **ju**)**s** anxungie **ä** assungie(asu- **r**)**rså** axumgie **M** 10 sextantem **R** sestantem **SAabefhmsyåπ** sex tm̃ **n** xextantem **M** infundere **j**[1] herere **κ** (*exc.* **j**)**nüx**[1]

11 insanabiles **A**[1] pusulam **AR** punsulam **S**[1] pusullam **h**[1]**kå** pusillam **a** pustulam **S**[2]**M** 12 conpescitur **S**[2]A compescitur **R** confescitur **S**[1]**A**[1] cempessitur **M** 13 modo **dgnqvx** morbo **os** correcta **dq** grecum **a** contagionẽ **A**[1] contagine **e** 14 si **SgvM** sic **AR** medicamentorun **M** ferire media **A**[1] 15 tantum **κrx**[1]**zä** tm̃ **npü**[1] candescit **M** tamem **M** ea fomenta **AR**

non aspernatur lactis caprini, quod infusum tactu suo uelut eblanditur igneam saeuitiam, differens magis occidionem gregis quam prohibens. sed Aegyptiae gentis auctor memorabilis 17
Bolus Mendesius, cuius commenta, quae appellantur Graece *Χειρόκμητα*, sub nomine Democriti falso produntur, censet propter hanc pestem saepius ac diligenter ouium terga perspicere, ut si forte sit in aliqua tale uitium deprehensum, confestim scrobem defodiamus in limine stabuli et uiuam pecudem, quae fuerit pusulosa, resupinam obruamus patiamurque super obrutam meare totum gregem, quod eo facto morbus propulsetur.

Bilis, aestiuo tempore non minima pernicies, potione 18
depellitur humanae ueteris urinae, quae ipsa remedio est etiam pecori arquato. at si molesta pituita est, cunelae bubulae uel

aspernantur **ag** aspernant **nx**^{1} tactu suo uelut *Svennung*: tactu suo uel **M** tactus uolet ut **SAR**(ut *om.* **a**) tactus uiolet & ut **ä** tantum ualet : ut **π** 2 eblanditur **S** et blanditur **AR** blanditur **äM** seuiciam **lvyå** seuicie͠ **ä** grecis **S**^{1}**M** g͠re **t** 3 egiptie **gkmnpruvy** egipti egentis **M** auctor **SM** auctore **A** auctorem **R** auctor e͠ **tü** memorabilis **S**^{2}**blptü**^{2}**äøπM** memorabis **S**^{1}**AR** *om.* **nü**^{1}**x**^{1} 4 Bolus *Reinesius*: dolus **SAR** ciuis **M** mendesius **S**^{2}**α**(**h**^{1} *inc.*)**π** mende suis **M** mendosius **x**^{1}**zä** mens desius (mes- **r**) **S**^{1}**Afprx**^{2}**yø** mens dosius **bcnoqwå** mens dosium **msö** mens delius **djtu** mens (meus **l**) de suis **el** meus delius (deluis **g**) **gv** Dosius (*om.* dolus mens) **ü** comenta **γ**(*exc.* **ü**)**dorw** que grece appellantur **n** *om.* **M** 5 *Χειρόκμητα Schneider*: *XEIPOKIMHTA* **S** *om.* **M** *om. u. sp. r.* **AR,** *in u. sp. postea suppl.* *ὑπομνήματα* **ωefh**ᴀ**π** *ὑποματαa* **üx** *ὑποματασφμα* **g** nomina **S** censet **SπM** gens et **AR** gentes et **b** et (*om.* gens)**ö**^{1} 6 pestem **SM** *om.* **AR** ac diligenter **S**^{2}**M** diligenter (*om.* ac) **π** adliganter **S**^{1}**Aefh**^{1}**jmuwyø** adleganter **ä** adloganter **z** alliganter **rtü** adligantur **ωgh**^{2}**lnpqvx** alligantur **abcdå** albigantur **k** 8 scribom **S**^{1}**A** stribom **y** scribam **ø** lumine **M** uiciam **S**^{1} unam **q** 9 pusulosa **ü** pusillosa **S**^{1}**AR** pusilosa **äπ** pillosa **wå** pustillosa **S**^{2} pustolosa **M** supina **M** super **SM** sub **AR** 10 grecem **Sm** propulsatur **ltä**

11 bilis *in ras.* **S** bylis **t** uilis **M** bibis **ø** minima **sπM** nimia **SAR** pernicies **ARM** pernities **Sϰ**(*exc.* **j**)**eklmnrtüwzö** 12 ueteris surine **A** ipsa **Sγb**^{2}**kπM** ipse **AR** est *om.* **gl** 13 peccori **M** arquato **SAα**(*exc.* **h**^{1})arcuato **R** arguto **M** at **γdehkåπM** ac **SAR** cimele **dnx**^{1}**å** cumele **tv** cunelle **ä** cimale **z** cucimele **g** ueteris cunele **M** bubule uel surculi nepete (nepote **zä** uepere **ö** nepe **ø** uepris **s**) **SAR** rubie surculi **M**

surculi nepetae siluestris lana inuoluti naribus inseruntur uersanturque, donec sternuat ouis. fracta pecudum non aliter quam hominum crura sanantur inuoluta lanis oleo atque uino
19 insucatis et mox circumdatis ferulis conligata. est etiam grauis pernities herbae sanguinariae, qua si pasta est ouis, toto uentre distenditur contrahiturque et spumat et quaedam tenuia taetri odoris excernit. celeriter sanguinem mitti oportet sub cauda in ea parte, quae proxima est clunibus, nec minus in labro superiore uena soluenda est. suspiriose laborantibus ouibus auriculae ferro rescindendae mutandaeque regiones, quod in omnibus morbis ac pestibus fieri debere censemus.

20 Agnis quoque succurrendum est uel febricitantibus uel aegritudine alia defectis; qui ubi morbo laborant, admitti ad matres non debent, ne in eas pernitiem transferant. itaque separatim mulgendae sunt oues, et caelestis aqua pari mensura

siluestri **a** siluetstri (*pr.* t *exp.*) **M** inuolutis **S**^{2} 2 uersantur (*om.* que) **sö** sternutat **S**^{2} strenuat **ω** strenuatur **å** 3 crura **α**(*exc.* **h**^{1})**ctπM** cura **SAR** 4 insuccatis **otåä**^{2}**π** circundatis **adekmpvxyπ** arcum datis **M** circundantur **ø** ferula **M** conligata **Sefhlmopzåø** ɔligata **A** colligata **RM** 5 pernities **Sϰ**(*exc.* **c**)**eklmnrzäöø** pernicies **ARM** herba sanguinaria **M** quasi **S**^{1}**AR** qu|asi **M** que si **α**(*exc.* **h**^{1})**tü** quã si **S**^{2}**pπ** quã cũ **zä** quãdo **s** quam **å** 6 discenditur **egn** distrahitur **w** et spumat et **M** et spumat **SAR** et spuma **γø** et spumam **π** quadam **γ** quãdam **π** *om.* **ö**^{1} 7 ten uia **M** tenui **SAR** tenui et **cl**^{1} tenuem **π** *om.* **ä** excernit **M** expernit **S**^{1}**AR** exspernit **bm** expernit~ **S**^{2}**x**^{1} expuit **czäπ** expromit **ü** experni *u. sp. r.* **n** *om. u. sp. r.* **t** celeritur **A**^{1} emitti **Mø** 9 ueno **S**^{1}**A**^{1} suspiriose **R** suspiriore **SA** suspirose **ϰgnv** suspitiose(-ci- **ø**)**efø** subspiritose **r** suspirioue **h**^{2}**k** suspiriose ue **a** susprio(io *in ras.*)**t** suspirio **M** 10 ouibus **M** *om.* **SAR** perro **S**^{1} rescindente **M** 11 morbis ac (ad **S**^{1}**Aå**) pestibus **S**^{2}**AR** morbis pestilentie **M** debere *om.* **γ**

XI Medicine agnorum *maiusc. rubr.* **S** Medicine agnorũ *rubr.* **A** *in marg.* **ewyä** *rubr. in marg.* **fhz** De agnorum medelis *in marg.* **bos** *uerba* agnis — egritu *maiusc.* **A** 12 uel febricitantibus *om.* **M** 13 effectis **ψr** efectis **ø** affectis **π** morborant **S**^{1} ammitti **M**

14 pernitiem **Sϰ**(*exc.* **c**)**eklmozäöø** perniciem **ARM** trasferat **c** trasferrant (*alt.* r *exp.*) **M** 15 separatim **tüM** separatis **S** separatim si **A**(-ti- **swö** sepat- *aliquot*)**R** sint **gknv** qua **S**^{1}**A**^{1} aquę **ü**

lacti miscenda est, atque ea potio febricitantibus danda. multi lacte caprino isdem medentur, quod per corniculum infunditur faucibus. est etiam mentigo, quam pastores ostigi- 21
nem uocant, mortifera lactentibus. ea plerumque fit, si per inprudentiam pastoris emissi agni uel etiam haedi roscidas herbas depauerunt, quod minime committi oportet. sed cum id factum est, uelut ignis sacer os atque labra foedis ulceribus obsidet. remedio sunt hisopum et sal aequis ponderibus con- 22
trita, nam ea mixtura palatum atque lingua totumque os perfricatur. mox ulcera lauantur aceto et tunc pice liquida cum adipe suilla perlinuntur. quibusdam placet rubiginis aeneae tertiam partem duabus ueteris axungiae portionibus commiscere tepefactoque uti medicamine. non nulli folia cupressi trita miscent aquae et ita perluunt ulcera atque palatum. castrationis autem ratio iam tradita est, neque enim alia in agnis quam in maiore quadripede seruatur.

lactis **tM** lacte **g** ea **A**[1] potius **M** danta **S**[1] 2 lacie **A**[1] hisdem **cnrM** iisdem (*uel* ijsdem) **Sψbdkpüvπ** quod perniculum **S**[1] 3 facibus (u *ss.*) **M** *om.* **l** etiam] autem **π** hostiginem **k** 4 morltifera (l *exp.*) **M** lactantibus **ωbg**[2]**mp** lattentibus **u** latentibus **qå** *om.* **M** *uerba post* plerũq; sit (*sic*) *usque ad* uelut *om.* **l** per imprudentiam **zäπ** per impcrudentiam (c *exp.*) **M** imprudentia **tü** prudentiam **SAR** 5 emissio **zä** omissi **M** etiam *om.* **b** heædi **A** edi(*uel* ædi)**α**(*exc.* **h**[1])**ϰωgntvx**[2] rosculas **m** rosidas **åøπ** 6 depauerint **S**[2] pauerunt **M** 7 id factum **S**[2]**tM** infactum **S**[1]**AR** infectum **rπ** ui factum **γ**(*exc.* **nt**) infactus **n** ueluti **ωbn** labia **γdq** 8 obsidet **πM** obsident **SAR** hisopum **SahM** isopum **dgkt**[1]**vxzåä** hysopum **Aωbefjmprwyø** hyssopum **ü** ysopum **ϰ**(*exc.* **dj**)**ln** isopus **t**[2] hysopus **π** sale quis **A** sale equis **M** detrita **ü** 9 et **nx**[1] palum **ju** aut **dnqx**[1] lingua **S**[2]**A**[1]**tü** ligua **M** longua **S**[1] linguam **AR** totuq; **M** 10 labantur **M** 11 *uerba* cum adipe suilla *om.* **M** suillo **π** pertinuntur **S**[1] perliniuntur **jlnzäπ** robiginis **M** 12 aene (*uel* ene) **ψb** iente **ö**[1] exerice **x**[1] ex *u. sp. r.* **n** eree **M** tertia **SA**[1] terciam **åä** perueteris **γ**(*exc.* **ü**)**ϰ**(*exc.* **ju**) anxungie **ä** asungie **o** assungie **så** axumgie **M** 13 tepefactaq; **gnvx** perluunt *post* medicamine **ä** *uerba* non nulli — palatum *om.* **lM** 14 cupressi trita **Sα**(**h**[1] *incert.*)**på** cum pressurita **A**(prossu- **w** prosu- **å**)**R** cumpresurita (cũp- **o**)**ωø** cupressina **tü**[2]**π** perlinunt **p** perliniunt **n** perducunt **wå** 15 enim] est **ϰ**(*exc.* **q**)**gnvx** *om.* **kqü**[1] 16 magnis **e** in magnis **ω** magis **gnvx** maiori **M** quadripede **SAadefhjlmopqrvy** quadrupede (quatru- **w**) **R** quadrupedum (um *exp. et* e *ss.*) **M** seruantur **ϰgpvü**

De capris **6** Et quoniam de ouiarico satis dictum est, ad caprinum pecus nunc reuertar. id autem genus dumeta potius quam campestrem situm desiderat asperisque etiam locis ac siluestribus optime pascitur, nam nec rubos auersatur nec uepribus offenditur et arbusculis frutectisque maxime gaudet. ea sunt arbutus atque alaternus cytisusque agrestis nec minus iligneı querneique frutices, qui in altitudinem non prosilierunt.

2 Caper, cui sub maxillis binae uerruculae collo dependent, optimus habetur, amplissimi corporis, cruribus crassis, plena et breui ceruice, flaccidis et praegrauantibus auribus, exiguo

XII De capris **q** *maiusc.* **d** De caprino pecore *in marg.* **s** De pecore caprino *in marg.* **ä** De Caprino pecore. Cap. VI. **π** De pecore caprino et eius cultu *maiusc. rubr.* **t** De officina pastorum. Siue de capris **g**   At **c**   satis *ante* de *pos.* **k**   ea primum **ø**   2 pecus] genus **d**   nũc n (*alt.* n *exp.*) **M**   reuertatur **oä** cõuertar **t**[1]   *cetera om.* **M** *usque ad init. cap.* 7

XII. De capris *maiusc. rubr.* **S** De capris (XVIIII *in marg. inf.*) **A** *rubr. in marg.* **h** De caprino pecore *in marg.* **bo** De pecore caprino *rubr.* **l** De capus. cp̃. VII. *rubr.* **m**   quam *om.* **ω**   3 campestrem **γϰ**(*exc.* **ju**)**zäπ** campreste **S**[1]**A** campestre **R**   dederat **S**[1] derat **A**   asperis (*om.* que) **t**   etiam *om.* **sö**   atq; **r** et **j**[1]   4 pacitur **g**[1]   *uerba* nam — auersatur *om.* **t**   auersatur **SAaefhwyåøπ** aduersatur **R**   nec u.] ne f. **ø**   febribus **Aαωb eflrwyåø**   5 frutectisq; **SAp** fructetisq; **R** frutetisq; **nrüyπ**   6 arbutus **Sü** arbustus **cefgh**[1]**lpvwyåø** arbustis **sö** arbusta **zä** arubustus **Aϰ**(*exc.* **c**)**h**[2]**knx**[2]**π** arabustus **b** arobustus **mor** arubiscus **tx**[1] arubisculus **n**   atque *om.* **ü**   alaternus **S** alternus **AR** altanus **tü**[2]   cytisusque **Süπ** cytissusque **A** cythisusq;(-thy- **å**)**R** cithisusq; **g**   ne munus **c** minus nec **g**[1]   iliginei **S**A illignei **zö**   7 querniq; **cüv** querneq; **ä** quernei **g**   frutices **SAαers**[1]**wπ** fructices **R**   prosiluerunt **ö**

XIII De probandis hircis *maiusc. rubr.* **S** De probandis hircis *rubr.* **A** *in marg.* **eoqswä** (ircis **h**) *rubr. in marg.* **fhz**   *§§ 2—4 init. usus est Pall. XII 13,7*   8 casper **v**   cũ cui **ä** an **l** enim cui **z**   uerucule(neru- **g**)**αγmorå**   deprehendent **ø**   9 optumus **a**   amplissimili **S**   crassis **Sγkπ** *Pall.* crasis **ø** erasis **AR**   10 uebreui **S**[1]   flaccidis **S**[2]**R** placidis **S**[1]**A**[1] flacidis **ψ**(*exc.* **w**)**ö** flaccididis **p**   flexis *Pall.*   prēgrauantibus **Sϰ**(*exc.* **ju**)**ψlptöπ** pregrauantis (-gia- **a**) **Aaefhjmourø** pregrauatis **bks** pregnantibus **γ**(*exc.* **t**)

capite, nigro densoque et nitido atque longissimo pilo, nam et ipse tondetur

u s u m i n c a s t r o r u m a c m i s e r i s u e l a m i n a
n a u t i s.

est autem mensum septem satis habilis ad progenerandum, 3 quoniam inmodicus libidinis, dum adhuc uberibus alitur, matrem stupro superuenit et ideo ante sex annos celeriter consenescit, quod inmatura ueneris cupidine primis pueritiae temporibus exhaustus est, itaque quinquennis parum idoneus habetur feminis inplendis. capella praecipue probatur simillima 4 hirco, quem descripsimus, si etiam est uberis maximi et lactis abundantissimi. hanc pecudem mutilam parabimus quieto caeli statu, nam procelloso atque imbrifero cornutam. semper autem et omni regione maritos gregum mutilos esse oportebit, quia cornuti fere perniciosi sunt propter petulantiam. sed 5 numerum generis huius maiorem quam centum capitum sub uno clauso non expedit habere, cum lanigerae mille pariter

denso(*om.* que)**lπ** et *om.* **wå** pulo **ä** pillo **wö** 2 tonditur **c** condetur **n** tundetur **π** *Verg. Georg. III 313* 3 castratorum **ø** castorum **l** ac] et *Verg.* 5 mensum **S**^{2} mensuum **S**^{1}**Aακe fpø** mensium **R** VII **γκp** at **S**^{1}**A**^{1} progenerandum **S** procerandum **A**^{1} procreandum **R** 6 inmodicus **SAgnuååø** in modicus **cm** immodicus **R** inmodicis **a** immodicis **h**^{1}**q**^{1} ĩmodicek uberibus **Sγl** uberius **AR** liberius **å** 7 VI **t** celeriter *om.* **π** 8 inmatura **SAfu** in matura **abdgnqz** immatura(-ro **ä**)**R** 9 exautus **S**^{1}**A**^{1} Ita **wz** quinquenis **S**^{1} quinq̃nnius **b** qui q̃nuis **nx**^{1} ydoneus **lqw** 10 inplendis **S** implendis **AR** 11 irco **ah**^{2} hyrco **w** discripsimus **w** pscripsimus **l** maximis **gä** 12 abundantissime **S**^{1} habundantissimi **lmpqruåø** mutilam **ktüπ** mutila **lvx**^{2} in utila **g** nullã **n** nulla **κ**(*exc.* **ju**)**x**^{1}**åö** milia **ru** milã **S** mila **Aabefhjmopsyø** nula **w** *om. u. sp. r.* **zä** 13 namq; **os** pcelso **w**^{1} pceloso **w**^{2}**ä** procellosoq; **u** at **qr** aque **e** inbrifero **S**^{1}**lm** himbrifero **k** cornutam **t** cornuta **SAR** comuta **x**^{1} 14 autem *scripsi:* nam **SAR** maritosigregũ **wå** inutilos **agh** inutiles **cdktä** mutiles **qπ** 15 quia **Ss** qui **AR** qm̃ **t** perniciosi **Aglpsüvxååø** pernitiosi **SR** peruitiosi **ah** *uerba* sed — maiorem *om.* **p** 16 hius (hi *in ras. scr.*) **A** cubitũ **l** 17 clausa **γ** (octãsa **n**) clausso **e** clausos **l** nulle **dq** nullo **l** uile **nx**^{1}

commode stabulentur. atque ubi caprae primum conparantur, melius est unum gregem totum quam ex pluribus particulatim mercari, ut nec in pastione separatim laciniae deducantur et in caprili maiore concordia quiete consistant. huic pecudi nocet aestus, sed magis frigus, et praecipue fetae, quia gelicidiosior hiemps conceptum uitiat. nec tamen ea sola creant abortus, sed etiam glans cum citra satietatem data est. itaque nisi potest adfatim praeberi, non est gregi permittenda.

6 Tempus admissurae per autumnum fere ante mensem Decembrem praecipimus, ut iam propinquante uere gemmantibus frutectis, cum primum siluae noua germinant fronde, partus edatur. ipsum uero caprile uel naturali saxo uel manu constratum eligi debet, quoniam huic pecori nihil substernitur diligensque pastor cotidie stabulum conuerrit nec patitur stercus aut umorem consistere lutumue fieri, quae cuncta sunt capris
7 inimica. parit autem, si est generosa proles, frequenter duos,

stabuleantur **S^1A^1** stabulantur **S^2** At **t** *inter* ubi *et* capr̨ *ras.* **S** comparantur **R** (ɔpăt˜ *aliquot*). 2 uno **ä** . n . unum **n** 3 seperatim **gmoö** (sepatim **dlosuüwxyz**) laciniæ **π** licinie **SAR** licine **αg** 4 maiori **o^1ps^2** quieta **ωmä** *om.* **p** pecori **b** 5 friguus **S^1A^1** quæ **π** que a **t** *om* **ä** gelicidiosior *temptaui* : geliciorior **S^1** geliciodior **S^2** gelicior **AR** gelitior **deqsüwx²yöø** gelicidio **π** gelicidiis **t** gelatio **z** glacio **ä** geliti *u. sp. r.* **n** 6 hiemps **SA** hiems **afhjnprsyåö** hyems **ekow** hiemis **bglmtuvä** hyemis **cdeqüxzπ** uitiat **S** fecit **AR** effecit **z** efficit **ä** tamen **Szä** tantum (tm̃) **AR** creant *ed. Ald.* : creat **SAR** 7 abortum **tü** abortu **S** aborta **zä²** abortat **AR** obortat **e** oburtus **π** glans *om.* **r** cura **zä** satietatem **AR** sacietatem **Sγ**(*exc.* **n**)**bejpyåäø** elata **b** 8 post **v** *om.* **r** affatim **R** prebere **gns^1vx** greci **S^1** permittendum **ü** permutandum **ngx** mutandum **v**

9 autũ **S** precepimus **αψr** 10 iam **S** *om.* **AR** gemmatib; **A^1** geminantib; **em** germinantib; **ωzä** gernimantib; **t** 11 frutectis **SApt** frutetis **rüyπ** fructetis **R** fructicis **l** silua **n** suluæ **π** noua *om.* **π** 12 constratum **γ**(castratum **n**)**klπ** constratu **SAR** constrato **d^1ps^1** constrata **y** 13 susternitur **gkx** consternitur **a^1** 14 cotidie **lqu** quotidie **R** quottidie **bgnstxä** esti||||die **S^2** (**S^1** *incert.*) estidie **A^1** stabulum *ante* quot(t)idie *pos.* **γ** *om.* **ä** conuertit **ϰ**(*exc.* **d**)**$\omega egh^1lnüx^1$** couererit **t^1** conuenit **ø** conuenerit **ψ**(*exc.* **w**) 15 umorem **SA^1** humorem **R**

non numquam trigeminos. pessima est fetura, cum matres binae ternos haedos efficiunt; qui ubi editi sunt, eodem modo, quo agni educantur, nisi quod magis haedorum lasciuia conpescenda et artius cohibenda est. tum super lactis abundantiam samera uel cytisus aut hedera praebenda uel etiam cacumina lentisci aliaeque tenues frondes obiciendae sunt. sed ex geminis singula capita, quae uidentur esse robustiora, in supplementum gregis reseruantur, cetera mercantibus traduntur. anniculae uel bimae capellae — nam utraque aetas partum 8
edit — submitti haedum non oportet, neque enim educare nisi trima debet. sed anniculae confestim depellenda suboles, bimae tam diu admittenda, dum possit esse uendibilis. nec ultra octo annos matres seruandae sunt, quod adsiduo partu fatigatae steriles existant. magister autem pecoris acer, durus, 9
strenuus, laboris patientissimus, alacer atque audax esse debet, ut qui per rupes, per solitudines, per uepres facile uadat et

non unq̃ p &̃ trigeminos ä cum *om.* wå 2 uine S^1 binos $ä^1$ terno nx^1 edos ϰωeklmnptvwäø 3 quo α(*exc.* h^1) ntüäπ qui SAR hedorum $efh^1jmnprüwåxy^2π$ hederum ω edorum SAϰ(*exc.* j)bgh^2kltvy^1zäø odorum a conpescenda S conpescend A^1 compescenda R *uu. 4—6 et 11—14 usus est Pall. XII 13,8*
4 arctius ktüzä arcius dl habundantiam lmnpquø 5 samora t saniera a sameta w sa *u. sp. r.* zä cytisus Srüπ cytissus A cythisus R cithisus gmö hedera SAψωbvπ edera R *Pall.* prebenda *om.* γdq et prebenda ø 6 aliaequae S (*uel* aliæque) tüπ alte q; A^1 (quae A) alteq;(alte que)R alti q; ω tenues ptüπ tenue SAR frontes nx^1 obiitiende sö obiiciende (*uel* -ij- *uel.* -ji-) cetüzπ abijciende ä subitiende q sed *om.* gnvx 7 qua m quia b^2 uidetur A suplementum Så suplementur A supplementis f 8 grecis A^1 merchantibus cw mercatibus rπ 9 bime $Sγa^2dh^2klpzπ$ bine AR 10 dedit g submitti (-it u) R summitti SAωbfkmv summittendum r edum α(*exc.* h^1)ϰωlzäø *om.* r educere A^1
11 trina b firma z tama l tenua nx^1 amicule ä amnicule r suboles S^1A soboles S^2R 12 binę b admittenda *om.* π posit S^1 uendiuilis S^1 uendibile nx^1 13 VIII kü adsiduo fhjmowyø assiduo R adsidue SA 14 fatigatae steriles S^2tüπ fatigata|||steriles (*ante ras. fuit* & *uel* est) S^1 fatigata est exsteriles A fatigata est steriles n fatigata est et steriles (sterilis r) R auter A^1 16 et qui γ uel per dr uel(*om.* per)γ uel per *om.* q solitudinis S^1A^1 uadant c et (sed ü) ut(*om.* non)γ & non(*om.* ut)e ut non(*om.* et)q

non ut alterius generis pastores sequatur, sed plerumque et antecedat gregem. maxime strenuum pecus est capella praecedens; subinde quae incedit compesci debet, ne procurrat, sed placide ac lente pabuletur, ut et largi sit uberis et non strigosissimi corporis.

Medicinae earum

7 Atque alia genera pecorum, cum pestilentia uexantur, prius morbo et languoribus macescunt, solae capellae quamuis optimae atque hilares subito concidunt et uelut aliqua ruina gregatim prosternantur. id autem accidere maxime solet ubertate pabuli, quam ob rem, dum adhuc paucas pestis perculit, omnibus sanguis detrahendus nec toto die pascen-
2 dae, sed mediis quattuor horis intra saepta claudendae. sin alius languor infestat, poculo medicantur harundinis et albae

pastoris **b** sequantur **bm** plerisq; **ω** et *scripsi* : ut **SAR** 2 capelle **SAR** praecedens *Schneider* : capraecedent **S** capre cedent **A** (cedunt **d**^{1}**ü**^{1} cadent **ä** tedeunt **nx**^{1})**R** 3 quae incedit *scripsi* : quem cedit **SAR** quae cedit **rπ** procurrat **γ**(*exc.* **nx**^{1}) procurret **SAR** procuret **afoswå** percurret **k** 4 placite **e** ac] et **q** et ut **t** ut autem **l** strigorissimi **A**^{1} *et ut uid. ante ras.* **S**^{1}

XIIII De medicina caprarum *maiusc. rubr.* **S** De medicina caprarum **A** *rubr.* **l** *in marg.* **boswyzä** (*add.* Cap. VII.) **π** *in marg. rubr.* **h** Medicine earum **q** *maiusc.* **d** *add.* c. VIII *in marg. rubr.* **m** De capris medicine earum **g** Medicina caprini pecoris *rubr.* **t** *cap.* 7 *exstat in* **M** 6 Atque *om.* **M** [aa] lia **M** 7 languoribus **SAdepqyM** langoribus **R** maciescunt **S**^{1} marcescunt **sM** quambis **S**^{1} 8 optima **SA**^{1} hillares(ill- **ä**)**äö** hylares **lntz** ilares **n** ylares **q** et **M** *om.* **SAR** ueluti **ø** 9 gregatim *om.* **γ**(*exc.* **tü**^{2}) congregate **M** prosternantur **ltü**^{2}**åπ** prosternatur **SAR** consternuntur **M** *uerba* id — pabuli *om.* **M** id autem accidere *scripsi* : id autem cedere **t** id ãt tum cedere **c** id actim cedere **S**^{1} id actum cedere **AR** id accidere **S**^{2}**π** axime **S**^{1} 10 papuli **S**^{1} dum **tü**^{2}**M** *om.* **SAR** paucas **SM** caudas **AR** cum eas **π** 11 eiusmodi *post* pestis *ins.* **M** pertulit **eglnx**^{1}**å** est *post* detrahendus *ins.* **M** nec *om.* **ä** ne **r** tota **yπ** 12 sunt *post* pascende *ins.* **M** *uerba* sed — quattuor *om.* **ö** medie **M** quatuor **ϰ**(*exc.* **u**) **aklnopvwyzå** [ ]atuor **M** IIII^{or} **tü** intra quattuor septa **s** claudente **w** si **M** 13 languor **SAbeflmpyM** langor **R** augor **ö** pabulo **γ**(*exc.* **x**^{2}) populo **e** Pocula **M** arundinis(-neis **ä**)**γ** (*exc.* **v**)**cdekzäöπ** harundis **v** alte **ϰ**(*exc.* **ju**)**nüx**^{1}

spinae radicibus, quas cum ferreis pilis diligenter contudimus,
admiscemus aquam pluuiatilem solamque potandam pecori
praebemus. quod si ea res aegritudinem non depellit, uendenda
sunt pecora uel, si neque id contingere potest, ferro necanda
saliendaque. mox interposito spatio conueniet olim gregem
reparare, nec tamen ante quam pestilens tempus anni, siue
id fuit hiemis, uertatur aestate siue autumnum uere mutetur.
cum uero singulae morbo laborabunt, eadem remedia, quae 3
etiam ouibus, adhibebimus. nam cum distendetur aqua cutis,
quod uitium Graeci uocant ὕδρωπα, sub armo pellis leuiter
incisa perniciosum transmittat umorem, tum factum uulnus
pice liquida curetur. cum effetae loca genitalia tumebunt 4

Quam **M** palis **γ** (*exc.* **x**²)**c** pillis **ψ**(*exc.* **å**)**ö** contudimus **S** contundimus **ARM** 2 pluuialem **bcmnuåπ** 3 egritudine **A** repellit **M** uendendi **A**¹ 4 uel sine id **vx**¹**ü**¹ uel si id neq; **w** uel sine idq; **nx**² ut si neque id **M** neque *om.* **l**, *sed* nõ *ante* põt *ins.* 5 saliendaque(-quae **S**¹)**SüM** saltenda quae **A**¹ salendaq; **tπ** sallendaq; **gh**¹**nqx**¹ salendaq; que **ωcdzäø** saliendaq; quae A salliendaq; que **l** sallendaq;(-deq; **wå**)que **α**(*exc.* **h**¹)**befjmpruvwx**²**yä** moxq; **gtx** spacio **gqüvxåø** cũueniet **M** olim **SAR** alium **π** *om.* **M** 6 reparere **S**¹ reponere **z** tamem **M** 7 it **SA**¹**ä**¹ uel **π** *om.* **ö**¹ *uerba* hiemis — mutetur *om.* **nx**¹ hyemis **ϰ**(*exc.* **ju**)**eotüwzπ** yemis **l** uertatur **tüπM** uertantur **SAR** mercantur **z** ĩ estatis **t** autumnum **SAR** autumni **tüvπ** autumnus **M** uere **α**(*exc.***h**¹) **üzäö**¹**πM** uer **c** uerum **SAR** ueram **h**¹ ĩ ueris **t** mutetur **Stü**²**π** utetur **AR** mutentur **α**(*exc.* **h**¹)utentur **å** mutemur **M** imitetur **zä** *om.* **ü**¹ 8 uero **RM** uere **SAϰ**(*exc.* **d**)**ψfhkryø** morbo **M** domo **SAR** domũ **g** 9 ouibus etiam **γϰ**(*exc.* **ju**) obibus **S**¹ adhibebimus **S**²**t** athibebimus **S**¹ adhibuimus **R** adhibimus **A**¹ adhibemus **M** *uerba* nam cum — ὕδρωπα *om. u. sp. r.* **nx**¹ nam *om.* **M** cum *om.* **a** discendetur **ky** distenditur **l**¹ distentur **ωbmå** *om.* **M** aqua **SA**¹**tπM** aque **R** intercutis est **M** ĩt' cutis **t** 10 uicium **ahwø** *om.* **g** gregi **A**¹ *ΥΔΡωΠα* **SA** *ὕδρωπα in marg.* A *in uac. sp.* **fh**²**oü**², *item* *υδρωπα* **e** *εδρισστα* **y** *ὑδρόπισην* **t** *ὑδροποσ* **s** *uulgo om. u. sp. r.* **R** *ὕδερον* **π** ypanac (a *s.* yp *add.*) **M** leniter **γ**(*exc.* **n**)**ϰ**(*exc.* **j**) 11 perniciosum **ghüxyä** pernitiosum **SAR** transmittit **akt** transmittet **π** umorem **SA**¹ humorem **RM** cum **γ**(*exc.* **t**)**lM** (*incert.*) tñ **z** 12 effete **t** & foetae **Sbπ** et feta (*uel* foeta) **ϰ** (*exc.* **ju**)**lnüx**¹ et facte **AR** et fate **ωm** fere **M**

aut secundae non responderint, defruti sextarius uel, cum id defuerit, boni uini tantundem faucibus infundatur et naturalia ceroto liquido repleantur. sed ne nunc singula persequar, sicut in ouillo pecore praedictum est, caprino medebimur.

De caseo faciendo 8 Casei quoque faciendi non erit omittenda cura utique longinquis regionibus, ubi mulctram deuehere non expedit. is porro si tenui liquore conficitur, quam celerrime uendendus est, dum adhuc uiridis sucum retinet, si pingui et opimo, longiorem patitur custodiam. sed lacte fieri debet sincero et quam recentissimo — nam requietum uel aqua mixtum celeriter acorem concipit — et id plerumque cogi agni aut haedi coagulo, quamuis possit et agrestis cardui flore conduci et seminibus

sedem **jnqtuü^{1}x^{1}** respondebunt **M** defruti sextarius **S^{2}** defriti sextarius **M** defrutis est aurius **S^{1}** defrutis est aurus **ωm** defrutis est aunus **Afjruy** defrutis(-frutus **e** fructus **r**) est (etiam **v**) annus (anus **π**) **R** de (*u. sp. r.*) est annus **zä** deflutis est **å** (*u. sp. r.*) **w** defructi sextans **tü** co; **M** 2 fuerit **ωbmå** tantumdem (-ũd- *aliquot*) **γ** tandumdem **sM** facibus **S^{1}** infundantur **gvx** genitalia **κntüx^{1}** in naturalia(ina- w)**wå** 3 ceroto **M** geratori **SAtü^{2}w** genitori **å** ageratori **R** aggeratoris **v** liquida **b** liquide **l** repleatur **ü^{1}** nunc ne **M** prosequar **ö** persequamur **M** 4 ouilo **Slszπ** ouillio **ä** dictum **ö** medemur **h^{2}k** medicemur **ah^{2}** *hic desinit* **M**

XV De caseo faciendo *maiusc. rubr.* **S** De caseo faciendo **g** *tot. uers. sp.* **A** *rubr.* **lt** *maiusc.* **d** *in marg.* **eyä** *rubr. in marg.* **fh** De caseo faciendo cap̃. VIIII^{0} *rubr.* **m** De faciendo caseo *in marg.* **bos** De caseo fiendo **q** Casei faciendi cura *in marg.* **p** Casei faciendi ratio. Cap. VIII. **π** *cap. 8 usus est Pall. VI 9* 5 faciendi *om.* **a** *ante* quoq; *pos.* **nx^{1}** obmittenda **pz** 6 partibus regionibus **f** mulcram **S** mulcra **A^{1}h^{1}**(?) mulctra **püåä** multra **R** in ultra **g** multa **ωcdlmn** multram **π** lac non **t** 7 sit **κ**(*exc.* **d**)**efh^{1}mo^{1}ryø** sic **ψblo^{2}ps^{1}π** celeberrime **wå** uendundus **cjpu** 8 succum **dgnotvwx^{2}ååπ** optimo **α**(*exc.* **h^{1}**)**üöøπ** 9 patitur **S** patimur **AR** patimus **v** patiamur **y** et quam] atq; **b** 10 quietum **ä** aqua mixtum *Heinsius* : quã mixtum **S** maximum **AR** maxime **ωblm** 11 aquorem **S** concipit **t** concipiat **SAR** recipiat **n** et id *scripsi:* id **SAR** cogi] agi **A^{1}** cogitur **p^{2}** aut haedi *om.* **wå** edi (*uel* aedi) **κ**(*exc.* **j**)**kln^{1}ostzöø** 12 agrestis **b^{2}p^{2}tü^{2}π** *Pall.* agrestius **SAR** agrestibus **γ**(*exc.* **tü^{2}**)**d** cardui **tü^{2}π** *Pall.* cardiu **S** cardius **AR** carduis **αγ**(*exc.* **tü^{2}**)**dqr** tardius **o^{1}ö** cardi **p^{2}z** cardis **ä^{2}**

gneci nec minus ficulneo lacte, quod emittit arbor, si eius uiren-
tem saucies corticem. uerum optimus caseus est, qui exi- 2
guum medicaminis habet. minimum autem coagulum recipit
sinum lactis argentei pondus denarii, nec dubium quin fici
ramulis glaciatus caseus iucundissime sapiat. sed mulctra cum 3
est repleta lacte, non sine tepore aliquo debet esse, nec tamen
admouenda est flammis, ut quibusdam placet, sed haut pro-
cul igne constituenda, et confestim cum concreuit liquor, in
fiscellas aut in calathos uel formas transferendus est. nam maxi-
me refert primo quoque tempore serum percolari et a concreta
materia separari. quam ob causam rustici ne patiantur quidem 4
sua sponte pigro umore defluere, sed cum paulo solidius
caseus factus est, pondera superponunt, quibus exprimatur
serum; deinde ut formis aut calathis exemptus est, opaco ac
frigido loco, ne possit uitiari, quamuis mundissimis tabulis
conponitur, aspargitur tritis salibus, ut exsudet acidum li-
quorem, atque ubi duratus est, uehementius premitur, ut
conspissetur, et rursus torrido sale contingitur rursusque

gneti **egx^{2}zøπ** greci **cl** graeci **å** grieci **du** gricci **q** grieti **nvüx^1** gñti **t** gnen **ä** 2 sauties **qwπ** ceseus **S^1** cęseus **A** 3 medicã is **S** medicamis **A^1** nimium **eors** coagulum **γϰ**(*exc.* **ju**)**π** coagulo **SR** coaculo **A^1** cogulo **k** 4 serũ **z** serium *in marg.* **ä** argentei **π** argenteis **SAR** denarii **π** denariis **SAR** 5 ramulus **bm** glaceatus **c** glatiacus **ö^1** grauatus **å** iocundissime **ψcgklnvxö** sapit **rzä** saciat **l** *om.* **ö^1** mulctra **αψ**(*exc.* **w**)**d^{2}jnpq^{2}uüx** in ulctra **g** mulcta **q^1** multra **bcd^{1}tvwπ** multre **r** mulctrat **SAωefmyø** mulcrat **l** 6 replenta **A^1** *om.* **e** tempore **S^{1}A^{1}dåöø** ẽe debet **ä** 7 haut **S^{2}A^{1}l** haud **R** aut **S^{1}ψkrπ** adhuc **ωb** aduc **m** nec **t** *in ras. om.* **p** 8 et *om.* **ϰnüx^1** increuit **ϰnptüx^1** concreauit **w** creuerit **ø** 9 fiscellam **sö** fescellas **l** in *om.* **acw** calathos **R** calatos **SAγ**(*exc.* **ü**)**d^{1}å** chalatos **cq** chalathos **u** 10 seuum **b^1** *om.* **nx^1** 11 seperari **gu**(separi **oüwz**) patiuntur **p^2** paciantur **lså** quidem *om.* **ωm** 12 primo **k** umore **SA^1** humore **R** pabulo **egnvx** solidior **d^2** solidus **bwå** 13 est *om.* **ω** supponunt **ä** superponant **t** 14 calathis **R** caiatis **nwåπ** chalatis **SAc** exemptus **R** exemtus **S^2** exemtis **S^{1}A** ac] aut **γdeqz** et **h^{1}wåö** 15 uiciari **cgkl ovwxä** 16 componitur **SAR** aspargitur **SAaefhjruø** aspergitur (*uel* aspgr̃)**R** aspergiturq; **t** exudet **γψckpåö** accidũ **A** 17 autque **S** est *om.* **ω** ut **Sωtü^1** *om.* **AR** 18 contigitur **åö**

5 ponderibus condensatur. hoc cum per dies nouem factum est, aqua dulci abluitur et sub umbra cratibus in hoc factis ita ordinatur, ne alter alterum caseus contingat et ut modice siccetur, deinde quo tenerior permaneat, clauso neque uentis obnoxio loco stipatur per conplura tabulata. sic neque fistulosus neque salsus neque aridus prouenit, quorum uitiorum primum solet accidere si parum pressus, secundum si nimio
6 sale inbutus, tertium si sole exustus est. hoc genus casei potest etiam trans maria permitti; nam is, qui recens intra paucos dies absumi debet, leuiore cura conficitur, quippe fiscellis exemptus in salem muriamque demittitur et mox in sole paulum siccatur. non nulli ante quam pecus numellis induant, uirides pineas nuces in mulctram demittunt et mox super eas emulgent nec separant, nisi cum transmiserunt in formas coactam materiam. ipsos quidam uirides conterunt nucleos
7 et lacti permiscent atque ita congelant. sunt qui thymum

cum] est **ω**   nouem *om.* **a**   factus **A**^{1} 2 dulci abluitur **S** dulcia bibitur **A** dulci ebibitur (et bi- **n** obi- **ψr**) **R** dulci elubibur **l** dulci eluitur **π**   fatis **SA**   3 nec **ωbm**   alter alterum **Sα**(*exc.* **h**^{1})**γdπ** altera alterum(-am **r**) **AR**   ceseus **S**^{1}**A** caeseus **ef**   4 maneat **nx**^{1} 5 conplura **A** complura **SR**   sic neque **Sp**^{2}**π** sic nec is **α**(*exc.* **h**^{1}) -s igneas **A** signeas **R** ligneas **c** lignea **t**^{2} siigueas **nx**^{1} fistulosis (-olis **ü**)**γκ**(*exc.* **ju**) fisculosus **yä** fistolosus **am**   6 uiciorum **cl**   7 sedium **nx**^{1} secundo **p**   8 imbutus **R** imbitus **a**   tertium **Sπ** tertio **AR**   poterit **z** post **f**   9 permittitur **A**   his **Aψefh**^{1}**rwyzø**   10 absummi **av** assummi **r** adsumi **l**   leniore **wåπ** leuiori **y** leuiora **z**   11 muriamque **Sltπ** mureamq; **nüx**^{1} murcamq; **κ**(*exc.* **j**) **bkx**^{2}**yzä** murtamq;(my- **å**)**Aωaefhjmpvwåø** murtam **gx**^{2} murramq; **r**   demittitur **S** dimittitur **AR**   aũt quam **cp**^{1}**qüx**^{1} autem antequam (aũt añq̃)**γ**(*exc.* **x**^{1})**κ** (*exc.* **cq**)   12 numellus **c** muuellijs **x**^{1} mamellis **g** *om. u. sp. r.* **nzä**   induant *Broukhusius* : indurat **SAR** inducãt **π**   13 in **p**^{2}**π** *om.* **SAR**   multram **π** mulctra(-tea **z**)**S**^{2}**γ**(*exc.* **t**)**jksuzä** mulcra **c**^{2} multra **Aabefhmoprtwyåöø** multa **S**^{1}**l** mulctura (-lt- **c**^{1})**κ**(*exc.* **ju**)   demittunt **S** dimittunt **AR** dimittitur **nqx**^{1} 14 seperant **gos** (sepant **κpxz**) superant **wå** sperant **ø**   transmiserint **π** transierunt **SAR**   15 coactam *om.* **zä**   materiem **Sö**   quidem **κ**(*exc.* **j**)**ωbeh**^{1}**mn** **wyåøπ**   16 ita *om.* **dnqüx**^{1}**ö**   congelant **α**(*exc.* **h**^{1})**büπ** concelant **SA** (-lla- **h**^{1}**sö**)**R** congellant **ä** concelat **u** concedant **egpq** gelant *Pall.*   thymum **SAefotüxøπ** thimum **R** tymum **ahly** timum **dk** thinum **g** ptimum **v**

contritum cribroque colatum cum lacte cogant. similiter qualiscumque uelis saporis efficere possis, adiecto quod elegeris condimento. illa uero nótissima est ratio faciundi casei, quem dicimus manu pressum, namque is paulum gelatus in mulctra, dum est tepefacta, rescinditur et feruente aqua perfusus uel manu figuratur uel buxeis formis exprimitur. est etiam non ingrati saporis muria praeduratus atque ita malinis lignis uel culmi fumo coloratus. sed iam redeamus ad originem.

In omni genere quadripedum species maris diligenter eligitur, quoniam frequentius patri similior est progenies quam matri. quare etiam in suillo pecore probandi sunt totius quidem corporis amplitudine eximii, sed qui quadrati potius quam longi aut rotundi sint, uentre promisso, clunibus uastis nec proinde **9 De subus**

crebroq; **åö** cribro **p** frequenter *Pall.* collatum **αψö** 2 etficere S^1A^1 possit **ah** eligeris(elli- **ä**)**ψωbmn** degeris e^1q 3 faciendi **bdlnqü**x^1 faciunda **m** quã **c** quae **å** 4 diximus **γö** uanu **SA** pressum **R** pressu **SAefmoywåø** pressa **b** pressus **κl** nam quis **AR** paulo **l** paulus **k** gelatus **α** cælatus **Sefπ** celatus **AR** uim(uini **ä**)celatus **rä** celatius **pqu** *u. sp. r. om.* $ö^1$ mulctra dum **Sä** mulctrandum **AR** multrandum **ωbrtxπ** 5 tepefacta **π** neres phata **S** neres fata **A** ne res fata b^1d^1**efgjlmpuvw**x^2**yå** ne pes fata **rz**$ä^2$ ne res fatus h^1 ne res factus h^2 ne res facta **ω**b^2**t** nec res fata d^2**nq**$ü^1$ nec res facta **c**$ü^2ä^1$ ne res fa **ø** nec fata x^1 arefactus **ak** *in marg.* h^3 perfus **S** profusus **lmn**x^1**ö** uel *om.* **n**$ü x^1$ 6 figuratur *ed. Ald.* : figuratus **SAR** buscis **c** buseis **lm** buxtis **y** buxeris f^1 non *om.* **ψr** 7 coloris **ä** inuria **km** mitria **ö** mina **ä** nimia **z** perduratus(-ta **n**)**γzä** ita *om.* **wz** malinis **cd**$ü^2$**π** mallinis **SAR** malignis(-lli- **ö**)**ω** mallini **wå** *om.* **k** ligneis **d**

XVI De subus *maiusc. rubr.* **S** De subus **A** *rubr.* **l** *in marg.* **ä** De subus. Capitulũ cap̃. X. *rubr.* **m** De suibus **gq** *in marg.* **by** *rubr. in marg.* **f** *maiusc.* **d** *rubr. mai. in marg.* **h** De subijs *in marg.* **ew** *rubr. in marg.* **z** De cura suum *in marg.* **osö** De pecore suillo eiusq; cultu *rubr.* **t** De Suibus & eorum medicinis. Cap. IX. **π** *cap. 9 usus est Palladius III 26* 9 quadripedum **SAefhjlmopuy** quadrupedum **R** speties **κ**(*exc.* **q**)**emors** 10 eligitur *om.* **k** frequentius **S** frequenter **AR** 11 peccore **wö** pecori **π** probandi **S** reprobandi **R** res pbandi **A** tocius **wy** 12 amplitudine **Sπ** amplitudinem **AR** eximii **Stπ** eximit **AR** potius S^2**γκ**(*exc.* **j**)**bπ** positius S^1**AR** quam *ed. Ald* : *om.* **SRA** rotundi potius quam longi *Pall.* 13 rutundi S^1 rotondi **l** sunt **dwåπ**

cruribus aut ungulis proceris, amplae et glandulosae ceruicis,
rostri breuis et resupini, maximeque ad rem pertinet quam
2 salacissimos esse ineuntes. ab annicula aetate commode pro-
generant, dum quadrimatum agant, possunt tamen etiam se-
mestres inplere feminam. scrofae probantur longissimi status,
set ut sint reliquis membris similes descriptis uerribus. si regio
frigida et pruinosa est, quam durissimae densaeque et nigrae
setae grex eligendus est, si temperata atque aprica, glabrum
3 pecus uel etiam pistrinale album potest pasci. femina sus
habetur ad partus edendos idonea fere usque in annos septem,
quae quanto fecundior est celerius senescit. annicula non
inprobe concipit, sed iniri debet mense Februario, quattuor
quoque mensibus feta quinto parere, cum iam herbae solidiores
sunt, ut et firma lactis maturitas porcis contingat et, cum

curibus **S**[1]**A**[1] 2 rostri **S** rostris **nüx**[1]**π** restis **t** rostribus **AR** breuis **SA** breuibus **R** rostro breui *Pall.* resupini *scripsi* : resupinis **π** resupina **SAR** que **R** qu||e **S** quæ **A** quem **mswäö** ad marem **z** quoniam **γry** 3 salicissimos **A** esse ineuntes *scripsi* : esseminant et **SAR** esse minaret et **sö** esse manant et **a** effeminant **γ**(*exc.* **g**)**cl**essemares. Et **π** progenerauit **dnüx**[1] progenerantū **p** 4 sem semestraes **A** semestros **l** siluestres **å** 5 inplere **S** implere **AR** feminas **ωbm**[1] scrophe **ϰ**(*exc.* **d**) scrobe **yø** scroffe **ä** longissimi **bktü**[2]**π** longissimis **SAR** longissimus **ϰ**(*exc.* **ju**)**vx** longissime **zä** stature **ä** 6 set ut *scripsi* : est ut **S**[1]**AR** et ut **α** (*exc.* **h**[1])**ψ**(*exc.* **ä**)**söπ** ut et **ä** ut **S**[2]**bh**[1]**üwy**[1]**ø** et cum **t** sunt **γ**(*exc.* **ü**) **ϰ**(*exc.* **ju**)**h**[1] menbris **em** ueribus **ψωb** 7 et *om.* **wå** pruuinosa **S** pluuinosa **l** pluinosa **k** pruina **γ** *post* est *inculc.* **S** *denuo uerba* ut sint — pruinosa (*sic!*) est, *in inf. marg. iterat.* A (*sed* describtis) durissima **tüäö** denseq; **απ** adensaq; **SAR** densaq; **tü**[2] aduersaq; **ψ** ridonsaq; **l** nigræ sete **S**[1]**π** nigræ sedet **S**[2] nigras ete **A** nigra es (*uel* aes) et **R** nigra est et **å** nigre sed(set **h**)**α** nigra **ü**[2] niger **t** & nigra aes *in uac. sp.* **ö**[2] 8 egrex **ef**[2]**h**[1]**ry** eligenda **zä** tempora **ϰ**(*exc.* **u**)**ü**[1]**x**[1] tempore **n** glecbrū **A** 9 pistrinale **Sø** pristinale **AR** sus **α**(*exc.* **h**[1])**γ**(*exc.* **x**[1])**ψdlπ** suus **SAωefh**[1]**jmpruyø** suis **cqx**[1] si ius **b** 10 edendo nea **SA**[1] ydonea **nqr** ideneo **ö** 11 non] uero **x**[1] uero non **v** 12 improbe **R** iniri *ed. Ald.* : inire **SAR** mire **bx**[1] iure **gv** quatuor **aklnpqvwyzåø** qua[or] **ö** IIII[or] **ü** 13 feta *om.* **a** fera **e** V[o] **ü** iam parere cum herbe **ω** 14 fucina **nx**[1] porcas **q** portis **s** *om.* **a**

desierint uberibus ali, stipula pascantur ceterisque leguminum
caducis frugibus. hoc autem fit longinquis regionibus, ubi 4
nihil nisi submittere expedit, nam suburbanis lactens porcus
hara mutandus est; sic enim mater non educando labori subtrahitur celeriusque iterum conceptum partum edet, idque bis anno faciet. mares uel cum primum ineunt semenstres aut cum saepius progenerauerunt trimi aut quadrimi castrantur,
ut possint pinguescere. feminis quoque uuluae ferro exulce- 5
rantur et cicatricibus clauduntur, ne sint genitales, quod facere non intellego quae ratio compellat nisi penuria cibi. nam ubi est ubertas pabuli, submittere prolem semper expedit.

Omnem porro situm ruris pecus hoc usurpat, nam et 6
montibus et campis commode pascitur, melius tamen palustribus agris quam sitientibus. nemora sunt conuenientissima, quae uestiuntur quercu, subere, fago, cerris, ilicibus, oleastris, termitibus, corulis pomiferisque siluestribus, ut sunt albae spinae, Graecae siliquae, iuniperus, lotus, pampinus, cornus,

ali **S^{2}cltüπ** alti **S^{1}AR** 2 sit **nqüvx** longinquus **m** 3 nichil **hn** submittere **R** summittere **SAωbkmprvä** lactens **R** lactes **SAwå** lactis **α** lattens **u** portus **pä** 4 hara **t** æ ru **S** eru **A** aere(*uel* ere)**R** aeri **wå** erue **ly** serum **α** nutriendus **α** (**h^{1}** *incert.*) sit **ö** si **ü** non *om.* **A^{1}** 5 edit **o^{2}ö** *om.* **å** 6 uis **Awå** quis **S** inierunt **ntüx^{1}** semenstres **SAafhmos** semestres **R** & cum **p** 7 primi **SAewå** trini **αl** aut *om.* **Aewå** 8 possit **p** ferro *om.* **ωbcm** 9 et a **k** sit **A^{1}ϰ**(*exc.* **d^{2}**)**aefhwy** sic **ω** fit **n** facile **pπ** 10 non *om.* **k** intellego **Aeh** intelligo **SR** rō nō **sö** compellat **R** compellant **SAωeh^{1}m** nisi ẽ **b** cubi **S^{1}Aew** cibi nam *om.* **ω** nam *om.* **bm** *uerba* ubi est — situm *om.* **α** 11 submittere **R** summittere **SAωbprv** sumittere **mä** 12 porro] ů **p** roris **Aewå** *uerba* ut campis — palustribus *om.* **h^{1}** 13 melius] in cliuis **ω** 14 sicientibus (sicci- **ä**)**clptåäö** conuenientiora **ü** 15 uertuntur **SAewå** suberi **SAewå** suber **π** *om.* **ω** caeteris **å** illicibus **ψωmtyø** 16 terminibus **ü** thermitibus **p** corylis **üx^{1}π** corilis **k^{1}n** corialis **å** aut **ϰ**(*exc.* **ju**)**knüx^{1}yä** albe **R** abae albae **Sew** abe albe **A** albae albae **å** abbe **x^{1}** 17 grege **A^{1}** greceq; **k** iunipirus **S** iuniperi **p** iuniperis **ωm** uinipetus **w** lothus **gtvx** locus **ωå** lotos **π** pampinis **m**

arbutus, prunus et paliurus atque achrades piri. haec enim
diuersis temporibus mitescunt ac pene toto anno gregem
7 saturant. at ubi penuria est arborum, terrenum pabulum
consectabimur et sicco limosum praeferemus, ut paludem
rimentur effodiantque lumbricos atque in luto uolutentur,
quod est huic pecudi gratissimum, quin et aquis abuti possint;
namque id fecisse maxime aestate profuit et dulcis eruisse
radiculas aquatilis siluae, tamquam scirpi iuncique et degene-
8 ris harundinis, quam uulgus cannam uocant. nam quidem
cultus ager opimas reddit sues, cum est graminosus et pluribus
generibus pomorum consitus, ut per anni diuersa tempora
mala, pruna, pirum, multiformes nuces ac ficum praebeat.
nec tamen propter haec parcetur horreis, nam saepe de manu
dandum est, cum foris deficit pabulum, propter quod plurima
glans uel cisternis in aquam uel fumo tabulatis recondenda est.
9 fabae quoque et similium leguminum, cum uilitas permittit,

abrutus **Awå** abruntus **e** arbustus **n** paliurus **R** paliuris **SA**^{1} paluirus **abh**^{1}**lmqwy** palinurus **k** palirus **p** achrades(-ens **x**^{2})**flt vyx**^{2}**π** acades **SAe** achades(-ens **q**)**cqx**^{1}**ø** achadres(-ens **d**)**ωbdmü** acrades **r**^{1} athrades **α** archades(-ens **n**)**gnpr**^{2}**z** arcades **å** arhades **w** achardes **ju** archedes **ä** pirus **ä** pori **r** enim] cum **ωnx**^{1}
2 diuorsis **r** 3 ad **S**^{1}**A**^{1} arboris **p** papulum **S**^{1}
4 sic collimosum **p** proferemus **ϰ**(*exc.* **j**)**rä** preferremus **yö**
5 rimetur **p** rumentur **ö**^{1} effodiantq;(-atq; **p**)**R** et fodiantq; **SA aehø** et ffodiantq; **y** et effodiant **msö** et effodiantq; **or** et effodiamq; **b** lombricos **å** 6 pecudi **SAαωbeflmpwyåø** pecori **γϰzäπ** pecodi **r** 7 estatem **SAeπ** 8 aquatiles **γϰ**(-los **d**) scirpi **h**^{2}**jkpuü** scirpei **r** scyrpi **π** scorpi **h**^{1} stirpi **SAR** sirpi **ω** uinciq; **kø** unciq; **wå** iunci(*om.* q;)**q** 9 arundinis **γ**(*exc.* **n**)**ϰ**(*exc.* **dj**)**kzäπø** uulnus **A**^{1} canã **ψ**(*exc.* **z**) cannos **l** uocat **π** 10 agetur **q** optimas **fåö**^{1}**π** etiam opimas **gnvx** redit **u** 11 generibus *om.* **SAewå** annum **k** tempora *om.* **f** 12 prima **Ax**^{1} pirum **R** pyrum **S** pyrrum **A** purum **a** 13 tamen *om.* **ä** tantum **eh**^{1}**wå** hoc **γωpqs** p (*u. sp. r.*) **z** *om. u. sp. r.* **ä**
14 est *om.* **SAewå** deficiet **j**^{2}**p** defiet **j**^{1} 15 grans **u** cysternis **v** cisterius **d**^{1}**qw** aqua **ψ** quam **h**^{1} fimo(fuino **w**)**ψr** recondenda **S**^{2}**pπ** reconda **S**^{1}**A** recondida **u** recondita **R**
16 faba **αbflopryø** fabarum **sö**^{1} uillitas **ψ** facilitas **e** permittet **γϰwå** permittat **l**

facienda est potestas et utique uere, dum adhuc lactent uiridia pabula, quae subus plerumque nocent. itaque mane, prius quam procedant in pascua, conditiuis cibis sustinendae sunt, ne inmaturis herbis citetur aluus eoque uitio pecus emacietur, nec ut ceteri greges uniuersi claudi debent, sed per porticus harae faciendae sunt, quibus aut a partu aut etiam praegnates includantur. nam praecipue sues cateruatim atque inconditae, cum sint pariter inclusae, super alias aliae cubant et fetus elidunt. quare, ut dixi, iunctae parietibus harae construendae sunt in altitudinem pedum quattuor, ne sus transsilire septa queat; nam contegi non debet, ut a superiore parte custos numerum porcorum recenseat et, si quem decumbens mater oppresserit, cubanti subtrahat. sit autem uigilax, inpiger, industrius, nauus; omnium quas pascit et matricum et mino-

potestas **Sγωbdπ** potestus **k** potestatis **Aϰ**(*exc.* **d**)**ψaefhlryø** potestatis **m** potestas et *om.* **p** facienda potestas est **ω** uerendum **nrüx**[1] aduc **lm** *om.* **v** lactent *Pall. III 26,3* lantiunt **SAψ** lanciunt **R** lanceant **d**[1] clanciunt **α** lactiunt **p** lactant **π** lace **å** uirida **αn** 2 subus **SAα**(*exc.* **a**[2])**jop** subijs(sub his **c**)**ϰa**[2]**eflmrwyåöø** suibus **γbsπ** sus(su **z**)*u. sp. r.* **zä** nocet **SAewå** manu **ä** 3 procedunt **nx**[1]**zä** condituus **o** conditus **p** conditis **å** cumditiuis **g** sustinendae **π** sustinenda **SAR** substinenda (-di **ä**)**cgnqtuäöø** 4 inmaturis **SAfhjø** in maturis **cegmntyzååä** immaturis (*uel* ĩma-) **R** uerbis **SA**[1] albus **SA**[1] ematietur **swö** emacretur **x**[1] emanetur **å** macietur **l** 5 nec ut **Sγkpπ** ne ut **AR** glandi **ϰnüx**[1] per *om.* **SAα**(*exc.* **h**[1])**ψe** portucus **αefju** porticos **A** 6 hare **γπ** are **p** haree **ϰ**(*exc.* **c**)**fh**[1]**loyø** aree **bcmrszäö** *om.* **SAα**(*exc.* **h**[1])**ewå** a partu **zäπ** a parte **SAfquø** a patre **er** aperte **bcdjlmwyå** aperire **ω** e parte **α** parte **γ** parite **p** pregnates **ey**A regnates **SA**[1] pregnantes (pro- **uv**) **R** 7 catur uatim **SA** caternatim **h**[1] atq; **R** ad **S** ut ad **A**[1] at **e**A ac **π** aut **w** 8 sunt **Sp** 9 elident **A**[1] hare **Sγkπ** are **p** haree **Aϰ**(*exc.* **c**)**aefhlmwyåø** aree **ωbcrzä** 10 altitudine **ϰgnvx** quatuor **ϰ**(*exc.* **ju**)**lnovwyzåö** IIII[or] **kü** IIII **p** suus **SA**[1] suis **m**A transsilire **ahø** transilire **SAR** transire **pwå** secta **ϰü** septe **ä** 11 contigi **Akw** contingi **elå** parte *om.* **ϰ**(*exc.* **ju**)**mnüx**[1] 12 numerum **SAp** numeros **R** decunbens **my** mature **wå** matrem **v** 13 oppreseit **A**[1] oppreserit A opprexerit **u** depresserit **p** sit **SAαfptwyåøπ** sic **ωblm** si **γ**(*exc.* **t**)**ϰerzä** uigilax **SAewå** uigilans **R** inpiger **SAn** impiger **R** 14 gnauus **p** manus **eäö** sciens **α** (*exc.* **h**[1]) nutricum **gx**[2]**π** manucum **v** iuniorum **ntüx**[1]

rum meminisse debet, ut uniuscuiusque partum consideret. semper obseruet enitentem claudatque, ut in hara fetum edat.
11 tum denotet protinus, quot et quales sunt nati, et curet, ne quis sub nutrice aliena educetur, nam facillime porci, si euaserint haram, miscent se, et scrofa cum decubuit aeque alieno
12 ac suo praebet ubera. itaque porculatoris maximum officium est, ut unamquamque cum sua prole claudat. qui si memoria deficitur, quo minus agnoscat cuiusque progeniem, pice liquida eandem notam scrofae et porcis inponat, siue per litteras siue per alias formas unumquemque fetum cum matre distinguat. nam in maiore numero diuersis notis opus est, ne confundatur
13 memoria custodis. at tamen quia id facere gregibus amplis uidetur operosum, commodissimum est haras ita fabricare, ut limen earum in tantam altitudinem consurgat, quantam

patrum **p** partis **l** 2 et semper **z** semper et **ø** conseruet **a** enitentes **nü** emittentem **ø** claudatq; ut in **R** claudat in **SAewå** claudat ut in **α**(*exc.* **h**^{1})**frπ** hara **SAαγeπ** aera **ωb** area **ϰ**(*exc.* **dj**)**mpä** harea **dfjlzø** hare **r** haras **wå** horrea **y** 3 dum **A**^{1} dinotet **SAew** eliuocet **å** denotat **r** quot **R** qd̃ **S**^{1}**A**^{1} quod **gr**^{1} quo **l** quotq; **π** sunt **SAϰ**(*om.* **d**)**ψelmπ** sint **αγωbfrpyø** ne quis **S**^{2}**γϰpπ** nutrix equis **S**^{1}**Ae** nutrix ne(nec **ø** cum **wå**) quis(quidz) **αψωbflmryø** 4 aliena educetur **pü** alienę(-e **A**) ducetur **SA** aliena educatur(cãt-˘**d**)**R** porcis(-ti- **n**)**γϰ** porti **y** euaserunt **pq** 5 haram **R** aram **SA**^{1}**h**^{1}**lmy** haream **djuzä** aream **bc** harant **kt**^{1} *om.* **q** miscet **b** scropha **γ** scroffa **äø** *uerba* aeque — officium *om.* **wå** 6 atq; **bos** aut **q** prendet(prehendet **k**)**Aαe** ita **dgnqvx** porculatorum **nx**^{1} est off. **os** est *om.* **ö** offitium **eoquz** 7 ut] et **f** *om.* **m** unamque **SAewå** unamquenq; **gnqtx** se **ϰ**(*exc.* **d**)**üx**^{1} 8 cognoscat **ψ** pgentem **S**^{1} 9 eandem **R** eadem **Aα**(*exc.* **h**^{1})**ψ** eadem eadẽ **S** eademq; **e** caudam **ø** notae **Ae** nocte **ψ** nota **α**(*exc.* **h**^{1}) inponat **S** imponat **R** inrotat **Awå** inortat **e** innotat **h**^{2}**π** scroffe **ø** siue per litteras *om.* **ω** per *om.* **q** 10 distinguit **π** *om.* **r** 11 maiori **ωü** confundantur **bov**^{1} condatur **d** 12 pastoris **q** pastoris custodis **γd** ac **SAabhmø** qui **Aewå** id **SAewåπ** ita **R** *om.* **ø** amplius **dgnqvx** 13 commodissimumq; **zä** aras **cq** areas **blp** horas **r** 14 limen earum (harum **α** *exc.* **h**^{1}) **R** limenarum **f** lumem earum **m** limen arium **h**^{1} lunenarium **l** minearum **SAewå** quantã **S** quantum **AR**

possit nutrix euadere, lactens supergredi non possit. sic nec alienus inrepit et in cubili suam quisque matrem nidus exspectat, qui tamen non debet octo capitum numerum excedere, non quia ignorem fecunditatem scrofarum maioris esse numeri, sed quia celerrime fatiscit, quae pluris educat. atque eae, quibus partus submittitur, cocto sunt hordeo sustinendae, ne ad maciem summam perducantur et ex ea ad aliquam perniciem. diligens autem porculator frequenter suile conuerrit et 14
saepius haras, nam quamuis praedictum animal in pabulationem spurce uersetur, mundissimum tamen cubile desiderat. hic fere cultus est suilli pecoris recte ualentis; sequitur ut dicamus, quae sit cura uitiosi.

Febricitantium signa sunt, cum obstipae sues transuersa **10** **Medicinae earum**

audire **u** lactans **c** supergredi **R** ut pergredi **SAä** ut progredi **ψe** ut supergredi **π** sui egredi **r** si egredi **f** *uerba* supergredi non possit *om.* **ü** non *om.* **dgnqvx** ne **esåö** 2 inrepit **SAaehpwå** irrepit **kπ** irrepat **R** inrepat **bfjlmrsüyø** repat **q** cubile **q** cubiculo **b** cubiculi **ωm** quisquã **A** nidus **Sκpπ** nidos **AR** uidens(-nt **n**)**γ** (*exc.* **gx**^{2}) expect & uidens **ü** exspectat **Ahp** expectat **SR** expetat **v** expectet **lü** 3 que **ü** tamen **Sα**(*exc.* **h**^{1})**psüzä** tm̃ **A** tantum **R** tandem **w**^{1} debent **zä** 4 nec **b** qui **A** quin **ewåπ** quiã **u** ignoret **l** *om.* **r** fecunditate **wz** 5 qui **Aewå** fatiscet(fasticet **s**)**ω** quia **nx**^{1} plures **lpü** atque] et **nüx**^{1} eae **S** eę **tü**^{2} hæ **π** e **AR** 6 submittitur **gqtx**^{2} summittitur **AR** sũmitur **SA**^{2}**n** summitur **aü**^{1} sumitur **ψc** sumituntur **k** summuitur **x**^{1} cocto **SAαlpt ü**^{2}**vxwåπ** octo **R** otio **r** ordeo **γ**(*exc.* **ü**)**cdklswåö** hordea **u** substinende(-da **ø**)**ltzöø** 7 macem **S**^{1}**A**^{1} matiem **ω** perducatur **SAew** pernitiem **dejmnoruüwzyö** 8 suille **γ**(*exc.* **üx**^{2})**eräöøπ** suilo **å** conuerrit **SAαbefmtvwx**^{2}**yø** conuerret **p** conuertit **κglnorü x**^{1}**zäπ** conuerit **å** committit **sö** 9 aras **c** hareas **l** pabulatione **dprst** 11 uero fere **γdq** suili **bmswzå** suilla **g**^{1}**nv**^{1}**ø** suillis **ö**^{1} *uerba* sequitur — uitiosi *om.* **jqu**

XVII De morbo suum *maiusc. rubr.* **S** De morbo suum **A** *rubr.* **l** *in marg.* **begw** *rubr. in marg.* **fh** De morbo suum et remedio *rubr. in marg.* **zä** De morbo porcorum (pecorum **o**) *in marg.* **os** Medicine earum **gq** *maiusc.* **d** Medicine earum Capitulum XI *rubr.* **m** Cura uitiosi pecoris suilli *rubr.* **t** De Medicina suũ. Cap. X. **π** 13 febricantium **krz** febritantium **nx**^{1} febricitatum **m** opstipe **S**^{2} obstipite **κ**(*exc.* **ju**)**ωmx**^{1} abstipite **b** obstirpe **t** obstupe **y**^{1} transuersa pa **S**^{1}**A** trasuersa **e**

capita ferunt ac per pascua subito, cum paululum procurre-
2 runt, consistunt et uertigine correptae concidunt. earum
notanda sunt capita, quam in partem proclinent, ut ex diuersa
parte de auricula sanguinem mittamus. item sub cauda duobus
digitis a clunibus intermissis uenam feriamus, quae est in eo
loco satis ampla, eamque sarmento prius oportet uerberari,
deinde ab ictu uirgae tumentem ferro rescindi detractoque
3 sanguine conligari saligneo libro uel etiam ulmeo. quod cum
fecerimus, uno aut altero die sub tecto pecudem continebimus et aquam modice calidam quantam uolent farinaeque hordeaceae singulos sextarios praebebimus. strumosis sub lingua sanguis mittendus est, qui cum profluxerit, sale trito cum farina triticea confricari totum os conueniet. quidam praesentius putant esse remedium, cum per cornum singulis ternos cyathos gari demittunt. deinde fissas taleas ferularum lineo funiculo religant et ita collo suspendunt, ut

uerba ac — procurrerunt *om.* **a** per *om.* **hk** ac] et **q** at **r** paulum **t** pabulum **bdgnqvxyå** ad pabula **m** per pabulum **r** pcucurrert **A** 2 nec tigine **e** correcte **dr** correcpte **q** 3 capita *om.* **w** corpora capita **nx**[1] proclinent **S** proclinentur **AR** procliuentur **lnqr**[2] prodimentur **ö** procliueruntur **r**[1] declinent **p** declinentur **v** ut *om.* **Aewå** aduersa(auersa **v**)**γzä** 4 de *om.* **a** dignis **A** digitis duobus **γϰ**(*exc.* **ju**) 5 ac | lunibus **A** adunibus **h**[1]**q** ueram **w** ueniam **å** fenam **q** 6 ample **p** opportet **nw** 7 auictu **S** abiectu **aq** abi&u **v** ad ictum **pπ** sub ictu **ø** 8 colligari (conl- **abfh**[2]**jmoyzø**) saligneo **SR** colligaris aligneo **A** conligaris a ligneo **eh**[1]**wå** etiam] et **kp** *om.* **n** 9 tecto sanguine **ωm** 10 callidam **dä** (**h**[1]?) caldam **fprø** quantum **γdkpqrzä** uolet **γc** 11 hordeacee **R** hordeacie **SA** ordeacee **γ**(*exc.* **ü**)**ϰ**(*exc.* **u**) **klsåö** singulis **pπ** sestarios **Sπ** strinnosis **d** strumosi **s** strumosiq; **ä** 12 emittendus **p** est *om.* **wå** profluxerit **R** pluxerit **SAe** produxerit **w** profluxe **nüx**[1] perfluxerit **aq** preluxerit **å** 13 trita caea **A**[1] tritica **mu**[1] tritici & **p** in totum **π** conuenit **γϰ**(*exc.* **ju**) **sö** conueniẽt **h** qui **wå** 14 praesentius *om.* **S**[1]**ö**[1] prestantius **c** putant frequentius esse **ö** esse putant **γ** cum per **R** compea **S** cum pea **Aewå** cum pecorum **c** cornu **γ**(*exc.* **n**)**köπ** 15 cyatos **ör** chyatos **k** cythatos **sw** cythitos **å** ciathos **g** ciatos **nptvxzäö** gari **R** cari **S**[1]**Aewå** gariri **ä** agri **r** *om.* **k** demittunt **S** dimittunt **AR** fixas **gr** fissa **ø** 16 fercularum(fecu- **ø**)**αnvx**[1]**ø** forularum **ä**

strumae ferulis contingantur. nauseantibus quoque salutaris 4 habetur eburnea scobis sali fricto et fabae minute fresae conmixta ieiunisque prius quam in pascua prodeant obiecta. solet etiam uniuersum pecus aegrotare, ita ut emacietur nec cibos capiat productumque in pascua medio campo procumbat et quodam ueterno pressum somnos aestiuo sub sole captet. quod cum facit, totus grex tecto clauditur stabulo atque 5 uno die abstinetur potione et pabulo. postridie radix anguinei cucumeris trita et conmixta cum aqua datur sitientibus, quam cum pecudes biberunt, nausea correptae uomitant atque expurgantur, omnique bile depulsa cicercula uel faba dura muria consparsa, deinde sicut hominibus aqua calida potanda permittitur.

Sed cum omni quadripedi per aestatem sitis sit infesta, 6 tum suillo maxime est inimica. quare non ut capellam uel ouem sic et hoc animal bis aquam duci praecipimus, sed si

nauseantis **ju** nausientib; **ö** nã sentib; **l** qδq; **SAw** quodq; **e** quicq; **å** 2 hebenea (-na **ö**) **ω** scrobis **γkl** sali **p** sale **SAR** *om.* **y** stricto **ψ** fresse **γ**(*exc.* **ü**)**ö** 3 commixta (om- **A**) **SAR** ieiuniisq; **α** in *om.* **SAewå** obiecta **ψpπ** abiecta **SAR** abiecto **α** 4 uniuersam **SA**[1] ita ut] ne **e** *post* ita *u. sp. r.* **ä** *post* ut **z** ematietur **cdö** acietur **Aewåä** macietur **z** 5 cybos **r** cibum **p** productusq; **SAewåπ** modico **ωbm** medio in **ä** procumbit **γκ** procumbunt **fø** decumbat **p** percumbat **a**[1] 6 somnos **SAαewåøπ** sõpnos **l** somno **R** sõpno **qu** sumno **y** sonno **t** sono **ä** 7 capiat **l** faciet **ω** tecto *om.* **Aωå** claudatur **γκ**(*exc.* **ju**) claudiatur **zä** 8 a potione **l** cibo et potu **n** paulo **SAew** posttridie(-due **u**)**SAκafhlowø** anguinei **R** sanguinei **SAeh**[1]**jlpuwyåø** 9 cicumeris **SA**[1] cocumeris **u** cacumeris **j** tuturneris **nx**[1] cum aqua *om.* **nüx**[1] sicientibus **achlå** scitientibus(-cien- **n**)**nø** 10 biberint **l** 11 bile **R** uile **SA**[1] byle **t** bibe **n** bille **w** luce **p** duria **e**[1] exdura **p** muria *om.* **ä** 12 conspersa **γκπ**(conspsa **djyø**) sic **zå** calda **Shyø** callida **o**

Medicine suum *maiusc. rubr.* **S** 14 quadrupedi **ψ**(*exc.* **w**)**bcjk nprstvπ** ęstẽ **S** sic **o** 15 cum **e** -tam **å** tuillo **S**[1] suilo **bwz** sullo **m** 16 ouem *om.* **nx**[1] si **ωblm** sit **ø** et *om.* **zä** bis **S**[2]**α**(*exc.* **h**[1]) uis **S**[1]**A** in s- **ewå** *om.* **R** adam **S**[1]**Aewå** ad aquam **S**[2]**R** precipimus **R** precepimus **SAzπ** sessi **A**[1]

fieri potest, iuxta flumen aut stagnum per ortum Caniculae detineri, quia cum sit aestuosissimum, non est contentum potione aquae, nisi obesam inluuiem atque distentam pabulis aluum demerserit ac refrigerauerit, nec ulla re magis gaudet
7 quam riuis atque caenoso lacu uolutari. quod si locorum situs repugnat, ut ita fieri possit, puteis extracta et large canalibus inmissa praebenda sunt pocula, quibus nisi adfatim satiantur, pulmonariae fiunt; isque morbus optime sanatur auriculis inserta consiligine, de qua radicula diligenter ac saepius iam
8 locuti sumus. solet etiam uitiosi splenis dolor eas infestare, quod accidit, cum siccitas magna prouenit et, ut Bucolicum loquitur poema,

> strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma.

nam pecus inexsatiabile suis dulcedinem pabuli consectantur et supra modum aestate splenis incremento laborant. cui suc-

uel γϰ(*exc.* ju)   ortum SR hortum z orbem a totum Aw totam e   caniculare wå   3 inluuiem S^{2}Ahmorsw inluiem S^1 inluie å illuuiem abkzäöπ ingluuiem γϰflpyø in lumen e   distentam S^{2}R distem S^{1}Ae disteni wå distentum α(*exc.* h^1)zä distenctam ü distantem n distentatam r   papulis S pabulo π   pabuli saluum elwå   4 ac S et AR   refrigerauit sö   megis S^{1}A^1 5 ceno solatij(-cii å)ewå   uolitari ä uoluptari ø uoluntarii å   6 puteis *om.* nx^1 extracta et R extractet S^{1}Aew^{2}å extract (*u. sp. r.*) et ä extractis et z   7 inmissa SAghqyåø immissa R   adfatim SAϰ(*exc.* d)ωfhlmpywø affatim R   saciantur celnüx^{1}åπ farciantur(sa- t)gtvx^2 8 pulmone wå pulmo varie ø pulmone tabe ä   isq; jpuπ quiq; R quisq; S^{1}A quippe w qui quidem k qui t   auribus d^{1}nüvx^1 9 exarta SAewå   ɔsilicine A^1 cum siligine r   diligent S^{1}A^1 iam *om.* gvx   10 loquuti fw   iam SAewå   uitiosis ö uitiosis & p   11 ficitas S^{1}Ae sicitas w   bocolicū S^1 buccolicum(boc- n bobuc- g)gnprvxz bucolicon π   *Verg. Ecl. VII 54*   15 inexatiabile suis h^1 inexsatiabile (-xatib- k) sui α(*exc.* h^1) inexitiabiles bis SA inexitiauiles bis A^1 inexitiabiles (-ci- å) bis wå exitiabiles bis e inexitiabile (exit- cü -excia- ø)suis γϰlyzäø inexitiabile sues pπ inexitiabiles (-ici- sö) suis (sui b) ωbfmr   dulcedine bmp   desectantur α   16 et *om.* γ(*exc.* t)ϰ(*exc.* ju)ö   sepra S   estate splenis R es bata es plenis SA esbate splenis (spe- k) abefhklmryzø estate plenis ä elbate splenis ju heluate splenis p

curritur, si fabricentur canales tamaricis et rusco repleanturque aqua et sitientibus admoueantur, quippe ligni sucus medicabilis epotus intestinum tumorem compescit.

11 De castratione

Castrationis autem in hoc pecore duo tempora seruantur, ueris et autumni, et eius administrandae duplex ratio: prima illa, quam iam tradidimus, cum duobus uulneribus inpressis per unamquamque plagam singuli exprimuntur testiculi, altera est speciosior, sed magis periculosa, quam tamen non omittam. cum uirilem partem utramque ferro reseratam detraxeris, per 2
inpressum uulnus scalpellum inserito et mediam quasi cutem, quae interuenit duobus membris genitalibus, rescindito atque uncis digitis alterum quoque testiculum educito; sic una fiet cicatrix adhibitis ceteris remediis, quae prius docuimus. illud autem, quod pertinet ad religionem patris familiae, non reticendum putaui: sunt quaedam scrofae, quae mandunt fetus 3
suos, quod cum fit, non habetur prodigium, nam sues ex omnibus pecudibus inpatientissimae famis aliquando sic

si] et **ϰ**(*exc.* **ju**)**nüx¹** tamaricis (cam- **k**)**α**(*exc.* **h¹**)**pv²π** tamarices **ü** tramaricus **SAewå** tramaricis(ram- **ju** cram- **y** -tis **ä**)**R** tramarices **m** tramãtis **c** iramancis **q** ex *antepos.* **tü²x¹** et *om.* **nx¹ e p** rusto **yö** trunco **p** impleantur quia **l** repleantur **ö** et repleanturq; **j¹u** 2 et] deinde **π** sicientibus **ahmöø** si sitientibus **e** admoueatur **wå** succus **dgostvwxyåäπ** 3 medicabilis epotus *om.* **γ** potus **lwå** humorem **e**

De castratione *maiusc.* **d** *maiusc. rubr.* **S** De castratione **Agq** *in marg.* **beoswyä** *rubr. in marg.* **fzå** De castratione. cap̃ XII *rubr.* **m** De castratione suum *rubr.* **hl** De castratione suum. Cap. XI. **π** De castratione pecoris suilli **t** 4 in **ptπ** *om.* **SAR** opere **pπ** 5 aut **t** uel **p** est rõ **t** prima ẽ **c** 6 iam *ante* impressis *inser.* **γϰ** (*exc.* **ju**)**zä** inpressis **SAø** impressis **R** 7 unamque **e** 8 spetiosior **bdefmnqtwz** non *om.* **p** 9 unam **ϰnüx¹yø** una **p** unam utranq;(*uel* -mq;)**ωbfghlmv** ferre **A¹** reseratam **S** resecatam **AR** resectam **π** 10 inpressum **SAø** impressum **R** impressionem **γϰ** (*exc.* **ju**) uulneris **tü¹** 11 menbris **em** rescandito (-seca- **ä¹**) **zä** 12 fiet una **nπ** 13 dcimus **S¹** edocuimus **p** 14 pertinax **A¹** regionem **SAewå** 15 scrophe **γfh** scrofhe **ø** 16 sit **nx¹** 17 pecudibus **R** *om.* **SAψe** impatientissime(-acie- **å**)**R** famis *om.* **x¹** fanus **g** sic aliquando **ωm** sic aliquando sic **y¹** aliquando se sic **q** aliquando se **u** se sic **nx¹** sĩ si **ü** (aliquando *om.* **nüx¹å**)

indigent pabuli, ut non tantum alienam, si liceat, subolem, sed etiam suam consumant.

De canibus 12 De armentis ceterisque pecudibus et magistris, per quos quadripedum greges humana sollertia domi forisque curantur atque obseruantur, nisi fallor, satis adcurate disserui. nunc ut exordio priore sum pollicitus, de mutis custodibus loquar, quamquam falso canis dicitur mutus custos. nam quis hominum clarius aut tanta uociferatione bestiam uel furem praedicat quam iste latratu, quis famulus amantior domini, quis fidelior comes, quis custos incorruptior, quis excubitor inueniri potest uigilantior, quis denique ultor aut uindex constantior? quare uel in primis hoc animal mercari tuerique debet agricola, quod et uillam et fructus familiamque et pecora custodit.

2 eius autem parandi tuendique triplex ratio est. namque unum genus aduersus hominum insidias eligitur et id uillam quaeque iuncta sunt uillae custodit, at alterum propellendis iniuriis hominum ac ferarum et id obseruat domi stabulum, foris pecora pascentia; tertium uenandi gratia conparatur idque

si licet **ωø** subolem **S^{1}Aahmo^{1}r** sobolem **R** subulem **ø** 2 consumant **R** consummant **ahvø** consumat (-mm- **w**) **SAcewå** consumauit **m**
De canibus **A** *maiusc. rubr.* **S** *rubr.* **l** *in marg.* **ewyäø** *rubr. in marg.* **hzå** 3 ceteris (*om.* -que) **dgnqvx** magistri **ω** 4 quadripedum **SAefhjlmoprwø** quadrupedum **R** sollertia **bfjAπ** sollercia **ly** solertia **R** sollerti **SA^1** fortisque **S** 5 ni **bö** adcurate **Afjyø** adcurat ae- **S** accurate **R** acurate **mo** accurata **r^1**
De canibus **gq** *maiusc.* **d** *in marg.* **bops** De canibus. Capit XIII *rubr.* **m** De Canibus. Cap. XII **π** Canis comdatio *in marg.* **ä** *rubr. in marg.* **z** De pastoribus et uillaticis canibus *rubr.* **t** 6 *uerba* loquar — custos *om.* **ö** loquor **gnvx** 7 canis falso **π** aut] in **p**
8 uestiam **S^1** furem *om.* **ju** 9 domi **oö** 10 custus **S^{1}A^1** famulus **p** incorruptior custos **l** inuenire non **S^{1}A^1** 11 quis *om.* **p** ulctor **kü** 12 imprimis **egjkoprswå** melcari **S^{1}A^1** tueri mercariq; **p** tueri (*om.* -que) **oö** 13 fluctus **S^{1}A^1** et familiam **γ** 14 autem *om.* **t** est ratio **ωü** *post* 15 hominum *add.* et ferarum **R**(*exc.* **ewå**) ferarumq; **ö** quaq; **o**
16 iuncta *om.* **ä** uincta **q** at **R** ad **S^{1}A^{1}h^1**(?) ac **lq** et **ax^{1}ü^1** *om.* **kntü^2** altera **k** alterum genus **ä** laterum **S^{1}Ae** propellandis **o** propellendus **g** propellentibus **r** iniuris **S^{1}A^1** 17 domini **ωbed'mpq** istabulum **g^1** pabulum **t** 18 comparatur **R**

non solum nihil agricolam iuuat, sed et auocat desidemque ab
opere suo reddit. de uillatico igitur et pastorali dicendum est, 3
nam uenaticus nihil pertinet ad nostram professionem.

Villae custos eligendus est amplissimi corporis, uasti
latratus canorique, prius ut auditu maleficum, deinde etiam
conspectu terreat et tamen non numquam nec uisus quidem
horribili fremitu suo fuget insidiantem. sit autem coloris
unius, isque magis eligitur albus in pastorali, niger in uillatico,
nam uarius in neutro est laudabilis. pastor album probat,
quoniam est ferae dissimilis, magnoque opus interdum discrimine
est in propulsandis lupis sub obscuro mane uel etiam
crepusculo, ne pro bestia canem feriat. uillaticus, qui homi- 4
num maleficiis opponitur, siue luce clara fur aduenit, terribilior
niger conspicitur, siue noctu, ne conspiciatur quidem
propter umbrae similitudinem, quam ob rem tectus tenebris
canis tutiorem adcessum habet ad insidiantem. probatur
quadratus potius quam longus aut breuis, capite tam magno,
ut corporis uideatur pars maxima, deiectis et propendentibus

nihil *om.* **q** aduocat **ϰ**(*exc.* **dj**)**egl¹nprx¹zä** desidetq; **qu** desidem(*om.* que)**r** 2 redit **qu** uillatigo **S** uit latigo **A¹** uenatico **ewå**A Vilatico **d** pastolali **S¹** 3 nichil **h** et nihil **d¹u** profexionem **lu**

5 canorisq; **lnx¹ø** canorusq; **t** ut prius **ntüx¹** prius (*om.* ut) **cq** auditui **Aeh¹wå** maleficium **t** malefitium **e** malificum **gπ**

6 *uerba* nec uisus — insidiantem *om.* **n** *et* isque — uarius *om.* **nüx¹** nec **SAα**(*exc.* **h¹**)**γelwå** ne **R** uisũs **S** 7 horribilis **zä** orribili(ori- **c**)**ϰ**(*exc.* **jq**) 8 uiuus **x¹** huius **l** *uerba* isq; — nam *om.* **ü** eligatur **π** elligitur **owø** 9 in neutro] in netro **q** inet⁰ **u** iuuetur **nx¹** neuter **ü** 10 quontã **A** quom tam **ew** cum tam **å** quom **h²** cum **a** est *om.* **wå** 11 sub *om.* **nx¹** scuro **ϰ**(*exc.* **j**) 12 crepuscolo **a** crepulo **l** uestio **S** bestico **A¹** *uerba* uillaticus — luce *om.* **nx¹** 13 maleficiis(malle- **c**) **R** maleficis **SA¹** malefitiis **egmqtz** maleficus **br** maleficio **p** aduenit **S** aduenerit **AR** terriuilior **S¹** terribiliter **o** niger *om.* **q** 14 conspiciatur **ϰ** (*exc.* **j**) *uerba* siue — conspicitur *om.* **er** nocte **Aϰψnüx¹π** ne **SAkpsüöπ** nec **R** conspicitur **pä** 15 quam *om.* **SAewå** 16 habet accessum **wå** adcessum **SAωhmyø** accessum **R** accessu **p** habeat **π** hebetat **p** 18 corporis *om.* **ω** deiectus **Aewå**

auribus, nigris uel glaucis oculis acri lumine radiantibus, amplo uillosoque pectore, latis armis, cruribus crassis et hirtis, cauda breui, uestigiorum articulis et unguibus amplissimis, qui Graece *δϱάκες* appellantur. hic erit uillatici status

5 praecipue laudandus. mores autem neque mitissimi nec rursus truces atque crudeles, quod illi furem quoque adulantur, hi etiam domesticos inuadunt. satis est seueros esse nec blandos, ut non numquam etiam conseruos iratius intuantur, semper excandescant in exteros. maxime autem debent in custodia uigilantes conspici nec erronei, sed adsidui et circumspecti magis quam temerarii. nam illi, nisi quod certum conpererunt, non indicant, hi uano strepitu et falsa suspicione concitantur.

6 haec idcirco memoranda credidi, quia non natura tantum, sed etiam disciplina mores facit, ut et, cum emendi potestas fuerit, eius modi probemus et, cum educabimus domi natos,

7 talibus institutis formemus. nec multum refert, an uillatici

auriculis **ω** agri **A**[1] radientibus **p**[1] candiantibus **z** candentibus **ä** 2 uilosoq; **kzäåø** crissis **A**[1] 3 auriculis **SAew** auriculas **å** pedibus auriculis articulis **k** pedibus auriculis *in marg.* **a**[2]**h**[2] ungulis **cd** 4 *uerba* qui — appellantur *om.* **l** *ΔPAKHC* **SA** draces **p** *δϱάκας* **π** *uulgo om. u. sp. rel. post* grece **R** *ante* grece **γϰ** *in u. sp. inser. δϱάκειc* **ef** *δϱάκησ* **hü** *δϱάκασ* **ox** *δϱάκοσ* **s** *ἀϱακσ* **g** *δϱακ˜ δϱάκας* **ö** hīc **A** Vilatici **d** 5 neq; **γϰ**(*exc.* **j**)**pπ** 6 crudes **f** atque crudeles *om.* **sö** quoque furem **γωbm** fures **dk**[2] forem **å** adulentur **gπ** hij **lz** 7 satius **ωbdfjpru yzäø** satus **h**[1] blandus **Aewå** 8 ɔserbas **A**[1] *om.* **q** iratus **k**[1]**mä** inicius **l** non unquam **gn** conseruasisatius **A** conseruari satius **ewå** intuantur **SAewå** intueantur **R** 9 excandescunt **dgnqvwx** excandescat **ø** 10 uigilaces **γϰbmo**[2]**pqyø** errore ne **S**[1] errore **Aewå** erronea uarronei **c** adsidui **SAfhjø** assidui **R** adsui **wå** 11 temeri **SAewå** nam illi nisi **R** nam illi limsi **ø** quā inlinisi **SAewå** quod certum *om.* **b** conpererer̃ **S**[1] conperer̃ **S**[2] ɔperer̃t **A** compererunt **R** cepunt **zä** 12 indicant **SAα**(*exc.* **h**[1])**delp wåπ** indigant **ωfh**[1]**jmqruyzäø** indagant **γc** diligant **b** hic **e** ii **p** *om.* **n** falso **A**[1] suspicione **Aahjlpsüå** suspitione **SR** 13 hoc **j** nec **ö** iccirco **derπ** idcircho **w** tradidi **nx**[1] q **A** 14 disciplinā **SA** et *om.* **åπ** 15 dominatos **A** *et uulgo* **R** chiatos **ä** 16 institutis **Sα**(*exc.* **h**[1])**γbcdmpö**[1]**π** instituti **Aψω**(*exc.* **ö**[1]) **efh**[1]**jlquryø** refert an **R** refertā **SA**[1]

corporibus graues et parum ueloces sint; plus enim comminus et in gradu quam eminus et in spatioso cursu facere debent. nam semper circa septa et intra aedificium consistunt, immo ne longius quidem recedere debent satisque pulchre funguntur officio, si et aduenientem sagaciter odorantur et latratu conterrent nec patiuntur propius accedere uel constantius adpropinquantem uiolenter inuadunt. primum est enim non adtemptari, secundum est lacessitum fortiter et perseueranter uindicari. atque haec de domesticis custodibus, illa de pastoralibus.

Pecuarius canis neque tam strigosus aut pernix debet 8
esse, quam qui dammas ceruosque et uelocissima sectantur
animalia, nec tam obesus aut grauis quam uillae horreique
custos, sed et robustus nihilo minus et aliquatenus promptus
ac strenuus, quoniam et ad rixam pugnamque nec minus ad 9
cursum conparatur, cum et lupi repellere insidias et raptorem

corporis **ψ**(*exc.* **å**) pares **Aewå** cominus **bdknptüxzåä** coĩs **l** quominus **öø** 2 gradu *om.* **SAewå** gratu **n** spartioso **SA** spacioso **gloüxyåä** debet **SAefwå** 3 *uerba* namsemper — debent *om.* **ab** nam si semper **dnqüv[1]x[1]** edifitium **eht** hedificium **quw** consistant **π** inmo **S** ymo **l** 4 pulchre **AR** pulcre **Scnwyåö** *om.* **ä** 5 offitio **ceoqstwz** si et] sed **å** si *om.* **g** et *om.* **nüx[1]π** si te **ä** ad uehementem(id uehementer **c**)**ϰ** uehementem **n** odorantur **R** oderantur **SA[1]** adorantur **ø** adoriantur (-entur **n** -atitur **v**) **γapπ** adoriuntur **h[2]k** contereut **aåπ** 6 propius **R** proprius **SAacefhlqrt[1]uyø** adcedere **fhqy** accidere **SA[1]** adpropinquantem **SAbfhjmquø** appropinquantem **R** ad propinquitatem **ω** 7 est *om.* **nx[1]** adtemptari **SAabfhlmorsyø** attemptari **gxz** atemptari **nö** attentari **ϰekptüvwåä** adtentari **π** 9 de **dpt** *om.* **SAR** *alt.* de *om.* **π** pastoralibus **R** pastoribus **SAαer[1]wå** pastoralibus(-rib- **s**)pastoribus **ω** 10 pecuaris **SAew** pecuarijs **å** pecumarius **a** tam̃ **A** tñ **ψ** tamẽ **e** *om.* **q** p *u. sp. r.* **zä** esse debet **p** 11 qui dammas **R** quidam mas **Aeluwå** qui damas **büäπ** quidẽ mas **Sα** qui clamans **t** cernosq; **wzå** ceruasq; **ä** sectatur **t[2]π** septantur **ϰ** 12 obessus **m** obsessus **å** aut] et **klp** uile **S[1]** ille **A[1]ewå** orreiq; **cw** hortiq; **tüx[1]** ortisq; **n** horrei quam **å** horrei **gpv** 13 custodes sed **nqüx[1]** custos(*om.* sed)**z** et *om.* **et** aliquantulum **ä** promtus **Ak** 14 et *om.* **lä** pugnamque] et ad pugnam **π** neq; **p** minus] tamen **SAewå** 15 cursum *om.* **A[1]** conparatur **SA** comparatur (-mpa- **dnüwxy**) **R** comparantur(ɔpa- **ä**)**äö** rupi **SAwå**

ferum consequi fugientem praedamque excutere atque auferre debeat. quare status eius longior productiorque ad hos casus magis habilis est quam breuis aut etiam quadratus, quoniam, ut dixi, non numquam necessitas exigit celeritate bestiam consectandi. ceteri artus similes membris uillatici canis aeque probantur.

10 Cibaria fere eadem sunt utrique generi praebenda. nam si tam laxa rura sunt, ut sustineant pecorum greges, omnis sine discrimine hordeacea farina cum sero commode pascit. sin autem surculo consitus ager sine pascuo est, farreo uel triticeo pane satiandi sunt, admixto tamen liquore coctae fabae, sed tepido, nam feruens rabiem creat.

11 Huic quadripedi neque feminae neque mari nisi post annum permittenda uenus est, quae si teneris conceditur, carpit et corpus et uires animosque degenerat. primus effetae partus amouendus est, quoniam tiruncula nec recte nutrit et educatio

ferum *om.* **ntüx**^{1} *uerba* debeat quare status *om.* **SAewå** 2 quare] qa **k** hoc **nx**^{1} 4 celeritate bestiam **R** celeriter atem bestii **A**^{1}**ew** celeriter autẽ bestii **S** celeriter atebestum **d**^{1}**u** celeritate atebestum **d**^{2}**q** celeriter a tembestri **å** celeritate ad tebestum **nü**^{1}**x**^{1} celerrime bestiam **π** celeritate(*om.* bestiam)**c** consectandi (-tari **t**) ceteri (ce *u. sp. r.* **zä**) **R** consectam dicere **SAewå** consectam di ceteri **du** 5 actus **ωk**^{1}**m** arctus **b** *om.* **q**

8 lata **e** *om.* **å**^{1} -r utra **A**^{1} sustineat **SAewå** substineant **otø** instineant **nx**^{1} omnis **R** omnes **pπ** hominis **SAϰenwx**^{1}**å** *om.* **l** 9 discrimines **A** canes *post* discrimine *add.* **π** hordecea **S** ordeacea **γ**(*exc.* **ü**)**ϰ**(*exc.* **j**)**klsö** hordeatia **mp** cum] nam **S**^{1} 10 consitus surculo **γ** surculo conditus consitus **f** est **R** et **SAψåπ** tritico **m**^{1}**r** triticio **ø** 11 saciandi **Sosvø** satiendi **p** saturandi **l** atmixto **S**^{1} coste **ϰ**(*exc.* **j**) toste **nüx**^{1} cotte **k** coacte **y** 12 nam] non a **Aewå** non ad- **j** non **d**^{1}**nqux**^{1} feruens **R** feruenti **SAe wå** feruentis **qu** ereat **A**^{1} membris (membras **A** membra s- **ewå**) uillatica(-llia- **w**^{1}**å**) *inter* creat *et* huic *inser.* **SA**^{1}**ewå**

13 quadripedi **Aαefjlmoruwø** quadrupedi **Sγϰ**(*exc.* **ju**)**bpsyzååöπ** nisi **γks**^{2}**zäπ** ni **S**^{1}**AR** 14 est *om.* **π** sit generis **Aewå** 15 ueteres **SAe wå** animos (*om.* que) **Aewå** effecte **ä** parius **Ae** 16 admouendus **glmnorsxyäö** ammouendus **d**^{1}**quø** abmouendus **v** tyruncula **üvz** tirincula **c** ciruncula **å** tecte **Aewå** educatio **ϰ**(*exc.* **j**) **ψeltπ** education **SA** educati **αγ**(*exc.* **t**)**jpryø** educato(-at **sö**)**ωbfm**

totius habitus aufert incrementum. mares iuueniliter usque
in annos decem progenerant, post id tempus ineundis feminis
non uidentur habiles, quoniam seniorum pigra suboles existit.
feminae concipiunt usque in annos nouem nec sunt utiles post
decimum. catulos sex mensibus primis, dum corroborentur, 12
emitti non oportet nisi ad matrem lusus ac lasciuiae causa.
postea catenis per diem continendi et noctibus soluendi, nec
umquam eos, quorum generosam uolumus indolem conser-
uare, patiemur alienae nutricis uberibus educari, quoniam
semper et lac et spiritus maternus longe magis ingenii atque
incrementa corporis auget. quod si et feta lacte deficitur, 13
caprinum maxime conueniet praeberi catulis, dum fiant
mensum quattuor.

Nominibus autem non longissimis appellandi sunt, quo celerius quisque uocatus exaudiat, nec tamen breuioribus quam quae duabus syllabis enuntiantur, sicuti Graecum est *Σκύλαξ*,

tocius **huwy** 2 X **jpy** 3 suboles **S[1]Aahmo[2]ruyø** soboles **R** subules **j** 4 IX **j** VIIII **ü** *post* existit *8 uersus* (Fedes hẽant ab oriente *e. q. s. usque ad* ordinẽ gallinarum) *ex VIII 2 inser.* **w** nec *om.* **SA ewåπ** 5 decennium(-eni- **å**)**γcå** ducennium **w** ·X· **jp** corroboretur **SA** 6 luxus **lö** 7 potest ea **ew** *uerba* catenis per diem continendi *om.* **ωbfh[1]lm,** *sed post* soluendi *inser.* **ωbfm,** *etiam uerba* et noctibus soluendi *iterum* **h[1]** *uerba* postea et noctibus soluendi *post* nec umq̃ *exhibet* **r** et noctibus soluendi *om.* **Aewå** catenis **SAk[1]ruåöø[1]** cathenis **behk[2]mopsyø[2]π** chatenis **w** et cathenis **a** canis **czä** canes(comes **t**) **γdq** *post* soluendi *add.* catenis **cdgüvx** cathenis **nqtzä** *uerba* nec umquam eos *om.* **l** necumque os **Aew** neqcũq; os **å** numquam eos **γϰ**(*exc.* **ju** nonq̃ **q[1]**) 8 generosa **SA** uoluimus **lmwz** uoluminis **ä** indolẽã **A[1]** 10 et semper lac(et *om.* **ü**)**γq** et lac semper **c** et *post* lac *om.* **α** ingeni **SA[1]** ingenis **å** 11 aget **SA[1]ew** agit **å** si et (ẽet **ö**) feta **ωa[2]bfhryzäøπ** si et fata **SAew** et si fata **å** et si feta **lm** et si et feta **a[1]** si effeta **γϰkp** 12 catulus **SAe** dum] quod **Aewå** fiant **ωltuüøπ** fiat **SAR** sint **p** 13 mensum **SAaefhj** mesum **du** mensium **R** mẽssium **t** mensuum **kp** quatuor **ϰ**(*exc.* **u**)**klnvyzäö** IIII[or] **jü** IIII **p**

Quibus appellandi nominibus canes (sint *add.* **q**) **qä** *rubr. in marg.* **z** 15 neq; **owå** tamen] in **π** *om.* **e** quam *om.* **d** 16 duob; **Sü[1]** sillabis(-ila- **m**)**glmnqrwyö** enunciantur **glvxy** enuntiatur (-ci- **å**) **pzåä** sillabicantur **e** sicut **bpwåä** grece **ωbm** *CKYΛΛξ* **SA** *σκύλαξ* **π** *uulgo om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea scr. σκύλαξ* **ωdeghkluüxy**

Latinum Ferox, Graecum *Λάκων*, Latinum Celer, uel femina, ut sunt Graeca *Σπουδή*, *Ἀλκή*, *Ῥώμη*, Latina Lupa, Cerua,
14 Tigris. catulorum caudas post diem quadragensimum, quam sint editi, sic castrare conueniet. neruus est, qui per articulos spinae prorepit usque ad ultimam partem caudae; is mordicus conprehensus et aliquatenus eductus abrumpitur, quo facto neque in longitudinem cauda foedum capit incrementum, et, ut plurimi pastores adfirmant, rabies arcetur, letifer morbus huic generi.

Medicinae eorum **13** Fere autem per aestatem sic muscis aures canum exulcerantur, saepe ut totas amittant; quod ne fiat, amaris nucibus contritis linendae sunt. quod si ulceribus iam praeoccupatae fuerint, coctam picem liquidam suillae adipi mixtam uulneribus stillari conueniet. hoc eodem medicamine contacti ricini decidunt, nam manu non sunt uellendi, ne, ut et ante praedixe-
2 ram, faciant ulcera. pulicosae cani remedia sunt siue cyminum

latine **ü** latinūq; **h** grece **ωbm** *ΛΑΚωΝ* **SA** *λάκων* **π** *om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea λάκων* **ωehnüx** *in marg.* **d** *λακωνν* **g** *λακιορ* **ly** *ταχὺς* **t**^{2} 2 grece **p** greci **y** *ΣΠΟΥΔΗ · ΑΛΚΗ · ΡωΜΗ* **SA** *σασιτου φαλα κιισωα* **π** *om. u. sp. r.* **R** *in u. sp. postea σπουδὴ ἀλκὴ ῥώμη* (*accent. om. uel praue pos.*) **dehuüx** *σπουδή αλκυῥωμη* (*ῥυωμη* **s**) **os** *σπουλὴ* (*u. sp. r.*) *ῥωμη* **k** *ισουαΗλΗρωαυπη* **g** 3 tygris **o** quadragensimum **SAfh** quadragesimum (-essi- **mtö**)**R** XL^{mum} **ü** XL **jp** 4 siccatrare **S**^{1}**A**^{1} 5 mordicus **γκfpyø** modicus **l** modice **SAR** 6 comprehensus **R** comprensus **fh**^{1}**osy** conpressus (ɔp- **A**) **SA** compressus **α**(*exc.* **h**^{1})**ψemrøπ** adrumpitur **κgnvx** obrumpitur **b** 8 adfirmant **SAfhjlowyø** affirmant **R** lotifer **S**^{2}

Medicinae earum *maiusc.* **d** Medicine earum. cap̄ XIIII° *rubr.* **m** De curis earum *in marg.* **s** De Morbis et medicinis canum. Cap. XIII. **π** Remedia morbo laborantium canum *rubr.* **t** 10 minuscis **S** aries **nx**^{1} auies **g** aureis **e** tantum **ωbm** earum **ü** 11 *uerba* amittant — sunt *om.* **wå** admittant **ωjv** amittit **nx**^{1} ut quod **nx**^{1} fit **cq** fiant **ø** 12 linende **S** liniende **AR** limandae **e** preocupate **op** 13 suilli **zä** mixtam *add. ed Ad.: om.* **SAR** 14 eodemine **ä** eodem **γ**(*exc.* **nx**^{1})**κ**(*exc.* **ju**)**bhkpäπ** edem **S** eadem **AR** coctā tiricini **S** ricidini **c** recini **o**^{1} riemi **q** 15 concidunt **ω** decident **wå** & ante **S** ante **AR** 16 faciant **R** faciunt **SAewå** faciat **ä** ulcera **sπ** ulcerā **S** ultra **Aewå** uulnera **R** pullicose **ö** puliose **g** puliculose **ä** periculose **d** sue **ju** sume **dgüx**^{1}**zäπ** summe **cqv** *om.* **n** cyminum **SAbefosøπ** ciminum **R** cuminum **ch**^{1}**jp**^{2}**tuwåö** cum inu **p**^{1}

tritum pari pondere cum ueratro aquaque mixtum et inlitum seu cucumeris anguinei sucus uel, si haec non sunt, uetus amurga per totum corpus infusa. si scabies infestauit, gypsi et sesami tantundem conterito et cum pice liquida permisceto uitiosamque partem linito, quod medicamentum putatur etiam hominibus esse conueniens. eadem pestis si fuerit uehementior, cedrino liquore aboletur; reliqua uitia, sicut in ceteris animalibus praecepimus, curanda erunt.

Hactenus de minore pecore. mox de uillaticis pastionibus, 3
quae continent uolucrum pisciumque et siluestrium quadripedum curam, sequente uolumine praecipiemus.

ueratio **x**^{1} ue(*u. sp. r.*)**n** illitum **γbcpzä** inditum **ö**^{2} 2 siue **ω** anguinei **R** sanguinei **SAewå** sangioni **p** succus **dgnos**^{2}**twxåπ** sucos **p** sibi **A**^{1} sit **l** prosunt **zä** 3 amurga **Smos**^{1}**t** amurca **AR**

Ad scabiem remedium **A** *maiusc. rubr.* **S** *in marg.* **e** Ad scabiem canum *rubr.* **l** Remedium ad scabiem *in marg.* **o** *rubr. in marg.* **h** scabies et **A** infestabit **bkp** infestant **x**^{1} infestat **n** infestauerit **ψ** gypsi **Sd**^{1}**eü**^{1}**Aπ** gipsi **A**^{1}**ψch**^{2}**k**^{1}**qx**^{2} sipsi **nx**^{1} cythisi (cithi- **gö** cyti- **uy** cytha- **l**) **R** 4 tantundem **AR** tantũdem **Sclpsüwxöø** tantumdem **y** tm̃dem **ä** interito **S**^{1} contrito **lzä** 5 uiciosamq; **cå** etiam] et **γju** 6 uehementior cedrino (cedrimo **y** cedimo **q** cidrino **d**) **R** cedrino uehementior **wåø** cedrino uehementer **SAe** uehementer cedrino **ωbm** 7 colore **wå** adoletur **lpry** uicia **c** reliquis **ü** 8 precipimus **γcqswåö** erunt **SAp** sunt **R** *om.* **wå**

9 uillitici∫s(-llat- **n**)**nüx**^{1} uilliticis **dq** uillicis **c** 10 conuenient **ä**^{1}**π** uolucrum **Skpv**^{2} uolucrumq; **AR** et uolucrum et **v**^{1} pisceque **Aewå** quadripedum **SAaefhjlmopuy** quadrupedum **R** 11 sequenti **lüw** sequentem **r** sequentibus uoluminibus **p**

Iuni moderati columelle rei rustice liber (liber *om.* **A**) VIII ueterinarius (-riis **A**) medicinalis de minore pecore liber II *maiusc. rubr.* **SA** L. iuni (*om.* **bh**) moderati (mo. **m**) columelle rei rustice liber VIII (octauus **flmwå**) explicit *maiusc.* **αehlmorwyö** ueterinariis medicinalis *add.* **ö** ueterinarius (-nati∫s **y** -nariis **pr** -naris **e**) medicinalis de minore pecore liber II (II. Liber **μ** *om.* **f**) *add.* **μefprwyåø** L. iuni moderati col. rei rustice liber VIII finit *maiusc.* **s** L iunii columelle moderati rei rustice ad p. siluinum de minore pecore liber nonus (*sic*) explicit foeliciter *maiusc.* **v** *subscriptionem om. reliqui.*

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ET

ÅKE JOSEPHSON

FASCICVLVS QVINTVS
REI RVSTICAE LIBROS OCTAVVM
ET NONVM CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLV

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBRI VIII—IX

RECENSVIT

ÅKE JOSEPHSON

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MCMLV

Maiorem partem impensae praebuit

HUMANISTISKA FONDEN

PRAEFATIO

In libris Columellae octauo et nono edendis primo declarare uolo me hoc libello fasciculos quos curauit V. Lundström[1], uir de Columella optime meritus, continuasse, eumque isdem rationibus magna ex parte confecisse.

Quod attinet ad codices Columellae, eam rem hoc loco paucis absoluere licet, cum in libro meo, qui *Die Columella-Handschriften* (Vpsaliae 1955) inscribitur, fusius atque accuratius de eis disputauerim.[2]

Satis constat opus Columellae et per duos codices ueteres (saec. IX) et per complures codices saec. XV nobis esse seruatum. Codices autem ueteres hi sunt:

S — codex Sangermanensis, antea Corbeiensis, nunc Leninopolitanus Lat. F v l (olim Petropolitanus 207), membranaceus, priore parte saec. IX minuscula ut dicunt Carolina exaratus.

A — codex Ambrosianus L 85 sup., eodem fere tempore quo S litteris minusculis anglosaxicis exaratus.

Manifestum est, ut Häussner in opusculo magni momenti[3] primus demonstrauit, deinde Lundström et discipuli eius saepe argumentis certis confirmauerunt, textum codicum S et A,

---

[1] Hi sunt: fasc. I librum de arboribus continens (1897), fasc. II libros primum et secundum continens (1917), fasc. IV libros sextum et septimum continens (1940), fasc. VI librum decimum continens (1902), fasc. VII librum undecimum continens (1906).

[2] Textum codicum omnium aut in ipsis aut in imaginibus eorum phototypice expressis legi, praeter textum codicis Lipsiensis, quem ex collationibus quas diligenter curauerunt V. Lundström et H. Linde cognoui.

[3] J. Häussner, Die handschriftliche Überlieferung des L. Iunius Moderatus Columella, Progr. Karlsruhe 1889.

qui inter se proxima affinitate coniuncti sunt, fundamento editioni criticae esse debere. Cum archetypum commune librarius codicis A minus accurate quam librarius codicis S descripserit et saepius textum corrigere conatus sit, male quidem et inscienter, S plus ad textum uerum constituendum quam A ualere apparet.

Codices recentiores saec. XV, quorum consensum Häussner et Lundström littera **R** designauerunt, omnes ex eodem fonte fluxisse permultis interpolationibus communibus apertum est. Quamquam, ut testes huius aetatis, textum saepe ualde emendatum praebent, ad uerum textum constituendum, codicibus ueteribus multis locis corruptis, non inutiles sunt. Archetypum codicum recentiorum alium fontem quam S et A habere cum ex aliis rebus tum ex eo apparet quod non paucis locis textum plenum in R legimus, ubi S et A unum uel plura uerba, plerumque per homoeoteleuton, omittunt.

Etsi igitur codices ueteres ex uno archetypo, codices recentiores ex altero deriuati sunt, perlegenti tamen apparatum criticum huius fasciculi et eorum quos Lundström edidit perspicuum erit, codicem A et codices familiae R affinitate quadam coniungi. Haud raro enim menda communia horum codicum inueniet, ubi S solus lectionem ueram conseruauit. Praebet igitur consensus codicum R et lectiones quae demonstrant fontem communem huius familiae alium archetypum quam codices S et A habere, et alias lectiones quae docent A et R cognatos esse, id quod, quantum intellego, nullo modo explanare possumus nisi archetypum codicum R contaminatum quod dicunt fuisse ponimus.[1] Qua re etiam intellegimus quomodo lectiones ut ita dicam duplices in codices R irrepserint, e.gr.:

3,2,10 *uerum et aliae duae geminae ab eo quod duplices uuas exigunt cognomen trahunt, austerioris uini sed aeque perennis.* — *cognomen trahunt* SAφdioünx^1, *gemelle uocantur* αo^{2}γσ, *gemelle uocantur cognomen trahunt* zäsϰæ.

[1] Eodem modo de affinitate codicum iudicauit J. Trotzki, Studien zur Überlieferungsgeschichte Columellas, Raccolta di scritti in onore di Felice Ramorino, Milano 1927, p. 449–472.

9,6,1 *si neutrum aderit* (scil. neque cortex neque ferulae), *opere uitorio salicibus connectentur* (scil. aluaria). — *opere uitorio salicibus connectuntur* tb¹r¹ø, *opererio salicibos conectentur* S, *operarios* (*operario* akw¹) *ali cibos* (*salicibus* ak) *con*(*n*)*ectuntur* Aakw¹zωb²r², *opere uitorio salicibus connectuntur operarios ali cibos* (*operario salicibus* h) *con*(*n*)*ectuntur* heκγfyç.

Codices saec. XV familiae R, qui omnes aut plurimos libros Columellae tredecim nobis traditos continent, unum et quadraginta adhuc cognoui.[1] Praeter eos quos in indice siglorum (p. XVII sq.) enumerabo hos noto, quorum uariationes in apparatu critico non posui:

Baltimore, Walters Art Gallery 369 textum fere eundem quem codex n praebet. Hic solum aliquot locos libri VIII et IX affero, ubi eadem uerba uacuis spatiis relictis codices duo omittunt: 8,10,2 *munitum*; 10,4 *unum*; 14,11 *creandas*; 9,13,5 *sucatae*; 13,8 *ponatur*; 14,12 *fastus*.

Mus. Brit. Arundel 81 proxima affinitate cum codice v connectus, fortasse apographon huius codicis. Exempla mendorum communium affero has omissiones: 8,16,8 *non pessime*; 9,12,4 *sedem*; 13,3 *secutus*.

Mus. Brit. Lansd. 833 (Lundström å) aut ex codice w descriptus aut cum eo artissimo nexu coniunctus est. Hae omissiones inter alias codicibus w et å communes sunt: 7,13,1 *amittant quod ... linendae sunt;* 8,3,8 *eaque mundissima ... puram tamen*; 5,18 *teneris euagari ... hordeacea pascendi.*

Parisinus Lat. 6830 B (Lundström ö) cum codicibus quos cum signo ω notaui proxime cohaeret, in primis cum codice s, qui minus emendationum et corruptelarum habet.

Napolitanus, Bibl. Nat. V.A.5 subscriptionem habet, e qua apparet, ut iam Häussner op. laud. p. 21 uidit, codicem ex

---

[1] Codices saec. XV qui inter alia continent excerpta librorum VIII et XI quos cognoui hi sunt: *Scorialensis a. I V, 26; Oxoniensis, Bodleianus Canon. misc. 77*; *Senensis, Bibl. comm. L IX, 24* (u. Lundström, Ein Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrh., Vpsaliae 1894); *Vaticanus lat. 8068.* Cum nullius pretii sint ad textum constituendum, lectiones uarias eorum in apparatum criticum non attuli.

editione principe descriptum esse (u. etiam T. de Marinis, La biblioteca napoletana dei re d'Aragona, uol. II, Mediolani 1947, p. 148).

Napolitanus, Bibl. Nat. V.A.6 ad textum libri VIII et IX nihil ualet. In eorum codicum numero quos cum signo σ notaui reponendus est.

Napolitanus, Bibl. Nat. V.A.7. De eo codice eadem quae de codice Parisino Lat. 6830 B dici possunt.

Laurentianus plut. 53,19 ex editione Bruschiana (anno 1482 confecta) descriptus est, ut iam e subscriptione elucet (u. Häussner op. laud. p. 21).

De affinitatibus ceterorum codicum magnae familiae R uideas quaeso indicem siglorum; e siglis quae ibi litteris Graecis scripta sunt quomodo codices inter se cohaereant intellegitur. Hic etiam addere uelim, codices classis φ et ψ saepissime eadem menda habere, sicut etiam codices classis κ et γ. Fieri non potest ut stemmate quodam exprimamus quomodo cognati sint, cum, ut codices huius aetatis, ualde sint inter se contaminati. Multum autem interest ad pretium codicum aestimandum quod non solum, ut antea scripsi, fons communis codicum R sed etiam classes singulae huius familiae magis minusue e codice A (aut ex alio codice cum A proxime cognato) scripturas hauserunt, imprimis codices classis α et φ et ψ. Exempla multa et, quod intellegam, certa in libro meo qui *Die Columella-Handschriften* inscribitur inueniri possunt. Codices magnae classis γ textum quamquam saepe ualde interpolatum et emendatum tamen a lectionibus codicis A non pendentem praebent, idemque praesertim de codice t dici potest; ita aliquot locis ad textum constituendum per eos solos adiuuamur.

De ratione codicum disserens facere non possum quin de adnotationibus Angeli Politiani pauca dicam. Politianus, uir doctissimus et codicum ueterum peritissimus, in editione principe, quae nunc Parisiis in bibliotheca nationali seruatur (Bibl. Nat., Réserve S 439), collationes duorum codicum aut in margine aut inter lineas ascripsit. Cum unus codicum Politiani, ut alibi (*Die Columella-Handschriften* p. 160 sqq.) expono, idem qui

A sit[1], adnotationes ex hoc codice exhaustas in apparatum criticum non intuli. Alter autem codex Politiani, cuius lectiones littera *n* addita notauit, nobis non seruatus esse uidetur, nec aliud dicere possumus nisi eum familiae R fuisse. Adnotationes quas Politianus hoc ex codice, a Nicolao Nicolo ex uetusto exemplari descripto, attulit non ab re mihi uisum est in apparatum criticum inserere (litteris *Pol.* designatas).

Ne lector in apparatu critico, cuius etiam praesens forma solito maior est, summergatur, uarietates minoris momenti codicum R singulorum omisi (de rebus orthographicis uide infra), textu codicum ueterum S et A accuratius notato. Si cui nimium in apparatu posuisse uidear, in mente habeat, cum haec editio Columellae critica, quae uocatur, prima sit, uarietates codicum non solum ad textum uerum constituendum sed etiam ad codices, et quos ego contulerim et qui adhuc sint ignoti, disponendos et aestimandos pertinere.[2]

In censura editionis Lundströmii librorum VI et VII H. Ash (Classical Philology 37, 1942, p. 453–455), editorem reprehendit quod formas diuersas in textu sine constantia scribat, ut *spongea* (6,9,1) et *spongia(e)* (6,12,4 et 27,10), *mirti* (6,4,1) et *myrti* (6,6,4), *uiuum* (6,12,3) et *uiuom* (6,32,3), causam inconstantiae putans esse quod editor nimium pretium tribuerit codici S.[3] Recte reprehendisset, si uerisimile esset Columellam ipsum his in rebus constanter scripsisse. Incertas sane quaestio-

---

[1] Sic iam Häussner (op. laud. p. 12 sq.), argumentis non satis firmis, cum Lundström, Quaestiones Papinianae, Vpsaliae 1893, p. 17 sqq. codicem Politiani eundem atque Ambrosianum negauerit (u. etiam praefationem libri de arboribus anno 1897 scriptam p. X).

[2] Conferas quaeso quae scripsit Eduard Schwartz in editione optima Eusebii, tom. II:3. Lipsiae 1909, p. CLXXXVII: »Ein exacter kritischer Apparat wird immer an dem Übelstande leiden, dass er eine Menge von Varianten mitschleppen muss, die für die Textrecension direct nichts bedeuten, aber doch nicht entbehrt werden können, da auf ihnen die Schätzung der einzelnen Hss. und Handschriftengruppen beruht.«

[3] Cfr etiam W. Heraeus, Svensk humanistisk tidskrift I, Gotoburgi 1917, col. 137 sq., qui eadem fere uituperat.

nes et saepe in controuersiam uocatas has esse admitto, sed plerique uiri docti nostrae aetatis, recte mea sententia, putant etiam in rebus orthographicis codices ueteres et bonos auctoritatem quandam habere. Conferas uelim quae scripsit Lundström ipse, Eranos 16, 1916, p. 189 sq. et alibi de usu Columellae; de aliis auctoribus inter alios J. Svennung, Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache, 1935, p. 103–108, ubi discrepantias similes cum apud alios tum in scriptis Varronis et Palladii rusticis notauit. Ut de scriptore eiusdem aetatis dicam, M. C. Gertz in editione dialogorum L. Annaei Senecae eadem ratione qua Lundström usus est, quod in praefatione (p. XX sqq.) argumentis bonis exposuit. Facere non possum quin de eis quae his de rebus eximie disseruit M. Lenchantin de Gubernatis in praefatione editionis Annalium Taciti (Romae 1940), p. XIX sqq. commemorem, ubi de uariatione formarum rebusque orthographicis in codice Mediceo (eodem fere tempore quo codex S scripto) occurrentibus cum ipsius Taciti sermone, quantum de eo conicere possumus, comparat.[1]

Quam ob rem sicut Lundström codicem S plerumque secutus sum, etiamsi formas uarias eiusdem uerbi praebet. Scripsi igitur lectiones huius codicis conseruans

lacessiri 9,8,3 sed *lacessi* 9,15,4 (*lacessiri* R; u. Neue-Wagener, III p. 249 sq. et Linde p. 77);

uase 9,11,1 et 15,5 sed *uaso* 9,8,10 (*uase* R) et 13,5 (*uase* R); formam quae est *uaso* etiam in codicibus SA et R aliquot 2,2,20 inuenimus (u. Neue-Wagener, I p. 854 et Linde p. 42);

cohors 8,3,8; *cohortem* 8,3,3; *cohortibus* 8,5,23; *cohortalis* 8,3,8; *cohortales* 8,11,13; *cohortalium* 8,1,3; sed *chorte* 8,3,6; *chortalis* 8,2,2 et 2,6, *chortales* 8,2,3 et 4,4, *chortalium* 8,2,1 — cfr in editione Lundströmii *chortis* 1,6,24 (*chortes* SA, *cohortis*

[1] Conferas uelim etiam quae de textu Taciti constituendo R. Syme, Journal of Roman Studies 38, 1948, p. 124 scribit: »In establishing the text of Tacitus it is plain duty to reproduce M [= codicem Mediceum] as far as possible and avoid the temptation of imposing uniformity of spelling.»

R plerique; sed *cohortis* 2,14,6 et 14,8. (V. Thes. s.u.) Haud scio an Columella uariationis causa — quam apud eum usitatissimam esse nemo ignorat — has aliasque formas diuersas scripserit.[1]

conquinatae 8,5,19 (SAkiœϙ) — cfr 7,5,6 *conquinet* S^1 et R aliquot (Lundström *coinquinet*) — sed 8,7,2 *coinquinentur* (*conquinentur* $A^1\varkappa x^1ø$). Cfr de his formis Thes. 3, 1564, 53 et E. Tidner, Sprachlicher Kommentar zur lateinischen Didascalia apostolorum, 1938, p. 108.

aluus (uel *albus*) saepissime in codicibus S et A legitur, sed interdum haud scio an uariationis causa *alueus* (ut fere semper in R) uidemus: *alueorum* 9,2,5 (*aluorum* Ae); *alueis* 9,9,4 et 14,1. Cfr Linde p. 14.

quoqueuersus 8,3,2 (sic SA) sed *quoquouersus* 8,14,1 (omnes codd.); cfr *quoqueuersus* arb. 3,5 et 7,2 (SA et R aliquot); 2,5,1 (omnes codd.); 11,2,86 (omnes codd.); sed *quoquouersus* arb. 4,3 (bis) et 27,2; 11,2,28.[2] Lundström omnibus locis *quoquouersus* scribit, sed uide Neue-Wagener, II p. 748 et H. Meusel, Lexicon Caesarianum, II col. 1618.

cunela 9,4,6; *cunelae* 9,5,6 et 14,10 (sic saepe in aliis libris Columellae); sed *cunilae* 9,4,2 (sic etiam 6,30,8; cfr 6,13,1, ubi codd. *cunicula* praebent). Videas quaeso Thes. 4, 1409, 6–9 et Linde p. 29.

intibi (gen.) 8,14,2 et 9,4,5 sed *intubi* 9,1,8[3] (et 11,3,27).

---

[1] Facere non possum quin hoc loco pauca de uerbis *excudere* et *excludere* dicam, ut uariationem Columellae demonstrem. In libro octauo codex S *excudere* quater decies, *excludere* octies praebet (codex A plerumque eandem formam atque S habet); uerba idem significant, scilicet »incubando oua aperire uel pullos ex ouis elicere» (Thes. s.u. *excudere*). Haud dubium est quin Columella haec uerba uariationis causa promiscue scripserit, neque assentiri possum iis quae dicit B. Rehm, Glotta 24, 1935–36, p. 272: »Ich halte es für undenkbar, dass Columella *excudere* und *excludere* so promiscue verwendete, wie es in den Handschriften steht, und möchte getrost überall das erstere herstellen.»

[2] Cfr etiam arb. 16, 2, ubi textus corruptus est; u. Lundström, Eranos 2, 1897, p. 51.

[3] Dubitans hoc in loco formam attributi *ferae* seruaui (omnes codd.), quamquam Columella, ut scribit Schneider in commentario, alibi uerbo quod est *intibum* (uel *intibus*) genus neutrum tribuit. Genus femininum

cluditur 8,11,3; *cluderent* 8,16,1 (*cludent* SA; *clauderent* R); *cludendi* 8,5,17; *cluso* (subst.) 8,8,9; sed formas a *clau-* incipientes alibi multis locis inuenimus (cfr Thes. 3, 1300, 29–76, ubi de Columella falso docemur).

condicio 8,11,3 (sic ubique in A) sed *conditio* multis locis (8,13,3; 15,2; 17,13; 9,1,3; 6,1; 6,2; 8,6); de orthographia huius uerbi A. Ernout (Revue de philologie 75, 1949, p. 107–119) optime disseruit.

Vt ad mera orthographica transeamus, in uerbis Graecis tenues et aspiratas promiscue sine legibus codices habent; etiam hac in re optima ratio mihi uidetur ita ut librarius codicis optimi S scribere, e.gr. *cytisus* 9,4,2; *cytisi* 8,4,2 (*cytis* SA¹); 5,2; 9,5,6; sed *cythisi* 8,5,2 — *ornithonis* 8,4,6; *ornithonem* 8,4,5; *ornithone* 8,8,3 et 9,1; sed *ornitonis* 8,3,1 et 10,3.

Eadem ratione utor in uerbis quae cum praepositionibus componuntur scribendis. Scribo igitur *appositum* 8,16,3 (codd. omnes) sed *adpositam* 8,8,4 (sic SA), *adponuntur* 8,10,5 (SA), *adponant* 8,14,10 (SA); *immaturo* 9,13,10 (*in-* A) sed *inmatura* 8,5,23 bis (SA) et 8,11,5 (SA), *inmaturos* 8,11,16 (SA). Cum — ut iam ex his exemplis apparet — codices ueteres in uerbis cum praepositionibus compositis saepius formam praepositionis integram praebeant, codices recentiores assimilatam, plures formas non assimilatas in textu meo reperies. Conferas uelim quae nuper O. Prinz (ALMA 21, 1949–50, p. 87–115 et 23, 1953, p. 35–60) disseruit, qui demonstrat formas assimilatas rariores esse quam ex editionibus apparere uideatur.[1] Vsu assimilationis quem in codicibus S et A inuenimus etiam alio modo quae disseruit Prinz confirmantur. Praepositionis enim *sub* ante *p* et *m* formam integram raro seruari Prinz docet; in libris meae editionis codex S formam non assimilatam praepositionis cum uerbo *ponere* compositae bis praebet (8,5,4 *subponi*; 8,5,11 *subponendi*),

---

alibi non inueni, sed conferas quaeso Phoc. gramm. V p. 426.19 *in singulari numero generis feminini, in plurali neutri, ... haec intibus haec intiba.*

[1] »Die Nichtassimilation ist im ganzen Altertum bis ins frühe Mittelalter hinein verbreiteter gewesen als es den landläufigen heutigen Anschauungen entspricht.« (Op. laud. p. 107.)

saepe formam mutatam, quae eadem cum uerbo *mouere* semper componitur.

Nemo autem credat me putare hoc modo omnibus locis usum orthographicum Columellae a me obseruari posse; meliorem autem rationem excogitare non possum. Necesse quidem est caute et diligenter his in rebus procedere et omnem formam per se iudicare. Vnum exemplum affero. Cum alibi tum in libro VIII haud raro uerbum quod est *reditus* sensu translato dictum (»Einkünfte«) inuenimus. Saepe in codicibus recentioribus duo *d* legimus, ueteres autem uno solo loco eam formam praebent (8,1,2 *redditum*). Hanc formam quamquam in inscriptionibus et alibi reperire possumus (u. e. gr. lexicon Forcellini s. u.), tamen a codice S discedens hoc uno loco non scripsi, praesertim cum apud scriptores eiusdem aetatis non inueniatur.

Cum uariationes quas codices in formis cum praepositionibus compositis praebent, tum alias discrepantias parui momenti quae ad orthographiam pertinent in apparatu critico non notaui; nulla igitur, duce Lundströmio, discrepantiae scripturarum *e, æ, ę, œ* (quae praesertim in A confunduntur), et *m* aut *n* ante *q* (in *plerumque, utrimque* et aliis uerbis) ratio habita est, neque falsae in codicibus uerborum distinctionis, nisi nonnumquam in locis ut ita dicam criticis, ubi etiam quisquiliae huius generis ad textum constituendum ualere possunt. Variationes orthographicas codicum recentiorum, quae nullius fere momenti sunt, plurimas omisi, codicum ueterum accuratius notaui. Lundström, ut mihi uidetur, nimiis rebus huius generis apparatum, praesertim librorum VI et VII, onerauit.

In uirgulis et aliis interpunctionis signis ponendis rationem, quae »psychologica« dici potest, potius adhibui quam usum Germanorum (et Suecorum), qui leges logicae artis in enuntiationibus distinguendis sequuntur. Hoc enim modo propius, ut uidetur, ad usum auctorum antiquorum accedimus.[1]

[1] Vide praesertim K. Ziegler in praefatione editionis libri a Firmico Materno scripti, qui *De errore profanarum religionum* inscribitur, Lipsiae 1907, p. XIV sqq. et N. O. Nilsson, Metrische Stildifferenzen in den Satiren des Horaz, Vpsaliae 1952, p. 122 sqq.

Parallelorum qui uocantur locorum collectionem compleri posse non mihi ignotum est. Locos Varronis et Palladii similes primum afferendos curaui. Imitationes a fontibus non disiunxi, cum auctores qui de rebus rusticis post Columellam scripserunt libros qui ante eum — Latina aut Graeca lingua — compositi erant fontes haud raro habuerunt. Multa quae ad has res spectant in *Pauly-Wissowa, Realencyklopädie* s.u. »Geflügelzucht« tom. VII col. 903–927 (ad librum octauum) et tom. III col. 431–457 s.u. »Biene« et »Bienenzucht« (ad librum nonum) leguntur.

Non est quod de editionibus prioribus hic multa dicam. Editio princeps Venetiis anno 1472 thypice expressa cum textum eiusdem generis quod codices recentiores, multo tamen emendatiorem, praebeat, nihil habemus quod uariationes in apparatu critico notemus, ut fecit Lundström in editione librorum VI et VII. Neque ita se res habet ut textus editionis principis cum textu codicis s, sicut dicunt Häussner op. laud. p. 21 et Trotzki op. laud. p. 450, proxime coniunctus sit. Aliquot autem locis insigni modo cum codice p conspirat, e.gr.

8,2,3 *semimares capi qui hoc nomine uocantur*] *s. qui capi hoc n. u.* p et ed. pr.

8,2,13 post *ediderunt* add. *nam et paternam speciem gerunt* p et ed. pr.

8,5,16 *pulei*] *pulegii* p et ed. pr.

9,6,1 *opere uitorio*] *opere tectorio* p et ed. pr. (*opererio* S *operario* A et R aliquot; u. Hss. p. 67[31]).

Alibi editio princeps lectiones cum codicibus classis γ communes habet, ut

8,17,13 *mitis*] *nucis* γ, *nuces* ed. pr.

9,3,1 *apium siue examinum* ϰγ et ed. pr.

9,6,4 *circumstructis*] *circumcinctis uel circumstructis* ϰγ et ed. pr.

9,7,3 post *ruinam* add. *operibus* ψcdq^{2}u^{2}üϱnx^1 et ed. pr.

9,9,6 *mire* om. ϰüϱnx^1 et ed. pr.

9,9,7 *agmen*] *examen uel agmen* κüϱnx et ed. pr.

Valde dubito certiusne possit determinari qua affinitate editio princeps cum codicibus recentioribus coniuncta sit.[1]

Editio secunda, opera et impensis Barthol. Botoni al. Bruschi, Regii 1482, haud multum ab editione principe discrepat, sed in editione a Ph. Beroaldo curata, Bononiae 1494, textus aliquot locis emendatus est (u.e. gr. 8,11,3; 8,14,11; 9,1,3); nihil fere noui editiones Regii 1496, ibid. 1499, Bononiae 1504 confectae continent. Alios codices (sed solum familiae R) editioni Aldinae (anno 1514 typis scriptae) fundamento fuisse manifestum est, quae etiam textum ualde emendatum praebet. Ceterae editiones dignae quas nominemus sunt J. M. Gesneri (Lipsiae 1735 et editio noua 1773 a J. A. Ernesto curata) et J. G. Schneideri, Lipsiae 1794, de quarum meritis et uitiis optime Häussner op. laud. passim disseruit. Gesner et Schneider codicem A non cognouerunt, et lectiones codicis S nisi per collationes mutilas, quamquam Schneider pretium maximum codicis S primus intellexit (u. praefationem tom. II partis II pag. 13 sq.). Quanto his libris praestet editio Lundströmii ex omni fere linea elucet.

In hac editione praeparanda multos benignissime me adiuuisse grato animo confiteor, in primis hos: J. Svennung, professorem ordinarium linguae Latinae Vpsaliensem, huius editionis concitatorem et instigatorem, in cuius seminario multa de Columella didici; T. Kleberg, praefectum bibliothecae uniuersitatis Vpsaliensis — quo inuestigationis loco nullus potest inueniri melior — editoremque collectionis scriptorum ueterum Vpsaliensis; amicos et collegas N. O. Nilsson et A. Önnerfors, quorum cura et eruditione multa inepta omittere potui. Postremo hoc loco commemorandum est eos qui bibliothecae Gotoburgensi praesint

---

[1] Cfr. A. Dain, Les manuscrits, Paris 1949, p. 147: »... on ne retrouve que très rarement les manuscrits qui ont serui aux premières éditions, et pour ainsi dire jamais quand il s'agit des éditions incunables.» Vide etiam Stählin, Editionstechnik, 1914, p. 16.

liberaliter mihi utendas tradidisse imagines phototypice expressas et collationes codicum aliquot Columellae manu Lundströmii factas.

Scribebam Vpsaliae mense Aprili a. MCMLV.

Åke Josephson

INDEX SIGLORVM

S (**S**[1]) — Sangermanensis, olim Petropolitanus 207, nunc Leninopolitanus Clas. Lat. F v l; saec. IX. (**S**² textum correctum significat.[1])

A (**A**[1]) — Ambrosianus L 85 sup.; saex. IX. (**A**² textum correctum significat.[1])

R — recentiores saec. XV uel omnes uel omnes praeter eos qui separatim laudantur. (Numeri parui *1* et *2* ad hos omnes codices eadem ratione qua ad S et A ponuntur.)

a — Laurentianus plut. 53, 32.
b — Bibl. Brer. Mediol. A.D. XV, 4.
c — Caesenas Malatestianus plut. 24 sin. 2.
d — Laurentianus Conu. Suppr. 285.
e — Scorialensis R. I. 7.
f — Mus. Brit. Add. 19903.
g — Vallicellianus E 39.
h — Vindobonensis Lat. 81 et 3144 (idem codex; u. Hss. p. 77).
i — Vaticanus Ottob. Lat. 2059.
j — Mus. Brit. Add. 17295.
k — Laurentianus plut. 53, 24.
l — Lipsiensis, Bibl. comm. Rep. I f. 13.
m — Venetus Marcianus 462.
n — Vaticanus Ottob. Lat. 1567.
o — Vaticanus Ottob. Lat. 1700.
p — Laurentianus plut. 53, 27.
q — Laurentianus plut. 91 inf. 6.
r — Vaticanus Lat. 1525.
s — Laurentianus Strozz. 69.
t — Bononiensis, Bibl. uniuers. 2523.
u — Vaticanus Urbinas Lat. 260.
v — Vaticanus Lat. 1526.
w — Vaticanus Lat. 1524.

---

[1] Ad correctiones codicum S et A uideas quaeso quae in libro meo qui Die Columella-Handschriften inscribitur p. 17, 19, 34 sq. disserui.

x — Gotoburgensis Lat. 28.
y — Vaticanus Lat. 1527.
z — Vindobonensis Lat. 33.
ä — Parisinus Lat. 6830 A.
ø — Mus. Brit. Harl. 3556.
ü — Parisinus Lat. 6830 C.
æ — Laurentianus Aedil. 168.
œ — Morganensis 139, olim Hamiltonensis 184.
ç — Valentinus, Bibl. uniuers., Lat. 651.
ǫ — Oxoniensis, Bodleianus Canon. Lat. Class. 305.

Pol. — adnotationes Angeli Politiani e codice a Nicolao Nicolo descripto in editione principe factae (u. Hss. p. 163)

α —	consensus	codicum	**ahk**
γ —	»	»	**ǵœü ǫnx v t**
ϰ —	»	»	**cdq ju**
σ —	»	»	**bflryøçæ p**
φ —	»	»	**ew**
ψ —	»	»	**izä**
ω —	»	»	**m os**

---

ed. pr. — editio princeps: Rei rusticae scriptores, Venetiis Nicol. Jenson 1472.
ed. Beroaldi 1494 — Opera agricolationum cum exscriptionibus Ph. Beroaldi, Bononiae 1494.
ed. Ald. — editio Aldina: Libri de re rustica, Venetiis in aed. Aldi 1514.
Gesner — Scriptores rei rusticae ueteres Latini ... curante J. M. Gesnero, editio secunda, Lipsiae 1773.
Schn. — Scriptores rei rusticae ueteres Latini ... correxit ... illustrauit J. G. Schneider, Lipsiae 1794.[1]

[1] Hoc opusculum iam sub prelis erat, cum in manus meas uenit volumen secundum editionis Columellae, quae in »Loeb Classical Library« continetur (L. J. Mod. Columella On Agriculture with a recension of the text and an English translation by E. S. Forster and E. H. Heffner. Vol. II: Res Rustica V–IX. London and Cambridge, Massachusetts 1954). Qua de editione in libro, qui uocatur Die Columella-Handschriften, aliquot paginas scripsi (p. 166—174).

Victorius — Petrus Victorius, Explicationes suarum in Catonem, Varronem, Columellam castigationum, Lugduni 1542.

Vrsinus — Fuluius Vrsinus, Notae ad M. Catonem, M. Varronem, L. Columellam de re rustica, Romae 1587.

Kottmann — M. Kottmann, De elocutione L. Junii Moderati Columellae, Programm Rottweil 1903.

Nyström — G. Nyström, Variatio sermonis hos Columella, Gotoburgi 1926.

Dahllöf — N. Dahllöf, Tempora och modi hos Columella, Gotoburgi 1931.

Linde — H. Linde, Studier till Columellas nionde bok, Gotoburgi 1936.

Kleberg — T. Kleberg, Några anmärkningar till Columellas nionde bok, Eranos 35, 1937, p. 22–31.

Hss. — Å. Josephson, Die Columella-Handschriften, Vpsaliae 1955 (Acta uniuersitatis Vpsaliensis).

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER OCTAVVS

DE VILLATICIS PASTIONIBVS AVIARIVS ET PISCATOR

LIBER OCTAVVS HAEC CONTINET

I. De cortalibus gallinis nutriendis et gallinariis constituendis.
II. De seruandis ouis.
III. De gallinis farciendis.
IIII. De palumbis et columbis farciendis.
V. De columbariis constituendis.

L. (*om.* **SA**) Iuni Moderati (*om.* **r**) Columell(a)e rei rustic(a)e liber nonus (*uel* VIIII) incipit (*om.* **SA**) feliciter (*om.* **SAer**) de (*om.* **A**) uillaticis pastionibus auiarius et piscator **SAφωfryø** Liber VIIII de uillaticis pastionibus auiarium et piscium hec incipit feliciter **a** Liber VIIII de uillaticis pascionibus auiarium et piscium **h** Incipit nonus feliciter de uillaticis pastionibus aurarius et piscator **l** Eiusdemque de uillaticis pastionibus auiarius et piscator liber nonus incipit foeliciter **v** Liber nonus incipit de uillaticis pastionibus auiarius (auiariis **b**) et piscator **bç** Nono libro de uillaticis pascionibus rei rusticae **d** Liber nonus rei rustice de uillaticis pascionibus sequitur **q** Liber nonus incipit auiarius et piscator **z** L. Columelle liber nonus incipit feliciter **ǫ** Liber nonus incipit **gœ** Incipit liber nonus **n** *inscriptionem post argumentum* **φωgœǫbry** *inscriptionem om.* **kiäcjuüxtæp**

Liber nonus (*uel* VIIII) haec continet **SAeobŕryøæ** Liber nonus haec continet. Rubrica noni libri **w** Sequitur liber VIIII haec continens **s** Haec continet **h** Haec continentur **d** Cuius argumenta haec sunt **v**

2 cohortalibus **A²R** gallinis *ante* cohortalibus **ǫn** nutriendis *om.* **n** gallinaris **A** Quot sint genera gallinarum; De coortalibus earumque tutela et educatione **v** Quot sunt genera gallinarum **t** 4 De ouis seruandis **t** 5 faciendis **A¹øp** De cohortalibus gallinis earumque tutela et educatione **t** *postea add.* quemadmodum gallinas pingues et teneras reddi oportet **vt** 6 columbis et palumbis **b** faciendis **vp** *postea add.* eorumque tutela et educatione **vt** 7 *om.* **vt**

VI. De turturibus.
VII. De turdis.
VIII. De pauonibus.
VIIII. De Numidicis et rusticis gallinis.
X. De anseribus.
XI. De anatibus.
XII. De piscinis faciendis et piscibus alendis.

---

1 De turturibus saginandis **vt** 2 De turdis alendis **vt** 3 pauonis **SA**[1] *post* pauonibus *add.* educandis **vt** 5 De anseribus et quercedulis **n** De anserum et anatum aliarumque nantium uolucrum tutela **vt** 6 De anatibus et quercedulis **dgœϙüx** *om.* **nvt** anetibus **SA**[1] 7 De piscinis faciendis; De piscibus alendis et includendis **γ** (*exc.* **t**) alendis] includendis **h**[1]**r**[2]**ø** includendis et alendis **h**[2] includendis alendisque **f** alendis **ał** includendis **uy** concludendis **p** *numeros postpos.* **wmsœϙünxv** *numeros om.* **Ajugtæp** *argumentum om.* **akψcqlç** (*cfr argumentum post finem libri XI positum*)

Quae fere consummabant, Publi Siluine, ruris expe*d*iendi 1
scientiam, quaeque pecuariae negotiationis exigebat ratio, sep-
tem memorauimus libris. hic nunc sequentis numeri titulum pos-
sidebit, nec quia proximam propriamque rustici curam deside-
rent ea quae dicturi sumus, sed quia non alio loco quam in agris
aut uillis debeant administrari. et tamen agrestibus magis quam
urbanis prosint, quippe uillaticae pastiones sicut pecuariae non 2
minimam colono stipem conferunt, cum et auium stercore
macerrimis uineis et omni surculo atque aruo medeantur, et
eisdem familiarem focum mensamque pretiosis dapibus opulen-
tent, postremo uenditorum animalium pretio uillae reditum
augeant. quare de hoc quoque genere pastionis dicendum censui.
Est autem id fere uel in uilla uel circa uillam. in uilla est quod 3
appellant Graeci ὀρνειθῶνες καὶ περιστερεῶνες, atque etiam, cum

---

De cohortalibus gallinis et gallinariis constituendis *rubr.* **dq** De cohortalibus gallinis nutriendis et gallinariis constituendis capitulum primum **ϙ** Quot sunt genera gallinarum **t** 1 quae] quanto **nx**[1] consumabant **R** consumabantur **nx**[1] expediendi *scripsi* (*u. Hss. p. 71*): experiendi **SAφ** exercendi(s) experiendique **R** exercendi **ü** et exercendique **ϰnx**[1] 2 pecunarie **alr** pecuniariae **S** pecuniarte **A** (r *expunctum*) exibat **S**[1]**A** erigebat **ä** 3 nunc sequentis *om.* **ç** possidebat **wä** 4 nec *om.* **SAφ** propriam proximamque **oϰγ** (*exc.* **v**) propriamque *om.* **p** 5 non in alio **ψϰγ** (*exc.* **t**) 7 profuit **ünx**[1] sicut] licet **ω** pecuniariae **SA** pecurie **ju** 8 stipemus ferunt **v** stercore *om.* **l** 9 arbo **S**[1]**A** 10 focum **A**[2]**R** locum **SA**[1] pretiosibus **A** opulentet **S** opulentant **R** 11 reditum **cd** redditum **SAR** (*u. praef. p.* XIII) 12 augent **R** quare **R** -que **SA**

13 est *om.* **SA** autem *om.* **nx**[1] ferre **A** uel in uilla **SAcdø** uel in uillam **R** uel circa uillam in uilla *om.* **A**[1] 14 ορνειθωνες και περιστερεωνες *uel sim.* **SAhosugüxlçæ** *om. u. sp. r.* **R** atque etiam cum datur *om.* **gœ**

datur liquoris facultas, ἰχθυοτροφεῖα sedula cura exercentur. ea sunt omnia, ut Latine potius loquamur, sicut auium cohortalium stabula nec minus earum, quae conclauibus septae saginantur, 4 uel aquatilium animalium receptacula. rursus circa uillam ponuntur μελισσῶνες καὶ χηνοβόσκια, quin etiam λαγοτροφεῖα studiose administrantur; quae nos similiter appellamus apum cubilia, apiaria, uel nantium uolucrum, quae stagnis piscinisque laetantur, auiaria, uel etiam pecudum siluestrium, quae nemoribus clausis custodiuntur, uiuaria.

2 Prius igitur de his praecipiam, quae intra septa uillae pascuntur. ac de aliis quidem forsitan ambigatur an sint agrestibus possidenda, gallinarum uero plerumque agricolae cura sollemnis est. earum genera sunt uel chortalium uel rusticarum uel

De chortalibus gallinis

2 Africanarum. chortalis est auis quae uulgo per omnes fere uillas conspicitur, rustica, quae non dissimilis uillaticae per aucupem decipitur — eaque plurima est in insula quam nauitae Ligustico mari sitam producto nomine alitis Gallinariam uoci-

13–15 *Varro rust. 3, 9, 1–2* 16–7: 1 *Varro rust. 3, 9, 17*

1 liquoris **AR** litoris **S** litoris *uel* littoris **dquünx**^{1}**vtfø** lictor' **l** ιχθυοτροφια **Sheosuüxlçæ** ιχουοθροφια **A** ιχθυοτροφιαπφω **g** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **aä** 2 coortalium **A**^{1} 3 quae *om.* **w** sagittantur **SA**^{1} 4 uilla **SA** 5 μελισσωνες και χηνοβοσκια (-βουσκια **SA**) **SAhosugüxlçæ** μελισσωνες και χηνο *cum lac.* **e** *om. u. sp. r.* **R** quin] quod **p** tiam **SA**^{1} λαγοτροφια (*uel* λαγω-) **SAheosugüxlçæ** *post* studiose **ü** *om. u. sp. r.* (*post* studiose **djn**) **R** *sine u. sp.* **ǫ** 6 studiose *om.* **x**^{1} apium **R** *aliquot* 7 uel nantium . . . auiaria *om.* **ä** uolucrum *om.* **Aφ** piscinique **A**^{1} pisciumque **κünx**^{1} 8 uel . . . uiuaria *om.* **nx**^{1} peducum **S** pedum **w**

De gallinariis *rubr.* **z** 10 praecipiam . . . pascuntur *om.* **nx**^{1} septe **S**^{1} 11 *post* pascuntur *add.* (et **gǫt**) quod (*uel* quot) sint genera gallinarum **R** (*exc.* **wψnx**^{1}) ambigantur **SAαφψor** sit **SA** *et* **R** *aliquot* 12 cur(a)e **cγ** solem(p)nis **A** *et* **R** *aliquot* 13 cortalium **A**^{1} cohortalium **A**^{2}**R** (*u. praef. p.* x) 14 *post* Africanarum *in textu* de chortalibus (kor- **S** cohor- **A**^{2}**R**) gallinis **S** *rubr.* **Aheosbflyç** cohortalis **R** fere per omnes **γ** omne **S**^{1}**A**^{1} 15 conspeccitur **A**^{1} 16 naut(a)e **azämbp** e ligustico **Aφizy** e ligustro **ä** iligustico **l** lyastico **p** 17 sitam **R** sit **SA** si tamen **w** sit sitamen **e** *Pol.* produlcio **A** gallinarium **Adg** gallinarum **mœt** gallinam **a** uocitauerant **aφ**

tauerunt. Africana est quam plerique Numidicam dicunt,
Μελεάγριδι similis, nisi quod rutilam galeam et cristam capite
gerit, quae utraque sunt in Meleagride caerulae.

Sed ex his tribus generibus chortales feminae proprie appel- 3
lantur gallinae, mares autem galli, semimares capi, qui hoc
nomine uocantur cum sint castrati libidinis abolendae causa.
nec tamen id patiuntur amissis genitalibus, sed ferro candente
calcaribus inustis, quae cum ignea ui consumpta sunt, facta
ulcera dum consanescant, figulari creta linuntur. huius igitur 4
uillatici generis non spernendus est reditus, si adhibeatur
educandi scientia, quam plerique Graecorum et praecipue cele-
brauere Deliaci. sed et hi, quoniam procera corpora et animos
ad proelia pertinacis requirebant, praecipue Tanagricum genus
et Rhodium probabant, nec minus Calcidicum et Medicum, quod
ab imperito uulgo littera mutata Melicum appellatur. nobis 5
nostrum uernaculum maxime placet, omisso tamen illo studio

4–6 *Varro rust. 3, 9, 3* 7–9 *Varro rust. 3, 9, 3; cfr Plin. nat. 10, 50 et Aristot. hist. anim. 9, 50, 631 b* 11–12 *Varro rust. 3, 9, 2; cfr Plin. nat. 10, 139 et Cic. acad. 2, 57* 13–14 *Varro rust. 3, 9, 6; Plin. nat. 10, 48* 14–15 *Varro rust. 3, 9, 19*

---

2 μελεαγριδαι (-ιδι **S** -ιαι **A**^{1}) **SAheosugxlæ** meleagride **ç** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **ü** rustilam **S**^{1}**y** galeam (caleam **S**^{1}) et cristam **SAh**^{2}**k** et cristam **a** cristam **R** (*u. Hss. p. 86*) capite *om.* **SA** 3 agerit **S** acerit **A** quae in utraque **R** quae uilitraque **nx**^{1} sunt *om.* **φc** est **üt** cerul(a)e **SAα** cerulee **ct** cerula **zm** c(a)erulea **R** *post* caerulae *add.* castratio gallie curatio *in textu* **p** 4 his **AR** is **S** cohortales **R** 5 qui capi **p** 6 uocatur **S** libidinis . . . linuntur (*u. 9*) *om.* **p** 7 gandente **S**^{1}**A**^{1} 9 uicera **S** consanescunt **scq** consenescunt **dγ** liniuntur **ψcdqγ** (*exc.* **t**) 10 uillatice **A** redditus **R** *aliquot* (*cfr 8, 1, 2*) si adhibeatur . . . plerique *om.* **l** 12 delsaci sed **α** delsacis et **SA**^{1} d *lac.* sed **zä** *sine lac.* **i** ii **izdp** animosa **SA**^{1}**wψ** 13 proelio **S** requiebant **SA**^{1} tenagricum **dq** cenagricum **c** teneagricum **ünx**^{1} tanag *cum lac.* **iz** hrodium **A** 14 calchidicum **S**^{2} calchidicum *uel* chalcidicum **R** *aliquot* (*cfr 8, 2, 13*) calchiacum **w** medii cum **A** quod ab **SR** quodam **A** 15 appellantur **A** nouis **SA** 16 nostrorum **osdqünb**

Graecorum, qui ferocissimum quemque alitem certaminibus et pugnae praeparabant. nos enim censemus instituere uectigal industrii patrisfamiliae, non rixiosarum auium lanistae, cuius plerumque totum patrimonium, pignus aleae, uictor gallinaceus pyctes abstulit.

6 Igitur cui placebit sequi nostra praecepta, consideret oportet primum quam multas et cuiusmodi parare debeat matrices, deinde qualiter eas tutari et pascere, mox quibus anni temporibus earum partus excipere, tum demum ut incubent et excludant efficere, postremo ut commode pulli educentur operam dare. his enim curis et ministeriis exercetur ratio chortalis,
7 quam Graeci uocant ὀρνιθοτροφίαν. parandi autem modus est ducentorum capitum, quae pastoris unius curam distendant, dum tamen anus sedula uel puer adhibeatur custos uagantium, ne obsidiis hominum aut insidiatorum animalium diripiantur. mercari porro nisi fecundissimas aues non expedit. eae sint rubicundae uel infuscae plumae nigrisque pinnis, ac si fieri

---

6–11 *Varro rust. 3, 9, 2*   16–17 *Varro rust. 3, 9, 4*
16–9: 2 *Pallad. 1, 27, 1*

---

3 rixiosarum **SAαeosp** (*cfr Tidner, Didasc. apostol., 1938, p. 93*) rixosarum **R** rissiosarum **κ**   4 aleae **zä** al(a)e **SAR**   5 pictes **R** *plerique*

De cohortalibus gallinis earumque educatione *rubr.* **t**   6 considerare **ω**   7 multa sed **AR**   natrices **ψ** nutrices **ø**   8 qualiter deinde **γ**   tutari **SAkφψκ** tueri **ahωσ** tractari **γ**   9 accipere **v**   demum] deinde **ω**   incumbent (-cun- **mn**) **R** *aliquot* cubent **p**   et *om.* **SAφ**   excludat **cn** excudant **ψωtbf**^{2}**ryçp** excubant **m** excubent **æ**   10 efficere . . . dare *om.* **f**   educantur **wγ** (*exc.* **ü**)   11 enim] cum **wq**   exercetur] ex *cum lac.* **ψ** cohortalis **R**   12 ορνιθοτροφιαν **SAheosugüxlçæ** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **ä**   13 distendant **SAah**^{2}**k** distendat **jul** dispendat **R** 14 anus *om.* **w**   *post* anus *add.* uel **œnx**^{1} bel **A**^{1} athibeatur **S**^{1}**A**   15 insidiatorum **S**^{2}**Ae** insidiotorum **S**^{1} insidiosorum (-arum **cx**) **R** obsidiosorum **jp** (*u. Hss. p. 92*)   16 ea **A** h(a)e **cdγæ**   sunt **R** *aliquot*   17 rubicule (ra- **q**) **κnx**^{1}**p** rubiconde **l**   uel infuscae **κγp** uelimfuscae **SA** uel fuscae **R** (*u. Hss. p. 46*)   pennis **R** *aliquot* pruinis **e**   si *om.* **dqnx**^{1}

poterit, omnes huius et ab hoc proximi coloris eligantur. sin aliter, uitentur albae, quae fere cum sint molles ac minus uiuaces, tum ne fecundae quidem facile reperiuntur, atque etiam conspicuae propter insigne candoris ab accipitribus et aquilis saepius abripiuntur. sint ergo matrices robii coloris, quadratae, 8
pectorosae, magnis capitibus, rectis rutilisque cristulis, albis auribus, et sub hac specie quam amplissimae, nec paribus unguibus; generosissimaeque creduntur quae quinos habent digitos, sed ita ne cruribus emineant transuersa calcaria. nam quae hoc uirile gerit insigne, contumax ad concubitum dedignatur admittere marem, raroque fecunda etiam cum incubat, calcis aculeis oua perfringit.

Gallinaceos mares nisi salacissimos habere non expedit. atque 9
in his quoque sicut feminis idem color, idem numerus unguium, status altior quaeritur; sublimes sanguineaeque nec obliquae cristae, rauidi uel nigrantes oculi, breuia et adunca rostra, maximae candidissimaeque aures, paleae ex rutilo albicantes, quae uelut incanae barbae dependent; iubae deinde uariae uel ex auro flauae, per colla ceruicesque in umeros diffusae; tum 10

5–8 *Varro rust. 3, 9, 4; Plin. nat. 10, 156; Geop. 14, 7, 9*
9–12 *Geop. 14, 7, 17* 13–10: 11 *Varro rust. 3, 9, 5; Geop. 14, 16, 2–4*

1 ab] ad **ϰünx**^{1} ob **œϙ** colores **R** *plerique* 2 uitentur **R** euitentur (eni- **qgϙ**) **ϰγ** uiterbitentur **SA** 3 reperiuntur **cçp** reperiantur **R** referiantur **S** reriantur **A** 4 propter **SAay** propterque **R** insigne **SR** inspicue **A** aqualis **S**^{1}**A** aquibus **ar** 5 abrapiantur **cdq** rapiuntur **zä** robii **S** probi **R** ł probi *Pol.* robusti **Aφ** (*u. Hss. p. 90*) 6 pectore se **ah**^{1} pectore sed **k** rectis] cristis **S**^{2} -que cristulis *om.* **SAe** cristulis] cristis **w** cristis cristulis **y** cristulis cristis **ø** albis *post* auribus **γ** 7 hae **S** partibus **A** 8 ungulis **R** generosis // aeque **S** generosis seque **A** 9 ne]ut **ünx**^{1} emeneant **S**^{1} transuelsa **SA** 10 gerit *om.* **SA** dedignantur **äωç** dedinatur **w** dedignatam **A** 11 incumbat **R** *aliquot* 12 calcis] taleis **nx**^{1} perfrincit **S**^{2} ferfringit **A** ferfrincit **S**^{1} 14 feminis **SAe** in feminis **R** 15 nec **SAah**^{2}**kä** (a)eque uel **R** 16 rauidi **φjuçp** rabidi **R** rubidi **SAstb** rubicunde **ak** rubicundi **h**^{2} 17 maximeque **ω** candidissimaeque **R** candidissimae **brp** candissimae **ω** -que **SAφ** paleae **A**^{2}**R** galeae **SA**^{1}**e** gallee **w** aluicantes **S**^{1} 18 iubae **R** be **S** uel **A** bariae **S**^{1} 19 humeros **A**^{2}**R**

lata et musculosa pectora, lacertosaeque similes brachiis alae; tum procerissimae caudae duplici ordine singulis utrimque prominentibus pinnis inflexae; quin etiam uasta femina et frequenter horrentibus plumis hirta, robusta crura nec longa sed
11 infestis uelut sudibus nocenter armata. mores autem, quamuis non ad pugnam neque ad uictoriae laudem praeparentur, maxime tamen generosi probantur, ut sint elati, alacres, uigilaces et ad saepius canendum prompti, nec qui facile terreantur. nam interdum resistere debent et protegere coniugalem gregem, quin et attollentem minas serpentem uel aliud noxium animal interficere.

12 Talibus autem maribus quinae singulis feminae comparantur. nam Rhodii generis aut Medici propter grauitatem neque patres nimis salaces nec fecundae matres, quae tamen ternae singulis maritantur. et cum pauca oua posuerunt, inertes ad incubandum multoque magis ad excludendum, raro fetus suos educant. itaque quibus cordi est ea genera propter corporum speciem possidere, cum exceperunt oua generosarum, uulgaribus gallinis subiciunt,
13 ut ab his excusi pulli nutriantur. Tanagrici plerumque Rhodiis et Medicis amplitudine pares non multum moribus a uernaculis distant, sicut et Calcidici. omnium tamen horum generum nothi sunt optimi pulli, quos conceptos ex peregrinis maribus nostra-

---

10 *Verg. georg. 3, 421* tollentemque minas

---

3 pennis **S**^{2} *et* **R** *aliquot; om.* **γ** 5 mares **αäœϙnxvtp** 7 elati **AR** telati **S** alati **w** uigilantes **φiäø** 8 promti **A** *et* **R** *aliquot* faciles **nxv** 9 debet **κγ** (*exc.* **t**) 10 et **S** uel **p** *om.* **AR** *post* serpentem *add.* uel alium serpentem **S** alium **SA**
12 manibus **S**^{1}**A** cōparā **S** 13 hrodi **S** herodi **A** melici **mr**^{1} *Pol.* mellici **o** 14 satages **A** 15 cum] tamen **nx**^{1} *om.* **œt** inhertes **S**^{1}**Aesϙ** *om.* **w** 16 excudendum **ψgœϙx**^{2}**vfyrçp** ł escudendum *Pol.* educanti **S** 18 generosarum **R** gene **SA** 19 ut] et **ünx**^{1} ut et **ψ** excusi **Aaiz** excussi **Sä** exclusi **R** excludi exclusi **w** hrodiis **S** hordiis **A** 20 mendicis **S**^{1} moribus] erroribus **ψ** 21 chalci- *uel* calchi- *uel* chalchi- **R** *aliquot* eorum **κünx**^{1} nothi **SAφjç** noti **R** notae **t** 22 optimae **t** *post* optimi *add.* sunt **SAφ** matribus **ϙx**^{2}**vbf**^{1}**øp**

tes ediderunt, et salacitatem fecunditatemque uernaculam retinent. pumileas aues, nisi quem humilitas earum delectat, nec 14
propter fecunditatem nec propter alium reditum nimium probo, tam hercule quam nec pugnacem nec rixosae libidinis marem. nam plerumque ceteros infestat, et non patitur inire feminas, cum ipse pluribus sufficere non queat. inpedienda est itaque 15
procacitas eius anpullaceo corio, quod cum in orbiculum formatum est, media pars eius rescinditur, et per excisam partem galli pes inseritur, eaque quasi compede cohibentur feri mores.

Sed, ut proposui, iam de tutela generis uniuersi praecipiam.

De gallinariis

Gallinaria constitui debent parte uillae quae hibernum spectat 3
orientem. iuncta sint ea furno uel culinae, ut ad auem perueniat fumus, qui est huic generi praecipue salutaris. totius autem officinae, id est ornitonis, tres continuae extruuntur cellae, quarum, sicuti dixi, perpetua frons orientem sit obuersa. in ea 2
deinde fronte exiguus detur unus omnino aditus mediae cellae, quae ips⟨a⟩, e tribus minima, esse debet in altitudinem et quoqueuersus pedes septem. in ea singuli dextro laeuoque pariete

---

2–3 *Plin. nat. 10, 156*   11 *cap. 3: cfr Varro rust. 3, 9, 6–8*
12–13 *Geop. 14, 7, 1*

---

1 *post* ediderunt *add.* nam et paternam speciem gerunt **p**   fecunditatemque] et fecunditatem **γ**   uernaculam . . . fecunditatem *om.* **nx**¹   uernaculum **A** uernacula **aωl**   2 pumileas **S** pumiles **AR** humiles **αtf** pulias **p**   3 redditum **R** *aliquot*   probo tam **h**¹**kψϰγfryøç** probatam **Sah**²**ωbæ** probatum **Al** probo tamen **d** probo **φp**   4 pugnacen **S**¹**A** pugnantem **l**   risose **c** rissose **dju** rixo **SA**   5 inire **SAαwψlr** iniri **R**   6 itaque est **ωæ**   7 ampullaceo **R** apullaceo **kn**   8 et per . . . inseritur *om.* **SA**   9 quiasi **SA** comniede **SA**
10 set **S**   uniuersi generis **R** generis **d**
De (II De **S**) gallinariis **SAhφäosblyç** De gallinariis faciendis **q**
14 ornithonis **R** orinthonis **zd**   extrahuntur **Ahφosbr** constituuntur **p**   15 sicuti **SAnx** sicut **R**   orientem **SAR** (*u. C. F. W. Müller, Syntax des Nom. und Akk., 1908, p. 139*) orienti **t**   in ea **R** inde **S** *om.* **A**   16 deinde **AR** inde **S**¹ in **S**²   unius **çnx**¹   17 ipsa e *Schn.*: ipse **SAR** ipsa **çæ** ipsis **wzäø** ips *cum lac.* **i** peđ *in ras.* **t** *om.* **a**   minime **A**¹   quoquouersus **R** (*u. praef. p.* XI)   18 pedem **çnx**¹ pedum **αωbøçæ**   septem pedes **t**   singula **A**

aditus ad utramque cellam faciundi sunt, iuncti parieti qui est intrantibus aduersus. huic autem focus applicetur tam longus, ut nec inpediat praedictos aditus et ab eo fumus perueniat in utramque cellam; eaeque longitudinis et altitudinis duodenos pedes habeant, nec plus latitudinis quam media.

3 Sublimitas diuidatur tabulatis, quae super se quaternos et infra septenos liberos pedes habeant, quoniam ipsa singulos occupant. utraque tabulata gallinis seruire debent, et ea paruis ab oriente singulis inluminari fenestellis, quae et ipsae matutinum exitum praebeant auibus ad cohortem, nec minus uespertinum introitum. sed curandum erit ut semper noctibus clau-

4 dantur, quo tutius aues maneant. infra tabulata maiores fenestellae aperiantur, et eae clatris muniantur, ne possint noxia inrepere animalia, sic tamen ut inlustria sint loca, quo commodius habitet auiarius, qui subinde debet speculari aut incubantis aut parturientis fetas. nam etiam in his ipsis locis ita crassos parietes aedificare conuenit, ut excisa per ordinem gallinarum cubilia recipiant, in quibus aut oua edantur aut

---

12–14 *Varro rust. 3, 7, 3* 17–18 *cfr Varro rust. 3, 9, 7* in pariete exclusa sint cubilia earum

---

1 rutamque **SA** faciendi **R** *plerique* iaciundi **jufr**^{2} **y** *Pol.* iaciendi **ç** 2 intratibus **S**^{1} appicetur **S**^{1} 4 eaeque **S** (a)eque **AR** et altitudinis . . . latitudinis *om.* **i** et ad altitudinis **Ah**^{2}**φ** 5 nec plus . . . pedes habeant *om.* **l** nec] nam **ωqgœünxæ**^{1} latitudinis] altitudinis **äp** 6 sublimis **v** sublitas **mob** supra **clp** 7 ipsos **ψ** 8 occupat **SA** parui **A** 9 festestellis **A**^{1} fenestris **os** matutinam **A**^{1} 10 exitum *om.* **SA** auibus **R** animus **S** animos **A** ad **AR** at **S** 12 quo tutius **R** quotius **SA**^{2} quoties **A**^{1} intra **AR** fenestell(a)e **SAah**^{2}**k** fenestr(a)e **R** 13 e(a)e **R** e **SA** ea **κγ** hec **l** clatris . . . tamen *om.* **os** cratris **jt** clateis **z** clauis **ϙnx**^{1} nec **cd** 14 tamen] inde **œv** ut *om.* **cdqüϙnx**^{1} sunt **SA** quo] que **c** quae **djmsb** 15 habitent **γ** (*exc.* **t**) qui **R** quia **S** qua **A** que **ϙnx**^{1} incumbantis **R** *aliquot* 16 parturentis **A**^{1} imparturientis **ü**^{1}**ϙnx**^{1} his ipsis **R** ipsis his **än** iis ipsis **heutfyøç** ipsis **SA** his **d** ita *om.* **uγ** 17 exercisa **SA** (*cfr Varro* exclusa; *u. Goetz, Festschrift Judeich, 1929, p. 53*)

excludantur pulli. hoc enim et salubrius et elegantius est quam
illud quod quidam faciunt, ut palis in parietis uehementer
actis uimineos qualos superponant. siue autem parietibus ita ut 5
diximus cauatis aut qualis uimineis praeponenda erunt uesti-
bula, per quae matrices ad cubilia uel pariendi uel incubandi
causa perueniant. neque enim debent ipsis nidis inuolare, ne
dum adsiliunt pedibus oua confringant.

Ascensus deinde auibus ad tabulata per utramque cellam 6
datur, iunctis parieti modicis asserculis, qui paulum formatis
gradibus asperantur, ne sint aduolantibus lubrici. sed ab chorte
forinsecus praedictis fenestellis scandulae similiter iniungantur,
quibus inrepant aues ad requiem nocturnam. maxime autem
curabimus ut et haec auiaria et cetera, de quibus mox dicturi
sumus, intrinsecus et extrinsecus poliantur opere tectorio, ne
quae ad aues feles habeant aut coluber adcessum, tum et aeque
noxiae prohibeantur pestes.

Tabulatis insistere dormientem auem non expedit, ne suo 7
laedatur stercore, quod cum pedibus uncis adhaesit, podagram
creat. ea pernicies ut euitetur, perticae dolantur in quadrum,

---

14–15 *cfr Varro rust. 3, 7, 3* 17–14: 4 *cfr Geop. 14, 7, 2*

---

1 excudantur **ωfryçp** *Pol.* excubantur **ψ** 2 quot **A** parietes **R** parietem **p** pariete **l** uehementer . . . parietibus *om.* **A**^{1} 3 uimineos **R** ui minimo **SA**^{2} superponant **R** superponent **SA**^{2} superimponant **γ** 4 aut **R** siue **SAah**^{2}**k** qualem **SA** qualos **ah**^{2}**k** uimineis **R** uimineos **S**^{2}**ah**^{2}**k** uinineos **A** uineos **S**^{1} 5 *post* uestibula *add.* uineas palos superponant siue autem parietibus ita ut diximus cauatis aut qualis uimineis praeponenda erant uestibula **r** 6 perueniat **cdüçn** nidis **A**^{2}**R** dis **SA**^{1} inbolare **SA**
8 tabulatum **w** 10 grandibus **vp** sed ab . . . nocturnam *om.* **ç** a **R** *aliquot* cohorte **R** 11 fenestrellis **çn** fenestris **os** fenestis **m** similiter iniungantur] sil *lac.* iungantur **ψ** 12 maxima **S** maxum **A** 13 curabimus **S**^{2}**kdgüx**^{2}**vlç** curauimus **S**^{1}**AR** dixturi **S** dicituri **A**^{1} 14 et extrinsecus *om.* **SAφ** neque **SAφψκγ** (*exc.* **t**) **l** ne **αωtσ** (*exc.* **l**) 15 ad *om.* **S**^{1}**Aφ** (*u. Hss. p. 87*) habeat **mobfryp** tum et **SAah**^{2}**k** et **R**
18 ungis **A** 19 ea *om.* **A**^{1} pernities **S** ut euitetur **Aαe**^{2} **zlryøp** ute//uitetur **S** ut ei (eis **ψ**)uitetur **φψ** ut uitetur **R**

ne teres leuitas earum supersilientem uolucrem non recipiat conquadratae deinde foratis duobus aduersis parietibus induuntur, ita ut a tabulato pedalis altitudinis et inter se bipedali latitudinis spatio distent.

8 Haec erit cohortalis officinae dispositio. ceterum cohors ipsa, per quam uagantur, non tam stercore quam uligine careat. nam plurimum refert aquam non esse in ea nisi in uno loco quam bibant, eaque mundissima; stercorosa pituitam concitat. puram tamen seruare non possis nisi clausam uasis in hunc usum fabricatis. sunt autem qui aut aqua replentur aut cibo plumbei canales, quos magis utiles esse ligneis aut fictilibus conpertum

9 est. hi superpositis operculis clauduntur, et a lateribus super mediam partem altitudinis per spatia palmaria modicis forantur cauis, ita ut auium capita possint admittere. nam nisi operculis muniantur, quantulumcumque aquae uel ciborum inest pedibus euerritur. sunt qui a superiore parte foramina ipsis operculis inponant, quod fieri non oportet. nam supersiliens auis proluuie uentris cibos et aquam conspurcat.

---

1 teretes **eju** terites **w** ter *cum. lac.* **iz** t'ä earum] eam **güϙnx** *om.* **t** supersilentem **αœtbr** supersalientem **ψ** 2 induuntur **R** *Pol.* induunt **SAφϰnl** (*cfr 8, 11, 4; Thes. 7, 1266, 24*) 3 altitudinis et inter se bipedali latitudinis] altitudinis **ev**^{1} latitudinis **v**^{2} bipedali **SAb** bipedalis **R** 4 latitudine **αωbyø** altitudinis **cl** altitudine **r** distenit **S**

5 nec **aϙnx**^{1} offinae **S**^{1} dispositio . . . ipsa *om.* **ä** 6 tamen **SAe** stercore *om.* **w** 7 in *ante* uno *om.* **ect** 8 uiuant **S**^{1} eaque **SAe** eamque **R** eaque . . . tamen *om.* **w** mundissima **SA** mundissimam nam **R** stercoraosa **S** 9 clausa **ϰün** basis **SA** 10 fabricati **SA** 11 ligneis **SAϙl** ligneos **R** quam ligneos **p** fictilibus **SAϙ** fictiles **R** 12 his **cdqüx**^{2} hic **ϙnx**^{1} ii **p** in- **A** superpositios **A**^{1} superpositi **iz** lteribus **A** 14 ita ut] itaque **osq** ita aut **ø** intromittere **ϙnx**^{1} 15 aqu(a)e **R** atque **Sdq**^{1} *om.* **A** inest **R** ines **SA** est **ø** *om.* **æ** 16 euertitur **zsünxl** erritur **f** a *om.* **γ** superiora **gœϙnx** 17 quod si fieri **A** nam **R** quam **SA** 18 uentis **SA** aqua **A** conspurgat **SAa** conspurcant **φjp** conspiciunt **ä** consi *cum lac.* **iz**

De cibariis gallinarum

Cibaria gallinis praebentur optima pinsitum hordeum et 4
uicia, nec minus cicercula, tum etiam milium aut panicum. sed haec ubi uilitas annonae permittit; ubi uero ea est carior, excreta tritici minuta commode dantur. nam per se id frumentum, etiam quibus locis uilissimum est, non utiliter praebetur, quia obest auibus. potest etiam lolium decoctum obici, nec minus furfures modice a farina excreti, qui si nihil habent farris, non sunt idonei, nec tamen appetuntur ieiunis. cytisi 2
folia seminaque maxime probantur et sunt huic generi gratissima, neque est ulla regio in qua non possit huius arbusculae copia esse uel maxima. uinacea quamuis tolerabiliter pascant dari non debent, nisi quibus anni temporibus auis fetum non edit, nam et partus raros et oua faciunt exigua. sed cum plane 3
post autumnum cessa[n]t a fetu, potest hoc cibo sustineri.

Ac tamen quaecumque dabitur esca per cohortem uagantibus, die incipiente et iam in uesperum declinato, bis diuidenda est, ut et mane non protinus a cubili latius euagentur, et ante crepusculum propter cibi spem temperius ad officinam redeant,

1–14 *cfr Geop. 14, 7, 3* 11–13 *Pallad. 1, 27, 1* uinaciae cibo sterilescunt

De cibariis gallinarum **zosqb** Que cibaria praebentur gallini **e** 1 ordeum **R** *aliquot* 2 uicia (*uel* uitia) **R** uinacia **SAe** uinatia **w** uicium **p** panicium **SA** (*cfr 2, 9, 19*) sed] si **œü ϙnx**[1] si sed **g** 3 aec **S**[1] ubi] tibi **œüϙnx**[1] ubi tibi **g** annae **S**[1] anne **A**[1] est ea **ψcdqgüx** 4 minute **A** nam per . . . uilissimum est *om.* **ä** se *om.* **cdqγ** (*exc.* **t**) 5 praebentur **SA**[1] 6 decoctium **A**[1] 7 abent **S**[1] 8 nec tamen . . . uel maxima *om.* **l** nappeturtur **A** ieiunis **t** ieiuni **SAR** (*u. Hss. p. 136*) cytisi **A**[2] cythisi *uel* cithysi *uel* cithisi **R** cytis **SA**[1] 10 nec **oscdqγ** possint **SA**[1] 11 uinacia **løp** (*Pallad.*) uincea **a** tollerabitur **A** pascat **SA** 12 diari **SA** temporibus anni **R** f(o)etus **κγ** 13 raros **SAd** raro **R** et oua . . . cum plane *om.* **w** exiguas **SA** sed **S**[2]**R** et **S**[1]**A** plene **A** 14 *post* autumnum *add.* cum **ä** tum **i** cessat *scripsi* (*u. Hss. p. 84*[50])*:* cessant *codd.* possunt **v** 15 attamen **R** *plerique* datur **cdqüϙnx**[1] dantur **œ** 16 declinato bis **SR** declinat ouis **A** declinante bis **γ** 17 a] ex **x**[1] e **œn** t **ϙ** tatius **SA** 18 cresculam **d** ciui **S**[1] temporius **p**

possintque numerus capitum saepius recognosci. nam uolatile pecus facile custodiam pastoris decipit.

4 Siccus etiam puluis et cinis, ubicumque cohortem porticus uel tectum protegit, iuxta parietem reponendus est, ut sit quo aues se perfundant. nam his rebus plumam pinnasque emundant, si modo credimus Ephesio Heraclito, qui ait sues caeno, chortales aues puluere lauari.

5 Gallina post primam emitti et ante horam diei undecimam
claudi debet, cuius uagae cultus hic quem diximus erit. nec
tamen alius clausae, nisi quod ea non emittetur, sed intra
ornithonem ter die pascitur maiore mensura. nam singulis
capitibus quaterni cyathi diurna cibaria sunt, cum uagis bini
6 praebeantur. habeat tamen etiam clausa oportet amplum uesti-
bulum quo prodeat et ubi apricetur, idque sit retibus munitum,
ne aquila uel accipiter inuolet.

Quas inpensas et curas, nisi locis quibus harum rerum uigent pretia, non expedit adhibere. antiquissima est autem

---

3 *Pallad. 1, 27, 1* puluere utantur et cinere 13–15 *Varro rust. 3, 9, 14–15*

---

1 possitque **A^{2}R** 2 custodiam pastoris **Sp** pastoris custodiam **AR**

3 etiam] est **cdqœϙnx^1** et **ü** est etiam **gv** cinis **S^{2}R** inis **S^1** nix **A** 4 tectus **SA** parietes **R** *plerique* 5 profundant **γ** pennasque **S^2** *et* **R** *aliquot* mundant **p** 6 heradito **A^1** cohortales **A^{2}R** 7 *post* puluere *add.* uel cinere **R**

8 gallinam **A** *et* **R** *aliquot* 9 nec tamen . . . emittetur *om.* **p** 11 ordithonem **A^1** orinthonem **ψcdq** maiorem **S** *post* mensura *rubr.* De mensuris (-ura **q**) cibariorum **SAhwzäsqlyç** Que mensura per diem cibi gallinarum **t** 12 cyathi **A^2** ciathi **S^2** cyat(h)i *uel* ciat(h)i **R** quiathi **S^{1}A^1** bagis **S** bacis **A^1** bini **SAbah^{2}kb** terni uel bini **R** bini uel terni **p** 13 pr(a)ebeatur **SA** habere **γ** (*exc.* **g**) tamen etiam] etiam tamen **g** tamen **tlp** etiam **ü** tamen et **ϙnx^1** inde et **œ** clausam **γ** (*exc.* **g**) 14 applicetur **l** sit] est **p** 15 ne **R** non **S** *om.* **A**

16 et *om.* **Aw** curam **h^{1}ωσ** *Pol.* locis et quibus **SAa** 17 athiberi **S^{1}A^1** adhibere **p**

cum omnibus pecoribus tum in hoc fides pastoris, qui nisi eam domino seruat, nullius ornithonis quaestus uincit inpensas.

De tutela satis dictum est, nunc reliquum ordinem persequemur.

Confecta bruma parere fere id genus auium consueuit. atque 5
earum quae sunt fecundissimae locis tepidioribus circa Kalendas
Ianuarias oua edere incipiunt, frigidis autem regionibus eodem
mense post Idus. sed cibis idoneis fecunditas earum elicienda
est, quo maturius partum edant. optime praebetur ad satietatem 2
hordeum semicoctum, nam et maius facit ouorum incrementum
et frequentiores partus, et is cibus quasi condiendus est interiectis
cythisi foliis ac semine eiusdem, quae maxime putantur augere
fecunditatem auium. modus cibariorum sit, ut dixi, uagis
binorum cyathorum hordei. aliquid tamen admiscendum erit
cytisi, uel si id non fuerit, uiciae aut milii.

Curae autem debebit esse custodi, cum parturient aues, ut 3
habeant quam mundissimis paleis constrata cubilia, quae
subinde conuerrat, et alia stramenta quam recentissima re-

---

5 *cfr Pallad. 2, 21* 10–11 *Pallad. 1, 27, 1* 16–18: 2 *cfr Varro rust. 3, 9, 8*

---

1 cum in omnibus **R** pecoribus *om.* **p** pastoribus **R** *aliquot* qui nisi **AR** quin si **S** eam] eadem **p** cum **w** 2 nullius **Sœp** *Pol.* nullis **Aw** nullus **R** hornitonis **SA** orinthonis **wψcdqn** uincit **S** iungit **Aah**^{2} uincet **R**

De seruandis ouis *rubr.* **zdg** De ouibus seruandis C. II **ϙ** 3 prosequemur **R** *aliquot* persequamur **o**^{1}**s**

5 parere fere **ϰγp** fere **SAah**^{2}**kφ** parere **h**^{1}**ωσ** *Pol.* 7 ouedere **A**^{1} 8 elicienda **Sz** eligenda **AR** exigenda **p** augenda **t** 9 prebeatur **S** probetur **bl** probatur **æ** 10 ordeum **R** *plerique* et *om.* **nx**^{1} ouorum **S**^{2}**a** oborum **S**^{1} obhorum **Aφ** horum **R** 11 frequentiorem **p** et **SA** sed **R** is **R** his **SAhkeψωqjuϙfryæ** iis **p** id **l** 12 cithisi **R** *aliquot* cytisi **A** quae **SA** quae utraque **R** 13 modus **SA** modus autem **R** bagis **SA** magis **e**^{1}**γ** (*exc.* **t**) uasis **o** 15 cythisi *uel* cithisi **R** *plerique*

16 parturiens **S** parturierint **t** 17 paleis quam mundissimis **p** constrata **R** constra **A** con/tra **S** quae **SA** eaque **R** 18 conuertat **dqüϙnx**^{1}**l** recentissimas **t** quem **cx**^{1} qu(a)e **dqn** reponant **SA**

ponat. nam pulicibus atque aliis similibus replentur, quae secum affert auis, cum ad idem cubile reuertitur. adsiduus autem debet esse custos et speculari parientes, quod se facere gallinae testantur crebris singultibus interiecta uoce acuta.
4 obseruare itaque dum edant oua et confestim circumire oportebit cubilia, ut quae nata sunt recolligantur, notenturque quae quoque die sunt edita, et quam recentissima supponantur gluttientibus (sic enim rustici appellant auis eas quae uolunt incubare), cetera uel reponantur uel aere mutentur. aptissima porro sunt ad excludendum recentissima quaeque. possunt tamen etiam requieta subponi, dum ne uetustiora sint quam
5 dierum decem. fere autem cum primum partum consummauerunt gallinae, incubare cupiunt ab Idibus Ianuariis. quod facere non omnibus permittendum est, quoniam quidem nouellae

---

10–12 *Varro rust. 3, 9, 10; cfr Plin. nat. 10, 151* 14–19: 5 *cfr Varro rust. 3, 9, 9 et Geop. 14, 7, 16*

---

1 pullicibus **SA** atque aliis **SA** aliisque **R** *post* similibus *add.* animalibus **R** quae *om.* **SA** 2 affere **A**^{1} idem] diem **nx**^{1} 3 custos **R** cum **SA** speculari parientes (*uel* parietes) **R** specularientes (-tis **S**^{2}) **S** speculiarentis (-larentis **A**^{2}) **A** se] si **cdqnx**^{1} 4 crebis **SA** singulibus **A**^{1} interiectā **S** uoce et acuta (actuta **s**) **ω** 5 obseruare itaque dum edant oua **R** obseruare dum (idum **A**) edant oua itaque dum **SA** 6 quae **SR** qui **A** nati **SA** notentur quaequ(a)e **SA**^{2} notentur aquae **A**^{1} notenturqu(a)e **R** notentur **cdqnx**^{1}**v** 7 quoque] quoquo **ψ** quoque quo **w** quoque que **v** quoque quando **cœnx**^{2} quando **üt** die *om.* **cdqγ** sint **R** sunt edita] interdicta **p** et] ut **γ** (*exc.* **x**^{1}) recentissimas **SA** subponantur **A** 8 gluttientibus **SA** glutientibus **ah**^{2}**k** gluccientibus **t** glot(t)ientibus **äp** gloc(c)ientibus **φi**^{2}**zosjugüǫx**^{2}**vryøç** gloccicientibus **c** gloetientibus **h**^{1}**mdb** gloc(c)iantibus **i**^{1}**œnx**^{1}**æ** gloetienbus **q** gloecientibus **f** glecientibus **l** aues **R** *aliquot* eas aues (auis **æ**) **wψæp** 9 reponuntur **S**^{1} eremutentur **SA**^{1} rem utentur **A**^{2}**αφψqfyǫçæ** remittentur (-antur **s**) **ωϰ**(*exc.* **q**)**γblrø** ea rem utentur **p** 10 porro sunt . . . recentissima *om.* **i** excludendum **Sh** excudendum **AR** excudiendum **s** excubandum **zä** recentissima **SR** recitissima **A** 11 etiam *om.* **p** uestustiora **A** sunt **SAφjunl** 12 ferre **S** fore **eϰx**^{2}**rø** 13 cupiunt **SAakφψd** incipiunt **R** Idus **SAcø** 14 praetermittendum **qgœnx** quidam **ir** qdā **w** quedā **z**

magis edendis quam excudendis ouis utiliores sunt, inhibeturque
cupiditas incubandi pinnula per nares traiecta. ueteranas igitur 6
auis ad hanc rem eligi oportebit, quae iam saepius id fecerint,
moresque earum maxime pernosci, quoniam aliae melius ex-
cudant, aliae editos pullos commodius educent. at e contrario
quaedam et sua et aliena oua comminuunt atque consumunt,
quod facientem protinus summouere conueniet.

Pulli autem duarum aut trium auium excusi, dum adhuc 7
teneri sunt, ad unam quae est melior nutrix transferri debent,
sed primo quoque die, dum mater suos et alienos propter
similitudinem dinoscere non potest. uerumtamen seruari
oportet modum, neque enim debet maior esse quam triginta
capitum. negant enim hoc ampliorem gregem posse ab una
nutriri.

Numerus ouorum quae subiciuntur inpar obseruatur nec 8
semper idem. nam primo tempore, id est mense Ianuario,
quindecim nec umquam plura subici debent, Ma⟨rt⟩io nouem
nec his pauciora, undecim Aprili, tota deinde aestate usque in

8–14 *Varro rust. 3, 9, 13; Geop. 14, 7, 25* 15 *Varro rust. 3, 9, 12; Pallad. 1, 27, 1; Plin. nat. 10, 151; Geop. 14, 7, 13*

1 edendis **S**^{2}**A**^{1}**R** eadendis **S**^{1}**A**^{2} ardendis **e**^{1} excudendis **SAr**^{1} excubandis **R** ł excubandis *Pol.* excubendis **iz** 2 incubando **SA** piu nulla **SA** nares traiecta **R** nasieta **SA**^{2} nasia et a **A**^{1} ueteranis **A**^{1} 3 aues **R** *aliquot* iam **SA** etiam **R** *Pol.* id] ut **α** 4 maxime] facile **γ** pernosti **A** aliae] ille **p** *om.* **v** excudant **SAαf**^{2} excudunt **bp** excubant **R** excubent **t** excubant excudant **f**^{1} 5 edit *cum lac.* **iz** educant **ah**^{2}**klp** ad **A** 6 et sua **S**^{2}**R** et sue **S**^{1} est ut **A** oua *om.* **wnx**^{1} 7 quod eam facientem **t** conuenient **S** conueniunt **Ae** conuenit **cdqγ**
8 excussi **R** *Pol.* ex etcussi **d** excu (*cum lac.* **iz**) **ψ** exclusi **l** 9 unam quae] unamquamque qu(a)e **cdqγ** sit melior **R** melior sit **cdqγ** 10 suos et alienos propter *om.* **SAφ** 11 dissimilitudinem **os** dignoscere **cl** *om.* **k** seruari **SAa** seruare **R** 12 maior esse debet **äγæ** maior debet esse **kwiz** debet esse **e**^{1} maior esse **p** quam triginta **R** quatriginta **SA** 13 capita **cdqγ** necant **SA**^{1}
15 ouarum **A**^{1} quam **A** obiiciuntur **l** inpar obseruatur *om.* **SA** conseruatur **cdqϙnx**^{1} 17 quindecim **R** quiadecem **S** quadecem **A** quamdecem **ah**^{2} Martio *ed. Ald.:* Maio *codd.*

Kalendas Octobris tredecim. postea superuacua est huius rei 9 cura, quod frigoribus exclusi pulli plerumque intereant. multi tamen etiam ab aestiuo solstitio non putant bonam pullationem, quod ab eo tempore, etiam si facile educationem habent, iustum tamen non capiunt incrementum. uerum suburbanis locis, ubi a matre pulli non exiguis pretiis ueneunt, probanda est aestiua educatio. semper autem cum supponuntur oua, considerari debebit ut luna crescente ab decima usque ad quintam decimam id fiat. nam et ipsa suppositio per hos fere dies est commodissima, et sic administrandum est ut rursus cum excluduntur pulli luna crescat.

10 Diebus quibus animantur oua et in speciem uolucrum conformantur, ter septenis opus est gallinaceo generi, at pauonino et anserino paulo amplius ter nouenis. quae si quando fuerint supponenda gallinis, prius eas incubare decem diebus fetibus alienigenis patiemur. tum demum sui generis quattuor oua, nec plura quam quinque fouenda recipient, sed et haec quam

---

2–11 *cfr Varro rust.* *3, 9, 16 et Plin. nat. 10, 152* 7–9 *Pallad. 1, 27, 1; Geop. 14, 7, 14* 10–12 *Varro rust. 3, 9, 10; Geop. 14, 7, 28*

---

1 postea *om.* **nx**[1] rei *om.* **iz** 2 excussi **αωσ** ex *cum lac.* **zä** ex di **i** multi **R** plerumque **SA** (*cfr 8, 10, 4 et 17, 5*) 3 etiam **AR** iam **S** *om.* **iä** facilem **R** 5 uerum suburbanis] suburbanis uero **p** 6 *post* matre *add.* familias **t** non exiguis pretiis ueneunt (ueniunt **κγ**) **SR** plerumque intereant (pulli *post* plerumque **k**) **Aah**[2]**k** non exiguis pretiis ueneunt plerumque intereant **φψ** 7 aestiuę ducatio **A** cum *om.* **e**[1]**œ** 8 considerare **A** debet **wψtr** debent **l** a(b) decima (*uel* decuma; decimo **gœϱnxv**) usque **R** *Pol.* ab ducumu usque **S** abducamusque **Aφ** abdecuma abdecumaus **h**[1] ad] in **ät** 9 subpositio **A** 10 est **SR** et **A** 11 excudantur **e** excuduntur **wωcfryøϱp** excu *lac.* untur **iä** excutiuntur **z**

12 in *om.* **SAe** ut **w** specie **SA** spetie **φ** species **l** conformantur **SAah**[2]**qlp** formantur **R** 13 septenis] septem **p** generi **SR** *Pol.* genere **Aφl** ad **S**[1]**A**[1] ac **wωκ** et **γ** (*exc.* **t**) **p** pauonino **A**[2]**R** pauonio **κγæ** pauonindo **e** pauone **SA**[1] 14 fuerit **γ** 15 ea **ωb** foetis **ω** 16 alienigenis **A**[2]**R** genis **SA**[1] alienis **ä** alien *cum lac.* **iz** alie ingenii **gϱ** alię ingens **nx**[1] alie ingeni **œ** 17 et *om.* **osκγp**

maxima, nam ex pusillis aues minutae nascuntur. cum deinde 11
quis uolet quam plurimos mares excudi, longissima quaeque et acutissima oua subiciet, et rursus cum feminas quam rutundissima.

De suppositione ouorum

Subponendi autem consuetudo tradita est ab his qui religiosius haec administrant eiusmodi: primum quam secretissima cubilia legunt, ne incubantes matrices ab aliis auibus inquietentur; deinde antequam consternant ea, diligenter emundant, paleasque, quas substraturi sunt, sulpure et bitumine atque ardente teda perlustrant et expiatas cubilibus iniciunt, ita factis concauatis nidis, ne aduolantibus aut etiam desilientibus
decidant oua. plurimi etiam infra cubilium stramenta graminis 12
aliquid et ramulos lauri nec minus alii capita cum clauis ferreis subiciunt. quae cuncta remedio creduntur esse aduersus tonitrua, quibus uitiantur oua pullique semiformes interimuntur, ante-
quam toti partibus suis consummentur. seruat autem qui 13

1–4 *cfr Plin. nat. 10, 145 et Aristot. hist. anim. 6, 2, 559 a*
8–10 *Geop. 14, 11, 4* 12–14 *Plin. nat. 10, 152; Geop. 14, 7, 11*

1 nam ex] nex **A**[1] pulsisillis **SA**[2] pulsillis **A**[1] minutae **R** minima **SAh**[2] nascentur **SA** 2 plures **ϙnx**[1]**v** excuti **z** excu *cum lac.* **iä** excludi **d** et *om.* **SA** 3 femnas **S**[1]**A** quam] quarum **A**[1] quasque **e** quoque **ψ** rotundissima **S**[2]**R**
De (IIII De **S**) suppositione (*uel* sub-) ouorum **SAhφzäosblyç** 5 iis **dyp** regiosius **SA**[1] 6 *post* religiosius *add.* qui **A** hic **ϙnx**[1] administrat **SA** secretissimā **S** 7 legunt **SA** eligunt **R** nec **ϰ** 8 eam **R** *aliquot* emundent **t** 9 paleas (-que *om.*) **egnø** quas *om.* **üϙnx**[1] substracturi **zdœx**[2]**v** substractaturi **qüϙnx**[1] subitacturi **g** sulphure **S**[2]**R** sulfure **izx** pitumine **A** 10 expiata **p** expiatis **f** 11 concauatis **R** concubantis **SA** nidis . . . desilientibus *om.* **n** auolantibus **k** abuolantibus **acdqgϙt**[2]**fy** ab aduolantibus **jœxv** aut] ut **A**[1] etiam *om.* **φzäb** et **i** desilentibus **SA** *post* desilientibus *add.* euoluta **ϰγ** euolute **t** euolta **p** obuoluta **h**[1]**ωσ** *Pol.* 12 oua *om.* **wcdqγ** cubiculum **cdqγ** instram̄ta **S** istramenta **A** 13 romulos **S**[1] romulus **A**[1] allii **R** *aliquot Pol.; om.* **ϙn** 14 remedia **A**[2]**R** tonetrua **S**[1] tronitrua **t** 15 quibus uitiantur . . . interimuntur *om.* **y** semiformes] fores **A**[1] interemuntur **S**[1]**A**[1]**a** 16 consummentur **SAe** consumentur **R** consumuntur **cdqϙnx**[1]

subicit ne singula in cubili manu conponat, sed totum ouorum numerum in alueolum ligneum conferat. deinde uniuersum leuiter in praeparatum nidum transfundat.

14 Incubantibus autem gallinis iuxta ponendus est cibus, ut saturae studiosius nidis inmorentur, neue longius euagatae refrigerent oua. quae quamuis pedibus ipsae conuertant, auiarius tamen, cum desilierint matres, circumire debet ac manu uersare, ut aequaliter calore concepto facile animentur, quin etiam, si qua unguibus laesa uel fracta sunt, ut remoueat, idque cum fecerit duodeuiginti diebus, undeuicesimo animaduertat an pulli rostellis oua pertuderint, et auscultetur si pipant. nam saepe propter crassitudinem putamina[rum]
15 rumpere non queunt. itaque haerentis pullos manu eximere oportebit et matri fouendos subicere, idque non amplius triduo facere. nam post unum et uicesimum diem silentia oua carent

---

7–9 *Varro rust. 3, 9, 11; Geop. 14, 7, 20*

---

1 subi(i)cit **A**^{2}**R** -subi **SA**^{1} cubili **SAe** cubilia **R** *Pol.* cōponant **S** conponant **A** oborum **S** obortū **A**^{1} 2 albeolum **A**^{1} lignum **g** lingeum **u** *om.* **p** 3 leniter **R** *aliquot; ante* uniuersum **p** nidum *om.* **A**^{1}

4 iuxta ponendus **SR** subponendus (sup- **e**) **Aφ** est *om.* **cdqüϙnx**^{1} esse est **e** 5 euagare **akzϙnx**^{1} 6 refrigerant **A** -uis pedibus *om.* **SA** ipsa **A** conuert **S** confere **A** 7 auarius **SA** desiluerint **lp** desiluerit **e** debet **ψ** debent **SAR** 8 aliqualiter **e** colore **a** *om.* **ω** 9 uel] aut **cdqγ** (*exc.* **t**) sint **ψγ** ut *om.* **t** 10 itque **S**^{1}**A**^{2} itaque **A**^{1}**w** quodque **ϙnx**^{1} *om.* **œ** duodeuiginti diebus **SAφψt** die **R** undeuicesimo **Sdp** undeuiges(s)imo **αωjuγrçæ** unodeuigesimo **qbfyø** unde uicessime **A** inde uigesimo **cl** *om.* **φψ** animaduertat **AR** enim aduertat **S** animaduertere **γ** (*exc.* **t**) 11 pertuderint **SAhωx**^{2}**brç** pertunderint **R** pertulerunt **w** et] aut **ωb** 12 pipant **SAer**^{1}**ø** pipiant **R** (*cfr Nyström p. 86*) putamina *Schn. in comm.:* putaminarum **SA** putaminum **R** 13 inrumpere (*uel* irrum-) **R** itaque] ita ut **cdqγ** idque **w** 14 oportet **t** idque non . . . facere *om.* **a** idque] quodque **γ** (*exc.* **t**) 15 nam] cum **t** uigesimum **R** *aliquot* careant **gϙnxvt**

animalibus, eaque remouenda sunt, ne incubans inani spe diutius retineatur effeta.

Pullos autem non oportet singulos, ut quisque natus sit, tollere, sed uno die in cubili sinere cum matre et aqua ciboque abstinere, dum omnes excudantur. postero die, cum grex fuerit effectus, hoc modo deponatur: cribro uiciario uel etiam 16 loliario, qui iam fuerit in usu, pulli superponantur, deinde pulei surculis fumigentur. ea res uideatur prohibere pituitam, quae celerrime teneros interficit.

Post hoc cauea cum matre cludendi sunt, et farre hordeaceo 17 cum aqua incocto uel adoreo farre uino resperso modice alendi. nam maxime cruditas uitanda est. et ob hoc iam tertia die cauea cum matre continendi sunt, priusque quam emittantur ad recentem cibum, singuli temptandi ne quid hesterni habeant in gutture. nam nisi uacua est ingluuies, cruditatem significat, abstinerique debent dum concoquant.

6–8 *Geop. 14, 9, 1* 10–11 *Varro rust. 3, 9, 21*

---

1 ni **œüϙnx**^{1} incumbans **cdq** incumbas **æ** neani **A**^{1} inani spe *post* diutius **lp** spe] sepe **ont**^{1} spe (sepe) *post* retineatur **ϙnx**^{1}**t**^{1} 2 retineatur **SAϰγ** detineatur **R** dettineantur **ø** effecta **wo**^{1}**sd**

3 autem *om.* **t** oportebit **t** singulos *post* sit **p** 4 tollere *om.* **a** sed uno . . . abstinere *om.* **h**^{1} una **ah**^{2}**k** 5 excludantur **A**^{1}**b** excubantur **A**^{2}**φψ** 6 effetus **Saizϙnx**^{1} deponitur **cqγ** (*exc.* **t**) depoñr **d** deponantur **e** uitiario **S** *et* **R** *aliquot* 7 tam **A** supponantur **ät** reponantur **p** pulci **iqϙnx**^{1}**t**^{1} pulcis **d** pulegii **p** 8 surculus **œϙnx**^{1} fungentur **ϙnx**^{1} uideatur **SAe** uidetur **R**

10 h(a)ec **cqγp** he **d** *om.* **g**^{1} claudendi **φcdqrp** eludendi **e** ordeaceo **R** *aliquot* hordeaceo . . . farre *om.* **ϙ** 11 adoro **A**^{1} adorieo **nx**^{1} adorre **q** -sperso *om. u. sp. r.* **ψ** *post* alendi *add.* sunt **ψ** 12 crudelitas **ψ** et *om.* **p** ob] ab **aψc** iam *om.* **AR** iam tertia die] in horam tertiam **p** 13 cauea *om.* **t** cum **Shsγbçp** *om.* **AR** condendi **p** priusque quam **SAe** priusquam **R** prius **äc** 14 temtandi **St** tementandi **A** teptandi **r** tendandi **kwcdp** ne *om.*.**SA** esterni **S** *et* **R** *aliquot* 15 nisi **S** cum **ψ** *om.* **AR** uacua] natura **e** 16 concoquant **SR** eoquant **A**

18 Longius autem non est permittendum teneris euagari, sed circa caueam continendi sunt et farina hordeacea pascendi, dum corroborentur; cauendumque ne a serpentibus adflentur, quarum odor tam pestilens est ut interimat uniuersos. id uitatur saepius incenso cornu ceruino uel galbano uel muliebri capillo, quorum omnium fere nidoribus praedicta pestis summouetur.
19 sed et curandum erit ut tepide habeantur, nam nec calorem nec frigus sustinent. optimumque est intra officinam clausos haberi cum matre, et post quadragesimum diem potestatem uagandi fieri. sed primis quasi infantiae diebus pertractandi sunt, plumulaeque sub cauda clunibus detrahendae, ne stercore
20 conquinatae durescant et naturalia praecludant. quod quamuis caueatur, saepe tamen euenit ut aluus exitum non habeat. itaque pinna pertunditur, et iter digestis cibis praebetur.

Saepe etiam ualidioribus factis atque ipsis matribus etiam uitanda pituitae pernicies erit. quae ne fiat, mundissimis uasis

---

3–6 *Varro rust. 3, 9, 14; Geop. 14, 9, 3* 8–10 *Geop. 14, 9, 4; cfr Varro rust. 3, 9, 15* 16–25: 4 *cfr Plin. nat. 10, 157* 16–25: 1 *cfr Geop. 14, 17, 4*

---

1 teneris . . . pascendi *om.* **w** 2 hordeacee **A** 3 corroboretur **A** cauendumque est ne **ǫnp** quorum **γ** 4 est **cdqγrç** *om.* **SAR** interemat **S**^{1}**Ac** iuuatur **p** 5 incensu **SA** cerbino **A** calbano **A** 6 quorum fere omnium **p** nidioribus **dq** melioribus **ǫnx**^{1} 7 sed *om.* **p** et] ut **g** ut et **γ** habeatur **A** calore **A** 8 est] est ut **κǫnx**^{1} est et **x**^{2} intra **aäüx**^{2}**tlçp** infra **SAR** inter **sκœǫnx**^{1} clausus **Ae**^{1}**w** haberi] tenere **p** *om.* **l** 9 dies **p** 10 fieri] dari **l** infantiae **R** infantib; **S** infartis **A** 11 plumalequę **A** plumeque **w** plumulaeque . . . detrahendae *om.* **c** clauda **A** crunibus **SA** *om.* **l** *post* detrahendae *add.* sunt **dqjuγ** (*exc.* **t**) 12 conquinat(a)e **SAkeiœǫ** conqnat(a)e **wdqnx**^{1}**ø** coinquinat(a)e **ahzäcgx**^{2}**vtbflrç** coinqnat(a)e **juüyæ** coinquinato **mob** coinqnato **s** *om.* **p** nuturalia **A**^{2} quot **A** 13 albus **S**^{1}**A** alius **awi** alium **z** aliu *cum lac.* **ä** 14 iter digestis] interiectis **t** iter] inter **cdqγrø** ciuis **S**^{1}**A**

15 s(a)epe **SAah**^{2}**kφψuæ** sed **h**^{1}**ωκγσ** *Pol.* etiam **eäæ** etiam iam **SAwizκγ** iam etiam **ασ** iam **ω** *post* ualidioribus *add.* etiam **o** ipsis etiam matribus **t** etiam *om.* **lp** 16 pituitae *om.* **SAp** erat **A** *post* quae *add.* cauendum **c** mundis **p**

et quam purissimam praebebimus aquam. nec minus gallinaria semper fumigabimus et emundata stercore liberabimus. quod si 21 tamen pestis permanserit, sunt qui micas alii tepido madefaciant oleo et faucibus inferant. quidam hominis urina tepida rigant ora, et tamdiu conprimunt dum eas amaritudo cogat per nares emoliri pituitae nauseam. uua quoque, quam Graeci ἀγρίαν σταφυλήν uocant, cum cibo mixta prodest, uel eadem pertrita et cum aqua potui data.

Atque haec remedia mediocriter laborantibus adhibentur. 22 nam si pituita circumuenit oculos et iam cibos auis respuit, ferro rescinduntur genae, et coacta sub oculis sanies omnis exprimitur. atque ita paulum triti salis uulneribus infria[n]tur. id porro uitium maxime nascitur cum frigore et penuria cibi 23 laborant aues, item cum per aestatem consistens in cohortibus fuit aqua, item cum ficus aut uua inmatura nec ad satietatem permissa est, quibus scilicet cibis abstinendae sunt aues. eosque ut fastidiant efficit uua labrusca de uepribus inmatura

---

3–4 *Pallad. 1, 27, 2; Geop. 14, 17, 5* 6–7 *Pallad 1, 27, 2; Geop. 14, 17, 5* 9–12 *Pallad. 1, 27, 2; Geop. 14, 17, 6* 17–26: 1 *Plin. nat. 14, 99*

---

1 purissimam] mundissimam **osp** gallinariam **SA** 2 et *om.* **A** emendata **SA** mundata **cq^{1}x** liberauimus **A** 3 pestis *om.* **cdqγ** (*exc.* **t**) micas **SAωlr^2** (*Pallad.*) spicas **R** alii **S** alei **R** alleii **γæp** alli **k** alfi **Aah^{2}ωub^{2}lø** olei **ä** madefactas **R** 4 oleo et **SAφψ** oleo **R** inserant **p** 5 comprimunt dum *om.* **os** dum eas] duas **A^1** 6 nauseam **t^2** naseam **t^1** nausea **R** nausa **SA** uua] una **R** *aliquot* aqua **SA** *post* graeci *add.* appellant **p** αγριαν σταφυλην *uel sim.* **SAheosugüxtlçæ** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **ad** 7 uocant *om.* **p** prodent **SA** pertritam **S** 8 et cum . . . pituita *om.* **c** datam **SA** 9 athibenter (ad- **A^2**) **A** 10 pituita si **κγ** 11 resciduntur **S** rescinditur **Aø** 12 atque ita . . . infriatur *om.* **r** ita] id **azcd** triti **SR** attriti **Ah^{2}ke** attritis **wψ** *om.* **aø** ulceribus **ä** ulu-neribus **ø** muliebribus **œ** infriatur *ed. pr.* (*cfr Richter, Würzb. Jahrb., 1949/50, p. 75*): infriantur **S** infricantur **A** infricantur *uel* infricatur **R** refricantur **e** 15 fuit aqua **SA** aqua potatur **R** una **A^{1}el** *post* inmatura *add.* uua **γ** 16 ciuis **S^1** 17 eo usque **R** *Pol.* *post* fastidiant *add.* te **S^{1}A** laberusca **S^{1}A** lambrusca **iä** de se uepribus **A**

lecta, quae cum hordeo triticeo minuto cocta obicitur esurientibus, eiusque sapore offensae aues omnem spernantur uuam. similis ratio est etiam caprifici, quae decocta cum cibo praebetur auibus, et ita fici fastidium creat.

24 Mos quoque, sicut in ceteris pecudibus, eligendi quamque optimam et deteriorem uendendi seruetur etiam in hoc genere, ut per autumni tempus omnibus annis, cum fructus earum cessat, numerus quoque minuatur. summouebimus autem ueteres, id est quae trimatum excesserunt, item quae aut parum fecundae aut parum bonae nutrices sunt, praecipue quae oua uel sua uel aliena consumunt, nec minus quae uelut mares cantare coeperunt, item serotini pulli, qui a solstitio nati capere iustum incrementum non potuerunt. in masculis non eadem ratio seruabitur, sed tamdiu custodiemus generosos quamdiu feminas inplere potuerunt. nam rarior est in his auibus mariti bonitas.

25 Eodem quoque tempore cum parere desinent aues, id est ab Idibus Nouembribus, pretiosiores cibi subtrahendi sunt et uinacea praebenda, quae satis commode pascunt, adiectis interdum tritici excrementis.

---

1 lecta qu(a)e **SR** lectaque qu(a)e **φp** -le et aqua **A** ordeo **R** *plerique* tritico **SAø** uel triticis **p** minuta **A** minutis **p** cocto **A** exurientibus **krø** exurientes **aäl** esuriem **i** 2 eiusque] eo usque **αωbfryçæp** omnem **SAαeäü^{2}tb^{1}fry^{1}æ** fame(m) **R** fame omnem **w** famem omnem **zl** fame omnes **i** ł fame *Pol.* aspernantur **R** 4 fici **SAφψ** uerae fici **R** *Pol.*

5 mos **SAαωü^{1}çx^{2}vlrøç** mox **R** quoque que **dqçnx^1** quam **ä** pecoribus **αeωqγ**(*exc.* **t**)**ryæp** 6 seruetur ne etiam **SAφø** etiam *om.* **çnx^1** 7 ut *om.* **SAφ** *post* per *add.* ar **A^2** autumnum **cdignv** fructis **A** 8 summouimus **A** 9 quae aut **SR** quae **γ** quae aui **Aw** aui **e** 10 parum bonae *om.* **SA** sunt et praecipue **R** *aliquot* quae *om.* **SAφ** 11 uel *ante* aliena *om.* **A^1** uel aliena uel sua **ωvbæ** minus *om.* **S^1** uelut mares **R** *Pol.* uel mane **SAφ** 12 *post* cantare *add.* atque etiam (etiam *om.* **adqg^1**) calcare **R** (*exc.* **p**) a **S** *Pol.* a *uel* ab **R** *om.* **Aφi** 13 non **SAφψ** autem non **R** 14 saluabitur **iä** 15 feminas **Säp** feminam **AR** potuerint **t^{2}p** ratior **A^1** rarior est] rariores **p**

17 eodem quoque] eodemque **z^{1}cdqγ** (*exc.* **t**) desinǣ **ü** desistant **çv** desiscant **œnx^1** 18 preciosiores **S** *et* **R** *aliquot* 19 abiectis **lr** *om. u. sp. r.* **ä** 20 trittici **S** incrementis **ϰγ** (*exc.* **t**)

Ouorum quoque longioris temporis custodia non aliena est 6 **De seruandis ouis** huic curae; quae commode seruantur per hiemem, si paleis obruas, aestate, si furfuribus. quidam prius trito sale sex horis adoperiunt, deinde eluunt, atque ita paleis ac furfuribus obruunt. nonnulli solida, multi etiam fresa faba coaggerant, alii salibus integris adoperiunt, alii muria tepefacta durant. sed omnis sal, 2
quemadmodum non patitur putrescere, ita minuit oua, nec sinit plena permanere, quae res ementem deterret. itaque ne in muriam quidem qui demittunt, integritatem ouorum conseruant.

Pinguem quoque facere gallinam, quamuis fartoris, non 7 **De farturis**
rustici sit officium, tamen quia non aegre contingit, praecipiendum putaui. locus ad hanc rem desideratur maxime calidus et minimi luminis, in quo singulae caueis angustioribus uel sportis inclusae pendeant aues, sed ita coartatae ne uersari possint. uerum habeant ex utraque parte foramina, unum quo 2
caput exeratur, alterum quo cauda clunesque, ut et cibos capere possint et eos digestos sic edere ne stercore coinquinentur.

1–6 *Varro rust. 3, 9, 12; Geop. 14, 11, 6–7* 2–4 *Plin. nat. 10, 167* 12–15 *Varro rust. 3, 9, 19*

De (V De **S**) seruandis ouis **SAhφψωblyøç** De ouis seruandis **t** 1 quoque *om.* **cdqγ** 2 quae *om.* **ϰüǫnx**^{1} palea is **A** patis **t** 3 tristo **SA** attrito **p** sale *om.* **w** oris **S** 4 adoperiunt' **S** ita *om.* **w** ac] atque **b** et **izt** aut **ä** 6 cooperiunt **γ** durant **R** adudant **S** aducant **A** omnes **S** omnes es **A**^{1} salis **SA**^{1} (*u. Hss. p.* 28) 8 quae] itaque **γ** (*exc.* **gv**) ementem **AR** mentem **Sp** *om.* **cdqγ** (*exc.* **gv**) *post* deterret *add.* que res ementem deterret **t** itaque ne **R** ita ne **r** itaque ut **c** itaque **SAφnx**^{1} 9 muria **SAosγ** quidem *om.* **p**

De (VI De **S**) farturis **SAhφψflyç** De farturis gallinis **os** De gallinis farciendis (faciendis **m**) **mdqgǫ** De farciendis gallinis **b** Quemadmodum gallinas pingues et teneras reddi oporteat **t** 10 farturis **SA** 11 rastici **A** quia *om.* **A** 12 desiderandus **nx**^{1} 13 minime **cdqnx**^{1} 14 cohartat(a)e **awzoul** coartae **e** coartare **ø** cohartare **r** 15 ex utraque *om.* **A**^{1} *u. sp. r.* **zä** qd **A**^{1} 16 capiat **A**^{1} exercatur **d** exoratur **eø** exter(r)atur **ω** *om.* **p** caudam **p** ut *om.* **œnx**^{1} et *om.* **güǫvtr** 17 possit **p** conquin(a)entur **A**^{1}**ϰx**^{1}**ø** conquinetur **e** coninquinentur **vr**

substernantur autem mundissimae paleae uel molle foenum, id est cordum. nam si dure cubant, non facile pinguescunt. pluma omnis e capite et sub alis atque clunibus detergetur, illic ne peduculum creet, hic ne stercore loca naturalia exulceret.

3 Cibus autem praebetur hordeacea farina, quae cum est aqua consparsa et subacta, formantur offae, quibus auis saliuatur. hae tamen primis diebus dari parcius debent, dum plus concoquere consuescant. nam cruditas maxime uitanda est, tantumque praebendum quantum digerere possint. neque ante recens admouenda est quam temptato gutture apparuerit nihil ueteris
4 escae remansisse. cum deinde satiata est auis, paululum deposita cauea dimittitur, et ita ne euagetur, sed potius, si quid est quod eam stimulet aut mordeat, rostro persequatur.

Haec fere communis est cura farcientium. nam illi qui uolunt non solum opimas sed etiam teneras auis efficere, mulsea re-

---

1 substernatur **R** susternantur **e** susternatur **akgüǫxç** mundissima palea **AR** 2 cordum **SA^{2}nx^{1}p** cordium **R** *Pol.* cordicum **A^1** non *om.* **ϰœ^{1}nx^1** pinguescant **A** *post* pinguescunt *add.* facile **c** 3 e *om.* **ϰgüǫnx^1** est **u** detergentur **Ae** detergatur **w** detergitur **l** illic **S^{2}sdγblæ** illi **S^{1}Aakφψmocqjux^{1}fryøç** *om.* **p** 4 pediculum **R**

5 praebeatur **t** ordeacea **R** *plerique* ordeaceae **A** quae cum **SR** quaecumque **Ah^{2}φωbry** est *om.* **SAαφ** aqua *om.* **w** 6 conspersa **R** *aliquot* saliuatur **Sαi^{2}mofryøç** *Pol.* salibatur **Aφi^{1}ä^1** saluiatur **l** saliuetur **zqju** saluietur **ä^{2}cdp** salinetur **œx^1** salinatur **b** saliginatur **s** saginetur **γ** saginatur **æ** (*u. Hss. p. 130*) 7 h(a)e **γ** hec **l** e(a)e **R** ea **p** ita **SAe** (*u. Hss. p. 129*) partius **SA** *et* **R** *aliquot* dabant **A^1** conquere **A^{1}b^1** 8 maxime *post* est **R** *om.* **k** maxume **A** crudanda **SA^1** 9 ante autem recens **ωb** 10 tentato **R** *aliquot* tepefacto **i^{2}zä** temptatio **i^1** 11 cum *om.* **Aφ** saciata **S** *et* **R** *aliquot* depositae **Se** deposite **A** 12 caueae **SAφ** demittitur **S** mittitur **p** et **SAφz** sed **R** euagetur **Sl** uagetur **AR** 13 istimulet **S^{1}A^1**

14 est communis **os** farcientium *uel* fartientium **R** facentium **SA^{2}ah^{1}vr^1** fatientium **A^{1}w** sarcientium **l** et parcientium **e** partientium **jup** ł facientium *Pol.* colunt **SAφ** 15 aues **R** *aliquot* mulsea **R** mulscea **c** mulcea **wø** musea **r** multa **SAh^2** recenti **h^2** regenti **S** recente **R** recentia **A**

centi aqua praedicti generis farinam conspargunt, et ita farciunt. nonnulli tribus aquae partibus, unam boni uini miscent, madefactoque triticeo pane obesant auem, quae prima luna (quoniam id quoque custodiendum est) saginari coepta uicensima pergliscit. sed si fastidiet cibum, totidem diebus minuere 5
oportebit quot iam farturae processerint, ita tamen ne tempus omne opimandi quintam et uicesimam lunam superueniat. antiquissimum est autem maximam quamque auem lautioribus epulis destinare. sic enim digna merces sequitur operam et inpensam.

De palumbis et columbis farciendis

Hac eadem ratione palumbos columbosque cellares pinguis- 8
simos facere contingit. neque est tamen in columbis farciendis tantus reditus quantus in educandis. nam etiam horum possessio non abhorret a cura boni rustici. sed id genus minore tutela pascitur longinquis regionibus, ubi liber egressus auibus

---

1–7 *cfr Cato agr. 89 et Varro rust. 3, 9, 21* 11 *cap. 8: cfr Varro rust. 3, 7, 3–7; Pallad. 1, 24; Geop. 14, 6*

---

1 aqua **R** aque **S** qui **A** eque **gp** conspargent **ar** conspergunt **cvl** faciunt **aezosnb** fatiunt **c** sarciunt **l** 2 eque **œęnxv** uini boni **p** uini *om.* **c^{1}dqü^{1}nx^1** permiscent **nx^1** 3 madefactae que **A** -que *om.* **ϰ**(*exc.* **u**)**γ**(*exc.* **t**) primo **A** luna **SR** tuna **A** 4 quoniam **R** uiuoniam **SA** est *om.* **ϰγ** (*exc.* **t**) uicensima **SAael** uicessima *uel* uicesima *uel* uigesima **R** 5 diebus *om.* **r** 6 quod **SA^{1}a** iam] in **nx^1** fartur(a)e **SA^{2}R** farinę **A^1** farcture **tp** futurae **b** 7 quitam **S^1** uigesimam *uel* uicessimam *uel* uigessimam **R** *aliquot* superueniunt **SAφ** superueniant **αiz** 8 maxumam **A^2** 9 epulis destinare epulis **k** sequitur] sequi possint **k** operam et] optimam **p**

De (VI De **S**) palumbis et columbis farciendis **SAhwzäosdqfyç** De columbis et palumbis farciendis **gęb** De palumbis et columbis **ø** De palumbis et columbis constituendis **e** De palumbis columbisque sarciendis **l** De palumbis et columbis farciendis eorumque tutela et educatione **t** 11 h(a)ec **S^{1}A** *et* **R** *aliquot* palumbes **nx^{1}vø** columbesque **n** 12 *post* contingit *rubr.* De columbariis constituendis **Aebl** tam **SA** faciendis **SAe** sarciendis **l** 13 tantis **A** *post* reditus *rubr.* De (VII De **S**) columbariis constituendis **Shwzosfyç** etiam **SR** *Pol.* et **zcdqγ** *om.* **Aφ** horum **φγ** (*exc.* **t**) **l** harum **SAR** 14 minori **ωγb**

permittitur, quoniam uel summis turribus uel editissimis
aedificiis adsignatas sedes frequentant patentibus fenestris,
2 per quas ad requirendos cibos euolitant. duobus tamen aut
tribus mensibus adceptant conditiua cibaria, ceteris se ipsas
pascunt seminibus agrestibus. sed hoc suburbanis locis facere
non possunt, quoniam intercipiuntur uariis aucupum insidiis.
itaque clausae intra tectum pasci debent, nec in plano uillae
loco, nec in frigido, sed in edito fieri tabulatum oportet, quod
3 aspiciat hibernum meridiem. eiusque parietes, ne iam dicta
iteremus, ut in ornithone praecepimus, continuis cubilibus
excauentur, uel si non ita conpetit, paxillis adactis tabulae
superponantur, quae uel loculamenta quibus nidificent aues,
uel fictilia columbaria recipient, praepositis uestibulis per quae
ad cubilia perueniant.

Totus autem locus et ipsae columbarum cellae poliri debent
albo tectorio, quoniam eo colore praecipue delectantur hoc
4 genus auium, nec minus extrinsecus leuigari parietes, maxime
circa fenestram. ea sit ita posita ut maiorem partem hiberni
diei solis admittat, habeatque adpositam satis amplam caueam

1–2 *cfr Varro rust. 3, 7, 1 et Plin. nat. 10, 110* 3–5 *Geop. 14, 1, 2* 10–14 *Geop. 14, 6, 2* 15–18 *Varro rust. 3, 7, 3*

19–31: 1 *Varro rust. 3, 7, 6; Geop. 14, 6, 6*

1 summisiturribus **A**^{1} editissimis **R** *post* aedificiis **γ** ditissimis **SAω** 2 frequentant **Sp** frequentent **AR** 3 requirendos] capiendos **p** euolant **S** 4 mensibus *om.* **nx**^{1}**p** conditiua **SA ah**^{2}**kwbfrø** conditicia *uel* condititia **R** conducticia **ç** condicina **l** cibusaria **S**^{1} ipsa **œ** ipsos **ünx**^{1} ipsis **w**^{1}**ϰ** 5 *post* agrestibus *rubr.* De columbariis constituendis **mdq** locis *om.* **cdqüǫnx**^{1} 6 insidiis *om.* **r** 7 itaque] atque **e** atque itaque **r** plane **A** 8 ne **Aωb** *post* frigido *add.* loco **p** 10 orinthone **R** *aliquot* hornitone **SA**^{2} hornitione **A**^{1} cubiculis **tp** 11 ita non **γ** paxillis **ψl** taxillis **S**^{2}**AR** axillis **S**^{1} 12 uel quae **p** locūlam̄ta **S** -lo cum lamenta **A** 13 fectilia **A** recipiant **R** praepositis arbe uestibulis **k**

16 delectatur **R** *aliquot* (*cfr 9, 15, 7 et Kottmann p. 14*) 17 parietes **A**^{2}**R** paries **S** partes **A**^{1} parientes **a** 18 ita **R** ea **SA** ut ... adpositam *om.* **e** maiore parte **ahωσ** per maiorem partem **t**^{2} hiberni *post* solem **ψ** 19 diei] dei **S**^{1} *om.* **g**^{1} solis **SA** (*cfr e.g. 2, 15, 6*) solem **R** *om.* **c** admittant **SAø** ampla **S**

retibus emunitam, quae excludat accipitres et recipiat egredientis ad apricationem columbas, nec minus in agros emittat matrices quae ouis uel pullis incubant, ne quasi graui perpetuae custodiae seruitio contristatae senescant. nam cum paulum 5 circa aedificia uolitauerunt, exhilaratae recreantur, et ad foetus suos uegetiores redeunt, propter quos ne longius quidem euagari aut fugere conantur.

Vasa quibus aqua praebetur similia esse debent gallinariis, quae colla bibentium admittant et cupientis lauari propter angustias non recipiant. nam id facere eas nec ouis nec pullis, quibus plerumque incubant, expedit.

Ceterum cibos iuxta parietem conueniet spargi, quoniam fere 6 partes eae columbarii carent stercore. commodissima cibaria putantur uicia uel eruum, tum etiam lenticula, milium, lolium, nec minus excreta tritici, et si qua sunt alia legumina, quibus etiam gallinae aluntur. locus autem subinde conuerri et emundari debet. nam quanto est cultior, tanto laetior auis conspicitur, eaque tam fastidiosa est ut saepe sedes suas perosa, si detur auolandi potestas, relinquat, quod frequenter in his regionibus ubi liberos habent egressus accidere solet. id ne 7

13–16 *Varro rust. 3, 7, 8; Pallad. 1, 24, 3; Geop. 14, 1, 5*

---

1 ei munitam **A** excludant **Aαφblryç** recipiant **akry** egredientes **R** *plerique* 2 emittat **azä** emittant **SAR** 3 *post* quae *add.* uel **p** oues **A**[1] uel] et **œçnx**[1] ouis uel *om.* **e** incumbant **ωcdqüçnx**[1]**b** quasi] quo si **zä** 4 contristari **çnx**[1] 5 uolitauerint **zä** uolauerunt **çnx**[1] nolauerunt **œ** 6 ne] non **çnx**[1] uel **c** *om.* **œ**[1] quidem] uolitare **c** 7 conatur **SA**

8 uasa quibus] quibus uisa **γ** (*exc.* **t**) pr(a)ebetur **SAhk** pr(a)ebeatur **R** prebentur **a** debent *om.* **A**[1] 9 cupientes **R** *aliquot* 11 incumbant **cdqu**

12 ispargi **A** quoniam **R** qui **SA** fere **R** *om.* **SAψçp** 13 partes **R** pariētes **c** parietes **k** artes **SA** e(a)e **R** h(a)e **ψç** ae ae **SA** *om.* **sκüçnx**[1] columbarii **SAcgblç** columbari **R** 14 etiam *om.* **e** lenticulū **A** milium et lolium **ah**[2]**k** miliumque et lolium **R** 15 trittici **S** 16 conuerti **bøp** conueniri **α** 17 letitior **A** 18 perosa et si **α** 19 detur auolandi] de cura uolandi **φ** de turri uolandi **l** relinquant **SA** quod **SR** id quod **Aah**[2]**kφx**[2]**t**[1] 20 ubi . . . rustici *om.* **p**

fiat uetus est Democriti praeceptum. genus accipitris titiunculum uocant rustici; fere in aedificiis nidos facit. eius pulli singuli fictilibus ollis conduntur, spirantibusque opercula superponuntur, et gypso lita uasa in angulis columbarii sup[er]ponuntur. quae res auibus amorem loci sic conciliat ne umquam deserant.

Eligendae uero sunt ad educationem neque uetulae nec nimium nouellae sed corporis maximi, curandumque, si fieri possit, ut pulli, quemadmodum exclusi sunt, numquam sepa-
8 rentur. nam fere si sic maritatae sunt, plures educant fetus. sin aliter, certe ne alieni generis coniungantur, ut Alexandrina Campanae. minus enim ⟨con⟩pares suos diligunt, et ideo nec multum ineunt nec saepius fetant.

Plumae color non semper nec omnibus idem probatus est,
9 atque ideo qui sit optimus non facile dictu est. albus, qui ubique uulgo conspicitur, a quibusdam non nimium laudatus est, nec tamen uitari debet in his quae cluso continentur. nam

1–6 *Plin. nat. 10, 109* 7–8 *Varro rust. 3, 9, 9; Geop. 14, 6, 9*

1 genus] seuus **ϙnx**^{1} titiunculum **SAαb** tutiunculum **e** tituniculum **w** tristiungulum **ωdqjuflr**^{2}**yç** tristungulum **γ** tristumgulum **ø** tristangulum **c** tristiunculum **zäæ** tritiunculum **ir**^{1} 3 fictibus **SAh** ollis **SR** solis **A** spiratibusque **A** stipantibusque **R** stipentibusque **p** supponuntur **γ** (*exc.* **t**) 4 et e gipso **γ** et gypso . . . supponuntur *om.* **lr** columbarii **R** columbariis **SAφψuγy** columbarum **p** supponuntur *scripsi* (*cfr Plin.* defodiantur): superponuntur **SAαφψr**^{1}**æ** suspenduntur **R**

7 eligendae **S** eligendo **A** seligendae **R** sed elegende **l** deligende **akäos** nec *om.* **SA** 8 nimium nouellae *om.* **SA** corporis *om.* **l** 9 excussi **R** neque **t**^{1} separantur **SAe** seperantur **w** 10 si sic *ed. pr.:* si **SAφ** sic **R** maritae **SAφ** sunt *om.* **ψκγ** 11 nec **R** alieni generis **Sah**^{2}**kφψ** aliendi generis **A** alienigene **h**^{1}**ωκγσ** *post* generis *add.* inter se **ψκγp** coniungantur **SAb** coniunguntur **R** coniungentur **ip** alexandrin(a)e **R** 12 campanae **S** campane **t** conpane **A** nec (*Pol.*) campan(a)e **R** compares *Vrsinus p. 175:* pares *codd.* diligent **S** 13 multum *om.* **w**

15 non] neq; **A**^{1} dictus **SA** quā **S** quia **p** 16 uulgus **A** quibusdam] quibus **ω** laudatus est] laudatur **γ** 17 clauso **A**^{1}**R** cluse **t** continetur **S**

in uagis maxime est inprobandus, quod eum facillime speculatur accipiter.

Fecunditas autem, quamuis longe minor sit quam est gallinarum, maiorem tamen refert quaestum. nam et octies anno pullos educat, si est bona matrix, et pretiis eorum dominicam conplet arcam, sicut eximius auctor M. Varro nobis adfirmat, qui prodidit etiam illis seuerioribus temporibus paria singula milibus singulis sestertiorum solita uenire. nam nostri pudet 10
saeculi, si credere uolumus inueniri qui quaternis milibus nummorum binas aues mercentur. quamquam uel hos magis tolerabiles pute*m* qui oblectamenta deliciarum possidendi habendique causa graui aere et argento pensent, quam illos qui Ponticum Phasim et Scythicae stagna Maeotis helluati iam nunc Gangeticas et Aegyptias auis temulenter eructant.

Potest tamen in hoc auiario, sicuti dictum est, sagina exerceri. 11
nam si quae steriles aut sordidi coloris interueniunt, similiter ut gallinae farciuntur. pulli uero facilius sub matribus pinguescunt,

4–5 *Varro rust. 3, 7, 9; Geop. 14, 1, 3; cfr Aristot. hist. anim. 6, 4, 562 b* 5–8 *Varro rust. 3 7, 10* 17–34: 5 *cfr Varro rust. 3, 7, 9–10*

1 est *om.* **S** speculator **Ah**^{1}**φωry** speculetur **a**

3 minor **R** minorum **SA**^{2}**e** minore **A**^{1} sit **R** est **t** *om.* **SA** est *om.* **e** 4 maiore **e** tamen *om.* **p** perfert **αzωbfr**^{1}**p** profert **ä** *om.* **i** (*ante* maiorem *pos.* **zä**) opties **ϰ** 5 dominicam] dm̄ cā **z** domini causa **ä** 6 complent **φψœl** compleat **ϰϙn** impleat **x**^{1} implet **ü** *om.* **p** Varro] uero **A**^{1} 7 quid **A**^{1} *post* seuerioribus *add.* suis **R** 8 milinib; **A**^{1} sextertiorum **R** *aliquot* uenire **lp** ueniri **SAR** nam nostri . . . inueniri *om.* **A**^{1} 9 inuenire **ϙnx**^{1} milibus *om.* **t** 10 nummorum **SAah**^{2}**kφ** nummum **R** ue **S**^{1} 11 putem *ed. Ald.:* putent *codd.* diliciarum **A**^{1} 12 penset **R** *aliquot* 13 ponticum **SR** cum ponti **A** phasim **R** phasint **S** phascint **A** scythicae *scripsi:* sciatiae **SA** scythica **R** sythica **t** stagna] stagnam **A**^{1} signa **ϙn** eotis **A**^{1} meotos **o**^{1} meoto **n** mcocō **ϙ** nicotio **x**^{1} melioris **r** helluati **p**^{2} (heluati *Vrsinus p. 175*) helluat **gœüϙnxæ** heluat **SAahemocqjubflyøç** helluant **t** heluunt **s** eluant **ψ** eluat **kwdvr** belluati **p**^{1} iam] tam **cüϙnx**^{1} 14 aues **R** *aliquot* temulentur **A**^{1}

15 potest **R** pontes **SA** tamen etiam in **R** sicut **R** est *om.* **t** agrina **A** 17 fartiunt **Aφ** faciunt **S** sortiuntur **z**

si iam firmis, priusquam subuolent, paucas detrahas pinnas et obteras crura, ut uno loco quiescant, praebeasque copiosum
12 cibum parentibus, quo et se et eos abundantius alant. quidam leuiter obligant crura, quoniam si frangantur, dolorem et ex eo maciem fieri putent. sed nihil ista res pinguitudinis efficit. nam dum uincula exedere conantur, non quiescunt, et hac quasi exercitatione corpori nihil adiciunt. fracta crura non plus quam bidui aut summum tridui dolorem adferunt, et spem tollunt euagandi.

De turturibus

9 Turturum educatio superuacua est, quoniam id genus in ornithone nec parit nec excudit. uolatura ita ut capitur farturae destinatur, eaque leuiore cura quam ceterae aues saginatur, uerum non omnibus temporibus. nam per hiemem, quamuis adhibeatur opera, difficulter crescit, et tamen, quia maior est
2 turdi copia, pretium turturis minuitur. rursus aestate uel sua sponte, dummodo sit facultas cibi, pinguescit. nihil enim aliud quam obicitur esca, sed praecipue milium, nec quia tritico uel aliis frumentis minus crassescat, uerum quod semine huius

---

10 *cap. 9: cfr Varro rust. 3, 8; Pallad. 1, 25; Geop. 14, 24, 1–4*

---

1 paucas *om.* **t** detrahas **Sp** subtrahas **AR** pennas **S^{2}κγ** 2 ut uno . . . crura *om.* **r** copiosus **SAφ** copiosos **ψ** 3 cibus **Aφ** cibos **ψ** parie(n)tibus **R** *aliquot* eos *om.* **A^1** 4 frangatur **A** 5 putant **R** *aliquot* puta ent **A** pinguidinis **S^{1}g^1** pinguedinis **løp** 6 exedere **γ** excedere **œ** ex(s)erere **SAR** exercere **ωbry** exhere **cdq** exherē **u** (*u. Hss. p. 128*) quiescunt **SAφø** conquiescunt **R** *Pol.* hec **κüϙnx^1** 7 exacratione **ϙn** exacratae **x^1** 8 uidui **S**

De (VIII De **S**) turturibus **SAhφzäωdqblyøϙ** De turturibus saginandis **t** De columbariis constituendis **gϙ** 10 id genus **R** ingenuus **SAe** ingeniis **w** 11 hornithone **SA** *et* **R** *aliquot* ornithone *uel* orinthone **R** *plerique* horint(h)one **φ** excludit **γ** capiant **ϙnx^1** farcturę **tp** 12 leuiores **SAc** saginatur **ψ** saginantur **SAR** 13 temporibus *om.* **SA** nam **SAcd** *om.* **R** adhibeantur (at- **A^1**) **SAb** 14 crescit **SAφiä** gliscit **R** maior] minor **zä** muō **i** 16 ciui **S^1** aliut **A^1** 18 crassescat **SAezädqüϙn** crasescat **ø** cressecat **i** grassescat **w** crassescant **R** grassescant **p** crassescunt **blr** crassi *cum lac.* **c** semini **SA** huius **R** cuius **SA** eius **ψκγ** (*exc.* **v**)

maxime delectatur. hieme tamen offae panis uino madefactae, sicut etiam palumbos, celerius opimant quam ceteri cibi. receptacula non tamquam columbis loculamenta uel cellulae 3 cauatae fiunt, sed ad lineam mutuli per parietem fixi tegeticulas cannabinas adcipiunt, praetentis retibus quibus prohibeantur uolare, quoniam si id faciant, corpori detrahunt. in his adsidue pascantur milio aut tritico, sed ea semina dari nisi sicca non oportet, satiatque semodius cibi in diebus singulis uicenos et centenos turtures. aqua semper recens et quam mundissima 4 uasculis, qualibus columbis atque gallinis, praebetur, tegeticulaeque emundantur, ne stercus urat pedes, quod tamen et ipsum diligenter reponi debet ad cultus agrorum arborumque, sicut et omnium auium praeterquam nantium. huius auis aetas ad saginam non tam uetus est idonea quam nouella. itaque circa messem, cum iam confirmata est pullities, eligitur.

Turdis maior opera et inpensa praebetur, qui omni quidem **10** **De turdis** rure, sed salubrius in eo pascuntur in quo capti sunt. nam difficulter in aliam regionem transferuntur, quia caueis clausi

---

3–6 *Varro rust. 3, 8, 2* 6–9 *Varro rust. 3, 8, 3* 8–9 *Pallad. 1, 25* 17 *cap. 10: cfr Pallad. 1, 26 et Geop. 14, 24, 5–8*

---

1 delectantur **R** 3 loculumenta **A** *et* **R** *aliquot* 4 cauata **Aφ** fiunt **S** efficiunt **AR** efficiuntur **t** fiant **p** (*u. Hss. p. 59*) mutuli **αgx^{2}vlr** mutili **SAR** inutili **icqϙ** fixi per tegeticulas **os** 5 cannauinas **S** canalinas **t** canabinis **i** *om. u. sp. r.* **zä** 6 id **SR** ad **A** hiis **S** 7 pascuntur **R** nisi **R** ni **SA** 8 ciui **S^1** 9 turtures **R** tur **S^1** datur **S^2** *om.* **A** 10 qualibet **R** *aliquot* praebeatur **A^1** 11 -que *om.* **tp** emendantur **A** mundentur **R** stercus *om.* **nx^1** quo **SA** et *om.* **SA** 12 ipsum **cünx^{1}tl** id ipsum **SAR** id **ç** (*cfr e. g. 6, 24, 3 et 12, 52, 16*) arborum agrorumque **p** 13 siccū **S** omni auium **ϙnx^1** omnium **œ** auis *om.* **w** 14 ad saginam **SR** adsigna' **A^1** adsigina' **A^2** tam *om.* **dqnx^1** 15 messem **R** m̄sē **S** mensem **Awnx^{1}b** pullietas **ünx^{1}t** etas pulli **œ** pullicies etas **gϙ**

De (VIIII De **S**) turdis **SAhcφzäωdqgϙblyøç** De turdis alendis **t** 17 rure sed **A^{2}R** rures et **S^{1}A^1** rure et **S^2** insalubrius **ψ** nam difficulter . . . coniecti sunt *om.* **ø** 18 in] non **w** in regionem aliam **dqγ** clausis **ωb**

plurimi despondent, quod faciunt etiam cum eodem momento
temporis a rete in auiaria coniecti sunt. itaque ne id accidat,
ueterani debent intermisceri, qui ab aucupibus in hunc usum
nutriti quasi allectatores sint captiuorum, maestitiamque eorum
mitigent interuolando. sic enim consuescent et aquam et cibos
adpetere feri, si mansuetos id facere uiderint.
2 Locum aeque munitum et apricum quam columbae deside-
rant, sed in eo transuersae perticae perforatis parietibus aduersis
aptantur, quibus insidant cum satiati cibo requiescere uolunt.
hae perticae non altius a terra debent subleuari quam hominis
3 statura patitur, ut a stante contingi possint. cibi ponuntur fere
partibus his ornitonis quae super perticas non habent, quo
mundiores permaneant. semper autem arida ficus diligenter
pinsita et permixta polline praeberi debet, tam large quidem ut
4 supersit. hanc quidam mandunt et ita obiciunt. sed istud in
maiore numero facere vix expedit, quia nec paruo conducuntur
qui mandant, et ab his ipsis aliquantum propter iucunditatem

3–5 *Pallad. 1, 26, 2* 7–9 *Pallad. 1, 26, 1* 13–37: 3 *Pallad. 1, 26, 2; Geop. 14, 24, 6*

---

1 quod faciunt *om.* **n** faciant **œϙxv** etiam cum] etiam **aœ** tum **nx**¹ 2 rete **R** rethe **ψ** rite **l** rei **S**¹**A**¹ re **S**²**A**²**h**² in auiaria **S**²**A**²**R** nauiaria **S**¹**A**¹ 3 aucipibus **SA** 4 adtectatores **c** adlectores **ω** 5 mitigant **AR** enim] cuitu **x**¹ euitu **ϙn** consuescant **x**¹ consuescunt **ϙnr** et cibos **SR** ad cibos **A** 6 fieri **agly** man'etos **A** uiderunt **t**

7 munitum *om. u. sp. r.* **n** quam **SAa** quem **R** ut **p** columb(a)e **SAp** columbi **R** 9 insidant **Sakγ** (*exc.* **œ**) **føæ** insidiant **A**¹**hφimϰœyç** insudant **r** insideant **A**²**zäosb** insident **p** incidant **l** cum **R** tum **ü** tamen **ϙnx**¹ eum **SA** saciati **SA**²**æ** sanati **A**¹ requiesce **Se** 10 h(a)e **Säclæp** æ **A** e(a)e **R** et **üϙnx**¹**ø** subleuari debent **γ** 11 patiatur **γ** contigi **SA**¹ ciui **S**¹ 12 his *om.* **ωb** iis **p** (h)ornithonis *uel* (h)orinthonis **R** *post* super *add.* se **R** est **e** quo **R** quae **S** que **A** 13 fictis **A** 14 pinsia **SA** pmix **A** pobline **S** publine **A** debent **SA** quidem **R** *aliquot* 16 quia] qui **φ** 17 qui] qua qui **cx**¹ quia qui **dqϙn** iis **tp** ipsis *om.* **cdqüϙnx**¹ aliquantulum **γ** *om.* **æ** iocunditatem **R** *aliquot*

consumitur. multi uarietatem ciborum, ne unum fastidiant, praebendam putant. ea est cum obiciuntur myrti et lentisci semina, item oleastri et hederaceae baccae nec minus arbuti. fere enim etiam in agris ab eiusmodi uolucribus adpetuntur 5
quae in auiariis quoque desidentium detergent fastidia, faciuntque auidiorem uolaturam, quod maxime expedit, nam largiore cibo celerius pinguescit. semper tamen etiam canaliculi milio repleti adponuntur, quae est firmissima esca, nam illa quae supra diximus pulmentariorum uice dantur. uasa quibus 6
recens et munda praebeatur aqua non dissimilia sint gallinariis. hac inpensa curaque M. Terentius ternis saepe denariis singulos emptitatos esse significat auorum temporibus, quibus qui triumphabant populo dabant epulum. at nunc aetatis nostrae luxuria cottidiana fecit haec pretia, propter quae ne rusticis quidem contemnendus sit hic reditus.

Atque ea genera quae intra septa uillae cibantur fere persecuti sumus. nunc de his dicendum est quibus etiam exitus ad agrestia pabula dantur.

7–9 *Geop. 14, 24, 7–8*   10 *Pallad. 1, 26, 2*   11–13 *Varro rust. 3, 2, 15–16*

---

1 consumunt **dqǫnx¹** consumuntur **c**   multu **S¹A**   *post* multi *add.* propter **cdqgüǫnx¹**   uarietate **SA**   unam **ωb** *om.* **ǫ** *u. sp. r.* **n**   2 ea] ita **A¹**   mirti **R** *aliquot*   3 hederace(a)e **güǫnx** ederace(a)e **R** hęrecceę **S** hereceae **A** oderaceę **z**   bac(a)e **R** *aliquot* uace **SA**   arbuti **kyp** (*Pallad.; cfr 8, 9, 15 et 9, 4, 7*) arbústi **SAR**   4 enim] cum **üœǫnx¹** *om.* **ω**   *post* uolucribus *add.* h(a)ec **R** (*exc.* **φ**)   5 in auiariis *bis* **S**   desidentium **R** desidentum **akubfyæ** *Pol.* desident **p** desiderent **φ** sidentur **S** sidenter **A**   *post* desidentium *add.* tum **φψϰüǫnx¹p**   detergent . . . maxime *om.* **ǫn**   faciuntaque (-quę **S**) **SA**   7 semp p **S**   etiam *om.* **cdqǫnx¹**   8 repletia **S¹A**   10 praebeantur **A¹**   11 hanc **SA**   12 entitatos **A**   esse] saepe **ωbæ** esse saepe **cdqgœx²v**   13 populor **S**   ad **A¹**   14 luxuria **Sϰγbryçæp** luxurie **akφψω** luxoriae **Ahf** luxoria **ø** luxuries **l**   cotidiana **Alu** quot(t)idiana **R**   ferit **x¹** ferint **ǫn** facit **p**   quae ne . . . ea genera *om.* **w**   15 contempnendus **R** *aliquot* contendendus **dv**   sit] est **A¹os**   16 septe **A**   cibantur] curantur **p**   persequuti **R** *aliquot*   17 *post* sumus *rubr.* De pauonibus **iädgǫ** De pauonibus educandis **t** De **q**   nunc **SR** hunc **A**   grestia **SA**

De pauonibus

11 Pauonum educatio magis urbani patrisfamiliae quam tetrici rustici curam poscit. sed nec haec tamen aliena est agricolae, captantis undique uoluptates adquirere, quibus solitudinem ruris eblandiatur. harum autem decor auium etiam exteros, nedum dominos oblectat. *id*que genus alitum nemorosis et paruis insulis, quales obiacent Italiae, facillime continetur. nam quoniam nec sublimiter potest nec per longa spatia uolitare, tum etiam quia furis et noxiorum animalium rapinae metus non est, sine custode tuto uagatur, maioremque pabuli partem sibi
2 adquirit. feminae quidem sua sponte tamquam seruitio liberatae studiosius pullos enutriunt. nec curator aliud facere debet quam ut diei certo tempore signo dato iuxta uillam gregem conuocet, et exiguum hordei concurrentibus obiciat, ut nec auis esuriat et numerus aduenientium recognoscatur.

3 Sed huius possessionis rara condicio est. quare mediter-

---

1 *cap. 11: cfr Varro rust. 3, 6; Pallad. 1, 28; Geop. 14, 18*
5–6 *Pallad. 1, 28, 1; cfr Geop. 14, 18, 1* νησιδίοις χειροποιήτοις
8–9 *Pallad 1, 28, 1*

De (X De **S**) pauonibus **SAhezmoblyøçæ** 1 urbanis **SAakφψor** 2 sed *om.* **Aφ** ne **cp** tamen haec **ψκγ** (*exc.* **t**) haec *om.* **a** aliena est] est aliena **ψcdqγ** aliena **v** 3 uolupetates **S**$\mathbf{A}^{1}$ adquirere **ahw** atquire **SA** acquirere **R** solitudinem **SAzä** solitudines **R** *post* solitudines *add.* facillime continentur nam quoniam nec sublimiter possit $\mathbf{v}^{1}$ 4 ruri **S** eblandiatur **iäb** eblandiantur **R** ablandiantur **œn** blandiantur **ü** ablandantur $\mathbf{x}^{1}$ abladiantur **ϙ** seu blandiatur **S** seu blindiatur **A** seu ablandiatur **t** decor auium **R** decora autem $\mathbf{S}^{1}\mathbf{A}^{1}$ decora auis $\mathbf{S}^{2}$ decora $\mathbf{A}^{2}$ 5 *post* nedum *add.* domesticos **p** oblectant **R** *aliquot* idque *scripsi saudente Svennungio* itaque **SAR** (*cfr 4, 16, 2; 8, 5, 14; 9, 14, 10*) 6 paruulis **AR** obicient **A** continetur **SAφ** continentur **R** nam *om.* **p** 7 sublimiter **R** supliter **S** stilit̄ **A** longa **AR** loca **S** 8 feris **ϙnx**^{1} et **SAc** ac **R** 9 partem pabuli **γ** (*exc.* **v**) 10 adquirit **S** atquirit **A** acquirit **R** tamquam **SR** quamquam **A** 11 nutriunt **ϙnx**^{1}**y** 12 ut *om.* **Aφizκγ** (*exc.* **t**) conixet $\mathbf{x}^{1}$ connixet **ϙ** conninx et **n** 13 ordei **R** *plerique* decurrentibus **A** exuriat **R** *plerique*

15 huius *om.* **e** professionis **e** rara *om.* **ϙnx**^{1} conditio **R** *plerique* condictio **a** mediterraneis $\mathbf{S}^{2}$**Aφ** mediterra nehis $\mathbf{S}^{1}$ mediterraneis locis **R**

raneis maior adhibenda cura est, eaque sic administretur: herbidus siluestrisque ager planus sublimi cluditur maceria, cuius tribus lateribus porticus adplicantur et in quarto duae cellae, ut sit altera custodis habitatio atque altera stabulum pauonum. sub porticibus deinde per ordinem fiunt harundinea septa in modum cauearum, quales columbaria[e] tectis superponuntur. ea septa distinguuntur uelut clatris intercurrentibus calamis, ita ut ab utroque latere singulos aditus habeant. stabulum 4
autem carere debet uligine, cuius in solo per ordinem figuntur breues paxilli, eorumque partes summae lingulas dolatas habent, quae transuersis foratis perticis induantur. hae porro quadratae perticae paxillis superponuntur, ut auem recipiant adsilientem. sed idcirco sunt exemptiles, ut cum res exigit paxillis eductae liberum aditum conuerrentibus stabulum praebeant.

Hoc genus auium cum trimatum expleuit optime progenerat. 5
siquidem tenerior aetas aut sterilis aut parum fecunda est. masculus pauo gallinaceam salacitatem habet, atque ideo

---

16–17 *Varro rust. 3, 6, 2; Plin. nat. 10, 161; Geop. 14, 18, 3; cfr Aristot. hist. anim. 6, 9, 564 a et Aelian. 5, 32* 18–40: 1 *Pallad. 1, 28, 1*

---

1 adbibenda **S** adiuuenda **A**¹ heruidus **A**¹ 2 clauditur **R** *aliquot* 4 ut sit altera *om.* **h**¹ custodis . . . altera *om.* **r**
5 sub] sed **cdϙnx¹f** fiunt] fuerit **ϙnx**¹ saepta et in **cdqϙnx**¹
6 quales **SAp** qualis **R** columbaria *ed. Beroaldi 1494: (cfr Varro rust. 3, 7, 11* columbaria qui in tegulis habent) columbariae *codd.*
tectis **SAkäp** tectus **R** supponuntur **wiä** 7 distinguntur **SA** *et* **R** *aliquot* distinguitur **ϙ** distingitur **nt**¹ intercerrentibus **A**
9 finguntur **SAgb** fingintir **l** 10 breuis **A** paxilli **R** taxilli **SA** (*cfr 8, 2, 3*) earumque **A**¹ ligulas **œp** lingolas **n** linguas **w** longolas **e** singulas **l** edolatas **R** (*cfr 8, 3, 7*) 11 transuersi **A** inducantur **R** haec **Al** 12 taxillis **SA** recipiat **SAk** 13 adsalientem **cd** assalientem **ϙnx**¹ adsaliendum **q** *om.* **æ** exemtibiles **Aah²ket** exemptile **w** 14 *ante* paxillis *add.* a **R** taxillis **SA** paxillis . . . hoc *om.* **h**¹ deduct(a)e **AR** deductus **n** deductum **ϙx**¹ habitum **ϙnx**¹ conuerentibus **SA** conuertentibus **ϙnx**¹
16 auium] autem **A**¹ 17 steriles **A**¹ 18 habent **SA**¹

quinque feminas desiderat. nam si unam uel alteram fetam saepius compressit, uixdum concepta in aluo uitiat oua, nec partum sinit perduci, quoniam inmatura genitalibus locis excidunt.

6 Vltima parte hiemis concitantibus libidinem cibis utriusque sexus accendenda uenus est. maxime facit ad hanc rem si fauilla leui torreas fabam tepidamque des ieiunis quinto quoque die. nec tamen excedas modum sex cyathorum in singulas auis. haec cibaria non omnibus promisce spargenda sunt, sed in singulis septis, quae harundinibus contexi oportere proposueram, portione seruata quinque feminarum et unius maris, ponenda sunt cibaria, nec minus aqua quae sit idonea potui. 7 quod ubi factum est, mares diducuntur in sua quisque septa cum feminis, et aequaliter uniuersus grex pascitur. nam etiam in hoc genere pugnaces inueniuntur masculi qui et a cibo et a coitu prohibent minus ualidos, nisi sint hac ratione separati.

Fere autem locis apricis ineundi cupiditas exercet marem cum Fauonii spirare coeperunt, id est tempus ab Idibus Februariis ante Martium mensem. 8 signa sunt extimulatae cupidinis cum semet ipsum uelut emirantem caudae gemmantibus pinnis

5–8 *Pallad. 1, 28, 2; Geop. 14, 18, 4* 12–15 *Geop. 14, 18, 2* 18–41: 1 *Pallad. 1, 28, 2*

1 fetam *om.* **cdqjüǫnx^{1}vø** fetoni **œ** feram **u** 2 compraesit **S** albo **S^{1}A** partu **S^{2}A** parte **S^{1}** ad partum **R** 3 sinit **R** siñ **S** sin **A**

4 hieme **A** 5 concedenda **A^{1}** 7 quiathorum **SA** 8 omnibus *om.* **p** promisce **SAh^{1}φωgbfryø** promiscue **ah^{2}kiäü^{2}x^{2}çæ** promixte **zcdqunx^{1}** promiste **j** permixte **œǫü^{1}t** promixtice **v** promisu **l** *om.* **p** 9 septes **A^{1}** arundinibus **R** *aliquot* intexi **R** proposueram portione *om.* **SA** 12 *post* mares *add.* sine rixa **R** deducuntur **A** *et* **R** *aliquot* 14 a *ante* cibo *om.* **ǫnx^{1}** 15 prohibent . . . apricis *om.* **ä** seperati **S** *et* **R** *aliquot*

16 fore **αø** autem in locis **qjuγ** africis **S** affricis **A^{1}** ineundis **A** marem **SAah^{2}kt** mares **R** 17 fauoni **gœnxv** pauonii **A** spirare coeperunt] coeperunt **cdqǫnx^{1}** spirant **os** id est] idem **wiäωgœ** ad idus **ǫnx^{1}** 18 mense **SA** cupidinis **SAahejgx^{2}σ** (cupidinem *Pallad.*) libidinis **R** libidinis cupidinis **k** 19 uelut **Sφzäü** ueluti **R** *om.* **A** mirantem **R** caudam **γ** caudat **v** geminantibus **e**

protegit, idque cum facit rotari dicitur. post admissurae tempus matrices custodiendae sunt, ne alibi quam in stabulo fetus edant, saepiusque digitis loca feminarum temptanda sunt, nam in promptu gerunt oua quibus iam partus adpropinquat. itaque includendae sunt inci[pi]entes, ne extra clausum fetum edant.

Maximeque temporibus his quibus parturiunt pluribus stramentis exaggerandum est auiarium, quo tutius integri fetus excipiantur. nam fere pauones cum ad nocturnam requiem uenerunt, praedictis perticis insistentes enituntur oua, quae quo prop[r]ius ac mollius deciderunt, inlibatam seruant integritatem. cottidie ergo diligenter mane temporibus feturae stabula circumeunda erunt, et iacentia oua colligenda, quae quanto recentiora gallinis subiecta sunt, tanto commodius excuduntur, idque fieri maxime patrisfamiliae ration*i* conducit. nam feminae pauones quae non incubant ter anno fere partus edunt, at quae fouent oua totum tempus fecunditatis aut excudendis aut etiam educandis pullis consumunt. primus est partus quinque fere ouorum, secundus quattuor, tertius aut trium aut duorum.

(right margin: 9 at "Maximeque…", 10 at "fieri maxime…")

6–10 *Geop. 14, 18, 5* 14–18 *Pallad. 1, 28, 3*

1 rotari **SAφizt** rotare **R** rotas **ä** tempus **SAφ** tempus confestim **R** *post* tempus *textus usque ad* destinatur *8, 14, 2 deest in* **j** 2 ne alibi . . . temptanda sunt *om.* **q** alibi quam **R** aliquam **SA** 3 tentanda **R** *aliquot* 5 incudendae **SA** incientes *Vrsinus p. 176* (*cfr 4, 27, 1 et 7, 3, 16; u. Hss. p. 132*): incipientes **SAR** implentes **zωgx^{2}b^{2}flr^{2}yøçp** enitentes **ü^{2}t** 7 his *om.* **p** 8 integrae **SAφ** 9 cum *om.* **A^1** 11 propius *ed. Ald.:* proprius **S** prius **AR** deciderͬ **S** 12 cotidie **Al** quot(t)idie **R** futurae **SA^{1}r** festurae **a** circum unda **A^1** 13 acentia **A^1** 14 subiecta *om.* **e** excluduntur **ϰœüǫnx^{1}vr^{2}æ** idque] itaque **p** 15 rationi *Vrsinus p. 176:* ratione *codd.* conducat **A^1** 16 non incubant . . . at quae *om.* **r** incumbant **dquœnxvæ** ter anno **R** ter amno **A^2** terramno **A^1** terrā non **S** ter in anno **z** at *om.* **ϰγ** (*exc.* **t**) 17 aut excudendis . . . educandis] aut etiam excudendis **s** aut etiam excudendis (-us **o**) aut etiam educandis **mo** *om.* **œ** excudendis aut *om.* **SAφψ** 18 fere *om.* **ǫnx^1** 19 quatuor **R** *aliquot* *post* duorum *add.* ouorum **l**

11 neque est quod committatur ut Rhodiacae aues pauoninis incubent, quae ne suos quidem fetus commode nutriunt. sed ueteres maximae quaeque gallinae uernaculi generis eligantur, eaeque nouem diebus a primo lunae incremento nouenis ouis incubent, sintque ex his quinque pauonina et cetera gallinacei generis.

12 Decimo deinceps die omnia gallinacea subtrahantur, et totidem recentia eiusdem generis supponantur, ut tricensima luna, quae est fere noua, cum pauoninis excudantur. sed custodis curam non effugiat obseruare desilientem matricem, saepius ad cubile peruenire et pauonina oua, quae propter magnitudinem difficilius a gallina mouentur, uersare manu; idque quo diligentius faciat, una pars ouorum notanda est atramento, quod signum habebit auiarius an a gallina conuersa sint.

13 Sed, ut dixi, meminerimus cohortales quam maximas ad hanc rem praeparari. quae si mediocris habitus sint, non debent amplius quam terna pauonina et sena generis sui fouere. cum deinde fecerint pullos, ad aliam nutricem gallinacei debebunt

---

2–6 *Pallad. 1, 28, 3* 4–6 *Geop. 14, 28, 6* 7–9 *Geop. 14, 28, 7* 7–43: 2 *Pallad. 1, 28, 4–5*

---

1 quod *om.* **a** Rhodiacae *Schn. in comm.:* odiace **SA** r(h)odi(a)e **R** rhotie **x**[1] rothie **ϙn** auis **Aφ** incumbent **R** *aliquot* 2 ne] nos **ω** suas **iz** nutriantur **A**[1] 3 generis *om.* **p** eligantur **R** (electae *Pallad.*) religantur **SAφψlr** 4 e(a)eque **R** aeque **S** eque **A** he(a)eque *uel* heque **ψcγ** hecque **l** nouenis] ueniens **e** 5 incumbent **A** *et* **R** *aliquot* iis **p** pauonia(m) **aϰγ** (*exc.* **t**) gallinacea **äcdqϙnx**[1] gallinace **œ**

7 subtrahuntur **Ahφälryøç** et *om.* **cdqγ** 8 supponatur **SA** ut tricensima . . . excudantur *om.* **zä** tricesima *uel* trigesima **R** *plerique* 10 curam **Sψgüxv** cura **AR** sepius **SAφ** s(a)epiusque **R** 13 facias **SAφψϰüϙnx**[1] (*cfr u. 18*) *post* faciat *add.* sit **x**[1] fit **x**[2] alias sit **ϙn** *super* faciat *add.* uel fit **d**[2] notand **A**[1] es **SA**[1] 14 habiarius **S** sit **SA**

15 quem **A** 16 pr(a)eparari **R** preparabe **S** p̄paraueris **A** preparare **t** quae *om.* **A** habitus *om.* **c** sunt **R** 17 pauonina terna **e** pauoniana **d** pauonomina **S**[1]**A** 18 fecerint **zä** fecerit **R** feceris **SA** debent **os**

transferri, et subinde qui nati fuerint pauonini ad unam congregari, donec quinque et uiginti capitum grex efficiatur.

14 Sed cum erunt editi pulli, similiter ut gallinacei primo die non moueantur, postero deinde cum educatrice transferantur in caueam. primisque diebus alantur hordeaceo farre uino resperso, nec minus ex quolibet frumento cocta pulticula et refrigerata. post paucos deinde dies huic cibo adiciendum erit concisum porrum Tarentinum et caseus mollis uehementer expressus. nam serum nocere pullis manifestum est. lucustae 15 quoque pedibus ademptis utiles cibandis pullis habentur. atque his pasci debent usque ad sextum mensem, postmodum satis est hordeum de manu praebere. possunt autem post quintum et tricensimum diem quam nati sunt etiam in agrum satis tuto educi, sequiturque grex uelut matrem gallinam singultientem. ea cauea clausa fertur in agrum a pastore et missa ligato pede longa linea custoditur, ad quam circumuolant pulli; qui cum ad satietatem pasti sunt, reducuntur in uillam, persequentes, ut dixi, nutricis singultus.

16 Satis autem conuenit inter auctores non debere alias gallinas, quae pullos sui generis educant, in eodem loco pasci. nam cum

---

5–10 *Pallad. 1, 28, 5; Geop. 14, 18, 8* 11–18 *Pallad. 1, 28, 6*

---

3 cum *om.* **SA** pullo **A**[1] 4 postera **R** *aliquot* deinde **SAah**[2]**kφ** die **R** deinde die **z** die deinde **ä** (*u. Hss. p. 98*) deinde cum educatrice] diducatrice **h**[1] educatices **SA** transferuntur **A** transferentur **S** transfertur **e** 5 cauea **A** primisque] primis **ϙnx**[1] ordeaceo **R** *plerique* respero **S** 6 cotta **S** 7 deinde dies **R** dies deinde **SA** deinde **y** dies **p** huic **R** hic **S** hoc **A** adi(i)ciundum **R** *aliquot* 8 concissum **R** *aliquot* conscissum **ϙnx**[1] porrum] pirrum **w** penum **ϙnx**[1] hementer **S**[1] 9 manifestum . . . pullis *om.* **h**[1] locustae **R** *aliquot* 12 ordeum **R** *aliquot* passunt **A** autem quintum post **ϙnx**[1] 13 tricensimum **Saf** tricesimum **A** trices(s)imum *uel* trigesimum **R** agrū **S** agro **R** agris **A** 14 satis *om.* **A** 15 ea **R** ex **SA** cauea clausa **R** clausa cauea **d** causam causaque **SA** et *om.* **cdqγ** (*exc.* **t**) 16 linea **SAp** linea gallina **R** custodituri **A** ad quam **R** aquam **SAl** 17 sacietatem **S** *et* **R** *aliquot* 18 singuli **SA** 19 aliis **SA** gallinas *om.* **c** 20 fasci **SA**

conspexerunt pauoninam prolem, suos pullos diligere desinunt et inmaturos relinquunt, perosae uidelicet quod nec magnitudine nec specie pauoninis pares sint. uitia quae gallinaceo generi nocere solent, eadem has aues infestant, sed nec remedia traduntur alia quam quae gallinaceis adhibentur. nam et pituita et cruditas et si quae aliae sunt pestes, isdem remediis
17 quae proposuimus prohibentur. septimum deinde mensem cum excesserunt, in stabulo cum ceteris ad nocturnam requiem debent includi. et erit curandum ne humi maneant, nam qui sic cubitant tollendi sunt et supra perticas inponendi, ne frigore laborent.

De Numidicis et rusticis gallinis

12 Numidicarum eadem est fere quae pauonum educatio. ceterum siluestres gallinae, quae rusticae appellantur, in seruitute non fetant, et ideo nihil de his praecepimus, nisi ut cibus ad satietatem praebeatur, quo sint conuiuiorum epulis aptiores.

De anseribus

13 Venio nunc ad eas aues quas Graeci uocant ἀμφιβίους, quia non tantum terrestria sed aquatilia quoque desiderant pabula, nec magis humo quam stagno consuerunt. eiusque generis

---

6–7 *Pallad. 1, 28, 6* 12 *cap. 12: cfr Geop. 14, 19* 16 *cap. 13–14: cfr Varro rust. 3, 10; Plin. nat. 10, 162–163; Pallad. 1, 30; Geop. 14, 22* 16–18 *Varro 3, 10, 1; cfr Cic. nat deor. 1, 103*

---

1 proles **SA** pullus **A** diligenter **ϙnx¹** 2 relinqunt **S¹zø** perosi **R** magnitudinē **SAw** 3 ne **SA** pauoni **R** gallinacei generis **SA** 4 auis **κγ** infastant **A** 5 adiuuentur **A** 6 pestes **SR** gestes **A** isdem **SAüϙn** iisdem **kwψvtyp** hisdem **R** hiisdem **aml** iis **ç** 9 debet **SA** et **SA** sed **R** ne] *post* humi **A** nec **S**

De (XI De **S**) numidicis et rusticis gallinis **SAhφψmodqtblyçæ** De numidicis et rusticis auibus **s** 12 est **R** et **SA** 14 praecepimus **SAaeoubrø** praecipimus **R** ad *om.* **ä** 15 sacietatem **S** *et* **R** *aliquot; om.* **ä**

De anseribus **dqmø** De (XII De **S**) anseribus et anatibus **SAhφψos blyç** De anserum anatum aliarumque nantium uolucrum tutela **t** De numidicis et rusticis gallinis **g** De numidicis et rusticis gallinis et anseribus capitulum VIII **ϙ** 16 αμφιβιους *uel sim.* **SAheosgüxlçæ** amphibius **p** *om. u. sp. r.* **R** 17 terrestria sed] terrestrias et **A¹** destrant **A¹** 18 consueuerunt **R** *plerique* censuerunt **ak**

anser praecipue rusticis gratus est, quod nec maximam curam
poscit, et sollertiorem custodiam quam canis praebet. nam 2
clangore prodit insidiantem, sicut etiam memoria tradidit in
obsidione Capitoli, cum aduentum Gallorum uociferatus est,
canibus silentibus.

Is autem non ubique haberi potest, ut existimat uerissime
Celsus, qui sic ait: anser neque sine aqua nec sine multa
herba facile sustinetur, neque utilis est locis consitis,
quia quicquid tenerum contingere potest carpit.
sicubi uero flumen aut lacus est herbaeque copia 3
neque nimis iuxta satae fruges, id quoque genus
nutriendum est. quod etiam nos facere censemus, non quia
magni sit fructus, sed quia minimi oneris. at tamen praestat ex
se pullos atque plumam, quam non, ut in ouibus lanam, semel
demetere, sed bis anno, uere et autumno, uellere licet. atque ob
has quidem causas, si permittit locorum conditio, uel paucos
utique oportet educare singulisque maribus ternas feminas
destinare — nam propter grauitatem pluris inire non possunt
—, quin etiam in ⟨f⟩rutectis circa chortem secretis angulis
haras facere, in quibus cubitent et fetus ubi edant.

2–5 *cfr Plin. nat. 10, 51 et Aelian. 12, 33* 7–11 *Pallad. 1, 30, 1* 14–15 *cfr Plin. nat. 10, 53*

1 rusticus **p** 2 solertiorem **R** *aliquot* praebet quam canis **R** 3 glangore **S**^{1} etiam **SAaec** et **R** memoriā **SA** 4 capitolii **R** aduentus **t** 5 silentibus *om.* **SA** 6 his **A** *et* **R** *aliquot* existimant **A** 7 neque **R** *aliquot* multa *om.* **ϙnx**^{1} 9 quicquit **A**^{1} tenerum **R** rerum **SA** contigere **S** 10 sic ubi] sed ubi **ϙnx**^{1} sic uero ubi **os** 11 nec **R** *aliquot* nimix **S**^{1} minus **zäp** sater **A** id quoque genus *om.* **SA** *post* genus *add.* minus **φ** 12 nos *om.* **w** 13 nimi **SA**^{1} honeris **R** *aliquot* ac **SA** 14 atque] aut **nx**^{1} plumam *om.* **A**^{1} pluuiam **ψ** pulmam **e** ut *om.* **A** uti **ψb** in *om.* **ψ** 15 demetere sed **SR** demeteres et **A** 16 condicio **A** *et* **R** *aliquot* paucas **gœxv** 19 quin et etiam **SA** frutectis *Schn. in comm. et Önnerfors, Eranos 1954, p. 217:* rutectis **SA** ał in ruri tectis **h**^{2} (*marg.*); *post* chortem *pos.* protecti sint **αωσ** pretecti sint **ø** protecti **iz** porrecti **ä** pretecti **κgüx**^{2}**v** pr(a)etecte **ϙn** protecte **œx**^{1} protectis **t** *om.* **φ** circa **SAh**^{2} intra **R** cohortem **A**^{2}**R** 20 aras **A** *et* **R** *plerique* raras **c** taras **u** ubi *om.* **AR**

14 Qui uero greges nantium possidere student, χηνοβόσκια constituunt, quae tum demum uigebunt, si fuerint ordinata ratione tali: cohors ab omni cetero pecore secreta clauditur, alta nouem pedum maceria porticibusque circumdata, ita ut in aliqua parte sit cella custodis. sub porticibus deinde quadratae harae caementis uel etiam laterculis extruuntur, quas singulas satis est habere quoquouersus pedes ternos et aditus singulos firmis ostiolis munitos, quia per feturam diligenter claudi
2 debent. extra uillam deinde non longe ab aedificio si est stagnum uel flumen, al*i*a non quaeritur aqua, sin aliter, lacus piscinaque manu fiunt, ut sint quibus inurinari possint aues. nam sine isto primordio non magis quam sine terreno recte uiuere nequeunt. palustris quoque sed herbidus ager destinetur, atque alia pabula conserantur, ut uicia, trifolium, fenum Graecum, sed praecipue genus intibi, quod σέριν Graeci appellant. lactucae quoque in hunc usum semina uel maxime serenda sunt, quoniam

---

9–11 *Pallad. 1, 30, 1* 13–16 *Pallad. 1, 30, 1* 13–14 *Varro rust. 3, 10, 5* 15–16 *Geop. 14, 22, 2*

De anatibus *rubr.* **dq** De anatis **zä** De anseribus et anatibus **gϙ** 1 quin **ϰ** nantium **SAu^{2}bçæ** natium **h^1** nautium **y** anatum **R** anatium **eu^1** ΧΗΝΟΒΟϹ· **S** χηνοβοσκιαν *uel sim.* **häosdgüxlçæ** *Pol.* chenoboscia **A^2** *om. u. sp. r.* **A^{1}R** *sine u. sp.* **y** *ante* constituunt *add.* nan **S** nam **A^{1}et** constituant **t** 2 quae *om.* **cdqϙn** uigebunt] augebunt **œϙnx^1** 4 porticibus (-que *om.*) **γ** circūndata **S^1** circūdate **A** circumdatur **p** circumdata . . . porticibus *om.* **nv** ut *om.* **cϙnx^1** 6 har(a)e **A^{2}R** are **ϰγ** (*exc.* **t**) **r** aree **p** habere **SA^1** etiam] iam **cdqϙx^1** *om.* **n** 7 satis est . . . singulos *om.* **c** 8 hostiolis **R** *aliquot* feturam *uel* foeturam **R** futuram **SAa** 9 debent et extra **R** uilla **A** agnum **A^1** 10 alia *ed. Ald.:* alta **SAR** alt'a **t** queratur **ϰüϙnx^{1}t** alter **S** fiscinaquae **S** 11 manu *om.* **k** inurinari **SAαφψϰüϙnx^{1}ry^{1}æ** innare **ωu^{2}gœx^{2}vtbfly^{2}øçp** sine *om.* **cdqγ** (*exc.* **t**) fine **A^1** 12 nequeunt **SAφψ** queunt **R** (*cfr Önnerfors, Eranos 1954, p. 218*) 13 palestris **A^1** quodque **S** sed *om.* **gœü^{1}nv** *post* quoque *pos.* **ü^{2}ϙx^1** heruidus **S^{1}A^1** destinatur **R** 14 alta **A** uitia **S^2** *et* **R** *aliquot* uitria **S^1** 15 intibi **SAah^2** intubi **R** uitubi **zä** inubi **h^{1}ø** intube **ϙnx^1** σεριν **hosgüxflçæ** caepī **S** cepin **p** cepi **A** *om. u. sp. r.* **R** graeci *ante* σεριν *uel lac.* **R** *plerique; om.* **w** 16 serendū **A^1**

et mollissimum est olus et libentissime ab his auibus appetitur,
tum etiam pullis utilissima est esca.

Haec cum praeparata sunt, curandum est ut mares feminae- 3
que quam amplissimi corporis et albi coloris eligantur. nam est
aliud genus uarium, quod a fero mitigatum domesticum factum
est. id neque aeque fecundum est nec tam pretiosum, propter
quod minime nutriendum est. anseribus ad admittendum 4
tempus aptissimum est a bruma, mox ad pariendum et ad in-
cubandum a Kalendis Februariis uel Martiis usque ad solstitium,
quod fit ultima parte mensis Iunii. ineunt autem non, ut priores
aues de quibus diximus, insistentes humi, nam fere in flumine
aut piscinis id faciunt; singulaeque ter anno pariunt, si pro-
hibeantur fetus suos excudere, quod magis expedit quam cum
ipsae suos fouent. nam et a gallinis melius enutriuntur et longe 5
maior grex efficitur. pariunt autem singulis fetibus oua primo
quina, sequenti quaterna, nouissimo terna. quem partum non-
nulli permittunt ipsis matribus educare, quia reliquo tempore
anni uacaturae sunt a fetu. minime autem concedendum est
feminis extra septum parere, sed cum uidebuntur sedem quae-
rere, comprimendae sunt atque temptandae. nam si adpropin-
quat partus, digito tanguntur oua, quae sunt in prima parte

3–5 *Varro rust. 3, 10, 2; Pallad. 1, 30, 1; Geop. 14, 22, 1*
7–9 *Varro rust. 3, 10, 3* (*cfr Goetz, Festschrift Judeich, 1929, p. 52*); *Pallad. 1, 30, 2* 10–12 *Varro rust. 3, 10, 3* 12–13 *Varro rust. 3, 10, 3; Plin. nat. 10, 162; Geop. 14, 22, 3*

---

1 est olus et libentissime] et olentissime **e**
3 parata (prae- *om.*) **p** *post* ut *add.* esca haec praeparata **œ**[1] feminaque *om.* **l** 4 amplissime **S**[1] 5 factum *om.* **e** 6 aeque **SR** que **Ad**[2] *om.* **eiä** 7 quod *om.* **zä** ad admittendum **A** ad admittandum **S** admittendis **R** admittendi **ωb** 8 est *om.* **γ** (*exc.* **t**) est et **S** a *om.* **AR** 9 februarias **A**[1] 11 fere **AR** se **S** 13 concudere **A**[1] quam] quoniam **ϙnx**[1] tum **ϙnx**[1] 14 ipse **SA** ipsi **R** a *om.* **SAes** melius *om.* **r** enutriunt **e** enutritur **S** nutritur **A** 16 sequente **γ** (*exc.* **t**) nouissima **A**[1] 18 uacaturite **A**[1] minime . . . parere *om.* **p** 20 atque temtandae *om.* **r** tentandae **R** *aliquot* adpropinquant (*uel* ap-) **R** *aliquot* id appropinquat **e** propinquat **r** (*cfr 8, 11, 8*) 21 digitu **A**[1] digitus **S** digitis **p** tangantur **t** *om.* **h**[1]

locorum genitalium. quamobrem perduci ad haram debent in-
6 cludique ut fetum edant, idque singulis semel fecisse satis est, quoniam unaquaeque recurrit eodem ubi primo peperit. sed nouissimo fetu cum uolumus ipsas incubare, notandi erunt uniuscuiusque partus, ut suis matribus subiciantur, quoniam negatur anser aliena excudere oua, nisi subiecta sua quoque habuerit. supponuntur autem gallinis huius generis sicut pauonina plurima quinque, paucissima tria, ipsis deinde anseribus paucissima septem, plurima quindecim.

7 Sed custodiri debet ut ouis subiciantur herbae urticarum — quo quasi remedio medicantur —, ne noceri possit excus[s]is anserculis, quos enecant urticae si teneros pupugerunt. pullis autem formandis excludendisque triginta diebus opus est cum sunt frigora, nam tepidis quinque et uiginti satis est. saepius tamen anser tricensimo die nascitur.

8 Atque is dum exiguus est decem primis diebus pascitur in hara clausus cum matre. postea cum serenitas permittit, producitur in prata et ad piscinas. cauendumque est ne aut

---

1–2 *Pallad. 1, 30, 2* 4–6 *Varro rust. 3, 10, 3; Geop. 14, 22, 9* 7–9 *Varro rust. 3, 10, 3; Pallad. 1, 30, 2* 10–14 *Plin. nat. 10, 163* 10–12 *Pallad. 1, 30, 2* 12–14 *Varro rust. 3, 10, 3* 16–49: 2 *Varro rust. 3, 10, 4; Pallad. 1, 30, 3; Geop. 14, 22, 4* 18–49: 5 *Plin. nat. 10, 163*

---

1 aram **SAcp** debet **SAφ** 2 festum **A**[1] *post* edant *add.* plerisque **ϰϙnx**[1]**p** 4 incumbere **A**[1]**p** incumbare **A**[2] cubare **k** 6 aliene **A**[1] *post* nisi *add.* ubi **ä** 7 huius generis **SAφ** huius generis oua **R** 8 tria . . . paucissima *om.* **ø** 9 septem **R** sep̄ **S** semp **A** semper **φu**[1]

10 custodire **SAφ** debet **SAφ** debent **R** *om.* **u** ut ouis **SAah**[2]**kφψ** ubi **R** ut **t** subiantur **S**[1] 11 quo casu **cdqγ** (*exc.* **t**) quo quē **ä** medio **d** medicinantur **p** *post* ne *add.* autem **h**[2]**k** noceri **p** nocere **SAR** noce **ä** uetere **l** excusis *Gesner praeeunte Schöttgennio:* excussis *codd.* 12 enegant **S**[1] necant **γ** pupugerint **wäl** pugerint **z** pepugerunt **p** 13 autem] anima **ϙnx**[1] excudendisque **R** excudendis **œ** excutiendisque **øp** excubandisque **ä** triginta *om.* **ϙnx**[1] 14 sunt frigora . . . satis est *om.* **ü**[1]**ϙnx**[1] 15 tricensimo **SAe** tric(c)esimo *uel* trigesimo **R**

16 is **R** iis **S** id **a** e his **A** 17 ara **R** *aliquot* clausum **SAφb** 18 producitur *om.* **k** producere iter **ω** et in prata **ωb** cauendum (-que *om.*) **cdqϙnx**[1]**æ**

aculeis urticae conpunga[n]tur aut esuriens mittatur in pascuum, sed ante concisis intubis uel lactucae foliis saturetur. nam si adhuc parum firmus indigens ciborum peruenit in pascuum, fruticibus aut solidioribus herbis obluctatur ita pertinaciter ut collum abrumpat. milium quoque aut etiam triticum mixtum cum aqua recte praebetur. atque ubi paulum se confirmauit, in gregem coaequalium conpellitur et hordeo alitur. quod et in matricibus praebere non inutile est.

Pullos autem non expedit plures in singulas haras quam 9
uigenos adici, nec rursus omnino cum maribus includi, quoniam ualidior enecat infirmum. cellas in quibus incubitant siccissimas esse oportet substratuique habere paleas uel, si eae non sunt, crassi⟨ssi⟩mum quoque foenum. cetera eadem quae in aliis generibus pullorum seruanda sunt, ne coluber, ne uipera faelesque aut etiam mustela possit aspirare, quae fere pernicies ad internecionem prosternunt teneros.

Sunt qui hordeum maceratum incubantibus adponant, nec pa- 10

3–5 *Varro rust. 3, 10, 5* 5–6 *Varro rust. 3, 10, 6; Geop. 14, 22, 6*
9–16 *Varro rust. 3, 10, 4* 17–50: 4 *Varro rust. 3, 10, 6; Geop. 14, 22, 10*

1 conpungatur *ed. Ald.*: conpungantur *codd.* esuriens **A** esuriens *uel* exuriens **R** esuries **S** esurientes **p** 2 sed ante . . . saturetur *om.* **ψ** sed ante . . . in pascuum *om.* **wb**[1] saturentur **oscp** 3 si **SAφ** si est **R** 4 fruticibus **oç** fructicibus **SAR** fructibus **aiscdlyp** aut solidioribus . . . abrumpat *om.* **w** herbis *om.* **p** obluctantur **lr** oblectatur **ọnx**[1] 5 obrumpat **ebr** obrumpant **l** abrumpit **ä** tritticum **S** 6 atque ubi . . . conpellitur *om.* **œ** paulum se **Sp** laulū se **A** se paulum **R** se paululum **zär** 7 ordeo **R** *aliquot* immatricibus **S**

9 aras **A** *et* **R** *aliquot* 10 uicenos **AR** maioribus **cp** 11 infimum **SA** 12 oportet] conuenit **d** substratuique **SAφψç** substratuque **ahωbfryøp** substractuque (-taque **c**) **ϰ** substractasque **kγæ** habere] fere **p** pales **S** eas **A**[1] si eae] sicce **p** he(a)e *uel* he **scγ** hec **l** ea **A**[1] 13 crassissimum *Schn.*: crassimum **SA**[2] crassinū **A**[1] gratissimum **R** gatissimum **é** 14 ne coluber ne feles ne uipera **p** ne] nec **l** et **cdqγ** uel **æ** phalesque **aw** phaleosque **e** philesque **l** 15 possit aspirare] assit **p** 16 internitionem **AR** interiorem **a** teneros prosternunt **p** prosternunt *om.* **œ**

17 ordeum **R** *aliquot* paciantur **S** *et* **R** *aliquot*

tiantur matrices saepius nidum relinquere. deinde pullis exclusis primis quinque diebus polentam uel maceratum far sicut pauonibus obiciunt. nonnulli etiam uiride nasturcium consectum minutatim cum aqua praebent, eaque eis est esca iucundissima. mox ubi quattuor mensum facti sunt, farturae maximus quisque destinatur, quoniam tenera aetas praecipue habetur ad hanc
11 rem aptissima. et est facilis harum auium sagina, nam polentam et pollinem ter die, nihil sane aliud, dari necesse est, dummodo large bibendi potestas fiat, nec uagandi facultas detur; sintque calido et tenebricoso loco. quae res ad creandas adipes multum conferunt. hoc modo duobus mensibus pinguescunt etiam *maximi*, nam pullities saepe quadraginta diebus op[t]ima redditur.

De anatibus

15 Nessotrophi⟨i⟩ cura similis, sed maior inpensa est. nam clausae pascuntur anates, quercedulae, boschides, ph*a*la[g]rides

5–10 *Varro rust. 3, 10, 7 (cfr Goetz, Festschrift Judeich, 1929, p. 53); Pallad. 1, 30, 3* 11–12 *Varro rust. 3, 10, 7; Pallad. 1, 30, 3* 13 *cap. 15: cfr Varro rust. 3, 11 et Geop. 14, 23*

1 nutrices **l** pullis *om.* **α** excus(s)is **R** *aliquot* 2 maceratum **R** carata **S** caratam **A** fari **S**¹ farri **S**² faris **A**¹ farris **A**² pauononis **A**¹ pauoninis **S** pauonis **A**² 3 obiunt **S**¹ uiride *om.* **azx** confectum **SA** *et* **R** *plerique* 4 minutatum **wnl** inmutatim **y** minutim **v** eis *om.* **p** iocundissima **R** *aliquot* iucundissimam **SA** mundissima **wl** 5 mensium **A²R** facti *om.* **cdqϙnx¹** farcturę **t** maximus quisque] maximusque **cdqnx¹** maximisque **ϙ** 7 aptissimam **ϰ** facilius **dquœϙnx¹p** saginam **SAa** nam praeter polentam **R** 8 pollinam **A¹** ter die *om.* **p** sani **Aẹ** aliud *om.* **p** 10 et *om.* **γ** (*exc.* **t**) tenebricoso (tenebroso **αeälp** tenebrosoque **d**) loco quae **AR** tenibricosolo quoque **S** creandas] credendas **ϰüx¹** creandum **l** *om. u. sp. r.* **n** dapes **nx¹** 11 maximi nam *Önnerfors, Eranos 1954, p. 218 (cfr Pallad.* maiores): patriminam **SAp** propter nimiam **R** 12 pollicies **p** pullitiem *uel* pollitiem **R** pollinem **ü¹ϙnx¹t** opima *ed. Beroaldi 1494:* optima *codd.*

De (XIII De **S**) anatibus **SAhφmoslyøçæ** 13 nessotrophii *Gesner* (*cfr p. 51 u. 7 et p. 53 u. 9*): nes(s)otrophi **zϰγp** nossotrophi **SAh¹φibfïryç** nissotrophi **a** νησσοτροφι(α) **h²kosæ** no *cum lac.* **ä** *om. u. sp. r.* **mvtø** cura **SR** tura **Aah¹φ** τουρα **h²** ζουρα **k** *om.* **væ** sed **R** est **SA** est sed **γ** est *om.* **nt** 14 clauso **γ** (*exc.* **t**) quercedul **A** bos *cum lac.* **zä** similesque uolucres *etiam ante* phalagrides **A** phalagrides *scripsi* (*Varro rust. 3, 11, 4*): plargides **SA** philagrides **R** *Pol.* philagriges **ju** philargides **ä**

similesque uolucres, quae stagna et paludes rimantur. locus planus eligitur, isque munitur sublimiter pedum quindecim maceria. deinde clatris superpositis grandi macula retibus contegitur, ne aut euolandi sit potestas domesticis auibus, aut aquilis et accipitribus inuolandi. sed ea tota maceries opere 2 tectorio leuigatur extra intraque, ne feles aut ui⟨u⟩erra perrepat. media deinde parte nessotrophii lacus defoditur in duos pedes altitudinis, spatiumque longitudinis datur et latitudinis quantum loci conditio permittit.

Orae lacus ne corrumpantur uiolentia restagna⟨n⟩tis undae, 3 quae semper influere debet, opere signino consternuntur, easque non in gradus oportet erigi sed paulatim cliuo subsidere, ut tamquam e litore descendatur in aquam. solum autem stagni per circuitum, quod sit instar modi totius duarum partium, lapidibus inculcatis ac tectorio muniendum est, ne possit herbas euomere, praebeatque nantibus aquae puram superficiem.

2–3 *Varro rust. 3, 11, 2* 3–6 *Varro rust. 3, 11, 3* 10–13 *Varro rust. 3, 11, 1*

1 quae *om.* **üϙnx^{1}v** *post* rimantur *rubr.* De piscinis faciendis **zdqϙ** De piscinis **g** 3 glandi **A^{1}** grandis **γ** 4 sit potestas . . . inuolandi *om.* **i** potestas sit **ω** 5 et] aut **z** uel **ä** ac **l** ea tota **AR** eat opta **S** tota **ωbæ** opere **R** opere et **ϙnx^{1}** oportet **SA** 6 ectorio **S** rectorio **c** ne] nec **wiz** *om.* **k** feles **SA^{2}** pheles **R** fles **A^{1}** aut] nec **wψ** uiuerra *Victorius:* uierra **SA** uipera **R** repat **SA** 7 medio **SA** deinde] demum **ω** partu **ϙnx^{1}** nes(s)otrophi(i) **R** nossotrophii **SAφiälr** nessotrophe **p** defodiuntur **p** 8 longitudini **ju** longitudine **ä** dator **A^{1}** latitudinis **SAahk^{2}** latitudini **R** latitudine **x^{1}** altitudini **cyø** altitudinis **k^{1}** 9 locis **SA** condicio **A** *et* **R** *aliquot* condictio **br** permitt- **SA**
10 -ore **SA** ora **R** uolentia **S** restagnantis *ed. Ald.:* restagnatis **S** restagnati sunt **AR** restagnant **p** undae quae **S** undaeque **R** undique **osl** deq; **A** auidique **ϙnx^{1}** *om.* **ah^{2}k** 11 debent **R** siganio **ϙnx^{1}** consulternuntur **S^{1}** consubsternuntur **S^{2}** eaque **SA** 12 non *om.* **ϙnx^{1}** cliue **ω** *om.* **wr** 13 descendantur **SA** descendant **zϙnx^{1}** 14 tuarum **A^{1}** 15 lapidibus *om.* **cdqϙnx^{1}** incolcultatis **A** inconcultatis **h^{2}k** ac **R** ad **SA^{1}** at **A^{2}** 16 praebeantque **uγ** nantibus] meatibus **ψ** aquae **R** adaque **ψ** ad aquam **Aφt** ad quam **S^{1}ah^{2}k** aquam **S^{2}ωbr^{1}y^{1}**

4 Media rursus terrena pars esse debet, ut colocasiis conseratur aliisque familiaribus a[t]quae uiridibus quae inopacant auium receptacula. sunt enim quibus cordi est uel insulis tamaricum aut scirporum frutectis immorari, nec ob hanc tamen causam totus lacus siluulis occupetur, sed, ut dixi, per circuitum uacet, ut sine inpedimento, cum apricitate diei gestiunt aues, nandi
5 uelocitate concertent. nam quemadmodum desiderant esse quo inrepant et ubi delitiscentibus fluuialibus animalibus insidientur, ita offenduntur si non sunt libera spatia quae permeent. extra lacum deinde per uigenos undique pedes gramine ripae uestiantur; sintque post hunc agri modum circa maceriam lapide fabricata et expolita tectoriis pedalia in quadratum cubilia quibus innidificent aues, eaque contegantur intersitis buxeis uel myrteis fruticibus, qui non excedant altitudinem parietum.
6 Statim deinde perpetuus canaliculus humi depressus construatur, per quem cottidie mixti cum aqua cibi decurrant. sic enim pabulatur id genus auium. gratissima est esca terrestris

---

11–13 *Varro rust. 3, 11, 2* 17–53: 4 *Geop. 14, 23, 2–3*
15–17 *Varro rust. 3, 11, 2* 17–53: 4 *Varro rust. 3, 11, 3*

---

2 aquae *ed. Ald.:* atque *codd.* (*cfr e.g. 7, 3, 20 et 8, 3, 9*) uiridis **A** 3 in *ante* insulis *add.* **œüϙnx**[1] tamaricum *uel* thamaricum **R** tramaricum **SA** ea maritum **ä** 4 stirporum **R** *aliquot* frutectis **SA**[2]**ae** frutectibus **A**[1] fructetis **R** frutecis **q** frutetis **düç** frucetis **j** fructices **ϙnx**[1]**t** fructicis **s** fructectis **y** structetis **w** 5 lacus **SA** locus **R** siluulis] siliginis **zä**[2] 6 apricitatem **SA** diei **R** die **S** dies **cdqϙnx**[1]**æ** di- **A** aues *om.* **t** 7 quamadmodum **A**[1]**g** quo **l** qui **SAR** (*cfr 8, 4, 6*) 8 delitescentibus **R** fluuiaticis **R** insidiantur **l** insidientem **k** insidentur **ϙx**[1] *om.* **n** 9 ita **SR** ut **A** effodiuntur **SAzϰγfryø** effodiunt **ä** sint **SA** *et* **R** *aliquot* quae **S** qua **R** *om.* **A** pernicent *uel* peruicent **msgϙnx**[1]**v** pornicent **o** peruitaē **ü** 10 uigenos **Sk** uicenos **AR** undequi **SA** pedos **A**[1] 11 suntque **Ab** 12 fabricata **SAec** fabricatam **R** fabricatum **ω** fabrefactam **ä** expoliata **Sg** 13 nidificent **R** nidificant **k** contegatur **SAφ** insistentibus **p** uel] aut **cdqγ** 14 myrticis **zä** mirticis **wi** myrtetis **m** mirtetis **osb** fruticibus **SAahfy** fructicibus **R** 15 canalicus **A**[1] 16 cotidie **Aul** quot(t)idie **R** cibi] sibi **cdqγ** (*exc.* **t**) *om.* **e** 17 pabulatur **R** rabulatur **A** ambulatur **S** depabulatur **wψ** *post* est *add.* et **cqϙnx**[1] esca *om.* **aœ**[1] ęstas **z**

leguminis panicum et milium, nec non et hordeum. sed ubi copia est, etiam glans ac uinacea praebentur. aquatilis autem cibi si sit facultas, datur cammarus et riualis hallecula uel si qua sunt incrementi parui fluuiorum animalia.

Tempora concubitus eadem quae ceteri siluestres alites ob- 7
seruant Martii sequentisque mensis, per quos festucae surculique in uiuariis passim spargendi sunt, ut colligere possint aues quibus nidos construant. sed antiquissimum est, cum quis nessotrophium constituere uolet, ut praedictarum auium circa paludes, in quibus plerumque fetant, oua colligat et cohortalibus gallinis subiciat. sic enim excusi educatique pulli deponunt ingenia siluestria, clausique uiuariis haut dubitanter progenerant. nam si modo captas auis, quae consueuere libero uictu, custodiae tradere uelis, parere cunctantur in seruitute. Sed de tutela nantium uolucrum satis dictum est.

Verum opportune, dum meminimus aquatilium animalium, **16** **De piscium cura**
ad curam peruenimus piscium, quorum reditum quamuis alie-

8–11 *Geop. 14, 23, 4* 16 *cap. 16: cfr Geop. 20*

---

1 non et] non **güǫnx**^{1}**v** ordeum **A** *et* **R** *aliquot* 2 ac] a **ωb** et **aγ** praebeatur *uel* praebeantur **R** aquatili **S** aquatilibus **R** atque uasilibus **k** cibi **S** cibis **AR** 3 cam(m)ariis *uel* caminariis **R** *aliquot* canuariis **œǫnx**^{1}**v** gammarus **ç** *om. u. sp. r.* **r** allecula **R** *aliquot* mallecula **p** si *om.* **A**
5 tempora *om.* **ǫnx**^{1} eadem quae] eadem **S**^{1} eademq; qu(a)e **ϰǫnx** ceterae **S**^{2} alites] aues **œ**^{1}**ǫnx**^{1} illices **l** obseruent **ω** 6 festucae **R** fetu **SA** 7 uiuariis **Sx**^{1}**p** uiariis **A**^{1}**t** auiariis **A**^{2}**R** sunt *om.* **ωx** 8 construunt **AR** consternunt **œüǫnx**^{1} consternant **t** conseruunt **m** conseruant **p** cum quis *om.* **p** 9 nessotrophium **R** nessotrophum **cǫnx**^{1} nossotrophium **SAφiz** 10 ferant **ψ** fetunt **p** colligant **R** *aliquot* 11 subiiciant **x**^{1}**p** excussi **A**^{2}**R** exclusi **d** 12 clausisque **iωǫnrp** uiuarii **ψ** haud **A**^{2}**R** aut **A**^{1} 13 aues **R** *aliquot* consueuere libero *om.* **SA** 14 conantur **os**
15 tutela nantium **S**^{2}**R** tulantium **S**^{1}**A**
De (XIIII De **S**) piscium cura **SAhwosblyç** De piscium cura et inclusione **ψ** De piscibus alendis et includendis **gǫ** De piscibus alendis (a)ł includendis **dq** De piscibus faciendis et piscibus alendis **m** De piscinis **ø** De piscinis faciendis et piscibus alendis **t** 16 meminimimus **S**
17 cura **A**

nissimum agricultoribus putem — quid enim tam contrarium
est quam terrenum fluuido? —, tamen non omittam. nam et
harum studia rerum maiores nostri celebrauerunt, adeo quidem
ut etiam dulcibus aquis fluuiatilis cluderent pisces, atque
eadem cura mugilem squalumque nutrirent qua nunc muraena
2 et lupus educatur. magni enim aestimabat uetus illa Romuli et
Numae rustica progenies, si urbanae uitae comparetur uillatica,
nulla parte copiarum defici; quamobrem non solum piscinas
quas ipsi construxerant frequentabant, sed etiam quos rerum
natura lacus fecerat conuectis marinis seminibus replebant.
inde Velinus, inde etiam Sabatinus, item Volsiniensis et Ciminius
lupos auratasque procreauerunt, ac si qua sunt alia piscium
3 genera dulcis undae tolerantia. mox istam curam sequens aetas
aboleuit, et lautitiae locupletium maria ipsa Neptunumque
clauserunt iam tum auorum memoria cum circumferretur
Marcii Philippi uelut urbanissimum, quod erat luxuriose factum
atque dictum. nam is forte Casini cum apud hospitem cenaret,

2–56: 3 *cfr Varro rust. 3, 3, 8–10*

---

1 agriculturibus **S^{1}A^1** quid] quos **S^1** 2 est **SA** excogitare **R** excogitari **t** putem **p** quam **SA** quenquam **R** queam q̄ **eωbfyç** q̄; q̄; **r** queam **l** queat **t** potest quam **æ** tamen non] non tamen **dγ** non **q** 4 etiam *om.* **k** aquibus **SA** fluuiatilis *scripsi:* afluuiatilis **SA** fluuiales **R** marinos **t** cluderent *scripsi:* cludent **SA** clauderent **R** 5 muligem **os** squalumque **SAαjuflr^{2}yøçp** squarumque **φi** scarumque **ωdqγbr^{1}æ** scatumque **c** squaliumque **z** qualiumque **ä** 6 (a)estimabat **SA^{2}αφädüx^{2}fyçæ** (a)estimabant **motb** estimabit **i** estimat **p** extimabat **qjuø** existimabat **zcœvlr** existimabant **sϙnx^1** stimabat **g** stabat **A^1** 10 confectis **A** replebat **SA** 11 belinus **A^1** uolsinensis **R** *aliquot* uolsiriensis **cqü** uolisiriensis **nx^1** uolifiriensis **ϙ** bolsiniensis **SA^1** ciminius **SAe** ciminus **αwiäjugüx^{2}tflrçp** siminus **ø** cyminus **v** ceminus **ωbæ** cenimus **c** cicinus **y** ciminis **z** cemmus **d^{1}q** ceninus **d^2** seminis **œϙnx^1** 12 piscium *post* genera **kγ** 13 ethas **A** 14 locupletum **R** *aliquot* ipsa . . . memoria *om.* **b** 15 iam **SAe** etiam **R** auorum **R** quorum **SA** *om.* **x^1** memoriam **SAαeω** cum *om.* **w** 16 luxuriose **Shbr^{1}y^{1}æ** luxoriose **Aakφψ** luxuriosissime (*uel* luxo-) **κγ** luxuriosissimum (*uel* luxo-) **ωflr^{2}y^{2}øç** luxuriorissime **p** 17 casini] casu **ϙnx^1** aput **A^1**

appositumque e uicino flumine lupum degustasset atque ex-
puisset, inprobum factum dicto prosecutus, peream, inquit,
nisi piscem putaui. hoc igitur periurium multorum sub- 4
tiliorem fecit gulam, doctaque et erudita palata fastidire docuit
fluuialem lupum, nisi quem Tiberis aduerso torrente defetigasset.
itaque Terentius Varro, nullus est, inquit, hoc saeculo ne-
bulo ac mintho qui non iam dicat nihil sua interesse,
utrum eiusmodi piscibus an ranis frequens habeat
uiuarium. ac tamen isdem temporibus quibus hanc memorabat 5
Varro luxuriam maxime laudabatur seueritas Catonis, qui
nihilominus et ipse tutor Luculli grandi aere sestertium milium
quadringentorum piscinas pupilli sui uenditabat. iam enim
celebres erant deliciae popinales cum ad mare defer⟨r⟩*e*ntur
uiuaria, quorum studiosissimi, uelut ante deuictarum gentium
Numantinus et Isauricus, ita Sergius Orata et Licinius Muraena
captorum piscium laetabantur uocabulis. sed quoniam sic mores
obcalluere, non ut haec usitata uerum ut maxime laudabilia et 6
honesta iudicarentur, nos quoque ne uideamur tot saeculorum

6–9 *Varro rust. 3, 3, 9* 9–12 *Varro rust. 3, 2, 17; Macrobius 3, 15, 6*
14–16 *cfr Plin. nat. 9, 168–170; Macrobius 3, 15, 2*

---

1 oppositumque **os** degutasset **S**^{1} deguttasset **A**^{1} exspuisset **A** ex(s)puisse **ϙnx**^{1} 2 inprobum *om.* **A**^{1} prosequutus **R** *aliquot* 3 pisces **γ** igitur *om.* **p** multorei **ϙnx**^{1} multo unde **œ** 5 defatigasset **k**^{1}**äoscdtbø** 6 terrentius **SA**^{1}**a** hoc seculo inquit **l** nebulo **zä** nebullus **SA**^{1} nebulus **A**^{2}**R** (*u. Goetz, Festschrift Judeich, 1929, p. 51*) 7 ac] aut **ωϙnx**^{1} mintho **SAeä** minthon **R** dicat **SAø** dicit **R** 8 frequens **SR** flere quis **A** abeat **S**^{1} 9 ac **SAc** at **R** iisdem *uel* hisdem *uel* hiisdem **R** *aliquot* hanc **R** hunc **zäœ** hinc **v** h(a)ec **SAφ** memorabas **α** 10 luxuriam **Sφ** luxoriam **A** luxuriem *uel* luxoriem **R** laudabantur **e** laudatur **SA** 11 lucilli **SA**^{1}**cdqϙnx**^{1} intuli **h**^{1} sextertium **R** *plerique* sestertiis **S** 12 pupilli *om.* **A** sui **SR** ui **A** iam] tam **γ** 13 dilitiae **A**^{1} deferrentur *ed. Ald.*: defertur **SA** deferantur **R** *Pol.* deterantur **x**^{1} deserantur **ϙn** 15 aurata **R** 17 obcalluere **ah**^{2}**l** occalluere **k** obcaluere **SAR** obcalcauere **cdqœüϙnx**^{1} obcaulere **b** ut *om.* **ϙp** usitate **S**^{1} usitata . . . maxime *om.* **œ**^{1} 18 tot **SAφ** tot iam **R**

seri castigatores, hunc etiam quaestum uillaticum patri familiae demonstra[re]mus.

Qui siue insulas siue maritimos agros mercatur, propter
exilitatem soli, quae plerumque litori uicina est, fructus terrae
7 percipere non potuerit, ut ex mari reditum constituat. huius
autem rei quasi primordium est naturam loci contemplari, quo
piscinas facere constituerit. non enim omnibus litoribus omne
genus haberi potest. limosa regio planum educat piscem, uelut
soleam, rhombum, passerem, eadem quoque maxime idonea est
conchyliis, murici⟨bu⟩s et ostreis, purpurarumque tunc concha-
8 rum pectunculi⟨s⟩, balani⟨s⟩ uel sphondili⟨s⟩. at harenosi
gurgites planos quidem non pessime, sed pelagios melius pascunt, ut auratas ac dentices, Punicasque et indigenas umbras, uerum conchyliis minus apti. rursus optime saxosum mare nominis sui pisces nutrit, qui scilicet, quod in petris stabulentur, saxatiles dicti sunt, ut merulae turdique, nec minus melanuri[a].

---

1 seri] fieri **ψcdqγ** quętum **S**^{2}**A** quę **S**^{1} patris **R** *aliquot* 2 demonstramus *scripsi:* demonstraremus **SAR** demonstremus **p**

3 insulas **R** in insula **SA** mercatur **SAφju** mercaretur **ψdqϙx**^{1} mācharetur **c** marcaretur **n** mercatus **R** 4 exilitate **A** terrae **SR** ferre **A** 5 percipere non potuerit **R** percipuerit **SA** ut] et **cdqϙnx**^{1} mare **A** 6 primordiam **A**^{1} est *om.* **ϙnx**^{1} natura **cqϙn** nam **dx** quo **R** quod **SA**^{1} qui **A**^{2}**ah**^{2}**k** 7 constitueris **R** 9 soleant **A**^{1} *om.* **w** rombum **R** *aliquot* ritombum **A**^{1} et hombum **iz** et hembum **ä** eadem **S**^{2}**R** edem **S**^{1}**A** 10 conchyliis **l** conchiliis **A**^{2}**R** conciliis **SA**^{1} (*cfr 8, 16, 8 et 17, 9*) muricibus *ed. Ald.:* muricis *codd.* ostrei **SA** tunc **SA** tum *uel* cum **R** *om.* **zγ** concarum **R** *aliquot* harum **A** 11 pectunculis *ed. Ald.:* pectunculi **R** pectiunculi **SA**^{2} pectiuncula **A**^{1} pectuniculi **d** pectiniculi **φψ** petunculi **øp** percunculi **l** balanis *ed. pr.:* balani **SR** blani **Aφju** balari **p** sphondilis *ed. pr.:* sphondili **SA**^{2}**R** sphondyli **A**^{1}**ef** spondili *uel* spondyli **R** *aliquot* ad **S**^{1}**A**^{1} 12 non *om.* **v** pessime **αωσ** spessime **S** spissime **A** spis(s)issime **wψ** saepissime **e** proxime **κγ** *om.* **v** 13 ac] et **zcγb** indigenas **Sah**^{2}**ωcdqüϙx**^{2}**tblrøçæp** indigenos **Aeψju** indigeneas **g** indigneas **œnx**^{1}**v** indignos **w** ondigenas **fy** undigenas **h**^{1} umbrasue **R** 14 conchiliis **A**^{2} *et* **R** *plerique* saxorum **os** 15 sexatiles **bfy** 16 turbidique **αyø** nec minus *om.* **ω** melanuri *ed. Ald.:* melanuria **SAR** luclamiria **œϙnx**^{1}

Atque ut litorum sic et fretorum differentias nosse oportet, 9
ne nos alienigenae pisces decipiant. non enim omni mari potest
omnis esse, ut helops, qui Pamphilio profundo nec alio pascitur,
ut Atlantico faber, qui generosissimis piscibus adnumeratur in
nostro Gadium municipio — eumque prisca consuetudine zaeum
appellamus —, ut scarus, qui totius Asiae Graeciaeque litore
Sicilia tenus frequentissimus exit, numquam in Ligusticum nec
per Gallias enauit ad Hibericum mare. itaque ne si capti 10
quidem perferantur in nostra uiuaria, diuturni queant possideri.
sola ex pretiosis piscibus muraena, quamuis Tartesi⟨i⟩ pelagi,
quod est ultimum, uernacula, quouis hospes freto peregrinum
mare sustinet.

Sed iam de situ piscinarum dicendum est.

De positione piscinae

Stagnum censemus eximie optimum quod sic positum est ut **17**
insequens maris unda priorem summoueat, nec intra conseptum
sinat remanere ueterem. namque id simillimum est pelago, quod
agitatum uentis adsidue renouatur nec concalescere potest,
quoniam gelidum ab imo fluctum reuoluit in partem superiorem.
id autem stagnum uel exciditur in petra, cuius rarissima est
occasio, uel in litore construitur opere signino. sed utcumque 2

4–6 *Plin. nat. 9, 68*

---

1 *post* ut *add.* hic **SAah[2]k** 3 elops (clops **cx[1]**) **äϰγr** pamphilio **S** *et* **R** *aliquot* pamphilo **ωœb** 4 atlantico *uel* athlantico **R** aticantico **SA** generosissimus **Sϙnx[1]** pisces **A** 5 gaudium **A[1]R** eum quem **Sα** consuetudinem **S** z(a)eum **SAR** zacum **a** raeum **ψ** reum **g** et tum **nx[1]** etum **ϙ** et cum **cjœ** et eum **dquü[1]** tharum **l** 6 scharus **SA** *et* **R** *plerique* scaurus **trp** 7 sicili(a)e **R** *aliquot* siciliae a- **A** exiit **A** ligustum **cdq** ligusti **A** 9 perforantur **e** queant **SR** quo eant **A** 10 preciosis **S** tartesii *Schn.* (*cfr Gell. 6, 16, 5 e Varrone* muraena Tartesia): t(h)arsensi **R** tharsesi **ah[2]kp** partesit **SA** *ante* pelagi *add.* carpat(h)i(i)que **R** carpasi **p** 11 uernacula **ϰγp** uernaculo **SAR**
13 iam] eam **A[1]**
De (XV De **S**) positione piscinae **SAosqbyçæ** De positione piscinarum **zäl** De situ piscinae **h** 14 quod **SR** quotque **A** 16 uetere **SA** 19 excitur **SA** impetra **A** 20 signino] sign *cum lac.* **zä** *om.* **w**

fabricatum est, si semper influente gurgite riget, habere debet specus iuxta solum, eorumque alios simplices et rectos, quo secedant squamosi greges, alios in cocleam retortos nec nimis spatiosos, quibus muraenae delitiscant; quamquam nonnullis commisceri eas cum alterius notae piscibus non placet, quia si rabie uexantur, quod huic generi uelut canino solet accidere, saepissime persequuntur squamosos plurimosque mandendo
3 consumunt. itineraque, si loci natura permittit, omni lateri piscinae dari conuenit. facilius enim uetus summouetur unda, cum quacumque parte fluctus urget per aduersa patet exitus. hos autem meatus fieri censemus per imam consepti partem, si loci situs ita conpetit, ut in solo piscinae posita libella septem pedibus sublimius esse maris aequor ostendat. nam piscibus stagni haec in altitudinem gurgitis mensura abunde est; nec dubium quin quanto magis imo mari ueniat unda, tanto sit
4 frigidior, quod est aptissimum nantibus. sin autem locus ubi uiuarium constituere censemus pari libra cum aequore maris est, in pedes nouem defodiatur piscina, et infra duos a summa parte cuniculis riui perducantur, curandumque est ut largissime ueniant, quoniam modus ille aquae iacentis infra libram maris non aliter exprimitur, quam si maior recentis freti uis incesserit.

1 si semper *om.* **α** influentem gurgitem **S** rigit **A** haberi **SA** *et* **R** *aliquot* 2 species **A**^{1}**œ** pecus **p** *om.* **ϙnx**^{1} earumque **A** altos **φ** quo . . . retortos *om.* **œ**^{1} 3 secadant **SA** squamosi] quam osi **A**^{1} cocliam **S** coclios **A**^{1} coclia **A**^{2} clocleam **ω** cloacam **γ** nimis] minus **cdqx**^{2}**v** 4 spatiosus **A** spetiosos **a** delitescant **R** 6 quod huic . . . persequuntur *om.* **h**^{1} 7 sepissime **SAal** s(a)euissime **R** persecuntur **SA** *et* **R** *aliquot* squamosos] quam osos **A**^{1} plurimusque **S**^{1} 8 itinere **A**^{1} -que si **SR** quasi **Aah**^{2}**k** latere **kosκγø** 10 cum *om.* **p** urguet **ahmκx**^{2}**bø** urgeat **gt** urgent **l** urg *cum lac.* **zä** arguet **r** irrigue **k** uiget **v** aduersa **SAφzä** aduersam **R** 11 imam] unam **R** *aliquot* 12 loci situs **R** locus **SA** (*cfr e.g. 9, 5, 1*) sole **ω** piscina **oscqœϙnx**^{1} 13 ostendebat **ωcdqϙnx**^{1}**b** ondat **j** 14 *post* stagni *add.* loci situs **izωcdqγæ** loci **ä** loci situs ita competit . . . septem pedibus **b**^{1} haec in *om.* **p** in *om.* **R** *aliquot* mensura gurgitis **p** 15 ueniat **SA**^{2}**tp** uenit **A**^{1}**R** 18 intra **R** ad **SA** 19 cuniculis **SAah**^{2}**ku** cuniculos **R** *post* ut *add.* quam **R** 20 quoiam **SA** 21 maiore **S**^{1}**A**^{1}

Multi putant in eiusmodi stagnis longos piscibus recessus et 5
flexuosos in lateribus specus esse fabricandos, quo sint opaciores aestuantibus latebrae. sed si recens mare non semper stagnum permeat, id facere contrarium est, nam eiusmodi receptacula nec facile nouas admittunt aquas, et difficiliter ueteres emittunt, plusque nocet putris unda quam prodest opacitas. debent tamen similes uelut cellae parietibus excauari, 6
ut sint quae protegant refugientis ardorem solis, et nihilominus facile quam conceperint aquam remittant. uerum meminisse oportebit ut riu⟨i⟩s per quos exundat piscina praefigantur aenei foraminibus exiguis cancelli, quibus inpediatur fuga piscium. si uero laxitas permittit, e litore scopulos, qui praecipue uerbenis algae uestiuntur, non erit alienum per stagni spatia disponere, et quantum comminisci ualet hominis ingenium repraesentare faciem maris, ut clausi quam minime custodiam sentiant.

Hac ratione stabulis ordinatis aquatile pecus inducemus. 7
sitque nobis antiquissimum meminisse etiam in fluuiatili negotio, quod in terreno praecipitur,

et quid quaeque ferat regio.

neque enim si uelimus, ut in mari nonnumquam conspeximus,

---

20 *Verg. georg. 1, 53*

---

1 longis **SA** et] est et **SA** 2 flexuoso **g** flexuosus **ü** fluxuosos **A**^{1}**wcdqϙæ** fluxuosus **n**^{1}**x**^{1} 3 (a)estuantes **œϙnx**^{1}**v** 5 aquas . . . emittunt *om.* **œ**^{1} et **SAah**^{2}**k** nec **R** nec nisi **t** difficulter **R** 7 opactas **SA**^{1}**œ** tamen *om.* **A** 8 refucientis **A**^{1} refugientem **ωcd**^{1}**qœϙnx**^{1}**b** defugientis **p** 9 facile *om.* **œϙnx**^{1} facere **v** quam *om.* **A** 10 ut riuis *ed pr.:* utrius **SAR** ut riuus **l** utri **c** uerius **ϙnx**^{1} praefigantur **t** pr(a)efigentur **R** praeficantur **S** praeficentur **A** 11 ahenei **eu** aheni **w** aena **d** atenei **ah**^{2}**k** eneis **p** haenei **o** expediatur **ϙnx**^{1} 12 si uero] sed nemo **ϙnx**^{1} lassitas **cdqγ** 13 uerbenis **R** *Pol.* ueluenis **SA** uerbinis **z** uerbius **ä** algae (aliae **w**) uestiuntur **SR** acleue sciuntur **A** stagini **SA** 15 maris **SAh**^{2}**ä** ueri maris **R**
17 hoc **A**^{1} ordinata **S** 18 nobis **x**^{2} nouis **SAR** fluuiali **wψvrp** 19 terreno] marino **t** 20 et] ut **wi** *om.* **b** quod **ϙnx**^{1} *post* regio *add.* oportet si quis in eo **SAφψ**

in uiuario multitudinem mullorum pascere queamus, cum sit 8 mollissimum genus et seruitutis indignantissimum. raro itaque unus aut alter de multis milibus claustra patitur. at contra frequenter animaduertimus intra septa pelagios greges inertis mugilis et rapacis lupi. quare, ut proposueram, qualitatem litoris nostri contemplemur, et si uidemus scopulosam probemus. turdi complura genera merulasque et auidas mustelas, tum etiam sine macula — nam sunt et uarii — lupos includamus; item flutas, quae maxime probantur, muraenas et si quae sunt 9 alia[e] saxatil*i*s notae qu*o*rum pretia uigent; nam uile ne captare quidem, nedum alere conducit. possunt ista eadem genera etiam litoris harenosi stagnis contineri. nam quae limo coenoque lita sunt, ut ante iam dixi, conchyliis magis et iacentibus apta sunt animalibus.

Neque est eadem lacus positio quae recipit cubantis, *ne*que eadem praebentur cibaria prostratis piscibus et rectis. namque soleis ac rhombis et similibus animalibus humilis in duos pedes piscina deprimitur ea parte litoris quae profundi recessu

---

1 mulorum **S** *et* **R** *aliquot* nullorum **A** multorum **e**   2 mollissimum] nobilissimum **zäωb**   indignantissimum **cjugüx[2]vtbflr[2]yø ł** indignantissimum *Pol.* indignissimum **SAR**   raro itaque] raroque **o** raro **msb** *om.* **y**   3 unus **SR** uenies **A**[1] uenus **A**[2]   milibus **R** mulibus **SA**   clausa **A**[1]   at] aut **çnx**[1]   4 pelagius **A**[1]   gregis **R** *aliquot*   6 et si **Saφψl** sed **e** si **AR**   scopulosam **S** scopulos an **AR**   7 auidos **SA**   8 includemus **γ**   9 flutas **A[2]R** fluctas **äx**[2] fluitas **g** frutas **f** plautas **SA[1]p**   qui **t**   sint **S** *et* **R** *aliquot*   10 alia *Schn.*: aliae *codd.*   saxatilis *ed. pr.*: saxatiles **SAR** sexatiles **agnbfy** sexatilles **w**   quorum *Vrsinus p. 178*: quarum *codd.* (*cfr e. g.* *9, 3, 1*)   uiles **t**   11 quidam **SA**[1]   altere **A**[1]   ista eadem] etiam ista **p**   12 etiam *om.* **p**   arenosi **R** *aliquot*   13 lita sunt **h[1]wψd[2]br[2]y[2]çæp** lata sunt **q** litascunt **S** litesunt **A**[1] litescunt **A[2]R** litescunt sunt **juγγy**[1]   iam ante **cdqγ**   conchiliis **A[2]R**   et iacentibus **SR** etiam ceptibus **A**

15 cubantibus **A**[1]   neque *Gesner:* atque *codd.*   prostratis **SA[2]ah[2]k** prostratas **A**[1] a prostratis **R** et prostratis **t**   erectis **R**   17 ac] et **φzp** at et **l** ac et **y**   rombis **R** *aliquot* rumbis **äcp** bombis **A**[1]   18 *ante* ea *add.* in **ψcdqγ**   profundi **p** profundo **R** frundi **S**[1] frondi **S[2]Aah[2]k**   recensu **A** recenti **ah[2]k**

numquam destituitur. spissi deinde clatri marginibus infiguntur, 10 qui super aquam semper emineant, etiam cum maris aestus intumuerit. mox praeiaciuntur in gyrum moles, ita ut conplectantur sinu suo et tamen excedant stagni modum. sic enim et maris atrocitas obiectu crepidinis frangitur, et in tranquillo consistens piscis sedibus suis non exturbatur, neque ipsum uiuarium repletur congerie, quam tempestatibus eructat pelagi uiolentia. oportebit autem nonnullis locis moles intercidi more 11 Maeandri paruis sed angustis itineribus, quae quantalibet hiemis saeuitia mare sine fluctu transmittant.

Esca iacentium mollior esse debet quam saxatilium. nam quia dentibus carent, aut lambunt cibos aut integros hauriunt, mandere quidem non possunt. itaque praeberi conuenit tabentis 12 halleculas et salibus exesam chalcidem putremque sardinam nec minus saurorum branchiam, uel quicquid intestini pelamis aut lacertus gerit, tum scombri carcharique et elacatae uenterculos, et — ne per singula enumerem — salsamentorum omnium purgamenta, quae cetariorum officinis euerruntur. nos autem plura nominauimus genera, non quia cuncta cunctis litoribus

---

1 clati **A** infiguntur **SAcφ** infinguntur **R** infunditur **a** 2 aqua **A** cum maris . . . complectantur *om.* $\mathbf{b}^1$ 3 girum **R** *aliquot* cyrum $\mathbf{A}^1$ complectatur $\mathbf{w\varrho nx}^1$ 6 piscibus $\mathbf{\varrho nx}^1$ piscibus piscis **w** 7 erutat $\mathbf{t}^1$ eruptat **kosr** 8 mules $\mathbf{A}^1$ more **SR** morem ac **A** 9 maeneandri **S** neandri **A** paruis] potius **cdq** $\mathbf{œü}^1\mathbf{\varrho nx}^1$ angustiis **A** quantalibet **R** quantalibus et **SA** 10 hiemi **SA** transmittat **R**

11 esca **SA** hi(n)c esca **R** sexatilium **ä** saxilium **c** sextalium **ωby** 12 qua (quae $\mathbf{S}^2$) dentibus **S** quadantibus **A** 13 mandare **SA** talentes **cp** 14 halleculam **SA** helleculas **ep** alleculas **c** calcidem **R** *aliquot* sardiniam **R** *aliquot* 15 saurorum *scripsi* (*u. Hss. p. 29*): aurorum **SA** scaurorum **R** brachia $\mathbf{œü\varrho nx}^1\mathbf{t}$ brachiam **hiæ** blacchiam **l** brachium in **a** quicquit **A** uel et **p** pelamis **R** pelanus *uel* pelamus **cdjuüϱnxvæ** pelas **i** pel *cum lac.* **zä** palemis **SAt** felamis **p** 16 gerit tum **eo** geritum **SA** gerit cum **R** elacate **ω** elecate $\mathbf{djux}^2\mathbf{vy\o p}$ eleutate **g** elacte **æ** lacte **az** lapt(a)e **SAR** cloaco **l** *om.* $\mathbf{œ}^1$ uenterculos *om.* $\mathbf{œ}^1$ 17 singule numerem (numere **A**) **SA** 18 purgamentorum $\mathbf{A}^1$ cetariorum **R** ceteriorum $\mathbf{h}^2\mathbf{cl}$ ceterarum **SA** ceterum **a** 19 nominauimus] enumerauimus uel nominauimus **ϱn**

exeunt, sed ut ex his aliqua quorum erit facultas praebeamus. 13 facit etiam ex pomis uiridis adaperta ficus et mitis digitis infractus unedo, nec minus elisum molle sorbum, quique sunt cibi sorbilibus proximi, ut e mulctra recens caseus, si loci conditio uel lactis annona permittit. nulla tamen aeque quam praedictae salsurae pabula commode dantur, quoniam odorata 14 sunt. omnis enim iacens piscis magis naribus escam quam oculis uestigat, nam dum supinus semper cubat, sublimiora spectat, et ea quae in plano sunt dextra laeuaque non facile peruidet. itaque cum salsamenta obiecta sunt, eorum sequens odorem peruenit ad cibos. ceteri autem saxatiles aut pelagi[c]i satis et his, sed et recentibus melius pascuntur. nam et hallecula modo capta et cammarus exiguusque gobio, quisquis denique 15 est incrementi minuti piscis, maiorem alit. si quando tamen hiemis saeuitia non patitur eius generis escam dari, uel sordidi panis offae uel si qua sunt temporis poma concisa praebentur. ficus quidem arida semper obicitur, eximia si sit, ut Baeticae Numidiaeque regionibus larga. ceterum illud committi non debet, quod multi faciunt, ut nihil praebeant, quia semetipsos etiam clausi diu tolerare possint. nam nisi piscis domini cibariis

---

2 uiridibus **A**^{1}**R** mitis] nucis **γ** digiti **cdqüϙnx**^{1} digitus **A** infractus unedo nec **SAh**^{2} infractis unedo nec **a** unedo nec **k** infracti sunt donec **φψbl** infracti sunt dedonec **R** infracti *lac.* donec **t** infractis sunt dei dedonec **h**^{1} 3 soruum **A**^{1} sconbrum **t**^{1} 4 soruilibus **A**^{1} sorbibus **är** *om.* **d** mulctra **ψp** multra **R** multis **SA** condicio **A** *et* **R** *aliquot* condictio **a** 5 laticis **A**^{1} aeque **R** quae **S** que **A** 6 odorata **S** moderata **AR** 8 dum *om.* **SAt** semper supinus **ψcdqγ** sublimius **R** sublimus **cdqgœüϙnxt**^{2}**l** sublimis **vt**^{1}**r** 9 aspectat **R** in *om.* **A** dextra . . . obiecta sunt *om.* **cdqüϙnx**^{1}. non *om.* **A** 11 sexatiles **R** *aliquot* pelagii *Schn. in comm.* (*cfr 8, 16, 8 et 17, 8*): pelagici **R** pelasgi **A**^{2} pelasci **SA**^{1} 12 et **SA** ex **R** sed *om.* **os** et] ex **ψκγæ** allecula **R** *aliquot* 13 camar(r)us *uel* camariis **R** *aliquot* gammarus **k** gobio **Sψως** cobio **Aαφr** gubio **R** gubbio **p** gabio **ϙnx**^{1} tobio **t**^{2} generum **ϙnx**^{1} 16 offae *om.* **ϙnx**^{1} tempores **A**^{1} 18 numedieque **A**^{1} reregionibus **A**^{1} *om.* **k** quia **SR** qui **A** 20 diu clausı **cdqγ** tollerare **A** *et* **R** *aliquot* dominici **A** ciuariis **S**^{1}

saginatur, cum ad piscatoris forum perlatus est, macies indicat eum non esse libero mari captum sed de custodia elatum, propter quod plurimum pretio detrahitur.

Atque haec uillatica pastio finem praesenti disputationi 16
faciat, ne inmodico uolumine lector fatigetur. redeamus autem sequenti exordio ad curam siluestrium pecorum cultumque apium.

---

1 piscatorum **d**^{1}**l** pastoris **zä** 2 custodielatum **SAah**^{2} custodia latum **k**

4 disputationis **SA**^{1} 5 delector **S**^{1}**A** lectos **ϙnx**^{1} redeamus **γ** rediemus **SAR** reddemus **cqp** redemus **d** reddimus **l** 6 sequenti] secundo **ϙnx**^{1} 7 apum **Skc** (*cfr Linde p. 11*)

Iuni Moderati Columelle rei rusticae liber nonus de uillaticis pastionibus (rusticis **A**) auiarius et piscator **SA** (L.) Iuni(i) Moderati Columell(a)e de uillaticis (uinaticis **l**) pastionibus auiarius et piscator (piscatorque **osbæ**) liber nonus (*uel* VIIII) explicit **ϲϙosbflyøçæ** Iunii Moderati Columelle rei rustice explicit liber nonus **a** L. I. Mo Columelle uillaticis pastionibus aularibus et piscator liber VIIII explicit **r** L. Iuni Mo Columellae rei rusticae liber nonus explicit **m** Iuni Moderati Columelle rei rusticae explicit liber nonus de uillaticis pastionibus et piscatoriis **h** L. M. Columelle liber nonus explicit **gϙ**

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER NONVS

DE VILLATICIS PASTIONIBVS MACELLARIVS ET APIARIVS

LIBER NONVS HAEC CONTINET

I. De uiuariis faciundis et includendis pecudibus feris.
II. De apibus.
III. Quot genera sint apium, et quod ex his optimum genus.
IIII. Quales pabulationes et qui situs pastionum aptus esse debeat.
V. De sedibus apium eligendis.

L. (*om.* **A**) Iuni Moderati Columelle rei rustice liber decimus de uillaticis pastionibus macellarius et apiarius **SA** Liber decimus Iunii Moderati Columelle rei rustice de uillaticis pastionibus macellarius et apiarius (actriarius **a**) **ah** L. Iuni Moderati Columell(a)e rei rustic(a)e de uillaticis pastionibus macellarius et apiarius (epiarius **y**) liber decimus incipit (*om.* **ø**) feliciter (*om.* **eosr**) **eosbfryøæ** L. Iunii Moderati Columellae macellarius et apiarius liber decimus de uillaticis pastionibus incipit **v** Liber decimus rei rustice de uil(l)aticis pascionibus sequitur (*om.* **d**) **dq** De uillaticis (uiuariis **l**) pastionibus macellarius et apiarius liber decimus incipit feliciter (*om.* **ç**) **lç** Incipit liber decimus macelarius et apiarius **z** Incipit liber decimus **wmg** Incipit decimus liber **œ** Incipit decimus **ǫ** *inscriptionem post argumentum* **φωgœǫbfryøæ** *inscriptionem om.* **kiäcjuünxtp**

Liber (*om.* **r**) decimus h(a)ec (hae **fø**) continet **SAφosbfryøæ** Haec continet **h** Hec continet et incipit feliciter **a** Liber primus in quo haec sunt **d** Haec sunt argumenta totius huius decimi libri **v**

2 faciendis **A** *et* **R** *plerique* et *om.* **o** feris pecudibus includendis **vt** feris] foris **A**[1] *om.* **up** 3 de apibus . . . genus *om.* **φ** *post* debeat (*u.* 6) **h** de apibus] dapibus **œ** que a diuersis auctoribus de originibus tradita sunt **vt** 4 quot] quod **S** quot sint (sunt **dp**) genera **dœünxvtp** quot apium genera **l** quot genera . . . genus *post* esse debeat **ju** apium] aptus **x**[1] *om.* **nl** ex his *om.* **ü** ex his optimum genus] optimum **ex** omnibus **l** ijs **føp** eis **os** 5 aptus] apium **ho** 6 debet **nvr** debeant **l** 7 edibus **w** sepibus **d**

VI. De uasis aluorum probandis.
VII. Quemadmodum aluei collocandi sint.
VIII. De conparandis apibus.
VIIII. Quemadmodum siluestria examina capiantur.
X. Quemadmodum uernacula examina prodeuntia obseruentur et in aluos condantur.
XI. Quemadmodum frequentandi sint aluei qui exigua habent examina.
XII. Remedia morbo laborantium apium.
XIII. Quid quoque tempore faciant apes, et per anni tempora quid earum curator facere debeat.
XIIII. De melle conficiendo, et quemadmodum aut quando castrari debeant aluei.
XV. De cera faciunda.

---

1 alueorum **R** *post* probandis *add.* et **heofrø** 2 quemadmodum . . . apibus *om.* **ms** quemadmodum . . . capiantur *om.* **n** quemadmodum] quem alueum **h**[1] collocande **l** 3 *post* apibus *add.* que emuntur **l** 4 examina *om.* **p** 5 uernacula] in macula **n** examina *om.* **d** prodeuntia *om.* **l** 6 et in aluos condantur *om.* **d** albos **SA**[1] alueos **R** alueo **p** alueolis **œünx** alueosque **v** conducantur **e** 7 frequentande **l** sunt **Sl** albei **A**[1] *om.* **d** qui qu(a)e **xfl** *om.* **œ** qui exigua habent *om.* **n** 8 examinum **n** 9 morborum **p** laborantium] -rantium **e** baborantium **l** apium *om.* **l** 10 quoque] quo **p** apes] aues **ω** 11 tempora *ante* anni **l** quod **nx**[1]**r** earum *om.* **l** earum curator facere debeat *om.* **ø** curatos **n** debet **w** debent **p** 12 de melle conficiendo *om.* **vt** modum aut *om.* **n** aut] et **modx** aut quando *om.* **s** 13 castrari debeant] frequentandi sunt **s** debent **np** alui **nx**[1] *om.* **e** 14 cara **S** facienda **R** *aliquot* faciundo **e** fienda **l** *post* faciunda *add.* ultimo **ω** *numeros postpos.* **wmgœçünxv** *om.* **Aesjutryøæp** *argumentum om.* **akψcqç**

⟨**Praefatio**⟩

Venio nunc ad tutelam pecudum siluestrium et apium educationem, quas et ipsas, Publi Siluine, uillaticas pastiones iure dixerim, siquidem mos antiquus lepusculis capreisque ac subus feris iuxta uillam plerumque subiecta dominicis habitationibus ponebat uiuaria, ut et conspectu sui clausa uenatio possidentis oblectaret oculos, et cum exegisset usus epularum, uelut e cella promeretur. apibus quoque dabantur sedes adhuc nostra 2
memoria uel in ipsis uillae parietibus excisis uel in protectis porticibus ac pomariis. quare quoniam tituli quem p*rae*scripsimus huic disputationi ratio reddita est, ea nunc quae proposuimus singula persequamur.

De uiuariis faciundis et includendis pecudibus feris

Ferae pecudes, ut capreoli dammaeque nec minus orygum 1
ceruorumque genera et aprorum, modo lautitiis ac uoluptatibus dominorum seruiunt, modo quaestui ac reditibus. sed qui uenationem uoluptati suae claudunt contenti sunt, utcumque con-

---

De uiuariis faciendis et feris pecudibus includendis *rubr.* **t** De uiuariis faciendis et includendis pecudibus feris (feris *om.* **qϙ**) **qϙ**   1 at **S**^{1} et *om.* **SA**   educationum **A**   2 et *om.* **A**   Publi **SA** P.̀ **R**   3 subus **A** sub. **S** suibus **üp** subiis *uel* sub iis **R**   5 ponebant **α**   et] e **ωb** *om.* **ah**^{2}**kϰγ** (*exc.* **t**)   suo **R**   classa **S**   6 et cum . . . promeretur *om.* **r**^{1} 7 promerentur **R**   apius **S**^{1} 8 memoria *ante* nostra **A**   in ipsis **AR** inpis **S**   9 quare quoniam] quoniam quando **cdqϙnx**^{1} praescripsimus *Schn.:* perscripsimus **S** scripsimus **AR**   11 prosequamur **R** *aliquot*

De uiuariis faciundis (-iendis **z**) et includendis (inducendis **os**) pecudibus feris (feris *om.* **i**) **SAhwizωbçæ**   12 ut] et **R** *aliquot*   orygum **Sh** origum **AR**   13 eruorumque **os**   -que] quo **S**^{1}**A**^{1} apiorum **ϙnx**^{1} caprorum **b**   modula uitiis **A**   ac] et **R** *aliquot*   14 redditibus **R** *plerique* reditus **ry**   uenatione **S**   15 uoluptatibus suis (sues **n**) **nx**^{1} contenti **S**^{2}**ü**^{2}**tlç** conti **S**^{1}**AR** conati **ah**^{2}**k** cunti **dqœ** cuncti **icϙnx**^{1}**v** c *cum lac.* **zä** *om. u. sp. r.* **g** *sine u. sp.* **p**   sunt *om.* **p**

petit proximus aedificio loci situs, munire uiuarium semperque
de manu cibos et aquam praebere. qui uero quaestum redi-
tumque desiderant, cum est uicinum uillae nemus (id enim
refert non procul esse ab oculis domini), sine cunctatione
2 praedictis animalibus destinatur. et si naturalis defuit aqua, uel
inducitur fluens uel infossi lacus signino consternuntur, qui re-
ceptam pluuiatilem contineant. modus siluae pro cuiusque
facultatibus occupatur, ac si lapidis et operae uilitas suadet,
haut dubie caementis et calce formatus circumdatur murus, sin
3 aliter crudo latere ac luto constructus. ubi uero neutrum
patrifamiliae conducit, ratio postulat uacerris includi (sic enim
appellatur genus clatrorum), idque fabricatur ex robore querceo
uel subereo; nam oleae rara est occasio. quicquid denique sub
iniuria pluuiarum magis diuturnum est, pro conditione regionis
ad hunc usum eligitur. et siue ter*e*s arboris truncus, siue, ut
crassitudo postulauit, fissilis stipes conpluribus locis per latus
efforatur, et in circuitu uiuarii certis interuenientibus spatiis
defixus erigitur, deinde per transuersa laterum cau[e]a trans-
4 mittuntur amites, qui exitus ferarum obserent. satis est autem

1 proximis **A**^{1} semperque **R** perqu(a)e **SA** 2 redditumque **R** *plerique* 3 desiderat **γ** 5 et si . . . inducitur *om.* **S** 6 flues **S**^{1} siguiuo **x**^{1} siguino **n** siuino **ϙv** uino **gœ** si *cum lac.* **zä** sternuntur **ü**^{1} conseruantur **ϙnx**^{1} 7 fluuiatilem **b** pluuitialem **t** pluuinatilem **h**^{1} pluuialem **wizosx**^{1}**ræ** fluuialem **ϙn** pluuiam **äp** contineat **SAaφψ** pro **R** ut pro **SA** cuius (-que *om.*) **Sωϰϙnx**^{1}**b** 8 lapidis] lateris **p** audet **o** uadet **s** suadeat **ψϰ** 9 haut *Kleberg p. 22* (*cfr arb. 28, 3 et 8, 7, 3*) haud **R** ita ut **SAe** ut **w** id haud **ah**^{2}**k** aut **oslø** dubie **R** dubiis **SAφ** dubitet **i** circumdatus **mcdqgü**^{1}**ϙn xvfçp** *om.* **œ**^{1} 10 crudo latere] crudeliter **a** lateri **SA** ac] et **α** 11 ratio postulat *om.* **æ** includi uacerris **t** uacceris **S** uacertis **a** uaceis **i** maceriis **ϙ** materiis **nx**^{1} 12 clatrorum **Säcdqgüyæp** clatorum **Aeωjuœx**^{2}**vtbfrøç** clatiorum **ϙnx**^{1} clarrorum **l** cratorum **ah**^{2}**k** datorum **h**^{1}**wiz** 13 quicquit **A**^{1} sub iniuria . . . regionis *om.* **zä** 14 condicione **A** *et* **R** *aliquot* condictione **abr**

15 siue teres *Vrsinus p. 179:* si ueteris *uel* siueteris **SAR** sic ueteris **ω** arboribus **ah** ut] aut **A**^{1} *om.* **ip** 17 certis **R** tertiis **SA** ispatiis **A**^{1} 18 transversa] versa **A**^{1} caua *ed. Beroaldi 1494:* cauea **R** cuca **SA** tuta **t** *in ras.* transmittitur **A** 19 ramites **p** ramices **R** satus **A**^{1}

uacerras inter pedes octonos figere, serisque transuersis ita clatrare ne spatiorum laxitas quae foraminibus interuenit pecudi praebeat fugam. hoc autem modo licet etiam latissimas regiones tractusque montium claudere, sicuti Galliarum nec non et in aliis quibusdam prouinciis locorum uastitas patitur. nam et fabricandis ingens est materiae uacerris copia, et cetera in hanc rem feliciter suppetunt; quippe crebris fontibus abundat solum, quod est maxime praedictis generibus salutare, tum etiam sua sponte pabula feris benignissime subministrat; praecipueque saltus eliguntur, qui et terrenis fetibus et arboreis abundant. nam ut graminibus ita frugibus roburneis opus est. maximeque laudantur qui sunt feracissimi querneae glandis et iligneae nec minus cerreae, tum et arbuti ceterorumque pomorum siluestrium, quae diligentius persecuti sumus cum de chortalibus subus disputaremus. nam eadem fere sunt pecudum siluestrium pabula quae domesticarum.

---

1 uacceras **SA^1** uaterias **l** uicerras **g** defigere **R** 2 clatare **sœ** glatrare **Ab** claterare **ϙnx^1** glastare **φ** glastrare **ræ** clamare **u** nec **ωb** lassitas **ϰγ** (*exc.* **üt**) foraminibus] seraminibus **γ** (*exc.* **gt**) 3 modo] non **cdqϙnx^1** etiam *om.* **ϙnx^1** lassimas **ϙnx^1** laxissimas **ü** lassiuias **d** lassiuras **c** *om.* **q** 4 galliorum **ωbrø** gallicarum **A^{2}ah^{2}kwϙ** galligarum **A^1** gallicorum **e** gallinarum **z** 5 alitis **A^1** quibus (-dam *om.*) **A^1** prouinciis locorum **SAah^{2}kφϰünx^{1}p** prouinciis ubi locorum **R** 6 igneus **cdq** materiae *post* uacerris **R** uacerriis **SA** uaceriis **ø** uariis **a** uacenis **h^{1}r^1** cetera in] ceteram **Aαϙnx^1** ceteram in **gœx^2** 7 fontibus] sumptibus **ϙnx^1** solum *om.* **S^1** 9 subministrat **agüx^{2}by** subministrant **SAR** 10 eligantur **A^1** ternis **S^{1}Ai** t *cum lac.* **z** *om. u. sp. r.* **ä** arboribus **ϰœüϙnx^1** arbores **æ** habundant **R** *aliquot* 11 nam *om.* **ϙnx^1** ita frugibus *om.* **d^1** fructibus **Aah^{2}k** roburneis **SAlü^2** roburueis **ä** robur (robor **a**) ne (i)is (his **c**) **R** robur ne non **ü^{1}ϙnx^1** robur ne **f** opus] robor **a** est **SAah^{2}k** habet **R** 12 neae (quer- *om.*) **A** iligne(a)e **S^{2}R** iligne **A^2** illigene **w** illigenee **i** iligee **j** il *cum lac.* **zä** elignee **p** elignec **l** ligne **S^{1}A^1** lignee **a** 13 acerreae **SAah^{2}k** cerre **ip** carere **r^1** t're **ä** tum **γl** tunc **p** cum **SAR** arbuti **h^{2}k** arbusti **SAR** arbu *cum lac.* **a** (*cfr 8, 10, 14 et 9, 4, 7*) siluestrium *om.* **S^1** 14 persequuti **R** *aliquot* prosequuti **b** cohortalibus **A^{2}R** subus **S^2** sub **S^1** super **p** *om.* **AR** 15 sunt fere **γ** (*exc.* **t**) sunt pecudum siluestrium *om.* **α**

6 Contentus tamen non debet esse diligens paterfamiliae cibis quos suapte natura terra gignit, sed temporibus anni quibus siluae pabulis carent condita messe clausis succurrere hordeoque alere uel adoreo farre aut faba, plurimumque etiam uinaceis, quidquid denique uilissime constiterit dare. idque ut intellegant ferae praeberi, unam uel alteram domi mansuefactam conueniet immittere, quae peruagata totum uiuarium cunctantis ad obiecta
7 cibaria pecudes perducat. nec solum istud per hiemis penuriam fieri expedit, sed cum etiam fetae partus ediderint, quo melius educent natos. itaque custos uiuarii frequenter speculari debebit si iam effetae sunt, ut manu datis sustineantur frumentis.

Nec uero patiendus est oryx aut aper aliusue quis ferus ultra quadrimatum senescere. nam usque in hoc tempus capiunt incrementa, postea macescunt senectute. quare dum uiridis aetas pulchritudinem corporis conseruat, aere mutandi sunt.
8 ceruus tamen conpluribus annis sustineri potest. nam diu iuuenis possidetur, quod aeui longioris uitam sortitus est.

De minoris autem incrementi animalibus, qualis est lepus, haec praecipiemus, ut in his uiuariis quae maceria munita sunt farragini⟨s⟩ et holerum ferae intubi lactucaeque semina par-

---

1 ciuis **S**^{1}**A** 2 quos **SR** qd **A** 3 conditam esse **Aαφψp** condita inesse **œv** ordeoque **A** *et* **R** *aliquot* 4 adore **ϙnx**^{1} ordeo **ei** aut faba *om.* **w** primumque **SAak** 5 quicquid **A**^{2} *et* **R** *aliquot* quicquit **A**^{1} idque *om.* **SA** intelligant **R** *plerique* 6 nansuefactum **A** 7 peruacata **S**^{1}**A** 8 istut **S**^{1} 9 fetae] fetas **w** fere **dqüϙnx**^{1} 10 educant **SAh** speculiari **A**^{1} 11 sunt **SAah**^{2}**k** sint **R** (*u. Dahllöf p. 112*) manu **SAφψϰ** de manu **αωg œx**^{2}**vtσ** *Pol.* a manu **üϙnx**^{1}

12 est *om.* **cdqüϙnx**^{1} orix **A**^{2} *et* **R** *plerique* erix **l** oryx . . . senescere nam *om.* **h**^{1} 13 *post* nam usque *add.* in senectute **a**^{1} 14 poste **ah** 15 estas **A**^{1} (a)ere mutandi **R** remutandi **At** remutundi **S** 16 tamen] autem **γ** anni **A**^{1} sustinere **Ae**

18 minoribus **SAφψϰγ** (*exc.* **t**) incrementi **äbçp** incrementis **SAR** incremente **i** lupus **äωcdqϙnx**^{1}**b** 19 his] haec **üϙnx**^{1} *om.* **l** uariis **A**^{1} 20 farraginis *ed. pr.*: farragini **ü** fer(r)agini **SAR** ferrageni **φ** forragini **l** olerum **R** *plerique* ferae *om.* **os** (*u. praef. p.* XI^{3}) intubae **nx**^{1} incube **ϙ** intuli **a** inrubi **w** int *cum lac.* **ä** nit *cum lac.* **z** paruolis **S**^{1} paruis **ω**

uulis areolis per diuersa spatia factis iniciantur, itemque Punicum cicer uel hoc uernaculum, nec minus hordeum et cicercula condita ex horreo promantur et aqua caelesti macerata obiciantur. nam sicca non nimis ab lepusculis adpetuntur. haec 9
porro animalia uel similia his, etiam silente me, facile intellegitur quam non expediat conferre in uiuarium quod uacerris circumdatum est, siquidem propter exiguitatem corporis facile clatris subrepunt et liberos nanct*a* egressus fugam moliuntur.

De apibus

Venio nunc ad aluorum curam, de quibus neque diligentius **2**
quicquam praecipi potest quam ab Hygino iam dictum est, nec ornatius quam Vergilio, nec elegantius quam Celso. Hyginus ueterum auctorum placita secretis dispersa monimentis industrie colligit, Vergilius poeticis floribus inluminauit, Celsus utriusque memorati adhibuit modum. quare ne adtemptanda 2
quidem nobis fuit haec disputationis materia, nisi quod consummatio susceptae professionis hanc quoque sui partem desi-

---

1 arealis **dϙnx**^{1} arcolis **l** ariolis **œ** oreolis **y** diuersas **A**^{1} iniciantur] largiantur **p** 2 uel in hoc **α** uernaculum **tp** uernaculo **SAR** ordeum **R** *aliquot* et] in **κüϙnx**^{1} 3 cicerculo **A**^{1} 4 sicca] sic **κüϙnx**^{1} atpetuntur **S**^{1}**A**^{1} adpetantur **ah** appetantur **ke** haec] nec **ü**^{1}**ϙnx**^{1} 5 silente me **Sü**^{2} silentem et **AR** intelligitur **R** 6 in *om.* **A**^{1} *ante* uiuarium *add.* id **R** uacerus **h** macerus **a** maceriis **k** 7 glatris **A** 8 nancta *Linde p. 14:* nancte **S** nacte **AR** molliuntur **At**

De apibus **SAhφψmodblyçæ** Que a diuersis auctoribus de origine apium tradita sunt **t** Quot sunt genera apium et quod optimum **gϙ** 9 alueorum **R** *plerique* aliorum **wzä** 10 ab] ob **A**^{1} in **cdqϙnx**^{1} higino **R** *plerique* igino **zä** igine **A**^{1} 11 uirgilio **AR** higinus **R** *plerique; om. u. sp. r.* **ä** 12 plagita **SA**^{1} monimentis **A**^{2} *et* **R** *aliquot* monymentis **SA**^{1} monumentis **R** *plerique* 13 collegit **S**^{2} *et* **R** *aliquot* (*ad uariationem temporum cfr e.g. 9, 14, 6 et 14, 18; cfr Dahllöf p. 21*) uirgilius **A**^{2}**R** inluminauit] uolumina aut **ϙnx**^{1} 14 quare ne **SR** quam rene **A**^{1} qua in re ne **A**^{2}**φil** quare nec **α** ne **j** adtentanda *uel* attentanda **R** *aliquot* acceptanda **w** attendenda **ä** an temperanda **s** an temptanda **o** a temptanda **m** 15 nouis **S**^{1}**A** consumatio **R** *plerique* 16 suscept(a)eque **cdqϙnx**^{1}

derabat, ne uniuersitas inchoati operis nostri, uelut membro aliquo reciso, mutila atque imperfecta conspiceretur.

Atque ea quae Hyginus fabulose tradita de originibus apium non intermisit, poeticae magis licentiae quam nostrae fidei
3 concesserim. nec sane rustico dignum est sciscitari fueritne mulier pulcherrima specie Melissa, quam Iuppiter in apem conuertit, an ut Euhemerus poeta dicit crabronibus et sole genitas apes, quas nymphae Phryxonides educauerint, mox Dictaeo specu Iouis extitisse nutrices, easque pabula munere dei sortitas, quibus ipsae paruom educauerunt alumnum. ista enim quamuis non dedeceant poetam, summatim tamen et uno tantummodo uersiculo leuiter attigit Vergilius cum sic ait:

Dictaeo caeli regem pauere sub antro.

4 Sed ne illud quidem pertinet ad agricolas, quando et in qua regione primum natae sunt, utrum in Thessalia sub Aristaeo, an in insula Cea, ut scribit Euhemerus, an Erechthei temporibus

---

5–10 *Giov. Boccaccio, De genealogiis deorum 11, 1* 13 *Verg. georg. 4, 152*

---

1 incohati **R** *aliquot* 2 mutila **SAγ** mutilata **R** imperfecta **R** in infectu **SA** (*u. Hss. p. 30*)

3 higinus **R** *plerique* 6 pulcerrima **S** specie *om.* **t** mellis(s)am **SAwiz** iupiter **R** *plerique* 7 an] atque **ah**^{2}**k** euhemerus **SAhkφiäjuœx**^{2}**tσ** *Pol.* heuhemerus **vl** hemerus **ag** homerus **mozcdqüϙnx**^{1} eo homerus **s** crabonibus **SAkwψcϙræp** carbonibus **b** cabronibus **ü** sole] sale **ϰ** sane **üϙnx**^{1} 8 nympe **A**^{1} phryxonides *Gesner:* phruyxonides **S** phrusxonides **A** phruxonides **R** phraxonides **w** phrusonides **r** pharsonides **ä** bruxonides **n** frixonides **p** educauerunt **mϰγ** educauerant **f** 9 dict *cum lac.* **iä** specu iouis **A**^{2}**R** specuio quis **SA**^{1} exstitisse **A** matrices **ωb** numere **A**^{1} 10 ips(a)e paruum **R** ipsa et aruom **SA** educauerant **R** *plerique* 11 deceant **S**^{1} doceant **A** 12 leuiter *om.* **äl** uirgilius **A**^{2}**R** cum sic ait uirgilius **γ** 15 sint **R** *aliquot* (*u. Dahllöf p. 113*) in *om.* **R** *aliquot* 16 scribit] ait **p** euhemerus **SAαegœx**^{2}**tσ** *Pol.* euemerus **zä** euhemerius **p** heuhemerus **v** euhomerus **ωqnx**^{1} homerus **cdüϙ** euchemetrus **i** euhemetrus **w** euhumerus **ju** erechthei *Schn.:* erecthei **SA** erechtei **αe** erithyi **i** eric(h)tei **mob**^{2} eristhe **s** erethei **ju** erichthonii **b**^{1}**føç** erithoni(i) **cdqg** heritonii **v** exithonii **x**^{2} heuetonii **æ** erechtonii **y** erithrei **œϙnx**^{1}**t** erythrei **ü** ericebonii **l** euhemeri **p** erictonii an eruthei **r** *om.* **wzä**

in monte Hymetio, ut Eu*p*hronius, an Cretae Saturni temporibus, ut Nicander; non magis quam utrum examina, tamquam cetera uidemus animalia, concubitu subolem procreent, an heredem generis sui floribus eligant, quod adfirmat noster Maro; et utrum euomant liquorem mellis, an alia parte reddant. haec enim et his similia magis scrutantium rerum naturae latebras quam rusticorum est inquirere. studiosis quoque litterarum gratiora sunt ista in otio legentibus, quam negotiosis agricolis, quoniam neque in opere neque in re familiari quicquam iuuant. quare reuertamur ad ea quae alueorum cultoribus magis apta sunt.

Quot genera sunt apium, et quod ex his optimum

Peripateticae sectae conditor Aristoteles in his libris quos de animalibus conscripsit examinum genera conplura demonstrat, 3

3–4 *Verg. georg. 4, 200–201; cfr Plin. nat. 11, 46; Aristot. hist. anim. 5, 21, 553 a et de gener. anim. 3, 10, 760 a* 12–76: 5 *cfr Varro rust. 3, 16, 18 et Aristot. hist. anim. 5, 22, 553 b*

---

1 hymetio **Seidqjufyøç** *Pol.* hyemetio **Aα** himetio **R** immetio **v** eumetio **l** lymetio **p** euphronius *Pontedera* (*cfr Linde p. 16*): euthronius **SA αeb^{1}rç** eutronius **cæ** heutronius **d** euponius **ωgœü^{2}x^{2}vtb^{2}flyøp** erithonii **ju** erichonii **i** erit(h)ronii **ϙnx^{1}** erichthonii **ü^{1}** eutronu **q** *om.* **wzä** certe **α** cretre **w** 2 ut] aut **A^{1}** neander **ä** meander **aeωcdjœ ϙnx^{1}br** menander **ü** nichander **ø** eander **q** utrunque **dqγ** (*exc.* **t**) ex utrumque **c** 3 animalia uidemus **ω** sobolem **S^{2}** *et* **R** *plerique* 4 eligat **A** quod non affirmat **cdqü^{1}ϙnx^{1}** 5 euomat **ωbæ** uomant **A^{1}** 6 enim *om.* **ωb** 7 rusticarum **A^{1}** gratissima **ä^{1}** gratiosiora **zä^{2}** 8 lentibus **A^{1}** 9 quoniam neque] quoniam **ünx^{1}** 10 reuertamur **SR** perferamur **A^{1}** perfertamur **A^{2}** *post* quae *add.* ad **ωb** aluorum **Ae** apte **A**

Quot (quod **A^{1}**) genera sunt apium (apum **S**) et quod (quot **S^{1}**) ex his optimum *in textu* **SA** Quot genera sunt apium et quod ex his optimum genus *rubr.* **m** Quot apium genera sunt et quod (quid **b**) ex his optimum sit (sit *om.* **hobyç**) **hwzäobyç** Quot apium genera et quod optimum ex omnibus **l** Quot sint (sunt **d**) genera apium et quod ex his optimum genus sit (sit *om.* **dq**) **dqt** Quales pabulationes et qui situs pastionum (pastionum *om.* **g**) esse debent **gϙ**

12 peripathethice **S** peripateti **A^{1}** sexte **A^{1}** septe **R** *aliquot* conditur **SA^{1}** 13 examinum **SAαwbflry^{2}ç** apium **ezäy^{1}øæ** is apium **p** exapium **m** exagium **os** apium examinum **i** apium siue examinum **ϰγ**

eorumque alia quae uastas sed glomerosas easdemque nigras et
hirsutas apis habent, alia minores quidem sed aeque rutundas
2 et infusci coloris horridique pili, alia magis exiguas nec tam
rutundas, sed obesas tamen et latas, coloris meliusculi, nonnulla
minimas gracilisque et acuti aluei, ex auriolo uarias atque leues.
eius auctoritatem sequens Vergilius maxime probat paruolas,
oblongas, leues, nitidas,

ardentis auro et paribus lita corpora guttis,

moribus etiam placidis. nam quanto grandior apis atque etiam
est rutundior, tanto peior; si uero saeuior, maxime pessima est.
3 sed tamen iracundia notae melioris apium facile delinitur ad-
siduo interuentu eorum qui curant. nam cum saepius tractantur
celerius mansuescunt, durantque, si diligenter excultae sunt, in
annos decem. nec ullum examen hanc aetatem potest excedere,
quamuis in demortuarum locum quotannis pullos substituant.
nam fere decumo ad internecionem anno gens uniuersa totius
4 alui consumitur. itaque ne hoc in toto fiat apiario, semper pro-

8 *Verg. georg. 4, 99* 12–17 *cfr Plin. nat. 11, 69 et Aristot. hist. anim. 5, 22, 554 b*

1 eorumque *Vrsinus p. 179:* earumque *codd.* (*cfr e.g. 8, 17, 8*) alia quae] alique **γ** alias **t** set **A**^{1} nigras **SR** generis **A** 2 apes **γ** *om.* **p** alias **AR** alas **üϙnx**^{1} minores **SAαφicdqüϙnx**^{1}**tb**^{1}**r**^{1}**æ** maiores **mojugœx**^{2}**vb**^{2}**flr**^{2}**yøçp** maioris **s** maiores minores **zä** ł maiores *Pol.* quidem . . . exiguas *om.* **l** aeque **R** neque **SA** rotundas **S**^{2}**AR** 3 et fusci . . . rutundas *om.* **ω** infussi **wi** infusi **zä** infusa **b** fusci **SA** alias **R** alias minores **k** alas minores **ah** 4 rotundas **S**^{2}**AR** nonnullas **R** 5 gracilesque **R** glacilisque **A**^{1} aluei] aculei **œϙnx**^{1}**t** aureolo **R** 6 eiusque **R** uirgilius **A**^{2}**R** ł gilius **A**^{1} paruulas **S**^{2}**A**^{2}**R** 9 gradior **S**^{1} atque etiam] est atque **gœx**^{2}**vt** atque **cdqüϙnx**^{1} 10 est *om.* **cdqγ** rotundior **S**^{2}**AR** seuerior **cdqgœϙnx**^{1} est *om.* **cdqγ** 11 meliores **Aw** apium *om.* **cdqϙnx**^{1} denitur **SA** delenitur **ω** de *cum lac.* **zä** adsidue **A**^{1} 12 currant **SA** *post* curant *add.* aluearia **R** tractatur **SA** 13 sunt *om.* **ωb** 14 nullum **cdqϙnx**^{1}**v** hac **S** 15 qđ annis **SA**^{1} 16 decumo **SAah** decimo **R** internitionem **A**^{1}**R** internicionem **A**^{2} *om. u. sp. r.* **ψ** *sine u. sp.* **l** 17 nec **R** *aliquot; om.* **l** apiario fiat **R**

paganda erit suboles, obseruandumque uere, cum se noua profundent examina, ut excipiantur et domiciliorum numerus augeatur. nam saepe morbis intercipiuntur, quibus quemadmodum mederi oportet suo loco dicetur.

Quales pabulationes et qui situs earum esse debeat

Interim per has notas quas iam diximus probatis apibus 4 destinari debent pabulationes, eaeque sint secretissimae et, ut noster praecepit Maro, uiduae pecudibus, aprico et minime procelloso caeli statu:

quo neque sit uentis aditus, nam pabula uenti
ferre domum prohibent, neque oues haedique petulci
floribus insultent, aut errans bucula campo
decutiat rorem, et surgentis atterat herbas.

eademque regio fecunda sit fruticis exigui, et maxime thymi 2
aut origani, tum etiam thymbrae uel nostratis cunilae, quam satureiam rustici uocant. post haec frequens sit incrementi maioris surculus, ut rosmarinum et utraque cytisus (est enim satiua et altera suae spontis), itemque semper uirens pinus et

---

5 *cap. 4: Pallad. 1, 37, 1–3* 5–8 *Pallad. 1, 37, 1* 9–13 *Verg. georg. 4, 9–12* 14–78: 8 *Pallad. 1, 37, 2*

---

1 suboles **S^{1}A^{1}a** soboles **S^{2}A^{2}R** noue **A** profundant **γ** profundat **v** 4 dicemus **üǫntp**

Quales pabulationes et qui (quis **hosb**) situs earum (apium **zäd** pastionum **mqt**) esse debeat (debent **äob**) **SAhzäωdqtbyç** De sedibus apium eligendis **gǫ** 5 apius **S^{1}A^1** 6 e(a)eque **Süt** (a)eque **AR** et que **ah^{2}k** et ut **ωp** ut et **SAR** 7 praecepit **SAhb** praecipit **R** marro **A^1** uarro **l** uide **SA** indue **d** nidue **z** mane **œx^1** inane **ü** *om. u. sp. r.* **n** *sine u. sp.* **t** 9 quo **SAφäütlç** quod **R** *Pol.* sint **κγ** 10 fere **A^1** *et* **R** *aliquot* opes **SA^1** (a)edique **R** *aliquot* 11 pedulci **A^1** 12 insultent *om.* **w** errans] currens **üǫnx^1** 13 decutiet **κ** deiciat **ǫnx^1** denunciat **œ** surgentes **ǫnx^1** atterat] at **A^1** 14 fructicis **R** *aliquot* fructus **œl** exigi **A^1** maxime *om.* **A^{1}ω** hymi **A^1** thimi **A^2** *et* **R** *aliquot* 15 aut **S^{2}R** auct **S^{1}A** t(h)imbrae *uel* tymbrae **R** *aliquot* cunelae **A^2** *et* **R** *plerique* cimele **gx** cymele **n** 16 satureiam **R** satyrā&iā **S** satratis etiam **A^1** satyreiam **A^2** frequentis **A^1** 17 maior **œǫnx^1** ut] et **ǫnx^1** rosmarinus **γ** cythisus *uel* cithisus **R** *plerique* 18 sua e sponatis **A^1** item **γ**

minor ilex, nam prolixior ab omnibus inprobatur; ederae quoque non propter bonitatem recipiuntur, sed quia praebent plurimum
3 mellis. arborum uero sunt probatissimae rutila atque alba zizip*h*us, nec minus amaracus, tum etiam amigdalae persicique ac piri, denique pomiferarum pleraeque, ne singulis immorer. ac siluestrium commodissime faciunt glandifera robora, quin etiam terebinthus, nec dissimilis huic lentiscus et odorata cedrus ac tilia. solae ex omnibus ut nocentes taxi repudiantur.

4 Mille praeterea semina uel crudo caespite uirentia uel subacta sulco flores amicissimos apibus creant, ut sint in uirgineo solo frutices amelli, caules acanthini, scapus asphodeli, gladiolus narcissi. at in hortensi lira consita nitent candida lilia nec his sordidiora leucoia, tum Punicae rosae luteolaeque et Sarranae uiolae, nec minus caelestis luminis hyacinthus; Corycius item Siculusque bulbus croci deponitur, qui coloret inodoretque mella.
5 iam uero notae uilioris innumerabiles nascuntur herbae cultis

11–15 *Pallad. 1, 37, 2*

1 minor] murens **A**^{1} ulex **S**^{1}**A**^{1} heder(a)e **R** *aliquot* 2 propter in bonitatem **A**^{1} propter nouitatem **S**^{1} recipiuntur **AR** re *lac.* nt' **S** 3 arborem **A**^{1} arbores **ϰüq̧nx**^{1} rutilia **ϰq̧nx**^{1} ziziphus *ed. pr.:* zizippus **AR** *in ras.* **S** *om. u. sp. r.* **v** 4 amaragus **A**^{1}**p** amarathus **ü** amaricus **ϰγ** migdale **A**^{1} persiccique **A**^{1} persici (-que *om.*) **ϰγbl** ac **S** a **A**^{1} atque **A**^{2}**R** 5 immorer *om. u. sp. r.* **zä** ac **gx** at **A**^{2}**R** ad **SA**^{1}**a** a **l** 7 terebintus *uel* therebinthus **R** *aliquot* tereuenthus **S**^{1}**A**^{1} terebenthus **S**^{2} lenticus **A**^{1} et odorata cedrus *om.* **SA**^{1} 8 tiliae **A**^{2}**R** sola **SA**^{1} ut **A**^{1} sunt **A**^{2}**R** *om.* **St**

9 uirentia *om.* **ak** subactas **A**^{1} 10 sulco *om.* **ϰü**^{1}**q̧nx**^{1} uirgeneo **A** uirginio *Pol.* uirgine **p** solo *om.* **ϰü**^{1}**q̧nx**^{1} 11 fructices **R** *plerique* acantini *uel* achantini *uel* achanthini **R** *aliquot* achantii **d** echantini **S** aspodelli **i** asphodelli **zä** asphedeli **d** asphodili **t** aspodeli **R** *aliquot* 12 at **AR** ad **S** lilia *om.* **A**^{1} 13 sordidolareucola **SA**^{1} sordidiora *om. u. sp. r.* **zä** rosęo **A**^{1} serranae **SA**^{1}**b** 14 luminis **SA**^{1}**p** numinis **A**^{2}**R** hiyacintus **A**^{1} hiiacintus **A**^{2} hiacint(h)us *uel* iacint(h)us **R** *aliquot* coricius **A**^{2} coricius *uel* coritius **R** *aliquot* corinthius **zä** 15 crocique **A**^{2}**R** crociisque **t** cruci **A**^{1} inodoretque **S** inodorequae **A**^{1} odoretque **A**^{2}**R** mella *om.* **SA**^{1} 16 tam **SA**^{1}**x**^{1} uilleoris **A**^{1} melioris **e** cultisque **ψcdqγ** (*exc.* **üt**)

atque pascuis regionibus, quae fauorum ceras exuberant, ut uulgares lapsanae nec his pretiosior armoracia rapistrique holus et intibi siluestris ac nigri papaueris flores, tum agrestis pastinaca et eiusdem nominis edomita, quam Graeci σταφυλῖνον uocant.
Verum ex cunctis quae proposui quaeque omisi temporum 6
compendia sequens (nam inexputabilis erat numerus) saporis praecipui mella reddit thymum, eximio deinde proximum thymbra serpillumque et origanum. tertiae notae, sed adhuc generosae, marinum ros et nostras cunela, quam dixi satureiam. mediocris deinde gustus amaracini ac ziziphi flores, reliqua⟨que⟩
quae proposuimus cibaria. sed ex sordidis deterrimae notae mel 7
habetur nemorense, quod sparto atque arbu[s]to prouenit, uillaticum, quod nascitur in holeribus et stercorosis herbis.

Et quoniam situm pastionum atque etiam genera pabulorum exposui, nunc de ipsis receptaculis et domiciliis examinum loquar.

6–9 *Pallad. 1, 37, 3; cfr Varro rust. 3, 16, 26; Plin. nat. 11, 38; Aristot. hist. anim. 5, 22, 554 a* 11–13 *Pallad. 1, 37, 3*

---

1 ac **zäγ** regionis **SA**^{1} 2 is **A**^{1} iis **lp** olus **R** *aliquot* 3 intibi **SA**^{1}**ex** intubi **A**^{2}**R** ac *om.* **A**^{1} g nigri **A** pappaueris **A** 4 graeci *om. u. sp. r.* **p** σταφυλῖνον *ed. Ald.:* σταφυλει (-φυαει **A**^{1}) non **SA**^{1} σταφυλινην *uel sim.* **A**^{2}**heosugüxyçæ** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **a** 5 temporis **cdqüǫnx**^{1} *om.* **j** 6 erat numerus **A**^{2} et numerus **R** et enumeri **SA**^{1} 7 praecipue **SA**^{1} thymus *uel* thimus **R** thimum **A**^{2} eximio **SA** thymo *uel* thimo **R** proximum **SAäcdü** proximu **q** proximi *uel* proxumi **R** *Pol.* proxime **g** proxima **tp** 8 thymbra **ü** thybra **SA** tymbra *uel* timbra **R** thimbra **p** notae] noue **A**^{1} 9 cunellas **ä** timela **gœǫnxv** cimela **ü** saturae iam **S** *post* satureiam *add.* a rusticis uocari **t** 10 amarachini **SA**^{1}**e** amaranchini **A**^{2}**R** amaranthum **p** ac] a **SA**^{1} *et* **R** *aliquot* ziziphi **A**^{2}**R** zizyphi **S** ziziphy **A**^{1} zigipi **ä** ririphi **ǫx**^{1} ziriphi **n** zizphili **l** zixippi **s** reliquaque quae *ed. pr.:* reliqua qu(a)e **SAR** reliqua parte **e** et reliqua que **b** 11 cibariis **SA**^{1} sed ex] et sed **ǫ** ex] et **κγ** mel *om.* **l** 12 habentur **SAα** nec morense **A**^{1} numerose **k** sparto] exparto **ωæ** exporto **b** ex prato **t** arbuto *ed. Ald.* (*Pallad.; cfr 8, 10, 5 et 9, 4, 7*): arbusto *codd.* *post* prouenit *add.* atque **t** 13 oleribus **R** *aliquot* et stercorosis herbis *om.* **SA**^{1}

De sedibus apium eligendis *rubr.* **t** De uasis alueorum probandis **gǫ**

14 quoniam **SAǫnx**^{1}**tp** cum *uel* quom **R** pastionum *om.* **p** etiam *om.* **p** 15 nunc *om.* **œ**^{1} et *om.* **SA**^{1}

De sedibus apium eligendis

5 Sedes apium collocanda est contra brumalem meridiem procul a tumultu et coetu hominum ac pecudum, nec calido loco nec frigido, nam utraque re infestantur. haec autem sit ima parte uallis, et ut uacuae cum prodeunt pabulatum apes facilius editioribus aduolent, et collectis utensilibus cum onere per procliuia non aegre deuolent. si uillae situs ita conpetit, non est dubitandum quin aedificio iunctum apiarium maceria circumdemus, sed in ea parte quae tetris latrinae stercilinique et a
2 balinei libera est odoribus. uel et si positio repugnabit, nec maxime tamen incommoda congruent, sic quoque magis expediet sub oculis domini esse apiarium. sin autem cuncta fuerint inimica, certe uicina uallis occupetur, quo saepius descendere non sit graue possidenti. nam res ista maximam fidem desiderat, quae quoniam rarissima est, interuentu domini tutius custoditur. neque ea curatorem fraudulentum tantum sed etiam segnitiae inmundae perosa est. aeque enim dedignatur si minus pure habita est ac si tractetur fraudulenter.

3 Sed ubicumque fuerint aluaria non editissimo claudantur muro. qui si metu praedonum sublimior placuerit, tribus elatis ab humo pedibus exiguis in ordinem fenestellis apibus sit per-

---

1–3 *cfr Varro rust. 3, 16, 12; Plin. nat. 21, 80; Geop. 15, 2, 1* 8–9 *Pallad. 1, 37, 4* 18–81: 1 *cfr Geop. 15, 2, 9*

De (IIII De **S**) sedibus (sepibus **A**^{1}) apium eligendis (elegendis **A**) **SAh wψmodqbyç** 1 apibus **A**^{2}**R** est *om.* **ϙnx**^{1} *ante* collocanda **gœüx**^{2}**vt** 3 re *om.* **ϰüϙnx**^{1} 4 apis **A**^{1} 5 edistioribus **a** *om. u. sp. r.* **k** per p **A**^{1} 6 procliuio **A**^{1} 8 tretris **S**^{1}**A**^{1} terris **cdqϙnx**^{1} teris **h**^{1} tetrisa **v** *om.* **œ** latrinae] lachrymae **e** 9 liberta **S** liberata **p** uel et **S** uellet **A**^{1} uerum **A**^{2}**R** repugnauit **S**^{1}**A**^{1} 10 maxima **A**^{2}**R** incommode **A**^{1} congluent **SA**^{1} expediet **SA**^{1}**t** expeditet **A**^{2} expedit et **R** expedit **φäl** 11 domum **cdqœϙnx**^{1}**v** domui **g** *om.* **ü** 12 inimica] munita **γ** (*exc.* **vt**) certa **SA**^{1} discendere **t** 14 totius **A**^{1} 15 fraudulentum **ψ** fraudulentium **SAR** fraudulentem **ü** segnitiae **S**^{2}**A**^{2}**R** segnitiem **t** sednitiae **S**^{1}**A**^{1} seguicio **x**^{1} signi *cum. lac.* **n** 16 inmundae *ante* segnitia **R** inmundam **t** inmodc **A**^{1} perose **A**^{1} dedignantur **A** *et* **R** *aliquot* deesignatur **r**

18 albaria **SA**^{1} aluearia **A**^{2}**R** 19 praedonum] latronum **p** elatis *om.* **p** 20 fenestelles **SA**^{1}

uius; iungaturque tugurium, quod et custodes habitent et condatur instrumentum; sitque maxime repletum praeparatis aluis ad usum nouorum examinum, nec minus herbis salutaribus, et si qua sunt alia quae languentibus adhibentur.

palmaque uestibulum aut ingens oleaster obumbret, 4
ut cum uere nouo ducent examina reges,
uicina inuitet decedere ripa calori,
obuiaque hospitiis teneat frondentibus arbos.

Tum perennis aqua, si est facultas, inducatur uel extracta 5
manu detur, sine qua neque faui neque mella nec pulli denique figurari queunt. siue igitur, ut dixi, praeterfluens unda uel putealis canalibus inmissa fuerit, uirgis ac lapidibus aggeretur apium causa,

pontibus ut crebris possint consistere et alas
pandere ad aestiuum solem, si forte morantis
sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit Eurus.

Conseri deinde circa totum apiarium debent arbusculae in- 6
crementi parui, maximeque propter salubritatem. nam sunt etiam remedio languentibus cytisi, tum deinde casiae atque pini et rosmarinum, quin etiam cunelae et thymi frutices, item

---

4–8 *Verg. georg. 4, 20–21, 23–24* (*u. Linde p. 31 et Kleberg p. 27*) 9–16 *cfr Varro rust. 3, 16, 27 et Geop. 15, 2, 2* 14–16 *Verg. georg. 4, 27–29* 19 *Varro rust. 3, 16, 13*

---

1 quod **SA¹** quo **A²R** (*u. Linde p. 30*) 2 condantur **SA¹o** sit quem **S¹A¹** atque **ϙnx¹** 3 alubis **SA¹** alueis **A²R** salutaribus herbis **ϙn** 4 sint **γ** 6 ut] ui **A¹** uero **A¹** 7 inuitent **A¹ϙn** decetere **S¹** decetera **A¹**
9 extracta **SA¹** extructa **A²R** 10 qua **SA¹ah²k** aqua **A²R** faui neque *om.* **e** 14 ut **SR** aut **Ah** alias **R** *aliquot* 15 aestium **SA¹** 16 aut . . . inmerserit *om.* **S** noptuno **A¹** neptunus **t¹**
17 debent **A²R** debet **S** debent in **A¹** debent . . . parui *om.* **œ¹** 19 cytisi **SA¹ü** cithisi **A²** cythisi *uel* cithysi *uel* cithisi **R** 20 cumelae **φ** cimel(l)ae **os** timele **gœxv** canele **p** thimi **A** *et* **R** *plerique* frutiges **SA¹** fructices **R** *aliquot* itemque **A²R**

uiolarum uel quae utiliter deponi patitur qualitas terrae. grauis et taetri odoris non solum uirentia sed et quaelibet res prohibeantur, sic uti cancri nidor cum est ignibus adustus aut odor palustris coeni. nec minus uitentur cauae rupes aut uallis argutiae, quas Graeci uocant ἠχοῦς.

De uasis alueorum probandis

6 Igitur ordinatis sedibus aluaria fabricanda sunt pro conditione regionis. siue illa ferax est suberis, haud dubitanter utilissimas aluos faciemus ex corticibus, quia nec hieme frigent nec candent aestate, siue ferulis exuberat, his quoque, quoniam sunt naturae corticis similes, aeque commode uasa texuntur. si neutrum aderit, opere uitorio salicibus connectentur, uel si nec haec

---

1–5 *Pallad. 1, 37, 5* 1–3 *cfr Plin. nat. 11, 62* 4–5 *cfr Varro rust. 3, 16, 12; Verg. georg. 4, 49–50; Plin. nat. 11, 65* 7–83: 3 *Pallad. 1, 37, 6; cfr Varro rust. 3, 16, 15 et Plin. nat. 21, 80*

---

1 quae **SA**^{1} quaecumque **A**^{2}**R** 2 sed *om.* **p** 4 odorum **ϙnx**^{1} ualles **A**^{2}**R** 5 argutae **A**^{2}**R** *om.* **c** uocant *post* ηχους *uel lac.* **zcdqgœϙt** ηχους **SAheu** ηχοις *uel sim.* **zosgxbflyçæ** *om. u. sp. r.* **R** *sine u. sp.* **ap**

De (V De **S**) uasis alueorum probandis **SAwiodqtbyç** De uasis alueorum **zä** De alueorum uasis probandis **s** De uasis alueorum probandis et quom aluei collocandi st' C. VI **m** Quemadmodum aluei collocandi sint (sunt **ϙ**) **gϙ** 6 albaria **SA**^{1} aluearia **R** condicione **A** *et* **R** *aliquot* condictione **a** 7 haud] aut **A**^{1} *et* **R** *aliquot* utilissimos **Aαzqüϙnx**^{1}**l** utilissimus **S** uilissimos **p** 8 albos **SA**^{1} alueos **R** *plerique* orticibus **A**^{1} nec] in **ϙnx**^{1} frigent **SAαd**^{2}**jur**^{1}**y**^{2}**p** rigent **R** 9 quoniam] quom *uel* cum **R** *plerique* naturae] uere **üϙnx**^{1} uer **t** 10 corticis *ante* naturae **p** similis **A** *et* **R** *aliquot* aeque **SA** equibus **R** *Pol.* quibus **cdqüϙnx**^{1} 11 opere uitorio salicibus connectentur *Linde p. 32* (*cfr Hss. p. 67*): opere uitorio salicibus connectuntur **tb**^{1}**r**^{1}**ø** opere uictorio salacibus connectuntur **w**^{2} opere tectorio salicibus connectuntur **p** opere nectorio salicibus connectuntur **l** opererio salicibos conectuntur **S** operarios ali cibos conectuntur **A** operario salicibus connectuntur **ak** operario ali cibos connectuntur **w**^{1} operarios ali cibos (cibos *om.* **ä**) connectuntur **zäωb**^{2}**r**^{2} operario salict connectuntur **æ** opere uitorio (uictorio **q**) salicibus connectuntur operarios ali (alios **g**) cibos connectuntur **eκγ** (*exc.* **t**) **fyç** *Pol.* opere uitorio salicibus connectuntur operario salicibus conectuntur **h** operario alii cibos uel opere uitorio salitibus connectuntur **i**

suppetent, ligno cauae arboris aut in tabulas desectae fabrica-
buntur. deterrima est conditio fictilium, quae et accenduntur 2
aestatis uaporibus et gelantur hiemis frigoribus. reliqua sunt
aluorum genera duo, ut ex fimo fingantur uel lateribus extru-
antur. quorum alterum iure damnauit Celsus, quoniam maxime
est ignibus obnoxium, alterum probauit, quamuis incommodum
eius praecipuum non dissimulauerit, quod si res postulet,
transferri non possit. itaque non adsentior ei, qui putat nihilo 3
minus eius generis habendas esse aluos. neque enim solum id
repugnat rationibus domini quod inmobiles sint, cum uendere
aut alios agros instruere uelit (hoc enim commodum pertinet ad
utilitatem solius patrisfamiliae), sed (quod ipsarum apium causa
fieri debet), cum aut morbo aut sterilitate et penuria locorum
uexatas conueniet in aliam regionem mitti, nec propter prae-
dictam causam moueri poterint. hoc maxime uitandum est. ita- 4
que quamuis doctissimi uiri auctoritatem reuerebar, tamen am-
bitione summota quid ipse censerem non omisi. nam quod
maxime mouet Celsum, ne sint stabula uel igni uel furibus
obnoxia, potest uitari latericio circumstructis aluis, ut inpediatur
rapina praedonis et contra flammarum uiolentiam proteg*a*ntur,
easdemque, cum fuerint mouendae, resolutis structurae conpagi-

1 igno A^1 lingua α caue SA (*Varro*) cauatae R cauare ϙnx^1 aut *om.* SA tabulas SR faniles A deseptae ϰnxϙ^1 2 deterrime SA^1 condicio A *et* R *aliquot* condictio a 3 aporibus A^1 frigoribus] temporibus ϙnx^1 4 alborum S^1 alueorum R ut SA uel R finguntur SAw *om.* l exstruantur A 5 *ante* Celsus *add.* ex A^1 7 non *om.* wiz 8 absentior ωy ei] et A putant SA 9 habendos SA albos S^1 alueos R *plerique* enim id solum ωbl 10 cum] tum SA *et* R *aliquot* eum ar 11 instituere zägx^{2}vfr^{2}y *Pol.* commodum SR modium A pertinet *om.* A 12 patrifamiliae SA quod *om.* cdqü ϙnx^{1}v causa R coriosa SA 13 sterelitate A et SA aut R 14 conueniat ϰγ propter *om.* A 15 poterit p poterant AR 18 mouit S^{2}e nouit S^1 nouet A^1 sint] sine ϰγp sinit os tabula ϰγ 19 *ante* latericio *add.* opere R *Pol.* circumstructis SAαφizωbr^{1}æ circumcinctis äflr^{2}yøϙp circumcinctis (circumcintis dj) uel circumstructis ϰγ 20 uiolentia A protegantur *ed. Ald.:* proteguntur *codd.* 21 easque t easdem üϙnx^1 eiusdemque l remouendae ϙnx^{1}æ resolitus A^1

bus licebit transferre. sed quoniam plerisque uidetur istud operosum, qualiacumque uasa placuerint conlocari debebunt.

Quemadmodum alui conlocandae sint

7 Suggestus lapideus extenditur per totum apiarium in tres pedes altitudinis totidemque crassitudinis extructus, isque diligenter opere tectorio leuigatur, ita ne ascensus lacertis aut
2 anguibus aliisue noxiis animalibus praebeatur. superponuntur deinde siue, ut Celso placet, lateribus facta domicilia, siue, ut nobis, aluaria praeterquam tergo et frontibus circumstructa; seu, quod paene omnium in usu est qui modo diligenter ista curant, per ordinem uasa disposita ligantur uel laterculis uel caementis, ita ut singula binis parietibus angustis contineantur, liberaeque frontes utrimque sint. nam et qua procedunt nonnumquam patefaciendae sint, et multo magis a tergo qua
3 subinde curantur examina. sin autem nulli parietes aluis interuenient, sic tamen conlocandae erunt ut paulum altera ab altera distet, nec cum inspiciuntur, ea quae in curatione tractatur haerentem sibi alteram concutiat uicinasque apes conterreat, quae omnem motum inbecillis ut cereis scilicet operibus suis tamquam ruinam timent. ordines quidem uasorum

---

3–6 *Pallad. 1, 37, 7*

Quemadmodum alui (*uel* aluei) collocandae (-di **dq**) sint (*uel* sunt) **wψ osdqtbyϙ** Quemadmodum deinde praecepimus quemadmodum alue conlocande sint **SA** De comparandis apibus **gϙ**   3 lapideis **A**[1]   in **R** per **SA**   4 pedes *om.* **A**   totidemque crassitudinis *om.* **SA**   exstructus **A**   5 tectono **A**[1]   ita ne ascensus lacertis *om.* **S**   6 anguiculis aut aliis noxiis **æ**   noxis **S**[1]**A**   8 novis **A**   albaria **SA**[1] aluearia **R**   tergo et frontibus **SA** a tergo **R** et frontibus tergo **ah**[2]**k** (*u. Hss. p. 81*)   constructa **ϙn**   9 in omnium usu **œϙnxt** in usu omnium **ü**   11 angustus **ϙnx**[1] angustius **g**   continentur **A**   12 liueraeque **A**[1] liberoque **ϙnx**[1]   procedant **ϙnx**[1]   13 patefaciendi **ϙnx**[1]   sunt **AR**   a tergo *om.* **p**   qua **SAa** quia **R** qui **ϙnx**[1]   14 autem] etiam **p**   aluis **SAa** alueis **R** *om.* **œ**   15 interueniunt **ϙnx**[1]   alter ab **A**   16 distent **Aαp**   17 tractantur **R**   sibi **SR** siue **A**[1] sibe **A**[2]**o**[1]**m**   18 conterreat **SAαwiü**[2] contereat **äg** conterat **R** conterrat **ω**   ceteris **SAe**   19 ruinam] ruinariam **œ** ruinam operibus **ψcdq**[2]**u**[2]**üϙnx**[1] operibus **q**[1]**u**[1] *om. u. sp. r.* **j**

superinstructos in altitudinem tris esse abunde est, quoniam summum sic quoque parum commode curator inspicit.

Ora cauearum, quae praebent apibus uestibula, proniora sint 4
quam terga, ut ne influant imbres, et si forte tamen incesserint, non inmorentur sed per aditum effluant. propter quos conuenit aluaria porticu supermuniri, sin aliter, luto Punico frondibus inlimatis adumbrari, quod tegumen cum frigora et pluuias tum et aestus arcet. nec tamen ita nocet huic generi caloris ut hiemis halitus. itaque semper aedificium sit post apiarium, quod aquilonis excipiat iniuriam stabulisque praebeat teporem. nec 5
minus ipsa domicilia, quamuis aedificio proteguntur, obuersa tamen ad hibernum orientem conponi debebunt, ut apricum habeant apes matutinum egressum et sint experrectiores; nam frigus ignauiam creat. propter quod etiam foramina, quibus exitus aut introitus datur, angustissima esse debent, ut quam minimum frigoris admittant. eaque satis est ita forari ne possint capere plus unius apis incrementum. sic neque uenenatus stelio nec obscenum scarabei uel papilionis genus lucifugaeque blattae,

---

3–4 *Pallad. 1, 37, 7* 9–10 *cfr Pallad. 1, 37, 7* 11–12 *Pallad. 1, 37, 8* 14–16 *Pallad. 1, 37, 7* 17–18 *Verg. georg. 4, 243*

---

1 superstructos **p** in *om.* **A** tres **A** 2 sic summum sic **ϙnx**[1] 4 ut ne **AR** binę **S** tamen forte **γ** incesserint *Linde p. 37:* incesserit **SA** ingesserint **R** ingresserint **lr** augesserint **ϙnx**[1] ingesserint **ŀ** incesserit *Pol.* 5 etfluant **A** &ffluant **S** affluant **gϙr** 6 albaria **S** aluearia **R** *om.* **φ** porticibus **R** porticulis **ϙnx**[1] frontibus **SA** 7 inlimatis **SR** *Pol.* inlimates **A** illinitis **zγ** (*exc.* **gü**) *om.* **p** tegimen **R** *aliquot* tegmen **akä** regimen **ϰ** 8 et aestus **S** aestus **R** estatus **A** nec tamen ita nocet *om.* **S**[1] nec tamen . . . halitus *om.* **mæ** ita *om.* **γ** ut] aut **cdqγ** hiemis alitus **ah**[2]**k** hiemalitus **SA** hiemis (*uel* hyemis) aestus **R** hyemis (h)austus **φ** hiemis haustus **p** hyemis aestus arcet **ost** hyemis astus *Pol.* 10 stabilisque **S** prebet **ϙnx**[1] tempore **A** temporem **h**[1]**gœx** 11 proteguntur **R** 13 maturinum **t** 16 minimus **ahφωqjufyø** minimis **iär** possit **SAkp** 17 nec **R** ne **mp** uenatus **ωcdqü**[1]**v** ueneratus **œx**[1] ueneratur **ϙn** uennaturus **g** stelio **SA**[1]**l** (*Verg.*) stellio **A**[2]**R** 18 obcenum **S**[1]**A** obscenu **p** obscenti **x**[1] obstenti **ϙn** scarabri **SAakwl** scabri **e** scambei **b** papil(l)onis **mo** blactae **R**

ut ait Maro, per laxiora spatia ianuae fauos populabuntur. 6 atque utilissimum est pro frequentia domicilii duos uel tres aditus in eodem operculo distantis inter se fieri contra fallaciam lacerti, qui uelut custos uestibuli prodeuntibus inhians apibus adfert exitium, eaeque pauciores intereunt, cum liceat uitare pestis obsidia per aliud uolantibus effugium.

De conparandis apibus quae emuntur

8 Atque haec de pabulationibus domiciliisque et sedibus eligendis abunde diximus, quibus prouisis sequitur ut examina desideremus. ea porro uel aere parta uel gratuita contingunt. sed quas pretio parabimus, scrupulosius praedictis comprobemus notis, et earum frequentiam prius quam mercemur apertis 2 aluaribus consideremus. uel si non fuerit inspiciendi facultas, certe id quod contemplari licet notabimus, an in uestibulo ianuae conplures consistant et uehemens sonus intus murmurantium exaudiatur. atque etiam si omnes intra domicilium silentes forte conquiescent, labris foramini aditus admotis et inflato

---

2–3 *Pallad. 1, 37, 8* 5–6 *Pallad. 1, 37, 8* 11–15 *Pallad. 1, 38, 1*

---

1 maro] uarro **lp** laxiriora **S**^{1} spatiae **A**^{1} ianuae . . . frequentia *om.* **ä** fabos **SA**^{1} populantur **R** populentur **γ** 3 intra **R** *aliquot* 4 ueltibuli **A** inhians **R** in hanc **SA** capibus **A**^{1} 5 exitum **aϙnx**^{1} intereant **ä** interemit **œü**^{1}**ϙnx**^{1} liceat **S**^{2}**ah**^{2}**k** liceant **S**^{1}**A** licet **R** uitares **A** 6 pestes **S**^{1} obsedia **ϙnx**^{1} obsidis **Aa** uolantibus **S** ulantibus **A** uadentibus **R**

De (VII De **S**) comparandis apibus quae emuntur **SAwosbyϙ** De comparandis apibus **ψdqt** De comparandis apibus et quemadmodum siluestria examina capiantur **ēp** VII **m** Quemadmodum siluestria examina capiantur **gϙ** 7 hoc **ϙnx**^{1} populationibus **Acdqγ** (*exc.* **t**) **yø ł** papulationibus *Pol.* domicilibusque **S**^{1}**A** domiciliis **cdqγ** (*exc.* **ü**) 8 prouis **SA** 9 consideremus **γ** ea *om.* **SA** porpo **S** pórerro **A**^{1} porpro **A**^{2} are *uel* a re **γ** parte **SA** 10 conparabimus (com- **R**) **AR** scrupulosius *Schn.:* scrupulosus **SA** studiosius **R** 11 frequentia **SA** 12 aluearibus **R** caluaribus **A**^{1} fuerint **S**^{1}**As** spiciendi **S**^{1}**A** aspiciendi **S**^{2} conspiciendi **a** 13 conplari **S**^{1}**A** notauimus **SA** an in **t** an **SA** in **R** hi an **ah**^{2}**k** 14 intue **S**^{1} intuemur **S**^{2} inuie **A** 15 silentes *om.* **ϙnx**^{1} 16 fortes **SA** conquiescant **R** foramina **œϙnx**^{1} foraminum **ψvr** foraminis **l** admotas **A** inflatu **aωϙnx**^{1}**ø** inflatio **gœv** in palato **A** in *cum rasura* **S**

spiritu ex respondente earum subito fremitu poterimus aestimare
uel multitudinem uel paucitatem. praecipue autem custodien- 3
dum est ut ex uicinia potius quam peregrinis regionibus pe-
tantur, quoniam solent caeli nouitate lacessiri. quod si non
contingit ac necesse habuerimus longinquis itineribus aduehere,
curabimus ne salebris sollicitentur, optimeque noctibus collo
portabuntur. nam diebus requies danda est, et infundendi sunt
grati apibus liquores, quibus intra clausum alantur. mox cum 4
perlatae domum fuerint, si dies superuenerit, nec aperiri nec
conlocari oportebit aluum nisi uesperi, ut apes placidae mane
post totius noctis requiem egrediantur. specularique debebimus
fere triduo, numquid uniuersae se profundant, quod cum faciunt,
fugam meditantur. ea remediis quibus debeat inhiberi mox
praecipiemus.

At quae dono uel aucupio contingunt, minus scrupulose pro- 5
bantur, quamquam ne sic quidem uelim nisi optimas possidere,
cum et inpensam et eandem operam custodis postulent bonae
atque inprobae quoque. maxime refert ut non sint degeneres
intermiscendae, quae infament generosas. nam minor fructus
mellis respondet, cum segniora interueniunt examina. uerum- 6

2–14 *Pallad. 1, 38, 1–2; cfr Geop. 15, 2, 10–11*

---

1 p̄spondente **A** sumito **SA** existimare **zoscd^{2}g** extimare **iqræ** 3 est *om.* **ϰγ** ex uicinia] examina **üϙnx^1** peregrinis **S'Adgœ** ex peregrinis **R** petuntur **SA** 5 iteneribus **A** aduehe **S^{1}A** 6 curauimus **SA** colla **A** 7 portantur **ωb fyøç** 8 gratia pius **SA** 9 superauerit **ϙnx^1** 10 collocari **R** alueum **R** apes **SR** auis **A** aues **jup** 11 noctis requiem **R** quiem noctis **SA** speculiarique **A** debemus **R** 12 numquid **S** namq; **A** quid **R** faciant **A** 13 remedia **R** debeant **R**

Quemadmodum siluestria examina capiantur *rubr.* **zdqgϙt**

15 quae] quaeque **φx^{2}bfr** *Pol.* quecunque **z** domo **dœr** do *cum lac.* **cj** 16 nec **cdqϙnx^{1}b** sic] si **ϙn** optimos **φp** 17 et eandem **SR** eandem **A** eandem operam] curam **p** custodes **A** 18 quoque **SA** quod **R** refert ut **A** referunt **S** refert **R** sunt **ah** 19 iter miscende **A** inmiscendae (*uel* im-) **ϰüϙnx^1** 20 exemina **S^{1}A**

tamen quoniam interdum propter conditionem locorum uel mediocre pecus (nam malum nullo quidem modo) parandum est, curam uestigandis examinibus hac ratione adhibebimus.

Quemadmodum siluestria examina capiantur

7 Vbicumque saltus sunt idonei, mellifici, nihil antiquius apes quam quibus utantur uicinos eligunt fontes. eos itaque conuenit plerumque ab hora secunda obsidere, specularique quae turba sit aquantium. nam si paucae admodum circumuolant (nisi tamen conplura capita riuorum diductas faciunt rariores) intellegenda est earum penuria, propter quam locum quoque non
8 esse mellificum suspicabimur. at si commeant frequentes, spem quoque aucupandi examina maiorem faciunt, eaque sic inueniuntur: primum quam longe sint explorandum est, praeparanda*a*que in hanc rem liquida rubrica, qua cum festucis inlitis contigeris apium terga fontem libantium, commoratus eodem loco facilius redeuntis agnoscere poteris. ac si non tarde id facient, scies eas in uicino consistere, sin autem serius, pro mora temporis

---

4–89: 1 *Pallad.* *5, 7, 1–2*

---

1 *post* propter *add.* in **A** condicionem **R** *aliquot* condicione **A** condictionem **aø** 2 mediare **ϙnx^1** 3 uestigandi **γ** (*exc.* **x^{2}t**) adhiberimus **S^{1}A**
Quemadmodum siluestria examina capiantur **SAwäosblyçæ**
4 altus **A** 6 ab ora **S^1** arbor a- **A** obsideri **R** quae *om.* **ϰϙnx^1** 7 aquantum **A^1** 8 tamen] cum **cdqϙnx^1** *om.* **ü** deductas **Abl** intelligenda **R** 9 eorum **cqγ** (*exc.* **ü**) 10 mallificum **A** suspicauimur **S^1** suspicamur **bp** suspicabitur **ωr** suspicabuntur **qjlç** ad **S^{1}A** ac **R** *aliquot* 11 aucuperandi **A** sic *om.* **ϙnx^1** 12 primum *om. u. sp. r.* **zä** explorandum] ł explorantur *Pol.* praeparandaque *ed. pr.*: praeparandumque **SAR** properandumque **γ** preparanturque **p** 13 hac **SA** liquidam rubricam **t** quā **SA** cum **SA** tunc **R** contigerit **R** 14 liuantium **S^1** leuantium **p** libaricum **ϙnx^1** ł leuantium *Pol.* commoratus **ü** comoratus **t** com(m)oratur **SAφψϰϙnx^1** commoratos **αω gœx^{2}vσ** 15 redeunt **ϙnx^1** agnoscere poteris *om.* **p** id facient **R** infacient **SA** 16 scies eas **SAαωbfyøçæp** scies eos **r** scias eas **wψϰγl** sciant eas **v** facies eas **e** in uicino] minimo **ϙnx^1** consistere . . . aestimabis *om.* **i** sin] sui **ϙnx^1** mora **d^{2}læ** morę **S** more **AR**

aestimabis distantiam loci. sed cum animaduerteris celeriter 9 redeuntis, non aegre persequens iter uolantium ad sedem perduceris examinis.

In his autem quae longius meare uidebuntur, sollertior adhibebitur cura, quae talis est: harundinis internodium cum suis articulis exciditur, et terebratur ab latere talea, per quod foramen exiguo melle uel defruto instillato ponitur iuxta fontem. deinde cum ad odorem dulcis liquaminis conplures apes inrepserunt, tollitur talea et inposito foramini pollice non emittitur nisi una, quae cum euasit, fugam suam demonstrat obseruanti, atque is, dum sufficit, persequitur euolantem. cum 10 deinde conspicere desi⟨i⟩t apem, tum alteram emittit, et si eandem petit caeli partem, uestigiis prioribus inhaeret. si minus, aliam quoque atque aliam foramine adaperto patitur egredi, regionemque notat in quam plures reuolent, et eas persequitur, donec ad latebram perducatur examinis. quod siue est abditum specu, fumo elicietur, et cum erupit aeris strepitu coercetur. nam statim sono territum uel in frutice uel in editiore siluae fronde considit, et a uestigatore praeparato uaso reconditur. sin 11 autem sedem habet arboris cauae, et aut extat ramus quem

---

4–90: 7 *Pallad.* 5, 7, 3–5

---

1 extimabis **zϰgvæ** existimabis **oœr** distantia **cqγ** (*exc.* **üt**) aduerteris **dγ** (*exc.* **t**) *post* animaduerteris *add.* distantia loci **a** 2 persequeris **SR** uiolantium **t** 3 exanimis **a** an examinis **gǫnx** 5 cura] citra **A** 6 ab (ad **a** a **k**) latere (latera **c**) talea **R** alua (alba **S**[1]) teret alea (alia **S**) **SA** 7 defructo **äovtp** defriti **SA**[2] defritim **A**[1] instil(l)ate **ωb** sallato **A**[1] 8 pontem **S**[1]**A** 9 insperserunt **SA** apposito **R** pollice . . . suam *om.* **A**[1] 11 obseruari **cdqǫnx**[1]**b** cum *om.* **SA** 12 conspicere *om.* **t** desiit *ed. pr.*: desit **R** possit **SA** (*u. Hss. p.* 35) apem tum **R** apertum **SA** altera **A** 13 petit **R** cepit **SA** emittit petit **äl** eadem **R** *aliquot* prioris **γ** *ante* si *add.* et **γ** 14 atque aliam *om.* **ä** foramine] formam ineat **p** 15 notet **R** notat **p** et *om.* **SA** 16 quod **SA** quo **R** 17 elicitur **A**[1] cohercetur **R** *aliquot* 18 statim *om.* **p** fructice **R** *aliquot* editiore] mediocre **ǫnx**[1] 19 consedit **A** considet **R** concidet **cdqǫnx**[1] a *om.* **ǫnx**[1] uase **R** 20 extet **γ** (*exc.* **t**)

obtinent, aut ipsius trunci, si in eo sunt, mediocritas patitur, acutissima serra, quo celerius id fiat, praeciditur primum superior pars, quae ab apibus uacat, deinde inferior, quatenus uidetur habitari. tum recisus utraque parte mundo uestimento contegitur, quoniam hoc quoque plurimum refert, ac si quibus rimis hiat inlitis ad locum perfertur, relictisque paruis, ut iam dixi, foraminibus more ceterarum aluorum conlocatur.

12 Sed indagatorem conueniet matutina tempora uestigandi eligere, ut spatium diei habeat quo exploret commeatus apium. saepe enim, si serius coepit eas denotare, etiam cum in propinquo sunt iustis operum peractis se recipiunt nec remeant ad aquam, quo euenit ut uestigator ignoret quam longe a fonte distet examen.

13 Sunt qui per initia ueris apiastrum atque, ut ille uates ait,

trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen

aliasque colligant similes herbas, quibus id genus animalium delectatur, et ita aluos perfricent ut odor ac sucus uasis inhaereat. quae deinde emundata exiguo melle respergant, et per nemora non longe a fontibus disponant, eaque cum repleta sunt

---

8–13 *Pallad. 5, 7, 6* 14–91: 1 *Pallad. 5, 7, 6; cfr Plin. nat. 21, 149 et Geop. 15, 2, 20* 15 *Verg. georg. 4, 63*

---

1 aut in ipsius **zä** trucis **S**^{1}**A** truncis **S**^{2} si *om.* **SA** 2 acutissima . . . praeciditur *om.* **a** id *om.* **A** 3 inferius **ω** ferior **A**^{1} 4 inhabitari **R** 5 quoque *om.* **a** 6 ramis **t** inlitis **S** inlitas **A** inlitas *uel* illitas **R** perfectur **S**^{1} relictis (-que *om.*) **SA** ut iam **R** utrim **SA** 7 foraminibus **R** certaminibus **S** certaminis **A** certarum **SA** alueorum **R** *aliquot* colocantur **S**^{1} collocantur **S**^{2} conlocantur **A** colocatur **i** colatur **zä** 8 tempore **Aφ** 9 die **S**^{1} diē **A** exploreat **A** apum **dqg üϙxv** aput **œ** 11 perrectis **ω** 12 uestigator quam ignoret **ωb** 14 ut *om.* **cdqϙnx**^{1} 15 melisphylla **S** (*Verg.*) mel(l)iphil(l)a *uel sim.* **R** mellisque colligant similique herbas philla **A** et cherinthae . . . colligant *om.* **S**^{1} cherinthae **S**^{2}**ψdlç** cherintee **γ** cherinchae **ωæ** ignouile **A**^{1} 17 ita] in **ωb** alueos **S**^{2} *et* **R** *aliquot* perfrigent **S**^{1}**A**^{1} perficent **nx**^{1} perficient **ϙ** ac **SA** et **R** fucus **SA** sectus **t** *ante* uasis *add.* in **A** 18 quae *om.* **A**^{1} mundata **AR** respargant **SAnt**

examinibus, domum referant. sed hoc nisi locis quibus abundant 14
apes facere non expedit. nam saepe uel inania uasa nancti qui forte praetereunt secum auferunt, neque est tanti uacua perdere complura, ut uno uel altero potiare pleno. at in maiore copia, etiam si multa intercipiuntur, plus est quod in repertis apibus adquiritur.

Atque haec ratio est capiendi siluestria examina. deinceps talis altera est uernacula retinendi.

Quemadmodum uernacula noua examina obseruentur et in aluos condantur

Semper quidem custos sedule circumire debet aluaria; neque 9
enim ullum tempus est quo non curam desiderent. sed eam postulant diligentiorem cum uernant et exundant nouis fetibus, qui nisi curatoris obsidio protinus excepti sunt diffugiunt. quippe talis est apium natura ut pariter quaeque plebs generetur cum regibus; qui ubi euolandi uires adepti sunt, consortia dedignantur uetustiorum, multoque magis imperia, quippe cum rationabili gener*i* mortalium, tum magis egentibus consilii mutis animalibus nulla sit regni societas. itaque noui 2

9–13 *Pallad. 7, 7, 4* 17–92: 5 *cfr Varro rust. 3, 16, 29 et Pallad. 7, 7, 4*

1 referat **gœüxv** quibus *om.* **t** 2 non expedit . . . auferunt neque *om.* **b** inantia **A** nacti **S^{2}R** qui **α** quae **SAR** 4 potiare **akæp** patiore **SAg** pati ore **φiœ** patiare **fryç** patrare **hø** potiore **ωb** patiare ore **vt** pati uel potiare **zϰüx^2** pati uel patiare **ϙnx^1** pati potiore re **ä** ponari **l** at] ad **x^1** *om.* **ϙn** 5 etiam *om.* **ϰü ϙnx^1** si multa **SR** simulata **Aφc** est *om.* **αe** 6 adquiritur **A^{2}d** atquiritur **SA^1** acquiritur **R**
7 est *om.* **ϰγ** (*exc.* **t**) 8 altera *ante* talis **ϙn** ratio **ü^{1}t** est *om.* **Aα**
Quemadmodum uernacula noua (noua *om.* **mdqgϙtæ**) examina (examina *om.* **y** examina prodeuntia **zämdqgϙt**) obseruentur (reseruentur **b**) et in aluos (*uel* alueos; alueolis **gϙ** alios **w**) condantur *in textu* **SA** *rubr.* **hwψωdqgϙtbyçæ** 9 castos **mo^1** albaria **S** aluearia **R**
10 quod **Aφϰ** (*exc.* **q**) **γ** (*exc.* **n**) 11 postulent **mgx^2** exeundant **SA** nouas **A** 12 curatorio **gϙnx^1** defugiunt **p** 13 quippe talis . . . magis imperia *om.* **ω** ut *om.* **A** 14 reginibus **S^{1}A^1**
15 uetustorum **ϙnx^1** 16 generi *Gesner:* genere *codd.*
consilium **A** 17 muti **S** multa **A** nulli **cdqüϙnx^1** sit] est **ϰüϙnx^{1}t** regum **üϙnx^1**

duces procedunt cum sua iuuentute, quae uno aut altero die in ipso domicilii uestibulo glomerata consistens, egressu suo propriae desiderium sedis ostendit, eaque tamquam patria contenta est, si procurator protinus adsignetur. sin autem defuit
3 custos, uelut iniuria repulsa peregrinam regionem petit. quod ne fiat, boni curatoris est uernis temporibus obseruare aluos in octauam fere diei, post quam horam non temere se noua proripiunt agmina, eorumque egressus diligenter custodiat. nam quaedam solent, cum subito euaserunt, sine cunctatione se
4 proripere. poterit exploratam fugam praesciscere uespertinis temporibus aurem singulis alueis admouendo. siquidem fere ante triduum quam eruptionem facturae sunt, uelut militaria signa mouentium tumultus ac murmur exoritur, ex quo, ut uerissime dicit Vergilius,

corda licet uulgi praesciscere, namque morantis
Martius ille aeris rauci canor inuocat, et uox
auditur fractos sonitus imitata tubarum.

5–13 *Pallad. 7, 7, 5; cfr Varro rust. 3, 16, 9; Plin. nat. 11, 54; Aristot. hist. anim. 9, 40, 625 b* 15–17 *Verg. georg. 4, 70–72*

---

1 praecedunt **ωb** auuentute **A** die in **R** dein **SA** 2 consistentegressus (-gressu **S**^{2}) **SA** 3 eaque **SR** eadem **A** tamquam **SA** uelut **R** 4 procuratori **R** procurati **ϰϙnx**^{1} a procuratore **p** 5 uel **SA** *et* **R** *aliquot* repulsam **SA** *et* **R** *aliquot* depulsa **z** 6 flat **S**^{1}**A** uerni **S**^{1}**p** obseruari **SA** aluis **SA** alueos **R** 7 tamere **SA** prorepiunt **g** prorumpunt **üϙnx**^{1} prorupunt **œ** 8 agmine **S**^{2}**A** acio mine **S**^{1} eorumque egressus **zgœ x**^{2}**vtlr**^{2}**øçp** eorum egressus **y** eoque regressus **SAφiär**^{1} eorumque regressus **f** eoque (eaque **u**) uel eorumque regressus (egressus **c** gressus **d**) **ϰü**^{2} eoque uel eorum uel regressus **ü**^{1}**ϙn** eorumque egressus eoque regressus **αωbæ** eq; eaq; regressa egressus **x**^{1} (*u. Hss. p. 70*) *ante* diligenter *add.* ut **R** diligentius **ϰγ** 9 quadam **ϙnx**^{1} se *om.* **zä** 10 praescissere **A** *et* **R** *aliquot* praecissere **i** procissere **w** prosciscere **ϙnx**^{1} 11 aurem] autem **b** aut **ϙnx**^{1} 12 militaria **R** milia **S**^{1}**A** tię *superscr.* **S**^{2} 13 mouentius **S**^{1}**A**^{1} *om.* **p** ex quo] quo **p** *om.* **ϙ** ut *om.* **cdqγ** 14 uirgilius **R** 15 praescissere **A** *et* **R** *aliquot* moranti **S**^{1}**A** 16 inuocat **SA** increpat **R** (*Verg.*) increpas **ϙn** 17 fractas **zä** fractus **a**^{1}**i** factos **j** fructus **Aw**

Itaque maxime obseruari debent quae istud faciunt, ut siue 5
ad pugnam eruperint (nam inter se tamquam ciuilibus bellis et
cum alteris quasi cum exteris gentibus proeliantur), siue fugae
causa se proripuerint, praesto sit ad utrumque casum paratus
custos. pugna quidem uel unius inter se dissidentis uel duorum 6
examinum discordantium facile conpescitur; nam, ut idem ait,

pulueris exigui iactu conpressa quiescit,

aut aqua mulsea passoue et alio quo liquore simplici respersa,
uidelicet familiari dulcedine saeuientium iras mitigante. nam
eadem mire etiam dissidentis reges conciliant. sunt enim saepe
plures unius populi duces, et quasi procerum seditione plebs in
partis diducitur, quod frequenter fieri prohibendum est, quoniam
intestino bello totae gentes consumuntur. itaque si constat 7
principibus gratia, maneat pax incruenta. sin autem saepius
acie dimicantis notaueris, duces seditionum interficere curabis;
dimicantium uero proelia praedictis remediis sedantur.

Ac deinde cum agmen glomeratum in proximo frondentis arbusculae ramo consederit, animaduertito an totum examen in
speciem unius uuae dependeat. idque signum erit aut unum
regem inesse aut certe plures bona fide reconciliatos, paterisque 8

5–9 *Pallad. 7, 7, 6; cfr Varro rust. 3, 16, 35 et Plin. nat. 11, 58* 7 *Verg. georg. 4, 87* 10–16 *cfr Varro rust. 3, 16, 18 et Geop. 15, 2, 15* 17–94: 3 *Pallad. 7, 7, 6*

1 debet **R** 3 quasi cum] *om.* **S**^{1} quasi **A** 4 sint **A**^{1} causam **cdqx**^{1} cām **w** paratos **A** 5 inter **R** in **SA** 6 examinum inter se discordantium **ϙn** conpescitur . . . iactu *bis* **a** 8 aqua *om.* **çdqüϙnx**^{1} mulsa **R** mulso **üx**^{1} uulso **ϙn** uis eam **p** alio quo liquore **R** aliquo (aliquor **S**^{1}) liquore **Shkbl** aliquore **A** (*cfr 9, 11, 1*) simili **R** respersam **R** 9 dulcedinis **A** mitigare **ωbøæ** 10 mire *om.* **ϰüϙnx**^{1} inire **R** *aliquot* saepe *post* plures **ϰüϙnx**^{1} *om.* **c** 12 deducitur **AR** prohibendum] prohibitum **os** 13 consumantur **ϰϙnx**^{1} 15 aciem **R** 16 proelia *om.* **φψ** remedis **S**^{1}**A**^{1} secantur **ü** septantur **ϰϙnx**^{1}
17 agmen] examen **zä** examen uel agmen **ϰüϙnx**^{1} glomerantum **nx**^{1}**æ** glomeram tum **ϙ** glomeratur **p** frondente **ϙnx**^{1} arbusculo **ϙnx**^{1} 18 ramos **p** 19 spiciem **SA** uuae *om. u. sp. r.* **i** dependat **αo** 20 pluris **R** paterisque **SA** patieris **α** patieritis **äp** pacier' **l** petieritis **R** petieris **ç**

dum in suum reuolet domicilium. sin autem duobus aut etiam conpluribus uelut uberibus ductum fuerit examen, ne dubitaueris et pluris proceres et adhuc iratos esse, atque in his partibus quibus maxime uideris apes glomerari requirere duces debebis. itaque suco praedictarum herbarum, id est melisphylli uel apiastri, manu inlita, ne ad tactum diffugiant, leuiter inseres digitos, et diductas apes scrutaberis, donec auctorem pugnae reperias.

10 Sunt autem hi reges maiores paulo et oblongi magis quam ceterae apes, rectioribus cruribus, sed minus amplis pinnis, pulchri coloris et nitidi, leuesque ac sine pilo, sine spiculo, nisi quis forte pleniorem quasi capillum quem in uentre gerunt aculeum putat, quo et ipso tamen ad nocendum non utuntur. quidam etiam infusci atque hirsuti reperiuntur, quorum pro habitu damnabis ingenium.

2 nam duo sunt regum facies, duo corpora plebis.
alter erit maculis auro squalentibus ardens
et rutilis clarus squamis insignis et ore.

5–8 *Pallad.* *7, 7, 7*   9–15 *Pallad.* *7, 7, 7; cfr Varro rust. 3, 16, 18; Plin. nat. 11, 51; Aristot. hist. anim. 5, 21, 553 a et 9, 40, 624 b; Geop. 15, 2, 16*   16–18 *Verg. georg. 4, 92 + 95, 91, 93 + 92*

---

1 autem duobus *om.* **ju**   2 ductum **SAφ** deductum **R** diductum **p**   3 et] ut **ωb**   plures **γlæp**   ratos **ǫnx**^{1} iis **üp**   4 *ante* quibus *add.* in **γ**   maxime *om.* **w**   5 melisfylli **S**^{2} mellisfylli **S**^{1} mellis filli **Awzä** mellisphilli **αωσ** mellis fili **c** mellisphylli **ü** mellisiphilli **e** melliphilli **dqjugǫnv** melliphylli **œx** melliphyli **t** mellifilli **i** mellipuli **p** (*cfr 9, 8, 13*)   6 ad tactum] attactum **S**^{1} ad actum **gǫ** attanctum **c** ad tectum **r**   diffugiat **p** diffugiunt **ǫn**   inheres **A**^{1} 7 deductas **AR**   ape **S**^{1} scrutaueris **S** sectaberis **ǫnx**^{1} pugnae *om.* **iϰüǫnx**^{1} 8 reperies **äcdqǫnx**^{1}**ø**
Quae sit forma regis apium *rubr.* **o** Regis apum forma **q**   9 autem *om.* **b**   paulo maiores **p**   10 cetera **A**   pennis **S**^{2}**p**   13 tamen] tantum **R** *plerique*   14 infusi **z** infuci **i** infu *cum lac.* **ä**   15 damnabilis **A**   16 duae **kcqjγçp**   17 alter erit **R** alterit **A** alter r **S**   18 squamis clarus insignis **gœxvt** insignis squamis clarus **ǫn**

atque hinc maxime probatur qui est melior, nam deterior, sordido sputo similis, tam foedus est quam

puluere ab alto
cum uenit et sicco terram spuit ore uiator,

et, ut idem ait,

desidia latamque trahens inglorius aluum.

omnes igitur duces notae deterioris

dede neci, melior uacua sine regnet in aula.

qui tamen et ipse spoliandus est alis, ubi saepius cum examine 3
suo conatur eruptione facta profugere. nam uelut quadam compede retinebimus erronem ducem detractis alis, qui fugae destitutus praesidio finem regni non audet excedere, propter quod ne ditionis quidem suae populo permittit longius euagari.

Sed nonnumquam idem necandus est, cum uetus aluare **11**
numero apium destituitur, atque infrequentia eius ali*o* quo examine replenda est. itaque cum primo uere in eo uase nata est pullities, nouus rex eligitur, ut multitudo sine discordia cum parentibus suis conuersetur. quod si nullam progeniem tulerint

3–4 *Verg. georg. 4, 96–97* 6 *Verg. georg. 4, 94* 8 *Verg. georg. 4, 90* 9–10 *Pallad. 7, 7, 7; cfr Verg. georg. 4, 106–107 et Plin. nat. 11, 54* 18–96: 4 *Pallad. 7, 7, 8*

1 hic **R** probatu **S**[1] probata **S**[2] probatu' **A** est *om.* **p** 2 fecus **A** quam] quoniam **ϙnx**[1] 6 desidiam **ωbp** *om.* **küϙnx**[1] 7 deteriores **ϙnx**[1] 8 dede] d *cum lac.* **z** dentur **ä** sine] signe **A**[1] in aula . . . ubi saepius *om.* **n** 9 quae **cdq** tamen] tantum **R** *plerique* saepius *om.* **w** 10 fata **S** uelut] ut **ϙnx**[1] 11 compende **A** retenebimus **A** erronem **Sh**[1]**eüσ** (*exc.* **r**) errorem **Awωϰγr** erroneum **ah**[2]**k** erratorem **j** errantem **ψ** ducis **γ** 13 dictionis **A** *et* **R** *aliquot* quidem] quid **φ** *om.* **lp** suo populo **Aeωb** populo suae **dqœx**[1] populo suo **ϙn** sua populum **æ** sue quidem populo **t**
14 idem **S**[2]**A** de **S**[1] is **t** *om.* **R** negandus **S**[1]**A**[1]**ç**[1] est *om.* **äγ** cum uetus . . . replenda est *om.* **a** uetatus **SA** alueare **S**[2]**R** 15 eius infrequentia **œϙnx**[1]**t** alio quo *Linde p. 51* (*cfr 9, 9, 6*): alia quo **S**[2]**A** alie quo **S**[1] aliquo **R** 16 examina **SA** tum **SA** 17 ut] ac **gœϙnxv** at **ü**[1] cum *om.* **p**

faui, duas uel tres aluorum plebes in unam contribuere licebit, sed prius respersas dulci liquore, tum demum includere, et posito cibo, dum conuersari consuescant, exiguis spiramentis relictis, triduo fere clausas habere.

Quemadmodum frequentandae sint alui quae exigua habent examina

2 Sunt qui seniorem potius regem summouent, quod est contrarium, quippe turba uetustior uelut quidam senatus minoribus parere non cense[n]t, atque imperia ualidiorum contumaciter
3 spernendo poenis ac mortibus afficitur. illi quidem incommodo, quod iuueniori examini solet accidere, cum antiquarum apium relictus a nobis rex senectute defecit, et tamquam domino mortuo familia nimia licentia discordat, facile occurritur. nam ex iis aluis quae plures habent principes dux unus eligitur, isque translatus ad eas quae sine imperio sunt rector constituitur. potest autem minore molestia in his domiciliis quae aliqua peste
4 vexata sunt paucitas apium emendari. nam ubi cognita est

14–97: 3 *Pallad.* 7, 7, 8

---

1 duas **R** dius **SA** alueorum **R** *plerique* plebs **A**^{1}**a** pedes **ω** cūtribuere **S**^{1} unum **R** 2 respersas] prosperam **p** dulci **SR** uici **A** tum demum] tam deinde **ω** 3 cibo dum] ciborum **S**^{1}

Quemadmodum (VIIII quemadmodum **S**) frequentandae (-di **hemob**) sunt alui (*uel* aluei) quae (qui **hem**) exigua habent examina **SAhemobyç** 5 sunt qui . . . contrarium *om.* **çnx**^{1} summouent **S** st̄ moueat **A** submoueant **R** amoueant **p** 6 minoribus] in moribus **mb** 7 non censet *Linde p. 51:* non censent **S** non cessent **A** non cessant **α** necesse est **R** *om.* **æ** contumaciter **S**^{2}**R** coitu (coitur **A**) aciter **S**^{1}**A** *om.* **e** 8 spernendos **zκγ** (*exc.* **t**) *om.* **e** afficiuntur (*uel* ad-) **R** afficiunt **α** 9 iuueniori **S**^{2}**h**^{1}**wωjuflryçæp** inueniori **S**^{1}**Aecdø** iuniori **ah**^{2}**kψqγb** iueniori **œx**^{2} uiniori **n** examina **A**^{1} 10 relictis **κγ** (*exc.* **t**) nouis **p** deficit **R** *aliquot* domino] dum **œ** *om.* **çnx**^{1} 11 mortuo *om.* **çnx**^{1} facileque **ψ** occurritur **Szωx**^{2}**tb**^{2}**fl**^{2} **r**^{2}**øp** discurritur **AR** destruitur **œ** discurritur uel (uel cum **cdq**) occurritur **κ** destruitur uel cum occurritur **üçnx**^{1} 12 ex] in **p** his **AR** alueis **R** 13 translata **çnx**^{1}

post constituitur *rubr.* Quemadmodum frequentandi (frequentande **t**) sunt (sint **t**) alui (*uel* aluei) quae (qui **dä** quam **q**) exigua habent examina **ψdqgt** Quemadmodum frequentandi sunt exigua qui aluei habent examina **ç** 14 minorem molestiam **SA** domicilis **S**^{1}**p** uexata sunt **SA** uexantur **R**

clades, frequentis alui si quos habet fauos oportet considerare, tum deinde cerae eius quae semina pullorum continet partem recidere, in qua regii generis proles animatur. est autem facilis conspectu, quoniam fere in ipso fine cerarum uelut papilla uberis apparet eminentior et laxioris fistulae quam sunt reliqua foramina, quibus popularis notae pulli detinentur. Celsus quidem 5
adfirmat in extremis fauis transuersas fistulas esse, quae contineant regios pullos. Hyginus quoque auctoritatem Graecorum sequens negat ex uermiculo, ut ceteras apes, fieri ducem, sed in circuitu fauorum paulo maiora quam sunt plebei seminis inueniri recta foramina, repleta quasi sorde rubri coloris, ex qua protinus alatus rex figuretur.

Est et illa uernaculi examinis cura, si forte praedicto tempore **12**
facta eruptione patriam fastidiens sedem longiorem fugam denuntiauit. id autem significat, cum sic apis euadit uestibulum ut nulla intro reuolet sed se confestim leuet sublimius. crepi- 2
taculis aeris aut testarum plerumque uulgo iacentium terreatur fugiens iuuentus, eaque uel pauida cum repetierit aluum maternam et in eius aditu glomerata pependerit, uel statim se ad proximam frondem contulerit, protinus custos nouum locula-

3–7 *Pallad. 7, 7, 9; cfr Plin. nat. 11, 29; Aristot. hist. anim. 5, 21, 553 b; Geop. 15, 2, 15*   15–98: 3 *Pallad. 7, 7, 9*

1 claues **A**   infrequentis **SR** (*u. Linde p. 52*)   aluei **R**   quos **R** qđ **SA**   fabos **A**   2 cer(a)e eius **SA** cerei **R** corei **wi** cerę **t** terrei **ø** cerei usque **p**   quae *om.* **p**   3 regit **A**   animantur **R** *aliquot*   4 in *om.* **cdqüǫnx**^{1} 5 apparet . . . laxioris *om.* **SA**   sint **R**   6 celsus **R** celsusq; **A** celsus quae **S**   quidam **Ax**^{1} 7 transuersa **Aos**   continent **A** contineos **u** contine *cum lac.* **j**   8 regiones **A**^{1} higinus **A**^{2} *et* **R** *plerique*   9 ut *om.* **e**   uermiculo **p** uernaculo **SR** uernacula **A**   10 circuitū **S**   fauonum **S**^{1} fauore **A**^{1} sint **R**   11 sordide **A**   halatus **SA** allatus **ψ**   14 eruptionem **SA**   patriae **SA** patriens **e**   fastidię **A**   *ante* sedem *add.* sedens **SA**   16 intro (intra **cq**) reuolet **S**^{1}**zäϰγr** intro reuolet ualet **i** introire uolet (ualet **A**^{1}**e** uelit **çæ**) **S**^{2}**AR**   se] si **ǫnx**^{1} *om.* **gp**   17 (a)eris **SAϰγr** (a)ereis **R**   iacentium terreatur *om.* **e** terreantur **t**   18 eaque **SAah**^{2}**kiälp** eaque qu(a)e **R**   reperierit **iär** reperent **ǫnx**^{1} alueum **R**   20 proxumam **R** *aliquot*   loclamentum **S** locamentum **Aφ** iaculamentum **p**

mentum in hoc praeparatum perlinat intrinsecus praedictis herbis, deinde guttis mellis respersum admoueat, tum manibus
3 aut etiam trulla congregatas apes recondat. atque uti debet adhibita cetera cura, diligenter conpositum et inlitum uas interim patiatur in eodem loco esse, dum aduesperascat. primo deinde crepusculo transferat et reponat in ordinem reliquarum
4 aluorum. oportet autem etiam uacua domicilia conlocata in apiariis habere. nam sunt nonnulla examina quae cum processerunt statim sedem sibi quaerant in proximo, eamque occupent quam uacantem reppererunt.

Haec fere adquirendarum atque etiam retinendarum apium traditur cura.

Remedia morbo laborantium

13 Sequitur ut morbo uel pestilentia laborantibus remedia desiderentur. pestilentiae rara in apibus pernicies, nec tamen aliud quam quod in cetero pecore praecipimus quid fieri possit reperio, nisi ut longius alui transferantur. morborum autem facilius et causae dispiciuntur et inueniuntur medicinae.
2 Maximus[que uel minimus] annuus earum labor est initio

18–99: 7 *Pallad. 4, 15, 1; cfr Plin. nat. 11, 66 et Geop. 15, 2, 12*

1 haec **üρ̧nx**[1] perliniat **AR** praeliniat **γ** 3 recundat **S**[1] uti] ita **φ** debeat **Aφy**[1] 4 athibita **S**[1]**A** certa **κρ̧nx**[1] 6 ordine **κγ** (*exc.* **ü**) **r** reliquorum **R** 7 alueorum **R** *plerique* autem] tam **p** *om.* **ωbæ** etiam *om.* **ρ̧nx**[1] 8 nonnulli **A** nonnulla examina *om.* **p** processerint **cdγ** precesserunt **ur** 9 edem **ä** *om.* **v** sibi *ante* edem **ä** eamque **t** eaque **SA** eademque **moc qœρ̧nxv** eandemque **R** eodemque **g** sibi *ante* occupent **αφiωjuσ** 10 uacantem **S**[2] uocantem **S**[1]**A** uacuam **R** reppererunt **bp** repererunt **R** *Pol.* reperierunt **wψρ̧n** repeperunt **ç** reperunt **œ** repperunt **S**[1]**A** repperiunt **S**[2] 11 atquirendarum **A**[1] acquirendarum **R** *plerique* acquerendarum **αr** atque] ac **γ** 12 crura **S**[1]**A**

Remedia (X Remedia **S**) morbo laborantium **SAφψodqbyç** Remedia morbo laborantium apium (apum **ρ̧**) **mgρ̧t** De remedio morbo laborantium **h** 14 pestilentia **ωüρ̧nx**[1]**bæ** 15 quod *om.* **du** praecipimus **SAägœnxv** praecepimus **R** potest **A** 16 repriora **A**[1] reperiora **A**[2] aluei **R** 17 dispiciuntur **SA** inspiciuntur **R** incipiuntur **n**

18 maximus *Kleberg p. 26* (maximus autem *ed. Ald.*): maximusque uel (et **œρ̧n**) minimus **SAR** maximus et minimus **x**[1] maximus autem uel minimus **ü** maximusque uel **w** annuus . . . floret *om.* **w** animus **ψcdqgœρ̧nx**[2]**y** annus **væ**[1] auis **x**[1] eorum **At** est labor **ρ̧næ**

ueris, quo tithymalli floret frutex, et quo amara ulmi semina sua promunt. nam quasi nouis pomis ita his primitiuis floribus inlectae auide uescuntur post hibernam famem, alioqui citra satietatem tali nocente cibo. cum se adfatim repleuerunt, profluuio alui, nisi celeriter succurritur, intereunt. nam tithymallus maiorum quoque animalium uentrem soluit et proprie ulmus apium. eaque causa est cur in regionibus Italiae quae sunt eius generis arboribus consitae raro frequentes durent apes. itaque 3 ueris principio si medicatos cibos praebeas, isdem remediis et prouideri potest ne tali peste uexentur, et cum iam laborant sanari. nam illud quod Hyginus antiquos secutus auctores prodidit, ipse non expertus adseuerare non audeo, uolentibus tamen licebit experiri. siquidem praecepit apium corpora, quae 4 cum eiusmodi pestis incessit, sub fauis aceruatim enectae reperiuntur, sicco loco per hiemem reposita circa aequinoctium uernum, cum clementia diei suaserit, post horam tertiam in solem proferre, ficulneoque cinere obruere. quo facto adfirmat

---

11–100: 2 *cfr Varro rust. 3, 16, 37; Plin. nat. 11, 69; Aristot. de respir. 9, 475 b*

---

1 tithymalli (-mali **S**²) **Sdqu** tithimalli **A** tithi- *uel* thiti- *uel* thithi- *uel* titi- *uel* tyt(h)imal(l)i **R** thimalli **p** fructex **R** *aliquot* quos **SAah²k** quae **φψp** *Pol.* amaras **SA** samera **t** ulmis **SA** 3 alioquin **R** circa **κςnx¹** 4 sacietatem **R** *aliquot* sacietatē **S** ptali **SA** cibo *om.* **p** cum ad se **A** repleuerint **R** 5 albi **S** aluei **R** *aliquot* *post* nam *add.* et **R** *plerique* tithymallus (-malus **S**²) **Sdqp** tithimallus **A** tithi- *uel* thiti- *uel* thithi- *uel* titi- *uel* tyt(h)imal(l)us **R** chitimallus **i** cithimallus **ç** 7 cur] erit **ςnx¹** in regionibus italiae **R** ingeniobus taliae **SA** eius] italie **φ** 8 arbores **d** arboris **qςnx¹** *om.* **p** 9 ueris **SR** herbis **A** si] se **t** *om.* **p** iisdem **R** *plerique* 10 prouidere **SAφ** talis **A** 11 higinus **SA** *et* **R** *plerique* antiquos **SA²t** antiquus **A¹** maiores (*uel* -is) **R** sequutus **R** *aliquot; om.* **v** 12 adseruare **ςnx¹** seuerare **g** audeo **SAü²** audet **R** 13 siquidem] si tamen **p** ł sitamen *Pol.; om.* **af** praecipit **R** *plerique* 14 cessit (in- *om.*) **p** fabis **A¹** acerbatim **A¹** enecta **S** periuntur (re- *om.*) **S¹A** 15 hyemem **R** *aliquot* 16 die ä dei **egœx²v** *om.* **cdqüςnx¹** 17 quo **R** qui **SA**

intra duas horas, cum uiuido halitu caloris animatae sunt, re-
5 sumpto spiritu, si praeparatum uas obiciatur, inrepere. nos magis ne intereant, quae deinceps dicturi sumus aegris examinibus adhibenda censemus. nam uel grana mali Punici tunsa et uino Aminneo consparsa uel uuae passae cum rore Syri*aco* pari mensura pinsitae et austero uino insucatae dari debent, uel si per se ista frustrata sunt, omnia eadem aequis ponderibus in unum leuigata et fictili uaso cum Aminneo uino inferuefacta,
6 mox etiam refrigerata, ligneis canalibus adponi. nonnulli rorem marinum aqua mulsea decoctum, cum gelauerit, imbricibus infusum praebent libandum. quidam bubulam uel hominis urinam, sicut Hyginus adfirmat, aluis adponunt.

7 Nec non etiam ille morbus maxime est conspicuus, qui horridas contractasque carpit, cum frequenter aliae mortuarum corpora domiciliis efferunt, aliae intra tecta, ut publico luctu, maesto silentio torpent. id cum accidit, harundineis infusi

4–11 *Pallad. 4, 15, 1; cfr Geop. 15, 2, 12* 13–101: 2 *Pallad. 4, 15, 2; cfr Verg. georg. 4, 251–256 et Plin. nat. 11, 63*

1 inter **Aφ** caloris **Sbp** coloris **AR** resumpio **A** 2 spirituū **A** inreferre **SA** inrepe **œ** irrepte **c** in tempore **ø** 3 quae] quidue **mb** qd ne **o** quid nec **s** dictu **S**^{1} dictū **A** dictum **ä** dictim **iz** 4 exhibenda **z**^{1}**üǫnx**^{1} uel *om.* **A** punici mali **p** punica mali **SA** 5 et] uel **ω** aminneo] mitineo **nx**^{1} consparsam **SA** conspersa **R** *aliquot* respersa **ǫn** rose **A**^{1} syriaco *ed. Ald.* (*Pallad.*): sutorio **SAR** suterio **ü**^{1}**ǫnx**^{1}**t** sucorio **p** 6 austo ero **A**^{1} insucae **SA** insucato **y** in *cum lac.* **n** 7 ista *om.* **cdqüǫnx**^{1} 8 et *om.* **SAφ** quia **ϰǫnx**^{1} qura **ü**^{1} fictile **ü**^{1}**ǫnx**^{1}**r** uictili **q** fict **w** uase **R** (*cfr 9, 8, 10*) 9 rorem **p** robore **SA** ros **R** *Pol.* 10 mulsea **p** (*Pallad.*) mulsa **R** mulso **æ** uelea **S** uel ea- **A** decoctu **S** -dem coctu **A** cum] con **R** *aliquot* gelauerit **S** gelauerunt **AR** celauerunt **a** gelauerim **ø** inbricibus **SA** inbracibus **x**^{1} umbratibus **ǫn** inbraicibus **œ** 11 bulam **ep** 12 higinus **A**^{2} *et* **R** *aliquot* atfirmat **A**^{1} albis **S**^{1} alueis **R** deponunt **zäcdqüǫnx**^{1} 13 morbis **SA** 14 contractasue **ω** contractas **w** concratasque **m** 15 corporis **SA** domiciliis **SAφ** domiciliis suis **R** intra tecta **S**^{2}**R** intracta **S**^{1}**A** 16 esto **S**^{1}**A** silentia **S**^{2} arundineis **R** *aliquot*

canalibus offeruntur cibi, maxime decocti mellis et cum galla
uel arida rosa detriti. galbanum etiam, ut eius odore medicentur,
incendi conuenit, passoque et defruto uetere fessas sustinere.
optime tamen facit amelli radix, cuius est frutex luteus, pur- 8
pureus flos. ea cum uetere Aminneo uino decocta exprimitur, et
ita liquatus eius sucus datur. Hyginus quidem in eo libro quem
de apibus scripsit, Aristomachus, inquit, hoc modo succur-
rendum laborantibus existimat, primum ut omnes
uitiosi faui tollantur, et cibus ex integro recens
ponatur, deinde ut fumigentur. prodesse etiam putat 9
apibus uetustate corruptis examen nouum contribuere; quamuis
periculosum sit ne seditione consumantur, uerumtamen adiecta
multitudine laeta⟨n⟩tur. sed ut concordes maneant, earum
apium quae ex alio domicilio transferuntur quasi peregrinae
plebis summoueri reges debent. nec tamen dubium quin fre-
quentissimorum examinum faui, qui iam maturos habent pullos,
transferri et subici paucioribus debeant, ut tamquam nouae
prolis adoptione domicilia confirmentur. sed id cum fiet, 10
animaduertendum est ut eos fauos subiciamus quorum pulli
iam sedes suas adaperiunt, et uelut opercula foraminum ob-

17–18 *Pallad.* 7, 7, 8 20–102: 2 *Pallad.* 7, 7, 9

1 offerentur **S**^{1} ciui **S**^{1} et cum] et **k** cum **gœv** ut est **üǫnx**^{1} galle **SA** 2 uel cum arida **A** detrita **A** detrite **œüǫnx**^{1} 3 defructo **R** *aliquot* defroto **p** de structo **œ** defeicto **w** de futuro **ϰǫnx**^{1} uetere *ante* defruto **p** ueteres **SAe** fossas **SA** 4 amilli **p** fructex **R** *aliquot* 5 uetere *om.* **ω** uino aminneo **p** decocta **Sp** decocto **AR** experiuntur **ǫnx**^{1} 6 eius sucus liquatus **p** higinus *uel* higinius **R** *aliquot* 7 scripsit . . . apibus *om.* **c** modo] non **ǫn** *om.* **æ** 8 existat **A**^{1} estimat **t** primum *om.* **ǫnx**^{1} 9 ciuis **SA** et **SA** 10 ponatur *om. u. sp. r.* **n** fingentur **üǫnx**^{1} 11 contribuere **SAαφi**^{1}**cd**^{1}**jx**^{2}**b**^{1}**lr** constituere **w**^{2}**i**^{2}**zäd**^{2}**ωγσ** contribuere ał (et **q**) constituere **qu** 12 periculosum **SAα** periculo **R** periculum **æp** proculos **y** 13 laetantur *scripsi;* letatur **S**^{2} letat' **æ** l(a)etatura **S**^{1}**AR** lotatura **l** 15 plebes **SA** summouere (sub- **eob**) reges **eωγ** (*exc.* **t**) **b** regi summoueri **SA** debere **R** 17 debent **p** 18 sed id **ψϰüǫnx**^{1}**tb** et id **αωgœx**^{2}**vσ** sed sit **SAe** sic **w** 19 est *om.* **AR** 20 et] ut **p** *om.* **SAφ** operculum **A** ł operculam *Pol.* foraminum *om.* **Aα**

ductas ceras erodunt exerentes capita. nam si fauos immaturo foetu transtulerimus, emorientur pulli cum foueri desierint.

11 Saepe etiam uitio quod φαγέδαιναν Graeci uocant intereunt; siquidem cum sit haec apium consuetudo ut prius tantum cerarum confingant quantum putent explere posse, nonnumquam euenit, consummatis operibus cereis, ut dum examen conquirendi mellis causa longius euagatur, subitis imbribus aut turbinibus in siluis opprimatur, et maiorem partem plebis amittat. quod ubi factum est, reliqua paucitas fauis conplendis non sufficit, tumque uacuae cerarum partes conputrescunt, et uitiis paulatim serpentibus corrupto melle ipsae quoque apes

12 intereunt. id ne fiat, uel duo populi coniungi debent, qui possint adhuc integras ceras explere, uel si non est facultas alterius examinis, ipsos fauos, antequam putrescant, uacuis partibus acutissimo ferro liberare. nam hoc quoque refert ne admotum hebes ferramentum, quia non facile penetret, uehementius inpressum fauos sedibus suis commoueat, quod si factum est apes domicilium derelinquunt.

10–17 *Pallad. 4, 15, 2*

1 seras **ϙp** erodunt **R** produnt **S** produn **A** credunt **ϙnx¹** capita nam **SR** capitamina **A** immaturos (in- **A**) **SA** 3 quod *om.* **S** φαγεδεναν **SA** φαγεδαιναν *uel sim.* **hφosulçæ** *post* graeci **gϰ** *om. u. sp. r. ante* graeci **kwmbfryøp** *post* graeci **zädqœϙnvt** *post* uocant **a** *sine u. sp.* **i** 4 cum *om.* **p** sint **S¹A** 5 ceterarum **cd¹qx²** cerearum **ϙn** configant **R** *aliquot* configunt **p** contingant **Ae** contingat **w** putent **SAp** putant **R** *ante* posse *add.* se **R** 6 *post* euenit *add.* ut **R** consummatis *Gesner:* consumatis **R** cōmatis **b** consumantis **m** consu *cum lac.* **ä** consu'mas **A** cūsūmas **S** dum *om.* **R** conquirendis **SA** 7 euagatum **R** at **A¹** 8 turnibus **S¹A** opprimantur **R** *plerique* flebis **S¹** 9 amittant **αϙn** amittit **r** reliqua **R** aliqua **SA** fauis **SR** cauuis **A** cauis **k** 10 uacua **Aah²k** partes *om.* **Aah²k** con] cum **S** *et* **R** *aliquot* tum **ünx¹** *om.* **Aah²k** putrescunt **R** putrescant **ϰüϙnx¹** patescunt **Ak** patescant **ah²** put///escant **h¹** *om.* **S** 11 corrupta **SA** quoque] qđ **S¹** 12 uel **Sap** *om.* **R** populi] prope **ϙx¹** propeto **n** *om.* **gœ¹** 13 cereas **A** alterius **SR** exterius **A** 15 librare **ϙnx¹** 16 habes **S¹Ag** quia] q **A** inpressum **S** impressum **ϰγp** inpressos **Ab** impressos **αφψωσ** 17 suis *om.* **ϙnx¹** 18 derelinquant **p** derelinquit **z** delinquunt **cdqγ** (*exc.* **t**) relinquunt **f**

Est et illa causa interitus quod interdum continuis annis 13 plurimi flores proueniunt, et apes magis mellifici⟨i⟩s quam fetibus student. itaque nonnulli, quibus minor est harum rerum scientia, magis fructibus delectantur, ignorantes exitium apibus imminere, quae et nimio fatigatae opere plurimae pereunt, nec ullis iuuentutis supplementis confrequentatae nouissime reliquae intereunt. itaque si tale uer incessit, ut et prata etiam parua 14 floribus abundent, utilissimum est tertio quoque die exiguis foraminibus relictis, per quae ⟨non⟩ possint ereper⟨e⟩, aluorum exitus praecludi, ut ab opere mellificii auocatae apes, quoniam non sperent se posse ceras omnis liquoribus stipare, fetibus expleant.

14 **Quid quoque tempore faciant apes, et per anni tempora quid curator facere debeat**

Atque haec fere sunt examinum uitio laborantium remedia. Deinceps illa totius anni cura, ut idem Hyginus commodissime prodidit. ab aequinoctio primo, quod mense Martio circa VIII Kalendas Aprilis in octaua parte Arietis conficitur, ad ortum Vergiliarum dies uerni temporis habentur duodequinquaginta.

1–12 *Pallad. 4, 15, 3* 14–104: 15 *Pallad. 4, 15, 4; cfr Varro rust. 3, 16, 17; Plin. nat. 11, 45; Geop. 15, 4, 6*

1 est] etiam **p** interius **ϰüq̧nx**[1] interdum *om.* **c** 2 mellificiis *ed. pr.*: mellificis *codd.* est minor **ψcdqüq̧nx**[1] 3 arum **S**[1]**A** 4 al(l)ectantur **ϰüq̧nx**[1] oblectantur **ä** 5 imminore **SA** minuere **q̧nx**[1] 6 cum frequentatae **A** *et* **R** *plerique* cum confrequentate **ju** 7 et ut **eϰq̧nx**[1] ut etiam **α** ut **üæ** prata *post* parua **k** etiam **SA** et **R** *om.* **αø** parua **SAα** arua **R** 8 habundent **mæ** quoque] que **S**[1]**cdqgq̧nx**[1] 9 non *add. ed. Ald.* possit **R** erepere *Linde p. 63:* ere p **S** crep **A** eripe **p** *om.* **R** alueorum **R** *plerique* 10 praecludit **S**[1]**A** ab opere **R** alueo fere **SA** mellificii **ül** mellifici **SAR** euocatae **R** euocare **φ** euacate **m** euacare **os** 11 se non sperent **R** seras **ak** omnes **R** *aliquot* omnibus **p** fletibus **A**[1]**a**

Quid (XI Quid **S** quod **qg**) quoque (quoquo **g**) tempore (ex animum **q**) faciant apes (aves **m**) et per tempora anni (anni tempora **mdqgq̧t**) quid curator (earum curator **hψmdqgq̧nt**) facere debeat (debet **wä**) **SA** **hφψmodqgq̧ntbyçæ** 14 illam **p** curam **p** ut] et ut **mo** ut et **s** *post* idem *add.* ipse **p** higinus **A**[2] *uel* higinius **R** *aliquot* 16 apil **A** ortū **S** octu **A** exortum **R** 27 uirgiliarum **R** *plerique* dis **S**[1]**A** duode- **SAα** duo et **R**

per hos primum ait apes curandas esse adapertis alueis, ut omnia purgamenta quae sunt hiberno tempore congesta eximantur, et araneis, qui fauos conrumpunt, detractis fumus immittatur factus incenso bubulo fimo. hic enim quasi quadam
2 cognatione generis maxime est apibus aptus. uermiculi quoque, qui tiniae uocantur, item papiliones enecandi sunt. quae pestes plerumque fauis adhaerentes decidunt, si fimo medullam bubulam misceas, et his incensis nidorem admoueas. hac cura per id tempus quod diximus examina firmabuntur, eaque fortius
3 operibus inseruient. uerum maxime custodiendum est curatori qui apes nutrit, cum aluos tractare debebit, uti[que] pridie castus ab rebus ueneriis neue temulentus nec nisi lotus ad eas accedat, abstineatque omnibus redolentibus esculentis, ut sunt salsamenta et eorum omnium liquamina, itemque foetentibus acrimoniis alii uel ceparum ceterarumque rerum similium.

4 Vndequinquagesimo die ab aequinoctio uerno, cum fit Vergiliarum exortus circa V Idus Maias, incipiunt examina uiribus

---

3–9 *cfr Plin. nat. 21, 81* 10–13 *cfr Varro rust. 3, 16, 6; Plin. nat. 11, 44; Pallad. 1, 37, 4; Aelian. 1, 58 et 5, 11; Geop. 15, 2, 19*

---

1 per hos **AR** peros **S** adapertis] et apertis **zä** adpertis **p** 2 hyberno **R** *aliquot* eximiantur **A**^{1} examinantur **l** 3 et araneis . . . immitatur *om.* **ϙnx**^{1} araneos **A** qui *post* fauos **A**^{1} 4 factus **SAϰγp** facto **R** facta **ϙn** fiacto **ä** bubule **A**^{1} fimi **S** 5 aptus] actus **ϰgϙnx** actis **œ** uel miculi **S**^{1}**A**^{1} uernaculi **ϙn** 6 tineae **ψr** tunc **ϙn** tūt **x**^{1} *post* papiliones *add.* qui tunc **ϙn** 7 fabis **SA**^{1} coherentes **p** fumo **Ad** bibulam **ϙnx**^{1} 8 inpensis **SA** 9 it **S**^{1} 10 inseruiens **A** inseruiunt **ϙnx**^{1} 11 albos **S**^{1} alueos **R** *plerique* uti *ed. Ald.:* utique *codd.* 12 ueneris **A**^{1} uenereis **R** *plerique* te (ste **S**^{2}) molestus **S** temulestus **A**^{1} 13 omnibus **SAαäl** fere omnibus **R** fere ab omnibus **ü** exculentis **St**^{1} excultis **A** 14 salamenta **SA**^{1} aliquamina **S**^{1}**A**^{1} eliquamina **A**^{2}**R** item (-que *om.*) **A**^{1} 15 agrimoniis **A**^{1} acrimonei **zä** acrimonibus **i** alii **S** allii **çp** allei **R** alei **wψmr**^{1} alleis **ah**^{2}**k** *om.* **A** ceparumque **S**^{1}**A** ceterarumque *om.* **SA** rerumque **S**^{2}
16 indequinquagesimo **γ** equinoctium **A**^{1} sit **R** uirgiliarum **R** *plerique*

et numero augeri. sed et iisdem diebus intereunt quae paucas et aegras apes habent. eodemque tempore progenerantur in extremis partibus fauorum amplioris magnitudinis quam sunt ceterae apes, eosque nonnulli putant esse reges. uerum quidam Graecorum auctores οἴστρους appellant, ab eo quod exagitent nec patiantur examina conquiescere. itaque praecipiunt eos enecari.

Ab exortu Vergiliarum ad solstitium, quod fit ultimo mense 5
Iunio circa octauam partem Cancri, fere examinant alui. quo tempore uehementius custodiri debent, ne nouae suboles diffugiant. tumque peracto solstitio usque ad ortum Caniculae, qui fere dies triginta sunt, pariter et frumenta et faui demetuntur. sed hi quemadmodum tolli debeant mox dicetur, cum de confectura mellis praecipiemus. ceterum hoc eodem tempore pro- 6
generare posse apes iuuenco perempto, Democritus et Mago nec minus Vergilius prodiderunt. Mago quidem uentribus etiam bubulis idem fieri adfirmat, quam rationem diligentius prosequi superuacuum puto, consentiens Celso, qui prudentissime ait non tanto interitu pecus istud amitti ut sic requirendum sit.

2–7 *Pallad. 6, 10; cfr Verg. georg. 3, 148 et Plin. nat. 11, 47*
13–16 *cfr Varro rust. 3, 16, 4; Verg. georg. 4, 284–285; Ovid. met. 15, 364–367; Plin. nat. 11, 70; Nicander Ther. 740–741; Aelian. 2, 57; Geop. 15, 2, 21–25 (u. RE 3, 434; M. Wellmann, Die Georgika des Demokritos, 1921, p. 24 et 57; Linde p. 16)*

---

1 hisdem **A** *et* **R** *plerique* eisdem **p** qui **cdqϙnx¹** 2 tempore] genere **ϙnx¹** in **R** et **SAφ** 3 sunt **AR** sani **S** 4 uerum] rerum **ϙnx¹** quidem **R** *aliquot* 5 οιστρους *uel sim.* **SAheosugüxçæ** *om. u. sp. r.* **R** 6 ne **ψ** neque **cdqγ** 7 necari **z** nectari **ä** enescari **os**

8 uirgiliarum **R** *aliquot* 9 octauo in partem **A** 10 soboles **S²kφψqγçæp** 12 pariter et **A** pater et **S** pariter **R** demuntur **SA** 13 hiemadmodum **SA** dicetur . . . mellis *om.* **p** 14 *post* mellis *add.* dicetur **S** dicetur cum supra **Aφ** cum] dum **ϙn** progenerari **R** 15 peremto **S** democritus et *om.* **w** magno **SA¹ϙ** 16 uirgilius **R** *plerique* uentribus] ueteribus **p** ueneribus **w** 17 adfirmat] desinuat **A¹** 18 prudentissima **A** 19 interitum **gœ** interitus **ϙn** istut **S¹** amicti **Aræ** admitti **ψcdϙnx¹p** admicti **qju**

7 Verum hoc tempore et usque in autumni aequinoctium decimo quoque die alui aperiendae et fumigandae sunt. quod cum sit molestum examinibus, saluberrimum tamen esse conuenit. suffitas deinde et aestuantis apes refrigerare oportet, consparsis uacuis partibus aluorum et recentissimi rigoris aqua infusa; deinde si quid ablui non poterit, pinnis aquilae uel etiam
8 cuiuslibet uasti alitis, quae rigorem habent, emundari. praeterea ut tiniae uerrantur papilionesque necentur, qui plerumque intra aluos morantes apibus exitio sunt. nam et ceras erodunt et stercore suo uermes progenerant, quos aluorum tinias appel-
9 lamus. itaque quo tempore maluae florent, cum est earum maxima multitudo, si uas aeneum simile miliario uespere ponatur inter aluos, et in fundum eius lumen aliquod demittatur, undique papiliones concurrant, dumque circa flammulam uolitent adurantur, quoniam nec facile ex angusto susum euolent,

---

7–107: 2 *Pallad. 5, 7, 7; cfr Plin. nat. 21, 8, 1*

---

1 et usque] ei'que **A** 2 albi **S**^{1} aluei **R** *aliquot* aperiendi **akp** sunt *ante* et fumigandae **eωϰγblæp** et fumigandae *om.* **α** fumigandi **p** 3 sint **SA** 4 deinde] demum **ω** aestatuantis **S**^{1} aestaantis **S**^{2} aestuantes **γæp** extuantis (-tes **q**) **ϰ** 5 cum sparsis **ψ** conspersis **jr**^{1}**yæp** uacuis **SR** baculus **A** alueorum **R** *aliquot* algorum **ϰü**^{1}**ϙnx**^{1} alugorum **œ** aqua *ante* recentissimi **p** rectissimi **SAd**^{2}**qflr**^{2}**ø** ał rectissimi **w**^{2}**c**^{2} recentissimi ał rectissimi **u** 6 ablui **SR** aluus **A** alui **ϙ** 7 cuiusque alitis uasti **p** -libet uasti **SR** libet uastae **ψcdqγ** libet uastis **l** besti- **A** alitis **R** altus **x**^{1} alitas **SA** rigore **S**^{1}**A** 8 tinee **ψœ**^{2}**vræp** tunc **üϙx**^{1} *om.* **œ**^{1} *post* tiniae *add.* si apparuerint **R** (*exc.* **ah**^{2}**k**) euer(r)antur **R** euarrantur **y** euertantur **dœϙ** *om.* **q** papiliones (*om.* -que) **cdqγ** necemtur **S**^{1} enecentur **R** 9 inter **Aψωdqœüϙnx**^{1} alueos **R** *aliquot* *post* aluos *add.* et **ϙnx**^{1} ceras **R** ceteras **S** ceteros **A** 10 et stercore . . . aluorum *om.* **s** procreant **αφiämobr**^{1}**p** aluuorum **A**^{1} tineas **wψosγrp** *om.* **m** 11 eorum **SA** 12 si uas] sciuas **ω** *om.* **n** aenum **z** aheneum **edfy**^{2} adheneum **ϙnx**^{1} haeneum **o** ineum **A** similē **SA** simile miliario uespere *om.* **g** meliario **ϙnx**^{1} 13 eius lumen **S**^{2}**R** eus lumen **S**^{1} ellus **A** aliquod *ante* lumen **ωbæ** dimittatur **A** *et* **R** *plerique* dimittitur **ω** 14 concurrent **R** concurtant **p** flammam **vø** uolitant **ωæ** uolant **b** uocant uolent **p** 15 comburentur **ϙn** quoniam] quod **ϰγ** facile *om.* **a** angustu **A** sursum **R** susum . . . lateribus *om.* **ä** euolant **ωb** *om.* **ϙ**

nec rursus longius ab igne possunt recedere, cum lateribus aeneis circumueniantur, ideoque propinquo ardore consumantur.

A Canicula fere post diem quinquagesimum Arcturus oritur, 10 cum inroratis floribus thymi et cunelae thymbraeque apes mella conficiunt, idque optimae notae emitescit autumni aequinoctio, quod est ante Kalendas Octobris, cum octauam partem Librae sol attigit. sed inter Caniculae et Arcturi exortum cauendum erit ne apes intercipiantur uiolentia crabronum, qui ante aluaria plerumque obsidiantur prodeuntibus.

Post Arcturi exortum circa aequinoctium Librae, sicut dixi, 11 fauorum secunda est exemptio. ab aequinoctio deinde, quod conficitur circa VIII Kalendas Octobris ad Vergiliarum occasum diebus XL, ex floribus tamaricis et siluestribus frutectis apes collecta mella cibariis hiemis reponunt. quibus nihil est omnino detrahendum, ne saepius iniuria contristatae uelut desperatione rerum profugiant.

3–4 *cfr Plin. nat. 11, 34* 8 *cfr Pallad. 12, 8, 1* 10–14 *cfr Varro rust. 3, 16, 34 et Plin. nat. 11, 41*

---

1 possint ab igne **p** tum **γ** h(a)eneis **eos** haenis **w** ahenis **d** aheneis **hf** adheneis **ϙnx**^{1} eneis **A** 2 consumatur **SA**

3 a canicula **R** a canicule **SA** annicula **t** acturus **S**^{1}**A** arturus **ϰgœxtr**^{1} a recturus **m** 4 inroratus **ω** irroratus **bæ** irrorat **p** thymi **SA**^{1}**eodüp** thimi **A**^{2}**R** chimi **w** cunel(a)e **S**^{2}**αeωcdjuσ** cumele **q** cunelle **ψ** cimel(l)e **wü** cymele **p** tymel(l)(a)e **xt** t(h)imelli **gœϙn** thimelle **v** ċulae **S**^{1} cule **A** thymbr(a)eque **Sahiünfyø** tymbreque **kgtrç** timbr(a)eque **äωvbæ** thybraque **A** thymbraque **φ** timbraque **v** thimbreque **zcqjuœϙxl** thimbreęque **d** et himbreque **p** 5 idque **R** atque **SA** (*cfr 8, 5, 14 et 8, 11, 1*) nota **Aαφωbp** emitescit **R** enitescit **Aajœxvtfr**^{2}**ø** mitescit **r**^{1} nitescit **S** intescit **ç** autni **A**^{1} 7 attigat **A** arturi **cjur**^{1} cauendum . . . exortum *om.* **ϙ** 8 uiolentior **nx**^{1} crabonum **Aœp** cabronum **zdür** rabronum **a** carbronum **h**^{1} 9 aluearia **R**

10 arturi **ϰtr**^{1} exortum circa *om.* **ä** 11 est exemptis **z** exemptio est **ä** deinde] demum **ω** quod **R** cum **SA** 12 uirgiliarum **R** *aliquot* 13 tamaricis **R** (tamarici *Pallad.*) amaricis **t** amaracis **SA** frutectis **SAm** fructetis **R** frutetis **kdqüç** 14 hyemis **R** *aliquot* omnino] aminuo **x**^{1} anomnino **ϙ**^{1} an *cum lac.* **n**

15 constristate **S** desperatione . . . brumam quae *om.* **w**

12 Ab occasu Vergiliarum ad brumam, quae fere conficitur circa VIII Kalendas Ianuarii in octaua parte Capricorni, iam recondito melle utuntur examina. nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet solstitia et aequinoctia non octauis sed primis partibus signorum confici. uerum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis antiquorumque fastus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis, quia et notior est ista uetus agricolis concepta opinio, nec tamen Hipparchi subtilitas 13 pinguioribus, ut aiunt, rusticorum litteris necessaria est. ergo Vergiliarum occasu primo statim conueniat aperire aluos et depurgare quicquid immundi est diligentiusque curare, quoniam per tempora hiemis non expedit mouere aut patefacere uasa. quam ob causam dum adhuc autumni reliquiae sunt, apricissimo die purgatis domiciliis opercula intus usque ad fauos admouenda sunt, omni uacua parte sedis exclusa, quo facilius angustiae cauearum per hiemem concalescant. idque semper faciendum est etiam in his aluis quae paucitate plebis infrequentes sunt. 14 quicquid deinde rimarum est aut foraminum luto et fimo bubulo mixtis inlinemus extrinsecus, nec nisi aditus quibus commeent

---

9–109: 3 *Pallad. 12, 8, 1–2; cfr Varro rust. 3, 16, 16; Plin. nat. 21, 80; Geop. 15, 2, 8*

---

1 fere *om.* **q̧nx**^{1} confingitur **SA** 2 capricornii **R** *aliquot* iam] nam **q̧nx**^{1} 3 me] melle **a** hypparchi **R** *aliquot* 4 solistitia **A** 6 methonis **R** *aliquot* mentonis **SA** fastus **p** fatus **SAR** facus **x**^{1} *om.* **œ**^{1} *om. u. sp. r.* **n** 7 aptatis **S** aptatus **A** publicis . . . opinio *om.* **ä** sacrificiis] edificiis **n** noctior **Acœ** nouior **S**^{1} 8 opio **S**^{1} hypparchi *uel* hipparci **R** *aliquot* 10 conueniet **R** alueos **R** *aliquot* 11 depurgari **ωræ** epurgari **b** quicquit **A** 12 hyemis **R** *aliquot* tepefacere **i**^{2}**zωqnx**^{1}**bæ** ł tepefacere **d**^{2} 13 quam ob causam **SR** quam causam **A** quando causam **gœ** *om.* **q̧nx**^{1} aduc **A** atumni **A** reliquiae sunt **R** reliquae **αiqjvbyøp** reliqui **ω** reliquo **æ** requiescunt **SA** 14 purgas **q̧nx**^{1} domicilis **S**^{1} admauenda **S**^{1} admouendi **q̧nx**^{1} admonendi **l** 15 sediis **S** 16 hyemem **R** *aliquot* conualescant **t** 17 etiam in his *om.* **t**^{1} iis **gœüxt**^{2}**p** alueis **R** *plerique* sunt *om.* **cdqüq̧nx**^{1} 18 quicquit **A** et] aut **wφ** 19 intrinsecus **A** comment **g** commeunt **q̧nx**^{1}

relinquemus. et quamuis porticu protecta uasa nihilo minus congestu culmorum et frondium supertegemus, quantumque res patietur a frigore et tempestatibus muniemus.

Quidam exemptis interaneis occisas aues intus includunt, 15
quae tempore hiberno plumis suis delitiscentibus apibus praebent teporem. tum etiam, si sunt adsumpta cibaria, commode pascuntur esurientes, nec nisi ossa earum relinquunt. sin autem faui suffecer*i*nt, permanent inlibatae, nec quamuis amantissimas munditiarum offendunt odore suo. melius tamen nos existimamus tempore hiberno fame laborantibus ad ipsos aditus in canaliculis uel contusam et aqua madefactam ficum aridam uel defrutum aut passum praebere. quibus liquoribus mundam lanam imbuere oportebit, ut insistentes apes quasi per siphonem sucum euocent. uuas etiam passas cum infregerimus, paulum 16
aqua respersas probe dabimus. atque his cibariis non solum hieme, sed etiam quibus temporibus, ut iam supra dixi, tithymallus atque ulmi florebunt, sustinendae sunt. post confectam 17
brumam diebus fere quadraginta quicquid est reposit*u*m mellis,

8–14 *cfr Varro rust. 3, 16, 28; Plin. nat. 21, 82* 17–110: 4 *cfr Plin. nat. 11, 43 et Aristot. hist. anim. 9, 40, 625 b*

1 protectu **A** 2 congesta **γ** coniesta **œ** culmeorum **cdqϙnx¹** 3 a] et **α** tempestate **p** miniemus **ju** 4 interraneis **SA¹** intraneis **mo** ineraneis **s** occasis **A** aues **SR** has apes **A** 5 hyberno **R** *aliquot* delitescentibus **A²R** 6 adsupta **A** absumpta **t** (*cfr 9, 14, 19*) 7 exurientes **R** *aliquot* ossa **R** os **S¹** oss **S²A** 8 suffecerint *Linde p. 70:* suffecere **S²** sufficere **S¹Ap** sufficerent **R** mantissimas **SA** 9 nos **SA** esse nos **R** esse non **cdqϙnx¹** esse **eä** 10 hyberno **R** *aliquot* 11 canalibus **wü** contusa **œ** contusa mella **i²zωσ** aquam **Aαcdqjb** madefacta **iäp** 12 defructum **Aoscjugœxv** defractum **ϙn** munda **A** mutandam **p** 13 apes *om.* **ω** 14 uuas . . . sustinendae *om.* **r¹** infrigerimus **φnx¹v** infringerimus **ϙ** infriegerimus **œ** infregeremus **A¹** 15 aquam **ahœ** respersa **ϙnp** 16 hyeme **R** *aliquot* dixit **S¹A** supra *om.* **t** tithymallus **S¹** tithymalus **S²** t(h)ity- *uel* t(h)it(h)i- *uel* tyt(h)imal(l)us **R** thichimallus **os** thymalliis **p** tithymallorum **ø** ithymallus **A** 17 *post* atque *add.* etiam **R** florebant **p** sustinenda **SAφ** 18 brumam] hyemem **p** fere *om.* **κγfϙ** quicquit **A** quidquid **R** *plerique* repositum *Linde p. 72:* repositam **A** reposita **S** repositi **R**

nisi liberalius relictum, consumunt; saepe etiam uacuatis ceris usque in ortum fere Arcturi, qui est ab Idibus Februariis, ieiunae fauis accubantes torpent more serpentium et quiete sua spiritum conseruant. quem tamen ne amittant, si longior fames incesserit, optimum est per aditum uestibuli siponibus dulcia liquamina inmittere, et ita penuriam temporum sustinere, dum Arcturi ortus et hirundinis aduentus commodiores polliceantur
18 futuras tempestates. itaque post hoc tempus, cum diei permittit hilaritas, procedere audent in pascua. nam ab aequinoctio uerno sine cunctatione iam passim uagantur, et idoneos ad fetum decerpunt flores atque intra tecta conportant.

Haec obseruanda per anni tempora diligentissime Hyginus praecepit. ceterum illa Celsus adicit, paucis locis eam felicitatem suppetere ut apibus alia pabula hiberna atque alia praebeantur
19 aestiua. itaque quibus locis post ueris tempora flores idonei deficiunt, negat oportere immota examina relinqui, sed uernis pastionibus adsumptis in ea loca transferri, quae serotinis floribus thymi et origani thymbraeque benignius apes alere possint. quod fieri ait et Achaiae regionibus, ubi transferuntur

1 consūmunt **S** cereris **S**[1] 2 fere *om.* **cdqüϙnx**[1] arturi **ϰr** 3 *post* accubantes *add.* more **A**[1] torpente **A** serpentum **akwzäd** 4 spiritum **SR** sapium **A** conseruent **A** consternant **ϙx**[1] consernant **n** ne **SR** e **A** non **ϙt** amittam **SA** amictant **qju** famis **ϙnx**[1]**p** 5 uestibuli *om.* **a** siphonibus **S**[2] *et* **R** *aliquot* sipionibus **ey** simphonibus **ϙnx**[1] si *cum lac.* **c** 6 penuria **gœ** sustineri **α** 7 arturi **ϰtr**[1] irundinis *uel* hyrundinis **R** *aliquot* arundinis **A** 8 faturas **t** cum diei] et **p** 9 il(l)aritas **dœx** hylaritas **æ** audeant **e** ab *om.* **SAœ** 10 ad fetum] adfectum **A**[1] 11 decerpunt . . . per anni *om.* **œ**

12 obseruandi **mo** obseruandi sunt **s** obseruanda sunt **eä** higinus *uel* higinius **R** *aliquot* 13 praecipit **R** (*ad uariationem temporum cfr e. g. 9, 2, 1 et 9, 14, 6; Dahllöf p. 21*) addicit **SR** d̄t **A** locis **SR** longis **A** *om.* **w** felicitatem *om.* **SA** 14 suppetere *om.* **SA** hyberna **R** *aliquot* 15 aetiua **A** post ueris tempora **R** potueris sitempora **SA** 17 pationibus **A** assumptis **kebrp** asumptis **t** absumptis **R** absumptus **mo** sumptis **lø** (*cfr 9, 14, 15*) 18 thimi **R** *plerique* thymbraeque **SAaheϰüx**[2]**y** tymbraeque **iωtbfrøçp** t(h)imbraeque **kgœvlæ** timbreeque **ä** t(h)ymbreęque **wz** t(h)ymbrae **ϙnx**[1] bemgnus **gœ** 19 possunt **R** *aliquot* posse **æ**

in Atticas pastiones, et Euboea, et rursus in insulis Cycladibus, cum ex aliis transportantur S⟨c⟩yrum, nec minus in Sicilia, cum ex reliquis eius partibus in Hyblaeam conferuntur. idemque 20 ait ex floribus ceras fieri, ex matutino rore mella, quae tanto meliorem qualitatem capiunt quanto iucundiore sit materia cera confecta. sed ante translationem diligenter aluos inspicere praecepit, ueteresque et tiniosos et labantis fauos eximere, nec nisi paucos et optimos reseruare, ut simul etiam ex meliore flore quam plurimi fiant, eaque uasa quae quis transferre uelit non nisi noctibus et sine concussione portare.

15 De melle conficiendo, et quemadmodum castrari debeant alui

Mox uere transacto sequitur, ut dixi, mellis uindemia, propter quam totius anni labor exercetur. eius maturitas intellegitur cum animaduertimus fucos ab apibus expelli ac fugari. quod est genus amplioris incrementi simillimum api, sed, ut ait Vergilius,

---

3–6 *cfr Plin. nat. 11, 34 et Aristot. hist. anim. 5, 22, 553 b*
11–112: 8 *cfr Plin. nat. 11, 27–28*   11–14 *Pallad. 7, 7, 1; cfr Geop. 15, 5, 1*

---

1 aticas **A**^{1}**œ** athicas **R** *aliquot*   insulis] siluis **t**   cicladibus **R** *aliquot*   2 cum] qui **d** que **ϙx**^{1} transferuntur **ϰϙnx**^{1}**tvæ** transferantur **ü**   scyrum *ed. pr.:* syrum **SAR** sirum **wjgœn** syrimi **x**^{1} *om.* **ϙ**   3 hibl(a)eam **kγ** hyblam **ü** hibleaem **ah** ibleam **p** yblacam **l**   4 ceras **SR** cerasi **ϰ** cerasii **üϙnx**^{1} certas **œ** celsus **A** celsus ceras **ah**^{2}**k**   ex **R** ea **S** ea' **A**   matutino . . . tanto *om. u. sp. r.* **A**   5 quanto] grato **ϙ** gapto **n**   iucundiore *uel* iocundiore **R** iucundior **SA** iocundicere **ϙn** iacundiore **h**^{1} 6 cera *om.* **ϙnx**^{1} diligenter *post* aluos **p** alueos **R**   7 praecipit **R** *plerique*   tiniosos **S** tiniosus **A** tineosos **R**   lauentis **S** labentis **A**   fabos **S**   8 ut] et **ϙnx**^{1}**bæ** etiam **R** && **S** ei etiam **A**   meliore (-ores **t**) *post* flore **ϰγ**   9 quam *om.* **A**   uasa **AR** us a- **S**   10 concusione **A**

De (XII De **S**) melle conficiendo et quemadmodum (quom **i** quando **wzä**) castrari debeant alui (aluei **R** *plerique; post* aluei *add.* aut quando **ψ**) **SAwψobyϙ** De melle faciendo (conficiendo **mg**) aut (et **mgϙ**) quando castrari debent (debeant **mdg** debeant aluei **ϙ**) **mdqgϙ** Quemadmodum et quando castrari debeant aluei **t**   11 uere **SR** fere **Ae** *om.* **a** transacta **ϰ**   uindemiam **SA**   12 totus **p**   13 intelligitur **R** *plerique*   animaduertimos **S**^{1} focus **A**^{1} fucas **ϙnx**^{1} ac] aut **ϙnx**^{1} 14 simullinu' **A**   api sed **S** apis (api **ah**^{2}**k**) et **AR**   15 uirgilius **R** *aliquot*

ignauum fucos pecus

2 et immune, sine industria fauis adsidens. nam neque alimenta congerit, et ab aliis inuecta consumit. uerumtamen ad procreationem subolis conferre aliquid hi fuci uidentur, insidentes seminibus quibus apes figurantur. itaque ad fouendam et educandam nouam prolem familiarius admittuntur. exclusis deinde pullis extra tecta proturbantur, et, ut idem ait,

praesepibus arcentur.

3 hos quidam praecipiunt in totum exterminari oportere. quod ego Magoni consentiens faciendum non censeo, uerum saeuitiae modum adhibendum. nam nec ad occidionem gens interimenda est, ne apes inertia laborent, quae cum fuci aliquam partem cibariorum absumunt, sarciendo damna fiunt agiliores. nec rursus multitudinem praedonum co⟨nu⟩alescere patiendum est, ne
4 uniuersas apes alienas diripiant. ergo cum rixam fucorum et apium saepius committi uideris, adapertas aluos inspicies, ut siue semipleni faui sint differantur, siue iam liquore conpleti et superpositis ceris tamquam operculis obliti demetantur.

---

1 *Verg. georg. 4, 168; Aen. 1, 435* *Verg. georg. 4, 244* 8 *Verg. georg. 4, 168 et Aen. 1, 435* 15–17 *Varro rust. 3, 16, 32*

---

1 fugos **b** *om.* **p** pecus *om.* **ωb** *post* pecus *add.* a praesepibus arcent (arcet **c**) **cœüϙnx**^{1} 2 et immune **φiäωcdqœx**^{2}**br**^{1}**çæp** et minime **üϙnx**^{1} minime **t** etiam rure **SAαjuvfl** et in rure **z** etiam ture **yø** iam rure **r**^{2} et immune et iam rure **g** (*u. Hss. p. 68*) *post* sine industria *add.* etiam rure sine industria **w** et immune sine industria **u** 3 alis **S**^{1} uerum (-tamen *om.*) **cdqüϙnx**^{1} 4 sobolis **S**^{2} *et* **R** *plerique* prolis **p** hi **SR** in **A** fugi **A** fusci **wiä** 5 adfouendum **A** et *om.* **SA** 6 educandam *om.* **SA** admittantur **S** exclusis . . . proturbantur *om.* **y** 8 praesepibus *Kleberg, Gnomon 1938 p. 281* a praesepibus **R** presepius **SA** arcent **hwψ cdqγ** hos] hoc **αv** oporteret **SA** 10 non censeo **S**^{2}**R** nonseo **S**^{1} *om.* **A** uerum **SR** sed **A** seuitae **SA** 11 occisionem **A** interemenda **S**^{1}**A** 12 fugi **A** 13 assumunt **akγ** assumant **v**^{1} adsumunt **hl** 14 conualescere *scripsi:* coalescere *codd.* (*u. Hss. p. 114*^{74}) 15 unsas **SA** apes **SAnlr**^{1} opes **R** aliena **S** diripi **S**^{1} diripiet **A** fugorum **A** 16 saepe **ϙnx**^{1} aluus **S** inspiciens **SAe**^{2}**w** aspicies **κγ** (*exc.* **n**) inspicias **l** conspiciens **e**^{1} 17 faui sint differantur **SR** fauis indifferantur **A** conplecti **A**

Dies uero castrandi fere matutinus occupandus est; neque
enim conuenit aestu medio exasperatas apes lacessi. duobus
autem ferramentis ad hunc usum opus est, sesquipedali uel
paulo ampliore mensura factis, quorum alterum sit culter
oblongus ex utraque parte acie lata, uno capite aduncum
scalprum, alterum prima fronte planum et acutissimum, quo
melius hoc faui subsecentur, illo eradantur, et quidquid sordidum
deciderit attrahatur. sed ubi a posteriore parte, qua nullum est 5
uestibulum, patefactum fuerit aluare, fumum admouebimus
factum galbano uel arido fimo. ea porro uase fictili prunis
inmixta conduntur, idque uas ansatum simile angustae ollae
figuratur, ita ut pars altera sit acutior, per quam modico foramine fumus emanet, altera latior et ore paulo patentiore, per
quam possit adflari. talis olla cum est aluari obiecta, spiritu 6
admoto fumus ad apes promouetur, quae confestim nidoris
inpatientes in priorem partem domicilii et interdum extra
uestibulum se conferunt.

1–2 *Pallad.* *7, 7, 2* 9–13 *Pallad.* *7, 7, 2; cfr Geop.* *15, 5, 5*

---

1 des **S**^{1} occupandus] eligendus **t** 2 apes *om.* **A** lacessiri **R** 3 autem *om.* **cdqüϙnx**^{1} ferre mentes **A**^{1} huc **S** sesquipedali **Szdjtføϙp** sexquipedali **AR** 4 alter **wψcdqϙnx**^{1} 5 oblongus . . . alterum *om.* **os** *post* oblongus *add.* alterum **SA** capit **S**^{1}**A** adunum **A** 6 scalpum **ϙnx**^{1} salprum **t** prima] pinna **ϙnx**^{1} acuissimum **S**^{1} 7 subsecentur **SA** succidantur **R** *om.* **güx**^{2}**v** illa **A** illo eradantur *om.* **œüϙnx**^{1}**t** erradantur **S** quicquit **A** sordidum **SAαωϙnæ** sordidium **ø** sordium **R** *om.* **r**^{1} 8 posteriori **moæp** superiori **s** qua' ullum **A** 9 alueare **R** aluu albare **A** 10 uase **SR** uas et **A** fictili *post* prunis **g** primis **A** pinnis **œüϙnx**^{1}**r** pruna **t** 11 inmixta *om.* **œn** cunduntur **S**^{1} idque uas **SR** idquas **A** olee **wψ** colle **A**^{1} 12 ita] itaque **ψdqüϙnx**^{1} ut *om.* **SAgœüv** altera pars **R** modice **t** 13 emanat **Ah**^{2} et] est **φψκp** *om.* **γ** patulo **rϙp** patentiore **ah**^{1}**φäωd**^{1}**gœx**^{2}**vtr**^{1}**y**^{1}**æp** potentiore **c**^{1}**b** latentiore **k** latiore **SA** **h**^{2}**zflr**^{2}**y**^{2}**øϙ** ał latiore **w**^{2}**c**^{2} l'latiore **d**^{2} patentiore al' latiore **qju** ał latiore patentiore **i** patentior alias latiore **üϙnx**^{1} 14 aluari *scripsi* (*cfr Linde p. 14*): alueari **t** albario **SA** aluario **p** alueario **R** 15 admotu **SA** admota **œϙnx**^{1} promouerunt **φ** promeourunt **S** promourunt **A** 16 intradum **A** 17 se **SR** sed **A**

Atque ubi potestas facta est liberius inspiciendi, fere, si duo
7 sunt examina, duo genera quoque fauorum inueniuntur. nam etiam in concordia suum quaeque plebs morem figurandi ceras fingendique seruant. sed omnes faui semper cauearum tectis et paululum ab lateribus adhaerentes dependent, ita ne solum
8 contingant, quoniam id praebet examinibus iter. ceterum figura cerarum talis est qualis et habitus domicilii. nam et quadrata et rutunda spatia nec minus longa suam speciem uelut formae quaedam fauis praebent. ideoque non semper eiusdem figurae reperiuntur faui. sed hi qualescumque sunt, non omnes eximantur. nam priore messe, dum adhuc rura pastionibus abundant, quinta pars fauorum, posteriore, cum iam metuitur hiemps,
9 tertia relinquenda est. atque hic tamen modus non est in omnibus regionibus certus, quoniam pro multitudine florum et ubertate pabuli apibus consulendum est.

Ac si cerae dependentes in longitudinem decurrunt, eo ferramento quod simile est cultro insecandi sunt faui, deinde subiectis duobus brachiis excipiendi atque ita promendi. sin autem transuersi tectis cauearum inhaerent, tunc scalprato fer-

---

1–10 *cfr Plin. nat. 11, 23* 10–13 *Pallad. 7, 7, 2; cfr Varro rust. 3, 16, 33–34; Plin. nat. 11, 35; Geop. 15, 5, 4* 10–13 *cfr Aristot. hist. anim. 9, 40, 627 a* 17–115: 4 *cfr Geop. 15, 4, 8*

---

1 potestas *om.* **A**^{1} si] se **ϰx**^{1} 2 sunt *post* examina **j** quoque] quorum **cd**^{1}**ϙnx**^{1} quorumque **g** pauorum **SA** inuenitur **ϙnx**^{1} 3 incordia **SA** suum **R** sunt **SA** 4 seruat **R** (*cfr 8, 8, 3; Kottmann p. 14*) 5 paulum **ræ** pabulum **acdγl** 6 quoniam . . . figura *om.* **A**^{1} quoniam **SAç** cum *uel* quom **R** quem **wψ** quod **e** id **SR** hic **A** 7 quadrati **A** 8 et *om.* **p** rotunda **S**^{2}**AR** *om.* **p** spatio **A** 9 non *post* semper **cduœ**^{1}**üϙnx**^{1} *om.* **q**^{1} eius quem **SA** 10 periuntur **SA** fauis **SA** *om.* **ϙnx**^{1} ii **ütp** sint **AR** 11 priorē esse **S** abundat **gω** 12 metuntur **A** metiuntur **zätb** metuetur **ϙn** metetur **œx**^{1} hiemps **SAø** hiems *uel* hyems **R** hieme **ah**^{2} hyeme **k** 13 tamen] tantum **αφω** tum **œϙnx**^{1}**t** 15 pabuli *om.* **r**

16 recurrunt **t** ea **gœϙnx**^{1} 17 est simile **R** etiam simile **œ** simile **ϰüϙnx**^{1} 18 subiectis *om.* **e** brachiis duobus **A** excipiandi **A** excipiendi sunt **ψ** ita *om.* **e** premendi **ah**^{2}**k**^{2} prebendi **k**^{1} 19 transuerse **üx**^{1} transuersa **y** scalpatro **osb** scalpato **m** scalpro **ür**

ramento est opus, ut aduersa fronte inpressi desecentur. eximi 10 autem debent ueteres uel uitiosi, et relinqui maxime integri ac melle pleni et si qui tamen pullos continent, ut examini progenerando reseruentur.

Omnis deinde copia fauorum conferenda est in eum locum in quo mel conficere uoles, linendaque sunt diligenter foramina parietum et fenestrarum, ne quid sit apibus peruium, quae uelut amissas opes suas pertinaciter uestigant et persecutae consumunt. itaque ex iisdem rebus fumus etiam in aditu loci faciendus est, qui propulset intrare temptantis. castratae 11 deinde alui si quae transuersos fauos in aditu habebunt conuertendae erunt, ut alterna uice posteriores partes uestibula fiant. sic enim proxime cum castrabuntur, ueteres potius faui quam noui eximentur, ceraeque renouabuntur, quae tanto deteriores sunt quanto uetustiores. quod si forte aluaria circumstructa et immobilia fuerint, curae erit nobis ut semper modo a posteriore modo a priore parte castrentur. idque fieri ante diei quintam horam debebit, deinde repeti uel post nonam uel postero mane.

Sed quotcumque faui sunt demessi, eodem die dum tepent 12 conficere mel conuenit. saligneus qualus uel tenui uimine rarius

---

5–116: 10 *Pallad.* 7, 7, 3

---

1 *post* ferramento *add. per ditt.* quod simile (*u.* 17) . . . scalprato ferramento **n** 4 reseruetur **S**[1] seruentur **A**

5 deinde *om.* **cdqüçnx**[1] 6 liniendaque **zä** linendo que **A** 7 quit **S**[1] auibus **γ** 8 omissas **A** persequutae **R** *aliquot* 9 itaque ex . . . temptantis *om.* **A**[1] hisdem **A**[2] *et* **R** *plerique* adito **h**[2]**kωd**[1]**q**[2]**œübfy**[2] addito **j** audito **cq**[1]**uçnx**[1]**ø** 10 propulset **A**[1]**ψ gœüx**[2]**vt** propulsent **SA**[2] **αφωκçnx**[1] propulse **g** temtantis **St** tentantis **wo** tentantes **jp** temptantes **çn** 11 conuertenda **γ** (*exc.* **t**) 12 uestibulo **SAa** nebula **ω** 13 cum *om.* **SA** ueteres . . . renouabuntur *om.* **SAy** 15 aluearia **R** 16 a *om.* **aγ** 17 posteriore modo *om.* **a** modo a priore *om.* **S**[1] a *om.* **γ** 19 manes **S**

De melle conficiendo *rubr.* **t** 20 sed **AR** & **S** quodcumque **S** *et* **R** *aliquot* quocumque **gœ** demissi **S** dimisi **A** depent **A**

21 conficere mel **SA** mella (melle **d**) conficere **ψcdqüçnx**[1]**tlp** mella conficere mel **αφωjugœx**[2]**vbfryøçæ** conueniet **αp**

contextus saccus, inuersae metae similis, qualis est quo uinum liquatur, obscuro loco suspenditur. in eum deinde carptim congeruntur faui. sed adhibenda cura est ut separentur eae partes cerarum quae uel pullos habent uel rubras sordes. nam
13 sunt mali saporis et suo suco mella corrumpunt. deinde ubi liquatum mel in subiectum alueum defluxit, transferetur in uasa fictilia, quae paucis diebus aperta sint dum musteus fructus deferuescat, isque saepius ligula purgandus est. mox deinde fragmina fauorum, quae in sacco retractata remanserunt, exprimuntur. atque id secundae notae mel defluit et ab diligentioribus seorsum reponitur, ne quod est primi saporis hoc adhibito fiat deterius.

De cera facienda

16 Cerae fructus quamuis aeris exigui non tamen omittendus est, cum sit eius usus ad multa necessarius. expressae fauorum reliquiae, posteaquam diligenter aqua dulci perlutae sunt, in uas aeneum coiciuntur, adiecta deinde aqua liquantur ignibus. quod ubi factum est, cera per stramenta uel iuncos defusa colatur, atque iterum similiter de integro coquitur, et in quas

---

14–16 *Pallad. 7, 7, 4; cfr Plin. nat. 21, 83*

---

1 saccos **A** succus **t** secus uel saccus **w** uniuersae **akwωdqgϙx**[1] **vbø** uni *cum lac.* **n** quo] cum **ϙnx**[1] 2 loquatur **ju** carpti **SA** 3 congerunt **t** conceruntur **A** fauis **SA** seperentur **ahzωϙnx**[1]**øp** ea **A** he **R** *aliquot* 4 partes **SR** ceres **A** rubas **SA** 5 sunt *om.* **cdqüϙnx**[1] sucu **A** suco (*uel* succo) suo **R** corumpunt **S** corrumpuntur **ϙn** 6 mel] uel **aϰüϙnx**[1] mel uel **ψ** in subiectum . . . mel (*u. 10*) *om.* **w** transfertur **R** transferatur **t** 8 fructeus **ϙ**[2]**nx**[1] fruteus **üϙ**[1] feruescat (de- *om.*) **ϙn**[1] hisque **R** *plerique* 9 remanserunt retractata (retracta **hzωb**) **R** 10 id **R** in **SA** secundae] faciendae **ϙnx**[1] uel **ϰœüϙnx**[1] diligentibus **ϙn** 11 quo **ϙnx**[1] 12 adibito **A** deterias **S**[1] De (XIII De **S**) cera (cura **A**[1]) facienda (faciunda **A**[2]**m**) **SAhφzämod qgϙtbyç** 13 F(a)ere **ϙn** Vere **ç** 14 expraee **A**[1] 15 reliquae **R** *aliquot* postquam **φüp** postea **A** aqua . . . adiecta *om. u. sp. r.* **A** dulci . . . aqua *om.* **h**[1] dulcis **S** perlote **zä** 16 aenum **gϙnx**[2]**vt** ahenum **eüx**[1] aheneum **oϰ** coiciuntur **Sf** coni(i)untur **AR** proiiciuntur **a** 17 stragmenta **αφizωjuflyç** stram̄ **SA** iunco **p** uineos **ω** 18 iterum *om.* **ϙnx**[1]**t** coquitur de integro **γ** quasque **m** quarumque **o**

quis uoluit formas aqua prius adiecta defunditur; eamque concretam facile est eximere, quoniam qui subest umor non patitur formis inhaerere.

Sed iam consummata disputatione de uillaticis pecudibus 2
atque pastionibus, quae reliqua nobis rusticarum rerum pars superest, de cultu hortorum, Publi Siluine, deinceps ita ut et tibi et Gallioni nostro conplacuerat, in carmen conferemus.

---

1 quis **SAαb** quisque **R** aqua prius **R** aquarius **SA** 2 qui subest] quibus est **p** humor **A** *et* **R** *plerique* 3 inharere **S**[1] 4 consumata **R** *aliquot* uillaticas **A** 6 superest **SR** subest **cdqgüọn** est **Awy**[1] publis **S**[1]**A**[1] *om.* **œ** siluine *om.* **œ** et *om.* **ọnx**[1] 7 gallico **gọnx**[1] il(l)ioni gal(l)ico **œv** conseremus **q** *post* conferemus *add.* finis **hφdqjuf** ita finis **l** explicit X æ L. (liber **wi**) Iuni(i) Moderati Columellae rei rusticae liber (liber *om.* **wi**) X explicit **SAaφimobfryøçæ** L. M. Columelle liber decimus explicit **g**

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS SEXTVS

REI RVSTICAE LIBRVM DECIMVM CONTINENS

VPSALIAE
IN LIBRARIA LUNDEQUISTIANA

LIPSIAE
OTTO HARRASSOWITZ

MDCCCCII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER DECIMVS

(CARMEN DE CVLTV HORTORVM)

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MDCCCCII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

CEPVRICVS DE CVLTV HORTORVM

LIBER DECIMVS

INDEX SIGLORUM

S = Sangermanensis Petropolitanus olim 207, nunc Mscr. Lat. 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.

a = Laurentianus plut. 53, 32.
b = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
c = Caesenas Malatestianus plut 24, 2.
d = Laur. Conu. Suppr. 285.
g = Vallicellianus E 39.
k = Laurentianus plut. 53, 24.
l = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I f. 13.
m = Venetus Marcianus 462.
p = Laurentianus plut. 53, 27.
q = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
r = Vaticanus lat. 1525.
s = Laur.-Strozzianus 69.
t = Bononiensis 2523.
u = Urbino-Vaticanus 260.
v = Vaticanus lat. 1526.
w = Vaticanus lat. 1524.
y = Vaticanus lat. 1527.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus. Lectiones reddidi e collatione C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).

uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
ed. pr. = editio princeps ("Iensoniana" Venetiis 1472).
ed. Brusch. = editio secunda ("Bruschiana" Regii 1482).
ed. Ald. = Iucundi editio Aldina (Venetiis 1514).

Discrepantiae scripturarum ae, æ, e, ę, œ utpote in codicibus confusae rationem non habui.

Faenoris tui, Siluine, quod stipulanti spoponderam tibi, reliquam pensiunculam percipe. nam superioribus nouem libris hac minus parte debitum, quod nunc persoluo, reddideram. superest ergo cultus hortorum segnis ac neglectus quondam ueteribus agricolis, nunc uel celeberrimus. siquidem cum parcior apud priscos esset frugalitas, largior tamen pauperibus fuit usus epularum, lactis copia ferinaeque ac domesticarum pecudum carne uelut aqua frumentoque summis atque humillimis uictum tolerantibus. mox 2

L. Iuni Moderati Columellę rei rusticae lib̄. X. explicit. incipit de uillaticis pastionibus liber secundus macellarius et apiarius *rubr. litt. unc.* **S** Lib̄ iuni moderati columelle rei rustice lib̄. X explicit. Incipit de uillaticis pastionibus lib̄ II. macellarius et apiarius **A** Iunii Moderati Columelle liber undecimus de cura hortorum carmen incipit *rubr. litt. maiusc.* **a** L. Iuni moderati columellę rei rusticę liber decimus explicit | Eiusdem de cura Hortorum carmen incipit | De uillaticis pastionibus | Liber secundus Macellarius et apiarius *rubr. litt.* **b** Liber undecimus rei rusticae | carmina de cultu hortorum *maiusc. litt.* **d** L. Iuni. mo. col. rei rustice liber decimus explicit *(usque adhuc maiusc. litt.)* | L. iuni moderati columellę de cura hortorum carmẽ incipit | de uillaticis pastionibus | Liber secundus macellarius et apiarius **m** L. Iuni Moderati Columellae de cura Hortorum carmen incipit feliciter. De uillaticis pastionibus liber secundus. Macellarius et Apiarius **μ** Liber undecimus rei rustice | carmina de cultu hortorum *rubr. litt.* **q**: *inscriptionem om.* **cp**; *ceterum cfr subscriptionem*

1 Faenoris *maiusc. litt.* **S** Foenoris *maiusc. litt.* **d** Fenoris **AR** *maiusc. litt.* **c** tui *maiusc. litt.* **c** stipulantis **A** spo-sponderam **qs** ac minus **AR** 3 debitum † deditum **b** deditum s 4 superest] super **a** ortorum **Sc** fignis ac **A** segnis et **μ** siluine **ak** 5 nunc] hĩc **p** partior **Aabcμs** 6 aput **A** c̃e **A** 7 copa **S** capa **A** ferineque **SAak** ferinaque **R** ac] et **a** 8 carne *supra uersum* **S** 9 tollerantibus **R**

cum sequens et praecipue nostra aetas dapibus libidinosa pretia constituerit cenaeque non naturalibus desideriis sed censibus aestimentur, plebeia paupertas summota pretiosi-
3 oribus cibis ad uulgares compellitur. quare cultus hortorum, quorum iam fructus magis in usu est, diligentius nobis, quam tradidere maiores, praecipiendus est, isque, sicut institueram, prorsa oratione prioribus subnecteretur exordiis, nisi propositum meum expugnasset frequens postulatio tua, quae praecepit, ut poeticis numeris explerem georgici carminis omissas partis, quas tamen et ipse Vergilius significauerat posteris se memorandas relinquere. neque enim aliter istud nobis fuerat audendum quam ex
4 uoluntate uatis maxime uenerandi, cuius quasi numine instigante pigre sine dubio propter difficultatem operis, uerumtamen non sine spe prosperi successus adgressi sumus tenuem admodum et paene uiduatam corpore materiam, quae tam exilis est, ut in consummatione quidem totius operis adnumerari ueluti particula possit laboris nostri, per se uero et quasi suis finibus terminata nullo modo speciose conspici. nam etsi multa sunt eius quasi membra, de quibus aliquid possumus effari, tamen eadem tam exigua sunt, ut, quod aiunt Graeci, ex inconprehen-

cu'sequens **A** consequens **R** precipua **cmμqsp** nostrae aetas **S** nr̃e etas **A** libidinose **A** libidinosis **R** 2 cenaeque] se neq; **cdq** naturalius **SA** extimentur **c** desieris **S** 4 ad uulgares] adulcares **A** 5 quorum iam *scripsi Eran. II p. 58 sq.:* qũo **S** qm̃ **A** qm̃ et *uel* quoniam et **R** tradedere **μ** 6 precipi///endus est isque **S** p̃cipiendis isq; **A** 7 sic̄ instituere' **A** prorsa *scripsi:* prosa **R** prorsus *omissis duobus uerbis quae sequuntur* **SA** subnectetur **μ** 9 precepit **SA** peruicit **R** georgici] greci **bmqs** (uł georgici *in marg.*) **c** l' greci *suprascr.* **d** 10 omissis **a** uirgilius **R** 11 posteris post se **bmstv** uł post se *in marg.* **cd** posteris uł post se **qu** post se commemoranda posteris se memoranda **a** memoranda **beμpt** commemoranda **cdmqsv** relinquo **bcdmqs** 12 audiendum **cdqs** 13 instigante **R** castigante **SA** 15 prosperis **A** aggressi **R** adgredi **m** 17 tm̃ **A** tamen **ak** consumatione **acdqs** 18 annumerari **c** ueluti *Schneiderus:* uelut in **Sabm** uelut In **A** uelut **cdq** 20 speciosi **A** spetiosi **μ** spetiose **abdm** et simul sunt **SA** et simulta *uel* etsi multa **R** *man. alt. in* **S** etsimulata sunt **bc** 21 aliq't **A** possimus **a** et tm̃ **A** et tamen (n *ex* m *factum*) **S** exciua **A** 21 ut *om.* **μ** incomprehensibili **R** excomprehensibili **ak**

sibili paruitate harenae funis effici non possit. quare quicquid est istud, quod elucubrauimus, adeo propriam sibi laudem non uindicat, ut boni consulat, si non sit dedecori prius editis a me scriptorum monumentis. sed iam praefari desinamus.

1 herene **A** arenę **b** *praefationis partem post harenae om.* **d**
2 adeo] ideo **R** 3 sit] desit **a**

Hortorum quoque te cultus, Siluine, docebo
Atque ea, quae quondam spatiis exclusus iniquis,
Cum caneret laetas segetes et munera Bacchi
Et te, magna Pales, nec non caelestia mella,
Vergilius nobis post se memoranda reliquit.

Principio sedem numeroso praebeat horto
Pinguis ager putris glebae resolutaque terga
Qui gerit et fossus gracilis imitatur harenas.
Atque habilis natura soli, quae gramine laeto
Parturit et rutilas ebuli creat uuida bacas.
Nam neque sicca placet, nec quae stagnata palude
Perpetitur querulae semper conuicia ranae.
Tum quae sponte sua frondosas educat ulmos
Palmitibusque feris laetatur et aspera siluis
Achradis aut pruni lapidosis obruta pomis
Gaudet et iniussi consternitur ubere mali,
Sed negat elleboros et noxia carbasa suco
Nec patitur taxos nec strenua toxica sudat,

1 ortorum **eμq** de (te *postea suprascr. suppuncto* de) **A** 2 quae *om.* **cq** condam **a** qudam **c** cqndam (c *del.*) **d** exclusis **dq** bachi **dp** 5 uirgilius **R** 6 orto **acq** 7 putres glebas **abmspk** putris glebas **cdq** terra **SAμ** 8 terit **Aμt** (*suprascr.* gerit) **d** mittatur **A** immittatur **c** *om.* **q** 9 Atque habilis *om.* **A**, *ubi uersus incipit a* Natura 10 ebulus *in marg.* **μ** huuida **a** uirida **es** uiuida (*post in* inuida *mut.*) **p** bacchas **b** 11 placet sed nec stagnata **S** placet nec stagnata **A** 13 frondoses (a *supra* e *scr. man. alt.*) **A** 15 Ach///radis (ar *ante rasur. scr.*) **S** Aclaradis **A** (*in marg.* arcadis) **μ** Acradis **a** Acharadis (Achradis *in marg.*) **bd** primi **Ap** 16 iniussi *man. alt. in* **k** iniussa **SA** iniussu **R** 17 negat (g *in* c *mut. man. alt.*) **S** necat **Aμ** elleboro sed **A** eleboros et **es** helleboros et **qk** carbasa **S** carbas ia **A** galbana **R** succo **ds** 18 tossica **a** toxia **m**

Quamuis semihominis uesano gramine feta
Mandragorae pariat flores maestamque cicutam
Nec manibus mitis ferulas nec cruribus aequa
Terga rubi spinisque ferat paliuron acutis.
Vicini quoque sint amnes, quos incola durus
Adtrahat auxilio semper sitientibus hortis,
Aut fons inlacrimet putei non sede profunda,
Ne grauis hausuris tendentibus ilia uellat.
Talis humus uel parietibus uel saepibus hirtis
Claudatur, ne sit pecori neu peruia furi.
Nec tibi Daedaliae quaerantur munera dextrae,
Nec Polyclitea nec Phradmonis aut Ageladae
Arte laboretur, sed truncum forte dolatum
Arboris antiquae numen uenerare Priapi
Terribilis membri, medio qui semper in horto
Inguinibus puero, praedoni falce minetur.
  Ergo age nunc cultus et tempora quaeque serendis
Seminibus, quae cura satis, quo sidere primum
Nascantur flores Paestique rosaria gemment,
Quo Bacchi genus aut aliena stirpe grauata
Mitis adoptatis curuetur frugibus arbos,
Pierides tenui deducite carmine Musae.
  Oceani sitiens cum iam canis hauserit undas
Et paribus Titan orbem librauerit horis,

19 quanuis **a**μ uexano **c** (s *supra* x *scr.*) **k** foetu **A** fetu **R** 21 ęque *uel* aeque *uel* eque *uel* equę **R** 22 rubis pinisque **S** rubi spinis quæ **A** rubis spinisque **R** paluiron **ap** 24 Attrahat **SA** ortis **c** 25 illacrimet **R** illacrimat **c** 26 ausuris **a** (*suprascr.* h) **m** haustris **cp** hausturis **dqt** 27 sepius **A** hitis **SA** 28 *post* claudatur *exhibetur* neut *uel* ne ut **abms**μ neu **cdqpkt** 29 Neu **R** dedaliae **S** dealię **A** dedalię *uel* dedalie **R** 30 policlytęa **S** policlytea **A** polyclitea **aq**μ**kt** policlitea **bcs** polycletea **m** fradmonis **p** fragmonis **Skt** phragmonis **Abcmqs**μ phraginonis **a** fragemonis (e *postea exp. et* ph *supra* f *scr.*) **d** agelede **A** 31 Ante **A** sedtrus cũ forte **A** 32 priapi **SAab**μ (triphalli *suprascr.*) **d** (aut ithyphalli *in marg.*) **kt** trifalli **mp** triphali (uel priapi *suprascr.*) **c** triphalli **qs** 33 orto **c** 16 In gunib; **A** p̆donis **A** 36 Segminib; **d** 37 pestique **bcdmqk** pestisque μ (*om.* que) s festaque **S** festi **A** festi quoque **a** gem̃ent *man. pr. omiss. adscr. man. alt.* **A** 38 bachi **Sm** ad aliena **dq** *u. 38 om.* **c**

Cum satur autumnus quassans sua tempora pomis
Sordidus et musto spumantis exprimet uuas,
Tum mihi ferrato uersetur robore palae
Dulcis humus, si iam pluuiis defessa madebit.
At si cruda manet caelo durata sereno,
Tum iussi ueniant decliui tramite riui,
Terra bibat fontis et hiantia compleat ora.
Quod si nec caeli nec campi competit umor
Ingeniumque loci uel Iuppiter abnegat imbrem,
Expectetur hiems, dum Bacchi Gnosius ardor
Aequore caeruleo celetur uertice mundi
Solis et aduersos metuant Atlantides ortus.
Atque ubi iam tuto necdum confisus Olympo,
Sed trepidus profugit chelas et spicula Phoebus
Dira Nepae tergoque Croti festinat equino,
Nescia plebs, generis matri ne parcite falsae.
Ista Prometheae genetrix fuit altera cretae;
Altera nos enixa parens, quo tempore saeuos
Tellurem Ponto mersit Neptunus et imum
Concutiens barathrum Lethaeas terruit undas.
Tumque semel Stygium regem uidere trementem
Tartara, cum pelagi streperent sub pondere Manes.

43 quassas **c** tẽp **A** 44 Sordib; **dkv** Sordidis **m** spumantes **c** 45 m (i *supra*) **S** uersentur **aμpk** ueretur **bms** uerretur **d** uer̃etur **c** 46 si *om.* **S** defessa **SAad** defossa **R** madeuit **A** 47 Ad (*postea in* at *mut.*) **S** Ad **A** madet *in marg.* **μ** 49 hianti compleat ore **R** (*excepto* **a**) hianti compleat hora **p** 50 Quod sine celi **A** humor **R** 51 iupiter **cμqs** abnegēt (a *supra*) **μ** 52 Exspectetur **A** hiemps **SAm** hyemps **dqs** hyems **c** gnosius **μd** noxius **SAR** *(in marg.)* **μ** 53 caeruletur (ru *postea expunct.*) **S** ceruletur **Adk** celeretur **R** celeriter (ceruletur *in marg.*) **μ** 54 athlantides **SR** lantides **A** athlantidis **c** athalantidis **d** 55 toto **μp** *(in marg.)* **k** nedum **c** nondum **p** 56 foebus **Sd** 57 nepe **pr** nepet **bms** negat uel nepet **dq** (*pro litt.* et *spatium uacuum*) **c** neget **l** negat **SAaμk** eroti **AR** 58 ne] nec **cqp** 59 promethei **SA** genitrix **acq** altera crete altera nos enixa parens **R** altera noxe || Nixa parens **S** alter | axae || Nixa parens **A** altera craetae altera nixa parens **μ** 61 mersit *om.* **S** neptumnus **ak** neptũnus **cdqs** 62 concuties **c** barathrum (h *postea exp.*) **S** baratrum **cdmp** lactheas **A** 63 simul **cmqs** semel *in* simul *mut.* **d** stigium **SAR**

Nos fecunda manus uiduo mortalibus orbe
Progenerat, nos abruptae tum montibus altis
Deucalioneae cautes peperere. sed ecce
Durior aeternusque uocat labor: heia age segnis
Pellite nunc somnos et curui uomere dentis
Iam uiridis lacerate comas, iam scindite amictus.
Tu grauibus rastris cunctantia perfode terga,
Tu penitus latis eradere uiscera marris
Ne dubita et summo feruentia cespite mixta
Ponere, quae canis iaceant urenda pruinis,
Verberibus gelidis iraeque obnoxia cauri,
Alliget ut saeuus Boreas Eurusque resoluat.
Post ubi Riphaeae torpentia frigora brumae
Candidus aprica Zephyrus regelauerit aura
Sidereoque polo cedet Lyra mersa profundo
Veris et aduentum nidis cantauit hirundo,
Rudere tum pingui solido uel stercore aselli
Armentiue fimo saturet ieiunia terrae,
Ipse ferens holitor diruptos pondere qualos,
Pabula nec pudeat fisso praebere nouali,
Inmundis quaecunque uomit latrina cloacis.
Densaque iam pluuiis durataque summa pruinis

65 manusuiduo (nusuid *in ras.*) S orbi **b**μ 66 abrupętũ S abrupte (tum *supra uersum*) **d** abruptis tum μ altis *om.* **A** 67 Deucalione **ac** 68 eia **cp** 69 Pellice **cq** 71 cum tatia (*in* cunctantia *corr.*) S 72 marris k matris **SAR** *post* matris *scr.* uiscera *et del.* **A** 73 feruentia cespite *Gesnerus praeeunte* **p** feruenti cespite *exh.*: frementia cespite S frequentia acespite (a *in* frequentia *man. alt. del.*) **A** frequentia cespite **ast** frequenti a cespite **cdq** frequenti cespite **bm** frequenti et cespite μ mixtia **A** 74 iaceantur *man. pr. in* S iacent **AR** 75 celidis **A** chauri **SR** hauri **A** cancri (uel cauri *in marg.*) **c** 76 Alleget **cdqt** borreas **a** 77 rishae S riphei (e *suprascr. man. alt.*) **A** frigore μ 78 zephirus **AR** regelauerat **cd** auras **SA** 79 Sidereo q; (o *in ras., deinde paruum spatium uac.*) S Sidere q̃q **A** sydereoque **bc** lira **bkm** 80 cantarit **a** hyrundo **dmqs** 82 seturet **A** terra **A** 83 diruptos **SA** diductos **a** deductos **R** qualos **R** quales **Sbms** quata **A** 84 pigeat **acq** (pudeat *in marg.*) μt pudeat (*in marg.* pigeat) **d** fesso **m** (i *supra* e *scr.*) **d** *in marg.* μ 85 Inmundi//s **A** 86 pluuiis S puluis **AR** puluuis **d**

Aequora dulcis humi repetat mucrone bidentis.
Mox bene cum glebis uiuacem cespitis herbam
Contundat marrae uel fracti dente ligonis,
Putria maturi soluantur ut ubera campi.
Tunc quoque trita solo splendentia farcula sumat
Angustosque foros aduerso limite ducens
Rursus in obliquum distinguat tramite paruo.
  Verum ubi iam puro discrimine pectita tellus
Deposito squalore nitens sua semina poscet,
Pingite tunc uarios, terrestria sidera, flores,
Candida leucoia et flauentia lumina caltae
Narcissique comas et hiantis saeua leonis
Ora feri calathisque uirentia lilia canis
Nec non uel niueos uel caeruleos hyacinthos.
Tum quae pallet humi, quae frondens purpurat auro,
Ponatur uiola et nimium rosa plena pudoris.
Nunc medica panacem lacrima sucoque salubri
Glaucea et profugos uinctura papauera somnos
Spargite, quaeque uiros acuunt armantque puellis,
Iam Megaris ueniant genitalia semina bulbi,
Et quae Sicca legit Getulis obruta glebis,
Et quae frugifero seritur uicina Priapo,
Excitet ut Veneri tardos eruca maritos.
Iam breue chaerepolum et torpenti grata palato

88 gleuis (b *supra* u *scr. man. alt.*) **A** uiuacū **S** uiua cum **A** *post* cespitis *parua rasura* **S** 89 Contundant **ap** marem (*alt.* m *expunct.*) **c** mannę **b** narrae μ *om.* **a** 90 ut] et **a** 91 trito μ sumant **SR** summant **A** 93 distinguit **a** 94 petita **b** 96 Pingite tunc (*ex* pingit etunc *corr.*) **S** Pingit etunc **A** Pingit et in **R** sydera **cm** 97 leucoya **c** lamina **A** 98 Narcisiq; **cs** 99 chalatisque **SA** calatisque **c**μ 100 hyiacinthos **S** 101 pallet] pelle **c** frondes **SA** purpurat auro **p** (aut tabo *adscr.*) **c** (tabo *suprascr.*) **d** purpuratabo *uel* purpura tabo **SAb**μ**s** purpurat tabo **a** 103 lachrima succoq; **d** 104 Glaugea (c *supra* g *postea scr.*) **A** Glancea **a** profusos **a**μ ꝑfusus **A** iunctura **d**μ uinctora (v *supra* o *scr. m. alt.*) **A** papa uero (a *supra* o *scr. man. alt.*) **A** 105 Sparcite **A** ac|cuunt **A** armentq; **cd** 106 bului (b *supra alt.* u *scr. m. alt.*) **A** 107 Eaq; sicca **A** 108 uiñcina (n *postea exp.*) **A** 109 uereri tardo seruea **A** 110 chae repulum (*in uacuo spatio mendum membr.*) **A** cheropolum **ad** cherepolim **c** grato (a *supra* o *man. alt.*) **A**

Intiba, iam teneris frondens lactucula fibris
Alliaque infractis spicis et olentia late
Vlpica quaeque fabis habilis fabrilia miscet.
Iam siser Assyrioque uenit quae semine radix
Sectaque praebetur madido sociata lupino,
Ut Pelusiaci proritet pocula zythi.
Tempore non alio uili quoque salgama merce
Capparis et tristis inulae ferulaeque minaces
Plantantur nec non serpentia gramina mentae
Et bene odorati flores sparguntur anethi
Rutaque Palladiae bacae iutura saporem
Seque lacessenti fletum factura sinapis
Atque holeris pulli radix lacrimosaque caepa
Ponitur et lactis gustus quae condiat herba,
Deletura quidem fronti data signa fugarum,
Vimque suam idcirco profitetur nomine Graio.
Tum quoque conseritur, toto quae plurima terrae
Orbe uirens pariter plebi regique superbo
Frigoribus caules et ueri cymata mittit:
Quae pariunt ueteres caeposo litore Cumae,
Quae Marrucini, quae Signia monte Lepino,
Pinguis item Capua et Caudinis faucibus horti,

111 Intiba **SAμ** Intuba **R** frondens et lactula **Sa** frondes | et lactula **A** 112 Aliaquae **S** Aliaq; **cq** ^{s}picis **A** 114 assirioque **S** assyrio quæ **Aμ** qua semine **SAabm** quo semina **cd** qua semina **μ** 115 Sextaque (x *postea in* c *corr.*) **S** saciata **c** satiata **d** 116 zithi **abm** 118 inulęq; minaces (*om.* ferulae) **SA** ferulesq; **dq** 119 non *om.* **A** mente **SA** 120 odorat **A** (e *adscr. man. alt.*) **S** floras (e *supra* a *scr. m. pr.*) **A** parguntur **a** antethi (*prior. litt.* t *postea exp.*) **S** anthethi **A** 121 Ruraq; **c** palladia ebace **A** uictura **ac** uitura **dμ** 122 Sedq; **cq** Sed quę **d** 123 oleris **bcd** 124 custus (c *in* g *mut. man. 2*) **S** clistus (cl *in ras.*; *antea* custus *scr. fuit, ut uidetur*) **A** 125 Deletura **SAa** Deiectura **R** fugarum **p** fucarum **SAR** 126 Graio] grati **A** grayo **c** 127 consertur **SA** 128 pleui (u *in* b *mut. man. alt.*) **S** 129 cimata **cdμq** cymatha **m** 130 cesposo **cq** cetoso **p** (spo *supra* to *postea scr.*) **d** lito///ecume (r *in ras. postea scr.*) **S** littore **R** 131 marucini **c** signa **csp** lepino *uett. edd.:* lepuno **SAR** lepimo **dq** 132 capia (u *supra* i *scr.*) **μ** horti **p** hortis **Ss** horris **AR**

Fontibus et Stabiae celebres et Vesbia rura.
Doctaque Parthenope Sebethide roscida lympha,
Quae dulcis Pompeia palus uicina salinis
Herculeis uitreoque Siler qui defluit amni,
Quae duri praebent cymosa stirpe Sabelli
Et Turni lacus et pomosi Tiburis arua,
Bruttia quae tellus et mater Aricia porri.
Haec ubi credidimus resolutae semina terrae,
Adsiduo grauidam cultu curaque fouemus,
Vt redeant nobis cumulato fenore messes.
Et primum moneo largos inducere fontis,
Ne sitis exurat concepto semine partum.
At cum feta suos nexus adaperta resoluit,
Florida cum soboles materno pullulat aruo,
Primitiis plantae modicos tum praebeat imbres
Sedulus inrorans holitor ferroque bicorni
Pectat et angentem sulcis exterminet herbam.
At si dumosis positi sunt collibus horti
Nec summo nemoris labuntur uertice riui,
Aggere praeposito cumulatis area glebis
Emineat, sicco ut consuescat puluere planta
Nec mutata loco sitiens exhorreat aestu.
Mox ubi nubigenae Phryxi nec portitor Helles

133 scabie **a** uesbia **S** uespia **Aa** uesuia **R** 134 sebethide *ed. Ald.*: sebethride **SAR** lympa **A** limpha **bcdmq** 135 pom- i peia **R** pom peya **c** rompheia **SAa** 136 Hercules uitreque **A** defluit (f *in ras.*) **S** anni **cμq** (m *supra pr. litt.* n *postea scr.*) **d** 137 `cymos asurpes asurpes abelli (*priore uerbo* asurpes *del. m. alt.*) **A** cimosa **d** 138 tiburis **S** triburis **A** tyburis **R** 139 Brutia **R** (*alt.* t *supraacr.*) **A** ariccia **b** aritia **μ** 140 credim; **A** resolutae **Sa** resoluta **AR** 141 Adsiduo **SAbmμ** Assiduo **R** culto **A** 142 cũ ulato (*lin. eras. et* m *in uac. sp. add. man. alt.*) **A** 143 fontis **R** fontes **SA** 144 esurat **a** 145 adaperta **S** adapto **A** ad opta *uel* adoperta **R** 146 pululat **d** 147 cum **cdq** brebeat **c** imbrib; **A** 148 irrorans **d** 150 Ad si (d *eras. et* t *postea scr.*) **S** (t *supra* d *scr. m. alt.*) **A** orti **c** 151 uertice **R** cortice **SA** 152 acere **A** (*in* aggere *mut. man. alt.*) **S** glarea (gl. *expunct.*) **μ** 153 ut] et **c** 154 mutate **A** exhorrea **d** estus *uel* ęstus **R** 155 phrixi **cm** phixi (phrixi *suprascr.*) **d** portior **a** (portitor *suprascr.*) **d**

Signorum et pecorum princeps caput efferet undis,
Alma sinum tellus iam pandet adultaque poscens
Semina depositis cupiet se nubere plantis,
Inuigilate uiri: tacito nam tempora gressu
Diffugiunt nulloque sono conuertitur annus.
Flagitat ecce suos genetrix mitissima fetus,
Et quos enixa est partus, iam quaerit alendos
Priuignasque rogat proles. date nunc sua matri
Pignora, tempus adest: uiridi redimite parentem
Progenie, tu cinge comas, tu dissere crines.
Nunc apio uiridi crispetur florida tellus,
Nunc capitis porri longo resoluta capillo
Laetetur mollemque sinum staphylinus inumbret.
Nunc et odoratae peregrino munere plantae
Sicaniis croceae descendant montibus Hyblae.
Nataque iam ueniant hilaro samsuca Canopo
Et lacrimas imitata tuas, Cinyreia uirgo,
Sed melior stactis ponatur Achaia murra
Et male damnati maesto qui sanguine surgunt
Aeacii flores inmortalesque amaranti
Et quos mille parit diues natura colores,
Disponat plantis holitor, quos semine seuit.
Nunc ueniat quamuis oculis inimica corambe,
Iamque salutari properet lactuca sapore,
Tristia quae releuat longi fastidia morbi,
Altera crebra uiret, fusco nitet altera crine,

157 Alma sinum **R** Masinū̃ **SA** 158 se nubere **SAa** denubere **R** planus **d** 160 Diffugunt (*in* diffugiunt *mut. m.* 2) **S** 161 genitrix **ac** fetu **A** 163 Privignatq; (s *supra* t *postea scr.*) **a** 165 Progeniem μ tu cinge] tuę Inge **A** tu cince **a** comas **SA** comam **R** 166 apios μ ẹrispetur (c *suprascr. man. alt.*) **A** 167 captis **A** porro **cdq** resuluta **a** 168 staphilinus **bem** 170 Sicanis **A** (nis *in* njis *mut. m.* 2) **S** hible **c** 171 iam *om.* **a** thilaro **S** hylaro **cm** sansuca **R** 172 inmitata **c** cynireia **S** cyniretta **A** cynireia **R** cynireiaque μ 173 stactis **ap** tactis **SAR** intactis **bcdmqs** archaia **A** achaya **c** 175 immortalesq; **cd** amaranthi **SAR** 176 paris **c** 177 tolitor **a** 178 oculus **A** corambe *scripsi:* coramue **SAR** 179 properat μ latuca **c** 180 Tristra **A** reuelat **A** stactidia **d** 181 crine (ne *in ras.*) **S** criem **A**

Vtraque Caecilii de nomine dicta Metelli.
Tertia, quae spisso, sed puro uertice pallet,
Haec sua Cappadocae seruat cognomina gentis.
Et mea, quam generant Tartesi litore Gades,
Candida uibrato discrimine, candida thyrso est.
Cypros item Paphio quam pingui nutrit in aruo,
Punicea depexa coma, sed lactea crure est.
Quot facies, totidem sunt tempora quamque serendi.
Caeciliam primo deponit Aquarius anno,
Cappadocamque premit ferali mense Lupercus.
Tuque tuis, Mauors, Tartesida pange Kalendis,
Tuque tuis, Paphie, Paphien iam pange Kalendis.
Dum cupit et cupidae quaerit se iungere matri
Et mater facilis mollissima subiacet aruo,
Ingenera: nunc sunt genitalia tempora mundi,
Nunc amor ad coitus properat, nunc spiritus orbis
Bacchatur Veneri stimulisque cupidinis actus
Ipse suas adamat partus et fetibus implet.
Nunc pater aequoreus, nunc et regnator aquarum,
Ille suam Tethyn, hic polluit Amphitriten,
Et iam caeruleo partus enixa marito
Vtraque nunc reserat pontumque natantibus implet.
Maximus ipse deum posito iam fulmine fallax
Acrisioneos ueteres imitatur amores

182 celii **a** metellii **A** 183 Tertisq; **A** spissos et **SA** 184 capadoce **bcm** cognomine μ 185 quas **A**μ tertesi in lictore **c** littore **abm** 186 discrimine **S** discrimina **AR** thirso **bcdmq** 187 pamphio (m *postea exp.*) **A** paphyo **cd** nutrit aruo (in *suprascr. man. alt.*) **A** in aro **c** 188 comas et **SA** latea **cq** crure **p** crura **SAa**μ cura **R** 189 Quod **SA** quanq; **dm** 190 cecilia **A** 191 Cappodacamque **S** cappadocumque μ lu///percus **S** lui percus **A** 192 tuis mauros **a** 193 tuis *Gesnerus:* suis **SAR** Paphie, Paphien *Pontedera praeeunte Gesnero:* paphien iterum **SAR** iam] tam **A** 194 cupite queritser | Ingere **A** 195 facili **R** mollissimo *uel* molissimo **R** auaro (aruo *suprascr. m. 2*) **A** 196 genetalia (e *postea eras. et* i *adscr.*) **S** 197 coytus **c** 198 Baccatur **a** stimulusq; **bms** stimuliq; **cdq** aptus **SA** 199 ipsas suas μ partus **A** partus (u *in ras.*) **S** partes **R** 201 thetyn **S** tethin **A** thethim **a** tethim **bcdm** thetim μ **qs** amphicitriten **S** amphicliten **A** amphitritem **R** 202 ceruleos **R** cereleos **c** marito (it *in ras.*) **S** 203 pontumque **cd** portumque **SAabm**μ pontiumq; **q** 204 maxumus **d** fulmino efallax (o *postea exp.*) **A** 205 Acrisineos **S** Arisineos **A** Acrisionios **R**

Inque sinus matris uiolento depluit imbre.
Nec genetrix nati nunc aspernatur amorem,
Et patitur nexus flammata cupidine Tellus.
Hinc maria, hinc montes, hinc totus denique mundus
Ver agit, hinc hominum pecudum uolucrumque cupido,
Atque amor ignescit menti saeuitque medullis,
Dum satiata Venus fecundos compleat artus
Et generet uarias soboles semperque frequentet
Prole noua mundum, uacuo ne torpeat aeuo.
  Sed quid ego infreno uolitare per aethera cursu
Passus equos audax sublimi tramite raptor?
Ista canit, maiore deo quem Delphica laurus
Inpulit ad rerum causas et sacra mouentem
Orgia naturae secretaque foedera caeli
Extimulat uatem per Dindyma casta Cybeles
Perque Cithaeronem, Nyseia per iuga Bacchi,
Per sua Parnasi, per amica silentia Musis
Pierii nemoris, Bacchea uoce frementem
Delie te Paean, et te Euhie Euhie Paean.
Me mea Calliope cura leuiore uagantem
Iam reuocat paruoque iubet decurrere gyro
Et secum gracili conectere carmina filo,
Quae canat inter opus Musa modulante putator

206 Defluit **bcmqs** *(man. alt. in)* **d** impre (p *eras. et* b *postea scr.*) S 207 genitrix **acq** amorem] humorẽ **A** 208 Et **SA** Sed **R** flamata **d** 211 ignes cumenti **A** 212 saciata **Sbm** fecundus **SA** fęcundo **d** arctus **SA** 213 generat **A** suboles (u *in* o *mut. man. 2*) S sub oles **A** 214 uacua **A** aeo (u *suprascr. m. alt.*) S eo (v *suprascr. m. alt.*) **A** 215 cetera (ęthera *suprascr.*) **d** 217 Iste (a *suprascr. man. alt.*) S 218 Impulit **R** ad] et **R** causas et **R** causa est **SA** secreta (*om.* que) **cq** 220 Extimulet **R** dindima **Sabm** dyndima **c** casta **SA** 221 citheronem S ciceronem (t *supra alt.* c *scr. man. alt.*) **A** citeronem **R** cyteronem **c** nyseiaq; **a** nysaeiaque μ nisciaq; **bm** nyseiq; **cd** 222 parnasi **a** parnasii **SAdμq** pernasii **bcms** per amica S ꝑnica **A** per omissa **R** 223 Pierii Inemoris **A** baccheia **SA** 224 te paen (in paean *mut. man. pr.*) S et ehyie (ie *in ras.*) ęhyie paen S ete hyie ehyi epaen **A** et hyie ethyie paen **a** ethehyie (*uel* etehyie) chyiepaen **bmμ** & ehye ehye (*uel* ehyie) pean **cdq** 225 caliope **c** cura leuiore **R** curauerit ore **SA** 226 giro **dq** 227 conectere **SA** connectere **R** fil//o **A** 228 mosu (v *et* a *supra* o *et* u *scr. man. alt.*) **A** putato **cdq**

Pendulus arbustis, holitor uiridantibus hortis.
 Quare age, quod sequitur, paruo discrimine sulci
Spargantur caecis nasturcia dira colubris,
Indomito male sana cibo quas educat aluus,
Et satureia thymi referens thymbraeque saporem
Et tenero cucumis fragilique cucurbita collo.
Hispida ponatur cinara, quae dulcis Iaccho
Potanti ueniat nec Phoebo grata canenti,
Haec modo purpureo surgit glomerata corymbo,
Murteolo modo crine uiret deflexaque collo
Nunc adaperta manet, nunc pinea uertice pungit,
Nunc similis calatho spinisque minantibus horret,
Pallida nonnumquam tortos imitatur acanthos.
Mox ubi sanguineis se floribus induit arbos
Punica, quae rutilo mitescit tegmine grani,
Tempus haris satio famosaque tunc coriandra
Nascuntur gracilique melantia grata cumino,
Et baca asparagi spinosa prosilit herba
Et moloche, prono sequitur quae uertice solem,
Quaeque tuas audax imitatur, Nysie, uitis
Nec metuit sentis: nam uepribus improba surgens
Achradas indomitasque bryonias alligat alnos.
Nomine tum Graio, ceu littera proxima primae

229 Penulus **SA** uindantib; **A** ortis **cq** 231 caecis *om.* **d** nasturtia **dμ** 232 Indomino **SA** quasseducat **SA** aluos **R** 233 thimi **cq** 235 cineraq; **c** iacche **c** iacho (*alt.* c *suprascr.*) **d** 236 Potati ueiat ne **SA** crata (c *in* ç *mut. man. alt.*) **S** 237 surgit purpureo (*transpos. sign. postea adpos.*) **A** 238 Morteolo μ uirent **c** 239 adoperta *uel* ad opta **R** pingit (u *suprascr. man. pr.*) **S** pingit **cdq** 240 calathos pinis (*om.* que) **SA** imitantibus **SA** 241 innitatur **cdq** achanthos **SAbm** achantos **acμq** achantos (h suprascr.) **d** 242 arbos **R** arbor **SAm** 244 aris **cq** 245 Nascantur **A** gracili (*om.* que) **R** cumino **uv** cimeno **p** camino **SAR** 246 Et ambo spargi (baca *supra* ambo *et* a *supra* s *scr. iam man. pr. ut. uid.*) **A** bacas **R** bachas μ aspargi *uel* aspgi **R** 247 moloche **R** meloche **bm** molo hę **S** molo hec **A** solem **a** (*suprascr.* molem) **d** molẽ **SAR** 248 Quetuas (q; *supra* e *scr. man. 2*) **S** Quætuas **A** 250 Achradas *Ursinus:* Achrados **Sd** Archados **AR** bryonias **S** brycini|as (*supra* ci *man. alt. scr.* so) **A** bionias **abm** byonias **cdμ** alligant **A** (n *postea del.*) **S** alligit **a** aluos **d** 251 tum **SAR** cum **adμ** greio **SA** proxima] poma **A**

Pangitur in cera docti mucrone magistri:
Sic et humo pingui ferratae cuspidis ictu
Deprimitur folio uiridis, pede candida beta.
Quin et odoratis messis iam floribus instat:
Iam uer purpureum, iam uersicoloribus anni
Fetibus alma parens pingi sua tempora gaudet.
Iam Phrygiae loti gemmantia lumina promunt
Et conniuentes oculos uiolaria soluunt,
Oscitat et leo et ingenuo confusa rubore
Virgineas adaperta genas rosa praestet honores
Caelitibus templisque Sabaeum miscet odorem.
Nunc uos Pegasidum comites Acheloidas oro
Maenaliosque choros dryadum nymphasque Napaeas,
Quae colitis nemus Amphrysi, quae Thessala Tempe,
Quae iuga Cyllenes et opaci rura Lycaei
Antraque Castaliis semper rorantia guttis
Et quae Sicanii flores legistis Halaesi,
Cum Cereris proles uestris intenta choreis
Aequoris Hennaei uernantia lilia carpsit
Raptaque Lethaei coniunx mox facta tyranni
Sideribus tristes umbras et Tartara caelo
Praeposuit Ditemque Ioui letumque saluti

252 docto μ 253 cu|spidis *(alt.* s *add. m. alt.)* **A** 254 uiridispei de (i *ante* de *del. man. alt.*) **S** 255 instat **abm** insta **SAcd** instant μ 256 purpuræ *(deinde lacuna membr.)* um *(supra* u *ras.)* **A** anni **R** annis **c**μ**q** annus **SAa** 257 pium gi *(in* pingi|||*mut. man. alt.)* **S** pium gi **A** cingi **R** 258 hrygię **A** (p *antepos. man. alt.*) **S** frigie *uel* phrigie **R** loti *ed. Ald.:* lotę **S** lotae **A** lote *uel* lotę **R** geminantia **Aacdqs** 259 conuiuentis **SA** uiuaria **SA** in uaria μ 261 adoperta **m** gen^{a}us **A** praestet] præbet **ap** prebet μ 262 odorem **R** honorem **SA**μ 263 comitis **AR** ache/heloidas **A** acheloydas **cdq** atheloidas μ 264 coros **A** dyadum **c** nimphasq; **abcm** napeias **c** 265 amphrysii **S** am phryssi^{i} **A** amphryssi **ad**μ**q** amphrissi **bcms** amphrisi **p** tessala **abm** tessale **d** 266 gyllenaes (g *in* c *mut. man. pr.*) **S** cillenes **abdm** lycęi (c *in* g *mut. man. 2*) **S** licæi **A** licei **R** 267 castaliis **R** castalli is **d** casis **SA** 268 siccanii **bcm** siccani μ 269 proles **R** flores **SA** intenta *uett. edd.:* intecta **SAR** hennaei **S** hennei **A** etnei **as** ethnei **bcdmq** hetnei μ 271 coniux (n *suprascr. man. alt.*) **S** coniux **A** tiranni (y *suprascr.*) μ 272 umbras **SR** imbres **Aa**μ 273 iouilo etumque **S** iouilo etũ|que **A**

Et nunc inferno potitur Proserpina regno:
Vos quoque iam posito luctu maestoque timore
Huc facili gressu teneras aduertite plantas
Tellurisque comas sacris aptate canistris.
Hinc nullae insidiae nymphis, non ulla rapina,
Casta Fides nobis colitur sanctique Penates.
Omnia plena iocis, securo plena cachinno,
Plena mero, laetisque uirent conuiuia pratis.
Nunc uer egelidum, nunc est mollissimus annus,
Dum Phoebus tener, ac tenera decumbere in herba
Suadet et arguto fugientis gramine fontis
Nec rigidos potare iuuat nec sole tepentis.
Iamque Dionaeis redimitur floribus hortus,
Iam rosa mitescit Sarrano clarior ostro.
Nec tam nubifugo Borea Latonia Phoebe
Purpureo radiat uultu, nec Sirius ardor
Sic micat aut rutilus Pyrois aut ore corusco
Hesperus, Eoo remeat cum Lucifer ortu,
Nec tam sidereo fulget Thaumantias arcu,
Quam nitidis hilares conlucent fetibus horti.
Quare age uel iubare exorto iam nocte suprema
Vel dum Phoebus equos in gurgite mersat Hibero,

276 gressus **A** (s *del. man. alt.*) **S** tenera **A**μ (s *add. man. alt.*) **S** aduertite **p** auertite **SAR** a uertice **bcmq** 277 comes (a *supra* e *scr.*) μ artate **cdq** 278 Hinc **SA** Hic **R** nympis **A** (h *suprascr. man. alt.*) **S** nimphis **abm** non nulla **c** 279 poenas (te *supra* as *scr. man. alt.*) **A** 280 secura **A** cachino (*alt.* n *suprascr. man. alt.*) **S** chachino **AR** 282 uere gelidum **SA** uer est gelidum **R** gellidum **c** 283 febus **bm** tenerans tenera **SA** tenerus tenera **s** decumbere **a** decumbit **SAR** 284 Saudet **c** in arguto **cd** 285 rigido^{s} **a** portare **Ad** 286 dyoneis redduntur **c** hortus *uel* ortus **R** herbis **SA** 287 sarano **bm** 288 Nec iã **SA** nubifico **bdm**μ**qs** phoobe **R** pobe **SA** *totum uersum om.* **c** 289 Purpurio **c** rediat **a** uulto **A** 290 Sic mitigata ut **A** aut **S** ut **R** et **a** rutilus **d**μ rutilius **SA** rutilis **acq** rutibus **bms** pirois **S** pyronis **a** ore] odore **cdq** 291 Hesperus ore eo *(transpos. sign. postea pos.)* meat **A** heoo **R** licifer **a** 292 fuget **A** fulgeat μ 293 hylares μ collucent **ac** colucent **bm** houi **A** orti **c** 294 supre///ma **A** 295 du///hoebus *(in* dũ phoebus *corr. man. alt.)* **S** dum hoebus (P *ante* h *suprascr. man. alt.*) **A** cum phoebus *(uel* febus) **R**

Sicubi odoratas praetexit amaracus umbras,
Carpite narcissique comas sterilisque balausti.
Et tu, ne Corydonis opes despernat Alexis,
Formoso Nais puero formosior ipsa
Fer calathis uiolam et nigro permixta ligustro
Balsama cum casia nectens croceosque corymbos
Sparge mero Bacchi: nam Bacchus condit odores.
Et uos, agrestes, duro qui pollice mollis
Demetitis flores, cano iam uimine textum
Sirpiculum ferrugineis cumulate hyacinthis.
Iam rosa distendat contorti stamina iunci
Pressaque flammeola rumpatur fiscina calta,
Mercibus ut uernis diues Vortumnus abundet
Et titubante gradu multo madefactus Iaccho
Aere sinus gerulus plenos grauis urbe reportet.
  Sed cum maturis flauebit messis aristis
Atque diem gemino Titan extenderit astro
Hauserit et flammis Lernaei brachia cancri,
Allia tunc caepis, cereale papauer anetho
Iungite, dumque uirent, nexos deferte maniplos
Et celebres Fortis Fortunae dicite laudes
Mercibus exactis hilarisque recurrite in hortos.

296 amaricus **cd** 297 narcisiq; **A** nãcisciq; **c** sterilisq; **R** sterilesque **SA** balausti **d** balausio **SA** balausi **R** Palausi **a** 298 tu ne **p** tunc **SAR** coridonis **bcdmqs** dispernat **R** 299 Formoso **Sa** formosa **AR** cassia **c** nectes **c** formonsior **A** (n *postea del.*) **S** 300 calatis **a** nigra **a** 301 cum *om.* **A** tasia **a** 302 Sparget **A** (t *postea del.*) **S** 303 agerestes **A** (e *ante* r *postea eras.*) **S** agrestis (i *post in* e *mut.*) **a** 304 Cano iam **R** canolã **SA** 305 Sirpiculum **a** Surpiculum **SAR** cumulate **a** comulate **R** tumulat **SA** hyacintis **a** ihacintis **bm** iacynthis **c** 306 contorti **R** contorto **SA**μ 307 calca **cq** 308 uertumnus **t** portunus **SAR** habundet **a** 309 iacho **abm** iacco **c** 310 Arre **bm** Are **cd**μ**q** Atre **s** gerulus **Sb** (*suprascr.* genus) **d** genus **A**μ (*in marg.* aſ gerulus) **c** genus uel gerulus **q** plenos **bdm** plenus **SAc**μ grauis **SR** genus grauis **A** gens grauis **a** reporiet **A** reportat **c** 311 flammebit **A** 312 expenderit **S** 313 flammis] terris **bcm** *(supra uers.)* **d** 314 Alia **SA** tunc **SA** cum **R** aneto **SAR** 315 deferte **Sbcmq** deforte **A** offerte **a** adferte μ afferte (de *supra* aſ *scr.*) **d** manipulos **A** 317 exatis **SA** recurrit et In | hortos **A** ortos **c**

Tunc quoque proscisso riguoque insparsa nouali
Ocima comprimite et grauibus densate cylindris,
Exurat sata ne resoluti pulueris aestus
Paruulus aut pulex inrepens dente lacessat
Neu formica rapax populari semina possit.
Nec solum teneras audent erodere frondes
Implicitus conchae limax hirsutaque campe,
Sed cum iam ualido pinguescit lurida caule
Brassica cumque tument pallentia robora betae
Mercibus atque holitor gaudet securus adultis
Et iam maturis quaerit supponere falcem,
Saepe ferus duros iaculatur Iuppiter imbres,
Grandine dilapidans hominumque boumque labores,
Saepe etiam grauidis inrorat pestifer undis,
Ex quibus infestae Baccho glaucisque salictis
Nascuntur uolucres serpitque eruca per hortos,
Quos super ingrediens exurit semina morsu,
Quae capitis uiduata comas spoliataque nudo
Vertice trunca iacent tristi consumpta ueneno.
Haec ne ruricolae paterentur monstra, salutis
Ipsa nouas artis uaria experientia rerum
Et labor ostendit miseris ususque magister
Tradidit agricolis uentos sedare furentis
Et tempestatem Tuscis auertere sacris.
Hinc mala Rubigo uiridis ne torreat herbas,

318 Tunc **S** Tum **AR** 319 Ocia (m *postea supra uers. adscr.*) **a** cũprimite **S** densatque cylindris **A** densate cylindris **R** (e *et* c *postea man. alt. in ras. scr.*) **S** chilindris **c** 320 sata ne] satana **SA** aestus **S** (ae *in ras.*) **A** ęstu *uel* estu **R** 321 irrepens **cq** inreptens **a** 322 forma **a** 323 sola **A** audenter odere *man. pr. in* **SA** frondens *(alt.* n *expunct.)* **μ** 324 Implicitis **bm** cu'chae **A** concha et **a** irsutaq; **d** hirsuta/quæ **A** campe **R** campi **SA** 325 iam *om.* **A** pinguescit **SA** turgescit **R** turescit **μ** 326 robora **R** robore **SA** 327 olitor **ad** 329 iupiter **R** iuppite **c** ignes **μ** (ĩbres *suprascr.*) **d** (at imbres *in marg.*) **c** 331 irrorat **c** uuis **a** 332 E **SAcdμ** Et **abmq** infestet **a** (t *postea del.*) **d** glaucas | que (as *in* js *mut. man. alt.*) **A** 333 Nascantur **A** uolucre **A** curuca **A** crucha **a** ortos **c** 334 Quos **aμ** Quo **SAcdq** Quod **bm** 335 comas **Sa** comis **A** coma **R** 336 consumta **S** 340 agricoli **A** 342 rubigo *om.* **A**

Sanguine lactentis catuli placatur et extis.
Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris,
Vtque Iouis magni prohiberet fulgura Tarchon,
Saepe suas sedes praecinxit uitibus albis.
Hinc Amythaonius, docuit quem plurima Chiron,
Nocturnas crucibus uolucres suspendit et altis
Culminibus uetuit feralia carmina flere.
Sed ne dira nouas segetes animalia carpant,
Profuit interdum medicantem semina pingui
Palladia sine fruge salis conspargere amurca
Innataue laris nigra satiare fauilla.
Profuit et plantis latices infundere amaros
Marruuii multoque sedi contingere suco.
At si nulla ualet medicina repellere pestem,
Dardanicae ueniunt artes nudataque plantas
Femina, quae iustis tum demum operata iuuencae
Legibus obsceno manat pudibunda cruore,
Sed resoluta sinus, resoluto maesta capillo,
Ter circum areolas et saepem ducitur horti.
Quae cum lustrauit gradiens — mirabile uisu —
Non aliter quam decussa pluit arbore nimbus
Vel teretis mali uel tectae cortice glandis,
Voluitur in terram distorto corpore campe.

343 lactentis **d** latentis **c** lactantis **SAabm** catuli **R** catulis **SA** exitis **A** (it *eras. et* t *scr. man. alt.*) **S** 344 archadici **R** 345 Tirhenus **a** Thirenus **bm** Tirrhenus **d** Tyrrenus **c** limine **R** ruris **R** rursus **SA** 346 Utiq; iobis **A** fulgura **SR** fulgora **A** tarchon **R** tarcho **S** tarcha **A** 347 praetinxit **μ** 348 amitaonius **bcd** aminthanus **S** amynthanus **Aμ** amynthanius **a** chyron **bdm** 349 suspendiret (t *supra* r *scr. man. alt.*) **A** suspondit **μ** 351 diras **bm** dura **cd** 352 sanguine pingui **bmq** (semini *suprascr.*) **d** sanguinem (m *post exp.*) pingui **μ** 354 Innatã uelaris **SA** Innata uel aris **R** saciare **Sc** 356 Marruuii **S** Marruuit **A** Marrubii **R** sedi *ed. Ald.:* seri **SAR** 357 Ad **A** (d *in* t *mut. man. alt.*) **S** uacet **A** (c *in* l *mut. man. alt.*) **S** 358 Dardanie *uel* -ię **R** 359 iuuencae **SAμ** iuuente *uel-* te **R** 360 mandat **cμ** 361 sinius **SA** maiesta **A** 362 hortis **bmμ** ortis **c** 363 Quem **SA** Que *uel* Quę *uel* Quæ **R** miserabile **SA** 364 arbore **SA** ab arbore **R** 365 recte **a** 366 in **SAμ** ad **R** campue (am *in ras.; antea* conpue *scriptum fuisse uidetur*) **A**

Sic quondam magicis sopitum cantibus anguem
Vellere Phryxeo delapsum uidit Iolcos.
Sed iam prototomos tempus decidere caules
Et Tartesiacos Paphiosque reuellere thyrsos
Atque apio fasces et secto cingere porro.
Iamque eruca salax fecundo prouenit horto,
Lubrica iam lapathos, iam thamni sponte uirescunt
Et scilla, hirsuto saepes nunc horrida rusco
Prodit et asparagi corruda simillima filo
Vmidaque andrachle sitientis protegit antas
Et grauis atriplici consurgit longa phaselos,
Tum modo dependens trichilis, modo more chelydri
Sole sub aestiuo gelidas per graminis umbras
Intortus cucumis praegnasque cucurbita serpit.
Vna neque est illis facies. nam si tibi cordi
Longior est, gracili capitis quae uertice pendet,
Et tenui collo semen lege; siue globosi
Corporis atque utero nimium quae uasta tumescit,

367 macis **A** (gi *suprascr. man. alt.*) **S** sopitum **R** soticũ **SA** 368 pryxeo (h *suprascr. man. alt.*) **S** phrixeo **bm** iolcos (i *in* j *mut. man. alt.*) **S** 369 prototomos **Sa** ꝑtomos (to *supra* m *scr. iam man. pr. ut uid.*) **A** protocomos **cdμq** prothocomos **bm** 370 tartesiacos **R** (os *in ras.*) **A** partesiacos **S** phaphiosq; **A** pahiosq; **a** panhiosq; **bm** reuellere thyrsos **cdq** reueller & hirsus (u *in* o *mut. man. alt.*) **S**
h
reuellere tirsos (h *saprascr. man. pr.*) **A** reuellere thirsos **abmμ** 371 apios **SA** cinigere **A** 372 sale **a** hortu **A** orto **c** 373*sq.* Lubrica iam laphato sepes nc̃ horrida | rusco *om. cet.* **A** 373 laphatos **S** thamni **S** thanni **R** 374 scilla **d** scila **c** est illa (e *eras. et duo uerba contr. man. alt.*) **S** stila **R** hirsuto **Sc** tirsuto **abmμ** tyrsuto **d** orrida **c** 375 corruda **R** curru da **S** curruda **A** asparago **d** 376 Humidaq; **R** andrachle *scripsi:* andrachię **SA** andrachie *uel* -ię **R** antus **bm** 377 grauas **A** longe **A** phaselos **S** phasedos **A** phaselus **R** 378 Tumodo **R** dependens **bcm** dependes **SAR** trichilis *Gesnerus praeeunte ed. Ald.:* triplicis **SA** richili **R** chelydri **c** chelidri **abm** celydri **SA** cylindri **d** 380 Intortus **S** Intortos **A** intortos **R** pregnansq; **abdm** 381 ullis **d** 383 E **Aabcm** (t *adscr. m. alt.*) **S** Et **d** lege siue **R** lege sine **c** leges iube **SA** glouosi (u *eras. et* b *scr. m. alt.*) **S** (b *supra* u *scr. m. alt.*) **A** 384 atque *omiss. man. pr. suprascr. man. alt.* **A**

Ventre leges medio; sobolem dabit illa capacem
Naryciae picis aut Actaei mellis Hymeti
Aut habilem lymphis hamulam Bacchoue lagoenam,
Tum pueros eadem fluuiis innare docebit.
Liuidus at cucumis, grauida qui nascitur aluo
Hirtus et ut coluber nodoso gramine tectus
Ventre cubat flexo semper collectus in orbem,
Noxius exacuit morbos aestatis iniquae.
Fetidus hic suco, pingui quoque semine fartus.
At qui sub trichila manantem repit ad undam
Labentemque sequens nimium tenuatur amore,
Candidus, effetae tremebundior ubere porcae,
Mollior infuso calathis modo lacte gelato,
Dulcis erit riguoque madescit luteus aruo
Et feret auxilium quondam mortalibus aegris.
Cum canis Erigones flagrans Hyperionis aestu
Arboreos aperit fetus cumulataque moris
Candida sanguineo manat fiscella cruore,
Tunc praecox bifera descendit ab arbore ficus
Armeniisque et cereolis prunisque Damasci
Stipantur calathi et pomis, quae barbara Persis
Miserat, ut fama est, patriis armata uenenis.
At nunc expositi paruo discrimine leti
Ambrosios praebent sucos, oblita nocendi.

385 Ventre leges **R** Ventreles **SA** subolem **A** (u *in* o *corr. man. alt.*) **S** illi **A** 386 Narcię **A** (y *suprascr. man. alt.*) **S** Naritie *uel* -ię **R** aut hactei **R** autaei **SA** 387 limphis **Sbm** hamolam (u *supra* o *scr.*) μ bachoq; **d** bacchoque μ 388 fluuis **SA** 389 at μ aut **SAa** et **R** ac **p** qui **R** que **SAd** que grauida **A** 390 Hyrtus **a** colyber **SAac**μ 391 Uente **A** 392 Noxios **abm** morbus μ 393 suco pingui quoque **R** sucoque et pingui **SA** trichila (trachila **a**) manantem (manentem **bm**) repit **R** tricleã anterepit **SA** ad undam **R** anundam **SA** 395 Latentemq; **cd** nimio **R** 396 et fetae **S** et fete **A** tremibundio rubore **A** *(in* -ior ubere *corr. man. alt.)* **S** 397 geluo **A** 398 erit riguque (i *post* u *adscr. man. alt.*) **S** eri triguq; **A** erit regnoq; **cd** arbo **A** (b *in* u *corr. man. alt.*) **S** 399 quodam **A** 400 flagrans *om.* **d** hiperionis **a** hiporionis **bcm** *man. alt. in* **d** 401 cum | lataque **A** 403 bifere **SA** 404 Armenisque **A** Armenusq; **bdm** 407 Ad (d *in* t *mut. man. alt.*) **SA** 408 succos **d**

Quin etiam eiusdem gentis de nomine dicta
Exiguo properant mitescere Persica malo.
Tempestiua madent, quae maxima Gallia donat,
Frigoribus pigro ueniunt Asiatica fetu.
At grauis Arcturi sub sidere parturit arbos
Liuia, Chalcidicis et Caunis aemula Chiis,
Purpureaeque Chelidoniae pinguesque Mariscae
Et Callistruthis, roseo quae semine ridet,
Albaque, quae seruat flauae cognomina cerae,
Scissa Libysca simul, picto quoque Lydia tergo.
Quin et Tardipedi sacris iam rite solutis
Nube noua seritur caeli pendentibus undis
Gongylis, inlustri mittit quam Nursia campo,
Quaeque Amiterninis defertur bunias aruis.
  Sed iam maturis nos flagitat anxius uuis
Euchios excultosque iubet claudamus ut hortos.
Claudimus imperioque tuo paremus agrestes
Ac metimus laeti tua munera, dulcis Iacche,
Inter lasciuos Satyros Panasque biformes
Brachia iactantes uetulo marcentia uino.
Et te Maenalium, te Bacchum teque Lyaeum
Lenaeumque patrem canimus sub tecta uocantes,
Ferueat ut lacus et musto completa Falerno

411 maxime **d**μ 412 Frigrib; **A** (o *suprascr. man. alt.*) **S** pigro **R** pigri **SAa** 413 Ad **S** (t *suprascr. man. alt.*) **A** sydere **c** 414 Luna **c** calchi dicis **S** chalchidicis **A** calcidicis **cd** cannis **a** canis **bm** caumis μ 415 Purpure quæ **SA** cheliodoniae **S** (i *supra alt.* o *scr. man. alt.*) **A** *416 et 417 om.* **a** 416 callistruithis **SA** callisthrutis **bm** callis cruitis **cd** callischrutis μ**q** 417 flaua **A** cera **A** 418 lybisca **SAadq** libisca **bcms** lidia **bcdm** 419 salutis **A** 420 Nube nob ascritur (u *supra* b *scr. man. alt.*) **A** pedentibus **A** (n *adscr. m. alt.*) **S** 421 Congili **A** *(pr.* i *in* y *mut. man. alt.)* **S** Congilis **R** illustri **abm** Nursia] In ursia **A** mursia **aq** 422 amitterninis **bms** 423 anxius **SR** anuxius **A**μ ansius **c** 424 Euthios **a** claudiamus (i *eras.*) **S** 426 leti tua **R** letitia **A** letita *(ut uid.;* ta *in* jã *mut. man. alt.)* **S** iache **a** 427 latinos *(supra* ti *postea* sc *scr.*) **A** panasque **SR** pansasque **A** partasq; **cd** 428 Bracchia **A** 429 baccũ **SA** 430 Leneq; (vm *suprascr. man. alt.*) **A** partẽ **A** uacantes *(pr.* a *in* o *mut. man. alt.* **S** 431 completo **A**

Exundent pingui spumantia dolia musto.

Hactenus hortorum cultus, Siluine, docebam
Siderei uatis referens praecepta Maronis,
Qui primus ueteres ausus recludere fontis
Ascraeum cecinit Romana per oppida carmen.

432 spomantia **a** 433 agrorū **Abcmq** (*in marg.*) **d** (hortorum *suprascr. man. alt.*) **S** aruorum **ad** 434 Sideie **SA** syderei **c** marinis **A** 436 recinit **a** oppida tamen **a** oppidam (m *postea exp.*) μ

L. iuni moderati columel|lę rei rusticę cepuricus | de cultu hortorum | liber undecimus explicit *rubr. litt. unc.* **S** lib̄. iuni moderati columelle rei rustice cepuricus de cultu hortorum liber XI expl̀ *rubr. litt.* **A** Iunii moderati columellae rei rustice cepuricus de cultu hortorū · liber · decimus explicit *maiusc. litt. rubr.* **m** L. Iuni Moderati Columellae Rei Rusticae Cepuricus de cultu hortorum liber XI. explicit feliciter μ: *uulgo om.* **R**

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

FASCICVLVS SEPTIMVS

REI RVSTICAE LIBRVM VNDECIMVM CONTINENS

VPSALIAE
In Libraria Lundequistiana

LIPSIAE
Otto Harrassowitz

MDCCCCVI

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER VNDECIMVS

RECENSVIT

VILELMVS LUNDSTRÖM

VPSALIAE
TYPIS DESCR. K. W. APPELBERG
MDCCCCVI

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER VNDECIMVS

VILICVS ET HORTORVM

INDEX SIGLORUM

S = Sangermanensis Petropolitanus olim 207, nunc Cl. L. F. v. N. 1.
A = Ambrosianus L 85 sup.
R = codices recentiores uel omnes meliores uel omnes praeter eos, qui separatim laudantur.
a = Laurentianus plut. 53, 32.
b = Bibl. Brer. Mediol. A. D. xv, 4.
c = Caesenas Malatestianus plut. 24, 2.
d = Laur. Conu. Suppr. 285.
g = Vallicellianus E 39.
k = Laurentianus plut. 53, 24.
l = Lipsiensis Bibl. Comm. rep. I. f. 13.
m = Venetus Marcianus 462.
p = Laurentianus plut. 53, 27.
q = Laurentianus plut. 91, 6 inf.
r = Vaticanus lat. 1525.
s = Laur.-Strozzianus 69.
u = Urbino-Vaticanus 260.
v = Vaticanus lat. 1526.
w = Vaticanus lat. 1524.
y = Vaticanus lat. 1527.
μ = Mosquensis Demidovianus nunc deperditus. Lectiones reddidi e collatione C. Fr. Matthaei (Lect. Mosq. vol. I, Lips. 1779).
V = codicis ueteris fragmentum, cuius exempla in **A** fol. 206v—207v et eodem textus loco in codd. **R** haud paucis (**cdmqrsuwy** *Ottob. 1700*) seruantur.
α = **V** in cod. **A**.
ρ̇ = **V** in codd. **R** supra nominatis.
uett. edd. = editiones duae uetustissimae.
ed. pr. = editio princeps ("Iensoniana" Venetiis 1472).
ed. Brusch. = editio secunda ("Bruschiana" Regii 1482).

Discrepantiae scripturarum ae, æ, e, ę, œ utpote in codicibus confusae rationem non habui.

Claudius Augustalis, tam ingenuae naturae quam eru- 1
ditionis adulescens, conplurium studiosorum et praecipue
agricolarum sermonibus instigatus extudit mihi, cultus hor-
torum prosa ut oratione conponerem. nec me tamen
fallebat hic euentus rei, cum praedictam materiam carminis
legibus inplicarem. sed tibi, Publi Siluine, pertinaciter 2
expetenti uersificationis nostrae gustum, negare non susti-
nebam, facturus mox, si conlibuisset, quod nunc adgredior,
ut holitoris curam subtexerem uilici officiis. quae quamuis
primo rei rusticae libro uidebar aliquatenus executus, quo-

Incipit liber duodecimus *rubr. maiusc.* **S** Incipit liber XII *rubr.* **Aa** incipit liber duodecimus *rubr. litt.* **b** Incipit liber XII **y** (*dim. pag. spat. uac. rel.*) **m** Liber Duodecimus prosa de cultu hortorum De cura hortorum *litt. maiusc.* **d** Liber duodecimus Prosa de cultu hortorum *rubr.* **q** Liber XII incipit feliciter *litt. maiusc.* **s** Incipit liber duodecimus feliciter Liber duodecimus. XII **w** duodecimus incipit *rubr.* **r** Prosa de cultu hortorum. De cura hortorum. L. M. Columelle liber undecimus explicit. eiusdem duodecimus incipit **g** Prosa de cultu hortorum. De cura hortorum. Liber duodecimus prosa de cultu hortorum *Ottob. 1567.* L. Iun. Moderati Colum̃. liber XI (*sic!*) r. r. de uillicis officiis et cultu ortorum prosa orãe. Argumenta hec sunt (*huc usque litt. rubr.*): De officiis uillice & que opera suis quibuscunq; temporibus ãni ipsum exequi oporteat. Quid uni iugo boum quoquo mense per singulos dies in cibum prebendum sit. Secundus (*rubr. litt.*) Prosa de cultu ortorum III. **v** *inscriptionem omiserunt* **ekpu**

1 Claudios (u *sup.* o *m. rec.*) **A** 2 complurium **SAR** complurimũ **c** complurimi **a** studiosorum *Gesnerus:* studiorum **SAR** 3 agricolationum **R** excudit **R** 4 com(cõ **S**)ponerem **SAR** tamen me **ab** 6 implicarem **AR** 8 conlibisset **A** (u *superscr. m. a.*) **S** conlibuisset **bdmu** collibuisse **c** collibuisse **a** aggredior **R** 9 subtexerem **S** subtexeram **Aa** subtexam **R** uilici **d** uilicis **SA** uillicis **a** uillici **R** quae **SA** qui **R** 10 qũo **SA** quom *uel* cum **R**

niam tamen ea simili desiderio noster Augustalis saepius flagitabat, numerum, quem iam quasi consummaueram, uoluminum excessi et hoc undecimum praeceptum rusticationis memoriae tradidi.

De uilico Vilicum fundo familiaeque praeponi conuenit aetatis
3 nec primae nec ultimae. nam seruitia sic tirunculum contemnunt ut senem, quoniam alter nondum nouit opera ruris, alter exsequi iam non potest, atque hunc adulescentia neglegentem, senectus illum facit pigrum. media igitur aetas huic officio est aptissima, poteritque ab anno quinto et tricesimo usque in sexagesimum et quintum, si non interueniant fortuita corporis uitia, satis ualidi fungi mune-
4 ribus agricolae. quisquis autem destinabitur huic negotio, sit oportet idem scientissimus robustissimusque, ut et doceat subiectos et ipse commode faciat, quae praecipit. siquidem nihil recte sine exemplo docetur aut discitur praestatque uilicum magistrum esse operariorum, non discipulum, cum etiam de patre familiae prisci moris exemplum Cato dixerit:
5 M a l e a g i t u r c u m d o m i n o, q u e m u i l i c u s d o c e t. itaque in Oeconomico Xenophontis, quem Marcus Cicero Latino sermoni tradidit, egregius ille Ischomachus Atheniensis, rogatus

1 ea **S** eã **A** eã *uel* eam **R** eas **p** tam **s** simili **AR** similis **Sd** similes **p** noster idem augustalis **p** 2 consumaueram **R** 4 memoriae | & tradidi (& *postea exp.*) **S** 5 DE VILICO *rubr. mai.* **SA** uillicum **R** *plerique; sic etiam infra* 6 tiruncultũ **A** truncultũ (y *sup.* r *scr.* m^2) **S** tirunculum *uel* tyrunculum **R** ɔtempnunt **A** 7 ut senem iuuenem **R** alter **SAd** ille **R** operaris (ru *superscr. iam m. pr. ut uid.*) **S** 8 alter **SA** hic **R** exsequi **SAR** 9 negligentem **R** 10 ab anno quinto et tricesimo *scripsi:* ab annis quinque et triginta **S** et triginta (*uerbis* ab annis quinque *om.*) **A** ab annis XXXV **p** ab anno trigesimo **b** ab anno XXX **R** 11 sexagensimum (n *exp.* m^2) et quintum **S** sexagesimũ et quintũ **A** sexagesimum *uel* LX **R** 12 uita **A** (i *sup.* a *scr. m. rec.*) **S** 14 ut et doceat **S** ut doceat (e *ante* d *adscr. m. rec.*) **A** ut edoceat **R** 16 discitur **R** discatur **b** dicitur **S** dĩ **A** 20 Marcus **SAd** M. **R** latine (e *in* o *mut.* m^2) **S** sermone **S** 21 ut *ante* egregrius *inculc.* **R** ischomachus **dq** Istomachus *Ottob. 1567* scomachus **SAlm** schemachus **a** schomachus **cu** scomachius **b** stomachus **sw**

a Socrate, utrumne, si res familiaris desiderasset, mercari uilicum tamquam fabrum an a se instituere consueuerit: Ego uero, inquit, ipse instituo. etenim qui me absente in meum locum substituitur et uicarius meae diligentiae succedit, is ea quae ego scire debet. sed et haec nimium prisca et eius quidem temporis sunt, quo idem Ischomachus negabat quemquam rusticari nescire. nos autem 6
memores ignorantiae nostrae uigentis sensus adulescentulos corporisque robusti peritissimis agricolis conmendemus, quorum monitionibus uel unus ex multis (nam est difficile erudire) non solum rusticationis, sed imperandi consequatur scientiam. quidam enim quamuis operum probatissimi artifices, imperitandi parum prudentes, aut saeuius aut etiam lenius agendo rem dominorum corrumpunt. quare, sicut dixi, 7
docendus et a pueritia rusticis operibus edurandus multisque prius experimentis inspiciendus erit futurus uilicus, nec solum an perdidicerit disciplinam ruris, sed an etiam domino fidem ac beniuolentiam exhibeat, sine quibus nihil prodest uilici summa scientia. potentissimum est autem in eo magisterio scire et existimare, quale officium et qualis labor sit cuique iniungendus. nam nec ualentissimus possit exsequi, quod imperatur, si nesciat, quid agat, nec peritissimus, si sit inualidus. qualitas itaque cuiusque rei consideranda est. quippe aliqua sunt opera tantummodo uirium 8
tamquam promouendi onera portandique, aliqua etiam so-

2 constituere **bm** 3 absentem in **S** 5 is *om.* **SA** 6 et *om.* **SA** ischomachus **d** scomachus **SAR** scomachius **b** 8 ignorantiae itaque **SA** *omnibus quae sequuntur post* ignorantiae *usque ad* itaque cuiusque (*i. e.* nostrae *u.* 8 — qualitas *u.* 23) *omissis* uigentis **abgmry** ingentis **cdkpqsuw** *Ottob. 1567 et 1700* 9 commendemus **R** 10 unus *ed. pr.*: unum **R** nam non est **cq** *Ottob. 1567* difficilis **p** 12 scientiam **bgpsuw** *Ottob. 1567* inscientiam **acdklmqry** *Ottob. 1700* probissimi **bkmrsy** probantissimi **g** 15 edurandus **bcdgmqsuy** *Ottob. 1700* educandus **akw** *Ottob. 1567* educandis **r** 16 inspiciundus^{is} **a** 17 sed an **p** et an **R** 20 qualis **p** quis (qs *uel* q̃^{s} *uel* qu) **R** 21 possit *uett. edd.*: posset **R** 22 exsequi **SAR** nec imperitissimus **b** 25 aliqua etiam sociata uiribus *scripsi*: aliqua sociata uiribus **S** alia sociata uiribus **A** aliqua sociata tam (tum **a**) uiribus **R**

ciata uiribus et arti, ut fodiendi arandique, ut segetes et prata desecandi; nonnullis minus uirium, plus artis adhibetur, sicut putationibus insitionibusque uineti; plurimum etiam scientia pollet in aliquibus, ut in pastione pecoris
9 atque eiusdem medicina. quorum omnium officiorum uilicus, quod iam dixi prius, aestimator bonus esse non potest, nisi fuerit etiam peritus, ut in unoquoque corrigere queat perperam factum. neque enim satis est reprehendisse peccantem, si non doceat recti uiam. libenter igitur eadem loquor: tam docendus est futurus uilicus quam futurus figulus aut faber. et haud facile dixerim, num illa tanto expeditiora sint discentibus artificia, quanto minus ampla
10 sunt. rusticationis autem magna et diffusa materia est, partesque si uelimus eius percensere, uix numero conprehendamus. quare satis admirari nequeo, quod primo scriptorum meorum exordio iure conquestus sum, ceterarum artium minus uitae necessariarum repertos antistites, agriculturae neque discipulos neque praeceptores inuentos; nisi magnitudo rei fecerit reuerentiam uel discendi uel profitendi pene inmensam scientiam, cum tamen non ideo turpi
11 desperatione oportuerit eam neglegi. nam nec oratoria disciplina deseritur, quia perfectus orator nusquam repertus est, nec philosophia, quia nullus consummatae sapientiae, sed e contrario plurimi semet ipsos exhortantur uel aliquas

1 fouiendi (d *supra* u *scr.* *m*²) **A** ut *ante* segetes *om.* **R** 3 ueneti (*pr.* e *in* i *mut.* *m*²) **S** 5 &que euisdem **S** 6 quod **SA** quem **R** dixi prius **SA** prius dixi **R** estimator **SA** existimator **R** 7 utinino corrigere (quoq *superscr.* *m.* *uet.*; u *sup.* *alt.* i *m.* *uet.*) **S** 8 reprehendisse **R** reprehendi **SA** 10 loquor **R** loquatur **A** loquitur (t *in* m *mut.* *m*²) **S** futurus (ac *sup.* *pr.* u *scr.* *m.* *rec.*) **A** 11 uigillus (f *et* u *superscr.* *m.* *rec.*) **A** haut **S** (t *in* d *mut.* *m.* *rec.*) **A** num **SAR** nõ **b** nã **c** 13 sunt **R** diffusa **S** 14 comprehendamus **SR** 17 necessarium **R** antestites (i *sup.* *pr.* e *scr.* *m.* *pr.* *ut* *uid.*) **S** 19 fecerit **AR** ceperit **S** reppererit **p** pepererit **g** fecerit uł pepererit **cu** 20 inmensam **SAc** immensam **R** 21 negligi **R** 23 consumatę *uel* -te **R** sapientie *uel* -ę **R** scientiæ **S** scientie **A** 24 contraria **A**

partes earum addiscere, quamuis uniuersas percipere non possint. etenim quae probabilis ratio est obmutescendi, quia nequeas orator esse perfectus, aut in socordiam conpelli, quia desponderis sapientiam? magnae rei, quantulum- 12
cumque possederis, fuisse participem, non minima est gloria. quis ergo, inquis, docebit futurum uilicum, si nullus professor est? et ego intellego, difficillimum esse ab uno uelut auctore cuncta rusticationis consequi praecepta. uerumtamen ut uniuersae disciplinae uix aliquem consultum, sic plurimos partium eius inuenias magistros, per quos efficere queas perfectum uilicum. nam et arator reperiatur aliquis bonus et optimus fossor aut foeni sector nec minus arborator et uinitor, tum etiam ueterinarius et probus pastor, qui singuli rationem scientiae suae desideranti non subtrahant.

Igitur conplurium agrestium formatus artibus, qui 13
susceperit officium uilicationis, in primis conuictum domestici multoque magis exteri uitet. somni et uini sit abstinentissimus, quae utraque sunt inimicissima diligentiae. nam et ebrioso cura officii pariter cum memoria subtrahitur et somniculoso plurima effugiunt. quid enim possit aut ipse agere aut cuiquam dormiens imperare? tum etiam sit 14
a uenereis amoribus auersus; quibus si se dediderit, non aliud quicquam possit cogitare quam illud, quod diligit. nam uitiis eiusmodi pellectus animus nec praemium iucundius quam fructum libidinis nec supplicium grauius quam frustrationem cupiditatis existimat. igitur primus omnium uigilet familiamque semper ad opera cunctantem pro temporibus anni festinanter producat et strenue ipse praecedat.

2 ommutescendi **Aa** omutescendi **bm** 3 compelli **SAR** 5 est gloria **AR** gloria est **S** 7 intelligo **R** 10 plurimus **A** plurimũ **b** 11 arator **SAdp** orator **R** reperiatur **S** repperiatur **A** reperitur **R** 15 cumplurium **S** complurium **AR** agestiũ (r *sup.* e *scr. m. rec.*) **A** 16 conuinctum **am** coniunctum **b** domesticum **R** 17 ut *ante* magis *inculc.* **R** exteri uitet **AR** exteribit | & **S** exñi uitet **bgm** 20 subniculoso (om *superscr. m. alt.*) **A** effugiunt **cdgmqu** (*in marg.*) **r** officiunt **SAabkr** 21 dum **A** 22 ueneriis **SA** uenereis *uel* -reijs **R** 28 procedat **a**

plurimum enim refert colonos a primo mane opus adgredi
15 nec lentos per otium pigre procedere. siquidem Ischomachus
idem ille, Malo, inquit, unius agilem atque industriam
quam decem hominum neglegentem et tardam ope-
16 ram. quippe plurimum adfert mali, si operario tricandi
potestas fiat. nam ut in itinere conficiendo saepe dimidio
maturius peruenit is, qui nauiter et sine ullis concessatio-
nibus permeauit, quam is, qui cum sit una profectus, um-
bras arborum fonticulorumque amoenitatem uel aurae refri-
gerationem captauit, sic in agresti negotio dici uix potest,
17 quid nauus operarius ignauo et cessatore praestet. hoc
igitur custodire oportet uilicum, ne statim a prima luce
familia cunctanter et languide procedat, sed uelut in ali-
quod proelium cum uigore et alacritate animi praecedentem
eum tamquam ducem strenue sequatur; uariisque exhorta-
tionibus in opere ipso exhilaret laborantes et interdum,
tamquam deficienti succursurus, ferramentum auferat pa-
rumper et ipse fungatur eius officio moneatque sic fieri
18 debere, ut ab ipso fortiter sit effectum. atque ubi crepus-
culum incesserit, neminem post se relinquat, sed omnes
subsequatur more optimi pastoris, qui e grege nullam pe-
cudem patitur in agro relinqui. tum uero, cum tectum
subierit, idem faciat, quod ille diligens opilio, nec in
domicilio suo statim delitiscat, sed agat cuiusque maxi-
mam curam. siue quis, quod accidit plerumque, sauciatus
in opere noxam ceperit, adhibeat fomenta, siue aliter

1 aggredi **R** 2 nec *om.* **Aa** ischomachus **dg** scomachus **Abmw** comachus (f *ante* c *inculc.* m^2) **S** schomachus **c** stomachus **au** 3 inquid (d *in* t *mut.* m^2) **S** 4 negligentem **R** 5 affert **R** tricandi **S** (*in marg.* meretricãdi *scr.* m^2) **A** meretricandi **R** 8 permeauit *scripsi*: permeabit **SAR** 9 refrigerationis **cd** 15 uarisque (*alt.* i *superscr. iam m. pr. ut uid.*) **S** 16 laborantis **S** 17 autferat (*pr.* t *del.* m^2) **S** 20 reliquerit **Sp** omnis **S** oms̃ **A** omnes **R** 22 tunc **S** 23 subigerit **cd** illo **A** diliges (n *superscr.* m^2) **S** opilioni ec (*? m. pr.*; in opilio//// nec *mut.* m^2) **S** oppinio nec **A** 24 delitiscat **Sp** (e *sup. alt.* i *scr. m. rec.*) **A** delitescat **R** 25 plerunque **R** 26 noxam **R** noxiam **Sa** noxium **A** aliter **SAa** alter **R**

languidior est, in ualetudinarium confestim deducat et con-
uenientem ei ceteram curationem adhiberi iubeat. eorum uero, 19
qui recte ualebunt, non minor habenda erit ratio, ut cibus
et potio sine fraude a cellariis praebeatur, consuescatque
rusticos circa larem domini focumque familiarem semper
epulari atque ipse in conspectu eorum similiter epuletur
sitque frugalitatis exemplum; nec nisi sacris diebus accu-
bans cenet festosque sic agat, ut fortissimum quemque et
frugalissimum largitionibus prosequatur, nonnumquam etiam
mensae suae adhibeat et uelit aliis quoque honoribus dig-
nari. tum etiam per ferias instrumentum rusticum, sine 20
quo nullum opus effici potest, recognoscat et saepius
inspiciat ferramenta eaque semper duplicia conparet ac
subinde refecta custodiat, ne si quod in opere uitiatum
fuerit, a uicino petendum sit, quia plus in operis seruorum
auocandis quam in pretio rerum eiusmodi dependitur. cul- 21
tam uestitamque familiam utiliter magis habeat quam deli-
cate, id est munitam diligenter a frigoribus et imbribus,
quae utraque prohibentur optime pellibus manicatis et saga-
ceis cucullis; idque si fiat, omnis pene hiemalis dies in
opere tolerari possit. quare tam uestem seruitiorum quam,
ut dixi, ferramenta bis debebit omnibus mensibus recen-
sere. nam frequens recognitio nec inpunitatis spem nec
peccandi locum praebet. itaque mancipia uincta, quae sunt 22
ergastuli, per nomina cotidie citare debebit atque explo-
rare, ut sint diligenter conpedibus innexa, tum etiam custo-
diae sedes an tuta et recte munita sit; nec, si quem domi-

1 languidior est in *scripsi praeeunte Schneidero:* languidiorem ut (aut **d** ut ut **c**) **SAR** ualetudinari **SA** 8 festos sic (q. *superscr. m*[2]) **S** 10 suę mensę **R** alis **SA** 13 comparet **SR** comparat **A** 16 eius-modi **Abp** eiuseiusmodi **S** eiusdem modi **R** 17 quam *om.* **A** 20 hiemalis (hyemalis) dies **R** hiemalib; diebus **SA** hiemalis dieb; **a** 22 omnibus **SAp** singulis **R** 23 impunitatis **R** sepem (*pr.* e *postea del.*) **S** spetic **m** 25 cotidie **SA** quottidie *uel* quotidie **R** citare (re *antepos. m. uet.*) **S** 26 diligenter compedibus nexa **SA** compedibus diligenter innexa **R** 27 mun''''a (*in* munita *suppl. m*[2]) **S**

nus aut ipse uinxerit, sine iussu patrisfamiliae resoluat.
sacrificia nisi ex praecepto domini facere nesciat; haruspi-
cem sagamque sua sponte non nouerit, quae utraque genera
23 uana superstitione rudes animos infestant. non urbem, non
ullas nundinas, nisi uendendae aut emendae rei necessariae
causa, frequentauerit. neque enim coloniae suae terminos
egredi debet nec absentia sua familiae cessandi aut delin-
quendi spatium dare. semitas nouosque limites in agro fieri
prohibeat. hospitem, nisi ex amicitia domini, quam raris-
sime recipiat. ad ministeria sua conseruos non adhibeat
nec ulli terminos egredi, nisi magna coegerit necessitas,
24 permittat. pecuniam domini neque in pecore nec in aliis
rebus promercalibus occupet. haec enim res auocat uilici
curam et eum negotiatorem potius facit quam agricolam
nec umquam sinit eum cum rationibus domini paria facere,
sed ubi nummum est numeratio, res pro nummis ostenditur.
itaque tam istud uitandum habebit quam hercule fugien-
dum uenandi aut aucupandi studium, quibus rebus plurimae
25 operae auocantur. iam illa, quae etiam in maioribus im-
periis difficulter custodiuntur, considerare debebit, ne aut
crudelius aut remissius agat cum subiectis; semperque
foueat bonos et sedulos, parcat etiam minus probis, et ita
temperet, ut magis eius uereantur seueritatem, quam ut
saeuitiam detestentur, poteritque id custodire, si maluerit
cauere, ne peccet operarius, quam, cum peccauerit, sero

1 uincxerit **S** soluat **SA** 4 nõ nullas **bc** 5 emendende (*alt.* nde *postea exp.*) **A** 7 deliquendi **S** 10 at ministeria **S** 15 unquam **R** cum *om.* **AR** 16 ubi nummum est numeratio *scripsi:* ubi non est numeratio **Sakw** ubi ñ est numeratio **A** ubi est numeratio exigitur **cdq** ủ ẽ numeratio exigitur **u** ubi eris numeratio exigitur **g** ubi numeratio exigitur **Imp** 17 tam studiũ uitandũ **A** fugient dũ (t *del.* m^2) **S** 18 aut **SR** † **A** uel **a** 19 iam illa **R** illa iam **SA** iam illa etiam **a** 22 pascat **bc** probos **c** bonis **b** 23 temperet **R** temperat (*in* -et *mutare noluisse uid.* m^2) **S** temperate **Aa** magis eius **R** eius (*om.* magis) **S** eĩ magis **A** 24 si *om. postea add. m. rec.* **A**

punire. nulla est autem uel nequissimi hominis amplior
custodia quam cotidiana operis exactio. nam illud uerum est 26
M. Catonis oraculum: Nihil agendo homines male agere
discunt. itaquae curabit uilicus, ut iusta reddantur, idque
non aegre consequetur, si semper se repraesentauerit. sic 27
enim et magistri singulorum officiorum diligenter exequentur
sua munia et familia post operis exercitationem fatigata
cibo quietique potius ac somno quam maleficiis operam
dabit. in uniuersa porro uillicatione, sicut in caetera uita,
pretiosissimum est intellegere quemque, nescire se quod
nesciat, semperque cupere, quod ignoret, addiscere. nam 28
etsi multum prodest scientia, plus tamen obest inprudentia
uel neglegentia, maxime in rusticatione, cuius est disciplinae
caput semel fecisse, quicquid exegerit ratio culturae; nam
quamuis interdum emendata sit perperam facti uel inpru-
dentia uel neglegentia, res tamen ipsa iam domino decoxit
nec mox in tantum exuberat, ut et iacturam capitis amissi
restituat et quaestum resarciat. praelabentis uero temporis 29
fuga quam sit inreparabilis, quis dubitet? eius igitur memor
praecipue semper caueat, ne inprouidus ab opere uincatur.
res est agrestis insidiosissima cunctanti; quod ipsum expres-
sius uetustissimus auctor Hesiodus hoc uersu significauit:

Αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἄταισι παλαίει.

1 nulla est autem exegerit ratio *omnibus, quae inter* autem *u. 1 et* exegerit *u.* 14 *exstant, omissis* **SA** num in illa **a** nequissimum **ak** 2 cotidiana **cdmu** cottidiana **q** quotidiana **akps** quottidiana **bg** 4 idque *Schneiderus:* itaque **R** at que **a** iuxta **r** ista **p** 10 intelligere **R** 11 adiscere **bcdmq** 12 scientia *uett. edd.:* inscientia **R** imprudentia **cgprw** 13 neglegentia **d** negligentia **R** est *post* cuius *om.* **cd** 14 nam **R** num **S** ñ **A** 15 emendata **SA** emendatũ *uel* -tum **R** facti **SA** factum **R** imprudentia **R** 16 negligentia **R** 17 amisi **A** 19 quis *om.* **cd** 20 improuidus **R** 22 uetussimus (sti *superscr. m*[2]) **A** esiodus (h *praescr. m*[2]) **A** exiodus **d** significat **cd** 23 AIEIΔAN BOΛIEPTO CANEPATA AICIIIAΛΛIE **S** aieia aNBOΛIEPTOC aNHPATA aICIIIMaIe **A** ἀιει δ'ἀμβολίεργος ἀνὴρ ἄτησι παλαίει *rubr.* **u** 'Αιεὶ δαμβολιεργος ἀνῆρ ἀτησιπαλαιει *Ottob. 1700* αἰεῖ δ'ἀμβ·ολιερος ἀνηρατησιπαλὶεις **g** ἀιεὶ δέμβολιεργος ἀγνὴρ ἄντησι παλάιει *ed. pr.: Graeca uulgo om. uacuo spat. rel.* **R**

quare uulgare illud de arborum positione rusticis usurpatum »Serere ne dubites«, id uilicus ad agri totum cultum referri iudicet credatque praetermissas non duodecim horas, sed annum perisse, nisi sua quaque die, quod instat,
30 effecerit. nam cum propriis pene momentis fieri quidque debeat, si unum opus tardius, quam oporteat, peractum sit, ceterae quoque, quae sequuntur, culturae post iusta tempora serius adhibentur, omnisque turbatus operis ordo spem totius anni frustratur. quare necessaria est menstrui cuiusque officii monitio ea, quae pendet ex ratione siderum caeli.
31 nam, ut ait Vergilius,

»tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies seruandi et lucidus anguis,
Quam quibus in patriam uentosa per aequora uectis
Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.«

contra quam obseruationem multis argumentationibus disseruisse me non infitior in iis libris, quos aduersus astrologos conposueram. sed illis disputationibus exigebatur id, quod inprobissime Chaldaei pollicentur, ut certis quasi ter-
32 minis ita diebus statis aëris mutationes respondeant. in hac autem ruris disciplina non desideratur eiusmodi scrupulositas, sed quod dicitur pingui Minerua quamuis utile continget uilico tempestatis futurae praesagium, si persuasum habuerit, modo ante, modo post, interdum etiam stato die orientis uel occidentis conpetere uim sideris. nam satis

1 rusticas **A** 2 totam **S** totũ **AR** 4 perijsse **b** 5 paene omentis (m *inter* e *et* o *s. u. add. m*²) **S** fieri *om.* **A** quitq: (d *sup.* t *m. rec.*) **A** 6 oporteat **R** oportet **SA** 7 secuntur **Ad** iuxta **cd** tempora· **A** 10 officiũ **S** (~ *postea cras.*) **A** rationem (m *postea exp.*) **S** rationẽ (~ *postea cras.*) **A** siderũ | et celi **S** 11 uirgilius **R** 16 temtantur **A** temptantur **bc** 17 ·ıtra aquã **A** 18 infitior **A** inficior **SR** iis **d** his **SAR** astrologus (o *sup.* u *m. alt.*) **A** 19 com(cõ **S**)posueram **SAR** 21 statis **S** satis **AR** estatis **p** 23 quãuis utile **S** quamuis inutile **A** quamuis uis utile **a** quantum uis utile **R** quantũ utile **u** 24 continget **R** contingit **SA** contingat **d** persuaserit (erit *exp. et* um *superscr. m. uet.*) **A** 26 competere **SAR** sederis (i *sup. pr.* e *m. rec.*) **A**

prouidus erit, cui licebit ante multos dies cauere suspecta tempora.

Itaque praecipiemus, quid quoque mense faciendum 2 sit, sic temporibus accommodantes opera ruris, ut permiserit status caeli; cuius uarietatem mutationemque, si ex hoc commentario fuerit praemonitus uilicus, aut numquam decipietur aut certe non frequenter.

Et ne desciscamus ab optimo uate, quod ait ille, uere nouo terram proscindere incipiat. noui autem ueris 2 principium non sic obseruare rusticus debet, quemadmodum astrologus, ut exspectet certum illum diem, qui ueris initium facere dicitur, sed aliquid etiam sumat de parte hiemis, quoniam consumpta bruma iam intepescit annus permittitque clementior dies opera moliri. possit igitur ab Idibus 3 Ianuariis, ut principem mensem Romani anni obseruet, auspicari culturarum officia; quorum alia ex pristinis residua consummabit atque alia futuri temporis inchoabit. satis autem erit per dimidios menses exsequi quodque negotium, quia neque praefestinatum opus nimium inmature uideri possit ante quindecim dies factum nec rursus post totidem nimium tarde.

Dies caelestes

Id. Ian. uentosa tempestas et incertus status.
XVIII Kal. Febr. tempestas incerta. 4
XVII Kal. Febr. sol in Aquarium transit; Leo mane incipit occidere; Africus, interdum Auster cum pluuia.

1 suspecta **R** suscepta **SA**
II itẽque **S** itemq. **A** 6 aut nonnũquã **S** aut ñ numquã **A** 8 ne desciscamus **R** ne desiscamus **g** ne desistamus **S** n desinamus (e *sup. pr.* n *et* st *sup. alt.* n *scr. m. uet.*) **A** ne sciscamus **b** ꝗ ait **dk** 11 expectet **SAR** 12 aliquit (d *superscr. m. rec.*) **A** 14 clementior **SAagku** clementer **R** 15 ꝓromani **S** ꝓmani **A** obseruent **R** 16 auspicari **R** rusticari **SA** 18 exequi **SR** quoque **S** q̃q **A** 19 immature **SAR** 22 Dies caelestes *rubr. mai.* **S** Dies celestes *rubr. mai.* **A** *titulum om.* **R** incertas **A** k̃ febr **S** kl *uel* kat febr **R** kl februarias **A** 23 tempes (tas *superscr. m. rec.*) **A** k̃ s̃s (s̃s *in ras.*) **S** kl s̃s **A** kl *uel* kat. febr. *uel* februarii *uel* s̃s **R**; *eodem modo sequ. dier. num. signif.* 25 aster (u *superscr. m. rec.*) pluuia (c̃ *ante* p *superscr. m. rec.*) **A**

XVI Kal. Febr. Cancer desinit occidere; hiemat.

XV Kal. Febr. Aquarius incipit oriri, uentus Africus, tempestatem significat.

XI Kal. Febr. Fidicula uespere occidit, dies pluuius.

5 VIIII Kal. Febr. ex occasu pristini sideris significat tempestatem, interdum etiam tempestas.

VI Kal. Febr. Leonis quae est in pectore clara stella occidit, nonnumquam significat, hiemps bipertitur.

V Kal. Febr. Auster aut Africus, hiemat, pluuius dies.

III Kal. Febr. Delphinus incipit occidere, item Fidicula occidere, significat.

pridie Kal. Febr. eorum, quae supra, siderum occasus tempestatem facit, interdum tantummodo significat.

6 Hoc igitur semimenstruum et deinceps sequentia tempestatibus adnotatis percensuimus, quo cautior uilicus, ut iam dixi, uel abstinere possit operibus uel festinationem adhibere. itaque ab Idibus Ianuariis, quod habetur tempus inter brumam et aduentum Fauonii, si maior est uineae uel arbusti modus, quicquid ex autumno putationis superfuit, repetendum est, sed ita, ne matutinis temporibus uitis saucietur, quoniam pruinis et gelicidiis nocturnis adhuc 7 rigentes materiae ferrum reformidant. itaque dum hae regelatae secentur, usque in horam secundam uel tertiam poterunt uepres attenuari, ne incremento suo agrum occupent, segetes emundari, acerui uirgarum fieri, ligna denique con-

2 XV **R** qntodecimo **d** XII **SA** 4 uespere **R** uesp **S** uesper **A** 5 VIIII **AR** nono **d** VIII **S** k sep̃ **S** VI k̶ sep̃ **S** 8 nonnunquam **R** hiemps **SA** hiems *uel* hyems **R** hiemis **bm** bipertitur **R** bipartitur **ad** biptitus **m** biperitur **SA** 9 V k̃ sep̃ **S** frigus (a *praescr. s. u. m. rec.*) **A** 12 prid. *litt. mai.* **SA** quae *uett. edd.*: qui **SAR** 14 semimenstruum **AR** semimenstrũ **Sd** 15 annotatis **R** 18 et] uel **beq** fauoni **SA** est ut uineæ **S** 19 quidquid **S** quicquit **A** 22 hae regelatae secentur *scripsi*: here gelate secuntur **S** he relegate sectuntur **A** hę *uel* hee *uel* hec relegate (-ę) sequuntur **R** 24 attenuari ne **R** attenurine **Aacmuv** apte///urine (p *in ras. m*²; *uidetur m. r.* attenurine *scripsisse*) **S** *uerba* occupent — uirgarum *om.* **A**; *in marg. inf. sic lac. suppl. m. alt.*: occupi eni segetes emundari acerui uirgarum occupiem **a** occup (*uac. sp. rel.*) **c**

fici, ut tum demum tepenti iam die putatio administretur.
apricis etiam et macris aut aridis locis prata iam purganda
et a pecore sunt defendenda, ut faeni sit copia. siccos quo- 8
que et pingues agros tempestiuum est proscindere. nam
uliginosi et mediocris habitus sub aestatem ueruagendi sunt,
macerrimi uero et aridi post aestatem primo autumno arandi
et subinde conserendi. sed iugerum agri pinguis hoc tem-
pore anni commode duabus operis proscinditur, quia hiber-
nis pluuiis adhuc madens terra facilem cultum sui praebet.
eodem mense ante Kalendas Februarias sariendae segetes 9
autumnales, siue illae seminis adorei sunt, quod quidam far
uennuculum uocant, seu tritici, earumque tempestiua sartio
est, cum enata frumenta quattuor fibrarum esse coeperunt.
hordeum quoque maturum, quibus superest opera, nunc de-
mum sarire debebunt. sed et faba eandem culturam exigit, 10
si iam coliculus eius in quattuor digitos altitudinis creuerit;
nam prius saruisse nimium teneram non expedit. eruum
melius quidem priore mense nec tamen inprobe hoc ipso
uel proximo seremus. nam Martio nullo modo terrae con-
mittendum esse rustici praecipiunt. uineae, quae sunt pa- 11
latae et ligatae, recte iam fodiuntur. surculi, qui primi
florem adferunt, statim circa Idus inserendi sunt, ut cera-
siorum, tuburum, amygdalorum persicorumque. ridicis uel
etiam palis conficiendis idoneum tempus est, nec minus in
aedificia succidere arborem conuenit. sed utraque melius
fiunt luna decrescente ab uicesima usque in tricesimam,

1 cum demum **AR** 3 defenda **A** defensanda **d** 5 sub estate **R** ueruagendi **a** ueruagiendi **SA** uero agendi **R** 6 *uerba* post aestatem primo autumno arandi *om.* **SA** autumno **p** aũt nõ *uel* autem non **R** 7 et *om.* **b** 10 eodemq; **R** kł februarias **S** kl feƀ **A** ariende (s *s. u. praescr. m. rec.*) **A** 11 uennuculum *scripsi ex II, 6, 3 praeeunte Buchnero:* uennaculum **SA** uernaculum **R** 12 eorumq; **R** 14 nẽ demũ **A** nunc demum **R** nun demum (c *s. alt.* n *scr.* m^2) **S** nec demum **d** ne demũ **c** 15 sarrire **SA** 16 creuit **S** 17 eruũ ꝗdem melius **c** 18 improbe **SAR** 19 proximo seremus **bmp** proximo serenus **Sg** proximos seremus **AR** committendum **SAR** 20 sunt *om.* **cdq** sunt iam **bm** iam **c** 22 afferunt **R** 23 tuburum **SAa** tuberum **R** radicis **cd** 26 uicesima **c** uigesima **AR** xx **S** tricesimam **d** xxx **S** trigesimam **R** trigesima **A**

quoniam omnis materia sic caesa iudicatur carie non in-
12 festari. palos una opera caedere et exputatos acuere cen-
tum numero potest, ridicas autem querneas siue oleagineas
findere et dedolatas utraque parte exacuere numero sexa-
ginta, item ad lucubrationem uespertinam palos decem uel
ridicas quinque conficere totidemque per antilucanam lucu-
13 brationem. materies si roborea est, ab uno fabro dolari ad
unguem debet per quadratos pedes uiginti; haec erit uehis
una. pinus autem quinque et uiginti pedum aeque ab uno
expeditur, quae et ipsa uehis dicitur; nec minus ulmus et
fraxinus pedum triginta, cupressus autem pedum quadra-
ginta, tum etiam sexagenum pedum abies atque populus
singulis operis ad unguem quadrantur, atque omnes eae
14 mensurae similiter uehes appellantur. his etiam diebus maturi
agni et reliqui fetus pecudum nec minus maiora quadri-
pedia charactere signari debent.

Kal. Febr. Fidis incipit occidere, uentus Eurinus et interdum Auster cum grandine est.

III Non. Febr. Fidis tota et Leo medius occidit, Corus aut Septentrio, nonnumquam Fauonius.

Non. Febr. mediae partes Aquarii oriuntur, uentosa tempestas.

1 sic caesa (cesa, cęsa) **R** sicca ẽe **A** siccae sa **S** 3 Radicas **c** oleagina eas **S** oleagina eas **A** oleaginacas **a** 6 conficer& **S** con figeret **A** añ *uel* ante lucanam **R** lugubrationem **A** 7 robore **cd** 8 quadratas **cd** uiginti **SA** xx **R** hoc **SAR** et hoc **m** uehissima **cd** 9 quinque et uiginti **S** qñq. et xx **R** et uiginti v (*transpos. signo postea pos.*) **A** quinque et **a** pedum ab uno (æq. *s. u. adscr. m. uet.*) **A** 11 triginta **SAa** xxx **R** cupressus (y *sup. pr.* u *scr. m. rec.*) **A** pedum *a m. pr. omiss. postea add.* **A** quadraginta **SAad** XL **R** 12 atque abies **A** populus **R** populis **SA** 13 in unguem **A** omnes eæ **S** omnes eae **A** omnes (oms̃ *uel* oẽs) eę *uel* ee **R** omnes he *uel* hę **cdg** eę omnes **bm** 15 maiora **SAaw** minora **R** quadrupedia **d** 17 kł febr **S** kl̃ febr **A** kl. *uel* kal. febr. **R** 18 eurinus **A** 19 nõn s̃s **SA** non febr. *uel* s̃s **R** *uerba* fidis — fauonius *om.* **cd** chorus **SAR** 20 nonnunquam **R** 21 nonis s̃s **SA** non. febr. *uel* s̃s **R**

VII Id. Febr. Callisto sidus occidit, Fauonii spirare incipiunt. 15
VI Id. Febr. uentosa tempestas.
III Id. Febr. Eurus.

Per hosce dies locis maritimis et calidis ac siccis prata
uel arua purgantur et in faenum submittuntur. reliquae 16
partes uinearum propter brumam uel frigora omissae nunc
palandae et adligandae sunt, ne postea tumentes gemmae
laedantur et oculi adterantur. item uinearum fossio iisdem
locis peragenda est arbustorumque siue putatio siue adli-
gatio finienda, quorum iusta certa esse non possunt. inter
Nonas deinde et Idus pomorum seminaria facienda sunt et
maturae plantae de seminariis in scrobes transferendae.
pastinatio quoque, quae mense Decembri uel Ianuario coepta 17
est, iam nunc includenda et uitibus conserenda est. pasti-
natur autem terreni iugerum ita, ut solum in altitudinem
trium pedum defodiatur operis octoginta uel in altitudinem
dupondii semissis operis quinquaginta uel ad bipedalium,
quae est altitudo duorum pedum, operis quadraginta. haec 18
tamen in agro sicco surculis conserendis minima pastina-
tionis mensura est. nam holeribus deponendis possit uel
sesquipedalis altitudo satisfacere, quae plerumque in singula
iugera triginta operis conficitur. hoc eodem tempore ster-

1 idus septẽbr **S** idus ss **A** idus febr. *uel* s̃s **R** sydus *uett. edd.*: fidis **SAp** fidus **abmw** filis **cdu** filius **g** fauoni **S** 2 idus s̃s **SA** III idus s̃s **A** III idus **S** 4 et siccis **cd** 5 sũmittuntur **Ac** 6 frigore omisso **A** 7 plande (a *sup.* pl *m. rec.*) **A** palade **a** adligande **b** alligande **AR** alliganda **S** nec postea **cd** 8 adterantur **du** adterrantur **m** atterantur **SR** aiterantur **A** alterantur **a** isdem **S** hisdem **AR** eisdem **c** eiusdem **b** 9 est *om.* **cdq** alligatio **SAR** 10 finienda **R** finenda **m** fienda **S** figenda **Aa** fingẽda **b** est *post* finienda *add.* **R** ceria **A** 11 non *om.*, *postea s. u.* ñ *add.* **A** 12 transferendæ **S** transferende sunt **A** transferantur **R** 13 decembri uel (o *inter* i *et* u *add.* m^2) **S** cepta est iam **R** coepta &iam **S** coepta etiã. **A** 15 ita ut **R** itautem **S** id at̃ **A** 16 octoginta **SA** octuaginta **a** LXXX **R** 17 dupondius **S** dupundius **A** dipundii **R** semissis **S** semis **A** semisses **R** quinquaginta **SA** L **R** uipedalium **A** (ui *in* bi *mut.* m^2) **S** bipalium **R** 18 quæ **S** que **Aa** qui *uel* ꝗ **R** quadraginta **SA** XL **R** 20 uel *om.* **SA** 21 sesquipedalis **Sd** sexquipedalis **AR** plerunque **R**

coris pars in prata egerenda, pars oleis et ceteris arboribus inspargenda, quin etiam uinearia diligenter facienda
19 malleolusque quam curiosissime pangendus. populos et salices et fraxinos, prius quam frondeant, plantasque ulmorum nunc ponere utile est, ante autem satas nunc exputare et circumfodere ac summas earum aestiuas radices amputare. sarmenta e uineis nondum fossis atque arbustis et segetibus ramos aut rubos, quicquid denique iacens facile fodientem uel alio genere terram molientem potest inpedire, nunc egerere et ad sepem adplicare oportet, rosaria noua conserere uel antiqua curare, harundineta nunc ponere uel etiam pristina colere, salicta facere uel deputare, runcare ac fodere, genistam semine uel plantis in pastinato uel
20 etiam sulco deponere. trimenstruum quoque satio non est aliena huic tempori, quamuis tepidis regionibus melius administretur per mensem Ianuarium.

Id. Febr. Sagittarius uespere occidit, uehementer hiemat.
xvi Kal. Mart. uespere Crater oritur, uenti mutatio.
xv Kal. Mart. sol in Pisces transitum facit, nonnumquam uentosa tempestas.

1 egerenda **Sgmp** degerenda **Aa** egredienda **R** arboribus **SR** oleribus **A** 2 uinearia **SA** uinearia *uel* uinaria **R** uiciaria *in marg.* **b** 3 quam recentissimus curiosissime **cpqu** quam rectissimus curiosissime **g** quam recentissimus (*om.* pangendus) **d** populos *uett. edd.*: populus **SAR** 4 fraxinos *uett. edd.*: fraxinus **SAR** 5 nunponere **SA** ante aut **cd** 7 sarmenta e uineis **S** sarmente uineis **Ap** sarmenta uineis **R** 8 quidquid **S** quicquit **A** iacens facile *scripsi*: facile **SA** iacens **R** 9 molliem **A** molli en (tẽ *superscr.* m^2) **S** inpedire **SA** impedire **R** impendere **a** 10 egerere **Sa** egere **A** egeri **R** applicari **AR** aplicari (*alt.* p *superscr.* m^2) **S** 12 colore **A** (*alt.* o *in.* e *mut.* m^2) **S** deputaruncare **SA** 13 genistam **d** genestam **SAR** 14 trime-stium (r superscr.) **e** 15 administretur **R** administraretur **SA** 18 uespe **d** uesperi **R** uesper **SA** 18 k marĩ **S** kl. marĩ **A** kal. mart. **R** grater **A** 19 xv k s̃s **S** xv kl̃ s̃s **A** xv kal. mart. *uel* s̃s **R**; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* pisces **R** pisce **Ae** piscẽ **Sb** nonnunquam **SAR**

XIII et XII Kal. Mart. Fauonius uel Auster cum grandine et nimbis.

X Kal. Mart. Leo desinit occidere, uenti septentrionales, qui uocantur ὀρνιθίαι, per dies triginta esse solent, tum et hirundo aduenit.

VIIII Kal. Mart. Arcturus prima nocte oritur, frigidus dies Aquilone uel Coro, interdum pluuia.

VIII Kal. Mart. Sagitta crepusculo incipit oriri, uariae tem- 22
pestates, alcyonei dies uocantur, in Atlantico quidem mari summa tranquillitas notata est.

VII Kal. Mart. uentosa tempestas, hirundo conspicitur.

Per hos dies frigidis locis earum rerum, quas supra scripsimus, tempestiua est administratio, locis autem calidioribus, quamuis sera, tamen necessaria. ceterum malleoli et uiuiradicis positio huius temporis esse uidetur optima,
nec tamen deterior etiam inter Kalendas et Idus sequentis 23
mensis, utique si non sit feruentissima regio; si uero etiam magis frigida, uel melior. insitio quoque arborum atque uitium tepidis locis hoc tempore commode administrabitur.

Kal. Mart. Africus, interdum Auster cum grandine.

VI Non. Mart. Vindemitor apparet, quem Graeci τρυγη- 24
τῆρα dicunt, septentrionales uenti.

IIII Non. Mart. Fauonius, interdum Auster, hiemat.

Non. Mart. Equus mane oritur, flatus Aquilonis.

XII et XII **A** 3 uentis **A** 4 ΟΡΝΕΙΘΙΑΙ **S** ΟΡΝΕΙΘΙΑΙ **A** ὀρνείθιαι *rubr.* **u** ornithiae *uett. edd.*: *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** XXX **SAR** 7 coro **c** choro **SAR** 8 In crepusculo **A** 9 alcyonei **R** alcyonaei **SA** alcionaei **a** alcionei **d** 10 notata **R** nota **SA** 12 frigidus locis **S** 15 uiuiradicis **R** uiuaeradicis **S** uiueradicis **A** temporis esse **R** (*transpos. sign. pos.*) **A** esse temporis **S** 16 kl̄ **S** kalendus **A** kal. **R** 17 utiquenti si **A** (nti *postea del.*) **S** feruentissimo **A** 20 KL. mār. **S** kl̄ mart̄ **A** kal. mart. **R** 21 VI NŌN s̄s **SA** VI non. mart. *uel* s̄s **R** uindemitor **S** uindemieor **A** uindemiator **R** quā **A** ΤΡΥΓΗΤΗΡΑ **S** ΙΡΥΓΗΤΗΡΑ **A** ΤΡΥΓΗΤΗρᾶ **g** τρυΓΗτΉρα **u** τρυγητῆρα *ed. pr.* trigetera **p** *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** 23 IIII nōn s̄s **SA** IIII non. mart. *uel* s̄s **R** 24 nonis s̄s **SA** non. *uel* nonis mart. *uel* s̄s **R** equos **Acd**

III Id. Mart. Piscis aquilonius desinit oriri, septentrionales uenti
pridie Id. Mart. Argo nauis exoritur, Fauonius aut Auster, interdum Aquilo.

25 His diebus commode instruuntur horti, de quibus suo loco dicam secretius, ne inter hanc quasi turbam operum neglegentius holitoris officia descripsisse uidear aut nunc
26 ordinem reliquarum culturarum coeptum interrupisse. igitur a Kalendis Martiis eximia est uitium putatio usque in x Kal. Apr., si tamen se gemmae nondum moueant. surculi quoque silentes ad insitionem nunc praecipue utiliterque leguntur, et ipsa insitio uitium atque arborum longe nunc est optima. frigidis quoque locis et umidis uitium satio nunc praecipua est, sed et ficulnea cacumina iam tumentia utilissime deponuntur. sartura quoque frumentorum iteratur
27 egregie; modios tres una opera recte sarit. prata purgare et a pecore defendere iam tempestiuum est; locis quidem calidis et siccis etiam a mense Ianuario, ut supra diximus, id fieri debet, nam frigidis uel a Quinquatribus prata recte
28 submittuntur. scrobes omnis generis, quos eris autumno consiturus, hoc tempore fieri oportebit; eorum quaternarii, hoc est quoquouersus pedum quaternum, si est commodum terrenum, quattuordecim ab uno fiunt, ternarii autem decem et octo. ceterum ad deponendas uites uel non magni incrementi arbores sulcus, qui sit pedum centum et uiginti, latitudine bipedanea, in altitudinem deprimi debet dupondii

III idus s̃s **SA** III id. mart. **R** 2 pridie idus s̃s **S** PR. idus s̃s **A** prid. id. *uel* idus mart. *uel* s̃s **R** argonius **cd** 5 turba **A** 6 negligentius **R** 7 cultarũ (ura *sup.* a *scr. m. rec.*) **A** 8 a kľ **S** a kĩ **A** a kal. **R** x kľ apriles **S** x kĩ (kal. **R**) aprilis **AR** 9 mouent **S** 10 utiliterque **R** utiliter **SA** 11 uitio **A** louge *om.* **SA** 12 humidis **R** 13 utilissima **A** 14 deponuntur **S** deponitur **A** ponuntur **R** 16 peccore **A** iam pestiuum **A** 17 a mense **R** mense **SA** 19 sumittunĩ **S** sũmittuntur **A** summittuntur **p** submetuntur **R** 20 fieri **SAR** preparare **cd** quaternũ **S** quaternu **A** quaternum **a** IIII **R** XIIII **SAR** 22 decem et octo **SA** XVIII **R** 24 sit *om.* **SA** c uiginti **A** 25 uipedanea **A** (ui *in* bi *mut.* m^2) **S** dupondii semissis **S** dupundii semisse **R** se dupundii dimissis **A**

semissis, eumque similiter una opera efficit. rosarium seroti- 29
num perfossum et cultum habere iam tempus est. oleis laborantibus circum radices amurcam, quae salem non habeat, nunc conueniet infundere; maximis sex congii, mediocribus arboribus urna satisfaciunt, ceteris aestimanda erit portio. sed tamen quae nihil uitii habuerint, aliquanto laetiores
fient, si amurca rigentur insulsa. nonnulli hoc optimum 30
tempus esse seminariis instituendis dixerunt. tum etiam bacas lauri et murti ceterorumque uiridium semina in areolas disserere praeceperunt. orthocissos et hederas ab Idibus Februariis uel etiam Kalendis Martiis poni oportere iidem censuerunt.

Id. Mart. Nepa incipit occidere, significat tempestatem.
XVII Kal. Apr. Nepa occidit, hiemat. 31
XVI Kal. Apr. Sol in Arietem transitum facit, Fauonius uel Corus.
XII Kal. Apr. Equus occidit mane, septentrionales uenti.
X Kal. Apr. Aries incipit exoriri, pluuius dies, interdum ninguit.
VIIII et VIII Kal. Apr. Aequinoctium uernum, tempestatem significat.

Ab Idibus eadem, quae supra, utique peragenda sunt. 32
optime autem uliginosa et pinguia loca nunc demum proscinduntur; at quae mense Ianuario ueruacta fecimus, nunc

3 amurca **S** habeat **R** habeant **SA** habebat **cd** 4 conueniet **R** conueri et **SA** sex *om.* **SA** congii **SAa** congiis **R** 5 urna **SA** urne (-ę) **R** extimanda **R** 6 habuerit **SAR** 7 fiet **A** ricentur insulsas (*ult.* s *postea del.*) **A** *inter* nonnulli *et* hoc *ras.* **S** 9 bacas **R** bagas **S** baucas **A** bachas **c** murti **SAR** mirti **bc** mirthi **g** 10 ortocissos **R** *om.* **SAa** 12 idem **Sb** 13 idibus martĩs **S** idibus martiis **A**

XVII kł aprilis **SA** XVII kl. *uel* kal. april. *uel* apr. **R** XVI k̄ ss̄ **S** XVI kl̄ ss̄ **A** XVI kl. *uel* kal. apr. *uel* april. *uel* ss̄ **R**; *cod. modo sequ. dier. num. sign.* 16 chorus **SAR** 17 equos **c** 19 ninguit **SAagm** ninguet **p** ningit **R** VIIII et VIII **R** VIII **SA** 23 optuma **a** pingua **A** proscinditur **A** 24 Atque **Sa** atq; **AR** uerbacta **SAa** fecimus *Gesnerus:* facimus **SAR**

ultima parte Martii sunt iteranda. et si quae pergulae uitium generosarum uel si quae in agris aut uepribus singulares arbores maritae a putatoribus relictae sunt, ante Kalendas Apriles utique deputari debent; post quam diem sera et in-
33 fructuosa fit eiusmodi rerum cultura. milii quoque et panici haec prima satio est, quae peragi debet circa Idus Apriles. utriusque seminis sextarii quini singula iugera occupant. quin etiam pecus lanatum ceteraque quadripedia tempus idoneum est castrandi. locis autem tepidis ab Idibus Februariis usque in Idus Apriles, at locis frigidis ab Idibus Martiis usque in Idus Maias omnia recte pecora castrantur.

34 Kal. Apr. Nepa occidit mane, tempestatem significat.

Non Apr. Fauonius aut Auster cum grandine, nonnumquam hoc idem pridie.

VIII Id. Apr. Vergiliae uespere celantur, interdum hiemat.

VII Id. Apr. et VI et V Austri et Africi, tempestatem significat.

IIII Id. Apr. sole oriente Libra occidere incipit, interdum tempestatem significat.

35 pridie Id. Apr. Suculae celantur, hiemat.

His diebus locis frigidis prima uinearum fossio utique ante Idus peragenda est, quaeque mense Martio post confectum aequinoctium fieri debuerunt, nunc denique quam primum exsequenda sunt. fici uitesque adhuc recte inseruntur;

3 maritae (t *inter* a *et* e *suprascr.* *m*[2]) **S** marite **AR** in ariete **cd** a putatoribus **SR** amputatorib; **A** ac putatoribus **b** a putationibus **cd** relicta **A** kł̄ aprił̄ **S** kl̃ aprĩl **A** kl *uel* kal. apr. *uel* april. **R** 4 quã diem **SA** quem diem **R** sera **R** cetera **SA** 5 eiusmodi **SA** huiusmodi **R** cultura **R** cura **SA** 6 aprilis **SA** apr. *uel* april. **R** 8 quadrupedia **bc** 10 idus apriles **S** idus aprilis **A** id. apr. *uel* april. **R** at *scripsi:* ad **SA** et **a** in **R** ab idus **SA** ab id. **R** 12 kł̄ aprilibus **S** kl̃ aprilibus **A** kal. apr. *uel* april. **R** 13 nonis s̃s **SA** non. apr. *uel* april. *uel* s̃s **R** nonnunquam **R** 14 pride̅ **S** pride **A** pridie *uel* prid. **R** VIII idus s̃s **SA** VIII id. apr. *uel* april. *uel* s̃s **R**; *eodem modo sequ. dier. num. sign.* 16 et *ante* africi *om.* **SA** significat **SAR** significant **a** 18 sole **S** sol **AR** occidetre **A** 20 PRID. **A** 22 confectã **A** 24 exequenda **SAR**

seminaria, quae sunt ante facta, runcari et adhuc commode fodiri possunt. oues Tarentinae radice lanaria lauari debent, ut tonsurae praeparentur.

Id. Apr., ut supra, Libra occidit, hiemat.

xviii Kal. Mai. uentosa tempestas et imbres nec hoc constanter. 36

xv Kal. Mai. sol in Taurum transitum facit, pluuiam significat.

xiiii Kal. Mai. Suculae se uespere celant, pluuiam significat.

xi Kal. Mai. uer bipertitur, pluuia et nonnumquam grando.

x Kal. Mai. Vergiliae cum sole oriuntur, Africus uel Auster, dies umidus.

viiii Kal. Mai. prima nocte Fidicula apparet, tempestatem significat.

iiii Kal. Mai. Auster fere cum pluuia.

iii Kal. Mai. mane Capra exoritur, Austrinus dies, interdum pluuiae. 37

pridie Kal. Mai. Canis se uespere celat; tempestatem significat.

Per hos dies eadem, quae supra, persequemur, possuntque, si iam librum remittunt, inseri oleae uel emplastrari ceteraeque pomiferae arbores eodem emplastrationis genere inseri. sed et prima pampinatio recte inchoatur, dum prorepentes oculi digito decuti possint. si qua praeterea in 38 uineis aut fossor disturbauit aut neglegentia omisit, diligens

2 obes **SA** lauaria (*ult.* a *postea exp.*) **A** 4 idibus aprilibus **S** idibus aprilis **A** id. *uel* idib; apr. *uel* april. **R** hiemam **S** 5 ƙ maias **S** kl̃ maias **A** kal. maias **R** xv ƙ s̃s **S** xv kl̃ s̃s **A** xv kal. maias *uel* s̃s **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* 9 se *om.* **SA** uesperi **R** cedant **A** pluuiam *om* **SA** 10 bipertitur **S** biꝑtitur **A** bipartitur **R** 12 umidus **A** humidus **R** uel idus **S** 13 fiducula **SA** 17 pluuie **R** pluuii **SA** 18 Priđ **SA** 21 empalastri (*pr.* a *exp. et* ari *sup.* i *scr. m. rec.*) **A** 22 cenere (c *in* ç *mut.* m^2) **S** 23 panpinatio **S** incoatur (h *superscr.* m^2) **S** 24 dicito (c *in* ç *mut.* m^2) **S** possint **cd** possĩ **A** possunt **Sab** 25 uincis **A** fussor (u *in* o *mut. m. uet.*) **S** negligentia **R**

uinitor restituere debet et fracta iuga considerate resarcire aut disiectos palos reponere, ita ne teneros pampinos explantet. eodem tempore secundi fetus pecudes signari oportet.

39 Kal. Maiis, hoc biduo sol unam dicitur tenere particulam, Sucula cum sole exoritur.

vi Non. Mai. septentrionales uenti.

v Non. Mai. Centaurus totus apparet, tempestatem significat.

iii Non. Mai. idem sidus pluuiam significat.

pridie Non. Mai. Nepa medius occidit, tempestatem significat.

Non. Mai. Vergiliae exoriuntur mane, Fauonius.

vii Id. Mai. aestatis initium, Fauonius aut Corus, interdum et pluuiae.

40 vi Id. Mai. Vergiliae totae apparent, Fauonius aut Corus, interdum et pluuiae.

iii Id. Mai. Fidis mane oritur, significat tempestatem.

Per hos dies runcandae segetes sunt, faenisiciae instituendae. bonus operarius prati iugerum desecat nec minus mille ducentos manipulos unus obligat, qui sint singuli quaternarum librarum. arbores quoque tempus est ablaqueatas circumfodere et operire; una opera nouellas cir-
41 cumfodiet arbores LXXX, mediocres LXV, magnas L. hoc

1 considerate resarcire **SAa** considerare et resarcire **R** 5 K͠L maias **S** kl̃ maias **A** kal. maias **R** uiduo **S** uido (u *sup.* o *scr. m. rec.*) **A** una **SA** VI NŌN s̃s **SA** vi non. mai. *uel* maias **R**; *cod. modo sequ. dier. num. sign.* 11 PRIÐ **S** PR̃ID **A** nonis s̃s **SA** non. mai. **R** 13 exoritur **A** 14 VII idus s̃s **SA** idus mai. **R**; *cod. modo sequ. dier. num. sign.* chorus **SAR** 15 pluuie (e *in* æ *mut.* m^2) **S** pluuia **AR** 16 chorus **SAR** 19 runcande **R** nunande (r *sup. pr.* n *et* c *sup.* na *scr. m. rec.*) **A** nonandæ **S** 21 obligat **AR** alligat **S** 22 ablaqueatas **R** ablaqueatis **SA** ablaqueatos **b** allaqueatus **a** 23 circumfodiet et **ab** 24 mediocres] *a syll.* -ocres *inc.* **V**; *cfr infra adn. p. 35 n. 5* LXV **AR** LXX **SVp** ôc α

mense seminaria omnia crebre fodere oportet. sed et a Kalendis Martiis usque in Idus Septembres omnibus mensibus non solum seminariis, sed etiam nouellis uineis danda fossio est. iisdem diebus, ubi praegelidum et pluuium caelum est, oleae putantur et muscantur. ceterum tepidis regionibus duobus temporibus anni facere istud oportebit, primo ab Idibus Octobribus usque in Idus Decembres, iterum ab Idibus Februariis usque in Idus Martias, si tamen arbor librum non remittit. hoc eodem mense in pastinato seminario no- 42
uissima positio est olearis taleae, eamque oportet, cum panxeris, fimo et cinere mixtis oblinere et superponere muscum, ne sole findatur. sed hoc idem opus melius fiet ultima parte mensis Martii uel prima mensis Aprilis et ceteris temporibus, quibus praecepimus seminaria plantis uel ramis conserere.

Id. Mai. Fidis mane exoritur, Auster aut Eurinus, interdum 43
dies umidus.

xvII Kal. Iun. idem, quod supra.

xvI et xv Kal. Iun. Eurinus uel Auster cum pluuia.

xIIII Kal. Iun. sol in Geminos introitum facit.

1 mense seminaria **RV** menses minaria (sm *in* sem *mut.* m^2) **S** menses minaria (se *ante* m *superscr. m. rec.*) **A** crebro ρ oportebit **b** sed a **ab** 2 kl̄ martiis **S** kl̄ martiis **A** kl̄ mārt α kal. mart. **R**ρ idus septembres **S** idus septembris **A**α id. sept. *uel* septemb. **R**ρ 3 seminariis sed etiam nouellis uineis **R** seminariis uineis sed etiam nouellis **SAV** 4 fossio danda (*transpos. sign. pos.*) **S** isdem **SA**α isdem *uel* ijsdem **R**ρ pluuia **A** 5 tepedis (*alt.* e *in* i *mut.* m^2) **S** 6 annis α 7 idibus **SA** idib; α idibus *uel* id. **R**ρ octobribus **SA** octobrib; α octobr. *uel* octo. *uel* oct. **R**ρ decembris **SA** (is *in* es *mut. m. alt.*) α decembr. *uel* decēb. **R**ρ iterum **SAdV** item **R** idibus **SA**α idibus *uel* id. **R**ρ 8 februariis **SA**α februariis *uel* febr. **R**ρ 9 seminaria **V** 10 taleae eamque **S** talee eāq; **d**ρ tale eāque **A**α**R** panxeris **Sg**ρ anxeris (p *s. u. praescr. m. pr.*) α pancxeris **A** panseris **R** panseris uel panxeris **u** 11 oblinere **SAV** oblinire **R** *et* ρ *in* **cdms** 12 idem **R** *om.* **SAV** marcii α 14 quibus *om.* **V** 15 idibus **SAVR** maias **SA**α maiis *uel* mai. **R**ρ fides **S**α fidis **AR**ρ 16 dies *om.* **A** humidus **R**ρ 17 kl̄ **S** kl̄ **A**α kal. **R**ρ iunias **SA**α iunias *uel* iun. **R**ρ

XII Kal. Iun. Suculae exoriuntur, septentrionales uenti, nonnumquam Auster cum pluuia.

XI et X Kal. Iun. Arcturus mane occidit, tempestatem significat.

VIII et VII et VI Kal. Iun. Capra mane exoritur, septentrionales uenti.

44 Ab Idibus usque in Kalendas Iunias ueteranam uineam, priusquam florere incipiat, iterum fodere oportet, eandemque et ceteras omnes uineas identidem pampinare. quod si saepius feceris, puerilis una opera iugerum uineti pampinabit. quibusdam regionibus oues nunc tondentur, et pecoris nati aut amissi ratio accipitur. item qui lupinum stercorandi agri causa seuit, nunc demum aratro subuertit.

45 Kal. Iun. et IIII Non. Aquila exoritur, tempestas uentosa et interdum pluuia.

VII Id. Iun. Arcturus occidit, Fauonius aut Corus.

IIII Id. Iun. Delphinus uespere exoritur, Fauonius, interdum rorat.

46 His diebus, si opere uicti sumus, eadem quae extremo mense Maio facienda sunt. item omnes arbores frugiferae circumfossae aggerari debent, ut ante solstitium id opus peractum sit. quin etiam pro conditione regionis et caeli

3 kľ ss̄ **S** k̃l ss̄ **Aα** kal. iunias *uel* iun. *uel* ss̄ **Rρ**; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* 5 VIII et VII et VI **SAR** VIII · VII · VI · c VIIII et VIII α VIIII et VIII *uel* nono et octauo ρ kľ **S** kľ **Aα** kal. **Rρ** 8 eandemq; **RV** eandem quã **SA** 9 omnes *om.* **A** identidem **SAV** itidem **R** panpinare **S** 10 iugera **A** panpinabit **S** 11 obes **A** (b *in* v *mut. m*[2]) **S** tondetur **A** 12 aut amissi **R** uel amissi **d** et mulsi **SAV** iterũ **Ad** 13 cesa (causa *superscr. m. rec.*) α seuit **SAV** serit **R** aratro **RV** arat po **S** arat qua **A** subuertitur ρ

14 kľ iunias **S** kľ iunias α k̃l iuniis **A** kl. *uel* kal. iun. *uel* iuniis **Rρ** non **SRρ** nõn **A** nonas α 16 id̃ ss̄ **S** idus ss̄ **A** ĩb ss̄ α id. *uel* idus ss̄ *uel* iunias **Rρ**; *eod. modo sequ. diei num. signif.* chorus **SAVR** 20 frugifere **SVp** fructifere **AR** 21 circumfossari et aggerari ρ *plerique* solistitium α 22 peractum **S** pactum **A** peractum *uel* pactum **R** factũ α (*uel* fc̃m) ρ condicione α (*alt.* c *in* t *mut. m. rec.*) **A**

terra uel proscinditur uel iteratur, eaque, si est difficilis,
proscinditur operis tribus, iteratur duabus, tertiatur una,
lirantur autem iugera duo bis opera una. at si facilis est
terra, proscinditur iugerum duabus operis, iteratur una,
lirantur una iugera quattuor, cum in subacta iam terra la-
tiores porcae sulcantur. quae ratio colligit, ut per autum- 47
num facile possint uno iugo tritici obseri modii centum
quinquaginta ceterorumque leguminum modii centum. iis-
dem his diebus area triturae praeparanda est; ut quaeque
res desecta erit, in eam conferatur. uinearum quoque qui-
bus maior est modus iteratus esse debet ante solstitium.
pabulum, si facultas est, uel nunc uel etiam superioribus 48
quindecim diebus, qui fuerunt ante Kalendas Iunias, prae-
beri pecori oportet. a Kalendis autem Iuniis, si iam defecit
uiridis herba, usque in ultimum autumni frondem caesam
praebebimus.

Id. Iun. calor incipit.

XIII Kal. Iul. sol introitum Cancro facit, tempestatem sig- 49
nificat.

1 *uerba* eaque — iteratur *om.* **A** eaque si est **SR** eaque est **V** 3 linantur **SA** duo bis **a** duabus **SAV** duo **R** ad (d *in* t *postea mut.*) **SA**α et ρ 4 iteratur **SAR** tertiatur **V** una lirantur *om.* **a** liratur **Vb** linantur **A** 5 una iugera **begmq** una in iugera **SAVR** subactã α subactam ρ terrã (∼ *postea eras.*) α terram ρ 7 possit (n *superscr. m. rec.*) α modi **S** 8 ceterorumque (e *ante* o *postea lin. del.*) **S** modi **S** Iisdem **bd** isdem **SAVR** 9 preparandus (a *sup.* us *scr. m. rec.*) α precipienda **b** ut *om.* **A** ue **a** 10 uineare ρ *nonnulli* 11 modius ρ iratus (te *sup.* r *scr. m. pr. ut uid.*) α iteratur **a** iteratas **m** 12 *uerba* pabulum — oportet *om.* **SA** 13 fuerit α fuerunt *uel* fuerant ρ fuerunt **c** fuerint **R** fuerit **a** ante **Va** a **R** kl̃ iũn. α kal. iun. ρ kal. iuniis **R** preberi pecori **V** pecori depreberi **R** 14 kl̃ **S** kalendas **A** kl̃ α kal. **R**ρ iuniis **A**α iunias **S** iun. *uel* iuniis **R**ρ defecit **V** deficit **SAR** 15 arba **a** autũnum **c** *et* ρ *nonnulli* 18 XIII α kl̃ **S** kl̃ **A**α kal. **R**ρ iũl. **S**α iulias **A** iul. *uel* iulias **R**ρ cancro *om.* (*s. u. add. m. pr. ut uid.*) **S**

XI Kal. Iul. Anguifer, qui Graece dicitur ὀφιοῦχος, mane occidit, tempestatem significat.
VIII et VII et VI Kal. Iul. solstitium, Fauonius et calor.
III Kal. Iul. uentosa tempestas.

50 His diebus eadem, quae supra. sed et uiciam in pabulum secare oportet, priusquam siliquae eius durentur, hordeum metere, fabam serotinam ducere, fabam maturam conterere et paleas eius diligenter recondere, hordeum terere paleasque omnis recondere, alueos castrare, quos subinde nono quoque aut decimo die a Kalendis Maiis considerare et curare oportet. nunc autem si sunt pleni atque operculati faui, demetendi sunt; sin autem maiore parte uacant aut sine operculis adaperti sunt, nondum esse maturos significatur, itaque mellatio est differenda. quidam in prouinciis transmarinis uel hoc uel sequente mense sesama serunt.

51 Kal. Iul. Fauonius uel Auster et calor.
IIII Non. Iul. Corona occidit mane.
pridie Non. Iul. Cancer medius occidit, calor.

XI kł̄ s̃s **S** XI kl̃ s̃s **Aa** XI kal. s̃s *uel* iulias **Rρ**; *cod. modo sequ. dier. num. sign.* a grecis **cdmq** ΟΦΙΟΥΧΟϹ α ΦΙΟΥΧΟϹ **s** ΦΙΟΥaΟϹ **A** ὀφιοῦχος *rubr.* s ὀφιουχος *ed. pr.* ὀφιοιυχοζωη **g** *uulgo om. uacuo spatio relicto* **Rρ** 3 solistitiũ **S** 5 uitiam **Aa** 6 prius | siliq; α prius silique ρ, *sed* priusq̃, silique ρ *in* **d** siliqua **SA** ordeum **a** 8 recondere **SAR** condere **Vb** componere **p** 9 omnes **p** *et* ρ *nonnulli* condere **V** quos **V** quas **SAR** 10 aut decimo die *om.* **A** a **AV** (d *superscr.* m^2) **S** ad **R** kl̃. mais α kl. *uel* kal. maii *uel* majis ρ kł̄ maias **S** kalendas maias **A** kl *uel* kal. maias **R** 12 //// demeteundi (u *postea exp.*) **S** demendi **cdlq** parte *om.* **A** bachant **A** (b *in* v *mut.* m^2) **S** uocant (o *in* a *mut. m. rec.*) α ***post uerbum*** uacant ***desinit*** **V**; *cfr infra p. 35 u. 5 adn.* 13 adaperti **R** adoperti **A** adopertis **S** 16 *uerba* quidam — serunt *a m. pr. omissa in marg. sup. add.* (*sed* menses amiserunt) *m. alt.* **A** 17 kł̄ iulias **S** kl̃ iulius **A** kl *uel* kal. iuliis **R** 18 IIII nonas s̃s **SA** IIII non *uel* nonas s̃s *uel* iuli *uel* iulias **R** 19 priđ nonas s̃s **S** PRIĎ. nonas s̃s **A** pridie non. *uel* nonas s̃s *uel* iuli *uel* iulias **R** cancor (c *sup.* a *m. rec.*) **A**

VIII Id. Iul. Capricornus medius occidit.
VII Id. Iul. Cepheus uespere exoritur, tempestatem significat.
VI Id. Iul. Prodromi flare incipiunt.

His diebus eadem, quae supra. sed et proscissum uer- 52
uactum optime nunc iteratur et siluestris ager decrescente luna utilissime exstirpatur.

Id. Iul. Procyon exoritur mane, tempestatem significat.
XIII Kal. Aug. Sol in Leonem transitum facit, Fauonius.
VIII Kal. Aug. Aquarius incipit occidere clare, Fauonius uel Auster.
VII Kal. Aug. Canicula apparet, caligo aestuosa. 53
VI Kal. Aug. Aquila exoritur.
IIII Kal. Aug. Leonis in pectore clara stella exoritur; interdum tempestatem significat.
III Kal. Aug. Aquila occidit; significat tempestatem.

His diebus locis temperatis et maritimis messis confici- 54
tur, et intra dies triginta, quam desecta est, stramenta praecisa

VIII idus ss̄ **SA** id. *uel* idus ss̄ *uel* iul. *uel* iulias **R**; *cod. modo sequ. dier. num. sign.* 2 cepheus **adgp** cetheus **SAb** citheus **l** caeteus **u** capheus **cq** cephee (us *superscr.*) **m** 4 VI **AR** V **S** 6 optim | ñc **A** optimnunc (e *inter* m *et* n *inculc.* m^2) **S** siluestres *alt.* e *in* i *mut. m. a.* **SA** 7 extirpatur **SAR** 8 prochyon **ad** mane *om.* **SA** XIII k̄ augustus **S** XIII kl̄ augustas **A** XIII kal. aug. *uel* augustas **R** 10 *post* fauonius *textus in codicibus turbatus*: VIII k̄ ss̄ aquarius incipit occidere fauonius uel auster. VII k̄ ss̄ leonis in pectore clara stella exoritur interdum tempestatem significat. III k̄ ss̄ aquila occidit significat tempestatem. His diebus *e. q. s. omiss. cett.* **S** VIIII kl̄ ss̄ leonis in pectore clara stella exoritur int̄ dū tempest̄ signif. | III kl̄ ss̄ aquila occidit significat tempestatem | his diebus *e. q. s. omiss. cett.* **A** VIIII kal. ss̄ (*uel* aug. *uel* augustus) leonis in pectore clara stella exoritur (clare stelle exoriuntur **d**) interdum tempestatem significat. VIII kal. ss̄ (*cfr supra; cod. modo sequ. dier. num. sign.*) aquarius *e. q. s. deinceps ita ut in textu* **R**; *locum restitui praeeuntibus Gesnero Pontedera Wachsmuthio* 13 augustas ea aquila **a** 14 oritur **d** 15 tempestatem significat his diebus **a** tempestatem *om.* **p** 18 triginta **SA** XXX *uel* triginta **R** qua **d** *uerba* quā — stramenta *in textu omissa in marg. adscr. m. pr.* **S**

in aceruum congeruntur. iugerum stramentorum opera una desecat, quibus remotis, priusquam sol acrior exurat terram, omnes arbores, quae fuerant in segete, circumfodere et adobruere oportet. item quibus magna sementis praepara-
55 tur, nunc debent iterare. nam de fodiendis colendisue nouellis uineis saepius iam dixi, nullum esse mensem omittendum, donec autumnale aequinoctium conficiatur. meminisse autem oportebit, ut per hos et Augusti mensis dies antelucanis et uespertinis temporibus frondem pecudibus caedamus. item quascumque uineas culturi sumus, ne per aestum, sed mane usque in tertiam et a decima usque in
56 crepusculum fodiamus. quibusdam regionibus, sicut in Cilicia et Pamphylia, hoc mense sesama seruntur, Italiae autem regionibus umidis possunt ultimo mense Iunio seri. quin etiam tempus est ficulneis arboribus caprificum suspendere, quod quidam existimant idcirco fieri debere, ne fructus decidat et ut celerius ad maturitatem perueniat.

Kal. Aug. Etesiae.
pridie Non. Aug. Leo medius exoritur, tempestatem significat.
57 VII Id. Aug. Aquarius occidit medius, nebulosus aestus.
pridie Id. Aug. Fidis occidit mane, autumnus incipit.

His diebus eadem quae supra. nonnullis tamen locis faui demetuntur; qui si non sunt melle repleti nec operculati, differenda est in mensem Octobrem mellatio.

2 agrior (c *sup.* g *m. rec.*) **A** 4 adobrure (e *sup.* u m^2) **S** sementis (mentis *in ras. scr.*) **S** 5 fodiendis *om.* **SA** colendis (*omisso* ue) **SA** collendisq; **c** 6 iam *om.* **SA** esse mensem **R** esse mensem ēe (esse *postea lin. del.*) **A** mensem esse **S** omiciendū (? *m. pr.*; *in* omittendū *mut.* m^2) **S** 7 conficitur (a *sup. alt.* i *m. rec.*) **A** 9 et uespertinis *om.* **A** 11 decuma **A** 13 pamphilia **A** 14 humidis **R** ultime **A** 15 arbori ficulneis caprificū **A** 18 kł augustis **S** kl̄ augustis **A** kal aug. *uel* augustis **R** etesiae **S** et aesiae **A** ecthesie **R** ectesie **d** 19 pridie non s̃s **S** PRIĎ. nonas s̃s **A** pridie *uel* prid. non. s̃s *uel* aug. **R** VII id. s̃s **S** VII idus s̃s **A** VII id. *uel* idus s̃s *uel* aug. **R** 22 priđ iđ s̃s **S** prĩd idus s̃s **A** pridie *uel* prid. id. s̃s *uel* aug. **R** et autumnus **R** 25 est ex in **A**

Id. Aug. Delphini occasus tempestatem significat.

xviiii Kal. Sept. eiusdem sideris matutinus occasus tempestatem significat.

xiii Kal. Sept. sol in Virginem transitum facit. hoc et 58
sequenti die tempestatem significat, interdum et tonat. hoc eodem die Fidis occidit.

x Kal. Sept. ex. eodem sidere tempestas plerumque oritur et pluuia.

vii Kal. Sept. Vindemitor exoritur mane et Arcturus incipit occidere, interdum pluuia.

iii Kal. Sept. umeri Virginis exoriuntur, Etesiae desinunt flare et interdum hiemat.

pridie Kal. Sept. Andromeda uespere exoritur, interdum 59
hiemat.

His quidem diebus arbores ficorum inoculant, quod genus insitionis emplastratio uocatur, idque licet uel commodius facere superiore mense post Idus Iulias, quo tempore etiam aliarum arborum nonnulli emplastrationem faciunt. qui- 60
busdam autem locis, ut in Baetica, maritimis regionibus et in Africa, uindemia conficitur. sed frigidioribus regionibus puluerationem faciunt, quam uocant rustici occationem, cum omnis gleba in uineis refringitur et soluitur in puluerem. hoc eodem tempore prius quam uineae puluerentur, si perexilis est terra uel rara ipsa uitis, lupini modii tres

1 idibus augustis **S** *rubr. mai.* **A** id. *uel* idibus aug. **R** 2 k̄ sep̄t **S** kl̄ sept **A** kal. sept. *uel.* septembr. **R** syderis **R** *plerique* sillabis **a** xiii k̄ s̄s **S** xiii kl̄ s̄s **A** xiii kal. s̄s *uel* sept. *uel* septembr. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* 5 et tonat & hoc **S** 9 vi **S** uindemitor **SA** uindemiator **R** 11 humeri **R** & etes ''ię **S** tesie (& *superscr. m. rec.*) **A** ectesie **b** ethesie **cq** ecthesie **d** chesie **a** 13 uespere **S** uesper (i *s. u. adscr. m. rec.*) **A** uesperi **R** 17 id. iulias **S** idus iulias **A** id. *uel* idus iul. *uel* iulias **R** 18 aliar um (i *scr. fuisse uid.*) **A** quibusdam āt locis **A** quibusdam autem locis **R** quibusdā locis (aū *sup.* ā *scr. m. uet.*) **S** quibusdam locis **e** 20 frigidis (*sup.* is *scr.* oribus *m. rec.*) **A** frigoribus **a** 22 refrigitur (n *superscr. m. uet.*) **S** (n *superscr. m. rec.*) **A** soluitur **SAa** resoluitur **R** 23 pluuerentur (ue *in ras.*) **S** 24 terra uel rara ipsa *Schneiderus*: uel terra uel ipsa **SA** uel rara uel ipsa **R** modi **S** mō *uel* modii **R**

uel quattuor in singula iugera sparguntur et ita inoccantur; qui, cum fruticauerunt, prima cum fossione conuersi satis
61 bonum stercus uineis praebent. multi etiam, si pluuius est status caeli, sicut suburbana regione Italiae, pampinis uitem spoliant, ut percoqui fructus possint nec putrescere imbribus. at e contrario locis calidioribus, ut modo nominatis prouinciis, circa uindemiam adumbrantur uel stramentis uel aliis tegmentis uuae, ne uentis aut caloribus exarescant.
62 hoc idem tempus est aridis uuis ficisque conficiendis, de quibus, quemadmodum passae fiant, suo loco dicemus, cum uilicae persequemur officia. felix quoque aut carex, ubicumque nascitur, Augusto mense recte exstirpatur, melius tamen circa Idus Iulias ante Caniculae exortum.

63 Kal. Sept. calor.
IIII Non. Sept. Piscis austrinus desinit occidere, calor.
Non. Sept. Arcturus exoritur, Fauonius uel Corus.
VII Id. Sept. Piscis aquilonius desinit occidere et Capra exoritur, tempestatem significat.
III Id. Sept. Fauonius aut Africus, Virgo media exoritur.
64 His diebus locis maritimis et calidis uindemia et cetera, quae supra scripta sunt, commode administrantur. iteratio quoque arationis peracta esse debet, si serius terra pro-

2 fruticauerunt **SA** fructicauerunt **p** fructificauerunt **R** fructificauerint **cdq** fructificarẽ|tur **a** 3 &ercus **S** 4 sicut **AR** suicui **S** 5 possit **A** ad (*in* at *postea mut.*) **S** (t *superscr. m. rec.*) **A** aut **b** 6 nominatus (i *sup.* u *m. rec.*) **A** 7 ꝓuincis (c *in* t *mut. m. rec.*) **S** uel aliis **R** uel is uel aliis **SA** 8 tegumentis **cdq** 11 cum uillice **R** tũ uicice (*pr.* c *in* l *postea mut.*) **S** tum uilicę **A** felix (*in* fjlex *mut. m. rec.*) **S** filex **A** filix **R** 12 extirpatur **SAR** 14 kt̄ septẽbribus **S** kl̄ septembribus *rubr. mai.* **A** kal. sept. *uel* septembr. **R** IIII nõn s̃s **S** IIII nonas s̃s **A** IIII non. s̃s *uel* sept. *uel* septembr. **R** piscinus **A** 16 nonis s̃s **SA** non. s̃s *uel* sept. *uel* septembr. **R** ea oritur (a *in* x *mut.* m^2) **S** eo oritur **A** chorus **SAR** 17 VII id̄ s̃s **S** VII idus s̃s **A** VII idus s̃s *uel* sept. *uel* septembr. **R**; *cod. modo sequ. dici num. sign.* cara **SA** 23 deb& (& *in ras.*) **S**

scissa est; sin autem celerius, etiam tertiatum solum esse conuenit. hoc etiam tempore, qui consueuerunt uina condire, aquam marinam praeparant et aduectam decoquunt; de qua conficienda praecipiam, cum uilicae officia persequar.

Id. Sept. ex pristino sidere nonnumquam tempestatem significat.

XV Kal. Oct. Arcturus exoritur, Fauonius aut Africus, interdum Eurus, quem quidam Vulturnum appellant. 65

XIIII Kal. Oct. spica Virginis exoritur, Fauonius aut Corus.

XIII Kal. Oct. sol in Libram transitum facit, Crater matutino tempore apparet.

XI Kal. Oct. Pisces occidunt mane, item Aries occidere incipit, Fauonius aut Corus, interdum Auster cum imbribus.

X Kal. Oct. Argo nauis occidit, tempestatem significat, interdum et pluuiam. 66

VIIII Kal. Oct. Centaurus incipit mane oriri, tempestatem significat, interdum et pluuiam.

VIII Kal. Oct. et VII et VI Aequinoctium autumnale, plerumque significat.

V Kal. Oct. Haedi exoriuntur, Fauonius, nonnumquam Auster cum pluuia.

IIII Kal. Oct. Virgo desinit oriri, tempestatem significat.

1 tertiatum solum **a** tertia cũ solum **S** tertia cum solum **A** tertiatum siue solum **cdq** tertiatum siue satum solum **gu** tertiatum satum solum **bm** tertianũ satũ solum **p** 3 decocunt (cu *in* qvu *mut. m. rec.*) **S** dequoquuntur **a** 4 uillice **R** persequar **SAa** exequar **R** 6 Idibus septẽbrib; **S** Idibus septembris (bus *sup.* s *m. rec.*) **A** idibus sept. *uel* septembr. **R** 8 XV kł octobres **S** XV kl̃ octobris **A** XV kal. oct. *uel* octobr. **R** 10 XIIII ꝁ s̃s **S** XIIII kl̃ s̃s **A** XIIII kl. *uel* kal. s̃s *uel* oct. *uel* octobr. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. sign.* chorus **SAR** 13 Incidere (oc *sup.* in *m. rec.*) **A** 14 chorus **SAR** au ster **S** 19 interdum et pluuiam *om.* **S** *om. unius uersus uacuo spatio relicto, in quo m. recentiss. uerba omissa suppleuit* **A** 20 æquinotium **S** autumnale *om.* **SAb**

67 His diebus uindemiae plurimis regionibus fiunt, quarum
maturitatem alii aliter interpretati sunt. quidam cum uidis-
sent partem aliquam uuarum uirescere, crediderunt tempe-
stiuam esse uindemiam, quidam cum coloratas et perlucidas
uuas animaduertissent, nonnulli etiam cum pampinos ac
folia decidere considerassent. quae omnia fallacia sunt,
quoniam inmaturis uuis omnia eadem possunt accidere
68 propter intemperiem solis aut anni. itaque nonnulli gustu
explorare maturitatem temptauerunt, ut siue dulcis esset
sapor uuae siue acidus proinde aestimarent. sed et haec
ipsa res habet aliquam fallaciam. nam quaedam genera
uuarum numquam dulcedinem capiunt propter austeritatem
69 nimiam. itaque optimum est, quod nos fecimus, ipsam
naturalem contemplare maturitatem. naturalis autem ma-
turitas est, si cum expresseris uinacea, quae acinis celantur,
iam infuscata et nonnulla praeter modum nigra fuerint.
nam colorem nulla res uinaceis potest adferre nisi naturae
maturitas, praesertim cum ita in media parte acinorum sint,
ut et a sole et a uentis protegantur umorque ipse non pa-
70 tiatur ea praecipi aut infuscari nisi suapte natura. hoc igitur
cum exploratum habuerit uilicus, sciet uindemiam sibi esse
faciendam. sed antequam fructum cogere incipiat, cuncta
praeparanda erunt superiore, si fieri possit, mense; si mi-
nus, certe ut ante quindecim dies dolia partim picata par-

1 plurimis **Sap** plurimi **A** pluribus **R** regioni (b; *adscr. s. u.* *m*^{2}) **S** *om.* **A** 2 alter (i *superscr.* *m*^{2}) **SA** 7 acciderì (e *sup. alt.* i *m. rec.*) **A** 8 intemperi **S** (em *s. u. adscr. m. rec.*) **A** custu (g *sup.* c *m. rec.*) **A** 9 e plorare (x *inter* e *et* p *m*^{2}) **S** tentauerunt **R** 13 optimum **SAb** optumum **am** oportunum **cdgpqu** nos **R** non **A** (n *eras. et* s *scr.* *m*^{2}) **S** fecimus **SAabmp** facimus **R** faciemus **g** 14 contemplare **SA** contemplari **R** contemplati **b** 16 prope modum **a** 17 afferre **R** 18 in *om.* **S** 19 ut et **R** et **SAa** a sole et a uentis **SA** a sole estuentis **p** a sole extuante (*uel* estuante) et a uentis **cdgqu** a sole et a uentis extuante **abm** humorque **R** patiatur **SA** patitur **R** 20 precipi///**S** p̃cipia **A** precipi **R** percipi **g** precoqui **a** suape (t *sup.* p *m. rec.*) **A** 21 uillicus **R** sciet **SA** sciat **R** 22 faciendũ **A** 23 possit **SA** posset **R**

tim defricata et diligenter lota marina uel aqua salsa et
recte siccata, tum et opercula colaque et cetera, sine quibus 71
probe confici mustum non potest, torcularia uero et fora diligenter emundata lotaque et, si res ita exegerit, picata praeparataque habeat ligna, quibus defrutum et sapam decoquat. tum etiam salem atque odoramenta, quibus condire uina consueuerit, multo ante reposita esse oportet. nec tamen haec cura totum auocet eum a cetera ruris cultura. nam et napinae itemque rapinae siccaneis locis per hos dies fiunt et farraginaria quoque pecori futura per hiemem praesidio; itemque siliqua, quod rustici faenum graecum uocant, nec minus in pabulum uicia nunc demum conseruntur. tum etiam lupini haec erit praecipua satio, quod 72
quidam uel ab area protinus in agrum deferri putant oportere. milium et panicum hoc tempore demetitur, quo passiolus ad escam seritur. nam ad percipiendum semen ultima parte Octobris circa Kalendas Nouembres melius obruitur. quare cum haec cuncta in agris exsequi debeat, possit eorum curam, quae intra uillam facienda sunt, uilicae delegare, ita tamen, ut ipse consideret, an recte facta sint.

Kal. Oct. et VI Non. interdum tempestatem significat.
IIII Non Oct. Auriga occidit mane, Virgo desinit occidere, 73
significat nonnumquam tempestatem.
III Non. Oct. Corona incipit exoriri, significat tempestatem.

3 conficimus tum **S** ɔficim̃ tum **A** 4 picta **A** piccata **b** 5 dequoquat **Sb** 7 consueuerit **SAdgp** consueuit **a** consuceuerint **R** 8 haec *in textu om. s. u. add. m. rec.* **A** rurus (i *sup. alt.* u *m. rec.*) **A** 10 et *addidi* 11 siliqua **SA** siliquam **R** 13 lupani (i *sup.* a *m. rec.*) **A** haec *uel* hec **R** hac **SA** 15 passolus **S** (faciolus *suprascr. m. rec.*) **A** faseolus **R** 17 calendas (c *in* k *mut.* m^2) **S** kl̃ **A** kl. *uel* kal. **R** nouembres **S** nouembris **A** nouembr. *uel* nouembris **R** 18 exsequi **SAR** 19 uillicae **R** uilico **a** 21 k̵ octobribus **S** kl̃ octobrib; **A** kal. oct. *uel* octobr. **R** VI nõn **SA** VI non **R** IIII non s̃s (s̃s *s. u. m. pr.*) **S** IIII nõn s̃s **A** IIII non. s̃s *uel* oct. *uel* octobr. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* desint **S**

pridie Non. Oct. Haedi oriuntur uespere, Aries medius occidit, Aquilo.

VIII Id. Oct. Coronae clara stella exoritur.

74 VI Id. Oct. Vergiliae exoriuntur uespere, Fauonius et interdum Africus cum pluuia.

III et pridie Id. Oct. Corona tota mane exoritur, Auster hibernus et nonnumquam pluuia.

Per hos dies frigidis regionibus uindemia et cetera, quae supra scripta sunt, fieri solent, iisdemque regionibus frumenta matura seruntur et praecipue far adoreum. locis etiam opacis triticum nunc recte seritur. et quoniam sementis mentionem fecimus, non intempestiue, quantum
75 cuiusque seminis iugerum agri recipiat, referemus. iugerum agri recipit tritici modios quattuor uel quinque, farris adorei modios nouem uel decem, hordei modios quinque uel sex, milii uel panici sextarios quattuor uel quinque, lupini modios octo uel decem, phaseli modios quattuor, pisi modios tres uel quattuor, fabae modios sex, lentis modium unum paulo amplius, lini seminis modios octo uel decem, cicerculae modios tres uel quattuor, ciceris modios tres uel quattuor, sesami sextarios quattuor uel quinque, uiciae pabularis modios septem uel octo, uiciae seminalis modios quinque uel sex, erui modios quattuor uel quinque, farraginis hordeaceae

1 prid̄ **S** prĩd **A** prid. *uel* pridie **R** apud **a** 3 VIII id. s̃s **S** VIII idus s̃s **A** VIII id. *uel* idus s̃s *uel* oct. *uel* octobr. **R** stelle (e *in* a *mut. m. rec.*) **S** 9 supra *in textu om. s. u. add. m. uet.* **S** isdemque (*uel* hisdemque *uel* iisdemque) regionibus frumenta **R** isdem frumenta quæ regionibus **S** isdẽ frum̃ta q; regionib; **A** 14 IIII **SA** III *uel* quattuor **R** faris (*alt.* r *suprascr. m. rec.*) **A** 15 m̊ **S** *uerba* nouem uel decem hordei modios *om.* **SA** *numeralia quae sequuntur uulgo numerorum notis exh. codd.* 16 uel panici *om.* **SA** ss **S** s̃s **A** ss *uel* sextarios **R** IIII uel quinque **S** m̊ **S** moð **A** mod. *uel* modios **R**; *ita etiam infra sed interdum* moð **S** m̊ **A** 17 faseli **SA** faseoli **R** quattuor *bis* **A** 18 unum *om.* **SA** uernum **u** 19 ci///cerculę **S** 20 ciceris m̊ III uel III **Aa** ciceris mod. (*uel* modios) III uel IIII **R** *om.* **S** 21 s̃s **SA** s̃s *uel* sextarios **R** uitiae **S** 22 octo *om.* **Sa** V † VI († VI *in ras.* m^2) **S** III uel V **S**

modios septem uel octo, siliquae modios sex, medicae singulos cyathos serere oportet in areolis longis pedum denum, latis pedum quinum. cannabis grana sex in pede quadrato ponuntur.

Id. Oct. et sequenti biduo interdum tempestas, nonnumquam rorat tantummodo, Iugulae exoriuntur uespere. 76
XIII Kal. Nou. sol in Scorpionem transitum facit.
XIII et XII Kal. Nou. solis exortu Vergiliae incipiunt occidere, tempestatem significat. 77
XI Kal. Nou. Tauri cauda occidit, Auster, interdum pluuia.
VIII Kal. Nou. Centaurus exoriri mane desinit, tempestatem significat.
VII Kal. Nou. Nepae frons exoritur, tempestatem significat. 78
V Kal. Nou. Vergiliae occidunt, hiemat cum frigore et gelicidiis.

2 qui ad hos (d *in* t *mut.* *m*²) **S** quiathos **A** ciathos *uel* cyathos *uel* cyatos **R** 3 x latis pedum v **R** x latis pedum *om.* **SA** crana (c *in* ç *mut.* *m*²) **S** 5 idibus octobribus **S** idib; octobrib **A** d. *uel* idibus oct. *uel* octobr. **R** tempestas **R** temperat //// **S** temperatas **A** *post* tempestas non *abrumpit textus tenorem fragmentum recensionis* **A** *insertum in codd.* **Acdmqrsuwy** *Ottob. 1700; initium autem fragmenti* **A** *in aliis codd. aliter inducitur*: intdũ temperatas ñ ocres LXXX magnas **A** interdum tempestas nõnumq̃ rorat (*sequitur uac. spat.*) LXX magnas **cq** interdũ tempestas nõnũquã rorat ñ ocres (ores **u**) LXX magnas **du** interdum tempestas nonnumquam rorat LXX magnas **msy** *Ottob. 1700* interdum tempestas ñ ocres LXX magnas **w** *fini fragm.* **V** *sic continuatur textus*: demetendi sẽ sin aẽ maiore parte uocant rura nũq̃ XIIII kl̄ **A** demetẽdi sunt XIIII kl **cdqu** demetendi sunt maiore parte uacant rara nũquã XIIII kl̄ **mwy** *Ottob. 1700* demetendi sunt. Sin autem maiore parte uacant rara numq̃ XIIII. kl̄ **s** *suo folio* **A** *scr. in* **r** (*inc.* LXX magnas ... *des.* maiore parte uacant rara nunquam . XIII kl. nouẽbr.) *aliis quoque codicibus turbationis signa exstant*: interdum tempestas nõnun q̃ rorat LXX magnas L hoc mense seminaria omnia crebro foedere oportet. XVI XIIII kal. nouembr **b** nonnumquam rorat *om.* **a** pede quadrato ponuntur XIIII kl. *omissis cett.* **k** tantũmodo iugule exoriuntur uespere ///// **S** sucule exoriuntur uesperi **p** *om.* **AR** 7 nouembres **S** nouembris **A** nouembr **R** 8 XII k̶ **S** XII kl̄ s̅s̅ **A** XII kl *uel* kal. s̅s̅ *uel* no. *uel* nouembr. **R**; eod. modo (s̅s̅ **S**) *sequ. dier. num. signif.* exortu **A** exortũ **S** exortus **S** uergilie **S** uirgilie **AR** 14 uirgilie **R**

IIII Kal. Nou. Arcturus uespere occidit, uentosus dies.

III Kal. Nou. et pridie Cassiope incipit occidere, tempestatem significat.

79 Per hos dies quaecunque semina differri debent, arbusculaeque omnis generis recte ponuntur. ulmi quoque uitibus recte maritantur, ipsaeque uites in arbustis et uineis commode propagantur. seminaria runcare et fodere tempus est, tum etiam arbores ablaqueare nec minus uineas easdemque putare itemque in arbustis uitem deputare. seminaria, quae suo tempore pampinata non sunt, arbusculaeque ficorum in seminariis putari et ad singulos stilos redigi debent; quae tamen melius, dum tenera sunt, per germinationem pampinantur. sed cum omnia in agricultura strenue facienda
80 sint, tum maxime sementis. uetus est agricolarum prouerbium, maturam sationem saepe decipere solere, seram numquam, quin mala sit. itaque in totum praecipimus: ut quisque natura locus frigidus erit, is primus conseratur, ut quisque calidus, nouissimus. uicia et faba stercorare agrum
81 dicuntur. lupinum nisi in florem uerteris, nihil agrum stercoraueris. sed nec ulla res magis uacuis operariis aut seritur aut conditur. nam et primis temporibus ante ullam sementem possis id obruere et nouissimis post coactos fructus
82 tollere. sementi facta inoccare oportet, quod sparseris. duo iugera tres operae commode occabunt arboresque, quae intererunt, ablaqueabunt, quamuis antiqui singulis operis singula iugera sariri et occari uelint; quod an recte fieri

2 tertio ꝁ s̃s et prið **S** III kl̃ et prið̃ s̃s **A** III kl (kal) et prid. (pridie) s̃s *uel* no. (nouembr.) **R** 4 differri *om.* **A** aribus culaeque **A** 10 panpinata **S** arbuscula quae (e *inter* a *et* q *scr. et ult.* a *del.* m^2) **S** arbusculaq; **A** 11 seminaris **SA** 12 tame melius (n *inculc.* m^2) **S** tam emelius **A** tenere **S** panpinantur **SA** 13 agriculturas **A** 15 sole |reseram (re *in alt. uersus init. eras. in pr. u. fine adscr.* m^2) **S** 16 sit **R** sint **SAbdm** 17 primus **Scd** primis **Ag** primum **bmp** pinum **a** 19 uerteris *om.* **A** 20 operaris **S** operis **A** 21 ulla **A** 22 possis *scripsi*: possit **SAR** coactos **Agp** actos (co *s. u. praescr.* m^2) **S** octos **a** coactus **R** cohactos (h *lin. del.*) **d** 25 singulis **SR** similis **A**

possit, adfirmare non ausim. eodem tempore fossas riuosque purgare et elices sulcosque aquarios facere conuenit. iisdem temporibus, si sit, fraxineam, si minus orneam, si 83
nec haec sit, iligneam frondem bubus recte praebebimus. glandis quoque non inutile est singulis iugis modios singulos dare; nec tamen amplius, ne laborent, nec minus diebus triginta praebueris. nam si paucioribus diebus datur, ut ait Hyginus, per uer scabiosi boues fiunt. glans autem paleis inmiscenda est atque ita bubus adponenda. tum etiam siluam, si quis barbaricam, id est consemineam uelit facere, recte conseret glandibus et ceteris seminibus. tum et olea destringenda est, ex qua uelis uiride oleum efficere; quod fit optimum ex uaria oliua, cum incipit nigrescere. nam acerbum nisi ex alba olea fieri non debet.

Kal. Nou. et postridie caput Tauri occidit, pluuiam significat. 84

III Non. Nou. Fidicula mane exoritur, hiemat et pluit.

VIII Id. Nou. idem sidus totum exoritur, Auster uel Fauonius, hiemat.

VII Id. Nou. significat tempestatem, hiemat.

VI Id. Nou. Vergiliae mane occidunt, significat tempestatem, hiemat.

1 affirmare **R** riuosque *uett. edd.*: riuos **SAR** 3 isdem **S** hisdem **A** hisdem *uel* iisdem *uel* hiisdem **R** fraxineam **Sa** fraxinā **A** fraxinea **R** orneam **SAa** ornea **R** 4 ile igneā **A** (e *post. expunct.*) **S** 5 singulis (o *sup. alt.* i *scr. m. rec.*) **A** 7 XXX **R** *om.* **SA** *uerba* nam si paucioribus diebus datur *om.* **SA** datur **bmp** daturus **R** 8 hycinus (c in ç *mut.* m^2) **S** p̱ uer **R** perui **a** *om.* **SA** 12 uelis|oleū **A** uelis oleum **a** 13 incipit nigrescere **Sa** incipit increscere **R** incipiunt crescere **A** 14 aceruum **S** 15 kl̃ nouembribus **S** kl̃ nouembrib; **A** kl *uel* kal. nouembr. **R** p̃t tridie **A** III nõn s̃s **S** IIII nonas s̃s **A** IIII non. s̃s *uel* nouẽ. *uel* nouembr. **R** fidicuia (*ult.* i *in* l *mut.* m^2) **S** VIII id̃ s̃s **S** VIII IDVS s̃s **A** VIII id. *uel* idus s̃s *uel* nouem. *uel* nouembr. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* isdem **A** & hiemat **S**

v Id. Nou. stella clara Scorpionis exoritur, tempestatem significat, uel Vulturnus, interdum rorat.

IIII Id. Nou. hiemis initium, Auster aut Eurus, interdum rorat.

85 his diebus usque in Idus, quue superiore mense facere non potueris, adhuc tolerabiliter efficies. sed et proprie hoc obseruabis, ut pridie, quam plenilunium sit, si minus certe ipso plenilunio, omnem, quam saturus es, fabam uno die spargas; sed postea licebit ab auibus et pecore defensam obruas, eamque, si ita conpetierit lunae cursus, ante Idus Nouembres occatam habeas quam pinguissimo et nouo loco, 86 si minus, quam stercoratissimo. satis erit in singula iugera uehes stercoris conportare numero decem octo; uehis autem stercoris una habet modios octoginta. ex quo colligitur oportere in denos quoquouersus pedes modios quinos stercoris spargere. quae ratio docet uniuerso iugero satis- 87 facere modios MCCCCXL. tum etiam conuenit oleas ablaqueare et, si sunt parum fructuosae uel cacuminibus retorridae frondis, magnis arboribus quaternos modios stercoris caprini circumspargere, in ceteris autem pro magnitudine portionem seruare; eodem tempore uineis ablaqueatis columbinum stercus ad singulas uites, quod sit instar unius sextarii, uel urinae hominis congios uel alterius generis quaternos sextarios stercoris infundere. iugerum uinearum in senos pedes positarum duae operae oblaqueant.

88 Id. Nou. dies incertus, saepius tamen placidus.

6 poteris **SA** 7 cete (r *superscr. m*²) **S** 9 spargas **R** ꝑagas **Ad** peragas **S** *in marg.* **b** conparare **S** ɔparare **A** conparare **R** 11 nouembres **S** nouembris **A** nouembr. *uel* nouembres **R** 13 comportare **SAR** decem octo **SA** decem octo *uel* XVIII **R** uehis **SA** uehos **a** uehes **R** 14 una **S** uno **Ad** *om.* **R** 15 quoqueuersus **S** q̃quersus **A** quoq; uersus *uel* quoqueuersus **R** quinos **R** quinque **SAa** m̊ **S** moð **A** m̊ *uel* modios **R** 19 modios *om.* **A** 16 sterceris *in ras. scr. m*² **S** 23 sestarii **S** 24 sestarios **S** 26 Idus nouembres **S** Idus nouembris **A** id. *uel* idibus noue͂ *uel* nouembr. **R**

xvi Kal. Dec. Fidis exoritur mane, Auster, interdum Aquilo magnus.

xv Kal. Dec. Aquilo, interdum Auster cum pluuia.

xiiii Kal. Dec. sol in Sagittarium transitum facit, Suculae mane oriuntur, tempestatem significat.

xii Kal. Dec. Tauri cornua uespere occidunt, Aquilo frigidus et pluuia.

xi Kal. Dec. Sucula mane occidit, hiemat. 89

x Kal. Dec. Lepus occidit mane, tempestatem significat.

vii Kal. Dec. Canicula occidit solis ortu, hiemat.

pridie Kal. Dec. totae Suculae occidunt, Fauonius aut Auster, interdum pluuia.

His diebus, quae praeterita erunt superioribus, opera 90 consequi oportebit. et, si non plurimum serimus, optimum est intra Kalendas Decembres sementem fecisse. sed etiam longis noctibus ad diurnum tempus aliquid adiciendum est. nam multa sunt, quae in lucubratione recte agantur. siue enim uineas possidemus, pali et ridicae possunt dolari exacuique, siue regio ferulae uel corticis ferax est, apibus aluaria fieri debent, siue palmae spartiue fecunda est, fiscinae sportaeque, seu uirgultorum, corbes ex uimine. ac 91 ne caetera nunc persequar, nulla regio non aliquid adfert, quod ad lucubrationem confici possit. nam inertis est agricolae expectare diei breuitatem, praecipue in his regionibus, in quibus brumales dies horarum nouem sunt

xvi k̄ decēmbres **S** xvi kl̄ decembris **A** xvii *uel* xvi kl *uel* kal. dec. *uel* decembr **R** fides **SA** fidis **R** xv k̄ s̄s̄ **S** xv kl̄ s̄s̄ **A** xv kl *uel* kal. dec. *uel* decembr. **R**; *eod. modo sequ. dier. num. signif.* 6 uespere **S** uesperi **AR** 10 or//tu// (*ex* oritur *fact.*) **S** oritur **AR** olitur **a** 11 prīd **SA** 13 p̄terita er̄ *m. a. scr. in ras.* **S** 14 oportebit **S** oportet **AR** 15 kl̄ decēbres **S** kl̄ decembris **A** kl *uel* kal. decembr. *uel* decembris **R** fecisse **SAa** confecisse **R** 16 ad diurnum **cdgp** addiuntur **A** ad diurnū (rnū *in ras. scr.*) **S** ad diuturnum **R** 17 agantur **Sa** aguntur **AR** 19 exacuiq; **R** exad|quæ (d *in* cui *mut.* m^2) **S** exaquiq; (c *sup. pr.* q *scr. m. rec.*) **A** 20 aluaria **A** albaria **S** alueаria **R** 21 corues (u *in* b *mut.* m^2) **S** corbe **a** 22 aliquit (t *in* d *mut.* m^2) **S** affert **R** 25 in quibus *om.* **A**

92 noctesque horarum quindecim. possit etiam salix decisa pridie ad lucubrationem expurgari et ad uitium ligamina praeparari; quae si natura minus lenta est, ante dies quindecim praecidenda et purgata in stercore obruenda est, ut lentescat. sin autem iam pridem caesa exaruit, in piscina maceranda est. tum etiam per lucubrationem ferramenta acuere et ad ea facere uel facta manubria aptare, quorum optima sunt ilignea, deinde carpinea, post haec fraxinea.

93 Kal. Dec. dies incertus, saepius tamen placidus.

VIII Id. Dec. Sagittarius medius occidit, tempestatem significat.

VII Id. Dec. Aquila mane oritur, Africus, interdum Auster et rorat.

III Id. Dec. Corus uel Septentrio, interdum Auster cum pluuia.

His diebus, quae praeterita erunt superiore mense opera, peragi debebunt, utique in locis temperatis aut calidis; nam frigidis recte fieri iam non possunt.

Id. Dec. Scorpio totus mane exoritur, hiemat.

94 XVI Kal. Ian. sol in Capricornum transitum facit, brumale solstitium, ut Hipparcho placet; itaque tempestatem saepe significat.

XV Kal. Ian. uentorum conmutationem significat.

3 præpari (ra *superscr.* m^2) **S** p̃pari (ra *superscr. m. rec.*) **A** 5 iam *om.* **A** pridem **R** pridie **SAa** exharuit **A** piscena (e *in* j *mut.* m^2) **S** 8 optuma **a** obtuma **A** lignea (j *praescr.* m^2) **S** (i *s. u. praescr. m. rec.*) **A** 9 kł̄ (kl̃ **A**) decembrib; **SA** kl *uel* kal. decembr. **R** 10 VIII idus s̃s **SA** VIII id. *uel* idus s̃s *uel* decembr. **R**; *eod. modo* (*sed* iđ **S**) *sequ. dier. num. sign.* 13 et rorat **SA** et in rorat **a** inrorat *uel* irrorat **R** 14 chorus **SAR** septentrio **S** septentrion **AR** 18 frigidis **AR** locis frigidis **S** ĩ frigidis **dp** 19 idibus dec̃bribus **S** idibus decembrib; **A** id. *uel* idibus dec̃. *uel* decembr. **R** XVI kł̄ (kl̃ **A**) ianuarias **SA** XVI kl *uel* kal. ian *uel* ianuarias **R** 21 hipparcho **Sb** hipparco **AR** hypparco **c** XV ƙ s̃s **S** XV kl̃ s̃s **A** XV kl s̃s *uel* ian. **R** 23 commutationem **SAR**

X Kal. Ian. Capra occidit mane, tempestatem signeficat.
VIIII Kal. Ian. brumale solstitium (sic Chaldaei obseruant), significat.
VI Kal. Ian. Delphinus incipit oriri mane, tempestatem significat.
IIII Kal. Ian. Aquila uespere occidit, hiemat.
III Kal. Ian. Canicula occidit uespere, tempestatem significat.
pridie Kal. Ian. tempestas uentosa.

His diebus, qui religiosius rem rusticam colunt, nisi si 95 uinearum causa pastines, negant debere terram ferro commoueri. itaque quidquid citra id genus effici potest, id ab his comprehenditur, ut olea legatur et conficiatur, ut uitis paletur et capite tenus adligetur, ut iuga uineis inponantur et capistrentur. ceterum palmare, id est materias adligare, 96 hoc tempore non expedit, quia plurimae propter rigorem, qui fit ex frigore, franguntur. possunt etiam his diebus cerasia et tubures et Armeniacae atque amygdalae ceteraeque arbores, quae primae florent, inseri commode. nonnulli tamen etiam legumina serunt.

Kal. Ian. dies incertus. 97
III Non. Ian. Cancer occidit, tempestas uaria.
pridie Non. Ian. media hiemps, Auster multus, interdum pluuia.

2 VIIII **AR** VIII **S** sic **SA** sĩc *uel* sicut **R** caldei **R** *plerique* 6 uesperi **S** 9 priđ **SA** 11 causa **bcpq** causam **S** causas **Aadgm** ferre **A** commoueri **R** commoueri /// **S** commouerit **Ab** commouere **d** 12 quidquid (*pr.* d *rad. mut. in* c) **S** quicquit **A** 13 comprehendit **A** 14 adligetur **b** alligetur **AR** alligentur **S** imponantur **R** 15 adligare **A** alligare **SR** 18 cerasia **SAb** cerasa **R** tubure **a** amigdale **R** 19 plurime **a** 21 kl̄ (kl̃ **A**) ianuariis **SA** kl. *uel* kal ian. *uel* ianuarias **R** tertio nõn s̃s **S** III nonas s̃s **A** III *non.* uel *nonas* s̃s *uel* ian. *uel* ianuar. **R** 23 prĩd **A** nõn s̃s **A** (**R** *ut nuper*) hiemps **SA** hiemps *uel* hiems **R** auter **A** nonis s̃s **SA** non. *uel* nonis s̃s *uel* ianuariis **R**

Non. Ian. Fidis exoritur mane; tempestas uaria.
VI Id. Ian. Auster, interdum Fauonius.
V Id. Ian. Auster, interdum imber.
pridie Id. Ian. incertus status caeli.

98 Per hos quoque dies abstinent terrenis operibus religiosiores agricolae, ita tamen ut ipsis Kalendis Ianuariis auspicandi causa omne genus operis instaurent. ceterum differant terrenam molitionem usque in proximas Idus.

Cibaria boum per singulos menses

Sed nec ignorare debebit uilicus, quid uni iugo boum quoquo mense per singulos dies praestari satis sit. quare huius quoque curae rationem subiciemus.

99 Mense Ianuario paleas cum erui macerati sextariis sex uel paleas cum ciceculae fresae semodio uel frondis corbem pabulatorium modiorum uiginti uel paleas quantum uelint et faeni pondo uiginti uel adfatim uiridem frondem ex siliquis et lauru uel, quod his omnibus praestat, farraginem hordeaceam dabit siccam. Februario idem, Martio idem
100 uel, si opus facturi sunt, faeni pondo quinquaginta. Aprili frondem querneam et populneam ex Kalendis ad Idus uel paleas et faeni pondo quadraginta. Maio pabulum adfatim. Iunio ex Kalendis frondem adfatim. Iulio idem. Augusto
101 idem uel paleas ex eruo pondo quinquaginta. Septembri frondem adfatim. Octobri frondem et ficulnea folia. Nouembri ad Idus frondem uel folia ficulnea, quae sint cor-

1 fidis **R** fides **SA** 2 VI iđ s̃s̃ **S** VI idus s̃s̃ **A** VI id *uel* idus s̃s̃ *uel* ian. *uel* ianuarias **R**; *eod. modo* (*sed* ĩd **A**) *sequ. dier. num. signif.* prĩd **A** 5 religiosis **A** 6 kł **S** kĩ **A** kl. *uel* kal. **R** 8 terrenũ mollitionem **A** proximis **A**

10 cibariarũ per singulos menses *rubr. mai.* **S** cibaria boum per singulos menses *rubr.* **Am** *atram. scr.* **d** *uulgo om.* **R** *saepe uno uersu uel dimidio uacuo relicto* uillicus **R** iugo **AR** iuga **S** iuge **ad** q̃q **A** quoquo **A** (*alt.* o *in* e *mut.* m^2) **S** 12 macerati **R** macerati //// (s *eras.*) **S** maceratis **Aab** 14 XX **S** uiginti **A** XX *uel* uiginti **R** 15 adfatim **SAd** affatim **R** 16 siliquis et **SA** silice uel **b** ilice uel **R** lauri **a** lauor; **d** 17 siccam *om.* **SA** 19 kł **S** kĩ **A** kl *uel* kalendis **R** ad ////// idus (id *quoque in ras.*) **S** ad iđ **A** 20 põn **S** quadraginta **S** XL **A** XL *uel* quadraginta **R** papulũ **S** affatim **R** *bis* 22 eruo **SA** aruo **R** 23 ficulnea **R** ficulneã **S** ficulneam **A** ficulneũ **b**

bis unius; ex Idibus glandis modium unum paleis inmixtum et lupini macerati modium unum paleis inmixtum uel maturam farraginem. Decembri frondem aridam uel paleas cum erui semodio macerato uel lupini, quod ex semodio macerato exierit uel glandis modium unum, ut supra scriptum est, uel farraginem.

Et quoniam percensuimus opera, quae suis quibusque temporibus anni uilicum exsequi oporteret, memores polliciti nostri subiungemus cultus hortorum, quorum aeque curam suscipere debebit, ut et quotidiani uictus sui leuet sumptum et aduenienti domino praebeat, quod ait poëta, inemptas ruris dapes. Democritus in eo libro, quem Georgicon appellauit, parum prudenter censet eos facere, qui hortis exstruant munimenta, quod neque latere fabricata maceries perennare possit pluuiis ac tempestatibus plerumque infestata neque lapides supra rei dignitatem poscat inpensa; si uero amplum modum sepire quis uelit, patrimonio esse opus. ipse igitur ostendam rationem, qua non magna opera hortum ab incursu hominum pecudumque munimus. 3

De cultu hortorum

Vetustissimi auctores uiuam sepem structili praetulerunt, quia non solum minorem inpensam desideraret, uerum etiam diuturnior inmensis operibus permaneret; itaque uepres 3

De muniendo et colendo horto

1 coruis | bis unius (ui *in* bi *mut. et* bis *del. m. a.*) S idib; SA unum *om.* SA uinū a immixtum R 3 faraginem S ferraginem ac; *sic etiam mox infra* 5 exierit SR exigerit A exegerit ad

III. De cultu hortorū *rubr. mai.* S de cultu hortorum *rubr.* A de cultu hortorum (*usque adh. rubr.*) Cap. II m cura hortor; d *uulgo om.* R exsequi SA exequi R curam R cura S cultura A culturam ab 10 cotididiani SA quottidiani b 11 inemptas ruris dapes gp inemptas rured apes S inemptas rure de apes A inempta ruris dapes R 12 *uerba* Democritus — munimus *om.* SAw georgicon p georgica b georgicam R georgiam g 13 hortos bgms ortos c 14 extruant R munimenta gpsu monimenta R monumenta cdq maceries *Ursinus:* materies R 15 infestrata a infestate d 16 inpensam R 19 De muniendo et colendo horto *rubr. mai.* SA 20 Vetussimi (tis *sup.* ss m^{2}) S Vetustissimo (i *sup.* o *m. rec.*) A 21 qui a impensam R 22 inmensis SAd in mensis gq immensis R operibus SAaklmsw temporibus bcdgpq *Ottob. 1567* uepris SA uepres R

4 efficiendi consitis spinis rationem talem reddiderunt. locus,
quem sepire destinaueris, ab aequinoctio autumnali, simu-
latque terra maduerit imbribus, circumuallandus est duobus
sulcis tripedaneo spatio inter se distantibus. modum altitu-
dinis eorum abunde est esse bipedaneum, sed eos uacuos
perhiemare patiemur praeparatis seminibus, quibus obse-
rantur. ea sint uastissimarum spinarum maximeque rubi
et paliuri et eius, quam Graeci uocant κυνόσβατον, nos
5 sentem canis appellamus. horum autem ruborum semina
quam maturissima legere oportet et erui moliti farinae in-
miscere; quae cum est aqua consparsa, inlinitur uel nau-
ticis ueteribus funibus uel quibuslibet aliis restibus. siccati
deinde funiculi reponuntur in tabulato; mox ubi bruma
confecta est, intermissis quadraginta diebus circa hirundinis
aduentum, cum iam Fauonius exoritur, post Idus Febru-
arias, si qua in sulcis per hiemem constitit aqua, exhau-
ritur, resolutaque humus, quae erat autumno regesta, usque
6 ad mediam sulcorum altitudinem reponitur. praedicti deinde
funes de tabulato prompti explicantur et in longitudinem
per utrumque sulcum porrecti obruuntur, sed ita, ut non
nimium supergesta terra semina spinarum, quae inhaerent
toris funiculorum, enasci possint. ea fere citra tricensimum
diem prorepunt, atque ubi coeperunt aliquod incrementum
habere, sic insuesci debent, ut in id spatium, quod sulcis
7 interiacet, inclinentur. oportebit autem uirgeam sepem
interponere, quam super se pandant sentes utriusque sulci,

2 sepiri **SA** æquinotio **S** 4 *post* altitudinis *add.* et latitudinis **gmp** *in marg. add.* **b** 7 eas//////////astissimũ (*in ras. post* s m^2 *scr.* int *et ante* a *scr.* u) **S** 8 paliri (u *supr.* ir *scr.* m^2) **S** KYNOCBATON **S** KYNOCBaTON **A** κυροςβαπον **g** κυνόσβατον *rubr.* **u** κυνός βατος *ed. pr.*: *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** 9 autem *om.* **SA** 10 legere *scripsi*: religi **AR** legi **Sp** eligi **cgq** erbi **A** immiscere **R** 11 consp̲sa **bd** illinitur **R** 14 interemissis **A** 15 februarias **S** februariis **A** febr. *uel* februarias **R** 21 inherent toris **R** inhaerent| ///oris **S** inherento|nis **A** inherent oris **a** in heren toris **b** inherent thoris **p** 22 possit **SA** citra **SAb** circa **R** tricensimũ **Aa** (c *in* ç *mut. et* n *del.* m^2) **S** trigesimum **R** tricesimum **cq**

et sit, quo interdum quasi adminiculo, priusquam conroborentur, adquiescant. hunc ueprem manifestum est interimi non posse, nisi radicitus effodere uelis. ceterum etiam post ignis iniuriam melius renasci, nulli dubium est. et haec quidem claudendi horti ratio maxime est antiquis 8
probata.

De situ horti

Locum autem prius eligi conueniet, si permittit agri situs, iuxta uillam praecipue pinguem quique aduenienie riuo uel, si non sit fluens aqua, fonte puteali possit rigari. sed ut certam perennitatis puteus habeat fidem, tum demum effodiendus est, cum sol ultimas partes Virginis obtinebit, id est mense Septembri ante aequinoctium autumnale, siquidem maxime explorantur uires fontium, cum ex longa siccitate aestatis terra caret umore pluuiatili. prouidendum 9
est autem, ne hortus areae subiaceat neue per trituram uenti possint paleas aut puluerem in eum perferre; nam utraque sunt holeribus inimica. mox ordinandi pastinandique soli duo sunt tempora, quoniam duae quoque holerum sationes; nam et autumno et uere plurima seruntur, melius tamen uere riguis locis, quoniam et nascentis anni clementia excipit prodeuntia semina et sitis aestatis restinguitur fontibus. at ubi loci natura neque manu inlatam neque 10
suae spontis aquam ministrari patitur, nullum quidem aliud auxilium est quam hiemales pluuiae. potest tamen etiam in siccissimis locis opus custodiri, si depressius pastinetur

1 corroborentur **SAR** 2 adquiescant **S** ácquiescan **AR** uepre **A**
4 etiam *om.* **Aa** 5 maxima **A**

7 de situ hc| *in marg. script. m. a. et a ligatore resect.* **A** de situ *maiusc. in marg. scr. m. uet.* **S** *om.* **R** prius *om.* **SA** permit (tit *superscr.* m^2) **S** 8 aduente (*in* -ueniente *mut.* m^2) **S** 11 est *om.* **SA** utimas (l *superscr.* m^2) **S** optinebit **SAa** 13 fontiũ (ntiũ *scr. in ras.* m^2) **S** 14 humore **R** pluuiatili **SAb** pluuiali **R** 16 pluerẽ **A** 17 holeribus **SAa** oleribus **R** 18 holerum **SAa** olerum **R** 21 restinguitur **Sg** restingitur **c** restringitur **AR** restringuntur **m** restinguntur **p** 22 manu **Sgp** in manu **AR** inlatam **SAad** illatam **R** 23 spontis **R** sponte **SA** 24 quam **S** q̃ *uel* quam **R** quem **A** qua **a**

solum, eiusque abunde est gradum effodere tribus pedibus,
11 ut in quattuor consurgat regestum. at ubi copia est rigandi,
satis erit non alto bipalio, id est minus quam duos pedes
ferramento nouale conuerti. sed curabimus, ut ager, quem
uere conseri oportet, autumno circa Kalendas Nouembres
pastinetur; quem deinde uelimus autumno instruere, mense
Maio conuertamus, ut aut hiemis frigoribus aut aestiuis
solibus et gleba soluatur et radices herbarum necentur.
nec multo ante stercorare debebimus, sed cum sationis
adpropinquabit tempus, ante quintum diem exherbandus
erit locus stercorandusque et ita diligenter fossione iteran-
12 dus, ut fimo terra conmisceatur. optimum uero stercus
est ad hunc usum asini, quia minimum herbarum creat,
proximum uel armenti uel ouium, si sit anno maceratum;
nam quod homines faciunt, quamuis habeatur excellentis-
simum, non tamen necesse est adhibere, nisi aut nudae
glareae aut sine ullo robore solutissimae harenae, cum maior
13 scilicet uis alimenti desideratur. igitur solum, quod con-
serere uere destinauerimus, post autumnum patiemur effos-
sum iacere brumae frigoribus et pruinis inurendum; quippe
e contrario sicut calor aestatis ita uis frigoris excoquit
terram fermentatamque soluit. quare peracta bruma tum
demum stercus inicietur, et circa Idus Ianuarias humus
refossa in areas diuiditur; quae tamen sic informandae sunt,
ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis
earum perueniant, ne, qui prosequuntur herbas, semina pro-
culcare cogantur, sed potius per semitas ingrediantur et
alterna uice dimidias areas eruncent.

1 habunde **A** 2 ad **A** regandi **A** 3 bipedalio **A** 4 curabimus **a** (bi *ex* ui *fact.*) **b** curauimus **SAR** 5 kl̃ nouembr **S** kalendis nouembris **A** kl *uel* kal. nouembr. *uel* nouembris **R** 6 instruere **SAabmp** instituere **R** 9 stercoræ **A** sed **SR** et **Aa** 10 appropinquabit **bd** appropinquauit **SAR** 12 commisceatur **SAR** 13 asint (i *sup.* t *m. rec.*) **A** 18 alimenti (*alt.* i *in ras. m*[2]; *antea* a *fuisse uid.*) **S** 19 effosũ **A** 21 e *ante* contrario *om.* **A** 26 prosecuntur **S** ꝓsecuntur **AR** herbis **bc**

Haec, ante sationem quae facienda sunt, dixisse abunde 14
est; nunc quid quoque tempore uel colendum uel serendum
sit, praecipiamus, et primum de his generibus loquendum
est, quae possunt duobus seri temporibus, id est autumno
et uere. sunt autem semina brassicae et lactucae, cinarae,
erucae, nasturcii, coriandri, caerefolii, anethi, pastinacae,
siseris, papaueris; haec enim uel circa Kalendas Septembres
uel melius ante Kalendas Martias Februario seruntur. locis 15
uero siccis aut tepidis, qualia sunt Calabriae et Apuliae
maritima, possunt circa Idus Ianuarias terrae conmitti.
rursus quae tantum autumno conseri debent, si tamen uel
maritimum uel apricum agrum incolimus, haec fere sunt:
alium, cepae capitula, ulpicum, sinape. sed iam potius, quo
quidque tempore terrae mandari plerumque conueniat, per
menses digeramus.

Ergo post Kalendas Ianuarias confestim recte ponetur 16
lepidium. mense autem Februario uel planta uel semine
ruta atque asparagus et iterum cepae semen et porri; nec
minus si uernum et aestiuum fructum uoles habere, syriacae
radicis et rapae napique semina obrues. nam alii et ulpici
ultima est huius temporis positio. at circa Kalendas Mar- 17
tias locis apricis licet porrum, si iam ingranduit, transferre;
item panacem ultima parte Martii mensis. deinde circa
Kalendas Apriles aeque porrum atque inulam et serotinam
plantam rutae. item ut maturius enascatur, cucumis, cucur-
bita, capparis serenda est. nam semen betae, cum Puni-
cum malum florebit, tum demum optime seritur. porri 18

2 nunc **Sp** in uno **AR** 5 brassica et lactuca **S** 6 cæræfolii **S** cærefolii **A** cerefolii **R** cerofolii **a** cereoli **p** 7 kl̄ **S** kl̄ **A** kl. *uel* kal. **R**; *ita etiam locis mox sequent.* 8 uel melius **R** uelius **A** (ius *del.* m^2 **S** mar̄t **SA** mart. *uel* martias **R** committi **SAR** 13 alium **SA** allium **R** sinape **SA** sinapis **R** senapis **p** sed iam potius **SA** sed etiam nunc potius **R** 15 diceramus (c *in* ç *mut.* m^2) **S** 17 lepidium *uett. edd.* lepidum **SAR** 18 asparagus **AR** (*sub* sp *ras.*) **S** aspargos **a** asparago **c** aspargo **d** cæpe **SA** cepe **R** 20 alii **SA** allii **R** et *om.* **SA** 23 item *om.* **A** 24 aprl̄ **S** aprilis **A** apr. *uel* aprilis **R** 25 nascatur **cdq**

autem caput circa Idus Maias tolerabiliter adhuc transfertur. post hoc nihil ingruente aestate obrui debet nisi semen apii, si tamen rigaturus es; sic enim optime per aestum prouenit. ceterum Augusto circa Vulcanalia tertia satio est eaque optima radicis et rapae itemque napi et siseris nec minus holeris atri.

19 Atque haec sunt sationum tempora. nunc de iis, quae aliquam curam desiderant, singulis loquar, quæque praeteriero intellegi oportebit nullam postulare operam nisi runcatoris; de qua semel hoc dicendum est, omni tempore consulendum esse, ut herbae exterminentur.

20 Vlpicum, quod quidam alium Punicum uocant, Graeci autem ἀφροσκόρδον appellant, longe maioris est incrementi quam alium, idque circa Kalendas Octobres, antequam deponatur, ex uno capite in plura diuidetur. habet enim uelut alium plures cohaerentis spicas, eaeque cum sint di-
21 uisae, liratim seri debent, ut in puluinis positae minus infestentur hiemis aquis. est autem lira similis ei porcae, quam in sationibus campestribus rustici faciunt, ut uliginem uitent; sed haec in hortis minor est facienda, et per summam partem eius, id est in dorso inter palmaria spatia, spicae ulpici uel alii (nam id quoque similiter conseritur) disponendae sunt. sulci lirarum inter se distent semipedali spatio. deinde cum ternas fibras emiserunt spicae, sariantur. nam quo saepius id factum est, maius semina capiunt

1 adhoc **S** 2 post *om. in fine uersus* **A** nisi si **A** 3 ꝓuenit ꝑaestũ (*transpos. signo pos. iam m. pr.*) **S** ꝑ estũ ꝓuenit **A** per estum prouenit **abp** per estatem prouenit **R** per estiuem proueĩt **m** 5 napi ////**S** et *om.* **SA** sisaris **d** ciceris **c** 6 holeris **SAab** oleris **R**
7 iis **d** hiis **a** his **SAR** 9 intelligi **R** 12 quide **S** alium **S** (*alt.* l *superscr. m. a.*) **A** allium **R** 13 ΑΦΡΟϹΚΟΡΔΟΝ **S** ɑΦΡΟϹΚΟΡΔΟΝ **A** ἀφροσκοροσον **g** ἀφροσκόροδον *ed. pr.: uulgo om. uac. sp. rel.* **R**
14 allium **R** octob̄r **S** octobris **A** octobr. *uel* octobris **R** 15 habet /////| nim (*? m. pr.;* enim *m*[2]) **S** 16 uelud **A** allium **R** cohaerentis *om.* **S** spicas eaeque **Sb** spicas ęque **m** spicasa ea eque **A** spicas eque *uel* ęque **R** sint **AR** sunt **S** diuisa **A** 18 libra **S** 20 hoc (o *in* e *mut. m*[2]) **S** 22 allii **R** 23 disponendi **SAb** 24 dein **S**

incrementum. deinde ante quam caulem faciant, omnem
uiridem superficiem intorquere et in terram prosternere con-
ueniet, quo uastiora capita fiant. regionibus autem pruinosis 22
neutrum horum per autumnum seri debet, nam brumali
tempore corrumpuntur; quod fere mense Ianuario mitescit,
et idcirco frigidis locis tempus optimum est alium uel ul-
picum ponendi circa Idus praedicti mensis. sed quandoque
uel conseremus uel iam matura in tabulatum reponemus,
seruabimus, ut iis horis, quibus aut obruentur aut eruentur,
luna infra terram sit. nam sic sata et rursus sic fere con-
dita existimantur neque acerrimi saporis exsistere neque
mandentium halitus inodorare. multi tamen haec ante Ka- 23
lendas Ianuarias mediis diebus serunt mense Decembri, si
caeli tepor et situs terrae permittit.

Brassica, cum sex foliorum erit, transferri debet, ita ut
radix eius liquido fimo prius inlita et inuoluta tribus algae
taeniolis pangatur. haec enim res efficit, ut in coctura cele-
rius madescat et uiridem colorem sine nitro conseruet. est 24
autem frigidis et pluuiis regionibus positio eius optima post
Idus Apriles; cuius depressae plantae cum tenuerint, quan-
tum holitoris ratio patitur, saepius sarta et stercorata melius
conualescit pleniorisque incrementi et coliculum facit et
cymam. nonnulli hanc eandem locis apricioribus a Kalendis
Martiis deponunt; sed maior pars eius in cymam prosilit nec
postea hibernum caulem amplum facit, cum est semel de-
secta. possis autem uel maximos caules bis transferre, idque
si facias, plus seminis et maioris incrementi praebere dicuntur.

1 faciant **R** faciunt **SAab** 2 sup////ficiem **S** optumum **a** 6 allium **R** 9 ut his horis **S** ut his locis **AR** ut iis locis **d** *inter* horis *et* -ruentur *rasura, in qua* q̶b. aut ob *scr.* m^2 **S** 10 sic fere condita **a** fere condita **SA** sic recondita **R** 11 ęstimantur **ab** *uerba* saporis — odorari *om.* **A** existere **SR** 12 alitus **R** inodorare **R** odorari **S** inodare **c** moderare **ap** 13 iañ **A** 16 illita et inuoluta **R** inlita &iam uoluta **S** inlita etiã uoluta **A** inlita et uoluta **a** 19 pluuis **S** 20 aprł **S** aprilis **A** apr. *uel* aprilis **R** tenuerant **A** 23 eadem **A** 25 caules *s. u. add.* m^2 **S** 26 transfert (re *supr. alt.* t *scr. m. rec.*) **A** 27 facias (i *in ras.* m^2) **S**

25 Lactuca totidem foliorum quot brassica transferri debet. locis quidem apricis et maritimis optime autumno ponitur, mediterraneis et frigidis contra; hieme non aeque commode dispangitur. sed et huius quoque radix fimo liniri debet maioremque copiam desiderat aquae, si quo tenerioris folii.

26 sunt autem conplura lactucae genera, quae suo quidque tempore seri oportet. eorum, quae fusci est uel purpurei aut etiam uiridis coloris et crispi folii, uti Caeciliana, mense Ianuario recte differtur, at Cappadocia, quae pallido et pexo densoque folio uiret, mense Februario; quae deinde candida est et crispissimi folii, ut in prouincia Baetica est finibus Gaditani municipii, mense Martio recte pangitur.

27 est et Cyprii generis ex albo rubicunda, leui et tenerrimo folio, quae usque in Idus Octobres commode disponitur. fere tamen aprico caeli statu, quibus locis aquarum copia est, pene toto anno lactuca seri potest. quae quo tardius caulem faciat, cum aliquod incrementum habuerit, exiguam testam media parte accipiat; eo quasi onere coercita in latitudinem se diffundit. eadem est ratio etiam intubi, nisi quod hiemem magis sustinet ideoque uel frigidis regionibus primo autumno seri potest.

28 Cinarae subolem melius per autumni aequinoctium disponemus; semen commodius circa Kalendas Martias seremus, eiusque plantam ante Kalendas Nouembres de-

2 ponitur **R** ponuntur **SA** 3 hieme **R** hiemẽ **S** hiemem **A** 4 dispangitur **S** dispargitur **AR** et *om.* **b** iniri **a** 5 si quo **SAR** sique **b** sicco **d** quo si **p** 6 sunt quæ **S** complura **SAR** genere **A** quidque **SAa** quoq; **R** 7 seri **R** fieri **SA** & eorũ **S** est uel *scripsi*: et ut **SA** et uelut **R** ueluti **d** et ulue **p** 8 at **R** ad **A** (d *in* t *mut. m*²) **S** ac **b** 9 cappadocica **S** 10 foli uiret (o *supra pr.* i *adscr. m*²) **S** folii uiret **A** 11 ꝓuintia **A** 12 municipit **A** 13 cypri **SAR** 14 octobres **S** octobris **Aa** aprilis **R** 17 cum **R** tũ **S** tum **A** aliud **abm** 19 intubi **Sdgm** intibi **bcq** inubi **A** uitib **p** sutibi **a** nusi **S** 21 proximo **ab** 22 subolem (u *in* o *mut. m*²) **S** 23 disponemus **R** disponimus **SAa** 24 eiusq. *post* plantã *rep. m. pr.*, *del. m*² **S** ante **SAa** (*in marg.*) **b** circa **R** nouẽbr. **S** nouembris **A** nouem. *uel* nouembris **R**

primemus et multo cinere stercorabimus. id enim genus stercoris huic holeri uidetur aptissimum.

Sinape atque coriandrum nec minus eruca et ocimum 29
ita, uti sata sunt, sua sede inmota permanent, neque est eorum cultus alius, quam ut stercorata runcentur. possunt autem non solum autumno, sed et uere conseri. plantae quoque sinapis prima hieme translatae plus cymae uere adferunt.

Panax utroque tempore leui et subacta terra rarissime disseritur, quo maius incrementum capiat; melior tamen eius uerna satio est.

Porrum si sectiuum facere uelis, densius satum prae- 30
ceperunt priores relinqui et ita, cum increuerit, secari. sed nos docuit usus longe melius fieri, si differas et eodem more quo capitatum modicis spatiis, id est inter quaternos digitos, depangas et, cum conualuerit, deseces. in eo autem, 31
quod magni capitis efficere uoles, seruandum est, ut ante quam translatum deponas, omnis radiculas amputes et fibrarum summas partes intondeas; tum testulae uel conchae quasi sedes singulis subiectae seminibus abobruuntur, ut fiant capita latioris incrementi. cultus autem porri capitati 32
adsidua sartio et stercoratio est, nec aliud tamen sectiui, nisi quod totiens rigari et stercorari saririque debet, quotiens demetitur. semen eius locis calidis mense Ianuario, frigidis Februario seritur; cuius incrementum quo maius fiat, raris linteolis conplura grana inligantur atque ita obruuntur.

1 stercorauimus **SA** 2 oleri **A** 3 sinape **SAacmpq** sinapi **R** 6 ueri **A** 8 afferunt **R** 10 disseritur **R** disserentur **S** disseruntur **A** melior **S** melius **AR** 13 secari sed **R** secare sed **A** secare.s & (*iuxta* & *adscr.* d *m*²) **S** 15 morẽ **A** modici **A** quaternos **R** quattuor **SAb** 16 depancas **A** 17 seruandũ serendũ est **SA** 18 oẽs **d** 19 sumas **S** testulae (ulae *in ras. scr. m*²; *quid m. pr scr. fuerit, non liquet*) **S** 20 in singulis **R** adobruntur (v *sup. pr.* u *m*²) **S** 22 assidua **R** secti uinsi (i *inter* u *et* s *inculc. m*²) **S** secti uini si **A** 23 quo **AR** qđ **S** 26 complura **SAR** illigantur **R** ita *om.* **SAb**

enatum autem differri debet in iis locis, quibus aqua subministrari non potest, circa aequinoctium autumni; at quibus possis umorem praebere, mense Maio recte transferuntur.

33 Apium quoque possis plantis serere nec minus semine, sed praecipue aqua laetatur et ideo secundum fontem commodissime ponitur. quod si quis id uelit lati folii facere, quantum seminis possint tres digiti conprehendere, raro linteolo inliget et ita in areolas dispositum liget. uel si crispae frondis id fieri maluerit, semen eius inditum pilae et saligneo palo pinsitum expoliatumque similiter linteolis
34 ligatum obruat. potest etiam citra hanc operam fieri crispum qualitercunque satum, si, cum est natum, incrementum eius superuoluto cylindro coërceas. satio eius est optima post Idus Maias usque in solstitium; nam teporem desiderat.

Fere etiam his diebus ocima seruntur, quorum cum semen obrutum est, diligenter inculcatur pauicula uel cylindro. nam si terram suspensam relinquas, plerumque corrumpitur.

35 Pastinaca et siser atque inula conualescunt alte pastinato et stercorato loco, sed quam rarissime ponenda sunt, ut maiora capiant incrementa. inulam uero interuallo trium pedum seri conuenit, quoniam uastos facit frutices et radicibus ut oculus harundinis serpit. nec est alius cultus horum omnium, nisi ut sartionibus herbae tollantur. com-

1 deferri **R** in his locis **SAR** 2 ad (d *in* t *mut.* m^2) S 3 humorem **R** 4 semine *om. m. pr., in marg. add. m. rec.* **A** 7 cõprehendere S ɔprehendere **A** comprehendere **R** 8 illiget **R** liget **SA** eliget **a** religet **R** relegent **bm** riget **p** 9 malueris **b** mulieris **a** 10 pale (a *in* i *mut. m. rec.*) **A** pale (o *sup.* e *scr. m. rec.*) **A** in linteolis **cdq** 11 obruas **b** obrues **a** 13 *uerba* superuoluto — est *in textu omissa in marg. adscr. m. rec.* **A** 14 solistitiũ **A** tempore **A** tẽpore (*in* teporẽ *mut.* m^2) S 15 hisdem diebus **a** optima **A** 19 at quæ ////// nul // a (I *in pr. ras. scr.* m^2) S atq; innula **Acdq** pistinato **A** 22 In nullã **A** /////nul//ã (I *ante* n *scr.* m^2) S innulam **cdq** quoniam **am** quonã S quo|nam **A** qm̃ **R** 23 frutices S fructices **AR** harundis **SA**

modissime autem deponentur prima parte Septembris uel ultima Augusti parte.

Atrum holus, quod Graecorum quidam uocant πετρο- 36
σέλινον, nonnulli σμύρναιον, pastinato loco semine debet conseri, maxime iuxta maceriam, quoniam et umbra gaudet et qualicunque conualescit loco; idque cum semel seueris, si non totum radicitus tollas, sed alternos frutices in semen submittas, aeuo manet paruamque sartionis exigit culturam. seritur a Vulcanalibus usque in Kalendas Septembres, sed etiam mense Ianuario.

Menta dulcem desiderat uliginem; quam ob causam 37
iuxta fontem mense Martio recte ponitur. cuius si forte semina defecerunt, licet de noualibus siluestre mentastrum conligere atque ita inuersis cacuminibus disponere; quae res feritatem detrahit et edomitam reddit.

Rutam autumno semine satam mense Martio differre 38
oportet in apricum et cinerem aggerare runcareque, donec conualescat, ne herbis enecetur. sed uelata manu debet runcari; quam nisi contexeris, perniciosa nascuntur ulcera. si tamen per ignorantiam nuda manu runcaueris et prurigo atque tumor incesserit, oleo subinde perungito. eiusdem frutex pluribus annis manet innoxius, nisi si mulier, quae est in menstruis, contigerit eum et ob hoc exaruerit.

3 olus **a** horũ **A** hipposelinon ΠΕΤROCΕΛΕΙΝΟΝ nonnulli ΖΜΥΡ-ΝaΙΟΝ **S** hipposelinõ ΠΕΤΡΟCΕΛΕΙΝΟΝ ñnulli ΖΜΥΡΝaΙΟΝ **A** ιππωξαιΓ-ροΗπετροσεαΗρον nonnulli σμυρναιορι **g** hipposelignon ἱπποσέλγινον non nulli σμυρναῖον **u** hipposelinon nõnlli smyrteum **p** hipposelignon nonnulli (*uac. sp. ante et post* nonnulli *rel.*) **R**; hipposelinon *ut glossam exclusi* 7 frutices **S** fructices **AR** 8 submittas euo **g** summittas æuo **b** summittas euo **kmp** summittas sæuom **S** summittas reuom **A** summittas seuo **a** submittas seũo **d** submittas *uac. sp. postea rel.* **cq** sationis **cdq** 9 septẽbr. **S** septembris **A** septembr. *uel* septembris **R** 14 colligere **SAR** atque | inuersis **A** 16 semines **A** ratã **A** 17 adgerare **SA** runcareque **SA** runcariq; **R** 18 necetur **A** 19 pernitiosa **S** 20 ignorantia **A** runcaris **ab** 21 intumor cesserit **A** perungito **Ad** perungit (o *add.* m^2) **S** perunguito **R** eiusdem ///////// xpluribus (*in ras.* frute *scr.* m^2) **S** exaurierit **A**

39 Thymum et transmarina cunela et serpyllum, sicut priore libro iam rettuli, magis aluaria curantibus quam holitoribus studiose conseruntur. sed nos ea condimentorum causa (nam sunt quibusdam esculentis aptissima) non alienum putamus etiam in hortis habere. locum neque pinguem neque stercoratum, sed apricum desiderant, ut quae macerrimo solo per se maritimis plerumque regionibus nascan-
40 tur. eae res et semine et plantis circa aequinoctium uernum seruntur. melius tamen est thymi nouellas plantas disponere. quae cum subacto solo depressae fuerint, ne tarde conprehendant, aridi thymi fruticem contundi oportet atque ita pinsito illo pridie, quam uolueris uti, aquam medicare; quae cum sucum eius perceperit, depositis fruticibus
41 infunditur, donec eos recte confirmet. ceterum cunela uiuacior est, quam ut inpensius curanda sit.

Lepidium cum ante Kalendas Martias habueris dispositum uelut porrum sectiuum demetere poteris, rarius tamen. nam post Kalendas Nouembres secandum non erit quoniam frigoribus uiolatum emoritur; biennio tamen sufficiet, si diligenter sartum et stercoratum fuerit. multis etiam locis uiuacitatem suam usque in annos decem prorogat.

42 Beta florenti Punico malo semine obruitur et simul atque quinque foliorum est, ut brassica, differtur aestate, si riguus est locus; at si siccaneus, autumno, cum iam pluuiae incesserint, disponi debebit.

1 cunela **SAad** cunila **R** et *ante* serpyllum *om.* **SAR** *suppl. uett. edd.* 2 rettuli **SAb** retuli **R** saluaria **A** saluari (a· *adscr.* m^2) **S** aluearia **R** curanti (b. *adscr. s. u.* m^2) **S** 5 pinguæ̃ **A** 7 nascantur **S** nascuntur **AR** 8 eae (*uel* eę) res **R** & res **d** ea res **SAa** sesemine **SA** 9 seruatur **SAb** hymi (t *s. u. praescr.* m^2) **SA** 11 comprehendant *uett. edd.*: conprehendat **A** comprehendat **SR** fruticē̃ **SA** fructicem **R** 12 pinsito illo *scripsi praeeuntibus ex parte uett. edd:* in illo **SAa** insito **R** insita **p** 13 succum **R** fruticib; **d** fructibus **SAR** 15 impensius **R** inpenses **SA** impense **c** 16 mãr **S** mãrt **A** mart. *uel* martias **R** 18 nouemb̃r. **S** noueñb. **A** nouembr. *uel* nouembris **R** 19 uiolatã **A** 22 florenti (flo *in ras.*) **S** floriorũ **A** (*in* foliorum *mut.* m^2) **S** 24 locus **SAR** hortus **d** *om.* **b** ac **A** aut **bd** siccanæus (*om.* si) **A** 25 debebit *uett. edd.*: debebunt **SAR** debet **p**

Chaerephyllum itemque holus atriplicis, quod Graeci uocant ἀνδράφαξιν, circa Kalendas Octobres obrui oportet non frigidissimo loco. nam si regio saeuas hiemes habet, post Idus Februarias semina disserenda sunt suaque sede patienda.

Papauer et anethum eandem habent conditionem sationis quam chaerephyllum et ἀνδράφαξις.

Satiui asparagi, quam corrudam rustici uocant, se- 43
mina fere biennio praeparantur. ea cum pingui et stercoroso loco post Idus Februarias sic obrueris, ut quantum tres digiti seminis conprehendere queunt, singulis fossulis deponas, fere post quadragensimum diem inter se inplicantur et quasi unitatem faciunt; quas radiculas sic inligatas atque connexas holitores sphongeas appellant. eas post quattuor et uiginti menses in locum apricum et bene madidum stercorosumque transferri conuenit. sulci autem 44
inter se pedali mensura distantes fiunt non amplius dodrantalis altitudinis, in quam ita sphongiolae deprimuntur, ut facile superposita terra germinent. sed in locis siccis partibus sulcorum imis disponenda sunt semina, ut tamquam in alueolis maneant. at uliginosis e contrario in summo

1 chærefilium **Sa** chaerephylium **A** cherephylum **m** cherefylium **u** cerefilium **d** chaerephylium **b** cherephilium **cq** cerefolium **gp** 2 ANΔΡΑΦΑΞΙΝ **S** aNaPaΦaZIN **A** ἀνδράφαξιν **u** αρσραφαξιν **g** *uulgo om. uac. spat. rel.* **R** octob̄. **S** octobris **A** octob. *uel* octobris **R** 3 hiemas **A** 4 semina *uett. edd.*: semine **SAR** 5 patienenda *in ras.* **S** 6 habet **SAa** condicionem **A** condictionem **a** 7 chærephylium **SA** chere filium **a** cherophilum **bcq** cerofiliũ **d** cherophilium **g** cherophylum **m** cherefylium **u** an ΔΡΑΦΑΞIC **S** aNΔPaΦaZIC **A** ασναρφαξις **g** ἀνδράφαξιν **u** *uulgo om. uac. spat. rel.* **R**; et *quoque om.* **a** 8 aspargi **Ac** corudam **bgmp** corundã **SAacq** conidam **d** 10 loco **SAR** solo **d** 11 comprehendere **SAR** 12 quadragensimũ **SA** quadragesimum **R** implicantur **R** 13 inligatas **a** inligas **SA** illigatas **R** 14 conexas **A** phongeas **SA** sphongeas **a** spongias **bm** sphongias **R** sphungias **p** eas **SR** eos **A** eaq; **cdq** 15 madidum **R** ualidum **SA** 17 dodrantales **SAR** dodrãtes **d** 18 in qua mitas phongie **A** sphongiole **b** spongiole **R** fongię **S** 19 terræ **S** terre **Aa** siccis (*alt.* c *in ras.*) **S** 21 ad **A** (d *in* t *mut.* *m*[2]) **S**

45 porcae dorso conlocanda, ne umore nimio laedantur. primo deinde anno, cum ita consita sunt, asparagum, quem emiserunt, infringi oportet. nam si ab imo uellere uolueris, uix adhuc ualidis teneris radiculis, tota sphongiola sequetur. reliquis annis non erit decerpendus, sed radicitus uellendus. nam nisi ita fiat, stirpes praefractae angunt oculos sphongiarum et quasi excaecant nec patiuntur asparagum emittere. ceterum stilus, qui nouissime autumnali tempore nascitur, non omnis est tollendus, sed aliqua pars eius in
46 semen submittenda. deinde cum spinam fecerit, electis seminibus ipsis, scopiones ita, uti sunt, in suo loco perurendi sunt et deinde sulci omnes consariendi herbaeque eximendae; mox uel stercus uel cinis iniciendus, ut tota hieme sucus eius cum pluuiis manans ad radicem perueniat. uere deinde prius quam coeperit germinare, capreolis, quod genus bicornis ferramenti est, terra commoueatur, ut et facilius stilus emicet et relaxata humo plenioris crassitudinis fiat radix.

47 Raphani radix bis anno recte seritur, Februario mense, cum uernum fructum expectamus, et Augusto mense circa Vulcanalia, cum maturum. sed haec satio sine dubio melior habetur. cura est eius, ut terra stercorata et subacta

1 conlocanda **S** ɔlocanda **A** collocanda **R**   humore **R**   2 asparagum **Sb** aspargũ **A** aspargum *uel* asp̱agum **R**   quem emiserunt **R** quẽ meminit tunc **S** quem meminit tc̃ **A**   3 uelleri (i *eras. et in* e *mut. m²*) **S**   4 uix adhuc ualidis teneris radiculis **p** uix adhuc teneris ualidis (uariis **d**) radiculis **R** adhuc teneris ualidis radiculis **SA**   tota sphongiola **b** tota sphongiola (*sed* s *postea add. ut uid.*) **S** tota phongiola **am** totis || phongiola **A** tota spongiola **R** tota spungia **p**   6 praefactae **S** prę̨fractę *uel* prefracte **bdgm** perfracte **a** p̃facte **A** p̃fate **cq**   angunt **S** agunt **AR** pangunt **p**   sphongiarum **ab** spongiarum **SAR**   7 et quasit nec patiuntur asparagũ **A**   *post* quasi *haud parua rasura* **S**   exsecant **a** paciuntur **S**   9 est *om.* **SA**   in semen submittenda est **cdgq** in semen summittenda **Sbmp** in semensã mittendum **A** in semensam mutenda **a**   11 scopiones *Gesnerus:* scorpiones **SAR**   14 cum **SA** *om.* **R**   15 uero **A**   16 commoueantur **SA**   17 relaxata **a** relaxat **A** (a *add. s. u. m²*) **S** relaxa **R**   19 raphani *et* recte *om.* **A**   21 maturũ **SA** maturius **R**

obruatur; post ubi ceperit aliquod incrementum, subinde aggeretur. nam si super terram emerserit, dura et fungosa fiet.

Cucumis et cucurbita, cum copia est aquae, minorem 48 curam desiderant; nam plurimum iuuantur umore. sin autem sicco loco seri debuerint, quo rigationem ministrare non expediat, mense Februario sesquipedali altitudine fossa facienda est. post Idus deinde Martias, quasi tertia pars altitudinis sulci stramentis inditis tegenda, mox stercorata terra usque in dimidium sulcum adgerenda, positisque seminibus tam diu est aqua praebenda, donec enascantur, atque ubi conualescere coeperint, adiecta humo incrementa eorum prosequenda sunt, donec sulcus coaequetur; sic exculta semina sine rigatione tota aestate satis ualebunt fructumque iucundioris saporis quam rigua praebebunt. aquosis autem locis primo quoque tempore, non tamen 49 ante Kalendas Martias semen ponendum est, ut differri possit aequinoctio confecto, idque de media parte cucurbitae semen inuerso cacumine ponito, ut fiat incrementi uastioris; nam sunt ad usum uasorum satis idoneae, sicut Alexandrinae cucurbitae, cum exaruerunt. at si esculentae merci praeparabis, 50 recto cacumine de collo cucurbitae sumptum semen serendum erit, quo prolixior et tenuior fructus eius enascatur, qui scilicet maius aeris inuenit pretium. sed custodiendum est, ut quam minime ad eum locum, in quo uel cucumeres aut curcurbitae

5 umore **S** umores **A** humore **R** 6 rigationem **d** rigatione **SR** rigatiot ne **A** ministrari **p** 7 sexquipedali **AR** fossa facienda est **S** fossa facienda s̃t **A** fosse faciende sunt **R** 8 mar̃t **SA** mart. *uel* martias **R** 10 adgerenda **S** aggerenda **Ad** aggeranda **R** positesq; **A** 11 enascatur **SA** 13 sĩc **A** 15 iocundioris **a** 16 tempo **A** 17 mãr **S** mãrt **A** mart. *uel* martias **R** differri **a** differre **SA** deferri **R** 18 confecto aequinoctio **S** 19 ponjto (nj *scr. m*² *in ras.*) **S** 21 exaruerunt **R** (ar *in ras. scr. m*²) **S** exharuer̃t **A** exarruerunt **d** at **R** ac **SA** 23 quo **S** qđ **A** q *uel* quod **R** 23 enascatur **R** nascatur **SA** scilicet **R** si licet **SA** 24 acris **c** pretiã **A** 25 locum *om.* **SA** cucumeres *scripsi:* cucumeris **SA** cucumis **R**

consitae sunt, mulier admittatur. nam fere contactu eius languescunt incrementa uirentium. si uero etiam in menstruis
51 fuerit, uisu quoque suo nouellos fetus necabit. cucumis tener et iucundissimus fit, si, ante quam seras, semen eius lacte maceres. nonnulli etiam quo dulcior exsistat, aqua mulsa idem faciunt. sed qui praematurum fructum cucumeris habere uolet, confecta bruma stercoratam terram inditam cophinis obferat modicumque praebeat umorem. deinde cum enata semina fuerint, tepidis diebus et insolatis iuxta aedificium sub diuo ponat, ita ut ab omni adflatu protegantur. ceterum frigoribus ac tempestatibus sub tectum referat idque tam diu faciat, dum aequinoctium uernum confiat. postea totos cophinos demittat in terram;
52 sic enim praecoquem fructum habebit. possunt etiam, si sit operae pretium, uasis maioribus rotulae subici, quo minore labore producantur et rursus intra tecta recipiantur. sed nihilo minus specularibus integi debebunt, ut etiam
53 frigoribus serenis diebus tuto producantur ad solem. hac ratione fere toto anno Tiberio Caesari cucumis praebebatur. nos autem leuiore opera istud fieri apud Aegyptiae gentis Bolum Mendesium legimus, qui praecipit aprico et stercoroso loco alternis ordinibus ferulas, alternis rubos in hortis consitas habere; deinde eas confecto aequinoctio paululo infra terram secare et ligneo stilo laxatis uel rubi

2 urentiũ **S** 3 uisu **R** uiso **A** (u *sup.* o *scr.* m^2) **S** uisa **b** necabit **R** nacauit (a *in* æ *mut.* m^2) **S** negauit **A** negabit **a** 4 iucundissimus **R** iucundissimis **S** iocundissimis **A** iocundissimus **a** 5 existat **SAR** 8 obferat **m** offerat **SAab** obserat **cdgpq** humorem **R** 10 afflatu **R** 11 a (c *s. u. adscr.* m^2) **S** 13 confiat **SAb** conficiat **R** 14 possint **S** 17 integi debebunt ut **R** inintegi debebuntur **S** inintegi debebt̃ ut **A** intus integi debebunt ut **a** ui integi debebunt ut **d** 18 serens (i *sup.* ns *scr. m. rec.*) **A** 20 istut (t *in* d *mut.* m^2) **S** aput **S** 21 uolum mendisiũ **A** uolumendesiũ **S** uolunum mendesium **a** populum mendensium **R** pracit aprico **A** 22 robos (u *sup. pr.* o *scr.* m^2) **S** 23 consitas (itas *in ras.*) **S** eas **R** ex **SA** 24 paululo **S** paululũ **A** paululum **R** pabulum **b** lineo **A** (g *sup.* in *scr.* m^2) **S**

uel ferulae medullis stercus inmittere atque ita semina cucumeris inserere, quae scilicet incremento suo coeant rubis et ferulis (namque non sua, sed quasi materna radice aluntur); sic insitam stirpem frigoribus quoque cucumeris praebere fructum. satio secunda eius seminis fere Quinquatribus obseruatur.

Capparis plurimis prouinciis sua sponte noualibus 54 nascitur. sed quibus locis eius inopia est, si serenda fuerit, siccum locum desiderabit, isque debebit ante circumdari fossula, quae repleatur lapidibus et calce uel Punico luto, ut sit quasi quaedam lorica, ne possint eam perrumpere praedicti seminis frutices, qui fere per totum agrum uagantur, nisi munimento aliquo prohibiti sunt. quod tamen 55 non tantum incommodum est (subinde enim possunt exstirpari) quantum quod noxium uirus habent sucoque suo sterile solum reddunt. cultu aut nullo aut leuissimo contenta est, quippe quae res etiam in desertis agris citra rustici operam conualescat. seritur utroque aequinoctio.

Cepina magis frequenter subactam postulat terram 56 quam altius conuersam. itaque ex Kalendis Nouembribus proscindi solum debet, ut hiemis frigoribus et gelicidiis putrescat, intermissisque quadraginta diebus tum demum iterari et interpositis uno ac uiginti diebus tertiari et protinus stercorari, mox bidentibus aequaliter perfossum in areas disponi deletis radicibus omnibus. deinde ad Ka- 57 lendas Februarias sereno die conueniat semina spargi; quibus aliquid satureiae semen intermiscendum erit, ut eam quoque habeamus. nam et uiridis esui est iucunda

1 inmittere **SAb** immittere **R** 2 sua |||| sed (suas & *scr. m. pr.*) **S** 3 materna **bmp** *s. u.* **d** macerata **SAR** 7 prouinciis (c *in* t *mut. m*²) **S** 12 p̃dicto (o *in* ɿ *mut. m*²) **S** 13 sunt **S** sī **A** sint **R** 14 exstirpari **A** extirpari **SA** 15 uires **A** 16 leuissimo **R** nouissimo **SAb** 18 conualescat **S** conualescit **AR** 20 nouembrib; **SA** nouēm. *uel.* nouembr. **R** 24 uidentibus **A** 25 disponi lectis (*in marg.* deletis) **b** disponi dilectus **S** dispondilectus **Aa** disponi delectis **p** dispõdi & deletis **d** 26 feƀr **S** fēb **A** febr. **R** 28 iocunda **a**

nec arida inutilis ad pulmentaria condienda. sed cepina uel saepius, certe non minus debet quam quater sariri. cuius si semen excipere uoles, capita maxima generis Ascalonii, quod est optimum, mense Februario disponito quaternorum uel etiam quinum digitorum spatiis distantia,
58 et cum coeperint uirere, ne minus ter consarito; deinde cum fecerint caulem, humilioribus quasi cantheriolis interpositis rigorem stilorum conseruato. nam nisi harundines transuersas in modum iugatae uineae crebre disposueris, thalli ceparum uentis prosternuntur totumque semen excutietur; quod scilicet non ante legendum est, quam cum maturescere coeperit coloremque nigrum habere. sed nec patiendum est, ut perarescat, ut totum decidat, uerum integri thalli uellendi sunt et sole siccandi.

59 Napus et rapa duas sationes habent et eandem culturam quam raphanus. melior est tamen satio mensis Augusti. iugerum agri quattuor sextarios seminis eorum poscit, sed ita ut radicis Syriacae super hanc mensuram
60 paulo plus quam heminam seminis recipiat. qui aestate ista seret, caueat, ne propter siccitates pulix adhuc tenera folia prorepentia consumat, idque ut uitetur, puluis, qui supra cameram inuenitur, uel etiam fuligo, quae supra focos tectis inhaeret, conligi debet; deinde pridie quam satio fiat, conmisceri cum seminibus et aqua conspargi, ut tota nocte sucum trahat. nam sic macerata postero die

1 at **A** (t *in* d *mut. m. rec.*) **S** plum̃taria **A** (lu *eras. et* ul *in ras. scr.*) **S** 4 dispositio **SA** 6 coeperit **SA** uirere **R** uiuere **S** uidere **A** 6 consarito **R** inconserito **SA** deinde **R** die in die **A** (*ult.* i *eras.*) **S** 7 canteriolis **R** cateriolis **A** chateriolis **S** 8 rigorem **p** rigoribus **SAR** 9 uinea **SA** 13 perharescat **S** ꝑharescat **A** 17 sestarios **S** 18 syriace **p** surice **R** urice **A** (a *sup.* i *scr.* m^2) **S** 19 hieminam **A** 20 pulix **Aw** (i *in* e *mut. m. a. uet.*) **S** culix **bkmpru** culex **cdq** cuelex **g** calix **a** 21 ꝑpentia **A** (ru *sup.* ꝑp *scr.* m^2) **S** prorepensia **a** id q̊q; **d** plus (u *et* i *superscr.* m^2) **S** pluis **A** puluis enim **d** 22 caram **A** (me *sup.* r *scr.* m^2) **S** fulico **A** 23 colligi **SAR** 24 commisceri **SAR** 25 totã **A**

recte obserentur. ueteres quidem auctores, ut Democritus, 61
praecipiunt semina omnia suco herbae, quae sedum ap-
pellatur, medicare eodemque remedio aduersus bestiolas
uti; quod uerum esse nos experientia docuit. sed frequen-
tius tamen, quoniam eius herbae larga non est facultas,
fuligine et puluere praedicto utimur satisque commode
tuemur his incolumitatem plantarum. rapae semina Hy- 62
ginus putat post trituram iacentibus adhuc in area paleis
inspargi debere, quoniam fiant laetiora capita, cum subia-
cens soli duritia non patiatur in altum descendere. nos
istud saepe frustra temptauimus; itaque sicut raphanum
et napum melius existimamus subacta terra obrui, seruant-
que adhuc antiquorum consuetudinem religiosiores agricolae,
qui cum ea serunt, precantur, ut et sibi et uicinis nascantur.
locis frigidis, ubi timor est, ne autumnalis satio hiemis 63
gelicidiis peruratur, harundinibus humiles cantherii fiunt uir-
gaeque et uirgis stramenta supra iaciuntur, et sic a pruinis
semina defenduntur. ubi uero apricis regionibus post plu-
uias noxia incesserunt animalia, quae a nobis appellantur
urucae, Graece autem κάμπαι nominantur, uel manu conligi
debent uel matutinis temporibus frutices holerum concuti.
sic enim dum adhuc torpent nocturno frigore, si deciderint,
non amplius in superiorem partem prorepunt. id tamen 64
superuacuum est facere, si ante sationem semina, uti iam

1 obserentur S obseruntur R (e *sup. pr.* u *m. rec.*) A obseruẽtur ad 2 precipunt (i *infra* p *add.* m^2) S 5 larga non est SA minus larga est R 6 fulinigine A pluere (u *sup.* pl m^2) S plure A 7 higinus S 8 paleas A 9 fiant S fiunt AR lætiora S letiora AR nastiora d cum. *om.* SA 10 solui SA patiatur SAa patitur R 11 rapharũ SA 12 obruit A seruantq; R seruaritque A (t *eras.*) S seruerunt a 13 consuetudine A 14 nascantur d nascatur SAR 15 est & ne S est b autumnalis satio p autumnali spatio SAR 16 gelicidis A (i *sup.* is *scr.* m^2) S perurantur SA cantheri S (humilescant heri) A cantherii R corinthii a cãtari d 17 iaciantur A 18 defendentur Aa 20 euruce a colligi SAR KAMIIAI S KaMIIaI A χαμπαι g *uulgo om. uac. sp. rel.* R 21 fructices a fructifices A

praedixi, suco herbae sedi macerata sunt. nihil enim sic medicatis nocent urucae. sed Democritus in eo libro, qui Graece inscribitur περὶ ἀντιπαθῶν, adfirmat has ipsas bestiolas enecari, si mulier, quae in menstruis est, solutis crinibus et nudo pede unamquamque aream ter circumeat; post hoc enim decidere omnes uermiculos et ita emori.

65 Hactenus praecipiendum existimaui de cultu hortorum et officiis uilici, quem quamuis instructum atque eruditum omni opere rustico esse oportere prima parte huius exordii censuerim, quoniam tamen plerumque euenit, ut eorum, quae didicerimus, memoria nos deficiat eaque saepius ex commentariis renouanda sint, omnium librorum meorum argumenta subieci, ut cum res exegisset, facile reperiri possit, quid in quoque quaerendum et qualiter quidque faciendum sit.

LIBER PRIMVS HAEC CONTINET:

praecepta quae sequantur qui rusticari uelint
qualiter dispositus fundus maxime probetur
quae praecipue inspiciendo agro, antequam ematur, notanda sint
de salubritate regionum
de aqua

2 nocent **SR** urent **A** 3 ΠΕΡΙΑΝΤΙΠΑΦΟΝ **S** ΠΕΡΑΝΤΙΠΑΤωΝ **A** περιαντιπσ| **g** *uulgo om. uac. sp. rel.* **R** affirmat **R** has **R** hos (a *superscr. m. rec.*) **A** (o *in* a *mut. m. rec.*) **S** 4 enectari **A** 6 uermiculas **Aa** 8 uillici **R** instructum atque *om.* **SA** 12 meo **A** 13 repperiri **A**

argumentorum conspectum hic in libri undecimi fine positum exhibent **SAcklqruwyμ** *sub "tabulae" nomine ante totum rei rusticae opus pos.* **a** *om.* **bgpsv** *om. uacuo spatio rel.* **m** (Tabula deficit *in uac. sp. scr.*) **d**

Liber primus haec continet *rubr. mai.* **SA**; *sic. sequ. quoque libr. titul.* Tabula libri primi Lucii Moderati Columelle rei rustice incipit feliciter et hec continet **a** 18 ꝑbetur **S** probetur **R** prebetur (o *sup. pr.* e *scr. m. rec.*) **A** 19 inspitiendo **μ** 20 sint *scripsi:* sunt **SAR**

de positione uillae
de officiis patris familiae
de pecore et pecorum magistris
qualis corporaturae mancipia cuique operi contribuenda sint

LIBER SECVNDVS REI RVSTICAE SEMENTIVVS:

terram nec senescere nec fatigari si stercores
quot sint genera terrae
quot deinde species generibus subiungantur
quod solum maxime probetur
quem ad modum siluestris locus excolatur et aruum fiat
quem ad modum pinguis et frumentarius ager dinoscatur
quae sequenda quaeque uitanda sint in proscindendo solo
quem ad modum ab opere disiuncti boues curari debeant
quibus temporibus quidque genus soli proscindendum et iterandum sit
quem ad modum frumentarius ager stercorandus sit
de seminum generibus
de temporibus sationum
quantum cuique seminis in iugerum adiciendum
quem ad modum emendetur salsa et uliginosa terra
quem ad modum ad sementem frumenta sint eligenda
quem ad modum iacta sementi frumenta colenda sint
de sartione
de runcatione

4 contribuenda sint **S** contribuenda sunt **AR** 6 Tabula libri secundi Lucii Moderati Columelle hec continet **a**; *cod. mod. sequ. libr. tit. sign.* sementibus **SAR** 7 si stercores *scripsi:* si sceeres (*pr.* c *in* t *mut.* m^2) **S** *om.* **AR** (*in arg. ante l. II*: si stercora **S** si stercoretur **A** m^2 *in* **S**) 8 quot **R** quod **SA**; *sic postea fere semper* 9 in quod deinde **SA** in quot deinde **aμ** subiugantur **Scqμ** 10 soli *om.* **AR** 17 frumentarius ager stercorandus **R** frumentarius ager stercorandum **a** frum̃tarium agrũ stercorandus **S** frumentariũ agrũ stercorandum **Aμ** 18 De minum generibus **Aμ** (se *ante* mi *s. u.* m^2) **S** 20 aditiendum **μ** 21 emendatur **Acq** 22 ad *s. u. ante* sementem **S** 23 colantur **S**

quod solum cuique legumini conueniat
quem ad modum et quot operis iugerum quodque frumentorum et leguminum colatur
pro modo cuiusque agri quot operae desiderentur
quae legumina agris prosint quaeque noceant
de generibus stercoris
quibus temporibus agri proscindendi sint
quem ad modum ex aruo prata fiant
quem ad modum facta prata colantur
quem ad modum succisum faenum tractari et condi debeat
de area constituenda
de messe facienda
quo modo araturae fieri debeant
quae per ferias liceat agricolis et quae non liceat facere

LIBER TERTIVS REI RVSTICAE SVRCVLARIS PRIOR:

quod genus uitis conueniat cuique solo et statu caeli
quae uites suburbanis regionibus ad escam conserendae

4 qδ //// operae **S** qδ ꝑ ea **AR** 7 proscindendi sunt **SAR** 8 aruo **R** arbo **A** (b *in* u *mut.* *m*[2]) **S** 10 succisū **S** succis ut **A**μ succis et **a** succis **R**

15 *sequitur in codicibus argumentum ad librum de arboribus qui uocatur spectans:* Liber tertius phyteuticus surcularis (*rubr. mai.* **SA**). de uitiario faciendo. qualia semina (et semina **A**) et quando legas. quemadmodum semina legas. de malleolis. de uineis constituendis. de generibus uinearum. quem ad modum uites coli debeant. De resecanda uetere uinea (uinea uetera *transpos. signo postea pos.* **S**) et propaganda. de propagatione. de insitione. infructuosas uites fecundas facere. ut uua acinorum genera complura habeat. uineam quo modo putes. de fossura. de pampinatione. ne rubigo uineā uexet (uex̄ **S**). ne formica uitem ascendat (excecat **A**μ exsecat **R**). ne sorices (surices *m. pr. in* **A**) uuas comedant. de arbustis. de olíueto. de pomario constituendo. de scrobibus faciendis. quo modo semina legas. quando ficus serenda sit. de ceteris pomis. de seminario faciendo. de insitione. oliuam fico inserere. de cytiso (cytisso **A**). de salice et genista (genesta **A**). de harundine. de uiola. de rosa.

quae in codd. sequuntur librorum numeri quartus, quintus, sextus *c. q. s. in* tertius, quartus, quintus *c. q. s. correxi*

rei *in tit. om.* **SA** 17 statu **SAa** statui **R**

quae uites diffusionis causa deponendae
nomina et qualitates minus aut magis generosarum uitium
disputationem, qua conligitur nihil magis rusticis expedire quam uineas colere
quantum debeat agricola ex disposito malleolo recidere
quantum in singula iugera facere uini
quot iugera debeat unus uinitor colere
quo modo amineas uites feraces facias
quae spectandae sint qualitates in eo solo, quod uineis destinaueris
quo modo terra pastinetur
quot modis uitis ponatur aut in prouinciis aut in Italia
meliorem esse pastinato solo positionem quam in nouali factis scrobibus aut sulcis
quae mensura pastinandi soli uineis abunde sit
quem ad modum et quibus temporibus conserenda sit uitis
quae obseruare debeat qui uitem conserit
contra Iulii Attici positionem, quae contortum malleolum ponit
quam longus esse debeat malleolus
quot genera uitium ponenda sint
utrum distinctis uitium generibus horti conserendi sint an consemineae uineae faciundae

LIBER QVARTVS REI RVSTICAE SVRCVLARIS SECVNDVS:

contra opinionem Attici et Celsi non esse satis altos scrobes bipedaneos uineaticis seminibus
non oportere unius uiuiradicis materiis duos palos uestire,

2 magis gerosarũ (ne *sup.* er *scr.* m^2) **S** magis rosarum **A** 3 colligitur **SAR** 4 collere **A** 8 ãmineas **A** ãmineas *uel* ammineas **R** 9 in eo loco **R** 12 ꝓuincis **S** 14 fictis **A** siccis **a** 16 conserenda sit uitis **R** conserenda sit//'**S** conserendas istis **A** 22 conserendi **R** conserendae **SA** 23 faciundę **S** faciendae **A** faciende **R** 28 uiuiradices **A**μ materi s **S**

sed singula semina singulis adminiculis esse contribuenda
nouam constitutionem uineae, nisi magna et adsidua cura adiuuetur, celeriter interire
prosterni uitem in scrobe et recuruatam usque ab imo solo rectam calamo adplicari oportere
a consitione omnibus mensibus diligenter fodiendum esse
non esse conmittendum, ut in nouella uinea herbae nascantur
ita pampinandas esse uiuiradices, ut ad unam materiam redigantur
eandem pampinationem malleolis adhibendam
tempestiuam pampinationem esse, quae ita tenera est, ut digito palmites facile deiciantur
non oportere per aestatem falce pampinos adnotare
per autumnum ablaqueandum esse utique primo quinquennio
nouellam uineam ante brumam coaequandam
ablaqueata uinea quem ad modum aestiuae ridiculae amputentur
quem ad modum nouella uinea putetur
quod sit optimum tempus putandi
quo modo malleolus resecandus sit
quem ad modum uitis adliganda sit
quem ad modum pampinanda sit uinea
quam alte cantherius leuandus sit
quem ad modum malleolis iugum inponendum sit
quem ad modum nouella uinea frequentanda et propagines faciendae sint

3 assidua **R** 5 in scrobem **R** recurua///tam **S** ab imo *uel* ab uno **R** ad uimo **A** ad///imo **S** 6 calamo **S** calore **AR** adplicare cq applicari **SAR** adplicari μ 8 committendum **SAR** 11 panpinationem **A** 14 panpinus **A** 15 quinquannio *m. pr. in* **A** 16 bruma **A** 17 estiua **AR** redicule **AR** 19 putetur a putentur **AR** (n *postea del.*) **S** 21 resecandus sit *scripsi:* resecandus est **SAR** 22 adliganda μ alliganda **SAR** 24 quam alte cantherius **Sa** quam alterius (canthe *superscr. m. rec.*) **A** qualiter uel quem alte cantherius **R** quam alter cantherius μ 25 palleolis **A** imponendum **R** 26 uineę afrequentanda **S**

quo tempore et cuius aetatis uiuiradix transferenda sit
quem ad modum ex harundinibus iugum faciendum sit
quem ad modum in hortulos uineae diuidendae sint
quem ad modum ueteraneae uineae restituantur
quem ad modum eaedem putentur quaeque bonus uinitor in constituenda uinea aut uitare aut sequi debeat
quem ad modum pampinari debeat
quot fossuris excoli
de inserendis tuendisque uineis
de salictis faciendis
de genistis conserendis
de harundinetis
de castanietis

LIBER QVINTVS REI RVSTICAE SVRCVLARIS TERTIVS:

quem ad modum datas formas agrorum metiri debeas
quotena semina iugerum in ternos pedes ac deinde usque in denos disposita recipiat
culturas prouincialium uinearum
de ulmariis faciendis
de seminariis oliuarum faciendis
de ordinando arbusto et quae sit eius cultura
de cultu oliuetorum
de arboribus pomiferis
de insitionibus arborum
de cytiso

1 sit **SA** 3 diuidene (d *sup.* ne *scr.* m^2) **S** diuidenae (a *postea exp.*) **A** diuidenda **a** 5 eandem **A** 6 constituenda uinea [illegible] aut uitare at (u *superscr.* m^2) sequi **S** constituendae uitare uineam adsequi **μ** constituende uitare uineã atsequi **A** constituende uineam ac (ac *postea exp.*) uitare ac sequi **a** constituenda uinea uitare aut assequi **R** 7 panpinari **A** 11 genestis **SAμ**

18 recipias **S** 20 ulmaris **Aa** 22 et *post* arbusto *om.* **Aμ** 26 quytiso **S**

LIBER SEXTVS REI RVSTICAE ΚΤΗΝΙΚΟΣ:

de bobus probandis
de bobus domandis
de cura et cibariis eorum
uitia boum et medicinas
de tauris
de uaccis
de castratione boum
de equis
medicinas eorum
de mulis
medicinas mularum

LIBER SEPTIMVS REI RVSTICAE DE PECORE MINVTO:

de minore asello
de ouibus emendis tuendisque
de arietibus eligendis
de ouibus tectis
medicinas pecoris ouilli
de officio pastorum
de capris
medicinas earum
de caseo
de subus
medicinas eorum
de castratione
de canibus
medicinas eorum

1 ΚΤΗΝΙΚΟϹ **SA** *om.* **R** 2 *uerba* de bobus probandis — de castratione boum *om.* **SAaruwyμ** *exhibent* **ckq** 5 et medicinas *scripsi*: et medicine **ckq** 6 thauris **cq** 9 de equis **S** de aequis **A** 10 eorum **R** earum **SA** de medicinis equorum **cdq** 12 medicine mularum **cdq**

19 obilli (b *in* u *mut.* m^2) **S** 21 de capris **R** de caparis **A** (a *postea del.*) **S** 25 earum **Saμ**

LIBER OCTAVVS REI RVSTICAE DE VILLATICIS PASTIONIBVS LIBER PRIMVS:

de cohortalibus gallinis nutriendis et gallinariis constituendis
de seruandis ouis
de gallinis farciendis
de columbis et palumbis farciendis
de columbariis constituendis
de turturibus
de turdis
de pauonibus
de Numidicis et rusticis gallinis
de anseribus
de anatibus et quercedulis
de piscinis faciendis et piscibus alendis

LIBER NONVS REI RVSTICAE DE VILLATICIS PASTIONIBUS LIBER SECVNDVS MACELLARIVS ET APIARIVS:

de uiuariis faciendis et includendis pecudibus feris
de apibus
quot genera sunt apium et quod ex his optimum genus
quales pabulationes et qui situs pastionum apium esse debeat
de sedibus apium eligendis
de uasis aluorum probandis
quem ad modum alui conlocandae sint
de conparandis apibus
quem ad modum siluestria examina capiantur

3 de chortalibus **S** de pecortalibus (pe *exp. et* hor *sup.* cor *scr. m. rec.*) **A** 6 faciendis (r *sup.* ac *scr.* m^2) **S** 14 anetib; **A** 19 de *in tit. om.* **A** 22 fabulationes **S** apium **R** aptus **SA** 24 sedibus **S** sepibus **AR** 26 conlocandi **SA**μ collocandi **R** 27 conparandis **A** comparandis **SR** 28 siluestris **A** examen (*in* -ina *mut.* m^2) **S**

quem ad modum uernacula examina prodeuntia obseruentur et in aluos condantur

quem ad modum frequentandae sint alui, quae exigua habent examina

remedia morbo laborantium apium

quid quoque tempore faciant apes et per anni tempora quid earum curator facere debeat

de melle conficiendo et quem ad modum et quando castrari debeant alui

de cera facienda

LIBER DECIMVS REI RVSTICAE

carmen de cultu hortorum

LIBER VNDECIMVS HIC EST VILICVS ET HORTORVM.

1 examina *ante* prodeuntia *om.* **AR** 3 frequentanda **A** 5 quid *ante* quoque *om.* **SA**μ quod **cq** 13 utilicus *in tit.* **A**μ uillicus **R** 14 *sequuntur in codd., quibus argumentorum conspectus continetur, exceptis* **cq** *haec uerba, quorum prior pars ad librum sequentem altera ad librum de arboribus qui uocatur spectare uidentur:* Continet autem quae intra uillam agi debeant a muliere officio uilicationis (uilli- **R**) praeposita (prop- **A**). de conditurís uinorum. de custodia pomorum. et pleraque alia quae in oeconomicis libris praecipiuntur. Praeter hos duodecim libros singularis est (ei **R** et **r**) liber (*in* **S** *add. s. u. m*[2]) ad eprium (epirum **r**) marcellum de cultura uinearum et arborum. hic liber aliter (liberaliter **R**) quam indicem habet' (*sic* **SA**; habet **R**) inscriptus (*sic* **SA**; in scripturis *uel* inscripturis **R**).

LIBRARY
DEC 17 1968
UNIVERSITY OF TORONTO

COLLECTIO SCRIPTORVM VETERVM VPSALIENSIS

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

OPERA QVAE EXSTANT

RECENSVERVNT

VILELMVS LUNDSTRÖM

ÅKE JOSEPHSON
STEN HEDBERG

FASCICVLVS OCTAVVS
REI RVSTICAE LIBRVM DVODECIMVM
CONTINENS

VPSALIAE
ERANOS' FÖRLAG
MCMLXVIII

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER XII

RECENSVIT

STEN HEDBERG

VPSALIAE
TYPIS DESCR. ALMQVIST & WIKSELL SOC.
MCMLXVIII

Maiorem partem impensae praebuit

STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

PRAEFATIO

Fasciculus octauus atque ultimus huius editionis eodem tempore atque fasciculus tertius perfectus est. Quam ob rem superuacuum est hic ea omnia referre quae in praefatione fasciculi tertii dicuntur.

Verba aliquot ubicumque praebentur iisdem cum uariationibus a codicibus praebentur: scriba legem, quomodo ea uerba scribenda essent, habuisse nec scripturam exemplaris sui secutus esse uidetur. Ea uerba infra refero, ne in apparatu critico eaedem uariationes saepius citentur:

intellego, *neglego* et uerba ex iis deriuata a codice **R** sub forma *-lig-*praebentur.
quia: **A** notam habet, quae *qui* intellegi potest; **R** saepissime *qui* habet.
quoniam: **SA** notam *quō* habent, **R** *quom* uel *quoniam* praeter aliquot (wåzäcγ**bϱ**), qui *cum* habent.
sextarius : sestarius **S**.
uilica, *uilicus: uilli-* wåzäcqγ**b**lpϱçæ.
umor, *umidus* etc.: *hum-* ($\mathbf{A}^2$)**R**.
Praenomina a codicibus **S** et **A** integra praebentur; **R** litteram initialem habet.

Scribebam Upsaliae mense Martio a. MCMLXVIII.

Sten Hedberg

INDEX SIGLORUM

Litteris nigrioribus ei codices designantur qui plurimum ualent atque saepius citantur; ceteri tum tantum citantur cum per coniecturam textum bonum praebent pauci codices recentiores.

S = Sangermanensis, olim Petropolitanus 207, nunc Leninopolitanus Clas. Lat. F v 1
A = Ambrosianus L 85 sup.
b = Bibl. Brer. Mediol. A.D. XV,4
c = Caesenas Malatestianus, Plut. 24 sin. 2
d = Laurentianus, Conu. Suppr. 285
e = Scorialensis, R. I. 7
f = Mus. Brit., Add. 19903
h = Vindobonensis, Lat. 81 et 3144
j = Mus. Brit., Add. 17295
l = Lipsiensis, Bibl. uniuers., Rep. I, 13
m = Venetus, Marcianus 462
o = Vaticanus, Ottob. Lat. 1700
p = Laurentianus, Plut. 53,27
q = Laurentianus, Plut. 91 inf. 6
r = Vaticanus, Lat. 1525
t = Bononiensis, Bibl. uniuers., 2523
u = Vaticanus, Urbinas Lat. 260
w = Vaticanus, Lat. 1524
x = Gotoburgensis, Bibl. uniuers., Lat. 28
y = Vaticanus, Lat. 1527
z = Vindobonensis, Lat. 33
å = Mus. Brit., Lansdowne 833
ä = Parisinus, Lat. 6830 A
ü = Parisinus, Lat. 6830 C
æ = Laurentianus, Aedil. 168
ą = Mus. Brit., Arundel 81
ç = Valentinus, Bibl. uniuers., Lat. 651
ń = Neapolitanus, Lat. V A 6

^{1} = textus primus, qui aliquo modo et aliquando ab aliquo correctus est.
^{2} = textus secundus, qui in loco lectionis primae deletae uel non deletae scriptus est.

γ = consensus codicum xüt
λ = » » **mb**
ρ = » » **rń**
σ = » » **fρyç**
R = » » **hjλσ** uel omnium uel omnium praeter eos qui separatim laudantur

Ald. = Libri de re rustica M. Catonis lib. I, M. Terentii Varronis lib. III, L. Juni Moderati Columellae lib. XIII, Palladii lib. XIIII. [Ed. Jucundus Veronensis.] Venetiis in aedibus Aldi et Andr. soceri mense Maio 1514.

ALL = Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik ... Hrsg. von E. Wölfflin. Leipzig. Jahrg. 1(1884)–9(1893), Bd. 9–15 (1896–1908).

diss. = S. Hedberg, Contamination and interpolation. A study of the 15th century Columella manuscripts. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 4.) [Diss.] Uppsala 1968.

ed.pr. = Rei rusticae scriptores Cato, Terentius Varro, Columella et Palladius Rutilius. [Ed. Georgius Merula.] Venetiis 1472.

F.-H. = Lucius Iunius Moderatus Columella on agriculture. With a recension of the text and an English translation by E. S. Forster and Edward H. Heffner. (Loeb classical library. Latin authors.) II–III. Res rustica V–XII, De arboribus. London & Cambridge, Mass., 1954–1955.

Gesner = Scriptores rei rusticae ueteres Latini: Cato, Varro, Columella, Palladius, quibus nunc accedit Vegetius De mulo-medicina et Gargilii Martialis fragmentum, cum editionibus prope omnibus et mss. pluribus collati. Adiectae notae uirorum clariss. integrae tum editae tum ineditae et lexicon rei rusticae. Curante Jo. Matthia Gesnero. Lipsiae 1735.

Schn. = Scriptores rei rusticae ueteres Latini. Ex librorum scriptorum atque editorum fide et uirorum doctorum coniecturis correxit atque interpretum omnium collectis et excerptis commentariis suisque illustrauit Jo. Gottlob Schneider. T. I–IV. Lipsiae 1794–1796.

Urs. = Fulvius Ursinus, Notae ad M. Catonem, M. Varronem, L. Columellam de re rustica. Romae 1587.

Reliquos editores uel commentatores per apparatum et commentarium Gesneri et Schneideri cognoui.

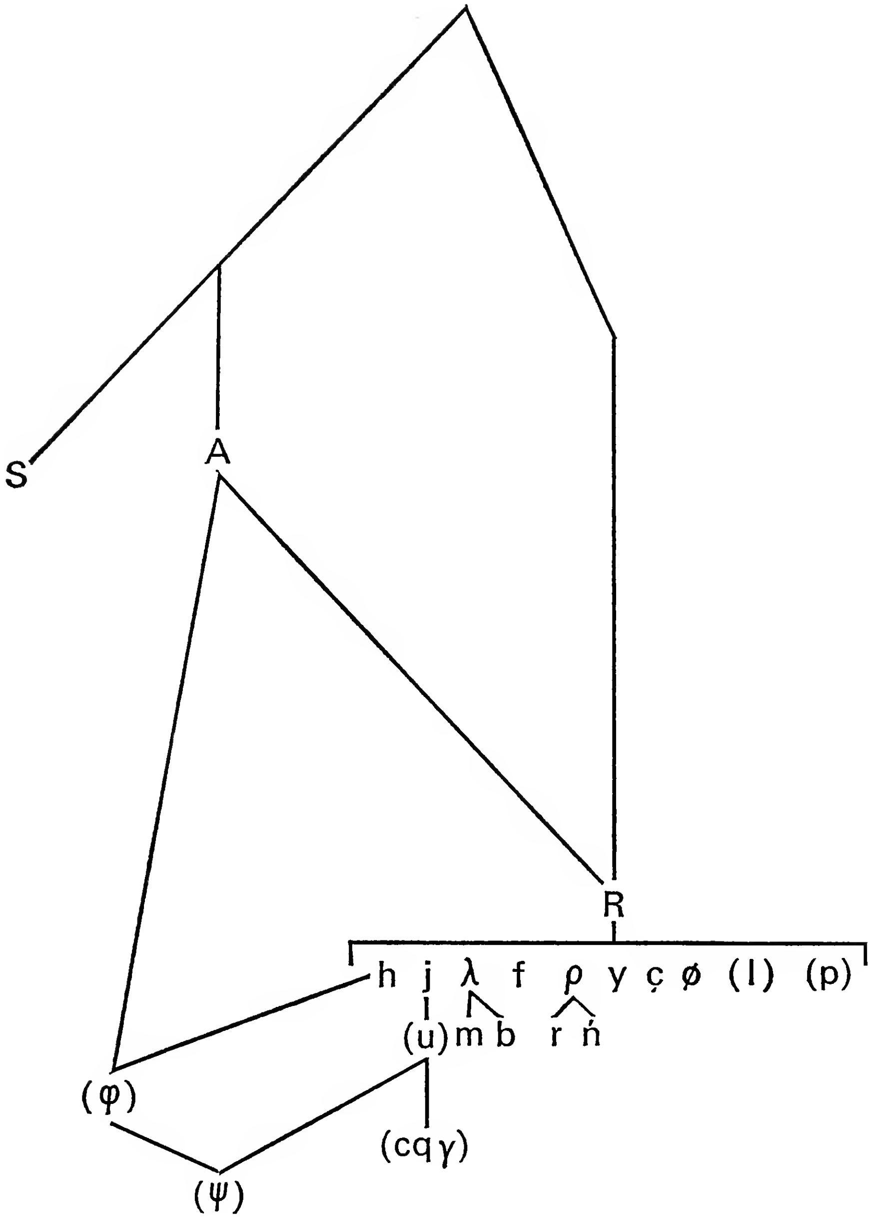
S
A
R
h j λ f ρ y ç ø (l) (p)
(u) m b r ń
(φ)
(cqγ)
(ψ)

L. IVNI MODERATI COLVMELLAE

REI RVSTICAE

LIBER DVODECIMVS

VILICA

LIBER DVODECIMVS HAEC CONTINET

I. Καθολικά curae domesticae, et praecepta, quae uilica exsequi debeat.
II. Quemadmodum tractare debeat penora cellarius.
III. Idem ipse quae et qualia uasa parare debeat penoribus et salgamis condiendis.
IV. Quemadmodum ex uino uapido acetum fiat.
V. Quemadmodum muria dura fiat.
VI. Quae per quattuor tempora anni herbae et quemadmodum condiantur.
VII. Oxygala quemadmodum fiat.
VIII. Pirorum et malorum ceterorumque pomorum compositio.
IX. Aquae marinae et aquae dulcis cocturas.
X. Compositiones, quibus uina condiantur.
XI. Curationem uini.
XII. De mella et aqua mulsa facienda.
XIII. De caseo in usus domesticos seruando.
XIV. De malis et piris in sole siccandis.
XV. De ficis aridis.
XVI. De uuis passis faciendis.
XVII. De aceto ficulneo faciendo.
XVIII. Quae uindemiae praeparanda sint.
XIX. De compluribus generibus conditurarum, quibus uinum confirmatur.
XX. De passo faciendo.
XXI. De sapa coquenda.

Titulus: L (Liber **Ahjσ**) Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber tertius decimus. Vilica (Vilicae **S**). Liber tertius decimus haec continet **SAhjσ** *om.* **λ**

Argumentum: arg. om. **λ** – duodecimus *Ald.* tertius decimus **SAhjσ** – *numeros pr.* **Ajρy** – 1 καθολικα **SAjf** capitula **y** *om.* **hρς** – exequi **AR** – 4 diuino **A**¹ – uappido **S** apido **A**¹ auido **A**² – 5 uria **S**¹**A** – 9 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAhjσ** – condiuntur **S** – 11 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAhjσ** – 12 mella *scripsi* mel **SAhfyς** melle **ρ** mele **j** – 13 caseos **S** – 16 faciundis **R** – 17 acetu **A** – 19 uina **S** – confirmantur **S**² – 22 fruto **fρy** – 23 fruto **fρy** – Neapolitanam **Ahjfyς** – 25

XXII. De defruto faciendo.
XXIII. Item de defruto coquendo, quod quidam Neapolitanum uocant.
XXIV. Quemadmodum mustum infirmi generis ad uetustatem possit perduci.
XXV. Remedium languentis uini.
XXVI. Si quod animal in mustum ceciderit et interierit, quemadmodum mustum remedietur.
XXVII. Vinum scilliten quemadmodum facias.
XXVIII. Acetum scilliten quemadmodum fiat.
XXIX. Vinum absinthiten quemadmodum facias.
XXX. Vinum abrotoniten et hysopiten ceterarumque notarum facere.
XXXI. Vinum ex myrtis quemadmodum fiat.
XXXII. Lora quemadmodum fiat.
XXXIII. Caseus quemadmodum ex musto seruetur.
XXXIV. Uuae ollares quemadmodum conponantur.
XXXV. Mala granata quemadmodum seruentur.
XXXVI. Mala orbiculata, Cestiana, melimela ceteraque genera quemadmodum seruentur.
XXXVII. Inulae condituram.
XXXVIII. Oliuarum albarum et nigrarum condituras.
XXXIX. Sampsa quemadmodum fiat.
XL. Oleum quemadmodum fiat.
XLI. Gleucinum oleum quemadmodum conponatur.
XLII. Oleum ad unguenta quemadmodum facias.
XLIII. Rapa et napos quemadmodum condias.
XLIV. Sinape quemadmodum facias.
XLV. Holeris atri et siseris radicem quemadmodum condias.
XLVI. Moretum quemadmodum facias.
XLVII. Oxyporum quemadmodum conponas.

---

languientis **S** – uinum **SAhjyç** *post add.* Vinum dulce quemadmodum facias **f** – 26 *post* interierit *in duo diuis. pr.* **SAhjσ** – 27 scilliten **SA** scyllitem **jfç** scillitem **ρ** styllicem **y** – 28 scilliten **SA** scyllitem **jfç** scillitem **ρ** styllitem **y** – 29 absinthitem **hfç** absinthytem **j** absithitem **ń** absintheum **y** – 30 *post* hysopiten *in duo diuis. pr.* **Ahjσ** – hysopiten **S** chysopiten **A** hisopitem **hρ** hysopitem **jfç** thisopiten **y** – 31 murtys **j** murtis **σ** – 32 fiant **SA** – 34 collares **Ahρ** – 36 *om.* **Ah** – 37 *hoc et sequens in unum conscr.* **SAR** – conditarum **AR** – 38 aluarum **S** – 39 sanipsa **Afr**[2] – 42 *post add.* Salsinum quemadmodum facias **f** – 46 moretum **SAç** muretum **h** murtetum **jfry** mirtetum **ń**

1 Xenophon Atheniensis eo libro, Publi Siluine, qui Oeconomicus inscribitur, prodidit maritale coniugium sic comparatum esse natura, ut non solum iucundissima, uerum etiam utilissima uitae societas iniretur: nam primum, quod etiam Cicero ait, ne genus humanum temporis longinquitate occideret, propter hoc marem cum femina esse coniunctum, deinde, ut ex hac eadem societate mortalibus adiutoria senectutis nec minus propugnacula praeparentur. *2* tum etiam, cum uictus et cultus humanus non, uti feris, in propatulo ac siluestribus locis sed domi sub tecto adcurandus erat, necessarium fuit alterutrum foris et sub diuo esse, qui labore et industria compararet, quae tectis reconderentur — siquidem uel rusticari uel nauigare uel etiam genere alio negotiari necesse erat, ut aliquas facultates adquireremus. *3* cum uero paratae res sub tectum essent congestae, alium esse oportuit, qui et inlatas custodiret et ea conficeret opera, quae domi deberent administrari: nam et fruges ceteraque alimenta terrestria indigebant tecti, et ouium ceterarumque pecudum fetus atque fructus clauso custodiendi erant nec minus reliqua utensilia, quibus aut alitur hominum genus aut etiam excolitur.

4 Quare, cum et operam et diligentiam desiderarent ea, quae proposuimus, nec exigua cura foris adquirerentur, quae domi custodiri oporteret, iure, ut dixi, natura comparata est [opera] mulieris ad domesticam diligentiam, uiri autem ad exercitationem forensem et

---

pf.: 4–44 *Xen. oec. 7,18–28*

---

pf: 1 eoconomicus **Ahjy** aeconomicus **mfρç** iconomicus **b** – 4 iniretur *bis* **A** – nam primum *Schn.* iam pridem **SAR** – 5 temporis *om.* **A** – longiquitate **A** – occiderit **AR** – 8 cum **SAjλρ** quom **hfy** quoniam **ç** – 10 adcurandum **SA** – erit **A** – 11 duo **S**^{1} – 14 negotiatori **A** – 15 atquireremus **SA** adquereremus **h** adquiremus **b** – paretae **h**^{1} partae **h**^{2}**jλr**^{2}**y**^{2} parte ratae **f** – 17 et *om.* **A** – ea **SA** cetera **R** – 19 tecto **R** – 20 custodienda **R** – 21 aut *om.* **SA** – 23 desiderarent **λy**^{2}**ç** desideraret **Sjf** considerarent **Ahb**^{1}**ńy**^{1} desiderarent uel considerarent **r** – 24 ne **Ahλfryç** – atquirerentur **SA** – 26 *ante* natura *add.* a **R** – opera **SAR** *om.*

extraneam; itaque uiro calores et frigora perpetienda, tum etiam itinera et labores pacis ac belli, id est rusticationis et militarium stipendiorum, deus tribuit. *5* mulieri deinceps, quod omnibus his rebus eam fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit, et, quoniam hunc sexum custodiae et diligentiae adsignauerat, idcirco timidiorem reddidit quam uirilem; nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. *6* quod autem necesse erat foris et in aperto uictum quaerentibus nonnunquam iniuriam propulsare, idcirco uirum quam mulierem fecit audaciorem; quia uero partis opibus aeque fuit opus memoria et diligentia, non minorem feminae quam uiro earum rerum tribuit possessionem; tum etiam, quod simplex natura non omnis res commodas amplecti ualebat, idcirco alterum alterius indigere uoluit, quoniam, quod alteri deest, praesto plerumque est alteri.

7 Haec in Oeconomico Xenophon et deinde Cicero, qui eum Latinae consuetudini tradidit, non inutiliter disseruerunt; nam et apud Graecos et mox apud Romanos usque in patrum nostrorum memoriam fere domesticus labor matronalis fuit, tamquam ad requiem forensium exercitationum, omni cura deposita, patribus familias intra domesticos penatis se recipientibus. erat enim summa reuerentia cum concordia et diligentia mixta, flagrabatque mulier pulcherrima diligentiae aemulatione studens negotia uiri cura sua maiora atque meliora reddere. *8* nihil conspiciebatur in domo diuiduum, nihil, quod aut maritus aut femina proprium esse iuris sui diceret, sed in commune conspirabatur ab utroque, ut cum forensibus negotiis matronalis industria rationem parem faceret. itaque ne uilici quidem aut uilicae magna erat opera, cum ipsi domini cotidie negotia sua reuiserent atque administrarent. *9* nunc uero, cum

---

e – 30 stipendierum **S**^{1} stipendiarum **S**^{2}**A** – deus tribuit **S**^{2} de usu tribuit **S**^{1}**A** distribuit **R** – 32 inhabitabilem **A** – 33 custodia **SA** – 34 rcddidit **S**^{1} – 35 confert ad **S**^{2}**R** confert at **S**^{1} conferat **A** – 38 facit **A** – 39 uiro **SA** – opus **SR** opibus **A** – memoriam **SA** – 42 ualebat **t**^{2} uolebat **SAR** – 43 uolui **A** – quoniam quod **R** quod quia **SA** – 44 deest **R** id est **SA** – 45 oecomico **A**^{1} aeconomico **hλρç** eoconomico **j** – et *om.* **SA** – 46 non **R** quod **SA** – 47 apud (*ante* Romanos) **SR** aput **A** – 48 domesticos **A**^{1} – 49 forentium **SA** – deposito **A** – 50 familiis **SA** – penates **S**^{2}**jń** – 51 cordia **A** – 52 diligentiae *om.* **SA** – aemulationes **SA** – sua *om.* **R** – 54 iuri *uel* uiri **Aλ** – 55 conspirabatur **fr**^{2}**y**^{2}**ç** conspiciebatur **SAhjλρy**^{1} – utraque **SA** – 57 quotidie **jλρyç** – 58 adque **S**^{1} – *ante* nunc *rubr.* De luxu

pleraeque sic luxu et inertia diffluant, ut ne lanificii quidem curam suscipere dignentur, sed domi confectae uestes fastidio sint, peruersaque cupidine maxime placeant, quae grandi pecunia et paene totis censibus redimuntur, nihil mirum est easdem ruris et instrumentorum agrestium cura grauari sordidissimumque negotium ducere paucorum dierum in uilla moram.

10 Quam ob causam, cum in totum non solum exoleuerit sed etiam occiderit uetus ille matrum familiarum mos Sabinarum atque Romanarum, necessaria inrepsit uilicae cura, quae tueretur officia matronae, quoniam et uilici quoque successerunt in locum dominorum, qui quondam, prisca consuetudine, non solum coluerant sed habitauerant rura. uerum ne uidear intempestiue censorium opus obiurgandis moribus nostrorum temporum suscepisse, iam nunc officia uilicae persequar.

1 Praecepta, quae uilica exsequi debeat

1 Ea porro, ut institutum ordinem teneamus, quem priore uolumine inchoauimus, iuuenis esse debet, id est non nimium puella, propter easdem causas, quas de aetate uilici rettulimus, integrae quoque ualitudinis, nec foedi habitus nec rursus pulcherrima; nam inlibatum robur et uigiliis et aliis sufficiet laboribus. foeditas fastidiosum, nimia species desidiosum faciet eius contubernalem; *2* itaque curandum est, ut nec uagum uilicum et auersum a contubernio suo habeamus nec rursus intra tecta desidem et complexibus adiacentem feminae.

Sed nec haec tantum, quae diximus, in uilica custodienda sunt: *3* nam in primis considerandum erit, an a uino, ab escis, a superstitionibus, a somno, a uiris remotissima sit, et ut cura eam subeat,

---

1: *Cato agr. 143*

---

mulierum **SAhmfρyç** – 59 pleraque **SAλ** – defluant **j** diffluunt **hλρyç** – lanificiis **S** – 60 uectes **A**^{1} – 63 grauari sordidissimumque (sordis- **S**^{1}) **SR** grauisimumque **A** – 64 morari **R** – 65 exoleuerit **Ahjρyç** exsoluerit **Sf** exoluerit **λ** – 66 familiaru **S** – mos *om.* **A**^{1} – Sabinarum **SR** ossa binarum **A** – 67 Romanorum **Amrç**^{1} – 69 consuetudinem **S**^{1}**A** *ante* prisca *trp.* **A** – 70 inhabitauerant **S**^{2} – censurim **S** censuri **A**^{1} censori **A**^{2} consortium **j** – opus *om.* **SA** – 71 obiurgandibus **A**

1: 1 *pr.* **SAhλfryç** – uilicae **Amfry** – exequi **Ahλfyç** – 2 institutu **A** – quae **SA** – 4 uili **S**^{1}**A** – retulimus **SAhjmryç** – 5 ualetudinis **S**^{2}**Ajfy** – pulcherrimi **R** (*exc.* **h**^{1}) – contybernalem **S**^{1}**A** – 8 ulicum **S**^{1}**A**^{1} – aduersum **jmń** – a *om.* **AR** – contybernio **SA** – 9 deside **A** – 10 feminam **R** – 11 nec *om.* **A** – haec *om.* **S** – 13 curae an **SA** – 14 quid (*ante* meminisse) **S**^{2}**AR** quit **S**^{1} – quid (*ante*

quid meminisse, quid in posterum prospicere debeat, ut fere eum morem seruet, quem uilico praecepimus, quoniam pleraque similia esse debent in uiro atque femina; et tam malum uitare quam premium recte factorum sperare; tum elaborare, ut quam minimam operam uilicus intra tectum impendat, cui et primo mane cum familia prodeundum est et crepusculo peractis operibus fatigato redeundum. *4* nec tamen instituendo uilicam domesticarum rerum uilico remittimus curam, sed laborem eius adiutrice data leuamus. ceterum munia, quae domi capessuntur, non in totum muliebri officio relinquenda sunt, sed ita deleganda ei, ut identidem oculis uilici custodiantur; sic enim diligentior erit uilica, si meminerit ibi esse, cui frequenter ratio reddenda sit.

5 Ea porro persuasissimum habere debebit aut in totum aut certe plurimum domi se morari oportere; tunc, quibus aliquid in agro faciendum erit seruis, eo⟨s⟩ foras emittere, quibus autem in uilla quid agendum uidebitur, eos intra parietes continere atque animaduertere, ne diurna cessando frustrentur opera; quae domum autem inferuntur, diligenter inspicere, ne delibata sint, et ita explorata atque inuiolata recipere; tum separare, quae consumenda sunt, et, quae superfieri possunt, custodire, ne sumptus annuus menstruus fiat. *6* tum, si quis ex familia coeperit aduersa ualitudine adfici, uidendum erit, ut is quam commodissime ministretur; nam ex eiusmodi cura nascitur beniuolentia nec minus obsequium; quin etiam fidelius quam prius seruire student, qui conualuerunt, cum est aegris adhibita diligentia.

2 *1* Post haec meminisse debebit, quae inferantur, ut idoneis et salubribus locis recondita[e] sine noxa permaneant. nihil enim magis curandum est quam praeparare, ubi quidque reponatur, et unde, cum opus sit, promatur. ea loca qualia esse debeant, et primo uolumine, cum uillam constitueremus, et undecimo, cum de uilico dispu-

2: *Cato agr. 143*

in) **S²AR** quit **S¹** – fere eum **SR** ferum **A** – 19 et *om.* **A¹** – 22 capescenda **R** – in **AR** it **S¹** id **S²** – 23 deligenda **A¹** deliganda **A²** delegenda **jλ** – 24 uilica ... ibi *om.* **SA** – ratio frequenter **R** – 26 ea **AR** e **S** – 27 memorari **R** – 28 eos **ü²** eo **SAR** – 30 cessendo **SA** – frustentur **hjmf** – 33 annus **SAh¹f** – 34 ualetudine **jmfy** – 35 his **AR**

2: 2 recondita **ütp** reconditae (-dereitae **f¹**) **R** *om.* **SA** – 3 quitque **S¹** – unde *om.* **SA** – 4 *ante* primo *add.* in **R** – 5 *ante* undecimo *add.* in **R** – uilico **SA** officio uilici **R** – 9 commodissimi **A¹** commodisim **A²** – 10 superlectilem **SA** – 14

taremus, iam dicta sunt. *2* sed ne nunc quidem demonstrare breuiter pigebit: nam quod est excelsissimum conclaue, pretiosissima uasa et uestem desiderat, quod denique horreum siccum atque aridum, frumentis habetur idoneum, quod frigidum, commodissime uinum custodit, quod bene inlustre, fragilem supellectilem atque ea postulat opera, quae multi luminis indigent. *3* praeparatis igitur receptaculis oportebit suo quidque loco generatim atque etiam specialiter nonnulla disponere, quo facilius, cum quid expostulabit usus, recipere possit. nam uetus est prouerbium: paupertatem certissimam esse, cum alicuius indigeat, uti eo non posse, quia ignoretur, ubi proiectum iaceat, quod desideratur. itaque in re familiari laboriosior est neglegentia quam diligentia.

4 Quis enim dubitet nihil esse pulchrius in omni ratione uitae dispositione atque ordine, quod etiam ludicris spectaculis licet saepe cognoscere: nam ubi chorus canentium non ad certos modos neque numeris praeeuntis magistri consensit, dissonum quiddam et tumultuosum audientibus canere uidetur; at ubi certis numeris ac pedibus uelut facta conspiratione consensit atque concinuit, ex eiusmodi uocum concordia non solum ipsis canentibus amicum quiddam et dulce resonat uerum etiam spectantes audientesque laetissima uoluptate permulcentur. *5* iam uero in exercitu neque miles neque imperator sine ordine ac dispositione quicquam ualet explicare, cum armatus inermem, eques peditem, plaustrum equitem, si sint permixti, confundant. haec eadem ratio praeparationis atque ordinis etiam in nauigiis plurimum ualet: nam ubi tempestas incessit et est rite disposita nauis, suo quidque ordine locatum armamentum sine trepidatione minister promit, cum est a gubernatore postulatum. *6* quod si tantum haec possunt uel in theatris uel in exercitibus uel etiam in nauigiis, nihil dubium est, quin cura uilicae ordinem dispositionemque rerum, quas reponit, desideret: nam et unumquidque facilius consideratur, cum est adsignatum suo loco, et, si quid forte abest, ipse uacuus locus admonet, ut, quod deest, requiratur; si quid uero curari aut concinnari oportet, facilius intel-

---

recipere **SAhjρy**[1]**ç** reperiri **λfy**[2] reperire **r**[2] – 15 indigeas **R** – uti **SR** ut **A** – 16 in re **AR** rei **S** – 20 at **S**[1] – 21 preuntis **S**[1]**fç** praeceuntis **y** – 22 uidentur **S**[1] – ad **S**[1] – 23 continuit **S** – 27 ualeat **AR** – 28 perditem **SA** – equites **R** – 29 eadem **R** enim **SA** – 31 suo quidque **p** suo quitque **S** suoque quid (quod **h**[1]) **Ahλρy** suoque quidque **jfç** – 34 excitibus **S**[1] – 36 unumquidque **j** unumquitque **SA** unumquodque **hλσ** – consideratur **üp** consideratum **SAR** – 37 dees **SA** –

legitur, cum ordine suo recensetur. de quibus omnibus Marcus Cicero, auctoritatem Xenophontis secutus in Oeconomico, sic inducit ⟨I⟩schomachum sciscitanti Socrati narrantem:

3 *1* Praeparatis idoneis locis instrumentum et supellectilem distribuere coepimus. ac primum ea secreuimus, quibus ad res diuinas uti solemus, postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur, deinde ad ⟨bellum⟩ uirilem, item dierum sollemnium ornatum nec minus calciamenta utrique sexui conuenientia; tum iam seorsum arma ac tela separabantur et in altera parte, quibus ⟨ad⟩ lanificia utuntur, *2* post, quae ad cibum comparandum uasa adsolent, construebantur; inde, quae ad lauationem, quae ad exornationem, quae ad mensam cotidianam atque epulationem pertinent, exponebantur; postea ex his, quibus cotidie utimur, quod menstruum esset, seposuimus; annuum quoque in duas partes diuisimus: nam sic minus fallit, qui exitus futurus sit. *3* haec postquam omnia secreuimus, tum suo quaeque loco disposuimus. deinde, quibus cotidie seruuli utuntur, quae ad lanificia, quae ad cibaria coquenda et conficienda pertinent, haec ipsis, qui his uti solent, tradidimus et, ubi exponerent, demonstrauimus et, ut salua essent, praecepimus. *4* quibus autem ad dies festos et ad hospitum aduentum utimur et ad quaedam rara negotia, haec promo tradidimus et loca omnium demonstrauimus et ei omnia adnumerauimus

---

3: 1–27 *Xen. oec. 9,6–10*

---

39 recensentur **S** – 40 Xenofontis **S** Xenophontes **A** zenophontis **r** – secutus **Sρç** sequutus **hjλfy** *om.* **A** *ante* Xenophontis *trp.* **j** – oeconomico **fy** oeconomicos **SA** economico **hjbrç** oceonomico **m** eonomico **ń** – 41 Ischomachum **q** Schomachum **S** Scomachum **Ajbf** Stomachum **hńyç** Scomacum **m** Schomacum **r**

3: 1 superlectilem **SA** – 5 bellum *add. Schottus, om.* **SAR** – solemnium **R** – 7 seperabantur **h**[2] preparabunt **λ** preparabantur **fńy**[2] separabuntur uel preparabrabantur **r** *om.* **h**[1] – 8 ad **ç** *om.* **SAR** – 9 *post* uasa *add.* ut **A**[2]**R** – 11 quotidianam **R** – 12 quotidie **jλσ** – 13 menstrum **S** – posuimus **A** – annum **AR** – 14 ducas **A** – diuisas **A** – 16 quotidie **hjσ** quottidie **λ** – 17 ad (*ante* lanificia *et ante* cibaria) **S**[2]**AR** at **S**[1] – 18 conficiendo **A** – ipsis qui his **SA** ipsa quibus **j** ipsa quis **hλfńy** ipsa qui **r** ipsa qui iis **ç** – 19 exponerent **SA** ea ponerent **R** – 21 ad (*ante* quaedam) **SR** at **A** – 22 promo *Gesner* prima **S**[1] primo **S**[2]**AR** – 24 admonui-

atque adnumerata ipsi exscripsimus eumque monuimus, ut, quodcumque opus esset, sciret, unde daret, et meminisset atque adnotaret, quid et quando et cui dedisset, et cum recepisset, ut quidque suo loco reponeret.

5 Igitur haec nobis antiqui per ⟨I⟩schomachi personam praecepta industriae ac diligentiae tradiderunt, quae nunc nos uilicae demonstramus. nec tamen una eius esse cura debebit, ut clausa custodiat, quae tectis inlata receperit, sed subinde recognoscat atque consideret, ne aut supellex uestisue condita situ dilabatur aut fruges aliaue utensilia neglegentia desidiaque sua corrumpantur; *6* pluuiis uero diebus, uel cum frigoribus aut pruinis mulier sub dio rusticum opus obire non potuerit, ut ad lanificium reducatur praeparataeque sint et pectitae lanae, quo facilius iusta lanificio persequi atque exigere possit. nihil enim nocebit, si sibi atque actoribus et aliis in honore seruulis uestis domi confecta fuerit, quo minus patris familiae rationes onerentur.

7 Illud uero etiam in perpetuum custodiendum habebit, ut eos, qui foris rusticari debebunt, cum iam e uilla familia processerit, requirat, ac si quis, ut euenit, curam contubernalis eius intra tectum tergiuersans fefellerit, causam desidiae sciscitetur exploretque, utrum aduersa ualitudine inhibitus restiterit an pigritia delituerit, et, si compererit uel simulantem languorem, sine cunctatione in ualitudinarium deducat; praestat enim opere fatigatum sub custodia requiescere unum aut alterum diem quam pressum nimio labore ueram noxam concipere.

8 Denique uno loco quam minime oportebit eam consistere: neque enim sedentaria eius opera est, sed modo ad telam debebit accedere ac, si quid melius sciat, docere, si minus, addiscere ab eo, qui plus intellegat; modo eos, qui cibum familiae conficiunt, inuisere, tum etiam culinam et bubilia nec minus praesepia emundanda

---

mus **R** – 26 atnotaret S^1 – et (*ante* quando) *om.* A^1 – 27 quitque A^1 – 28 noui **A** – ab antiquis **R** – Ischomachi **q** Scomachi **SAhjλf** Schomachi **r** Scomathi **ń** Stomachi **yç** – 30 demonstrauimus **hλρ** – cura esse **R** – 32 suppellex **Amy** supplex **r** – aut (*ante* fruges) **SR** ut **A** – 33 aliaue **SR** aliquaue **A** – desidiaue **R** – 34 diuo **brç** – 36 iuxta **jλρ** – persequat quae S^1**A** – 37 si *om.* **A** – 38 seruolis **hfyç** – 40 ero S^1 – 41 forus A^1 – recesserit **A** – 44 ualetudine A^2**hfy** – dilituerit **A** – 45 et si compererit *om.* S^1 – 46 ualetudinarium A^2**hjfy** – 47 *post* pressum *add.* animum **mf**r^2y^2 – 50 at S^1A^1 – 52 cium S^1A^1 – 53 culina **SAjρy** – bouilia **SA** bublia **h** – praesepia emundanda S^2 praesepiae mundanda

curare; ualitudinaria quoque, uel si uacent ab inbecillis, identidem aperire et inmunditiis liberare, ut, cum res exegerit, bene ordinata et salubria languentibus praebeantur; *9* promis quoque et cellariis aliquid attendentibus aut metuentibus interuenire, nec minus interesse pastoribus in stabulis fructum cogentibus aut [ut] fetus ouium aliarumue pecudum subrumantibus; tonsuris uero earum utique interesse et lanas diligenter percipere et uellera ad numerum pecoris recensere; tum insistere atriensibus, ut supellectilem exponant; et aeramenta detersa nitidentur atque rubigine liberentur, ceteraque, quae refectionem desiderant, fabris concinnanda tradantur. *10* postremo, his rebus omnibus constitutis, nihil hanc arbitror distributionem profuturam, nisi, ut iam dixi, uilicus saepius et aliquando tamen dominus aut matrona considerauerit animaduerteritque, ut ordinatio instituta conseruetur. quod etiam in bene moratis ciuitatibus semper est obseruatum, quarum primoribus atque optimatibus non satis uisum est bonas leges habere, nisi custodes earum diligentissimos ciues ⟨creassent⟩, quos Graeci νομοφύλακας appellant. *11* horum erat officium eos, qui legibus parerent, laudibus prosequi nec minus honoribus, eos autem, qui non parerent, poena multare, quod nunc scilicet faciunt magistratus adsidua iurisdictione uim legum custodientes. sed haec in uniuersum administranda tradidisse abunde sit.

4 *1* Nunc de ceteris rebus, quae omissae erant prioribus libris, quoniam uilicae reseruabantur officiis, praecipiemus, et, ut aliquis ordo custodiatur, incipiemus a uerno tempore, quoniam fere maturis atque trimenstribus consummatis sationibus uacua tempora iam contingunt ad ea exequenda, quae deinceps docebimus.

2 Paruarum rerum curam non defuisse Poenis Graecisque auctoribus atque etiam Romanis memoria tradidit: nam et Mago Carthaginiensis et Hamilcar, quos secuti uidentur Graecae gentis non

S^{1}A praesepia (-fep- **f**) mundanda **R** – 54 ualetudinaria **Ahjmfy** – uagent **S** – 55 inmunditis **S^1** – 56 promis **SAh^{1}br^{2}y^1** penis **h^{2}jmfr^{2}y^{2}ç** promptis **ρ** – 57 aut metuentibus *om.* **SAh** – 58 ut **SAR** *om.* **zü^{2}tpy** – foetus **Ahλyç** – 59 uerum **R** – 60 utique **SAλσ** etiam **hjr^{1}y^1** – et lanas diligenter **SA^{2}R** pastoribus insta **A^1** – *post* lanas *add.* etiam **R** – 61 recenser **S^{1}A^1** recenseri **S^2** – atriensibus **üpńçæ** atrientibus **SAR** – superlectilem **SA^1** – 62 nidentur **SA** – 63 *post* quae *add.* si **hmσ** sic **j** – concinanda **A** – 65 profuturum **hjλfyç** – 67 constituta **SA** – 68 ciuilibus **S** – 69 optumatibus **hmfy** – 70 creassent **p** *om.* **SAR** – νομοφυλακας **SAhjfç** *om. u. sp. r.* **λρy** – 71 appellant **S^{1}S^{3}R** appellabant **S^{2}Ańyç**

4: 4 atque *bis* **A^1** – trimestribus **mρ** – consumatis **bryç** – 5 contingant **S^1** – 7 Magis **A^1** Magon **A^2** – Carthaginensis **hλρyç^1** – 8 Hamilcar **S^{2}j** Hmilcar **S^1**

obscuri scriptores Mnaseas atque P[h]axamus, tum demum nostri generis, postquam a bellis uacuum fuit, quasi quoddam tributum uictui humano conferre non dedignati sunt, ut Marcus Ambiuius et †Mecenas† Licinius, tum etiam Gaius Matius, quibus studium fuit pistoris et coqui nec minus cellarii diligentiam suis praeceptis instruere. *3* his autem omnibus placuit eum, qui rerum harum officium susceperit, castum esse continentemque oportere, quoniam totum in eo sit, ne contrectentur pocula uel cibi nisi aut inpubi aut certe abstinentissimo rebus ueneriis; quibus si fuerit operatus uel uir uel femina, debere eos flumine aut perenni aqua, priusquam penora contingant, ablui; propter quod his necessarium esse pueri uel uirginis ministerium, per quos promantur, quae usus postulauerit. *4* post hoc praeceptum locum et uasa idonea salgamis praeparari iubent: locum esse debere auersum a sole, quam frigidissimum et siccissimum, ne situ penora mucorem contrahant; uasa autem fictilia uel uitrea, plura potius quam ampla, et eorum alia recte picata, nonnulla tamen pura, prout condicio conditurae exegerit; *5* haec uasa dedita opera fieri oportere patenti ore et usque ad imum aequalia nec in modum doliorum formata, ut, exemptis ad usum salgamis, quidquid superest aequali pondere usque ad fundum deprimatur, quoniam ea res innoxia penora conseruet, ubi non innatent sed semper sint iure summersa; quod in utero dolii fieri uix posse propter inaequalitatem figurae; maxime autem ad haec necessarium esse aceti et durae muriae usum; quae utraque sic confieri:

5 Vinum uapidum fieri acrius

1 In sextarios quadraginta octo fermenti libram, fici aridi pondo quadrantem, salis sextarium; haec subterito et subtrita cum quartario mellis aceto diluito atque ita in praedictam mensuram adicito. quidam hordei tosti sextarios quattuor et nuces ardentes iuglandes quadraginta et mentae uiridis pondo selibram in eandem mensuram

Halcar **A** Amilcar **hλσ** – sequuti **hjmfry** – 9 Paxamus *Ald.* Phaxames **S** Phaxamus **AR** – deinde **S** – 12 Mecenas **Smb**^{2}**r**^{2} Bascenas **Ahjb**^{1}**ç** Vascenas **fρ** Bastenas **y**^{1} Macenas **y**^{2} – 13 diligentius **Aj** – 16 *post* nisi aut *add.* ab **j** – 17 uenereis **R** – 25 conditio **AR** – 26 oportet **AR** – patente **hjλfy** – 27 doleorum (ole- **S**^{1}) **S** dolorum **A**^{1} – exemtis **S**^{1} exemtum **S**^{2} *post add.* ut **S**^{1}**A** – salgamum **SA** – 28 quicquid **AR** – 29 conseruet **fr**^{2}**ńy**^{2}**ç** construet **SAhjλr**^{1}**y**^{1} – 30 doli **A** – uix fieri **R** – 31 hoc **R** – 32 usuum **SA**

5: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 duo de quinquaginta **R** – aridae **R** – 3 subtrita **SR**

adiciunt. *2* quidam ferri massas exurunt, ita ut ignis speciem habeant, easque in eandem mensuram demittunt, tum etiam exemptis nucleis ipsas nuces pineas uacuas numero v uel sex incendunt et ardentis eodem demittunt, alii nucibus sappineis ardentibus idem faciunt.

6 De muria dura

1 Muriam duram sic facito: dolium quam patentissimi oris locato in ea parte uillae, quae plurimum solis accipit; id dolium aqua caelesti repleto — est ea enim huic aptissima — uel, si non fuerit pluuiatilis, certe fontana dulcissimi saporis; tum indito sportam iunceam uel sparteam, quae replenda est sale candido, quo candidior muria fiat; eum salem per aliquot dies uidebis liquescere, et ex eo intellegis nondum esse muriam maturam. *2* itaque subinde alium salem tamdiu ingeres, donec in sporta permaneat integer nec minuatur; quod cum animaduerteris, scies habere muriam maturitatem suam; et, si facere aliam uolueris, hanc in uasa bene picata diffundes et opertam in sole[m] habebis: omnem enim mucorem uis solis aufert et odorem bonum praebet. et est aliud muriae maturae experimentum: nam ubi dulcem caseum demiseris in eam, si pessum ibit, scies esse adhuc crudam, si innatabit, maturam.

7 Quas herbas legi oportet

1 His praeparatis circa uernum aequinoctium herbas in usum colligi et reponi oportebit: cymam, caulem, capparim, apii coliculos, rutam, holeris atri cum suo caule florem, antequam de folliculo exeat, item ferulae cum coliculo silentem quam tenerrimum florem, pastinacae agrestis uel satiuae cum coliculo silentem florem, uitis

---

6: *Cato agr. 88*

7: 6–11 *Plin. nat. 14,119* -- 21–28 *Plin. nat. 19,175*

---

subtrito **A** – 5 ardentis **hλfńyç** – 8 demittunt **γ** dimittunt **SAR** – 9 *post* uacuas *add.* quas **SA** – numeros **A** – 10 demittunt **γ** dimittunt **SAR**

6: 1 *pr.* **SAλryç** – 4 respletio **S**[1]**A** – ea est **R** – 6 resplenda **A**[1] – candidior **AR** candidor **S** – 7 eam **A** – aliquod **SA** – 9 permanet **A** – 12 operata **S**[1]**A** operta **S**[2] – sole **cütlæ** solem **SAR** – ui **SA** – 13 auferet **hλσ** – et (*ante* odorem) *om.* **A** – et (*ante* est) *om.* **R** – aliut **S**[1] – 14 demiserit **t** dimiseris **SAR** – 15 esse **AR** se **S**

7: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 usu **SA** – 3 caulo **SA** – appii **AR** – 4 caule florem **SA** caule **hρy**[1]**ç** flore **jλfr**[2]**y**[2] – 5 fenile **A** – colicule **A** – silentem quam tenerrimum *Schn.* silentem **SA** silentes quam tenerrimum **R** – 6 pastinacem **A** – colicule **A**[1]

albae et asparagi et rusci et thamni et digitelli et pulei et nepetae et lapsanae et battis et eius coliculum, qui miluinus pes appellatur, quin etiam tenerum coliculum faeniculi. *2* haec omnia una conditura commode seruantur, id est, aceti duas partes et tertiam durae muriae si miscueris; sed uitis alba et ruscum et thamnum et asparagus et lapsana et pastinaca et nepeta et battis generatim in alueos conponuntur et sale consparsa biduo sub umbra, dum consudent, reponuntur; deinde, si tantum remiserunt umoris, ut suo sibi iure ablui possint, *3* si minus, superfusa dura muria, lauantur et pondere inposito exprimuntur; tum suo quidque uase conditur et ius, ut supra dixi, quod est mixtum duabus partibus aceti et una muriae, infunditur, faeniculique aridi, quod est per uindemiam proximo anno lectum, spissamentum inponitur, ita ut herbas deprimat et ius usque in summum labrum fideliae perueniat.

4 Holus atrum et ferulam et faeniculum cum legeris, sub tecto reponito, dum flaccescat; deinde folia et corticem omnem folliculorum detrahito. caules si fuerint pollice crassiores, harundine secato et in duas partes diuidito. ipsos quoque flores, ne sint inmodici, diduci et partiri oportebit atque ita in uasa condi, deinde ius, quod supra scriptum est, infundi et paucas radiculas laseris, quod Graeci σίλφιον uocant, adici, tum ita spissamento faeniculi aridi contegi, ut ius superueniat. *5* cymam, caule⟨m⟩, capparim, pedem milui, puleium, digitellum compluribus diebus sub tecto siccari, dum flaccescat, et tum eodem modo condiri conuenit quo ferulam.

Ruta[m], satureia[m], cunela[m]

Sunt qui rutam muria tantum dura sine aceto condiant, deinde, cum usus exigit, aqua uel etiam uino abluant et superfuso oleo utantur; hac conditura possit commode satureia uiridis et aeque uiridis cunela seruari.

coliculis **R** – 7 aluae **S** – asperagi **A** – rustici **A** – 9 conditur **A** – 11 et (*ante* ruscum) **SA** e **R** – ruscus **R** – et (*post* asparagus) *om.* **SAλσ** – 12 lapsana *om.* **SA** – nepta **A** – 14 uire **A** – 15 possunt **A**^{1} – labantur **S** – 16 cum **hjy** – quitque **A** – 17 mura **S**^{1} muria **S**^{2} – 19 et ius **R** e **SA** – 20 summo **S** – 21 cum *om.* **A** – 22 flaccescat **γæ** falacescat **S**^{1} flacescat **S**^{2}**R** falaccessat **A**^{1} falaccescat **A**^{2} – foliam **SA** – 23 colles **SA** – grassiores **A** – 25 diduci **d**^{2}**p** deduci **SAR** – deinde **S**^{2}**AR** de **S**^{1} – 26 lasaris **R** – 27 σιλφιον **SAhfç** *om.* **jλρy** – adici tum **SA** adiectum **R** – spissamenta **Ayç** – fenuli **A** – contegi **hλσ** conteri **SA** contigi **j** – 28 caulem **tl** caulo **SAR** – caparim **A** – pede **A** – 29 digitillum **Sj** – 30 flaccessat **A**^{1} flacescat **λρ** – 31 ruta satureia cunela *scripsi* rutam satureiam (satureim **S**) cunelam *uersalibus rubr.* **SA** *litt. comm.* **R** – 32 condiunt **SA** – 34 haec **AR** – possint **A**

8 Oxygalae compositio

1 Oxygalam sic facito: ollam nouam sumito eamque iuxta fundum terebrato; deinde cauum, quem feceris, surculo obturato et lacte ouillo quam recentissimo uas repleto eoque adicito uiridium condimentorum fasciculos origani, mentae, cepae, coriandri. has herbas ita in lacte demittito, ut ligamina earum extent. *2* post diem quintum surculum, quo cauum opturaueras, eximito et serum emittito; cum deinde lac coeperit manare, eodem surculo cauum obturato, intermissoque triduo, ita ut supra dictum est, serum emittito et fasciculos condimentorum exemptos abicito, deinde exiguum aridi thymi et cunelae aridae super lac destringito concisique sectiui porri quantum uidebitur adicito et permisceto; mox intermisso biduo rursus emittito serum cauumque obturato et salis triti quantum satis erit adicito et misceto. operculo deinde inposito oblinito. non antea aperueris ollam, quam usus exegerit.

Alio modo

3 Sunt qui, satiui uel etiam siluestris lepidii herbam cum collegerunt, in umbra siccent, deinde folia eius, abiecto caule, die et nocte muria macerata expressaque lacti misceant sine condimentis, et salis quantum satis arbitrantur adiciant, tum cetera, quae supra praecepimus, faciant.

Aliter

Nonnulli recentia folia lepidii cum dulci lacte in olla miscent et post diem tertium, quemadmodum praecepimus, serum emittunt, deinde compertam satureiam uiridem, tum etiam arida semina

---

8: 17–21 *Plin. nat. 19,166*

8: 1 *pr.* **SAhλryç** – oxigalae **hλy** – 2 oxigalam **λρy** – 3 tenebrato **S**^{1}**A** – obdurato **A** – 4 ouilo **S** – uas *om.* **SA** – uiridum **SA** – 6 diem *om.* **A** – 7 obturaueras **jλσ** – 8 surculum **A** – 9 tridu **S**^{1}**A** – 10 exemtos **S** – 11 thimi **SR** – 12 triduo **hjmb**^{2}**fρy**^{2} – 13 serum emittito **λσ** – 14 *post* inposito *add.* et **R** – oblinio **S**^{1}**A** – ante **jmç** – 15 aperuersis **A** – 16 *pr.* **SAhryç** – 17 satibi **SA** – lepidi **R** – 18 et *om.* **SA** – 19 muriam **SA** – 20 tunc **AR** – 22 *pr.* **SAhyç** – 26 thimi **AR** – appii **R**

coriandri atque anethi et thymi et apii in unum bene trita adiciunt, salemque bene coctum cribratum permiscent. cetera eadem, quae supra, faciunt.

9 Lactucae conditura

1 Caules lactucae ab imo depurgatos eatenus, qua tenera folia uidebuntur, in alueo sallire oportet diemque unum et noctem sinere, dum muriam remittant, deinde in muria eluere et expressos in cratibus pandere, dum adsiccescant; tum substernere anethum aridum et faeniculum rutaeque aliquid et porri concidere atque ita miscere; tum siccatos coliculos ita componere, ut phaseoli uirides integri interponantur, quos ipsos ante dura muria die et nocte macerari oportebit; *2* similiterque adsiccatos cum fasciculis lactucarum condi et superfundi ius, quod sit aceti duarum partium atque unius muriae; deinde arido spissamento faeniculi sic comprimi, ut ius supernatet; quod ut fiat, is, qui huic officio praeerit, saepe suffundere ius debebit neque pati sitire salgama sed extrinsecus munda spongea uasa pertergere et aqua fontana quam recentissima refrigerare.

Intibi

3 Simili ratione intibum et cacumina rubi, qua lactuca⟨m⟩, condire oportet nec minus thymi et satureiae et origani, tum etiam armoraciorum cymam. haec autem, quae supra scripta sunt, uerno tempore conponuntur.

10 *1* Nunc, quae per aestatem circa messem uel etiam exactis iam messibus colligi et reponi debeant, praecipiemus:

9: *Apic. 3,18* – 4–10 *Gp. 6,13* – 14–20 *Plin. nat. 15,42, 15,105*
10: 22–32 *Pallad. 3,25,8–9* – 22–27 *Varro rust. 1,59,3* – 22–23 *Plin. nat. 15,41, 15,53, 15,56*

9: 1 *pr.* **SAhλyç** – 5 pratibus **A** – tum **SR** dum **A** – arididum **S** – 7 colicolos **Ahmy** – phaseoli **p** passioli **SA** fasioli **R** – 11 murae **S**^{1} – aridae **A**^{1} – 12 his **SA** – huius **S** – 13 nec **R** – pati sitire **R** patis nec itinere **SA** – 14 spongia **R** – 16 *pr.* **SAhy** – 17 intubum **R** – cacumina rubi (rubis **hλ**) **R** cacuminarum **S** cacumina rub **A** – quam **S** – lactucam **æ** lactuca **SR** lactura **A** – 18 thimi **jmρyç** – 19 armoraciorum **j** armoratiorum **SA**^{2}**hρyç** armoratioro **A**^{1} amoratiorum **λf**
10: 1 nunc **S**^{2}**h**^{2}**ç** non **S**^{1} nun **A** num **h**^{1}**jλfńy** nam **r** – essem **S**^{1} – 2 mensibus

Cepae conditura

Pompeianam uel Ascaloniam cepam uel etiam Marsicam simplicem, quam uocant unionem rustici, eligito; ea est autem, quae non fruticauit nec habuit suboles adhaerentis. *2* hanc prius in sole siccato, deinde sub umbra refrigeratam, substrato thymo uel cunela, componito in fidelia et infuso iure, quod sit aceti trium partium et unius muriae, fasciculum cunelae superponito, ita ut cepa deprimatur; quae cum ius combiberit, simili mixtura uas suppleatur.

Eodem tempore corna et pruna onychina et pruna siluestria nec minus genera pirorum et malorum conduntur.

Corna et pruna condire

3 Corna, quibus pro oliuis utamur, item pruna siluestria et pruna onychina adhuc solida nec maturrima legenda sunt, nec tamen nimium cruda; deinde uno die umbra siccanda; tum aequis partibus acetum et sapam uel defrutum misceatur et infundatur. oportebit autem aliquid salis adicere, ne uermiculus aliudue animal innasci possit. uerum commodius seruantur, si duae partes sapae cum aceti una parte misceantur.

Pirorum et malorum ceterorumque pomorum compositio

4 Pira Dolabelliana, crustumina, regia, Veneria, uolema, Naeuiana, Laterisiana, Decimiana, laurea, myrapia, [pruna] purpurea cum inmatura, non tamen percruda legeris, diligenter inspicito, ut sint integra sine uitio aut uermiculo; tum in fictili picata fidelia conponito et aut passo aut defruto completo, ita ut omne pomum summersum sit. operculum deinde impositum gypsato.

5 Illud in totum praecipiendum existimaui nullum esse genus pomi, quod non possit melle seruari; itaque, cum sit haec res inter-

---

SA^1 – 3 *pr.* **SAhλryç** – 5 unionem **R** uniuersi **SA** – 6 fructificauit (-bit **h**^{2}) **AR** – soboles **S**^{2}**jńyç** subules **λ** – 7 refrigeratum **A** – thimo **Sjρyç** – curtela **A** – 9 murae **A** – 10 uas suppleatur **R** uasupleatur **SA** – 11 corna ... et pruna *om.* **S**^{1} – onychina **jbfç** onycima **S**^{2} onycina **A** onichina **r** onychima **ń** onytcina **y** onichyna **m** *om.* **h** – 12 pirorum **S**^{2}**jfρy**^{2}**ç** priorum **A** prunorum **hλy**^{1} *ras.* **S**^{1} – 13 *pr.* **SAhblryç** – 15 onychina **Ahjmfyç** onicyna **S** onichina **br** onythima **ń** – maturissima **R** – 17 defructum **S** – 18 aliusue **SA**^{1} – anmal **S** – inasci **S**^{1} – 20 misceatur **SAj** – 21 *pr.* **SAhλryç** – 22 Dolauelliana **SA** Dolobelliana **λń** – crustumna **S**^{1} – 23 laure **S**^{1}**Ah** – myrapia **hλfyç** myrapira **S** myra **A** mirapia **jρ** – pruna **Sjρy** prima **Ahλf** *om.* **lç** – 24 temen **S**^{1} – cruda **SA** – 25 ficitli **A** – 27 oporculum

dum aegrotantibus salutaris, censeo uel pauca poma in melle custodire sed separata generatim; nam si commisceas, alterum ab altero genere corrumpitur.

De aluis castrandis

6 Et quoniam o⟨p⟩portune mellis fecimus mentionem, hoc eodem tempore alui castrandae ac mel conficiendum, cera facienda est, de quibus nono libro iam diximus. nec nunc aliam curam exigimus a uilica, quam ut administrantibus intersit fructumque custodiat.

11 De mella et mulsa facienda

1 Ceterum cum eodem tempore mella nec minus aqua mulsa in uetustatem reponi debeat, meminisse oportebit, ut, cum secundarium mel de fauis fuerit exemptum, cerae statim minute resoluantur et aqua fontana uel caelesti macerentur. expressa deinde aqua coletur et in uas plumbeum defusa decoquatur, omnisque spurcitia cum spumis eximatur. quae decocta cum tam crassa fuerit, quam defrutum, refrigeretur et bene picatis lagonis condatur. *2* ha[e]c quidam mella pro aqua mulsa utuntur, nonnulli etiam pro defruto in condituras oliuarum, quibus quidem magis idoneam censeo, quia cibarium saporem habet. nec potest languentibus pro aqua mulsa remedio esse, cum, si bibatur, inflationem stomachi et praecordiorum faciat.

De aqua mulsa facienda

Itaque seposita e⟨a⟩ et ad condituras destinata, per se facienda erit optimo melle aqua mulsa.

11: *Plin. nat. 22,110*

S operculo **R** – imposito **R** – cypsato **S**^{1}**A**^{1} – 29 posset **SA** – 33 *pr.* **SAhmryç** – 34 opportune **wxç** oportune **SAR** – 37 uilico **R** – frumque **SA**

11: 1 *pr.* **SAhryç** – melle **Shrç** – 2 melle **SA** – 5 funtana **S**^{1} – caelesti **jbń** caeleste **SAhmσ** – macerantur **S**^{1} – coloretur **SA** – 6 defusa **SR** uasa **A** – spurcitiae **S** – 7 iam **SA** – defructum **S** – 8 lagenis **jρ** lagoenis **hλf** lageonis **y** laconis **ç** – hac **ç** haec **SAR** – 9 nonnulla **SA** – 12 praecordiarum **SA** – 13 facit **AR** – 14 *pr.* **SAhmryç** – 15 seposita ea *Gesner* sepositae **SA** seposita esse **R** – 16 optima **S** optuma **A**

12 *1* Haec autem non uno modo conponitur; nam quidam multos ante annos caelestem aquam uasis includunt et sub dio in sole habent, deinde, cum saepius eam in alia uasa transfuderunt et eliquauerunt — nam quotiensque etiam per longum tempus diffunditur, aliquod crassamentum in imo simile faeci reperitur —, ueteris aquae sextarium cum libra mellis miscent. *2* nonnulli tamen, qui austeriorem uolunt efficere gustum, sextarium aquae cum dodrante pondo mellis diluunt et ea portione repletam lagonam gypsatamque patiuntur per Caniculae ortum in sole quadraginta diebus esse; tum demum in tabulatum, quod fumum accipit, reponunt.

Aliter

3 Nonnulli, quibus non fuit curae caelestem inueterare aquam, recentem sumunt eamque usque in quartam partem decoquunt; deinde, cum refrixerit, siue dulciorem mulseam facere uolunt, duobus aquae sextariis sextarium mellis permiscent, siue austeriorem, sextario aquae dodrantem mellis adiciunt; et his portionibus factam in lagonam diffundunt eamque, sicut supra dixi, quadraginta diebus insolatam postea in tabulatum, quod suffumigatur, reponunt.

13 De caseo in usus domesticos seruando

1 Caseo usibus domesticis praeparando hoc maxime idoneum tempus est, quod et caseus seri minimum remittit et ultimo tempore, cum iam exiguum lactis est, non tam expedit operas morari ad forum fructibus deferendis; et sane saepe deportati propter aestum acore uitiantur. itaque praestat eos hoc ipso tempore in usum conficere. id autem ut quam optime fiat, opilionis officium est, cui septimo libro praecepta dedimus, quae sequi debeat.

12: *Plin. nat. 22,110*

12: 1 amultos **A** – 2 usis **SA**^{1} – diuo **brç** – 3 aliam uasam **S** – transfuderint (-rit **λ**) et eliquauerint **R** – 4 quotiens **R** – etiam per **R** post **SA** – 5 repperitur **A** – 6 qui **S**^{2} cui **S**^{1} ut **AR** – 7 drodante **A** – 8 ea **R** a **SA** – lagenam **λρç** lagoenam **fy** – cypsatamque **A** – 11 *pr.* **SAhyç** – 13 usque *om.* **A** – 14 dulcorem **S**^{1} – 15 siue **SA** si uero **R** – austeriore **SA** – 17 lagenam **bρ** lagonas **fy** lagenas **ç** – sicut *om.* **A** – 18 sufumigatur **A**

13: 1 *pr.* **SAhλryç** – casio **S**^{1} – 2 domesticis *om.* **SA** – 3 quo **Ahjσ** – 4 tam **AR** iam **S** – at **R** – forum *Ald.* eorum **SAR** – 5 depotati **S** depoti **A** – 6 uitantur **SA** – 7 optume **hjf** – opillionis **S**^{1} apilionis **A** – setimo **S**^{1} – 9 *pr.* **SAhλryç**

Portulaca et battis quemadmodum seruentur

2 Sunt etiam quaedam herbae, quas adpropinquante uindemia condire possis, ut portulacam et holus cordum, quod quidam satiuam battim uocant. hae herbae diligenter purgantur et sub umbra expanduntur, deinde, quarto die, sal in fundis fideliarum substernitur et separatim unaquaeque earum componitur acetoque infuso iterum sal superponitur; nam his herbis muria non conuenit.

14 De malis et piris in sole siccandis

Hoc eodem tempore, uel etiam primo mense Augusto, mala et pira dulcissimi saporis, mediocriter matura eliguntur et in duas aut tres partes harundine uel osseo cultello diuisa in sole ponuntur, donec arescant. eorum si est multitudo, non minimam partem cibariorum per hiemem rusticis uindicant; nam pro pulmentario cedit sicuti ficus, quae cum arida seposita est, hiemis temporibus rusticorum cibaria adiuuat.

15 De ficis siccandis

1 Ea porro neque nimium uieta neque inmatura legi debet et in eo loco expandi, qui toto die solem accipit. pali autem quattuor pedibus inter se distantes figuntur et perticis iugantur; factae deinde in hunc usum cannae iugis superponuntur, ita ut duobus pedibus absint a terra, ne umorem, quem fere noctibus remittit humus, trahere possint. tunc ficus inicitur, et crates pastorales, culmo aut carice uel filice textae, ex utroque latere super terram plane disponuntur, ut, cum sol in occasu fuerit, erigantur et inter se adclines testudineato tecto more tuguriorum uiescentem ficum ab rore et

---

14: 5–8 *Cato agr. 56; Plin. nat. 15,58*
15: *Pallad. 4,10,33–35*

– 11 protulacam **SAh**[1] – holos **SA** – satiuum **A**[1]**R** – 12 batim **SA** – haec **S** – 13 sali **S**[1]

14: 1 *pr.* **SAhλryç** – 6 pulimentario **S**[1]

15: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 uieta **mfy**[2]**ç** uicta **SAhbρy**[1] uireta **jr**[2] – 3 quo **R** – die *om.* **A**[1] – 4 iugantur **S**[2]**h**[2]**jrç** iungantur **S**[1]**Aλfńy** ingantur **h**[1] – 5 in *om.* **SA** – 7 cractes **A** – pulmo **A** – aut **SA** uel **R** – 8 felicae **S**[1]**A** silice **λ** – texta **A** – 9 occasum **AR** – adclines **S**[2]**hfρy** atclines **S**[1]**A** adcliues **jλ** – 10 uiescentem *Schn.* uiscentem **SA**[1] uirescentem **A**[2]**R** – ab rore **S** arbore **A** a rore **R** – 11 defendat

interdum a pluuia defendant; nam utraque res praedictum fructum corrumpit. *2* cum deinde aruerit, in orcas bene picatas meridiano tempore calentem ficum condere et calcare diligenter oportebit, subiecto tamen arido faeniculo et iterum, repletis uasis, superposito. quae uasa confestim operculare et oblinire conuenit et in horreum siccissimum reponi, quo melius ficus perennet.

Aliter

3 Quidam lectis ficis pediculos adimunt et in sole eas expandunt; cum deinde paulum siccatae sunt, antequam indurescant, in labra fictilia uel lapidea congerunt eas, tum pedibus lotis in modum farinae proculcant et admiscent torrefactam sesemam cum aneso Aegyptio et semine faeniculi et cymini. *4* haec cum bene proculcauerunt et totam massam comminutae fici permiscuerunt, modicas offas foliis ficulneis inuoluunt ac religatas iunco uel qualibet herba offas reponunt in crates et patiuntur siccari; deinde cum peraruerunt, picatis uasis eas condunt. nonnulli hanc ipsam farinam fici orcis sine pice includunt et oblita uasa clibano uel furno torrefaciunt, quo celerius omnis umor excoquatur; sic siccatam in tabulatum reponunt et, cum exigit usus, testam comminuunt; nam duratam massam fici aliter eximere non possunt. *5* alii pinguissimam quamque uiridem ficorum eligunt et harundine uel digitis diuisam dilatant atque ita in sole uiescere patiuntur; quas deinde bene siccatas meridianis temporibus, cum calore solis emollitae sunt, colligunt et, ut est mos Afris atque Hispanis, inter se compositas comprimunt, in figuram stellarum flosculorumque uel in formam panis redigentes; tum rursus in sole adsiccant et ita uasis recondunt.

16 De uuis passis

1 Similem curam uuae desiderant, quas dulcissimi saporis, albas, maximis acinis nec spissis luna decrescente sereno et sicco caelo post horam quintam legi oportet et in tabulas paulisper porrigi, ne inter

---

SA – 12 corrumpunt **R** – 14 subicto **S²A** subito **S¹** – 15 oblini **SA** – 17 *pr.* **SAhyç** – 21 proculcante **SA** – admiscunt **SA** – torrefacta **R** – sesemam **S²** semam **S¹A** sesama **R** – anaesol **SA** – Aegytio **A** – 22 proculcauerint **R** – 23 permiscuerint (-rit **j**) **R** – 24 inuolunt **S** – iungo **S¹** – 25 grates **SA** – perharuerunt **S¹** – 28 celerior **A** – 29 exegerit **R** – 32 uiescere **SA** arescere **R** – 33 sol semolitae **S¹** sol semollite **A** – 34 aque **A** – figura **SA** – 36 adsiccant **R** atque siccant **SA** – recundunt **S¹**

se pondere suo pressae conlidantur. deinde aeno uel in olla noua fictili ampla praeparatam lixiuam cineris sarmenticii calefieri conuenit, quae cum feruebit, exiguum olei quam optimi adici et ita permisceri, deinde uuas pro magnitudine binas uel ternas inter se conligatas in aenum feruens demitti et exiguum pati, dum decolorentur, nec rursus committere, ut excoquantur; nam quadam moderatione temperamentoque opus est. *2* cum deinde exemeris, in crate disponito rarius, quam ut altera alteram contingat. post tres deinde horas unamquamque uuam conuertito nec in eodem uestigio reponito, ne in umore, qui defluxerit, corrumpatur. noctibus autem contegi debent quemadmodum fici, ut a rore uel pluuia tutae sint; cum deinde modice aruerint, in uasa noua sine pice operculata et gypsata sicco loco reponito.

Aliter

3 Quidam uuam passam foliis ficulneis inuoluunt et adsiccant, alii foliis uitigineis, nonnulli plataninis semiuietas uuas contegunt et ita in amphoras recondunt. sunt qui culmos fabae exurant et ex eo, quod cremauerint, cineream lixiuam faciant, deinde in lixiuae sextarios decem salis tres cyathos et olei cyathum adiciant, tum adhibito igne calefaciant et cetera eodem modo administrent. quod si uidebitur in aeno parum inesse olei, subinde, quantum satis erit, adiciatur, quo sit pinguior et nitidior uua passa.

De sorbis

4 Eodem tempore sorba manu lecta curiose in urceolos picatos adicito, et opercula picata inponito et gypso linito; tum, scrobibus

---

16: 19–26 *Plin. nat. 15,66–67* – 28–38 *Plin. nat. 15,61; Pallad. 2,15,4–5*

16: 1 *pr.* **SAhλrç** – 2 aluas **SA** – 3 maxime **A** – 5 aheno **A**^{2} aheneo **h**^{2}**jλf** aeneo **bρ** aeheneo **h**^{1}**y** – 6 lixiuiam **m**^{2}**bfń** lixiniam **m**^{1} liuxiuam **r**^{1} – sarmenticii *Schn.* sarmentiui **SA** sarmenti **R** – 9 aenum **A**^{1}**bç** aenium **S**^{1} aeneum **S**^{2}**ρ** ahenum **A**^{2} aheneum **hjmfy** – 10 excoquatur **A** – 11 temperamentoque **R** temperatione **S** temperatiore **A** – est *om.* **S** – 12 crate disponito (-sito **b**^{2}) **mb**^{2}**fr**^{2}**y**^{1}**ç** crateriis ponito **S** canteriis (-the- **ρ**) ponito **Ahjb**^{1}**ρy**^{2} – 16 tum **SA** – modico **SA** – haruerit **S**^{1} aruerit **S**^{2}**A** – 18 *pr.* **SAhyç** – 19 folis **S**^{1} – 20 aliis **S**^{1} – nonnulla **A** – platanis **A** – semiuietas **h** semiuitas **SAm** semiuittas **jbfyç** semiuictas **ρ** – 21 im **A**^{1} – recundunt **S**^{1} – faue **A** – 22 cremauerit **SA** – cinere **R** – lixuam **A**^{1} lixiuiam **λf** – lixiuiae **hλf** – 23 alis **S** – quiathos **S** – quyathum **S** – tum **AR** cum **S** tam **ρ** – 24 calfaciant **S** – 25 aheno **A**^{2} aheneo **hjmf** aeneo **ρ** aheueo **y** – 27 *pr.* **SAλryç** – 28 sorua **S**^{1} soruua **A**^{1} – urciolos **S**^{1}**Ahjmfy** – picatas **Ajλσ** –

bipedaneis sicco loco intra tectum factis, urceolos ita collocato, ut oblita ora eorum deorsum spectent; deinde terram congerito et modice supercalcato. melius est autem pluribus scrobibus pauciora uasa distantia inter se disponere: nam in exemptione eorum, dum unum tollis, si reliqua commoueris, celeriter sorba uitiantur. *5* quidam hoc idem pomum in passo, quidam etiam in defruto commode seruant, adiecto spissamento spissi faeniculi, quo deprima⟨n⟩tur ita sorba, ut semper ius supernatet; ac nihilominus picata opercula diligenter gypso linunt, ne possit spiritus introire.

17 De aceto ficulneo faciendo

1 Sunt quaedam regiones, in quibus uini ideoque etiam aceti penuria est. itaque hoc eodem tempore est ficus uiridis quam maturissima legenda utique, si iam pluuiae incesserunt et propter imbres in terram decidit; quae cum sublecta est, in doleum uel in amphoras conditur et ibi sinitur fermentari. deinde cum exacuit et remisit liquorem, quicquid est aceti diligenter colatur et in uasa picata bene olida diffunditur. hoc primae notae acerrimi aceti usum praebet nec umquam situm aut mucorem contrahit, si non umido loco positum est. *2* sunt qui multitudini studentes ⟨a⟩quam ficis permisceant et subinde maturissimas ficos recentis adiciant et patiantur in eo iure tabescere, donec satis acris aceti sapor fiat; postea in iunceis fiscellis uel sparteis saccis percolant liquatumque acetum inferuefaciunt, dum spumam et omnem spurcitiam eximant; tum torridi salis aliquid adiciunt, quae res prohibet uermiculos aliaue innasci animalia.

18 Quae uindemiae praeparanda sunt

1 Quamuis priore libro, qui ⟨in⟩scribitur uilicus, iam diximus, quae ad uindemiam praeparanda sint, non tamen alienum est etiam

17: 2–10 *Plin. nat. 14,102*
18: 6–8 *Cato agr. 23,1* – 11–16 *Thphr. CP 6,19,2; Gp. 6,2* – 37–39 *Plin. nat. 14,127*

29 cypso **A**^{1} – 30 urceolis **Sj**^{1}**y** – collocata **Ahλfy** – 32 modice **S** mode **Ajλyç** (*u. sp. post* mo *r.* **by**) modico de **h** modo de **f** modicum de **ρ** – 34 sorua **A** – 35 in passo *om.* **AR** – 36 deprimantur **wz** deprimatur **SAR** – 37 sorua **A**^{1} – 38 cypso **A**^{1}
17: 1 *pr.* **SAmryç** – 3 ficus **S**^{2} fucus **S**^{1} fructus **AR** – maturissimma **S** – 4 *post* utique *add.* e **A** et **R** – 5 phoras **A** – 6 tonditur **SA** – 7 quiquid **A** – 8 primite **Ahjσ** – 10 aquam **h**^{2}**tp**^{2} quam **SAR** – 11 maturissimus **A**^{1} – ficus **h**^{2}**λń** – 14 spumam **cγń** spumen **SAhbrç** spumem **jmfy**

uilicae de isdem rebus praecipere, ut intellegat suae curae esse debere, quaecumque sub tecto administrantur circa uindemiam.

2 Si ager amplus aut uineta aut arbusta grandia sunt, perenn[i]e fabricandae decemmodiae et trimodiae, fiscellae texendae et picandae, nec minus fa⟨l⟩culae et ungues ferrei quam plurimi parandi et exacuendi sunt, ne uindemitor manu destringat uuas et non minima fructus portio dispersis acinis in terram dilabatur. *3* funiculi quoque fiscellis aptandi sunt et lora trimodiis. tum lacus uinarii et torcularii et fora omniaque uasa, si uicinum est mare, aqua marina, si minus, dulci eluenda sunt et commundanda et diligenter adsiccanda, ne umorem habea⟨n⟩t. cella quoque uinaria omni stercore liberanda et bonis odoribus suffi[ci]enda, ne quem redoleat foetorem acoremue. *4* tum sacrificia Libero Liberaeque et uasis pressori⟨i⟩s quam sanctissime castissimeque facienda, nec per uindemiam ab torculari aut uinaria cella recedendum est, ut et omnia, qui mustum conficiunt, pure mundeque faciant ne⟨c⟩ furi locus detur partem fructu⟨u⟩m intercipiendi.

5 Dolia quoque et seriae ceteraque uasa ante quadragesimum uindemiae diem picanda sunt atque aliter ea, quae demersa sunt humi, aliter, quae stant supra terram: nam ea, quae demersa sunt, ferreis lampadibus ardentibus calefiunt, et cum pix in fundum destillauit, sublata lampade rutabulo ligneo et ferrea curuata radula educitur, quod destillauit aut quod in lateribus haesit; dein penicillo detergitur et, feruentissima pice infusa, nouo alio rutabulo et scopula picatur. *6* at quae supra terram consistunt, ⟨ant⟩e compluris dies, quam curentur, in solem producuntur, deinde, cum satis insolata sunt, in labra conuertuntur et, subiectis paruis tribus lapidibus, suspenduntur; atque ita igni⟨s⟩ subicitur et tam diu incenditur,

---

18: 1 *pr.* **SAhmryç** – praeparandae **hm** – 2 inscribitur **cü** scribitur **SAR** – 3 est etiam **t** extet iam **SAR** – 4 iisdem **jbρ** hisdem **m** his **ç** – 5 subiecto **Amσ** – undecimam **Ah^{1}mσ** – 6 perenne **cqlr** perenniae **SAR** – 7 decemmodiae **ç** decemmodia **S** decemodia **A** decemodiae **R** – tria modiae **S** – 8 falculae *Ald.* faculae **SAR** – 10 dilabatur **åc^{1}üt^{2}b** dilabitur **SAR** – 12 orcularii **S^{1}** – 13 commundanda **S^{1}** – adsignanda **AR** – 14 habeant **c^{1}dγl** habeat **SAR** – 15 suffienda **ü** sufficienda **SAR** – foetorem **Ahy** faecem **S^{1}** fetorem **S^{2}jλfρç** – 16 Libraeque **S** – pressoriis **cγl^{1}** pressoris **SAR** – 17 castrissimeque **A^{1}** *ras.* **S^{1}** – per *om.* **AR** – 19 nec **t** ne **SAR** – 20 partem **lp** pantem **SAR** – fructuum **p^{2}** fructum **SAR** – 21 ante **S** ne **AR** – 22 humi aliter **S^{2}ç** humilia ter **S^{1}Ahjmfy** humiliter **bρ** – 24 pix *F.-H.* picem **S^{2}** *ras.* **S^{1}** pixim **AR** – destillauit **e^{2}** destinauit **S^{1}AR** destinabit **S^{2}** – 26 destillabit **S^{2}** – deinde **mρ** – 28 ante *scripsi* e **S^{1}A** hae **S^{2}** et **hλρyç** ut **jf** *uide diss. pp. 171 sqq.* – 29 qua **S** – 31 ignis **e^{2}t** igni **SAR** – et tam **e^{2}t** etiam

donec ad fundum calor tam uehemens perueniat, ut adposita manus patiens eius non sit; tum, dolio in terram demisso et in latus deposito, pix feruentissima infunditur uolutaturque, ut omnes doli partes linantur. *7* sed haec die quieto a uentis fieri debent, ne admoto igne, cum adflauerit uentus, uasa rumpantur. satis autem sesquicullearibus doleis picis durae pondo uicena quina; nec dubium quin, si[c] quinta pars picis Brut⟨t⟩iae in uniuersam cocturam adiciatur, utilissimum sit omni uindemiae.

19 De condituris uini

1 Cura quoque adhibenda est, ut expressum mustum perenne sit aut certe usque ad uenditionem durabile, quod quemadmodum fieri debeat et quibus condituris adiuuari, deinceps subiciemus.

Quemadmodum coquatur sapa

Quidam partem quartam eius musti, quod in uasa plumbea coniecerunt, nonnulli tertiam decoquunt; nec dubium quin, ad dimidiam si quis excoxerit, meliorem sapam facturus sit eoque usibus utiliorem, adeo quidem, ut etiam uice defruti sapa mustum, quod est ex ueteribus uineis, condire possit.

Defruti coctura

2 Quaecumque uini nota sine condimento ualet perennare, optimam esse eam censemus, nec omnino quidquam permiscendum, quo naturalis sapor eius infuscetur. id enim praestantissimum est, quod suapte natura placere potuerit. ceterum cum aut regionis uitio aut nouellarum uinearum mustum laborauit, eligenda erit pars uineae, si est facultas, Aminneae, si minus, quam bellissimi uini, quaeque erit et uetustissima et minime uliginosa. *3* tum obserua-

---

19: *Gp. 6,16, 7,4–6, 7,12* – 6–10 *Plin. nat. 14,80, 14,121, 23,62; Pallad. 11,14,4* – 18–24 *Plin. nat. 14,136* – 18–20 *Varro rust. 1,34,2; Plin. nat. 18,319*

SAR – 33 dimisso **AR** – 34 uolutaturque **S^2h^2ç** uolutatuque **S^1AR** – 35 hac **SA** – 37 sexquicullearibus **AR** – 38 si **t** sic **SAjλσ** sit **hç** – Bruttiae *Ald.* Brutiae **SAR**

19: 1 *pr.* **SAhλyç** – 5 *pr.* **SAhλyç** – 7 dimediam **A** – 11 *pr.* **SAhbryç** – 12 uolet S^2 – perennari **AR** – 13 quicquam **AR** – 14 infucetur **S** – 15 tum **S** – 16 laborabit S^2 – 17 Aminneae **j** Amineae **SAhλσ** Ammineae **ç** – 18 uetustistima

bimus decrescentem lunam, cum est sub terra, et sereno siccoque die uuas quam maturissimas legimus, quibus proculcatis mustum, quod defluxerit, antequam prelo pes eximatur, satis de lacu in uasa defrutaria conferemus, lenique primum igne et tenuibus admodum lignis, quae gremia rustici appellant, fornacem incendemus, ut ex commodo mustum ferueat. *4* isque, qui praeerit huic decoquendo, cola iuncea uel spartea ex crudo, id est non malleato, sparto praeparata habeat, itemque fasciculos faeniculi fustibus inligatos, quos possit utique ad fundum uasorum demittere, ut quicquid faecis subsederit exagitet et in summum reducat, tum colis omnem spurcitiam, quae redundarit, expurget, nec absistat id facere, donec uidebitur eliquatum omni faece mustum carere; tum siue mala cydonea, quae percocta sublaturus sit, seu quoscumque uoluerit conuenientis odores adiciat, et nihilominus subinde faeniculo peragitet, ne quid subsederit, quod possit plumbeum perforare. *5* cum deinde iam acriorem potuerit ignem uas sustinere, id est, cum aliqua parte iam mustum excoctum in se feruebit, tum codices et uastiora ligna subiciantur sed ita, ne fundum contingant; quod nisi uitatum fuerit, saepe uas ipsum pertundetur; uel, si id factum non erit, utique aduretur mustum et, amaritudine concepta, condituris fiet inutile. *6* oportebit autem, antequam mustum in uasa defrutaria coiciatur, oleo bono plumbea intrinsecus inbui, bene fricari atque ita mustum adici. ea res non patitur defrutum aduri.

20 *1* Quin etiam diligenter factum defrutum, sicut uinum, solet acescere; quod cum ita sit, meminerimus anniculo defruto, cuius iam bonitas explorata est, uinum condire; nam uitioso medicamento tunc fructus, qui perceptus est, uitiat⟨ur⟩. ipsa autem uasa, quibus sapa aut defrutum coquitur, plumbea potius quam aenea esse debent: *2* nam in coctura eruginem remittunt aenea et medicaminis

---

20: *Cato agr. 113* – 4–6 *Plin. nat. 14,136* – 32–37 *Plin. nat. 14,107–108* – 55–59 *Cato agr. 23,3–4; Plin. nat. 14,120; Gp. 6,8*

A – obseruauimus **S** – 19 tum **S** – 20 uas **S**^{1} – 22 conferamus **Ahλσ** deferamus **j** – tenuimus **S** – 25 spartea ex **jσ** spartes et **S** sparteas et **A** sparteas ex **h**^{1}**λ** spartea sed **h**^{2} – 27 quicquit **S**^{1} – subsederit **ü**^{2}**l** supersederit **Sh**^{2} se supersederit **AR** – 29 quae *ed.pr.* quam **SAR** – 32 funiculo **AR** – quit **S**^{1} – 34 iam parte **AR** – 35 se *om.* **A**^{1} – ferebit **A**^{1} – 37 pertundentur **S**^{1} pertunditur **ρç** – 39 defructaria **Aj** – 41 patiatur **S**

20: 1 indiligenter **S** – 2 accessere **A**^{1} acessere **A**^{2} – anniculos **S** – 3 uitiosum **S** – medicamentum **AR** – 4 uitiatur *Ald.* uitiat **SAR** – 5 coquitu **S**^{1} – ahenea **A**^{2}**hjmfy** – 6 cocturam **S** – ahenea **A**^{2}**hmfy** – 8 coquuntur **tç** quocuntur **S**

saporem uitiant. odores autem uino fere apti sunt, qui cum defruto coquuntur: iris, faenum Graecum, schoenum. harum rerum singulae librae in defrutarium, quod ceperit musti amphoras nonaginta, cum iam deferbuerit et expurgatum erit, tum adici debent; deinde, si natura tenue mustum erit, cum ad tertiam partem fuerit decoctum, ignis subtrahendus est et fornax protinus aqua refrigeranda; quod etiam si fecerimus, nihilominus defrutum infra tertiam partem uasi⟨s⟩ considit. *3* sed id quamuis aliquid detrimenti habeat, prodest tamen: nam quanto plus decoquitur, si modo non est adustum, melius et spissius fit. ex hoc autem defruto, quod sic erit coctum, satis est singulos sextarios singulis amphoris inmisceri.

Alia compositio ad uinum condiendum, quam quidam Neapolitanam uocant

Cum amphoras musti nonaginta in defrutario decoxeris, ita ut iam exiguum supersit de toto, quod significat decoctum ad tertias, tum demum medicamina adicito, quae sunt aut liquida ⟨a⟩ut resinosa, id est picis liquidae Nemoturicae, cum eam diligenter ante aqua marina decocta perlueris, decem sextarios, item resinae therebinthinae sesquilibram. *4* haec cum adicies, plumbeum peragitabis, ne adurantur. cum deinde ad tertias subsederit coctura, subtrahe ignem, et plumbeum subinde agitabis, ut defrutum et medicamenta coeant. deinde cum uidebitur mediocriter calere defrutum, reliqua aromata contusa et cribrata paulatim insparges et iubebis rutabulo ligneo agitari, quod decoxeris, eo usque, dum defrigescat; quod si non ita, ut praecepimus, permiscueris, subsident aromata et adurentur. *5* ad praedictum autem modum musti adici debent hi odores: nardi folium, iris Illyrica, nardum Gallicum, costum, palma, Cyperum, schoenum, quorum singulorum selibrae satisfacient, item

---

coquunt **AR** – foenum **hλfyç** – schoenum **Ahjσ** schenum **Sm** sehenum **b** cohoenum **y** – 10 deferuerit **S** – 14 uasis **l** uasi **SAR** – consedit **AR** – sed id **AR** sedit **S** – aliquit **S**^{1} – 18 *pr.* **SAhλryç** – 20 nonagita **S** – defrutuario **S** – 21 de toto *F.-H.* de tota **SAR** – quod **t** quae **SAR** – 22 liquida aut **ü**^{2} liquida ut **S** aliquid aut **AR** – 24 therebinthinae *scripsi* (tere- *Ald.*) therebenthinae **S** therebentinae **A**^{1} therebintinae **A**^{2}**hbfyç** terebintinae **jmρ** – 25 sesquilibrum **A** sexquilibram **h** sexquilibrum **jmfç** sexquilubrum **bρ** sexquinibrum **y** – cum *om.* **SA** – 26 subtlahe **S**^{1} – 27 inde **AR** – agitabitis **S** – 29 insparge sed **S** – uidebis **λfńy** – 30 dum **p** cum **SAR** *uide diss. p. 115*^{4} – defrigescit **AR** – 31 praecipimus **AR** – 33 cortum **AR** – 34 schoenum **A**^{2}**R** schenum **S** scoenum **A**^{1} – quorum **tblç**

murram, pondo quincunx, calami pondo libram, casiae selibram, amomi pondo quadrans, croci quincunx, †erispae† pampinaceae libram. *6* haec, ut dixi, arida, contusa et cribrata debent adici et his commisceri rasis, quod est genus crudae picis; eaque, quanto est uetustior, tanto melior habetur: nam longo tempore durior facta, cum est contusa, in puluere⟨m⟩ redigitur et his medicaminibus admiscetur; satis est autem praedictis ponderibus sex libras eius misceri.

Ex hac compositione quantum in sextarios musti quadragenos octonos adiciendum sit, incertum est, quoniam pro natura uini aestimari oportet, quid satis sit, cauendumque est, ne conditus sapor intellegatur; nam ea res emptorem fugat. *7* ego tamen, si umida fuerit uindemia, trientem, si sicca, quadrantem medicaminis in binas amphoras miscere solitus sum, ita ut quattuor urnarum esset musti modus — urna autem quattuor et uiginti sextariorum —; nonnullos agricolas singulis amphoris quadrantem medicaminis indidisse scio sed hoc coactos fecisse propter nimiam infirmitatem uini eiusmodi, quod uix triginta diebus integrum permanebat. *8* hoc tamen mustum, si sit lignorum copia, satius est inferuefacere et omnem spumam cum faecibus expurgare, quo facto decima pars decidet sed reliqua perennis est. at si lignorum penuria est, marmoris uel gypsi quod flos appellatur, uncias singulas, item ad tertias decocti defruti sextarios binos singulis amphoris miscere oportebit. ea res etiam si non in totum perennem, at certe usque in alteram uindemiam plerumque uini saporem seruat.

21 Aliter, quemadmodum mustum infirmi generis ad uetustatem possit perduci

1 Mustum quam dulcissimi saporis decoquetur ad tertias et decoctum, sicut supra dixi, defrutum uocatur; quod cum defrixit,

---

21: 3–5 *Plin. nat. 14,80; Pallad. 11,14,2* – 26–39 *Cato agr. 106; Plin. nat. 14,126; Pallad. 11,14,2*

---

quarum **SAR** – 35 pondo *om.* **R** – quicuna **AR** – casiaes **A**^{1} – 36 cumcunx **S**^{1} cincunx **A** – erispae **SA**^{2} eris **A**^{1} erirpe **h** cripe **j** eripae **m** eriypae **bf** orype (e- **r**^{2}) **ρ** errype **ç** – panpinaceae **SA** – 40 in *om.* **AR** – puluerem **tç** puluere **SAR** – elicitur **S**^{1} – 41 sex **R** ex **SA** – 43 mustis **S** – 44 adadiciendum **A** – uinea **S** – 45 quit **S**^{1} – 47 sica **S** – 49 modum **S** – 50 agricola **A**^{1} – *post* agricolas *add.* in **S** – 52 permaneuat **S**^{1} – 54 faecibus **S**^{2}**h**^{2} facibus **S**^{1}**A** faucibus **R** – 55 ad **S**^{1}**A**^{1} – 57 decoti **S**^{1} – 58 perennem at **SA**^{1} perennat **A**^{2}**R**

21: 1 *pr.* **SAhλryç** – mustum quemadmodum **Ahλryç** – 5 usum **S** – 7 de-

transfertur in uasa et reponitur, ut post annum sit in usu. potest tamen et post dies nouem, quam refrixerit, adici in uinum, et melius est, si anno requieuerit. eius defruti sextarius in duas urnas musti adicitur, si mustum ex uineis collinis est, sed, si ex campestribus, tres heminae adiciuntur. *2* patimur autem, cum de lacu mustum sublatum est, biduo deferuescere et purgari; tertio die defrutum adicimus. deinde interposito biduo, cum id mustum pariter cum defruto deferbuerit, purgatur et ita eo adicitur in binas urnas ligula cumulata uel mensura semunciae bene plenae salis cocti et triti. sal autem quam candidissimus coicitur in urceo fictili sine pice; qui urceus cum recipit salem, diligenter totus oblinitur luto paleato et ita igni admouetur ac tamdiu torretur, quamdiu strepitum edit; cum silere coepit, finem habet cocturae. *3* praeterea faenum Graecum maceratur in uino uetere per triduum, deinde eximitur et in furno siccatur uel in sole; idque cum est aridum factum, molitur. ex eo molito post sallituram musti cochlear cumulatum uel simile genus poculi huius, quod est quarta pars cyathi, adicitur in binas urnas. deinde, cum iam perfecte mustum deferbuit et constitit, tantundem gypsi floris miscemus, quantum salis adieceramus, atque ita postero die purgamus dolium et nutritum uinum operimus atque oblinimus.

4 Hac conditura Columella patruus meus, inlustris agricola, uti solitus est in his fundis, in quibus palustres uineas habebat. sed idem, cum collina uina condiebat, aquam salsam decoctam ad tertias pro sale adiciebat. ea porro facit sine dubio maiorem mensuram et odoris melioris, sed periculum habet, ne uitietur uinum, si male cocta sit aqua; sumitur autem haec, ut iam dixeram, quam longissime ab litore; nam liquidior et purior est, quantum altiore mari hausta est. *5* eam si quis, ut Columella faciebat, reponat et post triennium in alia uasa eliquatam transfundat, deinde post alterum triennium decoquat usque ad partem tertiam, longe meliorem habebit condituram uini, nec ullum periculum erit, ne uina uitientur. satis est autem sextarios singulos adicere salsae aquae in binas musti urnas, quamuis multi etiam binos inmisceant, nonnulli etiam ternos sextarios, idque ego facere non recusem, si genus uini tantum ualeat, ut aquae salsae non intellegatur sapor. *6* itaque diligens pater familiae, cum parauerit fundum, statim prima uindemia tres aut quattuor

frutis **S** – 8 aditur **j** additur **hσ** – si (*ante* mustum) **AR** sit **S** – 9 mustus **S** – 12 deferuerit **S** – 13 semuntiae **S**² – planae **S**¹**jλρ** – 14 urcio **S**¹ – 15 tum **S** – 17 foenum **Ahλfyç** – 18 maceratum **S** – tridum **S** – 20 simile **AR** sim **S** – 21 puius **S** – quod *F.-H.* qui **SAR** – quiathi **S** – 23 adieceramus **γç** adicieramus

notas conditurae totidem amphoris musti experietur, ut exploratum habeat, quantum plurimum salsae uinum, quod fecerit, sine offensa gustus pati possit.

22 Alterum medicamen, quo[d] mustum condias

1 Picis liquidae Nemeturicae metretam adde in labrum aut in alueum, et in eodem infundito cineri⟨s⟩ lixiuae congios duos, deinde permisceto spatha lignea; cum requieuerit, eliquato lixiuam. deinde iterum tantundem lixiuae addito, eodem pacto permisceto et eliquato; tertio quoque idem facito. cinis autem odorem picis aufert et eluit spurcitiam. *2* post eodem addito picis Bruttiae, si minus, alterius notae quam purissimae et quam optimae x pondo et resinae durae quam purissimae quinque libras; haec minute concidito et admisceto pici Nemeturicae. tum aquae marinae quam uetustissimae, si erit, si minus, ad tertiam partem recentis aquae marinae decoctae congios duos inicito, apertum labrum sinito in sole[m] per Caniculae ortum et spatha lignea permisceto quam saepissime usque eo, dum ea, quae addideris, in pice conliquescant et unitas fiat; noctibus autem labrum operire conueniet, ne inroretur. *3* deinde, cum aqua marina, quam addideris, sole consumpta uidebitur, sub tectum uas totum ferre curabis; huius medicaminis quidam pondo quadrantem in sextarios quadraginta octo miscere soliti sunt et hac conditura contenti esse, alii cyathos tres eius medicamenti adiciunt in totidem sextarios, quot supra diximus.

23 Conditura uini picati

1 Pix corticata appellatur, qua utuntur ad condituras Allobroges. ea sic conficitur, ut dura sit, et quanto facta est uetustior, eo melior

---

SAR – 27 uina *om.* **S** – 29 mala **Ahmb**^{1}**fryç** – 31 a **λρ** – purior **AR** turpior **S** – 33 eliquata **S** – 36 aquae **S** easque **AR** – uinas **S** – 38 recussem **A**^{1} – 40 primum **S** – 41 coniturae **S** – 43 custus **S**^{1}

22: 1 *pr.* **SAhλryç** – aliter **SAhr** alter **y** – quod **SAλry** – 2 Nemoturicae **A**^{2}**fρ** Nemoeturicae **y** – 3 cineris **l** cinere (-rem **m**) **SAR** – lixiuae **x**^{2}*q* lexiuae **SAhfńyç** lixiuiae **j**^{1}**λr** lixune **j**^{2} – congias **S** concios **A**^{1} – 4 spatha **m** sphata **SAR** – lexiuam **S** lixiuiam **jλń** – 5 lexiuae **S** lixiuiae **jbfń** lisciuie **m** – 7 spurcitiem **S** – adito **Aj** – Brutiae **ρç** Brutticiae **b** – 8 notae **S** Bruttae **AR** – et ... purissimae *om.* **S**^{1}**AR** – 11 si (*ante* erit) **SR** sic **A** – 12 contios **S**^{1} concios **A**^{1} – sinito in **S** ininsinito **A**^{1} insinito **A**^{2}**R** – sole **t** solem **SAR** – 13 spatha **S**^{2}**m** patha **S**^{1} sphata **Ahjbρyç** phata **f** – 15 introretur **A**^{1} – 16 consumta **SA** – 19 quyathos **SA**^{1} – 20 sextario **A**^{2} – quod **SA**^{1}

in usu est: nam omni lentore misso facilius in puluerem resoluitur atque cribratur. hanc ergo conteri et cribrari oportet; deinde, cum bis mustum deferbuerit, quod plerumque est intra quartum diem, quam de lacu sublatum est, diligenter manibus expurgatur et tum demum praedictae picis sextans et semuncia in sextarios quinque et quinquaginta adicitur, et rutabulo ligneo permiscetur, nec postea tangitur, dum conferuescat. *2* quod tamen non amplius diebus quattuordecim a conditura patiendum est: nam oportebit post hunc numerum dierum confestim uinum emundare et, si quid faecis aut labris uasorum aut lateribus inhaesit, eradi ac suffricari et protinus operculis inpositis oblini. at si ex eadem pice totam uindemiam condire uolueris, ita ne gustus picati uini possit intellegi, sat erit eiusdem picis sex scripula in sextarios quinque et quadraginta tum demum miscere, cum mustum deferbuerit et faeces expurgatae fuerint. *3* oportebit autem salis decocti contritique semunciam in eundem modum musti adicere; nec solum huic notae uini sal adhibendus est, uerum, si fieri possit, in omnibus regionibus omne genus uindemiae hoc ipso pondere salliendum est; nam ea res mucorem uino inesse non patitur.

24 Aliter uinum condire

1 Pix Nemoturica in Liguria conficitur. ea deinde ut fiat condituris idonea, aqua marina quam longissime a litore de pelago sumenda est atque in dimidiam partem decoquenda, quae cum in tantum refrixerit, quantum ne contacta corpus urat, partem aliquam eius, quae satis uidebitur, praedictae pici inmiscebimus et diligenter lignea spatha uel etiam manu peragitabimus, ut, si quid inest uitii, eluatur. *2* dein patiemur picem considere, et cum consederit, aquam eliquabimus. postea bis aut ter ex reliqua parte aquae decoctae tamdiu lauabimus et subigemus eam, donec rutila fiat. tum

---

23: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 cortica **S**^{1} – condituram **S**^{1} – Alobroges **S** – 3 eo **AR** et **S** – mollior **S** mellior **A**^{1} – 6 deferuerit **AR** – 7 tunc **AR** – 8 sextans **hjρç** sestans **SAλfy** – 9 rotabulo **S** – 13 labis **A**^{1} – 14 ac **AR** – 15 custus **A** – 16 eidem **R** – 17 deferuerit **AR** – 18 oportebit **S**^{2}**j** oporterit **S**^{1}**Ahmfy** oportet **b** oportuerit **ρç** – 21 mucrone **Ah**^{1}**jλfρy**

24: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 conditoris **A** – 3 littore **hjmfρç** lictore **y** – summenda **Amry** – 4 atque **S** quae **AR** – 6 praedicti **A** – inmiscemus **AR** – 7 sphata **Ahjσ** sphatea **λ** – quod **S** – 8 deinde **jρy** – consedere **AR** – sederit **Ahλσ** – 10 laudabimus **SAhλσ** – subicebimus **S**^{1} subigebimus **S**^{2}**Ahλfr**^{2}**y** – tum eliquatam **t** duae liquatam **S**^{1}**A** dum eliquatam (-tum **ç**) **S**^{2}**R** – 12 noctibus *bis* **S**^{1} – 15

eliquatam in sole XIIII diebus patiemur esse, ut quisquis ex aqua umor remansit adsiccetur; noctibus autem uas tegendum erit, ne inroretur. cum hoc modo picem praeparauerimus et uina, cum iam bis deferbuerint, condire uoluerimus, in musti sextarios octo et quadraginta cyathos duos picis praedictae sic adiciemus: *3* ex ea mensura, quam condituri sumus, sextarios duos musti sumere oportebit, deinde ex his sextariis in picis sextantem paulatim mustum infundere et manu tamquam mulsum subigere, quo facilius coeat; sed ubi toti duo sextarii cum pice coierint et quasi unitatem fecerint, tum eosdem in ⟨i⟩d uas, unde sumpseramus, perfundere et, ut permisceatur medicamen, rutabulo ligneo peragitare conueniet.

25 Aquam dulcem ad condituram uini salsam facere

1 Quoniam quidam, immo enim fere omnes, Graeci aqua salsa uel marina mustum condiunt, eam quoque partem curae non omittendam putaui.

In mediterraneo, quo non est facilis aquae marinae inuectio, sic erit ad condituras conficienda muria: *2* huic rei maxime est idonea caelestis aqua, si minus, ex fonte liquidissimo profluens. harum ergo alterutram curabis quam plurimam et quam optimis uasis conditam ante quinquennium in sole ponere, deinde, cum conputruerit, tamdiu pati, donec ad pristinum modum perueniat. quod cum factum fuerit, alia uasa habeto et in ea sensim aquam eliquato, donec ad faecem peruenias; semper enim in requieta aqua crassamen aliquod in imo reperitur. *3* sic curata cum fuerit, in modum defruti ad tertias decoquenda est. adiciuntur autem in aquae dulcis sextarios quinquaginta salis candidi[s] sextarii sex et mellis optimi unus sextarius. haec pariter decoqui et omnem spurcitiam expurgari oportet, deinde, cum refrixerit, tum quantumcumque umoris est, tantum in amphoram musti portionem adici.

25: 2–18 *Cato agr. 105* – 20–29 *Plin. nat. 14,120; Pallad. 11,14,2*

---

quiathos **SA** – 17 sextantem **jb**^{1}**ρ** sestantem **SAhλfyç** – 18 quoeat **S** – 20 id uas **l** duas **SAR**

25: 1 *pr.* **SAhλryç** – quam **Amryç** – 5 mediaterraneo **S** – 6 at **S** – conficiendas **R** – uriam **A**^{1} muriam **A**^{2} – 7 profuluens **S**^{1} – 8 alterultram **A**^{1} – 9 conputuerit **S** – 10 pristinam **A**^{1} – 13 repperitur **SA** – 14 at **S**^{1}**A**^{1} – 15 candidi *Schn.* candidis **S** *om.* **AR** – sestarii sex **S** sextariis **A**^{1} sextarius **A**^{2}**R** – optimis **A**^{1} – 17 quantumcuique **S** – moris **S** – 19 *pr.* **SAhλryç** – coquenda **Ahmryç**

De aqua marina decoquenda

4 Quod si ager maritimus est, silentibus uentis de alto quam quietissimo mari sumenda est aqua et in tertiam partem decoquenda, adiectis, si uidebitur, aliquibus aromatis ex is, quae supra rettuli, ut sit odoratior uini curatio. mustum autem antequam de lacu tollas, uasa rore marino uel lauro uel myrto subfumigato et large repleto, ut in efferuescendo uinum se bene purget; postea uasa nucibus pineis suffricato. *5* quod uinum uolueris dulcius esse, postero die, quod austerius, quinto die, quam sustuleris, condire oportebit et ita supplere et oblinire uasa. nonnulli etiam suffumigatis seriis prius condituram addunt et ita mustum infundunt.

26 Ne uinum acescat

1 In quo agro uinum acescere solet, curandum est, ut, cum uuam legeris et calcaueris, priusquam uinacea torculis exprimantur, mustum in cor⟨ti⟩nam defundas et aquae dulcis puteanae ex eodem agro partem decimam adicias et coquas, donec ea aqua, quam adieceris, decocta sit. postea cum refrixerit, in uasa defundas et operias et oblinas; ita diutius durabit et detrimenti nihil fiet. *2* melius est, si ueterem seruatam compluribus annis aquam addideris, longeque melius, si aquae nihil addideris et decimam musti decoxeris frigidumque in uasa transtuleris, et si in sextarios L musti heminam gypsi miscueris, posteaquam decoctum refrixerit. reliquum mustum, quod e uinaceis fuerit expressum, primo quoque tempore absumito aut aere commutato.

27 De uino dulci faciendo

Vinum dulce sic facere oportet: uuas legito, in sole per triduum expandito, quarto die meridiano tempore calidas uuas proculcato;

27: *Plin. nat. 14,85, 14,135*

– 22 his **AR** – retulli **A**^{1} retuli **A**^{2}**jmρyç** – 23 uni **Ahmfy** – 24 myrto **åzdxbç** murto **SAhjfr**^{2} mirto **ρ** murco **m** – 25 unum **SAh**^{1}**fry** – 28 suplere **S** – suffumigantis **AR**

26: 1 *pr.* **SAhλryç** – agescat **A** – 2 acessere **S** – 4 cortinam *Schn.* cornam **SA** corbam **R** – puteanae **S** puteune **Ah**^{1}**jmńy** puteone **h**^{2} puteine **b** puteonene **f**^{1} puteune ne **f**^{2} puteumne **rç** – 8 *ante* si *add.* a **Ah**^{1}**mfρy** autem **h**^{2}**ç** – cumpluribus **S** – longeque ... addideris *om.* **S**^{1}**jm** – 10 uas **AR** – L **S** uel **AR** – 11 refrixerit **t** refrixeris **SAR** – relicum **S**^{1} reliqum **S**^{2} – 12 e *Schn.* in **SAR** – uinaciis **SA**

mustum lixiuum, hoc est, antequam prelo pressum sit, quod in lacum musti fluxerit, tollito; cum deferbuerit, in sextarios quinquaginta irim bene pinsitam ne plus unciae pondere addito; uinum a faecibus eliquatum diffundito. hoc uinum erit suaue, firmum, corpori salubre.

28 **Aliter uinum dulce condire**

1 Irim quam candidissimam pinsito; faenum Graecum uetere uino macerato, deinde in sole exponito aut in furno, ut siccescat; tum commolito minutissime. item odoramenta trita, id est irim cribratam, quae sit instar pondo quincun⟨cem⟩ et trientem, faeni Graeci pondo quincuncem et trientem, schoeni pondo quincuncem in unum permisceto; tum in serias singulas, quae sint amphorum septenum, addito medicaminis pondo unciam scripula octo. *2* gypsi, cum ex locis palustribus mustum erit, in serias singulas ternas heminas, cum de nouellis uineis erit, sextarium, cum de ueteribus et locis siccis, heminas singulas adicito. tertio die, quam calcaueris, conditurām infundito; sed antequam condias, musti aliquantum in seriam de seria transferto, ne in condiendo, cum medicamento efferuescat, effluat. *3* sic autem curato: gypsum et medicamentum in labello permisceto, quantum seriis singulis fuerit necessarium, idque medicamentum musto diluito et ipsa ad serias addito et permisceto. cum deferbuerit, statim repleto et oblinito. omne uinum cum condieris, nolito statim diffundere sed sinito in dolis liquescere; postea, cum de doliis aut de seriis diffundere uoles, per uer florente rosa defaecatum quam liquidissimum in uasa bene picata et pura transferto. *4* si in uetustatem seruare uoles, in cado duarum urnarum quam optimi uini sextarium aut faecis generosae recentis

---

28: 2–8 *Plin. nat. 14,135* – 21–27 *Gp. 7,12,7*

27: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 uinom **S**¹ – 3 temporie **S**¹ temperie **S**² – caldas **S** – 4 proelo **S** – praesum **S**¹ – quod *om.* **S** – 5 lacu **S** – 6 pisitam **A** – ad **S** – 7 foecibus **Afy** foetibus **h** – corporali **AR**

28: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 condidissimam **A** – foenum **Ahλfyç** – 3 exposito **AR** – ut **AR** aut **S** – 5 quincuncem **ü²t** quinque *uel* v **SAR** – foeni **Aλfyç** – 6 quincum **SA** – scheni **S** – quincumquem **S** – 8 scripulam **AR** – 9 serias *om.* **AR** – 10 cum (*post* heminas) **h** tum **SAjλσ** – 12 aliquantulum **AR** – 14 efferuescit **Ahjmb¹σ** – effluat *scripsi* et fluat **SAjλσ** et effluat **h** – curatio **AR** – 15 seris **S** – 17 deferuuerit **A**¹ deferuerit **A²R** – 18 nolite **Ahjmfr²y** – defundere **S** – doliis **AR** – 19 per uer **S** uere **AR** – 20 effaecatum **S** – 21 cando **A**

sextarios tres addito; aut si uasa recentia, ex quibus uinum exemptum sit, habebis, in ea confundito; si horum quid feceris, multo melius et firmius erit uinum. etiam, si bonos odores addideris, omnem malum odorem et saporem prohibueris; nam nulla res alienum odorem celerius ad se ducit quam uinum.

29 Mustum dulce seruare, ne mutet saporem

Mustum ut semper dulce tamquam recens permaneat, sic facito: antequam prelo uinacea subiciantur, de lacu quam recentissimum addito mustum in amphoram nouam, eamque oblinito et inpicato diligenter, ne quicquam aquae introire possit. tunc in piscinam frigidae et dulcis aquae totam amphoram mergito ita, ne qua pars extet. deinde post dies quadraginta eximito. sic usque in annum dulce permanebit.

30 Vini curatio

1 Ab eo tempore, quo primum dolia operculaueris, usque ad aequinoctium uernum semel in diebus XXXVI uinum curare satis est, post aequinoctium uernum bis; aut si uinum florere incipiet, saepius curare oportebit, ne flos eius pessum eat et saporem uitiet. quanto maior aestus erit, eo saepius conuenit uinum nutriri refrigerarique et uentilari; nam quandiu bene frigidum erit, tamdiu recte manebit. *2* labra uel fauces doliorum semper suffricari nucibus pineis oportebit, quotiens uinum curabitur.

Remedium languentis uini

Si qua uina erunt duriora aut minus bona, quod agri uitio aut tempestate sit factum, sumito faecem uini boni et panes facito et in sole arefacito et coquito in igne. postea terito et pondo quadrantem amphoris singulis infricato et oblinito. bonum fiet.

29: *Cato agr. 120; Plin. nat. 14,83; Gp. 6,16,1*
30: 11–14 *Plin. nat. 14,120; Pallad. 11,14,5*

29: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 facto **S** – 5 quiquam **S** – 6 qua **SR** quae **A** – 7 dies *om.* **A**[1]
30: 1 *pr.* **SAhbryç** – 3 semel ... uernum *om.* **SA** – 5 sapore **S** – 7 bene *om.* **S**[1] – 10 *pr.* **SAhλryç** – 12 et in sole arefacito *om.* **S**[1] – 13 quadrante **SAhjσ** – 14 infriato **S**[1]

31 Si quod animal in mustum ceciderit et interierit

⟨Si⟩ serpens aut mus sorexue in mustum ceciderit, ne mali odoris uinum faciat, ita, ut repertum corpus fuerit, id igne adoleatur cinisque eius in uas, quo deciderat, frigidus infundatur atque rutabulo ligneo permisceatur. ea res erit remedio.

32 Vinum ex marruuio

Vinum marruuii multi utile putant ad omnia intestina uitia et maxime ad tussim. cum uindemiam facies, marruuii caules teneros maxime de locis incultis et macris legito eosque in sole siccato, deinde fasciculos facito et tomice palmea aut iuncea ligato et in seriam mittito, ita ut uinculum extet. in musti dulcis sextarios CC marruuii libras octo adicito, ut simul cum musto deferuescat; postea eximito marruuium et purgatum uinum diligenter oblinito.

33 ⟨Vinum scilliten⟩

1 Vinum scilliten ⟨ad con⟩coquendum et ad corpus reficiendum itemque ad ueterem tussim et ad stomachum hoc modo condire oportet: primum ante dies quadraginta, quam uoles uinum uindemiare, scillam legito eamque secato quam tenuissime, sicut rapani radicem, taleolasque sectas suspendere in umbra, ut adsiccentur; deinde, cum aridae erunt, in musti Aminnei sextarios quadraginta octo scillae aridae adde pondo libram, eamque inesse patere diebus XXX; postea eximito et defaecatum uinum in amphoras bonas adicito. *2* Alii scribunt in musti sextarios XLVIII scillae aridae pondo libram et quadrantem adici oportere, quod et ipsum non probo.

33: *Plin. nat. 14,106; Pallad. 8,6; Gp. 2,47,8*

31: 1 si ... interierit *ut rubr. posui, litt. comm.* **SAR** – quod **åcdqγlpr^{1}ńç** quid **SAhjλfr^{2}y** – 2 si *addidi, om.* **SAR** – aui **A** – 4 uasa **Aλy^{1}ç** – 5 permiscatur **A**

32: 1 *pr.* **SAhλryç** – marubio **m** marrubio **hbryç** – 2 marrubii **R** – 3 at **S^{1}A** – marruuii *scripsi* marruuiae **SA** marrubi **hf** marrubiae **j** marrubii **λρyç** – teneras **SA** – 4 easque **A** – 6 cc **ou^{2}d^{2}ç** ducentos **p** tt **S** tres **Ahb^{1}fρy^1** et **m** esse **b^{2}y^2** *om. u. sp. r.* **j** – 7 marrubii **R** – 8 marrubium **R**

33: 1 *rubr. momento 26 argumenti similem pr.* **hm** – 2 scylliten **hjλfyç** – ad concoquendum *Ald.* coquendum **SAR** – 5 scillam **lρ** scyllam **SAR** – eamque *om.* **A** – secato **S^{3}R** sicato **S^1** siccato **S^2** *om.* **A** – raphani **R** – 6 secatas **S** – 7 aridas **A** – Aminnei **q** Amminei **SAhmfrç** Haminei **j** Aminei **bńy** – 8 scillae **lń** scyllae **SAR** – 9 bonas *ed.pr.* binas **SAR** – 10 XLIX *uel sim.* **AR** – scyllae **AR**

34 Acetum scilliten

Hoc ipsum scillae pondus, quod supra, in aceti duas urnas adiciunt et per quadraginta dies inesse patiuntur, qui scilliticum acetum facere uolunt.

De embammate

In tres amphoras musti mittis aceti acris congium aut duplum, si non est acre; et in olla[m], quae fert amphoras tres, decoquis ad palmum, id est ad quartas aut, si non est dulce mustum, ad tertias; despumatur. sed mustum desub massa et limpidum sit.

35 Vinum absenthiten et reliquas notas facere

Vinum absenthiten et hysopiten et habrotoniten et thymiten et marathiten et glechoniten sic condire oportet: Pontici absenthii pondo libram cum musti sextariis quattuor decoque usque ad quartam; reliquum quod erit, id frigidum adde in musti Aminnei urnam. idem ex reliquis rebus, quae supra scripta sunt, facito. possint etiam pulei aridi tres librae cum congio musti ad tertias decoqui et, cum refrixerit liquor, exempto puleio in urnam musti adici. idque mox tussientibus per hiemem recte datur uocaturque uini nota glechonites.

36 Ad tormina[m] et omnem alui proluuiem uinum roratum sic facies

Mustum tortiuum est, quod post primam pressuram uinaceorum circumciso pede exprimitur. idque mustum coicies in amphoram

---

34: 2–4 *Pallad. 8,8; Gp. 2,47,8, 8,42*
35: *Plin. nat. 14,109; Gp. 8,7, 8,9, 8,15, 8,21*

34: 1 *pr.* **SAhλryç** – scylliten **yç** scyllien **b** scylilliten **m** – 2 scyllae **AR** – 3 patiemur **A** – scilliticum **r** scilleticum **SA** scylliticum **hλσ** scyllaticum **j** – 5 de embammate *Urs.* decem bambatae *litt. comm.* **SAR** *ut rubr. posui* – 6 mitis **R** – acri **SAhλσ** – 7 acer **SAy** arer **f** arcer $\mathbf{h}^1$ – olla *scripsi* ollam **SAR** – 8 tertia **S** – 9 dispumatur **jmρç**

35: 1 *pr.* **SAhbryç** – absentiten **SAb** – 2 absinthiten **Ajλfyç** absinthien **h** absintiten **ρ** – hisopiten **Ahjryç** hospite **m** hisopite **b** hospitem **f** hysopitem **ń** – abrotoniten **AR** – thimiten **R** – 3 gleconiten **jλfρ** – absinthii **R** – 5 relicum $\mathbf{S}^1$ reliqum $\mathbf{S}^2$ – in **SR** inde **A** – mustum **SA** – Aminnei **q** Aminei **S** Aminet **A** Amminei **hλσ** Haminei **j** – 6 possunt **R** – 9 gleconies **Aj** gleconites **hfρyç** gleconixes **λ**

nouam et inplebis ad summum. tum adicies ramulos roris marini aridi lino colligatos; sed patieris una deferuescere per dies septem. deinde eximes ramulorum fasciculum, et purgatum diligenter uinum gypsabis. sat erit autem roris marini sesquilibram in duas urnas musti adicere. hoc uino post duos menses possis pro remedio uti.

37 Vinum Graeco simile facere ad aluum molliendum

Uuas praecoques quam maturissimas legito easque per triduum in sole siccato; quarto die calcato, et mustum, quod nihil habeat ex tortiuo, coicito in seriam diligenterque curato, ut, cum deferbuerit, faeces expurgentur. deinde quinto die, cum purgaueris mustum, salis cocti et cribrati duos sextarios uel, quod est minimum, adicito unum sextarium in sextarios musti XLVIII. quidam etiam defruti sextarium miscent, nonnulli etiam duos adiciunt, si existimant uini notam parum esse firmam.

38 Vinum myrtitem

1 Vinum myrtitem ad tormina et ad alui proluuiem et ad inbecillum stomachum sic facito: duo genera sunt myrti, quorum alterum est nigrum, alterum album. nigri generis bacae, cum sunt maturae, leguntur, et semina earum eximuntur, atque ipsae sine seminibus in sole siccantur, et in fictili fidelia sicco loco reponuntur. *2* deinde per uindemiam ex uetere arbusto uel, si id non est, ex uetustissimis uineis Aminneae bene maturae uuae sole calido leguntur, et ex is mustum adicitur in seriam et statim primo die, antequam id ferueat,

---

37: *Cato agr. 24; Pallad. 11,14,2–3*
38: *Pallad. 2,18, 3,27, 3,31* – 2–26 *Cato agr. 125; Plin. nat. 14,104* – 2–4 *Plin. nat. 23,161* – 28–39 *Plin. nat. 15,123*

36: 1 *pr.* **SAhλryç** – tormina **h** torminam **SAλryç** – 4 idque **S**[2] id **S**[1]**AR** – 5 rosis **A** – marin **S**[1] – 6 haridi **S** – colligato **SA** – 8 sexquilibram **jr**[1] sexquilibra **r**[2] sesquilibra **f**

37: 1 *pr.* **SAhλryç** – molliendum **S**[2] malliendum **S**[1] molliendam **Ahç** moliendam **λr**[2] moliendum **r**[1] *om.* **y** – 2 praecoces **jbσ** – legito **Sfç** legibus **A** legi **hjλρy** – tridum **S** – 4 deferuuerit **A** – 7 XLIX *uel sim.* **AR** – 8 existimat **SA** – uino **SA**

38: 1 *pr.* **SAhmryç** – myrtitem **A** mirtitem **Shmr** myrtytem **y** myrtiten **ç** – 2 myrtiten **hç** myrticem **j** mirtitem **bry** mirtiten **m** – aluuii **S**[1] – 3 homachum **S**[1] sthomachum **S**[2] – sunt genera **hλσ** – 4 et **S**[1]**A** – 7 arbustio **A** – id *om.* **S** – 8 Aminneae **hf** Aminnae **SA** Haminneae **j** Ammineae **λρyç** – his **AR** – 9 ferueat

bacae myrti, quae fuerant repositae, diligenter conteruntur et totidem earum librae contusarum appenduntur, quot amphorae condiri debent; tum exiguum musti sumitur ex ea seria, quam medicaturi sumus, et tamquam farina conspargitur, quicquid contusum et appensum est. post hoc complures ex ea massulae fiunt et ita per latera seriae in mustum demittuntur, ne altera offa super alteram perueniat. *3* cum deinde bis mustum deferbuerit et bis curatum est, rursus eodem modo et tantundem ponderis bacae, sicut supra, contunditur, nec iam, ut prius, massulae fiunt, sed in labello mustum de eadem seria sumitur, praedicto ponderi permiscetur, sicut sit instar iuris crassi; quod cum est permixtum, in eandem seriam confunditur et rutabulo ligneo peragitatur. *4* deinde post nonum diem, quam id factum est, uinum purgatur et scopulis aridae myrti seria suffricatur operculumque superponitur, ne quid eo decidat. hoc facto, post septimum diem rursus uinum purgatur et in amphoras bene picatas et bene olidas diffunditur; sed curandum est, ut, cum diffundis, liquidum et sine faece diffundas.

Aliter

5 Mel Atticum ter inferuere facito et totiens despumato. uel si Atticum non habueris, quam optimum mel eligito et quater uel quinquies despumato, quoniam, quanto est deterius, tanto plus habet spurcitiae. cum deinde mel refrixerit, bacas albi generis myrti quam maturissimas legito et perfricato, ita ne interiora semina conteras. *6* mox fiscello ligneo inclusas exprimito, sucumque earum, qui sit sextariorum sex, cum mellis decocti sextario misceto et in lagunculam diffusum oblinito. sed hoc mense Decembri fieri debebit, quo fere tempore matura sunt myrti semina, custodiendumque erit, ut, antequam bacae legantur, si fieri potest, VII diebus, sin autem, ne minus triduum serenum fuerit aut certe non pluerit; et, ne rorulentae legantur, cauendum.

---

om. **A** – 10 mirti **S** – 11 quod **SAh[1]b** – 12 medicacaturi **A** – 13 quitquit **S[1]** – 15 dimittuntur **AR** – 16 deferuerit **S** deferuuerit **A** – 17 *post* supra *add.* dixi **R** – 18 ne **Ahjfρy** – 20 perinixtum **A** – 22 *ante* id *add.* ad **S** – haridae **S** – myrti **ü** myrtae **SAR** – 23 seriae **SA** – 25 sed **SR** et **A** – 26 faecem **S[1]A** – 27 *pr.* **SAhmy** – 28 inferuuere **A** inferbuere **R** – dispumato **R** – 30 quinque **S** quinques **A** – dispumato **jλρ** – deterior **S[1]** – *post* tanto *add.* est **Af** – 31 haberet **Aλ** habe **j** – 32 interiore **S[1]** – 33 lineo **S** – 34 sextariurum **A[1]** – sextarium **SA** – misceto *scripsi* miscetur **SAj** inmiscetur **hλσ** – 35 diffusam **Ab** – 36 tempore *om.* **A** – myti **S[1]** mirti **bry** – custodiundumque **S** custodient dumque **A** – 37 uace **S[1]A**

Aliter

7 Multi nigram uel albam myrti bacam, cum iam maturuit, destringunt et, duabus horis eam cum paululum in umbra expositam siccauerunt, proterunt, ita ut, quantum fieri potest, interiora semina integra permaneant; tum per lineum fiscum, quod protriuerant, exprimunt et per colum iunceum liquatum sucum lagunculis bene picatis condunt neque melle neque alia re ulla inmixta. hic liquor non tam est durabilis, sed quamdiu sine nox[i]a manet, utilior est ad ualitudinem quam alterius myrtitis notae compositio.

Aliter

8 Sunt qui hunc ipsum expressum sucum, si sit eius copiosior facultas, in tertiam partem decoquant et refrigeratum picatis lagunculis condant; sic confectum diutius permanet. sed et, quod non decoxeris, possit innoxium durare biennio, si modo munde et diligenter id feceris.

39 Passum quemadmodum fiat

1 Passum optimum sic fieri Mago praecipit, ut et ipse feci: uuam praecocquem bene maturam legere; acina mucida aut uitiosa reicere; furcas uel palos, qui cannas sustineant, inter quaternos pedes figere et perticis iugare; tum insuper cannas ponere et in sole pandere uuas et noctibus tegere, ne inrorentur; cum deinde exaruerint, acina decerpere et in dolium aut in seriam coicere; eodem mustum quam optimum, sicut grana summersa sint, adicere; ubi conbiberit uua[s] seque impleuerit, sexto die in fiscellam conferre et prelo premere

---

39: *Plin. nat. 14,81; Pallad. 11,19*

– 40 *pr.* **SAhm** – 41 nigrum **A**^{1} – myti **S**^{1} mirti **λfr** – 42 destringunt (dis- **l**) **tlń** destringet **S**^{1} destringent (dis- **m**) **S**^{2}**Ahjλσ** destringentem **f**^{1} – 43 proterunt **hmryç** posterunt **S**^{1}**A** post terunt **S**^{2} poterunt **bfń** prot *u. sp.* **j** – 44 dum **SA** – pertriuerant **AR** – 45 lagunaulis **S**^{1} langunculis **jf**^{1} lagunculus **r**^{1} – 46 neque (*ante* alia) **ryç** nec **SAhjmfń** nisi **b** – inmixtae **SA** – 47 no **S**^{1} – quamdiu **hüt** tamdiu **SAjλσ** – noxa **γf**^{1}**ç** noxia **SAR** – 48 ualetudinem **Ahy** – myrtitis **Sf** myrtis **Aj** myrtetis **hbńyç** mirtetis **mr** – compositiones **SA** – 49 *pr.* **SAhmyç** – 52 condunt **R** – confectam **AR** – et *om.* **AR**

39: 1 *pr.* **SAhmryç** – 2 si **A** – 3 naturam **A** – acina mucida *Heinsius* acinam acida **SA** acina acida **R** – 4 cannans **A** – ficere **S**^{1} – 6 exharuerint **S**^{1} – 7 dolum **S**^{1} – 8 granum **A** – sint adicere *bis* **A**^{1} – uua **m** uuas **SAR** – 11 uuas **A**

passumque tollere; *2* postea uinaceos calcare, adiecto recentissimo musto, quod ex aliis uuis factum fuerit, quas per triduum insolaueris; tum permiscere, et subactam brisam prelo subicere; passumque secundarium statim uasis oblitis includere, ne fiat austerius; deinde post XX dies, cum deferbuerit, in alia uasa deliquare, et confestim opercula gypsare et pelliculare.

Aliter

3 Uuam ap[p]ianam integram legito; acina corrupta purgato et secernito; postea in perticis suspendito; perticae uti semper in sole sint, facito; ubi satis conrugata erunt acina, demito et sine scopionibus in dolium coicito pedibusque bene calcato; ubi unum tabulatum feceris, uinum uetus inspargito; postea alterum supercalcato; item uinum conspargito; eodem modo tertium calcato et infuso uino, ita ⟨ut⟩ supernatet, sinito dies V; postea pedibus proculcato et in fiscina noua uuas premito.

Alio modo

4 Quidam aquam caelestem ueterem ad hunc usum praeparant et ad tertias decoquunt; deinde, cum uuas, sicut supra scriptum est, passas fecerunt, decoctam aquam pro uino adiciunt et cetera similiter administrant. hoc, ubi lignorum copia est, u[t]ilissime constat et est in usu uel dulcius quam superiores notae passi.

40 Lora optima sic fieri oportet

1 Quantum uini uno die feceris, eius partem decimam, quot metretas efficiat, considerato, et totidem metretas aquae dulcis in uinaceos, ex quibus unius diei uinum expressum erit, addito. eodem spumas defruti siue sapae et faecem ex lacu confundito et permisceto, eamque intritam macerari una nocte sinito; postero die pedibus

---

40: *Cato agr. 25; Varro rust. 1,54,3; Plin. nat. 14,86*

– 13 secundarum **A^1** – oblinitis **AR** – 14 XX *uel sim.* **$SAb^1y^1ç$** XXX *uel sim.* **$hmb^2f\rho y^2$** L **j** – tum **SA** – deferuerit **S** deferuuerit **A** – 16 *pr.* **SAhyç** – 17 apianam **$dülr^1$** appianam **SAhλσ** appiam **j** – corruptatur **A^1** – 19 iubi **A** – erint **SA** – scopionibus *Urs.* scipionibus **SAR** – 23 ut **t** *om.* **SAR** – supernatat et **j** superponat et **λ** – 24 premitto **S^1** – 25 *pr.* **SAhbyç** – 29 uilissime **t** utilissime **SAR** – 30 superioris **S**

proculcato et sic permixtam prelo subicito; quod deinde fluxerit, aut dolis aut amphoris condito et, cum deferbuerit, opturato; commodius autem seruatur in amphoris. *2* hanc ipsam loram Marcus Columella ex aqua uetere faciebat et nonnumquam plus biennio innoxiam seruabat.

41 Mulsum optimum sic facies

Mustum lixiuum de lacu statim tollito. hoc autem erit, quod destillauerit, antequam nimium calcetur uua; sed de arbustiuo genere, quod sicco die legeris, id facito. conicies in urnam musti mellis optimi pondo x et diligenter permixtum recondes in lagonam eamque protinus gypsabis iubebisque in tabulatum poni. si plus uolueris facere, pro portione, qua supra, mel adicies; post uicensimum et alterum diem lagonam aperire oportebit et in aliud uas mustum eliquatum oblinire atque in fumum reponere.

42 Compositio medicamenti ad tormina, quod uocatur διὰ ὀπώρας

1 In caccabo fictili nouo uel in stagneo coquitur musti arbustiui Aminnei urna et mala cydonea grandia expurgata xx et integra mala dulcia granata, quae Punica uocantur, et sorba non permitia diuisa exemptis seminibus, quae sit instar sextariorum trium. *2* haec ita coquuntur, ut omnia poma deliquescant cum musto; et sit puer, qui spatha lignea uel harundine permisceat poma, ne possint aduri. deinde, cum fuerint decocta, ut non multum iuris supersit, refrigerantur et percolantur, eaque, quae in colo subsederunt, diligenter contrita leuigantur, et iterum in suo sibi iure lento igni, ne aduran-

---

41: *Gp. 8,25–26*

40: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 decumam **Af** – quot **wdt^{2}lpńç** quod **SAR** – 4 uinaceos ex **p** uinaceo (-eto **A**^{1}) sed **SAR** – eddem **A**^{1} – 8 doliis **S**^{2}**R** – deferuerit **S** – 9 ipsa **S**^{1} – Macrius **SA** – 10 umquam **SAλfy**

41: 1 *pr.* **SAhλryç** – 3 nimium **cd** minimum **SAR** – 4 it **S**^{1} – 5 lagona (-ena **h**^{2}**ρ**) **R** – 6 uidebisque **λρy** – 7 uicesimum **m** uigesimum **brç** xx **jń** – 9 oblinare **SAhλfr**^{2}**y** oblinere **ç**

42: 1 *pr.* **SAhmryç** – at **A** – 2 οπωρας **S** οιτωρας **Ahç** *om.* **ry** *om. u. sp. r.* **m** – 3 cacabo **hmńy** cachabo **r** – figuli **AR** – cocitur **SA** – 4 Amminnei **h** Amminei **λrç** – cidonia **Sρ** cidonea **j** cydonia **m** – gradia **S**^{1}**A** – 5 soruua **Sh**^{1} sorua **Aj**^{1}**y**^{1} – 8 spatha **S**^{2} spathata **S**^{1} sphata **Ajλσ** spata **hń** – arundine **S** – 9

tur, carbonibus decoquuntur, donec crassamen in modum faecis existat. *3* prius tamen, quam de igne medicamentum tollatur, III heminae roris Syriaci contriti et cribrati super omnia adiciuntur et spatha permiscentur, ut coeant cum ceteris; tum refrigeratum medicamentum adicitur in uas fictile nouum picatum, idque gypsatum alte[r] suspenditur, ne pallorem trahat.

43 Caseum sic condiemus

Caesi aridi ouil⟨l⟩i proximi anni frusta ampla facito et picato uase componito. tum optimi generis mustum adinpleto, ita ut superueniat; et sit ius aliquanto copiosius, quoniam caseus combibit et fit uitiosus, nisi mustum semper supernatet eum. uas autem, cum impleueris, statim gypsabis. deinde post dies XX licet aperias et utaris qua uoles adhibita conditura; est autem etiam per se non iniocundus.

44 Uuas, ut sint uirides usque ad annum, sic custodies

1 Uuas bumastos uel duracinas uel purpureas cum desecueris a uite, continuo pediculos earum inpicato dura pice; deinde labellum fictile nouum inpleto paleis quam siccissimis cribratis, ut sine puluere sint, et ita uuas superponito; tum labello altero adoperito et circumlinito luto paleato atque ita in tabulato siccissimo composita labra paleis siccis obruito. *2* omnis autem uua sine noxa seruari potest, si luna decrescente et sereno caelo post horam quartam, cum

---

43: *Gp. 8,19,5–6*

44: *Varro rust. 1,54,2; Plin. nat. 15,62–63; Gp. 4,15* – 2–7 *Cato agr. 7,2; Varro rust. 1,58; Pallad. 10,17* – 32–37 *Plin. nat. 15,67; Pallad. 3,25,18* – 39–50 *Plin. nat. 15,66* – 52–67 *Plin. nat. 15,65; Pallad. 3,25,17, 12,12,2* – 60–67 *Pallad. 10,17*

---

multu **A** – 13 tollantur **SA** – 14 hiemine **A** – 15 spatha **z** spathata **S** sphata **AR** – 16 uas **S**^{2} alias **S**^{1}**AR** – 17 alte **h**^{2}**dγ** alter **SAR**

43: 1 *pr.* **SAh** – casseum **A**^{1} – 2 ouilli **wåocdγrç** ouili **SAR** – frustra **AR** – uase **wåzcqγlpyç** uaso **SAR** – 4 sit ius **ht**^{2} siccius **SAλσ** siccus **j** – 5 eum *scripsi* et ut **SAR** – 6 liceat **AR** – 7 uoles **jç** uolet **SAfρy** uelet **λ** – conditura **S**^{2}**h**^{2}**ç** conditur **S**^{1}**Ah**^{1}**jλσ** – 8 iniocundus **Sf** iniucundus **Ah**^{1}**jç** iniucundius (-ioc-**ń**) **h**^{2}**bρ** iucundius **m** iniucundis **y**

44: 1 *pr.* **SAhλryç** – custodies **Sy** custodiemus **Ahλrç** – 4 fictilem **SAhλσ** – 6 composito a **SA** – 8 cum **S**^{2}**R** eum **S**^{1}**A** – 10 decimano **S** – uaurum **S**^{1} – 11

iam insolata est nec roris quicquam habet, uiti detrahatur; sed ignis in proximo decumano fiat, ut pix ferueat, in qua pediculi uuarum statim demittantur.

Aliter

In dolium bene picatum defruti amphoram coicito, deinde transuersos fustes spisse artato, ita ut defrutum non contingant; tum superponito fictiles nouuas patinas et his sic uuam disponito, ut altera alteram non contingat; tum opercula patinis inponito et linito. deinde alterum tabulatum et tertium, et quamdiu magnitudo patitur dolii, similiter super instruito et eadem ratione uuas componito; deinde picatum operculum dolii defruto large linito et ita inpositum [in] cinere opturato. *3* nonnulli adiecto defruto contenti sunt transuersas perticas artare et ex his uuas ita suspendere, ne defrutum contingant, deinde operculum inpositum oblinire.

Aliter

Quidam uuas cum ita, ut supra dixi, legerunt, doliola noua sine pice in sole siccant; deinde, cum ea in umbra refrigerauerunt, furfures hordeaceos adiciunt et uuas ita superponunt, ut altera alteram non comprimat. tum generis eiusdem furfures infundunt et alterum tabulatum uuarum eodem modo collocant, idque faciunt usque, dum dolium alternis furfuribus et uuis compleant; mox opercula inposita linunt, et uuas siccissimo frigidissimoque tabulato reponunt.

Aliter

4 Quidam eadem ratione arida populnea uel abiegnea scobe et uirides uuas custodiunt; nonnulli sicco flore gypsi obruunt uuas, quas non nimium maturas uitibus detraxerunt. alii cum legerunt uuam, si qua sunt in ea uitiosa grana, forficibus amputant atque ita in horreo suspendunt, in quo triticum positum est, sed haec ratio rugosa facit acina et paene tam dulcia, quam est uua passa.

---

dimittantur **AR** – 12 *pr.* **SAhyç** – 13 be S^1 – transuersus **AR** – 14 arato **AR** – 15 patinas **r** patenas **SAR** – 16 patenis **AR** – 18 dolii h^2 dolis **SA**h^1**jλfy** doliis **ρç** – super *om.* **AR** – 20 in **SAR** *om.* **c** – 21 aptare **ρyç** – 23 *pr.* **SAhyç** – 24 quidem **A** – 26 ordeaceos **ρy** – altera altera **S** – 27 comprimant **AR** – 29 dum *om.* **AR** – 31 *pr.* **SAhyç** – 32 abiegnea *scripsi* abiegnia **SAR** *cfr 12,47,6 et ALL 4,289* – 33 nonnullis **A**h^1**λfρy** – 34 nimio **AR** – 38 *pr.* **SAhyç** – 40 patenarum

Alio modo

5 Marcus Columella patruus meus ex ea creta, qua fiunt amphorae, lata uasa in modum patinarum fieri iubebat eaque intrinsecus et exterius crasse picari; quae cum praeparauerat, tum demum purpureas et bumastos et Numisianas et duracinas uuas legi praecipiebat pediculosque earum sine mora in feruentem picem demitti et in praedictis patinis separatim sui cuiusque generis ita componi, ne uuae inter se contingerent; *6* post hoc opercula superponi et oblini crasso gypso, tum demum pice dura, quae igni liquata esset, sic picari, ne quis umor transire possit; tota deinde uasa in aqua fontana uel cisternina ponderibus inpositis mergi nec ullam partem eorum pati extare. sic optime seruatur uua, sed, cum est exempta, nisi eo die consumitur, acescit.

Aliter

7 Nihil est tamen certius quam uasa fictilia facere, quae singulas uuas laxe recipiant. ea debent quattuor ansas habere, quibus inligata uiti dependea⟨n⟩t, itemque opercula eorum sic formari, ut media diuisa sint, ut, cum suspensa uasa singulas uuas receperint, ex utroque latere adpositae operculi duae[s] partes coeant et contegant uuas. et haec uasa et opercula extrinsecus et intra diligenter picata esse debebunt, deinde, cum contexerunt uuas, luto paleato multo adoperiri. sed uuae dependentes a matre sic in pultarios condi debebunt, ne qua parte uasa contingant. *8* tempus autem, quo includi debent, id fere est, quo[d] adhuc siccitatibus et sereno caelo grossa uariaque sunt acina. illud in totum maxime praecipimus, ne in eodem loco mala et uuae conponantur neue in uicino[s], unde odor malorum possit ad eas peruenire; nam huiusmodi halitus celeriter acina corrumpunt. eae tamen custodiendorum pomorum rationes, quas rettulimus, non omnes omnibus regionibus aptae sunt, sed pro conditione locorum et natura uuarum aliae aliis conueniunt.

AR – 41 extrinsecus **S** – 43 dimitti **AR** – 44 patenis **AR** – 46 grasso **S** – 47 picari *Gesner* picato **SAR** – 49 optume **Ahjf** – uuas et **SA** – 51 *pr.* **SAhyç** – 53 laxare cipiant **A** laxare incipiant **R** – inlicata **S**^{1} – 54 dependeant **γ** dependeat **SAR** – 56 atpositae **SA** – duae **t**^{2}**ç** duaes **S** duas **AR** – 57 uuas **R** uuam **S**^{2}**A**^{2} uiuum **A**^{1} *om.* **S**^{1} – operculata **S**^{2} – picta **Ahλfr**^{2}**y** – 60 quae partes **R** – 61 quo **t**^{2} quod **SAR** – 62 auna **S** – 63 uicino *ed.pr.* uicinos **SAR** – 65 eae **S**^{2} ea **S**^{1} et **AR** – 66 ettulimus **S**^{1} retulimus **mρyç** – 67 condicione **A**

45 De ollaribus uuis

1 Antiqui plerumque scirpiculas et uen⟨n⟩uculas et maiores Aminneas et Gallicas, quaeque maiores et duri et rari acini erant, uasis condebant; nunc autem circa urbem maxime ad hunc usum Numisianae probantur. hae[c] sereno caelo, cum iam sol rorem sustulit, IIII uel V hora[s], si modo luna decrescit et sub terris est, modice maturae rectissime leguntur; statim pediculi earum picantur, deinde in cratibus ita ponuntur, ne alter⟨a⟩ alteram collidat. *2* tum demum sub tectum referuntur et ⟨m⟩ucida uel uitiosa grana forpicibus amputantur et, cum paululum sub umbra refrixerint, ternae aut etiam quaternae, pro capacitate uasorum, in ollas demittuntur et opercula diligenter pice opturantur, ne umorem transmittant; tum uinaceorum pes bene prelo expressus proruitur et modice separatis scopionibus resoluta intrita folliculorum in dolio substernitur et deorsum uersus spectantes ollae componuntur, ita distantes, ut intercalcari possint uinacea. *3* quae cum diligenter conspissata primum tabulatum fecerunt, aliae ollae eodem modo componuntur exple[n]turque secundum tabulatum; deinde similiter doliis extruuntur ollae et spisse incalcantur. mox usque ad summum labrum uinacea[e] condensantur et statim operculo superposito cinere in modum gypsi temperato dolium linitur. monendus autem erit, qui uasa empturus est, ne bibulas aut male coctas ollas emat: nam utraque res, transmisso umore, uitiat uuam. quin etiam oportebit, cum ad usum promuntur ollae, tota singula tabulata detrahi: nam conspissata uinacea, si semel mota sunt, celeriter acescunt et uuas corrumpunt.

45: *Cato agr. 7,2* – 2–16 *Plin. nat. 15,62; Pallad. 3,25,17; Gp. 4,15,1–4*

45: 1 *pr.* **SAhλryç** – 2 scirpiculas *scripsi* scirriculas **SAhjmfρyç** sciriculas **b** surriculas **ń** *cfr 3,2,27* – uennuculas *scripsi* uenunculas **S** uenucculas **Ahjσ** uenucolas **m** uenuccolas **b** uemictulas **y** *cfr 3,2,2* – 3 Aminneas **Sh**^{2} Emineas **S**^{1} Amineas **Ajmσ** Ammineas **bç** – 5 hae **t** haec **SAR** – 6 hora *Ald.* horas **SAR** – 7 lectissime **R** – statim ... picantur *om.* **AR** – 8 altera **cqtblpç** alter **SAR** – 9 mucida *Schn.* acida **SAR** – 11 capacitate **cd**^{2}**γl**^{2} capietate **S** capitete **A**^{1} capitate **A**^{2}**jmσ** capiteate **h** capite **b** – dimittur **A** demittitur **j** dimittitur (-tuntur **ń**) **hλσ** – 12 transmittunt **A**^{1} – 14 scopionibus *Gesner* scipionibus **SAR** – doli **S**^{1} – 16 possint **dqγprç** possunt **SAR** – uineacea **SAhfρç** – 18 expleturque *Ald.* explenturque **SAR** – extruntur **A** extrahuntur **R** – 20 uinacea **t** uinaceae **SAR** – 23 umorem **S**^{1}**A** – uitiat **S**^{2}**h**^{2}**b** uitat **S**^{1}**A** inuitat **h**^{1}**jmfρç** inmitat **y** – 25 uinaceae **A**

46 Conditura mense Octobri et Nouembri

1 Sequuntur uindemiam rerum autumnalium compositiones, quae et ipsae curam uilicae distendunt; nec ignoro plurima ⟨in⟩ hunc librum non esse conlata, quae Gaius Matius diligentissime persecutus. illi enim propositum fuit urbanas mensas et lauta conuiuia instruere; libros tres edidit, quos inscripsit nominibus ⟨pistoris⟩, coci et salgamari. nobis tamen abunde sunt ea, quae ex facili rusticae simplicitati non magna inpensa possunt contingere.

Mala granata Punica seruare uiridia

2 Quidam pediculos Punicorum, sicuti sunt in arbore, intorquent, ne pluuiis mala rumpantur et hiantia dispereant, eaque ad maiores ramos religant, ut inmota permaneant. deinde sparteis re[s]tibus arborem cludunt, ne aut coruis aut cornicibus aliisue auibus pomum laceretur. nonnulli uascula fictilia dependentibus mali⟨s⟩ aptant et inlita luto paleato arboribus haerere patiuntur; alii faeno uel culmo singula inuoluunt et insuper luto paleato crasse linunt, atque ita maioribus ramis inligant, ne, ut dixi, uento commoueantur. *3* sed haec omnia, ut dixi, sereno caelo administrari sine rore debent; quae tamen aut facienda non sunt, quia laeduntur arbusculae, aut certe non continuis annis usurpanda, praesertim cum liceat etiam detracta arboribus eadem innoxia[e] custodire: nam et sub tecto fossulae tripedaneae siccissimo loco fiunt, eoque cum aliquantulum terrae minutae repositum est, infiguntur sabuci ramuli; deinde sereno caelo granata leguntur cum suis pediculis ⟨et ramulis⟩ inseruntur, quoniam sabucus tam apertam et laxam medullam habet, ut facile malorum pediculos recipiat; *4* sed cauere oportebit, ne minus quattuor digitis a terra absint et ne inter se poma contingant; tum

---

46: 10–50 *Pallad. 4,10,7–10; Gp. 10,38* – 10–17 *Gp. 10,29,2* – 34–39 *Plin. nat. 15,60; Pallad. 4,10,7* – 39–42 *Plin. nat. 15,64* – 48–50 *Plin. nat. 15,64* – 52–54 *Pallad. 3,25,25–26; Gp. 10,21,3*

46: 1 *pr.* **SAhmryç** – 2 secuntur **SA** – 3 in **d**^{2}**ütç** *om.* **SAR** – 4 Mattius **SA** – 7 pistoris *addidi*, *om.* **SAR** *cfr 12,4,2* – 8 simplicetati **S**^{1} – 9 *pr.* **SAhλryç** – 10 arborem torquent **AR** – 12 retibus *Urs.* restibus **SAR** – 13 aut (*ante* coruis) **S**^{2}**AR** au **S**^{1} – 14 malis **dqγç** mali **SAR** – 15 alli **S**^{1}**A** – foeno **hbfyç** – 16 grasse **SA** – 19 faciendo **SA** – 21 innoxia *ed.pr.* innoxiae **SAR** – sub tecto **l** subiecto **SAR** – fossulae **h**^{2}**ü**^{2}**tlr**^{2} possulae **SAR** – 22 tripedanae **S** – 24 leguntur **ń** legantur **SAR** – et ramulis *addidi* et sambuco *add. edd. uett.*, *om.* **SAR** – 26 malorum **t**^{2} maiorum **SAhjσ** maiores **λ** – nec **AR** – 27 dicitis **S**^{1} – ab **Sj** – 29

factae scrobi operculum inponitur et paleato luto circumlinitur, eaque humus, quae fuerat egesta, superaggeratur. hoc idem etiam in dolio fieri potest, siue quis uolet resolutam terram usque ad dimidium uas adicere seu, quod quidam malunt, fluuiatilem harenam, ceteraque eadem ratione peragere.

Aliter

5 Poenus quidem Mago praecipit aquam marinam uehementer calefieri et in ea mala granata, lino uel sparto ligata, paululum demitti, dum decolorentur, et exempta per triduum in sole siccari, postea loco frigido suspendi, et, cum res exegerit, una nocte et postero die usque in eam horam, qua fuerit utendum, aqua frigida dulci macerari. sed et idem auctor est creta figulari bene subacta recentia mala crasse inlinire et, cum argilla exaruit, frigido loco suspendere, mox, cum exegerit usus, in aqua demittere et cretam resoluere. haec ratio tamquam recentissimum pomum custodit. *6* idem iubet Mago in urceo nouo fictili substernere scobem populneam uel ilignea⟨m⟩ et ita disponere, ut scobis inter se calcari possit, deinde facto primo tabulato rursus scobem substernere et similiter mala disponere, itaque sic facere, donec urceus inpleatur; qui cum fuerit repletus, operculum inponere et crasso luto diligenter oblinire. *7* omne autem pomum, quod in uetustatem reponitur, cum peciolis suis legendum est, sed, si sine arboris noxa fieri possit, etiam cum ramulis; nam ea res plurimum ad perennitatem confert.

Mala cydonea quemadmodum seruentur

Multi cum ramulis suis arbori detrahunt et, creta figulari cum diligenter mala obruerunt, in sole siccant, deinde, si qua rimam creta fecit, luto linunt et adsiccata frigido loco suspendunt.

---

humo **S^{1}AR** – superaggerentur **A** superaggeretur **R** – 31 adicere *Schn.* adicitur **S** eicitur **AR** – quot **A** – 33 *pr.* **SAh** – 35 ea **dqp** eo **SAR** – paulum **AR** – dimitti **AR** – 36 decolerentur **S^{1}my** – 39 dulce **AR** – 40 malla **S^{1}A** – arcilla **S^{1}** – exharuit **S** – 41 demittere **ü** dimittere **SAR** – 42 custodire **A^{1}λ** custodite **h** – 43 populneam **t** populneum **SAR** – 44 iligneam **ütb** ilignea **SAR** – scobes **Aλσ** scrobes **hj** – 46 itaque sic facere *om.* **AR** – urcilus **SAby^{1}** urci *u. sp.* **j** – 47 repleatus **A** – 49 si *om.* **S^{1}AR** – arboriis **S** – 51 *pr.* **SAhryç** – malae **SA^{2}hr** – cydoniae **S** cydoneae **A** cidoneae **h** cidonea **r** – 54 adsiccato **AR**

47 Aliter

1 Multi eadem ratione, qua granata, in scrobibus uel dolis seruant cydonea, nonnulli foliis ficulneis inligant, deinde cretam figularem cum amurca subigunt et ea linunt mala, quae, cum siccata sunt, in tabulato frigido loco et sicco reponunt. nonnulli haec eadem in patinas nouas sicco gypso ita obruunt, ut altera alteram non contingat.

Aliter

2 Nihil tamen certius aut melius experti sumus, quam ut cydonea maturissima integra sine macula et sereno caelo decrescente luna legantur et in lagona noua, quae sit patentissimi oris, detersa lanugine, quae malis inest, conponantur leuiter et laxe, ne collidi possint; deinde, cum ad fauces usque fuerint composita, uimineis surculis sic transuersi⟨s⟩ artentur, ut modice mala comprimant nec patiantur ea, cum acceperunt liquorem, subleuari; tum quam optimo et liquidissimo melle uas usque ad summum ita repleatur, ut pomum summersum sit. *3* haec ratio non solum ipsa mala custodit sed etiam liquorem mulsi saporis praebet, qui sine noxa possit inter cib[i]um dari febricitantibus; isque uocatur melomeli. sed cauendum est, ne, quae in melle custodire uolueris, inmatura mala condantur, quoniam grossa si lecta sunt, ita indurescunt, ut usui non sint.

4 Illud uero, quod multi faciunt, ut ea diuidant osseo cultro et semina eximant, quod putent ex eis pomum uitiari, superuacuum esse nun⟨c⟩ docui, adeo quidem, ut, etiam si uermiculus inest, non amplius tamen corrumpantur mala, cum praedictum liquorem acceperint; nam ea mellis est natura, ut coerceat uitia nec serpere ea patiatur, qua ex causa etiam exanimum corpus hominis per annos plurimos innoxium conseruat.

47: 2–28 *Pallad. 3,25,25–26; Gp. 10,21,7, 10,28* – 2–7 *Pallad. 3,25,17* – 30–47 *Plin. nat. 15,60; Pallad. 3,25,17* – 36–39 *Plin. nat. 15,64; Pallad. 3,25,19*

47: 1 *pr.* **SAhç** – 2 doliis **R** – 3 cydonia **SA**^{1} – inligunt **A**^{1} – 4 subigunt *Ald.* subiciunt **SAR** – 6 patenas **Ahρy**^{1}**ç** – altera **S** alter **AR** – contingant **SA** – 8 *pr.* **SAhç** – 13 fimineis **Ah**^{1}**λσ** femineis **j** – 14 transuersis **t**^{2} transuersi **SAR** – arctentur **A**^{1} – comprimunt **A**^{1} – 15 liquurem **S**^{1} – 18 cibum **d**^{2} cibium **S**^{2}**h**^{2} ciuium **S**^{1}**AR** – 19 hisque **AR** – meleomeli **ρ** malomelli **b** – 21 usui **jç** usi **SAhbfρy** nisi **m** – 22 osse occulteo **S**^{1}**A** – 23 putent **S**^{2} potent **S**^{1}**Ajy** poterit **h**^{1}**ç** possent **h**^{2} potest **fρ** petent **λ** – 24 nunc *ed.pr.* no **S** non **AR** – 25 tamen *om.* **S**^{1} – 29 *pr.* **SAhryç** –

De malis Ces⟨t⟩ianis, orbiculatis, melimelis, Matianis

5 Itaque possint etiam alia genera malorum, sicuti orbiculata, Ces⟨t⟩iana, melimela, Matiana[s], hoc liquore custodiri; sed quia uidentur in melle dulciora fieri sic condita nec proprium saporem conseruare, arculae fagineae uel etiam tiliagineae, quales sunt, in quibus uestimenta forensia conduntur, huic rei paulo ampliores praeparari debent, ⟨e⟩aeque tabulato frigidissimo et siccissimo, quo neque fumus neque taeter perueniat odor, conlocantur, deinde cartha substrata praedicta poma sic conponi, ut flosculi susum, pediculi deorsum spectent, quemadmodum etiam in arbore nata sunt, et ne inter se, alterum ab altero, contingantur. *6* item obseruandum est, ut unumquodque genus separatim propriis arculis repona[n]tur; nam cum una clausa sunt diuersa genera, inter se discordant et celerius uitiantur. propter quod etiam conseminalium uinearum non tam[en] est firmum uinum quam si per se sincerum Amineum uel ap[r]ianum aut etiam faecin⟨i⟩um condideris. uerum, sicut supra dixi, cum diligenter mala fuerint composita, operculis arcularum contegantur, et luto paleato linantur opercula, ne introire spiritus possit.

Aliter

Atque ea ipsa nonnulli, sicut in aliis generibus supra iam diximus, populnea, quidam etiam abiegnea scobe interposita, mala custodiunt; haec tamen poma non matura sed acerbissima legi debent.

48 Inulae curatio

1 Cum eius radicem mense Octobri, quo[d] maxime matura est, e terra erueris, aspero linteolo, uel etiam cilicio, detergeto, quidquid

Cesianis **SAhryç** – orbiculaeis **SAhryç** *cfr mox* – 30 possunt **R** – 31 Cestiana *Urs.* Caesiana **SAR** *cfr 5,10,19* – Matiana **h²dütç** Matianas **SAR** – quae **jλρy** qua **hç** – dulciaora **S¹** – 33 conueruare **A¹** – faginae **SA** – 35 praepari **A** – eaeque **t** aeque **SAR** – 36 collocantur **t** conlocatur **SA** cum locatur **R** – 37 cartha *om.* **AR** – poma **dγlç** pomi **SAR** – 39 ita **AR** – 40 unumquotque **A** – propriis **γρρ** proprius **SAhjλfy** propius **ç** – reponatur **γρ** reponantur **SAR** – 41 una *ed.pr.* uno **Sh²** bino **A** uino (in uno **ρ**) **R** – 43 tam **x²tlç** tamen **SAR** – Amineum **my** Ammineum **bρç** – 44 apianum *Ald.* aprianum (-inum **ρ**) **SAR** – faecinium *F.-H.* faecinum **SAR** *cfr 3,2,14* – 45 sic **Ah¹jλfry** – supra dixi **S** praedixi **AR** – 48 *pr.* **SAhyç** – 49 sic **AR** – 50 abiegnea *scripsi* abiegenea **S** abigena **A** abiegna **R** *cfr 12,44,4* – 51 natura **A** – aceruissima **S¹** – debet **Afry**

48: 1 *pr.* **SAhrç** – 2 radice **AR** – quo **t** quod **SAR** – 3 detergito **AR** – quic-

harenae inhaerebit; deinde acutissimo cultello summatim eradito et, quae plenior radicula fuerit, pro modo crassitudinis in duas uel plures ⟨partes⟩ digiti longitudine diffindito; deinde ex aceto modice in caccabulo aeneo coquito ita, ne taleolae semicrudae sint. post hoc in umbra triduo siccentur et ita in fideliam picatam recondantur, adiecto passo uel defruto, quod supernatet, spissamentoque cunelae inposito contectum uas pelliculetur.

Aliter crudam inulam condire

2 Cum radices eius eraseris, taleolas, ut supra, facito et in umbra triduo uel etiam quatriduo siccato, deinde siccatas in uasis sine pice, interiecta cunela, coicito; ius infundito, quod eam compositionem habeat, ut sex partibus aceti una pars sapae misceatur cum hemina salis cocti; eo iure macerentur taleolae, donec quam minimum amaritudinis resipiant. *3* postea exempta⟨e⟩ iterum siccentur per dies quinque in umbra; tum crassamen uini faeculenti, nec minus, ⟨si⟩ sit, mulsi et utriusque eorum quartam partem boni defruti confundito in ollam, quae cum inferbuerit, taleolas inulae adicito et statim ab igne remoueto ac rudicula lignea peragitato, donec perfecte refrigescant; postea transfundito in fideliam picatam, operculo tegito tumque pelliculato.

Aliter inul[l]am condire

4 Cum radiculas diligenter eraseris, minute concisas in muria dura macerato, donec amaritudinem dimittant; deinde effusa muria sorba quam optima et maturissima, semine detracto, contere et cum inula misce; tum siue passum seu quam optimum defrutum adicito et uas opturato.

---

quit **A** quicquid **R** – 5 radiculae **A**^{1} – 6 partes **ü**^{2} *om.* **SAR** – 7 aheneo **hjmfy** – taleolae **wx**^{2}**üt** taliolae **SAR** – semicrudae sint **S**^{2} *ras.* **S**^{1} mitru desint **AR** – 9 cimelae **S**^{2} – 11 *pr.* **SAryç** – crudam *om.* **S**^{1} – innullam **S**^{1}**A** inullam **S**^{2} – 14 ius (eius **S**^{1}) infundito quod eam compositionem **S** quae cunelae inposito contectum uas pelliculetur **AR** – 15 hiemina **A** – 16 iurem **A** – 17 exemptae *Ald.* exempta **SAR** – 18 tunc **AR** – crassamentum **AR** – si *add. ed. pr., om.* **SAR** – 20 inferuuerit **SA** – taleolas **äh**^{2}**γpρ** taliolas **SR** toliolas **A** – 21 tudicula **SA** – 22 operculam **A** – 24 *pr.* **SAhryç** – innullam **S**^{1}**Ay** inullam **S**^{2}**hrç** – 26 demittant **S** – 27 sorba **h**^{2}**ütpç** soruua **S** sorua **Ah**^{1}**jλfρ** serua **y** – optuma **Ahjmf** – 29 uuas **S**^{1}**AR** – 30 *pr.* **SAhyç** – 31 cum *om.* **AR** – condiuuerunt **S** – 32 cytoneis **SAhjfy** citoneis **ρ** – in melle uel defruto **hλ** in defruto melle uel **f** – 33 defrumento **S**^{1} – 34 pellicant **A**^{1}

Aliter

5 Quidam cum condiuerunt inulam muriaque macerauerunt, exsiccant et malis cydoneis tritis, quae in defruto uel melle decoxerant, miscent atque ita superfundunt passum uel defrutum et uas operculatum pelliculant.

49 Oliuarum conditurae

1 Acerbam pauseam mense Septembri uel Octobri, dum adhuc uindemia est, contundere; et aqua calida paululum maceratam exprime faeniculique seminibus et lentisci cum cocto sale modice permixta⟨m⟩ reconde in fideliam et mustum quam recentissimum infunde; tum fasciculum uiridis faeniculi superpositum merge, ut oliuae premantur et ius superemineat. sic curata oliua tertio die possis uti.

Aliter

2 Albam pauseam uel orchitem uel radiolum uel regiam dum contundes, primam quamque, ne decoloretur, in frigidam muriam demerge. cuius cum tantum paratae habueris, quantum satis fuerit implendae amphorae, faeniculi aridi fasciculum substerne in imo; deinde uiridis faeniculi semina et lentisci destricta et purgata in urceolo habeto; tum exempta⟨m⟩ de muria oliuam exprimito et permixta⟨m⟩ praedictis seminibus in uas adicito; deinde, cum ad fauces peruenerit eius, faeniculi aridi fasciculos superponito et ita recentis musti duas partes et unam durae muriae permixtas adicito. hac conditura compositis oliuis toto anno commode uteris.

49: *Pallad. 12,22* – 2–19 *Cato agr. 117; Varro rust. 1,60; Plin. nat. 15,21; Gp. 9,32* – 10–28 *Cato agr. 7,4; Plin. nat. 15,16* – 39–43 *Plin. nat. 15,16* – 54–68 *Cato agr. 7,4* – 59–62 *Gp. 9,33,3* – 70–87 *Cato agr. 119*

49: 1 *pr.* **SAhryç** – 4 foeniculique **bfy** – cocta **SA** – 5 permixtam **t** permixta **SAR** – fidelium **AR** – 9 *pr.* **SAhryç** – 10 albam **ü^{2}tl** aluam **S** albuam **AR** – horhadem **SA** horchitem **hfç** horthitem **y** – 11 decoleretur **SA** – muriam **äh^{2}q^{1}x^{2}ü^{2}tlpç** duriam **SAR** – 13 faenuculi **SA** foeniculi **by** – 14 foeniculi **λy** – 15 urceolo **ń** urciola **SAR** – exemptam **ç** exempta **SAR** – 16 permixtam *ed.pr.* permixta **SAR** – 18 recentis **äγlç** recentes **SAR** – 20 *pr.* **SAhryç** – 21 acutam

Aliter

3 Quidam oliuam non contundunt sed acuta harundine insecant; idque operosius quidem, sed melius est, quia haec candidior est oliua quam ea, quae ex contusione liuorem contrahit.

Aliter

Alii siue contu[n]derunt siue inliserunt oliuas, modico sale cocto et praedictis seminibus inmiscent, deinde sapam uel passum uel, si est facultas, mella⟨m⟩ infundunt. mella autem quomodo fiat, paulo ante hoc ipso libro praecepimus. cetera omnia similiter administrant.

Oliua alba ex muria

4 Posias oliuas uel regias sine macula quam candidissimas manu ⟨s⟩tringito et eligito; deinde, substrato faeniculo, in amphoram coicito, intermixti⟨s⟩ seminibus lentisci nec minus faeniculi, et, cum ad fauces [u]uas repleueris, adicito muriam duram; tum, spissamento facto de harundinum foliis, oliuam premito, ut infra ius mersa sit, et iterum infundito muriam duram, dum ad summum amphorae labrum perueniat. *5* at haec oliua per se parum iucunda est, sed ad eas condituras, quae lautioribus mensis adhibentur, idonea maxime est: nam cum res exegit, de amphora promitur et contusa recipit quamcumque uolueris condituram. plerumque tamen sectiuum porrum et rutam cum apio tenero et mentam minute concidunt et contusis oliuis miscent[ur], deinde exiguum aceti piperati et plusculum mellis aut mulsi adiciunt oleumque uiride inrorant[ur]. atque ita fasciculo apii uiridis contegitur.

Aliter ex dulci

6 Quidam si⟨c⟩ lectae oliuae in modios singulos ternas heminas salis permiscent et, adiectis seminibus lentisci faeniculoque sub-

---

A – harundinei **S^{1}A** – 22 operasius **S** operiisius **A** – 24 *pr.* **SAhryç** – 25 contuderunt **ewcγbpç** contunderunt **SAhjmfρ** contenderunt **y** – 27 mellam *ed.pr.* mella (-lea **j^1**) **SAR** – fiant **jbρç** – pabulo **A** – 29 *pr.* **SAhryç** – 30 candidissas **SA** – 31 stringito et *scripsi* tringinto et **S** trito et **A** tritas **R** *uide diss. p. 102^{19}* – faeniculo **S^2** faeniculi **S^{1}Ahjmfρç** foeniculi **by** – 32 coito **S** – intermixtis **t** intermixti **S** intermixtum (-tam **λ**) **AR** – 33 af **S^1** – uas **oh^{2}dtp** uuas **SAR** – 36 at **x^{2}ü** ad **SAR** – 38 exigit **S^2** – 41 miscent **c** miscentur **SAR** – exigum **S** – 42 flosculum **AR** – 43 inrorant **tń** inrorantur **SAR** – 44 *pr.* **SAhryç** – 45 sic **γ** si **SAR** – singulas **A** – 46 adlectis **SA** – foeniculoque **Abfy** – 48 infundent **AR** – 49

strato, amphoram usque ad fauces replent oliuis; deinde aceto non acerrimo infundunt et, cum iam paene amphoram inpleuerunt, faeniculi spissamento deprimunt bacam et rursus acetum usque ad summum labrum adiciunt; postea quadragesimo die omne ius defundunt et sapae uel defruti tres partes cum aceti una permiscent et amphoram replent.

De oliuis ex dulci condiendis

7 Est et illa probata compositio, ut, cum in muria dura pausea alba uti⟨que⟩ conmaturuerit, omne ius defundatur, et mixtis duabus partibus defruti cum aceti una repleatur amphora. eadem conditura possit etiam regia conponi uel orchita.

Aliter albae colymbades sine dulci

8 Quidam unam partem muriae et duas aceti miscent eoque iure oliuas poseas colymbadas faciunt, quibus si per se quis uti uelit, satis iucundas experietur, quamuis et hae, cu⟨m exeun⟩t de muria, condituram qualemcumque recipere possi⟨n⟩t.

De oliuis fuscis

Oliuae poseae, cum iam decolorantur, antequam mitescant, ⟨cum⟩ peciolis leguntur et in oleo quam optimo seruantur; haec maxime nota etiam post annum repraesentat uiridem saporem oliuarum. nonnulli etiam, cum de oleo exemerunt, eas trito sale aspersas pro nouis adponunt.

De epytyris faciendis

9 Est et illud conditurae genus, quod in ciuitatibus Graecis plerumque usurpatur, idque uocant epytyrum: oliua pausea uel orchi⟨t⟩a, cum primum ex albo decolora[n]tur fitque luteola, sereno

---

foeniculi **λfy** – 50 defundunt **S**^{2} defunt **S**^{1} infundent **AR** – 51 sapae **S** saepe **AR** – 53 *pr.* **SAhryç** – 55 utique *scripsi* ubi **SAR** – 58 *pr.* **SAhyç** – 60 lelit **A**^{1} – 61 hae cum exeunt *Ald.* haec sic (si **my**) **SAR** – 62 possint *Ald.* possit **SAR** – 63 *pr.* **SAhyç** – 64 posseae **SA** – cum peciolis *scripsi* peciolae **SA** petiolae **R** *cfr 12,46,7* – 67 eas trito **S**^{2} astrito **S**^{1}**AR** – adspersas **hjr**^{2} adpersas **λr**^{1} – 69 *pr.* **SAhryç** – epyteris **h**^{1} epytiris **h**^{2} epityris **ç** epithyris **r** – 71 epytirum **m** epitytum **ç** opytirum **b** – orchita *ed.pr.* orchia **S**^{1}**R** iorchia **S**^{2} chorchia **A** – 72

caelo manu destringitur et in cannis uno die sub umbra expanditur et, si qui adhaerent pediculi foliaque aut surculi, leguntur; postero die cribratur et nouo fisco inclusa prelo supponitur uehementerque premitur, ut exudet, quantulumcumque habet amurgae. *10* patimur autem nonnumquam tota nocte et postero die pondere pressam bacam uelut exaniari; tum, resolutis corticulis, eximimus eam, et in singulos modios oliuae triti salis cocti singulos sextarios infundimus, itemque lentisci semen rutaeque et faeniculi folia sub umbra siccata, quanta satis uidentur, concisa minute admiscemus; patimurque horis tribus, dum aliquatenus baca salem conbibat; tum superfundimus boni saporis oleum, ita ut obruat oliuam, et faeniculi aridi fasciculum deprimimus, ut ius supernatet. *11* huic autem conditurae uasa noua fictilia sine pice praeparantur; quae ne[c] possi⟨n⟩t oleum sorbere, tamquam oliuariae metretae imbuuntur liquida gum⟨mi⟩ et adsicca⟨n⟩tur.

50 Nigrarum oliuarum conditura

1 Sequitur autem frigus hiemis, per quod oliuitas, sicut uindemia, curam uilicae repetit. prius itaque, quia iam inchoauimus, de conditaris oliuarum praecipiemus, ac statim conficiendi olei rationem subiciemus.

Nigrarum oliuarum compositio

Paus⟨e⟩ae bacae uel orchitae, nonnullis regionibus etiam Naeuiae, conuiuiorum epulis praeparantur; has igitur, cum iam nigruerint nec adhuc tamen permaturae fuerint, sereno caelo destringere manu conuenit lectasque cribrare et secernere, quaecumque maculosae, uitiosae minorisue incrementi uidebuntur. *2* deinde in singulos

---

50: *Pallad. 12,22; Gp. 9,28–32* – 2–19 *Cato agr. 7,4; Plin. nat. 15,16* – 43–49 *Gp. 9,33,3*

---

decoloratur **dx**^{2}**ü** decolorantur **SAR** – 73 annis **AR** – 74 quid **AR** – foliaque aut surculi *om.* **S**^{1} – 78 uacam **S**^{1}**A** baccam **ńyç** – examari **R** – 81 quanta **S** quaeta **A** quae ita **R** – 82 uaca **S**^{1}**A** bacca **ńç** – 83 foeniculi **λfy** – 84 supernatet **S**^{2}**h**^{2}**ńç** supernas et **S**^{1}**Ah**^{1}**jmfy** supernet et **b** supernas **r** – 85 ne **pç** nec **SAR** – possint **hqüt** possit **SAR** – 87 gummi *Schn.* tum **SAR** – assiccantur **t** atsiccatur **S** absiccatur **Ahjfyç** assiccatur **λç** obsiccatur **ρ**

50: 1 *pr.* **SAhryç** – 2 oliuetas **A** olieuta **R** – 3 cura mulicae **S**^{1}**AR** – 4 oleo **A**^{1} – 6 *pr.* **SAy** – 7 pauseae *ed.pr.* pausae **SAR** – bachae **SAhmfρ** bacchae **y** baccae **ç** – 8 haec **λρ** – 10 lectaque **R** – 11 in *om.* **AR** – 12 hieminas **A**^{2} – 14

modios oliuae salis integri ternas heminas adicere et in uimineos qualos confundere et, superposito copioso sale, ita uti oliuam contegat, XL dies pati consudescere atque omnem amurcam extillare; postea in alueum diffundere mundaque spongea salem, ne perueniat, detergere; tum in uas adicere e⟨t⟩ sapa uel defruto amphoram replere, superposito spissamento aridi faeniculi, quod oliuam deprimat. *3* plerique tamen tres partes defruti aut mellis et unam miscent aceti, aliqui duas partes et unam aceti, et eo [que] condiunt iure.

Aliter

Quidam cum oliuam nigram legerunt, eadem portione[m], qua supra, salliunt et sic collocant in qualis, ut, inmixtis seminibus lentisci, alterna tabulata oliuarum et similiter deinde salis, tum iterum oliuarum et similiter supra salis usque in summum componant. deinde post XL dies, cum oliua quicquid habuit amurga⟨e⟩ exudauit, in alueum defundunt et iam cribratam separant ab seminibus lentisci, spongia[m]que detergent, ne quid adhaereat salis, tum in amphoram confundunt, adiecto defruto uel sapa uel etiam mella, si est copiosa, ceteraque similiter faciunt.

Oliua nigra sine dulci

4 In singulos modios oliuae singulos sextarios maturi seminis lentisci et ternos cyathos seminis faeniculi, si id non est, ipsum faeniculum concisum, quantum satis uidebitur, adici oportet; deinde in singulis modis oliuarum salis cocti sed non moliti ternas heminas admisceri et ita in amphoris condi; easque fasciculis faeniculi obturari et cottidie per terram uolutari, deinde tertio quoque aut quarto die, quidquid amurgae inest, emitti; *5* post XL dies in alueum diffundi et a sale tantummodo separari, sicut non spongea deter-

---

xxx *uel sim.* **AR** – 15 spongea *scripsi* sphongea **S** sponga **A** spongia **R** *cfr e.g. 12,50,5* – sale **S** – 16 et *Ald.* e **S**^{1} *om.* **S**^{2}**AR** – 18 melli sed **A** – 19 aliqui ... aceti *om.* **S** – eo *F.-H.* eoque **S** eo quo **AR** – 20 *pr.* **SAhyç** – 21 eandem **R** (*exc.* **ç**) – portione **ç** portionem **SAR** – 24 componant *Gesner* componunt **SAR** – 25 quicquit **A** quidquid **S**^{1} – habuit *om.* **R** – amurgae **t** amurga **S** amurca **AR** – 26 a **jrç** – 27 spongiaque **γ** spongiamque (spho- **S**) **SAR** – 30 *pr.* **SAhryç** – 32 lentisci **qγlç** lentisque **SAhjσ** lentiscique **λ** – ternos **SAbç** terno **hjmfr**^{2}**y** torno **ρ** – quyathos **SA** – foeniculi **λfyç** – 33 foeniculum **λfy** – 34 modios **A**^{1} modiis **A**^{2}**R** – coctis **SA** – 35 faeniculis fasciculi **S**^{1} – 36 cotidie **A** quotidie **R** – 37 quicquit **A** quicquid **R** – amurcae **AR** – mitti **AR** – diem **SA** – 38 sic **R** – spongia **λf**^{1}**ρç** – detergantur **dx**^{2}**tl** detergatur **SAR** – 39 exemptae **t**^{2} exempta

ga⟨n⟩tur oliuae sed ita, ut erunt exempta⟨e⟩, maximi⟨s⟩ salis micis in amphoram condantur et, spissamentis inpositis, ad usus in cellam reponantur.

Oliuam Ciliciensem sic condito

Maturam oliuam in muria[m] factam colymbadem de muria tollito, spongea tergeto; dein canna uiridi scindito duobus uel tribus locis et triduo in aceto habeto, quarto die spongia extergeto, in uas, id est in urceum aut caccabum nouum, mittito, substrato apio et modica ruta. concis deinde pleno uase oliuis inmitte defrutum usque ad os; lauri turiones in hoc uas mittito, ut oliuas deprimant; post dies xx utere.

51 Samsa quemadmodum fia[n]t

1 Oliua nigra maturissima sereno caelo legitur eaque sub umbra uno die in cannis porrigitur, et quaecumque est uitiosa baca separatur. item si qui adhaeserunt pediculi, adimuntur foliaque ⟨et⟩ surculi quicumque sunt intermixti, eliguntur. postero die diligenter cribratur, ut, si quid inest stercoris, separetur. deinde int⟨eg⟩ra oliua nouo fisco includitur et prelo subicitur, ut tota nocte exprimatur. *2* postero die inicitur quam mundissimis molis suspensis, ne nucleus frangatur, et, cum est in samsam redacta, tunc sal coctus tritusque manu permiscetur cum ceteris aridis condimentis; haec sunt autem careum, cyminum, semen faeniculi, anesum Aegyptium. sat erit autem totidem heminas salis adicere, quot sunt modi oliuarum, et oleum superfundere, ne exarescat; idque fieri debebit, quotiensque uidebitur adsiccari. *3* nec dubium est, quin optimi

---

51: *Gp. 9,28–32*

SAR – maximis *scripsi* maxime **S** maximi **AR** – micis **SA**^{2} miscis **A**^{1}**R** – 40 spissetis **AR** – 42 *pr.* **SAhryç** – Ciliensiem **Ay** Ciliensem **hr** – 43 muria *scripsi* statiuam **SAhjfrç** statuam **λ** staturam **ń** stantiuam **y** – 44 spongea **Abç** sphongea **Shjfy** spongia **mρ** – tergito **S** – deinde **bρy** – 45 quarta **AR** – spongia **owäc**^{2}**qtblpń** sphongia **S** spongea **AR** – 46 urcium **S**^{1}**A** – 47 concisae **S** concisa **h**^{2} – 48 uas **S** usu **AR** – ut **ü**^{2} et **SAR**

51: 1 *pr.* **SAhryç** – samsam **A** sansa **hrç** – fiant **SAryç** – 4 adhaeserant **jλρ** – peducul **A**^{1} peduculi **A**^{2} – et **t** *om.* **SAR** – 6 integra *scripsi* inter **S** intra **AR** *uide diss. pp. 173 sq.* – 8 incitur **A**^{1} – 9 sansam **jρç** – 11 autem *om.* **S** – foeniculi **bfy** – 12 quod **SA** – modii **R** – 13 exharescat **S** – 15 postea **S** possia **A**^{1} – 17 sic **R** – Lyciniae **Ahf**

saporis sit, quae ex oliua posia facta est. ceterum supra duos menses sapor eius non permanet integer. uidentur autem alia genera huic rei magis esse idonea, sicut Liciniae et Culmineae, uerumtamen habetur praecipua in hos usus olea Calabrica, quam quidam propter similitudinem oleastellum uocant.

52 De oleo conficiendo

1 Media est oliuitas plerumque initium mensis Decembris: nam et ante hoc tempus acerbum oleum conficitur, quod uocatur aestiuum, et circa hunc mensem uiride[m] premitur, deinde postea maturum; sed acerbum oleum facere patris familiae rationibus non conducit, quoniam exiguum fluit, nisi si baca tempestatibus in terram decidit et necesse est eam sublegere, ne a domesticis pecudibus ferisue consumatur. *2* uiridis autem notae conficere uel maxime expedit, quoniam et satis fluit et pretio paene duplicat domini reditum. sed si uasta sunt oliueta, necesse est aliqua pars eorum maturo fructui reseruetur. locus autem, in quo confici oleum debet, etiam descriptus est priore uolumine; pauca tamen ad rem pertinentia commemoranda sunt, quae prius omiseram:

3 Tabulatum, quo inferatur olea, necessarium est, quamuis praeceptum habeamus uniuscuiusque diei fructus molis et prelo statim subiciatur. uerumtamen, quia interdum multitudo bacae torculariorum uincit laborem, sit [laborem] oportet pensile horreum, quo inportentur fructus, idque tabulatum simile esse debet granario et habere lacusculos tam multos, quam postulabit modus oliuae, ut separetur et seorsum reponatur uniuscuiusque die⟨i⟩ coactura. *4* horum lacusculorum solum lapide uel tegulis oportet consterni et ita decliue fieri, ut celeriter omnis umor per canales aut fistulas

---

52: *Pallad. 12,17; Gp. 9,19–23* – 2–13 *Thphr. CP 6,8,3; Plin. nat. 15,5* – 37–39 *Cato agr. 66,1; Gp. 9,19,6* – 59–122 *Cato agr. 64–67; Plin. nat. 15,21–23; Pallad. 11,10* – 59–69 *Gp. 9,7* – 59–61 *Varro rust. 1,55,1; Plin. nat. 15,6* – 65–66 *Plin. nat. 15,5* – 75–78 *Cato agr. 66,2* – 124–145 *Cato agr. 64–65; Varro rust. 1,55,6; Plin. nat. 15,21* – 134–140 *Cato non exstat* – 142–145 *Cato non exstat* – 147–154 *Plin. nat. 15,23; Gp. 9,17,5*

52: 1 *pr.* **SAhryç** – 3 aceruum **S** – 4 uiride **dqγç** uiridem **SAR** – 5 aceruum **S** – 6 si *om.* **AR** – 7 peculibus **SA** – 10 olivueto **SA** – 13 quo **AR** – 14 feratur **AR** – es **S**[1] – 16 torculariorum **c** troclariorum **SAR** – 17 laborem (*post* sit) **SAmy** labore **jσ** labor **b** *om.* **h** *postea add.* est **R** – 18 inperientur **AR** – 20 diei **åäh²u¹cdqγlpń** die **SAh¹jλfryç** – 21 tegulas **A**[1] – 22 declaue **A**[1] – 23 olea-

defluat; nam est inimicissima oleo amurca; quae si remansit in baca, saporem olei corrumpit. itaque, cum lacus, quemadmodum diximus, extruxeris, asserculos inter se distantes semipedalibus spatiis supra solum ponito et cannas diligenter spisse textas inicito, ita ut ne bacam transmittere queant et oliuae pondus possint sustinere. *5* iuxta omnis autem lacusculos ea parte, qua defluet amurca, sub ipsis fistulis in modum fossularum concauum pauimentum uel canalem lapideum esse oportebit, in quo consista[n]t et unde exhauriri possit quidquid defluxerit; praeterea lacus uel dolia praeparata sub tecto haberi oportebit, quae seorsum recipiant sui cuiusque generis amurcam, siue quae sincera fluxerit, siue etiam quae salem receperit; nam utraque usibus plurimis idonea est.

6 Oleo autem conficiendo molae utiliores sunt quam trapetum, trapetum quam canalis et solea. molae quam facillimam patiuntur administrationem, cum pro magnitudine bacarum uel summitti uel etiam eleuari possint, ne nucleus, qui saporem olei uitiat, confringatur. rursus trapetum plus operis faciliusque quam solea et canalis efficit. *7* est et organum erectae tribulae simile, quod tudicula uocatur, idque non incommode opus efficit, nisi quod frequenter uitiatur et, si bacae plusculum ingesseris, inpeditur. pro conditione tamen et regionum consuetudine praedictae machinae exercentur, sed est optima molarum, tum etiam trapeti.

Haec, antequam de oleo conficiendo dissererem, praefari necesse habui. *8* nunc ad ipsam rem ueniendum est, quamquam multa omissa sint, quae sicut ante uindemiam, sic et ante oliuitatem praeparanda sunt, tamquam lignorum copia, quae multo ante apportanda est, ne, cum res desiderauerit, opere auocentur, tum scalae, corbulae decemmodiae, trimodiae, satoriae, quibus destricta baca suscipitur, fisci, funes cannabini uel spartei[s], concae ferreae, quibus depletur oleum, opercula, quibus uasa olearia conteguntur, spongeae maiores et minores, urcei, quibus oleum progeritur, cannae tegetes, quibus oliua excipitur, et si qua sunt alia, quae nunc memoriam meam

---

murca **SA**[1] – 24 uaca **S**[1] – 26 spatis **S**[1] – testes **AR** – 27 sustine **S**[1] – 30 consistat **t** consistant **SAR** – exauriri **Af** exhariri **j** – 31 quicquit **A**[1] quicquid **A**[2]**R** – 35 oleum **A**[1] oleae **j** – 36 et solea **tp**[2] est olea **SAR** – 37 cum *F.-H.* tum **SAR** – 38 confrincatur **S**[1]**A**[1] – 42 flusculum **AR** – 43 condicione **A** – 44 est **S** et **AR** – 48 atportanda **S**[1] adportanda **Ahjfy** – 49 tum **tl** cum **SAR** – 50 suscipitur **ewdγ** suspicitur **SAR** – 51 cannabini *Gesner* cannauini **S** canna **A** cannali (-ati **ρ**) **R** – uel *om.* **R** – spartei **t** isparteis **SA** sparteis **R** – 52 olearea **A**[1] – sphongeae **S**

fugiunt. *9* haec omnia multo plura esse debent, quoniam in usu depereunt et pauciora fiunt; quorum si quid suo tempore defueri[n]t, opus intermittetur. sed iam, quod pollicitus sum, exequar.

De oleo uiridi conficiendo

Cum primum bacae uariare coeperint et iam quaedam nigrae fuerint, plures tamen albae, sereno caelo manibus destringi oliuam oportebit et, substratis tegetibus aut cannis, cribrari et purgari; *10* tum diligenter emundatam protinus in torcular deferri et integram in fiscis nouis includi prelisque subici, ut, quantum possit, paulisper exprimatur. postea, resolutis torculis, emoli debebunt, adiectis binis sextariis integri salis ⟨in⟩ singulos modios, et aut regulis, si consuetudo erit regionis, aut certe nouis fiscis samsae exprimi. quod deinde primum defluxerit in rotundum labrum — nam id melius est quam plumbeum quadratum uel structile gemellar — protinus capulator depleat et in fictilia labra, huic usui praeparata, defundat.

11 Sin⟨t⟩ autem in cella olearia tres labrorum ordines, ut unus primae notae, id est primae pressurae, oleum recipiat, alter secundae, tertius tertiae; nam plurimum refert non miscere iterationem, multoque minus tertiationem, cum prima pressura, quoniam longe melioris saporis est, quod minore ui preli, quasi lixiuum, defluxerit. cum deinde paulum in labris primis constiterit oleum, eliquare id capulator in secunda labra debebit et deinde in sequentia usque ad ultima[m]. nam quanto saepius translatione ipsa uentilatur et quasi exercetur, tanto fit liquidius et amurca liberatur. *12* sat erit autem in singulis ordinibus tricena componi labra, nisi si uasta fuerint olíueta et maiorem numerum desiderauerint. quod si frigoribus oleum cum amurca congelabitur, plusculo sale cocto utique utendum erit; ea res resoluit oleum et separat ab omni uitio. neque ⟨ue⟩rendum est, ne salsum fiat; nam quantumcumque adieceris

---

– 55 refugiunt **AR** – 56 defuerit **cdqγlpç** defuerint **SAR** – 57 intermittitur **AR** – exsequar **Af²** – 58 *pr.* **SAhryç** – 59 uacae **S¹** – 60 manubus **S¹** – 61 substractis **SA¹** – 62 mundatam **AR** – 63 proelisque **S** – 64 et moli **R** – debebint **A¹** – adlectis **SA** – uinis **S¹A** – 65 setariis **S¹** – in **t** *om.* **SAR** – singulis **S¹** – regulus **Ahjfr²yç** – 66 sanse **jρç** – 67 rutundum **S¹** – est *ed.pr.* sed **SAR** – 68 gemella **S¹** – copulator (-tur **A¹**) **AR** – 70 sint **d²tń** sin **SAR** – oridines **S¹** ordineis **A¹** – 74 proeli **S** – lixiuum **t** lexiuum **SAR** – 75 paululum **AR** – 77 ultima **γ** ultimam **SAR** – 79 si *om.* **AR** – 80 maiorem **ocdγλpńç** malorum **S** maiorum **AR** – munerum **S** – 82 utio **S** – neque uerendum *ed.pr.* ne querendum **SAR** – 83 alsum

salis, nihilominus saporem non recipit oleum. solet autem ne si⟨c⟩ quidem resolui, cum maiora frigora incesserunt; itaque nitrum torretur et contritum inspargitur et conmiscetur; ea res eliquat amurcam.

13 Quidam quamuis diligentes olearii bacam integram prelo non subiciunt, quod existimant aliquid olei deperire; nam cum preli pondus accepit, non sola exprimitur amurca, sed et aliquid secum pinguedinis attrahit. illud autem in totum praecipiendum habeo, ut neque fumus neque fuligo, quamdiu uiride oleum conficitur, in torcular admittatur aut in cellam oleariam: nam est utraque res inimica huic rei. peritissimique olearii uix patiuntur ad unam lucernam opus fieri, quapropter ad eum statum caeli et torcular et cella olearia constituenda est, qui maxime a frigidis uentis auersus est, ut quam minime uapor ignis desideretur.

14 Dolia autem et seriae, in quibus oleum reponitur, non tantum eo tempore curanda sunt, cum fructus necessitas cogit, sed ubi fuerint a mercatore uacuata, confestim uilica debet adhibere curam, ut, si quae faeces aut amurcae in fundis uasorum subsederint, statim emundentur et non calidissima lixiua, ne uasa ceram remittant, semel atque iterum eluantur, deinde aqua tepida leuiter manibus defricentur et saepius eluantur, atque ita spongia omnis umor adsiccetur. *15* sunt qui cretam figularem in modum liquidae faecis aqua resoluant et, cum uasa lauerint, hoc quasi iure intrinsecus oblinant et patiantur arescere; postea, cum res exigat, ali⟨i⟩ pura aqua, nonnulli prius amurca, deinde aqua uasa perluunt et adsiccant; tum considerant, numquid ceram nouam dolia desiderent: nam fere sexta quaque oliuitate cerari oportere antiqui dixerunt, *16* quod fieri posse non intellego: nam quemadmodum noua uasa, si calefiant, liquidam ceram facile recipiant, sic uetera non crediderim propter olei sucum ceraturam pati. quam tamen et ipsam ceraturam nostrorum temporum agricolae repudiauerunt existimaueruntque satius esse noua dolia liquida gummi perluere siccataque subfumi-

S^{1} – 84 sic **x**^{2}**tp** si **SAR** – 88 uacam **S**^{1} – proelo **S** – 89 proeli **S** – 90 secum **S**^{2}**h**^{2}**jλç** sed cum **S**^{1}**Ah**^{1}**fϱy** – 91 pinguidinis **A**^{1} – 92 fulico **A**^{1} – 93 torcular **wåäcdγb**^{1}**lń** trocla **S** troclar **Ajy** strodar **h** stoclar **m** stroclar **b**^{2}**fç** troclear **r** – oliariam **hjbfry** – 94 inimici **A**^{1} – 95 stratum **S**^{1} – et torcular **wåäcdγl** etroclar **SA** et troclar **R** – 97 ut *om.* **AR** – mme **S**^{1} – 101 amurgae **Ahjmfϱy** – 102 uasam **S**^{1}**Ahfy** uasum **j** – 103 eleuantur **S**^{1}**R** – 104 eleuantur **S**^{1} – sphongia **S** – 105 adsiccentur **A**^{1} – 106 aquam **AR** – 107 harescere **S** – postea **S**^{2} potest **S**^{1}**AR** – alii *scripsi* ali **S** tali **AR** – 108 adsiccan **S**^{1} – 110 quaeque **S** – 111 noua **AR** no **S** – 112 crediderim **γç** credideram **SAR** – 115 cummi **S**^{1}**A**^{1} – 116 aut malum odorem

gare alba cera, ne pallorem aut malum odorem capiant. eamque suffitionem semper faciendam iudicant, quotiensque uel noua uel uetera uasa curantur ⟨et⟩ oleo nouo praeparantur. *17* multi cum semel noua dolia uel serias crasse gummi liuerunt, una in perpetuum gummitione contenti sunt; et sane, quae semel oleum testa conbibit, ⟨i⟩am alteram gummitionem non recipit: respuit enim olei pinguitudo talem materiam, qualis est gummis.

Oleum maturum quemadmodum boni fiat saporis

Post mensem Decembrem circa Kalendas Ianuarias eadem ratione, qua superius, destringenda erit olea et statim exprimenda; nam si reposita in tabulatum fuerit, celeriter concalescet, quoniam hiemalibus pluuiis amurgae plus concipit, quae est contraria huic rei. *18* cauendum est itaque, ne fiat oleum cibarium, quod uno modo uitari poterit, si protinus inlata de agro baca conmolita et expressa ce⟨te⟩raque sic administrata fueri⟨n⟩t, ut supra diximus. plerique agricolarum crediderunt, si sub tecto baca deponatur, oleum in tabulato crescere, quod tam falsum est quam in area frumenta grandescere. idque mendacium uetus ille Porcius Cato sic refellit: *19* ait enim in tabulato conrugari oliuam minoremque fieri; propter quo⟨d⟩, cum facti unius mensuram rusticus sub tecto reposuerit et post multos dies eam molere uoluerit, oblitus prioris mensurae, quam intulerat, ex alio aceruo, similiter seposito, quantum⟨cum⟩que mensurae defuit, supplet; eoque facto uide⟨n⟩tur plus semiuietae quam recentes bacae reddere, cum longe plures modios acceperit. *20* attamen, ut maxime id uerum esse⟨t⟩, nihil⟨o⟩minus ex pretio uiridis olei plus quam multitudine mali[i]

---

om. **AR** – 117 sufficionem **Shjbr** suffumigationem **ń** – 118 et *add. Ald.*, *om.* **SAR** – olea noua **AR** – 119 cummi **SA**^{1} – liuerunt *ed.pr.* lientur **SAh**^{1}**jλfy** linentur **h**^{2}**b**^{1}**ç** linitur **ρ** – 120 cummitione **SA**^{1} – conbibit iam **dl** conbibitam (-tum **λ**) **SAR** – 121 commitionem **S** cummitionem **A**^{1} gommitionem **h** gummationem **f** gumitionem **r** – 122 cummis **S**^{1}**A**^{1} – 123 *pr.* **SAhryç** – fit **Ahry** sit **ç** – 127 fluuis **Sh**^{1}**jf** fluuiis **Aλρ** pluuis **h**^{2} pluuiis **ç** – amurcae **S**^{1}**bç** – 130 ceteraque *Pont.* cera quae **SAR** – fuerint *Pont.* fuerit **SAR** – 133 grandescere **S** crescere **AR** – conrucari **S**^{1} – 135 quod cum **åädü**^{2}**tlp**^{2}**ç** quo cum **SAhjfy** quocunque **mρ** cuiuscunque **b** – 136 oblitus **t**^{1}**p**^{2} oblitis **SA** obliti **R** – priores **SA**^{1} – 137 alio **S**^{2}**h**^{2}**j** alo **S**^{1}**Ah**^{1}**λσ** aluo **ρ** – ceruo **Ah**^{1}**jλσ** – quantumcumque **u**^{2}**cqγ** quantumque **SAR** – 138 uidentur *Heinsius* uidetur **SAR** – 139 semiuietae *Heinsius* sequietae **S** esse quietae **AR** – recentes *Heinsius* recentis **SAR** – 140 esset **tp**^{2} esse **SAR** – 141 nihilominus **ä** nihil minus **SAR** – multitudine mali *Ald.* multitudi-

nummorum contrahitur. sed et Cato dicit: ⟨n⟩ec sic quidem quidquam ponderis aut mensurae oleo accedit, si portionem uelis in factum adiectae bacae conputare. quapropter dubitare non debemus lectam oliuam primo quoque tempore conmolere preloque subicere.

De cibario oleo conficiendo

21 Nec ignoro etiam cibarium oleum esse faciendum; nam ubi uel exesa uermiculis oliua decidit, uel tempestatibus et pluuiis in lutum defluxit, ad praesidium aquae calidae decurritur; aenumque calefieri debet, ut inmundae bacae eluantur; sed id non feruentissima fieri oportet uerum modice calida, quo commodior gustus olei fiat: nam si excoctus est, etiam uermiculorum ceterarumque immunditiarum saporem trahit. sed cum fuerit oliua elota, reliqua, sicut supra praecepimus, fieri debebunt. *22* fiscis autem non isdem probum et cibarium oleum premi oportebit: nam ueteres ad caducam oliuam, noui autem ordinario aptari oleo, semperque, cum expresserint facta, statim feruentissima debent aqua bis aut ter elui, deinde, si sit profluens, inpositis lapidibus, ut pondere pressi detineantur, inmergi, uel, si nec flumen est, in lacu aut in piscina quam purissimae aquae macerari et postea uirgis uerberari, ut sordes faecesque dedicant, et iterum elui siccarique.

53 Olei gleucini compositio

1 Quamuis non erat huius temporis olei gleucini compositio, tamen huic parti uoluminis reseruata est, ne parum opportune uini conditionibus interponeretur. hac autem ratione confici debet: uas oleare quam maximum et aut nouum aut certe bene solidum praeparari oportet, deinde per uindemiam musti quam optimi generis et quam recentissimi sextarios LX cum olei pondo LXXX in id confundi, tum aromata non cribrata, sed ne minute quidem contusa, uerum

53: *Plin. nat. 15,29*

nem alii **SAR** – 142 nec *Pont.* et **SAR** – quiquam **SA** – 145 proeloque **S** – 146 *pr.* **SAhryç** – cebario **A** – 148 uel (*ante* exesa) *om.* **AR** – exsesa **S**^{1}**A**^{1} – 149 caldae **S**^{2} *ras.* **S**^{1} – ahenumque **A**^{2}**hjmfy** – 151 custus **S**^{1} – 152 immundiarum **S**^{1}**A**^{1} immundiciarum **S**^{2}**by** – 154 praecoepimus **A** – 158 profuluens **S**^{1} – 161 siccariique **S**^{1}

53: 1 *pr.* **SAhryç** – 3 oportune **Ahλσ** – uicini (-nis **j**) **AR** – 4 condicionibus **A** – 5 olea **AR** – 7 recentissimis **S**^{1} – confundi tum **SA** confunditur **R** – 8

leuiter confracta in reticulum iunceum aut linteum adici et ita in olei atque musti prae⟨dictum modum⟩ demitti. *2* sin⟨t⟩ autem his portionibus pensata ea[t], quae infra subicimus: calami, schoeni, cardamomi, xylobalsami, corticis de palma, faeni Graeci uetere uino macerati et postea siccati atque etiam torrefacti, iunci radicis, tum etiam iridis Graecae nec minus anesi Aegyptii; pari pondere, id est uniuscuiusque libram et quadrantem, ut supra diximus, reticulo inclusa demittito et metretam linito; post septimum diem aut nonum apertae metretae, si quid faecis aut spurcitiae faucibus inhaerebit, manu eximito et detergito, deinde oleum eliquato nouisque uasis recondito. *3* mox reticulum eximito et aromata in pila quam mundissime contundito tritaque in eandem metretam reponito et tantundem olei, quantum prius, infundito et opturato, in sole ponito, post septimum diem oleum depleto et, quod est reliquum musti, picato cado recondito; nam id si non exacuerit, medicamentum dabitur potandum inbecillis bubus et cetero[rum] pecori.

Oleum autem secundarium non insuauis odoris cotidianam unctionem praebere poterit dolore neruorum laborantibus.

54 Oleum ad unguenta sic facito

1 Antequam oliua nigrescat, cum primum decolorari coep⟨er⟩it nec tamen adhuc uaria fuerit, maxime Liciniam, si erit, si minus, Sergiam, si nec haec fuerit, tunc Culminiam bacam manu stringito et statim purgatam prelo integram subicito et amurcam exprimito. *2* deinde suspensa mola oliuam frangito eamque uel in regulas uel in nouo fisco adicito, subiectamque prelo sic premito, ne uasa intorqueas sed tantum ipsius preli pondere quantulumcumque exprimi patiaris. deinde, cum sic fluxerit, protinus capulator amurca separet et diligenter seorsum in noua labra transferat atque eliquet.

contuse **A^{1}** – 10 atque **S** aut quae **AR** – praedictum modum demitti *scripsi* predemitti (pondo de- **h^{2}**) **SAR** – sint *Ald.* sin **SAR** – 11 pensata ea quae *scripsi* pensatae atque **SAR** – calamus **S^{1}** calamo **S^{2}** – scoheni **SA** – 12 cardamomi xylobalsami *Ald.* cardamo mixto balsami **SAR** – uino *Ald.* primo **SAR** – 13 iuncti **SA** – 16 demittito **å** dimittito **SAR** – 17 apertae **S** per se (fe **h^{2}ρ**) **AR** – metreta **S^{1}AR** – quis **SA** – 19 recondita **A^{1}** – 22 oleo **AR** – depleto *Ald.* repleto **SAR** – relicum **S** – 23 candore condito **Ah^{1}jλσ** – exacuerit **lńç** exaugerit **S** exaucerit **Ah^{1}j^{2}bfry** exacerit **j^{1}** exauterit **λ** exacescerit **h^{2}** – 24 potandum **h^{2}x^{2}tlç** potantum **SAh^{1}jmfńy** potatum **br** – cetero **tç** ceterorum **SAR** – 25 cottidianam **A** quotidianam **R**

54: 1 *pr.* **SAhryç** – 2 coeperit **äγry** coepit **SAR** – 4 sergiam **SA** regiam **R** – culmini **h^{1}fy** – manum **S** – 5 proelo **S** – *ante* integram *add.* in **SA** – 6 oliuan

reliquum olei, quod postea fuerit expressum, poterit ad escam, uel cum alia nota mixtum uel per se, adprobari.

55 *1* Hactenus de oleo dixisse abunde est. nunc ad minora redeamus.

De sucidia et salsura facienda

Omne pecus et praecipue suem pridie, quam occidatur, potione prohiberi oportet, quo sit caro siccior. nam si biberit, plus umoris salsura habebit. ergo sitientem cum occideris, bene exossato: nam ea res minus cariosam et magis durabilem salsuram facit. *2* deinde cum exossaueris, cocto sale nec nimium minuto sed suspensa mola infracto diligenter sallito et maxime in eas partes, quibus ossa relicta sunt, largum salem infarcito. conpositisque supra tabulatum tergoribus aut frustis uasta pondera inponito, ut exanietur; tertio die pondera remoueto et manibus diligenter salsuram fricato, eamque cum uoles reponere, minuto et trito sale aspergito atque ita reponito nec desieris cottidie salsuram fricare, donec matura sit. *3* quod si serenitas fuerit his diebus, quibus perfricatur caro, patieris eam sale consparsam esse VIIII diebus; a[u]t si nubilum aut pluuiae, XI uel duodecima die ad lacum salsuram deferri oportebit et salem prius excuti, deinde aqua dulci diligenter elui, necubi sal inhaereat, et paulum adsiccatam in carnario suspendi, quo modicus fumus perueniat, qui, si quid umoris adhuc continetur, siccare eum possit. haec salsura luna decrescente maxime per brumam sed etiam mense Februario ante Idus commode fiet.

Aliter

4 Est et illa salsura, quae etiam locis calidis omni tempore anni potest usurpari, cum ab aqua pridie sues prohibitae sunt: postero die

---

55: *Cato agr. 162; Gp. 19,9*

A – 7 proelo **S** – 8 proeli **SAhf** – 10 separet **dtl** separare **SAR** – atque *scripsi* eiusque **SAR** *uide diss. p. 174* – 11 relicum **S**[1]

55: 2 *pr.* **SAhryç** – succidia **rç** – 4 biberis **h**[1]**mfy** – 5 exossata **h**[1]**jmfry** – 6 cariosam *scripsi* incynosam **SAR** *uide diss. pp. 126 sq.* – salsurum **SA** – 9 tercoribus **A**[1] – 10 exanetur **S**[1] – 11 *post* et *add.* in **AR** – 13 desieris *scripsi* desit eius **S** desieius **A** desieris eius **R** *uide diss. p. 140*[9] – quotidie **R** – 14 salem **SA** – 15 at **ç** aut **SAR** – pluuiam **S** – 17 elu **S**[1] – ne ubi **SA** – 18 paululum **Ahjmfρy** – adsiccata **S** – 19 quit **S**[1] – 20 hae **SA** – salsuram **S**[1]**A** – 22 *pr.* **SAhryç** – 23 tem-

mactantur et uel[ut] aqua candente uel ex tenuibus lignis flammula facta glabra⟨n⟩tu⟨r⟩; nam utroque modo pili detrahuntur. caro in libraria frusta conciditur. deinde in seria substernitur sal coctus et modice, ut supra diximus, infractus; deinde offulae carnis spisse conponuntur et alternus sal ingeritur. sed cum ad fauces seriae peruentum est, sale reliqua pars repletur et inpositis ponderibus [u]uas contegitur. eaque caro semper consumatur; tamquam salsamentum in muria sua permanet.

56 Raporum conditura

1 Rapa quam rotundissima sumito, eaque, si sunt lutosa, detergito, et summam cutem nouacula decerpito; deinde, sicut consueuerunt salgamarii, decusatim ferramento lunato incidito, sed caueto, ne usque ad imum [per]praecidas rapa. tum sale⟨m⟩ inter incisuras raporum non nimium minutum adspergito et rapa in alueo aut seria conponito, et, sale plusculo inspersa, triduo sinito, dum exudent. *2* post tertium diem mediam fibram rapi gust⟨at⟩o, si receperit salem; deinde, cum uidebitur satis recepisse, [et] exemptis omnibus singula suo sibi iure eluito; uel, si non multum liquoris fuerit, muriam duram adicito et ita eluito et postea in quadratam cistam uimineam, quae neque [non] spisse, solide tamen et crassis uiminibus contexta sit, rapa conponito. deinde sic aptatam tabula⟨m⟩ superponito, ut usque ad fundum, si res exigat, intra cistam deprimi possit. *3* cum eam tabula[tu]m sic aptaueris, grauia pondera superponito et sinito nocte tota et uno die siccari; tum in dolio picato fictili uel in uitreo conponito et sic infundito sinapi, ut[r] a iure contegantur.

56: *Pallad. 13,5; Apic. 3,13*

---

pori **S**^{1} – 25 maciantur **Ahjσ** – uel **düt**^{2}**p**^{2} uelut **SAR** – 26 glabrantur *Ald.* glabrata **SAR** – troque **A** – 27 frustra **AR** – coctus et *scripsi* coctum sed **SAR** – 28 infractas **Ah**^{1}**jλσ** – 29 alternis **S** – 31 uas **h**^{2} ouas **S** uuas **Ah**^{1} in uas **jλńç** uuas in uas **fy** uuas uel in uas **r** – contegitur *scripsi* conteritur **SAR** – consummatur **A** consummato **f**

56: 1 *pr.* **SAhryç** – 2 rapa **S** raporum **AR** – rutundissima **S**^{1} – detergeto **Ajbfç** – 3 nouaculam **S** – 5 praecidas **åütç** perpraecidas **SAR** – salem **dtç** sale **SAR** – cisuras **S** – 6 adspergato **S**^{1} – 7 aspersa *uel* adspersa **AR** – 8 gustato **odp**^{2}**ç** custo **S**^{1} gusto **S**^{2}**AR** – 9 et **SAR** *om.* **üt** – 12 non **SAR** *om.* **bf** – 13 contesta **SA** – apta **S** aptam **mf** – tabulam **odtç** tabula **SAR** – 14 cista **S** – 15 eum **R** – tabulam *Ald.* tabulatum **SAR** – 17 sinapi **åxübç** senapi **SAR** – ut a

Naporum conditura

Napi quoque, sed integri[s], si minuti sunt, maiores autem insecti, eodem iure, quo rapa, condiri possunt; sed curandum est, ut haec utraque, antequam caulem agant et cymam faciant, dum sunt tenera, conponantur.

Aliter

4 Napos minutos integros, aut rursus amplos in tres aut quattuor partes diuiusos, in uas coicito et aceto infundito. salis quoque cocti unum sextarium in congium aceti adicito; post tricensimum diem uti poteris.

57 Quemadmodum sinapem facias

1 Semen sinapis diligenter purgato et cribrato; deinde aqua frigida eluito et, cum fuerit bene lotum, duabus horis in aqua sinito; postea tollito, et manibus expressum in mortarium nouum aut bene emundatum adicito et pistillis conterito. cum contritum fuerit, totam intritam ad medium mortarium contrahito et comprimito manu plana; deinde cum compresseris, scarifato, et, inpositis paucis carbonibus uiuis, aquam nitratam suffundito, ut omnem amaritudinem eius et pallorem exaniet. deinde statim mortarium erigito, ut omnis umor eliquetur. post hoc album acre acetum adicito et pistillo permisceto colatoque. hoc ius ad rapa condienda optime facit. *2* ceterum, si uelis ad usum conuiuiorum praeparare, cum exaniaueris sinape, nucleos pineos quam recentissimos et amylum adicito diligenterque conterito, infuso aceto. cetera, ut supra dixi, facito. hoc sinapi ad embamma non solum idoneo sed etiam specioso uteris; nam est candoris eximii, si sit curiose factum.

---

h[2]**ü**[2]**tp**[2] utra **SAh**[1]**jmfρy** atra **b** ut eo **ç** – 19 *pr.* **SAhryç** – 20 integri si minuti **dγ** integrissimi nunti (nuti **h**[2] iuncti **b**) **SAh**[2]**jλf** integrissi minutim **h**[1] integrissimi minuti **ρç** integrissimi *u. sp.* **y** – 22 cauelem **S** – acant **S**[1] – et *om.* **R** – 24 *pr.* **SAhyç** – 25 rusus **SA** – 27 concium **A** – trigesimum **j** trigensimum **bσ** tricesimum **y**

57: 1 *pr.* **SAhryç** – 4 murtarium **S**[1] – 8 sufundito **S** – 9 murtarium **A** – 11 collatoque **A** – 15 sinapi **fç** senapi **SAR** – idono **S**[1] – 16 eximi **A** – si *om.* **S**[1]

58 Holeris atri radicem quemadmodum conponas Ianuario uel Februario mense

1 Priusquam holus atrum coliculum agat, radicem eius eruito mense Ianuario uel etiam Februario, et diligenter defrictam, ne quid terreni habeat, in aceto et sale conponito; deinde post diem xxx eximito et corticem eius delibratum abicito; ceterum medullam eius concisam in fideliam uitream uel nouam fictilem coicito, et adicito ius, quod, sicut infra scriptum est, fieri debebit: *2* sumito mentam et uuam passam et exiguam cepam aridam eamque cum torrido farre, exiguo melle subterito; quae cum fuerit bene trita, sapae uel defruti duas partes et aceti unam permisceto atque ita in eandem fideliam confundito, eamque, operculo contectam, pellic⟨u⟩lato. cum deinde uti uoles, cum suo iure concisas radiculas promito et oleum adicito.

Siseris radicem quemadmodum componas

3 Hoc ipso tempore siseris radicem poteris eadem ratione, qua supra, condire; sed cum exegerit usus, eximes de fidelia et oxymeli cum exiguo oleo superfunde.

59 Quemadmodum moretum facias

1 Addito in mortarium satureiam, mentam, rutam, coriandrum, apium, porrum sectiuum aut, si id non erit, uiridem cepam, folia lactucae, folia erucae, thymum uiride uel nepetam, tum etiam uiride puleium et caseum recent⟨em⟩ et salsum. ea omnia pariter conterito acetique piperati exiguum permisceto; hanc mixturam cum in catillo composueris, oleum superfundito.

59: 24–40 *Apic. 1,18*

58: 1 *pr.* **SAhryç** – holeris **SA**^{2}**hryç** priusquam **A**^{1} – 3 eruito *ed.pr.* eruitam **S** serito (fer- **j**) **AR** – 4 defrictam *scripsi* diffrictam **S** defricatam **AR** – quit **S**^{1} – 7 fictile **A** – 8 sic **R** – 11 defrutii **S**^{1} – 12 pelliculato *ed.pr.* pelliclato **S**^{1} pellicato **S**^{2}**AR** – 15 *pr.* **SAhyç** – componis **Sh** – 16 *ante* siseris *add.* poteris **S** – poteris *del.* **S**^{2} – qua **AR** uua **S** – 17 exegerit **bρç** exegerat **S** exigerit **Ahj**^{2}**mfy** exeigerit **j**^{1} – oximeli **hmr** exymeli **b** eximelli **ń**

59: 1 *pr.* **SAhryç** – 3 id *om.* **AR** – 5 recentem **cqü**^{2}**tl** recens **SAR** – 6 hanc

Aliter

2 Cum uiridia, quae supra dicta sunt, contriueris, nuces ⟨iu⟩glandes purgatas, quantum satis uidebitur, interito acetique piperati exiguum permisceto et oleum infundito.

Aliter

Sesamum leuiter torrefactam cum his uiridibus, quae supra dicta sunt, conterito; item aceti piperati exiguum permisceto, tum supra oleum superfundito.

Aliter

3 Caseum Gallicum uel cuiuscumque notae uolueris minutatim concidito et conterito nucleosque pineos, si eorum copia fuerit, si minus, nuces auellanas torrefactas, adempta cute, uel amygdalas e⟨a⟩que, ⟨quae⟩ supra, condimenta pariter misceto acetique piperati exiguum adicito et permisceto compositumque oleo superfundito.

Aliter

4 Si condimenta uiridia non erunt, puleium aridum uel thymum uel origanum uel aridam satureiam cum caseo conterito acetumque piperatum et oleum adicito. possunt tamen haec arida, si reliquorum non sit potestas, etiam singula caseo misceri.

Oxypori compositio

Piperis albi, si sit, si minus, nigri unciae tres, apii seminis unciae duae, laseris radicis, quod silphion Graeci uocant, sescunciam, casei sextantem; haec contusa et cribrata melli permisceto et in olla noua seruato; deinde, cum exegerit usus, quantulumcumque ex eo uidebitur, aceto et garo diluito.

AR ac **S** – 8 *pr.* **SAhryç** – 9 contrieris **S**^{1} – iuglandes **h**^{2}**ü**^{2}**t** grandes **SAh**^{1}**jm fryç** glandes **bń** – 10 inserito **AR** – aceti *bis* **S**^{1} – 11 exigum **S** – 12 *pr.* **SAhryç** – 14 permisceto tum *Schn.* permiscetum **S** permisceto cui **AR** – 16 *pr.* **SAhryç** – 17 minuta **S** – 19 abellanas **Ajmy** auelanas **f** – ademptas **S** – amygdalas **Ahfç** amigdas **S** amygdolas **jb** amigdolas **mpy** – 20 eaque quae *scripsi* aeque **SAR** *uide diss. pp. 175 sq.* – 23 *pr.* **SAhyç** – 24 erint **SA** – oleo **S** – 26 tamen **S**^{1}**AR** tam **S**^{2} – 28 *pr.* **SAhryç** – oxyporii **Aç** oxiporii **r** – 29 alui **S**^{1} – 30 laseridis **S** – sescunciam *Ald.* sexunciam **S** sesunciam **AR** – carei **SA** – 31 sestantem

Aliter

5 Ligustici unciam, passae uuae, detractis uinaceis, sextantem, mentae aridae sextantem, piperis albi uel nigri quadrantem; haec, si maiorem inpensam uitabis, possunt melli admisceri et ita seruari. at si pretiosius oxyporum facere uoles, haec eadem cum superiore compositione miscebis et ita in usum repones; quod si etiam Syriacum lasar habueris, pro silphio melius adicies pondo semunciam.

Clausulam peracti operis mei, Publi Siluine, non alienum puto indicem lecturis, si modo fuerint, qui dignentur ista cognoscere, nihil dubitasse me paene infinita esse, quae potuerint huic inseri materiae, uerum ea, quae maxime uidebantur necessaria, memoriae tradenda censuisse. nec tamen ca⟨pit homi⟩nis natura[m] cunctarum rerum prudentiam: nam etiam quicumque sunt habiti mortalium sapientissimi, multa scisse dicuntur, non omnia.

SAhλfyç – 32 exigerit **Ahmfry** – 34 *pr.* **SAhryç** – 35 sestantem **S** – 36 mentae aridae sextantem *om.* **AR** – sextantem *Schn.* sestantem **S** – alui S^1 – 37 ad S^1 – 38 oxyporum **S** oxyporium **Ajfyç** oxiporium **hr** oxiporum **b** oxiponum **ń** – 39 compositionem **S** – Syriacum **S** cum **AR**

ep.: 1 alienum S^2 alienom S^1 alienam **AR** – 2 dicentur S^1 dinentur **A** – 5 capit hominis *scripsi* canis **SAR** *uide diss. pp. 176 sq.* – natura h^2**r** naturam **SAR** – 7 scississe **A** – *postscr.:* L Iuni Moderati Columellae rei rusticae liber XII (XIII **fry** *om.* **m**) explicit feliciter (*om.* **m**) **Smfry** Liber Iuni Moderati Columellae XIII explicit feliciter **h** Amen Deo gratias finis *uel sim.* **ńç**

O

PA 6375 C6 1897 fasc.1-8

Columella, Lucius Junius Moderatus
L. Ivni Moderati Colvmellae Opera

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 29 25 10 007 1